This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

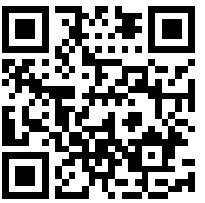

Digitized by Google

Per. 267 (3

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK.

ČASOPIS

ZA

JEZIK I POVIEST HRVATSKU I SRBSKU

I

PRIRODNE ZNANOSTI.

PODPOROM MATICE ILIRSKE

UREDJUJU I IZDAJU

Dr. FRANJO RAČKI, V. JAGIĆ, JOSIP TORBAR.

3

GODINA TREĆA.

U ZAGREBU.

Štamparija Dragutina Albrechta.

1866.

Ga 1 581 c.15

Digitized by Google

Bibliothek

Digitized by Google

Književniku treće godine bijahu ovi suradnici:

Bakotić C. A., profesor na Rieci.
Bogišić Valtazar dr., u c. dvorskoj biblioteci u Beču.
Daničić Gjuro, pravi član jugosl. akademije, u Zagrebu.
Iveković Franjo dr., profesor bogoslovije u Zagrebu.
Jagić Vatroslav, pravi član jugosl. akademije, profesor u Zagrebu.
Jireček Hermenegild dr., u c. kr. državnom ministarstvu u Beću.
Lopašić Radoslav, kotarski sudac u Severinu.
Ljubić Sime, pravi član jugosl. akademije, profesor na Rieci.
Matković Petar dr., profesor u Zagrebu.
Penz Gjuro, profesor u Osieku.
Rački Franjo dr., pravi član jugosl. akademije, kr. školski nadzornik u Zagrebu.
Radetić Ivan, profesor u Osieku.
Vukasović Živko, pravi član jugosl. akademije, gimn. direktor u Osieku.

Sadržaj.

I.

Jezikoslovje, poviest hrvatsko-srbske književnosti i književne starine.

	Strana
a) Razprave:	
Prilozi k tumačenju naših narodnih pjesama, od J. Radetića	242
Hrvatska Zrinijada prama magjarskoj, od dra. Fr. Ivekovića	310
Adrianskoga mora Sirena: hrvatski epos XVII. vieka, priobć. od V. Jagića	336
b) Kratke književne viesti:	
Cirilski zbornik XVI—XVII. stoljeća, od V. Jagića	121
Stari spomenici pisma i jezika jugozapadnih Slovjena, od V. Jagića	131
Tipik sv. Save za Orahovicu, priobć. Gj. Daničić	139
Odnošaj medju lingvistikom i antropologijom, od V. Jagića	293
O porieklu Indoevropejaca, priobć. od V. Jagića	297
Sveti Gjuragj Kratovac, priobć. Gj. Daničić	303
Štampana hrvatska knjiga XVI. vieka, priobć. V. Jagić	306
Kratak priegled hrvatsko-srbske književnosti, napisao V. Jagić	552
c) Kritike:	
Obzor historiji slavjan. literatur od Pipina i Spasovića, pripominje V. Jagić	152
Znanstvene radnje hrv. gimn. programa, pripominje V. Jagić	310
Grammatica della lingua Serbocroata di Pietro Budmanni, presudjuje Gj. Daničić	586
Priměri starohèrvatskoga jezika od V. Jagića, dio II., pripominje dr. Fr. Rački	597
Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, izd. Gj. Daničić, pripominje dr. Fr. Rački	598

Digitized by Google

II.

Poviest, starine, zemljopis, narodopis i narodni običaji, statistika itd.

Strana

a) Razprave:

O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovena. Napisao dr. V. Bogišić 1, 161, 408

Starine i njihovo znamenovanje, napisao V. Jagić 48

Panonija u IX. stoljeću. Napisao dr. H. Jireček 87

Grad Cetin, historijska monografija od R. Lopašića 477

Predaje Jadranske. O Diomedu ilirskom, napisao S. Ljubić 496

Ob obrani hrvatsko-slavonske granice, napisao dr. Fr. Rački 510

Najnovija kartografija o jugoslovjenskih zemljah, od dra. P. Matkovića . 75

Statistika moralnosti u Hrvatskoj i Slavoniji, od dra. P. Matkovića . . 264

b) Kritike:

Opis Bosne od T. Kovačevića, pripominje dr. Fr. Rački 156

Bartenštajnov kratak izveštaj o stanju ilirskoga naroda, prev. A. Šandić pripominje V. Jagić 157

Životopis Nikole Zrinjskoga od prof. M. Mesića, pripominje dr. Fr. Rački 590

Glasnik srbskoga učenoga društva, knjiga II. — pripom. dr. Fr. Rački . 596

Statistika od dra P. Matkovića, pripominje dr. Fr. Rački 599

III.

Prirodne znanosti.

a) Razprave:

Dosadanji napredak u prirodopisu:

III. O bilinah, napisao Ž. Vukasović 107, 281

IV. O rudah, napisao Ž. Vukasović 541

Nešto o vatrometih, napisao C. A. Bakotić 115

b) Kritike:

Pojavi iz priroda od D. A. Bakotića, pripom. Ž. Vukasović 316

IV.

Hrvatsko-srbski knjigopis za god. 1865.,

sastavio Drag. Jagić 145

V.

Naputak za opisivanje pravnijeh običaja, koji u narodu živu,

od dra. V. Bogišića 600

VI.

Meteorológičke pažnje

na kr. gimnaziji Osiečkoj 614

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK.

Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti.

Podporom Matice ilirske

uredjuju i izdaju

Dr. Fr. Rački, V. Jagić, J. Torbar.

Godina III. Svezka 1.

Ciena ovoj svezci 1 for. 40 novč.

U ZAGREBU.

Brzotiskom Dragutina Albrechta

1866.

Sa dvie litografičke priloge.

Digitized by Google

Nešto od silnih štamparskih poslova, koji su za hrvatskoga sabora navalili bili na Albrechtovu štampariju, nešto od toga, što su dvojici od gospode spisatelja u Beč šiljani tabaci na izpravljanje — oteglo se vrieme, kad će izaći prva svezka Književnika za godinu 1866., čak na mjesec dana kasnije. Gledat će se, da se taj gubitak vremena kod sliedećih svezaka izravna.

Inače bit će prva briga uredničtva, da ovaj treći tečaj Književnika ne samo nezaostane za obće priznanom vriednošću prvih dvaju tečaja, već da ih još i nadmaši. Dokaz tomu neka je odmah ova prva svezka.

V. Jagić.

Digitized by Google

I. Razprave.

O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovena.

Napisao

Dr. Valtazar Bogišić.

Nauka je spoznata ili dokazana istina. Ali da se spozna i dokaže narav ikoje stvari, treba dobro i jasno poznati svekolike njezine odnošaje sa drugijem bližijem ili daljijem stvarima. Samo na taj način možemo doći do onoga bistroga i opredijeljenoga pojma, koji sačinjava istinu spoznatu i dokazanu, koji sačinjava nauku. Kako je neograničen broj stvari, koje se predstavljaju čovječkome umu, a još viša množina odnošaja njihovijeh sa drugijem stvarima, otuda dolazi, da nije nikako moguće, da jedan čovjek ili jedno pokoljenje shvati sve te stvari i dopre u svake do stupnja istine dokazane. Iz toga slijedi, da pojedine nauke nijesu nigda iznenada buknule i jednog dana porasle, nego su morale vijekovima jedna iza druge, zaviseći ili nezaviseći jedna od druge, na vidik izlaziti i razvijati se. Red napredka svake nauke služio je kategoriji vremena i to istijem redom i mjerom, kojijem bi nove okolnosti rasvjetljivale pojedina snošenja, ili prije prezrena, ili sakrivena, ili sasvijem zaboravljena.

Samo ako uzmemo navedeno tvrdjenje kao istinito, moći ćemo nekijem načinom shvatiti, zašto se u znanstvenom životu narodâ kadgod dogodi, da, dočim se polje nekijeh nauka ili znanstvenijeh struka u kratko vrijeme razvije i dopre do nekoga usavršenja; druga znanstvena polja, koja po svojoj unutrašnjoj vrijednosti i po plodu kojega obećavaju — isto su kao i prva, a kadgod i još više važna — svejednako, radi poznatijeh ili nepoznatijeh uzroka ostaju zanemarena i malone potpunom ledinom.

Jedna od tijeh važnijeh ali zanemarenijeh struka u književnosti slovenskijeh plemena, jest zaisto živo običajno pravo narodno; i upravo o tome znamenitome predmetu naumismo probesjediti u ovome spisu.

Da je narodno pravò isto kao i narodni jezik glavni dio narodnog bića — da se isto kao i jezik neprestano u organičkome razvitku nalazi — da kao i jezik najbolje pokazuje ćud i značaj pojedinoga naroda; jednom riječju: da je narodno pravo u mnogome obziru sasvijem slično, pače jednake naravi sa narodnijem jezikom, to već na više mjesta izrekoše i Sa-

Digitized by Google

vigny[1]) i Grimm[2]), a to isto i iza njih mnogi drugi kazaše i opetovaše, tako da se je to mnijenje medju učenijem ljudima sasvijem udomaćilo — radi toga mislim, da bi svako novo dokazivanje o toj stvari posve izlišno bilo.

Zadaća je ovoga spisa u glavnome ta, da opomene na veliku važnost poznavanja običajnog prava slovenskijeh plemena ne samo za historiju narodnoga prava, nego i za historiju slovensku u opće, a i za svekolike ostale nauke njojzi srodne, ali najpreče da priopćenjem nekolikijeh pravnijeh običaja, simbola i tamo odnosećijeh se poslovica, iscrpljenijeh nešto iz knjiga a nešto iz usta ljudi, koji u narodu žive, opomene na množinu toga blaga, koje se srećom još uzdrži u prostomu narodu, nebi li tijem obodrio na sakupljanje, prije nego nam i to dragocjeno gradivo, uplivom današnjeg kozmopolitizma i drugijeh osobitijeh okolnosti sasvijem ne izgine.

Ali prije svega mislim da neće suvišno biti, ako se obazremo i na običajno pravo samo o sebi kao pravo u opće, te pokažemo njegovu važnost historičkijem svjedočbama različnijeh vremena i naroda.

Već stari rimski pravnici, kojijeh vještini i dan današnji se čudimo i kojijeh spisi još se i sad drže kao uzor pri učenju pravnijeh nauka a u nekolikijem državam imaju jošter i potpunu legis vim, stavljaju običajno pravo (consuetudo, mores majorum) uprav upored pisanim pravom ili postanovljenim zakonom. Čujmo, što o tome misli glasoviti rimski pravnik Salvius Julianus (onaj isti, koji caru Hadrianu bi desna ruka u uredjenju praetorskoga edikta), koji u 96. knjizi svojijeh pandekta medju ostalijem kaže: »Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur et hoc est jus quod dicitur moribus constitutum. Nam quum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod judicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes; nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis et factis? Quare rectissime etiam. illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinum abrogentur« (fr. 32. Dig. I. 3).

Sam car Konstantin prvi, u doba kad se je neograničena monarhija već dobro utvrdila bila, te pravo naroda u sudjelovanju kod zakonodavstva spade na puku formalnost, neusudi se jošter zanijekati pravnijem običajima njihovu valjanost, nego zadovolji se odreći jim silu uništiti i preinačiti pisani zakon. On veli: „Consuetidinis ususque longaevi non vilis auctoritas est, sed non usque adeo sui valitura momento ut aut rationem vincat aut legem.[3])

---

[1]) n. p. u djelu: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, Heidelberg 1814., na str. 8. kaže: »Wo wir zuerst urkundliche Geschichte finden, hat das bürgerliche Recht schon einen bestimmten Charakter, dem Volk eigenthümlich, so wie seine Sprache, Sitte, Verfassung. Ja diese Erscheinungen haben kein abgesondertes Dasein, es sind nur einzelne Kräfte und Thätigkeiten des Volkes in der Natur untrennbar verbunden und nur unserer Betrachtung als besondere Eigenschaften erscheinend . . .« pa malo niže na strani 11.: „Aber dieser organische Zusammenhang des Rechtes mit dem Wesen und Charakter des Volkes bewährt sich auch im Fortgang der Zeiten, und auch hierin ist es der Sprache zu vergleichen. So wie für diese, gibt es auch für das Recht keinen Augenblick eines absoluten Stillstandes, es ist derselben Bewegung und Entwicklung unterworfen, wie jede andere Richtung des Volkes . . .«

[2]) Medju ostalijem u svojijem: „Deutsche Rechtsalterthümer. Vorrede p. IX. kaže: „Namentlich sind die weisthümer des deutschen rechtes, ihrem wesen und gehalt nach, völlig vergleichbar der gemeinen volkssprache und den volksliedern«.

[3]) Osim toga u izvorima rimskoga prava nalazi se mnoštvo svjedočanstvâ o važ-

Digitized by Google

Svakomu je poznato, koje je mjesto u srednjemu vijeku zauzimala crkva u javnijem poslovima katoličkijeh država, pa pokraj toga i njezino pravo (jus canonicum). Što se je crkva trudila, da njezino pravo dobije prevagu vrhu svakoga drugoga prava različnijeh naroda, pa i vrhu običajnoga, to se je potpuno slagalo sa sveopćijem značajem rimske crkve. Ali ni ona, kojoj je usredotočenje zakonodavne, nadgledne i izvršne vlasti upravo i davalo njezinu ogromnu silu, nije mogla zanijekati valjanost ovoga najprirodnijeg i najprvobitnijeg izvora svakoga prava. Pače consuetudo, po crkvenom pravilu ima i derogativnu silu, razumije se, pod uvjetom, da je razborita i zakonito ustanovljena.[1]) Ali mi vidimo, da su mnogi običaji, premda po crkvenom pravu consuetudines irrationabiles, ipak uzdržali svoju valjanost, nama netreba nego napomenuti samo n. p. običaj crkve galikanske u odnošaju sa pravom primata rimske crkve. Razumije se, da je schola nastojala i taj pojav opravdati, nazvavši take običaje consuetudines toleratae.

Što ni svemoguća crkva u srednjem vijeku neuradi, to se je činilo učiteljima tako zvanoga prirodnog prava, da će, sa svojijem pravnijem apriorističkijem načelima, isukanijem tobože iz gologa razuma, sasvijem izlišne učiniti pravne običaje. To krivo mnijenje naturalistâ (mi tijem nećemo ni najmanje da niječemo zasluge, koje ima ta škola za napredak pravnijeh nauka u opće), najjasnije se pojavljuje početkom našega stoljeća u kodifikaciji prava, na kojoj radiše najznatniji pravnici pomenute škole.[2]) Ali i sami ti Kodifikatori ako baš u glavnome i drukčije misliše i djelovaše, ipak duboko ćutiše važnost običajnog prava. Jedna izreka Portalis-a, najčuvenijega medju četiri urednika Napoleonovog Coda u svome: Discours preliminaire du premier projet de code civil, to nam najjasnije pokazuje. Medju ostalijem, on kaže: „les codes des peuples se font avec le temps, mais à proprement parler on ne les fait pas.“

Kako svuda tako i ovdje obistini se ono davno pravilo: da prekomjernomu pretisku odgovara još silniji otpor. Najprije Hugo, osnovatelj historičko-juridičke škole pokaza, koliko je nesmotreno i neosnovano to postupanje a za njim još bolje i temeljitije slavni Savigny u svome znamenitom spisu: „Ueber den Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft“[3]) pokazavši kako odlično mjesto u pravnome znanju zauzimlju pravni običaji. Od monografija koje taj predmet pod zakrilje uzeše, osobito nam je napomenuti djelo čuvenog Puchte, o običajnom pravu.[4]) Od tada može se reći, da je medju učenijem pravnicima već potpuno priznata velika važnost živijeh običaja kao izvor prava.

---

nosti običaja pravnijeh kod Rimljana. Sravni još n. p. fr. 33, D. I. 3, fr. 35. fr. 40 h. t.

[1]) Decret. Gregor. IX lib. I. tit 4. (de consuetudine) cap 11. „Quum tanto sint graviora peccata, quanto diutius infelicem animam detinent alligatam, nemo sanae mentis intelligit, naturali juri (po crkvenom pravu; jus naturale est quod in lege et evangelio continetur [Gratianus in proem. distinct. I.]) cujus transgressio periculum salutis inducit, quacumque consuetudine, quae dicenda est verius in hac parte corruptela, posse aliquatenus deroguri. Licet etiam longaevae consuetudinis non sit vilis auctoritas, non tamen est usque adeo valitura ut vel juri positivo debeat praejudicium generare, nisi fuerit rationabilis et legitime sit praescripta.“

[2]) Vidji n. p. Austrijanski opći zakonik gradjanski §. 10 i 11 i pruski Landrecht §. 314.

[3]) Sravni i System des heutigen röm. Rechtes. Erlangen 1840—1849. 8. §. 12.

[4]) Das Gewohnheitsrecht. Erlangen 1828 in 8.

*

Digitized by Google

Ta i zakoni [1]) i pisano pravo u staro i sredovječno doba što su drugo nego većijem dijelom opisani narodni običaji, koji se na pravo odnose? [2]) A to je sasvijem naravno. Ne samo u historička, dali i u mukla predhistorička vremena pa i u najprvobitnijem stanju, ljudi su u nekome saobraćaju življeli, jer po svojoj naravi nijesu mogli, ni u tome stanju, svijem svojijem potrebama sami zadovoljiti. Za taj saobraćaj moraše imati i neka pravila po kojijem bi ravnali svoje odnošaje. Eto nam prvoga izvora svakome pravu i običaju. To je stanje, razumije se, dugo trajalo i mnogo prije nego je ikakva pisanoga ili znanstveno-razloženoga zakona bilo, pravni se je običaj opsluživao, i prema okolnostima i potrebama, razvijao i popunjavao. O običajnom pravu može se dakle to isto reći što i o jeziku, koji, sa svijem svojijem gramatičkijem pravilima, življaše, i razvijaše se, mnogo i mnogo vijekova prije, nego ikakvom Staroindijancu ili Grku, i na pamet pade slovnicu napisati. A kako god što gramatici napisaše samo ona pravila, koja u dotičnom narodnome jeziku nadjoše, isto tako i prvi narodni zakonodavci opisaše glavna pravila saobraćaja, koja u narodu življahu, i najviše da se usudiše gdje što preinačiti, da bi kao popravili to što im se činjaše nezgodno. Opisati što postoji, to je i najlakše i najprirodnije a i najpametnije, jer ni tudje pravo kao ni tudj jezik, nemogu se nikakvomu narodu nasilno, i sve na jedanput narinuti. Svojevoljno zakonodavstvo, koje se nimalo na običaje neobzire, jedva da i malo po malo, i za više stotina godina pusti žile u narodu, za koji je odredjeno.

Da je uredjenju zakona glavni temelj i gradja narodni običaj, naći ćemo potvrdjeno i u historiji zakonodavstva svakoga naroda i svakoga vremena.

Mimolazeći svekolike istočne narode i njihove pravne odnošaje, pogledajmo samo na one koji su nam pobliži, i koji nas s toga više i zanimaju.

Grci što se prava tiče sasvijem su drugačiji bili nego Rimljani. U Grčkoj nema nigdje traga formularnome pravu koje u Rimu nalazimo — Grci raspravljahu svoje pravne razmirice ex aequo et bono kao i Sloveni: rimsko strictum jus, barem u privatnom pravu bilo je sasvijem protivno grčkomu duhu, riječju, u njih su se malo ne svikolici pravni odnošaji a osobito privatno pravo osnivali na samijem običajima narodnijem, koji su dolikovali živahnoj i pokretnoj grčkoj ćudi. I u njihovijem najznamenitijim zakonodavstvima (Lykurg okolo 844 g. Drakon ok. 624, Solon ok. 594 pred Hr.) nalazimo taj isti značaj, jer nije nego samo u gdječem popravljeno običajno pravo, a gdje su se od običaja odalečila, to se odnosilo najviše na javno pravo i na ustav, privatnomu ostaše u glavnome i opet običaji.

A šta da kažemo o narodu, koji nam ostavi toliko spomenika svoje juristične vještine, i koji su i danas uzor cijelome izobraženom svijetu? Šta li o njihovom najstarijem i najznatnijem decemvirskom zakonu?

---

[1]) Riječ z a k o n koja iz Slovenskoga predje u arbanaški jezik Arbanasima znači m o s. Miklosich, Lexicon palaeosloven.-graeco-latinum. Vindobonae 1862—1865 sub voce ЗАКОНЪ. I kod Srba ista riječ znači osim religio, eucharistia, lex, još i m o s. Vuk navodi za ovo pošljednje značenje nekoliko stihova narodne pjesme, evo jih:

Sarajevo ognjem izgorjelo,
Što u tebe zli z a k o n postade:
Da se ljube bule udovice,
Ostavljaju lijepe djevojke.

(Rječnik sub zakon).

[2]) Sravni n. p. i I. Hinlopen. Dissertatio de iure quod e moribus proficiscitur, ipsius iuris scripti fonte. Trajecti ad Rhenum 1800.

Digitized by Google

I neki noviji učeni ljudi oslanjajući se na neka mjesta u Livija, [1]) Cicerona, [2]) Pomponija [3]) i još nekijeh rimskijeh pisaca, tvrde, da je grčko pravo (priča kaže, da je Jefežanin Hermodor pomagao uredjivanje zakona XII. tablica Decemvirima legibus scribundis, a druga da Decemviri u Atinu otidoše da tamo prouče Solonove zakone, koja predanja rimski spisatelji, po svome običaju, uzeše za gotove novce) znatnoga upliva imalo pri sastavljanju toga glasovitoga zakonika. Puchta [4]) naprotiv i š njime svi pobolji pravnički pisci dokazuju, da lex XII. tab. ništa drugo nije, do pismeno utvrdjenje, već od davna u narodu valjanijeh pravnijeh običaja. Ali Puchta se ni tijem nezadovoljuje, nego hoće da dokaže, da skoro svi izvori prava rimskoga u 1. i 2. dobi svoga razvitka (1. od najstarijeh vremena do XII. tab., 2. od XII. tab. do Cicerona) nijesu drugo nego dalji razvitak običajnog prava; jer, tvrdi on, i interpretatio ili responsa prudentium, i jus gentium na istome se temelju osnivaše, a većijem dijelom i edicta magistratuum.

Isto to nalazimo i kod germanskijeh naroda srednjega vijeka. Ako uzmemo svekolike leges barbarorum [5]) franačke dobe te jih proučimo, naći ćemo, da premda većinom latinski pisane, nijesu drugo nego pismena zbirka živijeh običaja, pojednijeh germanskijeh plemena, sa neznatnom primjesom novijeh ustanovljenja [6]).

I u 11. i 12. vijeku kad se u mnogijem njemačkijem zemljama javi potreba pisanijeh zakona, vidimo da u glavnome ti zakoni nijesu drugo do opisanje narodnijeh običaja koji u pravo zasijecaju. Još i danas valjani liber ili libri feudorum, koga nepoznati milanski pravnici sastaviše okolo polovine 12. vijeka. iz valjanijeh običaja feudnijeh u Lombardiji, zvaše se, osim gorerečenijem imenom, još češće naprosto: Consuetudines feudales [7]).

I dvije važne zbirke ove dobe: Sachsenspiegel i Schwabenspiegel, sadrže čisto germansko narodno pravo, samo što se u prvu zbirku uvukoše neka pravila iz kanoničkog, a u pošljednju i još neka iz rimskoga prava.

Ni kod slovenskijeh naroda nije moglo mnogo drukčije biti. Najstariji slovenski spisani zakonik jest Правда Руская [8]), koju čini napisati veliki knez Jaroslav g. 1016—1020. po svoj prilici, najprije samo za Veliki Novgorod. I ovaj je zakonik, s malijem iznimkam, pismeno utvrdjenje davnašnjeg prava koje bijaše u narodnijem običajima kod sjevernijeh slovenskijeh plemena i

---

[1]) Lib. 3. c. 9. 10. 31. seq.

[2]) Lib. 2. c. 36. 37.

[3]) Lib. 2. §. 4. Dig. de origine juris (I. 2).

[4]) Das Gewohnheitsrecht. Erlangen 1828. cap. II.; Institutionen §. 54.

[5]) Lex Salica okolo g. 486. popravljena g. 496 —; Lex Burgundiorum (470—516); Lex Wisigothorum u 5. vijeku —; Lex Ripuariorum 511—534, popravljena g. 628—638 —; Lex Alamannorum okolo 550, pregledana g. 622—638 —; Lex Bajuvariorum okolo g. 638; pak leges Frisionum, Saxonum, Anglorum et Werinorum itd.

[6]) Sravni medju ostalijem: Walter, Deutsche Rechtsgeschichte i Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte.

[7]) Isto kako što te consuetudines i do danas uzdržaše svoju valjanost, tako i poznati droit coutumier uzdrža se i gospodova sve do kraja prošastog vijeka u boljoj polovici francuske države; a komu je nepoznato da je i do današnjega dne u svijem odnošajima medjunarodnog prava glavni izvor consuetudo?

[8]) Рус. Достопамят. T. 1. 1815 i II. 1843 — Ewers, Das älteste Recht der Russen. Dorpat 1826. 8. Kalačov. 1846. 8.

Digitized by Google

š njima pomiješanijeh Skandinavaca [1]). To se isto može kazati i o poznijem prilozima ruske pravde.

Prava Konrada Znojemskoga od g. 1189 [2]) kao i prava staroga gospodina Rozenberskoga [3]) pri svrsi 13. vijeka, takodjer su većijem dijelom zbirke pravila, koja od starina u narodu življahu.

I sam znameniti Statut Viślicki sastavljen god. 1347. po naredbi Kazimira Velikoga [4]), zakonik koji Maciejowski, ne bez nekoga razloga, sravnjuje Justinianovoj zbirci, premda izradjen pod glavnijem sudjelovanjem učenijeh Romanista i Canonista, (adhibitis viris doctis in lege divina et humana peritis) ima još velik dio pravnijeh običaja narodnijeh, istinabog ne neposredno sabranijeh nego već od prije opisanijeh.

Ali mnogo i mnogo više nego Viślicki Statut držao se je narodnoga običaja slavni srpski car Stjepan Dušan pri pisanju svoga zakonika g. 1349. i 1354. [5]) jer ovdje, ako izuzmemo neke carske i saborske naredbe i nešto crkovnoga upliva, vlada u njemu čili narodni slovenski duh. [6])

Hotimice mimolazimo poznije zakone slovenskijeh a i tudjijeh naroda, jer bi nas samo nabrajanje i najpovršnije ocjenjivanje svijeh znatnijeh daleko preko granica ovoga spisa odvuklo. Osim toga, u njima se tudj upliv i samovolja zakonodavčeva sve to više šire i mah preotimlju.

Mi smo do sada nastojali, da u kratko historičkijem svjedočbama, dokažemo kako su važni pravni običaji sami po sebi i za pravničke nauke. Neće izlišno biti ako sada svrnemo oko i na korist koju njihovo poznanje donosi i drugijem uzgrednijem manje ili više srodnijem znanostima.

Što se historije tiče to su već mnogi povjestnici o tome pisali od kolike je važnosti za njihovu nauku znanje prava u opće a osobito pravnijeh običaja. [7]) A mi ako pogledamo do koga se stepena pope u naše doba historička nauka, možemo bez straha kazati, da dan današnji nije moguće gojitelju te učiteljice narodâ dostojno svoju zadaću svršiti, ako nije i u juridičkijem znanostima podobro uvježban. S toga držimo, da učeni francuzki pravoznanac Ortolan podpuno pravo ima, kad predgovor svoje povjestnice rimskoga prava počimlje sa znamenitijem riječima: „Tout historien devrait être jurisconsulte, tout jurisconsulte devrait être historien.“

Mi smo uvjereni, da bi slavni talijanac Giambattista Vico, bio teško,

---

[1]) Skandinavski živalj u ruskoj pravdi nebi bilo teško ni danas označiti.

[2]) V. A. Boczek, Codex dipl. et epist. Moraviae. Olom. 1836 I. 168. Jura primaeva Moraviae. Brunae 1781 p. 23 sq.

[3]) Palacký, Archiv I. 1840.

[4]) Bandtkie, Jus polonicum codicibus veter. mss. et editionibus quibusque collatis. Varsaviae 1831. 4.

[5]) Šafařik, Památky Jihoslov. 1851; Miklošić u Beču 1856 8.; Srbski Ljetopis g. 1828. pa opet ibid. g. 1859.

[6]) Medju Statutima jugoslovenskijeh općina ili pomanjijeh krajina odlikuju se neki, a osobito neki hrvatski narodnijem duhom. Vidji n. p. zakon Vinodolski od god. 1280. (kolo sv. III. 1843), Statut otoka Krka od god. 1388 (Arkiv za povjestnicu jugoslav. II. 1852), Statut Poljički od g. 1400 s poznijem dodatcima (ibid. V. 1859 sa izvrsnijem palaeografičkijem objašnjenjem prof. Mesića).

[7]) Sravni na p. Wachsmuth, Entwurf einer Theorie der Geschichte p. 89 — i Sybel, Ueber den Stand der neueren deutschen Geschichtsschreibung u knjizi: Kleine hist. Schriften. München 1865 str. 345 i slijed.

Digitized by Google

još u prošastom vijeku, do toga došao, da novi put pokaže u istraživanju rimske historije i starina, da nije prije svega bio valjan jurisconsultus. [1])

Ali i u našem vijeku nalazimo potvrdjenu tu istinu, i to upravo na istome polju rimske historije. Ko bi se bio ikada nadao, da malo godina po što čuveni Niebuhr izdade svoju rimsku historiju, djelo koje je u tomu obziru obilježilo kao novu dobu, da bi se iko našao ko bi se usudio, nadajući se uspjehu, to teško polje iznova obradjivati. To je uprav Mommsenova slava, da je i za takijem preizvrstnijem žeteocem, ipak još obilan snop klasja znao sakupiti. A zašto mu je to za rukom pošlo? Jer osim bistre glave i prostrane historičke nauke, bi i vještijem pravnikom; k tomu još Savignyeve škole, koja je, kako je poznato, najrevnija gojiteljica i pokroviteljica običajnoga prava.

To naše tvrdjenje posvjedočava se i u učevnoj praksi visokijeh škola u Njemačkoj. Ovdje gdje su zaisto i historičke i pravne nauke u potpunom cvijetu, njemačko pravo i povjestnica tako su združene i spojene, da se predaju kao jedan jedincati predmet ili nauka. Tako isto i u školskijem knjigama nalazimo te dvije nauke u jednu stopljene. [2])

Kad je kako vidjesmo toliko potrebno znanje prava i pravnijeh običaja za historiju kogamudrago naroda a da koliko više važnosti moraju imati običaji pravni za historiju narodnoga prava? Tu su važnost pokazali već najtemeljitije najčuveniji pravnici historičke škole kao: Hugo [3]), Savigny [4]), Warnkönig [5]), Stahl [6]), Puchta u različnijem svojijem djelima, a ovaj pošljednji napisa, kako gorje napomenusmo, posebno poveće djelo samo o tome predmetu [7]).

Jakob Grimm pak djelom pokaza važnost prostonarodnoga običaja, davši se na sabiranje toga blaga za objasnjenje historije prava svoga naroda. Ali u Njemačkoj radi dugoga gospodovanja tudjega prava, narodno, što ne udje u pisano pravo, skoro sasvijem iščeznu. Neostade mu dakle drugo, nego iskati po prašljivijem Arhivima zapisnike starijeh narodnijeh sudova, nebi li tamo štogod staroga pravnoga običaja zapisano našao. I gle sreće! Taj veliki istražitelj, ne samo da i sam nadje množinu spomenika, nego mu i sa nekoliko krajeva njemačke zemlje bi poslan ne malahan broj. On ih izdade u četiri debela sveska [8]), koja sadrže izvore prava i običaja pojedinijeh sela i

---

[1]) Sravni njegovo glavno djelo: Cinque libri di scienza nuova d' intorno alla comune natura delle nazioni, izdano najprije g. 1725 a preradjeno g. 1732.

[2]) Navedimo znatnije. Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte (u više izdanja); Zöpfl, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte, Stuttgart 1844—1847 2. Aufl.; Philipps, Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte; Schulte, Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte, Stuttgart 1861; Schulte. Alterthümer des deutschen Reiches und Rechtes. Leipzig u. Heidlbg. 1860.

[3]) Encyclopaedie 8. Aufl. —; Philosophie des positiven Rechtes 1. Aufl.; Civilistisches Magazin Bd. 4, Nr. 4.

[4]) Ueber den Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung. Heidelberg 1814; 2. Aufl. 1828.

[5]) Versuch einer Begründung des Rechtes durch eine Vernunftidee. Bonn 1819 — Allg. juristische Fundamentallehre §. 3 —; Vorschule §. 8 i slijed. —; Encyclopaedie §. 52 i slijed.

[6]) Philosophie des Rechtes nach geschichtlicher Ansicht, Heidelberg 1830—1837 Bd. 2, Abth. 1, pag. 137—145.

[7]) Das Gewohnheitsrecht. Erlangen 1828.

[8]) Weisthümer. Göttingen. 1840—1863 8. Osim drugijeh pomanjijeh izdanja i Bečka Akademija znanosti radi oko izdanja jedne zbirke toga materiala, koja

Digitized by Google

gospoština. Najstariji dopiru do svršetka trinaestoga vijeka, ali razjasnjuju pravne odnošaje mnogo starijeg vremena. Ta je zbirka tako važna, da se može bez straha kazati, da je sada najobilniji izvor za historiju germanskoga prava.

Naprotiv tomu, kako već napomenusmo, još živijeh pravnijeh običaja sasma se malo u Njemačkoj nalazi, koji nebi bili ili u zakon prešli ili inače opisani. To je može biti Grimmu povoda dalo da preporuči učenijem Dancima i Švedima [1]) sabiranje živijeh pravnijeh običaja; jer tamo gdje se je značaj narodni bolje održao nego u Njemačkoj i gdje se je toliko materijala našlo za germansku mitologiju, mišljaše, da će se još i toga gradiva mnogo naći moći.

Mi vidimo, koliku važnost dava Grimm sakupljanju pravnijeh običaja za historiju germanskoga prava; a vidimo i to. koliko već spravljena blaga u navedenijem Weisthumima leži, na raspoloženje povjestniku germanskoga prava.

Da koju dragocjenost kao historički izvor mora imati za slovenskoga naučenika živi običaj narodni, koji pisanijeh spomenika pomenute vrste gotovo i nema? [2]) Ali još jednoga uzroka radi, kod Slovena je taj historički izvor važniji nego drugdje, a to: jer prosti Sloven, kako je poznato, mimo ikoji drugi narod najtvrdje se drži starinske navike. Učeni i vješti pravnik poznati će n. p. nekoliko još živijeh pravnijeh običaja, medju današnjijem Crnogorcima, koji malo ne potpuno odgovara ustanovljenjem ruske pravde sastavljene početkom jedanaestoga vijeka [3]). Ta vlastitost prostoga Slovena može se potvrditi i sa nekoliko historičkijeh primjera.

---

može biti, neće biti mnogo manja od Grimmove, i koja će do skoro pod tisak doći. U odboru za taj posao ima ljudi kao: Miklošić, Karajan. Pfeiffer.

[1]) „Möchte meine arbeit einem erfahrenen Schweden oder Dänen in die hände fallen der dadurch, was von alterthümlichen rechtsgebräuchen nicht sowohl in den gedruckten alten gesetzen, als viel mehr in der lebendigen überlieferung des nordischen landmanns oder in gerichtsverhandlungen der späteren jahrhunderte, dort erhalten sein muss, bewogen würde aufzuzeichnen.“ Deutsche Rechtsalterthümer Vorrede XVIII.

[2]) Dorf-Weisthümer aus Mähren, koje izdade Chlumecký (Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen 1851, 17. Band), premda češki pisani mi bismo rekli, ili da su prijevod njemačkijeh, ili da su skrojeni po njemačkome duhu. I u Elsasu ima francuskijeh prijevoda njemačkijeh Weisthuma; sravni Hanauer: Les paysans de l'Alsace au Moyen-Age. Paris et Strasbourg 1865. p. 31. Znamenita je i Grimmova primjedba (Rechtsalterthümer. Vorrede p. XI.) da u svijem zemljama gdje su Nijemci Slovene susjede imali, skoro nikakvijeh Weisthuma nije moguće naći. Čudnovato je koliko se narodi, što se nagnuća k zapisivanju tiče, jedan od drugoga razlikuju: jedni zanešeni za pisarijom, kako stari Egypćani, koji naslikavši na zidu konja itd. zapisivaše da je konj, a opet drugi narodi jedva da jim se vrijedno činilo zapisati i najvažnije uspomene. Slovene možemo zaisto uvrstiti u ovaj pošljednji razred naroda, jer najvažnijim dogodjajima narodne povjestnice, sačuvaše poneki spomen samo u pjesmama i predanjima. Ali ni ta negativnost nije bila bez nekoga ploda. Sloveni u opće, a osobito Srbi i Hrvati, da su se više pisarijom bavili, teško da bi se sad Europa divila njihovijem narodnijem pjesničkijem umotvorima, a može biti da i mores majorum nebi se bili tako čvrsto kod njih sačuvali.

[3]) Ko bi rad vidjeti koliko se i su malo takoga materijala, može valjan pravnik okoristiti, neka zaviri u izvrstno Jirečkovo djelo. Slovanské právo v Čechách i na Moravě. v Praze 1863—1864 8.

Digitized by Google

Ne samo kod polabskijeh Slovena gdje hrišćanstvo bi uvedeno, kao i kod Meksikanaca i Peruanaca, silom mača i najžešćijem nasiljem i nečovječjem, nego i tamo gdje ga Sloveni bez otpora primiše, svećenstvo je dakako gledalo i nastojalo sa svijem sredstvima da istrijebi stare poganske obrede i običaje. Ali sasvijem tijem poznato je koliko se koristiše Hanuš. J. Jireček, Erben, Strojev, Snjegirev, Sacharov i drugi koji o slovenskoj mitologiji pisaše, zbirkami praznovjernijeh običaja koji još i sada žive kod Slovena. Ali kud ćeš tvrdjega dokaza toj vlastitosti našega naroda. Ima žalibože slovenskijeh plemena, koja radi nepovoljnijeh okolnosti i jezik svoj izgubiše: običaje svoje starinske ipak pridržaše. Lüneburški Sloveni, kako je poznato, sasvijem se ponijemčiše, ali običaja čisto slovenskoga još i dan današnji kod njih naći možemo.[1]) Isto tako ima slovenskijeh plemena koja i svoju kršćansku vjeru promijeniše ali nekoliko obreda iz prijašnje vjere opet pridržaše. Tako n. p. bratstvo Vučedabići, u Barskoj nahiji koji su sada Muhamedanci, slave Arandjelov dan kao krstno ime, tako isto i selo Mrkovići ne daleko od Vučedabića, takodjer turske vjere, ne samo da slave krstna imena, nego i o trojičinu dne nose krste, kao i njihova hrišćanska braća [2]). Isto se to može kazati i o Pomacima, bugarskijem poturčenjacima, koji medju ostalijem, isto kao i pravoslavni Bugari, na zadušnice idu, da se mole na grobove svojijeh mrtvijeh srodnika [3])

Ali ne samo za historiju naroda u opće i za historiju narodnoga prava, da je koristno poznanje pravnijeh običaja, nego za sve druge srodne nauke koje se bave sa istraživanjem, razjasnjenjem, sravnjivanjem narodnijeh svojstva i vlastitosti: jer sve te nauke, kako je poznato, nijesu ništa drugo nego različne grane koje izlaze iz jednoga jedincatoga korijena — narodnog života — i u njemu se opet sjedinjuju [4]). Nijesu ni gole znanosti samo koje se koristuju tijem poznanjem, nego je od velike pomoći i praktičnijem vještinama. Ono je i do sada mnogo poslužilo obrtnijem državnicima za svakojake državne svrhe, ali najviše u zakonarstvu.

U svakoj uredjenoj državi kad se god ima nov zakon sačiniti ili stari preinačiti; osim učenijeh jurista, budu obično pozvani na savjetovanje i pretresanje, i ljudi koji žive u krugu za koji se zakon sastavlja ili preinačuje, te žive običaje svoga kruga dobro poznaju; ili se ti običaji preko činovnika sakupe [5]).

Vojničko uredjenje kojemudrago države ili pokrajine, pa bilo ono najizvrstnije na bijelome svijetu, poznato je, da nepromiče najbolje prosvjete, na-

---

[1]) Vid. Eduard Ziehen. Wendische Weiden. Erzählungen aus dem wendischeu Volksleben. Frankfurt a/M. 1854, naveden u časopisu českoga Musea g. 1857. str. 157 u članku: Poněmčili Slovane lüneburšti etc.; napisao J. B. Malý. Žao nam je, da nijesmo mogli do izvornika.

[2]) Vuk rječnik sub Mrkovići i Šestani.

[3]) Wanderer Morgenblatt g. 1864. u feuilletonu.

[4]) Poznato je, da u Berlinu izlazi posebni časopis kome je zadaća, osim jezikoslovnijeh nauka, baviti se i sa svojstvima pojedinijeh naroda, te iz tijeh svojstva izvlačiti zakone njihovog duševnog razvitka. To je: Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft pod uredničtvom Steinthala i Lazarus-a.

[5]) Sravni za Njemačku n. p. Protocolle der Commission zur Berathung eines allg. deutschen Handelsgesetzbuches, herausg. von J. Lutz, Würzburg 1858 —; za Austriju: n. p. Dvorski ukaz 24. Studenoga 1821 kojem se naredjuje sakupljenje običaja (Observanzen) koji se odnose na feudno pravo ; za Rusiju: Acta odbora za oslobodjenje težaka.

Digitized by Google

predka i blagostanja. Mi bismo ipak kazali da u hrvatskoj granici u kojoj žalibože i još vojnički sustav gospoduje, bio bi mnogo nesnosljiviji, da urednik graničarskoga statuta od g. 1807. i 1850. nije ga onako vješto na narodnome običaju sagradio i odasvud istijem opleo. Naproti tomu rekli bismo, da, da je urednik gradjanskoga zakonika kneževine Srbije bio vještiji narodnome običaju, nebi se bilo onoliko protivuslovnijeh §§ u zakonik uvuklo, ne samo sa živijem običajem, nego i medju pojedinijem §§. jednoga te istoga zakonika. [1])

Kad čovjek to sve promozga i prosudi, te uvidi preveliku važnost toga gradiva u svakojakom obziru, mogao bi lako pomisliti, da u slovenskoj književnosti zbirke pravnijeh običaja i poslovica hrpimice leže učenijem ljudima na raspoloženje; jer kako se po svemu Slovenstvu našlo ljudi, koji s oduševljenjem sabiraše narodne pjesme, da će se biti našlo i onijeh, koji se za pravne običaje zauzeše. Ali ko bi tako mislio ljuto bi se prevario, jer do sada, jedva da je o tome i nešto malo spisa i članaka sastavljeno bilo.

Budi nam sada dopušteno obazreti se na nekoje pojave u novijoj slovenskoj književnosti jer bi nam to moglo, kakogod opravdati ili razjasniti taj nedostatak.

Kod većine slovenskijeh plemena opazi se početak živahnijeg kretanja i djelovanja literarnoga početkom druge četvrti tekućega vijeka, upravo u vrijeme, kad u susjednoj Njemačkoj književnosti, živahno se bavljahu učeni ljudi sa predmetima, koji pokazuju svoj narod u cijelome njegovu biću, u prošlosti i sadašnjosti. Radi kratkoće mi se moramo na jednoga učenoga Nijemca ograničiti, ali čovjeka koji, ne samo dade tijem naukama sasvijem novi pravac, nego u njima više, nego do sada iko drugi i uradi. Taj je čovjek slavni Jakob Grimm. Za naše svrhe, čini nam se, sasvijem dovoljno progovoriti koju, samo o njegovoj djelatnosti.

Literarna radnja Jakoba Grimma može se razdijeliti u tri glavne struke, a to su: narodni jezik i pjesničtvo [2]), narodna mitologija [3]) i narodno pravo [4]). Grimm kao da je sve te struke držao kao jedno jedino polje, za polje koje filologu u širem smislu, nesmije nepoznato biti. U tome mnijenju nas utvrdjuje njegovo često izjavljenje, da se on neubraja medju one filologe, koji se na gole riječi ograničuju [5]). Ali ne vazda ni svak, može s uspjehom ujedno obradjivati sve te znanstvene struke. U opće polihistorstvo može samo koristno biti u doba, kad su znanosti više usredotočene nego rasprostranjene, ili pri početku i preobraženju nekijeh znanstvenijeh struka, i to, kad ga se

[1]) Vidji n. p. gl. XV. „O nasliedstvenim pravama i otnošeniama u zadruzi."

[2]) Deutsche Grammatik Tom. I. 1. Ausg. Göttingen 1819 2. Ausg. ib. 1822. 3. Ausg. 1831. Tom; II.—IV. ibid 1826—1837 8. — Geschichte der deutschen Sprache, Leipzig 1848 ibid 1853. — Deutsches Wörterbuch. Leipzig 1852—1865. 5 Voll. (4. i 5. nisu još potpuni).

[3]) Deutsche Mythologie. Göttingen 1835, ibid 1844. — Kinder- und Hausmärchen. Berlin 1812—1814. Ova knjiga bi mnogo puta tiskana. Sadržaj sakupi i uredi zajednički sa bratom Wilhelmom. — Deutsche Sagen (on i Wilhelm) Berlin 1816—18.

[4]) Deutsche Rechtsalterthümer. Göttingen 1828. 8.; ibid 1854, 8. — Weisthümer, Göttingen 1840—1863 4. Voll. — Poesie im Rechte u „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft" Bd. 2, Seite 31 und folg. Po smrti Grimmovoj počeše se štampati njegovi pomanji spisi, koji zasijecaju u sve tri navedene struke. Do sada izidjoše dva sveska.

[5]) N. p. u Geschichte der deutschen Sprache u predgovoru str. XIII. kaže: „Sprachforschung von der ich ausgehe hat mich doch nie in der Weise befriedigen können, dass ich nicht immer gern von den Wörtern zu den Sachen gelangt wäre; ich wollte nicht nur Häuser bauen, sondern auch darin wohnen," a u istoj knjizi

Digitized by Google

late na to kao pozvani geniji. Oni su sami tada kao Aristotel i Leibnitz najboljijem izrazom znanstvene znamenitosti svoga vremena. Izim tijeh okolnosti, polihistorstvo niti je moguće niti je koristno za napredak nauka. To je dobro poznalo naše doba i zato, ne samo u praktičkijem strukama, vidimo podijeljene radnje [1]), nego su podijeljene i u naukama, te istražitelj obično se u istraživanju ograničuje na jednu glavnu struku, a u drugijem strukama, koje su kao njezine pobočnice i koje mu treba poznati, mora se osloniti na istraživanje onijeh, kojijem je ta pobočnica glavna nauka.

Grimm je pokazao novi put i način, kojijem se ima postupati ol radjujući te znanstvene struke, toli važne za poznanje, kako nekadašnjega, tako i sadašnjega bića svakojega naroda. To je njegova najviša zasluga: pa baš i ako je u tome revnome rádu, na nekijem mjestima i zabasao, to mu nikako nemože na ukor služiti. Š njime ili za njime vidimo po nekoliko preizvrstnijeh glava u svakoj struci ponapose raditi. I uprav to podijeljenje radnje pravi je uzrok rascvjetu u kome se sad nalaze te znanstvene struke u Njemačkoj.

A što se medjutijem radilo na sličnome polju kod slovenskijeh naroda?

Kod većine slovenskijeh plemena, kako već napomenusmo, poče preporodjenje književnosti ili živahnija duševna radinost upravo u vrijeme, kad se u susjednoj nama Njemačkoj najživlje nastojaše istraživati, sabirati, razjasnjivati sve što zasijeca u narodno biće.

Naravno je, da se i kod Slovena sad živo odazva ta plemenita i blagoslovljena misao narodnoga γνῶθι σεαυτόν. Ali ovdje sve te grane nenapredovaše jednako, nešto radi polihistorstva, kome je teško izbjeći u djetinstvu ili preporodjenju svake književnosti ili znanosti, nešto radi toga, što mnogi radnik prionu na jednu jedincatu struku i nepromislivši i pokušavši, jesu li njegove sile i sposobnosti primjerenije k toj, ili ka drugoj zanemarenijoj struci. Kod Slovena, možemo kazati, da jezikoslovje proguta malone sve književne sile. Jezikoslovje je, osobito u doba kad se narod počne buditi, po svojoj naravi najvažnija i najprimamnija nauka, te po tome najviše književnika narodnijeh uza nju i prione. Nije se dakle čuditi, da iz te vojske rabotnika nalazimo na ovome polju imena kao Kopitar, Vostokov, Šafařik, Miklošić, Karadžić, Daničić, Hattala, imena koja bi najrazvijenijoj književnosti koga mu drago prosvijećenoga naroda na diku služiti mogla. Narodni jezik i narodno pjesničtvo stoje u tijesnome savezu. S toga vidimo uz revno izdavanje djelâ starijeh i novijeh umjetnijeh pjesnika još revnije sabiranje prostonarodnijeh pjesama, pripovijedaka, bajaka, poslovica, izrjeka i riječi. Priložimo k tomu: da slovenskijem jezikoslovjem još pri svršetku prošastoga vijeka poče se baviti patrijarh Slavistike Dobrovský;[2]) i spomenimo se s kojijem udivljenjem i oduševljenjem biše primljene u zapadnoj Evropi, slovenske prostonarodne pjesme u opće, a osobito Vukova zbirka — pak ćemo lako dokučiti zašto je ova struka, ako je sa ostalijem sravnimo, tako dobro napredovala.

Druga glavna struka, koju je Grimm obradjivao, bi narodno vjerovanje.

---

nalazimo sedmi otsjek, koji se isključivo sa „Glaube, Recht, Sitte“ bavi. Sravni takodjer: Rede auf Lachmann u „kleinere Schriften“ Berlin 1864 I. p. 150; „Man kann alle Philologen die es zu etwas gebracht haben, in solche theilen, welche die Worte um der Sachen, oder die Sachen um der Worte willen treiben etc.“

[1]) Srbi imaju poslovicu za to: „Pet zanata deset nevolja“.

[2]) Prvo njegovo jezikoslovno djelo bi izdano g. 1799 pod nazvom: „Die Bildsamkeit der slavischen Sprache“.

Digitized by Google

I u slovenskijem literaturama bila je obradjivana narodna mitologija — ali razumije se da se ni iz daleka nemože mjeriti sa radinosti, koja se razvi na jezikoslovnom polju. I ovdje vidimo, ne mnogo, ali ipak nekoliko izvrstnijeh spisa i sastavaka od ljudi kao Erben, J. Jireček, Hanuš, Strojev, Snjegirev, Sacharov. Ne samo da su se stari pisani spomenici pri tomu upotrebljavali, da li i još danas živući sujevjerni običaji, obredi, bajke itd. kod prostoga naroda svijeh plemena, koji se sa velikom pomnjom i revnošću na sve strane sabiraše. Osobito ove zbirke običaja, pripovijedaka, pjesmica itd. mnogo pomogoše, da se po mogućnosti popuni i razbistri to malo, što nam Stari ostaviše zapisano o basnoslovju starijeh Slovena. Te radnje dovedoše nas barem do toga, da se u učenom svijetu prilično utvrdilo mnijenje, da su glavni bogovi svijeh slovenskijeh plemena bili jedni te isti.[1])

Osobito za narodno njemačko pravo Grimmom prokrčeni put i radnje, koje na tome polju započe, označiše novu dobu u istraživanju narodnoga prava kod Nijemaca. Komu je pravniku nepoznato, koliko pozniji graditelji povjestnice njemačkog prava za svoju zgradu gradje izvukoše iz te obilne spreme, koju Jacob Grimm, a po njemu i njegovi suradnici i nasljednici napuniše? Koliko se i danas ta sprema upotrebljava i svejednako novoodkrivenoga gradiva u istu ulaže?

A što se medjutijem sakupilo i uradilo na tomu važnom polju kod Slovena? Ovdje, ako i proti volji, moramo ipak kazati, da smo najsiromašniji. Ali razumjejmo se. Mi negovorimo ovdje o spisima, koji se oslanjaju na pisane izvore i na naročito zakonarstvo; jer ko nepozna ogromno djelo Maciejowskoga[2]) i preizvrstno djelo H. Jirečeka;[3]) zatim debela izdanja pismenijeh spomenika staroga prava i zakonodavstva svijeh slovenskijeh plemena? Mi ovdje govorimo o spisima, koji se osnivaju osobito na živijem narodnijem običajima, ili o zbirkama tijeh običaja, koje bi nekijem načinom odgovarale Grimmovijem Weisthumima ili još bolje onomu, što on želi da sakupe danski i švedski učeni ljudi; zbirkama, kojijem bi se nadopunilo, razbistrilo i popravilo to što imamo zapisano o starome pravu, te znanstveno još bolje dokazala istovjetnost glavnijeh pravnijeh načela kod svijeh slovenskijeh plemena. Spisa ove vrste za čudo je malo, te se mogu svikolici na prste prebrojiti:

Kod južnijeh Slovena napisa Utješenović svoje izvrstno djelo o jugoslovenskoj zadruzi[4]) i Milićević članak o istome predmetu.[5]) Kod Rusâ Makarov opisa „Stare i nove ruske kletve i prisege“;[6]) Snjegirev u djelu „Rusi u svojijem poslovicama“[7]) navede nekoliko pravnijeh običaja i poslovica; Tar-

---

[1]) Od inostranaca sravni Grimm, Deutsche Mythologie I. str. 88: „Das deutsche volk liegt mitten zwischen Letten, Slaven, Lithauern, Finnen, lauter völkerschaften, die götter erkennen und einen geordneten cultus pflegen. slavische völker, in weit entlegene gebiete verbroitet, haben ihre götter gemeinschaftlich: wie sollte es in Deutschland anders sein?“ U novije vrijeme podiže se važan glas, koji se podpuno neslaže sa gorenavedenijem običjem mnijenjem. Vide Miklošić: Die Rusalien, Wien 1864, p. 19.

[2]) Historija prawodawstw Słowiańskich. Drugo izdanje u Varšavi 1856 i slijed. 8.

[3]) Slovanské právo v Čechách i na Moravě. U Pragu 1863—1864. 8. 2 voll.

[4]) Die Hauskommunionen der Südslaven. Wien 1859.

[5]) Pregled zadružnog stanja Srba seljaka: u Glasniku srbske slovesnosti knj. 9, g. 1857.

[6]) U Трудахъ и лѣтоп. ист. и древ. ч. IV. кн. 1.

[7]) Русскіе въ своихъ пословицахъ. Москва 1831. 8.

Digitized by Google

novski napisa »Pravno biće u Maloj Rusiji«[1]) i još nešto pomanjijeh članaka raspršanijeh po časopisima. Najposlije g. 1864 rusko zemljopisno društvo u šestoj knjizi svoga etnografičkog zbornika pozivlje na sakupljanje narodnijeh juridičkijeh običaja prilažući i program za taj posao. Od Čeho-Slovaka Čelakovský probra neke poslovice, koje se njemu činjahu da na pravo spadaju, te ih izdade pod naslovom: Slovanská právnická přislovi.[2]) U koliko je meni poznato, to je sve, što je u novije vrijeme pisano o tome predmetu.[3])

A što je uzrok, da je uprav to polje u nas ostalo malone u potpunoj ledini? Raspravni odgovor na to pitanje daleko bi nas odveo: mi ga ostavljamo da nanj svak po svome odgovara; ali nemožemo su manje, da već sada neka mnijenja nenapomenemo, koja nam u privatnome razgovoru biše saopćena, jer bi se lako mogli i drugi za njima povesti. Neki kažu: da isto kao što je slovenski narod zanešen za pjesničtvom tako da se i slovenski književnici nerado bave sa ozbiljnijem i suhoparnijem predmetima; neki opet da predmet: t. j. opisivanje narodnijeh pravnijeh običaja, nije od tako velike znanstvene važnosti — a neki najposlije, da Sloveni, od davnijeh vremena, pod tudjijem gospostvom ili uplivom, izgubiše malone svekolike starodavne svoje narodne običaje koji se na pravo odnose, te da nepreostaje više ništa što bi se sakupiti i opisati moglo. Na prvo mnijenje moglo bi se, medju ostalijem, odgovoriti: da pravo narodno ne spada upravo medju suhe i nepoetične predmete, i pozvati se u tome tvrdjenju na svjedočbu Grimmovu[4]). Da ni drugo nije na istini osnovano pokazasmo već gorje — a da je treće i još manje, pokazati ćemo malo niže, navodeći još živijeh pravnijeh običaja, koji na sebi nose još i sad pečat prvobitnoga slovenskoga značaja. Istina je da u nekijem slovenskijem pograničnijem predijelima ili u zemljama gdje pomiješano i tudjega naroda žive, slovenski karakter ili je isčeznuo ili se pomiješao sa tudjijem, ali većina zemalja gdje Sloven u massi živi, pa gdje mu se je i uništila politička sloboda, samo da mu je ostala neka općinska samouprava, tamo se je podobro sačuvao i svojijeh običaja izobilja još imade. Ali i miješanja, pa i sami presadjeni tudji instituti, nijesu bez vrijednosti — ima i tu važnijeh momenata za povjestnika. Radi toga sabiratelj i opisatelj narodnog običaja treba samo da ga opiše kakav je sada, ne obziruć se —: je li narodni samorast, ili je donošnji prijesad —: razabirati narodno od tudjega, istraživati vrijeme toga presadjenja, označiti zgodu tomu, itd. to je posao učenoga pravnika i povjestnika koji bude htio upotrebljavati sakupljeno gradivo.

Mi smo se ovijem uvodom više i nego smo mislili zabavili, te bi bilo veće vrijeme da predjemo i na glavni dio ovoga spisa, t. j. na opisivanje običaja koji ovamo spadaju i koji nam do ruka dodjoše. Razumije se i samo sobom, da pogledom na zadaću i smjer ovoga sastavka, nije se moguće ovdje držati samijeh onijeh običaja, koji imaju sve postulate valjanog običajnoga prava (consuetudo stricto sensu juridico) Za nas je dakle sasvijem ravno-

---

[1]) U Юридическихъ запискахъ Редкина 1842 год. T. II.

[2]) U Časop. česk. musea god. 1851. I. 16. i u djelu: Mudroslovi národu slovanského ve přislovich. V Praze 1852, str. 338 i sljed.

[3]) Čudnovata je stvar, da ni inače velezaslužno društvo za povjestnicu jugoslavensku u svoijem pitanjima, koje rasposla članovima i ostalijem domoljubima na odgovor, nije uvrstilo ni jednoga, koje bi se na narodno običajno pravo odnosilo: dočim mythologičkijeh, medju 26 pitanja, ima nimalo manje do 5! Ipak u društvenomu časopisu Arkivu ima posebni odsjek za pravo.

[4]) Poesie im Rechte u Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft red. v. Savigny Bd. II. s. 31 ff.

Digitized by Google

dušno, da li neki pravni običaj zbilja ima legis vim ili ne. da li se taj običaj slaže sa pisanijem pravom ili mu protuslovi, je li običaj dobar ili zao, je li postao cum ratione, ili opinione necessitatis, za naše svrhe tu je malo šta izmetati.

Radi toga mislimo, da nam neće niko zamjeriti, što smo, na nekoliko mjesta, opširnije progovorili o čemu, što u strogom smislu nebi amo ni spadalo. Mi to učinismo samo gdje nam se činilo, da neka stvar ili odnošaj, služi kao substrat tomu ili onomu pravnom običaju, ili da stoji u tješnjoj svezi sa istijem, te da ga može podobro objasniti i protumačiti. To isto budi rečeno i za poslovice.

Do sada najviše govorismo o važnosti sabiranja običaja koji u narodu žive. Ali narodni običaj nije kao žerava u pepelu, sakriven samo u narodnoj svijesti, niti ograničuje svoje objavljenje na samo djelovanje u medjusobnom saobraćaju, da li se izjavljuje i u duševnijem pučkijem umotvorima kao u pjesmama, bajkama itd., ali najglavnije u poslovicama. Nećemo ovdje govora širiti o znamenitosti pravnijeh poslovica: o tomu su već drugi na više mjesta besjedili,[1]) nego ćemo uz običaje navesti i ponekoliko poslovica, koje budu ovamo spadale, i to svijeh slovenskijeh plemena u izvornom jeziku, u koliko budu dopuštale granice ovoga sastavka.[2])

Pjesme i pripovijetke usilovani smo za sada mimoići i samo se na njih kad i kad, kao mimogred, obazreti.

Pravna simbolika narodna spada pod isti pojam „pravni običaj“ te što je o ovima rečeno valja i za simboliku. O njoj napose nemamo šta reći, što bi ovdje pristajalo, nego ćemo uz običaje i na nju se obazreti, a gdje bude trebalo odrediti joj i posebno poglavlje.

Izvora ćemo se vjerno držati i navoditi jih —; što iscrpemo iz onijeh koji su naški pisani, nastojati ćemo da se i sloga i riječi spisateljevijeh po mogućnosti držimo, a iz onijeh pak, koji su u drugijem jezicima, moramo se zadovoljiti priopćiti sadržaj što u kraće moguće bude. Od onoga što nam je ustmeno ili pismeno bilo saopćeno, od ljudi koji medju narodom žive, pridodati ćemo pri svakom slučaju ime priopćitelja. Gdje nebude toga, znak je da je to spisatelj sam autoptično primjetio.

Iz toga što je do sada rečeno, čitatelj će biti uvidio što je smjer ovoga spisa. Mislimo dakle, da niko neće iskati nekakve potpunosti i stroge sisteme u spisu, koji sa zbirkom primjera, slučajno tamo i ovamo sakupljenijeh, i radi lakšega pregleda u neke razdijele poredjenijeh, druge svrhe nema, nego kako je već rečeno, da opomene i uvjeri, da toga važnoga gradiva još u narodu živi i da kupioca čeka. A pri najboljoj volji nešto potpunijega napisati nije nam bilo moguće radi oskudice u sredstvima koja nemogosmo do ruka pribaviti. I od toga mala što napomenusmo, da je bilo glavno pisano o prav-

---

[1]) Sravni n. pr. Warnkönig: Juristische Encyclopädie, str. 94: „Der Urgrund alles Rechtes ist ein eingeborener Rechtssinn der Völker, seine Wiege die Familie, seine Urform das Gewohnheitsrecht, seine ersten Abstractionen sind die Rechtssprüchwörter.“

[2]) Sačinitelj ovoga spisa ima jih već sakupljenijeh mnogo više, nego je ovdje moguće navesti. Netom zbirku popuni namjera u posebnom i povećem djelu jih izdati sa objašnjenjem i primjedbama. Radi toga ustručati će se za sada svakoga primjećanja i ograničiti će se, gdje te gdje na golo sravnjivanje sa neslovenskijem poslovicama. Radi istog uzroka i da bi uštedio prostora, neće za sada ni izvore navesti, iz kojijeh je crpio pojedine poslovice.

Digitized by Google

nijem običajima, nekoje važne sastavke nemogosmo dobaviti [1]). A koliko nam je još knjiga, iz kojijeh bismo bili nešto crpiti mogli, ili nemoguće bilo dobiti, ili nam nepoznato ostalo! Poznance, koji se rodiše ili žive medju narodom te poznaju njegove običaje, i koji bi nam bili mogli štogod priopćiti, nijesmo ni pozvali, jer je namjera naša bila upravo ovijem spisom na to jih opomenuti i pozvati [2]). Od onijeh koji se pobliže desiše, te nam na nekolika ustmena pitanja ustmeno i odgovoriše, dužni smo osobito zahvaliti: veleučenomu gospodinu grofu Niku velikomu Puciću iz Dubrovnika, ocu Franjevcu gosp. Simu Milinoviću iz Sinja i g. Petru Vasiljevu Odžakovu iz Leskovca u Bugarskoj.

Obzirom na namjeru spisa, i to što će tu navedeno biti, mislimo da će biti dovoljno. Na potpuni sistem narodnoga običajnog prava, moći će se tek onda misliti, kad se bude gradje izobila sakupilo.

Navodeći pojedine pravne običaje, nećemo se obzirati na pisane zakone, jer su ti prilično poznati, a i sravnjivanje sa zakonima i običajima drugijeh naroda i prošastijeh vremena odvelo bi nas daleko. Ako gdjegod i to učinimo, učiniti ćemo kao iznimku i uzgredno.

Razumije se, da se mi moramo ograničiti na samu sadašnjost, ali neka nam se nezamjeri ako mi tu sadašnjost u nekijem slučajevima i do početka tekućega vijeka protegnemo.

O odnošajima medju seljacima i zemaljskijem gospodarima svakome je na raspoloženje cijela literatura i zvanična opisanja [3]). Radi nedostatka vremena, i radi nemogućnosti cijelu tu massu u tijesne granice ovoga spisa zbiti, odlučismo radije sasvijem je izostaviti. Zbog sličnijeh i drugijeh uzroka izostaju i crkveni i feudni pravni odnošaji.

Poslovice

koje se odnose na pravo, običaj i zakon u opće. [4])

Što je pravo i Bogu je drago.[5])
Правду Богъ видитъ. r.
Все минуется, одна правда остается. r.
Jače pravo nego mač.

---

[1]) Kao gori navedene spise Makarova i Tarnovskoga.

[2]) Veliku bi uslugu narodnoj znanosti učinio svaki rodoljub, kad bi se u svojoj okolici zauzeo opisanja toga ili onoga običaja narodnoga, koji u pravo zasijeca. Mi mislimo da bi taj posao najlakši bio svećenicima, koji po selima žive. Ko bi se god toga važnoga djela primio te bi nam izvolio o tome javiti, mi bismo mu dragovoljno poslali naputak koji, osobito za one, koji se nijesu pravnom naukom bavili, mnogo bi jim posao taj olakšao.

[3]) U Austriji u aktima za rasterećenje zemalja — u Rusiji u aktima i spisima o oslobodjenju seljaka.

[4]) Slijedeća početna slova, koja se uz poslovice nalaze, znače: b. = bugarski, b.r. = bijeloruski, č. = češki, d.l. = donjolužički, g.l. = gornjolužički, m.r. = maloruski, p. = poljski, r. = ruski, sč. = slovački, sn. = slovenski.

[5]) Was billig und recht ist, ist Gott lieb.

Digitized by Google

Prawo gorsze niż miecz. p.
Právo ma tenký nos. č.
Prawo i wolność ciągnąć jak rzemień może. p.
Pravem se řeď a po něm jdi. č.
I djavo zna, što je pravo (ali neće da čini).
Pravda narode podigne, a nepravda jih potre.
Ni oni što nepravdu čine, nevole je.
Въ комъ добра нѣтъ, въ томъ и правды мало. r.
Na kom vláda, na tom pravda. č.[1])
Сильные пишутъ правду. r.
Едни рукы права пишуть, едны и мажуть. m.r.
Kdož moc má, ten právo. č.
Чѣмъ сильнѣе, тѣмъ правѣе. r.[2])
Wjetši si, a wjetše maš prawo. g.l.
Výše může hrst moci, nežli plný pytel práva. č.[3])
Ako pravda nepomože, krivda neće pomoći.
Právo nepomůže, když levo přemůže. č.
Kde síla vévodí, ku právu se nechodí. č.[4])
Гдѣ сила владѣетъ, тутъ законъ уступаетъ. r.
Od inata nema gorega zanata.
Нѣтъ такихъ правъ, чтобъ знать чужой нравъ. r.
Vrch práva, vrch křivdy. č.[5])
Holé přísne právo, holé bezpraví. č.
We złem rządzie najwięcéj praw i rozkazu. p.[6])
Zle mravy, dobré práva. č.)
Zao obićaj dobar zakon čini.[7])
Nový pán, nové právo. č.[8])
Nová správa, nová práva. č.
Nove sudije, novi zakoni.
Novým právem, staré se kazí. č.[9])

---

[1]) La loi dit ce que le roi veut. — Que veut le roi, si veut la loi. — Das ist recht, was der König sagt. — The laws go on the Kings' errands.

[2]) He who hath the longest sword, is always thought to be in the right.

[3]) Man kömmt mit einer Hand voll Gewalt weiter, als mit einem Sack voll Recht. — Might overcomes right. — Force passe droit.

[4]) βίας παρούσης οὐδὲν ἰσχύει νόμος (Menand). — Non prodest ratio ubi vis imperat. — Ratio contra vim parum valet. — Nihil est juri tam inimicum, quam vis. — Contra forza val poco ragione in ogni loco. — Où force regne droit n' a lieu. — Raison contre le fort est un très piteux port. — Force n' est pas droit. — Do fuerça viene derecho se pierde. — Wo Gewalt herrscht, schweigen die Rechte. — Es ist bös rechten, wo Gewalt Richter ist.

[5]) Summum jus summa injuria. — Summum jus summa crux. — Gran giustizia grande offesa. — Derecho apurado, tuerto tornado. — Streng Recht gewiss Unrecht.

[6]) Corruptissima republica plurimae leges.

[7]) Bonae leges ex malis moribus procreantur. — La legge nasce dal peccato. — Dai mali costumi nascono le buone leggi. — Le crime fait la loi. — Von schlimmen Sitten kommen gute Gesetze.

[8]) Novus rex nova lex. — Neue Regenten neue Gesetze. — New lords new laws.

[9]) Lex posterior derogat priori. — Eine neue Satzung vertreibt ein altes Recht.

Digitized by Google

Ugodjaj zakon razbija. [1])
Dobrá vůle právo ruší. č.
Bdícím práva pomáhají. č. [2])
Práva bdícím, ne spícím slouží. č.

Обычай не клѣтка. r.
Внада втора природа. mr. [3])
Običaj je druga narav.
Co się wielom godzi, to w obyczaj wchodzi. p.
Co kraj, to obyczaj. p. [4])
Що край, то обичай. mr.
Każdy kraj ma swój obyczaj. p.
Každý kraj své právo má. č.
Кождый край мае свій обычай. mr.
Svako selo svoju pjesmu pjeva.
Kolik krajův, tolik krojův. č.
Koliko je sela, toliko je navičaja.
Jaki kraj, taki obyczaj. p.
Jaké prase, taký kvik, jaký národ, taký zvyk. č.
Что городъ, то норовъ, что деревня, то обычай; что земля, то проказы, что дворъ то говоръ. r.
Въ чужой монастирь съ своимъ уставомъ не ходятъ. r.

Jest zakon i u paklu.
Što sila nemože zakon opravi.
Гдѣ добры въ народу нравы, тамъ хранятся и уставы. r.
Всуе законы писать, когда ихъ не исполнятъ. r.
Uzalud se zakoni pišu kad se nedrže.
Málo platny ploty, přes které se leze. č.
Ko naredbe van daje, valja da jim on prvi nastaje. [5])
Ko zakon stavlja i opslužit ga ima.
Праведному законъ не писанъ. r. [6])
Законъ не пережить беззаконному, а праведному. r.
Дурневи законъ не писанъ. mr.
Stare ustawy, świeże potrawy—są najlepsze. p.
Není na světě tak pevného pravidla (zákonu), aby se hnouti nemohlo. č.

---

[1]) I patti rompon le leggi. — Volonté n' est que droit.

[2]) Vigilantibus jura.

[3]) Ἔθος ἄλλη φύσις. — Consvetudo est altera natura. — Consuetudine è una seconda natura. — L' uso diventa natura. — L' uso vince natura. — L' uso fa legge. — Coutume est une autre nature (iz XV. vijeka). — Coutume dure; vaut nature. — Custom is second nature.

[4]) Suus est mos cuique genti. — Mores hominum regioni respondent. — En cada tierra su uso. — Qual paese tal usanza. — Autant de villes autant de guises. — Ländlich sittlich. — Kuida ma, neuda wiis. (čud.)

[5]) Patere legem quam ipse tulisti. — (Ausonius) Legem pareto, quisque legem sanxeris. — Paulus l. 23. D. 32. 3. (de legatis et fideicommissis): „decet enim tantae majestati, eas servare leges quibus ipse solutus esse videtur." — Chi fà la legge servarla degge. — A king should impose severer Lawes upon himself then on his subjects.

[6]) Ὁ μηδὲν ἀδικῶν οὐδενὸς δεῖται νόμου. — Le leggi son fatte pei tristi.

Digitized by Google

Práva jak pavučina, brouk se probije, a na mouchu vina. č. [1])
Ustawy jako pajęczyna, mucha ulgnie (uwiąznie), bąk ją przebije. p.
Законъ какъ паутина, шленъ пробьется а муха увязнетъ. r.
Što više zakona, to više prestupljenja. [2])
Гдѣ много законовъ, ту и обидъ много. r.
Строгой законъ, виновными творитъ. r.
Što strožiji zakoni to više krivaca.
Законъ назадъ не дѣйствуетъ. r. [3])
Никто невѣдѣніемъ закона, отговариваться не можетъ. r. [4])
Nevědomost hříchu nečiní. č. [5])
Нужда законъ перемѣняетъ. r.
Нужда законъ измѣнява. b.
Nužda zakon izmjenjuje.
Нужда законъ ломитъ. mr. [6])
Potreba zakon ruši.
Potrzeba prawo łamie. p.
Nuzná (a nahlá) potřeba práva lomí. č.
Potrzebie ustawy ustępują. p.
Нужда не знаетъ закона r.
Zlu zakonu noge prebi. [7])
Krv učini, a ne postavi zla zakona. [8])
Mučno je u staru selu nov zakon postaviti.

A. Privatno pravo.

I. Obitelj.

1. Medjusobni odnošaji članova zadružne obitelji, koji se pobliže ciljeline tiču.

Svakom je vrapcu svoje gnijezdo drago [9])
Gdje ko niče tu se i običe.
Гдѣ сосна взросла, тамъ она и красна. r.
Донъ, Донъ а лучше домъ. r. [10])
Съ родительской земли, умри да не сходи. r.

---

[1]) Similes sunt leges aranearum telis, quas muscae validiores perrumpunt, imbecilliores tantum irretitae tenentur. — Les petits sont subjects aux loys, et les grands en font a leur guise (iz XV. vijeka).

[2]) Je mehr Gesetze desto mehr Untugend.

[3]) Lex ad praeterita trahi nequit.

[4]) Unwissenheit hilft nicht, denn jeder muss sein Recht wissen.

[5]) Unwissend sündigt nicht.

[6]) Ἀνάγκη οὐδὲ θεοῖ μάχονται. — Necessitas cogi nequit. — Necessitas frangit legem. — La necessità rompe la legge ili: necessità non ha legge. — Necessité n' a point de loi. — Necessity has no law. — Noth hat kein Geboth. — Noth bricht Eisen. — Nôdh brydher Raeth (dan.).

[7]) A la mala costumbre quebrarle la pierna. — Gateau et mauvaise coutume se doivent rompre. — Break the legs of an evil custom.

[8]) È meglio ammazzare uno; ili: è meglio ardere una città che mettere una cattiva usanza.

[9]) A cada paxaro, su nido le parece hermoso. — Ogn' acellu brama di jugne au su nidu. — A ogni ucello suo nido è bello.

[10]) Οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος. — Domus propria domus optima. — Casa mia mamma mia. — Casa mia casa mia, per piccina che tu sia, tu mi sembri una badia.

Digitized by Google

Wosebna wjaža jo zlota winowata d. l. [1])
Moja kuća moja sloboda.
Твой домъ твоя и воля. r.
Дома какъ хочу, а въ людяхъ какъ велятъ. r.
Doma jako chcesz, u ludzi jak przystoji. p.
Svak je u svojoj kući kralj. [2])
Čovjek je sam, kao dub posjećen. [3])
Ni u raju nije dobro samomu.
I mrav družbu hoće.
Krv nije voda. [4])
Krew niejest woda. p.
Кровь не вода. r.
Krev není voda. č.
Svoj svome najvolije. [5])
Svoj svome i nehotice bratuje.
Свой своего нехрани, а тешко и горко кой-то го нѣма. b.
Svoji se i psi časom pokolju, pa časom opet i sliže.
Ako svoj i vodi na jamu, u jamu ne meće.
Braća bila, braća mila
U tudjemu nije nigda svoga.
Ko neće svoga za brata, a on će tudjina za gospodara.
Gdje je sloga, tu je i Božiji blagoslov.
Od složne braće i djavoli bježe.
Prut po prut kad hoćeš, al' snopa nigda neprelomi.
Въ домѣ, нѣтъ хозяина больше. r. [6])
Хозяинъ въ домѣ, какъ Авраамъ въ раю. r.
Gospodarz każdy w swém domu pan. p.
Svaki domaćin domu vladika.
Po starješini Bog pomaga.
Gdzie głowy niemasz, rządu niepytaj. p. [7])
Jeden dům, dvou pánů netrpi. č.
Добрая голова, сто головъ кормитъ. r. [8])
Всякой домъ добрымъ хозяиномъ хорошъ.
Ne dům pánu čest dává, ale pán domu. č. [9])
Zna vrag mnogo, jer je star. [10])
Dla tego diabeł mądry, że stary. p.

---

[1]) Eigener Herd ist Goldeswerth.

[2]) Domi suae quilibet rex. — In casa sua ciascuno è re. — Mientre en mi casa me estó Rey me soy. — Chacun est maître en sa maison. — My house my kingdom.

[3]) Vae soli! — Uomo solo nimico di Dio. — L'homme qui est seul est fou.

[4]) Il sangue non è acqua. — L'acqua lava, e il sangue strigne.

[5]) Legami mani e piei e gettami fra i miei. — È megliu jente che bocconi. (korsik.)

[6]) The master is the eye of the house.

[7]) Est domus ingrata ni dominante rata. — Thet aet ont i Hwsae, som Inghen aer Kwsae. (dan.)

[8]) One father is sufficient to govern an hundred children, and a hundred children are not sufficient to govern one father.

[9]) The master makes the house to be respected, not the house the master.

[10]) Consilia tutoria sunt, quae dant senes. — Utile consiliis praebere senilibus aures. — Qui a âge doit être sage. — Consiglio di vecchio non rompe mai la testa. — U diavle ne sa, eppò ne sa, perch' è becchiu. (korsik.)

Digitized by Google

Ko radi, onaj valja da i sudi.
Ko je mudar, dovoljno je star.
I z mladé hlavy, soud pravý. č.
Gdje je dobra starješina vesela je sva družina.
Ocat, koji nije ljut, a domaćin, koji nije zao, nevalja ništa.
Više vidi gazda s jednijem okom nego sluga s oba dva. [1])
Zlo po gazdu, koga sluga uči. [2])
Čim glava klone, ni noge tvrdo ne ostanu.
Kad mačka drijema, miševi bijesne. [3])
Gdje nije mačke, miši kolo vode.
Gorje mu, per komur se miši ino mačke bratijo. sn.
Gdje žena gospodari tu djavo služi. [4])
Běda mužem, im-že žena vláde. č. (Libušin sud.)
Zlo po kuću, gdje kokoš pjeva, a pjetao sluša. [5])
Nešťastný taký dům bývá, kde kohout mlčí a slepice zpívá. č.
Gdje žena gaće obuče, a muž skute, teško ti i po njih i po kuću.
Тѣшко на она з' каща, у ком-то жена-та налага калпакъ. b.
Teško kući, gdje mač sluša, a kudjelja zapovijeda.
Отъ хозяина должно пахнуть вѣтромъ, отъ хозяйки дымомъ. r.
Kuća bez žene kao i bez mačke, a bez čovjeka kao bez psa.
Безъ жены домъ что безъ кошки, а безъ мужа что без собаки. r.
Кащa безъ женѫ, стадо безъ овчаръ. b.
Žena vrla valja zlata. [6])
Ne stoji kuća na zemlji, nego na ženi.
Jedno se goloj, a drugo sijedoj bradi pristoji.
Kad te stariji kore, ćuti i slušaj ako i nijesi kriv.
U mladjega pogovora nema.
Старшихъ и въ ордѣ почитаютъ. r.
Слушай стары-тѣ, за да устарѣешь. b.
I komar je muška glavica!
Bolje je biti pijevac jedan dan, nego kokoš mjesec.
Bolje je za godinu volom, nego sto godina kravom.
Sestra udata, susjeda nazvata.
Dogovor kuće neobara. [7])
Bolja je šteta dogovorna, nego korist samovoljna.
Ko se sam svjetuje, sam i pogine. [8])
Ako smo mi braća, nijesu kese sestre.
У кого дѣтки у того и ягодки. r.

---

[1]) One eye of the master secs more than four eyes of his servent.
[2]) Malum est habere servum qui dominum docet.
[3]) Libere agunt mures, careant si felibus aedes. — Quand les chats n' y sont pas, les souris dansent. — Quando la gatta non è in paese, i topi ballano. — Wenn die Katze nicht zu Hause ist haben die Mäuse Kirchtag.
[4]) Alla conocchia il pazzo s' inginocchia. — Le brache all' uomo, e alla donna il camiciotto.
[5]) Trista è quella casa, ove il gallo tace e la gallina canta. — In casa non c' è pace, quando gallina canta e gallo tace. — Con mal esta la casa, donde la rueca manda el espada! — C' est chose qui moult me déplaist, quand poule parle et coq se taist. (starofr.)
[6]) La femme est la clef du ménage. — The best forniture in the house, is a virtuous woman.
[7]) Chi trovò consiglio, inventò la salute.
[8]) Chi si consiglia da se, da se si ritrova.

Digitized by Google

Djeca su siromahom živo blago.
Kakav rod taki plod.
Bolje i sirota (u dobroj kući), nego u zla oca dijete.
Служба не дружба. mr. [1])
Služba nije družba.
Volim u dobra služiti nego u hrdjava zapovijedati.
Не купленъ не слуга, а не роженъ не дитя. r.
Ko plaća neka i zapovijeda.
Чье кушаю, того и слушаю. r.
Kdo cí chléb jí a pivo pije, toho píseň zpívej. č. [2])
Čejiž kljeb jiš, teho pačerje dyrbiš zpiewać. gl.
Čiji se kruh jede, onoga se pjesma pjevat mora.
Na czyjem wózku siedzisz, tego piosnkę śpiewaj. p.
Чей-то конь ѣздешь, неговѫ-тѫ пѣсень треба да пѣешь. b.
U valjanoga gazde, valjane i sluge. [3])
Koliko sluga, toliko neprijatelja. [4])

Uvod. Obitelj kod sadašnjijeh slovenskijeh plemena, po njezinom unutrašnjem ustroju, može se razdijeliti na dvije vrste: ili je zadružna, ili je inokosna. Ali ova pošljednja vrsta može se opet na dvoje razlikovati, a to: ili na familiju, koja je spala na inokoštinu zbog uzroka, koji ne stoje ni u kakvoj svezi s običajem, n. p.: radi istraženja ostalijeh članova, zbog slučajnoga razdijeljenja itd., u takoj inokoštini, netom se raširi i postane zadružnom i opet će vladati ista pravila kao i u svakoj drugoj zadruzi; — ili na familiju, koja obično sa ženidbom počimlje, to jest gdje po običaju nigda nema više članova do muža i žene i njihove djece; od koje, kad muško do ženidbe dodje, odvaja se obično od dosadanje familije te osniva novu.

O ovoj pošljednjoj vrsti inokoštine mi nećemo zboriti, jer je poznata svakomu — ovo nije nego ona svagdanja familija, koju možemo u svakoj varoši poznati i proučiti, i koja je s malijem razlikama u cijeloj zapadnoj Europi jedna ista.

I o inokoštini prve vrste nećemo da mnogo govor širimo, jer ona ako i ne actualno a ono barem potencialno ima jednake zakone sa zadružnom — te govoreći o zadruzi govorimo tijem i o inokoštini.

Zadruga je ona obitelj, gdje više pojedinijeh ljudi iste krvi (nije baš nuždno, da su svikolici iste krvi) a i familijâ u užem smislu zajedno žive i jedno jedino gospodarstvo, koje je njihova opća svojina, zajednički obradjuju i uživaju pod upravom glavara, koga obično sami izbiraju. Naravno je, da nama — koji smo naučni na juridičke pojmove tudje obitelji — nije lako od prve shvatiti unutrašnju narav te sveze. Ko hoće poznati bitnu razliku zadružne slovenske familije sa njemu poznatijem, neka ih medju se sravni, pak će naći u njoj ne samo pojedinijeh različností, nego sasvijem različnu i glavnu misao, na kojoj se osniva [5]).

---

[1]) Služma-tužma. (lit.)

[2]) Wessen Brod ich esse, dessen Lied ich singe. — Hois Bröd jeg spiser, dens Vise jeg qušder. (dan.)

[3]) Tel seigneur, tel page et serviteur. — Tel maître tel valet. — Like master, like man. — Wie der Herr so der Knecht. — Som Herren, saa Tieneren. (dan.)

[4]) φύσει μὲν ἐχθρὸν τὸ δοῦλον τοῖς δεσπόταις. (Hermog.) — Qui multiplicat servos multiplicat rapinam. Quot servos habemus totidem habemus hostes. (Macrob.)

[5]) Vidji sravnjenje slovenske obitelji sa rimskom i germanskom u „geschichtliche Darstellung der Erbfolgerechte der Slaven.“ Posen 1836. p. 9 i slijed.

Digitized by Google

Kod svijeh starijeh slovenskijeh plemena gospodovala je zadružna obitelj [1]), od kojijeh neka je plemena vremenom prije a neka poslije izgubiše, neka je pak u svojoj prvobitnoj potpunosti ili u nečem preinačene i do današnjeg dana sačuvaše. Ali i kod onijeh, koji je izgubiše, nalazi se gdje i gdje još barem po koji okrnjen ostatak [2]).

Zadružnost familije najbolje se poznaje po broju oženjenijeh članova, koji je sastavljaju. Taj je broj sasvijem različan po različnijem zemljama i mjestima, i to po tomu: kako su okolnosti toga ili ovoga mjesta više ili manje dobre za zadružnost, i po višoj ili manjoj sklonosti, koju ima narod dotičnog predijela k zadružnome životu ili k inokoštini.

Utješenović [3]) kaže (mi mislimo, da se to navlastito na Hrvatsku, Slavoniju i vojničku granicu odnosi), da zadružne kuće imaju u srednju ruku po 10—15 čeljadi, od kojijeh 3—4 oženjeno, ali dodaje, da u plodovitijem predjelima ima bogatijeh kuća, u kojijem žive zajedno 50—60 glava. U riječkoj i varaždinskoj županiji najviše je pojedinijeh familija, jer je malo zemlje za velike obitelji. Koliko djece može doma življeti, toliko jih i ostaje kod kuće, ostali idu na drugu stranu, da dobiju što im treba. Pojedino nasljedstvo i ovdje je rijetko.

Za Slavoniju s granicom vojničkom Čaplović kaže: Nije ništa izvanredno kuća sa 60 duša; ali nadje se, prem da rijetko, i do 100 glava u jednoj obitelji. Od 20 do 50 čeljadi u kući to je sasvijem obično [4]).

Gospodarski list [5]), govoreći o zadruzi u Hrvatskoj, kaže: „družba broji po 10, 15, 20, 30 do 50 članova s djecom zajedno.“

Kod takozvanijeh Morlaka u Dalmaciji kaže Lovrić [6]), da ima mnogo obitelji, koje imaju do 30, neke do 40, a još neke i 50 glava; ali ove pošljednje, pridodaje on, mogle bi se lako prebrojiti. To nam isto na riječ potvrdjuje i g. Milinović. A Vuk u svome rječniku pod riječi „zadruga“ kaže: „U Dalmaciji u Kosovu pokazivali su mi čovjeka po prezimenu Trifunovića, koji ima 62 čeljadi, medju kojom je 13 žena s muževima i 2 udovice. O Božiću i o krstnom imenu i kad koga žene sastanu se svi u kući, a onako žive po planini i po polju, a starješina ponajviše u mlinu. Ova kuća ima oko 1400 koza i ovaca, do 50 goveda i 14 konja. U Konavlima u Dubrovačkom okružju, gdje vlada u opće zadružna sistema [7]) i ovdje ima familija

[1]) Procopius de bello Gothico L. III. cap. 14. Šafařík Starožit 2. str. 433. — Jireček. Slov. Pravo. I. §. 15. — Kalačov I. oddiel I. p. 7 i 8.

[2]) Vrijedno je spomena, da dočim neka slovenska plemena u življem snošenju sa strancima skoro izgubiše u familiji staru zadružnu formu, neki tudji narodi Slovenima pogranični je poprimiše. O Madjarima u Baranjskoj stolici izvjestno je, da je od susjednijeh Srba primiše, isto kao i ostali Madjari od Slovena županije uzajmiše (v. Jireček Slov. Pravo I. str. 67) — a i Šćipetarskoj zadruzi, o kojoj Hahn govori, možebit da je bugarska i srpska služila kao ugled. Šćipetarski fis mi bismo prije sravnili sa crnogorskijem bratstvom ili plemenom, nego kao što ga neki spisatelji sravnjuju sa jugoslov. zadrugom (sravni Hahn, Reise von Belgrad nach Salonich u „Denkschriften der Akad. der Wissensch., phil.-histor. Classe 11. Bd. 2. Abtb. str. 33 i 74“).

[3]) Die Hauscommunionen der Südslaven p. 19, 25 i 26.

[4]) Slavonien und zum Theil Croatien. Pest 1819. 8. I. 105. Sravni i djelo nepoznatog pisca: Die illyrischen Provinzen. Wien 1812. 8. p. 106.

[5]) God. 1861. str. 121.

[6]) Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del Luj. Alberto Fortis. Venezia 1776. p. 98.

[7]) Kohl. Reise nach Istrien, Dalmatien etc. II. 412.

Digitized by Google

tako mnogobrojnijeh i starijeh u zadruzi, da zadrugari se veće inogu bez ikakve crkvene zaprjeke iz iste kuće ženiti. To se dogodilo nazad malo godina u Klaićevoj kući u selu Popovićima a tako isto i u Miljasovoj u Gornjoj-bandi Konavaoskoj. Grof Niko veliki Pucić kaže, da se to pred dvije godine i u Župi (Breno) kod Dubrovnika dogodilo. Ovdje dakle imamo faktično, to što je za Hrvatsku Utješenović kao jedva moguće ili kao najrjedju iznimku držao (Hauskomun. p. 21). U plemenu Vasojevići Prekomski kod Crne Gore po Srbskome Dnevniku [1]) ima do 1400 zadruga po 40—50 duša, medju kojijem mnoge sa osam oženjenijeh ljudi.

I u Crnoj Gori 20—30 duša u jednoj obitelji lako je naći [2]). Isto to od prilike može se i za kneževinu Srbiju uzeti. „U selu Ripinju, nahije beogradske, bila je kuća nekijeh Rodića, u kojoj je bilo 37 duša, koje ljudi koje žena i djece“ [3]).

Za Bugarsku priopćuje nepoznati ali dobro obaviješteni dopisnik bečkog lista Wanderera u svojijem pismima sa Stare Planine, da ni tamo nijesu rijetke kuće, koje imaju 40 do 60 glava. On nam malo niže o zadružnosti Bugarskoj još bolju svjedočbu daje, gdje od prilike ovako o tome kazuje: kad se kućani tako umnože, da neimaju više mjesta u glavnoj kući, tad se u oboru ograde posebna prebivališta. Kad pak ni to nije dosta, tad se osnuju blizu domaćega sela, kao male naselbine (kolibe), koje u najboljem skladu žive sa glavnom porodicom i pod upravom zajedničkoga djada. Te kolibe budu nazvane po imenu djada, pod upravom kojega biše osnovane: tako n. p. u Lovičkom kotaru kod sela Tetevena ima koliba, koje se zovu Vlajkovci, u Trnovskom kotaru kod sela Drjanova Gančovci, kod sela Grabova Jenkovci, kolibe prozvane po djadima, koji se zvaše Vlajko, Gančo, Jenko [4]). To nam isto potvrdjuje i g. Odžakov. A da je obično mnogobrojna familija i u zapadnoj Bugarskoj te da i tu zadruga vlada svjedoči nam opisanje stanova, koje nam daju neki putnici [5]) i koji su sasma slični stanovima zadružnijeh familija kod Srba i Hrvata, koje nam opisa Utješenović u gorenavedenom djelu. Kako što se svi narodni običaji uzdrže najbolje samo po selima, tako se samo u selima uzdržala i zadruga; po varošima, gdje najviše tudj duh vlada, ne nalazimo obično do zapadno-europejsku formu familije. Ali i tu ima iznimaka, koje nam kažu, koliko duboko jugoslovenska plemena osjećaju potrebu u zadruzi življeti. Na ostrvu Lošinju, gdje leži pomorsko-trgovačka varoš istoga imena (Lussin piccolo), nalazi se jošter bogatijeh kuća, u kojijem se uzdržao zadružni oblik u familiji. Znameniti putnik Kohl [6]) navodi nam najbogatiju kuću Lošinjsku Vidolića i kaže, da sa ženama i djecom u kući ima do 50 glava. „Premda ova kuća, kaže on, ima Commandita i Comptoira u Aleksandriji, u Carigradu, u Odessi, Taganroku i po obalama cijeloga Crnog mora, ipak i familija ovoga Lošinj-

[1]) Od god. 1858 cit. u Jirečkovu Slov. pravu. I. 66.

[2]) Vuk. Montenegro und die Montenegriner u djelu Reisen und Reisebeschreibungen p. 73. Sravni i Cyprien Robert. Les Slaves de Turquie I. 104.

[3]) Miličević u Glasniku društva srbske slovesnosti g. 1857. p. 146; sravni i Vukov Rječnik sub v. zadruga kao i Jos. Jirečeka Die serbischen Privilegien u Oesterr. Revue 1864. VII. 11.

[4]) Wanderer 1864. Nr. 234 Morgenblatt u Feuilletonu.

[5]) Kanitz. Bulg. Fragmente u Oesterreich. Revue 1864. VI. 201 i Hahn. Reise von Belgrad nach Salonich u Denkschriften der Akademie der Wissenschaften phil.-hist. Classe 11. Band 2. Abtheilung p. 33.

[6]) Reise nach Istrien. Dalmatien und Montenegro. II. 415.

Digitized by Google

skog Rothschilda živi u potpunoj zadruzi. Isto tako Hahn [1]) nam navodi jednu bogatu trgovačku familiju u bugarskoj varoši Prilipu, u kojoj bijaše: stara mati i pet sinova sa svojijem ženama i djecom, koji svi u jednoj kući stanovahu i blagovahu za jednijem stolom. Ja sam uvjeren, da bi se još mnogo takoga šta po varošima našlo, osobito pak u onijem, koje od slovenskoga sela malo po malo postadoše varoš kao uprav Mali Lošinj i Prilip [2]).

Ali ne samo kod Jugoslovena nego i kod drugijeh slovenskijeh plemena sačuvao se je, akoprem po okolnostima manje ili više preinačen, zadružni oblik familije. Slovačku nam familiju češka spisateljka Božena Njemcova [3]) tako opisuje, da odmah možemo u njoj spoznati neke crte slovenske zadružne kuće. I kod Gorala poljskijeh Tatra (Podhalani) nalazimo u familijama obično taj isti značaj [4]). To isto svjedoči nam i za Galiciju i za cijelu Malu Rusiju Kohlov putopis [5]), premda neki E. Gor·····ko priopćuje [6]), da je sad tamo zavladao medju seljanima kan neki pomamni nagon k inokoštini. Ipak štogod on u tomu obziru javlja, odnosi se najviše na Charkovsku guberniju.

Kod Veliko-Rusa zadružna je familija porodila zadružnu općinu, jer kako ćemo na svome mjestu vidjeti, ista glavna načela vladaju sa obje vrste zadruge: s kućevnom i s općinskom. Ovdje dakle, gdje narod u općini ima utočište svome zadružnom nagonu, nije čudo, što ne ćuti velike potrebe u zadružnoj familiji življeti, kako druga plemena, u kojijeh je općina drugijem putem do razvitka došla. Ipak i kod ovoga najznatnijeg slovenskoga plemena, koje nalazimo ne samo u evropskoj Rusiji nego i u Sibiriji i u Kamčatci i u Americi, nije ni zadružna familija sasvijem rijetka. O tomu nam dava Haxthausen na mnogo mjesta potpunu svjedočbu [7]).

Prije nego počnemo opisivati medjusobne odnošaje pojedinijeh članova u obitelji, čini nam se da neće biti izlišno u kratko progovoriti i o **imenu**, kojijem se familije naznačuju.

Utješenović u opće kaže, da kod Srba i Hrvata zadružne obitelji imaju jedno jedino prezime, kome se pridade još i domaćinovo ime [8]).

O prezimenu kod Srba (cognomen) Vuk je u svome rječniku [9]) zanimiv članak napisao, koji ćemo mi, ako je baš i podugačak, skoro cijel prepisati. On kaže: »U Crnoj gori i u Hercegovini narod naš ima svoja prezimena,

---

[1]) l. c. p. 108.

[2]) Još više nego zadrugam po varošima moramo se čuditi, da su se neke crte stare slovenske familije sačuvale i kod Hrvata i Slovaka, koji živu u rasijanijem ostrovčićima u Dolnjoj Austriji (u predjelima Ober i Unter dem Mannhartsberg i Unter dem Wienerwald) odasvuda ispresijecani i opkruženi njemačkijem življem. Godine 1845. bilo ih je u svoj dolnjoj Austriji samo 15.000 duša. (A. V. Šembera u Hrvatskoj Danici br. 32., 33. i 34. god. 1845.)

[3]) Obrazy ze života slovenského u Časopisu českoga museuma 1859. p. 27; vide i Jirečka Slov. pravo I. 67.

[4]) Zejszner. Piesni ludu Podhalan p. 2.

[5]) Reisen im Innern von Russland und Polen III. 34. Sravni i Haxthausen Studien etc. II. 85.

[6]) О народныхъ нравахъ и обичаяхъ: u Селькомъ благоустройству god. 1858. Nr. 6. p. 242.

[7]) U svome djelu: Studien über die inneren Zustände des Volkslebens und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. Hannover 1847—1852. sravni n. p. Bd. I. Vorrede str. XI., zatijem str. 109, 128, 131, 155, 186, 182, 123.

[8]) Hauscommunionen p. 19.

[9]) Sub voce prezime.

Digitized by Google

kojima se porodice pozivaju od koljena na koljeno kao i u ostaloj Evropi; u Srbiji pak toga običaja do našega vremena nije bilo, nego se svaki pozivao po svome ocu dodavši očinome krštenom imenu *ović* ili *ević*, kod imena, koja se svršuju na *je* i *o* samo *vić*, a kod onijeh, koja se svršuju na *a*, samo *ić*, n. p. Milanović, Milošević, Milojević, Ranković, Miletić (i to je značilo: sin Milovanov, Milošev itd.); ako li je komu otac umro prije matere, on se je pozivao po materi dodavši materinome krstnom imenu mjesto *a*, *ić*, n. p. Ružić, Smiljanić, Peruničić itd. (i to je opet značilo: sin Ružin, Smiljanin itd.). Tako i kad su se koji iz Hercegovine ili iz Crne gore saselili u Srbiju, oni su počevši se zvati po ovome donjozemskome običaju prezimena svoja malo po malo poizostavljali, gdjekoji i pozaboravljali, a gdjekojima ako se i spominjalo staro prezime najviše su jih kao poruge radi njime nazivali. Meni je pripovijedao znatni poglavica za Karadjordjeva vremena Mladen, da je on starinom iz Drobnjakâ iz sela Tušimnje od Cerovića, ali se je zvao po ocu Milovanović. Sad se tek od godine 1804. počelo i u Srbiji, osobito kod znatnijeh ljudi, da se ne pišu po očinome krštenom imenu, nego ili kao što su slušali, da su im se stari zvali ili onako kako im se otac zvao i pisao. I u carstvu austrijskome, u današnjemu Vojvodstvu, naši su se ljudi doskora zvali i pisali po očinome ili materinome krštenom imenu kao i u Srbiji, dokle im zemaljske starješine, osobito videći, da u jednoj kući i u jednoj porodici ima po nekoliko različnijeh prezimena, nijesu to zabranili, te su ona imena, kojima se ko po ocu ili po materi zvao, ostala u napredak prezimena. Vršački oborknez Arso, koji je umro prije nekoliko godina, zvao se po svome ocu Manojlović i kad je za zasluge svojega oca Manojla postao madjarski plemić, primio je njegovo kršteno ime Emanuel za prezime. Može biti da je u Crnojgori i po njezinijem okolinama osveta najveći uzrok, što ljudi drže svoja stara prezimena, da bi onaj, koji bi pomislio koga da ubije, odmah znao s kim će se zavaditi i kome će krv dužan ostati····· A u Srbiji onake osvete nije bilo, niti je moglo biti; zato toga radi nije trebalo držati se staroga prezimena, a ako je još ko bio od kake znatne i turcima mrske porodice, prije mu je valjalo da se krije nego po njoj da se poziva, kao što su jamačno u početku vlade turske mnogi učinili; zato kad su Turci kupili harač, svaki se kazivao po imenu svojega oca ili matere, a u drugijem dogadjajima slabo je ko koga i pitao a još manje pisao kako se zove; zato je u nas do danas još običaj, da se mnogi ljudi poznaju i zovu više po krštenomu imenu nego i po kakvomu prezimenu. I Bošnjaci turskoga zakona, osobito gospoda, drže svoja stara prezimena, pa još i onaka, koja pokazuju, da su njihovi stari bili Hrišćani, i da se oni po zakonu samo zovu Turci a po rodu i po jeziku da su pravi Srbi, i kojijeh bi oni po svome današnjemu mišljenju valjalo da se stide, n. p. Filipović, Gjurgjević, Todorović itd. Može biti da je kod njih uzrok, što su ova prezimena u starijem njihovijem beratima na spahiluke i na ostala gospodstva. U narodu našemu ima prezimena, koja se ne svršuju na *ić* i koja nijesu postala od očinijeh ili materinijeh krštenijeh imena, nego je neko one porodice najprije onako prozvan, n. p. Kuliza, Besara, Šakabent, Mlatišuma itd. U Srbiji i ovako očino prezime često se na sinu okrene na *ić* (da bi se pokazalo, da je on sin onoga), n. p. ljudi ima i sad, koji se zovu Kuliza, a za turskoga vremena u Šapcu je bio jedan trgovac Jakob Kuzlić; tako je za Karadjordjijeva vremena u Crnoj rijeci bio vojvoda Petar Džoda, a njegov sin čini mi se da se zove sad Džodić; tako je u Užičkoj nahiji skoro bio nekakav starješina Pavle Štule, a njegov sin sadzove se Štulović itd. I ovako su jamačno postala u narodu našemu sva prezimena, koja nijesu od krštenijeh imena, n. p. Šeremetović, Gagović, Zimonjić, Čarapić, Cukić itd.

Digitized by Google

Od ovijeh prezimena valja razlikovati ona, koja su postala od kakve službe ili od kakvoga osobitoga posla, po čemu su oca ili mater zvali više nego krštenijem imenom, n. p. Vojvodić, Knežević, Vlastelinović, Pisarović itd. Po ovomu i Marko sin kralja Vukašina nije se zvao Vukašinović, nego Kraljević.“

U Dalmaciji cijeloj svaka porodica ili obitelj ima svoje prezime, od kojijeh su većina kao i kod ostalijeh Srba i Hrvata negda bila samo patronimica. U manjijem mjestima, kad se o članu tudje obitelji govori, ne zove se vazda po imenu i prezimenu nego i samo krštenijem imenom, komu se pripoji očino ime, ako je muško čeljade; n. p. Petar Matkov; i djevojke neudate isto tako ali još češće materinijem imenom n. p. Jurka Perina. Ženi se udatoj osim njezina imena pridoda i muževlje ime, n. p. Mare Franova, ali Ivan Marin ne govori se nigda. ako ne porugljivo ili u šali [1]). U Konavlima u Dubrovačkom okružju nezakonita djeca, koja se iz grada tamo šalju na odgojenje, imaju svako svoje ime i prezime. koje mu u porodionici gradskoj daju, ali kad odrastu niko za to prezime ne zna, nego ih svak zove prezimenom kuće, gdje su othranjeni bili. Tako isto i domazeta malo ko zove prezimenom, koje je sobom donio, nego one kuće. u kojoj je, kako u Konavlima kažu, došao na ulaž [2]). Njegova pak djeca ne nose nikakva drugoga prezimena do onoga, što mu je materin otac nosio. Kad Konavljanin susjeda (koji ima obično isto prezime) dozivlje ili o njemu govori, pridoda njegovu krštenom imenu još i njihov; n. p. Vuko njihov, Stane njihova itd.

„U Crnoj gori“, kaže Vuk, „ljudi od jednoga bratstva imaju jedno prezime i slave jedno krstno ime, i tako su svi kao od jednoga roda“, od tole u njih poslovica: jako bratstvo brzo zapleće [3]). Crnogorci kad jedan drugoga zove ili š njime govori, vazda prida uz kršteno i očino mu ime, n. p. Vuko Golubov, Mrdjen Savićev itd., samo ako je iz drugoga plemena, te gâ ne poznaje pitat će ga i od koga je bratstva. Crničani se zovu po očinu i djedovu imenu, Mićo Ilijin ili Mićo Ilije Petrôva [4]). Ali ne samo da Crnogorci imaju ime, k tomu očino ime i prezime bratstva, nego se pridodaje i ime plemena, n. p. Savo Markov Petrović Njeguš, a ako pleme ima drugijeh odijeljenja a ta odijeljenja imaju svoje ime, tad se pridoda i to, n. p. Cetinje se dijeli na Baice i Donji kraj, te se kaže n. p. Gjiko Milov Martinović Baica Cetinjanin [5]).

U Bugarskoj su imena porodici kao i u zapadnoj Europi; neima čovjek nego samo jedno prezime, ali obično ima u selu poviše familija, koje imaju isto prezime (Odžakov).

Imena i prezimena obiteljî i njihovijeh članova kod drugijeh slovenskijeh plemena, neimajući za sada izvora, nego za malo više od onoga, što se u opće o njima znade, sasvijem ih prelazimo.

Mi gore rekosmo, da se familija kod Slovena osniva na krvi. Ali to ima i mnogo iznimaka. O domazetima i posincima mi ćemo niže na svome mjestu probesjediti, koji, što se i samo sobom razumije, tijem već postaju članovima familije. Ali da se i nahodnici, koji se obično iz gradova na selo šalju na odgojenje, pa i same sluge više drže kao članovi familije nego

[1]) Potvrdjuje Milinović.

[2]) Ne „došao u laž“ kako Vuk kaže; v. Rječnik pod riječi laž.

[3]) Rječnik sub voce bratstvo.

[4]) Medaković. Život i običaji Crnogoracâ p. 78.

[5]) Vuk. Montenegro und die Montenegriner u Reisen und Länderbeschreibungen v. Widemann und Hauff. 11. Lieferung p. 42.

Digitized by Google

tudjine, vidjet ćemo niže. Za sada ćemo samo navesti dva primjera, koja ukrjepljuju naše tvrdjenje.

Haxthausen je svojijem očima vidio u selu Goropiatničkaja (u ruskoj Jaroslavskoj guberniji) jednu obitelj, koju on ovako opisuje: „Glava je obitelji bio jedan starac, udovac već od 20 godina i bez djece; kao domaćica je baka udovica, koja je samo daleko nešto u rodu domaćinu bila — ova je starica imala krasnu kćerku, kojoj je bilo 15 godina. Muž pokojne kćeri te stare domaćice bio je po drugi put oženjen, i on je sa svojom ženom i sa petero djece glavne radnje težačke obavljao. Ova obitelj, ako i nije krvlju spojena bila, ipak je življela, kako mi g. Karnovič (njegov pratilac) kaza, u najljepšoj slozi i ljubavi. Familije u sličnijem odnošajima ovde nijesu rijetke [1].“ Isti spisatelj na drugome mjestu [2]) kaže od prilike: Najbolja potvrda tomu, da ruskome čovjeku nije sve do krvi, jest to: da Škopci (religiosna sekta), koji imaju ženu i djecu, skrbe se za njih istom ljubavju kao da su njihove žene i djeca. Ruski seljak ima i tu riječ: Što je mene briga za bikom kad je junac moj!

Premda u slovenskoj familiji vlada u načelu potpuna jednakost medju članovima, koji je sačinjavaju ipak spol i životna doba, imaju ne malo upliva na pravo, dužnosti i sudbinu pojedinijeh članova. Po naravi ovoga spisa mi moramo to uplesti u opisivanju odnošaja pojedinijeh članova, jer ovi nijesu svuda jednaci — ali nam se čini, da neće biti neumjestno, da i od toga nešto, što ima općiji značaj, i ovdje navedemo.

Spol: Ženske po svojoj prirodi i opredijeljenju, što se prava tiče, i kod najizobraženijeh naroda nemogu se s muškijem mjeriti. Taj položaj ženskijeh prema muškima kod srpskog i hrvatskog seljaka još je gori nego drugovdje; one su, kako ćemo niže vidjeti, opterećene najtežijem domaćijem poslovima, isključene od svake uprave (ako izuzmemo domaćicu) nigdje pri savjetovanju o domaćijem poslovima nemaju glasa, a i od nasljedstva su skoro sasvijem isključene. O Crnogorcima kaže Medaković [3]) u opće: „Žena mu (Crnogorcu) mora biti u svemu pokorna i poslušna. Muški u kući s v i su stariji od ženske. Crnogorac drži, da su ženske više od štete nego od koristi.“ A nekoliko redaka pred tijem: „Odma čim porodi žena, druge žene paze da li je muško ili žensko; ako je muško, odma istrče s puškom pred kuću pa meću iz puške. Ostali bratstvenici od svega sela, dok čuju da se djetić pridao, meću svi iz pušaka i svi se raduju, što su stekli jednu pušku više. Crnogorcu valjda ništa milije ne može biti nego kad mu se prida djetić.“ — „Ako ide Crnogorka putem a vidi iz daleka čovjeka da će joj prekrstiti put, ona će odma nasprama njegovog prekršća stati i čekat će dok onaj mine preko puta. Kad se čovjek primaknuo blizu nje, pristupit će i celivat će ga u ruku, poklonit će se pa će onda poći svojim putom. — Koliko će god muških ući u kuću, svakojeg će ona celivati u ruku. To čini Crnogorka i kad je djevojkom, nevjestom, udovicom ili kad je sasvijem staricom.“

Da Crnogorac drži sam sebe kao neko mnogo uzvišenije i potpunije stvorenje nego je ženska, to je istina. Pače kad se sjetimo onoga negalantnoga d a p r o s t i t e (salva venia), koje Crnogorac i tako zvani dalmatinski Morlak a i svaki prosti Srbin i Hrvat upotrebljuju kad o ženi govore, na prvi pogled bismo lako mogli misliti, da joj odriče i opće ljudsko dostojanstvo. Ali ako pomislimo, da on to govori o svojoj ženi, a nigda o nikakvoj dje-

[1]) Studien über die inneren Zustände Russlands. I. 109.

[2]) ibid. III. 146.

[3]) Život i običaj Crnogoraca p. 18 ibid p. 21.

Digitized by Google

vojci, ni o staroj babi ili udovici, lako ćemo doći do misli, da je to neka prekomjerna stidljivost seljakova, te da se taj »da prostiš« bez sumnje odnosi na misao tajnoga saobraćaja sa ženom. I Vuk je toga mnijenja, te navodi još jednu misao, koja se čini da je vrlo srodna sa gorenavedenom, to jest: da se rodjeni sin u Srba zove po grijehu sin, a to po grijehu nalazi se u 21. pjesmi 2. svezka Vukove zbirke predloženo i roditelju[1]). Još nas više u tomu mnijenju okrjepljuje to, što Vuk pripovijeda[2]): da bi se sramota činila, kad bi žena za svojijem mrtvijem mužem kukala i naricala (što je u Crnoj gori osobito u običaju), a još više djevojci za svojijem vjerenikom[3]). Ali o prezrenju ženskijeh u opće neće moći ni pomisliti onaj, koji znade, da najviša svečanost i veselje u životu prostoga Srbina a i ostalijeh Slovena jest svadba, i komu je poznato koliko on važnosti daje tome poslu, koliko ga muke stane, dokle isprosi djevojku, s kakovom točnosti on ispunjuje najsitnije obrede pri toj svečanosti itd.

Što se kućne radnje tiče kod svijeh Srba i Hrvata, to je sasvijem ženski posao. Milićević kaže za žensku radnju u kneževini Srbiji, da je odveć teretna, pa bila ona u zadrugama ili inokoštini, i da ko te terete nije svojijem očima vidio, tome je teško predstaviti jih i opisati. „Osim toga, kaže rečeni spisatelj, što žena po svom opredijeljenju radja, doji, njeguje i othranjuje djecu, ona odijeva od glave do peta sebe, muža i svu djecu, a često još po nekoliko iz zadruge (i to od platna, koje ona sama utrlji, izgrebena, oprede, smota, skuha, osnuje, izatče i ubijeli. Tako biva i s vunenijem odijelom, u kome ljudi pomognu toliko što ostrigu vunu s ovaca i podijele je medju ženama pa poslije sve što treba rade same žene) — žena gotovi jelo svake vrste i na svom ramenu mora ga radnicima odnijeti, ma oni i na sat hoda daleko bili, ona muze stoku, siri sir, donosi vodu za kuću, i onoj stoci i živini, koja ljeti pase ondje, gdje nema vode; kao i sva ostala posluga u kući žensku gleda. Ali malo ima i poljskijeh radova, u kojima žene ne pomažu ljudma, a ljudi može se reći ni u kakvom domaćem ne dijele terete sa ženama. Vrlo je rijedak čovjek — u selu — koji bi mjesto žene donio vode kući ili sam, kad bi ona i bolesna bila, umijesio hljeb, jer se to smatra kao posao ženski, posao, koji čovjeka (kao) ponižava[4])!“

To je od prilike isto tako i okolo Sinja u Dalmaciji po izvješću gosp. Milinovića a i u Konavlima (u Dubrovačkom okružju) po primjedbi g. grofa Pucića. Samo što u Konavlima rijetko, da žene tču, nego samo opredu konac pa nose tkanje u obližu varoš tkaljama od zanata. Bogatije kuće i bijeljenje platna i krojenje a i vezenje daju da se radi izvan kuće.

U Crnoj gori, kaže Vuk[5]), da je ženama još teže nego i kod ostalijeh Srba. Ovdje često može čovjek vidjeti naprćenu ženu s bremenom, koje jedva može nositi, gdje se penje i vere uz krš i planinu, a muža uzanju gdje šeta s puškom na ramenu i s čibukom u ruci. Crnogorka kao i druga Srpkinja osobito u Bosni, Hercegovini i Srbiji nimalo ne promjenjuje svoj obični način života, baš ni kad je tegotna nego do časa poroda radi kao i

---

[1]) Vuk. Montenegro und die Montenegriner p. 95 sravni i Miklošić Monumenta serbica p. 417, gdje se pastorku kaže »сина ми безъ грьха (грѣха).“

[2]) Vuk. ibid. p. 100.

[3]) U ovom smislu mora se uzeti i u Göthe-ovoj tuževnoj pjesmi Hasanaginice onaj stih:

„Ihn besucht die Mutter und die Schwester.
Schamhaft säumt sein treues Weib zu kommen.“

Ženi se ne pristoji činiti vidjeti, da ima požudu imati muža kod sebe. (Vuk ibid.)

[4]) Milićević l. c. p. 152, 153.

[5]) Montenegro p. 95 i 96 sravni i Ami Boué. Le Slaves de Turquie I. 109.

Digitized by Google

vazda. Dosta puta se dogodi, da je u šumi, gdje otide da usiječe drva, iznenada napanu bolesti poroda, te u šumi ili gdje se nadje bez ikakve pomoći porodi, pa i metnuvši dijete u pregljaču kao da nije ništa ni bilo, donese ga doma zdravo i veselo. I pri svemu tome teškomu trudu Crnogorka kao i ostale Srpkinje i Hrvatice u opće svejednako je vesela, te i pri najumornijoj radnji ne prestaje svoje mile pjesme pjevati. Ko ne poznaje nježnost i bogatstvo Vukove zbirke ženskijeh pjesama!

Isto kao što su svi Crnogorci vojnici i četnici, tako su na poluostrvu Pelješcu svi muškarci pomorci (to se može reći i o ostalijem primorcima Dubrovačkoga okružja), te tako veći dio svoga života tudja mora i svjetske pučine brode, tako su i ovdje žene usilovane činiti ne samo domaće poslove nego obradjivati baštine, kupiti ljetinu, mljeti masline itd. U nekijem selima nije rijetko vidjeti, da same žene sprovadjaju i ukopavaju i mrtce. Ali je u srednju ruku ovijem ženama lako. Na Pelješcu su najviše bogate kapetanske i trgovačke kuće pak jim je lako hraniti i težaka i sluga koliko jim je za volju.

I u Bugarskoj a osobito po selima okolo Trnova žene rade skoro više nego muški, i ovdje su muškijem pokorne, i u svakome obziru njihova sudbina nije mnogo bolja nego kod Srba. Ovdje samo u nekijem kućama, odkle muški idu obično svake godine na baštovanstvo (vidi niže) ili inače na dobit, ostaju same doma nekoliko mjeseca, te ako i rade više nego kad bi doma muški bili, imaju zato i kućnu upravu dokle se god muškarci vrate [1]). Ali dopisnik Wandererov neda nikako da je istinito mnijenje, da je u Bugarskoj žena kao rob držana, nego paček da je milovana i štovana a to, on kaže, slijedi iz (zadružnog) ustroja familije, jer drukčije nije ni moguće da bude, isto kao što nije moguće, da žena u kući gospodstvo prisvoji [2]).

Božena Njemcova kaže, da i kod Slovaka u Ugarskoj žene moraju više raditi nego rade njezine susjede Madjarice i s toga da je Slovačkinja i valjanija u radnji [3]).

Ruskijem mužikom naprotiv, kako kaže Haxthausen, gospoduje više žena nego on ženom.

Godine života. I kod Srba i Hrvata i Bugara mnogo se na „godine" pojedinijeh članova gleda. Po godinama se žene i udaju, po godinama za stolom sjede, po godinama i neke radnje obavljaju

U gornjoj Dalmaciji po priopćenju g. Milinovića svi se muški članovi dijele na mladje i starije. Sa ovijem pošljednijem se starješina savjetuje o považnijem poslovima kutnjijem, a o mladjijem je riječ: „Dok stariji zbore za mladje je šutiti." Ovi mladji predju u broj starijeh tek kad do godina dodju, u kojijem se obično ljudi žene, pa baš ako i ostanu neoženjeni. Ovo je doba po različnijem predjelima različno. Ali i mladji dijele se opet na dvoje: jedno su djeca a drugo momci. Momak se obično tek počne da broji kad je gaće obukao. Svaki jedva čeka da momkom postane, premda tijem nikakvo pravo ne steče nego umnožava sam sebi teret, jer ako je do sada ženama doma prisluživao ili išao sa malo ovaca na pašu, sad mora da ide u polje raditi. Kad je dječko gaće obukao, već se on drži da je čovjekom postao, te da se š njime ne smije tako lako zapredati.

Ali ni vrijeme, kad djeca s gaćama ljudi postaju, nije svud jednako. Dočim se u nekijem predjelima to zbiva u doba, kad su djeca po rimskome

[1]) Odžakov.

[2]) Wanderer 1864 Nr. 234 Morgenblatt u podlistku.

[3]) Časopis česk. Museuma 1859 p. 88.

Digitized by Google

pravu još infantiae proximi, u nekijem naprotiv tek kad se približe pubertati. Vuk kaže u opće, da se gaće oblače o 6. ili 7. godini [1]), ali po grofu Puciću u Konavlima i u svijem obližnijem selima djeca u košulji idu sve do 9. ili 10. godine. Milinović nam kaže, da u gornjoj Dalmaciji okolo Sinja i u Neretvi često su djeca do 11. i 12. godine bez gaća. A u Mostaru, sačinitelju ovoga spisa su kazali, da po Bosni i Hercegovini ima siromaha seljaka, koji svoje muškarce sve do 13. i do 14. godine drže u košulji ili u koretu i to da bi uštedili harač, jer kako je poznato, Turci ne uzimlju harač za ženske i za djecu. Ni ženske ne nose prije djevojačkog odijela, dok se nijesu približile godinama zrelosti. U Konavlima djevojčica sve do 12 — 13 godina nosi tako zvani koret, i tek tada obuče modrinu kao velika djevojka. Žene udate nose se kao djevojke, samo što na britvi za pasom imaju srebrnu verižicu mješte djevojačkog traka, i što na glavi mješte djevojačke kape bez kite, nose tako zvani hondelj s bijelom kitom. U prijašnje doba djevojka, koja se do 30. godine nebi udala, morala bi na svoju djevojačku kapu prišit tako zvanu šarenu kitu, kao znak da nije više za udaju.

Kako u Konavlima tako skoro svuda kod Srba i Hrvata žene se po odjeći odlikuju od djevojaka. To je isto i kod Bugara (Odžakov).

I kod Slovaka djevojka tek kad joj je 14 godina počne djevojačku partu nositi, te je nosi sve dokle se uda a tada je zamijeni kapkom. Parta je kao neki djevičanski znak, radi toga prespanka (obešćašćena djevojka) nesmije partu nositi [2]).

To je i u gornjoj Dalmaciji običaj. Ako bi se usudila taka djevojka doći s običnijem djevojačkijem znakom pred crkvu ili na trg ili na koje mu drago javno mjesto, druge djevojke joj ga otrgnu i nogama pogaze. (Milinović.)

U opće se uzimlje: da su sve nepokretnine — dakle zemlje i kuće u zadružnijem familijama osobito kod Hrvata, Srba i Bugara svojina cijele familije. Te nepokretnine, koje sačinjavaju stalni imetak obitelji i od kojijeh žensko iz očine kuće ne može naslijediti, zove se u Paštrovićima Stežer ili Stožer, a u Crnoj gori Hasaba [3]). Stežer je kao condominium ne samo sadanjijeh članova obitelji nego i budućijeh, a pojedinci nijesu nego kao po redu dolazeći uživaoci (usufructuarii) toga stežera. Pokretne stvari i novci naprotiv mogu prijeći u potpunu sopstvenost suvremenijeh zadrugara [4]). U Rusa idea užitka (ususfructus) tako je mah preotela proti idei sopstvenosti pojedinaca, da svekolike zemlje nijesu svojina pojedinijeh familija nego rašireneobitelji općine, koja s vremena na vrijeme, prema broju oženjenijeh ljudi u svakoj familiji, razdjeljuje jim općinsku zemlju [5]). Kod Hrvata, Srba i Bugara k stežeru, kako rekosmo, pripadaju i svekolike zgrade, obori, kućarice, gumna, plijevnice itd. Ali ovdje se u velikijem zadrugama razdjeljuju na glavne zgrade, gdje obično domaćin stanuje i gdje je svagdanji skup i blagovanje svijeh zadrugara [6]) i na pobočne zgrade: medju kojijem pregra-

[1]) Rječnik sub gaće.

[2]) Bož. Němcova. Obrazy ze života slovenského u Časopisu česk. Museuma 1859 p. 89.

[3]) Vuk. Rječnik sub voce Stežer i Hasaba.

[4]) O tomu odnošaju kod starijeh Čeha a i Slovena u opće sravni Jirečkovo Slov. Pravo. I. p. 67.

[5]) Haxthausen I. 127.

[6]) Utješenović. Die Hauscommunionen I. 18. Kanitz Bulg. Fragmente u Oesterr. Revue g. 1864. VI. 201. Hahn. Reise von Belgrad nach Salonich. p. 33.

Digitized by Google

dak ili zgrada, gdje oženjeni zadrugari sa ženama žive, zove se kućar [1]). Ovaj kućar u nekijem predjelima, ako je odijeljen od glavne kuće, može biti i osobina jednoga zadrugara — isto kao i svaki zadrugar može imati i svoj posebni peculium.

Pošto o imenu, spolu, godinama a nešto i o imetku u opće progovorismo, možemo sada prijeći da posebno pregledamo prava i dužnosti članova zadruge medju se, koja se pobliže odnose na cjelinu.

a) Starješina kućni ili domaćin.

Za Hrvate, Srbe i Bugare Utješenović kaže u opće, ne obzirući se na pojedine predijele, da nije vazda najstariji član domaćin, pače da i kad u jednoj kući nema nego samo otac sa sinovima, netom ovaj ćuti, da njegove sile nijesu zadosta upravi, on se svojevoljno odreče domaćinstva po narodnoj poslovici: „ko radi onaj valja da i sudi.“ Domaćinstvo tada preda ne vazda najstarijemu nego najvaljanijemu i razboritijemu sinu. Ako pak ima brata ili koga drugoga srodnika u kući, i ovomu, ako je stariji nego sinovi. Često se i izbira domaćin.

Domaćin upravlja sa kućom, pa imade i executivnu vlast. Ali sve što on preduzme, mora se prije posavjetovati s kućanima, i s toga domaćin, koji samo zapovijeda izvršenje bez da kaže uzrok tomu, lako da svijem omrzne.

I sa slugom često se gospodari savjetuju, hoće li nešto poduzeti ili ne. Prihod iz cijeloga gospodarstva čuva domaćin i domaćica i od toga se namiruju troškovi za cijelu kuću i za javne poreze [2]).

Za Slavoniju i za Granicu Čaplović kaže: Domaćina izbira cijela obitelj, njegovo starješinstvo traje za života i samo neki važni uzroci čine mu izgubiti vlast. I državna vlast je u pomoći domaćinu, ako ne može sam da čini izvršiti svoje naredbe. Imetak, koji većinom u životinji sastoji, pripada cijeloj obitelji; gospodar je samo otpravitelj i mora kućanima, ako oni to iziskuju, dati račun o svojoj upravi.

U kneževini Srbiji što se osobe tiče, osim što je gore rečeno, pridodaje Milićević, da se domaćinstvo ili starješinstvo ne predaje svagda dogovorom, nego da ga često koji zadrugar prisvoji sam, a da ga ostali kao i nehotice za starješinu kućnog priznaju. Zatijem nabraja on osim rečenijeh još slijedeće poslove, koji pripadaju domaćinu: „On zapovijeda, šta će se kad i kako raditi; on odredjuje svakog od mladjijeh na posao i u svakom kućnom radu pomaže i sam, gdje i koliko dospije. — On svjetuje i kara nemarne; on sudi i poravnava sporečene zadrugare (on samo mladje može ošinuti ili i istući, a prema svima drugima tek savjet i artovanje upotrebljava). On pogadja i isplaćuje nadničare ili ma kakve radnike za kućevne poslove. On prodaje, što je za prodaju [3]) i kupuje što kući treba. On drži kućevne novce, gdje jih ima. Njemu ostali zadrugari daju račun o onomu, što su potrošili, i vraćaju, što im je preteklo. On o krstnom imenu nosi kolač u crkvu i lomi ga sa svećenikom (po varošima domaćin pošlje često i po djetetu kolač u crkvu, da ga tamo svećenik sam prelomi, ali bi ovo bila u selu velika poruga). On o zadušnicama namjenjuje mrtvima za dušu svijeće i poskurice i nosi jih u crkvu [4]).

---

[1]) Vuk. Rječnik sub kućar.

[2]) Hauscommunionen p. 22. Vidji i gospodarski list 1861. str. 121. i Illyrische Provinzen p. 121.

[3]) Sravni §. 510. Srpskoga zakonika gradjanskoga.

[4]) Ovaj se običaj sastoji u tomu: umijesi se dosta poskurica i načini dosta svijeća voštanijeh pa ujutru na zadušnice (u subotu pred bijelu nedjelju), pošto se

Digitized by Google

On izlazi u općinu na skup i dogovor seoski; on tu prima od vlasti zapovijesti i kazuje jih svojijem domaćima; on se poziva da odgovori, ako bi koji od njegovijeh mladjijeh kakvu povredu tudjoj časti ili imanju učinio. Preko njega samo pozivaju se njegovi mladji na sud općinski, kad zašto ovome trebaju: u kratko on je neki posrednik izmedju svoje male države — kuće — i vlasti seoske [1]). K tomu se može pridodati, da i u Srbiji starješina nije ništa više nego drugi koji zadrugar i da ako zlo upravlja može bit smetnut sa zapovijesti. Na njegovo mjesto bude izabran ili mu sin ili koji drugi zadrugar [2]).

Što je kazano o domaćinu u Srpskoj kneževini, to se može kazati i o seljacima u Dubrovačkom okružju a osobito u Konavaoskom predijelu. Ovdje se samo može izostaviti to, što se tiče crkvenoga obreda pravoslavnoga, jer su Dubrovački seljaci svi katolici. Ali i ovdje u svakom crkvenome poslu i obredu domaćin se gleda, pače i praznovjerne neke običaje i obrede on mora ovršiti. N. p. na badnji dan u večer glavom domaćin mora pristaviti badnjak i cijelu kuću okaditi. U dubrovačkijem selima, gdje imaju tako zvana braća (fraternitas), premda je svaki seljanin netom dovrši 18 godina članom te braće, te ima pravo glasa kao i drugi, ipak na godišnju gostbu, na kojoj se računi pregledaju, dolaze sami domaćini. U pravnom obziru on je i od državne sudbene vlasti pripoznat kao mandatar cijele familije, premda to gradjanskijem zakonima nije pismeno potvrdjeno. I politička oblast, štogod ima da javi familiji ili da naredi kakvu javnu službu, kao: popravljenje puta, mostova itd., ona naredjuje domaćinu, a ovaj odredjuje, koji od zadrugara ima službu izvršiti. U dubrovačkom okružju ima još mnogo seljačkijeh obiteljî, koje žive u kmetstvu, a to se ovdje razumije odnošaj seljaka prema gospodaru, na čijoj zemlji sjedi. Prema ovomu gospodaru sam je domaćin odgovoran za sve dohotke i pristojbine, koje on za zemlju prima.

Svake godine mora domaćin zadrugarima davati račun svoje uprave. Kad nebi dao računa ili u čemu drugomu se nevaljalim ili nesposobnim pokazao, bude smetnut s uprave a izabran drugi. Obično je domaćin oženjen, ali ima mnogo kuća, gdje i nije (grof N. Pucić).

U Lovreću u Dalmaciji (a kako je ovdje tako je u cijeloj okolici Imotskoj) u glavnome je, što se domaćina tiče, isto kao što kazasmo za Srbiju, ako odbijemo razlike u crkvenome odnošaju, jer su i ovdje seljaci svi katolici. Osim toga moramo primjetiti, da u kućama, gdje je otac cijele familije još živ a radi starosti ne može više da upravlja, on obično izbira domaćina na svoje mjesto. Izbor očin poštuje se obično dok je god on živ, pa baš da domaćin i nije najsposobniji — ali kad starac umre, ako nijesu zadovoljni s domaćinom, oni ga zbace te izberu koga jim je volja. To preimućtvo oca postoji samo, kako rekosmo u obiteljima, gdje je otac sa sinovima ili unučadma u kući, ali ako on ima braće, striceva ili druge svojte tad svikolici zadrugari izbiraju domaćina po općemu običaju (Milinović [3]).

---

svi u kući Bogu mole, domaćin uzme i svijeće i poskurice, pa sastavi jednu poskuricu i jednu svijeću i prekrstivši se poljubi ih obe govoreći: „ovo za pokoj duše mome ocu“, pa uz drugu: „stricu“ ili već koga ima mrtvog, dokle jih sve ne spomene; najposlije uz jednu rekne: „ovo za pokoj duše svima moijem znanijem i neznanijem mrtvima.“ Ovo se poslije sve odnese crkvi, te se svijeće zapale a poskurice pojedu i podijele sirotinji pred crkvom.“

[1]) Milićević u Glasniku 1857. p. 148.

[2]) Cyprien Robert. Les Slaves de Turquie. I. 219.

[3]) Za cijelu sredozemnu Dalmaciju sravni. Lovrich, Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del Sig. Alberto Fortis. p. 98.

Digitized by Google

Vuk zove domaćina kutnjim starješinom za južnu stranu srpskijeh zemalja u opće. Čujmo kako on opisuje neka njegova prava i dužnosti. „Kutnji starješina vlada i upravlja kućom i svim imanjem; on naredjuje djetiće ili momčad kuda će koji ići i šta će koji raditi; on prodaje (s dogovorom kućana), što je za prodaju, i kupuje, što treba kupiti; on drži kesu od novaca i brine se, kako će platiti harač, poreza i ostale dacije. Kad se mole Bogu, on počinje i svršuje. Kad ima kakvijeh gostiju u kući, starješina se sam š njima razgovara i on š njima ruča i večera (u velikijem kućama, gdje ima mnogo čeljadi, najprije se postave na jednoj sovri starješini i gostima [koijeh u takovijem kućama ima gotovo svaki dan], a na drugoj djetićima i momčadma, koja rade u polju, pa onda večeraju žene i djeca). Starješina nije svagda najstariji godinama u kući: kad otac ostari, on preda starješinstvo najpametnijemu svome sinu (ili bratu ili sinovcu), ako će biti i najmladji; ako se dogodi, da koji starješina ne upravlja dobro kućom, onda kućani izberu drugoga [1]). To od prilike isto govori Vuk i napose o Crnoj gori [2]).

O starješini bugarske zadružne familije u opće navedimo to, što nepoznati Bugarin u svojijem pismima u bečkom dnevniku Wandereru priopćuje: Kutnji starješina, kaže on, koga zovu djado, ima običajno upravu cijeloga kućnoga bića, ima zakonodavnu vlast, koju on ne vodi svojevoljno i despotično, nego u dogovoru sa svojijem kućnijem članovima, od koijeh ima svaki pravo glasovanja, i kako zna, da je probitačnije cijeloj familiji. Radi toga sve, što on naredi, bude dragovoljno ispunjeno, i on je svud praćen nekijem čuvstvom zahvalnosti i poštovanja. Tako je ovdje ta uredba familije kao učionica ćudorednosti, na njoj se osniva zadružnost interesa, ona podiže i uzdržava kao neki općinski duh i sućutje. Dopisnik produžuje svoje opisanje i kaže, da je djado pri svakoj zgodi zastupnik svoje obitelji, pri ozbiljnijem kao i pri zabavnijem, a ove su pošljednje, kao što je poznato, tijesno spojene sa bugarskijem narodnijem životom. Na zborovima (koji su nalik na sajmove srpske), o kojijem ćemo na svome mjestu probesjediti, vas je narod, koji se tu sadje, pri blagovanju razdijeljen na gomile, od kojijeh svaka sadrži jednu familiju. Djado zauzimlje počastno mjesto u tome krugu isto kao i doma, s desne strane sjede muški a s lijeve ženske i to redom po godinama. Dokle on ne dopusti ne smije se ni kolo na livadi započeti [3]).

Odžakov kaže za svoje rodno mjesto Leskovac (blizu Trnova u Bugarskoj), da se kutnji starješina zove i Domakin. Ovaj je obično otac, ako su svi kućani njegovi sinovi, unuci itd.; ako su braća ili bratučedi, koji u zadruzi žive, tad je najstariji brat, ako ovaj nije za to sposoban, tad onaj, koji je za njime najstariji itd. Domakin vlada kućom i svom imovinom i gospodarstvom. Štogod domakin nepokretnina kupi, to je svojina cijele obitelji, ali prodati ne smije nikakve bez dozvoljenja svijeh odraslijeh kućana.

---

[1]) Rječnik sub voce Starješina. Isto i u Ljubićevijem običajima Morlaka u Zori dalmatinskoj br. 21. g. 1846.

[2]) Montenegro und die Montenegriner u Widemmanovoj i Hauffovoj zbirci u Reise- und Länderbeschreibungen (Stuttgart und Tübingen 1837) 11. Lieferung p. 73. Čudnovato je, da Medaković, koji je tako vješto opisao život i običaje Crnogoraca (U Novom Sadu 1860) nije pobliže opisao unutrnje odnošaje crnogorske porodice. Sravni i Cyprien Robert. Les Slaves de Turquie I. 104 i 219. Ami Boué. La Turquie IV. p. 141.

[3]) Wanderer 1864. Morgenblatt Nr. 234 (u podlistku).

Digitized by Google

Ako je otac domakin, on ne daje godišnjega računa, jer on i tako kupuje sve što komu treba — ali ako su braća u zadruzi, brat domaćin je dužan davati godišnji račun i što ostane čista dobitka, podijeli se medju oženjenom braćom; neoženjeni obično i ne prima ništa u novcu, jer on rijetko doma i radi.

Kod Slovaka u gornjoj Ugarskoj otac, a negdje i stari otac (djed) glava je familiji. Kad ovaj umre starješina je ili sin ili brat, koga on nakon sebe naznači. Slušati otca i za njega raditi moraju djeca i dječija djeca i nevjeste i svi ostali. On se za sve stara i naredjuje; na njegovoj glavi sve leži [1]).

U Galiču i u cijeloj Maloj Rusiji, gdje zadruga vlada, kutnji starješina ima skoro ista prava i dužnosti kao kod južnijeh Slovena. Putnik Kohl samo pridodaje, da po očinoj smrti dade se vladanje kuće najsposobnijem sinu. Svikolici opslužuju njegove naredbe, i kad on samo naidje na kakvo prepiranje zadrugara, zadosta je, da jih okom pogleda pak se sve utiša i poravna [2]).

O kućnome starješini velikoruskome u opće Haxthausen [3]) pripovijeda od prilike ovo, što slijedi: Ruska obitelj bez oca ne može opstojati. Ako rodjenoga oca nema, tad stupi na njegovo mjesto njegov najstariji brat ili sin s jednakom vlasti, kakvu i otac imadjaše. Ako je slučajno najstariji zapriječen primiti očinsku vlast (ili što je s uma sišao ili što je otišao u kaludjere itd.), tad ostali izberu sebi starješinu, a taj izbor može i na najmladjega pasti. Tijem izborom taj najmladji postaje starcem i od tada svikolici ga bez pogovora slušaju. Sam starješina u cijeloj porodici ima posebnu sobu.

b) Domaćica.

Obično je domaćinova žena domaćica, ali to ne da mora vazda i svuda biti. Ipak mora da je udata: djevojka nikako ne može biti domaćicom, kako što momak može domaćinom — a teško i udovica.

Csaplovics kaže, da je u Slavoniji gospodareva žena gospodaricom i o iznimkama ništa ne govori. On dodaje, da je posao gospodarice razdjeljivati radnju medju ženskijem isto kao što domaćin to medju muškijem čini [4]).

Za kneževinu Srbiju Milićević kaže o domaćici: „Medju ženama je ona prva, kojoj je muž najstariji, premda su one u svojim poslovima nezavisne jedna od druge. Žena dobiva stareštvo po mužu, pa ma ona udadbom i mladja bila. Na priliku dva su brata u zadruzi, oba oženjena i starijeg je i žena u kući starija, pa i ako ona umre i on se oženi po drugi put, opet je ova druga njegova žena starija od svoje jetrve, koja je istina prije došla u kuću ali za mladjeg brata. Izuzima se slučaj, kad je starješina u kući sin, kome je još živa mati, koja je tad starija od domaćinove žene. U ostalom to ne znači mnogo biti prva medju ženama, jer su njima i prava i dužnosti skoro jednaka svakojako [5]).

Za Imotsku okolicu u Dalmaciji pripovijeda Milinović, da se domaćica osim toga imena zove i stopanica. I ovdje je domaćicom obično žena domaćinova sa gorenavedenom iznimkom, to jest ako je sin domaćin a mati

---

[1]) Božena Njemcova. Obrazy ze života slovenského. U časopisu českoga Museuma 1859. p. 87.

[2]) Kohl. Reise im Innern von Russland und Polen III. 34.

[3]) Studien II. 85. III. 123.

[4]) Slavonien etc. I. 105.

[5]) Pregled··· 154 i 155.

Digitized by Google

jošter u dobru životu. Ona drži ključeve od kućnijeh sprema, naredjuje, što će koja od ženskijeh raditi (jer ovdje ne r e d e kao u Hrvatskoj, u Srbiji i u Crnoj gori); ona obično mijesi hljeb, spravlja ručak, užinu, večeru i k tomu, gdje sama ne doseže, prizivlje starije žene, da joj pomognu, skrbi se, da bude na vrijeme odnešeno jelo težacima itd.

U Dubrovačkom okružju a osobito u Konavlima domaćica je često i druga žena a ne samo domaćinova. To se dogodi ne samo u pomenutom slučaju, kad je sin domaćin a mati mu živa, nego i kad domaćin nije oženjen (a to se često sluči), ali dosta puta i dogovorom. U velikijem i bogatijem konavaoskijem kućam čini se zadrugarima, da je to opasna centralizacija vlasti oba glavarstva kao u jedne ruke sjediniti, s toga misli, da je dobro, oslabiti to usredotočenje stavivši uz domaćina čeljade, koje mu nije tako blizko kao njegova žena. Poslovi su domaćice skoro isti, kao što je i malo gorje pomenuto (grof Niko veliki Pucić).

I u Crnoj gori nije domaćicom vazda žena domaćinova, nego može biti i koja druga žena [1]).

U Bugarskoj, osobito okolo Trnova, domaćica se zove d o m o v n i c a i ona je obično domaćinova žena. Ona obavlja sve, što i domaćica srpske kuće, i k tomu, u nekijem kućam za nekoliko mjeseca na godinu, ima upravu cijele familije. Taj ženski interregnum pada u doba, kad muški otidu na b a š t o v a n s t o ili inače na dobit izvan Bugarske, s kojima otide obično i domaćin. Kako sve ostale poslove, tako sklapa d o m o v n i c a često i ugovore, n. p. prodade štogod ili kupi, uzme ili dade štogod na veresiju itd. Za doba, kad domaćina doma nije, ona dakle i juridički predstavlja familiju, jer sve, što je ona sklopila i učinila, to ostaje valjano za cijelu obitelj isto kao da je i domaćin učinio (Odžakov).

I kod Slovaka je, kako Božena Njemcova kaže, domaćica žena starješine. Ona ima unutrašnju upravu kuće, a u tome je nevjesta pomaže. Ako je nevjesta valjana, dade joj svekrva dosta puta i ključe od domaćijeh sprema [2]).

c) Zadrugari.

Mi već kazasmo, da svi zadrugari kao i domaćin imaju jednako pravo na stežer i na uživanje ploda. Samo u upravi i vodjenju gospodarstva, njihova su prava i dužnosti različne od domaćinovijeh; — o njegovijem smo već govorili, a sad ćemo da govorimo o zadrugarskijem. Zadrugari i medju se imaju jednaka prava i dužnosti. Medju oženjenijem i neoženjenijem (ovdje izostavljamo djecu) nema druge razlike osim te, što ženidbeno stanje i sa sobom donosi; ipak se ne može zanijekati, da je oženjenijem bolji život nego drugijem.

U nekijem srpskijem i hrvatskijem predjelima, kaže Utješenović [3]), da preostatak od onoga, što se iz ljetine u novcu dobilo, razdjeljuje se medju o ž e n j e n e ljude, isto kao što gore vidjesmo, da je običaj i u Trnovskoj okolici. Svaki oženjeni ima za sebe i za svoju ženu i djecu ili veću sobu u glavnoj kući ili odijeljenu zgradu [4]) (to je pošljednje običnije u velikijem i bogatijem zadrugama); neoženjeni ima ili manju sobu ili svi momci spavaju u jednoj sobi.

---

[1]) Vuk. Montenegro etc. p. 74.
[2]) Obrazý. U časopisu českoga Museuma 1859. p. 87.
[3]) Hauscommunionen p. 22.
[4]) Vuk. Pjesme II. 9. stih 73—74.

Digitized by Google

Mi smo gorje kazali, da godine imaju neki upliv na neka prava i dužnosti. Tako pri blagovanju, gdje su svi muški (osim djece i žena) zajedno, rede se po starješinstvu. Obično i domaćin jede s ostalijem muškarcima, samo ako je gost u kući, on s gostom sam jede. Kazasmo i to, da se vazda neki razdio pravi medju mladijem i starijem. U Konavlima n. p. samo se stariji medju se a mladji medju se zovu krštenijem imenom. Isto tako stariji mladjega kad zove upotrebljuje kršteno ime, ali obratno nikada, nego mladji, kad sa starijem govori, vazda će pred kršteno ime dodati dundo ili striče, pa baš da mu je i bratučed ili da mu i nije u krvi (grof Pucić).

U gornjoj Dalmaciji (osobito u Imotskoj okolici) i mladji mogu u kućnom zboru svoje mnijenje kazati, ali obično na njih se mnogo ne pazi (Milinović).

Najviše pravo, što na starješinstvu po godinama ide, to je ženidba. Skoro kod svijeh Srba i Hrvata ljudi se drže čvrsto toga reda.

Za kneževinu Srbiju, kaže Milićević [1]), da su vrlo rijetki slučajevi, da se mladji godinama ženi prije još neoženjenog starijega. To se dogodi obično samo onda, kad je stariji sakat ili bolestan. To isto valja i za Imotsku okolicu kao i za ostalu sredozemnu Dalmaciju (Milinović).

U Dubrovačkom okružju, a osobito u Konavaoskom predijelu, ako više braće u zadruzi imaju svaki po nekoliko sinova za ženidbu; najprije se ženi najstariji sin najstarijega brata, za njime najstariji sin drugoga brata itd., pa baš da je ovaj i mladji od prednajstarijega bratučeda. Tek kad su se izženili najstariji sinovi svekolike braće, tad dolazi red na prednajstarijega sina najstarijeg brata, i tijem redom tako naprijeda. Ako mladji hoće da se ženi prije nego ga je red došao, pa baš ako na to i privole ostali kućani, ipak onaj, na komu je red, može se oprijeti, i taj mladji mora se š njime nagoditi, za da mu on to dopusti, pa baš ako je stariji bolešljiv ili sakat. Ako se ostalijem kućanima čini, da je korisnije da se mladji oženi a ne stariji, i oni se nagadjaju š njime, i moraju mu dozvoliti neko drugo preimućtvo. Nije rijetko, da se tomu neoženjeniku kao naknada predade domaćinstvo (grof Pucić).

Sasvijem protivan običaj može se opaziti u Hrvatskom primorju. Ovdje gdje radi nepovoljnijeh tellurskijeh odnošaja, nije se mogla razviti zadruga, starija braća mogu se samo izvan kuće ženiti (na blago, na ulaž ili u odijeljeno gospodarstvo), a u očinu kuću ženi se samo najmladji sin i to tek kad se svekolike sestre poudaju [2]).

Na taj red ženidbe po godinama nigdje se ne pazi više što u Bugarskoj osobito po selima okolo Trnova. Ovdje, ako je i radi kakovog prirodnog nedostatka zapriječen stariji brat ženiti se, mora mladji, na koga pade red, u zapriječenoga iskati dopuštenje, jer proti njegovoj volji ni roditelji mu ga dati ne mogu (Odžakov [3]).

Što se odnošaja zadrugarskijeh prema starješini i prema cjelini tiče: opća je dužnost svijeh zadrugara raditi na korist zadruge i u tomu opsluživati naredbe domaćinove — najglavnije pak pravo njihovo: da jim se iz opće riznice domaće sredstva dadu, što im neophodno treba da mogu življeti.

Mi smo gorje već kazali, da obično zadrugari ili izrično ili tacite izbiraju domaćina. Oni ga mogu i smetnuti i na njegovo mjesto i drugoga izabrati.

---

[1]) Pregled u Glasniku g. 1857 str. 151.

[2]) Slavische Blätter. 1865. 10. Heft.

[3]) Sravni i Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VIII. 244.

Digitized by Google

Ali i kad je izabran domaćin, on ne vlada kod Hrvata, Srba i Bugara svojevoljno, nego za svaku važniju stvar dogovara se i savjetuje sa zadružnicima. Tek što se u tomu dogovoru zaključi, on može i mora izvršiti. Pri tomu savjetovanju najviše se gleda na glasove starijeh članova i onijeh, koje za pametnije drže.

Za kneževinu Srbiju evo što o tomu kaže Milićević [1]): „Svi zadrugari ma i nepunoljetni bili pitaju se u dogovoru kućevnom. Šta više, Srbi seljaci, tako vole, sve s dogovorom otpočeti, da se često gazda sa slugom o svakom poslu kao sa ortakom ili zadrugarom dogovara. Udiviteljno je, kako Srbi miluju dogovor u svakom preduzeću i kako mrze na onoga, koji preduzima i svršuje sam, a neće nikoga ni za što da pita. — Svakome poslu u dobroj zadruzi prethodi složki dogovor, a izvršenje onog, što se dogovorom izbere, ostavlja se uvijek starješini zadruge. Dogovori ovi bivaju, gdje se prije zadrugari sastanu, ili na radu ili na putu ili na ručku ili u veče na večeri, i starješina jih ne saziva u jedan mah, nego, kao što rekoh, gdje se s kijem prije sastane.

U glavnome to je tako i u Hrvatskoj i Slavoniji [2]). Nije ni u Dalmaciji drukčije, samo grof Pucić primjećuje, da se u Konavlima često dogodi, da se domaćin zaduži bez znanja zadrugara, i to je što u tome predijelu bude često uzrok velikoj smutnji a dosta puta zato se i razdijeli zadruga. U Konavlima je običaj, da domaćin svake godine dade račun zadrugarima, koliko je preko godine dohodka i razhodka bilo.

I u Bugarskoj isto tako Domakin se sa zadrugarima dogovara, ali ako je u kući samo otac sa sinovima pa je on još domaćin, on ne dava, kako smo već i gore kazali, nikakova računa (Odžakov).

Svaki zadrugar može imati i posebni svoj peculium, koji je neograničena njegova sopstvenost i koji se zove osobina [3]) a u Slavoniji prćija [4]).

Za srpske seljake Milićević piše: „Svaki zadrugar može, radeći onda, kad zadruga svetkuje, ili inače izvan zadruge, pribaviti koju paru; n. p. on može umjeti graditi kace, kola itd., pa na svečaniku, kad u njegovoj kući niko ne radi (osim zapovjednijeh praznika svetkuju seljani mnogo drugijeh malijeh svečanika, u koje bi valjalo raditi: u ove dane oni ne rade sebi a idu drugima na mobu ili za novce kome šta urade; ovo uvijek čine mladji, kojima [kao] nije tako grjehota kao starijema), može on načiniti koje bure, naobručati koju kacu ili opasati kola i dobitak od toga njegova je sopstvenost, niti mu starješina od nje traži računa (a on sam, ako hoće, može to i zadruzi kao opći prihod ustupiti). I baš kad se zna, da zadrugar ima svojijeh (takijeh) novaca, a potreba se ukaže, da on podje kudgod od kuće, kao na priliku na kuluk, na sabor crkvi, ili na kumstvo, ili kud u goste, starješina mu zadruge mora dati od kućevnijeh novaca onoliko, koliko je nuždno, da se on tamo s obrazom provede; nu on ako želi biti malo prostranije ruke dodat će sam k tome od one svoje sopstvenosti.“

---

[1]) L. c. p. 149 i 150.

[2]) Utješenović l. c. 21. Gospodarski list 1861. p. 121.

[3]) Vukov rječnik sub voce osobina. Slična ovoj osobini pojedinijeh zadrugara je i osobina pojedinoga kaludjera po manastirima u Fruškoj gori, gdje svaki osim manastirskoga može imati n. p. vinograd ili košnice. Od prije su mnogi kaludjeri imali osopštine, ali je to ukinuto pod metropolitom Nenadovićem, i samo je ostalo dopušteno kaludjeru imati svoje salate ili kakvoga drugoga povrća. Vuk pod osopština.

[4]) Csaplovics. Slavonien etc. I. 105.

Digitized by Google

U glavnome to isto i Utješenović veli, koji i ostale Srbe i Hrvate u svome djelu zauzimlje. On samo to pridodaje: Svaki muž i žena (Ehepaar) ima nešto i svoje sopstvenosti, obično u mladoj životinji, koja ili ide na pašu sa drugijem, ili bude u selu kod kakva srodnika othranjeno — ili je komad vinograda ili mala glavnica, koja se u selu na dobit dade itd. Često najme za sebe i komad zemlje, koji uzgred obradjuju. Pak malo niže produžuje: U nekijem kućama ima red medju mladjijem ljudima, kad će koji ići na dobit, tako da svaku godinu ili svake dvije ili tri drugi ide za neko vrijeme na tudju službu ili radnju. Što dobije, to je njegovo ili sve ili jedan dio, jer mora obično dati nešto i u opću riznicu, osobito ako je cijelo ljeto izvan zadruge radio pa došao doma da prezimi. Ali ako je u kući mnogo ljudi, tako da jih je odviše za domaću radnju, tad jedan dio ide na tudju radnju i za dulje vrijeme, a kad se nagode i za svedj otidu iz kuće. Od onijeh, što odu na nauke, te udju u državnu službu ili postanu odvjetnici, ili ljekari, ili oni, što otidu u varoš da zanat nauče ili trgovinu, ili oni, što idu u vojnike, malo da se koji doma i vrati nego ostaju na drugijem mjestima a zadruge se odreku na korist onijeh, koji su doma ostali [1]).

Csaplovics za Vojničku Granicu u opće primjećuje, da nijedan kućanin ne smije imati polja i živoga kao osobinu, ali i novaca i pokućtva može, jer kad doma nema radnje, može pojedinac i na dobit ići, akoprem od toga mora jedan dio i kući dati. Vojnik, što u ratu zaplijeni ili uštedi, to je njegovo ili njegove žene i djece [2]).

Za okolicu Sinjsku može se skoro isto kazati: pojedini zadrugari, što izvan kuće steku, to je njihova sopstvenost, ali od toga ipak mora nešto kupiti u kuću, kao n. p. kakvu odjeću itd., samo da se i kuća od te njegove dobiti nešto okoristi, inače drugi ga put na dobit nebi pustili. Osim toga, ako koji zadrugar nešto uštedi od svoje dobiti, te dodje kući nevolja ili potreba kakva: kao gladna godina, plaćanje poreza pri oskudici novaca itd., tad drži se kao da je dužan on sve svoje dati, da zadrugu iz nevolje izbavi (Milinović).

U Konavlima ako koji zadrugar znade zanat kakav, ako je n. p. kovač, krojač itd., on što zanatom svojijem dobije, to je njegov neograničeni peculium, ali kad treba radnje na polju, on mora platiti nadničara, koji će na njegovo mjesto raditi. Ako što treba kući, što spada u njegov zanat, on to obično učini, ali mu se zato ništa ne plaća, nego najviše da mu se štogod od nadnica, što plaća za sebe, otpusti. Taj zanat on mora kod kuće raditi, jer ako se na drugo mjesto nastanio n. p. u obližnoj varoši, te svejednako nepomaga kuću, u nekoliko godina (čini mi se u 30) izgubi pravo na zadružni stežer, to jest ako do diobe dodje, jer dokle je god zadruga u cjelini neće mu niko zabraniti, da se doma vrati pa ako će baš i nakon 50 godina. Pravo na imetak pri diobi može biti, da s toga gubi što u Konavlima i do danas se nalazi kmetstva, to jest ima seljaka, koji, kako kazasmo, nijesu vlastnici zemlje, nego zemlja i kuća ima drugoga gospodara a seljačkoj zadruzi pripadaju samo meliorationes, a to su: medje, stabri maslina, smokava itd., što se na zemlji nalaze, tako se drži, da što je starijeh maslina, loza itd. bilo, da se to istražilo u 30 godina, a što je nova na tudju zemlju usadjeno, tu on nema nikakva prava, jer on to nije pomogao pasaditi. Isto se to može kazati i o mornarima, koji iz zadruge izlaze te idu na more da štogod steku. Ali ovi obično, kad nekoliko godina po moru budu, vrate se opet u

[1]) Hauscommunionen p. 22 i 25.

[2]) Slavonien etc. II. 317.

Digitized by Google

zadrugu i pridrže kao svojinu to, što su tamo stekli, a u ostalom postanu opet zadrugari težaci.

Utješenović kaže, da kućar ili cijele posebne zgradè, gdje oženjen zadrugar stanuje (kažu, da se u nekijem predjelima u Hrvatskoj zove p o s t e l j a), da je to obično njegova sopstvenost a ne zadružna [1]). U Dubrovačkom okružju toga se ne nalazi. Ovdje u opće ali navlaštito u Župi (Breno) i u Konavlima ima nemalo velikijeh bogatijeh porodica, koje okolo glavne kuće imaju po nekoliko posebnijeh zgrada za prebivanje pojedinijem oženjenijem zadrugarima, ali sve te zgrade ne spadaju ni u kakav posebni peculium, nego pripadaju cijeloj zadruzi. Bogata kuća Bećira u selu Pločicama sačinjava sa takijem zgradami kao cijelo malo selo, ali nikakav kućar ne pripada pojedincima, nego cijeloj zadružnoj familiji.

U Bugarskoj takodjer je običaj, da zadrugari idu na d o b i t, ali ovdje je taj običaj u široj mjeri upotrebljen nego kod Srba i Hrvata. Ovdje ne samo neoženjenici nego i oženjeni ljudi, a u manjijem zadrugama i domaćin idu na dobit, tako da, kako već gorje napomenusmo, same ženske doma ostaju. Tu izvanrednu dobit zovu печалба, ali nije ni turska riječ k j a r, koja isto to znači, manje obična. Najglavnija vrsta pečalbe je vrtlarstvo (баштованство), koje 9 mjeseca traje i koje ne samo u Bugarskoj nego i u stranijem zemljama preduzimlju (o tomu niže). Važna je vrsta p e č a l b e i društvo, koje se sastavi obično u Staroj Planini, pa ide u Dobruču da žanje žito za platu gazdama, koji imaju prostrana polja a doma malo vojske. I to traje skoro mjesec dana (i o tome niže opširnije). Štogod pojedinci na p e č a l b i dobiju, to je njihova neograničena vlastitost, samo ako je kuća trebala slugu kao zamjenu u radnji domaćoj, onoga ili onijeh, što su na dobiti, oni tada surazmjerno od svoga plate toga zamjenika. Od toga dobitka često da pojedini kupe i komad njive, koji i ako je njihova svojina, ipak se zadružno obradjuje kao i druge zadružne zemlje, i plod s njih ide sljedovno u zadružnu kasu. Samo kad bi se do diobe došlo, razumije se, da taj komad zemlje uzimlje vlastnik uz dio, koji mu pripada od zadružnijeh nepokretnina, a to mu se u taj dio ne uračunava (Odžakov).

d) Ženske.

Govoreći o ženskijem u zadruzi, mi ćemo na ovom mjestu najglavnije govoriti o njihovijem odnošajima prema cjelini, o odnošajima ženskijeh medju sobom i prema drugijem zadrugarima. Na odnošaje, u kojima stoji kao kći, žena, mati, obazret ćemo se pobliže u drugome otsjeku. Ali na ovome mjestu da lakše pojmimo te odnošaje, moramo napose govoriti o djevojkama, koje su u zadruzi, o udatijem ženama i o udovicama.

α) D j e v o j k e u z a d r u z i.

Svaka djevojka kao i svako drugo čeljade u kući rodjeno ili dovedeno ima pravo da bude oskrbljena svijem onijem, što joj treba, isto kao i muški, i to dakako po mogućnosti familije, dokle se god u zadruzi nalazi [2]). Ali imaju i terete nositi kako jih nose i drugi zadrugari na korist zadruge, svako po svojemu znanju, sili i sposobnosti. I one dakle imaju svoj dio u svijem radnjama i poljskijem i kućnijem kao i udate žene. Ali i djevojke kao i ostali zadrugari mogu imati svoj posebni peculium i obično ga imaju, i one mogu kao i muški izvan kuće štogod dobiti, ili ako jim štogod roditelji da-

[1]) Hauscommunionen p. 19.
[2]) Utješenović l. c. 20.

Digitized by Google

ruju, a štogod i doma uraditi kao predivom, tkanjem, vezom itd. Ali je ta njihova dobit tanka, pak da štogod i uštede, to rijetko da one u novcu drže, nego ulože odmah ù ruho za buduće udadbe.

U kneževini Srbiji kad se ovce ostrigu i dijeli vuna, daje se djevojkama, kad prirastu, više vune nego drugima, i ostavljaju se pokadkad od poljskog rada, da i sebi štogod darova spreme [1]).

U Dubrovačkom okružju po selima, koja su bliže grada, djevojkama se odredi po jedan stabar smokve, jabuke ili u opće kad je brča toga voća, odredi se nekoliko dana, kad one mogu brati neku vrstu voća te nositi u varoš na prodaju: od toga, što dobiju, to je njihova vlastitost. Tako zvane površke djevojke (muški površani ili brdjani to su ljudi, koji po brdima i pri vrsima planina žive), koje nemaju doma toga voća, nose drva u varoš te za sebe prodaju. Neke djevojke goje i svilene bube na svoj račun, ni u to im se muški ne prte, ali je običnije, da se žene u zadruzi proizvodjenjem svile bave. Murvinsko (dudovo) lišće beru sa domaćijeh stabara, ali ni zato kući od svoje dobiti nikakva dijela ne daju.

I u Bugarskoj ima obično svaka djevojka kod kuće svoj vrtlić, gdje cvijeće sadi i goji i drugo koješta, što pak za sebe prodaje, a novce (srebrne i zlatne), što iz toga izvadi, naniže na ogrlicu, kojom vrat okrašuje (Odžakov [2]).

U istočnoj Sibiriji, kaže Ščukin, ženske siju konoplje i bave se vrtlarstvom. Novce, što izvade prodavši konoplje, sjemena, duhana i drugijeh svojijeh vrtlarskijeh proizvoda, to je neograničena svojina žena i djevojaka, koje se tijem bave [3]).

Isto kao što gore od muškijeh kazasmo, i za žene se strogo gleda, da se udaju onijem redom, kako se koja rodila [4]).

Za Crnugoru i za Srbiju kaže Vuk, da bi to najviša uvreda bila, kad bi kogod došao prositi mladju kćer a da bi jošter doma starija bila [5]).

U Hercegovini, gdje i ženskoj djeci briju kosu, pripovijedaju, da mladja sestra ne smije pustiti kosu dok se starija ne isprosi [6]).

U Bugarskoj je ostalo predanje u narodu, da su u staro doba mladju djevojku pod korito (kurito) sakrivali, kad je dolazio momak da stariju gleda, bojeći se da mu se nebi mladja, osobito ako je bila ljepša, prije primilila. Od toga je (kažu) ostala i danas riječ kuritina za malu djevojku [7]).

Djevojka u zadružnijem kućama, udavajući se, ne nosi sobom nikakva dijela od zadružne imovine, jer bi to bilo proti idei, na kojoj se zadruga osniva. Ona istupljujuć iz dosadanje i prelazeći u drugu kuću, prestaje biti članom prve te s toga ne može imati više ni ona prava, koja je prije imala, i koja imaju jošter one, koje su u zadruzi ostale. To nije samo za ženske, koje se udaju, nego i za muškarce, koji se žene izvan zadruge na ulaž. Ali djevojka, koja udavši se izgubi pravo biti članom dosadanje, postaje zato članom nove zadruge. A ko odmah dobije onoliko koliko je izgubio, o tome se ne može ni kazati, da je šta izgubio.

U opće kod Srba i Hrvata pri udadbi zadruga dade ruho ili popuni ono, što je djevojka imala, i dade troškove za svadbu. Po običaju miraz ili

---

[1]) Milićević l. c. 154.

[2]) Sravni i Wanderera g. 1864 br. 134 u podlistku.

[3]) Programma u Etnog. Slovniku svez. 6. in fine p. 17.

[4]) Milićević l. c. 151. Pucić, Milinović.

[5]) Montenegro p. 78.

[6]) Vuk. Srpske poslovice p. 86.

[7]) Arkiv za Povjest. jugoslav. VIII. 144 i Odžakov.

Digitized by Google

prćiju ne samo da zadruga nije dužna dati, nego je naprotiv običaj još u mnogijem zemljama i mjestima, da mladoženja nešto za djevojku plati. Mi ćemo o tome u drugome odsjeku pobliže progovoriti.

β) Žene udate.

Razumije se, da i one, čim se za jednoga zadrugara udadu, postanu pravijem članovima zadruge. Otuda slijedi, da moraju imati kao i drugi zadrugarske terete i prava. Što se ženske radnje u zadrugama tiče i njezina podijeljenja u kneževini Srbiji, Milićević ovako pripovijeda: „Ženama u zadruzi podijeljena su prava i dužnosti. One redom rade sve kućevne poslove: tako redom sire sir, t. j. svaka mora jedno ljeto biti stanara te musti stoku, siriti, sabirati maslo i skorup; a druge, koje kod kuće ostanu, moraju r e d i t i. Ovo biva ovako: svaka žena mora n e d j e l j u d a n a od ponedjelnika u jutro počinjući mijesiti hljeb, kuhati jelo i nositi ga radnicima, gdje se uznahode na radu. I za ovu nedjelju dana, dokle koja r e d i, ne ide ona na rad, ako je zadruga veća, ako li je zadruga mala, ona i u poljskom radu pomaže koliko dospije. Od reda se oslobodjava s v e k r v a i novodovedena m l â d a; prva za svagda a druga za godinu dana, od kako je dovedena, no ovo biva i jedno i drugo u onijem zadrugama, gdje je sloga i ljubav, a dogadja se u nekijem kućama: svekrvu ćeraju da r e d i doklegod može, a mladoj, štono riječ, treći dan ruke u tijesto (t. j. da redi); tek ovo oboje ne služi zadruzi na diku i tako da se izrazimo, opće mišljenje ne odobrava ovake postupke.“ Pa malo niže, pokušavši da opiše u opće velike ženske terete, produžuje: „Žene imaju u svom ženskom radu mnoga pravila, koja nigdje nijesu napisana, nu koja se predavanjem od oca na sina izučavaju i čuvaju.“

„U zadruzi, gdje ima po 5—6 a ne rijetko i po 10 žena, nemaju one sve jednak broj djece: neka radja svake godine, neka u tri tek jednom a neka i nikako. Sad sve skupa da izradjuju, što za cijelu kuću treba, bilo bi nepravo za onu, koja ili nema djece nikako ili jih ima malo. S toga su jim ti poslovi ovako podijeljeni: Svaka žena u zadruzi odijeva svoga muža i svoju djecu sama, ali ako je svekar udov, onda uzme i njega da odijeva ona, koja svojijeh ima najmanje na odijelu. Tako isto biva i ako koji djever — zadrugar — obudovi, onda i njega pa i djecu mu odijeva, koja od onijeh snaha, koje svojijeh najmanje imaju na odijelu.“

„No sve što žene izradjuju, izradjuju ga ili od vune ili od težine — kudjelje — zato se vuna, pošto se ostriže s ovaca, podijeli ili na onoliko dijela, koliko je muškijeh glava u kući, ili na onoliko, koliko svega ima duša u zadruzi, pa se poslije svakoj ženi da onoliko dijelova, koliko ona ima na odijelu bilo muškijeh glava, bilo duša. Prvo se zove dioba po m u š k i m a a drugo dioba po č e l j a d i m a (ili kao što na mnogo mjesta govore po živini).“

„Za konoplje ima zadruga opći jedan konopljak ili dva, koji se, kad bude vrijeme, poore plugom općim kao i drugo oranje, pa poslije se svakoj stranki u kući, koju po jedna žena odijeva, odijeli po leja konopljaka, koju onda ta ista stranka uskopa i zasije, potom kad konoplje dospije, bere, posjeca, kiseli, i, pošto se na zadružnijem kolima prenese kući, trlji, češlja, zumba, prede; kuha, snuje, tče itd.“

„Svaka ovaka stranka mora sebi od svojijeh konopljaka i sjeme ostaviti, da i do godine ima čim posijati. Ovo je sjeme sopstvenost dotične stranke, koja ga može drugoj, ako ova ostane bez svoga, i prodati za novce [1]).“

[1]) l. c. 154 i 155. Sravni i Utješenović p. 23.

Digitized by Google

I Csaplovics za Slavoniju kaže, da žene obavljaju kuharske i kućne poslove redom i da se ona, preko ove nedjelje u kojoj na nju red pane, zove r e d u š a [1]) a po Vuku i r e d a r a [2]). Utješenović kaže neopredijeljeno i u opće, da u n e k i j e m krajevima žene rede [3]): i to je upravo istina, jer n. p. ni u Imotskoj okolici po g. Milinoviću, niti u Dubrovačkomu okružju nije obično to redarenje.

U Imotskoj okolici u zadruzi žena odijeva svoga muža i svoju djecu, baš kako gorje za kneževinu Srbiju kazasmo, samo ako jedan zadrugar obudovi ili nije nikako ni oženjen, tad ga mora odijevati žena onoga, komu je on najbliži po krvi. Ako otac ima oženjenijeh sinova te mu je žena tako onemogla, da ga više ne odijeva ili da je umrla, tad ga je dužna žena najstarijega sina odijevati, ali se obično ni ostale ne ustežu u ćemugod svekra poslužiti. Broć (po Linneu: rubia tinctorum), koji se u ovoj okolici jako upotrebljuje za bojadisanje haljina, svaka žena posije i odgoji onoliko, koliko misli da će dosta biti za one, koje je dužna odijevati. Ali ipak ako joj prenestane a još treba, dade joj druga od svoga mukti, jer misli, da bi do godine i njoj od njezine drûge mogla potreba biti (Milinović). U Konavlima svaka žena odijeva i popravlja odjeću svoga muža i djece, sestra brata, a koji nema ni žene ni sestre, domaćica odredjuje jednu od žena ili djevojaka, koja će to učiniti. U boljijem kućama veći je dio odjeće kupovan, tad se ženska radnja ograničuje na samo opravljanje i krpljenje (gr. Pucić).

Udate žene takodjer mogu imati svoj peculium, premda one, kad jim što izvanrednoga treba, najviše od muža ištu, i ovaj što može to joj dade. Neke, koje su iz boljijeh kuća došle, donesu i sa sobom koji novac i koji komad životinje, to ona ili doma hrani s ostalom stokom ili dade napolice kakvoj susjedi ili poznatoj seljanci.

U Konavlima je sasvijem rijetko, da udata žena otide izvan kuće na dobit kako djevojke, a iz poboljijeh kuća to nigda ne biva, jer bi sasma zazorno bilo. Udate se žene ovdje bave često sa gojenjem svilenijeh buba i obično iz toga izvade i lijepa novca. Laneno sjeme, što doma rodi, pripada ženama i one ga obično za sebe prodaju.

γ) U d o v i c e.

U Paštrovićima (u Boci Kotorskoj) ako udovica nema djece, dodju njezini prijašni kućani, zaviju je u crno, te je odvedu kući odkle je i došla, sa svijem ruhom, što je sa sobom donijela, radi toga odmah poslije svadbe, kad se donese ruho nevjestino, bude komad po komad sve izbrojeno pred svekrom i svekrvom [4]).

U Dubrovačkom okružju, a osobito u Konavaoskom kraju, udovica ima pravo i po smrti muževljoj ostati u zadruzi, gdje je dovedena bila, i to negledajući jeli se zarodila ili nije. Ali ima pravo i vratiti se u zadrugu, gdje se je rodila — ipak to se rijetko dogodi, pa baš da i djece nema, pa da joj je i gore u muževljoj zadruzi, teško da će se doma vratiti.

A za Lonju u Hrvatskoj u opće kaže se: „Udove se ovdje baš po kršćanskih propisih zaštićuju. • Po smrti muževljoj niko joj (udovici) na žao

---

[1]) Slavonien etc. I. 105. Sravni i Vukove srpske pjesme II. komad 26. (Zidanje Skadra) stih 122.

[2]) Vuk. Rječnik sub redara.

[3]) Hauscommunionen p. 34.

[4]) Vuk. Montenegro etc. 83.

Digitized by Google

učiniti ne smije, t. j. ako je ona od svakoga mirna; ako joj ko što učini pak ga tuži, oštrije se kazni, nego da joj se muž potužio [1]).“

U Trnovskoj okolici u Bugarskoj a osobito u prostranome selu Leskovcu kaže Odžakov, da udovica, ako djece nema, vraća se obično doma, ali samo ako joj je još otac živ, te od svega imetka muževljeva prima četvrti dio [2]); inače ostaje u muževljoj kući.

I kod Slovaka udovica, ako djece nema, te se nema čemu dobru nadati od muževlje obitelji, vrati se doma; ako ni doma ne može biti, ide u službu [3]).

U selu u Šeremožnu Charkovskoj guberniji kaže Haxthausen, da kod Odnodvoraca udovice ne primaju nikakva dijela, ali sinovi, kćeri ili drugi srodnici, koji naslijede zemlju, dužni su je hraniti i sahraniti [4]).

e) Djeca.

Svakolika djeca, koja se u zadruzi rode, članovi su zadruge. I djeca imaju sva prava drugijeh zadrugara, i na njih od kad se rode i krste pa unaprijeda, štogod jim treba mora se iz zadružnićke riznice priskrbiti. Druga zadrugarska prava razumije se, da ne mogu uživati dokle ne odrastu. Ali ni od radnje nijesu djeca oproštena; u Konavlima dijete od 4—5 godina već čuva ovce na paši i dužno je učiniti ne samo što mu otac i mati, nego što mu i domaćin i domaćica zapovjedi. A teško da se smije zanećati kad mu i kakav drugi stariji zadrugar štogod naruči.

I iz ovoga, što do sada kazasmo o zadruzi, svak će lako uvidjeti moći, da sirote, koje bez oca ostanu u zadruzi, ne trebaju da se državna vlast za njih zauzimlje, sa svijem onijem opreznostima i sredstvima, koja su se tako organično razvila u rimskome pravu, i koja pod naslovom tutela et cura zauzimlju velevažno mjesto u sistemi rimskoga obiteljskog prava. A to je radi toga, što se rimska familija osniva na načelima sasvijem različnijem nego li slovenska. Radi sličnoga uzroka i germanska Vormundschaft treba mnogo više prava nego isti taj odnošaj u slovenskoj zadružnoj familiji iziskuje. Misleći dakle, da nama ne treba osobiti odsjek za skrbničtvo sirota, ovdje ćemo u kratko progovoriti o tomu, što bi inače onamo spadalo.

Radi dva glavna uzroka za sirote, koje se nalaze u zadruzi, izlišna je svaka briga državne vlasti. Najprije što se osobe tiče (persona pupilli), dijete, ako je i ostalo bez oca, ne može se još reći, da je sirota, jer domaćin, otac cijele obitelji, je živ, kog je dužnost skrbiti se za dobro moralno i materijalno svijeh članova zadruge, a budući i djeca članovi zadruge, slijedi da i njih mora štititi i braniti kao svoju rodjenu djecu, ne gledajući jesu li roditelji te djece još živi ili ne. Što se pak imanja tiče, on od svoga oca (ako nije imao štogod osobine) ne može ništa naslijediti, jer je proti naravi zadruge, da se svaki put, kad koji zadrugar umre, zadružni stežer komada. Prirodnije je, da se uzme: kao da je pokojni zadrugar izgubio svoje pravo isto kako i onaj, koji istupi iz ove a predje u drugu zadrugu, kao n. p. djevojka kad se uda ili muškarac, koji domazetom postane. Idealni pak dio,

---

[1]) Arkiv za povjest. jugosl. VII. 282. priopćuje Modrušić.

[2]) Lako da je to upliv rimsko-byzantinskoga prava. U ostalom i kod Arbanasa, Bugarskijeh susjeda, žena ako nema djece vraća se u svoj fis i dobije osmi dio muževlje ostavštine, ali ako ima djece, žive š njima. v. Helferding. Bosna etc. p. 198.

[3]) Božena Njemcova. Obrazy ze života slovenského. Časopis česk. mus. 1859 p. 87.

[4]) Studien etc. II. 116.

Digitized by Google

koga i siroče isto kao i svaki drugi član u zadruzi ima od kad se rodio ili od kad je u zadrugu primljen bio, pa sve dokle ne istupi ili umre, u nerazdijeljenoj je zajednici sa ostalijem, tako da, kad domaćin ili ostali zadrugari obradjuju i nastoje sačuvati svoje, tijem najsigurnije i njegovo obdjelavaju i čuvaju. Ako je pak nešto osobine od ovca naslijedio, najpristojnije a i najlakše da i tu skrb domaćin sa zadrugarima na se uzme dokle dijete do razbora dodje.

I gradjanski zakonik kneževine Srbije, koji je inače, bez obzira na osobitosti narodnog prava, po zapadno-europskome kalupu skrojen, ipak je prisiljen pripoznati, da je starješina zadruge naravni tutor maloljetne zaostavše djece [1]).

I u Konavlima, gdje vlada austrijski gradjanski zakonik, rijetko je, da se vlast umiješa u zadružne poslove, a osobito u nasljedstvo i skrbničtvo, ako nije zamoljena od koga, komu je stalo do toga. Skrbničtvo se obično ostavlja dogovoru i odluci zadrugara s domaćinom.

Za Lonju u Hrvatskoj kaže se, da za djecu pokojnikovu ne samo kućani, nego i bližnji seljani zgodom se obziru [2]).

U Leskovcu prostranom selu, kao varoš, na blizu Trnova, gdje su se već uvukli i tudji običaji i neka načela inostranoga prava, kad nejako dijete ostane za ocem, ako je otac imao brata on ima skrbničtvo (ktitor), ako je imanja, općina sve popiše te njemu preda da upravlja i po mogućnosti umnožava. Ako brat neće, tad općina dade komu drugomu uglednu i poštenu čovjeku upravu imanja, ali je brat svakako dužan, ako je i odijeljen dijete braniti, štititi i zato u svojoj ga kući hraniti i nadgledati. Ako brata nije a dijete je nejako i siromaško, tad općina plaća nešto kakvoj poštenoj ženi u selu, da siroče odgoji i othrani, dokle poraste da može i samo štogod steći. Kad punoljetje nastupa nije ustanovljeno, nego se to po zrelosti pojedine osobe sudi. Ženidba i udadba su kao jedan biljeg te zrelosti.

Pred što se ima mladić oženiti (a to obično biva u 18—19. godini), skrbnik mu preda imanje, ako ga ima pred glavarom i starješinam seoskijem: Oni pregledaju račune i ako su dobri potvrde jih, i posao dospije sa gozbom, koju momak spravi. Prije je momak bio dužan od toga, što primi nešto u crkvu dati, ali u novije vrijeme to se daje u učioničku riznicu.

To je tako u Leskovcu, ali po manjijem selima, koja su udaljena od glavnoga grada, a osobito u tako zvanomu Šopskom kraju, u skrbničtvo se niko neprti osim kućana i domaćina, a samo ako se kuća istražila, tad obližnji seljani i općina (Odžakov).

f) Poslužnici.

Nigdje se bolje ne objavljuje slovensko načelo jednakosti, što u odnošaju poslužnika u familijama, a osobito u zadružnijem, gdje se, barem u spoljašnosti, skoro nimalo ne odlikuje od ostalijeh zadrugara. Radi toga premda bi inače možda priličnije bilo o poslužnicima u kakvomu drugomu odsjeku govoriti, mi ćemo radi pomenute sličnosti to ovdje da učinimo.

Mi smo gorje vidjeli kako se u kneževini Srbiji gazda često i sa slugom savjetuje i dogovara.

Za Crnogorca, kaže Medaković, kad ima dosta baštine i stoke, pa ne može da na sve strane smaže, onda uzima pristava, koji mu čuva stoku pomaga rabotati. Malo je Crnogoraca, koji drže i momka i momicu [3]).

---

[1]) §§. 519 i 520.

[2]) Arkiv za povjest. jugosl. VII. 282.

[3]) Život i običaji Crnogoraca p. 17.

Digitized by Google

I u krajini Negotinskoj i u Braničevu poslužnik, koji kod kuće radi, zove se pristav[1]).

U Imotskoj okolici u seljačkijem kućama slugu oni ne zovu tijem imenom nego najmjenikom, jer oni kažu sama gradska gospoda imaju sluga. Taj najmjenik je držan isto kao i ostali kućanin: on je hranjen, odjeven, obuven kao i zadrugar, on iste radnje radi kao i drugi — ali mu je zato i plata malahna; jedva da ima i 20 forinta na godinu. On nigda ne zove svoje gospodare tijem nazivom, nego samijem krštenijem imenom kao i ostali kućani, samo starije zove dundo ili striče a starije ženske tetka, naslov, koji se obično daje svakomu postarijemu seljaku ili seljakinji od mladjijeh. Sluškinje se zovu najmjenice, ove su držane mutatis mutandis isto kao i muški, samo ako do udadbe dodje mješte plate opreme je, to jest dadu joj ruho i učine pirno veselje na kućne troškove isto kao i svakoj drugoj djevojci iz zadruge. Ako najmjenik ili najmjenica ostanu više godina u toj kući te predju godine ženidbe ili udadbe, oni i ostanu za svedj tu kao članovi te obitelji, niti ištu niti primaju platu, te budu i u starosti uhranjeni sve do smrti kao i ostali zadrugari (Milinović).

Na dalmatinskom ostrvu Korčuli sluga se zove junak a služkinja djevojka.

U Konavlima o slugama možemo isto kazati, što je kazano i za Imotsku okolicu, samo što se ovdje sluga obično zove momak. Kako već gore napomenusmo, u Konavlima ima priličan broj nezakonite djece (Konavljani ih zovu mulad, tudje dijete, tudji ili eufemistično kraljeva djeca, jer gradski porodnički zavod sve do 10. godine plaća nešto za odgojenje te djece), koja netom se rode, budu poslana iz grada na selo, da se tamo odgoje. Ova djeca budu othranjena isto kao i ostala, pa i kad veliki postanu, oni se drže a drže jih i kućani u sve i posve kao članove kućne. Samo ako zadruga dodje do diobe nemaju dijela, nego se pridruže jednoj od novijeh obitelji, koje iz dosadanje proizidju. Ovi tudji ako ina more podju, potpomažu po mogućnosti kuću, u kojoj su se odgojili, kao i drugi zadrugari — a mnogi kad neće više da ide glavom po svijetu, vrati se opet u stari zavičaj kao u sebe doma i obično je radostno primljen. Često se dogodi, da se tomu tudjemu dopusti i oženiti u zadruzi i tijem padnu po sebi i dosadanje male razlike medju njime i ostalijem pravijem zadrugarima.

U samom gradu Dubrovniku sačuvao se je u nekijem kućama i do našega vremena karakterističan odnošaj sluškinja (i ovdje jih nezovu nigda ovako nego djevojke) prema kući, u kojoj služe i koji je za vrijeme republike mnogi običniji bio. Mi ćemo samo prepisati to, što je Vuk u svome rječniku o tome zabilježio sa svijem obredima i podrobnostima pri takozvanoj spravi, tamo opisanijem, jer nam se čini, da ni ove nijesu bez neke zanimivosti. Vuk kaže: „...Ove djevojke nijesu imale više plate do po tri Dubrovačka dukata (koje u današnjem novcima nije iznosilo punijeh pet cvancikâ) na godinu, ali je gospodja bila dužna poslije nekoliko godina svaku spraviti, i kad bi koja u službu pošla, svagda joj se kazalo do koliko će je godina spraviti, ali prije 10—12 godina nije to bivalo nikad, a koje su vrlo mlade u službu polazile, one su se spravljale tek i poslije 15 godina. Ako bi djevojka, koja makar jedan dan prije odredjenoga roka za spravu gospodju svoju ostavila ili bi je gospodja za kakovu veliku krivicu otjerala, nije imala pravo ništa više tražiti do pomenuta tri dukata na godinu, i gospodja je još imala vlast svući s nje svoje haljine, a dati joj njezine, koje su u početku, kad bi koja došla, svagda ostavljane. Ni ona odredjena tri

[1]) Rječnik sub voce Pristav.

Digitized by Google

dukata na godinu nijesu djevojkama prije sprave davana, a ako bi djevojci ko poklonio što u novcu, ona nije smjela sebi za ono ništa kupiti, nego je novce davala gospodji, da joj ostavi do sprave, a ona je išla samo u onijem haljinama, što joj da gospodja. Sprava je svagda bivala u subotu, a u četvrtak bi gospodja poslala spravljenicu (djevojku, koja je spravlja) svoj svojoj rodbini i prijateljicama i drugaricama, te bi ih pozvala na spravu. Došla pozvana gospodja ili ne došla, valjalo je po svojoj sluzi da pošalje na tanjiru ili na kakvome većemu sudu najmanje jednu forintu u srebru, pored koje se metne i naranča ili barem jabuka, a kad što i po marama, bijelijeh konaca, platna i što za haljinu. Stvari ove slale su se u subotu ispred podne i dobro je gospodja pazila, šta od koje zvanice dolazi, jer je valjalo, da joj ona ono sve vrati kad ona stane djevojku spravljati. I od kuće djevojačke makar kako da je siromašna, valjalo je, da joj se pošalje na spravu barem jedan ili dva koša, granama od masline lijepo iskićene, s različnijem darovima, n. p. pantljikama, maramama, platnom, kolačima, pršutama, kad što i živijem jagnjetom. Koševe one nosile su po dvije lijepo obučene djevojke; pred njima je išao jedan muškarac udarajući u lijericu ili u miješnice, a za njima djevojački najbliži rod. S ovijem koševima udaralo se preko pijace, baš ako im pravi put onuda nebi ni bio, i to izpred podne kad je najviše ljudi na pijaci; ako je sprava u predgradju, ovi što idu s koševima metali su iz puške kad dodju pred kuću. Kad su zvanice dolazile u kuću, najprije su se pozdravljale s gospodjom, pa su tad spravljenici čestitale spravu, zahvaljujući Bogu što je ona dočekala taj sretni i veseli dan (koji je ondje bio gotovo veći od udaje). Što je god ko donosio na spravu kao i djevojačku platu i ono, što joj je ko kad poklonio, te je dala gospodji na ostavu, i što joj je gospodja onda poklanjala, poredjalo bi se po stolovima, i kad bi zvanice dolazile, pokazivala bi im gospodjina kći ili sestra ili kakva prijateljica govoreći n. p. „ovo joj je došlo iz njezina doma, ovo joj je plata, ovo su joj darovi, ovo joj je darovala gospodja, ovo njezina sestra itd.“ Na gdjekoijem spravama metala se na stô glava od voska te se u nju novci zabadali. Slugama i sluškinjama, što darove donose, davalo se što da piju, n. p. muškarcima rozolije a ženskinju limunade i štogod slatko da založe, pa su onda išli u drugu sobu, gdje se sviralo i igralo i poigravši malo išlo je svako svojem putem, a zvanice su se častile i kafom. Poslije podne kad se već mislilo, da su darovi sa sviju strana prispjeli, dozvali bi spravljenicu iz druge sobe, pa bi jedan za to odredjeni čovjek pred gospodjom od doma i pred zvanicama izbrojio sve novce i ostale stvari i kazao bi spravljenici, da je to njezino, onda bi ona klekla pred gospodju, koja je sjedila na stolici, i molila bi je za oproštenje i za blagoslov, i ona bi blagoslovila i pokropila vodicom i nju i novce i sve stvari; potom bi djevojka ustala i poljubivši u ruku i svoju gospodju i ostale sve otišla opet u drugu sobu, gdje se igra, i s tijem je sprava već svršena, samo bi mladež ostala još da se proveseli. Oni, što su došli s koševima od djevojačke kuće, ostali bi te noćili i spravljenica je bila dužna kupiti im za jelo kakvoga smoka, n. p. ribe ili mesa, a ostalo se davalo iz kuće. Kad bi bilo u nedjelju u jutro, oni bi se vratili opet onako kao i što su došli. Na ovijem spravama kažu, da se je moglo skupiti za djevojku od 150 do 200 forinti u novcu osim ostalijeh stvari. Spravljenica poslije sprave mogla je ići u službu kome joj je volja, a mogla se je pogoditi, da služi u napredak ondje, gdje je i bila, a gdjekoje su ostajale te služile opet na spravu, ali se do ove nije služilo dugo kao do prve nego najviše 5—6 godina, a pored toga imala je i plate po 10—15 forinti na godinu, ali od toga valjalo je, da se i odijeva. Ovako su na spravu najviše služile kmetice kod vlastele, ali su služile i druge djevojke kako kod

Digitized by Google

vlastele tako i kod pučana. Ovdje su kad što i momci služili na spravu, ali oni nijesu onoliko dobijali koliko djevojke, nego su im samo davali lijepe haljine i blagoslov. I zanatlije su spravljali svoje šegrte, kojima su osim novijeh haljina i blagoslova davali i sav alat od svoga zanata.“ Mi moramo samo primjetiti, da i ako su muški još manje na spravi primali osim toga bila je, kao dužnost gospodareva, ako je momak to želio, da ga spravi na more, a to je osim što bi mu dao sve mornarsko odijelo sa sandukom i posteljom, da mu nadje i brod, s kojijem će izići na dvor.

U Bugarskoj u Trnovskoj okolici nije rijetko, da u familiji, gdje neima ženske djece, uzmu u kuću siromašku djevojku. Toj djevojci niti se dava plata niti se drži kao kakva sluškinja, nego kao kućno čeljade, te joj se dade prćija kad se uda isto kano i domaćoj kćeri. Taka djevojka zove se hranjenica. Ako ima drugijeh sluškinja u kući one su svekolike pod njezinom upravom.

U Rusiji, kaže Haxthausen, sluga u plemićkoj kući, koji njeguje gospodareva sinka, miluje ga više nego sam otac; on je držan skoro kao član familije i ne zove se sluga nego дядька [1]).

[1]) Studien etc. III. 145. Sravni i Heimov Slovar sub voce дядька.

Digitized by Google

Starine i njihovo znamenovanje

s obzirom na ono, što je u zagrebačkom narodnom muzeju.

Odpokle sam u Zagrebu, uviek sam rado dolazio u naš narodni muzej, te mi je i sada milo, kad mogu u časovih, koji su mi prosti od zvanja školskoga i književne radnje, da se na koji trenutak ondje zabavim. Mene je, kao što valjda svakoga, tečaj nauke dovoljno o tom osvjedočio, koliko su važni i za znanstveni napredak naroda potrebiti ovakovi zavodi, koje samo prosvićeni narodi stvaraju, jer samo u njih taj smisao imade. Dakako u jednakoj mjeri, u kojoj raste njihova važnost, množe se i zahtjevi, što se na njih stavljaju: u jednakoj mjeri uvidja se žalibog i siromaštvo našega muzeja.

Meni nebi ni malo težko bilo dokazati, da mnogi od onieh ljudi, koji su se do sada hvale vriednim načinom starali za naš muzej, niesu ipak pravo shvaćali zadatka ovoga zavoda. Nekoji na priliku htjedoše od njega da učine puku zbirku prirodopisnu; drugi misliše, da ovamo curiosa spadaju; a skoro nikomu nepade na um, da od našega muzeja uznastoji stvoriti živu sliku svega prirodnog i duševnog života naše zemlje, pa da ga uredi prema tomu, da bude uspješnom podlogom naše znanstvene radnje. Ovo je načelo istom u najnovije doba priznano, zašto se veli, da će od sada muzej stojati u uzkom spojenju s akademijom znanosti i umjetnosti. Nadati se je dakle, da će do skora i ovdje prestati diletantizam i mjesto nereda zavladati red.

Nijedan odsjek našega muzeja nije onako kukavno zastupljen, kao što odsjek arheologijski, u kojem bi imale na ogled stojati starine naše zemlje, t. j. starinski svjedoci života i obrazovanja onieh naroda, koji su od negda pak do danas ovuda obitavali. Držim, da se takove starine u nas još premalo ciene, pak se i neopominjem, da je o tom predmetu u našoj književnosti mnogo pisano. Niti u organu društva „za jugoslavensku povjestnicu i starine“, u Arkivu, neima mnogo valjana o starinah; barem u muzeju čuvanih stvari nije ondje još nitko opisao, ili pozornosti domaćih ljudi na njih svratio; samo neke komade pripominje tudjemu svietu Em. von Graffenried[1]). To su, scienim, dovoljni razlozi, zašto sam naumio ovdje da o tom predmetu nekoliko rieči napišem; ali već u napried izpoviedam, da je to samo nuzgredice moje zanimanje, na koliko stoji u svezi sa sravnjujućim jezikoslovjem. Ja sam rad ovim razlaganjem potaknuti gdjekoga, koji ima zgode i prilike, da tomu predmetu dalju brigu posveti; što bi po

[1]) U djelu: Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen. B. XXIX. str. 305 i 331. Ovdje se doduše neveli, da se one starine u našem muzeju nahode, ali to bih rekao sudeći po opisu.

Digitized by Google

mojem uvjerenju osobito dolikovalo gg. zemaljskim posjednikom, županijskim častnikom, župnikom i učiteljem. Kamo sreće, da oni u svojih područjih paze na takove stvari, da ih čuvaju od propasti i grabljivih ruka tudjinskih [1]).

Ciela je istina, da čovjek što se dublje upusti u nauku, to većma osjeća, kako je slabo i ograničeno znanje ljudsko, i kako malo razumijemo od svega onoga, što smo radi znati i razumjeti. Kada s najvećom pomnjom posaberemo sva p i s m e n a svjedočanstva, koja se protežu na narodnju prošlost, brzo ćemo uvidjeti, da ipak u njih neima svega, da o mnogih odnošajih života posvem šute. Pismena svjedočanstva razjašnjuju istom veoma neznatnu česticu od cielosti narodnog bića, koje se proteže ne preko stotina već preko tisuća godina.

Pismena viest predpostavlja u svakom slučaju dvoje: ponajprije da je narodom već poznata vještina pisanja; zatim koji narod i nebi sam po sebi pismen bio, da dodje barem u dotak s razvijenijimi susjedi, koji će nešto o njegovoj prošlosti zabilježiti. Jedno i drugo dodje prilično kasno u sviet. Na priliku da uzmemo samo narode slovjenske, u historiji ovoga svieta neima njim traga niti preko sebe niti preko inih čak do poslije rodjenja Hristova, akoprem zato sada više nikomu nepada na um, da se posumnja o njihovu boravljenju u Evropi već mnogo viekova prije toga doba. Istinabog kod mnogih naroda čini se, da je to nešto drugčije; ali konačno izilaze i oni na isto. Jer ako se i nemože zanijekati, da se u starih Grka — davnijih naroda i nespominjuć — čitavu tisuću godina ranije otvori knjiga života, a ono ima izpred ove jedne još i druga, i treća itd. tisuća, gdje itako o njihovu životu neimamo nikakvih pismenih svjedočanstva. I tu se dakle, ali ranije, razdvaja prošlost narodnja u jednu historijsku, a drugu predhistorijsku dobu.

Ali kamo toliki viekovi narodnjeg života? jeda li su spomenu ljudskomu cjelovito propali i izgubili se? Ili da isto pitanje drugima riečima stavim: Neostavljaju li narodi nikakvih inače tragova nakon sebe, koji bi nadmašivali dobu viesti pismenih, koji bi drugojačije ali ipak razgovietno za njih svjedočili i najpoznijemu potomstvu?

Dugo vrieme bješe narodnja prošlost izučana iz samih knjiga, a mimo svih ostalih spomena prelažaše se bez zanimanja. To bijahu vremena, kada se čovjek jošter nije dovoljno obazreo po ovom svietu, niti je valjano proučio sve uvjete života ljudskoga, niti upoznao njihova upliva i sveze sa samim sobom; u obće kada je malo znao o prirodi a još manje o stanovištu svojem u prirodi. Ali božanska iskra uma ljudskoga ide i preko ovih tiesnih granica svimi putevi i sredstvi za napredkom — za istinom. Snagom svojom duševnom izmjeri čovjek daleke puteve tjelesa nebeskih, obadje sve krajeve svieta, prodre duboko u tajne zemaljske: riečju što je nad zemljom, na njoj i u njoj posta predmetom ljudskoga iztraživanja, a najskoli sam život čovječji.

---

[1]) Da bi se u narodu probudila sviest za znamenovanje starina, ima drugdje taj liepi običaj, te se pišu lako razumljive knjižice, koje se na trošak zemaljski ili kojega društva bilo badava bilo za lak novac diele medju puk. Ovako izdade već g. 1837. društvo „für nordische Alterthumskunde“ liepu knjižicu: Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. Wocel u Pragu napisa g. 1845. sličnu knjigu: Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde. — Ruska a k a d e m i j a dade god. 1861. prevesti iz danskoga na ruski jezik opis kopenhagenskoga muzeja od glasovitoga starinara W o r s a a e, pod naslovom: Сѣверныя древности королевскаго Музея въ Копенгагенѣ. — Prošle godine izadje u Beču prilična knjižica: Leitfaden zur Kunde des heidnischen Alterthums mit Beziehung auf die österreichischen Länder, od bečkoga čuvara S a c k e n a.

Digitized by Google

Od ovoga vremena oživje čitava narav iznova, narodi već izdavna mrtvi ustaju iz svojih grobova, naš pogled dopire do same kolievke čovječanstva.

A koji su putevi, što nas dovode u onu tamnu dalekih, predhistorijskih vremena, koja li svjetila, što ih toliko obasjavaju?

Ja sam već nekoliko puti uvažavao jezik[1]) kao jedno takovo sredstvo, koje nas može odvesti daleko onkraj sviju historijskih uspomena. Ovdje ću još i to da primjetim, da pitajući o medjusobnoj suvislosti i genetskoj srodnosti naroda valja se najvećma držati razredbe po jeziku. Najglasovitiji narodoslovci[2]) vole načelo ovo nego li prirodoslovno, najme razredbu po ustroju tjelesnom, osobito po lubanji. Ipak da budem pravedan, reći ću, da ima slučajeva, kamo više nedopire trag jezika, već ostaju samo neki znaci prirodoslovni[3]); prvenstvo dakle načela jezikoslovnoga razumije se samo ondje, gdje su oba gledišta na izbor stavljena, a gdje toga neima, zadovoljit ćemo se s oniem, što jest.

Uzevši dakle, da nam se narod i jezikom i ustrojem tjelesnim na prispodobu nudja, to ćemo svakako jezik odabrati za temelj iztraživanja[4]), te istom prema njemu gledati na ostale znake. U izvode pak jezikoslovne pouzdat ćemo se redovito tim većma, počem ima mnogo dokaza u svietu, da uplivom izmienjena podneblja, preinaćena života i razvijenije kulture narodi prije, lakše i jače odstupaju od svojega tjelesnoga lika, nego li od jezika. Antropologija navodi rado za primjer današnjega Madjara i Turćina, koji se oplemeniše dvojakim uplivom, nešto od obrazovanijeg života nešto od miešanja s nadvladanim narodom slovjenskim, pak jim uza sve to osta jezik nenarušen, karaktera ural-altajskoga. To je dakle krjepak dokaz o većem postojanstvu ustroja jezičnoga, nego li tjelesnoga. U obće danas se dovoljno znade, da narodi jezika tako lako neostavljaju, van ako će s njim i sami posvema se raztočiti.

Jezik je dakle vele važno i najpoglavitije pomagalo za razaznati narodnju srodnost. Ali kojim načinom može nam on razlog dati i o predhistorijskom stanju narodâ?

Današnji jezikoslovci udariše pri tom sasvim oniem istim pravcem iztraživanja, kojim znanosti prirodne: smatrajući jezik svojstvenom imovinom čovječjom, naravi ustrojne, koji žive i koji se mienja po stalnih zakonih, što

---

[1]) Sr. Knjiž. II. sv. 4. str. 530 i slied.

[2]) Waitz Anthropologie I. str. 281 razlaže potanko i uzroke prvenstva jezikoslovnoga.

[3]) Na primjer iz tako zvane kamene dobe, o kojoj ću niže govoriti, neima ni kakvih jezičnih ostanaka, ali ima ostanaka čovječjega tiela, imenito i nekoliko lubanja. Sr. Sacken Leitfaden zur Kunde der heidn. Alterth. 87. C. Vogt Vorlesungen über den Menschen II. str. 3 i slied.

[4]) Vriedno je čuti rieči Schleicherove u razpravici: Ueber die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen, str. 17: Nach unserer Ansicht ist also für den Menschen die äusserlich wahrnehmbare Bildung des Hirn- und Gesichtsschädels und des Körpers überhaupt weniger wesentlich, als jene nicht minder materielle aber unendlich feinere körperliche Beschaffenheit, deren Symptom die Sprache ist. Das natürliche System der Sprache ist nach meinem Dafürhalten zugleich das natürliche System der Menschheit····· Die Thiere mag man nach ihrer morphologischen Bildung anordnen: für den Menschen erscheint uns die äussere Gestalt gewissermassen als ein nunmehr überwundenes, als ein für sein eigentliches wahres Wesen mehr oder minder bedeutungsloses Moment. Den Menschen zu classificiren bedürfen wir, so bedünkt uns, feinerer, höherer, dem Menschen ausschliesslich eigenthümlicher Kriterien. Diese finden wir in der Sprache.

Digitized by Google

su iznad samovolje pojedinca čovjeka. Preko ovih zakona podje im za rukom, da pronadju izmedju više jezika odnošaje srodstvene, da ih napokon svedu na jedan izvor. Geolog, posakupiv sve ostanke organskoga života (bilja i životinjstva), koji se nalaze u raznih nasadih kore zemaljske, umije prilično vjerno sastaviti sliku života prirodnoga pojedinih zemaljskih tvorba. Jednako će i jezikoslovac, porazabrav iz onih jezika, kojih je srodnost dokazana, sve rieči, što su već od iskona stalna imovina sviju članova čitavoga poriekla, prilično lako sastaviti sliku duševnoga i kulturnoga stanja onieh naroda, kojim su ove rieči već onda pripadale, kada su još u zajednici živjeli, kada su nekim načinom prvodobnu tvorbu sačinjavali.

U tom se i sastoji prava dražest znanstvenoga jezikoslovja, osobito kada se onako shvati, kao što reče J. Grimm: jezikoslovje, kaže, za kojim ja idem, nemogaše me nikada tako zadovoljiti, da nebih vazda volje imao da od rieči priedjem na stvari; nehtjedoh kuće samo da gradim, već da u njih i stanujem.

Jeziku sa strane idu narodne priče i pjesme, koje će moći, kad ih se dovoljan broj izporedi, bitno popuniti izvode jezikoslovne. Uz komparativnu filologiju već se polaže temelj komparativnoj mitologiji, premda se ovaj ogranak znanstvenog iztraživanja imade boriti s neizmjernimi zaprjekami i poteškoćami, dok dodje do sigurnih rezultata. O komparativnoj jurisprudenciji, koja takodjer ovamo spada, govori sprieda liepa razprava od dra. Bogišića. Kako narod naš još i danas mnogo priča, i po onih krajevih, kud se narodna pjesma sve slabije odziva, mora se doista jako žaliti, što neimamo marljivijih sabirača toga neprecienjenoga blaga. U sabiranju pripoviedaka nije još ni valjan početak učinjen, a upravo od njih smijemo se nadati velikim koristim za razjašnjenje naše prošlosti.

Jezik i pripoviedke — to su dva pojava čovječjega života, što s narodom žive i umiru; da u najgorem slučaju može so pomisliti i ta nezgoda te će zbilja nestati svi trazi ovoga dvôga. Ta bi se nezgoda snašla, kada bi narod propao prije, nego li se je sam dovio do vještine pisanja, niti je nakon sebe ostavio književnih spomena, pa kada nisu ni drugi ništa o njem zabilježili. Žalibog još su zbilja i danas u golemoj većini onakovi narodi, koji neumiju čitati ni pisati; a poviest nas uči, da ih je mnogo propalo tako da neostaviše nakon sebe ništa do li pukih nekoliko imena vlastitih, upisanih u knjige starih povjestnika.

Valja nam se dakle još i dalje obazreti za novimi sredstvi, koja su podobna odastrieti koprenu s tajnosti davnih vremena. Svaki je narod tielom svojim i potrebami prirodnimi privezan za ovu zemlju; na njoj rodi se čovjek, po njoj koračaše stopa ustalaca i skitnica, u njoj leže i napokon njegovi ostanci tjelesni. Po zemlji kao i pod zemljom treba još da ištemo stare stope čovječanstva, pa da zavirnemo makar u samu utrobu zemaljsku, u hladan grob, koji krije ostanke nekošnjega života, bilo od samoga tiela čovječjega, bilo od orudja i spravâ, koje su čovjeku u raznih poslovih od potrebe bile, pak se čas slučajno sačuvale, čas ga kao milo i drago u grob spratile.

Uzmite ma koji prediel Evrope, skoro sa svakim skopčana je uspomena raznih naroda, za koje već iz historije znamo, da su zasebice onuda živjeli. Neće li nas dakle bar ona ljubav, koju osjećamo prema mjestu rodjenja svoga, ona sladost, kojom izušćujemo milo ime domovine, potaknuti na potraživanje uspomena, što ih u svom krilu nosi? A možemo li reći, da si domovinu dobro poznamo, ako tu bitnu sastojinu njezine slike s uma smetnemo? Spremni li smo razdirati utrobu zemaljsku, da zadovoljimo pohlepnoj želji za dobitkom, a da nebudemo jednako voljni posabirati ostanke sviju onih naroda, kojim je ista ova zemlja prije nas i naših otaca život pružala? Zaglibiti se

Digitized by Google

u sadašnjost na toliko, da nepreostane narodu ni malo vremena niti smisla te bi se i prošlosti opominjao — to je vazda bio i bit će znak surovosti.

U novije doba našega stoljeća, gdje se sustavno razviše razni pravci znanosti prirodnih, kao: geognozija, geologija, paleontologija itd. probudi se medju obrazovanimi narodi evropejskimi takodjer volja i smisao za paleontologiju čovjeka, to će reći za praviekove njegova boravljenja na zemlji. Toj nauci najviše je do danas doprineo evropejski sjever, zašto je onamo najkasnje doprla pismenost, a najviše se sačuvalo svakojakih uspomena starinskoga, poganskoga, svieta. Osobito udaraju u oči stari grobovi (mogile), kojih se onuda nebrojena množina vidja, imenito uz obalu baltskoga mora, u Daniji i Šveciji. U njih nadjoše čas kostiju mrtvih tjelesa, čas praha i pepela od spaljenih mrtvaca, uz to još svakojakoga orudja i uresa. Skorom opaziše tu razliku, da se u nekojih nalazi samo predmeta vele prosto iz kamena, kostiju i rogova izradjenih; u drugih da već ima i kovnih stvari, nego samo iz bakra ili mjedi livenih, zatim uresa od zlata; u trećih istom da pridolazi i stvari od željeza radjenih. Uzevši k tomu, kako se je istodobno razprostrlo već i znanje zemljopisno, to se je iskustvom doznalo, da još i sada ima tako zvanih divljih naroda, koje Evropljani zatekoše pri prvom dolazku stranom na tako nizkom stupnju života, da još nisu poznavali nikakvih kovova, stranom na nešto višem, da su upotrebljavali orudje od bakra i urese od zlata, ali nigdje željeza — te je lako bilo doći na tu misao, da i ovi grobovi evropejskoga sjevera pripadaju raznim stupnjevom ljudske kulture.

Ali da se ovi jedincati domišljaji uzmogu spraviti pod neki sustav, nebijaše dovoljno samo znatno mnoštvo odkrivenih starina, nego je valjalo dobro motriti i na potanke okolnosti, u kojih se starine nalaze pri prvom odkrivenju, jer se u tom sastoje odlučni momenti za riešenje njihova znamenovanja. Ove okolnosti izkazaše se tečajem iztraživanja toli važne, da mnoge i mnoge starine bez njih gube svu vriednost.

Zato podižem i ja umah ovdje glas svoj te silno opominjem svakoga, koji bi ili nahvalice išao za starinami ili slučajno gdje što našao, neka ga nemrzi oprezno postupati i na svaku malenkost paziti, kako i gdje, na kojem mjestu i kakovu je položaju štogod našao. Kako će se čitatelj i sam osvjedočiti, imam dovoljna razloga, zašto to pravilo na sav glas preporučam; u nas su do sada protiv njega grdno griešili.

Nigdje u Evropi niesu do danas starine toli pomnjivo iztražene, koli u Šveciji, Danskoj i Meklenburgu; a u njihov krasni primjer ugledaše se takodjer ostale prosviećene države, kao Britanija, Švajcarska, Francuska, Germanija i Amerika. U Kopenhagenu, kaže Schiefner, ima ogroman muzej tamozemnih starina; prelazeć kroz njegove mnogobrojne dvorane, gdje se čuvaju sva moguća orudja i sprave, počamši s najstarijimi vremeni a zaključujuć s umjetninami srednjega vieka, prenosi se posjetitelj i nehotice u davne, minule vickove te u nekoliko časova obadje svu poviest onih strana [1]).

Komu nepada pri tom na um, da je i naša domovina od najstarijih do naših vremena mnogo stanovnika izmienila, koji su veoma različiti bili izmedju sebe po obrazovanosti i načinu života: jedna je doba tračko-ilirska, druga celtska, zatim su naselbe grčke i gospodstvo rimsko, iza njega sliede prielazno narodi sredovječni pod gospodstvom bizantskim, i tada istom plemena slovjenska, napokon Hrvati i Srbi. A gdje nam je slika i prilika tih promjena na licu naše zemlje? Razgrabiše je žalibog skoro sasvim naši

[1]) О собираніи доисторическихъ древностеи въ Росіи для етнографическаго музея; u zapiskah imperatorskoj akademiji nauk, u I. 1. 118.

Digitized by Google

susjedi, koji su mogućniji i prosviećeniji od nas, te umiju starine više štovati nego li mi. Ipak nije još ni sada prekasno, da se osviestimo, pak da nedamo, da nam naše dragocjene uspomene tudjinci na očigled otimlju, ili da se barbarski utamanjuju. Sva dojakošnja sredstva, da se predusreti tomu narodnomu kvaru, bijahu ništava i nedostatna; a jako se bojim, da bi i zemaljski propisi slabo koristili, već kao svagdje, tako držim da bi i tu bolje djelovala dobra uputa, nego li ma najstroža zapovied.

Po onakvih dakle pomno i obzirno sastavljenih zbirkah, kako rekoh da ih ima u Danskoj, Švedskoj i Meklenburgu, dokazaše učenjaci [1]), da se svakolika kultura čovječanstva, gledeć na njezin hod i napredak, može zgodno porazdieliti u tri dobe: u kamenu, mjedenu i željeznu. Ovi izrazi neimaju ovdje nikakva simbolskoga značenja, kao što navikosmo čitati ih kod pjesnika, kad govore o starih zlatnih itd. vremenih: ovdje označuju one tri rieči zbilja tri različita stepena u razvoju čovječanstva, pokle je dokazano, da iznajprije ljudi niesu umjeli ništa iz ruda liti niti kovati, već su orudje izradjivali iz drva, kostiju i kamena; zatim je polaganim prielazom nastupilo doba mjedeno, kadno čovjek upozna bakar, mjed i zlato — prvo i drugo za orudje, treće za urese — ali napokon dodje i dreote malo gospodstvo željeza.

Da nebi tko ovieh rieči krivo tumačio, moram najprije pripomenuti, da se ovdje govori samo o čovječanstva u obćenito, a da se nemisli posebice na ovaj, onaj li narod. To je već sasvim drugo pitanje, u kakovu odnošaju stoje poznati današnji ili nekošnji narodi evropejski prema oniem trima dobama. Sada više neima doista nikakve sumnje, da je negda boravio u Evropi, imenito pri baltskom moru, neki narod (ili njih više) tako nizke obrazovanosti, da nije drugačijeg orudja poznavao van od kamena, kosti i drva, niti drugačijeg uresa, van od jantara; ali jeda je taj nerazvijeni narod bio upravo indoevropejskog poriekla, ili nije, to se nemože istom odrješitošću niti uztvrditi niti uznijekati. Vjerojatnije jest svakako, da to nije bio narod indoevropejski.

A zašto? Jer po onom, kako si valja predstavljati da je negda živio pranarod indoevropejski, dade se velikom vjerojatnošću izvoditi, da je već u Aziji, u pradomovini svojoj, umjeo izradjivati orudje od mjedi, a urese od zlata, da je već tada prevalio dobu kamenitu, niti je putno pomisliti, da bi poslije tu vještinu zaboravio bio.

Evo ovdje pruža nam se zgoda, da uporavimo posljedak iztraživanja jezikoslovnih.

U sanskritu ima za jednu rudu rieč ‚ajas', kojoj očevidno odgovara u latinskom ‚aes' (m. ais), u gotskom ‚aiz' i staronjem. ‚êr'. Ove rieči podudaraju se tako medju sobom, da se o nijednoj nemože posumnjati, jeda bi bila uzajmita. Smijemo dakle izreći, da su stari Indijci, Baktrani (jer i u njih ima ‚ajanh'), Itali, Celti i Germani već od iskona, onamo u azijskoj pradomovini, upotrebljavali neku rudu po imenu: ‚ajas'. Ta rieč znači doista u sanskritu po običnom tumačenju: željezo, ali je jako vjerojatna domisao M. Müllerova [2]), na koju nas napućuje takodjer znamenovanje latinskoga ‚aes' i germanskoga ‚aiz', da su prvobitno i u Indiji pod riečju ‚ajas' razumjevali u obće rudu, ili kov par excellence, t. j. bakar. Tako se isto ima uzeti i zendski ‚ajanh', što Justi prevadja najprije s riečju ‚Metall', zatim ‚Eisen, eisernes Gefäss' [3]). Ako je to istina, tada bismo imali već u sanskritskom i

[1]) I to je rezultat danskih starinara, kao što su Thomsen, Worsaae itd.

[2]) Vorlesungen II. str. 220.

[3]) Justi Handbuch der Zend-Sprache 28.

Digitized by Google

zendskom jeziku izravno svjedočanstvo, da ona ista rieč, što je odprije značila samo u obće kov (a taj bješe upravo bakar ili mjed), priedje kasnije u posebno značenje onoga kova, koji je čitavim životom ljudskim obladao, a to je željezo. Ova domnjeva može se potvrditi i drugim liepim primjerom, ako smijemo uzporediti χαλκός i ‚želězo', što barem glasovni zakoni čini se da dopuštaju. Grčki χαλκός znači ponajprije onaj jedan kov, koji je čovjeku služio za sve potrebe života, dakle bakar ili mjed, zašto željeza ni bilo nije [1]): po tomu bi dakle i slovjenska rieć ‚željezo', ako je ikada u savezu stojala s χαλκός, imala najprije značiti u obće kov ili aes t. j. prema okolnostim vremena: bakar, a tekar kasnije prieći u uže znamenovanje, koje je i danas s istom rieči spojeno. Za dokaz ovakova prielaza u znamenovanju može se navesti mnogo sličnih slučajeva: n. p. slov. rieč ‚ruda' znači u esthenskom, lappskom i finskom jeziku, kamo se je po svoj prilici kao tudjinka uvukla, upravo posebnu rudu: željezo; Grimm sluti, da je gotski ‚eisarn' t. j. eisen: željezo, izvedeno od ‚aiz', što znači ‚aes' [2]); M. Müller pripovieda [3]), da su Meksikanci izprva mjed zvali: ‚tepuztli', a kasnije upoznav se nakon dolazka Španjolaca sa željezom, da im znači ‚tepuztli' željezo, dapače i u obće rudu, a za pobliže označenje da se dodadu rieči crn i crven. A nije li se nešto slična dogodilo u našoj rieči ‚gvozd'? odakle gvozditi, zagvozditi, zagvozda i — ‚gvoždje'. U tih rieči nebijaše prvobitno nikakva potrebita dodatka od željeza, pa je ipak u novijem hrvatskom jeziku ‚gvoždje' postalo upravo sinonimom starije i valjanije rieči ‚željezo'.

Iz svega toga dade se ov čas barem toliko zaključiti, da su Indoevropljani već negda u Aziji, dok još zajedno življahu, svakako poznavali barem jednu vrst metalla, koja je čovječanstvu potrebita i koristna bila za razno orudje. Toga se mnienja drže danas malo ne svi znamenitiji starinari, povjestnici i jezikoslovci; n. pr. Mommsen [4]), Grimm [5]), Schleicher [6]) itd.

Znamenito je doista, kako se prije pomenute rieči kreću samo u užem krugu ovih triju značenja: kov ili ruda, bakar ili mjed, i željezo; ovih granica neprekoračuju nigdje. Grimmovo poredjivanje grčke rieči σίδηρος s njemačkom ‚silber' ili slovjenskom ‚srebro', moramo sasvim odrješito zabaciti. Nego ima jošter jedna ruda, koja već vanjskim sjajem brzo udara u oči, te su jamačno znali za nju Indoevropljani, dok su još u zadruzi živjeli: to je z l a t o. Ovaj je metall dobio svoje ime od žarko-svietle boje [7]), od koriena ‚ghr', koji znači: lucere, splendere. Taj korien razgranao se je u litvo-slovj. jezicih na više grana, kano u: ‚gr' odakle: grêti, u ‚žr', odatle: žar, u ‚zr', odatle: zrêti, zorja; u ‚žl', odatle: žlt (žut), i ‚zl' odatle — z l a - t o. Rieč z l a t o postade dometkom *to* od koriena ‚zl' onako, kao ‚blato' od koriena ‚bl', ili ‚dlato' (mi kažemo: dlieto) od koriena ‚dl'. — Od istoga koriena posta gotski: ‚gulth' (gold), grčki χρυσός (m. χρυ-τιος), i sanskritski ‚hiranam' (m.

[1]) Hesiod Op. et D. 150:

Τοῖς δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δέ τε οἶκοι,
Χαλκῷ δ' εἰργάζοντο μέλας δ' οὐκ ἔσκε σίδηρος.

[2]) Schleicheru čini se vjerojatnije, da je ‚eisarn' uzajmito iz celtskoga; ali u našem slučaju nečini to nikakve razlike, jer staroirski ‚iarn': željezo, stoji i tako u savezu s ‚ajas' i ‚aes'. Записки имр. Акад. наукъ Tom. 8 str. 45.

[3]) Vorlesungen II. str. 218.

[4]) Röm. Geschichte I. 17 (III. izd.).

[5]) Gesch. d. deutsch. spr. 9 (II. izd.).

[6]) U razpravi: Краткій очеркъ доисторическои жизни сѣверо-восточнаго отдѣла индо-германскихъ языковъ.

[7]) Sr. mnogo sličnih primjera u Zeitschrift für Völkerpsych. I. 510.

Digitized by Google

gharanam, to je od istoga koriena ali s drugim dometkom). Slovjenskomu zla-to, ako neuzmemo u obzir različitost sufixa: *ta* i *na* ili *ana*, vrlo je na blizu zendska rieč: ‚zar-anja', bliže svakako od sanskritskoga ‚hiranjam'. — Ove su si rieči tako očevidno srodne i skroz jednako sagradjene, da im se mora izvor tražiti u onoj zajednici sviju indoevropejskih naroda, koju smatramo kolievkom čitavoga poriekla. Dakle ne samo, što je metall u obće, nego i što je zlato, znadoše narodi indoevropejski još prije svoga razlazka kao narodne osebine. Po tome i znaci kamene dobe, koja je u Evropi sudeći po kamenih starinah, trajala nebrojene viekove, nespadaju na narode inodoevropejske, već na neki stariji odsjek vremena na narode pred-arijske, koje su Indoevropljani putujuć u Evropu već našli ovdje kao autochtone.

Sada se samo pita, kojemu od indoevropejskih naroda pripadaju silni ostanci mjedene dobe, koji se izkapaju po sjevernoj i srednjoj Evropi? jeda li samo jednomu ili redom svima? pa ako i svima ukupno, to možebiti ipak najpoglavitije jednomu. Misliti se može na Celte, Germane i Slovjene; po srednjoj Evropi takodjer na upliv naselbina grčkih i rimskih, i na upliv trgovačkih saveza s ovimi narodi, zatim još na Etrurane il pače Feničane. Dok se ovo pitanje nerieši, ostaje svakolika mjedena doba srednje i sjeverne Evrope bez prava znamenovanja: mi se divimo bogatstvu i ljepoti njezinih starina, ali neznamo za sigurno kazati, čije je to djelo, čija li ga ruka izradjivala. Vriedni starinar češki Wocel preporuča punim pravom i ovdje kao najsigurniji put, koji k svrsi vodi, način sravnjujući iztraživanja te sjeća na sjajne posljedke, koje već do danas postigoše one nauke, koje se drže sravnjujućega pravca, kao: jezikoslovje, anatomija itd. Ovaj je način osobito potrebit oniem krajevom, koji kako znamo iz historije, izmieniše zasebice više stanovnika, što se tiče n. pr. takodjer naše domovine, dà većega diela austrijske cesarevine.

Čini se, da većina današnjih starinara prijanja za tu misao, da su ostanci mjedene dobe u sjevernoj i srednjoj Evropi ponajviše celtskoga izvora. Ovo se mnienje upire zbilja o dva vele znamenita razloga: jedno je karakter starina samih, u čemu se čudnovato slažu; drugo je poznato iz poviesti silno raširenje naroda celtskih po čitavoj skoro srednjoj i sjevernoj Evropi, dok ih neiztisnuše iz mnogih krajeva nadomičući se Germani i Slovjeni [1]).

Konačna rješitba ovoga pitanja ustanovit će podjedno i dobu, u koju se od prilike imadu uvrstititi pomenute mjedene starine, jer iz historije znademo, dokle su u kojih predielih stanovali Celti, kada li nadošli onamo Germani ili Slovinjani.

Nego pri tom još mi valja doskočiti krivu mnienju, kao da bi se one tri dobe mogle strogo jedna od druge odieliti. To neodgovara nikako samoj naravi čovječjoj, da će ljudi u jedan mah pomotnuti staru navadu i stari način života, čim se upoznaše s nekom, makar i puno boljom novinom. Zato bi posvem krivo bili misliti, da svaka starina kamene dobe izključuje porabu kovova. Tomu se i protive toliki slučaji, gdje su na istome mjestu izkopali uz kameno orudje takodjer starine mjedene, ili komade željezne uz većinu orudja mjedenoga. Ta u obće ove tri periode kulture čovječanske niti niesu svuda u svietu jednako trajale. Kada Evropljani dodjoše u 16. i 17 stoljeću po prvi put medju tako zvane divlje narode američke i polinežke, zatekoše ih na jako nejednakom stupnju kulture. Jedni niesu skoro još ni znali, što su rude; drugi izradjivahu orudje iz sirova bakra, a urese iz zlata; kod trećih

[1]) Sr. Wocel Archaeolog. Parallelen I. str. 735 u Sitzungsberichte der kais. Akad. d. Wiss. phil.-hist. Cl. B. XI.; i Sacken Heidn. Alterth. str. 131.

Digitized by Google

nadje se već i mjedi iliti bronca; istom veoma riedki umješe liti i kovati željezo [1]). Ove vjerodostojnimi svjedoci dokazane razlikosti svakako su vrlo znamenito pomagalo kod tumačenja evropejskih starina; zašto nam nekim načinom pred oči stavljaju žive primjere, kako je mogao negda i u Evropi živjeti onaj narod (jedan ili njih više), kojemu se do danas uspomena sačuvala tek u grobu i u zemlji. I zbilja nadjoše već dosta analogija medju starinami kamenimi ili mjedenimi, koje su poizkopane u Evropi, i medju orudjem divljih naroda, koje oni još i sada upotrebljuju.

Iz poviesti znade se, da se kod Grka Homerove dobe puno više spominje χαλκός, nego li σίδηρος. Već tada imadjahu Grci svoje zlatare (χρυσοχοός) i mjedare (χαλκεύς), ali ni glasa željezaru. Homerovo doba naroda grčkoga stavlja Grote [2]) na izmak razdoblja mjedenoga. Rimljani počeše prilično kasno izradjivati željezo; još u XII. zakonskih tablica, gdje se spominje starih osam ciehova, neima željezara, nego samo zlatar i mjedar, a tomu dodaje Mommsen [3]) liepu opazku, kako je i poslije zahtievao (ritual) obrednik rimski, da budu sveti plug i nož svećenički iz bakra. Ipak bjehu ovi evropejski južnjaci već onda u kulturi daleko napredniji od sjevernih evropejskih naroda, niti se smije zanijekati, da su tečajem viekova mnogostrano utjecali u razvitak evropejskoga sjevera; samo što bi pretjerano bilo tvrditi, da su srednjoevropejske mjedene starine sve same uvezene tvorine etrurske ili feničke, pak tomu se i protive najznamenitiji arheolozi, kao: Thomsen, Worsaae, Schreiber, Troyon, Franks, Lisch, Wocel, Sacken itd.

Nas napose tiče se ovdje još jedno pitanje, na koje smo radi odgovor čuti, najme: kada su slovjenski narodi naučili izradjivati metalle? i može li se iztaknuti nekoja granica toga vremena? I ovdje dozvat ćemo u pomoć ne samo historiju, već i filologiju. Kao narod arijskoga poriekla učestvuju Slovjeni jamačno već od izhoda u onu obrazovanost, koje su svi Indoevropljani jednaki dielnici. Rezultati jezikoslovni vode nas na tu misao, da su se narodi germano-slovjenski ponajranije odružili od cieloga arijskoga čvora ter pošli posebnom stazom samosvojna života; samo se još u tome neslažu svi filolozi, nije li ih na tom putu još nekoji narod donekle popratio, zašto neki misle, da se je najprije čitava evropejska svojta arijskih naroda odkinula od svojte azijatske, a kod evropejskog odiela napose ima ih, koji opet protiv javnoga mnienja drže za Itale, da su oduže boravili u zadruzi sa sjevernimi narodi [4]). Iz naše sfere primjera moglo bi se za dokaz toga navesti, što se u rieči za zlato čudno slažu Latini (aurum) i Litvani (aukšas). Bilo tomu, kako mu drago, posebnu i užu zadrugu sjevernoevropejskih naroda (Germana, Litvana i Slovjena) karakteriše osobito rieč ‚srebro', u kojoj se slažu Germani, Litvani i Slovjeni s jedne, a Grci, Itali i Celti s druge strane. Jedni vele toj rudi: srebro (slov.), sidabras (litv.), silubr (got.), a drugi: argýrion (gr.), argentum (lat.), airgjod (irski). I arheologija uči, da su narodi istom nakon mjedi i zlata počeli upotrebljavati srebro. Napokon, kažu rezultati

---

[1]) Kovnoga orudja nenadjoše Evropljani u sjevernih stranah sjeverne Amerike (Waitz Anthrop. III. 97), ali ga vidjahu oko New-Yorka, Virginije, Caroline i Floride i to bješe čist bakar (Waitz l. c. 73). Na višem stupnju kulture bjehu stanovnici sjeverozapadne obale i oregonskoga kraja (Waitz l. c. 326), a na najvišem Mehikanci (Waitz IV. 104).

[2]) Grote-ove grčke poviesti njemački prievod od Th. Fischera Tom. I. str. 100, op. 4.

[3]) Mommsen röm. Gesch. I. 179 (III. izd.).

[4]) Lottner Ueber die stellung der Italer innerhalb des indoeuropäischen stammes u Zeitschrift für vergl. Sprachforschung VII. str. 168.

Digitized by Google

jezikoslovni, odciepiše se takodjer Germani kao samosvoja narodna osebina, te ostaše sami Litvani i Slovjeni u jednoj zadruzi: ovu zadnju predhistorijsku dobu označuje, držim, najbolje upravo rieč (i stvar) ž e l j e z o, u kojoj se jedini Litvani i Slovjeni slažu. Slovjenskomu ‚želězo' odgovara litvanski ‚geležis', a letski ‚dzelze', a to su rieči takova obličja, da se nesmije ni pomisliti na zajam iz slovjenštine; jer inače nebi u litvanskom počimala rieč sa *g* već sa *ž*. Obadvie dakle rieči obranjene su zakoni glasovnimi [1]) od sumnje, jeda bi bile uzajmite.

Po toj dakle analizi jezikoslovnoj moradoše Slovjeni bivši još u zadruzi s Litvani kao litvo-slovjenski narod, poznavati sve poglavitije rude, najme: zlato, srebro i željezo; tim većma valja ovaj izvod za ono doba, kada se napokon nadjoše sami za sebe, odruženi i od istih Litvanaca, kao jedan narod slovjenski, s razlikami dakako narječnimi, koje su tada već nosile u sebi zametak današnjih slov. plemena. Pak i to potvrdjuje najboljma njihov jezik, koji premda se kako je poznato, dieli u više narječja, ipak su rieči: z l a t o, s r e b r o, o l o v o, ž e l ě z o, m ě d, k o v a t i itd. zajednička imovina sviju Slovinjana još od onoga vremena, dok su svi skupa živjeli u pradomovini evropejskoj, onkraj karpatskih gora, dakle prije razlazka u današnje, zapadne i južne, krajeve [2]). Poznato jest, da su se Slovjeni u V. stoljeću posl. Iskr. počeli kretati prema zapadu i jugu; dakle već pred taj rok pada ono stanje njihove obrazovanosti, kada su umjeli izradjivati iz gori pomenutih ruda i orudje za svagdanje potrebe života, i razne urese za nakit tiela.

Nakon ovih općenitih razmatranja hoću da pripoviedam nešto u kratko o dobi kamenoj i dobi mjedenoj, donoseći za razjašnjenje što više dokaza iz naše domovine, iz našega muzeja: svega niesam naumio opisati, a pravo govoreć nebih niti mogao to učiniti, jer mi manjkaju tomu potrebita sredstva [3]).

K a m e n a d o b a. Tako zovu onaj stupanj u razvoju čovječanstva, kada je čovječji život još posvema prost bio i njegovo stanje jako surovo; ljudi življahu ponajvećma od lova na divlje zvjerove i ribe. Prema okolnostim nebijaše upravo izključen niti užitak zemaljskih plodova, ali ih sasvim jednostavno dobavljahu. Orudje, za život potrebito, sastojaše se od drva, kostiju i kamenja: nezgrapno oklesan kamen, šiljat rog, skala od kosti i prut od drva — to bjehu sva sredstva, kojimi odpoče čovjek prvo, veoma kukavno, gospodovanje nad prirodom. Ali da se i uz ta ograničena pomagala lako obavljaju mnogi, raznovrstni poslovi, dokazuju nam slični prizori iz života divljih naroda. U Americi n. p. pripoviedaju da ima divljaka, koji drugojačega oružja nepoznadu, van gori pomenuto; uz to imade u kući neotesanih klupa, drvenih pladnjeva i zdjela, pletenih košara, kožnatih torba i zemljanih

[1]) Litvanski bo jezik razlikuje se od slovjenskoga osobito po tom, što neima nekih zakona glasovnih, koji su naskroz obladali u slovjenštini. Simo spada imenito prieglas suglasa grlenih *g*, *k*, *h* iza mekih samoglasa u nebne *ž*, *č*, *š*, o čemu litvanština ništa nezna. Zato slov. ‚žlt': žut, glasi u litv. ‚geltas', slov. ‚želǫd' litv. ‚gile', slov. ‚žrny' (žrvan) lit. ‚girnos', slov. ‚živ' litv. ‚givas' itd. Dosljedno prema tomu i slov. ‚želězo' a litv. ‚geležis'. Letsko narječje stoji već na pola puta prema slovjenštini sr. Bielenstein I. §. 60 i 61.

[2]) Ovaj je dokaz već mnogo puti uporavljen; najposlije čini mi se opet od W o c e l a. (Sr. u österr. Wochenschrift 1865 str. 353: über den Culturzustand der Slaven zur Zeit ihres ursprünglichen Gesammtverbandes.)

[3]) Ja sam umah iz prvine osjećao, da takovoj razpravi, kao što je ova ovdje, trebaju d r v o r e z i. Nemogav ih ipak dobiti iz Beča, kamo sam se na nekoga nakladatelja obratio bio, prilažem ovoj razpravi jednu tablicu u kamen urezanih likova.

Digitized by Google

lonaca. Zemljano posudje izradjuju prostom rukom i opaljuju na otvorenoj vatri. Iz štetina i kosti prave igle za švalo. Kuću grade od drva, poutaknuv naokrug u zemlju ovisokih prutova, koji se pri vrhuncu privinu i svežu, tako da čitava gradja naliči na čunj ili stog siena. To se još s vana i s nutra prekrije kožami ili gunjevi. Samo s jedne strane ima pri zemlji tolika rupa, da se može unići i izaći [1]). Mi neimamo ni malo razloga posumnjati, jeda su i evropejski stanovnici kamene dobe ovako od prilike živjeli; dapače neki tragovi svjedoče, da su ljudi one dobe u Evropi dielomice stanovali još u špiljah i pećinah, ili bi izrili duplja u zemlju te ih obložili kamenjem i omazali blatom [2]).

Trajanje ove dobe, koju kamenom prozvaše, nemože se ni iz daleka opredieliti. Glavnu rieč smije o tom povesti geologija, koja priznaje, da su svi do danas odkriveni ostanci života čovječjega, kao čovječje kosti i surovo orudje od kamena, istom iz četvrte, tako zvane postpliocenske dobe; nego ona pravda učenih geologa o diluviju ili aluviju, koju je već Književnik spomenuo [3]), rekao bih, da se sve većma nagiblje na stranu diluvija, i to će mnienje, čini se, doskora obćenitu pobjedu održati, jer je trudbom francuskih i engleskih učenjaka izašlo na vidjelo toliko nedvojbenih slučajeva, da se niti najsilovitijim izvraćanjem nije lako oteti istini [4]).

K onim slučajevom ostanaka čovječjega kostura i kamenih starina, koji su izbrojeni u Književniku I. str. 392 kao odkriće u takozvanih špiljah košćenicah, može se dodati, da su nekoja mjesta i opet pomno izpitana, a nekoja se iznova pridružila, tako da su sada mnogi učenjaci o tom podpuno osvjedočeni, koji su se prije protivili, kao n. pr. C. Vogt i Rigollot.

Najviše kameninâ nadjoše u dolini Somskoj (kod Abbevilla), a C. Vogt netaji, da je ovdje napokon i špekulacija preotela mah te su u novije doba stanovnici onoga mjesta, samo da zadovolje nalogi znanstvenih i neznanstvenih putnika, počeli upravo zanat tjerati s prievarom, i tako je čitavo mjesto izašlo na zločest glas. Orudje, što je ovdje izkopano, jest nezgrapno zaoštren kremen, nalik stranom na noževe ili treske (splitter, eclats), stranom na sjekirice jajasta obličja (eiförmige steinäxte); ima jim po 5—7′ dužine i 3—4″ širine [5]).

U Francuskoj u departement-u Ariège blizu Pireneja, imadu dvie sa čovječjih ostanaka i kamenih starina znamenite špilje-košćenice. U špilji kod Lherma nadjoše uz ostanke čovječjeg kostura: jedan kameniti nož, cjevanicu kost ili golien od medvjeda spiljara, koja je za rezanje priredjena bila, tri provrtane čeljusti od istovrstnog medvjeda i zašiljen parožak od jelena; napokon do dvadeset prepolovljenih medvjedjih čeljusti, priredjenih za orudje kao motiku. U špilji kod Lombriva odkrivene su uz kosti čovječje, koje su pomiešane s kostima mesožderâ i biljožderâ, i to smedjih medvjeda, turova, sobova, jelena, konja, još ovakve umjetnine: pasji zubi-očnjaci, koji su pri korienu provrtani. To isto od prilike opetuje se u špilji kod Auri-

---

[1]) Taj opis valja imenito za divljake u Novoj Englezkoj; sr. Waitz, Anthropologie III. str. 89 i slied.

[2]) Lisch, Jahrbücher für Mecklenburg. Gesch. u. Alterth. XX. 276, XXI. 228. Slično je s tim, što se pripovieda o Eskimo-narodu oko Princ-regenten-baja; Waitz l. c. 306.

[3]) Književnik I. str. 390 i slied., u članku: Geologičke crtice od J. Torbara.

[4]) sr. Sacken, Leitf. des Heidn. Alterth. 33—35; Diefenbach, Vorschule der Völkerkunde 184—192, C. Vogt, Vorlesungen über den Menschen II. 1—80.

[5]) sr. Vogt Vorles. II. 53—55, s drvorezî u Sackena Leitfad. 27—28.

Digitized by Google

gnac-a u južnoj Francuskoj, u špiljah belgijskih kod Lutiha, u Engleskoj kod Brixhama, u Brasiliji itd.

Znamenito mjesto kremenog orudja ima takodjer u danskih i šlezviških tresetnjačah (torfmoor), zašto su ondje dokazane tri razne vegetacije: dvie predhistorijske i jedna historijska. Najstarije predhistorijske dobe jest vegetacija borova, koja u ovom tresetu sačinjava najniži sloj; za njom sliedjaše viekovanje hrastovo, i to je srednji sloj treseta; napokon dolazi doba bukova. Vriedno je dakle spomenuti, da se samo u najnižem sloju uz treset borov nahodi kamenih starina, ostanaka života čovječkoga iz kamene dobe; u srednjem pako, t. j. hrastovom nasadu može se već naći i mjedenih predmeta, dočim gospodstvo željeza vlada istom u gornjem i najnovijem nasadu. Razdoblje pojedinih slojeva nadmašuje po računu geologâ čitave tisuće godina [1]).

Nego govoreći o kamenoj dobi nevalja misliti, kao da bi čovječanstvo kroza sve viekove toga odsjeka stojalo na istom i jednako nizkom stupnju kulture, a da nije ni malo napredovalo. Toj pomisli, koja je već a priori skroz nevjerojatna, protive se takodjer same starine, zašto su jedne, kako već rekoh, skroz neizradjene i neugladjene, druge pak pomnije, s većom okretnošću i vještinom izdjelane, ter mnogoličnije.

Ovaj se napredak najbolje vidi na poganskih grobovih sjeverne Evrope, na tako zvanih mogilah. Ima ih više vrsti, pak se razlikuju što po samoj gradji, što po sadržaju onih starina, koje se u njih nahode [2]). Ovamo spadaju samo one mogile, u kojih nenadjoše ništa iz kova izradjena, već sve sam kamen, ili posudje zemljano. Najstarije mogile, kako ih opisuju starinari, jesu pravi kamenjaci bez humova (tumulus) t. j. kameniti stubovi vire iznad zemlje po 3—5 stopa, a pokriveni su golemimi pločami. Nekoč mišljahu, da su to poganski žrtvenici, jer naliče zbilja na kamenite stolove. Niemci zovu ih ‚hünen-gräber', te je u naroda vjera, da su ovo spomenici nekog oriaškog polubožanskog naroda. Ovih mogila ima po sjevernoj Germaniji sve do Turinžke i Šlezke, u Šlezwigu, Jütlandu, na Fünenu i Seelandu, u Šonenu i Vestgotlandiji, u Holandezkoj, Angliji, Škociji i Irskoj, u sjevernoj i zapadnoj Francuskoj, u Španiji i Portugalu. U Danskoj zovu ih: steendysser, u Angliji: cromlechs, u Francuskoj: pierres plates ili grottes aux fées.

Velezaslužni starinar meklenburški Lisch opisuje na obširno dvie takve mogile, što su pod njegovom pazkom god. 1860 otvorene u Altsammitu, te se odlikuju veličinom čitave grobnice. Svaka od ovih mogila sastoji se iz golemih granitnih stupova, oko 6 visokih, 5—6' širokih i 3 debelih; po 4 stupa stoje poredice sa svake strane, po jedan u pročelju i jedan u začelju. Osam onih postraničnih kamena (stećaka) pokriveno je golemimi pločami, ovdje ima ih četiri (a kadšto je po jedna samo ili dvie). Buduć da oni četverouglo namješteni stećci niesu jedan tik do drugoga, zato su na dnu dire izpunjene omanjimi pločami tako, da je s nutrnje strane čitav prostor na 2 stope visine dobro obložen kamenom, pak za veću sigurnost još i s vana zatrpan zemljom i kamenjem. Ovako naliči nutrnji prostor na kamenu raku, koja je ovdje do 18' duga i 8' široka (drugdje je drugačije); nego ovdje je taj prostor pretinjen manjimi crvenimi pločicami u komore ili pretince, koje na poprieko koje na uzduž, u kojih su sahranjena tjelesa mrtvaca, stranom

[1]) sr. Charles Lyell „The Antiquity of Man", kod Maxa Müllera Vorles. II. 213.

[2]) O mogilah njemačke zemlje razpravlja sustavno: Weinhold, Die heidnische Todtenbestattung in Deutschland u Sitzungsber. der Akad. d. Wissensch. phil.-hist. Cl. XXIX. str. 119 i slied.

Digitized by Google

ležećki, stranom stojećki. Svaka ova komorica izmazana je na dnu ilovačom i posipana raztučenim i razpaljenim kremenom, te si moramo misliti, da je ovdje valjda prije gorjela žrtva, nego li je mrtvo tielo položeno i sahranjeno. Komorica ima prema veličinu groba sad jedna (tad je mogila grob od jednog čovjeka), sad više ih, do 6—8 itd. Čim bješe mrtvac u grob položen, a do nogu mu metnute one stvari, što se danas izkapaju pod imenom kamenih starina, kao kameniti klinovi, striele i zemljano posudje, zasipaše ga svega pieskom i zatrpaše zgora još kamenjem [1]). Ovakova grobnica, kamenita raka, leži kadšto na umjetno podignutom ili od prirode uzvišenom humu, koji se odugo pruža, te je n. pr. po 150—180 dug i 20—30 širok, a obložen je steećcî, granitnimi stopovi, kojih ima po 50—80—100 i prieko [2]). Najgolemije su one ploče, kojimi su stupovi, steći, od grobnice nadkriveni; njihova težina ima po koji put preko 2 do 3 stotine centi. U Luneburškoj kod Südbostela ima jedan takov kamen, koji je 367 centi težak [3]); a na priliku samo proračuna je težina jednog kamenjaka kod Ulzena u Hanoverskoj, gdje ima 14 stećaka i 6 pokrovnih kamena, na 143130 funti [4]).

Ove su mogile dvojako znamenite: što se ovamo mrtvaci niesu spaljivali, već skoro beziznimice sahranjivali, i što se u njih nenahodi nigdje ni traga kovinam, nego su sve stvari, koje uz mrtvaca leže, samo od kamena, kao klinovi, kladiva, dlieta, ili od roga i kosti, napokon posude od zemlje.

Kod trupova opaziše, da nekoji niesu u grobu ležali, već sjedjeli ili čučali. Za znamenovanje toga običaja nezna se pravo, ali se znade, da su tako činili a čine i još mnogi narodi kod ukapanja mrtvaca. Waitz [5]), koji to tumači iz puke štednje prostora, pripovieda, da tog običaja ima ne samo u Americi, nego i u Africi; a tako isto da je našao Troyon [6]) u grobovih waadtlandskih.

Što mrtvačkih tjelesâ niesu palili već zakapali, tim je pružena zgoda, da se sačuva po koji ostanak od samog čovječjeg tiela; a to je danas jako važno, zašto se misli, da se po gradji čovječjih lubanja mogu razabrati genetička snošenja izmedju raznih naroda. U tu je svrhu zbilja izpitano već jako mnogo lubanja, pak se ov čas smije barem to reći, da se lubanje, koje su u špiljah košćenicah i mogilah nadjene, sve u tome slažu, što im je prednja strana jako nerazvijena, čelo nizko i plosno, oči i obrve vele izbuljene, dočim je naprotiv zadnja čest lubanje obilno razvita i zatiljak čvrst. Anatomi dokazuju, da su to poznati biljezi lubanje nerazvijenih naroda, i tiem potvrdjuju već gori pomenuto mnienje, da stanovnici evropejski kamene dobe niesu bili Indoevropljani, već nekakov predarijski narod [7]).

---

[1]) Lisch, Jahrbücher B. XXVI. god. 1861 str. 115 –126.

[2]) Lisch, Jahrb. XXIV. g. 1859.

[3]) Klemm, Handbuch der germ. Alterthumskunde 105 (kod Weinholda).

[4]) Estorff, Heidnische Alterth. der Gegend von Uelzen 121 (kod Weinholda).

[5]) Waitz, Anthrop. III. 200, II. 196.

[6]) Jahrb. für Mecklenb. XII. (1847) str. 395.

[7]) sr. Zur Kenntniss der ältesten Rassenschädel od dra. Schaffhausena u Jahrb. für Mecklenb. Alterth. XXIV. (1859) str. 167. U toj razpravici izpituje se jedna lubanja iz Neanderthalske pećine, zatim dvie iz mogila Meklenburških. Sr. takodjer: Объ одномъ мнимо-вендскомъ черенѣ въ Мекленбургѣ od K. M. Baera u Zapiskah imperatorsk. Akad. Nauk Tom V. knj. I. str. 34. Najtočnije govori o tih lubanjah C. Vogt u Vorlesungen II. 157—193; ali upravo iz njegova razlaganja vidi se, da za sada još nemogu lubanje ništa dokazati.

Digitized by Google

Kamene stvari, što se u tih gomilah vidjaju, te su jamačno po poganskom običaju navlaš u grob ukopane, budi da mrtvacu na obranu služe, budi s kojeg inog religioznoga uzroka, koji je nam nepoznat, niesu ni malo različite od gori pomenutog kamenog orudja, samo da se opaža veći napredak i veća vještina u izradjivanju. Klinovi kremeniti ovdje su nešto tanji, ali široki, izbrušena reza; čini se, da su ih u drveni prociep zakvačivali i kao sjekirice (ili praće) upotrebljavali. Glavica ovieh klinova jest obično osječena, kadšto i oblasta. Čim je klin uzak, zovu ga dlietom; pak i njih ima u mogilah. Još niesu riedki kopljani šiljci od kremena.

Zemljane posude niesu ovdje imale tog opredieljenja, da čuvaju pepeo ili kosti, čim se niesu tjelesa sažigala, nego može biti, da su u tome mrtvacu jelo i pilo pružali. Dokazano jest, da su ove posude prostom rukom pravljene i na otvorenoj vatri paljene [1]); a po formi naliče na kondier ili tikvicu, krušku i kruglju, kadšto s posve malimi ručicami; najviše jesu malene, nizka trbuha, grlić im je visok i širok, nekoje su sasvim kao čaše. Ukrašene su često kratkimi crticami ili ljuskami, i taj je ukras mnogo krat zamazan vapnom [2]).

Uz ove starine iz grobova izvadjene, nahodi se čas ovdje čas ondje i drugih kojekakvih predmeta iz kamena; gdjekoji su osobito vješto izradjeni i izgladjeni, te se čini da spadaju već na izmak ove dobe. To su na priliku

tocilji od pješčenjaka kamena (crvene boje), ploče tanke i četverougle, kadšto izdubene poput elipse usljed brušenja;

kladiva (čekići), kojih ima dvie vrsti: jedni su probušeni, i to ili u sredini, ili prema kraju; drugi ili niesu probušeni ili istom navrtani. Ovo orudje obično nije iz kremena, jer je pretvrd, već od drugih vrsti, kano od zmijevca (serpentina). Poradi mnogojake službe, koju je taj komad orudja činio, zovu ga neki takodjer sjekirom (streitaxt), osobito gdje je šiljata obličja, oveći te sa strane probušen.

Osim toga ima još kamenih mačeva, ivera, na polumjesec naličnih noževa, pila i jajastih komada za trenje itd. Nekoji granitni komadi, izdubeni prema jednoj strani, nalik su na presječene naćve te ih jedni drže, da su služili kao brusovi, dočim drugi misle, da su to bili žrvnji, odakle bi se, ako je istina, dale izvoditi važne posljedice o načinu života onog vremena.

Kamenih starina, kao što su gori pomenute, medju kojimi ima i vele ugladjenih primjeraka, nahodi se ne samo po sjevernoj Njemačkoj i Danskoj, nego takodjer po ostaloj Evropi kao i izvan nje kod svakojakih naroda. Spomenut ću, jer se naše braće tiče, da se osobitom, hvale vriednom brigom, staraju za starine svoje zemlje Česi: kod njihova českoga muzeja ima poseban arheologisjki odsjek, koji izdaje vriedan časopis: památky archeologické a místopisné (do sada dvanaest tečaja). Po opisu arheologijske zbirke českoga muzeja od god. 1856. bješe za onda u muzeju preko stotinu komada: kamenih sjekirica, kladiva, klinova [3]) itd.

U našem narodnom muzeju ima u obće jako malo starina prema onomu, koliko je trojedna kraljevina bogata na starih uspomenah negdanjega života; ali tomu se nije ništa čuditi, zašto se nije za tu stvar sustavno nitko brinuo, već ako je tko što dragovoljno i ob svojem trošku ovamo poslao. Pak i one starine, koje su ovdje ondje odkrivene, nisu do sada još žalibog skoro nikoga potakle, da takovim stvarim dalje traga ište. I tu si je najviše za-

[1]) Lisch Jahrb. X. (1845) str. 239.

[2]) Lisch Jahrb. XII. (1847) str. 402.

[3]) Archeologické sbírky Musea království Českého. Dilu II. sešit 4. str. 165.

Digitized by Google

sluga stekao pokojni Mijat Sabljar, samo šteta što njegovih točnih opisa nije časomice prijavljivao učenomu svietu organ društva za »jugoslavenske« starine — to jest Arkiv.

Da dakle ja ovdje uz kamenu dobu pripomenem, što u zagrebačkom muzeju imade, brzo ću izbrojiti sve kamene stvari. Do sele imamo samo pet komada kamenih starina, i to: jedan kremeniti klin, koji pokloni J. Knežić g. 1854 a našao ga je (ili dobio) u Holštajnu kod sela Šenfelda; zatim jednu sjekiricu iz zmijevca, 4'' 2''' dugačku, 1'' 7''' široku, probušenu prema glavi, a nadjenu u Štajerskoj, i jedan posve okrugao kladivac, upravo kroz sredinu probušen, od syenita: u promjeru škulja iznosi 10''. I taj komad nadjen je u Štajerskoj. Ove dvie posljednje starine pokloni muzeju gradjanski ljekar Gjula Hegedüš. — Ova su tri komada zato po nas manje važna, što niesu u našoj domovini izkopana.

Nasuprot u Hrvatskoj nadjoše, dakle u strogom smislu spada medju domaće starine, kladivo ili sjekirica, oblo-šiljata, iz zmijevca, 4'' 1''' duga, 2'' 6''' široka, kod brida 1'' 4''' debela, a kod držka mnogo tanja. Škulja ima u promjeru 9''. Ovaj čekić nadjoše na Vinič nom, u župi Visočkoj, županiji Križevačkoj; pokloni ga narodnomu muzeju pokojni župnik visočki Vernak. Žalibože nigdje nije nabliže zapisano, kako i kojom je prigodom taj komad našast.

Najljepši je komad kamene dobe u našem muzeju: sjekira od zmijevca kamena (serpentina), 8'' duga, 2'' 3''' široka pri rezu, a 1'' 9''' na drugoj strani; kod uha debela je 2'' 6''', te uho ima u promjeru 11''. Važe 3 funta 2 lota. Za taj liepo ugladjeni komad doznao sam ovieh dana od vjerodostojnih svjedoka, da su ga našli blizu sela Vidovca pod gorom zagrebačkom. Pobliže okolnosti niesu ni tu poznate, ali neki vele, da bi se onamo moglo naći više takovih starina.

Smiešno bi bilo, tko bi htio da već iz ova dva [1]) komada izvodi ikakva zaključenja gledeć na etnografiju ili kulturnu historiju naših zemalja; samo ću toliko reći, da prema liepo izradjenomu obličju ovih starina moglo bi biti, da spadaju u ono poznije doba, kada je već bakar i mjed ušao u život ali tako, da je uz to i kamenito orudje pridržalo svoju praktičnu vriednost.

Ovoga razgleda po prvoj dobi u kulturi čovječjoj nemogu završiti a da nepripomenem toli važnih nadvodnih gradjevina (pfahlbauten), po kojih se zadnji desetak godina znatno razširio naš vidik u davnu predhistorijsku prošlost, i mnogo objasnio naš pojam o tadanjem životu čovječjem.

Godine 1854 zimi, kada je voda jezera curiškoga u Švajcarskoj jako nizko opala, opaziše netom pri obali jedne i druge strane množinu stupova, kako su iznad vode provirili. Protražujuć izbliže nadjoše u dnu izmedju njih mnogo ostanaka životinjskih kostiju i komada orudja te ostalih sprava, koje za izvjestno pokazuju, da su nad onimi stupovi negda sagradjene bile kućerine od drva i blata. Broj ovih stupova, koji su već sasma prhki od truhlosti, nadmašuje kadšto čitave tisuće, dà na nekom mjestu u pfäffikonjezeru broje ih do 100000! Ova su mjesta redovito po 100—300 koračaja odaljena od obale, gdje se ona polagano u dubinu spušta, a nepropada strmenito u ponor; još se je i na to gledalo, da budu mjesta prisojna, zaklonita od bure.

---

[1]) Em. Graffenried opisuje još jedan čekić (gdje je sada?) ovako: ‚Grebengrad. Ovdje u okolici nadjena je liepa sjekirica od serpentina, 3'' 3 '' duga, 2'' 5''' široka (pri rezu) s 11''' promjera u škulji. Dobro je izgladjena, i modro-zelene svietle boje.' Arkiv für Kunde österr. Geschichtsquellen. XXIX. B. str. 307.

Digitized by Google

Stupovi zabijeni su baš u prvobitno dno jezera, iznad kojega je narastao od svakojakih odpadina i otrebina čovječjega života nov nasad truhleži i izgorjelina, koji je nekoje od onih stupova sasvim prekrio, a samo nekoji ga nadvisuju. Kasnije, kad su već razoreni (ponajvećma spaljeni) oni drveni stanovi i ljudi prestali ovuda obitavati, zamuljen je i taj kulturni nasad iznovice muljem, pieskom ili tresetom.

Pomenuti kulturni nasad svakako je najvažniji pri čitavom pojavljenju nadvodnih gradjevina. Iz ostanaka, koje ovdje nadjoše, može se razabrati, ne samo kakove su bile one kućerine, nego takodjer kako je od prilike narod u njih živio, čime se bavio, na kojem li stupnju stojao razvoja životnoga. Po onom, što se do danas znade, protumačiše starinari, da nadvodne gradje naspadaju na skroz u jednu dobu (n. pr. kamenitu), nego jedne da su starije, a druge mladje; mnoge nisu nikako iz kamene dobe, jer nadjoše u kulturnom nasadu mjedenih (riedko i željeznih) stvari.

Navesti ću jedan primjer, kako je izračunana velika starina nadvodnih gradjevina kod Robenhausena. Bečki profesor Kner putova god. 1864 u Švajcarsku, da na svoje oči vidi i prouči ona znamenita odkrića; o Robenhausenu pripovieda, da se ondje stupovi nadvodnih stanova prostiru preko 3—4 jutra, ali da danas nisu više po prvobitnom stanju svome u jezeru, nego izvan njega u tresetu, u što se je tečajem vremena pretvorilo dno jezera s južne strane. Ali upravo to i jest važno, da se izračuna viek onih kolaca. Svakako najme mora se uzeti, da su i ovdje gradjevine sagradjene bile nad jezerom, a kolci zabijeni u jezero; ono doba dakle prostiraše se jezero dalje, nego li danas. Dokazano je pako, da je u vrieme Rimljana jezero imalo već skoro one iste obale, koje i danas, i da Rimljani niti znali nisu ni za kakva nadvodna sela, jer bi to inače jamačno spomenuli bili; napokon zaslužni starinar švajcarski dr. Keller pronašao je, da su već Rimljani gradeć neku cestu vadili iz dna jezera od razorenih nadvodnih sela kamenito orudje (klinove i sjekirice), što su negda oni stanovnici za svojeg života upotrebljavali [1]).

Dakle mnogo viekova prije rodjenja Hristova življahu stanovnici onih kućerina, kojih se ostanci vidjaju u tih stupovih robenhausenskoga treseta.

Pokle je u švajcarskih jezerih na mnogo mjesta odkriveno znamenitih uspomena starodavnoga života ljudskoga, podjoše učeni ljudi i drugdje tražiti, nebi li što slična našli. I zbilja do danas ima već mnogo sličnih odkrića oko jezera evropejskih, što ipak nije ovdje moj zadatak, da na obširno pripoviedam. Samo ću spomenuti, da u austrijanskoj cesarevini do sada znadu za nadvodne gradjevine u Lago di Garda kod Peschiere [2]), ali se Kner nada, da će im ući u trag još u jezerih esterajhskih; možda ima što i u Koruškoj [3]). Nasuprot dr. Unger neima mnogo nade [4]), da će se štogodj naći u jezerih ugarskih.

A zašto htjedoše ljudi, da ostave liepe doline i prijazne brežuljke pa da podju nad vodu stanovati? Nije li to jako čudnovato? Doista morao je neki važni razlog tomu biti, ali mi ga za izvjestno neznamo, nego samo nagadjamo. Neki slute [5]), da je taj način stanovanja smjerao na obranbu od

[1]) sr. Kner, u Sitzungsberichte Math.-naturwiss. Classe, Erste Abth. L. 4. str. 335.

[2]) sr. Der Pfahlbau im Garda-See od Sackena, u Sitzungsberichte XLVIII. str. 298. Spomena je vriedno, da ta gradjevina spada u mjedenu dobu, jer su u kulturnom nasadu našli mnogo mjedenih starina.

[3]) sr. Archiv für vaterländ. Gesch. u Topographie für Kärnthen IX. (1864) Klagenfurt str. 129.

[4]) Sitzungsberichte L. 5. 507.

[5]) Sacken n. n. m. str. 61.

Digitized by Google

divljih zvieri i neprijateljskih navala; drugi drže [1]), da su to zahtjevala snošenja trgovačka, jer da nije narodom bilo drugojakoga pristupa nego po vodi, i da se je u nadvodnih zgradah samo časomice stanovalo, u doba medjusobnoga trgovanja, te su to bili kao hambari, magaze i skladišta za robu.

Bilo ovako il onako, za sada valja nam se zadovoljiti tim, što znamo, da se je taj običaj na mnogo mjesta držao i u historijsko, nam poznato, doba. Otac historije pripovieda (V. 16), kako je Darijev vodj Megabazos, osvajajući narode evropske Tracije, došô do Peonjana, te je one, koji su na kopnu stanovali, brzo uprepastio i svladao, al mu nepodje tako za rukom, da i one pridobije, koji su stanovali na jezeru praziadskom. Njihove stanove opisuje ovako: „U sred jezera stoje na visokih stupovih balvani poredjeni jedan do drugoga; do njih ima s kopna uzak pristup po jednome mostu. One stupove, koji su izpod balvana, spuštahu izprva svi gradjani zajednički u jezero, ali kasnije uzakoniše ovako: koliko bi se god puti tko ženio, za svaku ženu zabija po tri stupa, koji se sa gore Orbela dobavljaju; a svatko ima više žena. Stanuju pak ovako: Na balvanih ima svatko po jednu kolibu, u kojoj žive, a kroz podinu ovieh balvana vode po jedna vratašca dolje u jezero. Nejaku dječicu privezuju užetom za nogu, bojeći se da im se u vodu neskovrljaju. Konje i marvu pasu ribami."

Učeni starinari dokućuju istom sada pravi smisao ovoga opisa nakon znamenitih odkrića nadvodnoga obitavanja po Švajcarskoj. Danas dakle neima više o tom sumnje, da su nekako u jedno doba na više mjesta po Evropi ljudi onako stanovali, kako starac Herodot pripovieda, da je u 5. vieku prije rodjenja Hristova vidio u Traciji. Dà, koliko se danaske poznaje sviet i ljudi, slobodno je reći, da takova običaja svuda imade: putopisci pripovieduju o tom s raznih strana svieta. Na priliku divlji narodi afrički grade kuće na stupovih, jeda bi se obranili od zvjerova [2]); to isto čine i Malajci [3]), koji na otocih stanuju, te koji put kuće na plavih grade, koje ih po riekah nose.

Kada dakle po tih prispodobah sudeći neima ništa čudnovata u samoj stvari, nego je u mnogu ruku raztumačuju istovjetni primjeri, to su i ostale kombinacije učenih starinara dostojne svega uvaženja i podpune vjere.

Mjedena doba. Mnogi starinari drže, da je nakon gospodstva kamene dobe iznajprije zavladala doba bakrena i tada istom mjedena; ali većina ih misli, držim, razložitije, da se taj red nemože za sve krajeve svieta jednako dokazati [4]). Na priliku u Evropi pojavlja se umah iza kamenite dobe toliko mnoštvo starina mjedenih te bi jako težko bilo uvrstiti u sredinu medju njih trajno gospodstvo čistoga bakra, što se je po svoj prilici dogodilo u Americi. O Evropi dakle reći ćemo, da umah poslije kamene dobe sliedi doba mjedi, smjese kovne od bakra i cina [5]); ali i to se razumije tako, da je oduže vremena još svejednako trajalo doba prielazno, kada se uzporeda upotrebljavao bakar ili mjed i orudje od kamena. Jeda li pako ovaj prielaz kulture ljudske s kamena na kovove i u kakvoj svezi stoji s na-

[1]) C. Vogt Vorlesungen II. 136.

[2]) sr. Waitz, Anthropologie II. 387, 435.

[3]) Waitz l. c. V. 121, 131, 184.

[4]) Sr. o tom pitanju Sitzungsber. der phil.-hist. Classe XLIX. str. 133.

[5]) Bakar biva, kad mu se primieša cin, svjetlije boje, gušći i krući, te jasnije zvuči, a jače odoljuje uzduhu i vlazi. Hünefeld Metall. Denkmäl. 9. Samo iz tudjega spominjanja (kod Maxa Müllera) poznato mi je djelo: les Métaux l' Antiquité. Paris 1863, od francuskog akademika J. P. Rossignol-a.

Digitized by Google

došlicami arijskimi (narodi indoevropejskimi), te se danas nemože pravo razabrati.

Novije vrieme ide poglavito za tim, da razaznade, komu li pripada onaj silni broj bronca (mjedenih kovina), što se dnevice izkapaju po sjevernoj i srednjoj Evropi, te se u mnogu ruku razlikuju od onieh starina, koje su nedvojbeno rimske. To bi i bilo vriedno znati osobito radi onih zemalja, gdje su se i prije i za rimskoga gospodstva skitali kojekakvi narodi barbarski.

Tomu za volju poredjuju medju sobom mjedene starine raznih evropejskih zemalja, to po materiji to po obličju.

Iztražujući materiju doziva se u pomoć analiza lučbena, da protumači sastavine starih bronca. I zbilja starinari se nadaju, da će lučba mnogo doprinieti konačnoj rješidbi toga važnoga pitanja. Nego do sada jedva što pravo i počeše oviem načinom izpitivati starine [1]). Kao najglavniji posljedak dojakošnjih analiza priobćit ću ova načela: Stare bronce sjeverno- i srednjoevropske, čim su starije, tim su bliže čistomu bakru, kojega ima redovito do 90% i pricko; ostalo je sve cin, i to po 5% do 10%. Neima pako nikakve primjese od olova, cinka, željeza, srebra. Ovake starine, ako niesu rimske, što se može ponešto opredieliti po geografijskom položaju, prisvajaju starinari (barem većina ih) celtskomu narodu. Po olovu, ako je primiešan bakru i cinu, slute na nešto pozniju dobu, kada je uz mjed gospodovalo već i željezo: u ostalom takove starine, drži se, da su dosta riedke. Primjesa cinka dokazuje već očevidno, da je starina kasnije dobe, to jest da nespada više u pravo mjedeno doba, nego čak u posljednje viekove života poganskoga i u srednji viek; to bi dakle prema položenju zemljopisnome bile starine germanske ili slovjenske. Nego ako je bronca rimska [2]) ima već od prije, najme od konca republike, skoro svagda i primiešana cinka.

Uzmemo li prema ovim načelom sravnjivati kovine sjeverne i srednje Evrope, makar baš jako odalečene bile, naći će se ipak, da se za čudo slažu i u kvalitativnom i u kvantitativnom razmjerju. Prvi razred t. j. sastavinu bakra i cina, diele opet u 4 vrsti: prva vrst ima čist bakar, druga vrst do 95% bakra, treća vrst do 90% bakra, četvrta do 85% bakra; ostali su dielovi cina.

Drugi razred t. j. kada je i olovo primiešano, sastoji sa obično iz 80% bakra, po 12% cina, a do 6% olova.

Treći razred, t. j. kada je primiešan cinak, ima do 70% bakra (najmanje), a do 30% cinka (to je najviše); u tu smjesu dolazi još u raznoj mjeri cina (do 1—2%) i olova (po 0·5—1%).

Na primjer kod starina keltskih iz Hallstatta dokazuje analiza lučbena oko 89—92% bakra, a 6—9% cina; prema tomu spadaju one u 3. vrst pr-

[1]) Sr. o tome: Chemische Analysen antiker Metalle aus heidnischen Gräbern; razprava je štampana u Jahrbücher für Mecklenburg. Gesch. u. Alterth. IX. str. 317. Wocel Archaeolog. Parallelen u Sitzungsberichte XI. str. 711 i XVI. str. 169; Wocel u Památky II. 289. Schrötter: die chem. Bestandtheile der Bronzen von Hallstatt u Sitzungsberichte XXXVII. 189. Ostale analize i dotične knjige naći će čitatelj napomenute u ovih razpravah.

[2]) Niti u rimskom bakru najstarije epoke neima drugačije primjese, van nešto cina; to je dakle redovit kov prave mjedene dobe po čitavoj Evropi; ali u novce miešahu Rimljani veoma rado i olova. Istom od vremena carskih prinadodjc u rimski bakar (i za novce) obično miešanje sa cinkom — tako zvani mesing. Sr. Mommsen Röm. Münzwesen 191, 170, 676, 762.

Digitized by Google

voga razreda iliti već na izmak celtske dobe, i to se posvema podudara s oniem, što se inače pripovieda o tih starinah [1]).

I u našem muzeju ima mjedenih starina rimskih i nerimskih; ja bih najvolio da mogu čitatelju za potvrdu gore rečenih pravila navesti odavle nekoliko analiza lučbenih, ali još ih nije nitko lučbeno izpitao. Nego naš profesor lučbe Žulić obeća, da će se do skora toga posla latiti, te je već do sada podvrgao analizi nekoliko komada, koji spadaju k starinam mjedenim, što su izkopane u Grobniku. Njegova analiza glasi ovako:

a)		*b)*	
bakar:	65·700,	bakar:	88·503,
cink:	29·447,	cin:	11·153,
željezo:	4·853.	željezo:	0·220,
		kobalt:	0·124.

Po ovoj analizi [2]) vidi se, da je u *a)* sasvim drugačija smjesa kovna, nego li u *b)*. Kako to, ako su ove stvari na istom mjestu izkopane? Na to ja neznam drugačije odgovoriti, van što se vidi, da je onaj pod *a)* analizovani komad od obične kopče rimske (fibula), kakovih u zagr. muzeju dovoljan broj imade; nasuprot ono pod *b)* jest komadićak bakrene zavojke (spirale), kakovih se izkapa jako mnogo po srednjoj i sjevernoj Evropi. S analizom pod *b*) slaže se takodjer komadićak puceta, koje je, čini mi se, na nekom uresu visjelo [3]).

Čini se dakle, da su u Grobniku izkopane dvojake starine; rimske (na što nas vode suzne bočice i još neke stvari) i nerimske. Nego to će se istom onda moći kazati, kada se svi komadi pomno izpitaju.

K ovomu, što sam u kratko rekao o važnosti analiza lučbenih, valja pripomenuti i to, da je još svakako potrebit drugi važni, neposredniji kriterij za razaznavanje starina, t. j. o b i l j e ž j e v a n j s k o. Veli se doduše, da je rimske bronce lako razaznati po bogato i liepo razvijenoj umjetnosti; ali novije doba pruža nam dovoljnih dokaza, da se i sjeverne, bez sumnje n e r i m s k e, starine iztiču jednako plemenitim obličjem, da su i one s umjetnoga gledišta osobita uvaženja dostojne. Zato se i vraćaju starinari sve jednako na tu misao, da ima po svoj prilici neka starinska sveza medju mjedenom epokom južnoevropejskom i medju istovrstnimi starinami srednje i sjeverne Evrope [4]). Jer je vele čudnovato, da se od sjevera do juga, od zapada do istoka, skoro svuda po Evropi opetuju neki karakteristični likovi.

Mjesto što bih na dugo izbrajao sva ona geografijska [5]) imena, gdje su

---

[1]) Die Gräber bei Hallstadt von Jos. Gaisberger, Linz 1848, gdje se dokazuje, da su mjedene starine hallstattske od naroda celtskoga.

[2]) Analiza sub *b)* jako si je srodna s nekojimi hallstattskimi u tom, što ima tragova kobalta ovdje kao i ondje. Takovih primjera navodi se više kod Schröttera l. cit. str. 181.

[3]) Ovaj ures, liepom patinom obučen, naliči veoma mnogo na sliku pod brojem 39. u knjizi: Leitfaden str. 99.

[4]) Sr. iznovice Sacken u Sitzungsberichte XLIX., str. 114 u razpravi: „Die Funde an der langen Wand bei Wiener-Neustadt“: Aber weitere Funde in Italien, besonders in etruskischen Gräbern, welche dieselben oder wenigstens sehr ähnliche Gegenstände enthalten, weisen unläugbar auf eine Abhängigkeit unserer heimischen Bronzen von diesen und lassen den Zusammenhang mit ihnen, besonders durch die Gemeinsamkeit des Stiles, wenigstens in seinen Elementen nicht verkennen . . .

[5]) O austrijanskoj arheologijskoj topografiji ima prilično temeljitih izvještaja u „Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen“, što od Seidla što od Kennera (do sele izadje

Digitized by Google

do u najnovije vrieme našli traga starinam mjedenim u pećinah, grobovih, riekah itd., — što bi mi jedva i moguće bilo učiniti poradi velike množine — ograničujem se na našu domovinu, trojednu kraljevinu, koja je i onako to domaćemu to stranomu svietu sa svojih starina još posvem terra incognita.

Kao što je različita prošlost onieh zemalja, koje sačinjavaju današnju trojednu kraljevinu, onako su različite i starine, što se ovuda nalaze. Dalmacija podpade već u drugom vieku prije Iskr. pod vlast rimsku [1]), Panonija istom za doba Augustovo [2]): dakle je rimsko gospodstvo starije u današnjoj Dalmaciji, nego li u Hrvatskoj i Slavoniji, po tom mogu i starine rimske, govoreć a priori, starije biti u Dalmaciji, nego li u Hrvatskoj i Slavoniji, kuda nedospje obrazovanost Rimljana prije doba careva rimskih. Da to na jednom primjeru pokažemo, spomenut ću rimske novce, o kojih Mommsen izriekom veli, da jih iz dobe republikanske u posavskoj Panoniji neima [3]).

Narodi, koji su ovuda stanovali i rimskomu se gospodstvu odupirali, bjehu srodni medju sobom, zašto su prvobitno svi spadali na jedno, silno razgranjeno tračko-ilirsko pleme; ali je ovo pleme mjestimice jako izmiešano bilo narodi celtskimi, kao n. pr. stanovnici hrvatskoga primorja do Rieke i Senja, tako zvani Japidi, a još većma stanovnici turske Hrvatske, Bosne i Srbije do Morave, na sjeveru do Save i Kupe, kojih središtem bješe čvrsti grad Siscija. Ovo je pravi celtski narod, po imenu Skordiski; o njihovoj divljoj hrabrosti i okrutnosti pripoviedaju strašnih stvari. Arheologu je važno znati, što povjestnici pripoviedaju, da su n. p. Japidi način vojevanja i oružje imali od Celta [4]); jer će se on toga opominjati, kada mu dodju pred oči neke mjedene starine, koje su nadjene u današnjem hrvatskom primorju i Lici, medju kojimi i onako imadu takodjer mjedene otke (haches gaulois). O pravih Dalmatih drže medjutim povjestnici protivno, da niesu bili pomiešani sa Celti.

Starine današnje Dalmacije, čini se, da su malo ne izključivo r i m s k e, i to: ostanci rimskih gradjevina, zatim posude zemljane i staklene, komadi uresa il orudja od mjedi i željeza. Najbogatije jest okružje Splitsko, zemljište stare Salone s ruševinami palače cara Dukljanina. Za taj prediel ima golemih zasluga dr. C a r r a r a. Uspjeh njegova izkapanja, koje vodjaše dielomice ob trošku c. bečke akademije, priobćen je do god. 1850 u posebnoj knjizi: ‚Topografia e scavi di Salona', povrh toga u priegledu kod Seidla u ‚Archivu' [5]). Kod izkapanja idjaše se poglavito za tim, da se razkriju nekoji graditeljski spomenici i da se što sigurnije ustanovi stara rimska topografija. Carrarino iztraživanje obsiže čitavo okružje od Splita prema Sinju, Čitluku, Gardumu; poimence još ova mjesta: Dragović, Danilo, Garjak, Ko-

---

osam izvještaja). Po onom sastavljen je kratak priegled u Sacken: Leitfaden str. 123—125. U austrijanskih zemljah veliko je bogatstvo mjedenih starina, samo što niesu sve zemlje jednako izpitane. Vriedno bi bilo, da se s vremenom prigotovi poseban zemljovid arheolog. topografije.

[1]) Mommsen röm. Gesch. II. str. 163, 167.

[2]) Dio Cass. LIV., 28, 31, 34, 36; LV., 2. sr. Giesebrecht, Gesch. d. deutschen Kaiserzeit str. 15. Tomek, Geschichte Oesterreichs str. 23.

[3]) Röm. Münzwesen 694.

[4]) Mommsen röm. Gesch. II. 167.

[5]) Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen Jahrg. 1849 II. str. 194; Jahrg. 1851 VI. 246. Sravni takodjer u hrvatskom ‚Arkivu za jugoslav. povjestnicu i starine' II. 2. str. 325, ili u njemačkoj knjizi: Fr. Petter, Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen. Gotha 1857 I. i II.

Digitized by Google

šule, Sitno, Trilj, Vrljika itd. Uza Carraru iztraživaše mnogo ob istom predmetu takodjer dr. Lanza [1]): njihovi rezultati niesu svagdje u suglasju. Nego starina nadjoše još i na inih mjestih [2]) to na kopnu, to na otocih, kao: Visu, Hvaru itd.

U Hrvatskoj i Slavoniji ima takodjer podosta mjesta, koja su pod onim istim ili drugim imenom već od rimskih vremena dobro poznata, kao: Sisak, Mitrovica, Osiek, Vinkovci itd. Naravski, da se je oko njih već odavna sastajala pažnja domaćih i stranih arheologa: dovoljno je, da pripomenem ime slavnoga Katančića. Nego ono bijahu samo nadpisi, na koje su svraćali svoju pozornost starinari, kao što je naš Katančić; zatim spomenici graditeljstveni i ponešto novci; naprotiv za onakve starinske predmete, koji su čovjeku potrebiti u raznih prigodah njegova domaćega i ratnoga života, kao: oružje, orudje, uresi itd. — za to se je mnogo manje ili skoro ništa marilo, jer se nije pravo ni uvidjalo, čemu bi to bilo.

Ja sam ovdje sastavio u priegledu što podpuniji mjestopis hrvatskih starina; ujedno sam u kratko naznaćio, gdje su što našli.

U županiji Varaždinskoj: Varaždin [1]), Petrianec [2]), Toplice [3]), Vinica [4]), Radoboj [5]), Lobor [6]).

[1]) Nadjoše novaca panonskih: Seidl Chronik I. 27. [2]) g. 1805 izkopane su ovdje dragocjene starine rimske, koje su sada u Beču: narukvice i rukobrani sr. Sacken u. Kenner, die Sammlungen des k. k. Münz- und Antiken-Cabinetes str. 342, 346, 347. U toj okolici moglo bi se još i sada štogod naći. [3]) Ovo je mjesto bogato na starinah rimskih, sr. A. Rakovec, Die Schwefeltherme Toplice (1863) str 117. [4]) rimski nadpis, odkriven od Kukuljevića, Archiv für österr. Gesch. XXIV. 377. [5]) znameuite mogile, o kojih će biti niže govor, sr. Sitzungsb. 1851, VI. 293 i Archiv, XXIX. 307. [6]) kameniti spomenik rimski, relief sa tri kipa, sada u zagreb. muzeju, Archiv XXIX. 307.

U županiji Zagrebačkoj: Trnava [7]), Kostelj [8]), Repišće [9]), Degoj [10]), Sisak [11]).

[7]) tragovi rimsk. vodovoda, opeke i jedna svetiljka; odkrio Kukuljević. Archiv XXIV. 376. [8]) dvie mjedene narukvice: gdje su? neznam. Archiv, XXIX. 305. Ovaj je Kostelj kod Krašića; ali u zagorskom Kostelu piše Sabljar, da je nadjena mjedena karika (valjda narukvica), koja je sada u zagr. muzeju. [9]) blizu Jaske; ovdje nadjoše rimske opeke, crni lončić, zdjelicu, mrtvačku svetiljku, a Sabljar govori u svojih bilježkah još o nekakih grobovih. [10]) g. 1857 izvadiše iz Kupe zlatnu rimsku kopču na obluk načinjenu (bügelhafte); sada je u bečkom kabinetu, kupljena za 56 for. Archiv XXIX. 306. [11]) u Sisku izkopano je nebrojeno čislo starina, žalibog veća ih je čest ili umah razlupana ili zametnuta i uzidana u nove zgrade. Što je važnije i dragocjenije, ode ponajviše u tudje ruke; u zagr. muzeju

[1]) sr. poglavito: „Monumenti Salonitani inediti“ u Denkschrift. d. Acad. d. Wiss. phil.-hist. Cl. B. VII. (g. 1856). Od prije već izadje i od J. Arnetha: Reisebemerkungen u B. I. str. 300 i slied. — Sva ova djela bave se poglavito sa starinami Solinskimi.

[2]) sr. u Archiv für österr. Geschichtsquellen XIII. 140—143, XXIX. 337, XXXIII. 133—146. Gledaj takodjer u našem ‚Arkivu‘: Starodalmatinsko pěnezoslovje od S. Ljubića, II. 1. 169; opis Lovreća, VI. 208; opis okolice Makarske i Sinjske, VII. 96 i 140.

U zagr. muzeju imade iz Dalmacije: zemljani lončić, zdjelica i malen zaklopac iz Solina; lončić i suzna bočica iz Visa; etrurska posuda iz Visa; opeke iz Solina; kameni kip (liepi ženski trup od mramora, bez glave) iz Nina; napokon 4 rimske bakr. kopče i jedna kostena igla iz Solina, i zavojčica mjedene žice iz Nina.

Digitized by Google

neima sada ništa osobita, van nekoje posude zemljane, nekoliko kopča rimskih, igle i praporci, mrtvačke svetiljke, staklene bočice, opeke i komadi mozaika. Spomena je vriedna takodjer jedna mjedena otka (palstab), samo što neima više obličja starinskoga, jer je netko ostrugao s nje patinu. Dierichova zbirka, koja je nedavno za naš muzej nabavljena, nije jošter otvorena niti u red stavljena. U njoj bilo bi po izkazu dosta anticaglia od mjedi, srebra; zatim opeka i mozaika, kamena mramornih, a najviše novaca (do 400 rimskih, počamši od Augusta sve do Justiniana). Znamenit imao bi biti jedan novac celtski. Sr. još Seidl chronik I. 29, III. 39; Archiv XXIX. 306; Münz- u. Antiken-Kab. 334.

U županiji Riečkoj: Rieka-Trsat[12]), Grobnik[13]).

[12]) Stari novci, koje je Sabljar ovuda nalazio i u muzej pripošiljao, sada su u muz. zbirci; sr. takodjer Archiv XXIX. 308, gdje se poimence navadjaju srebrni novci rimske republike, koji su nadjeni kod razvaljivanja jedne pećine: sada su u Senju. [13]) Ovdje su našli prije nekoliko godina u grobu (?) uz dva mrtvačka kostura: 2 liepo na točak radjene mjedene tave s držali, nekoliko suznih bočica, dvie zemljane zdjelice, tri kopče i komade nekog uresa. Ovamo čini se, da spadaju oni komadi starina, što im je sprieda priobćena analiza lučbena. Zasebice, na drugom mjestu, nadjena je već prije jedna kopča sa zavojitim perom. Grobničke kopče niesu obične troglave rimske, niti im se trn vrti oko poprječne osi, već je sve na obluk iz jednoga komada izradjeno, nalik kopčam hallstadtskim *a*). Napokon ima odavle još nekoliko zrna jantarovih.

U županiji Požeškoj: Brestovac[14]), i selišta Treštanovci[15]) i Ratelovci (? Bratuljevci ?).

[14]) Ovdje je god. 1821 nadjen dragocjen zlatni ures, koji je sada u Beču; sr. Sammlungen des Münz- u. Antiken-Kab. str. 346. [15]) O razvalinah rimskih na ovome mjestu govori Pavić u Arkivu II. 2. 340, ali su ondje mjesta valjda pogrješno štampana.

U županiji Virovitičkj: Osiek, Selce[16]) kod Djakova.

[16]) g. 1858 otvoriše ovdje tri groba rimska, u dva nadjcše čovječje kosture; uz to bijahu: jedna srebrna rimska kopča, željezni svietnjak, dva novca od Konst. Velikoga, jedan od Liciniana, i jedan željezni lončić. Starine i nekoliko opeka prispjelo je u narodni muzej. — O staroj Mursi, današnjem Osieku, gledaj Progr. Os. gimn. od g. 1859.

U Sriemu osobito je na glasu Mitrovica[17]).

[17]) Opis Sriema sr. u našem Arkivu II. 2. 407, III. 314 i IV. 201. O Mitrovici napose još Sitzungsber. XL. 354, ondje je od Arnetha nekoliko nadpisa priobćeno.

U vojničkoj Hrvatskoj odlikuje se starinami osobito Lika, gdje je mnogo iztraživao pokojni Sabljar. Spomena su vriedna ova mjesta: Bag[18]), Bilaj[19]), Brušane[20]), Čemernica[21]), Kula[22]), Lapac[23]), Lovinac[24]), Mazin[25]), Sv. Michail[26]), Mutilić[27]), Popina[28]) velika i mala, Suvaja[29]), Svračkovo Selo[30]), Tolić[31]), Trnovac[32]), Udbina[33]). Zvonigrad[34]). Obćeniti karakter ličkih starina nije rimski, već barbarski.

[18]) Ovdje je prije više godina izkopana žara (jedna ili više njih?), i u njoj: mjedena kopča *b*), kliešte; nekoliko suznih bočica, dvie su nešto znamenitije poradi toga, što su svana zavojito omotane kao tankom žutom niti *c*), i 4 komada sta-

a) sr. u Gaisbergera Tab. V. lik 6 i 7; Sacken Leitfaden str. 99, lik 37.
b) Ova kopča naliči sasvim na onu, što je u Sedmogradskoj našasta, sr. Archiv XXIX. str. 321, samo što je naša od žute mjedi.
c) sr. Arneth Archaeol. Analect. Sitzungsb. XL. 708, lik 5.

Digitized by Google

klenih mrndjela. [19]) Dva bakrena kotača od zavojite mjedene žice; to je nekakov ures za prsi, nalik na slične urese u celtskih grobovih srednje i sjeverne Evrope; u sredini izmedju zavojaka visi saponac s 4 rupice. [20]) medju stienami nadjoše bakrena kliešta, zatim kopču, kao one u broju 13. sr. Archiv XXIX. 332. [21]) Odavle došao je u naš muzej jedan celt (mjedena otka), poklonio ga Sabljar; gdje je uprav nadjen, neznam. [22]) u našem muzeju ima znamenita, ukusno izradjena, kopča od mjedi *a)*; u Archiv XXIX. 331 spominje se ukrugla ploča od vapnenjaka s kozom u reliefu; još prije nadjoše ovdje znamenite novce, sr. Mommsen Röm. Münzwesen 694, op. 94. [23]) odavle su u muzeju tri znamenite kopče: jedna nalik na okrug, druga je slična br. 20; ovdje nadjoše takodjer maleni cornu copiae s emaljom. [24]) mjedeni šiljak od koplja; nekoliko (8) mjedenih karika, koje čini se da su služile kao rukobran, sr. Archiv XXIX. 331; napokon velika zavojka od jake mjedene žice, koja je valjda na ruku navlačena bila, prema ramenu ima 4'' 6''' u promjeru, a prema ruci 3'' 4''', sastoji se od 41 zavoja. [25]) narukvica od žute mjedi. [26]) kliešta od mjedi. [27]) žara, u kojoj da je bila bakrena igla i mrndjela od stakla. [28]) u grobu na prsima jednoga mrtvaca našast je u Velikoj Popini upravo onakov ures od dvie plosne zavojke iz mjedene žice, kakovih nadjoše više u celtskih grobovih hallstattskih *b)*, sr. Archiv XXIX. 331. [29]) mjedeni šiljak od koplja, sr. pod br. 24, u narod. muzeju. [30]) kopča, u komadih, i bakrena igla. [31]) Seidl, Chronik I. 29. [32]) na groblju izkopano je više komada plosnatih zavojaka; to su jamačno ostanci od poznatih uresa sa zavojkami, kakovih se mnogo izkapa u poganskih grobovih srednje i sjeverne Evrope *c)*. [33]) U nekom vrtu nadjoše: bakrenu iglu, narukvicu od tanke žice, dvie na okrug uvinute igle, svaka je s jednoga kraja debela i šuplja, s drugoga tanka i oštra; napokon malenu cievčicu od zavojite plosnate žice (1'' 7''' duga, 0 · 3''' u promjerju), koja takodjer sjeća na slične komade inih poganskih grobova *d)*. [34]) u našem muzeju ima 11 komada bakrenih putaca (knöpfe), kojim sličnih izkopaše i u Grobniku.

U ogulinskoj i otočkoj pukovniji vojničke Hrvatske imadu ova mjesta sa starinami, na koliko se do danas znade: Drežnik [35]), Kosinj [36]), Rudopolje [37]), Senj [38]), Sveti Gjure [39]) i Starigrad [40]) kod Senja, Stinica [41]), Vitalj [42]).

[35]) Starine drežničke spadaju medju najzanimljivije, koje su do sada odkrivene u Hrvatskoj. God. 1853. nadjoše pastiri u nekoj pećini uz Koranu sliedeće stvari, koje se sada čuvaju u zagrebačkom muzeju kao poklon regimente: jedna neobično velika kopča, pravljena od mjedi, obična nerimskog obličja; zatim igla oduga kao ražanj, s jedne strane šiljata, s druge pri kraju s plosnom oblom glavom; dvie kratke igle za ures s razporenom jabučicom, iznad koje imade malen prstenak *e)*; zavojka od krupne žice tako dugačka, da preko lakta ruke siže, te se i zbilja navlačila na ruku kao štit od udarca mača (sr. pod br. 24); mjedena karika kao narukvica; dvie cievčice od plosne, zavojite žice (sr. pod br. 24.); plosni kotač od tanke zavojite žice (sr. pod br. 32.); ures od 5 zavojito sastavljenih kolutića, jedan u drugome, a povrh toga ima na jednom još malen prstenak *f)*; napokon jedan srp *g)* i tri mjedene otke (celti, hache

a) nalik na onu, koja je nadjena u Štajerskoj, i naslikana Archiv XXIX. str. 220, lik 11.
b) našemu uresu naliči sasvim onaj u Gaisbergera (die Gräber bei Hallstatt), Tab. II. lik 3; ili još bliže u Sackena (Funde an der langen Wand) XLIX. str. 122, lik 7.
c) sr. u Gaisbergera Tab. III. lik 9, 10.
d) sr. u Gaisbergera Tab. IX. lik 2; u Sackena (d. Funde an d. langen Wand bei Wiener-Neustadt) Sitzungsberichte XLIX. str. 119, lik 4, str. 125, lik 11.
e) naslikana jedna kod Graffenrieda u Archivu XXIX. 333.
f) slična uresa ima u Hessen-Darmstadtu, sr. Dorow Opferplätze 2, 88 (u Weinholda str. 180).
g) jedini komad ove vrsti u nas, ali se posve slaže s običnimi mjedenimi srpovi, od kojih ima mnogo komada iz Hallstatta (Gaisberger die Gräber bei Hallstatt, Tab. VII. lik 5

Digitized by Google

gaulois). S ovim ovdje neslaže se posvema opis od Em. Graffenrieda u Archivu XXIX. 333; može biti, da niesu sve stvari dospjele u naš muzej. [36]) Seidl Chron. II. 32. [37]) Archiv XXIX. 332. [38]) Archiv XXIX. 334, XXXIII. 124: na tim mjestima spominju se rimski novci i tragovi rimskieh grobova. [39]) Iz tog mjesta stiže u naš muzej više rimskih stvari, kao: obične vrsti kopča, malen mjedeni praporac, komadi mjedene posude, valjda od tavice, i želud od mjedi; zavojit prsten, bakren putac, komad ključa. [40]) mjedene igle. [41]) Archiv XXXIII. 271: posuda od pješčena kamena s nekimi starinami u njoj. [42]) Archiv XXIV. 403; nešto ima u našem muzeju (komadi mjedenog uresa).

U vojničkoj Slavoniji naći će se starina, osobito rimskieh, oko Gradiške, Oriovca, Vinkovaca, Zemuna itd.

Nemislim, da bih oviem ovdje izbrojio bio sva naša mjesta, gdje su igda naišli na tragove kojekakvih rimskih ili nerimskih starina; ali je već i to prilično mnogo te pokazuje dovoljno, da je naša zemlja veoma bogata starinami. Sasvim tiem, ako izuzmete kop Solinsku, nije ni na jednom mjestu nahvalice izkapano, već što je ljude sreća namjerila na ovo il ono; pak još i to valja uglaviti, da nam nije bilo niti državnih niti društvenih novaca, da se ovakve starine traže ili odkupljuju, nego je sve to sastavila dobra volja pojedinih narodnjaka. Zato se ponajviše niti nezna za pravi razlog ovieh starina, niti su izbliže opisane, kako ih je tko našao i na kojem upravo mjestu.

Zato ja i niesam ovdje jošter razlikovao, što bi iz koje dobe bilo, niti su odieljene starine po vrstah, nego je za sada pomiešano jedno s drugiem, rimsko s nerimskiem, mjedeno s kameniem i s gradjevniem u obće. Svatko će rado priznati, da je prva i najpreča dužnost, da se u obće saznade, gdje se od prilike mogu u nas naći starine; a kakove su, o tom neće težko biti da se i kasnije govori, kad ih se više iznadje i pojedince izpita.

Za sada kazat ću ipak toliko, da skoro svi starinari drže kao najpoglavitiji znak pravog mjedenoga doba neko mjedeno orudje, nalik na sjekirice, tako zvane otke (streitmeissel, celt, hache gaulois); da misli se još i to, da je ovo orudje valjda podjedno i dokaz nerimskoga izvora dotičnieh starina. Jer premda se u novije doba nahodi pogdjekud i u Italiji ovakih stvari, čini se ipak, da to biva veoma riedko, izuzam može biti gornju Italiju [1]), koja je i onako celtska te nemože narušiti pravila. Nemislim, da je samo onako bez značenja, što i u nas imade veoma malo i riedko mjedenih otaka; već se i to posvema podudara s glavniem pravilom, po kojemu su mjedene i ostale starine naše domovine većinom rimske. Tim važnije jesu one tri otke (celti), koje su pomenuti pastiri našli u pećini Drežničkoj, a sada su u zagrebačkom muzeju; na njihovu obličju neima ništa osobita, po čemu bi se išta razlikovale od običnih celta srednje i sjeverne Evrope. Povrh toga našla se u Lici (u Čemernici, u satniji Srbskoj) još jedna mjedena otka, nešto veća od Drežničkih; a u opisu muzejalnih starina pripominje se takodjer mjedena otka iz Opatovca (onkraj Križevaca, u križevačkoj pukovniji), ali se sada više nemože naći. Šteta, što se nezna, odakle dodje u naš muzej onaj pod brojem 7. upisani komad mjedene otke; zašto

---

i 6; naš srp naliči na lik 6), zatim nekoliko odlomaka izvadjenih iz korita rieke Dunava (sr. Achtzent. Ber. u. d. Museum Francisco-Carolinum Linz 1858 str. 170—171). Ne izdavna nadjoše jedan takov srp u Koruškoj, u glanskoj dolini kod Zweikirchena (sr. Archiv für Kärnthen, Klagenfurt 1864 str. 123).

[1]) Na primjer kod nadvodnih gradja jezera Gardskoga u gornjoj Italiji nadjoše mnogo bronca, medju kojimi i palstaba, strièla, srpova itd. sr. Sacken: der Pfahlbau im Garda-See str. 312 i slied.

Digitized by Google

je ovo mnogo vriedna, zelenom patinom skroz i skroz pokrivena, da upravo izjedena starina one vrsti, koju ‚palstab' zovu starinari.

Mjedene otke izradjene su očevidno po prvobitnom ogledu negdanjih kamenitih sjekirica, samo što su nešto prikladnije udešene za drvenu držalicu, koja se čas zgora utiče u šuplju glavu, čas medju uvinuta plosna uha kao prociep. Prema tomu i razlikuju sjeverni starinari dvojake otke: one prve zovu celti, ove potonje palstabi.

Mnogo se je već razmišljalo o tome, zašto su stari narodi upotrebljavali celte i palstabe; napokon dodjoše na tu misao, da ih valjda niti niesu samo za jedan posao upotrebljavali, već svakojako i za poslove kućevne, domaće, a po svoj prilici i u ratu protiv neprijatelja [1]) itd.

Kod ostalieh mjedenih starina karakterisano je ono, što najradje dolazi a čini se, da i nije rimskog izvora, jedniem znamenitim obličjem, koje se svejednako povraća u najrazličitijih stvarih: to je obličje zavojito. Zavojaka ima svakojakih: ima ih plosnih, a to su kao kotačići od tanke žice za ures na prsima ili za kopče; ima ih i od krupnije žice razvučenih kao valjak, koji se može nataći na ruku; napokon su od te forme načinjene raznolike narukvice, ogrlice i prsteni [2]).

Pomenute vrsti starina nahode se danas najradje u grobovih, najme uz truplje sahranjenih mrtvaca, ili uz kosti i pepeo spaljenih tjelesa. Po tomu lako je doći na to pitanje, neima li i u nas starih, poganskih grobova, kadno ima, kako vidjesmo, starina, koje se većinom iz grobova dobavljaju. Nam bi trebalo pomnijih opisa, gdje i kako je što u našoj domovini, nego li što ih sada imamo, da uzmožemo na ovo pitanje onako odgovoriti, kako bi koristno bilo po znanost arheologijsku. Pokojni Sabljar, koji se je najvećma bavio skupljanjem ovakih stvari, pripominje doista uz neke starine, ali samo u kratko, da su nadjene — u grobu; ali kakovi bi ovi grobovi bili, toga neznamo. Tako se veli za onaj mjedeni ures od dviju zavojaka, koji sam spomenuo pod br. 28, da je bio u grobu, na prsima jednoga mrtvaca; tomu dodaje sam Sabljar na drugom mjestu, da je taj ures izkopan „u tamošnjim mogilama." Jednako se kaže za mjedene zavojke, što su spomenute pod br. 32, da su ih našli „u starom groblju" u selu Trnovcu [3]), pak i ono, što je nadjeno na Udbini, pod br. 33, veli se da je bilo „u jednom grobu." Mjedene zavojke i karike, što su iz Lovinca dospjele u naš muzej, nadjene su takodjer „u jednom grobu na desnoj ruci mrtvačkoj" i „sa desnog lakta jednog u Lovincu izkopanog čovjeka." Napokon glasi opis

[1]) sr. Wocel archeolog. Parall. str. 722, opazka 1., gdje se na obširno pripovieda, što je tko mislio o toj starini; zatim ima posebno djelo: Schreiber, die ehernen Streitkeile in Deutschland, Freiburg 1842.

[2]) Bei den Bronzealterthümern spielt die Schneckenwindung eine hervorragende Rolle, sowohl neben den concentrischen Kreisen als Ornament, als auch als Schmuckgegenstand, aus rundem oder prismatischem Draht gefertigt. So sind Fibeln aus zwei Disken von Spiralen bestehend sehr häufig, besonders in Süd-Deutschland, der Schweiz und Italien.... Eine nicht minder ausgebreitete Verwendung fand das Spiralgewinde zu Armbändern: sie kommen mit 2—20 Windungen bis zu $1^1/_4$ Fuss Länge fast in allen Ländern von Italien bis nach Dänemark und Russland vor, besonders häufig in Ungarn. Sacken: Die Funde an der langen Wand bei Wiener-Neustadt str. 128—129.

[3]) Jedna bilježka kod Sabljara kaže, da se ovdje kod crkve kopaju stvari mjedene, željezne, zemljane, staklene, zatim zrna od jantara i stakla. Ovdje bi dakle vriedno bilo, da se i dalje traži.

Digitized by Google

mjesta, gdje su našli starine grobničke, takodjer ovako: „da su bile u jednoj lukanji (!) kod dviju skupa ležećih okostnica.“ Evo dakle već u tome dovoljan broj starina, izvadjenih iz grobova; ali ovieh nije nitko potanje opisao, da bismo pravo znali, kakovi bijahu, i što se sve u njih nalažaše.

Inače spadaju mjedene starine u onu vrst grobova, gdje se nad sahranjenim ili spaljenim mrtvacem uzdiže nasap zemlje kao greb (tumulus), pak to i jesu u užem značenju prave mogile ili gomile [1]). A da takovieh i ovuda imade, rekao bih sudeći po onome, što Sabljar u svojih bilježkah pripovieda, gdje veli, da se takovih brežuljaka nahodi kod male Popine i jedan od njih da je baš ogroman, zatim kod Mekinjara i više Podlapča; a na drugom mjestu spominje, da se „od Svračkova sela povrh brda do Podlapča nalazi mnogo malih mogila, u kojih ima ljudskih kostiju.“ Najobširnija bilježka o gradini Oblaju kod Dolnjega Lapca glasi rieč po rieč ovako: „Kod Dolnjega Lapca ima u jednoj ravnici osamljeno dugoljasto brdo Oblaj zvano, na komu se vidi trag od negdašnjega grada. U ravnici na podnožju toga brda u oranici kažu da ima svodasta raka: u jednome takovom svodu nadjena je posuda od crnkaste zemlje, i nalazi se kod tamošnjeg trgovca gosp. Jove Omčikusa, koji se bavi skupljanjem starinskih novaca. U toj posudi bješe zemlje, nekoliko stvari od mjedi i štokakva staklena zrnca. Znamenito je, da se u toj okolici svaki čas nadju starorimski novci.“ Iz svieh ovieh bilježćica, koje je pokojni Sabljar pripadom posakupio i upisao u svoje knjižice, vidi se samo toliko, da su ovo neizvjestni glasovi, koji tek nešto malo veće vriede nego li da rečem ništa: jedan pripovieda za drugiem, a nitko se nije sam osvjedočio ob istini onoga, što se pripovieda. Zato neima od ovakih kratkih viesti skoro nikakve koristi, ako nećemo da uzmemo za korist to, što bismo i preko ovieh nesigurnieh izvještaja barem lako mogli doći do onoga, čega sad još nikako neimamo i neznamo. Ali tomu poslu trebao bi vješt starinar, koji bi opreznim postupanjem umjeo uvažiti sve one okolnosti, na koje se svraća današnja arheologija u izpitivanju starina i riešavanju njihove znamenitosti. Za dokaz, kako nevješta ruka lako može pokvariti posao, navesti ću samo jedan primjer iz naše domovine, najme mogile Radobojske. Neki A. Morlot putujući godine 1850. u geologijskom poslu po hrv. Zagorju naidje kod Radoboja na mogile, kojih bješe na broju 11; skoro nijedan humić nije viši od 5—6 stopa, a u promjerju imadu po 45—50 stopa širine i više; zato i jest lako mimo njih proći, a da ih čovjek ni neopazi. Pošav pomenuti Morlot svojim putem napried, ostavi domaćiem ljudma, da gomile razkopaju i potraže, jeda li bi se u njih našlo što znamenito. To je i učinjeno, ali žalibog rekao bih, da nije onom vještinom, koja bi tomu trebala; zato je iza prvoga traženja valjalo još nekoliko puti taj posao nastaviti, nu kako se veli i u samom izvještaju o prvom prekapanju, nije bila niti ona jedna gomila, koju počeše sustavno iztraživati, do kraja prekopana, niti je drugieh itko pomno izpitivao, van što je tu i tamo po koja gomila izprerovljena bila [2]). Stvari, koje ovdje nadjoše prije g. 1860., niesu baš ni malo znamenite: nešto prhkih kostiju, svakojakih criepova,

[1]) U Arkivu za povjestn. jugosl. VI. 321 kaže se, da po Makarskom okružju u u Dalmaciji narod ove brežuljke zbilja zove: gomile i gomilice. O mogilah (njem. hügelgräber) i njihovih vrstih govori na obširno Weinhold, Sitzungsber. XXIX. B. u razpravi: ‚die heidnische Todtenbestattung in Deutschland‘ str. 134. Neki zovu ih čunjasti grobovi (kegelgräber), jer onaj nasap zemlje naliči na čunj (kegel). U tih grobovih ima čas nespaljenih (sahranjenih), čas spaljenih mrtvaca; mjestimice skupa jedno i drugo kao u Hallstadtu.

[2]) sr. Sitzungsberichte VI. B. g. 1851, str. 293, i Archiv VI. 1851, str. 236.

Digitized by Google

traga od pepela i nekoliko modrih mrndjela (djindjuha, glasperlen); od kovova nadjoše: komadić prosta željeza i kao što Sabljar veli, jedan željezni celt, ali ni traga bronci. Kud su te stvari dospjele, to ja neznam; u narodnom muzeju neima ništa, do li jedna modra mrndjela. Tako se dogodi, da je istom god. 1860. iznova ove gomile razkapao neki Graffenried, pak, jer jer vještije kop započeo, zato je i više stvari izneo na vidjelo. Tako se pripovieda [1]), da je u jednoj mogili našao mnogo posuda, kremen-kamena i tragova spaljenih tjelesa; u drugoj stajaše u sredini žara (urne) i jedno zrno od jantara; u trećoj komadi posuda i jedan kremen-kamen. To sve ode dakako u strani sviet, ali budimo pravedni te recimo kako je istina, da s krivnjom našom, zašto se niesmo bolje brinuli za ono, što je desetak godina stojalo nepropitano, pokle se je već doznalo, da su ovdje prave mogile, u kojih bi se moglo bilo i vriednijih starina naći, nego li se upravo našlo. U ostalom spadaju mogile Radobojske svakako već u posljednje viekove poganskoga života, u dobu željeznu, kao što svjedoči ono željezno dlieto (ili celt), koje su iz jedne mogile izkopali.

A tko zna, koliko starina i povrh toga, što sam ja ovdje napomenuo, sakriva naša domovina u svojem krilu? kad ćemo za njih doznati? Kad se srećom i slučajem tkogodj na nešto namjeri. Pak i onda još niesmo sigurni, da će ono, što se nadje, upravo u naš muzej doći, zašto neima u svakoga čovjeka tolike domorodne sviesti, da će si za dužnost smatrati, da najprije misli na umnoženje domaćih znanstvenih zavoda. Tu bi valjalo, da se patriotizmu i dobroj volji priteče u pomoć posebnim društvom arheologijskim, koje će se svakojako morati ustrojiti, a ja bih rekao, da bi mu najzgodnije mjesto bilo u jugoslav. akademiji kao pododsjek historičko-jezikoslovnoga razreda.

Dok se to nezbude, zadatak je ove razpravice, kao što sam rekao na početku tako i svršujem, da svrati pozornost našeg obćinstva i na ono, što već imamo u zagrebačkom muzeju, i na ono, što bismo, sudeć po dosadanjem, barem mogli imati.

[1]) Archiv XXIX. str. 307.

Izjašnjenje priložene tablice:

Broj 1—8.: starine Drežničke, o kojih bješe govor u opazci 35.
Broj 9—10.: mjedeni uresi iz Grobnika, o kojih je spomen u opazci 13.
Broj 11—12.: dva zrna jantarova, takodjer iz Grobnika; sr. istu opazku.
Broj 13.: mjedena kopča iz Kule; gledaj opazku 22.
Broj 14.: jedna od triju kopča iz Dolnjega Lapca, pomenutih u opazci 23.
Broj 15.: iz sv. Mihaila u Lici mjedena igla; gled. op. 26.
Broj 16.: ures iz Velike Popine, spominje se u opazci 28.
Broj 17.: mjedena otka, o kojoj je govor na str. 71 i 72; odakle je, nezna se.
Broj 18.: modra mrndjela (glasperle) iz mogile Radobojske, sravni str. 74.

Digitized by Google

Zemljopisni odlomci.

Priobćuje

prof. dr. Petar Matković.

III.

Najnovija kartografija o Jugoslovjenskih zemljah.

Karte von Bosnien, der Hercegovina und des Paschaliks von Novibazar. Auf Anordnung des k. k. Generalstabes nach den neuesten Quellen und mit Ausnahme der Kraina an Ort und Stelle gesammelten topografischen Skizzen entworfen und gezeichnet von Hauptmann Roskiewicz, ergänzt und lithografirt im militär-geografischen Institute. Wien 1865. (4 for.)

Pregledni krajobraz svijuh katastralnih općina u Hrvatskoj i Slavoniji. 1864. Mjerilo 1 bečki palac = 2000 hvati. (7 stot.)

Kartografija, koja u razvoj geografičke znanosti neposredno zasieca, usavršuje se tim više, čim se zemlje znanstveno iztraže, potanko izmjere i o njih obielodane posebni zemljovidi. Pošto su gotovo u svih izobraženih državah za vojničke i porezne svrhe uvedeni posebni uredi; pošto je u ovih uredih kao i kod gradjevnih oblasti bogato gradivo sakupljeno za pobliže poznavanje zemlje, koje se u dotičnih arkivih tajno već neskriva: može kartografija ovaj cienjeni materijal rabiti na korist svoju. Ako uvažimo, da astronomičke radnje u mjerenju stepena (Gradmessungen) i označivanju položaja mjesta (Ortsbestimmungen) skokom napreduju, da različiti interesi našega stoljeća proizvode množinu znanstvenih i tehničkih radnja, koje nam svestrano pripomažu da se pobliže upoznamo s naravju naše zemlje; pak da ovi posebni interesi osim prebogate književnosti donose takodjer posebne slikovne opise: to se nećemo ni malo diviti, što od dana do dana u sve većem broju izlaze na sviet svakojake karte, po imenu hypsometričke, hydrografske i orografske, geologijske, botaničke, zoologijske, statističke, brodarske, poštarske, željezničke, pače i zdravstvene i tko znade kakove jošte. Uz to nas uči izkustvo, da se prema ugladjenijemu ukusu velikoga obćinstva usavršuje i tehničko izvodjenje, te krajobrazi niesu samo izvanjski prekrasno nakićeni, nego su zbilja pravi obrazi zemlje, vjerne slike onoga izvornika,

Digitized by Google

koji predstavljaju. Usljed svega toga neda se dakle tajiti, da je kartografija stupila u sasvim novu dobu, u dobu svoga pravoga života.

Negda bješe kartografija istom pomoćno sredstvo geografijske nauke, te je svakojako trebovala razjasnjujuće rieči, ako se htjelo, da se živahno predoči slika nacrtanih zemalja; sada pak ima geografijska karta sama za sebe krjepošću svojih znakova djelovati te često mora baš naprotiv ona biti osnovom riečî, odakle se ne samo izvadja karakter formalnoga vanjskoga poredjivanja, već se po tome ravna takodjer znanstveni tečaj misli. Kartografijsko je gradivo u obće već toli naraslo i takove je naravi, da treba silna napora, da se znanstveno razgledne, ako se misli zahtjevom današnje znanosti odgovoriti.

Kartografijska sredstva nisu o svih izobraženih dielovih naše zemlje jednako savršena, imade imenito službenih i topografijskih posebnih radnja, koje su na velerazličitom stepenu savršenstva i znanstvene vriednote. Kao što svaka nauka, tako imade i kartografija svoju historiju, koja, osobito starija, nije dovoljno izpitana niti na stepen današnjega geografijskoga znanja dovedena; premda je za posljednjih godina mnogo u dotičnom predmetu učinjeno [1]). Historije kartografijske nije zadaća, da pruži podpuni imenik svihkolikih kartografijskih pojava, već na nju spadaju samo oni kartografijski proizvodi, koji su primjereni stanju znanosti. Dakle u krug njenih razmatranja neposredno spadaju samo kartografijske i srodne radnje, koje osobito označuju bitnost onieh radnja ili same po sebi razprostranjuju dotični znanstveni obzor. S toga gledišta priobćuje čuveni Sydov od godine 1857. počamši u Petermanovom geografijskom časopisu viesti o svakogodišnjih najvažnijih kartografijskih pojavih s obzirom na posebne topografijske radnje [2]); časopis berlinskoga geografijskoga društva i izvješća bečke akademije znanosti donose takodjer sličnih viesti; iz ovih i inih vrela crpismo ponajviše sliedeće historijske crtice o kartografiji Balkanskoga poluotoka. Ovi članci, koji obavješćuju što je na kartografijskom polju učinjeno i što jošte preostaje da se učini, od velecienjene su vriednosti, osobito onomu strukovnjaku, koji nije u takovoj prilici, da bi same izvore mogao razgledavati i učiti.

Prije nego li što ocienimo sa znanstvenoga stanovišta gore navedene kartografijske pojave, reći nam je koju o sadašnjem kartografijskom stanovištu zemalja Balkanskoga poluotoka, budući da su one zemlje, štono nam jih upitne karte predstavljaju, gotovo obedvie njegove sastavine.

Što nam krajobrazi o zemljištnoj naravi Balkanskoga poluotoka predočuju, to su rezultati vojničkih zauzeća i pretraživanja ili znanstvenog puto-

[1]) Sr. D'Avezac. Coup d'oeil historique sur le projection des cartes. Bulletin de la Soc. de géographie. Paris 1863.

[2]) E. v. Sydow. Der kartographische Standpunkt Europa's mit besonderer Rücksicht auf den Fortschritt der topographischen Spezial-Arbeiten. (Dr. A. Petermann über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesammtgebiete der Geographie. Gotha: Justus Perthes 1858—1866.)

Digitized by Google

vanja ponajviše Engleza, Francuza i Niemaca. Potom stoji u naravi same stvari, da je kartografija Balkanskoga poluotoka jošte vele krnjava te za buduća znanstvena izpitavanja ostaje veoma mnogo posla. Lapie, jedan od prvih i najokretnijih častnika francezkoga mjerničko-geografijskoga zbora, objelodani godine 1822. veliki krajobraz europejske Turske u mjerilu 1 : 80·000 [1]); on izvede svoj posao toli umno i vješto, kao što je za onda samo moguće bilo. Lapie rabio je različito gradivo imenito vrlo marljiva izvješća o vojničkom pretraživanju francezkih častnika, koje general Guilleminot revno sabra i pomnoža, zatim austrijske i ruske radnje topografijske, koje su sadržane bile u austrijskom krajobrazu Vlaške od god. 1812., u ruskoj karti Moldavske i Vlaške od god. 1817—1820., u Riedlovoj karti Bosne i Srbske od god. 1810. itd. Ovo kartografsko djelo premda od velike ciene ipak je pokazivalo mana, kojih dobra specijalna karta nebi smjela trpiti. Nu pored toga izradjeno je po ovom Lapievom djelu: karta u Kotinom zavodu god. 1828. u mjerilu 1 : 1,000.000 [2]) i Weissova od god. 1829. [3]) u mjerilu 1 : 576.000, jerbo nije bilo boljega i novijega gradiva. Novu dobu nastupi kartografija europejske Turske rusko-turskim ratom god. 1828. i 1829. Nije bo samo u svrhu ratovanja Khatoffov krajobraz Vlaške, Bugarske i Rum-Ilije u mjerilu 1 : 840.000 (na ruskom jeziku u Petrogradu 1828.) svjetlo ugledao, već su Rusi vojsci iza ledja astronomskimi opazkami označili položaj mnogih točaka, i tim izvrstno gradivo prižili, kojega su se potonja o dotičnom ratu izdana djela [4]) strogo držala, razloživ svestrano riečju i slikom upitnu zgodu. Jednako znamenite bijahu stečevine za znanost: Boué svojim klasičkim djelom i preglednim zemljovidom [5]), a njegov pratilac Visquesnel sakupi toli bogato topografsko gradivo, da je svoj dnevnik „d'un voyage dans la Turquie d'Europe" ukrasio dvjema izvrstnima Lapijem izradjenima krajobrazima Arbanaske i Makedonije [6]) u mjerilu 1 : 800.000 i tim mnogo doprineo za ubaviest dotičnih krajeva. Ako dodamo k ovom gradivu krajobraz Srbske izradjen kneževskim mjernikom Bugarskijem (u Biogradu 1845.) u mjerilu 1 : 345.000, zatim zemljovid Crnegore, koji c. kr. pukovnik Karačaj 1847. u mjerilu 1 : 300.000 izdade [7]), k tomu izvrstne putopise Griesebacha, Mülllera i Hahna,

---

[1]) Lapie: Carte de la Turquie d'Europe $^1/_{80000}$, 15 listova. Paris 1822.

[2]) Das osmanische Reich in Europa, mit einem Theile desselben in Asien, nebst den angrenzenden österreichischen und russischen Gebieten, in dem Stande vom Jahre 1828. Mst. $^1/_{1000000}$. 6 Bl. München.

[3]) F. v. Weiss, k. k. Oberstlieutenant: Karte der europäischen Türkei. Mst. $^1/_{576000}$. 21 Bl. Wien 1829.

[4]) Rusko od Lukjanovića (u Petrogradu 1844), a njemačko od Moltkea (u Berlinu 1844).

[5]) Ami Boué: La Turquie d'Europe 4 tom. Paris 1840, Vienne 1854.

[6]) Mémoires de la Societé géologique de France, Sér. I., tome 5. Paris 1842. Sér. II., tome I. Paris 1843.

[7]) Karacsay. Carte du pays de Montenegro, dresée d'aprés des operations géodétiques sur les lieux et recherches le plus soigneuses. 1 list. U Beču 1847.

Digitized by Google

to je svakako bilo primjereno potrebam vremena, što je god. 1853. Dr. H. Kiepert na svjetlo izišao s novim krajobrazom europejske Turske u mjerilu 1: 1,000.000 [1]). Kiepert je svekoliko gradivo svladao i primjerno znanosti upotrebio, u koliko se mogaše upotrebiti kod sastavljanja upitne karte. On je Lapievo kartografsko djelo i svekolike po njemu izvedene karte učinio suvišnimi, te tim u historiji kartografije Balkanskoga poluotoka posve novi odsjek otvorio. Da je Kiepertov krajobraz, kojim se docniji putnici na svojih znanstvenih putovanjih služiše, kao što Lapiev za kratko vrieme u mnogom obziru nedostatnim postao, to svjedoče potonji objelodanjeni kartografski nacrti. Visquesnelova bo karta Tracije u mjerilu 1: 800.000 [2]) izpravila je Kiepertovu u mnogome. Austrijanci su god. 1855. do 1857. velikom naporom Vlašku triangulovali (od medje Erdeljske do Kjustendže na Crnom moru) i gradivo za novi krajobraz priredili, koji se u mjerilu 1: 288.000 u šest listova izradjuje u vojničkom geografskom zavodu u Beču [3]).

Kartografija Balkanskoga poluotoka znatno je napredovala god. 1860. publikacijom radnja o regulaciji crnogorskih medja. Usljed toga izda topografski odsjek britanskoga vojnoga ministarstva god. 1860. kartu Crnegore u mjerilu 1: 200.000 [4]). Sličnu kartu Crnegore objelodani Paulini u Beču u mjerilu 1: 300.000, koja je s malimi iznimkami pokraćena polag englezkoga originala [5]). Ovaj krajobraz Crnegore važan je glede medjašnjih krajeva imenito sjevero-zapadnih i zapadnih, glede ostalih pako pograničnih predjela, kao i glede nutrnjega zemljišta, prilično je nepodpun osobito radi nestašice mjestnih imena i vodenih korita, kao takodjer glede imena nekojih potoka i gora.

Uza sve to ipak je geografsko znanje znamenite europejske Turske toli krnjavo, da je svaki i najmanji geografsko-kartografski nacrt, kojim se znanje cjeline popunjuje, svakom, koga poznavanje upitnih zemalja zanima, a osobito geografu od velike važnosti te se svaki korak u dotičnom napredku uvažava i s veseljem bilježi.

Rat izmedju Crnegore i Turske god. 1861—1863. probudio je pozornost na dvie pokrajine Balkanskoga poluotoka, na Hercegovinu i Crnu-

---

[1]) H. Kiepert. General-Karte der europäischen Türkei, nach allen vorhandenen Originalkarten und itinerarischen Hilfsmitteln bearbeitet und gezeichnet. 4 Blätter. Berlin 1853. Kiepert je radio god. 1863. na novijem izdanju ove karte, koja žalibože jošte do danas nije svjetlo ugledala.

[2]) A. Visquesnel. Carte de la Trace et d'une partie de la Macédonie. 1 list. Paris 1854.

[3]) Moldavo-vlaška vlada upotrebila je austrijska mjerenja za izradjenje specijalne karte u 112 odsjeka, od kojih su početkom god. 1863. 84 lista litografovana.

[4]) Col. Sir. H. James: Map of Montenegro, from a copy by Lieut. R. E., attached to Major Cox British Commissioner for the Demarcation of the Bundaries of Montenegro in 1859—60. Mj. 1: 200.000. 1 list. 1860.

[5]) Paulini: Carta di Montenegro. Coi confini descritti della commissione austriaca, inglese e francese negli anni 1859 et 60. Mj. 1: 300.000. 1 list. Vienna 1861.

Digitized by Google

goru, koje su tom zgodom kartografski na toliko razjašnjene, na koliko su sredstva dopuščala. Blau, pruski konzul, izradi kartu Hercegovine u mjerilu 1: 500.000, koju priobći uz vrlo zanimiva razjašnjenja u berlinskom geografskom časopisu [1]). Blau moradjaše se kod sastavljenja karte s velikimi težkoćami boriti, zato i netaji nesavršenost svojega toli znamenitoga nacrta. Najveća zasluga Blauove karte sastoji se u plastičkom i topografičkom nacrtanju medjašnih prediela Crnegore, imenito što je ovoj zemlji sa sjevera, sjevero-iztoka i sjevero-zapada. Na ovom zemljovidu nalazimo za prvi krat ne samo čitav tečaj Tare i Tušine-Pive, već i one mitičke prediele izmedju Gacka, Nikšića, Kolašina i Foče, dočim je onaj dio karte, šta je Kolašinu na iztoku, prilično krnjav. Osobito pak imade se uvažiti topografija one znamenite višave izmedju Gacke, Pive i Drobnjaka i to smjerom od zapada prama iztoku kao takodjar izmedju gora Nikšićkih i Crnegore [2]). Sastavitelj karte Crnegore prof. dr. Kiepert, koja izidje s kratkim tumačem u berlinskom geografskom časopisu [3]), uporavio je savjestno svekoliko prediduće gradivo, to je svojim kritičkim umom mnogu kartografičku sumnju riešio, uz to se vidi, koliko jošte preostaje pukotina kartografički popuniti, a to se očekuje od karte, na kojoj ruski generalštabski častnik više godina na mjestu radi [4]).

Kanic na svojem arheologijskom putovanju po Srbiji god. 1860. imadjaše priliku znatno izpraviti kartu proputovanih predjela. Tako je n. p. za prvi put točno kartografski ubilježio gore: Triglav, kosu na Ibru, zatim Povlen, Maglen, Belogu, Mosinje, Kobasicu i mnogo više mjesta na stočištu srbske i bugarske Morave. Rezultate svojih geografičkih izpitivanja priobćio je u spisih Bečke akademije znanosti [5]).

Čuveni konzul Hahn, pisac znamenitoge djela o Arbanaskoj, proputova god. 1858. sa srbskim majorom Zachom predjele izmedju Beograda i Soluna zbog željezničke pruge, koja bi se uz Moravu i Vardar do obala Arhipelaga bez zaprieka izvesti dala [6]). U tu svrhu iztražio je oba spomenuta riečja i za onda malo poznate ondješnje predjele, koje je geografski temeljito opisao i nacrtao [7]). Koli bi znamenitije i koristnije za znanost bilo ovo putovanje, da je Hahna koji geolog ili botanik pratio. Akademija znanosti u Beču dozvolila je istomu učenjaku za god. 1864. novčanu podporu, da proputuje i znanstveno izpita manje poznate krajeve Arbanaske i Makedonije. Zadaća mu je bila proputovati sasvim nepoznati srednji tečaj Crnoga - Drina i kotlinu Prilipa, od Ohrida preko Bitolja pa uzduž Treske k Škoplju, zatim Var-

[1]) Zeitschrift für allgemeine Erdkunde. Neue Folge XI. Bd. S. 461 ff. Berlin 1861.
[2]) Sr. Listak Pozorov. Noviji zemljovidi o Hercegovini i Crnojgori. God. 1862. br. 104.
[3]) Zeitschrift für allgemeine Erdkunde. Neue Folge XIII. 3. H. Berlin 1862.
[4]) Pobliže o Kiepertovoj karti vidi u Listku Pozorovom g. 1863. br. 96. i 97.
[5]) Beiträge zur Kartographie d. Fürstenthums Serbien, Sitzungsber. XLVII. 79.
[6]) Sr. Književnik god. 1865. III., str. 412.
[7]) Hahn: Reise von Belgrad nach Salonik. (Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. XI. Bd. Wien 1861.)

Digitized by Google

dar do ušća da proplovi, po tom prama sjevero-zapadu k Crnoj-Rieki, a napokon da Devol do ušća iztraži.

Beaumont, predsjednik geografičkoga družtva u Genfu, objelodani god. 1862. krajobraz južne Bosne, Hercegovine i Crnegore [1]). Uza sve mahne tajiti se neda, da je kartografiju upitnih krajeva ponešto izpravio imenito glede točnijega i plastičnijega crtanja gora. B je Novibazarsku kotlinu toli vjerno po naravi nacrtao, kao što nijedan od njegovih predšastnika; on je izpravio na sjevero-iztoku od Crnegore Blauov zemljovid, popunio sliku visokih gora. U obće se priznati ima, da su orografička razmjerja na Baumontovoj karti vještijim crtanjem točnije izražena nego li na karti Blauovoj i Paulinovoj. Na prvi pogled lasno se razlikuju najniža bila od najviših, kao Kom, Dormitor, glavice Kučkoga Koma i Prokletije do Peklena i Gljeba (Žljeba).

Čuveni H. Barth na svojem putovanju (god. 1862.) kroz Bugarsku i Trakiju za Malu-Aziju pratijaše pozornim okom orografičke odnošaje; svoja geografička opažanja priobćio je sa slikovnim nacrtom, tim je izpravio na više mjesta kartu jugo-iztočnih krajeva Balkanskoga poluotoka [2]).

Šedova karta austrijske carevine obsiže (odsjek 14. i 19.) kneževinu Srbiju. Sastavitelj osnova svoju radnju na ruskih geodetičkih mjerenjih, koja su temeljita i vjerodostojna. Krasno nacrtano tlo temelji se na oštroumnoj kombinaciji sastaviteljovoj, koji si je dao truda, da predoči jasnu i preglednu sliku toli znamenite zemlje. Pored svieh hipoteza ipak se priznati ima, da je Šedova karta Srbije za sada jošte najbolja.

Budući da je viest, koja se god. 1860. po svietu razniela, da će najme turska vlada svoju državu pustiti katastralno izmjeriti, praznom rieči ostala, s toga su kartografske tečevine o europejskoj Turskoj toli neznatne, da kartografija Afrike razmjerno hitrije napreduje nego li Balkanskoga poluotoka. Sva bo ova obća opažanja imaju se smatrati kao pojedina koristna zrnca, koja nisu toli znamenita, kao što bi bila da bi se ove kartografičke radnje na sistematičnom geodetičnom temelju osnivale.

U izvješću o Kiepertovom zemljovidu Crnegore primjetismo konačno [3]): „Dočim gotovo sve zemlje jugo-iztočnoga poluotoka europejskoga skokom na geografički vidik stupaju i geografički fantomi sa karta malo po malo izčezavaju: neima o sjevero-zapadnoj strani, susjednoj nam Bosni ni spomene. Da se ova posljednja zemlja znanstveno izpita imat će biti zadaća jugoslavenske akademije znanosti; premda možda imade u Beču dragocjenoga geografičko-kartografičkoga gradiva u arkivu vojničkoga ministarstva ili vojničkoga geografičkoga zavoda, — što je žalibože pilitička

[1]) Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-naturwissenschaftliche Classe. XLV. Bd. 5. H. 647 ff.

[2]) Barth: Reise durch das Innere der europäischen Türkei im Herbst 1862. mit Karte 1: 500.000. Berlin 1864.

[3]) Listak Pozora god. 1863. br. 97.

Digitized by Google

tajna — buduć su dosadanji austrijski konzuli u Sarajevu obično vojnički častnici inače vješti generalštapci.“

Jedva što je znanstveni sviet prestao tužiti se o podpunoj nedostatnosti gotovo sviju orografičkih nacrta: Visquesnelovom o Rodopskom gorju, o zemljovidih Crnegore, Bosne itd.; iznenadi nas gore navedena karta Bosne, Hercegovine i Novipazarskoga pašaluka sa susjednimi krajevi, koju vojničko-geografički zavod u Beču na svjetlo iznese po naredbi c. kr. generalštopa. Vojnički kartografički zavod u Beču, koji si je glede svojih kartografičkih proizvoda slavno ime stekao, objelodani za kratko vrieme koli za znanost u obće, toli za nas Jugoslovjene napose evo već drugu vele znamenitu i krasnu geografičku radnju: Dalmaciju naime [1]), koja poput okvira sa zapada Balkanski poluotok zaprema, i gore navedenu kartu Bosne i Hercegovine, kojom je publikacijom sumnja o tajnom skrivanju kartografičkoga materijala iz političkoga obzira sasvim izčeznula. Dobra pako specijalna karta gornje Krajine, koja će Balkanski poluotok sa sjeverozapada obrubiti još te za sada neobstoji, regimentske bo karte neodgovaraju sadašnjem kartografičkomu stanovištu, osobito ona Ličke pukovnije.

Upitna karta Bosne, Hercegovine i Novipazarskoga pašaluka sastoji se iz četiri lista, osnovana je na mjerilu 1: 400.000 naravne veličine ili jedan palac = $1^4/_{10}$ austr. milje. Na ovoj karti nije na žalost geo- i kartografa označena ni geografička dužina ni širina; s toga stanovišta dakle karta se neda ni prosuditi. Nu pored svega toga neimade sumnje, da bi karta glede točnosti položaja pogrješna bila, buduć imademo pred sobom radnju, koja je resultat lokalnih pretraga i najmarljivijih nauka. Ovaj kartografički proizvod kapetana Roskievića bitno će promieniti zemljovide europejske Turske bud u nutrnjoj bud izvanskoj razredbi, te će se velike praznine čisto novimi nazori popuni. Sastavitelj je svekoliko karto- i geografičko staro i novo gradivo toli tiskom izdano koli u vojničkom geografičkom arkivu sakupljeno svladao i vješto uporabio; za to nam jamči upitna karta, za koju si gosp. kapetan Roskiević velikih zasluga steče; ona bo je najbolja, što za sada o Bosnoj i Hercegovini imademo. Tlo je, premda mjestimice pretamno, prilično karakteristički nacrtano, a odlikuje se velikom množinom topografičkih imena, koja se glede pravilnosti jezične i pravopisne od svih dosadanjih sličnih radnja bitno razlikuju. U tom je vojnički geografički zavod pametno postupao, uvaživ, da se vješte tehničke sile posvetiti imaju k znanstvenom izradjenju karte, koja se imala točno izvesti. Geografička znanost ima biti dotičnom zavodu za izdanje upitne karte vrlo zahvalna, jerbo slika sama po sebi pruža obilatu ubaviest, koja se u ostalih zemljovidih i djelih uzalud traži. Pored toga nebi bilo suvišno, da je karti, kao što je već drugdje opaženo [2]), dodan neki tumač (Commentar), koji bi s jedne strane upućivao o pretraženom zemljištu i načinu pretraživanja, s druge pak

[1]) Sr. Književnik II. sv. 4. str. 575.

[2]) A. Petermanns geographische Mittheilungen 1865. 12. H. S. 459.

Digitized by Google

strane znalo bi se, što jošte nije pretraženo, te je za sada jošte geografički sumnjivo. Krajobraz Bosne takovim komentarom bio bi geografičkoj znanosti od neizmjerne koristi, što ipak visoke vojničke vlasti iz osobitih razloga priobćivati žalibože neobičaju. Mi smo si dali velika truda, da se upitna gradiva dočepamo, ali svi napori bijahu uzalud. Usljed toga nam za sada ino nepreostaje, već da samu kartu pomoćju klasičkoga Boué-ova djela, na kojem se i onako gotovo sva hipsometrija osniva [1]), u najglavnijih točkah analizovati pokušamo, te tim da naša orografička obilježja [2]) dotičnih krajeva bar ponešto razširimo i popunimo.

Bosna, najbregovitija pokrajina europejske Turske, sastavljena je sa gromade drugih uzporednih gorskih kosa, koje se sa sjevero-zapada prama jugo-iztoku protežu; najviše kose dižu se 5500–6500 stopa iznad mora. Ove kose su medju sobom razstavljene mnogobrojnimi širokimi plodovitimi dolinami (Une, Sane, Vrbasa, Bosne i njihovih pritoka), koje su gustimi jelovimi, bukovimi, hrastovimi i brezovimi šumami bujno obrasle. Ovaj veliki nepravilni trokut čini se, da je nastavak posljednjih ogranaka vapnenih Alpa (Krasgore). Bosna se po naravi dieli na dvoje: na sjevernu i južnu Bosnu.

Sjeverna Bosna ima svoje naravne medje, koje ju poput četverokuta zapremaju, imenito: Drina, Sava, Una i ono visoko sljeme, koje se izmedju Glamoća i Livna diže (Raduša-Planina, Zec-Planina, 5500—6500 stopa iznad mora), razmedjuje Unu, Vrbas i Bosnu od Neretve, te se stere prama Kreševu i Konjici k Neretvi u Hercegovinu (Lisac 5300′, Visočica pl. 5000′). Predjel dakle ovkraj Une imao bi po naravi pripadati na austrijsku Hrvatsku t. j. na trojednu kraljevinu. Uzporedne poglavitije kose, koje se Plješivicom i Dinarom istim pravcem protežu, jesu; izmedju Une i Sane: Risovac gora i Grmeč, Ljupina, Bilajsko brdo, Crvljevica gora i Crni vrh, izmedju Sane i Vrbasa Kozarac pl. i Krnjo brdo, Dobrinja, Kragujevača, Lisina, Grbovica (4500′) i Koprivnica (4580), koja se na jugo-zapadu Vitorog-pl. hvata; izmedju Vrbasa i Bosne: Skatavica, s koje prama sjevero-iztoku Borjak-pl. i Krnin izlaze; izmedju Banjaluke i Travnika dižu se: Lipovac, Ornavica-pl., Vlašić-pl., a iznad Skoplja diže se 5000′ visoka (Radovan, Vranica, Štit) kosa. Bosni na iztoku diže se uz iztočni brieg velike Tinje do Gornje-Tuzle Majevica-pl. sa sjevernim ogrankom Jasenica gorom, izmedju Spreče i Krivaje diže se 6000 stop. visoka Konjuh-pl. sa (5000′) Javornik-Raševom pl.; iznad Sarajeva Čemrna pl. sa 4800′ visokom Ozren pl., a s iztoka Romania-Stupčanica pl. (5300′) s Kutom i Visočnik-Studenom pl., koju nastavlja 5000′ visoka Javorina-planina.

Južna Bosna naliči poluotoku, kojega spaja samo dolina Drine, raz-

[1]) Höhenquoten nach Ami Boué und theilweise nach Diesen geschätzt.
[2]) Književnik II. 3. sv. str. 403.

Digitized by Google

stavljena od ostale Bosne visokimi 5 do 6000 stop. visokimi kosami (Zeca i Raduše), koje se produžuju od zapada prama iztoku poput visokoga sljemena, koje dieli Sarajevo iza ledja i Drina u okolici Ragatice (Dželibi-Bazar). Ovi su krajevi za mnogo pristupniji sa sjeverne strane nego li sa zapadne i iztočne, da se nebi gore protezale pravcem od sjevero-zapada prama jugo-iztoku. Naravne medje južne Bosne s hercegovačke i crnogorske strane jesu visoka sljemena, koja se 5, 6 i više od 7000 stopa visoko dižu, te gospoduju iztočnom dolinom Neretve: imenito dolomitske glavice od sjev.-sjev.-zap. k jug.-jug.-izt. protežućega se Volujka (6060'), pa pilastoga Dormitora (8000') i od Tare do Kolašina; zatim gromada Koma, jedne od najviših turskih gora (9000), Kučkoga-Koma, Prokletije, Bora, visoki gorski bedemi (Plavi na jugu) Mokreplanine i Gljeba (Žljeba) s njihovimi predgorji do prama Mitrovici na Ibru. Jošte naravnija medja ove jugo-iztočne strane bilo bi razvodje od vrelišta Ibra do podnožja Kopaonika, gore dakle, koje se protežu od kule Jeleš do Rogozne planine (4500'). Iztočna medja južne Bosne vrlo je slabo odieljena od Srbije i ostale Turske: bud dielom Ibra iznad njegovih pritoka, pa od Raške do Mitrovice, bud uzkom Novibazarskom kotlinom, bud napokon nizkim slabo obraslim sljemenom, koje se stere Vapi na iztoku. Ovaj dio Bosne obsiže više mjesta od neke znamenitosti gledeć na obranu kao i na obsjedanje zemlje; imenito Višegrad, Goražde i Foču na Drini, zatim Priepolje, Sjenicu a osobito Novipazar pravi ključ turskih zemalja. Nijedno izmedju ovih mjesta nije toli znamenito, da bi moglo glavnim gradom biti kao što u sjevernoj Bosni Sarajevo sa svojom kotlinom, koja se do Travnika proteže, vazda je središtem administrativnim i vojničkim. Jajce je igralo sličnu rolu samo za zlokobnih vremena za Bosnu naime za turskih ratova.

Hercegovina, koja Dalmacijom medjaši, smatrati se može kao kotlina Neretve, koja prima mnogo pritoka sa sjevero-zapadnih kao i sa jugo-iztočnih krajeva; osim toga znamenita je podzemnimi potoci, imenito onimi, koji dolaze sa podzemnih spilja Trebinjšćice i Gačke. Hercegovina nenalići ni iz daleka čvrsto ogradjenoj kotlini kao što Tesalija, prepletena je s gorami srednje visine, izmedju kojih stere se po koja široka dolina ili kotlina, kao su Nevesinjska, Gacko, Livno izmedju Mostara i Blagaja. Medje hercegovačke prama Dubrovniku odviš su nizke, prama Prologu pako su odveć visoke. Sa strane Bosanske medje su joj vele čvrste, jerbo je zapremaju 5 do 6 i 8000 stopa visoke masivne visočine, presiečene su samo od sedam do osam više ili manje mučnih prielaza, koji su, kada snieg zapade, ponajviše zatvoreni. Njezino glavno mjesto nemože po naravi ino biti, nego vazda blagi Mostar, gdje se nalazi ruševina i ostanaka gospodstva rimskoga.

Mislimo, da neće suvišno biti, ako ovomu konačno dodamo uz političko razdieljenje površinu i broj stanovničtva, kao što se na 3. listu upitne karte nalazi, a to samo od prilike; od matematične bo točnosti nemože ni govora biti, što Turska nije katastralno izmjerena, pa što se pučanstvo u Turskoj, neobičaje popisivati, kao što u drugih izobraženih državah.

Digitized by Google

Bosna je razdieljena na pet kaimakamata (okružja): Sarajevo, Travnik, Zvornik, Banjaluka i Bihać, a ovi na 39 kotara (mudirluka). Hercegovina dieli se na dva kaimakamata (Mostar i Trebinje) i na 13 kotara. Novibazarski pašaluk na dva kaimakamata (Novibazar i Pljevlje) i na 8 kotara.

	Površina u □milja	Katolika	Pravosl.	Muhamed.	Žid.	Cig.	Ukupno
Bosna	760	122.000	360.000	300.000	5 000	9.000	796.000
Hercegovina	220	42.000	130.000	55.000	500	2.500	230.000
Novibazar	135	—	100.000	23.000	200	1.800	125.000
Ukupno	1.115	164.000	590.000	378.000	5.700	13.300	1,151.000

Potom su ove zemlje vrlo riedko napučene: Bosna na 1 □milju broji 1047, Hercegovina 1454 (približuje se Dalmaciji 1740), Novibazar 912 stanovnika; gustoća pučanstva dakle u svih trih jest od prilike ona, koja je u Salcburžkoj, najredje napučenoj austrijskoj krunovini.

Primjeren potrebam vremena smatrati se ima gorenavedeni pregledni krajobraz sviuh katastralnih občina u Hrvatskoj i Slavoniji, koji, izradjen god. 1864. u katastralnom uredu u Zagrebu, nedavno u Beču na svjetlo izidje; sastoji se iz 9 listova, osnovan je na mjerilu 1 bečki palac = 2000 hvati [1]).

Neimade gotovo zemlje u austrijskoj cesarevini, koja bi toli siromašna na zemljovidih bila, kao što je Hrvatska i Slavonija. Svekolike karte o Hrvatskoj i Slavoniji bud posebne bud pridružene Ugarskoj koli gledeć na tlo (Terrain) toli glede topografije neodgovaraju novijem kartografičkom stanovištu. Neimade tomu dugo, što se je vojnička karta cestâ od god. 1832. za sve moguće slučajeve kopirala.

Za izradjenje valjanoga zemljovida nekoje zemlje treba golemih znanstvenih priprava, kojih se je vlada u Hrvatskoj i Slavoniji tek pred nekoliko godina primila. Po tom što kartografičkoga o Hrvatskoj i Slavoniji ponešto valjanoga imademo, to proizti̇če iz najnovije dobe.

Zemljovid Hrvatske i Slavonije i dotične vojničke Krajine Katzenschlägerom izradjen i god. 1857. izdan, jedina je priručna karta, koja se u školi, uredu i u trgovačkih pisarnah rabi te je za sada občinskoj potrebi doskočila. Upitni zemljovid je u ostalom obični kartografički proizvod, kojemu sasvim manjka znanstvena osnova, inače bi sadašnjem kartografičkom stanovištu odgovarao, imenito fali karti tlu primjereno plastičko lice.

Geologičke karte Hrvatske i Slavonije i dotične vojničke Krajine izdane u c. kr. geologičkom zavodu u Beču, predočuju resultate prieglednih geologičkih iztraživanja, kojim je u poznavanju zemljištnih razmjerja upitnih zemalja znatan napredak učinjen. Žalimo, što su ova geologička razmjerja unešena na stari zemljovid cestâ od god. 1831., na kojih je topografija toli

[1]) Prodaje se u katastralnom uredu kod ovdješnjega c. kr. financijalnoga zemaljskoga ravnateljstva.

Digitized by Google

nagrdjena, da je na mnogih mjestih vrlo težko pravo topografičko ime razgonetati.

Kružićev krajobraz trojedne kraljevine i pripadajućih diela vojničke Krajine, koji spada u 17. a podnipošto u 19. stoljeće, ocienismo jurve na drugom mjestu [1]).

Sve ovo daleko je nadvisila karta Hrvatske i Slavonije, koja nije posebni zemljovid već sastavina one velike iz 20 listova sastojeće generalne karte austrijske cesarevine, koju čuveni podpukovnik Šeda u mjerilu 1 : 576.000 od god. 1857. u Beču izdaje. Koncem god. 1865. manjkaše Šedovoj karte jošte tri odsjeka, naime: (XV.) Sedmigradska s Vlaškom, (XVIII.) Hercegovina i Dalmacija i (IX.) Tiska ravnica; ova će jamačno jošte ove godine svjetlo ugledati. Odsjek XIII. sadržaje: Pećuške gore, sjevero-zapadnu stupnjevinu Bosanskoga gorja i hrvatsko-slavonsku Mezopotamiju (zemlja izmedju Drave i Save), koju popunjuje s iztoka XIV., a s jugo-zapada XII. odsjek, posljednji sadržaje Kranjsku i poluotok Istru sa susjednimi predjeli Hrvatske. Šeda je osnovao svoju znamenitu radnju na autentičkih i najnovijih vrelih, koja je marljivo i umno preradio. A što se tiče tehničkoga izvedenja karte priznano je od najvećih kartografičkih auktoriteta, da je upitna radnja u svakom obziru majstorsko djelo. Ova je prva kartografička radnja o Hrvatskoj i Slavoniji i dotičnoj Krajini na tudjem jeziku, koja se gledeć na topografiju točnošću i pravilnošću jezičnom i pravopisnom iznad svih dosadanjih odlikuje. Budući da Šeda nije samo svojim izvrstnim djelom znanstvenom stanovištu namjeravao zadovoljiti, nego ju takodjer zahtjevu praktične porabe udesiti, s toga posljednjeg razloga preobilno ju je napunio topografskimi imeni. Ovo topografsko prepunjenje kvari ponešto priegled te neizrazuje onako mjestimice vertikalna razmjerja zemlje, kao što bi željeti bilo. Uz to su s obzirom na mjerilo i na preobilnu topografiju pismena toli sitna, da treba dobro oružati oko da se mogu mjesta osobito u gorovitih krajevih čitati. Mi ćemo ovu kartu jošte uvažiti u savezu sa sliedećom.

Gore navedeni katastralni krajobraz Hrvatske i Slavonije osnovan je na potankoj katastralnoj izmjeri. Tim je kartografija pomenutih zemalja svoju novu dobu nastupila; na ovoj bo karti imati će se osnivati svaka buduća kartografska radnja o Hrvatskoj i Slavoniji. Najvišim riešenjem od god. 1817. bje odlučeno austrijsku cesarevinu katastralno izmjeriti. Ove katastralne operacije, nekoliko krat prekinute, dospješe koncem god. 1863. tako daleko, da je u čitavoj carevini austrijskoj (osim vojničke Krajine, gdje je triangulovanje tek započelo), jošte 4.062 austr. milje □ preostalo na tanko izmjeriti; imenito u Ugarskoj od 3727·7 austr. m. □ jošte 3107·8 a. m. □ uz to čitav Erdelj od 954·8 m. □. U Hrvatskoj i Slavoniji započeto je triangulovanje II. i III. reda god. 1857, a izmjera na tanko trajaše od god. 1859. do 1863. uključivo. Katastralne operacije svake zemlje u

[1]) Književnik I. 3., str. 443.

Digitized by Google

austrijskoj carevini temelje se na posebnom zemaljskom astronomskom meridianu; razlike pak izmedju ovih zemaljskih meridiana i glavnoga bečkoga meridiana (zvonik sv. Stjepana) dovedene su računom u suglasje. Katastralne operacije u Hrvatskoj i Slavoniji osnovane su na astronomskom meridianu od Kloštra-Ivanića, na kojem će se meridianu valjda upitne operacije i u vojničkoj Krajini osnivati.

Ovom kartom znatno je napredovalo geografsko poznavanje Hrvatske i Slavonije, te nije samo za poreznu upravu zemlje neobhodno potrebita, već je sa geografičkoga i statističkoga gledišta vrlo znamenita. Upitnim krajobrazom ponajprije je točno označena razitost zemlje; površina, koja se u geografiji i statistici od prililike (334 austr. m. □) navadjala, sada je točno proračunana, uz to je na 5. listu dodan broj poreznih občina i broj komada zemlje. Po tom broji:

		porez. občina	površina jutara	komada zemlje
Riečka	županija . .	66	281.189	333.173
Zagrebačka	„ . .	337	770.861	689.886
Varaždinska	„ . .	149	317.672	364.467
Križevačka	„ . .	140	310.724	307.327
Požežka	„ . .	185	436.141	251.119
Virovitička	„ . .	227	813.098	366.950
Sriemska	„ . .	118	424.033	338.338
	Ukupno . .	1.222	3,353.718	2,651.260

Usljed toga dakle iznosi površina Hrvatske i Slavonije **335·37** austr. milja □ (10000 jutara ide na 1 a. m. □).

Narav stvari zahtieva, da se triangulovanjem zemlje čim više točaka izmjeri. Svekolike trigonometarski izmjerene visine na karti su točno unešene i u bečkih hvatih izražene [1]). Tim je geografija Hrvatske i Slavonije znatno napredovala, jer su pruženi točni podatci za proučiti vertikalna razmjerja ili hipsometriju zemlje. Plastika zemlje nije doista na katastralnom krajobrazu nacrtana, nu ovoj nestašici doskače Šedova karta, koja predočuje dosti jasnu sliku naše domovine.

Žalimo, što se na upitnom katastralnom krajobrazu ogromna pukotina nalazi, naime varaždinska vojnička Krajina, u kojoj vojnički katastar nije jošte svoje operacije smirio.

Pošto je ovom katastralnom potankom izmjerom kartografski temelj za Hrvatsku i Slavoniju položen; s toga je vojnička vlast započela sa svoga gledišta pretraživanje o vertikalnih i topografičkih odnošajih zemljišta. Od ovih vojničkih topografičkih radnja, nadamo se za koju godinu tako zvanoj generalštopskoj karti Hrvatske i Slavonije, koja bez sumnje neće zaostati iza sličnih izvrstnih u vojničko-geografičkom zavodu izvedenih kartografičkih djela.

[1]) Znamenitije hipsometričke točke (usljed trigonometričkoga mjerenja) samo u Hrvatskoj priobćene su već od Zeithammera. Sr. Petermanns Geographische Mittheilungen 1861., str. 95—105.

Digitized by Google

Panonija u IX. stoljeću.

Priobćuje

dr. Hermenegild Jireček.

I.

Panonija sastojala se je za vrieme Rimljana iz triju česti: iz Panonije gornje t. j. medju gorami današnje bečke šume (starim Kumeo-berkom), Dunavom i riekom Rabom, s jezerom Neziderskim i s glavnim gradom Carnutum; iz Panonije dolnje, što je ležala medju Dunavom, Dravom i gorami sada štajerskimi (mons Caetius) s jezerom Plesom (jezero blatno) i s glavnim gradom Acincum (današnjim Budin-gradom); napokon iz Panonije treće ili iz Valerije, medju Dunavom, Dravom i Savom.

Ime Panonije sačuva se uzprkos svim nepogodam, prouzročenim seobom naroda, i to tako, da razlikujemo jošte u 9. stoljeću Panoniju gornju i Panoniju dolnju, u istom obsegu, kao i za rimskih vremena; samo Valerija t. j. zemlja medju Dravom i Dunavom nije više spadala u obseg Panonije.

Pošto se Longobardi preseliše u Italiju g. 569, ostane Panonija u vlasti Avara, neposrednih nasljednika Longobarda. Avari pridržaše gospodstvo, te gospodovahu sve do godine 796., koje su godine bivši poraženi u dvjema vojnama i sami podpali pod vlast franačkoga kralja Karla (velikoga).

Panonija imala je zahvaliti se Frankom i Slovjenom, što se oslobodi avarskoga jarma; g. 796. posla naime Erich, markgrof furlanski, svoj narod pod vojvodstvom Slovjenina Zvonimira, bez dvojbe kneza panonskih Hrvata, proti glavnomu hringu Avara (medju Dunavom i Tisom), te pošto on taj hring predobi, pridruži mu se iste godine jeseni takodjer sin Karlov Pipin s Bavarci, s Alemani i s Talijani, da jih sasvim poraze. (Herichus dux Forojuliensis, missis hominibus cum Wonomyro Sclavo in Pannonias, hringum gentis Avarorum — spoliavit. Ann. Laur. His expletis rex Pippinum filium suum cum Italicis ac Baioricis copiis in Pannoniam ire jussit, Einh. Ann. Carolus 796 Aericum comitem destinavit et cum eo immensam multitudinem, Hunos exterminare. Qui minime resistentes reddiderunt se per praefatum comitem Carolo. Eodem anno igitur misit Carolus Pipinum filium suum in Hunnia cum exercitu multo; qui perveniens usque ad celebrem eorum locum, qui dicitur rinch, ubi iterum omnes eorum principes se reddiderunt Pippino etc. Anon. de Conv.)

Digitized by Google

Pipin vraćajući se s ove pobjedonosne vojne, podloži Panoniju svojoj moći te uvede ujedno crkveni red. Političku upravu Panonije preda Geroldu, svaku kralja Karla, upravljatelju bavarske vojvodine; crkvenu upravu uredi tako, da su biskupi pasovski dobili gornju Panoniju t. j. zemlju medju Kumeo-berkom, Dunavom i Rabom, dočim je dolnja Panonija, medju Rabom, Dunavom i Dravom, podpala pod salcburžke biskupe. (Pippinus inde revertens partem Panoniae circa lacum Pelissa inferioris, ultra fluvium qui dicitur Hrapa, et sic usque ad Dravum fluvium et eousqe, ubi Dravus fluit in Danubium, prout potestatem habuit, praenominavit Arnoni Juvavensium episcopo. Anon.)

Pošto su Avari nadvladani, a Panonija podpade pod vlast franačku, odlahnu žiteljstvu, koje su Avari okrutno tlačili. Ovo žiteljstvo bješe slovjensko, pomiešano s ostanci Gepida i Avara. Odatle sliedi, da je Panonija već za vrieme avarskoga gospodstva imala čestimice slovjensko žiteljstvo. Broj Slovjena bijaše ovdje tako velik, da su Franci dolnju Panoniju počeli nazivati Slavonijom (Sclavinia) razumievajući tim ujedno takodjer stare krajeve karantanske (mittens in Sclaviniam, in partes videlicet Quarantanas atque inferioris Pannoniae; — Partes Sclavorum, Sclavinia, Slavonia. Anon.)

Medju ovimi Slovjeni i zaostalimi Avari zametnuše se naskoro velike kavge o sjedištih, i to tako, da je god. 805. kapchan avarski otišao k caru Karlu moleć ga, da mu opredieli drugo sjedište, i to u gornjoj Panoniji medju Carnuntom i Sabarijom, jer da nemože ostati dulje u svojih dosadanjih sjedištih, zbog nasilja, što mu čine Slovjeni. Car Karlo pristade na njegovu molbu, nu taj kapchan umre na brzo, a kavge medju Slovjeni i Avari nastavljahu se i nadalje, dok nestiže god. 811. vojska u Panoniju upravo s tom namjenom, da se mir povrati.

II.

Kakova su plemena i podrietla bili panonski Slovjeni? Na ovo pitanje odgovara dovoljno već samo ime, kojim jih Franci nazivahu, a ovo je bilo „Sclavi“ za narod, a „Sclavinia“ za zemlju, („slougenzin marcha“ slovensko zemljište, sclavinae literae, slovensko pismo, slovenskije knigy.) Odatle izvodimo, da su se zvali „Slovjeni“ i da su proizlazili od onih Slovinjana, koji su imali svoja sjedišta u Erdelju i na tračkom poluotoku.

Ovo mnienje potvrdjuje još i dalnji razlog, što se osniva na imenih naselbina i na nazivih mjesta; topički nazivi erdeljski i panonski sigurno se vrlo sudaraju. Nemislimo tu doduše na ime Pleso, kojim se je nazivalo blatno jezero već za rimskih vremena i sve do 9. stoljeća (Peiso lacus, Pelso lacus, lacus Pelissa, Pelisa-sco), niti mislimo na imena rieka: Sala, Mura, Drava i Sava poznatih već za rimskih vremena; nu pred očima nam je naziv grada Pešte, naziv šume bakonjske i oblici raznih topičkih imena.

Ime Pešć jest u savezu sa staroslovjenskim (bugarskim) pešćera, sa hrvatskim i srbskim peć, sa českim pec, te znači špilju u stienu iztesanu ili od prirode načinjenu, dakle u strogom smislu našu rieč: pećina. Ime Ofen,

Digitized by Google

kojim se sada Budin njemački zove, nije ništa drugo nego li prievod rieči peć u kašnjem smislu, (cf. češki pec) odkuda moramo izvoditi, da je ime Pešta prvobitno pripadalo naselbini na desnom, a ne na lievom briegu Dunava, te da je uzeto od pećinastih peći ili brloga (barlang), kakove se još i danas vide u Promontoru. (Sr. Barlang — falva = Peštera u Erdelju.)

Šuma sada Bakonjska, zvaše se Bukonj-Šumla (još danas B. Mariae V. de Bocconio vel Buctati alias Bakon-Sumla). Što je „Šumla“? Sigurno ništa drugo nego li hrvatski i srbski „šuma,“ slovački „hora.“ Ime Šumla glasi kao i naziv tvrdje Šumle na Balkanu te se opetuje takodjer u nazivih naselbina Kis-Somlyo, Somlo-Vásárhely blizu bakonjske šume, glasovitih vinarstvom, zatim u nazivih naselbina erdeljskih Alfalu-Somlyo i Csomafalvi-Somlyo (u György-Sz.-Miklos). — Što znači Bukonj, težko je reći. Stariji oblik iz IX. stoljeća jest Bukon (Sug Comes de Bukon 1082), drugi pako glasi Bokon (locus Beél in silva Bokon 1036, sadašnji Bakony-bél B. Mariae V. de Bocconio), odkuda nasta po magjarskom izgovoru današnji Bakonj. Nije li možda rieč „buk,“ drvo koje je na gorah bakonjskih veoma razšireno, izvor evo rieči, odakle i Bukovina? Nu bilo kako mu drago, važnije je svjedočanstvo, osnivajuće se na rieči „šumla,“ jer ova je bez svake dvojbe i glasom i oblikom staroslovjenska kao što i pešć.

Mjestno ime Kövesd kod Pećuha, glasilo je prvobitno bez dvojbe Govosd, kao što se i dan danas imenuje naselbina kod Broose u Erdelju Gura-Govosdi; Govosd pako nije ništa drugo nego li Gvozd (cf. Kovasna = Kvasna, Zalatna = Zlatna); a gvozd znači šumu, goru (gora, gura), odakle sliedi, da je Gura-Govozdi tautologija. — Tapolcza (na sjevernom briegu Blatnoga jezera), prvobitno Toplica, opetuje se u Erdelju na dvjema mjestima, kod Broose i kod Bistrice. — Berzence t. j. Brznica, prvobitno rieka = Briznik u Brooskom srezu. — Dabroncz = Dobrocz kod Brose, Dobruča na ušću Dunava. — Döbrönte-hegy = Debren i Debrek u Erdelju. — Ternava rieka = Ternava (Kokel), Ternavica u Erdelju. — Strěgom (Oštrogom) = Strigonica kod Broose i druge. — Kao što imade u okolici blatnoga jezera, tako imade i u Erdelju nekoliko naselbina i dvorova, koji se zovu Čehi: Somlyo-Csehi, Panczel-Cseh, Szilagy-Cseh, gdje nam nevalja misliti na kakove češke naselbine. — Tzitun, stara naselbina kod grada Bezprema u XI. vieku imenovana, glasi kao naziv thesalskoga grada Zeitun, znači pako kao Cetinj na Crnoj Gori mjesto poraslo crnogoricom. — I na to se je vriedno obazrieti, da nas naziv slovjensko-panonskoga kneza Inga sjeća na ime erdeljske gore za Brašovom, Ingo-vanyos zvane, gdje su u susjedstvu i drugi nazivi slovjenski: Predjal to jest predjel (Wasserscheide), Zagon, Kvasná (Kovaszna), Patak (potok). — Napokon posvjedočavaju i oblici imena okolo blatnoga jezera izvor dako-slovjenski, kao Varasdhegy, Sarosd, Szepesd, Kölesd, Bükosd, Nadasd (bug. nedežde = nada), Szombath (Subota), Szent t. j. svętъ, sveti u Magjara, Keszthel t. j. kostel (crkva), gdje se *o* preslovi u *e*, kao što i u nazivu Veda, Vedica = Voda, Vodica; Chezul Hezil = Kocel.

Digitized by Google

Promatrajuć sva ova svjedočanstva nemože nam se ino nego da izrečemo temeljito mnienje, da su Slovjeni, što su se iza poraza Avara koncem VIII. stoljeća na jednom u velikom broju u Panoniji pojavili, bili „Slovjeni" u užem smislu.

Drugo pleme bijahu Dudlebi, o kojih je dvaputa govor, jedanput god. 873. kod Anonyma (in Dudleipin), po drugiput god. 891. (in comitatu Dudleipa). Pleme toga imena pojavljuje se i na drugih stranah Slovjenskoga svieta, kod ruskih i kod českih Slovjena; ovdje su bili naseljeni na rieci, koja se zove Knežaha. Ime Knežaha je jedno te isto kao i Kaniža, dočim Kaniža nije nego obljubljeno Magjarom razstavljanje iz kneža-ha.[1]) Dudlebi bijahu dakle naseljeni kod rieke Mure, ondje gdje u nju utiče Knežaha. U ostalom je i drugi potok Knežaha u susjedstvu, na kojem leži naselbina Rácz-Kaniža. U srezu tih Dudleba bijaše naselbina imenom Ruginesfeld (891.)

Pribina knez nitranski dodje okolo god. 840. u Panoniju zajedno sa sinom si Koceljem, u pratnji mnogo prijatelja, koji su s njim pošli iz prvobitne nitranske domovine, preko Bugarske sve do Panonije. (Privina cum suis pertransivit fluvium Sava. Anon). A nećemo pogriešiti, ako budemo smatrali osobe družine Pribinove od g. 850. za Slovake, koji su s njim došli; bijahu pako sliedeći: osim sina Kocelja, Unzata, Chotimir, Ljutomir, Skrben, Silic, Vlkan, Vitimir, Trebic, Prisnic, Svemir, Čežka, Krešimir i Gojmir (Anon). Vitimir i Unzata preživiše Pribinu, budući su živili jošte g. 864—865. Neima dvojbe, da je jezik, kojim govorahu Pribina i Kocelj bio nitransko-slovački i da su tim jezikom u obće govorili u Pribinovu gradu.

Pošto je Panonija podpala pod Karlovu vlast, započeše se i Bavarci ovdje naseljivati, osobito se mnogo svećenika dovuće u netom osvojene pokrajine, gdje jih čeka bogota žetva, medju žitelji istom pokršćenimi. (Postquam Carolus Hunis rejectis episcopatus dignitatem Juvavensis ecclesiae rectori commendavit, coeperunt populi, sive Sclavi vel Bagoarii inhabitare terram, unde illi expulsi sunt Hunni, et multiplicari. Anon.)

Oni Avari, što zaostaše u Panoniji, spominju se ovdje g. 821. posljednjiput. Već Anonymus, koji je pisao okolo god. 871—873. piše o njih tako, kao da jih ovdje ni neima, dočim dodaje jošte o Gepidih izriekom, da jošte nekoji ovdje stanuju (de Gepidis autem quidam adhuc ibi resident).

III.

Jedva što je Karlo Panoniju, koju Avarom ote, svojoj državi pridružio, obljubi ju veoma; valjda zato, što je tim postao susjedom bizantinske države, za čim su Franci već odavna težili. I zbilja, stari Sirmium počeše od ovo doba nazivati franačkim krajištem: Franko-Chorion. — Karlo videći, da će biti

[1]) Znamenit je pojav, što su i u Českoj ime Dudlebi i Knežaha u uzkom savezu; Dudlebi je naselbina kod Kraljeva Gradca a Kněžna je rieka, što nedaleko od toga grada u Orlicu (cf. Orljava) utiče.

Digitized by Google

kršćanstvo najbolje sredstvo učvršćenju političke vlasti, pobrine se iz svih sila za to, da žiteljstvo panonsko poprime vjeru krstovu. Pak gle, živalj slovjenski prigrli bez odvlake svjetlo vjere kršćanske te se pokrsti najvećom pripravnošću. Karlo nemogaše ni dočekati povratak salcburžkoga biskupa Arnona iz Rima, gdje je upravo primio dostojanstvo nabiskupa, da ga k Slovjenom pošalje. Jošte god. 798. ode Arno u Panoniju, poslije toga posvećen je Deotericus za chorepiskopa panonskoga. Isti nadbiskup Arno i markgrof Gerold uvedoše Deoterika u Panoniju, te ga predadoše slovjenskim knezovom. Zemljište, kojim je upravljao Deoterik kao duhovni upravitelj, obsizaše zemlju karantansku i zemlju panonsku sve do stoka Dunava i Drave (illi episcopo regionem Carantanorum et confines eorum occidentali parte Dravi fluminis usque dum Dravus fluit in amnem Danubii. Anon.) Opaziti valja, da je ovdje uredjeno podbiskupstvo za svukoliku zemlju korutansko-panonsku.[1])

Prvi podbiskup ili chorepiscopus (t. j. pokrajinski biskup) bješe rečeni Deoterik i to od 798. ili 799. sve do vremena nadbiskupa Adalrama.

Drugi bješe Otto, ustanovljen od nabiskupa Adalrama, koji je stolovao na arcibiskupskoj stolici od 822—836.

Treći bješe Osvald, ustanovljen od arcibiskupa Liupramma, koji vladaše od 836—859. Ovaj Osvald živio je jošte za arcibiskupa Adalvina (vlad. 859—873) i za pape Nikole I. (858—867), koji mu posla dva lista, nazivajuć ga chorepiskopom karantanskim: (Huic Osvaldo scripsit Nikolaus papa duos canones, qui in Corpore decretorum inventur[2]).

Knez Pribina izprosi od arcibiskupa Ljupramma (vlad. 836—859) posebnoga svećenika za svoj grad Blatno a ovaj mu dade najprije svećenika Dominika (god. 850, dedit Privina presbyterum suum Dominicum in manus et potestatem Liūprammi, et L. illi presbytero licentiam concessit, in sua dioecesi missam canendi, commendans illi ecclesiam illam — i. e. Sanctae Dei G. Mariae in castro Mosaburg — et popolum procurandum, sicut ordo pres-

[1]) Već prije toga, za salcburžkoga biskupa Virgilija, bijaše podbiskupom u pravoj Karantanskoj Modestus; nu taj umre jošte za živa Virgilija (Virgil sam umre g. 784), a nikakav podbiskup nebješe za tim u Karantansku poslan, već samo svećenici.

[2]) Moć što ju chorepiskopi imadjahu opisuje se kod Anonima ovako: Virgilius episc. sua vice misso suo episcopo, nomine Modesto, ad docendam illam plebem et cum eo quatuor presbyteros et unum diakonum cum aliis clericis — dans ei licentiam 1. ecclesias consecrare et 2. clericos ordinare juxta canonum diffinitionem, nihilque sibi usurpare, quod decretis sanctorum patrum contrairet. — Jussu Caroli ordinatus est Deodericus episcopus ab Arnone archiepiscopo, quem ipse Arno et Geroldus comes perducentes in Sclaviniam dederunt in manus principum, commendantes illi episcopo regionem, ut 1. potestative populum regeret sua praedicatione et evangelica doctrina doceret servire Deo, et 2. ut ecclesias constructas dedicasset, 3. presbyteros ordinando constituisset. 4. totumque ecclesiasticum officium in illis partibus, prout canonicus ordo exposcit, perficeret. — (O razlici medju chorepiskopi i biskupi piše Decret. Gratiani, c. 4 Dist. LXVIII.)

Digitized by Google

byteratus exposcit. Anon.); iz kojih se rieči uviditi može, da je Dominik bio svećenik druge biskupije, a ne salcburžke. Po smrti Dominika nasliedi ga Swarnagal presbyter, et praeclarus doctor cum diaconis et clericis; po Swarnagalu Altfridus presbyter et magister cujuscunque artis, sve za vrieme Ljupramma, dakle medju godinami 850—859.

Ovoga Altfrida povisi nasljednik Ljuprammov, arcibiskup Adalvin, na arcipopa (Quem Adalvinus archipresbyterum ibi — in Mosaburg — constituit, commendans illi claves ecclesiae curamque post illum totius populi gerendam. Anon.)

Altfrida nasliedi, kao arcipop Rihpaldus, koji je stanovao na Blatnu sve do vremena Methodijevih, koji bješe ustanovljen za biskupa panonskoga, dakle do god. 870.

Ove se godine obnovi stara propala panonska biskupija, s biskupskim sjedištem u Blatnu gradu Koceljevu, te nebijaše više podredjena arcibiskupom salcburžkim, već stajaše neposredno pod rimskom stolicom; jer propala panonska biskupija podpadaše pod rimski patrijarhat. Ovim se razjasnuju rieči u dopisu pape Adriana god. 869. Kocelju: Hi fratres, Constantinus et Methodius, cognoscentes apostolicae sedi hereditarie obvenire vestras partes etc.; i rieči Methodijeve, koji reče njemačkim biskupom, da je to baštinstvo sv. Petra, te ako si kakovo pravo na to prisvajaju, da proti kanonom grieše.

O panonskoj se biskupiji prepirahu njemački biskupi ljuto s rimskom stolicom; ovomu prepiranju moramo pripisati postanak vrlo važnoga spisa, koji se zove Anonymus de conversione Bagoariorum, što bi spisan okolo 871—873. u Salcburgu, kao što i dva dopisa pape Ivana VIII. kralju Ljudevitu Njemačkomu i legatu Pavlu Ankonitanskomu. Napokon pobiedi Rim, a panonska biskupija bude neposredno sdružena s rimskom stolicom. A kada Methoda povisiše na čast arcibiskupa moravsko-panonskoga 874., postade Panonija čest moravske biskupije.

Kada je rimska stolica iz nova panonsku biskupiju ustrojavala, pozivaše se na to, da je u Panoniji bio negda biskupom sv. Andronik, jedan od 70, nasljednikom kojega postade Methodius g. 869, (da i světit' na episkopstvo v Panoniji na stol sv. Andronika apostola ot 70. Ježe i byst'. Leg. Pann.) Grci nazivahu Andronika zbilja apostolom, a tiem se nitko drugi nemisli nego Andronikus, koga spominje apostol Pavao u epistoli Rimljanom (XVI, 7), „Pozdravite Andronika i Junija, rodjake i sutamničare moje, koji su glasoviti medju apostoli i koji bijahu preda mnom u krstu.“ Kod Pseudo-Dorothea piše se o Androniku, da je bio biskupom u Panoniji: (cujus meminit apostolus in epistola ad Romanos), Panoniae episcopus (Schlözer Nestor).

IV.

Karlo urediv crkvu uredi podjedno i politički red. Panonski Slovjeni zadržaše svoje knezove, najvišu upravu vojničku i političku dobiše markgrofi franačko-bavarski.

Imena knezova slovjenskih jesu sliedeća: Ingo, koji primi prvi vjeru

Digitized by Google

kršćansku (798.), te silovito nastojaše, da ju raširi medju podčinjenim si pukom. (Quorum ducum atque comitum unus, Ingo, multum carus erat populis et amabilis propter suam prudentiam. Cui tam obediens fuit omnis populus, ut si cuique vel carta sine literis ab illo directa fuit, nullus ausus est suum neglegere praeceptum. (Anon.[1])

Po Ingu navode se početkom 9. stoljeća: „aliqui duces in illis partibus, quorum nomina sunt: Priwislauga, Cemicas, Ztoimar, Etgar, sve dok se oko god. 838—840 nespominje Pribina.

Njemački markgrofi, kojim bješe povjerena skrb nad Panonijom, sliedjahu jedan za drugim ovako:

Geroldus I., svak caru Karlu (796—799, ubijen u bitki s Avari negdje u Panoniji, nezna se gdje). — Goterammus (802 ubijen u nekoj razmirici na bavarskom gradu Günzburku, in castello Guntionis). — Werinharius, Warnarius (Werner), 805, stolujući u Laureacu. — Albericus. — Gotafridus (823). — Geroldus II. et Baldricus Forojuliensis 826 comites, avarici limitis custodes, comites ac pannonici limitis praefecti. Gerold se imenuje još godine 834. — Radbodus 835—856. Za njega bijahu sliedeći manji grofovi: Helmoinus, Albgaricus, Pabo. — Carlmannus 856—863 (expulit Pannonici limitis et Carantani duces). — Gundacarus 863—869. — Wilhelmus et Engiscalcus 871. — Aribo comes 884. — Arnulfus, Carlmanni filius 884.

U isto vrieme, kada je Arnulf Panonijom gospodovao, naime god. 884, dogodi se, da se je Arnulf razdvojio sa Svatoplukom, knezom moravskim, koji ga pokrivi zbog očitoga neprijateljstva; Arnulf primi stranom pod zaštitu neprijatelje Svatoplukove, sinove Wilhelmove, i Engiskalkove, stranom pobuni Bugare, da navale god. 883 na svatoplukovu državu. Iz toga porodi se rat, u kojem Svatopluk, prebrodiv Dunav s vojskom, oplieni gornju Panoniju strašno i jedan dio dolnje, nebivši radi toga pokaran od cara Karla Debeloga.

Brzo zatim poče Arnulf navaljivati na cara Karla Debeloga, hoteći ga s priestolja srušiti; u tu svrhu pomiri se sa Svatoplukom (885), da tim sigurnije može udariti na Karla, što godine 887 zbilja i učini, imajući sa sobom vojsku, sastojeću iz korutansko-panonskih Slovjena (cum manu valida Noricorum et Sclavorum. Ann. Fuld.)

Malo je vremena postojao mir medju Arnulfom i Svatoplukom; jošte godine 890. dodje Arnulf u Panoniju, te se sastane prijateljski sa Svatoplukom u Omuntesberku. Isto se tako god. 891. mir obnovi; nu već god. 892. opre se Svatopluk Arnulfu tako, da Arnulf zaključi udariti na Moravu svimi silami. U ovo vrieme opažavamo prviput, da Svatopluk posjeduje Panoniju; jer sada Arnulf pošiljajući poslanike k Bugarom, stanujućim na Tisi, nemogoše oni preko Panonije, već moradoše na okolo po Savi, da dodju k Buga-

[1]) Ob ovom knezu Ingu pripovieda se ista pripoviest kao i o Svatopluku 80 god. kašnje; koji nebijahu kršćani, o tih se kaže, da su vani objedovati morali za vrati, čim jih prisili, da su se pokrstili.

Digitized by Google

rom (missi propter insidias Zuentibaldi ducis terrestre iter non valentes habere, per fluenta Savae navigio in Bulgaria perducti. 892.)

Pripoviedanjem cara Konstantina Porf. nadopunjuje se znanje, da je Svatopluk posjedovao znamenite dielove Panonije, jer kaže, da je država Svatoplukova Velika Morava počimala, gledeć od juga na sjever, već odmah za Sriemom; nu Blatno nebijaše još u moći Svatoplukovoj.

Dvie godine po smrti Svatoplukovoj predade Arnulf grad Blatno knezu slovenskomu Braslavu, da ga brani u pogibeljih, što su se u ono vrieme vrlo umnožavale; jer su se već i Magjari počeli naseljivati na granicah Panonije, bivši u tom kako se kaže podupirani od Moravaca.

Jošte god. 900. kaže se, da su Magjari navalili na južne dielove Moravske, naime na Korutansku, čim se samo Panonija razumievati može.

A god. 949. piše car Konstantin Prof.: Zemlja, što ju Magjari osvojiše, bješe zemlja moravska, iz koje iztjeraše domaće žiteljstvo, (Turcae terram ad sedes collocandas quaerentes, magnam Moraviam ingressi, incolas ejus expulerunt, ibique sedes suas posuerunt, tenentque etiam in hodiernum usque diem).

V.

Da laglje razumijemo i upoznademo dogadjaje panonske u 9. vieku, navodimo u sliedećem članku regesta i zapiske iz kronika, protežućih se na Panoniju kronologičkim redom:

805. Capcanus princeps Hunorum, propter necessitatem populi sui, imperatorem (Carolum) adiit, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus esse non poterat. (Ann. Einh.)

811. Imperator misit exercitum in Pannonias ad controversias Hunorum et Sclavorum finiendas. Circa medium Novembr. Aquas venit; fuerunt Aquis adventum eius exspectantes, qui de Pannonia venerunt, Can-izauci, princeps Avarum et Tudun, et alii primores ac duces Sclavorum circa Danubium habitantium, qui a ducibus copiarum quae in Pannoniam missae fuerunt, ad praesentiam principis jussi venerunt. (Ann. Einh.)

820. Tres exercitus contra Liudevitum in Pannoniam mittuntur, quorum unus de Italia per Alpes Noricas, alter de Saxonia per Carantanorum provinciam, tertius Francorum per Boioariam et Pannoniam superiorem ingressi, cum in unum venerunt, totam pene regionem ferro et igni devastantes nullo gravi damno accepto reversi sunt. (Ann. Einh.)

821. In quo conventu (Francofurtensi) omnium orientalium Sclavorum i. e. Abodritarum, Soraborum, Wilezorum, Beheimorum, Marvanorum, Praedenecentorum et in Pannonia residentium Avarorum legati cum muneribus ad se directas audivit imperator. (Ann. Einh.)

827. Interea Bulgari Sclavos in Pannonia sedentes, misso per Dravum navali exercitu, ferro et igne vastaverunt et expulsis eorum ducibus Bulgaricos super eos rectores constituerunt. (Ann. Fuld.)

829. Ludovicus rex audita atque discussa quaestione inter Adalramum

Digitized by Google

archiepiscopum Salcburgensem (dicentem, Arnonem antecessorem suum ipsam parochiam habuisse et ibi praedicasse) et Reginherum Pataviensem episcopum (affirmantem, ipsam parochiam ad dioecesim Pataviensem pertinere debere) parochiam eo modo inter eos dividere jussit: Ut Reginharus ep habeat ad dioecesim suam de ista occidentali parte fluvii qui vocatur Spraza, ubi ipsa oritur et in aliam Sprazam cadit, et ipsa in Rapam fluit; Adalrammus vero archiepiscopus ex occidentali ripa supradictarum aquarum in orientalali et in australi parte ad dioecesim Juvavensem, et ita in antea, sicut Arno antecessor eius habuit, pleniter habeat. (Mon. Boic. XXXI. n. 23.)

834. Ratbodus suscepit defensionem termini (in Oriente). In cujus spatio temporis quidam Priuina, exulatus a Mojmaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Radbodum. Qui statim illum praesentavit damno regi Hludovico (Germanico 840—876) et suo jussu fide instructus baptisatus est in ecclesia St. Martini loco Treisma nuncupato, curte videlicet pertinenti ad sedem Juvavensem (Traiskirchen). Qui et postea Radbodo comissus, aliquod cum illo fuit tempus. (Anon. de con. Bag.)

Cui quondam (Pribinae) Adalramus archiepiscopus (Juvavensis, † a. 836) ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam (verisimillime ad honorem St. Emerammi, quae hodiedum est cathedralis episcopi Nitriensis in castro Nitriensi (Anon. de conv.)

838. Interim exorta est inter illos (Pribinam et Radbodonem) aliqua dissensio, quam Privina timens, fugam iniit in regionem Vulgariam cum suis et Chozil filius ejus cum illo. Et non multo post de Vulgaria Ratimari ducis (838) adiit regionem. Illoque tempore Hludovicus rex Bagoariorum misit Ratbodum cum exercitu multo ad exterminandum Ratimarum ducem (Anon. de conv.)

Ratimarus diffisus se defendi posse, in fugam versus et praedictus Privina substitit et cum suis pertransivit fluvium Sava, ibique susceptus a Salachone comite pacificatus est cum Ratbodo. (Anon. de conv.)

Aliqua vero interim occasione percepta rogantibus praedicti regis fidelibus praestavit rex Privinae aliquam inferioris Pannoniae in beneficium partem circa fluvium qui dicitur Sala. Tunc coepit ibi ille habitare et munimen aedificare in quodam nemore et palude Salac fluminis et circumcunque populos congregare ac multum ampliari in terra illa. (Anon. de conv.)

848. Pervenit ad notitiam Hludovici regis, quod Priuina benevolus fuit erga Dei servitium et suum, quibusdam suis fidelibus saepius ammonentibus, concessit illi in proprium totum, quod prius habuit in beneficium; actum loco publico in Reganespurk a. D. 848, Indictione 11, die 4. Idus Octobris. (Anon. de conv.)

Sed postquam prefatum munimen aedificavit, construxit infra primitus ecclesiam, quam Liuprammus archiepiscopus (Juvavensis 836—859) cum in illa regione ministerium sacerdotale potestative exercuit, in illud veniens castrum in honore S. Dei G. Mariae consecravit, anno vid. 850. (Anon de conv.)

Digitized by Google

850. Tunc (i. e. a. 850, IX. Kal. Febr.) dedit Priuina presbyterum suum nomine Dominicum in manus et potestatem Liuprammi arch., et Liuprammus illi presbytero licentiam concessit, in sua dioecesi missam canendi, commendans illi ecclesiam illam et populum procurandum, sicut ordo presbyteratus exposcit. (Anon. de conv.)

850. Indeque rediens idem pontifex et cum eo Chezil, consecravit ecclesiam Sandrati presbyteri et ecclesiam Ermperhti presbyteri.

852. Transactis fere duorum (852) aut trium (853) spatiis annorum ad Salapiugin consecravit Liuprammus ecclesiam in honore Sti. Hruodberti, quam Priuina cum omni supra posito tradidit Deo et S. Petro atque Hruodberto (i. e. patronis ecclesiae Juvavensis) perpetuo in usum fructuarium viris Dei Salcburgensium babendi (Anon. de conv.)

Postmodum vero roganti Privinae misit Luiprammus arch. magistros de Salcburk, murarios et pictores, fabros et lignarios, qui infra civitatem Privinae honorabilem ecclesiam construxerunt, quam ipse Liuprammus aedificari fecit officiumque ecclesiae ibidem colere peregit. In qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat. (Anon. de conv.)

Item in eadem civitate ecclesia Sti. Joannis Bapt. constat dedicata et foris civitatum in (tredecim locis) temboribus Liuprammi ecclesiae dedicatae sunt, ceterisque locis ubi Priuina et sui voluerunt populi (Anon. de conv.)

Post obitum Dominici presbyteri Svarnagal presbyter ac praeclarus doctor illuc missus est cum diaconis et clericis. Post illum vero Altfridum presbyterum et magistrum cuiuscunque artis Liuprammus direxit, quem Adalvinus successor Liuprammi (859—873) archipresbyterum ibi constituit commendans illi claves ecclesiae curamque post illum totius populi gerendam. (Anon. de conv.)

Similiter eo defuncto Rihpaldum constituit (Adalvinus) archipresbyterum. Qui multum temporis ibi demoratus est, exercens suum potestative officium, sicut illi licuit archiepiscopus suus, usque dum quidam Graecus Methodius nomine etc. (Anon. de conv.)

860. Ludovicus rex monasterio Altahensi (in Bavaria) confirmat donationen Pribinae: „Dedit Briuuinus fidelis dux noster, cum consensu et licentia nostra ad monasterium S. Mauritii Mart. de sua proprietate in suo ducatu quicquid habuit ad Salapiugin infra terminos istos. In orientem ultra Salam fluviolum usque in Slougenzin marchan et Stresmaren, et sic sursum per Salam usque ad Uuallungesbah et sic inde usque in Hrabagiskeit et in Chirihstetin“ (860, 20. Febr. Mon. Boic. XI. 119).

861. Privinam Maravi occiderunt (cc. 860. Anon. de conv.)

861. Kocel, quidam comes de Sclavis nomine (Chezul) S. Corbiniano bona quaedam dedit. (a. 861, 12. Kal. Apr. in loco publico Ratispona. Meichelbeck Hist. Fris. I. 353.)

865. Arch. Juvav. Adalvinus Nativitatem Christi celebravit in castro Chezilonis, noviter Mosapurc vocato, quod illi successit moriente patre suo Briwina. (Anon. de conv.) Mense Januario 865 consecravit Adalvinus ecclesias in quinque locis, eodemque anno sextam ad Tizkere (Id.).

Digitized by Google

Sequenti quoque tempore veniens iterum in illam partem causa confirmationis et praedicationis, consecravit ecclesias in sex locis. (Anon. de conv.)

867. **Прѣѥть-же Коньстантина идоуща** (iz Morave) **Коцьль кнеꙁь паноньскы, и вьꙁлюбль вельми словеньскые книгы и наоучити се нимь, и вьда до пети десеть оученикъ, оучити се нимь. Велию-же чьсть сътворь ѥмоу, мимо проводи и .и невьꙁеть-же ни ѡтъ Растислава ни ѡтъ Коцьла ни ꙁлата ни сребра ни иноѥ вещи, положивь еваньегельскоѥ слово и беꙁъ пище, тькьмо плѣньникь испрошь ѡтъ обою .ѳ. сьть и отьпоустити ихъ.** (Živ. Sv. Konst. XV.)

869. **Пославь-же Коцель кь апостолникоу, проси Меѳодиа да бы ѥмоу отьпоустиль; и рече апостолникь: Не тебѣ ѥдиномоу токьмо, нь и вьсѣмь странамь тѣмь словеньскимь шлю и оучителѧ отъ Бога, и ѡтъ сватаго апостола Петра, прьваго настольника и ключедьржьца царьствию небесьномоу. И посла и, написавь епистолию сию: Андрѣань епископь** etc. (Leg. Pann. VIII.)

— Chozil comes tradit de hereditate sua ad S. Emmerammum (Ratisbonae) proprietatem „in villa nuncupante Reginivartesdorf et in Rosdorf.“ (Pez. An. Lib. trad. I. 233).

— **Приꙗть-же и Коцьль сь великою чьстию, и пакы посла и кь апостолникоу, и два десате моужь чьстьныꙗ чади, да и ѥмоу сватить на епископьство въ Паньнонїи, на столь сватаго Андроника апостола ѡтъ .о.** (70), **ѥ-же и бысть.** (Leg. Pann. VIII.)

— Richpaldus archipresbyter multum temporis ibi demoratus est, exercens suum potestative officium, sicut illi licuit archiepiscopus suus, usque dum quidam Graecus Methodius nomine, noviter inventis Sclavinis literis linguam latinam doctrinamque romanam atque literas auctorales latinas philosophice superducens, vilescere fecit cuncto populo ex parte missas et evangelia ecclesiasticumque officium illorum, qui hoc latine celebraverunt; quod ille ferre non valens sedem repetivit Juvavensem. (Anon. de conv.)

872. **Стары врагь вьꙁдвиже сьрдьце нѣмеческаго королꙗ на нась, сь всѣми епископы: »Ꙗко на нашеи области оучиши.« Онь-же** (Methodij) **отвѣща: »И аꙁь аще быхь вѣдаль, ꙗко ваша ѥсть, кромѣ быхь ходиль, но сватаго Петра ѥсть! Да правдою, аще-ли вы ревниа ради лакомьства на старыꙗ предѣлы настоупаѥте чрезь каноны вьꙁьбраниꙗюще оучениꙗ Божиꙗ, блюдете сꙗ, ѥгда како хотаще желѣꙁьноу гороу костаныимь тѣменемь пробити, моꙁгь вашь иꙁлѣѥте.« Рѣша-же ѥмоу: »Ꙗро глагола, ꙁла добоудеши.« Отвѣща онь: »Истиноу глаголю предь цари, и не стыжю сꙗ; вы творите волю вашю на мнѣ.« А онаго ꙁаславше вь Свабы, дрьжаааша поль третиꙗ лѣта.** (Leg. Pann. IX.)

872. List pape Ivana VIII. kralju njemačkomu Ljudevitu, da se neprotivi obnovi panonske biskupije; Pannoniam dioecesim ab olim apostolicae sedis fuisse privilegiis deputatam (Jaffé Reg. Pont. Rom. N. 2247.)

872. List istoga pape Pavlu biskupu ankonitanskomu, legatu poslanomu u Njemačku i u Panoniju, da se utvrdi nova biskupija panonska proti Salcburžkom svećenstu. (Jaffé. Reg. Pont. Rom. 2248; Wattenbach Beiträge.)

873. **Доиде кь апостолникоу (что Меѳодиа дрьжать епископи), и оувѣдѣвь, посла клатвоу на на, да непоють мьша вси королеви епископи, доньдеже и дрьжать. — И тако и поустиша, рекьше Коцьлю: »Аще сего имаши оу себѣ, неиꙁьбоу-**

Bayerische Staatsbibliothek

Digitized by Google

деши нась добрѣ.« Но они неизъбыша свѧтаго Петрова соуда; четыри бо оть нихь епископи оумроша. (Adalvin arcibiskup Salcburžki † 873, Ermanrik ep. Pasovski † 874. Anno, episc. Freisinski † 875 a četvrti nepoznat. valjda biskup Sebenski.)

— List pape Ivana VIII. Karlomanu: Reddito ac restituto nobis Pannoniensium episcopatu liceat fratri nostro Methodio qui illic a sede apostolica ordinatus est, secundum priscam consuetudinem libere, quae sunt episcopi, gerere (Jaffé. Reg. N. 2258.)

— List istoga pape Mutimiru, knezu Sclavoniae, da se spoji s biskupijom panonskom i podčini Methodiju. (Jaffé Reg. 2259.)

874. Methodij biskup panonski podignut na čast nadbiskupa panonsko-moravskoga (archiepiscopus Pannoniensis ecclesiae, archiepiscopus S. ecclesiae Marabensis).

— Joannes VIII. papa Cozili comiti de non dimittendis uxoribus: Eos qui uxores suas dimiserunt vel illis ad alias viventibus migraverunt nuptias, tam diu cum consentaneis eorum excommunicamus, quousque posterioribus remotis priores poenitendo receperint. Praecipue cum haec pessima consuetudo ex paganorum more remansit (Wattenbach Beitr. — Jaffé Reg. Pont Rom. 2592.[1])

---

[1]) U Gratianovu Decretu nalazi se nekoliko mjesta, koja su uzeta iz listova upravljenih na osobe u slovjenskoj zemlji. Ovamo spadaju:

Dva dopisa pape Nikole I. (858—867), poslana chorepiskopu Osvaldu Korutanskomu. Osvald, koji bijaše chorepiskop u Korutanskoj za nadbiskupa salcburžkih Ljupramma (836—859) i Adalvina (859—873), upita se kod papinske stolice, što bi bilo pravo u sliedeća dva slučaja, što se očevidno u Korutanskoj dogodiše: 1. Svećenici braneći se silom proti nasilju poganina ubiše protivnika. 2. Izmedju dva svećenika udari jedan drugoga bez nakane i to samo u razjarenosti svoga druga tako, da se ovaj s konja sruši te si vrat skrha. Odgovori papinski sadržavaju nauk, što bi imao chorepiskop u tom slučaju činiti. (Huic Osbaldo scripsit Nicolaus papa duos canones, qui in Corpore decretorum inveniuntur. Excerpt. de Carant.) Decr. Grat. Lib. I. Dist. L. cap. 6.; i Lib. I. Dist. L. cap. 39.

Dopis istoga pape Nikole I. biskupu Ninskomu, da se bez dozvolje rimske stolice nesmije urediti novi crkveni zbor. Decr. Grat. Lib. III. Dist. I. cap. 8.

Dva dopisa pape Ivana VIII. (872—882), jedan kralju Ljudevitu njemačkomu, drugi papinskomu legatu Pavlu ankonitanskomu, oba radi istoga uzroka, naime radi obnove panonske biskupije, kao što gore spomenusmo. Canones o zastarjelosti glede crkve, što su iz tih dopisa sastavljeni, sadržavaju se u Decr. Grat. Lib. II. causa XVI. Quaest. 3. cap. 14. i Lib. II. causa XVI. quaest. III. cap. 17.

Dopis pape Ivana VIII. knezu hrvatskomu Domagoju (vlad. 865—876): Joannes Demago duci glorioso, zbog gusara, da jih gleda kazniti. Decr. Grat. Lib. II. causa XXIII. quaest. 8. cap. 12.

Sve ove canones navodi Em. Lud. Richter u svojem izdanju corpus juris canonici (Lipsiae 1839) s dodatkom, da su iz neznane dobe; mislimo, da nam je ovom razpravom za rukom pošlo naznačiti točno doba, kojega se je to zbilo, čim smo i jugoslovjenskoj historiji pomogli.

Digitized by Google

874. Dietmarus arch. Salcb. ecclesiam ad Bettowe Gozwini comitis consecravit. (Anon. St. Ruodb).

884. Arnulfus Karlmanni regis filius, tunc Pannoniam tenuit (Anon. Fuld.)

884. Navala Svatoplukove vojske preko Dunava iz Morave u Panoniju zbog neprijateljskih nakana Arnulfovih. Diu collectis ex omni parte Sclavorum copiis cum magno exercitu invadit Pannoniam. In regno Arnulfi per 12 dies exspoliando versabatur. — Bitka na rieci Rabi. — Pannonia de Hraba flumine ad Orientem tota deleta est. (Ann. Fuld.)

— In partibus Sclaviniensibus, in comitatu Dudleipa vocato in Rugines feld, sicut Chozil dux quondam inibi ad opus suum habere visus est, et veluti Reginger in eodem comitatu juxta aquam quae dicitur Knesaha, in beneficium habebat (Hormayer H. Liut. 88.)

892. Arnulfus rex assumptis secum Francis, Baioariis, Alamannis mense Julio Maravam venit; ibi per quatuor hebdomadas cum tanta multitudine, Ungaris etiam ibidem ad se cum expeditione venientibus, omnem illam regionem incendio devastandam versabatur. — Missos etiam suos inde ad Bulgarios mense Septembri transmisit. Missi autem propter insidias Zuentibaldi ducis terrestre iter non valebant habere, de regno Brazlavonis (inter Dravum et Savum) per fluvium Odagra usque Gulpam, dein per fluenta Savae fluminis navigio in Bulgariam perducti (Ann. Fuld.)

894. Avari qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Danubium peragrantes multa miserabilia perpetravere. (Ann. Fuld.)

896. Stipantibus iisdem in partibus inter se conflictibus, — Arnulphus imp. Pannoniam cum Urbe Paludarum (i. e. Moosburg, Blatno) tuendam Brazavoni, duci suo, in id tempus commendavit (Ann. Fuld.)

899. Gentes Pannoniae Italiam depopulantur. (Ann. Fuld).

900. Ipsi Maravi multitudinem Ungarorum non modicam ad se sumpserunt et more eorum capita suorum pseudo-christianorum penitus detonderunt et super nos christianos immiserunt atque ipsi supervenerunt, et alios captivos duxerunt, alios occiderunt, alios ferina carcerum fame et siti perdiderunt, innumeros vero exilio deputaverunt et nobiles viros atque honestas mulieres in servitium redegerunt, ecclesias Dei incenderunt et omnia aedificia deleverunt, ita ut in tota Pannonia, nostra maxima provincia, tantum una non apparea, ecclesia; prout episcopi a vobis (papa) destinati, si fateri velint, enarrare possunt, quantos dies transierunt et totam terram desolatam viderunt. (Tužba nadbiskupa salcburžkoga Theotmara na Moravce, kod papinske stolice god. 900, koji posla tri biskupa u Moravsku, da posvete jednoga nadbiskupa i tri biskupa u moravskoj nadbiskupiji.)

900. Ungari ex improviso cum manu valida ultra Anesin fluvium regnum Boiaricum hostiliter invaserunt (Ann. Fuld.) Plus quam mille ex eis occiduntur. (Ann. Mell.).

901. Ungari australem plagam regni illorum (i. e. Moravarum) Carun-

*

Digitized by Google

tanum devastando intraverunt (901 Ann. Fuld.). Ungari Carentaniam invadunt, et in Sabbato comissa pugna occiduntur. (Ann. Mell.)

VI.

Imena slovjenskih osoba, što se spominju u IX. stoljeću u Panoniji, pripadaju stranom *a*) Slovjenom prasjediocem, stranom *b*) Slovjenom, nadošlim s Pribinom i Koceljem iz Nitre.

a) Slovjenom prasjediocem pripadaju:

Ingo, ime slovjenskoga kneza iz g. 798. — Pribislav (piše se Priwislauga), ime slovenskoga kneza iz početka IX. stoljeća. — Zemitěh (piše se Cemicas). — Žitimir ili Stojmir (piše se Ztoimar, Ztoymar, Spoymar, Zicimar).

b) Slovjenom Pribinovim (Nitranskim) pripadaju:

Pribina (pisano Priuina, Briuinus). Oblik Pribina je jedino pravi, jer imamo ime naselbine u Českoj Priběnice, što predpostavlja osobni oblik Pribina. — Kocelj (pisano kod Anonyma Hezilo, u listinah Chezul, nu u slovjenskih i u grčkih spomenicih Kocelj, Kotzeles). Oblik Kocelj jedino je pravi, jer ima naselbina, iz imena kojih se zaključuje, da su odatle postala: Koceljevo u Srbiji, Kocel-ovici u Českoj. U ostalom nije nemoguće, da je Kocelj, bivši ujedno s otcem pokršten na dvoru salcburžkih biskupa, dobio ovom zgodom ovo ime, što nas spominje na njemačko Caozilo (Verbrüd. Buch v. S. Peter.) — Unzata, ime dakako slovjensko, što se, kako se čini, nalazi u mjestnih štajerskih imenih Unz-markt, Unz-dorf. — Chotimir ili Chotomir (pisano Chotemir, kod Anonyma suglasno s Cheitmaro, nazivom korutanskoga kneza). Naselbina u Českoj Chotomirici (Chotoměřice). — Ljutomir (pisano Liutemir). Grad u Českoj Ljutomirici (Litoměřice). Utemeljitelj naselbine sada štajerske Lutoměr' (Luttenberg) u slovenskih brežuljcih. — Skrben (pisano Skurben). Naselbina na Moravskoj Skrbeň, koje je ime izvedeno iz osobnoga naziva Skrben. — Vlkan ili Vlkonj (pisano Wlkina, Wulkina). U Českoj Vlkanov, (koje ime zahtjeva osobu Vlkan). i Vlkonici (koje ime zahtjeva ime Vlkonj). — Vitimir (pisano Witemir). — Svemir (pisano doduše Svemin, nu po svoj prilici Svemir, s čim valja sravnati česko Svébor Svéslav, Svérad, Svéprav.) — Čežka (pisano Zeska) Sr. česko mjestno ime Čežkovici (Čižkovice). — Krěšimir (pisano Crisimir). Sr. češki Křesomysl, hrvatski Krešimir. — Gojmir (pisano Goimer). Ime se ovo dan danas nalazi u nazivu županije Gömörske te je složeno iz rieči „goj“ i „mir“, što oboje znači „mir“ (Friede, cf. iz-goj friedlos).

Imena pisana Trebiz, Siliz, Brisnuz, jesu, kao što se čini, prikraćena od Trebislav, Silislav, Prisnoslav, kao što Rastiz, iz Rastislav. Godine 898. spominje se slovjenski knez u zemlji Austriji, komu bijaše ime Prisnoslav: Priznolaw quidam Sclavus dux. (Ann. Fuld.)

VII.

Sliedeći članak pruža nam topografički priegled Panonije u IX. stoljeću. Jezero Pleso (sada jezero Blatno), spominje se već godine 48. poslije

Digitized by Google

Isukrsta (Peiso ili Pelso; g 873. zove se lacus Pelissa, koncem IX. stoljeća Pilesa-seo). Od ono doba, što je Pribina sagradio na zapadnom kraju istoga jezera, ovdje gdje unj utiče Sala, usred blata svoj glavni grad Blatno, poče se po istom gradu nazivati jezerom blatnim.

Veoma je zanimiva pripoviest, koju pripoviedaju Hrvati osobito Ličani o postanku toga jezera po svjedočanstvu Vuka Karadžića. Bog hoteći kazniti škrtca Gavana bogataša naloži angjelima

Na dvoru mu stvorite
Balatino jezero.

Mjesto dvaju angjela dodjoše sam Isukrst i sv. Petar pred Gavanove dvore; kad je sluga kazao, da bi im dao jagnje, ali je u planini u ovcama, oni mu rekli: „Ako ti je na srdcu pomišljenje, kao što je govorenje, sad će jagnje tu biti," i u taj se mah jagnje tu obri. Pošto oni reknu sluzi, da bježi odande u planinu; udare munje i gromovi, te dvore Gavanove sažežu, i ondje postane jezero, u kome, vele, sad pjetli poju i zvona zvone.[1])

Sala rieka (fluvius, qui dicitur Sala 873); zemlju, što se razprostire u pokrajini ove rieke, dobi Pribina iz rûku kralja Ljudevita Njemačkoga najprije kao leno (beneficum), zatim kao vlastničtvo (in proprium quod prius habuit in beneficium.) Na ušću rieke Sale u Blatno jezero sagradi Pribina grad Blatno. Tamo gdje Sala, promieniv pravac svoga teka čini zavoj kod današnjega Salabera, postade naselbina Sala-beug (cf. Persen-beug u Austriji t. j. zavoj Brzinice) — Wallungesbach, koji se spominje g. 858., današnji potok Waliczka, utiče na južnoj strani u Salu. — Mura rieka, starodavni Muros iz god. 10. poslije Isuk. — Trnava (Durnowe god. 875.) u Medjumurju. — Drava, takodjer ime starodavno, Drabos iz god. 10. poslije Isuk. Dravus u VIII., IX., X. stoljeću. — Knežaha dva potoka istoga imena, jedan tekući Velikom Kanižom, koja se po istom potoku prozva i utičući u Muru na sjevernom briegu; drugi tekući naselbinom Rácz-Kanižom te utičući na južnom briegu u Muru. — Businica potok, koji teče sa slovjenskih brežuljaka na južnu stranu te kod Ormuža u Dravu utiče, kojemu je još i dan danas u njemačkom ime Pössnitz. — Raba, za rimskih vremêna god. 160 Arabo, god. 871. kod Niemaca Hraba ili Rapa zvana. — Rabica, dva pritoka velike Rabe, koji su u listini god. 829. izkvareno nazvani Spraza. — Pennichinaha, današnja Pinka (875—888). — Fischere, bez dvojbe Bystra, Bystrica, današnja Feistritz u Štajerskoj. — Ablanza, kasnije Lavenza, današnja Lafnitz, rieka, što dieli Ugarsku od Štajerske. Utiče u Rabu. — Dunav (Danubius), unj uticaše u gornjoj Panoniji Fishaha (današnja Fischa), na kojoj se pokrsti okolo god. 798. avarski chagan, i Swarzaha, gdje se je god. 862. bila bitka medju Karlomanom i medju vojskom Ljudevita Njemačkoga. Mislim, da se je Swarzaha zvala rieka, kojoj je sada ime Litava (Leitha), jer se još i danas zove gornji jedan pritok Schwarzach, a uza to je jasno, da se ta bitka nije bila u gorah, već u ravnini na dolnjem teku Schwarzave. — Moosburg, Urbs Paludarum, Blaten-grad ili

[1]) Imadu i narodne pjesme o nesmiljenom Gavanu, kojega su dvori ondje bivali, gdje danas Blatno jezero.

Digitized by Google

Blatno. Ovaj grad (munimen, castrum, civitas) utemlji knez Pribina u Posalini usred gajeva i močvara (in quodam nemore et palude Salae) te sagradi ondje crkvu, koju posveti dne 24. siečnja 850. arcibiskup Ljupram najsvetijoj Bogorodici Mariji; gradjenju druge crkve posla mu arcibiskup obrtnike iz Salcburga, zidare i slikare, željezare i tesare; u ovoj crkvi počivahu ostanci sv. Adrijana mučenika, komu posveti i samu crkvu arcibiskup Ljupram. Treća crkva sagradjena za Pribine, bijaše posvećena jošte za Ljuprama sv. Ivanu Krstitelju. Početak godine 865. iliti Božić svetkovaše arcibiskup Adalvin na gradu Blatnu, koga su okolo 873. zvali Niemci Mosaburg t. j. u močvarah i u blatu grad sagradjen, a godine 896. urbs Paludarum. Ovaj se grad zvaše slovjenski Blaten-grad, jer kod mnicha Chrabra naziva se Kocelj „knezom blatenskim“ a jezero Pleso, u koje utiče rieka Sala nedaleko od grada, dobi naziv Blatnoga jezera, Plattensee, Balaton-tava, doćim se je jošte god. 873. nazivalo Pilisa-seo (t. j. Pleso-See) — Na mjestu grada Blatna posta trgovište Salavar god. 1024. (villa Salavar, forum). Okolica je po opisu Ivana Kollára u Cestopisu I. — ravna dolina, kojom rieka ili potok Sala nebismo rekli teče, već ruje te se na ćas gubi pod crnom močvarnom zemljom. Vode često sasvim iz vida nestaje te se opet iznenada pojavlja. Na jednom i drugom briegu Sale imade mnogo raztresenih i osamljenih gajeva ili dielova jošika (Erlenwald). Mjesto na kojem stajaše grad, nešto je povišeno, poput načinjenoga otoka. Cieli grad bijaše podug četverokut, opasan obkopom, kojemu se i sada nalaze tragovi. Iz nacrta i iz cieloga načina gradjenja vidi se jasno bizantinski slog. U kutu medju sjevernom i iztočnom stranom stajaše hram, kao što se iz ruševine ove svetinje vidjeti može te se i sada jošte opažava slikarija na njezinih zidovih. Kako je prostran morao biti taj grad, možemo odatle zaključiti, što su sadašnja Salavarska crkva, župa i mnoge gospodarske zgrade, kao što i veći dio Sala-Opatovskoga samostana, zatim mostovi i ceste u ovoj okolici iz ruševina i gradiva ovoga grada sagradjeni. — Salabeug (od Salapiugin). Tako se zove mjesto na zavoju rieke Sale, ondje gdje se ova rieka vijuga oštrim kutom prama jugu ostavljajući najedanput pravac iztočni. Ovdje utemelji Pribina crkvu, koju posveti god. 852—853 arcibiskup Ljupram zaštitniku salcburžkomu sv. Rupertu (S. Hrodberti). Ova naselbina obstoji još i danas te se zove sv. Rupert, magjarski Sz. Gróth, što nekoji nevaljano prevode sv. Gotthard. (Gróth je skraćeno Hruodbertus.) U okolici Salabeuga pokloni Pribina dne 20. veljače 860. samostanu sv. Mauricija u dolnjem Altaichu zemlju sa sliedećimi granicami: Quidquid habuit in Salapiugiti infra terminos istos. Na istoku za riekom Salom sve do granice slovjenske (usque ad slougenzin marcham) i do Stresmaren (?) i tako uz Salu sve do Wallungesbacha (t. j. do potoka Valiczkoga) a odavle sve do Hrabagiskeita i Kirichstettena (?) — Dudlebi (in Dudleipin). Ovdje bijaše posvećena crkva, za koju se nezna, kada je utemeljena. — Comitatus Dudleipa 889. — Ussitin. Ovdje posveti Ljupram crkvu za Pribine (ad Ussitin). Mnienje, da se tim imade razumjeti današnji Gross-Sontag (Velika Nedjelja kod Ormuža), čini se, da je temeljito, ako promotrimo da se ova

Digitized by Google

naselbina nalazi baš u istih mjestih, gdje se spominju susjedne naselbine (foris civitatem Moosburg in Dudleipin, in Ussitin, ad Buzinica, ad Pettoviam). — Busiziza. Prvobitno ime potoka, što teče sa slovenskih brežuljaka na jug te utiče u Dravu kod grada Ormuža (Poessnitz). — Bettovia (ad B—am). Stara rimska naselbina Pettovium, današnji Ptuj (Pettau). Ovdje posveti Ljupram novo utemeljenu crkvu. Godine 874. kaže se u Actuarium Garstense, da je „Bettowe" spadalo ad comitem Gozwinum: Dietmarus arch. ecclesiam ad Bettowe Gozwini comitis consecravit. — Ecclesia Sandrati presbyteri. — Ecclesia Ermperhti presbyteri. — Stepiliberc. — Lindolves-chirichun (Lindolfskirchen). Bez dvojbe današnji Lintolsdorf u slovenskih brežuljcih. — Keisi, valjda današnji Gelse. — Wiedheres-chirichun (Wiedherskirchen). — Isangrimes-chirichun (Isengrimskirchen). — Beatus-chirichun. — Ad quinque Basilicas. Stara rimska naselbina. — Otachares-chirichun (Otakarskirchen) i Paldmutes-chirichun (Baltmundskirchen). Sve ovdje imenovane crkve sagradjene su za arcibiskupa Ljuprama, koje on sam posveti, dakle još prije god. 859. Iz naziva chirichun (Kirchen) može se zaključiti, da su nekoje od ovih crkava za se obstajale izvan naselbina, kao što ima i dan danas mnogo samotnih crkava u južnoj Štajerskoj, ponajviše na brežuljcih. Piše se još u novije doba, da se n. pr. kod Nagy-Recse nalaze ruševine dviju crkava, jedne u šumi a druge nedaleko od naselbine na otvorenom polju. — Crkva sv. Stjepana, in proprietate Wittimaris, posvećena god. 865. na dan sv. Stjepana, prvoga mučenika, po arcibiskupu Adalvinu istomu svetcu (in honore s. Stephani protomartyris). Nedaleko od Blatna, jer je arcibiskup božićevao na Blatnu te drugi dan tu crkvu posvetio, što nije drugač biti moglo, već u jutro. — Ortah (ad Ortahu). Ovdje posveti arcibiskup Adalvin novo sagradjenu crkvu na putu idući iz Blatna, dne 1. siečnja 865. (po sadašnjem koledaru) na čast sv. Mihalju arkandjelju. Naselbina pripadaše knezu Kocelju. Bez dvojbe današnja Ortaháza (Ortah-háza). — Weride (ad Weride, Wörth t. j. ostrov). Ovdje posveti isti Adalvin dne 13. siečnja 865. novu crkvu sv. Pavlu (Wörth an der Lafnitz). — Spizzun (ad Spizzun), gdje je umah sliedećega dana 14. siečnja Adalvin posvetio crkvu sv. Margariti djevici. — Termperhc. Ovdje posvećena Adalvinom na istom putu i to sv. Lovrincu (St. Laurentii). — Fizkere (ad Fizkere), naselbina, gdje Adalvin 865. posveti crkvu i svećenika ustanovi, nezna se kojemu svetcu. — Cella Unzatonis. Ovdje bijaše sagradjena crkva i posvećena iza g. 865. arcibiskupom Adalvinom sv. Petru. Valjda je to današnji Zell na sjevernom briegu Sale. — Stradach. Ovdje posveti crkvu Adalvin iza g. 865. sv. Stjepanu prvomu mučeniku. — Weride (in Weride). Ovdje bje sagradjena crkva i posvećena takodjer Adalvinom sv. Petru. — Quartinaha. Ovdje posveti Adalvin novu crkvu i to sv. Ivanu Evang. medju g. 865—873 (Anon.). Quartinaha, juxta Bilisaseo (Petz Thes.). Valjda današnji Keszthely. — Muzzilines-chirichun. Crkva posvećena medju g. 865 -873. — Ablánza (ad A.). Ovdje

Digitized by Google

bje isto tako posvećena crkva medju god. 865—873. — Reginiuuartesdorf, villa, ubi Cocel de hereditate sua dedit proprietatem monasterio S. Emmerammi Ratisbonae (868). — Rosdorf, villa, ubi Cocel de hereditate sua dedit proprietatem monasterio S. Emmerammi Ratisbonae (868). — Ruginesfeld, in comitatu Dudleipa, sicut Chozil dux quondam inibi ad opus suum habere visus est (889. Hormayer, H. Liutpold 88. Ad Rugisweld 875.).

Nabrajajući naselbine poznate u pokrajini blatne Panonije nesmijemo zaboraviti, da su crkvice sv. Klimenta pape i mučenika, ako kakovih već imade, iz 9. stoljeća, te da jih mimoići nesmijemo, tim manje, što su jasno svjedočanstvo, da je u ovih pokrajinah Konstantin (Cyrill) i Method bio i djelovao, dapače da se po svoj prilici može naznačiti po ovih crkvicah put, kojim dodjoše sv. braća iz Bizantije u Rostislavovu Moravu. Mi poznajemo sliedeće crkvice i mjestna imena Kliment (Kelemen) zvana, idući od juga na sjever: Klimenta, selo u srezu starohrvatskoga grada, sada bosanskoga Jajce. — Kelemen, selo u županiji Varaždinskoj, blizu Varažd. Toplica, u župi Jalžabetskoj, s crkvicom sv. Klimenta, podružnicom crkve Jalžabetske (Schem. duch. Zagreb.). — Heiligenbrunn (Szent-Kut), naselbina sada hrvatsko-njemačka s crkvom sv. Klimenta, u srezu Nemet-Ujvarskom, medju Güssingom i Körmöndom. Ova se naselbina navodi već g. 1189. u listinah: Emericus confirmat omnes donationes monasterio S. Gothardi eleemosynarum nomine factas: praedium Bothian dictum; in eodem praedio dedit Hencho comes unam vineam; concessit idem comes ad Sacrum fontem et capellam cum vinea. Circa eundem sacrum fontem in territorio Novi Castri habent iidem fratres vineas (Fejér II. 327). — Bük, s crkvom sv. Klimenta, parochia antiqua, u srezu Csepregskom u gjurskoj biskupiji. O Csepregu piše se ovako: Ruderibus celebris Romanorum civitatis Scarabantiae-Juliae, praesulis cathedra primis ecclesiae saeculis inclytae, impositum esse oppidum Csepreg, communi geographorum sententia statuitur. — Močonek (Mocsonok), sa crkvom sv. Klimenta, selo nitranskoga biskupa, na putu medju Dunavom i medju starim gradom Nitrom, odkuda je vodio put preko rieke Vage u Glogovca k ugarskim vratima na moravskoj granici i dalje u Veligrad, glavni grad Rostislavove države.

U pokrajini Panonije imenuju se osim Heiligenbrunna i Büka jošte sliedeća dva mjesta sa spomenici sv. Klimenta: Opatija Tihanjska imadjaše zemlju u naselbini Gamaz zvanoj: Alia est villa quae vocatur Gamaz, in qua habet ecclesia T. terram quae duabus continetur viis, quarum una vocatur Ziget-zadu, altera Magna, quae simul ad St. Clementem terminantur (Fejér). — Magna via spomenuta ovdje sačuva se u uspomeni jošte danas, budući se tako zove naselbina uza nju sagradjena: Nagy-Dorog t. j. Velika Draga (put medju Szigetom i Dombovarom). To je sigurno stara rimska cesta. — Medju Oštrogonom i Budimom je naselbina Kostelec (Esztölcz), koja ima crkvu utemeljenu sv. Klementu, naselbina sigurno stara, jer naziv Kostelec nije po obliku nov. Naselbine, što se navode u XI. stoljeću, dakle pošto Magjari pokrajine stare Panonije osvojiše, imadu ponajviše jošte

Digitized by Google

slovjenska imena, kao što: Polosnik, selo imenovano u grčkoj listini samostana vesprimskoga bl. Djevice, današnji Pölöske. — Knesa t. j. Kneža (selo) današnji Kenese, na iztočnom kraju Blatnoga jezera. — Tzitun, današnji Cseten. — Podrugu (po-drugi) današnji Padragh kod bakonjske šume. — Zalese (za-lesjé) u istoj okolici. — Grintzari, Grnčiari, t. j. grnčari, lončari, figuli. — Sobor t. j. Sbor kod Blatna. — Keszthel t. j. Kostel, na briegu blatnoga jezera. — Dusnak t. j. Dušnik, proanimati, proanimati, pro anima dati.

Isti grad Vesprim pisan je prvobitno Bezprem (1082.), Bezprem pako je ime, što je i kod českih Slovjena obično. Bezprem grad je dakle toliko, kao Bezpremonis castrum. (Nazivanje Vesprima imenom Hezilsburga ili Weisbruna je sasvim krivo; da je Kocelj utemeljitelj grada Vesprima, nije ničim dokazano).

VIII.

Navala Magjara na Panoniju prisili ondješnje žiteljstvo na to, da si potraže nova sigurnija sjedišta, ostaviv ovu domovinu. Tomu je svjedok car Konstantin Porf., koji kaže: Turci (Hungari) magnam Moraviam ingressi, incolas ejus expulerunt, ibique sedes suas posuerunt. — Quaeque supererat multitudo, dissipata confugit ad finitimas gentes, nimirum ad Bulgaros, Turcos, Croatas et ad reliquas nationes. Nu neodoše svi iz Panonije, jer je sigurno, da jih mnogo ovdje preosta, čemu nam je dokaz iz XI. vieka, jer se ovdje spominje dosta slojenskih osobnih imena u listinah, i to: In praedio Chatar (današnji Csatar na Valickom potoku), Nezdik (Nesdigz, Nezdigi), Bratěj (Brathei), Radek (Radec), Děčina (Decinna), Bojik i sin mu Braslav (Boic cum Bratla filio), Bolislav (Bolizlaus), Duga, Sudimir iliti Žitomir (Sydemer), Boleslav (Bolezlau, filius Choma), Vapuša (Vapussa). — In praedio Sala: Domamir (Donamer), Didek (Didec), Radosta (Radasta), Budiša (Budissa), Pribislav (Pribizla), Zdata (Sduta), Mysla (Musla), Děda, Soběslav (Scabislaus), Stojša (Stoissa), Děčimir (Decemer), Velen, Vyšeslav (Boiszelau), Sudibog (Sudibog), Guniata (Gunuata).

IX.

Historična slika Panonije u IX. stoljeću, što ju ovdje nacrtasmo, od znamenite je važnosti, gledamo li na pitanje o jeziku, kojim su Konstantin i Method sv. pismo Slovjenom preveli.

Konstantin stade prevoditi evandjelje prije nego li što se odputi k Rostislavu u Moravu; on prevede naime u Carigradu evandjelje sv. Ivana: Isprva bě slovo, a slovo bě u Boga, i Bog bě slovo (Žit. sv. Konst.). Zajedno s Methodom prevede Konstantin, osim evandjelja, jošte i apostol t. j. čine apostolske zajedno s epistolami; zatim psaltir; nadalje izradiše štiva potrebna za službu božju (psaltir bo bě tokmo i evangelie s apostolom i izbrannymi službami i cerkovnymi s filosofom preložil pervěje. (Leg. Pann.) To bijahu knjige slovjenske, što jih Konstantin i Method sa sobom ponesoše, idući iz Morave u Rim, da jih predlože papinskoj stolici, zbog vike, što ju podigoše

Digitized by Google

latinski popovi. To su one slovjenske knjige, što jih obljubi Kocelj, kada se k njemu vratiše oba apostola na grad Blatno na tom putu. Jedan dio prevedoše braća jošte u Byzantu, drugi sigurno istom u Moravi za svoga četverogodišnjega boravljenja ondje. Čini se pako, da su se ovdje jošte sasvim po onom jeziku ravnali, koga znadjahu jošte od kuće, dakle po jeziku solunskih Slovjena, osim što možda prigrliše nekoje oblike i rieči moravskoga naroda, da jih bolje razumiju.

Method dovrši sam prievod sv. pisma, i to posljednjih godina svoga nadbiskupovanja u Moravi. Imenito pako prevede sa grčkoga jezika u slovenski „vsia knjigy ispoln', razvě Makъabei", te prevede nomokanon t. j. crkvena pravila i „knigy otečeskya" t. j. paterik, životopise svetih i crkvenih otaca (Leg. Pann.). Uvažimo li, da je Method bio 4 godine (863—867.) s Konstantinom u Moravskoj, zatim nekoje vrieme na Blatnu (869—874.), akoprem ne uzastopce, i nadalje opet u Moravskoj: saznat ćemo, da se je njegov slovenski jezik u mnogom prilagodio jeziku ovih pokrajina. U blatnoj Panoniji pako bijaše smjesa raznih narečja: slovenskoga, u užem smislu, nitransko-slovačkoga i dudlebskoga, dočim je u Moravskoj vladao jezik moravsko-češki. Nebi bilo dakle čudo, da se u prievodih Methodovih nenalazi više ona čista slovjenština solunska, s kojom dodje g. 863. u Moravsku.

Nadalje nije manje važno, što su učenici Methodovi bili koje Slovjeni iz blatne Panonije, koje iz Moravske. Znamo naime sigurno, da je već Konstantin sa sobom poveo učenike moravske u Rim, da jih ondje upope (ide světit učenniky svoje), koji se zatim u Moravsku vratiše (tri kao popovi, a dva kao anagnosti). Znamo takodjer, da je Kocelj obljubio slovenske knjige „vdal do 50 učenik učiti se im", kao što i to, da jih je sam naučio. Ovi učenici, prepisivajući knjige prevedene svojimi učitelji, prenosili su bez dvojbe mnoge oblike i rieči svoga vlastitoga narječja u tekst prepisanih knjiga. što je momenat vrlo važan za učenje starih slovenskih teksta bibličkih knjiga.

Izpravci.

Na str. 88 imade se početak ovako čitati: Pipin vraćajući se s ove pobjedonosne vojne, podloži Panoniju Karlovoj moći, koji uvede ujedno crkveni red. Politička uprava Panonije predana bude Geroldu ····· crkvena uprava uredjena tako itd.

Na str. 89 red 13 mjesto IX. stoljeća čitaj: XI. stoljeća.

Na str. 94 red 6 čitaj ovako: nu sam grad Blatno nebijaše još u moći Svatoplukovoj.

Na str. 94 red 7 zdola m. Wilezorum čit. Wilczorum.

Na str. 95 red 12 m. damno čit. domno.

Na str. 96 red 1 zdola m. Tizkere čit. Fizkere.

Digitized by Google

Dosadanji napredak u prirodopisu.

Priobćuje

Živko Vukasović.

(Nastavak.)

III. O bilinah.

Poznato je, da bilina raste, doklegod živi, pa da rastuć veća svestrano. O veličini bilinâ znamo u obće, da je veoma različna. Danas poznaju ljudi gorostase od bilina, u kojih deblo naraste visoko 50, 60, 80, pače 140 stopâ, a debelo pri zemlji 5, 6 do 31 stope u premjeru, dočim ciela bilina (deblo sa krošnjom) uzrasti može 160, preko 200, pače i 363 stope visoka. Nu oni poznaju i takovih bilina, koje nemožeš inače vidjeti nego kroz sitnozor, jer su presićušne, a to tako, da od nekih možeš ih 60.000 jednu tik druge staviti i tek ćeš njimi moći pokriti četverokutnik, velik $^1/_{24}$ palca [1]).

Razmatrajuć bilinc našli su ljudi, da ciela bilina, izuzam ih sasvim malo, nemože imati oblika ni pravilna ni sumjerna, ali da joj pojedini udovi mogu biti oblika i pravilna i sumjerna.

Kao što su ljudi od nekada poznavali koristne im i štetne životinje, tako su im i biline takove od nekada poznate bile. Tako nabraja Theophrast, učenik i vjerni sljedbenik Aristotelov, koga imamo smatrati kao osnovatelja znanstvenoga biljarstva, do 700 bilina [2]), a svih bilina skupa, što su u staroj dobi opisane ili barem spominjane, nabrojili su učenjaci samo 1200 [3]). Dočim se je taj broj u srednjem vieku samu na nekoliko pomnožao, poznajemo ih danas opisanih 200.000 vrsti [4]). Pa to nam je prvi dokaz, koli orijaški je poznavanje bilina napredovalo od Theophrasta do danas.

Govoreć o životinjah kazao sam, da začetak svake životinje jest stanica [5]). Pa kao što su učenjaci najnovije dobe odkrili tu tajnu o začetku životinja, isto tako nastojali su, da doznadu i za začetak biline. I zbilja našli su, da svaka bilina postaje iz jedne stanice ter da se svi njezini ustroji tvore iz stanica. Pače poznato je učenjakom danas i takovih bilina, koje ne samo

---

[1]) Burmeister's „Geologische Bilder“ sv. II. str. 196, 200. — H. von Mohl's „Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle“ str. 223. — Schacht's „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse“ II. sv. str. 544. — M. Willkomm's „Wunder des Mikroskops“ str. 104.

[2]) Theophrast's „Naturgeschichte der Gewächse“ od K. Sprengela II. sv.

[3]) E. Winckler's „Geschichte der Botanik“ str. 42.

[4]) A. N. Böhner's „Naturforschung und Kulturleben in ihren neuesten Ergebnissen“ str. 96.

[5]) Gledaj „Književnik“ god. II., sv. 3., str. 426.

Digitized by Google

da postaju iz jedne stanice, nego koje i nadalje za cieloga života ostaju jednostaničave, premda nekoje od njih, što je veoma čudnovato, narastu i 1 stopu duge [1]). Stanica i pojavi njezina života jesu upravo najvažniji obret prirodoslova najnovije dobe. U bilina obreo je stanicu Schleiden. Danas se zna, da stanica sastoji iz staničnoga tinja, početnice, prvine, staničnjaka i ine sadržine to kapljevite to krute. Ona je sprvince okrugla, bez ikoje lazice, velika $^1/_{500}$'' do 1'', kadkada i 2'' [2]). Nu danas su poznate i vlastitosti pojedinih česti stanice. Tako znamo o staničnom tinju, da je u malih stanica veoma mehak, sasvim nemanjast i proziran, dočim je u starijih tvrd, pače u nekih bilina tako tvrd, da para kovinu, onda dosta puta namočen žutimi, crvenimi ili mrkimi mastili, po čem mora da i od svoje prozirnosti mnogo izgubi. O njem znamo još i to, da kroz njega lahko probija voda, te da ga omekne i nabubri, zatim da sastoji iz staničnine (Cellulose), koja je opet slučena iz ugljika, vodika i kisika. Uz stanični tinj priližu iz nutra nove naslage, koje se po njem poput kolobarića, prugica, uvoja, mrežica i inače to manje to više pravilno slažu te ga sve to više debljaju. Čim je tinj deblji, tim slabije probija voda kroz njega, a kada jednoč probijati neuzmože, onda mora stanica prestati živiti. Drvova stanica je dakle mrtva, pa s toga ju i vidimo dosta puta u šupljih drvetih sasvim truhlu i sprhlu, nehudiv ipak životu drveta, budući ono svoje najmladje i još neodebljale stanice ima u libovini, koja se svake godine ponavlja, kao što to jasno svjedoče svakoljetni godovi drveta. — O početnici (utriculus primordialis [3]) znamo danas, da je ona tanka, sitnozorna opnica izpod staničnoga tinja, u kojoj sigurno ima dušika. Ona se u podpunoj cjelosti održi za cieloga života samo u nekih bilinah ili u nekih udovih od bilina, dočim je u drugih nestane, kada su stanice odebljale. — Prvina (protoplasma) jest mutna, zrnato-sluzava tekućina biele masti, koja ima dušika. Ona se nemieša sa ostalom kapljevitom sadržinom stanice, a često puta struji. Nje ima u svih živih stanica, ali je nestane, kada stanica ugine. Što se tiče čudnovatoga pojava, najme strujanja prvine, to su učenjaci našli, da prvina u stanici struji kolo u okolo, netvoreć nikakvih postranih strujica, ili da ona na taj način u kolu strujeć tvori jošt i male strujice, koje teku posried stanice [4]). Ona struji veoma polagano, jer se po našašću Mohlovom u sekundi pomakne u nekih slučajevih za $^1/_{500}$'', u drugih za $^1/_{750}$'', a u nekih za $^1/_{1850}$'' [5]). Prije se je mislilo, da je strujanje prvine vidjeti samo u nekih vodenih bilinah, ali u novije doba našli su, da je taj pojav općenit svim bilinam. Što je pako uzrok tomu čudnovatomu pojavu, to se za sasvim izvjestno još ni danas nezna. — O staničnjaku (koga Rob. Brown naziva „nucleus cellulae" a Schleiden „cytoblast") znamo sada, da je okrugla ili dugoljasto-okrugla, obično plosnata stvarca, koja je ponajviše prozirna i nemanjasta, imajuća sitnozrnu sadržinu. On je velik 0·0220'' do 0·0009'' [6]), nalazi se u mladjih stanicah uviek a u starijih nestane ga prije ili poslije.

[1]) Schacht's „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse" sv. I. str. 37.

[2]) H. von Mohl's „Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle" str. 174.

[3]) To ime dao joj H. pl. Mohl. O početnici veli N. Pringsheim, da nije drugo nego vanjska, jače stinuta i sgusnuta naslaga prvine. Schlacht's „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse" str. 39.

[4]) To strujanje opisao je Corti već god. 1774., ali se poslije bijaše za njega sasvim zaboravilo, tako da ga god. 1807 morade Treviranus po drugi put obreti.

[5]) H. von Mohl's „Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle" str. 201.

[6]) St. Endlicher's und Fr. Unger's „Grundzüge der Botanik" str. 22.

Digitized by Google

Njega vidiš ili prosta unutar u stanici ili pristrančena u prvini, ali nikada izvan početnice. Od njega polaze strujice prvine, premda se čini, da on ponajviše na miru stoji, kada prvina struji. Nu ipak vidio ga je Mohl jednoč gore dole micati se, te je i proračunao, da se je u sekundi pomakao za $^1/_{45000}$ ... [1]). Staničnjaka našli su u kratkih stanicah po 1 ili 2, ali u dugoljastih dosta puta njih po 6 i više u jednom redu. Unutri u staničnjaku našli su dalje jednu malu prozirnu krugljicu ili njih više, koju su nazvali jezgricom (nucleolus) od staničnjaka [2]). — U starijih stanicah ima malo prvine, ali zato ima tim više staničnoga soka, dočim ga je sprvince bilo samo u pojedinih prazninah, koje se stvoriše u prvini. Množina toga soka, što ga stanica treba, jest doduše različna u bilina, ali se ipak zna. da ga u savršenijih bilina u stanicah od većine njihovih ustroja nesmije nestati izpod neke stalne mjere, jer bi inače stanica uginula. Premda u staničnom soku ima dosta ustrojina i neustrojina otopljenih, to on ipak obično izgleda kao čista voda. Kadkada je on crveno ili modro omašten otopivimi crvenimi ili modrimi mastili. Premda je stanični sok stanici za život bezuvjetno potrebit, to ipak poznaju današnji učenjaci stanica, koje se mogu sasušiti i duže vremena sasušene, rek bi obamrle ostati, ali ipak zato nepoginuti, nego se opet iznovice oživiti, kada opet vode dobiju. Tako mogu vrsti od pezize i nostoka duže vremena sasušene ležati kao obamrle, nu topla kišica oživjeti će ih na novo [3]). Tomu čudu podobno našli smo i u životinja, najme u kolosuka [4]). — U staničnom soku, koga su u novije doba marljivo izpitavali, našli su krutina: škrob, zelenilo, inulin, neke smole i težko-topive soli; kapljevine: mastna i hlapiva ulja; otopine: slador, teklinu, dekstrin, drhteninu, razne soli i još neke druge stvari. Učenjaci su nastojali, da saznaju za vlastitosti tih pojedinih sastavina, pa su u tom i dobro uspjeli, ali bilo bi premnogo, ako bih ovdje izbrajao sve njihove vlastitosti, koje su nam danas poznate, s toga ću ja samo najvažnije spomenuti. — Škrob (amylum) imadu sve biline osim gljiva, u kojih do sada još nije nadjen, ali ga neimadu sve u svako doba. Škrob su samo riedko našli bezlik, nego obćenito našli su ga kao sitna, nemanjasta, prozirna zrnca, velika $^2/_{1000}$ do $^{185}/_{1000}$ milimetra. Svako takovo zrnce sastavilo se je iz naslaga razne debljine. Kao što Payen uči, pretvara se škrob u bilini za dobe njena rasta po malo u dekstrin i slador, a iz tih opet tvori se pod uplivom prvine i staničnjaka staničnina, koju prvina izlučuje kao opnicu. Znade se još i to, da lišajevi ovomu pojavu obratno tvore iz staničnine škrob [5]). Inulin, koji se nalazi kao sitna, okrugla, veoma prozirna zrnca, čini se kao da u nekih bilina zamjenjuje škrob. O njem uče Mulder i Payen, da se veoma lahko pretvara u slador. — Zelenilo (chlorophyll), o kom stoji zelen lišća i inih zelenih udova biline, nenadjoše nigda otopljeno u staničnom soku, s čega niti neima zelena stanična soka. Ono je u stanicah ili bezliko, ili upodobljeno

[1]) H. von Mohl's „Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle“ str. 201.

[2]) Prvi je staničnjaka vidio Robert Brown, ali Schleiden je prvi shvatio njegovu važnost za život stanice. O staničnjaku veli Mohl, da sluzavo-zrnata krugljica, omotana opnicom, u kojoj vazda ima po jedna jezgrica ili njih po više, a Unger veli, da je on mjehurićak, koji ima i opnicu i sadržinu to kapljevitu to krutu.

[3]) H. Schachts „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse“ str. 55.

[4]) Gledaj „Književnik“ god. II., sv. 3., str. 423.

[5]) Škrob je bio poznat u staro doba, ali lučbeno izpitao ga je prvi Raspail, premda pogrješno, ali poslije Berzelius. Da su škrobova zrnca sastavljena iz naslaga, pokazao je prvi J. Fritsche.

Digitized by Google

kao vrpca ili opnica, ili ponajviše kao manje ili veće krugljice [1]). Mulder mnije, da se škrob pretvara u zelenilo, da zelenilo dakle nije drugo nego pretvorina iz škroba, ali tomu se mnienju protivi Mohl, koji je našao u stanicah kadkada zelenila prije, nego su imale škrobovnih zrnaca. On pače tvrdi, da je postanak zelenila, koje se osobito na svjetlu tvori, u blizom spoju sa prvinom. Zelenilo pretvara se u nekih okolnostih u žuto mastilo, žutilo (xanthophyll), u crveno ili mrko mastilo, crvenilo ili mrčilo (erythrophyll). S takova žutila žuti se u jesen lišće naših drveta. — Teklinu i dekstrin nadjoše u bilinah često puta pomješane sa drhteninom i mastili. Dekstrin se tvori iz škroba, a iz dekstrina teklina. — Sladora imadu veoma mnoge biline; u nekih bilina zamjenjuje on prije cvatnje škrob, a i postaje iz njega. — Drhteninu našli su u sluznih udovih bilja, nu razno preinačenu. Mastna ulja našli su u staničnom soku plivajuća kao manje ili veće kapljice, i to najviše u sjemenju, dočim hlapiva ulja izpunjuju ili pojedine stanice ili više stanica ili praznine izmedju stanica. Od hlapivih ulja polazi miris našega cvieća. Mastna ulja zamjenjuju u nekih bilinah škrob. Lučba novije dobe naučila nas je poznavati razne vrsti i mastnih i hlapivih ulja, ali o tom mi nije ovdje govoriti. — Smolu i vosak našli su koje u stanicah koje kao lučevinu izvan njih. O smoli misle, da postaje iz škroba, a vosku valjda da se tvori iz sladora. — Soli, što ih nadjoše u staničnom soku, jesu, kao lučba uči, slučenine iz lužnina ili lužnih zemalja i kiselina neustrojnih ili ustrojnih. Soli lužnina otopljene su u staničnom soku, a one od lužnih zemalja uledile su se ponajviše. Dalje nadjoše, da su u tih solih osnovom ponajviše pepelika, sodika i vapno, a kiselinom da su: sumporova, pranikova, ugljikova, ceceljeva, srieševa, grozdova, jabukova i ine kiseline. O ledcih znamo, da se u stanicah nalaze ili pojedince, ili njih više skupa sraslih, tvoreć ili zvjezdolike kukance ili svežnjiće. Napokon mi je spomenuti, da su osim tih tvari našli u nekih bilinah još i drugih, premda manje važnih.

Učenjaci nisu se tim zadovoljili, da su izpitali sadržinu stanice, nego su i o tom nastojali, da i postanak stanice saznadu. To hvale vriedno nastojanje urodilo je dobrim plodom. Danas nam je poznato, da najprije postane staničnjak, za njim početnica, a onda stanični tinj, da dakle sadržina stanice postaje prije staničnoga tinja. Nove stanice postaju uviek unutar jur postojećih stanica, tako zvanih starica, a nikada izmedju njih. To biva ovako: U stanici-starici postaje najprije toliko staničnjaka, koliko stanica u njoj postati ima. Ti staničnjaci postanu ili iz staničnjaka stanice-starice [2]), dočim se on razdieli, ili postanu iz nova iz prvine, dočim se ona na pojedinih mjestancih skrutne kao sićušne gvalice. Poklem se je to sbilo, počme se početnica odkučivati od tinja na onakvih mjestih, koja su sried dvaju a dvaju staničnjaka. Ti odkučci početnice suvraćaju se prama središtu stanice, gdje se napokon i sastanu te skupa srastu. Sada je dakle svaki staničnjak obkoljen ovojem, koji je jedan dio početnice od stanice-starice. Te novo postale stanice, tako zvane stanice-mladice, dobivaju na skoro tinj, koji se kao tanašna naslaga staničnine izlučuje iz vana na površini od početnice. Čim se je stanica-mladica dogotovila, započme rasti, to jest razprostranjivati se, pa i to biva usljed hrane, što ju tinju daje početnica. Ako je više stanica-mla-

[1]) Nägeli tvrdi, da krugljice od zelenila nisu drugo nego mjehurići, te je on u nekih bilina na takvom mjehurićku dobro razlučiti mogao opnicu od zelene sadržine. On je pače osvjedočen, da su krugljice od zelenila sasvim podobne stanicam.

[2]) Mohl's „Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle“ str. 214 uči, da je taj način umnoženja staničnjaka riedak.

Digitized by Google

dica postalo u stanici-starici, što obično i biva, onda se usljed razprostranjenja stanica-mladica razdere stanica-starica a njezin tinj se raztvori. U stanicah-mladicah radjaju se opet nove stanice, te tako može iz samo nekoliko stanica-starica proizaći u kratko vrieme velika staničevina, cieli ud biline, list, pup. Takovo umnoženje stanica nazivaju diobom. Ali Schleiden našao je još i drugi način umnoženja, a taj jest, da se neupotrebi sva sadržina stanice-starice na tvorenje stanica-mladica, nego samo neki dio sadržine, da se dakle stanica prosta tvori u stanici. Takova stanica-mladica jest prema stanici-starici premalena, jer nije sa njezinim tinjem u nikakvom spoju, ili barem nije potrebno da bude. Izpitujuć razne vrsti bilja, doznali su učenjaci i za to, na koji od pomenutih načina se stanice umnožavaju u svakoj vrsti bilja i u svakom udu biline, ali mi ovdje nije prostora. da i to sve nabrajam. Nu zato hoću u kratko da spomenem, što su doznali ob obliku stanica. Početni oblik stanica, koje se proste tvore, našli su, da je manje ili više okrugao, dočim se oblik stanica diobom postalih ravna i po obliku stanice-starice i po smjeru, kojim se je dioba obavila. Taj oblik promjenjuje se različito dielom usljed pritiska, što ga čini jedna stanica na drugu sebi bližnju, dielom pako usljed nejednake hranitbe. Naravno je, da se stanice moraju u stisci sa drugimi stanicami sploštiti sa onih strana, na kojih se sastaju, a sada je poznato, da tada postanu stanice mnogoplohne, ponajviše šesteroplohne. Isto tako je poznato, da usljed nejednake hranitbe postaju stanice pruge, zrakolike, krpaste i raznovrstnoga nepravilnoga oblika. Tomu je najbolji dokaz kaulerpa, resina od stope, koja ima razvržen koren, povaljenu stabliku, grančice i lišće, a to sve je u nje razvilo se iz jedne jedincate stanice [1]). Hrani li se pako stanica svagdje jednako, onda ona doduše raste, ali usljed takove hranitbe nepromjenjuje si oblika. Napokon mi je o tom još spomenuti čudo, što ga je Kersten odkrio, da se najme iz stanice može pače razviti sasvim druga biljka od one, koja bi se po pravilu iz nje izviti imala, ako se samo njezina hrana promieni. Tako se je on osvjedočio, da se peludka (koja nije ino nego stanica) od pjegavoga klinčaca, iz koje bi se pravilno imao izviti klinčac (karanfilj), ako se stavi na vlažni tresetnjak ili u stabliku od gjurine, doduše otegne kao i na njuški od klinčaca, ali da se na skoro promieni u stabljiku sa svržicami, koje se završc sa krugljičicami, u kojih ima sitnih zrnašaca, podobnih sjemenkam. Iz te stanice postala je dakle sasvim nova biljka, koja je sasvim podobna pliešnjevom, koji postaju na tvarih raztvorenih, truhlih i uzkisavajućih [2]). Tim je dakako nova doba protumačila barem dielomice tajnu o postanku pliešnjeva na bilini i u njoj. Pliešnjeva nalazimo medju inim i u sginulih stanicah raznoga bilja. O pliešnjevih unutar stanica mislilo se je, da su oni boležljivi izvodi same staničevine, ili da su tud sami od sebe postali. Nu Schacht je dokazao, da pliešnjevi iz vana probijaju kroz stanični tinj u stanicu, pa da prelazeć iz stanice u stanicu dosta puta baš i duboko na nutar u bilinu dospjevaju. Naravno je, da pliešanj stanični tinj neprobija silovito, nego ga on polagano razluči na onom mjestancu, na kojem ga se dotiče kraj niti od pliešnja, i to usljed lučbenoga postupka, koji se unutar niti sbiva. S toga i nije rupica u staničnom tinju prostranija, nego je nit od pliešnja debela, koja se je kroz rupicu provukla. Dublje na nutar se provlačeć, razlučuje pliešanj staničninu i škrob, pretvarajuć ih valjda u slador, te dospjeva unutar u tanko-tinjate, neodrvenjene stanice. Nu pliešanj probija i debelo-tinjate, pače i odrvenjene

[1]) Schacht's „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse“ str. 96.

[2]) Klencke's „Naturwissenschaften der letzten fünfzig Jahre und ihr Einfluss auf das Menschenleben str. 140.

Digitized by Google

stanice, a pri tom ga pomažu puči. Samorodjom netreba nam postanak pliešnjeva ni onda tumačiti, kada bismo pliešnjeva našli samo unutar u bilini, dočim ih iz vana na njoj nebi bilo, a to s razloga, što bo je moguće, da je i tud pliešnjeva bilo, ali da ih je poslije zbog pomanjkanja hrane nestalo, ili što nemožemo uviek doznati za put, kojim je pliešanj tamo dospio.

Učenjaci novije dobe dokazali su, da bilina neima cjevčica, kroz koje bi u njoj sok tekao, kao što ih ima životinja. O njih se sada zna, da sok kroz njih neteče, pače da u sebi samo kratko vrieme s početka nešto soka imadu a da poslije ništa drugoga neimadu do zraka. I to su našli, da ima dosta rodova bilja, koji nikakvih cjevčica neimadu, pa se danas zna i za te rodove. Učenjakom novije dobe imamo hvaliti, da su nam protumačili i dokazali, da te cjevčice u bilina postaju iz redaka povrh stojećih si stanica, dočim se oni sljube i pretini izmedju stanica ili sasvim ili dielomice nestane [1]). Pošto dakle cjevčice postaju iz redaka stanica, to jim moraju i tinji istoga sastava biti, da usljed nejednakoga izlučivanja nove staničnine iz početnice u stanica budu tinji iz nutra kolutavi, zavojiti, piknjavi ili prugavi, pa s toga će dakako morati biti i cjevčica kolutavih, zavojitih, piknjavih ili prugavih. O stanicah se sada zna, da se njih više ili skupa spoji ili da ostanu nespojene. Spojene stanice sastavljaju staničevinu (textus cellulosus), od kojih razni učenjaci uzimaju razne vrsti [2]). Isto tako zna se i o cjevčicah, da se one u bilinah nikada nenalaze pojedince, nego uviek spojene kao obli svežnjići. O cjevnih svežnjićih pako zna se, da se oni pravilno nesastoje iz samih cjevčica, nego iz čjevčica i inih stanica, najme drvovica, likovica i osobito mezgovnica, pače da svaki takav svežnjić sprvince sastoji iz samih mezgovnica, od kojih se pako poslije neki redci pretvore u cjevčice, drugi opet u likovice i drvovice, dočim neki nepromienjeni ostanu. Ovdje mi je još spomenuti, da se te cjevčice nesmiju zamieniti sa mliečnicami, o kojih se sada zna, da nisu ino nego osobita vrst likovica. Svaka mliečnica je dakle stanica, premda mnogostruko razgranjena, ipak sama za sebe, bez ikakvoga spoja sa drugimi mliečnicami. Iz toga sliedi po sebi, da mliečnice nemogu, kao što su neki krivo mislili, u bilini raznašati sok, koji je obično biel kao mlieko a riedko žut ili crven [3]).

Kada sam jur spomenuo drvovice, kazati mi je o njih, da je iz njih samih sastavljeno drvo od crnogorice, a većim dielom drvo bjelogorice, pače da ih imadu i zeline. One, budući su debelotinjate, opore i tvrde, imadu tu zadaću, da bilini podadu potrebnu joj čvrstoću, s čega bismo nekim načinom mogli reći, da one sastavljaju koštur biline.

Budući stanice nepriližu svagdje dosta dobro jedna uz drugu, ostaje izmedju njih praznina, s čega je u staničevini i viditi postaničnih jažica i jazi. Postanične jazi su prostrane a jažice su tiesne, ponajviše trougle. U nekih bilina postanu iz tih postaničnih jažica prave spremke osobitih sokova. Pomoćju sitnozora doznalo se je još i za ine praznine i jažice u staničevini, tako zvane uzdušnice, koje postaju ili usljed osobitoga razvoja stanica, ili

[1]) Malpighi i Grew bijahu prvi, koji u bilinah istodobno obreše cjevčice, ali pl. Mohl bijaše prvi, koji njihov postanak iz stanica protumači.

[2]) H. Schacht razlikuje ove vrsti staničevine: staničevinu gljiva i lišajeva; staničevinu resina; parenhim (srčikovinu); mezgovinu; cjevčice; drvovinu; likovinu; tjeničnu staničevinu; staničninu plute (Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse str. 153, 154, 155). — Mayer razlikuje: merenhim (krugljaševinu), parenhim, prosenhim (drvovina) i pleurenhim. — Link razlikuje: parenhim i prosenhim (E. Winkler's „Geschichte der Botanik" str. 457).

[3]) O mliečcu govori već Theophrast, ali mu nepoznaje ni sastava ni mliečnica. (Theophrast's Naturgeschichte der Gewächse od Sprengela sv. I., str. 42, 307.)

Digitized by Google

usljed osobitoga načina umnoženja i poredanja stanica. U takovih prazninah je uviek zraka i one su za to odredjene, da u bilini posreduju kolanje zraka, koje joj je za život neobhodno potrebno.

Stanice u staničevini spaja medju sobom medstaničnina, o kojoj Schacht misli, da postaje iz raztvorine tinja poginulih stanica-starica [1]). Pomoćju sitnozora dokazali su, da medstaničnine ima i izmedju stanica cjevnoga svežnjića. Medstaničnine neimadu doduše životinje, ali u plaštu nekih životinja [2]) našli su staničnine tako naslagane izmedju mrenica dušičnatih, da ona jednu mrenicu razstavlja od druge.

Tjenica (epidermis [3]) omata kao koža sve male zelene udove biline. Nju imadu sve biline osim gljiva, lišajeva i resina, koje su sastavljene samo iz jedne vrsti stanica. Tjenica sastoji, kako je sada poznato, iz jedne vanjske naslage stanica, a kadkada i iz njih više. Stanice su sploštene, više široke nego visoke, a sljubile su se jedna s drugom tako, da izmedju njih možeš samo gdje no gdješto viditi malucnih praznina. Najznamenitije u tjenice jesu puči (stomata), koje već za rana na taj način postaju, da se unutar nekih tjeničnih stanica diobom stvore po dvie nove stanice, po tom se tinji stanica-starica raztroše, a napokon se par a par stanica-mladica u sredini razkuči, ostaviv izmedju se lazicu, koja je nekada prostranija a nekada tjesnija. U savršenijih bilina našli su izpod puči, ako u nju neposredno nevodi koja uzdušnica, šupljinicu, tako zvani uzdušnjak (athemhöhle), u kojega vode i izlievaju se zrakom napunjene postanične jažice. Svaka tjenica neima puči. Tako je poznato, da u bilina pod vodom rastućih tjenica neima puči, da u bilina na kopnu rastućih tjenica gornje strane od lista dosta puta neima puči, pače da u nekih od potonjih bilina tjenica neima nigdje puči. Još mi spomenuti o svrhi tih puči. Kroz nje najme ulazi zrak u uzdušnjake ter se tud razstavi u kiselik, dušik i ugljikovu kiselinu. Odtale se razdiele i razidju kroz postanične jažice po cieloj bilini. Istodobno odstranjuju se iz biline kroz puči oni plinovi, što ih je bilina kao nepotrebne u postanične jažice izlučila, ponajviše ugljikova kiselina i kisik. — Sve tjenične stanice izlučuju manje više; skutnuta lučevina jest prava potjenica (cuticula). Ona je kao tanka kožurica ovila površje bilja, a postaje, kao što sada znamo, iz staničnih tinja prijašnjih stanica-starica, deblja pako poslije lučevinom, što ju izlučuju stanice izpod nje. Stanice, koje preveć izlučuju, neimadu potjenice, dok to traje [4]). Tjenica je veoma mnogo puta porasla dlačicami (pili), ljušticami (lepides), žliezdicami (glandulae), čekinjami (setae), boculjami (aculei). Dlačice nisu drugo nego produžene tjenične stanice. Žaoke su dlačice sa pognutom glavicom na vrhu. Dočim dlačica može sastojati iz jedne stanice ili njih više, sastoji ljuštica iz više stanica. O ljuštici može se reći, da je više-staničava, plosnata dlačica sa kratkim držkom. Ljušticam su manje više podobne žliezdice, koje sastoje iz kupica dlačica. I o čekinjah zna se sada, da nisu drugo nego debelo-tinjate odrvenjene dlačice, kao što opet boculje nisu ino nego kupići debelo-tinjatih odrvenjenih stanica. U mnogih bilina nakupilo se je u tjenici

[1]) Moldenhawer i Agardh prvi su, koji spominju, da izmedju stanica neke tvari ima, ali pl. Mohl je prvi tu tvar nazvao „intercellularsubstanz“ (medstaničninom). Schleiden i Unger misle, da medstaničnina nije drugo nego lučevina stanica.

[2]) U plaštu od „phallusia mamillaris“ (Schacht's „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse“ sv. I., str. 133).

[3]) Tjenicu su prvi točno izpitali otac i sin Kroker. — Brongniart je prvi razlučio potjenicu od tjenice i spoznao ju kao tanašnu kožuricu.

[4]) Treviranus i Schleiden misle, da potjenica nije drugo nego lučevina tjeničnih stanica. Mohl razlikuje pravu potjenicu i potjenične naslage izpod nje.

Digitized by Google

ljuštica iz kremenjače, pa s toga jim je površje hrapavo. Na nekih udovih biline nestane na skoro tjenice, a na tih mjestih zamieni ju pluta (suber [1]), koja postaje u tjenici ili izpod nje. Stanice-plutovice, u kojih su tinji iz osobite opružne tvari, razderu najme na skoro tjenične stanice te oviju lub mjesto tjenice. Plutu ima sve naše drveće i grmlje, pače i onakovo drveće, u koga je lub sasvim gladak, samo da je u nekoga drveta tanja a u nekoga deblja. Ona je opredieljena, da bilinu čuva od nepogoda i ozledi joj zacjeljuje, buduć su našli, da su se sve zacieljene ozledi pokrile plutom. Ako tanki kupići plute probiju tjenicu, onda postanu na dotičnih mjestih pjege (centicellae), koje su sive ili smedje.

Danas je poznato, da nutarnji sastav biline nestoji ni malo o njenom vanjskom obliku, nego samo o tom, kako su se u njoj pomenuti cjevni svežnjići prama sebi i prama ostaloj staničevini poslagali. Našli su, da je to razredjenje različno u bezsupnica, jednosupnica i dvosupnica. U bezsupnica (acotyledonae) smjestili su se cjevni svežnjići ili samo u sredini od stablike i grančice, ili su se u stabliki i grančici pravilno ili nepravilno u kupićih razmjestili. U jednosupnica (monocotyledonae) razmetnuli su se u staničevini cjevni svežnjići sasvim nepravilno, bez ikakva reda, dočim su se u dvosupnica (dicotyledonae) pravilno poput zraka poredali okolo sredine. Kao što se je za tu razliku nutarnjega sastava bilja doznalo, tako se je doznalo i za razliku drva (lignum). Ono je najme u drveća bjelogorice sastavljeno iz cjevčica, drvovica, mezgovnica i libovnica [2]), a u paoma iz cjevčica, likovica i libovnica, dočim je u crnogorice sastavljeno iz samih drvovica, kao što sam to jur napomenuo.

Stanica ima ovršiti dvie glavne obave, najme hranjenje i razplodjenje. U najnesavršenijih bilinah, sastojećih iz jedne jedincate stanice, obavlja ta ista stanica i hranjenje i razplodjivanje, i to u prvoj dobi hranjenje a u docnijoj razplodjenje. U savršenijih bilinah obavljaju posebne stanice hranitbu a opet posebne razplod. Kako se stanice razplodjuju, jur je spomenuto, a kako se biline razplodjuju, kazati ću, kada budem govorio o cieloj bilini i njezinom životu. Stanica upija kroz svoj tinj hranu kapljevitu ili uzdušnu, nu krutu nikada, pa tu hranu i priugotavlja ona u sebi. Kojim pako načinom i kakvom hranom se ciela bilina hrani, to ću poslije kazati. Sada mi je još kazati, da sam o stanici s toga nešto obširnije govorio, jer je upravo ona najvažniji obret nove dobe, i jer bez poznavanja života stanična nemožeš znati ni život ciele biline.

---

[1]) Sprengel je prvi, koji govori o pluti, koja po njegovom mnienju postaje u tjenici.

[2]) U libovnicah tvore se i nove stanice i veoma razne tvari, kao: škrob, slador, teklina, mastna i hlapiva ulja, smole, zelenilo i druge. Iz takovih stanica sastavlja se libovina, bez koje nije niti jedne biline niti jednoga uda od biline, dapače ima bilina, koje sastoje iz libovine ili sasvim ili većim dielom.

Digitized by Google

Nešto o vatrometih u obće, a napose s obzirom na jugoslovjenski podanak.

Priobćio

C. A. Bakotić.

O postanku zemlje.

Zemljoslovci tumače postanak sadašnje spodobe zemlje sliedećim načinom. Vele, da zemlja sastoji iz svemirne tvari, koja se je odtrgla od sunca, kad se je ovo tjelo preustrojavalo. Takova tvar nije bila svakako niti u stanju kapljevnom niti u krutom, nego je morala biti u nekakvom razvlačenom stanju (materia diffusa). Netom se je ova tvar odtrgla od sunčane mase, u isti mah ostala je podvržena dvjema silama: i to privlačenju sunca i molekularnoj privlačivosti. Prva ovih sila držala je zemlju u savezu sa suncem, a druga stiskala je čestice tvari okolo naokolo njenog središta; te se je tako zemlja u svom prvom razvitku nalazila u nekakvom stanju ravnovjesja. Nu ovo ravnovjesje bilo bi svakako nestalno bilo, da u isto doba zemlja nebijaše podvržena okretanju okolo svoje osi dok se je okretala i okolo sunca. U ovom dosta brzom okretanju odnosno na veličinu planete, tvar se je uporedala ostavši dakako razredjena napram središtu veće nego li napram površaju. Prostor, u kom se je ovaj pojav izperio, imao je dakako veliku razliku u toploti napram toplini zametka zemlje; te budući da je ova tvar po sebi loši voditelj topline, ona se je po površaju ohladila, i to iz dvaju uzroka: 1. jer je prostor, s kojim je površaj zametka bio u dotiku, preveć leden bio [1]), 2. jer osrednja toplina nije mogla lošim voditeljem doprieti do površaja. Da se nisu paka niti odmah niti sve do danas uzporedile osrednje molekule u stalnom ravnovjesju, to nam svjedoče oni zemljoslovni pojavi, koji nas često iznebuše to na jednom to na drugom mjestu površaja ove planete. — U prvom zametku dakle zemlja prem da je sadržavala u sebi inovrstna počela, iz kojih je sastavljena, ipak je morala sastojati iz jednorodne mase, koja se je kašnje podielila, i to u velikih rastancih vremena, u sve one nasade, koje dan danas učenjaci broje. Najglavnije takove nasade morale su se svakako uzporediti već kako je zemlja zauzimala svoju klubkastu spodobu. Razvlačiva tvar, u svom prolazku od neizmjerne topline do neizmjernog leda, rad prostora, u kom se je nalazila, prošla je svakako iz toga stanja najprije u kapljevno; i u tom postupnom pretvaranju, razvitkom osrednjih sila, podigle su se kašnje kopnine, to u spodobi plutoničnih klisura, to u spodobi vodenih klisura, to u spodobi metamorfičnih

[1]) Svemirni prostor, veli se, da ima —50° R. toplote; a možda još i manje.

Digitized by Google

klisura; i tako se je ustanovilo ono ravnovjesje izmedju kopnina i mora, koje se nemože poremetiti, jer se nalazi u suglasju s nutrnjimi silami zemlje. Planine dakle nisu proizvedene ohladjenjem izvanjske tvari, nu uzdignućem nutrnje, iza kako su se izporedile nekakve porede, bilo to usljed lučbenoga djelovanja, ili usljed munjino-magnetičnoga djelovanja, ili medjusobnim sličenjem ovih dvaju djelovanja. Mi moramo smatrati središte zemlje kao ogromnu lučbenu tvornicu, gdje no nam priroda pripravlja sve one promjene, koje se opažaju na površaju planete, na kojoj mi stanujemo.

O vatrometih u obće.

Najveći pojav, to jest onaj, koji da se izperi, iziskuje najveću silu i koji nas straši ujedno i uzveličava, to je doisto pojav vatrometa. Taj pojav zavisi možda ili o stalnom ili o vremenitom saobćenju površaja zemlje sa središtem. Izmislilo se je, da on zavisi o jednom izmedju triju sliedećih uzroka. Nekoji ga proizvadjaju iz neprestanoga djelovanja zažarene tvari u središtu zemlje, koja bivši zbijena odnosno u malom prostoru, traži da se budi kako razširi, te zato upire neprestano proti površnoj tvrdoj kori; i da samo negdje nadje kakav prolazak do površaja, ili da nadje istu koru površaja ne posve stalnu, prodre svakojakim kidanjem. — Drugi drže, da se taj pojav izkoli jedino usljed neprestanoga lučbenoga djelovanja izpod površaja zemlje. — Treći napokon mniju, da je munjina ona sila, koja u nutrnjosti zemlje proizvadja ovu vrst pojava. Ele ako se samo osvrnemo na ustroj zemlje, moramo se najvećma držati prvoga mnienja, toliko više što se može držati, da je drugo i treće sadržano već u prvom. I kad promislimo, da toplota zemlje raste od površaja napram središtu svaku 100 metara za jedan stupanj, osvjedočeni smo, da izpod ove čvrste kore, koja neima doisto svuda jednaku guštinu, nalaze se sve to topliji nasadi, dok napokon pram središtu moraju biti zažareni, a upravo u središtu mora obstojati plinovno-zažareni raztok. Ako se dakle kojekuda i kojekako podere izvanjski oklop, moraju se svakako izporediti ovi vatrometni pojavi.

Broji se dan danas do 270 djelujućih vatrometa na zemlji, izmedju kojih do 190 nalazi se po obalah i po otocih tihoga Oceana. Lyell je proračunao, da u različitih mjestih zemlje najmanje 20 takovih planina kida vatru svake godine. Nizki vatrometi češće kidaju nego li visoki, koji, ako i kidaju, prije se otvore na boku nego li na tjemenu. Vatrometi se nalaze izporedjeni na kupove ili u upravnoj liniji, kao što to biva u sugorju Andâ. Samo na otoku Jave ima 38 vatrometa. Ove se planine dižu uviek blizu mora; jedini primjer vatrometnoga kidanja daleko za 1500 milja od mora, opažamo na visočini iztočne Azije. — Vrhunci vatrometa obično su sastavljeni iz nagomilanih velikih klisura izpuhane trakite i l a v e s razonodjenimi prodoli; a čunj izmeta najčešće je osamljen i okružen težkimi grebinami, nastavljenimi jedna na drugu: i to je izpuhani krater.

Pojav kidanja vatrometa najčešće je izjavljen trusom, što nas još većma uvjerava, da površaj zemlje u ovih pojavih saobći sa središtem. Trus se pojavlja ne samo u obližih mjestih kojega vatrometa, nu takodjer i u više odaljenih. Da je to istina, dosta je napomenuti, da trus, koji je srušio Lisbonu 1. studenoga god. 1755., osjećao se je na Alpah, na obalah Švedske, po Antilah, po Canada-u, po Turingiji i napokon po močvarah Baltičkoga primorja. Odaljene riečine bijahu izgubile svoje korito. Topli izvori Toeplitza najprije bijahu se osušili, te poslije protekoše opeta omašćeni željeznim kisom, poplavivši grad. U Cadici more se bijaše podiglo za 20 metara vrh običnoga omirja. U malih Antilah, gdje plima dosiže najvećma do 75 centimetara,

Digitized by Google

crni valovi bijahu se podigli za 7 metara visoko. Trus se je razširio onaj dan površajem većim za 4 puta od Evrope [1]).

Tim vidimo, da se ove podzemne sile na daleko razlažu, i to ne površno nego duboko izpod površaja, izjavljajući svoje djelovanje kroz one neizmjerne pukotine, koje se križaju svuda uzduž, poprieko, naobal po zemaljskoj kori.

Iz već navedena uvidja se, da možemo brojiti dvie vrsti vatrometa: jedni su uviek otvoreni t. j. spojeni neprestano s nutrnošću zemlje, a drugi kidaju na razmake. Kad se otvor vatrometa zaguši, često se planina provali, i na mjesto vatrometa objavi se sumpornjača ili vrijuće jezero.

Ima dovoljnih znakova, kojima se mogu označiti takove planine. One su, kao što se je reklo, blizu mora; dapače mnogi tvrde, da one moraju biti neposredno skopčane s morem, što nam nekim načinom dokazuje razlučba kidanih tvari. One stoje osamoćene u spodobi čunja, kojega je tjeme vrlet i grebina. S one strane, s koje se izkidana tvar nalaže, bujno se razvija svako bilje. Izpod takovih planina ili blizu njih imaju traga sumpornjače, sumporna vrela ili u obće topla vrela itd.

Da li imaju traga vatrometne gore na jugoslovjenskom podanku.

Humboldt (iz koga sam uzeo više podataka ovdje razvijenih) osvrćajući se na turske pokrajine veli: „Indices d'une ancienne révolution du globe se trouvent sur beaucoup de points du continent de la Grèce et dans l'Asie Mineure, pays qui seront pour le géologue une riche mine d'observations, quand la lumière sera retournée dans le foyer d'ou elle a commencé à rayonner sur l'Occident, quand l'humanité tourmentée ne gémira plus sous le joug barbare des Osmanlis.“ Nu da se je rečeni učenjak osvrnuo na cieli balkanski poluotok, mogao je zaista svoju slutnju još većma ojačati. Ako se od Ljubljane putuje kroz dolnju Kranjsku napram Trstu, te ako se nadalje pozorno motri kopnina uzduž hrvatskoga primorja ili još napried i dalmatinskoga primorja; ako se prateć Julske Alpe prouči slovinsko zemljište čak do mora, mora se za stalno reći, da će onaj, koji bude sretno proučio ove krajeve u zemljoslovnom obziru, obogatit znanost neizmjernim blagom. Korak za korakom ovo je sve vulkanička zemlja, na kojoj ona možda nebrojna središta izmetâ nebijahu još po nikomu označena. Dao Bog, da se i kod nas ustanove jednom takova znanstvena družtva, koja bi nam proučila barem podanak, na kojem živemo. Jer moramo dosad priznati svietu, da barem u zemljoslovnom obziru, bolje poznajemo amerikansku kopninu nego isto zemljište trojedne kraljevine. Koliko krasna nauka nebi pribavilo zemljoslovcu znanstveno motrenje primorskih i dalmatinskih otoka; kakvih vrela za prispodobu ove znanosti nebi se našlo u Granici i u pobližoj Bosni? Ja nisam u ovoj vrsti nauka nikakav strukovnjak, nu ipak i površnim motrenjem uvidjam važnost sustava našega podanka, te zato ove nekoje opazke predlažem našim strukovnjakom, da bi jih oni pobliže proučili. Dubrovnik, slovinska Atina, bijaše jur srušen trusom. Mljet, liepi otočić jadranskoga mora, pokazuje primjer ulupljenoga vatrometa, iz kojega izvire netrošivim vrelom sijaset plovućca. Uzlovi okruglih otočića uzdignutih iz dubine jadranskoga mora, takove su spodobe, da dosta jasno pokazuju vulkanički izvor. Ovo su podatci javni i obćeniti nu jošte neproučeni. Kao primjer kušnje u takovom motrenju navesti ću ono, što sam opazio na brdu Mrljanu, koji se diže nad gradom Spljetom u Dalmaciji.

[1]) Humboldt: Tableaux de la Nature.

Digitized by Google

Pogled Spljeta [1]) i njegove okolice. — Mrljan. — Njegova spodoba i visina. — Njegova priroda i zaključci.

Spljet grad stoji pri 43° 30 11'' sjeverne zemljopisne širine i pri 16° 26' 10'' iztočne zemljopisne dužine uzete od Greenwicheva poldnevnika. On se širi u polukrugu pred okom, kad se s mora dojedri. Prizor je veličanstven; i to vesela to ubijena duša mora pred njim da uzklikne. Tvrdi miri palače rimskoga cara Dukljana gdješto razdrti, gdješto poderani, svuda smedjavi, crni, jer jih je vrieme omrčilo, pašu i sada polovinu grada. Nove zgradje posvuda izvedene izkazuju bježavu mladost napram kostastoj starosti. Na temelju, koji je prije obmivalo more, sada se kule dižu. Zagradja su protegnuta i izčišćena, putevi razkrojeni, zvonici dogradjeni: — a svuda te vinograd i vrtao obkoljava, sunce grije a val cjeliva. Razlomljena sila rimskih careva na moru, grabi ti korak pred Zvonimirovom krunom, dokle je Orseolo razvio Lavov barjak po našem kraju i uništio gusu od Neretve, al' ujedno s gusom zakopao je i narodni ponos žalostne ove zemlje. Ovuda su prolitali orlovi rimski, ovuda je Lav svetoga Marka brao kite i resio svoju poviest našom krvlju, — ovuda je tudjin koracao jogunast kao po stečevini svojoj; — a naši djedovi, koji nisu uzmicali ni poklecali pred crnom silom, posrćali su uviek kad jih je laskala mama lacmanske udvorice. — Pred ovim veličanstvenim prizorom tko nebi uzkliknuo: Mila Dalmacijo! jesu li izbrojeni tvoji crni danci ili će jih se još množina nasukati?··· Kad te vidim, kad se tebe sjećam, čini mi se, da te mogu prispodobiti tužnomu groblju, na kojem ljesketaju simo i tamo zlatni napisi — izvanjska gledja. Podbradila si se i zamotala kao udovica, koja plače svoga muža dok ga se nenaplače: ele tvoj čovjek žive, bolan je ali žive; ustani ženo, osvjetlaj se te se požuri, da mu ranu izliečiš, da mu jade olakšaš; skupi svoje sinove vesele i skladne u razbujenoj mladosti te se života naživi. A ti morska zenice, Spljete bieli, budi nam dragocjeni kamen naše sreće i našega uskrsnuća. Dosta te je tudji žalac probadao, tudja ruka pljeskala, tudja rieč privabljivala, tudja haljina zanašala, tudji narod dražio; — neuzkrati sinovom svojim ime i pojam velike otačbine, uzorane i uzkopane domaćim ratilom, a nakićene zelenim i mirisnim cviećem svojim.

Iza grada pram sjeveru, za koji puškomet daleko, ugleda oko kaštelansko more, koje se lašći i cakli tihano kao jezero, i koje plâče na okrug sedam sela, što se dižu ukraj njega, kao sedam labudova, kao sedam braće u kolu uhvaćene, kao sedam moma zagrljenih o večernjoj zabavi kad silazi sunce. Povrh sela raste svuda na brežuljcih zelena maslina, razbujena oskoruša, kitna mendula, drobna smokva, stepasta braskva, i na trkljah pripeta stere se loza po zemlji. Kaštela su župna i liepa kao dar božji, a njihovi sinovi pristali i kipni ljudi, slavna grana hrvatskoga plemena, starinom junaci, pokazuju i dan danas svojom krasnom strukom smionost svojega srca. Pram iztoku leži starodavni Solin, okružen svojimi poderinami i svojom poviešću kao najtvrdjim bedemom, kroz koji teče i dan danas ona rieka, koja je tada plâkala mramorne stupove uzvišenih palača, a sada para korito i ruši obale,

[1]) Ovu rieč „Spljet" stari filolozi proizvadjaju iz latinske rieči Palatium; nu moj štovani prijatelj Kazali kazno mi je jednoč, da je čuo u Hercegovini, da narod pod imenom „spljet" razumieva nasipnu zemlju = terra d'alluvione. I tko je Spljet vidio, mora priznati, da je sagradjen na nasipnoj zemlji, koja se je možda splila daždom, potokom ili bujicom s okolo stojećih planina, koje su za tim, većim dielom, i ostale gole.

Digitized by Google

trgajuć graje plodnih livada. Oh da ona voda ima glasa! oh da ono tlo ima rieči! · · · Na tavanih izgujbanog mramora nagrudila se zemlja, iz koje se penje loza, razbuja maslina, vitla se lovorika i bršljan, i posvuda podvije se vrba kao milostiva žena kad nariče obaljenom i raztresenom kosom nad milim pokojnikom. Pram zapadu diže se iz mora Trogir sa svojim hramom, koji bi krasio i Rim sveti, kad bi se u njem nalazio. Pram podnevu penje se otresito iz vala siedi Mrljan, kremenit, spiljast, podkopan, gol kao kuća bez gospodara. Onaj Mrljan, koji se je zelenio kao zelenika za vrieme solinske propasti, sada je s veće strane pust, kukast, zarašćen bliedom kaduljom, indijanskom smokvicom i čvrstim Aloem, i jedva se s ove strane koza po njem nabrsti. Oh da Mrljan otvori svoju čeljust te da stane mrmljati i kidati kao možda jednoč, što bi bilo sa Spljetom, koji mu na podnožju stoji i koji viri pram jugu zvonikom svetoga Dujma kao jednim okom? Pusto li si Spljetsko polje okićeno vrtlom, sadom i vinogradom, nakvašeno božjom rosicom a ljudskom nenavidicom. Tebe kriepi tvoja poviest i ufanje boljih vremena: dao Bog da ti se čiste nade neizpuše u cvjetanom pupku, što ti se je stoprv naherio.

Sad se može najlakše uzrazumjeti usred koje veličanstvene prirode stoji Mrljan. Pedeset koračaja daleko od grada napram zapadu on se pruža u more; samo je jednim okrajkom spojen s kopnom, i na tom okrajku stoji Veli Varoš. On pokazuje tri vrhunca sasvim okrugla i rek bi šiljašta, medju kojimi onaj u sriedi visok je za 578 bečkih stopa. Veoma je različit prizor ovoga brda, ako se motri s dva različita stajališta: t. j. s rta, na kom je groblje svetoga Stjepana, ili s rta od Poljuda; s drugimi riečmi da li se motri strana Mrljana, koja je obraćena pram podnevu, ili ona koja je obraćena pram sjeveru. Sa strane podneva Mrljan je bujno obrašćen svakim cviećem i svakim voćem; a sa strane sjevera (kao što sam rekao) on je gol i kukast. Obale su na moru sa svih strana hridovite i visoke, i opaža se sve okolo naokolo neobična dubina u moru. Mrljan je sav može se reći podpokan i šupalj, i ja mislim, već kako sam vidio, da je Veli Varoš sasvim sagradjen na prirodnom svodu, ili vrh podzemnih galerija. Počamši iza Bajamontove palače otvara se podzemno zijatno, koje vodi kroz brdo za dvie i pol talijanske milje daleko, te se na svršetku sdružuje s popriekim žliebom, koji para brdo od sjevera do podneva. Ovaj poprieki podzemni žlieb ima više izvanjskih otvora, u jednom od kojih da se izpali kubura, čuje se razlievanje glasa izlaziti bistro kroz glavno zijatno iza rečene Bajamontove palače. Dubinu takovih podzemnih prodoli nije mi bilo moguće opredieliti: nu ona je svakako zamašita, te se mora uvijati i pod morem. U jedno takovo zijatno pram sjeveru brda spustio sam za jedno 20 hvati duboko dobro zažareni plamen svieće, i u toj dubini svieća se je utrnula čudnovatim štropotom i jakim plamenom, razvijajući zagušni vonj sumpora. Kroz to isto zijatno spustio sam komad daske, koja je izplivala poslije nekoliko sati za dvie i pol talijanske milje daleko iz izvora sumporne vode. Taj izvor teče neprestano iz grebina pram podnevu na podnožju brda kroz sredinu Veloga Varoša, te se u more izlieva. Ova sumporna voda mora svakako izvirati iz dubokih podzemnih tavana, jer je ponešto i mlaka, navlastito dok stupi u dahokružni zrak. — U slučajevih kad trus zadrma zemljom, kroz ova zijatna čuje se onaj čudnovati tutanj, kao da se uzlovi razriešavaju podzemnim gruvanjem topova. — Na Mrljanu sa strane sjevera može se opaziti, da je kamenje najvećma kremenito, te su se odatle i vadili u staro doba oni kremeni, što su se upotrebljavali na dugocievkah i na kuburah. — Tjeme navlastito središnjega šiljka Mrljana sastoji se iz nagomilanih grebina uz vrletne prodoli i razpukline kao što obično biva pri krateru vulkaničkih planina.

Digitized by Google

Usljed ovih oznaka[1]) ja mislim da se može zaključiti, da je Mrljan ugušeni vatromet. Ždralo kidanja morao je biti osrednji šiljak, a izkidana tvar morala se nadometati sa strane podneva. Sad nastaje pitanje: da li je Mrljan sam po sebi sačinjavao uzalj vatrometa ili je bio spojen s kojim drugim uzljem. Ja mislim, da se tomu nemože odgovoriti dok se svestrano i potanko neobjavi sveza otoka i otočića Jadranskoga mora, i u tom bi nam veliku korist doprinieli naši strukovnjaci. Doba kidanja Mrljana svakako je spojena s razvojem ili s uzdignućem naših ostrovčića, i moći će se označiti točno jedino onda, kad bude protumačen svestrano naš podanak. — Dao Bog, da nebude nam uviek tudjin najvećma morao kazati, kakva nam je kuća i zemlja naša.

Ove crtice sam napisao jedino iz dobre volje napram našemu napredku i želio bi, da se kao takove i primu.

---

[1]) I bilo bi jih još na broju.

Digitized by Google

II. Kratke književne viesti.

I.

Cirilski zbornik XVI—XVII. stoljeća u biblioteci Kukuljevićevoj.

Opis s izvadcima.

U opisu knjižnice Kukuljevićeve (Književnik II. str. 318) spominje se medju „rukopisi slavenskimi" pod brojem 4. takodjer neki cirilski zbornik, ja već neznam pravo, jeda li onaj pod brojem 8. »rodoslovje srbskih vladarov" ili onaj pod brojem 17.: „rodoslovje svetih ktitor i gospod srpskih«. Po naslovu sudeć rekao bih, da se onaj rukopis, koji je sada u mene, razumieva pod broj 17., ali s druge strane pomislio bih opet prije na broj 8., zašto je taj rukopis, o kojem ću ovdje da govorim, pisan na artiji, a za onaj pod brojem 17. kaže se, da je: cod. perg. saec. XV., što se za naš rukopis nemože kazati.

Nu bilo kako mu drago, ja ću da govorim o tom, da u knjižnici Kukuljevićevoj imade cirilski zbornik, rukopis od artije u srednjoj osmini, koji sudeć po pismu i ostalom karakteru spada svakojako u XVI. ili XVII. stoljeće. Njegvv je sadržaj veoma bogat i raznolik, a dielomice takodjer zanimljiv i dosta važan.

1.

Na dvanaest prvih listova imade: „Родословь стїхъ ктиторь и господь срьбскихъ ꙁемль." Ja sam ga sravnjivao s oniem, što je štampano u Šafařika i u Glasniku, te sam našao, da se od druge strane drugoga lista napried mnogo slaže s oniem, što je kod Šafařika na strani 57., gdje se u redku 5. govori, kako je Maksimian udario na Konstantina, samo što je u Kukuljevićevom rukopisu ova pripoviest mnogo duža, da u obće početak toga rodoslova (prva četiri lista, doba Konstantinovo) jako je obširan. Na kraju druge strane četvr. lista svršuje se taj rimsko-byzantski odsjek našieh ljetopisa oviem riečma: царь же коньстантинь виде ꙁета своего непреборимое жестосрьдие и томителство

Digitized by Google

на хрїстїанехь, повеле царь коньстантинь ѡтсещи ликинию моучителоу главоу. I umah zatiem počimaju rieči: сїа же видевь синь его бель оурошь кь велице и страхоу и оужасе бикаеть и бегьствоу се вьдаеть itd. (sr. u Šafařika str. 57. red 33). Odavle slaže se naš rukopis sa Šafařikovim Karlovačkim t. j. s onim što je na strani 57. od redka 35., zatim na strani 58., 59., 60. i 61., ali dakako da se to neima tako misliti, kao da bi baš od rieči do rieči u jednom bilo što i u drugom, nego je čas ovdje čas ondje nešto promienjeno ili da je što pridano ili izostavljeno. Tko će danas sutra da se lati koristnoga posla, da iz tolikih ljetopisa sastavi jedan izpravan i čitak tekst, nevalja mu propustiti, da uzme u pomoć i naš rukopis. S toga će dobro biti, da se i taj rodoslov najprije obaška štampa. Ja ću ovdje za dokaz mojih rieči samo neke različnosti napomenuti.

U Šaf. 57. red. 34: кь тврьдеи ȥемли ȥахльмїа: Kuk. list. 5a. red. 6.: кь тврьдеи и ȥападнеи стране ȥемли ȥахльмию. — Šaf. 57. red. 36.: сьтвори же и црькові кь дрьжвахь: Kuk. l. 5a. r. 12: и си сьтвориѡе црькові кь дрьжвесехь ... на помощь себе. — Šaf. 57. 38: високоу выю — нарекоше: Kuk. l. 5a. 15: велереуиви кь ѡхвалнои своеи грьдини и бледослови, сице реуь, кь поношение и оукориȥноу симь нарекоше техомила попомь itd. — Šaf. 58. 2.: вьсауьскыимь оукрашени и моужьстьвныи: Kuk. l. 5a. 20. točnije: всауьскими добротами оукрашени и храбарьствомь моужаствиимь. — Što je Šaf. 58. 4—16, dosta poremećeno, to se čita nešto u kraće ali razgovietnije u Kuk. — Šaf. 58, 34 izpravljen je red rieči u Kuk. ovako list 6b. 10: пресветеи богородици вьведенїа, глаголеми филондарь! — Šaf. 58, 38 izostavljene su u Kuk. rieči: кь босни, te stoji samo: при реце лиме. — Šaf. 59, 2: u Kuk. 6b. 7a. ovako: Стефань Немана аще и младеньши бысть вь брати своеи, на испльниша се на немь глаголи светаго певца ... и бысть Стефань Немана велики жоупань и сьмодрьжавни господинь вьсехь срьбьскихь ȥемль и поморскихь, диѡклитие, дальматїе, тракоунїе, ȥахльмию. — Šaf. 59, 8: сы .ȥі. летомь u Kuk. izpravnije: .ȥі. летиь. — 59, 16, u Šaf.: по сихь сава-ȥемлие, u Kukulj. 7b. red. 1—4. drugačije: по сем же поставлаеть се цариградскимь царемь и патриарьхомь и протомь светие гори да ѥсть сава архїепископь вьсехь срьпскихь ȥемль. — Šaf. 59, 28, što je pogrješno u štampanom оу столие, to je izpravnije u Kuk. оу стонехь (pravilno bilo bi: вь стоне). — Što je u Šaf. 60, 10—14 jamačno pogrješno na onom mjestu upisano, jer prekida rodoslov prvovjenčanoga kralja Stjepana Nemanjića, toga neima u našem rukopisu na ovom mjestu, već s traga, kamo i spada, najme ondje, gdje bi bilo po Šafařikovu poredanju na str. 62. u redku 6., te se čita kod Kukuljevića na listu 9b. i 10. ovako: кь прежденимь да вьȥьвратим се· синь же великаго жоупана немане вльканъ, брать же прьвовенуаномоу кралю стефаноу и светомоу саве, прьвомоу архїепископоу срьбскомоу. сьи же влькань велики книеȥь роди сина димитра жоупана, вь иноуаскомь ѡбраȥе нареуено име его давидь, иже сьȥдаа црькъвь светаго богоѩвленїа при реце лиме, кь месте бродареве. сьи же роди сини и дащери. прьви синь его вратиславь книеȥь. вратиславь же роди сини и дащери. прьви синь его вратько книеȥь велики. сь же роди сини и дащери. .а. дащи его книегиниа милица, вь иноуастемь ѡбраȥе нареуена еугенїа, иже роди сини и дащери· .а. синь

єго стефанъ. и бысть стефанъ велики деспотъ срьблемь и сь wбою странoу подоунавиа господинь. Oviem svršuje se 1. strana ljetopisa, te zatiem sliedi izbrajanje onih dogadjaja, koji se pojedince svake godine dogodiše pod zaglavkom: **а се wть битиа кажеть.** Prije ipak, nego što ću o tom drugom dielu govoriti, hoću da pripomenem još k Šaf. 60, 19, da iza rieči: **бѣла оугромь** u Kuk. sljeduje (l. 9a. r. 7): **вь имѣ прадеда своего, сиречь стефаня кралѧ оугромь.** — Šaf. 60, 21 poslije **оугрьскаго** sliedi: **два сина.** — Zatim je izostavljeno ono, što se u Šafařika čita 60, 22—30, od rieči: **четирьти** do **милоутинь** i opet 60, 34—61, 5 i 61, 8—19. — Šaf. 61, 21 držim da je **и кралювьства** pogrješno mjesto onoga, što je razumljivije u Kuk. **изь кралевьства**; u istom redku iza **грькомь** ima mjesto: **и дальнимь**, što je u Šaf., u Kuk. bolje: **и западнимь странамь**, a to je svakako razumljivije, pače slaže se s njegovim običnim naslovom, kako se čita u listinah (sr. u Miklošića str. 133, 136, 139, 140). — U drugom kraćem dielu počima na listu 10. pod gori pomenutim zaglavkom brojenje godina od Adama, a istom na 11. listu dolazi srbska polovica, i to je početak ovaj: **вь лѣто з.ѱ.м.г.** (6743=1235) **прнеть научелство анеѯен мдеславь храпавїи краль, и царствова .м. лѣть.** Umah za ovim ide: **вь лѣто з.ѱ.о.и.** (6778=1270) **вькрали се милоутинь краль бански, и царьствова .м.и. лѣть, и оумре wктомбрїа к.е.** Za oviem dolazi ono, što je u Šaf. 71. red 2. i 3., onda red 17. i 18. — Zatim se kaže: **вь лето з.ω.к.** (6820=1312) **роди се царь стефань. вь лето з.ω.ѯ.д.** (6864=1355) **престави се декемврїа, .кд., царьствова же .кд. лѣть.** Sada sljeduje u Šaf. 71. redak 31, 74, red. 6—7, redak 1. a zada: **вь лето з.(ω).ҁ.д.** (6894=1386) **исходи царь моурать на кнеза лазара и фини инить. и вь тои лето номььче сльньце.** Za oviem: **вь лето з.ω.ҁ.з.** (6897=1389) **погибѣ светїи кнезь лазарь на косовоу, мѣсеца їюнїа .еі. царьствова .зі. лѣть. и вь тои лѣто прее научельство синь его велики деспоть стефань.** — Iza toga ide, što je kod Šaf. 74, 24, samo što naš rukopis imade: **градь трьново**; zatim: **вь лѣто з.ц.г.** (6903=1394) **погибѣ банзить на власїехь, и сь инмь марко кралевикь и коньстадинь.** — Za ovim Šaf. 74, 33 i 37, i tada: **вь лето з.ц.ѯ.г.** (6963=1454) **оухвати wникоуль феризьбеговика оу кроушевцоу, wктомбрїа л. и тои лето оуби димтарь радоевикь петра ковачевика подь сребрьницомь мая. и тои лето при(ми) царь мехмедь ново брьдо и все градове ситиниче. вь лето з.ц.ѯ.д.** (6964=1456) **оухвати свилаевикь михаила деспота гюрьга и свеза га оу белграде, декемврїа .зі., и тои лето вькрали се владиславь краль, синь албетє** (sic) **краля, марта .зі., и тои лето разби wиколь цара мехмеда подь бельградомь. и тои лето оумре wикоуль оу белградоу, мѣсеца авьгоуста, .лі. дьнь. оу средоу.** Ovim svršuje se 11. list.

U 12. listu čita se iz početka: **коньць .з. — момоу вѣкоу, почело wсмомоу вѣкоу, последнимь летомь.** Što zatim sliedi, vriedno je da se cielo ovdje naštampa, jer se oviem znamenito izpravlja ono, što je štampano u Šafařika str. 83., redak 15—23. Evo, kako je u Kukuljevićevu rukopisu: **вь лѣто з.ц.л.ѳ.** (7029=1521). **сїе лѣто паде соултань соуленмань на рекоу савоу сь множаствомь измаилтень, и прехождахоу рекоу савоу якоже по соухоу, сїи речь, по мостоу на wнь поль срема, и инїи же вь корабли пренаоуше, якоже не вѣ**

можно ни рекамь томь сильнимь измаилтене оудрьжати, иже оугрьние имеахоу наде-ждоу на тои силие реке, глаголю савоу и доунавь, и ѿстоупише ѿть ѡбоудоу словоущи бельградь и иные ѡкрьстные гради, и летехоу множе змие крилате сеиз и градове палеще. ѡле чюдо, тогда такови скрьби земли тои имоущи и вь тои земли, глаголю среме, дивна места и села запоустеше, а црькви и градове разорише, а словоущи бельградь неволею оугринь предасть измаилитеном, и вали-доше вьнь ѳзѳцнеьѡнѳ теда.

мѣсеца августа .ки. дьнь. а госпожда иелена бивша деспотица и неволею ѡставивши славни градь коупиникь и даде се бегствоу преко реке доунава оу вьноу-трьноу оугрію, а славноу и дивноу землю деспотовоу тоурци поплениние, а лепи градь коупиникь разорише мѣсеца септембрія .ѳ. дьнь. вь лето з.л.д. (7034 =1526) прие царь соулеимань градь боудимь.

Po ovom, kako rekoh, može se znamenito izpraviti tekst Šafařikov. Po riečih našega rukopisa вь кораблю препловше neima više ni malo sumnje, da se one tamne rieči Šafařikove (str. 83. r. 17.) imadu ovako pročitati: ими же вь ладиахь. Jednako se našiem tekstom potvrdjuje konjektura Daničićeva (Rječnik II. 215), da se mjesto олѡвни ima čitati славни. Napokon su našiem rukopisom liepo raztumačene one kod Šafařika 83, 25 skroz nerazumljive rieči: за оутреною оу гороу, što nije ništa drugo nego li: оу вьноутрьнию оугрию!

2.

Od trinaestoga lista napried sliedi zanimljiva bogoslovska zoologija! Tomu je predmetu ovaj naslov zapisan na listu 13. crvenimi slovi: слово ѡ вѣщехь ходещихь и летещихь: братие сіе ѡ вѣщехь сихь благовести архаггель оу-риль иѡанноу богословцоу. Meni je kazivao presv. gospodin Ivan Kukuljević, da je već prije mnogo godina nekoji učeni Ruski putnik ovaj tekst prepisao; ali neznam niti se opominjem, da bi bio gdje što o tom čitao. Nego za izvjestno držim, da je to ono isto, što Miklošić spominje u svom divno bogatom rječniku na strani XV. pod kraticom: Nom.-Barb. Miklošić kaže ondje: Nomocanonem excipiunt physiologus et alia quaedam. Dakle naše ‚слово о вѣщехь' bit će ono isto, što je u njega taj ‚physiologus'. I zbilja, u Miklošićevu rječniku nahodim skoro sve rieči, za koje bi čovjek u prvi mah mislio, da su riedke i neobične. Oviem tekstom neće se dakle mnogo obogatiti slovj. leksikografija, ali je zato ipak vriedan, da se u skraćenoj formi naštampa, što se tim putem sve bolje i bolje upoznajemo s pravim karakterom starosrbske književnosti. Jer ako to i jesu tek prievodi, svakojako valja da su bile osobite okolnosti i razlozi, radi kojih se je srbska književnost upravo za ovakvim stvarma grčkog prievoda mašala. Karakter ovieh prievoda prikazuje nam nekim načinom takodjer pravac starosrbske obrazovanosti. U tekstu nije se ništa mienjalo, van što su pokraćene rieči izpisane po običaju današnjem.

Слово цароу лавоу зверскомоу.

Лѣвь ѥсть вьсемь зверемь царь, имат бо .г. дѣла велика ѡ себѣ. .а. дело

львово, егда раждаеть его львица, мала его раждаеть велми и мрьтва. и лежить мрьтвь, доиндеже придеть львь и доунеть вь ноꙁдри юго и ѡживеть, ꙗко богь доуноу вь адама и вси ѡживихомь. .в. дело львово, егда спить, вижли его ꙁреть ѡть .ꙁ. страньа и раꙁоумееть ѡть ловаць и оутврьждает се, да его ловци на сие не обрещеть . . . .г. дело лавово, егда ꙗсть чловѣка, обраꙁь емоу не ꙗсть ни поглеДоучеть, да егда иꙁесть чловѣка, и поиметь чловѣчую главоу гледающїи на ѡбраꙁь плачеть много, и поемь погревета ю.

Слово ѡ ꙁоуброу ꙁвѣроу.

Ꙁоубарь юсть вѣлика ꙁвѣрь вь срьчби приходить кь древоу, роги биюще ѡ древо, ни єдинь ѡть ꙁвѣрїи не ѡбладаеть сь нимь. и стрьпить жеждоу воде, при води стоить, не пиеть воде, раꙁве юдиноущь вь мѣсеци. егда хощеть пити, приходить на водоу и ꙁрить водоу и плачет се велми. егда напиет се, ѡпиет се ꙗко ѡть вина и приходить кь древоу биюще и бороуще древие и падеть на ꙁемлю, повиета се крепко веселе се и оубиеть главоу свою, иже лежить ꙗко мрьтвь. и приходить ловаць и ѡбрѣтаеть его ꙁавита и оубиеть его веꙁь ноужде.

Слово ꙁа слона ꙁа ꙁвѣра.

Ꙁвѣрь юсть именьмь слонь велика ꙁело, дела велика има ѡ себѣ. поучитають его васи ꙁвери, и не имать г и б ъ с т в а вь костехь, ни се можеть сьгноути. и егда хощеть поучиноути, приходить кь древоу грьбавоу и въсклонить се поучиноути. аще лежеть, не можеть вьстати, не имать бо сьстави костемъ. приходить бо ловць и посецаеть древо тои, да егда наслонитъ се поучиноути, падетъ се сь нимь древо, и приходить ловаць и прѣиметь его. и дроуго дело его, юегда хощеть слоница да приметь плодь и ѡбретаеть древо маньдорароу и ѡкоушаеть ѡть него и преходить кь слоноу и ꙁаиграеть его и приходить и привалить га на древо. тожде и ть вькоусить и раждригаеть се и прѣмешаеть се кь неи. такои евва сиеде и даде адамоу. богоу нашемоу слава вь векь. Чоухь гласъ, где глаголахоу жалосне велми ꙁовоуще, єдинь слонь паде се и лежашѣ рикающе много. чю его велики слонь и приде вьꙁдвигноути его и много рикаста ѡба. чоуше ихь ·д· слонове и ти придоше и не могоше вьꙁдвигноути его, и вси рикающѣ жалосно и чюше ихь .вı. слона и ти придоше и не могоше вьꙁдвигноути его и сви рикахоу єдиногласно. и приде єдинь слонь маль и ть ихь вьꙁдвиже. и егда хощеть раждати слоница, приходить вь водоу, иꙁмераеть водоу, и поемлеть ѳелца носомь доидѣ юмоу ноꙁе оукрепита се.

Слово ꙁа ѡрла цара летещимь птицамь.

Ѡрль юсть царь летещимь вещемь, добреи юсть, .р. лѣть живеть бес-печали и састарав се, охираеть и ꙁалевають очи емоу и не можеть ловити. и ꙁавиеть се оу висинноу небесноую и походить на породно блато на вастокь. и паки падаеть на простоу каменоу и седить .и. дьни на каменоу, и спадеть емоу вьса ѡ х и р а на каменоу. и паки ѡкоуплет се вь породиомь блатоу трищь ив дьнь и седить противоу сльньцоу и юегда раꙁгреет се ѡть сльньца, тогда ѡчистет се ѡчи емоу и боудеть ꙗко и младь.

Слово ꙁа грьлицоу.

Грьлица юсть любеꙁна ѡ моужи и ходить, ѡба ꙁаедно, и сьвиеть гнеꙁдо себе. аще єдинь ѡть иихь погибиеть моужь или жена, жалюеть єдинь дроугаго до самрти, и моутноу водоу пиеть ни грькаеть ни на сирово древо седаеть.

Digitized by Google

Слово ѡ дѣтелоу птицїи.

Детель ѥсть усдолюбна птица и красна и летае ѿть древа до древа, рьтомь клюѥ и оухомь слишѫ, да аще ѥсть доупно древо, вьселита се вь немь и сьвиеть гнездо. аще ли тврьдо древо боудеть, бежить ѿть него . . .

Слово за попоуница, како живеть.

Попоунаць ѥсть пастра птица, закивїи гнездо, и изводить петенце. и егда вьзрастоуть и боудоуть до небесь хранеще се, тогда родителие ихь вьнидоуть вь гнездо и скоубоуть вса перна своꙗ и боудоуть ꙗко и младїи. и паки уедѧ ихь посеть нимь пищоу, доидеже порастеть нимь перна и боудоуть ꙗко и прежде.

Слово за голоуба птицоу.

Голоубь ѥсть мека птица, сьбираюте се да стрегоуть себѣ ѿть ꙗстреба, или есть едниь или мнози, и васи оумь имоуть ѡ ꙗстребе.

Слово о еньдроноу.

Еньдропь есть вь мори воевода рибамь васемь, ѥсть вьзорь его ꙗко и конь и ходить по диоу и имать коискоу гривоу и ѡпашь, а во грьвоу ꙗко и риба, и ѥсть вь некомь месте мора риба мала злато-зарна, всемь рибамь есть цара и лежить на единомь месте и еньдропь ходить двашди вь годинe и кланаеть се цароу своемоу. егда ходить и еньдропь походеть по немь васе риби мале и големе и не смеють забавити дроуга дроузе, доидеже поклонеть се и вьзвратет се и понавлают се и веселе боудоуть.

Слово о инорогоу како живѣть.

Инорогь ѥсть зверь вели зело, имать нось костень, преходить през оуста емоу и по врадоу емоу ѡпирает се и не можеть се оусти вьзиты (sic! вьзети?) пищоу, разве стоюще древо пасеть и ѥзикь на страноу изнимающи. и егда видить зверь, кою любо постигнеть, и натакнеть на рогь свои да егда изгибнеть зморе на главе, тогда нагаждаеть на езинь его.

Слово ѡ естьсоупоу и дроугомѣ вїпѣ.

Естьсоупь и дроугы вїипь ѡба ѥдинь оуставь имать. егда раждаеть ѡрьлыца ꙗице, не можеть его родити, доидеже придеть моужь ѥѥ вь пожковоу пропасть и донесеть камение ѿть пропастїи, тогда раждаеть. дроуго дело ѥсть. егда не имать храноу, постит се .м. дьни, да егда ѡбрещеть мрьшоу, що ни ꙗль за .м. дни, тои изедаеть за единь дьнь. .г. дело его. имать перо на челѣ и свѣтить емоу вь нощи ꙗко звезда и ꙗвить се крьвь на нoктоу десной нози, поводить его крьвь, где есть мрьша сьтворила се, да се наꙗсть.

Слово ѡ стрько-камилѹ.

Стрько-камиль ѥсть вѣлика птица. егда раждаеть ꙗице, вь водоу сносить его и седить на воде, ѡчима зрить ꙗица своего, да аще ѡчи своеи камо ѿвратить, запрьтакь боудеть. да егда хощеть спати, тои единымь ѡкомь спить, а дроуземь блюдеть. есть дроугаꙗ вещь прилична кь зими и дльжина ѥѥ ѥсть .и. лакать. да егда видить стрько-камила ꙗица раждающа, ѡнь приходить и зрить, егда камо ѿвратить ѡчи стрькокамиль, да-спина дьхнеть на ꙗица.

Слово ѡ еленоу.

Елень имать вьзорь дивїи, сьстараѥт се за .н. лѣть, егда оусетить старость свою, ищеть по горахь змиюоу доупноу и ѡбопаеть. да егда ѡбрещеть змию, еже

се ѥсть трищь свлачила, и познаваеть ю и копаеть землю. да аще ѥсть вь каменоу, носить водоу вь оустехь и залеваеть. да аще измета ю, поглитаета ю целю, и бегаеть велико вь водоу и погроузит се все, и излезь лежить на сльньцоу ·г· дни, и помлаждает се и боудеть ꙗко единь юнь.

Слово о ꙗспиде.

Ꙗспида ѥсть люта вещь на свѣте, ꙗко нищо такои. лежить женьски поль на западе, а моужаскіи на вьстоцѣ. егда хощеть растити се, походить на вастокь, искати моужа, а моужаскь на западь, искати женоу и доходить томоу на гнездо а тьи томоу, и паки хрепетить ѡбонавающи ложе дроугь дроугоу и поущаеть пени тьи томоуи на гнездо а тьи томоуи, и паки надь пенами хрепетить и вь пенахь родет се птенце и ѡживоуть. егда боудеть врѣме пернатети, любеще птенціи родителе, ѡпраскають главоу его и ѡтечеть (и) оумреть. егда птенци вьзрастоуть, походить моу(жь)скіи поль на вастокь, а женско на за(па)дь, где лежить згоумно места горить землѥнь и ловьць тьи звѣрь оулавлаеть ѡткладает се чловѣкь вса вь зеленоу травоу а топить травоу ѡцтомь и приходить ѡть ветра дльгь прьть вьзмь и крычить гласомь велиемь. аспидь поущаеть ѡгнь .а. и .в. и .г. не ѡпалить чловѣка и пакіи сь ѡпашию затикаеть оушіи своеи да не чюеть глась ꙗкоже рече пророкь· оуслишихь слоухь твои и оубоꙗх се. чловѣкь ѡтьтикаеть сь проутомь и оуши ѥмоу и крычить, ѡнь ѡть глась оумреть, преиметь его и вьзамь еже есть емоу на потребоу [1]).

Слово еже ѡ стрьцѣ, како живѣть на земли.

Стрькь есть нека птица, егда строить гнездо себе, милюѥть васе и стрьжеть васехь ѡкрьсть себѣ, егда хощеть видети, крычить и глаголеть, да васакь еже есть ѡкрьсть да видить и да оуправлавает се, понеже стрькь любить дроужиноу свою и соуседи своѥ.

Слово еже ѡ славию, како живеть.

Славѣи ѥсть птица, сьбирают се сь дроугомь своимь, единь спить до полюнощиꙗ, а дроугии стрѣжеть его и надь нимь .ві. крати прославлаеть бога вь полюнощиѥ. и пакіи таи оуспить, а дроугіи пакіи ѡть полюнощиꙗ стрьжеть ѥго. кь светоу единиемь гласомь васи прославеть бога . .

Слово еже ѡ ластовице. имать ластовица и дроуги чинь, ищи га наприедь.

Ластовица есть мека птица, преходить вь ѥроусолимь хране ради и паки преходить вь люди чеда радіи. егда творить гнездо надь людми или надь водою, понеже имать и пизмоу и клетвоу сь змиѥю и похвалоу имать змиꙗ нада ластовицею. егда бехоу васи вь кивоте ноѥве, тогда посла змиꙗ стрьшена и рече емоу· иди и виждь, коꙗ ест крьвь посладка. ластовица чю и блюдеше, да егда повратит се стрьшень, да повесть змии, срете его ластовица и вьпроси его и разоуме, ꙗко чловечю крьвь казати хощеть. тогда ѡтьдьрька (sic) емоу главоу, да не кажеть. змиꙗ тогда похвали се на ластовицоу, ꙗко да ѥи не дасть витіи гнезда. ластовица рече· азь надь чловѣки вити хощоу гнездо, где есть тебе зло приходити. того ради чловеци любеть ластовицоу.

---

[1]) Ovdje je očevidno mnogo pogriešeno u tekstu, ali bi se moglo izpraviti uz pomoć drugoga kojega rukopisa. Ja sam štampao rieč po rieč.

Digitized by Google

Слово ѡ ѥребици, како живеть.

Єребица есть хитра птица, строить себѣ гнездо и носить ꙗица и с мала носить своѥ ꙗица, нь крадеть ѡть инихь ѥребице ꙗица и приносить на свое гнездо и помного радоует се о чюждихь ꙗицехь, неже ли ѡ своихь. и паки егда изводить птенцѣ младе и крадеть дроуга ѡ(ть) дроуге птице и хранить ихь и помногоу радоует се ѡ тоуждихь неже ли о своихь, да егда порастоуть и познають матерь свою и поидоуть кь матерѣмь своимь и ѡна кь кѣлици печали ѡстанеть.

Слово ѡ хиниеи вь мори.

Хинеи есть кь мори ни плаваеть ни ходить нь ꙗко калюпко валает се, радие рило изимаеть, елико се хранить, да егда чюѥть югь кь мори с рилоиь сьбираеть и ѡтькладаеть се, да его не изметнеть и не может се вьзвратити.

Слово за влька. (Ovdje počima drugo pismo.)

Вльkь ѥсть похватнивь зверь, аще не ѡбрещеть ꙗсти, изидеть на прост(р)аню место и вьзрить на небо и вьзоветь кь богоу гласомь великомь, глаголе· господи ти ме сатвориль еси и не рече ми травоу пасти ни древо гристи, на ѡть жива хранити се. чоуи же нии его, недииниемь гласомь вьзовоуть· помиаи намь, господи, помиаи. тогда господь помлеть храницоу.

Слово за жерава.

Жеравь ѥсть гласна птица, и сьбираюта се кь вечероу заедно, и егда имь боудеть спати, посилають стражь себе и вьзимаеть ками оу едноу ногоу, а на дроугои стоить нозѣ, и егда задремаеть, испадеть емоу ками и вьзоучиеть, и нии же пробоудета се и ѡстригоута се и пошлоу иного стража.

Слово ѡ змии и води.

Змиꙗ ѥсть люта вещь, ꙗдь имать лютость великоу и сьтвори богь враждоу междоу чловѣкомь и междоу змиѡмь, егда же поидеть змиꙗ водоу пити изблюеть ꙗдь на краи воде, да са адомь не вьлезеть вь водоу, понеже водоу хощеть наидити, да кто би тоуи водоу пиль, мрьтваць би биль.

Слово за вола.

Воль ѥсть на слоужбоу чловѣкомь вь срьдьци своемь безазлобань и васа добра мисалить и имать срьдьце напорливо и егда ѡбрещеть где крьвь волюю, земаю ѡбонаваеть и вьпиеть иза срьдьца· слава тебе владико господи, сатвориви нась ѡть земле, и паки вь землю поидемо. и нии текоуть ка немоу, славеще бога гласомь велиемь.

Слово за паюна птицоу.

Паоунь ѥсть красань много, и ходить сь красотою великою и потресета се вь гизди своеи (и) вьзносита се велми. егда же видить ноги свое, и вьзоветь жалосно иречеть· господи, чемоу како тело, тако и ноги не сатвори.

Слово ѡ лисици.

Лисица ѥст кехинта [1]) (!) вещь. егда не ѡбрещеть ꙗсти что, приходить вь присоино место и ѡмрьтвить се, едва оудрьжить доушоу оу себе. и приходеть птице летеще и скоубають ю. ѡна же скочивши оухитить ѡть ихь и ꙗсть.

Слово ѡ ластовици птици.

Ластовица ѥсть незлобива птица, и пребиваеть вь поустини поль године за

[1]) Može biti техинта! grčka rieč.

Digitized by Google

чега ради и вьсхранить ихь. да аще ѡслепееть, походить вь поустиню и приносить билие имь и прозреть.

Слово ѡ жаби соушиои и жаби водѣнои, како живоуть.

Жаба соушна соушить се на сльньцоу и на мразоу и на ветроу и на снегоу, много трьпить жеждоу и зимоу. а водена жаба не можеть таком трьпети, нь вь зимоу бегаеть вь глоубиноу, а вь сльньце исходить на ѡгреалище, и егда прижежеть сльньце, бегаеть вь водоу.

Слово ѡ пчели.

Пчела юсть божиа, плодь ее чоудань юсть вь ѡчю, троудь юе просвещаеть се.

3.

Prije pomenute dvie stvari obsižu u našem rukopisu upravo 30 listova. Na 31. listu, na drugoj strani odpočinje nov predmet, i to: **Мѣсеца септемвриа ·дı· дьнь вьзвишение чьстнаго животворещаго крьста господа нашего исоу-хрьста. ѡтьче благослови.** Pod ovim zaglavkom imade obična pripoviest o Konstantinu, kako je pobjedu održao pod znakom križa, i kako je mati mu Jelena pronašla krst Isukrstov. Zatim na drugoj strani četrdesetoga lista sliedi: **мѣсеца ѡктомбриа ·дı· дьнь, чтение светие моученицѣ петки** (nego to nije slovjenska svetica), a na listu četrdesettrećem dolazi: **ѡтькрьвение вароохово**, ali ni to nije tekst iz sv. pisma staroga zavjeta, već po svoj prilici nekaki apokrif, u kojem se vrlo čudne stvari pripoviedaju. Kako je najme poslao Bog andjela svoga, da ide k Barochu i da ga uzvede do tajnosti nebeskih, i što je sve na tom svojem putu susreo, što li vidio! Čega Baroch nerazumije ili nemože sam dokučiti, o tom pita pratioca andjela i on mu tumači. N. pr. na pitanje: **почто лоуна тьчьна света сльньцоу не имать;** odgovara andjel: **слиши вароше и скажоу ти вса· веси, егда прелaсти змиа адама и еѵгоу и ѡблиуи ею наготоу и плакаста се ѡ наготе своеи горко. и плакаше се с ними вса тварь, небеса и сльньце и звезди, и тварь колебаше се до престола божиа. аггелы же и сили подвигоше се ѡ престоуплении адамове а лоуна посмеıа се. зато прогнева се на ню богь и помрачи светь ее и створи ю вь мало време старити се и паки родити се, а ис прьва же не бе тако, на беше светлеıа сльньца и дльготоу дьни имоущи.** — Za oviem sliedi na drugoj strani 51. lista nov članak: **чюдо светаго и преподобнаго ѡца нашего николи** i opet na listu 57.: **чюдеса светаго ѡца нашего николе.** A na listu 59. čita se krupnimi crvenimi slovi izpisan naslov nova sadržaja ovako: **на(пи)сание ѡ прѣдании господа нашего іисоу-христа, еже вь споменоу писа еврѣискіимь никодимь же сь благообразнимь іѡсіфомь сь нимь погрѣбше тело іисоусово, вь лѣто же великаго ѳеωдосиа ·зı·-тоıе преложише из евреискихь на грьчьска вьса (с)іи елика сьдѣıаше се при понтьсцѣмь пилате.** — U knjizi Šafaříkovoj (Geschichte der südslavischen Literatur III. 1. 197) spominje se neki rukopis XVI. stoljeća: Kanon sv. Nikole (iz Karlovačke knjižnice), u kojem takodjer dolazi nesamo „Čudo sv. Nikole“, nego takodjer knjiga Nikodemova „o predanju spasitelja“. Bez dvojbe bit će u obadva rukopisa isti tekst. U našem rukopisu ide taj tekst na 30 listova do lista 89. — Na drugoj strani lista 89. čita se iznova: **мѣ-**

сеца авгоуста ·еі· слово іω(а)нна богослова на оуспение прѣсветие владичице наше и богородице и присно дѣви марие. Početak ove besjede glasi ovako: **светаа и прѣславнаа богородица и присnодева маріа по ωбичаю на светы гробь господа нашего інсоу христа ходещи кадити и поклонити светѣи колене свои молаше се из нее рождьшаго се сина** itd. — Na listu 102. sliedi: **слово светаго прѣподобнаго ωтьца нашего іωаньна златооустаго патриарха константина града, слово ω ωче нашь раздрѣшение.** Ovo ‚slovo‘ obuzima 4 lista, a svršuje se na listu 107.; čini se, da je to onaj isti tekst, koji se spominje u Šafaříka (III. 1. str. 217) u nekom pravilniku Matija Vlastara, rukopisu XIV. v. knjižnice Karlovačke. — Na listu 107. imade opeta neka pobožna igračka pod naslovom: **оуказь господа нашего інсоу христа**, koja se sastoji od pitanja i odgovora; medju ostaliem dolaze i ova pitanja: **рци ми, кто ωбрѣ латинскоу книгоу; рече· матоусаль. рци ми, кто ωбрѣте грьчкоу книгоу; рече· меркоуріе. рци ми боугарскоу; курилъ.** Malo zatiem pita se: **рци ми, колико рода ωть хама; боугаре и вси некрщени. рци ми, колико рода афетова; рече· вьсы грьци и латине.** U jednom od sliedećih pitanja dolazi rieč, koja nije u Miklošića zabilježena: **рци ми, колико хлапка** (valjda **хлапьска**?) **рода; ·мз·** U istom članku ima nešto redji gramatički oblik: **ωть нихь заченоу се некѣрни езици.** — Na strani 110. sliedi nov predmet: **слово светаго ісідора**, iz kojega ću zabilježiti: **источници прѣсихають** (u Miklošića ima samo glagol **прѣсъхати**, al neima **прѣсыхати**); **того ради не оупадоуи се красоте женьскои** (cf. Miklošić s. v. **оупадати**); **жена на добро нѣсть оукрашена, нь на снѣденіе моужоу ιаснооωбразна ιесть и тьнкошнa . . . жена ιесть забрало адоу оуготовище оуровище (оу ровище) доушамь; не ωбьιавлιеи речи срьдьца своιего жене, ходить бо хоупающи се противоу моужоу; сь плачемь глаголιеть ти, не оупадоуи се томоу; зла жена биема бесит се, любима бесит се; доушамь пагоуба, юнимь погибѣль, хороугва адова, светіимь ωбиножница . . . сьвькоупница бесомь.** — Na listu 114., na drugoj strani sliedi: **вьпрось і ωтветь ω вѣщехь;** pod ovim naslovom ima svakojakih kratkih pitanja s odgovori, najviše iz prirode i iz sv. pisma. Napomenut ću jednu kao zagonetku u formi poslovice: **вьпрось· пьса (пьса) хранихь, ωнь воукоу помагаше. ωтвѣть· зль рабь на господіна клевѣташе.** Poradi gramatičkog oblika bilježim: **вьпрось· кто иска едіно и ωбрѣ(те) ·г· и вьсплака се велико. ωтвѣть· светаа елена поиска крьста господьнιа и ωбрѣте ·г· крьсте, ·в· разбоиничa и едииь жизнодавьчь.** — Na 118. listu počima **ω дванадесѣтіхь зоди**, odakle vadim sliedeće izrjeke, vriedne da se spomenu poradi nekojih rieči: **зодіа же сіа глаголють се, заниеже жизньны поуть имоуть, . . . ιакоже вь домовѣ(хь) мирскіихь прѣбытки разлучніи бивають, сьдѣловають оубо сіа ·ві· звѣзди и сьдрьжоуть все небесокроугово видно** (Neznam, jeda li se imadu upravo ovako pročitati rukopisne rieči **все небесо кроуго**, s titlom **в** nad **го**, **видно**?), . . . **коеждо ихь имать прѣстави ·г·, едина же прѣстава имать стльпь десеть, тога ради десетница нарицает се, . . . вьнемли оубо вьсегда оумовидиѣ и смотри, . . . и соугоубивши приложи.** — Na 122. listu sliedi: **сказаніѣ лоуновника**, odakle ću ovo izvaditi: **·г· дьнь лоуні каень роди се. ть дьнь ωблоудань** (jamačno **облюдьнь**, sr. Mikl. s. v. a ja držim, da ta rieč znači: pogibeljan, opasan,

Digitized by Google

dan u koji valja biti na oprezu ter se čuvati) ѡсоуєтнаго ради клєна.. сьнь нєвакостьнь ..., дльго живє и прнчєстьнь (ja držim, da ovdje znači upravo: ,sretan', t. j. koji je pri česti, gr. εὔμορος); ·є· дьнь лоуни dolazi opet ista rieč: ть ѡблоудьнь ѡсоуєтнаго ради клєна, ... єжє роди сє, єѕнтивь (očevidno od ѩѕа, ali držim, da je rieč krivo tvorena, ako nije pogrješno napisana, valjda mjesto єѕнстивь, a ovo m. ѩѕѣстивь, jer na drugom mjestu ima zbilja: єѕєстиво), ... ·єі· дьнь лоуни добро нєкь стакнти, варь жєщи. — Na listu 126. sliedi: слово ѡ житии хрістиансцѣмь. Napokon na listu 130.: слово ѡ сампсонѣ, koje se svršuje na listu 134., a tu je ujedno i kraj našemu zborniku.

V. Jagić.

II.

Stari spomenici pisma i jezika jugo-zapadnih Slovjena od IX—XII. vieka od J. Sreznjevskoga.

S primjetbami i izpravci.

Kada se s više strana ide za jednom te istom stvari, to biva sasvim naravski, da će se ona, netom odkrivena i na vidjelo iznesena, brzo u više dielova podieliti i raznieti po svietu. Ovaka nemila sudbina stiže književne spomenike južnih Slovinjana. Nakon tisuću godina od prilike prikazuje nam se eto u naše dane malo ne onaj isti prizor, tek u drugačijem razmjerju, koji se dogodi nekoč u zlatnom vieku velikoga cara bugarskoga Simeuna. Negda bo pošiljahu Bugari blagovjestnike k narodu ruskomu, da onamo propoviedaju rieč božju i da pouče Ruse u knjizi slovjenskoj: sada pako silaze sami Rusi na slovjenski jug, ako i ne kao blagovjestnici rieči božje, a ono kao poslanici državni ili znanstveni putnici, ako i ne da pouče Bugare u prosvjeti XIX. vieka, a ono da posakupe ovuda za se i za svoju korist a više puti možda i na silu da otmu još ono malo dobro, što se od starine ovuda sačuvalo, pak da i to odvuku u daleki sjever, u svoju rusku domovinu. Samo da ovo, što rekoh, nebiva uprav, kao da je prosta otimačina, već pod vidom i imenom napredka i obrazovanosti evropejske, koja se gradi da veoma štuje — starine. Pak zbilja, kad čovjek pomisli, kolike bi od ovih stvari lako propasti mogle, da još duže ondje ostanu, gdje su do sada bile, to moramo, premda nerado i težkim srcem, ipak sami sebi priznati, da volimo, da nam mnoge naše južne starine odu onamo na ledeni sjever, gdje će se barem sigurnije čuvati, nego li da ih posve nestane ovdje na jugu pod kopitom Turskim. Ipak naša sjeverna braća trebalo bi, govoreći iskreno, da budu nešto zahvalnija prama slovjenskomu jugu, pak da gledaju, kako će barem neki diel onih duševnih kamata, koje gori pomenuta glavnica njim donosi, uložiti na korist našu, svoje južne braće. Al ovako nemožemo se doista pohvaliti, da bi i do sada radili bili svi oni, za koje dobro znamo, da su na jugu obogatili svoje književne zbirke. Zato kad se u nas čuje, da je ovaj ili onaj rukopis od naših jugoslovjenskih književnih starina dospjeo u Rusku, nije naša radost uprav golema, kao što bi

Digitized by Google

mogla biti, da se u Ruskoj drugčije radi, niti su baš velike naše nade, da će ta starina do skora ugledati bieli sviet. Ja napominjem sve to izriekom zato, što sam rad da i ruski učenjaci to doznadu, i što mi se prilika pruža, da iskrenu hvalu izrečem onomu jednomu od riedkih učenieh Rusa, kojega se taj naš ukor nimalo netiče, nego koji upravo za to, što se rado bavi starinami južnih Slovjena, zaslužuje, da smo mu veoma zahvalni, a to je poznati ruski jezikoslovac J. Sreznjevski.

On je prije nekoliko godina izdao priegled starih spomenika ruskoga jezika i pisma: u 10. tomu bivših, ali sada obustavljenih „izvěstija" pod naslovom: древніе памятники русскаго языка и письма — a prošle godine 1865. izadje opet od istoga njega knjiga vele važna i po nas: древніе памятники письма и языка югозападныхъ Славянъ (IX—XII. vieka). Общее повременное обозрѣніе съ замѣтками о памятникахъ доселѣ бившихъ неизвѣстными. Kod ruskih spomenika bjehu priloženi ‚obćemu obzoru' straga izvadci iz samieh spomenika, što i jest najdragocjenije; neznam, hoće li Sreznjevski to isto i ovdje učiniti. Za sada imam pred sobom tek obći obzor (общее обозрѣніе), iz kojega, znajući kako su ruske knjige u nas velika riedkost, hoću čitateljem Književnika da pripoviedam o svem, što je ikoliko znamenito te nam može biti manje poznato. A nadam se, da ću ovako malenom uslugom poslužiti takodjer samomu g. Sreznjevskomu, te će on moje primjetbe i izpravke primiti kao uzdarje za njegovu knjigu, koju mi je upravo ovieh dana poslao.

Pod riečju „jugozapadni Slovjeni" razumieva Sreznjevski cirilske i glagolske spomenike naroda bugarskoga, srbskoga, hrvatskoga i slovenskoga, počam od IX. vieka t. j. od god. 850. sve do konca vieka XII.; a tu je on opisao ne samo izvjestne te još do danas sačuvane spomenike, nego i sve ono, gdje se preko neizravnih svjedočanstva barem doslućuje, da je nekoč bilo kojekakvih cirilskih i glagolskih spomenika. U takovu slučaju izpisao bi Sreznjevski za dokaz ono mjesto, gdje se tako govori, da se vidi, da se po tom razumije neki spomenik cirilski ili glagolski.

Slovjenska pismena. U tom držeći se svjedočanstva Hrabrova, hoće Sreznjevski u kratko da konštatira: 1. da su Slovjeni u pogansko doba upotrebljavali ‚črte' i ‚rěze'; 2. da su se nakon pokrštenja još uviek služili stranom rimskimi, stranom grčkimi slovi; 3. da je slovjensku azbuku sastavio filozof Konstantin. Za dokaz, da su Slovjeni doista neko vrieme grčkim alfabetom pisali slovjenske rieči, navadja se ovdje medju ostalim i razlog — paleografički: „što nas azbuka greko-slovjenska, kako je vidimo u najstarijih slovjenskih spomenicih, opominje crtami svojimi na azbuku grčku VII—VIII. vieka, kada se jošte nije upotrebljavao skoropis, kada su se početna slova razlikovala od ostalih samo veličinom. Ako ništa više, to su svakojako barem neke molitve i pjesme morale prevedene biti na slovjenski jezik za Slovjene već u prvo vrieme poslije njihova pokrštenja t. j. prije no što je Konstantin sastavio slovjensku azbuku. Od budućih iztraživanja valja očekivati, da će ili potvrditi ili oprovrći tu domisao, da je stari slovjenski

Digitized by Google

jezik, poznat u obće pod imenom crkvenoga, prvo književno obrazovanje polučio jošte prije 850. godine.“ — Za glagolicu napram cirilici veli se, da su „veoma oštroumne kombinacije učenih ljudi gledeć na starinu glagolice; u ostalom da jedva ikoja čest dokaza, kojimi se je dosele nastojalo podkriepiti misao o prvenstvu glagolice, može održati strogu kritiku.“ Nego tu strogu kritiku valjalo bi iznieti na sviet, da je znamo.

Do god. 862. i poslije. Ovamo spominje se Konstantina filozofa prievod knjigâ sv. pisma i bogoslužnih i izpoviedanje vjere. Sreznjevski drži dakle, da je „написаниꙗ о правои вѣрѣ“, što se sačuvalo u rkp. XV. stol., pisao zbilja naš Konstantin. Proti tomu govori, ne bez razloga, Rački u Tisućnici na str. 18. A za knjigu „Кирилъ словѣньскыи“ vriedno je sjetiti na ono, što je takodjer već Rački prispodobio, da u staroj hrvatskoj kronici dolazi po svoj prilici to isto pod imenom „metodios“, kadno se veli: „vazmi knjige, ke pri Hrvatih ostaše i pri njih se nahode a zovu se metodios“, ili kod Dakljanina: „librum Sclavorum qui dicitur Methodius, legat.“ Još ću spomenuti, da se je i Sreznj. izjavio za god. 862., kad bi imao Konstantin filosof s gotovim poslom iz Carigrada krenuti put Moravske; on dopušta dakle, da se može godina Hrabrova ovako računati, da se od 6363 odbije 5500. Obširno i o tom sr. u Račkoga II. 139.

K 866. godini spominju se pitanja novokršćenih Bugara na rimskoga papu Nikolu I. (sr. Hilferding „Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ“ str. 77), o kojih Sreznj. kaže „da nije moguće pomisliti, da bi ova pitanja i u prvom izvoru pisana bila latinskim jezikom.“

Medju god. 869—885. spada književno djelovanje nadbiskupa Moravskoga Metodija; iz bilježke Exarchove, koja govori, da je Metodij preveo sviju 60 ustavnih knjiga na slovjenski jezik „ꙗкоже слышахъ“, izvodi Sreznjevski, da je u doba Ivana exarha bugarskoga još slabo poznat bio u Bugarskoj književni râd Metodijev.

Godini 880—890. pripisuje se poznata u nas viest o slovjenskom psaltiru, pisanom po nalogu nadbiskupa solinskoga (spljetskoga) Teodora. Srevnjevski dvoji, da bi taj spomenik pisan bio glagolicom; medjutim on se vara, ako misli, da je u nas samo odatle izvodjeno, da je taj izvornik glagolski pisan, što je i priepis popa Nikole rabskoga bio glagolski. Tko hoće, da to poreče, valjalo bi da nam prije dokaže, gdje i kada je prekinut i obustavljen život cirilice u Spljetskoj bispupiji a nadovezana na-nj glagolica, koja je, što se pouzdano znade, u XI. i XII. vieku svuda po Dalmaciji i primorskoj Hrvatskoj bujno cvala, o kojoj u XIII. vieku govore kao o starom običaju zemaljskom (ut illis efficiaris conformis et terrae consvetudinem imiteris piše papa Inocencij god. 1248. biskupu Senjskomu Filipu, a god. 1252. kaže i opet biskupu Krčkomu: prout iidem et praedecessores sui facere consueverant); trebalo bi da nam dokaže, da su se Hrvati na zborovih crkvenih X. i XI. vieka za drugu svetinju borili, a drugu malo zatim obćenito upotrebljavali. Pak sve to da se je tako izmienilo, te nije nigdje tolikoj promjeni ni traga ni glasa ostalo! Ili zar su

Digitized by Google

možebiti rimske pape i latinsko svećenstvo imali ikakva razloga, da samo na cirilicu navaljuju, a da štite i zagovaraju glagolicu? Tko može to dokazati? Smijemo dakle reći, da je sudeći po svih konsekvencijah tako naravski, da je Theodorov psaltir bio u Spljetu pisan glagolicom, i to jamačno za onda još oblom glagolicom, da bi se upravo oni, koji protivno tvrde, imali svom silom uprieti, da mnienje svoje ma kojim razlogom potvrde.

God. 885—916. Episkopu Klimentu, slavnomu učeniku Metodijevu, pripadaju po iztraživanju Undoljskoga sliedeća djela, koja su se sačuvala u kojekakvih ruskih zbornicih: „Zapoviedi o praznicih, u svete dane apostola, mučenika ili svetitelja, s početkom ovim: „Да ѥсте вѣдоуще братиѥ.“ — „Pouka na uspomenu apostola ili mučenika: братиꙗ присно жадаꙗ.“ — „Pouka ep. Klimenta na uzkrsenje: Дльжьни ѥсмы братиꙗ.“ (Ovo troje nahodi se u zborniku Troicke Lavre, rkp. do god. 1200.) — „Pouka sv. Klimenta na preobraženje gda. našega I. Hrista: Послꙑшаите братиє“ (u rkp. XIII. v.). — „Pohvale na prestavljenje presvete vladičice Bogorodice, stvoreno Klimentom episkopom: Се нынѣ свѣтьло праздьньство“ (u zborniku XIV. v.). — „Pohvalno slovo, sastavljeno ep. Klimentom na uspomenu blaž. pror. Zaharije o rodjenju Ivana Krstitelja: Свѣтъ вьсѣм праведникоу“ (u zborniku XIV. v.). — „Na jutrenju Bogojavljenja. Slovo pohvalno Ivana Krstitelja, sastavljeno ep. Klimentom: Прiиде Iисоусъ отъ Галилеѧ“ (u zborn. XVI. v.). — „Klimenta ep. slovo pohvalno o četverodnevnom Lazaru: Се предтечетъ свѣтозарное торжество“ (u zborn. XIV. v.). — „Klimenta ep. Pohvala sv. i sl. Hristovu muč. i pobjedonoscu Dimitriju mirotočcu: Наста братиє свѣтлое праздьнество“ (u spisu XVII. v.). — „Pohvala arhistratigu Mihailu i Gavrilu, sastavljena Klimentom: Наста празднолюбци“ (u zborn. XIV. v.). — „Pohvala sv. Klimentu patr. Rimskomu, spisana Klimentom ep.: Небо радостьно веселить сѧ“ (u zborn. XIV. v.). — Još se u kasnijih spisih (XIV—XVII. v.) nahodi: ‚Pohvala sv. Kirillu učitelju slovensku jazyku‘: Се повѣдаше намъ христолюбци. — Šafařík prisvaja Klimentu takodjer legendu panonsku. — Napokon je Klimente, po životopisu sudeć, napisao i dodatak k Triodu.

God. 894—907.: djela Konstantina presvitera i episkopa bugarskoga: već su poznata iz Šafaříka, iznova u „Opisaniju rukop. Sinod. bibl. II. 2.“ Samo ću još dodati, da se Sreznj. domišlja, da ovomu Konstantinu pripada takodjer poznati prolog evangjelja pećskoga, odkriven Hilferdingom. — Po jednoj bilježci hronografičkoj, koja se nahodi u rukopisu Konstantinova prievoda knjigâ Atanasije Aleksandrinskoga proti Arijanom, može se ući u trag s jedne strane nekomu črnorizcu Tudoru, koji je pomenuti prievod Konstantinov prepisao god. 907. po nalogu kneza svoga (Simeona): написа же ихъ Тоудоръ чрьноризецъ Доѯовъ (ili Доксовъ); s druge strane doznajemo za mjesto njegova sjedišta: на устии Тычѧ, . . . идѣже святаꙗ златаꙗ црькы нова сътворена есть тѣмьжде кназемь (sc. Simeonom). Poznato je iz Klimentova životopisa (cap. XXIII.), kako su Boris i Simeon marljivo nastojali oko gradjenja crkvi i manastira; pače Sreznjevski drži, da se pod gori pomenutim „Duksom“ (dux = knez) niti nerazumieva nitko drugi, van upravo sam Boris.

Digitized by Google

Mihail, o kojem i Ivan exarch govori u jednom od svojih prologa, kao o „črnorizcu Duksu“.

God. 927. okt. 8. učinjen je pismen ugovor medju Grci i Bugari; obširnija pripoviest o tom dogodjaju sačuvala se u nastavku Georgija Hamartola, odakle se ovdje priobćuje ulomak slov. prievoda. — U nekom zborniku XV. vieka, Novgorodske knjižnice, u razpravi o herezijah kaže se medju ostalim: „а еже о еретическихъ книгахъ Богомила попа“, odakle punim pravom izvodi Sreznjevski eksistenciju nekakih knjiga bogumilskih, o kojih se sada više ništa nezna. — U listini ruskoga kneza Svjatoslava caru grčkomu Ivanu Cimishiju od god. 972., koja je pisana pod uplivom crkvenoslovjenskoga iliti starobug. jezika, sluti Sreznjevski, da ima tragova glagolskoga izvornika u krivom upotrebljavanju brojeva (o čem je obširnije govorio već prije u Izvěst. imp. Akad. VII.), te misli, da bi moglo biti, da su u obće dogovori onoga vremena medju Rusi i grčkimi carevi sastavljani bili glagolicom! — O glagolskom napisu popa Giorgija u Iverskom manastiru na sv. Gori od god. 6490. (= 982.) ima, kaže se, potanko izvješće od samoga o. arhim. Porfirija u ‚Izv. Arheolog. obšćestva V. str. 13 od god. 1863.‘; Sreznjevski sa svoje strane pripovieda, da je u fotografskom snimku, izvedenom poznatim Ševastjanovim, našao doista glagolska pismena, ali mu se pričinilo, kao da su ova pismena napisana istom nad predjašnja grčka. — Oko godine 1000 stavljaju se starine frizinske; poslije god. 1015. spada „žiće blaž. Vladimira kneza Krajinskoga“, o kojem govori pop Dukljanski pogl. 30. (sr. Knjiž. I. 218.)

Sreznjevski uze si truda, te poizvadi takodjer iz istranskoga razvoda sve one bilježčice, koje govore o starih listovih, što su pisani bili na predjašnjih razvodih. Nego tomu dodaje on dvojaku sumnju, a jedna čini se žalibog da je jako temeljita. Pita se najme, jeda li je godina 1025., što se dvaput spominje u Kukuljevićevih: Acta Croatica, str. 18 i 23, sasvim pouzdana? I zbilja, kad čovjek tu stvar pobliže razmotri, čini se, kao da je na oba mjesta tek pogrješno izostavljeno brojno slovo ѣ, te je mjesto: ѧ·ѣ·ѳ·ѱѣ (1125) pisano samo: ѧ·ѳ·ѱѣ (1025). Jer eno takova pogrješka ima zbilja na str. 38, kad se poredi sa stranom 39. Na oba dva mjesta govori se o listu „gospodina Panšpetala“, pak je na strani 39 podpuno izpisano: ѧ·ѣ·ѳ·ѱѣ (1187), a na strani 38 pogrješno: ѧ·ѳ·ѱѣ (1087)! Takova pogrješka čini se, da je i na strani 21, gdje se govoreć o razvodih medju Vodnjanci, Barbanci i Guranom, spominju dva stara lista, jedan je pisan ѧ·ѣ·ѕ (1140), a drugi, kaže se, već ѧ·ѱѣ·ѯ (1058). I ovdje moralo bi biti jamačno: ѧ·ѣ·ѱѣ·ѯ t. j. 1158, ako nije godina još i gore izkvarena. — Zato ja držim, da je takodjer na strani 23 pogrješno ubilježeno: ѧ·ѳ·ѱѣ (1025), m. ѧ·ѣ·ѳ·ѱѣ (1125), dočim je umah sprieda na str. 24: ѧ·ѳ·ѳ (1220), valjda takodjer pogrješno m. ѧ·ѣ·ѳ (1120), jer po smislu trebalo bi, da su si godine na obadva mjesta, ako ne iste, a ono bar na blizu. Izpravak od 1025 na 1125 potvrdjuje se nekim načinom i tim, što se na strani 11 spominje zbilja godina ѧ·ѣ·ѳ·ѱѣ (1125). Jednakim načinom na str. 18 čini se, da je u ѧ·ѳ·ѱѣ izostavljen ѣ, tako da

Digitized by Google

bi valjalo čitati ⰰ·ⰱ·ⰸ·ⱎ (1125); jer sprieda na istoj strani ima ⰰ·ⰱ·ⱎ (1150). Napokon čini se takodjer ⰰ·ⱄ·ⱃ·ⰰ (1271) na str. 29 da je pogrješno mjesto ⰰ·ⰱ·ⱃ·ⰰ (1171); imade bo na str. 14 i 15 dvakrat godina: ⰰ·ⰱ·ⱃ t. j. 1170. Ovako bi svi ti listovi, na koje su se u XIV. vieku (1325. god.) pozivali, spadali u XII. viek, dapače neke godine, kao 1125, 1130, 1150 i 1170 opetuju se i više puti, što je prema stvari posvem naravno i razumljivo. — Drugu sumnju Sreznjevskovu o pismu ovih listova, na koliko su hrvatski bili, nemožemo nikako usvojiti, osobito ako pristanemo na to, da su dotični listovi zbilja istom iz XII. stoljeća.

Prije god. 1047. bješe pisan onaj rukopis proročkih knjiga, bugarske recenzije, odakle je u Novgorodu god. 1047. učinjen jedan priepis popom Upyrom Lihim. Poznato jest, kakove su se kombinacije izvodile iz njegova podpisa: книгы си ис-коурилоницѣ. Sreznjevski kaže, da bi ova rieč baš mogla značiti i što drugo, nego li pismena; to mu i mi dopuštamo. Ali kad on pita, jeda li već znamo, kako je davan tekst proročkih knjiga u glagolskih spomenicih, na to smije mu se odgovoriti, da je u naših rukopisih (n. pr. u jednom iz knjižnice Kukuljevićeve) taj tekst zbilja posvema starodavan, pun očitih tragova i dokaza, da je preveden sa grčkoga jezika. sr. u mojih Starohèrv. primĕr. II. 67.

Da je do god. 1058—1059. mnogo slovjenskih i to glagolskih rukopisa bivalo u našoj domovini, imenito Dalmaciji, dokazuju zaključci zbora Spljetskoga, o kojih govori Thoma Archidiac. cap. XVI. Ime pape Aleksandra dobro je izpravio Sreznjevski u Nikolu II.; sr. Književnik I. str. *387.

Do godine 1100. stavlja se neki odlomak evangjelistara cirilskoga, koji se čuva u imperatorskoj javnoj biblioteci, te je izdan u „Izvĕst. arheolog. Obšćestva“ V. str. 29—37. Taj odlomak, kaže Sreznjevski, da se odlikuje tim, što pravilno upotrebljava nosne glasove ѫ, ѧ, ѭ, ѩ i ѣ; ali da mieša ъ i ь. Još da ima nekakvih znakova, što bi mogle biti note.

Do god. 1100. ide takodjer Suprasaljski kodeks, koji je izdao Miklošić u Beču 1851. — Da je hrvatska listina glagolska od Dragoslava iz Dobrinja, koju pisa Kirin sin Radonjin, zbilja u glagolskom izvorniku od god. 1100. — to je dokazao dr. Crnčić u Književniku II. str. 21.

Po mnienju Sreznjevskovom još se kreću oko godine 1100 sliedeće ruske književne starine, na kojih se očito vidi, da su prepisane sa jugoslovjenskih glagolskih izvornika: 1. odlomak tumačenoga psaltira XI. v., poznat pod imenom Evgenijevskog odlomka, u kojem se nahode tri glagolska slova: ⱂ, ⰸ, ⱍ: ⱂъсноите господоу пѣснь новѫ; ⰸтврьди сѧ срьдьце мое о господи; ⱍз-ношти ютрьнюють доухъ мои къ тебѣ. — 2. Zbornik XIII. govorâ Grigorija Nazianzina, XI. v., u kojem se nahodi jedno glag. slovo: ⱄ: ⱄе же и ти страждѧть. — 3. Ulomak iz zbornika poukâ (homilija) XII. v., u kojem se nahode ova glag. slova: ⰰ, ⱓ ⱂ, ⱎ, ⰶ, ⰸ, ⱌ, ⰱ, ⱂ, ⰴ, ⱋ. — 4. Crkveni ustav s kondakarom, XII. v.; s ovim glag. zapiskom: ⰿⰸⰰⱎ·ⰸ ⱌⱄⱎ·ⰸ (писалъ) ⰿⰸⰸⱎⰸ. — 5. Službena mineja za April, XII. v. s ovakim zapiskom: ⱎⰰⱂⰱⰸⱃⱂⰸи ⱌ·ⰸⱄⰰлъ много. — 6. Kirila Jerusolimskoga

Digitized by Google

učenja i prê sa Židovi, XII. v., sa glag. zapiskom: ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰻ ⰲⰰⰸ (господи) ⱂⱁⰿⰻⰾⱆⰻ.

Glagolske spomenike, koji spadaju u XI. viek ili početak XII., te su se ili čitavi sačuvali ili barem u odlomcih, izbraja Sreznjevski ove:

a) Od bogoslužnih knjiga: 1. odlomak sinajski (tri lista u 8.) iz liturgarija: u privatnim rukama u Ruskoj. U obće sličan je dotičnim cirilskim službenikom, ipak nekih stvari da u cirilskih neima. Naštampan čitav od Sreznjevskoga u »Izvêst. arheolog. obšć.« V. str. 1—12. — 2. odlomci Pražki. — *b)* Od knjiga sv. pisma novoga zavjeta: 1. Assem evangelistar (Sreznjevski još nespominje podpunoga izdanja Zagrebačkoga). 2. odlomak ohridski (dva lista u 4.) u Grigorovića, štampan u Izvêst. arheol. obšć. III. 449—457. 3. Atonsko (svetogorsko, Grigorovičevo) tetrojevangjelje (171 l. u 4.) u Grigorovića. Odlomci naštampani u Izvêst. arheolog. obšć. IV. 3—15. 4. Zografsko tetrojevangjelje, sada u imperat. biblioteci (304 l. u mal. 4.). Odlomci štampani u Izvêst. arheolog. obšć. IV. 93—119. 5. Mihanovićev odlomak (dva lista) sr. Šafař. pám. 50. — *c)* Iz zbornikâ poučnih: 1. glagoljaš Klocov: Sreznjevski ga je iznova čitava izdao u Izvêst. arheolog. obšć. IV. 273—304. 2. odlomak Makedonski (1 list u 4., u dva stupca) iz zbornika poukâ Efrema Sirskoga, svojina Hilferdingova. Štampan u Izvêst. arheolog. obšć. IV. 381—390. 3. Atonski (Grigorovičev) odlomak (1 list u 4.), sadržava komad neke homilije s molitvom k sv. Trojici, sr. Izvêst. arheol. obšć. IV. 389—394. — Starinu ovih spomenika mjeri Sreznjevski po upotrebljavanju ili samoga ⱎⱅ (najstarije) ili ⱎⱅ i ⱋ, ili (najpoznije) samoga ⱋ. Nego meni se čini, da to baš nije najsigurniji kriterij. — Okolo 1100 stavlja Sreznjevski neki novi prolog Ivana Exarcha, našast od Sreznj. u posebnoj redakciji, valjda preinačen od nekoga k nekoj osobitoj svrsi; na jednom listu, sada u Hilferdinga, sr. Izvêst. arheol. obšć. V. 66—68. Ovdje se mieša ы i ꙑ, ъ i ь, ı i ꙇ, ѣ upotrebljuje se mjesto ꙗ, a m. ю dolazi i glag. ⱓ! — U isto se doba stavljaju poučenja (katekeze) Kirila Jerusolimskoga, koja su već poznata i štampana u Izvêst. Akad. Nauk. I. 91—95. — Pod god. 1125, 1130, 1140, 1150, 1158, 1170, 1187, 1195 spominju se stari hrvatski listovi iz razvoda istranskoga. — O hrvatskom ljetopisu, koji je pop Dukljanski upotrebio, do god. 1150 — napućuje i Sreznj. čitatelja na naš Književnik II. 199—227. — God. 1189: listina Kulina bana. — God. 1190: listina ugovorna izmedju Dubrovčana i župana Miroslava (sr. Mikl. Mon. br. 5); tek podpis nije прсть već — крьсть; neznam, jeda Sreznj. nahvalice nehtjede toga izpraviti, ili samo slučajno. — Još bi valjalo, držim, spomenuti i onu stariju listinu Miroslavovu od g. 1186., koja nosi srbski podpis: ѣꙁь вели жупань кльнь се и подьписахь. ѣꙁь кнеꙁь Мирославь кльнь се и подьписахь. sr. Mikl. m. serb. br. 3. — Pod god. 1192. pripovieda se, da ima u Sv. Gori listina bug. kneza Ivana Kalimana Asênja, izvjestna samo po pripoviesti Grigorovičevoj i o. arhim. Porfirija. — K onoj listini, koja se u Mikl. pod br. 6. od god. 1193. spominje, nadostavlja Sreznj. sliedeći podpis: всѣхь правовѣрьнихь крестыꙗнь моль-

Digitized by Google

книнь Сава грѣшьныи. — Listinu, što je u Mikl. pod br. 19. usvojena Stefanu kralju prvovjenčanomu, dakle 1195—1228, odnosi Sreznj. na župana St. Nemanju (dakle do g. 1195), i to poradi podpisa: **господинь Стефань**, jer da se taj naslov: **господинь**, i u drugih spomenicih upravo njemu daje. — U crkvi sv. Save u Kareji na sv. Gori ima iznad vrata godina: г. ѯ. ꙁ. (6707=1195). — Do 1196. god. mora se staviti psaltir Bolonjski, pisan od Josifa i Tihote u Ohridu-gradu s primjesom nekoliko glagolskih rieči. — Od god. 1199.: tipik Savin u Orahovici, manastiru Karejskom. U Daničića ima bolji priepis, nego li je onaj, što je štampan u Golubici: po tome ga je on ovdje štampao. — Sreznjevski se prevario za onaj napis u crkvi sv. Stjepana kod Aleksinca, koji je prvi put štampan u Glasniku I. 184, te je krivo čitao godinu г. ѯ. ꙁ. mjesto г. ц. ꙁ., a to nije po Isukrstu 1199. već 1399., dakle nije niti **кнеꙁь Стефань** nitko drugi, već Stefan Lazarević. Tako je taj napis i štampan u Mikl. mon. serb. str. 245. — Listina Nemanjina, dana manastiru Hilandarskomu, od god. 1199—1200., štampana je u Miklošića sasvim točno (ja nerazumijem Sreznjevskovih rieči: не вполнѣ вѣрно, van ako on razumije pod tim prigovorom, što je Miklošić kratice razriešio), samo na str. 6. u redku 6. i 7. očevidno nevalja **Тѹнге** nego **тѹнге**, kao što je već Daničić dobro izpravio.

Do 1200 god. stavlja Sreznjevski: 1. rukopis Grigorovičev: Apostolar cirilski s primjesom glagolskom, odakle su dva glagolska lista našt. u Šaf. pám. 54. — 2. Listinu Popovske obćine. — 3. Odlomak liturgije, koji je nekoč bio u manastiru Cetinjskom sa sliedećim zapisom: **Сии светаа и божественнаꙗ литѹргиꙗ попа Ѳеофана написа се рѹкою попа Любослава. да ѥгоже доидеть, помеки раба христѹ Ѳеофана. аминь.** Jeda li je taj odlomak zbilja tako star, neznam. — 4. Abecenarium bulgaricum. — 5. Glagolske odlomke starohrv. rukopisa, štampanih u Šafaříka, Kukuljevića i Brčića. O pravoj starosti ovieh odlomaka netreba ni malo sumnjati, jer se oni zbilja bitno razlikuju od potonjih rukopisa glagolskih, to pravilnošću staroslovjenskoga jezika, to znakovi paleografičkimi. Ja ću doskora imati priliku, da o tom na obširnije govorim. Za sada ću tek spomenuti, da sam k dosada poznatim starohrv. odlomkom dobio još jedan znamenit odlomak legende o Ivanu i Prohoru, koji je očevidno istodoban s legendom o sv. Tekli (gled. u Starohèrv. Priměrih II. str. 77). — 6. Starosrbsko evangjelje, koje je sada svojina arhim. Porfirija Uspenskoga, a pisa ga „u Peći u gradu Rasi“ grješni starac Simeon, obsiže 189 listova u 2 stupca u 4. To će biti evangjelistar (evangjelski lekcionar), njegov dakle tekst razredjen je na lekcije prema dnevnomu čitanju. Sreznjevski je naštampao u svom „obozrěniju“ čitavu bilježku, koja se čita na posljednja dva stupca posljednjega lista, odakle sam ja u Književniku II. 445 tek izvadak priobćio. Ali ondje (u Sreznjevskoga) ima jamačno pogrješaka, jer ja nevjerujem, da se u rukopisu nahodi **ꙑ** m. **ы**, ili **врѣмꙗ** m. **врѣме** itd.

Poslije 13. Febr. 1200 stavlja Sreznj. neku listinu, koja da se nahodi u hilandarskom manastiru u sv. Gori: izdana je od velikog župana Ste-

Digitized by Google

fana Nemanjića sa sliedećim podpisom: крьсть великаго жоупана Стефана мѣсть-наго господина всеи срьбьсцѣ(и) земли, мѣсеца септембрıа .кѳ. дьнь створи се сие. O tom neima ni spomena u Miklošićevoj zbirci. -- Okolo god. 1200 bješe označio pokojni Voskotov neki cirilski stihirar bugarskoga razreda, od kojega je u Rusku donio 6 listova u 4. A. S. Norov iz Sinaja (?). U tom se rukopisu miešaju po bugarskom načinu nosni samoglasi ѧ s ѫ, ъ stoji m. ь, i ѣ m. ıа, neima jotovanih samoglasa, a nepotrebljuje ı-epentheticum. Za primjer imadu u Sreznj. navedene ove rieči: вънатрь приимь; неизмѣнимыа мѫдрости глабинѫ, съ слштими къ мурѣхъ. — U istu dobu spadaju jošter: Tumačeni psaltir bivši nekoč svojina Pogodinova (dovoljno već poznat); odlomak psaltira, koji se spominje u Šafaříka (Geschichte d. südsl. Lit. III. 1. 126); odlomak evangjelistara, napomenut takodjer Šafaříkom (Gesch. d. südsl. Lit. III. 1. 190); bugarski apostol, priepis cirilski sa glag. izvornika, u Šaf. pám. str. XII.; napokon: Ljestvica Ivana Ljestvičnika, odlomak (4 lista) rukopisa srbske recenzije, svojina Hilferdingova, o kojem Sreznj. tvrdi, da je po pismu sudeć istodoban s gore pomenutim evangjeljem starca Simeona, dakle oko god. 1200.

V. Jagić.

III.

Типик светога Саве за Ораховицу.

Између три типика светога Саве само је један наштампан цио: из студеничкога је наштампао П. J. Шафарик само гдјекоју знатнију ријеч у Jahrbücher der Literatur 1831 Bd. 53 и неколико врста у Serbische Lesekörner 119; из хиландарскога је само натписе од неколико глава наштампао Д. Аврамовић у двије књиге своје „Описаніе древностій србски у Светой Гори" 9, и „Света Гора" 24; од ораховичкога или карејскога наштампао је такођер П. J. Шафарик неколико врста у Lesekörner 119, а цио је наштампан у Голубици II. 1840 стр. 247—251. Шафарик је штампао онај комад из пријеписа новога времена (in junger Copie. Lesekörn. 10), који је нашао у Карловцима у митрополитској библиотеци (Jahrbücher на поменутом мјесту и Geschichte der südsl. Liter. III. 202. 203); а одакле је у Голубици цио типик штампан, није нигдје казано; али како га је Голубици приложио синовац Л. Мушицкога, не треба сумњати да је у Голубицу дошао из хартија истога Л. Мушицкога, који га је по свој прилици преписао из поменутога карловачкога пријеписа. — Колико би човјек могао жалити што прва два типика још нијесу наштампана, исто толико ако не још више треба жалити што је трећи штампан онако како је штампан у Голубици: ондје му је

Digitized by Google

не само језик обрнут на руски, него ни најмање трага од старине није му остављено, тако да ја нијесам имао шта из тога споменика употребити у својем рјечнику (осим онијех неколико врста што има у Lesekörner). Мислим да ће те ништавости опростити ову драгоцјеност и повратити јој ако и не потпуну а оно ипак сјајну красоту рукопис по ком је овдје штампам. Он се налази у Биограду у библиотеци ученога друштва српскога под бројем 51; писан је по мом мишљењу тек у наше вријеме, али је врло вјеран пријепис: то свједоче сврх свега старе ријечи и облици, н. п. **тоуижде**, **пиуесаре**, **гдѣре**, **попауе**, **тьгы**, **година** (ћора) **аллилоуги**, **надь товь келиовь**; — русизма нема ниједнога; **ѣ** стоји понајвише на својем мјесту (**прѣмоудрость**), доста ријетко стоји мјесто њега **е** (**вештаеть**, **вь мѣсте**, **пріидете**), а само два пута стоји **ѣ** мјесто **е** (**мѣтаниими**, **бѹдѣть**); **ь** је доста ријетко изостављено гдје би требало, а још ређе мјесто њега стоји **ъ**; по народном говору има **а** мјесто **ь** или међу два сугласна само четири пута (**есамь**, **учланаць**, **сьвакоуплает се**, **ва**); мјесто **а** има само један пут **ь** (**давью**); доста је ријетко **ѥ**, него мјесто њега највише стоји **е**, ипак има **любештиимь ѥ**, **ꙗвлꙗѥть**, **вь ниѥи**, **оутрьниѥю**. Гдјекоје су између овијех погрјешака могле доћи само у преписивању; неке између њих, особито **давью** мјесто **давaю**, мислим да не могу бити погрјешке писца биоградскога пријеписа, ако је он, како судим по хартији и писму, живио нашега вијека, него оне свједоче да је писац тога рукописа преписивао са старијега пријеписа, и да је тај старији пријепис био писан у оно вријеме кад су биле у обичају таке погрјешке.

Поменуте погрјешке и неједнакости ја сам поправио и изједначио, и тако ево устава који је свети Сава српски написао за ћелију светога Саве јерусалимскога у Ораховици или Карејама у Светој Гори:

Начело прѣмоудрости страхь господьнь, разоумь же благь вьсѣмь творештиимь; ꙗко оубо вѣштаѥть великыи апостоль Павль: ихьже око не видѣ, ни оухо слыша, ни на срьдьце чловѣкоу не вьзиде, иже оуготова богь любештиимь и.[1]) **тѣмьже слышеште се, вьсакомоу хотештомоу сьпасти се подобаѥть подвизати се шьствовати тѣсьныимь и прискрьбьныимь поутемь. поуть бо кратькь ѥсть, братиѥ моꙗ любимаꙗ, имьже течемь. дымь ѥсть житиѥ наше, пара, прьсть и прахь; вь малѣ ꙗвлꙗѥть се, а вь скорѣ погыбаѥть. маль бо ѥсть троудь житиꙗ нашего, велико же и бесконьчьноѥ благыихь вьздаиниѥ.**[2]) **тѣмьже и азь вьсѣхь послѣдьнии и грѣшьнѣи, присьно слабыи и оунылыи на подвизаниѥ доуховьноѥ, пришьствовавь вь Светоую Гороу, обрѣтохь богоизбранаꙗ свѣтила разльчьныими образы текоуште кь подвигоу доуховьномоу. тѣмьже и азь оукрѣпивь своѥ немошть подвигохь се, ѥлико силѣ могоушти, оусьтворихь оградоу светоую, домь прѣсветыѥ владычице нашеѥ богородице приснодѣвы Мариѥ обьштаго светаго житиꙗ, и келиѥ нимь доволнѥ оу Кареꙗхь. идѣже да приходеште прѣбываѥть игоумень и вьса братиꙗ. по семь же пакы оусьтворихь тоуижде оу**[3]) **Ораховици мѣсто безмльвию светаго и прѣподобьнаго отьца нашего Савы вь жилиште двѣма или и тремь, по гласоу господь-**

---

[1]) У рукопису **ѥ**. [2]) У рукопису **вьзданіа**. [3]) У рукопису **оу в**.

ню: идѣже ѥста два или трие сьбрани вь име мою, тоу ѥсмь аꙁь по срѣдѣ ихь. тѣмже сию ꙁаповѣдь даю вьсѣмь да ѥсть вѣдомо.

Ни проть да не имать области надь товь келиовь ни игоумень светааго нашего монастира, ни инь нѣкьто оть братиѥ да не иметь сьмоуштати живоуштааго вь келии сеи светааго Савы. и чьто обрѣтаѥть се оу тои келии, или вино или овоште, да не иметь оуꙁимати нашь монастирь ничесаре оть того, или игоумень имѣмь отьдавати, нь паче да даѥть се тоу оть нашего монастира помени ради свѣшта светомоу Савѣ масла литрь .ꙁ.; а о иномь вьсемь на волю вьꙁлагаю игоуменоу и вьсеи братии, аште чимь имоуть мошти присѣштати брата живоуштааго вь келии сеи, то, вѣроую вь бога, ѥре да не оскоудѣѥть вы грьсть моукы ни чваньць масла, и мою аште и грѣшноу молитвоу попаче имѣти хоштете вь помошть себѣ. ѥгоже бо аꙁь оставлю по сьмрьти своѥи вь тои келии, ть да прѣбываѥть до живота своѥго непрѣмѣньнь ни оть когоже.

По томь пакы сиковь обраꙁь давлю да бываѥть: да сьвькоуплꙗѥть се игоумень светааго монастира сь вьсею братиѥю, и да иꙁбирають моужа богобоꙗꙁнива, иже ѥсть подобьнь жити вь келии вь мѣстѣ томь, любо аште боудеть кьто поигоумень или инь нѣкьто поработавьшиихь мѣстоу томоу светомоу, да посылаѥть се вь то мѣсто, и ть вьсакоу свободоу и область да имать надь келиѥю товь, ꙗкоже и прѣжде писахомь; а монастирь ни игоумень да не имать никоѥре области надь келиовь товь; ни пакы мыта ради да не поставлꙗѥть се нѣкьто оу келии тои а не боуде достоинь правила доуховьнааго.

Сии же оуставь оуставлꙗю вь келии тои, да дрьжить хотеи жити вь неи: понедѣльникь и срѣдоу и петькь ни масла ꙗждь ни вина пии; вь вьторьникь же и вь четврьтькь масло ꙗждь и вино пии; сиѥ же вьсе пети дьниѥ ѥдиною дьнемь да ꙗси. вь соуботоу же и вь недѣлю рыбы и сирь и вьса прочаꙗ, и двашти дьнемь ꙗдениѥ. вь пость же великыи вь соуботоу и вь недѣлю масло ꙗждь и вина вькоушаи, а вь ины дьни ни вина ни масла. а вь рождьствоу христовоу ѥсть, ꙗкоже и вь ины дьни оуставихомь, боуди и тьгы такожде. а вь пость кь светыимь апостоломь такожде да ѥсть, ꙗкоже и вь ине дьни прѣпросте оуставихомь.

Вь пѣтии же да дрьжить се сико оуставь: оутрьнꙗ и вечерьнꙗ ꙗкоже ѥсть обычаи; на оутрьнии же прѣꙁь вьсе годиште да поѥть се по .г. катисмы псальтира, а на вечерьнии: кь господоу ѥгда, раꙁвѣ троп(арии). године же поѥмь раꙁьно: прьвоую годиноу сь оутрьнеѥю беꙁь псальтира, на третиѥи же годинѣ и на шестои и на девѣтои пѣваѥмь по .г. катисмы псальтира сь метаниꙗми, ꙗкоже обычаи имамо; на вьсако же начело вь приидѣте поклонимь се по .г. метаниѥ[1]); и пакы коньчавьше псальмь, и рекьшоу алилоуги, по .є. метан(иѥ), или вь вечерьнии или вь нетемонѣ или вь псальтири или вь годинахь или вь полоуноштьницахь; вьсакои же слоужьбѣ сьврьшаюшти се коньцоу, гдѣре глаголѥть се: боже, оуштедри ны и благослови ны, по .кі. метан(ии). полоуноштьница же пѣваѥть се вь црькьви сь блаженами по .г. катисмы и канонь богородици, а чьто же остаѥть псальтира, то иꙁглаголи любо вь дьне любо вь ношти, тьчию да прѣпѣваѥть се псальтирь на

[1]) У рукопису метанїа.

дьнь и ношть. вь соуботоу же вечерь бывають ꙗкоже имамо обычаи агрипинию; се же пѣвающь на агрипини, рекьше, трисвето, и помилоуи ме боже, и по томь поють канонь агрипиние,[1]) и по томь чьтеть се четрьюваньгелию глава юдьна; аште ли боудеть невьѕможьно, да прѣполовить; и по томь начинають се слоужьба оутрьнии отьпѣвьше по шести псальмѣхь, и богь господь отьпѣвьше .г. катисмы и четврьтоу катисмоу, блажене сь припѣтиемь: аньгельскыи сьборь; по томь сѣд(а)льне, по томь чьтение, и по семь степение, вьсе дыхание, юваньгелие, по юваньгелию вьскрьсение христово, и по томь помилоуи ме боже, и пѣсни ѕа юдьно да поють юдинь, и по томь канонь вьскрьсьнь, ꙗкоже имамо обычаи, и светомоу, аште имаши, и по томь сьврьшають се, ꙗкоже и подобають. О светыихь же и божьствьныихь литоурьгиихь, противоу силѣ да слоужеть се. вь господьскыие же и великыие праѕдьникы подобаеть намь сьблюдати вь пѣнии и бьдѣнии ноштьноемь, поминаюште слово глаголюемоие: бьдите и молите се, да не вьнидете вь напасть, доухь бо бьдрь а пльть немоштьна, сего ради бьдите, троудь бо плодь своихь сьпѣсте, аште сия сьврьшите, и блажени боудете.

Сии же оуставь вь пѣтни и вь ꙗдении оуписахомь, мольбою молимь се, ꙗко да боудеть непрѣтворень, раѕвѣ аште вь болѣѕнь вьпадеть, то юдино крѣпость можеть. о пѣтии же и о ꙗдении, аште сьлоучить се нѣкомоу любикомоу[2]) пришьствие на оутѣшение ти, тогда да раѕарають се пость, раѕвѣ срѣды и петька. о свободѣ же мѣста того ѕаклинаю господемь нашимь Исоусь Христомь и прѣсветою юго матерью, ꙗкоже писахомь ѕдѣ, да не боудеть потворено. аште ли кьто сие прѣтворити и сьмоуштати иметь живоуштаего вь мѣстѣ семь, или чьто оуѕимати иметь, юже юсть вь мѣстѣ томь, или оть книгь или оть иконь или ино, чьто боудеть оу мѣстѣ томь, проклеть боуди и ѕавеѕать оть светыие и животворештеие троице, отьца и сына и светаго доуха, и мною грѣшьныимь да не боудеть проштень ни вь сиемь вѣцѣ ни вь боудоуштемь. сего ради писавь и подьписахь си своие роукописание вь лѣто .ѕѱѕ.

Вьсѣхь послѣдьнии Сава грѣшьныи.

Нека ми буде слободно још напоменути, да се мјесто које је Шафарик штампао у Lesekörner доста разликује од овога пријеписа а слаже с ријечима у Голубици, али да држим да је то мјесто овако како је у биоградском пријепису вјерније оригиналу, које није врло тешко познати.

У Загребу мјесеца априла 1866.

Ђ. Даничић

---

1) У рукопису агрипиїние може бити мјесто агрипиїнинь.
2) у рукопису на страни додано као да се поправи: любимомоу.

III. Hrvatsko-srbski knjigopis*)

za god. 1865.

sastavio

Dragutin Jagić, pravnik u Zagrebu.

Agjić Kajo otac. „Štienje svet. evangjelja i poslanicah“ u Požegi 1865. 8-na, 288 str.

Андрић Александар. „Приповедке“ II. частъ у Београду 1864.
— I. Одделенъ 8-на, 140 стр. 1864.
— II. „ „ 154 стр. 1865.

Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knjiga VIII., uredio Ivan Kukuljević Sakcinski. U Zagrebu kod dr. Ljudevita Gaja i u Mletcih u pečatnji del Comercio 1865. 8-na, 285 str.

Бан Матија. „Државословна разправа с Видовданомъ,“ у Београду код Андрића, 8-на, 128 стр 1865.

Basilè Vinko. „Razmišljaj ovo dobro,“ napisao o. B. Baudrand. U Rimu 1865., str. 136.

— „Molitvenik za katolička poslanstva po slovinskih državah na jugu U Rimu 1865., str. 300.

Bogišić V. dr. „O preuredjenju narodnoga Muzeja u Zagrebu. (Preštamp. iz Pozora) 1866.

Бошковић Јован. „Српска синтакса“ II. св., у Београду 1864. 8-на, од 97—215 стр.

Ценић. Ђ. „Обясненъ казнителногъ законика за княжевство Србію у Београду, I., II. и III. св., 1865 до стр. 288. IV. св., 1866.до стр. 384.

Чурлић Атаназије. „О монашеству епископа,“ у Београду 1865, 104 стр. 8-на.

Даничић Ђуро. „Живот св. Симеуна и св. Саве,“ у Биограду, 8-на, XIX. л. и 345 стр. 1865.

— „Свето писмо. Постање или прва књига Мојсијева.“ У Пешти на-

*) Ovo je nastavak bibliografije od prošle godine, koja je štampana u „Književniku“ 1865; sv. I. str. 146. Što se je opazilo, da ondje nije naštampano, uvršćeno je ovamo. U novije vrieme mnogo se brinu srbski listovi, da donose što popunuju bibliografiju; hvale je vriedna u tome i Danica i Matica i Vila. Tim gore stoji biografija u nas, tako da će ovaj knjigopis podpuniji biti za srbsku, nego li za hrvatsku polovicu. Čini se, da naši spisatelji i štampari jošter neznadu za onaj evropejski običaj, po kojemu se novoizašle knjige šalju na uredničtva raznih časopisa, da ih oglase občinstvu. A da bi se tko i domorodne dužnosti sjetio, te i na narodnu muzejalnu knjižnicu pomislio — o tom neima ni govora, do riedkih iznimaka. V. J.

Digitized by Google

клад. А. Рајхарда, 16-на 110 стр. 1865.

— „Приповедке из старога и новога завета," у Биограду мала 8-на, 220 стр.'

— О Светићеву Огледалу. Прештамп. из Видовдана. У Биогр. 1865, на 8-ни стр. 32.

Daničić Gjuro. „Psaltir Davidov" preveo. U Beču 1864, 16-na 152 str.

d' Аврила Адолфа: Историјска Расматрања о Бугарској. У Земуну штапар. Ј. К. Сопрона, 1864, 8-на стр. 32.

Деспотовић Пет. „Невен песме за децу." У Зомбору 32. 78 стр.

Deželić Gjuro. „Dragoljub," koledar za god. 1866, u Zagrebu kod Albrechta, 8-na, LXIV. l. 112 str.

— „Pjesmarica," sbirka rado pjevanih pjesamah, u Zagrebu kod Albrechta, 1865, 32-na, 787 str., 2 l.

— „Dragušica," spisi Zdravka Niemčića sa slikom spisatelja. U Zagrebu, 1866, 8-na, 352 str.

Dežman Ivan. „Smiljan i Koviljka," pěsan. naklad. Svetozara Galca, 1866 god. mala 8-na IX l. 288 str.

Драгашевић, начела четовања, написао један Шпањолац. У Биогр. Ф. Г. Црный Ястреб. ориг. драма у 3. разреда. Прешт. из Световида. У Београду 1865.

Filipović Ivan. „Franje Hoffmanna, 150 ćudorednih pripovědakah za mladež obojega spola sa bojadisanimi slikami," izdaje Lav. Hartmán u Zagrebu 1865 g. I. svezak 64 str., 16-na, 4 slike, isto tako II., III. i IV. sv.

Филиповићъ Ј. „Царъ Јосифъ II. и његовъ дворъ, одъ Луизе Милбахъ. I. оделенъ, прва свеска, у Београ. 1865, на 8-на, стр. 180 с илустрацијами.

Гласник српск. ученог друштва. Књига I. (свезка XVIII.) у Београду у држ. штам. 1865 г., 8-на, 388 стр.

Годишњакъ, калеидар велики за год. 1866, издала епископска печатња у Ново-Саду, 8-на 51 стр. 1865 год.

Goleš Miroslav. Prievod „Kriepost premaže bogatstvo," vesela igra u 3 čina od Duhnovića. U Zagrebu 1865, kod Albrechta 16-na 68 str.

Hartmán Lavosl. „Mala zviernica sa bojadisanimi slikami", u Zagrebu 1865 g. poprečna 4-na 21 str.

– „Prirodopis sisavacah i pticah sa 143 slike," u Zagrebu.

— „Atlas slikah k prirodopisu živinstva i bilinstva, sa 334 slike na 32 table s tumačenjem svih slikah na hrvatskom, slovenskom, latinskom, talijanskom, njemačkom i magjarskom jeziku, u Zagrebu god. 1865.

Jagić Vatroslav. „Primĕri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah sastavljeni za sedmi i osmi gim. razred. Dio drugi: uvod i primĕri starohèrvatski. U Zagrebu, kod Jakića 1866, 8-na, str. XXVI. i 196.

Jakić Ante. „Hrvatski pučki koledar," u Zagrebu, mala 8-na 32 str.

Juranić A. „Vjenčić narodnih pjesamah." U Zadru, 8-na, 64 str.

Янковић Милован. Кратак наук мађарског језика. Н. Сад 1865. 16-на стр. 138

Јосифовић К. „Народни Настав-

Digitized by Google

ник," календар за годину 1866. У Пешти. 8-на, 78 стр.

Јовановић Јов. „Приклапало" шаљиви календар за год. 1866 у Пешти, 73 стр., има Приклапало и за год. 1865.

Јовановић Милан. „Хемија за потребу више женске школе, (из страних аутора) У Београду. 1865, стр. 140.

— Хигијена, уводно слово, говорио у великој школи. У Београду, 1865. стр. 22.

Јовановић Г. „Млади Ардент" енглезки роман преведен с рускога. У Београду. 1865 г. у штамп. Н. Стефановића, мал. 8-на 126 стр.

Јосимовић Е. „Рачун с деловима. У Беогр. 1864.

Календаръ са шематизмомъ српскогъ књижевства за год. 1866 у Београду, 8-на, 109 стр.

Kakav bi imao biti savez medju kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom i kraljevinom Ugarskom s obzirom na medjusobne njihove odnošaje. U Beču 1865 god., 16 str., 8-na.

Караџић Вук. „Народне пјесме," V. књ. у Бечу, 8-на, 2. л., 529 стр.

— „Приправа за историју свега свијета ради дјеце," превео по Шлецеру покојни Димитрије Владисављевић. У Бечу у наклади Ане удове Караџићеве, у 16-ни, 2 л. 202 стр.

Karadžić Vuk St. preveo „Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista." 1864 god. u Beču 16-na 15. l. 593 str.

Караџићъ Отъ. Сремија, прештампао „Драгомиръ жупанъ требињскій", од Е. Михаиловића у Београду 1865 год. ч. I. 179 стр., ч. II. 163 стр. у 8-на.

Klaić Franjo. „Mali ratar" ili kratki nauk o ratarstvu u pitanjih i odgovorih, za porabu u pučkih učionah polag spisa b. L. Baboa. Kod Jakića u Zagrebu, 8-na. 104 str. 1865 g.

— „Mali stočar" ili kratki nauk o stočarstvu u pitanjih i odgovorih 8-na, 109 str., 1865 u Zagrebu.

— „Mala gospodarica" ili najbitnije čestice umnoga gospodarstva, za djevojčice koje žele biti dobre gospodarice. Kod Jakića u Zagrebu god. 1865, 8-na, 78 str.

Knjižica molitvenka, u Zagrebu god. 1864, 32-na, 383 str.

Kovačević Gj. „Prve pjesme" u Zagrebu kod Albrechta g. 1865, 16-na, 168 str.

Ковачевић Томо. „Опис Босне и Херцеговине. У Београду; у државной штамп. 1865, вел. 8-на, стр. 105.

Kukuljević Sakcinski „Zakoniti odnošaji Hrvatske, Dalmamacije i Slavonije prema Austriji i Ugarskoj." U Zagrebu 1865. kod Albrechta, mala 8-na, 19 str.

Лала народни календар за просту годину 1866. У Земуну 16-на, 80 стр.

Ласта, мали календаръ за г. 1866, издаје епископска књигопечатня у Ново-Саду. 1865 год. 32. 64 стр.

Лазаревић Светолик. Споменак, изворне песме. У Новом Саду г. 1865. На 16-ни, 4 л. 86 стр. (I. св. изађе г. 1860).

Ленорманъ, найновіи сановникъ. У Београду 1865 (изд. В. Валожић) 8на, стр. 96.

Digitized by Google

Ljubić Sime. „Ogledalo književne povjesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži.“ Knjiga I. na Rieci 1864, 8-na, 344 str.

— „Vladanje mletačko na Rieci“ 4-na, 18 str.

Mařik V. „Vienac“, drugo izdanje u Zagrebu 1865.

— „Vienac“ prvo izdanje u Zagrebu i to:
III. knjiga „Crtice i pripoviesti o dvoživcih, ribah i mekušcih.“ 41 bojadisana slika, 8-na, 76 st. g. 1865.
IV. knjiga „Crtice i pripoviesti o bubah i ostalih nižih životinjah.“ g. 1865. 92 str. 8-na 64 slike.

— „Zemljopis trojedne kraljevine,“ prvo izdanje kod Albrechta u Zagrebu, 8-na 125 str. sa nacrtom Zagreba i zemljovidom trojedne kraljevine.

— „Zemljopis trojedne kraljevine,“ drugo izdanje. 8-na, 120 str.

Mařikova Ljubica. „Milica Galotti,“ igrokaz od Lessinga. Nakl. A. Jakića. 1865 g., 8-na, 48 str.

Matica dalmatinska. „Narodni koledar novi i stari za prostu godinu 1866. Uredio Antun Šimunić. Četvrta godina. U Zadru 1865 g. 8-na, 127.

— „Narodne pjesme.“ U Zadru tiskom Damarski-Ružierovim, 1865 g. 8-na 184 str. u dva stupca.

Матица Српска. Српски летопис за год. 1864., год. XXXVIII. књ. 109 вел. 8-на, 315 стр. У Новом Саду 1865 год.

Матић Димитрије. „Историја философије“ у Беогр. (по Швеглеру) 8-на, 3 л. 221 стр. 1865 г.

— „Историја философије“ у Београду II. дио, 8-на, 4 л., 290 стр. 1865 год.

Mesić Matija. „Povĕst cèrkve Isusove,“ kod Lj. Gaja u Zagrebu god. 1865. 8-na, 448 str.

Милићевић М. Ђ. „Путничка писма.“ У Београду у држ. штамп. 1865, стр. 102 с прилози к тому: „порота“ (по Гастону де Буржу) стр. 29.

Мишковић Ђ. „Математична и физична географија за средње школе. (из њемачк. ауктор.) У Београду 1865 год. стр. 112.

— Рачунски задатци, за употребленье архитектике и алгебре, скупио, уредио и израдио. У Београду. стр. 253.

Михаило митрополита. „Пастирске беседе војницима,“ у Београду. стр. 33.

Милутиновић Урош. „Слово за уређенъ цркве православне у држави аустриской на сабору разправном у Карловци речено 25. Јануарија 1865 г. У Новом Саду код Фукса, 8-на, 1 л. 21 стр.

Миловук Г. „Планъ за најновии општи саединени, еданъ свию христиана вселенски календаръ. У Н. Саду код Фукса 1865 год. 8-на, 28 (31) стр., са једном таблицом.

Мнѣние, едног члана с. Илинског сабора 1864 г., као предлог за закон црквени. 8-на. 32 стр. У Новомъ Саду 1865.

Molitve, koje duhovni pastiri s pobožnem ljudstvom skrbi svojoj duhovnoj zaufanem občinski moliti imaju. Jedanajsto izdanje. U Zagrebu 1864, mala 8-na 258 str.

Монашевићъ Андр. „Поучителне духовне бесѣде у дане празничне и Недѣлне.“ У Новом-Саду 1865, 8-на, 5 л. 240 стр.

Narodna moralna snaga južnih Sla-

Digitized by Google

venah i hrvatske političke stranke u Zagrebu 1865 god. 8-na 13 str.

Nauk kršćanski s dodatkom mešnih i ostalih molitvah, litanijah i popevkah. U Belovaru 1865 god. mal 8-na 298 str.

Наук из св. писма. У Новом Саду 1865, 16-на. стр. 70.

Неколико народних песама за на изуст учење. У Новом Саду 16-на 100 стр. 1865 г.

Ненадовић Млад. Начела, мисли и изрази Наполеона I. Превод. У Београду, год. 1865.

— Ђенерала барона Жомина, аналитички план великих ратних комбинација, део први: Политика рата и философија војена. У Београд 1865, стр. 140 на 8-ни.

Никанор ъ. „Упутство за читанѣ св. писма старогъ и новогъ завѣта," Београд, г. 1865. 8-на. стр. 358.

Новић Јоксим. „Карађорђіе избавитељ србиіе (поправљен и прештампан). У Новом Саду 1865, на 8-ни, стр. 434.

Obredoslovica t. j. Obredi i običaji kat. crkve, spisao za mladež dr. Anselmo Ricker, a preveo jedan svećenik nadbiskupije zagrebačke (Tadić). U Zagrebu 1865, 8-na, 95 str.

Орлић коледар за год. 1865, уредио га Сундечић Јован на Цетињу 1865 год. 8-на.

Коледар за год. 1866, уредио га Сундечић Јован, на Цетињу 1866 год. 8-на, 93 стр.

Pacel Vinko. „Oblici književne hrvaštine." U Karlovcu 1865 god. 8-na, 52 str.

Др. Панчић Јосиф. Зоологија по Милн-Едвардсу Агасицу и Лаинису. У Београду. 1865, стр. 364.

— Флора у околини београдској, по аналитичком методу саставио." У Београду. 1865 X. стр. 295.

Pavlinović Mihov. „Ognjišar," pjesma, u Zadru 8-na, 32 str. 1865 god.

Павловић Јован. „Суђени час." Историјска новела од Фридрика Штајнебаха. У Новом Саду код епископске книгопечатње 1865 г., 16-на 2 л. 152 стр.

Pejaković Stjepan. „Napisnik o skupštinah petrinjske bratovštine poljodelske." U Beču 1865, 8-na.

Песмарица. У Новом Саду 1865 г. 16-на, 116 стр.

Петрановић Геразим „Српскодалматински магазин" XXIV. У Задру 1865 год., 8-на, 192 стр.

— „Повѣстъ православнога обштества Задарскога."

Петровић Илија. „Христіянска стазица" III. свезка. Од стр. 129—192, 8-на. У Нов. Саду 1865. г.

— „Христіянска стазица" IV. св. Од стр. 193-252 8-на. У Н. Саду 1865 год.

Pjesmarica. Zbirka najpoznatijih i rado pjevanih hrvatskih pjesamah. U Zagrebu kod A. Jakića, 1865, 16-na, 217 str.

Поповић Стеван. „Милош Обреновић или ослобођење Србије." У Београду 1865 г. 8-на 195 стр.

Поповић А. Х. превод М. Д. Рашића од романа: „Монте Христо."

Поповић Ђорђе. „Забава Српкињама," У Новом Саду, 1865. печатња Игњ. Фукса у 16-ни. I., св.: „Приповедке Николе Б. Гоголља" превео с рускога Ђ. Поповић, стр. 182. — II. св.: „Приповедке Николе Гоголља, стр. 184. — III. св.: Едгара Литна Булвера,

*

Digitized by Google

последњи дани Помпеја;« превео с инглеског Лаза Костић. стр. 147.

— IV. св.: Булвера Последњи дани Помпеја, стр. 268.

— »Скупљени списи Косте Рувarца.« I. део. У Новом Саду 1866 год. мала 8-на, XIX. л., 480 стр.

Православно пастирско богословіе«. У Београду.

Put u Nebo. Molitvena knjižica svakdanje pobožnosti. U Belovaru 1865 god. 16-na, 324 str.

Rački Franjo dr. »Assemanov ili Vatikanski evangelistar« 1865 god. U Zagrebu kod A. Jakića 4-na, CXIX. l. 211 str. i jedna tabla. (tekst ovoga dragocjenoga spomenika štampan ja sav bugarskom glagolicom).

— »Ocjena starijih izvora za poviest hrvatsku i srbsku srednjega vieka.« U Zagrebu 1865 god, 8-na, 178 str. Pretiskano iz Književnika.

Др. Розен М. »Поука о одржању здравља.« У Београду у државној штампар. 1865 г. 8-на, 85 стр.

— Наука о домаћем лечењу болести.« По Кохелу, Боку, Рихтеру и др. 1866. У Београду, 8-на, 4. 187 стр.

Rubetić. »Svibanjska pobožnost.« Troškom Svet. Galca u Zagrebu 1865 god. 16-na, 287 str. XVI. l.

Ружица, велики календар за год. 1866 са сликама. У Новом Саду издала книгопечатња Фуксова 16-на 50 стр.

Сандић Алекс. »Кратак извештај о стању расејанога многобројнога илирскога народа по цар. и крал. наследничким земљама.« У Бечу 1866 г. XXXI. л., 120 стр. 8-на.

Sbornik zakonah i naredabah, valjanih za Hèrvatsku i Slavoniju. God. 1865. u tiskarnu dr. Ljud. Gaja.

Senečić. »Sveobći pučki koledar.« U Požegi za godinu 1866, velika 8-na, 60 str.

Sibilla ili Lado hrvatski. Troškom Fr. Župana. U Zagrebu 1864 g. 4-na, 40 str.

Срећковић Панта. »Општа историја« II. св., II. чести. У Београду 1865 год. 80 стр.

— »Сиван паша.« У Београду 1865, стр. 125.

Sbirka zabavnih narodnih pjesamah (četvrto pomn. izdanje). U Zagrebu 1865, 32-na, str. 40.

Starčević D. preštampao »Aždaja Sedmoglava, a drugačije ukor malovridnosti čovičanskih,« od Vida Došena. U Zagrebu 1865 god. na vel. 8-ni, str. 221. Nakl. A. Jakića.

Starčević A. dr. »Govor što ga izusti u saboru trojedne kraljevine dne 27. sečnja 1866 god. U Zagrebu, 8-na.

Stojanović M. »Spisi za puk« kod Ant. Jakića u Zagrebu 1865 I. dio: 1) Čudoredba, 58 str. 2) Zakoni, 101 str. 3) Moli se Bogu 11 str. mala 8-na. II. dio: Zdravoslovje IX. l. 135 str. mala 8-na.

Спомен на сентандрејску светковину приликом долазка плем. господина Бениямина Калаје на годишњи испит српске правосл. сентандрејске школе 9. августа 1865 год. У Новом Саду вел. 8-на 20 стр.

Сундечић Ј. »Петров дан на Цетињу.« На Цетињу 1865 г. 32-на, 22 стр.

— »Низ драгоцјеног бисера или духовних и моралних пјесама за дје-

Digitized by Google

цу.“ На Цетињу друго издање 1865 мала 8-на, 128 стр.

Станковић А. „Списи покојнога Ј. Стејића.“ У Београду.

Sbor duhovne mladeži zagrebačke: „Isus prijatelj malenih.“ Šesto izdanje. U Zagrebu 1865, 16-na, 215 str.

Šic Fr. „Zaručnica Isusova“ poučna i molitvena knjiga namienjena djevojkam. Kod Albrechta, u Zagrebu, 16-na, 6 l. 304 str. 1865 god.

— „Jirsik propovjedi“ III. dio. U Zagrebu 1866, 8-na, 241 str.

Štokan Nik. „Dogodjaji Čičikova ili mrtve duše od Gogolja. U Zagrebu 1866, 8-na, 326 str.

Truhelka. „Sbirka igrokazah za mladež,“ I. dio. U Zagrebu, 16-na 2 l., 63 str., 1865 g. II. dio 1866.

Trnski Ivan. „Kriesnice“ knjiga II. nakl. Svet. Galca. U Karlovcu 1865 god., mala 8-na 127 str.

Тодоровић Ст. „Цртање слободном руком за први разред гимн.“ У Београду 1865 на вел. 4-на, 6 стр. и 27 таблица.

Tkalčević A. „Iridion.“ Napisao grof Sigm. Krasinski, iz poljskoga preveo. U Zagrebu kod Albrechta 1865 god., 8-na. VI. l. 211 str.

Tomić Eugen. „Leljinke“ pjesme u Požegi 1865, 16-na, 136 str.

Валента Ј. др. „Наука о чувању здравља.“ Превео из чешкога дела „Здравовѣда“ од др. Кодима и по потребама нашег народа умножио. У Београду 1864 год. 8-на, 8 л. 366 стр.

Валожић. „Шумадинац с календаром“ за 1866 год. У Београду, 8-на, 32 стр.

— „Забавник с календаром“ за 1866 г. У Београду 8-на, 25 стр.

Вуић. „Теорија прозе, осветљена примерима за ученике виших разреда у гимназијама кнежевине Србије.“ У Београду 1865. г.

Вукичевићъ Н. Изясненіе свет. Литургіи, вечерня и ютреня, по чланцима из духовне бесѣде за младежъ Србску. У Сомбору у штамп. А. Вагнера и др. 1865.

— „Самоћна књига за разјашњаванъ црквенога појања. У Сомбору 1865, на 16-ни, стр. 200.

Вукичевић Ђ. Мисли о уређењу црквенопросветни одношая Срба у Аустрии. У Н. Саду.

Забавна читаоница I. Лепа Ева по Мерију Михову, 8-на, 177 стр. II. Борба у животу, преведе Елогија Мијатовићка, 8-на 122 стр. год. 1865. III. Келнерски живот. У Београду 1866. 8-на, 78 стр.

„Законикъ о поступку судскомъ у грађанскимъ парницама“ за књажевство Србію. У Београд 1865 г. стр. 169 и XVIII.

„Законъ о правозаступницима.“ У Београду 1865 г.

„Законъ о поступку судскомъ у кривичнимъ делима за књажевство Србию.“ У Београду 1865. г. стр. 166 и XVI.

„Зборник закона и уредба изданы у књажевству Србій од почетка до края 1864 год. XVII. св. 8-на, стр. 296.

Здравковић Св. „Четири године из прошлости, или црте из крим-скога рата,“ превод с рускога у Београду 1866 у свескама.

Zoričić Pet. „Zemljopis za niže gimnazije i realke.“ U Zagrebu 1866. Kod dr. Ljud. Gaja. 8-na, 199 str.

Digitized by Google

Zorić Jos. „Fabiola.“ U Zagrebu kod Albrechta 1866 god.

„Zvončec nebeski ili poziv k pobožnosti.“ U Belov. 32-na, 312. str.

„Златиборъ.“ Календаръ за 1866 г. I. година, уредио Ант. Живановић, 8-на, 160 стр.

Живковић. Приключења Телемака сина Улисева од Фенелона.

I. књига 8-на 1— 86 стр.
II. „ „ 87—180 „
III. „ „ 181—290 „
IV. „ „ 291—398 „
у Београду 1865.

„Županija varaždinska i magjaromanija u Hrvatskoj i Slavoniji.“ Napisao X. g. 1865, mala 8-na, 25 str. U Zagrebu.

Časopisi za god. 1865—1866.

„Београдске илустроване новине.“ у Београду, уредник Миловук. Излазе месечно 2 пута. Цијена 6 ф. 50 новч.

Bosiljak, list za mladež. U Zagrebu, urednik i vlastnik Ivan Filipović. Izlazi 1. i 15. svakog mjeseca na cielom arku. Ciena 2 for.

Даница. Лист за забаву и књижевност. У Новом Саду, уредник Ђорђе Поповић. Излази 10, 20 и последњег дана у мјесецу на табак и по. Цијена 5 ф.

Danica ilirska. U Zagrebu. Urednik dr. Lj. Gaj. Izlazi svake subote kao dodatak Nar. Novina na čitavom arku.

Domobran. Politički dnevnik U Zagrebu. Urednik Gj. Deželić. Izlazi svaki dan osim nedelje i praznika, na čitavom arku. Ciena 16 for. (prestao izlaziti konc. ožujka 1866.)

Glasnik Dalmatinski, ured. A Kuzmanić. U Zadru dva puta na nedjelju. Ciena 5 for. 25 nov.

Glasonoša, Illustrirani hrvatski časopis. U Beču, urednik Abel Lukšić. Prestao izlaziti koncem god. 1865.

Gospodarski list. U Zagrebu, urednik Drag. Lambl. Izlazi svaki četvrtak, ciena 4 for.

Karlovački viestnik.“ U Karlovcu, ured. Lj. Tomšić. Izlazi svake sub. na čitavom arku, ciena 6 f.

Katolički list. U Zagrebu, urednik N. Horvat. Izlazi svaki četvrtak. ciena 6 for.

Književnik. Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti. Podporom Matice ilirske uredjuju i izdaju dr. Fr. Rački, V. Jagić, J. Torbar. Izlazi u Zagrebu svaki četvrt god. jedan svezak od 10 tabaka. Godišnja ciena 5 for.

Комарац, шаљиви лист. У Новом Саду. Уредник Лазе Телечки. Три пута на мјесец, цијена 4 ф.

Летопис српски. Изд. матица срб. Уред. А. Хаџић. Излази у Новом Саду, у свезкама. Цијена св. 1 ф.

Матица. Лист за књижевност и забаву. У Н. Саду. Издаје матица српска. Уредник А. Хаџић. Излази као и Даница. Цијена 4 ф.

Narodni list. U Zadru. Izlazi kao dodatak k: „il Nazionale,“ svake subote na po arka; ured. Nodilo.

Narodne novine. U Zagrebu,

Digitized by Google

urednik dr. Lj. Gaj, izlaze svaki dan osim nedjelje i praznika na čitavom arku, ciena 14 for.

Napredak, školski list. U Zagrebu, urednik J. Fabković. Izlazi 1. i 15. mjeseca, ciena 3 for.

Напредак, (полит. лист) у Новом Саду, уредник Ђорђе Поповић. Излази четвртком и недјељом. Цијена 10 фор.

Našegore list. Zabavno poučni časopis. U Zagrebu, urednik Mijo Krešić. Izlazi svaki deseti dan na čitavom arku, ciena 5 for.

Pozor. (Politički list.) U Zagrebu, urednik Bogoslav Šulek, vlastnik Ivan Perkovac. Izlazi svaki dan osim nedjelje i praznika na čitavom arku. Ciena 18 for.

Пријатељ срб. младежи. У Сомбору, излази као додатак к школскоме листу сваког мјесеца једаред, цијена 1 ф. 20 н.

Ружа, шаљиви лист; изд. и уређ. Ђелешевић. У Београ. једанпут на нед. цијена 4 фор

Сељак. У Новом Саду, уредник Ђ. Радић, цијена 4 фор., једанпут на недељу.

Sidro, trgovački list u Zagrebu urednik A. Jakić; prestao u lipnju god. 1865.

Србска слобода. У Генови. Уредник Влад. Јовановић, излази 1. и 15. сваког мјесеца, цијена 5 фор.

Србобранъ. У Новом Саду, уредник Петар Нинковић, излази 3 пут на недељу. Цијена 12 ф.

Србске новине. У Београду. вл лист, излазе три пут на недељу. Цијена 6 фор. а. в.

Свѣтовидъ. У Београду, уредник А. Андрић, излази 3 пут на недељу, цијена 14 фор.

Slavonac. Vlastnik i urednik M. Kraljević. U Požegi, prestao koncem lipnja 1865 god.

Sviet, polit. dnevnik. Urednik Iv. Vončina. U Zagrebu, ciena 20 f.

Школски лист. У Сомбору. Уредник Никола Вукичевић. Излази два пут на мјесец, сваког 15. и последњег, цијена заједно са додатком 4 ф.

Видовдан. У Београду, уредник Милош Поповић. Излази 3 пут на тједан, сваки уторак, четвртак и суботу. Цијена 15 фор.

Вила, лист за забаву, књижевност и науку, у Београду, уредник Ст. Новаковић, излали сваке недеље, цијена 5 фор.

Војин, лист за војне науке, вештине и новости. Уредник Драгашевић официр и професор. У Београду, излази сваки мјесец 1 свезак, од 3 таб. ц. 8. фор.

Застава, (полит. лист) у Пешти, уредник Свет. Милетић, излази 2 пут на тједан. Цијена 10 ф.

Змај, у Пешти, уредник Јован Јовановић, излази 2 пут на мјесец, једанпут на табак, а једанпут на по, цијена 4 фор.

Зора, у Новом Саду. (Престала).

Digitized by Google

IV. Kritika.

Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ. Napisao ga А. Н. Пыпинъ i (poljsku literaturu) В. Д. Спасовичъ. С. Петербургъ. 1865. U 8., 536 strana.

Ima tomu upravo četrdeset godina, što je pokojni Šafařík po prviput s velikim trudom sastavio knjigu, gdje se u kratku priegledu pripovieda život i sudba sviju slovjenskih književnosti. To je poznato djelo: geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826., koje radi veoma podpune bibliografije još i danas jako mnogo vriedi. Ovo bješe njegova prva sveslovjenska knjiga, spisana u plemenitoj nakani slovjenske književne uzajemnosti, kojoj Šafařík osta vjeran sve do svoje smrti. Premda je medjutim književni život slovjenskih plemena liepo uznapredovao te su se razvila čak nova središta duševne radnje, o kojih se donle još niti mislilo nije — znamenito je ipak, što se poslije Šafařika jedva itko nadje koji bi pošao oniem istim vele koristnim, ali slabo utrvenim putem. Imali bismo puno volje, da za razloge upitamo, odakle toliko mlitavosti slovjenskoj znanosti ili tako malo pouzdanja slovjenskim književnikom u svoju snagu; ali šta ćemo, kada znamo, da tomu pomanjkanju književničke radinosti niesu baš krivi sami književnici, nego ukupno naše današnje kulturno stanje, gledeć toli na državni koli na književni život. Kod slovjenskih bo naroda nije jošter obćenito obladala misao niti se osjetila potreba, da bismo imali bud prije bud većma poznavati historiju slovjenskih naroda i slovjenskih literatura, nego li to jedno i drugo u kulturnih naroda zapadne Evrope. Pa kako da i dodjemo do te pomisli, kada se kod naroda slovjenskih nije do sada skoro ni jedan od onieh uvjeta izpunio, o kojih stoji prava krjepost i snaga literature nekojega naroda. Zato bi uza svekoliko nastojanje veoma težko bilo, nerečem li nemoguće, da se od slovjenskih literatura sastavi slika jedinstvena, da se nutrnjom svezom sveže ono, što je od iskona svojimi posebitimi putevi hodalo. To je bilo jamačno i Pipinu na pameti, kada je svoje djelo prozvao ‚obzorom' (обзоръ) historije slavjanskih literatura, dakle u množini, a nipošto slavjanske literature, jer niti je jedna cielost, a niti dielovi jedne cielosti.

Misao književne uzajemnosti slovjenske, potaknuta kod naroda česko-slovenskoga, nadje mnogo odziva po slovjenskom svietu, a zapadnoj Evropi, imenito dosadanjim gospodarom slovjenskim, Niemcem, zada čudo straha — tako zvani panslavizam. Čini se, da je upravo ova nerazložita bojazan slovjenskih neprijatelja, njihovo nesmišljeno zaziranje od onoga, čega još niti bilo nije, napokon zbilja zavelo na stranputice mnoge ljude, koji su onoj

Digitized by Google

ideji iskreno odani bili, te su bezazlenoj književnoj uzajemnosti podmetnuli posve druge svrhe. U tome se osobito odlikuju slavjanofili ruski, koji sa vrhunca svoga sjevernoga kolosa ruskoga kao sa kakove visoke zvjezdarnice motre savkolik slovjenski sviet te već u napriedak umiju izračunati onaj dan i onaj čas, kada će čitavo slovjenstvo potonuti u moru grčko-slovjenske pravoslavne kulture naroda ruskoga! Književna uzajemnost slovjenska, to je ona moralna sveza slovjenskih naroda, koju bi valjalo njegovati porazumljenjem i složnom radinošću na polju književnom, dovodeći oviem putem razna plemena k medjusobnomu upoznavanju, te putem književnosti šireći zdrave pomisli o pravom stanju slovjenstva iz jednoga kraja k drugomu. Mjesto toga izvrže se kod ruskih slavjanofila „pitanje slovjensko" (вопросъ славянскій) u sebičnu težnju za narodnim i političkim ujedinjenjem sviju slovjenskih plemena u jednu „nacionalnu massu"; slavjanofili nastoje, kaže Pipin, dobro tvoriti »slavjanskoj braći« i nepitajući njih o tome — sa svoga sebičnoga gledišta.

Ako je slavjanofilom do nečega drugoga, nego li konačno do jedinoga gospodstva ruskoga, a ono jih moramo žaliti, što si dadoše preoteti tako krasnu zgodu, kao što je historija slovjenskih literatura, da nam odkriju misli svoje o sadanjem kulturnom stanju naroda slovjenskih, pa da čujemo, kakovu si oni u svojoj pameti grade sliku njegove budućnosti. Evo prvi utisak, što se veli, ote jim g. A. Pipin, koji je na nesreću odrješit protivnik svakoga slavjanofilstva, pače koji je slavjanofilska načela stavio na sito i rešeto. Ja moram i nehotice priznati, da je ova knjiga Pipinova upravo po sve slovjenske narode, koji niesu Rusi, veoma važna; zašto sadržaje više toli težkih osvada protiv slavjanofila ruskih, da, ako ih oni nesuzbiju, morat ćemo se sudeći po ovom razlaganju odupirati ruskomu slavjanofilstvu kao najvećemu protivniku samostalna razvoja našega državnoga i narodnoga bića. Kako Pipin tumači i pobija načela ruskoga slavjanofilstva, koja su nam već i odprije podobro poznata, htjeli bi domorodci ruski, da se cielo slovjenstvo pretvori u jedan golemi „greko-slavjanski pravoslavni« sviet! To je dakle na jedan red tolika ljubav, da bi od nje više naroda slovjenskih lako i glava zaboljela! Za dokaz tih slavjanofilskih težnja navodi pisac nekoliko toli krupnih fakta, koja su podobna i najpomamnijega rusofila ponešto raztrieznit. Njihov pako ‚greko-slavjanski' sviet i njegove tobožnje blagodati podvrgnute su u toj knjizi strogoj, ali veoma oštroumnoj kritici: pisac dokazuje, kako se badava nekakve slovjenske simpatije podmeću onamo, gdje nije nego interes politički (Rusi i istočno pitanje) ili srodnost vjerozakonska (simpatije k pravoslavnim Srbom, dočim takove nježnosti neoćutješe nikada bosanski katolici ili katolički Dalmatinci i Hrvati, str. 29); on dokazuje, kako se varaju slavjanofili, kada u grčko-iztočnom svietu traže pravi slovjenski život i čistu slovjensku obćinu, koje se već i ondje izdavna pomjerilo; jednom riečju on vojuje protiv slavjanofilske dogme, kao da se tobože zapadnoevropejska civilizacija neslaže s naravi slovjenskom, nego da će ‚greko-slavjanski' sviet uzkrisiti novu, posebnu slovjensku, civilizaciju.

Stajalište Pipinovo u ovoj knjizi jest posvema izvjestno i točno izraženo; mislim da u Ruskoj takove ljude zovu, da su zapadnjaci, zašto priznavaju, da je kultura zapadne Evrope naprednija od kulture i života iztočne Evrope. Vriedno je dakle čuti i njegove obćenite misli, koje se čitaju na samom uvodu u historiju pojedinih literatura, da vidimo, s kojega gledišta on motri današnje duševno stanje naroda slovjenskih.

Nemože biti o tom govora, kaže Pipin, da literature slovjenske, gledeć na kulturnu historiju, neimaju one važnosti niti znamenovanja, koje pripada poglavitijim literaturam zapadne Evrope. Jošter do nedavna bjehu Slovjeni

Digitized by Google

malo ne sasvim udaljeni od onoga pokreta u općem čovječanskom razvitku, kojega su faktori bivali narodi zapadni ... Pravo kaza već Herder, da slovjenski narodi zapremaju više mjesta na zemlji, nego li u historiji. Njihova historička radinost očitova se dojako u dva pojava: u odbranjivanju svoje narodne osebine, koja po historičkih okolnostih dospjevaše u opasnost, da ili sasvim propadne ili se raztoči u tudjoj narodnosti; i u širenju neke civilizacije — posredstvom ruskoga plemena — na evropejski i azijatski iztok. Oba ova pojava, kad se izporede sa zapadnom civilizacijom, imadjahu očevidno tek pasivno značenje; a na zapad neprotezaše se njihovo djelovanje ni malo. Kada se ona narodna svojstva, radi kojih vatreni zagovornici slovjenske narodnosti hvale pleme slovjensko, porede uz tobožnju skvarenost zapadnjačku, vidi se, da niesu žalibog ništa unapredila djelo općega obrazovanja, da u istinu niesu prouzročila niti nutrnjega blagostanja plemenskoga. I opet misle slovjenski patrioti (slavjanofili), da Slovjeni već nose u sviet svoju civilizaciju s nekimi višimi načeli, koja će tobože izmieniti sadanju evropejsku kulturu, kao ubojitu po karakter slovjenski! Nego ove njihove domisli jošter su jako daleko od istine, a nije baš ni od potrebe, da se sadanja evropejska civilizacija iztriebi; zašto ona još sve jednako ostaje civilizacijom gospodujućom, koja jošter nije svojega zadatka svršila. Dosadanji rezultati njezine ideje niesu jošter potreseni nijednom drugom teorijom, a najmanje teorijom slovjenskom, koja nije ni dotle dospjela, da se historički ustanovi kao nešto jedinstveno, cjelovito i kulturno-radino. Historija znade za Slovjene, kako su oduviek razciepani na nekoliko odieljenih narodnosti s veoma različitim karakterom, obrazovanošću i djelovanjem, koje jošter neiztaknuše svoga posebnoga i svima njima zajedničkoga kulturnoga principa ...

Nedržim, da bi itko mogao kazati, da ove misli niesu istinite ili da nije njimi dobro označeno dojakošnje kulturno stanje naroda slovjenskih. Ali pisac, kako je strog u ocjenjivanju onoga, što je dosada na umnome polju uradio duh slovjenski, onako je i pravedan, te nahodi ipak i u historiji slovjenske literature barem nekoliko fakta podpuno samosvojne radinosti, koja imadjaše veliko značenje u historiji civilizacije. Primjera radi spominje se pokret husitski, o kojem historik veli, da bi taj jediti čin dovoljan bio, da slovjenskoj literaturi osigura ono mjesto, koje ju ide u historiji civilizacije. Taj primjer energičke misli, kaže, svjedoči nam dovoljno, da je pleme slovjensko doista pleme kulturno, dakle od interesa historičkoga. Istina da takovih golemih pojava radine i napredne misli neima baš mnogo u slovjenskom svietu, ali već i po tome uvidjamo, da su vrstni bili da što smjelo izvedu i smjelo se odupru, a to se mora uzeti kao dobar znak ...

Evo iz ovakih misli poteče djelo Pipinovo. Kako vidite, on je čovjek triezna mišljenja, koji negoni za idejali; netraži ondje nekakve tobožne osobine slovjenske, gdje nije nego li vječito zaostajanje za razvijenijimi narodi zapadnoevropejskimi. Ta bolje je svakako jednom makar i nepovoljnu istinu slušati, nego li vazda govoriti o velikom slovjenskom svietu kao o misteriju, za koji obični ljudi slabo štogod ili ništa neznadu. Zlo i naopako po čovjeka, koji nemože podnieti prigovora; to je znak, da nije prijatelj napredka, već da je šuplja neznalica ili nadriknjiga: isto bi tako griešno bilo i od čitavih naroda, da neuzmogu podnieti istine. Dakako zato još netreba, da upravo radost poćutimo s toga, što nadjosmo, da su prigovori Pipinovi protiva slavjanofilstva istiniti i razložiti; a da istinu kažem, čini mi se, da je u tu pogrješku upao upravo sam Pipin. Od radosti bo, što mu podje za rukom dokazati, da slavjanofili zgradu svoju ni na kakovu temelju negrade, rekao bih, da je kojiput i prekoračio mjeru pravednosti te vojujuć s pobjedom protiv slavjanofilstva, kakovo je sadanje rusko, umanjuje vriednost i one

Digitized by Google

moralne na književnom nastojanju utemeljene sveze, koja bi ipak sasvim dobro postojati mogla medju plemeni slovjenskimi, ako je baš ov ćas i neosjećamo toliko. Ali on razmatrajući uvjete narodnoga jedinstva sa više strana, kao sa strane jezika, narodne poezije, priča i običaja itd., dolazi napokon do ovoga posve odrješitoga izvoda niječnoga: Slovjenska plemena, kaže, živješe dakle odieljenim životom, budući raztrgana u samome početku u svojih interesih i težnjah, te okružena uvjetima posve razne naravi. Ovako se razvilo mnoštvo likova slovjenskoga tipa. iz kojih podpunoma odsievaju svi njegovi raznolični uvjeti, a sami ovi likovi odaljiše se od prvobitnoga izvora, u kojem ih sjedinjivaše jedinstvo poriekla. Ograničimo li se na masu narodnu, to ćemo naći, da je težko ustanoviti obći tip, koji bi ujedinjivao bjeloruskoga seljaka, velikoruskoga mužika, dalmatinskoga uskoka itd. Priedjemo li pako na obrazovane razrede, to nam je i opet težko, da u kakovo god slovjensko jedinstvo smjestimo sadanje društvene težnje Rusa, Poljaka, Čeha, Srbina itd.: njihovo jedinstvo nemože biti toliko slovjensko, koliko evropejsko, jedinstvo obrazovanja i političkoga razvitka ··· Ovako Pipin, a ja držim, da je u tom svakako predaleko pošao, i mi ga u tome nećemo slieditі, van da nam se dokaže, da izmedju onakova centralizovana jedinstva, kakovo je ruskim slavjanofilom pred očima, i onoga jedinstva, koje je tek na obćeevropejskoj civilizaciji sagradjeno, neima više nikakva srednjega puta. Da taj srednji put ima, dopušta, rekao bih, na drugom mjestu knjige svoje i sam Pipin, kadno kaže, da neće nikomu na um pasti, da zaniječe srodnost medju narodi slovjenskimi u jeziku, običajih itd.; ili kadno veli, da može biti pače da bi se mogao i historički dokazati narodni instinkt, koji je u neku ruku približavao razna slovjenska plemena — — tek što on misli, i u tom ima pravo, da se od ovoga srodstva nemože zaključiti ni na kakovo narodno jedinstvo, kao što, kaže, srodnost medju jezikom francuskim i talijanskim nemože biti temeljem narodnoga jedinstva izmedju oba ova naroda ···

Nam valja da je veoma drago, što je sam ruski historik u toj knjizi osudio pretjerane i nenaravske težnje ruskih slavjanofila, s kojimi se u toj formi nemože porazumjeti nijedno slovjensko pleme, u kojega još ikoliko vjere imade u sebe sama i svoju snagu narodnu. Mi se još dobro opominjemo onoga pravoslavno-kulturnoga katekizma (k Serbam poslanie iz Moskvy), koji je u svoje doba osudio Dj. Daničić u Danici Novosadskoj god. 1861. str. 77; a evo vidimo, da su misli razborita Srbina takodjer misli razboritih Rusa. Jer liepo i istinito kaže Pipin, opisujući taj jednostrani religiozni fatalizam: neima sumnje, kaže, da je razkol religiozni silne tragove ostavio i na čitavoj historiji plemena, tim što je uskorio njegovo razdruženje — i na odieljenih narodnostih, tim što je raznim pravcem pognao prve zametke obrazovanja, koji su se od toga časa u njih razvijali pod dvjema raznіem uplivima, najme ili Rima ili Bizantije. Bilo bi ipak veoma čudnovato, da se toj razlikosti u pravcu religioznom dade ono fatalno značenje, koje mu davaju nekoji zanešeni štovatelji staroga slovjenstva, imenito ljudi iz škole moskovskoga panslavizma. Ovi historici zaboravljaju, da su Slovjeni negda čitavi pogani bili, da su se narodna svojstva i pojmovi starih Slovjena, koji već imadjahu podieljene narodnosti, dovršili još u davno predhistorijsko doba; zaboravljaju, da pored konservatizma narodno-patriarhalnoga života, koji se mlitavo razvija, etnografija čak još u naše vrieme nahodi u narodu kadšto na tragove poganskoga panteizma; zaboravljuju konačno i na fakta kasnije historije, te nam predstavljaju jednu formu kršćanstva kao nepromjenljivi uvjet slovjenske naravi i narodnosti, a drugu kao skrajnu pogibelj za narodnost. Prva od tih forma po njihovu je mišljenju — kršćanstvo pravoslavno, druga — kršćanstvo rimsko; prava narodnost slovjenska imala bi se svako-

Digitized by Google

jako sjediniti s pravoslavjem, jer ona, koja neće da se s njim sjedini, nije narodnost čista, nego skvarena. Na tom temelju, kaže, gradi se zatiem sva historija slov. plemena, njime se tumače sve njegove prošle i sadanje sudbe; jednoj religioznoj formi usvajaju se sva moralna i društvena dostojinstva iztočnoga slovjenstva, koje da je tobože zadržalo starodavna narodna načela; drugoj pako, koja se, kažu, sastoji od klanjanja pred lažnim autoritetom, — poguba narodnosti i svi ini pojavi propasti u životu zapadnoga slovjenstva, kanoti: njegovi nenormalni društveni odnošaji, odvojenje aristokracije od naroda, potlačenje massâ, feudalizam, padanje obćine itd. · · · Ovo jednostrano ograničeno gledište uporavlja se na sve pojave slovjenske historije; na tom temelju predstavlja se sva historija zapadnoga slovjenstva kao jedan grieh, za koji ono u sadanje vrieme kaznu trpi poniženjem svoje narodnosti i svojega političkoga značenja. Zapadno slovjenstvo da može obnoviti svoju moralnu snagu samo podpunim preporodjenjem, povrativ se ka gori pomenutim nepromjenljivim uvjetom čiste slovjenske narodnosti · · · itd.

Evo ovakovo je vjeroizpoviedanje slavjanofila ruskih po onome, kako je Pipin njihove glavne misli posakupio u jednu jezgru. Ako sam se nešto duže oko toga zabavio, što je tek uvod u knjizi Pipinovoj, opravdat ću to lako važnošću samoga pitanja, na koje tiem svraćam pozor naših domorodaca i književnika. Držim bo, da je dobro i potrebito, da se znade, kako misle i umuju o sadanjem stanju slovjenskih naroda rodoljubi ruski, kakovu si pomišljaju budućnost ovieh naroda jedni i drugi, slavjanofili i zapadnjaci, i koji se uvjeti stavljaju od ovieh, koji li od onieh, da već jednom i slovjenski sviet stupi u kolo onieh kulturnih naroda, koji radino grade na napredku čovječanstva, na usavršenju njegovih moralnih i društvenih odnošaja. Mislim upravo, da bi dobro bilo, kad bi se iz Pipinove knjige preveo na hrvatski jezik toli uvod (введеніе str. 1—49) koli zaglavak sedmi: prieporod i panslavizam (возрожденіе и панславизмъ str. 493—530).

Priegledom literarnim, koji ovim redom idu: Bugari, Srbi, Rusi, Česi, Lužičani, Poljaci — biti će namienjena posebna kritika, koja će drugiput doći.

V. Jagić.

Opis Bosne i Hercegovine od Tome Kovačevića. U Beogradu 1865. Str. VI, 106.

„Književnik“ rado ocjenjuje svaku knjigu, kojoj je zadaća razbistriti poviest, zemljopis i statistiku jugoslov. zemalja, a najpače onih, koje su u turskoj carevini. Knjige o posljednjih milije su nam tim više, što su i redje a najredje iz pera domaćih pisaca, i što su one zemlje još sveudilj znanosti zakrčene i zatvorene.

S toga sam baš željno primio u ruke gore navedeni „opis Bosne i Hercegovine“; ali tim mučnije bijaše mi, kada pročitavši nekoliko listova opazih, da se u nadi ljuto prevarih. Mjesto izvornoga djela, kako bi se dalo nagadjati već iz samoga naslova, imadoh pred sobom drugo pokvareno izdanje Jukićeva zemljopisa (u Zagrebu 1851) ćirilskimi pismeni. Kovačević veli doduše u predgovoru, da se Jukić osim vlastitoga znanja „polzovao bilježkama mnogi rodoljubaca pà i moim“ (t. j. Kovačevića); ter da je on taj svoj zemljopis bio „dovršio- još god. 1851., nù da ga tek sada mogao objelodaniti. Ali Jukić, u koliko mi poznato, negovori nigdje o tih „bilježkah“; prem savjestno navadja djela, kojimi se gdje služio.

Ele bilo kako mu drago, ako je Jukićev zemljopis već razpačan, pak ako je nastala potreba novoga izdanja, Jukićevu imenu i spomenu za volju, trebalo je njegov zemljopis, ma i ćirilicom, preštampati, pak bar ondje iz-

Digitized by Google

praviti i izpuniti, gdje se po novijih iztraživanjih i resultatih može. Mjesto da to Kovačić učini, on je od paragrafa do paragrafa sliedio Jukića, gdješto izpisao od rieči do rieči, a drugdje isto kazao drugimi riečmi, ali hrdjavijim i nepravilnijim jezikom; pak je toj knjizi nadjenuo svoje ime! Ni primjetba na str. 79, ni §§. 16—19. na kraju nisu mogli opunovlastiti pisca, da tomu djelu nadjene svoje ime.

Kada sam ovako opazio, da je Kovačević prepisao Jukića, mislio sam si, da je valjda bar statističke podatke promienio i izpravio, jer je u njih izmed 1851. i 1865. bar kakova promjena. Ali i tudjer je pisac sliepo prepisao Jukića. Njemu imade Bosna i Hercegovina sveudilj 1063 □milje u prostoru, prem se sada uzima, da jim je 980 □m. i to Bosni 760 □m. i Hercegovini 220 □m. Njemu nije poznato, da se sada k Bosni broji (politički) i novopazarski pašalik sa 135 □m. tako, da sada Bosna kano turska pokrajina imade u prostoru 1115 □milja. I broj pučanstva izvadio je Kovačević iz Jukićeva zemljopisa. U tom mu nebi toliko prigovorio, jer se u turskom carstvu nemože točno doznati taj broj; ali je ipak mogao bar ondje, gdje se dade, i to izpuniti. Tako za broj katolika mogao je imati pri ruci šematizam »Bosnae argentinae« od god. 1864. Po Jukiću bilo je katolika u bosanskom vikariatu 112.000 duša, u hercegovačkom 33.060 duša, dočim po šematizmu imade jih u prvom 132.257 duša, dakle za dvadeset tisuća više. Ako se ovim doda do 50.000 katolika u Hercegovini (sr. Književnik 1865. str. 308), to bi u Bosnoj i Hercegovini bilo katolika do 182.257.

Rekao sam, da je Kovačević zemljopis Jukićev pokvario, i to u formalnom obziru, što mu je jezik mnogo nepravilniji i slabiji nego li je u bosanskoga redovnika; n. p. u §. 9. Jukić piše: »svi sudovi u Bosni za to se samo brinu, da danke i poreze skupe od stanovnikah«, a Kovačević je istu misao ovako opisao (str. 13): »sva nadležateljstva blistatelne porte u Bosni postoeća tu poglavitu i skoro jedinstvenu dužnost imaju, da danak i porezu od raje pokupe« itd. Pokvario ga je zatim, što »opis Bosne« nije nadahnut onim pomirljivim duhom, koji odlikuje Jukića, izmedju jednokrvne braće svih triju vjerozakona. Najgore u Kovačevića prolaze Bošnjaci katolici. Oni su »zaslieplјeni rimokatolici« (str. V); svi stanovnici jesu dakako sami ovejani Srbi, a »nejednako naimenovanje izišlo je iz popovske fabrike koji su htjeli po svojoj zloći i po nameri propagandista jedan isti narod razvoditi« itd. (str. 21). Tko će se o tom osvjedočiti, u koga je veći fanatizam, u fratra bosanskoga ili u pravoslavnoga pisca, toga svjetujem, da sravna §. 11. u Jukićevu zemljopisu (str. 16) i Kovačevićevu opisu (str. 18).

Pročitavši taj „opis Bosne i Hercegovine“ nisam mogao dokučiti: k čemu je sviet ugledao. Naša se knjiga doista nije s njega obogatila.

Dr. Fr. Rački.

Јована Христофора Бартенштајна кратак извештај о стању расејанога многобројнога илирскога народа по цар. и крал. наследним земљама; превео Александар Сандић. У Бечу 1866. вел. 8-на стр. 120.

Kako punim pravom spada medju prve dužnosti prosviećena gradjanina, da znade historiju svojega naroda, to je tim veću pohvalu zavriedio g. A. Sandić, što se je u svom rodoljubivom osjećanju stavio na prievod klasičnoga djela Bartenštajnova o stanju srbskoga naroda u zemljah krune ugarske tečajem 16., 17. i 18. vieka. Ja mislim, da se ovo djelo smije prozvati klasičko, kada se uzme na um, tko mu je bio pisac, komu ga je on namienio, i što je njim namjeravao postići. Baron Bartenštajn (1689—1767) bješe tajni savjetnik, predsjednik „ilirskoj deputaciji“, ministar carice i kraljice

Digitized by Google

Marije Terezije, i odgojitelj potonjega cara Josipa. Za nauku pomenutog carevića bješe on napisao u kratko devet knjiga o carevini i njezinoj upravi, medju kojimi i ovaj ovdje „izveštaj“ o narodu ‚ilirskom‘, kojega je stanje Bartenštajnu dobro poznato bilo. Njegova nakana bješe doista, da u nasljednika Marije Terezije na priestolu carsko-njemačkom i ugarsko-hrvatskom probudi pozornost na taj „ilirski“ narod, na njegovo društveno i duševno stanje, i da mu sa svoje strane kao obziran i mudar državnik očituje, što misli. kako bi se dvor mogao oviem narodom što bolje poslužiti na svoju korist.

Tko će reći, da knjiga, što postaje pod ovakovim okolnostima, nije svakojako vele zanimljiva, pa da i negovori upravo o našem narodu, kao što zbilja govori! Zato valja jako žaliti, što se nije prevodiocu odazvao veći broj predupisnika, te bi bio knjigu opravio onakovimi prilogami, koje bi i njezinu cienu znamenito povećale i čitateljem veliku korist doniele. Ja držim, da tomu nije toliko uzrok nehajstvo našega občinstva — ta nemože biti, da tako slabo marimo za knjige, što govore o našoj prošlosti! — koliko neuredjeno stanje naše književne trgovine, te se naška knjiga težko može razturiti medju narod. Zato mislim, da će naš sviet barem sada, pokle je već knjiga štampana, pokazati čitatelju, da umije njegov trud uvažiti, i podjedno potaknuti u njem volju, da ipak makar baš naoseb izdade u srbskom prievodu još i ono, što je toj knjizi namienjeno bilo.

Govoreći ob onom, što je u toj knjizi posao srbskoga spisatelja, najme o srbskom prievodu, valja reći, da je ne samo razgovietan i razumljiv, već takodjer, što se više može, pravilan i prema naravi našega jezika udešen; a to će svakako mnogo značiti, kada se pomisli, da je ovo prievod sa njemačkoga jezika, kojega narav mi nemožemo lako podnieti. Još je uza sve drugo hvale vriedno i to, da je prevodilac takodjer latinske citate izpod linije naveo u srbskom prievodu, da ih može svatko razumjeti. S te strane dakle može se ova knjiga svakomu svesrdno preporučiti.

Ali i drugačije ovaj je „izveštaj“ vriedan, da se pomno čita, da se s razmišljanjem čita; jer ga je pisao stran čovjek o našem narodu, a povrh toga čovjek državnik, u kojega neima razloga čuvstvu srca, već njime vlada hladni razum državnički. Iz poviesti austrijske dovoljno je svakomu poznato, da se kao crvena nit kroz njezino nutrnje stanje provlači borba izmedju državnika njemačkih i ugarskih: to je navaljivanje na samostalnost zemalja krune ugarske s jedne, a odpor protiv centralizacije njemačke s druge strane. Iz ove knjige naučit će čitatelj, kako je već negda jadni ‚ilirski‘ narod bivao uzrokom spora i priepora izmedju obedvie pomenute stanke; kako je često puti služio kao oružje u rukama jednoga protiv drugoga, a odatle na nj mržnja s one stranke, protiv koje ga ja druga upotrebila. Bartenštajn bješe premudar državnik, a da nebi osjetio te protivnosti, i upravo zato vriedno je čuti, kamo on sam sebe stavlja u tom pitanju:

„Meni nije, kaže na str. 35 srbskoga prievoda, nijedna strana poznata nec beneficio nec injuria; i moja je nepromenjiva namera udilj doveka, da sudim nit kome za ljubav niti kome na žao, već sasvim nepartajički, koje mi se čini, da je nuždno naime u ilirskim stvarima; i kad od točke do točke sve redom zakačice još jedared pažljivo promotrim, koje su se toga radi od vremena do vremena javljale, i koje su od česti i pre a od česti od godine 1753 kroz moje ruke prolazile: to nemogu da se uzdržim a nepomislim, kad bi bili imali u svakoj prilici gornje merilo neprestano pred očima i po njemu se vladali, mimoišli bi bili često bezkorisno piskaranje, izlišno konferencijsko savetovanje, tegobe koje su se nalazile u stvaranju prenajviše odluke, i jednom reči — sila mnogo neugodnih škodljivosti.“

Digitized by Google

Ovako Bartenštajn, što je i opet nov dokaz njegove državničke razboritosti. Mi ćemo vjerovati njegovim riečim, ali ne tako, da bismo mislili, da se je u svojoj naklonosti prema ilirskomu narodu dao zanieti do toga, te bi zaboravio, da je Niemac, i da je državnik, koji napram ustavnih zemalja krune ugarske tjera politiku njemačku. On je prijatelj ilirskomu narodu, ali samo u toliko, koliko može podnieti razlog politike njemačke, koja je naperena protiv politike ugarske: on je onakov od prilike prijatelj Ilirom, kakov bješe predšastnik sadanjega državnoga ministra austrijanskoga nekojim nemagjarskim narodom u Ugarskoj.

Dva su momenta, oko kojih se poglavito kreće ovaj Bartenštajnov izvještaj o stanju naroda pravoslavno-srbskoga (= ilirskoga): njihove privilegije i vjera. O jednom i drugom govori on prijazno po srbski narod, ali tako, da se vidi, da nije ni u jednom u samoj stvari razlog, zašto ju on zagovara, već u drugih okolnostih, koje su izvan nje, najme što mu upravo tako donosi — salus rei publicae. Zato i kaže (na str. 81), da je uvjeren, da može vladalac od ‚Ilira' veće hasne vući, nego li od drugih podanika (razumieva se: ugarskih), ali pod dva uvjeta: »ako budu N e m c i m a podloženi« (dakle ne pod krunom ugarskom) i ako se bude iole pazilo na njihove običaje. On je zato, da se privilegije, što su već jednom dane narodu ilirskomu, neuzkraćuju, poradi toga, što bi se uzkraćivanjem više štete nego li koristi učinilo samoj državi; jer »kad su radi, da potomke Grka, što ovamo dolaze, zadrže i još i više njih p r i m a m e, koji se u mirno doba pojedince a u ratno gomilama svojevoljno podlažu c. i kr. vlasti — to je nuždno da se privilegije, koje su onda obećane i posle za svake redom vlade potvrdjivane, ne samo drže, već da se osvedoče i o njinom držanju njihovi jednoverci, koji su iza njih ostali. . .« Ali s druge strane nije njemu nikako po ćudi, što se je car Leopold I. prenaglio, te onim, koji su još pod turskim jarmom stenjali, „nebi l' ih samo pridobio, nije se ustručavao, ponuditi i samu slobodu, da b i r a j u s e b i s v o g a v o j v o d u"; zašto je, kaže, ova sloboština sasma opasna, i bila bi kraljev. vrhovnoj vlasti s a s m a n a š t e t u (str. 84). Da se je kasnije od toga odustalo, tomu je sila p r i p o m o g a o prvi mitropolit Arsenije Čarnović, što nehtjede, „da ima kraj sebe ikakva svetska čoveka, koji bi mu čast i slavu smanjati mogao". Ovim je dvoru jako posluženo bilo, jer je m i t r o p o l i t u »ciglim zakraćenjem svetskih prihoda daleko lakše voditi, upravljati i pod uzdom ga držati, nego li kakva g e n e r a l a, koji rat razume i upravlja mnogobrojnim ljudstvom za boj« (str. 85).

S istih je od prilike razloga Bartenštajn i protiv silovita unijaćenja, jer bi to, kaže, odvratilo narod od preseljivanja (str. 13) te bi se radje naseljavao u Mljetačkoj vlasti (Dalmaciji), gdje ih s radošću primaju i gdje u držanju svoje vjere podpunu slobodu uživaju (str. 20), a najposlije nešto važi i sumnja na rusku susjednu državu, koja se »revnostno zauzima za svoje jednoverce, koji se nalaze u ovdašnjim nasled. zemljama" (str. 70).

Inače nije Bartenštajn nijednom prilikom u svojoj knjizi zatajao, da je protivnik Ugarskoj i ugarsko-hrvatskomu ustavu, zašto smeta politici državnika njemačkih (sr. str. 27, 29, 69), a hvali pregnuće vladara njemačkih, kojim su one zemlje, u kojih stanovaše ‚Iliri', odieljene držali od krune Ugarske. Tako je, kaže, naredio »Ferdinand I. n a s l e d n i c i m a, d a n e p r e s t r a n o n a u m u z i m a j u, kako će neunijate Grke, koji se staniše u ona dva pusta sreza (to je tako zvani *Desertum primum* i *secundum*, kasnije varaždinsko i gornje-karlovačko generalstvo), sasvim odlučiti od Ugra i tesno ih skopčati s austrijskim nasledničkim zemljama, kao što posle iz tog istog razloga nj. veličanstvo, pokojni car Leopold I., kad su se Ličani i Krbav-

Digitized by Google

ljani podložili njegovoj vlasti, nije ih hteo uteloviti ni Dalmaciji ni Hrvatskoj, već gornje-karlovačkom generalstvu“ (str. 19). Dosljedno tomu žali Bartenštajn, što je kraljica Marija Terezija morala donekle zadovoljiti zahtjevom kraljevine Ugarske, koja joj je veliku vjernost izkazala u njezinoj najtežoj nevolji, kada sa više strana ustadoše na kraljicu mnogi i silni neprijatelji, a ostaviše ju svikolici saveznici; osobito je pako protivan oniem člankom ugarskoga sabora, u kojih se govori o ukinuću militarskoga (krajiškoga) sustava, kao u članku XVIII. ug. sab. od god. 1741., te kaže „da nisu prenajvišu službu najbolje izvršili ni oni, koji su svoj savet na tom krivom kazivanju osnivali, kao ni drugi, koji su ih u tom podpomagali“ (str. 30), a na drugom mjestu zove utjelovljenje onih dielova s kraljevinom Ugarskom, da je bilo prenaglo (übereilt) (str. 48).

Ovo je samo nekoliko primjera iz knjige Bartenštajnove, da se vidi, kojim je načinom pisana; a tko nebi s tiem zadovoljan bio, kako je on prije sto i više godina sudio o čitavoj jednoj polovici današnjega austrijskoga carstva, bit će mu ipak milo, da vidi, kako je mnogim današnjim pojavom državnim traga naći daleko u historiji.

V. Jagić.

Digitized by Google

Digitized by Google

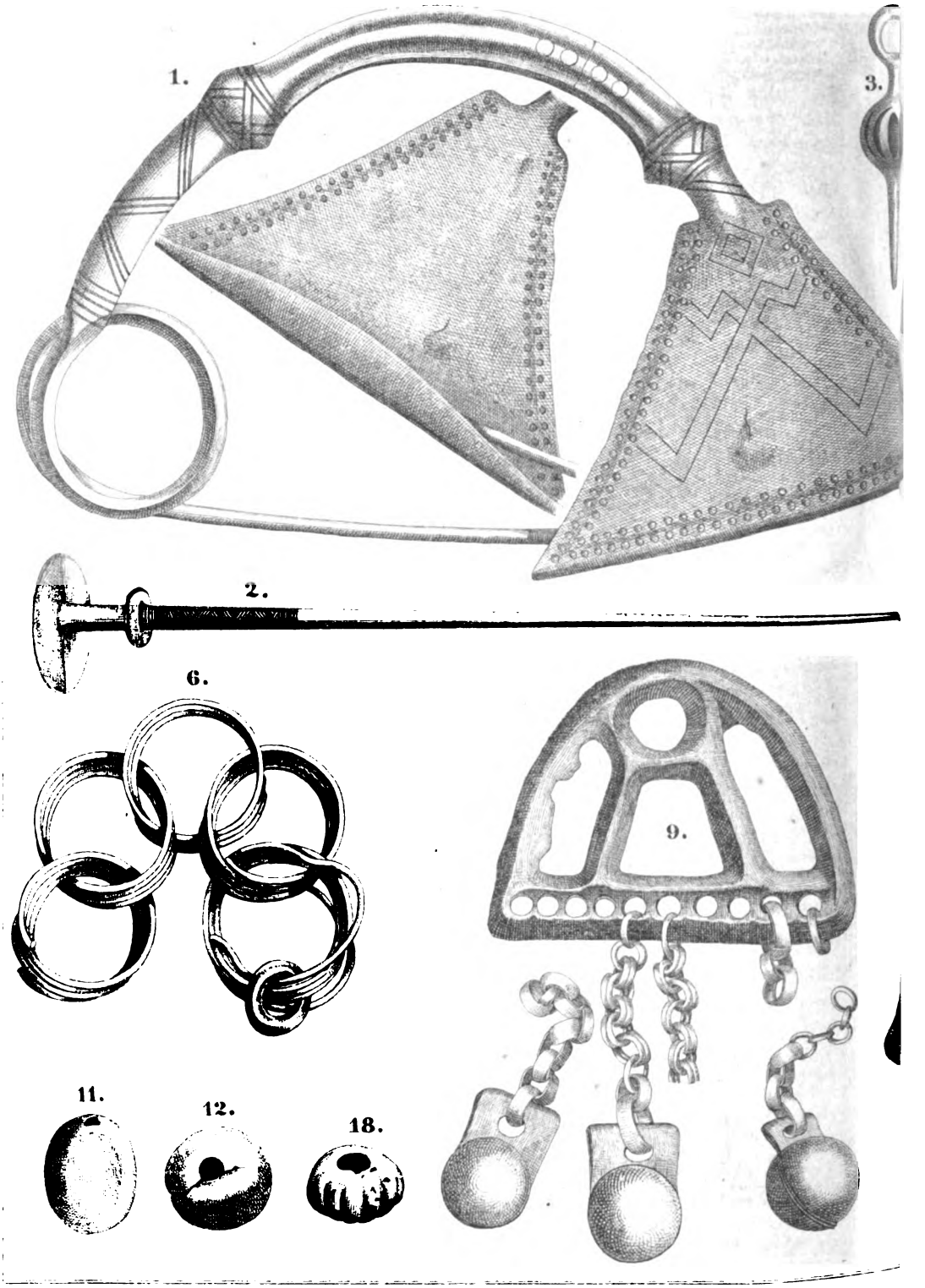

Antiquitates aheneae, in Croatia repertae, quae nunc in Museo Zagrabiensi conservantur.

Digitized by Google

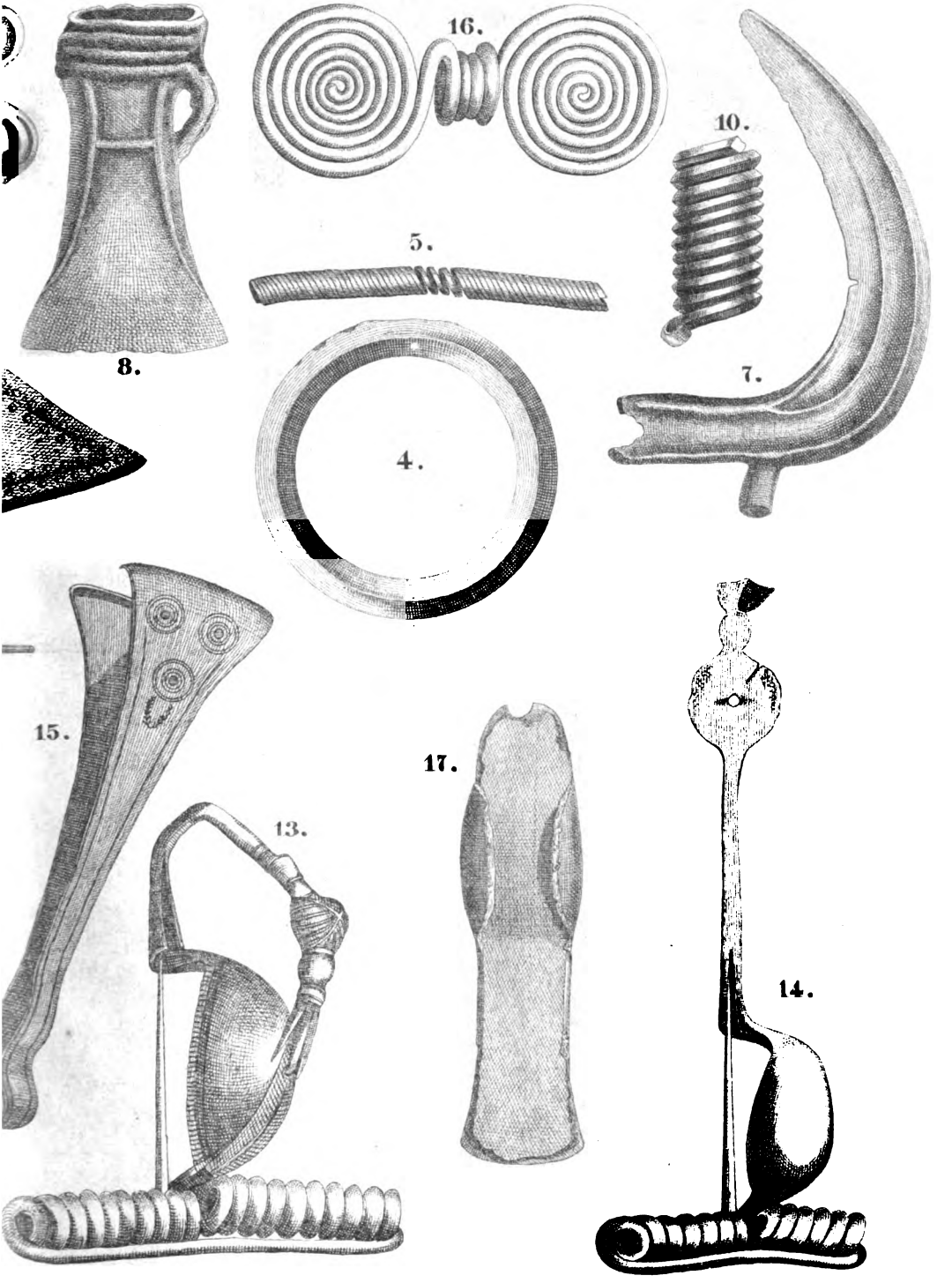

Iz litografičnog zavoda Dra. Albrechta u Zagrebu

Numeris 1–8, 10, 16, 17, signatae in dimidiam partem verae magnitudinis reductae sunt.

Digitized by Google

Digitized by Google

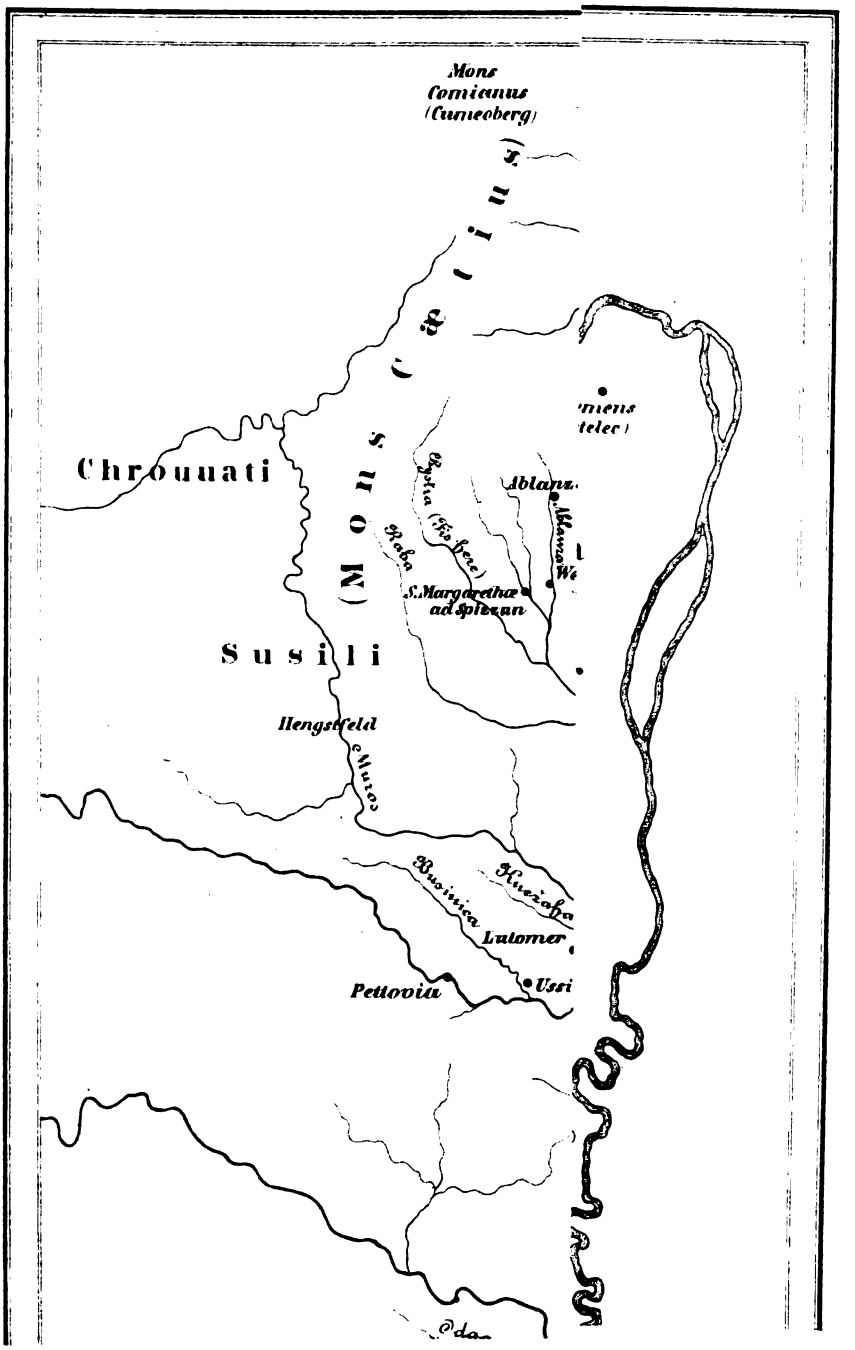

Digitized by Google

Digitized by Google

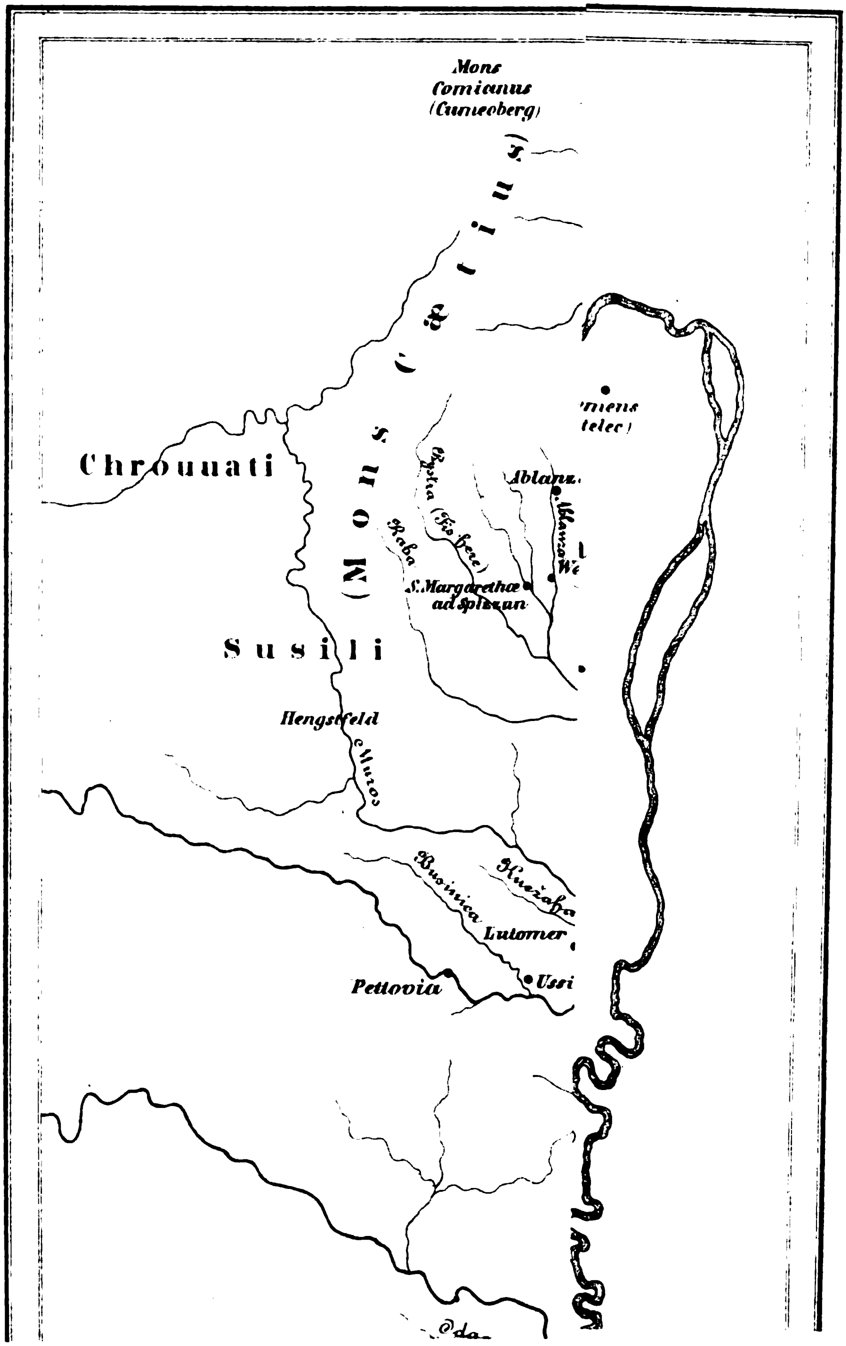

Digitized by Google

Sadržaj 1. svezke.

I. Razprave.

	Strana
O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovena. Napisao dr. Valtazar Bogišić	1
Starine i njihovo znamenovanje s obzirom na ono, što je u zagrebačkom narodnom muzeju, od V. Jagića	48
Zemljopisni odlomci: Najnovija kartografija o Jugoslovjenskih zemljah. Priobćuje prof. dr. Petar Matković	75
Panonija u IX. stoljeću. Priobćuje dr. Hermenegild Jireček	87
Dosadanji napredak u prirodopisu: III. O bilinah. Priobćuje Živko Vukasović	107
Nešto o vatrometih u obće, a napose s obzirom na jugoslovjenski podanak. Priobćio C. A Bakotić	115

II. Kratke književne viesti.

Cirilski zbornik XVI—XVII. stoljeća u biblioteci Kukuljevićevoj, od V. Jagića	121
Stari spomenici pisma i jezika jugo-zapadnih Slovjena od IX—XII. vieka od J. Sreznjevskoga, u izvadku priobćio V. Jagić	131
Tipik svetoga Save za Orahovicu. Priobćio Gj. Daničić	139

III.

Hrvatsko-srbski knjigopis za god. 1865., sastavio Dragutin Jagić	145

IV. Kritika.

Obzor historiji slavjanskih literatur. Napisao A. N. Pipin i (poljsku literaturu) V. D. Spasovič. S. Peterburg 1865. U 8., 536 str. Priobćio V. Jagić	152
Opis Bosne i Hercegovine od Tome Kovačevića. U Beogradu 1865. Str. VI, 106. Priobćio dr. Franjo Rački	156
Jovana Hristofora Bartenštajna kratak izveštaj o stanju rasejanoga mnogobrojnoga ilirskoga naroda po car. i kral. naslednim zemljama; preveo Aleksandar Sandić. U Beču 1866. vel. 8-na str. 120. Priobćio V. Jagić	157

Časopis „Književnik“ namienjen je znanstvenomu napredku hrvatskoga i srbskoga naroda; donosi članke historičko-filologičke, kojih je poglavita zadaća, da unapriede znanje našega jezika i razbistre domaću poviest. Uz ovu jednu stranu, koju će osobito kititi samostalna istraživanja, tumačit će „Književnik“ svojim čitateljem takodjer život prirode, i opet s osobitim obzirom na stanje naše domovine. Ovako je želja naša, da „Književnik“ bude znanstven, ali u duhu i obliku narodnom; da bi pako ovu zadaću laglje riešio, treba mu svestrane materijalne i duševne podpore. Zato pozivamo na učestvovanje sve rodoljubive pisce i čitatelje, kojim je do narodnoga napredka, da se dobroj nakani neogluše, već da nas materijalno i duševno podupru.

„Književnik“ izilazi kao četvrtljetnik t. j. četiri puta na godinu u svezkah od 8—10 araka, te stoji na godinu 5 for.

Po jedan arak izvorna sastavka nagradjuje se sa 20 for. a. v., a primaju se i ćirilicom pisani članci.

Novci za časopis i svi dopisi neka se šalju franko na

Uredničtvo Književnika
(V. Jagić) u Zagrebu.

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK.

Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti.

Podporom Matice ilirske
uredjuju i izdaju
Dr. Fr. Rački, V. Jagić, J. Torbar.

Godina III. Svezka 2.

Ciena ovoj svezci 1 for. a. vr.

U ZAGREBU.
Brzotiskom Dragutina Albrechta.
1866.

Digitized by Google

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK.

ČASOPIS

ZA

JEZIK I POVIEST HRVATSKU I SRBSKU

I

PRIRODNE ZNANOSTI.

PODPOROM MATICE ILIRSKE

UREDJUJU I IZDAJU

Dr. FRANJO RAČKI, V. JAGIĆ, JOSIP TORBAR.

GODINA TREĆA.

U ZAGREBU.

Tiskom Dragutina Albrechta.

1866.

Digitized by Google

Digitized by Google

I. Razprave.

O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovena.

Napisao

Dr. Valtazar Bogišić.

(Produženje.)

2. Obitelj u užem smislu, ili muž i žena i njihova djeca.

Čovjek bez žene glava bez tijela, a žena bez čovjeka tijelo bez glave.
Человѣкъ без женѫ пань опаленъ. b.
Холостой — полчеловѣка. r.
Смертъ а жена видъ Бога призначена. mr. [1])
Śmierć i żona od boga przeznaczona. p.
Домъ купи крытый, кафтанъ шитый, а жену не початую. r.
Pierwsza żona od boga, druga od ludzi, trzecia od diabła. p. [2])
U kojima se ljetim može sablja pasati u onim i ženiti.
Ženi sina kad hoćeš a kćer udaj kad možeš. [3])
Жени сына коли хочъ, коли можешь давай дочъ. mr.
Ożeń syna kiedy zechcesz, a wydaj córkę kiedy możesz. p.
Ožeň syna kdy chceš, a vdej dceru kdy můžeš. č.
Mlada žena u stara muža obdan žena obnoć udovica. [4])
U starca mlada žena bijeda gotova.
Молодица у старика — ни дѣвка, ни баба, ни вдова. r.
Od znana zelja glava ne boli. [5])

---

[1]) Nozze e magistrato, dal Cielo è destinato. — Les mariages se font en Ciel, et se consomment en la terre.

[2]) La prima è moglie, la seconda compagnia, la terza eresia. — The first wife is matrimony; the second, company; the third, heresy.

[3]) Casa el hijo quando quisieres, y la hija quando pudieres. — Marry your son, when you will, but your daughter when you can.

[4]) Uxor seni sponso regina. — Δέσποινα γὰρ γέροντα νημφίῳ γυνὴ.

[5]) Marito e moglie della tua villa, compari e comari lontan le cento miglia. — El hijo de tu vezina, quítale el moco y cásalo con tu hija. — Qui loin se va marier sera trompé ou veut tromper. — Kaufe deines Nachbars Kind: und freie deines Nachbars Kind.

Digitized by Google

Хоть за лыску (старика), да близко. r.
Žonu sej ber ze susodstva a kmótrow proš sej zdaloka. gl.
Ko hoće da se ženi, sebi ravnu neka traži. [1])
Žonę obieraj stanu równego, chcesz-li gomonu ujść ustavnego. p.
Худо мужу тому, у котораго жена большая въ дому. r.
Nerovná spřež nerado spolu tahne. č.
Ko se za novce ženi taj se udaje. [2])
Кой-то са жене за пара той са продава. b.
Въ копнахъ не сѣно, въ приданомъ не деньги r.
Большое приданое мужа не сдѣлаетъ. r.
Uzeo vraga radi blaga, vrag ostao, blago propalo.
Přines s sebou, chceš-li živa býti se mnou. č.
Od oca sermija a od boga žena. [3])
Просватаная, что проданая. Обрученая, что подарёная. [4])
Засватана, что запродана. Пропитà — продана.
Čigovi prosci onoga djevojka.
Čiji je brži konj toga je i djevojka.
Duga vjera pasja vjera.
Съ вечера дѣвка, со полуночи молодка, а по чарѣ хозяюшка. r.

Родители берегли дочь до вѣнца, а мужъ долженъ беречь ее до конца. r.
Гдѣ мужъ тамъ и жена. r. [5])
По мужѣ раба, а по рабѣ холопъ. r. [6])
Краснà пава перьемъ, а жена мужемъ. r. [7])
Svaka žena svojijem mužem prikladna.
Женою доброю и мужъ честенъ. r. [8])
Мужъ женѣ отецъ, жена мужу вѣнецъ. r. [9])
Жена мужу пластырь, а онъ ей пастырь. r. [10])
Мужъ въ дому главою, а жена душою. r.
Попъ поётъ, а попадья блины печётъ. r.
Co muži vzačno (draho) to buď ženě svato. č.
Знай жена свое криво вретено! r.
Воля и добру жену портить. r.
Подумаю съ подушкою, а послѣ спрошусь съ женушкою. r. [11])
Люби жену какъ душу, а тряси какъ грушу. (бей какъ шубу.) r. [12])

---

[1]) Τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα. — Aequalem uxorem quaere. — Abbi donna di te minore, se vuoi esser signore.

[2]) Intolerabilius nihil est quam foemina dives (Juv.). — Dota no arichisse casa.

[3]) Domus et divitiae dantur a parentibus: a domino autem proprie uxor prudens. (Salom.)

[4]) Hija desposada, hija enagenada. —
Ist der Finger beringet
So ist die Jungfrau bedinget.

[5]) Ubi tu Cajus ibi ego Caja. — Femme franke est anoblie par son mari.

[6]) Ritters Weib hat Ritters Recht.

[7]) Des Mannes Ehre ist der Frauen Ehre.

[8]) Der Weiber Schande ist auch der Männer Schande.

[9]) Der Mann ist ein Haupt des Weibes.

[10]) Senza il pastore non va la pecora.

[11]) Primo crede mulieris consilio, secundo noli.

[12]) Donne, asini e noci vogliono le mani atroci. — Buon cavallo e mal cavallo vuol sprone; buona femmina, e mala femmina vuol bastone.

Digitized by Google

Коня не бій, слугы не проклинай, жинкы не дразни, коли хочъ щобъ статковали. mr.
Жена мужа не бьётъ, а подъ свой нравъ ведётъ. r.
Въ стары годы бывало, мужъ жену бивалъ, а теперь жена мужа бьётъ. r.
Бѣда тобѣ воле, коли тебе корова коле. mr.
Biada tomu domowi, gdzie krowa doboda wołowi. p.
Жену съ мужемъ некому судить кромѣ Бога. r.
Muž je da teče a žena da čuva. [1])
U kojem braku „moje i tvoje“ vlada, nije tu dobra nikada. [2])
Kad se jedanput vjenča nemože se razvjenčati.
Lako se oženiti, ali se mučno raženiti.
Женитьба есть, а розженитьбы нѣтъ. r.
Жена не гусли, поигравъ на стѣнку не повѣсишь. r.
Gaž si mnjo wozeł, ga derbiš mnjo měś, daśi jo tebě libo abo lito. dl. [3])
Smrť jedno rozváže, kdo s kym si svět zaváže. č. [4])

Ženidba bez djece onako je kano i dan bez sunca. [5])
Manželstvo bez dětí, den bez slunečka. č.
Живёмъ не родители, умрёмъ не люди. r.
Nejen zploditi, ale také voditi. č. [6])
Умѣлъ дитя родить, умѣй и научить. r.
Корми сына до поры; придётъ пора, сынъ тебя покормитъ. r.
Какъ Богъ до людей, такъ отецъ до дѣтей. r.
Родительское благословеніе на водѣ не тонетъ въ огнѣ не горитъ.
Mala djeca mala briga, velika djeca velika briga. [7])
Сынъ — домашній гость, а дочь въ люди пойдётъ. r. [8])
Po ocu se poznaje sin, a po materi kći.
Čim milejši syn, tim větší metlu viň. č. [9])
Кого люблю того и бью. r.
Lépe jest aby děty plakaly, než otcové. č. [10])
Дѣтей наказывай стыдомъ, а не грозою и бичемъ. r. [11])
Коли живы родители, то ихъ почитай, коли умрутъ, поминай. r.
Нѣтъ такого дружка, что батюшка. r.

---

[1]) L' omo porta in casa e la dona conserva. — Gli uomini fanno la roba, e le donne la conservano.

[2]) Mari et femme sont communo en tous biens. — Mann und Weib haben kein gezweites Gut zu ihrem Leib.

[3]) Hast du mich genommen so, musst du mich behalten.

[4]) Le mogli si tolgono a vita non a prova.

[5]) Matrimonium sine prole est quasi mundus sine sole.

[6]) Der Vater muss die Kinder ziehen, bis sie sich selbst erkennen.

[7]) Figliuoli piccoli, fastidii piccoli; figliuoli grandi, fastidii grandi. — Kleine Kinder kleine Sorgen, grosse Kinder grosse Sorgen. — When children are little, they make their parents heads ach; and when they grow up, they make their hearts ach.

[8]) Die Töchter sind wie fahrende Habe.

[9]) Qui parcit virgae odit filium suum . . . virga atque correptio tribuit sapientiam (Salom.). — Chi ben ama ben castiga. — Qui aime bien, chatie bien. — Fillo abborido nunca tebe bom castigo.

[10]) Es ist besser dass das Kind weine als der Vater.

[11]) Pudore et liberalitate liberos retinere satius esse credo quam metu (Terentius).

Digitized by Google

Běda tému domovi, kde těla rozkazuje volovi. sč.
Старъ батька, убилъ бы его, а умеръ батька, купилъ бы его. r.
Jeden ojciec dziesięć synów wychowa, a dziesięć synów jednego ojca żywić niemogą. p. [1])
Co matka, to matka. [2])
Безъ матки пчёлки, пропащія дѣтки. r.
Żona mężowi może się urodzić, a matka już nie. p.
Chuda matka spiše sedm dětí wychová než sedmero dětí jednu matku vyživí. č.
Bolje je s mužem od gumna do gumna, nego od sina do sina.
Zly prut macocha. č.
Maćeha zla ućeha.
Въ лѣсу медвѣдь, а въ дому мачиха. r.
Hranitelj kao i roditelj. [3])
Не подавай за ворота, коли свой сирота. r.

a) Stupanje u ženidbenu svezu.

α. Pojam o ženidbi.

Što je ženidba svakomu je poznato, a ipak koliko je teško definiciju o ženidbi dati, možemo vidjeti u množini razlika, koje se nalaze u literaturi ove naučne struke. A to nije čudo; ženidbom se bavljahu i bogoslovci i filosofi i pravnici i državnici i narodni ekonomi, pak se razumije, da ju je svaki i definjivao glavno sa svoga gledišta. Ali i ljudi, koji pripadaju toj ili onoj struci od gorenavedenijeh, nijesu svi istoga mnijenja u definiciji i to po školi ili sekti kojoj pripadaju, a k tomu se pridružuje manje ili više i subjektivno mnijenje pojedinca, tako, da skoro nigdje drugovdje u privatnom pravu nije primjerenija ona stara poslovica: quot homines tot sententiae, kako uprav ovdje [4]). I sami noviji zakonodavci ne čine tome iznimke [5]). Mi nijesmo pozvani umnožavati taj chaos definicija kakvom novom, nego samo opisati što narod o tome misli. Ali narod, kako je poznato, nije naučan abstraktnijem definicijama svoje misli o toj ili onoj stvari, o tomu ili onomu odnošaju života izražavati, nego jih on izražuje na svoj način: ili uzgredno u svojijem umnijem proizvodima, ili samijem djelom. Mi mislimo dakle, da kad se potrudimo sakupiti nekoliko materijala te vrste, to jest običaja, koje narod u riječi i u dijelu zgodom ženidbe opslužuje, da ćemo tijem i najbolju definiciju o narodnoj misli o ženidbi dati. Umni će čitatelj iz toga najbolje moći razabrati, da narod ne čini poput većine učenijeh ljudi, koji ženidbu smatraju skoro isključivo, ili sa religioznog, ili sa moralnog, ili sa ekonomičkog, ili sa državnog ili sa pravničkog gledišta — nego će vidjeti da u ženidbi pri-

---

[1]) Ein Vater kann eher zehn Kinder ernähren, als zehn Kinder einen Vater.

[2]) Le mamme son mamme — e le matrigne son cagne.

[3]) Nutritura passa natura.

[4]) Sravni n. p. Modestin. l. 1. Dig. de ritu nupt. XXII. 2; § 1. Instit. I. 9; Arndts, Pandekten § 393; Catechism. roman. P. II. c. 8. p. 3; Richter, Kirchenrecht V. Aufl. 566; Pachmann, Kirchenrecht II. § 249; Kant, Rechtslehre § 25. Hegel, Phil. des Rechtes § 161; Ahrens, Rechtsphilosophie I. 575.

[5]) Gledaj n. p. Austr. grad. zakonik § 44; Allg. Gesetzbuch für die preuss. Staaten II. Theil I. tit. § 1., 2. i druge.

Najpametnije učiniše oni zakonodavci koji, kao n. p. francuski i badenski izostaviše svaku definiciju o ženidbi.

Digitized by Google

poznaje on smiješane svekolike te elemente, razumije se, neke u manjoj a neke u većoj mjeri. Vjerni našoj zadaći mi ćemo, kako i u prvom odsjeku ovoga spisa, donositi gola fakta koja ovamo spadaju, kako jih budemo našli u izvorima koji nam do sada do ruke dodjoše, i to uzdržavajući se, što bude više moguće, od svoje komentacije i podugog sravnjivanja. Ako to gdje i učinimo učinit ćemo u kratko i kao mimogred. U ovome odsjeku dužni smo osobito zamoliti čitatelja da nam ne zamjeri, ako nadje da smo štogod naveli što može biti ovamo nebi ni spadalo: mi smo to već u naprijed u uvodu opravdali; ali ovdje i to dolazi, da je u ovome odsjeku materija take naravi, da joj na mnogo mjesta nije moguće točno granice opredijeliti i u tudje polje ne zaći.

Premda se ženidbeni običaji i obredi slovenskijeh plemena, pa življela ona na obalama i ostrvima jadranskoga ili crnoga, hvalinskoga ili bijeloga mora, na mirnom okeanu ili na amerikanskoj obali, graničili oni sa Nijemcima ili s Talijancima, sa Magjarima ili sa Turcima, sa Čudima ili sa Tatarima, sa Kinezima ili sa Persijancima, skoro na jednakoj glavnoj misli osnivaju: a što se razlike u pojedinostima tiče, ako pogledamo na ogromni prostor koji zauzimlju, na geografičke, klimatične i druge razlike zemalja u kojijem žive, na upliv tudjijeh elemenata s kojijem su u doticaju, naći ćemo da je to sa svijem naravno, i da je trebalo da se porodi i nemalo različnosti: različnosti koje potpuno odgovaraju provincijalizmom i narječjem u jeziku. Da bi dakle te provincijalizme, koje je osobito važno poznati, točnije opisali, mi ćemo opisati običaje i obrede o svakoj zemlji, predjelu ili mjestu, za koje izvore imamo, posebice, pa baš ako ćemo na taj način i usilovani biti, često jedan isti običaj ili obred na više mjesta napomenuti.

Ima mnogo obreda i običaja koji u izvorima koji nam do ruku dodjoše, nijesu opisani nego za ciglu jednu okolicu ili mjesto, tako da bi čovjek mogao misliti, da su oni samo neka osobina dotičnoga mjesta ili predjela — premda se iz istovjetnosti, sličnosti ili kakvoga drugoga znaka i svojstva drugijeh običaja na drugome mjestu jasno vidi, da se u istom ili sličnom obliku ti obredi i običaji, što se čine osobine, jamačno i na tome drugome mjestu nalaze. Ali i u tijem slučajevima, vjerni našemu pravcu, mi ne hotjesmo činiti nikakva konjekturnog popunjenja bez izvornog dokaza, nego se zadovoljismo navesti samo ono što živijem ili mrtvijem izvornikom mogosmo posvjedočiti. Isto to valja nam kazati i za plemena i krajine u opće. U ovome spisu, ima mnogo plemena, krajeva i mjesta za koje je neki odnošaj opširno opisan: ima drugijeh pak, za koje je samo nešto malo napomenuto, a najviše jih je o kojijem ni riječce ne zapisasmo. A zašto je to uprav tako? Radi prostoga uzroka što nam za neko pleme, kraj i mjesto bijaše dovoljno opširnijeh izvora na ruci, za neke sasma malo, a za ostale nimalo. Taj sam nedostatak, može biti, da će druge potaknuti na autentično popunjenje dosadanjijeh opisanja, koja pak tako popunjena mogu tek služiti ljepšom gradjom tomu, koji preduzme potpunije sastaviti djelo ovomu slično.

Kako u svijeh drugijeh naroda, tako i kod slovenskijeh, pozitivni vjerozakon je mnogo upliva imao na preinačenje ili uništenje starijeh ženidbenijeh običaja i obreda. Budući da slovenski narodi pripadaju raznijem vjeram tako je naravno, da je taj upliv udario po razlici vjere i različnijem pravcem. Ta razlika morala se dakako očutiti i u glavnoj misli o ženidbi. Dogmatika pravoslavne, katoličke, evangeličke i turske vjere, kojijem u opće slovenski narodi pripadaju, pa i članci koji se na ženidbu odnose, svakome su poznati: mi o tome dakle ne ćemo ni riječi progovoriti. Ali ako progovorimo koju, što o tome misle nekoje sekte koje se odalečiše od pravoslavne

Digitized by Google

Crkve u Rusiji i koje nijesu barem, kod nas na jugu mnogo poznate, mislimo da neće sasvijem izlišno biti.

Današnji Raskolnici i Jeretici, koji su prvobitno pripadali skoro svikolici pravoslavno-istočnoj Crkvi, žive samo u Rusiji: a i oni što se nalaze u maloj Aziji, u Turskoj, u Austriji i u Prusiji iseliše se iz Rusije, neki u prvoj a neki u drugoj polovini prošastoga vijeka. Oni, kako su danas, mogu se najbolje na slijedeći način razdijeliti:

A. Razkolnici (Расколъ=σχίσμα.)

a. Старообрядцы. [1])

α) Поповцы (ovi se opet razdjeljuju od prilike na 10 sekta.)

β) Безпоповцы (u bezpopovaca ima mnogo više sekta i jamačno nimalo manje od 200).

B. Jeretici (Еретикъ=αἵρεσις).

a. Духовные. [2])

α) Молоканы ili духовные христіане. Ima jih okolo 10 sekta.

β) Суботники ili жидовствующіе. Ovijeh je dvije glavne sekte; prva je još nešto sačuvala u sebi Hrišćanskoga značaja, a druga se skoro sasvijem ujednačila sa pravijem židovima.

γ) Духоборцы (Nema sekta. Oni se mogu držati kao prijelaz ka slijedećem odijelu).

b. Божьи ili Божьи люди. [3])

α) Хлысты (koliko je parokija [корабль] toliko i sekta.)

β) Скопцы (oni pripadaju jednoj sekti [согласіе] ali imaju dvije škole [толкъ=interpretatio]).

Staroobrjadci. Dogma o ženidbi i crkveni obred u Popovaca (njihov je glavni tolk, na zemlji je Crkva i svećenstvo), skoro su isti kao u pravoslavnijeh Rusa. Neke sekte popovaca imaju svoje svećenstvo, a druge nemaju, nego se moraju zadovoljiti sa raspopljenicima ili otpadnicima pravoslavnog svećenstva — toga radi često se dogodi, da neka sela ili cijeli predjeli i nemaju nikakova svećenika. Za taj slučaj dakle drže da je ženidba zaključena s roditeljskijem blagoslovom, pri kojemu otac pročita molitvu koju bi inače djak u crkvi pročitao.

U bespopovaca je sasvijem drukčije. Oni priznaju Crkvu na zemlji ali nikako nedadu da na zemlji ima još pravoga svećenstva. Što se vjerovanja o ženidbi tiče oni se razdjeljuju na dva glavna tolka: Jedni kažu: Tajna je ženidbe roditeljski blagoslov i puteni saobraćaj zeta i nevjeste. Sljedbenici ovoga tolka razdjeljuju se opet na dvoje; od kojijeh jedni od prilike ovako umuju: nemajući mi na zemlji svećenstva a budući da uprav u svećenskom blagoslovu stoji tajna ženidbe, mi svi koji smo oženjeni ne živimo u pravoj ženidbenoj svezi nego u bludnosti, toga radi drže sami sebe bludnicim a žene svoje bludnicama. Ipak je to u pravnom

---

[1]) Bezpopovaca je najviše u gubernijam koje leže sjeverno od Moskve, a popovci se glavno nalaze u južnijem od Moskve.

[2]) Glavna su sjedišta duhovnijeh u Tambovskoj, Saratovskoj i Samarskoj guberniji, na Donu i na Kavkazu.

[3]) Hlysta ima najviše u unutrašnjijem gubernijama t. j. u onijem koje opkružuju moškovsku.

Vrijedno je primjedbe da su svi sektanti Velikorusi a da jih u Malorusa i Bjelorusa nema. Po tomu ako se je koji inoplemenik pridružio nekoj sekti on je tijem odmah postao Velikorusom. Ima primjera da Poljaci pa i Nijemci, Čudi, Židi netom se pridružiše ka kojoj mu drago sekti tijem ujedno i postaše pravijem Velikorusima. Sravni Сборникъ Keljsjeva III. 206—207.

Digitized by Google

odnošaju sve jedno, jer on drži sebe u kući gospodarom a ženu svoju gospodaricom kao i Rus državne Crkve i djeca su zakonita. Druga stranka toga istoga tolka mnogo je dosljednija od prve: oni imajući iste te razloge neće da se žene, jer kažu: grijeh je u bludnosti življeti. Ali posljedica te dosljednosti, gora je nego nedosljednost prvijeh, jer ova stranka opet kaže: Ja sam slab čovjek, i nikako ne mogu da odolim prirodnome nagonu, taj dakle nagon moram namiriti gdjegod mi zapane. Iz toga slijedi naravno da neudavajući se djevojke, zatrudne izvan kuće a u svojoj se kući porode, i djeca ostaju članovima te kuće, i može se kazati, da ovdje ženska strana produžuje svojom djecom familiju u očinoj kući, mješte da bi to kako svuda muške glave činile. Ali ni ovdje ćudoredni glas stidljivosti nije se mogao ugušiti, jer i oni drže za sramotu da ženska neudata rodi. Toga radi da bi pokrili sramotu, dogadja se često u ovoj sekti dječije ubojstvo.

Duhovni. Ovi nikako ne drže ženidbu religioznom tajnom. Tako u njih ne može biti ni govora o tomu nego o valjanosti ženidbe, kojoj su po njihovu uvjerenju essentialia: roditeljski blagoslov i svjedočanstvo jednovjerne općine.

I blagoslov i vjenčanje biva zajedno u Собраніи (συναγωγή = to što Crkva u pravoslavnijeh i u Katolika) pred jednovjernom općinom; a vjenčanje sastoji u tomu, što načelnik općine pita javno vjerenike, priznaju li se kao muž i žena. Pošto su odgovorili da priznaju, ženidba je gotova.

Božiji ljudi što se ženidbe tiče imaju to negativno načelo: Неженатый неженись, женатый разженись; а если нельзя, живи съ женою какъ съ сестрою (u Skopaca посестріе). [1]) Oni se dakle žene samo da bi imali ženu koja bi kućom upravljala, a vjenčavaju se u Crkvi samo fiktivno da bi izbjegli kaznu, jer budući ove sekte najopasnije, vlada jih najpomnije nadgleda i najstrožije kazni. Ako pogledamo samo na opću raspuštenost koju izazivlje bezumno načelo te sekte [2]), nije čudo što je vlada tako stroga, nego se je čuditi, što i strožija sredstva neupotrebljuje, da bi tu kugu izkorijenila. Djecu svojijeh žena drže za svoju, jer kažu da ako su se ženi približili, to bi nadahnućem duha svetoga.

Skopci su ove iste sekte, i tako se zovu samo pošto se uškope: i oni imaju djece i drže jih za svoju, ako su jih prije uškopljenja imali. Ali ako se dogodi da mu i poslije žena rodi dijete, mora ga pred svijetom držati za svoje, jer bi se drukčije obaznalo da je skopac i potpao bi kazni. [3])

β. Vrste ženidbe.

Po jezgri i važnosti svojoj najprije nam se latiti pitanja: da li Sloveni spadaju medju one narode koji se jednoženstva drže ili medju one u kojijeh je mnogoženstvo u običaju.

---

[1]) Medju sljedbenicima sekta ovoga odsjeka i starijem Bogomilima, može lako biti da je negda bila nekakva sveza. Osim nagnuća ka beženstvu, koje u obje sekte nalazimo, ima i to da ruski Božiji ljudi osim sličnosti imena imaju i predanje da su jim predci iz Bugarske došli. Tu svezu moglo bi nam i to potvrditi što, po g. Ivanovu Želudkovu, Božiji vazda kad o roditelju ili o djeci govore, pridodaju по грѣху отецъ, мать, ili по грѣху сынъ: to isto nalazimo, kako gorje vidjesmo, u mnogo krajeva gdje sada pravoslavni Srbi žive, u koje se negda Bogomilstvo ugnjezdilo, bilo ili po koji trak pustilo.

[2]) Gledaj neke primjere u Сборнику Keljsjeva III. 160. 161.

[3]) Za svekolike vijesti o ruskijem sektama, koje se nenalaze u Keljsjevovu Сборнику, dužni smo zahvaliti dobroti g. Vasilja Petroviča Ivanova-Želudkova iz

Digitized by Google

Veće je na dosta mjesta dokazano bilo da i u onijeh azijatskijeh naroda u kojijeh je i vjerom i običajem dopušteno mnogoženstvo, da se ipak i kod tijeh naroda može naći traga prirodnome čovječjem nagnuću k jednoženstvu. [1]) Ali da učeni ljudi još nijesu to ni dokazali, i da baš i nemamo nikakvijeh pozitivnijeh dokaza da su Sloveni od vajkada jednoženci bili, bilo bi nam zadosta promotriti samo narodni charakter i trijezni način života u prostoga Slovena, da bi se o tome najtemeljitije uvjerili. Dokazi, koji nam jamče za taj moralni značaj Slovena, po našemu mnijenju, medju ostalijem, bili bi slijedeći.

Najprije krotkost, ustegljivost i nepohotnost slovenska u opće; za tijem davna zadružna organizacija Slovenske familije, u kojoj i dan današnji gdje se ta stara forma uzdržala, rijetko je, da će na sve muškarce u kući tako lako doći red, da se žene; i s toga, kako već na drugome mjestu kazasmo, ženidba ide tako strogijem redom. Osim toga valjan psiholog može nekoliko znaka u običajima slovenskijem i u pojavima njihove historije [2]) opaziti, koje bi mu dale da pozna ne samo monogamski značaj, dali u većine slovenskijeh naroda, uprav neko nagnuće ka beženstvu. Nama netreba nego pomisliti na onaj običaj, po kome u nekoliko plemena slovenskijeh a osobito u Srba [3]) muž i žena prvijeh godina poslije svadbe radi stida se medju sobom i nezovu krštenijem imenom, a nekmoli da bi pred drugijem jedno drugome pokazali, da se vole i miluju. Ako pak pogledamo na još dan danas živuće sekte, koje već gore opisasmo, i vidimo da veći dio njih drži ženidbenu svezu za griješnu [4]) i kad pomislimo da svikolici napori vladini ne mogoše do sada, ne samo iskorijeniti, dali ni umanjiti broj najopasnijeh skopaca, to će nam beženstveno nagnuće učiniti nadvojbenim. [5]) Iz toga, što ćemo malo niže opisati, pokazati će se, koliku važnost davaju Sloveni djevičanstvu, isto kao što će se iz mnogobrojnijeh svečanijeh obreda vidjeti kako je izvanredan i važan dogadjaj svadbe u životu prostoga Slovenina — i to oboje mislimo da može naše mnijenje podobro ukrijepiti.

Uvjereni mi tako već a priori o monogamiji slovenskijeh naroda, u čudu se nadjosmo čitajući u inače izvrstnom djelu o ženidbi [6]) čuvenoga prof. Ungera, gdje on nabrajajući narode kod kojijeh se i do danas mnogo-

---

Petrograda, koji ne samo da se od nekoliko godina književno bavi mitologiom i sektologiom, nego radi autoptičnoga istraživanja u toj struci, proputova ne samo veći dio Rusije, dali i mnoge druge krajeve u Europi i u Aziji.

[1]) Čitaj n. p. Ungera, Die Ehe in weltgeschichtlicher Entwicklung. Wien 1850 8.

[2]) Što nam povjestnica navodi slučajeva da su neki predhristjanski slovenski vladaoci (kao n. p. ruski veliki knez Vladimir) u mnogoženstvu življeli, nimalo neoslabljuje naše tvrdjenje. I u naroda za koje je dokazano, da su od vajkada jednoženci bili, kako n. p. stari Germanci, imamo primjera da su knezovi više žena imali, i Tacit jih izvinjava riječima: „qui non libidine sed ob nobilitatem pluribus nuptiis ambiuntur (Germania c. 17).

[3]) Vuk Montenegro etc. 95.

[4]) Za to samo dvije izrjeke raskolničke koje nam najbolje pokazuju što oni o ženidbi misle: Женатые грѣшатъ, да не каятся: а мы грѣшимъ, да каемся —; Лучше семерыхъ родить, чѣмъ замужъ ходить (Dalj, Пословицы рус. нар. 14.)

[5]) Sravni i goronavedenu primjedbu o sličnosti starijeh Bogomila sa današnjijem Božijem.

[6]) Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung str. 11.

Digitized by Google

ženstvo uzdržalo, medju njima navodi i neka slovenska plemena. Evo što on kaže: „u samoj Europi gospodovao je još dugo taj običaj (poligynia) u nekijeh naroda istočne Europe koji s istoka dodjoše, kao kod Zaporožkijeh Kozaka, medju starijem Strigolnicima i novijem Raskolnicima“ [1]). Premda u ovome spisu nije pravo mjesto nikakvu suzbijanju, mi nikako nemožemo da prijedjemo tu vijest a da je neoprovrgnemo. Kozaci su vazda življeli kao ljudi dovijeka na vojsci u svojijem sječam (въ сѣчахъ), a sakupljalo se medju njih ljudi sa svake strane i od svake narodnosti, što no riječ s koca i s konopca, i ratoborni Kozaci dragovoljno su jih primali; jer je upravo zanat njihov bio ne samo braniti granice od neprijateljske navale, nego i neprestano na četu i plijen izlaziti u samu neprijateljsku zemlju. Sva opisanja kozačkijeh sječa u tome se barem slažu, da oni sobom nijesu imali žena, i to bi samo dosta bilo, da se oprovrgne kazivanje o njihovu mnogoženstvu [2]). Ta priča dakle može biti da je ovako postala. U Kozačkom plijenu, koji sobom donošahu vraćajući se iz neprijateljske zemlje bivalo je, kako i svuda, i mladijeh žena i djevojaka, koje su osobito takijem beženijem ljudima imale biti veoma mile, i može biti da je koji kozački poglavar za koji mjesec dana i sa dvije i tri zapljenenice živio negledajući mnogo, da li je i u ostavljenoj otačbini, može biti, oženjen bio. Eto na što možemo svesti kozačko mnogoženstvo.

Što se Strigolnika i Raskolnika tiče, oni su religiozne sekte, a svak znade da religiozna načela i običaji radi toga što lako prelaze s jednog naroda na drugi, nemogu se još držati kao običaj toga ili ovoga naroda. Ipak propitajmo pobliže i poligamiju Strigolnika i Raskolnika. Strigolnici su bili jeretici postavši još pri svrsi 14. vijeka najprije u Pskovu i Velikom Novgorodu; ali zamućeni i rijetki izvori [3]) koji nam se o njima sačuvaše, nigdje ne kažu, da su u mnogoženstvu življeli: ali i da su — ni to nebi proti našemu tvrdjenju ništa dokazalo, jer niti ta sekta žive, niti je doprla do novijeh vremena [4]). Što se pak Raskolnika tiče imamo Keljsjevovo djelo, gdje su sakupljene

---

[1]) Razumije se da prof. Unger nije to iz prsta isisao, nego da je bona fide iz drugijeh knjiga pocrpao. Vijest o poligamiji u Kozaka kaže i sam, da je našao u Camphausena: „Bemerkungen über Russland 1807“ a o Strigolnicima i Raskolnicima u Joannova „Ueber Russland 1795“. Da je Camphausen (kojega djelo žalibože nemamo pri ruci) po svoj prilici imenom poligamije krstio raspuštenost, svjedoče nam izvori, koji dokazuju da je u zaporožkijeh kozaka vladalo b e ž e n s t v o — ali se čudom čudimo, da u djelu Ioannovu, koje u izvornom jeziku imamo (5. izdanje od g. 1855.) i pregledasmo, nemogosmo naći strigolničke ni raskolničke poligamije, ako nećemo i opet poligamiom raspuštenost nazvati. Možebit da je u njemačkom prijevodu, iz koga je prof. Unger crpao, uprav tako stvar i prevrnuta.

[2]) Gledaj n. p. Bantyš-Kamenski, Исторія Малой Россіи II. 58 i slijed. To se isto može naći i u svakome ruskom povjestniku, toga radi izlišno je navoditi druge svjedočbe.

[3]) O starijem Strigolnicima nemamo nego sasvijem malo njima suvremeno pisanijeh izvora. Medju njima su najvažniji: Poslanica Antonija Patriarha Carigradskoga pisana pri svrsi 14 vijeka za Novgorod; poslanica Patriarka Carigradskoga Filoteja u Pskov; poslanica mitropolita Kijevskoga Fotija od g. 1816. Te su poslanice naštampane i u Ioannovovu djelu Полное историческое извѣстіе о стригольникахъ itd. I. 7—16.

[4]) Kad se je godine 1492. navršilo po brojenju istočne crkve 7000. god. od stvorenja svijeta i ljudi vidjeli, da ni H i l i j a z m a ni svrhe svijetu još nema kako

Digitized by Google

službene vijesti o poglavitijem sektama: tu se po tanko opisuje religiozna igra (радѣніе) u sekti Hlysta i Skopaca, i raspuštenje i razvratnost koja iz toga slijedi, ali o poligamiji ni spomena nema. Pače što se toga tiče dogmat ove najopasnije vrsti Jeretika jest beženstvo, kako već gore kazasmo, koje, razumije se, kako i svuda gdje se silom nastoji ugušiti neki zahtjev prirode, priroda se sama tomu osveti još silnijim otporom. Isto tako i u prošastome vijeku, bila je došla u nekijem gubernijama velikoruskijem baš i medju seljanima raspuštenost do toga, da je mnogo njih sa dvije tri žene živjelo [1]); ali je to došlo pak i prošlo, svakako osudjeno narodnijem mnijenjem, niti može iko iz toga izvaditi kakav dokaz za običaj poligamije. Po opredjeljenju ovoga spisa, naša je dužnost opisivati gola fakta, neglededi na to, potvrdjuju li ona naše mnijenje ili protivno. Toga radi valja nam ipak progovoriti koju o jednoj vrsti konkubinata — premda se na prvi pogled čini kao da je to sasvijem protivno našemu dosadanjemu tvrdjenju, — jer se i do današnjega dne medju Velikorusima nalazi. To pak biva ovijem načinom. Velikorus ne samo dok je mladićem nego i kad je oženjen, nemože nikako da se otrese osobitog nagnuća svoga plemena, potucati se po svijetu pa i u najdalje krajeve, i tamo sreću tražiti. Osobito množina ljudi, koji u Sibiriju ili u rusku Ameriku idu te se na jednom mjestu nastane, i ako se ikoliko nada, da će koji novac steći, on tu ostane nekoliko godina, odaljen od svoje familije. U takome slučaju nimalo zazorno nije, da se i oženjen čovjek pridruži kakvoj ženskoj i da š njome žive: pače po narodnom mnijenju drži se u opće, a tako misle i članovi ostavljene familije, da je taj način života za svakoga čovjeka bolji, i uredniji u moralnom i materijalnom obziru, nego pustolovsko bećarstvo. Taka ženska zove se u Sibiriji i u ruskoj Americi любовница. Čovjeku pak, koji u takoj svezi žive, ništa ne smeta, da kad mu na um padne, ostavi tu ljubovnicu, davši joj neku naknadu, i opet se povrati u otačbinu k svojoj pravoj ženi. Taj odnošaj u rodnome mjestu bio bi veoma zazoran i rijetko ga je naći; to je samo predje pomješčikom u nekijem predjelima bilo dopušteno: t. j. oni su sami sebi tako dopuštali. Sada pak od kad je ukinut podanički odnošaj medju težakom i zemaljskijem gospodarom, ne mogu ni ti nasilnici da živu po pukoj samovolji [2]). Još jednu vrstu konkubinata kod Velikorusa treba nam napomenuti. U Rusiji ustroj općine taki je, da je vazda oženjenu seljaku bolje nego neoženjenu i s toga rijetko je naći ruskoga seljaka neoženjena. Ali to natjecanje za ženidbom radi ekonomičkijeh obzira, dovelo je u nekijem krajevima do čudnijeh posljedica. Wihelhaus kaže, da je on vidio žena od preko dvaest godina, gdje u naručju nosi i zabavlja muža komu nema tek ni 6—7 godina; tomu je pak posljedica bila, da dokle bi sin podrastao, otac bi sa nevjestom živio, a sin kad bi do godina došao, žena bi već postala prezrelom: tad bi on opet oženio sinka svoje žene zrelom djevojkom s kojom bi sam živio i

---

se u opće prije toga mislilo paček da se otkrio i novi svijet (Amerika), poče i u Rusiji kritika i skepticizam, koji malo po malo porodi i tolike raskolničke i jeretičke sekte. Premda i Strigolnici postaše mysticima, oni izprva glavno ustaše proti simoniji, ali kad se nove sekte umnožiše i razviše, oni se malo po malo utopiše u more tijeh novijeh sekta, kojijem stranom i sami povoda daše, i već tijekom 16. vijeka Strigolnici kao osobita sekta sasvijem izčeznuše.

[1]) Vidji poslanicu patriarha Filareta sibirskomu arhiepiskopu Kiprianu g. 1622. i ostale vijesti u djelu A. Ščanova, Русскій расколъ старообрядчества 180 i slijed.

[2]) Ivanov-Želudkov.

Digitized by Google

tako je taj zvjerski odnošaj prelazio sa oca na sina [1]). I ako su ruski gradjanski zakoni, ustanovljujući zrelije godine, u kojijem se mladić može ženiti [2]), podobro umanjili taj zli običaj, ipak ga nijesu iskorijenili osobito radi gorenavedenog običaja, po kome mladi muževi ostaju po nekoliko godina odaljeni od svoje familije. Pače da nijesu ni sada rijetki taki slučajevi, uvjerava nas to, što narod za taki odnošaj ima u svome jeziku osobito ime, koje stidno budući, izostavljamo, a mješte njega navodimo zagonetku, koju narod podmeće u usta mužu, koji nakon nekoliko godina doma se povrati i u svoje žene nadje djece, koje pri odlazku svome nebijaše ostavio. Evo je: Здравствуйте мои братцы, жены моей дѣти, скажите своей матери: твой мужъ пришелъ. При томъ знайте вы, что вашъ отецъ и мнѣ отецъ, я вамъ братъ. а жена моя вамъ мать [3]). Konkubinat u kome otprije življaše gdjekoji pomješčik, ne spada u običaj nego je raspuštenost i samovolja, s toga taj odnošaj sasvijem mimolazimo. Jedne vrste konkubinata po svjedočbi Božene Němcove nalazi se i kod Slovaka, ali samo u donjijem stolicama, gdje je mnogo više tako zvanijeh prespanka nego li u gornjem. Ove djevojke i ako žive sa svojim ljubovnikom kako i s mužem pa je inačije uredna i poštena i za svoju se djecu stara kao i druge matere, narod je drži i poštuje kao i drugu udatu ženu, s tom samo razlikom što je nazivlje žena neprisahaná. [4])

Tako zvanu polygamia successiva iz svega što do sad kazasmo slijedi, da Sloveni u opće mnogo ne ljube; ali ne imajući za sada pod rukom pozitivnijeh dokaza o tome, usilovani smo i to mimoići. Napomenimo samo, da nešto crkovna naredba a nešto i narodni običaj prinudiše ruskog zakonodavca, da zabrani ženidbu onomu, koji je već bio tri puta udovcem ili udovicom [5]).

γ. Zaprjeke

Prijedjimo sad na pitanje: ko može u ženidbenu svezu stupiti? Odgovor kanonista na ovo pitanje, bio bi od prilike: ženiti i udati se može svak u koga nije nikakovijeh zaprjeka (impedimenta), koje su protivne opredjeljenju ženidbe i religiozno-moralnijem načelima crkvenijem; k tomu bi pak svjetski pravnik pridodao zaprjeke, koje nalazi u gradjanskijem zakonima, a može bit da bi se gdjekoji i na nekoje socialne obazreo. Mi ćemo po planu našega spisa obazreti se samo na te i njima slične odnošaje, u koliko nam gradja do ruka dodje i u koliko uljegoše u narodni običaj, i to, razumije se, bez ikakve razlike, da li su neka impedimenta prave zaprjeke ili ne, a još manje jesu li neka impedientia ili dirimentia, nego samo na prosto pripovidjeti što narod o njima misli, sa svijem pak mimolazeći one, koji nam se činiše odveć kazuističke naravi.

Godine života. Kojijeh se godina momci vjeraju i žene, koji je razmjer običan medju godinama momka i djevojke, to je veoma različno po različnim plemenima i predjelima — a na tu razliku imaju dakako najviše upliva, osim geografičkog i klimatičkog položaja, i način života i vrste gospodarstva pojedinijeh plemena i krajeva. Za to samo neki primjeri:

Za Hrvatsku u opće kaže se, da se seljak rano ženi, često u 14—15.

---

[1]) Haxthausen, Studien I. 128.

[2]) Сводъ законовъ, izdanje g. 1842, 1857 vol. 10. § 3.

[3]) Этнограф. сборникъ. Том. 6. великорусскія загадки etc. 55. i 114—115; Dalj., Пословицы 422.

[4]) Čas. Česk. Mus. 1859, str. 91.

[5]) Сводъ законовъ. knj. 10 §. 16.

Digitized by Google

godini [1]). U hrvatskom primorju naprotiv žene se obično od 20—25 godina i prem se rijetko dogodi, da se ko oženi prije 16. godine [2]). Za Zagorje kod Zagreba na riječ nam kaza g. Bjelošević, da se obično ženi seljak od 18 do 20 godina a djevojka biva 2—3 godine mladja od momka.

U Slavoniji u Požežkom polju u Veličkoj, Kaptolačkoj i Stražemanačkoj župi roditelji često zaruče sina, koji je jedva 14 god. navršio sa djevojkom, koja jih je nekoliko preko dvadeset prešla [3]).

U Vojničkoj granici, Jović kaže, da se momci rano žene obično u 15. do 16. a kadgod i u 14. godini: djevojka naprotiv ima često i 25 godina. On navodi po tanko tomu uzroke i posljedice. [4])

U Imotskoj okolici (u Dalmaciji) sasvijem je drukčije; ovdje po gosp. Milinoviću žene se ljudi najviše od 25—30 godina. Ženske su obično 4 do 5 god. mladje. Na ostrvu Mljetu (ne daleko od Dubrovnika) kažu, da se ljudi izvanredno rano žene, i to potvrdjuje jedna izreka kojom često u Dubrovniku i u okolici nevaljale dječake od 12 do 15 god. prekore: „još se igraš, a da si na Mljetu, imao bi kuću djece!“ Što je za Imotsku okolicu rečeno, valja i za seljake Dubrovačkoga okružja a osobito za Konavle.

O Crnogorcima Medaković kaže: On već u 15—16. godini se ženi a djevojka se udaje i od 13 godina. Ako su u kući inokosni, vode djevojku što prije mogu. Kadgod se dogodi, da je odvedu od 10—12 godina, ali ona s mužem ne spava do vremena zrelosti [5]). Vuk tomu pridodaje da je čuo, da se u Crnoj gori kadgod sluči, da dva oca djecu koja su još u materinoj utrobi, zaruče pod uvjetom ako bude mužko i žensko [6]). Vuk i o samom sebi pripovijeda, da su i njega još za djetinstva roditelji zaručili sa susjedovom kćerkom Ružom Todorovom, koju kad je Vuk u svijet otišao a djevojka za udaju bila, roditelji je nehtjedoše udati prije nego k njemu ljude poslaše te je on oprosti [7]).

U Kneževini Srbiji rijedko da je pri ženitbi momak ili djevojka mladji od 15—17 godina. Za razmjerje godina momkovijeh prama djevojčinijem, slabo se mari a i obratno, jer je dosta puta jedno od drugoga 10—12 starije [8]).

U Bugarskoj a osobito u Trnovskoj okolici najobičnije je doba ženidbe od 18—20 godina. Ženske i muški obično su istijeh godina. Rijetko je, da zdrav momak dočeka 25 godina neoženjen, jer se tad počimlju s njime podrugivati te mora od poruge ili u kaludjere ili kud kamo da bježi: doma mu mirna života nema [9]). Ovdje se drži kao da otac ima pravo ne dopustiti kćeri,

---

[1]) Neueste statistisch-geografische Beschreibung des kön. Ungarn, Kroatien und Slavonien 466.

[2]) Slavische Blätter. Jahrg. 1855 Heft 10.

[3]) Ilić, Nar. Slavonski običaji 35.

[4]) Ethnog. Gemälde der Slavonischen Militär-Gränze 112.

[5]) Život i običaji Crnogoraca 39, 40.

[6]) Montenegro etc. 79; sravni i Kovaljevskoga Четыре мѣсяца въ Черногоріи 33—35.

[7]) Sreznjevski, Vuk Stef. Karadžića, očerk biografičeski u Moskovskom Sborniku, god. 1846, str. 350.

[8]) Vuk, Montenegro etc. 79.

[9]) To možebit stoji u nekoj svezi sa sličnjem običajem današnjijeh Grka, koji zato i poslovicu imaju:

Ἡ μικρὸς μικρὸς πανδρέψου,
Ἡ μικρὸς καλογερέψου! (Sander. Das Volksleben der Neugriechen. 226).

Digitized by Google

da se uda sve do 25 godina života, jer do tada, kaže se, da je dužna raditi za kuću, u kojoj se rodila i odrasla; ako će da se prije uda, tad valja da momak plati nešto, da mu se to dopusti. U Vidirskom okružju u pokrajini koju Bugari zovu Šopluk a stanovnike Šopji, djevojka je obično podobro starija nego momak; nije rijetko da ona ima već 25—30 godina a momak tek 15 ili 16. Isto se to može kazati od prilike i za dolinu Pole izmedju Šistova i Trnova (Odžakov).

Razmjerje godina medju zetom i nevjestom na nekijem mjestima u Rusiji (u Velikorusa) kako i posljedice toga, mi smo već gore razložili, a za ostale nemamo izvora pri ruci. K tomu razmjerju odnosi se i narodna ruska poslovica: „Невѣста родится а женихъ на конь садится," koja nam kaže da ima u Rusiji ne malo predjela, gdje je običnije da je djevojka mladja od mladoženje za desetak godina [1]). I za Permsku guberniju kaže se, da se muški obično žene od 18 god., ali da je djevojka skoro vazda nekoliko godina starija [2]). G. Rajevski naprotiv za svoju rodnu Nižegorodsku guberniju kaza nam, da se muški obično žene od 18—22 godine, a da je djevojka skoro vazda mladja od momka za 2—3 godine. Ruski pak zakonik opredijeli, što se godina tiče, ne samo minumum dali i maximum, jer ko je prešao 80 godina nesmije se više ženiti [3]).

Kod Slovaka obično se djevojke udavaju u 15. ili 16. godini a momci su skoro vazda 3—4 god. stariji. Ali nije rijetko ni to, da kad se bogat zet namjeri, roditelji udadu kćer i od 12—13 god. U tomu posljednjem slučaju mlada spava sa svekrvom sve dok do zrelosti ne dodje. U Chyžnem u Gemerskoj stolici, pošto se rodi žensko dijete, mati pošalje pjaro (kitu cvjeća) u kuću gdje ima mati muško dijete, koje bi u svoje vrijeme htjela imati za zeta. Ako tu kitu mati muškarčićeva primi, tad se počnu medjusobno mali darovi kadkad šiljati. Dokle se god ti darovi šalju sa obje strane, do tada je to dvoje djece vjereno, oni su oddanica i oddanec; ako li se pak prestanu šiljati, tad je vjera razmetnuta. Ako je ta vjera trajala dok djevojčica dodje do 15 god. tad se sobaše (biva svadba) [4]).

Što se zaprjeke tako zvane **impotentia** tiče koja iz godina neproizlazi, ona ima skoro isključivo kazuistični charakter, te možemo kazati da za to nikakvijeh izvora nemamo; za Velikoruse samo imamo jednu i to negativnu i nepotpunu vijest: ovdje premda кормчая книга pripoznaje razdvoj ženidbe radi nemogućstva izpuniti tako zvanu ženidbenu dužnost, narod toga nepriznaje. Što je u Crkvi vjenčano razvjenčati se nemože pa ni radi toga uzroka. Tomu je najkrepčija svjedočba, da kad su predje zemaljski gospodari udavali svoje podaničke djevojke za skopce i to radi kazni proti njihovoj volji, narod je držao ženidbu kao zakonitu i nerazdrešivu. Da su te nesretne žene većinom prisiljene bile po zlu putu poći, razumije se i tako, ali ženidba se nije razmetala i djeca su bila zakonita djeca skopčeva. Ženu je skopac trpio, jer mu je domaćom radnjom upravljala, a djecu ne samo radi gospo-

[1]) Snjegirev, Русскіе etc. I. 69.

[2]) Матеріалы для географіи и статистики Россіи. Пермская губернія II. 535. Šteta što ovo ogromno djelo koje svakako čast čini ruskomu generalnom štabu, nije još dovršeno za svekolike ruske gubernije. Ali je još viša šteta što se nijesu nego samo neki opisatelji svojski zauzeli opisanja narodnijeh običaja svoje gubernije: ostalijem se činilo da to nema neke važnosti. Što u ovome obziru tu nedostaje, nadati se je, da će etnografički odsjek zemljopisnoga ruskog društva nadopuniti.

[3]) Сводъ законовъ izd. 1842 i 1857 svez. X. § 4.

[4]) Bož. Njemcova. Obrazy u Čas. Cesk. muzeuma 1858. str. 87, 88.

Digitized by Google

darstva nego da jih na skopačku vjeru obrati, jer nikakovoj drugoj sekti nije tako važan prozelitizam kako skopačkoj [1]).

Dopuštenje roditelja. Iz narodnog charaktera slavenskijeh plemena, koji, kako i do sad vidjesmo, tako je zadružan da mu je teško ravna naći, slijedi, da ni u najglavnijem poslu čovječijeg života kakav je ženidba i udadba, volja pojedinca ne može sama odlučiti. Ako tomu pridružimo veliko poštovanje u kojem prosti Slovenin u opće drži svakog starijeg čovjeka, a osobito roditelje — i ako pripoznamo da je glavni charakter slovenske ženidbe ekonomičan, nećemo se začuditi, da u izboru nevjeste ili zeta kod svijeh slovenskijeh plemena roditelji imaju tako veliki upliv, da baš glavnijem osobama ženidbe, momku i djevojci, izbor je veoma ograničen, a u nekijem krajevima upravo i uništen. Kod onijeh plemena pak gdje se stari oblik slovenske familije pobolje sačuvao, i sami zadrugari na nekijem mjestima imaju više upliva u izboru nego mladoženja. Ipak ta pasivnost mladjenaca svakijem danom sve se to više gubi i izčezava.

I kod samijeh Srba, u kojijeh po Vukovu tvrdjenju očina je briga svome sinu ženu izabrati [2]), a mi već gore vidjesmo kako u Crnoj gori oci još i nerodjenu djecu zaručuju, on sam u svome Kovčežiću, barem za Risan (boka Kotorska u Dalmaciji), ublažuje to svoje tvrdjenje riječima: „..... ali su ovi običaji već prošli (t. j. da roditelji svoju djecu u kolijevci vjerivaju), i slabo se u kojoj kući zadržava još i onaj, da otac sinu djevojku traži i izbira, nego je sin izbira sam a otac ide te prosi“ [3]).

Za Crnu goru kaže Medaković, da se još i sad djevojka i momak rijetko pitaju vole li se, već to odredjuju roditelji. Prije nego što će roditelji djevojački obreći djevojku, valja da pitaju sve bratstvo da li će je dati. Svaki bratstvenik ima tu i glasa i djela, jer je bratstvo drži kao za sestru, koju, da joj do nevolje dodje, moraju braniti [4]). U Konavlima naprotiv isto je skoro kao i u Risnu da u izbiranju djevojke ima više glasa sin nego otac.

Za vojničku granicu u opće kaže Jović: hoće li dati prosiocu djevojku ili ne, glas ženskinja u kućnom zboru često odluči — ali kad se djevojka ozbiljno opre, ne čine joj nikakove sile [5]).

Za Zagrebačko Zagorje kažu nam, da bi se teško i ovdje iko usudio, bio i punoljetan ženiti se bez dopuštenja roditelja. Ali opet ni roditelji, prem da imaju obično nekog upliva u izboru nevjeste ili zeta, svoju djecu nigda ne nagone, da uzmu ili podju za nemila i nedraga (Bjelošević).

Za Slavoniju u opće kaže Ilić: najprije momak i djevojka kad se zagledaju i medjusobno vole, tada jave roditeljima i ištu od njih odobrenje i blagoslova [6]). Isto to i za Bačku potvrdjuje g. Sandić.

U Bugarskoj u opće mnoga je zgoda, i na selu, da se momak i djevojka spoznaju, to čini da je roditeljska briga vjerati svoju djecu sasvijem izlišna. Istom kad su se momak i djevojka spoznali i sporazumjeli, ištu od roditelja dopuštenje. To isto od prilike kažu i braća Miladinovci i napose za Kukuš u Bugarskoj [7]). U Bugarskijem naselbinam u Besarabiji čini se kao da pri izboru roditelji imaju više upliva [8]).

---

[1]) Ivanov Želudkov i Keljsjev сборникъ III. 221.

[2]) Montenegro etc. 77.

[3]) Kovčežić 43.

[4]) Život etc. 37: gledaj i L'univers pittoresque. Europe vol. 39 I. part. p. 196 i 278.

[5]) Ethn. Gemälde. 113.

[6]) l. c. 34.

[7]) Български нар. пѣсни 517.

[8]) Матеріалы etc. Бессарабская область I. 507.

Digitized by Google

Kod Laborskijeh Rusina po opisanju Kraljickoga [1]) mladijenci se sami izbiraju a roditelji samo zatijem potvrdjuju.

Za Velikoruse u opće kaže nam g. Ivanov-Želudkov, da je moralno nemoguće, da bi se sin oženio ili kći udala bez dopuštenja roditelja (родительское благословеніе), pa bili mladijenci sui juris ili ne [2]). Za ruske seljake u Kazanskoj guberniji kaže Erdmann, da mladić kad je iskao dopuštenje svome ocu sam bez ičije pomoći izbira sebi vjerenicu [3]); naprotiv što se djevojaka tiče u Donskijeh Kozaka, evo što Koch od prilike veli: Ovdje su žene prilično uvažavane, ipak malo se gleda na volju kćerinu u izboru budućega svoga druga, a tako isto i sin teško da će se usuditi da izbere djevojku koja nije roditeljem po volji. To odlučuju obično ne samo roditelji nego i ostali srodnici. Isto se to može kazati i za seljake ne vojnike u predjelu Donskijeh Kozaka [4]) kao i za Malojaroslavecki ujezd u Kaluškoj guberniji [5]). Naprotiv u Petrozavodskom i Povjenjeckom ujezdu u Olonackoj guberniji roditelji, kad su se momak i nevjesta zagledali, kažu samo da ili ne [6]).

Za Bjeloruse u Grodnenskoj guberniji kaže se, da se obično otac stara da nadje sinu djevojku, i da je rijetko da se sin u kakvu drugu zamiluje [7]).

U Poljaka i Čeha obično se roditelji malo miješaju u izbor djevojke ili momka, nego kad su izabrali svoga budućega druga, a roditelji samo odobravaju taj izbor [8]).

Za Slovake evo što Božena Njemcova piše: Samo kadkad izbiraju roditelji sinovima vjerenicu, većinom izbira je on sam i roditelji pristaju na njegov izbor. Mnogo više nego muški, podložne su kćeri volji roditeljskoj u tome obziru, jer se često dogodi da kći otide za koga je nije volja. Za taj slučaj ima u djevojaka i svoja izreka: „koho v srdci nosím, opustit ho musím, koho v podkovičkách toho lubit' musím.“ I u narodnijem pjesmam ima radi toga mnogo tužbe na roditelje. Osobito kad ko prosi mladju kćer a starija je još kod kuće, teško da će mu je roditelji dati [9]).

Opširnije o roditeljskom dopuštenju, o formi i obredima i svečanostima pri toj prigodi i blagoslovu govorit ćemo malo niže ujedno sa simbolima, obredima i formulama vjeridbe i svadbe. I o obredima i drugijem običajima, koji bi nas, površno sudeći, lako naveli da pomislimo na nekakvu prodaju nevjeste govorit ćemo opširnije malo niže.

I o otmici djevojaka (raptus), koja je u svako doba i kod svakog naroda toliko posla davala i državnijem i crkvenijem zakonodavcima, isto kao i pravnicima i sudbenijem vlastima, radi važnosti predmeta valja nam za sada ostaviti, i o njoj govoriti opširnije na drugome mjestu i to sa više nego jednoga gledišta. Ali osim otmice može i sa druge strane biti činjena sila ili roditeljima ili djevojci ili momku ili svijem ujedno: za sve te ostale vrste

---

[1]) Науковы сборникъ g. 1865. str. 135. Za maloruse u opće u prošastom vijeku sravni Kalačova. Архивъ III. odjel 6, str. 79, gdje je isti običaj vladao, da je otac slijedio izbor svoje djece.

[2]) Sravni i сводъ законовъ knjiga 10 § 6, gdje taj običaj bi poprimljen. Za prošaste vijekove sravni Žerebcova. Civilisat en Russie I. 405.

[3]) Beiträge etc. I. 59, 60.

[4]) Reise durch Russland etc. p. 105; Матеріалы etc. земля войска донскаго 425—427.

[5]) Матеріалы etc. калужская губернія II. 173.

[6]) Rybnikov. Пѣсни III. 348.

[7]) Матеріалы etc. гродненская губернія I. 827.

[8]) Mączynski. Włościane z okolic Krakowa 78—83. Kulda, Svadba . . . 9.

[9]) U Čas. Česk. muzeuma 1859. g. str. 91—93.

Digitized by Google

sile imaju pravnici i canoniste poznati generični izraz **vis et metus**: mi pak nemamo za to skoro nikakvijeh izvora, osim za Rusiju u opće; gdje dokle je podaničkoga prava bilo, često se dogadjalo kako već i drugom zgodom napomenusmo, da je gospodar zemlje svoje podanike nagonio na ženidbu i udadbu. Ipak kod naroda i tu je više valjala prazna forma, jer je li jednom u crkvi vjenčanje bilo, ženidba je potpuno valjana (Ivanov-Želudkov). Isto tako, ta puka forma (t. j. vjenčanje u crkvi), kod naroda je silnija nego i **error in persona** (ili circa qualitatem quae redundat in ejusdem personam), jer ako se ko vjenča i sa drugom djevojkom a ne onom s kojom je mislio i koju je isprosio, kod Velikorusa ni to neokrnjuje zakonitost ženidbe. Premda rijetko ali se ipak to kadgod dogodi, i evo u kakvom slučaju: Kao što već kazasmo za neke južne slovenske pokrajine, g. Ivanov-Želudkov kaže, da je to isto i još strožije načelo kod prostog naroda u Rusiji, da se mladja sestra ne smije udati prije nego se uda starija. Toga radi, to je osobito običaj u Starovjeraca, da kad dodju gosti, dvori jih vazda najstarija sestra a mladje valja da se sakriju. Dogodilo bi se pak da bi kadgod momak ipak spoznao i zagledao se u mladju sestru pa je isprosio, ali bi gdjekoji otac, premda mu je i obećao, mislio, da nije ni grijeh ni sramota i prijevarom se služiti samo da neprekorači toga staroga okorjelog običaja. On bi dakle na dan vjenčanja mješte isprošene podmetnuo drugu stariju kćer, a to nije ni bilo tako teško učiniti, jer je sve do vjenčanja nevjesta gustijem velom pokrivena.

Za impedimentum cognationis evo što obaznasmo: U Trnovskoj okolici a i u ostaloj pravoslavnoj Bugarskoj, prostire se ta zaprjeka i na najdalje stepene srodstva. G. Odžakov nam kaže, da svojtu i po krvi i po mlijeku i narod broji kako i Crkva istočna sve do sedmog stepena inclusive i kažu da se medju se nemogu ženiti. Za dalje od 4—5 stepena može vladika dati i oproštaj (dispensu) ali to stoji mnogo troškova; narod pak, pa baš da mu je i lakše dispensu dobiti, prolazi se take ženidbe, jer kaže da će biti nesrećna i da tu nesreću ni vladičina dispensa uništiti nemože [1]). I cognatio spiritualis do nazad malo vremena bila je ženidbenom zaprjekom do dalekog stepena, ali sada u tome neima prijašnje strogosti. U Dalmaciji kaže se, da u seljaka ima zaprjeka koje ni sama Crkva nepoznaje ili za koju je naročito izjavila da to zaprjeke nijesu, jer po g. Kuzmaniću [2]) medju pobratimom i posestrimom po narodnom mišljenju ne može biti ženidbe [3]).

U Srpskoj Vojvodini idu i još dalje: ne samo kumstvo, pobratimstvo (kojega sve većma i većma nestaje), nego i svadbeno starosvatstvo i djeverstvo čine u narodu ženidbene zaprjeke. Osim toga nekad je bio običaj i medju familijama koje su slavile jedno krsno ime, da se nijesu medju se uzimali. Ko bi se iz take rodbine oženio, obično se drži da će mu djeca biti mutava ili inače sakata (Sandić).

I prosti Velikorus što se te zaprjeke tiče isto je tako strog kao i dal-

---

[1]) Vrijedno je primjetiti, da prem da turski zakon dopušta ženidbu baš medju bratom i sestrom (samo ako su od dvije matere) turčin arbanasin neće da se iz svoga fisa ženi pa baš da je u njemu koliko mu drago djevojaka, koje mu ni najmanje srodne nijesu. Hilferding. Босна 197.

[2]) Zora Dalmat. g. 1847, Nr. 35.

[3]) A uprav za pobratinstvo evo šta kaže jedan canon istočne Crkve: „ἡ δὲ ἀδελφοποιΐα ὡς μὴ γεγονὸς λογίζεται καὶ ἐστι πρὸς γάμον ἀκώλυτον ὅτι ἡ θέσις μιμεῖται τὴν φύσιν, οὐδεὶς δὲ γεννᾷ ἑαυτῷ ἀδελφὸν.“ (Const. Harmenopulos πρόχειρον νόμων lib. IV. tit. 8, § 7). U zapadnoj Crkvi u koliko je nama poznato, nije se nigda ni sumnjalo da probratimstvo može biti ženidbenom zaprjekom.

Digitized by Google

matinski seljak. Ovdje ljudi razdjeljuju svojtu na родство (cognatio naturalis legitima et illegitima), сватовство (affinitas) i кумовство (cognatio spiritualis): slažu se sa Crkvom što se stepena tiče, do koga se je dopušteno ženiti, samo što je i u tomu narod strožiji nego Crkva. Isto kao što je Dalmatincu pobratimstvo zaprjeka ženidbe, tako je i Velikorusu крестовое ili названое братство, i drži da je to ista taka cognatio spiritualis kao i druga (Ivanov-Želudkov). To skoro isto nalazimo i u Tverskoj i Permskoj guberniji, gdje seljaci na mnogo mjesta broje neku srodnost gdje je ni Crkva nenalazi, pa baš ni u takoj izmišljenoj srodnosti neće da se žene, jer po njihovu mnijenju, gdje je i najdalji trag srodničke sveze, ženidba sa svijem porodom ima biti nesretna. Taj strah, nepostati radi toga nesretnijem, dovodi do toga, da mnogi seljak neće ni u svome selu da se ženi, nego ide i vodi ženu iz drugoga sela. U Rusiji ima mnogo i cijelijeh predjela, od kojijeh se predanje sačuvalo, da u staro doba proizidjoše od jedne iste familije: i u tijem predjelima drži se kao grješna medjusobna ženidba. Medju nekijem vrstama ruskijeh Raskolnika pak, može se naći tomu sasvijem protivnijeh običaja [1]).

Mi smo već vidjeli, kako je mnogoženstvo protivno narodnome slovenskom duhu, suvišno bi dakle bilo dokazivanje, da je prijašnja još nerazdriješena ženidba zaprjeka novoj. Za slučaj da se druga ženidba dogodila bona fide, a još prva ne razmetnula, bilo bi vrijedno znati što narod misli: da li je prva čvršća ili druga — ali žalibože ni o tome izvora nemamo. Samo Koch u svome putopisu uzgredno napominje, da u Kozaka kad se prospe glas, da je oženjeni Kozak poginuo ili u sužanjstvo zapao, žena mu se često preuda, ako i nije prije oficialno dokazano bilo, da joj prijašnji muž ne žive više; s toga, kaže on, nije sasvijem rijetko da se prijašnji muž nakon nekoliko godina doma povrati i na svome mjestu drugoga nadje. Ali Koch zaboravi najvažnije da nam kaže: da li se žena povrati prijašnjem mužu ili slijedi živjeti sa drugijem. Ipak iz cijelog govora rekli bismo da je običnije ovo pošljednje. [2])

Što se **razlike vjere** (cultus disparitas) tiče, Crnogorac a i svaki pravoslavni Srbin, kaže Vuk, drži Turkinju da je nečista, jer nije krštena, pa baš kad se i pokrsti, ne će njome da se ženi. Pri osvojenju Biograda g. 1807, pripovijeda on, prem da su turske žene, koje dodjoše Srbima do ruku, bile ugledne i lijepe, ipak malo se pravijeh Srba nadje, koji bi se njima ženili; nego se poudaše za Grke i makedonske Vlahe odgojene u varošima medju Turcima. U srpskijem pjesmama nalazi se često, što bi dalo misliti sasvijem protivno, ali u svagdanjem životu to se nedogadja. [3])

U Srpskoj Vojvodini po g. Sandiću nema primjera, da bi pravoslavni Srbin uzeo djevojku drugoga zakona. Ni Ruskinju i Slovačkinju, kojijeh je tamo dosta ali su Uniatke ili Evangeljkinje, neće da uzimlje, a Vlahinju koja je sasvijem drugoga naroda, samo što je pravoslavna, uzimlje bez ikakva zazora, makar što mu obično svu kuću povlaši. To se pošljednje može dokazati za čitave krajeve i sela, n. p. Mehala i još neka sela okolo Temišvara do nazad 40—50 godina bila su čisto srpska, Vlahinje je povlašiše, a od prijašnjeg Srpstva ostadoše sama kućna prezimena.

I u Rusiji po g. Ivanovu-Želudkovu narod je u tomu mnogo strog, da

---

[1]) Этн. Сборникъ VI. in fine Программа 7. Da i osim raskolnika ima slučajeva da se otac oženi obudovljenom nevjestom, gledaj u Dalja, Пословицы 421—422.

[2]) Reise durch Russland . . 107—110.

[3]) Montenegro . . 54, sravni i Ami Boué, La Turquie IV. 476. i Cyprian Robert, Les Slaves I. 109. Obojica nijesu drugo nego iz Vuka prevodili.

Digitized by Google

se nesmiju uzimati koji su različne vjere, pa bila medju jednom i drugom vjerom i najmanja razlika. Da se Raskolnik neće nigda oženiti sa pravoslavnom i obratno, to se razumije; ali ni sami raskolnici različnijeh sekta neće medju se da se uzimlju. Samo ovdje nema toga što u Srba (a to je dakako interes prozelitizma), da bi štogod smetalo, ako je jedna strana predje kakvoj drugoj sekti pripadala; jer ni za židovku, ni za muhomedansku Tatarku, kad je prešla na pravoslavje ili na sektu kojoj vjerenik pripada, nema više nikakve zaprjeke. Samo oni, koji u konkubinatu izvan rodnoga mjesta živu, negledaju ni na kakvu razliku u vjeri.

Po istomu g. Želudkovu jedini uzrok osim smrti, koji može razdriješiti ženidbu po narodnom mišljenju prostijeh Velikorusa jest, kad jedna strana otide u manastir te se pokaludjeri, druga je strana slobodna i može se opet oženiti ili udati.

Jošter o jednoj zaprjeci valja nam govoriti, koja je, može se kazati, osobita svojina Slovenskijeh plemena, i koja nam pokazuje, da u njih ženidbena sveza ima osim ekonomičkoga još i veliko moralno značenje. Riječ je o **djevičanstvu**. Prem da djevičanstvo nestavlja Crkva uvjetom valjanosti ženidbe, pače, barem u katoličkome corpus juris, na nekoliko je mjesta naročito izjavljeno, da nedjevičanstvo nevjestino nije nikakav impedimentum [1]), mi ga ipak stavismo medju zaprjeke, jer kako ćemo malo niže vidjeti, ostalo je još tragova, da je bilo negda kod Slovena strogi impedimentum dirimens, nimalo manje nego u židova. To nam se najbolje pokazuje u još danas živućemu običaju skoro u svijeh slovenskijeh plemena (gdje se djevojka vazda odjećom ili barem uresom na glavi razlikuje od udate žene), da netom se pokaže, da je neka djevojka izgubila to, što je djevojkom čini, ona nesmije više djevojačkoga znaka nositi. Ali zato hoće se, da je dokaz očevidan i javno poznat, to jest, nije dosta pogovaranje ili sumnja da se djevojka s kim zaboravila, nego moraju vidljive biti i posljedice tomu. U drugijeh plemena ni tijem se nezadovoljuju, nego hoće imati nedvojbeni dokaz, da djevojka sve do svadbe nije poznala čovjeka. O otrgnuću djevojačkog znaka paloj djevojci u nekijem dalmatinskijem predjelima i za Slovake u opće, mi smo već gore (str. 30) nešto napomenuli, a sad ćemo da navedemo i ostale primjere koji nam do ruka dodjoše:

Najprije o Slovacima moramo još to pridodati: da u mnogo predjela, vjerenik kad otide k vjerenici pa kad ostane da prenoći, on ide i spava u njezinoj sobi, i to roditelji dopuštaju, jer se oslanjaju na poštenje i momkovo i djevojčino [2]). I doduše rijetko se dogodi da, kako što Slovaci kažu, djevojka p r e s p i, ali ako se to dogodi, bogme zlo: i otac je strogo kazni i osim toga valja još i svakojake druge poruge i poniženja pretrpjeti. Taka djevojka ne smije više nositi p a r t u niti raspuštene kose, nego treba da ide povezane glave kao i žene, i radi toga zovu je z a v i t k a. Kad se udaje, ne smije joj svećenik, kad oglašuje zaručenje, dati obični epiteton p o c t i v a nego u c t i v a. [3])

U nekijem predjelima u Českoj prije vjenčanja, zet šalje svečano druš-

---

[1]) n. pr. c. un. l. XXIX. q. 1.

[2]) Da je taj običaj bio i po gospodskijem dvorovima u srednjem vijeku, sravni Weinhold, Die deutschen Frauen 174 i slijed.

[3]) Bož. Njemcova u Čas. česk. muzeuma 1859, str. 91; Richter, Wanderungen 226—228; Kollar, Národnié zpjewanky I. 443—445; Čaplović, Gemälde II. 286.; sravni za Maloruse u prošastome vijeku Kalačova Архивъ III. odsjek VI. str. 80.

Digitized by Google

tvo, da mu donesu od nevjeste ruzmarinov vijenac za znak njezinog djevičanstva i taj vijenac zet čuva dokle je god živ. [1])

I u obje Lužice žive običaj, da samo častna djevojka (česna holca) može i na svadbi bortu nositi. [2])

I kod osamljenijeh Kašuba u Prusiji djevojke se razlikuju od žena po tomu, kako su jim kose zapletene i po uresu, koji na glavi nose. Pošto djevojka ili ženidbom ili izvan ženidbe dade dokaz da nije više djevicom, ona ne smije ni djevojačkog znaka nositi, jer bi joj ga ženskadija na silu snimila. [3])

Neki tvrde o tako zvanijem Morlacima u Dalmaciji, da, kad zet prvu noć ne nadje, da mu je nevjesta kako bi imala biti, ima je pravo otpustiti a drugom se ženiti. [4])

I za krajinu Pokuće i u opće za Rusine u kraljevstvu poljskom kaže Wojcicki da obeščašćena djevojka nesmije vijenca nositi nego joj valja iti ubruscom po glavi pokrivenoj. [5])

Za Velikoruse takodjer kazuje nam g. Ivanov-Želudkov, da u opće isti taj običaj vlada.

Prijedjimo na strožije primjere. Za Biograd i u opće za kneževinu Srbiju evo što Vuk pripovijeda: Sutra dan po svadbi, ako je na košulji znak, da je do svadbenog dana sačuvano nevjestino djevičanstvo, veliko je veselje, naprotiv žalost i smutnja, ako nije. [6]) U ovom pošljednjem slučaju, kad časte rakijom nevjestine roditelje, nataču jim u šuplju čašu, ali šupljotinu prstom začepe, pa kad otac ili mati čašu u ruku primi, sve piće isteče — tijem je kao dan znak da se počnu dosjetke i poruga nevjesti i njezinijem roditeljima. Zatijem valja da roditelji nastoje umiriti zeta, što obično biva darovima, ako ne će da jim kći natrag bude poslana. [7])

U Bugarskoj osobito, veoma strogo paze da nevjesta bude nevina sve do vjenčanja. Toga radi svati i gosti piruju sve do zore, čekajući da se ložnica otvori te da mladoženja kaže djeveru i starom svatu, je li djevojka bila kako ima biti; ali se njemu na riječ i ne vjeruje nego ima biti potvrdjeno i krvavijem znakom na nevjestinoj košulji. Ako je to, onda biva najviše veselje: Gajdari podvostruče sile svirajući, naprotiv ako nije, eto ti gotove žalosti. Gajdari ne će nipošto veće da sviraju, da jim se ne bi gajde

---

[1]) Kulda, Svadba u narodě československém 36, 37: Ovo djelce nije prava zbirka svadbenijeh običaja, kakvi su uprav u prostome narodu, jer bi rekli da je glavna svrha spisateljeva bila, da uvede i u gradove svoje otačbine neke svadbene običaje, koji su tu od davna propali. Premda je knjižica spisana glavnijem obzirom na religiozne svrhe, opet se može reći, da joj je ipak u glavnome temelj, živući narodni običaj.

[2]) Haupt i Schmaler, Volkslieder II. 233.

[3]) Brüggemann, Beschreibung etc. I. str. LXXI.

[4]) Die Illyr. Provinzen 153.

[5]) Pjesni I. 92, 93.

[6]) Da je i u Italiji žive taj običaj evo dokaza: Camicia della donzella che dopo la prima notte dello sposalizio si ha da mostrare a' parenti degli sposi tinta di sangue per onore e gloria di ambedue. Questa singolar costumanza introdotta dalla rustica semplicita de' nostri maggiori, resta ancor nel volgo ed è tanto sacra, che laddove mancasse la verità, si supplirebbe con sangue di piccioni messovi di soppiatto, anzichè restar disonorati gli sposi; Cortese, Vucabolario s. v. Cammisa de l' onore.

[7]) Montenegro . . 90.

*

Digitized by Google

pokvarile; a po nekijem mjestima kažu da i do toga dodje, da je odvezu na kolima opet natrag k njezinim roditeljem, i to je najgora sramota, što se ikad familiji može dogoditi. G. Odžakov nam je pripovijedao, da okolo Trnova, roditelji valja da mite i ublažuju mladoženju na svaki mogući način, obećavajući mu dvostruku i trostruku prćiju. Kad bi se pak slučilo, da mladoženja nije mogao izvršiti svoje obično djelo radi telesne slabosti, onda ga krijepe kojekakvijem biljem i siluju ga, da do koji dan svoju dužnost ispuni. [1])

Za Rusiju u opće evo što nam o tome g. Ivanov-Želudkov pripovijeda. I dokle je podanički odnošaj bivao tako zvanog jus primae noctis, nije nigda de jure postojalo, ali na mnogo mjesta faktično jest, jer je gospodar bio toliko silan, da je mogao svoju samovolju i obijest tjerati. Ali gdje se je to dogadjalo, često bi gospodari i glavom svoju nečovječnost platili, jer se, inače veoma strpljivom ruskomu seljaku, taj zločin tako velik činio, da je držao da takoga nasilnika nije nikakav grijeh smaknuti, nego naprotiv, da je to kao neki munus publicum. Radi toga rijetko se dogadjalo da bi ga ubio onaj komu je uvreda i sramota učinjena, nego sakupio bi se seoski zbor, koji bi izabrao ko će da ubije takog zla čovjeka, koji je cijeloj općini jednako opasan; ili bi kockom naznačili, ko će izvršiti tu krvnu naredbu. Što se pak istraživanja nevjestina djevičanstva tiče, pošto bi zet i nevjesta iz sobe izašli, gdje su jedno dva sata prije zatvoreni bili, ide snaha ili koja druga žena od zetove rodbine, da iziskuje trag na ložnici. Ako su dobri glasovi, odmah se to navijesti gostima i tad biva veliko veselje, ako ne, tad velika poruga i psovanje na oca i na mater nevjestinu. Dobre glase odmah nose nevjestinijem roditeljima, a kao za svjedočbu i platno sa postelje. [2])

Mi ovo kazasmo za Velikorusе u opće; ali ne će s gorega biti ako navedemo i posebne primjere pojedinijeh ruskijeh zemalja i predjela. Evo što o tomu priopćuje N. Krasnov za Donske Kozake. Na svadbi pošto gozba započne, svaha vodi zeta i nevjestu u ložnicu, medju tijem gosti piruju, ali nema pravog veselja dokle svaha ne donese dobre glase o nevjestinoj nevinosti. Ako svaha prije nego se pečenje počme sjeći, ne donese nikakova glasa ili glas nije povoljan, nastane smutnja i počnu se odmah pjevati prijekorne pjesne roditeljem nevjestinim na sramotu; ali se to veoma rijetko dogodi: obično je da svaha donese i pokaže znak ili prišapne roditeljima zetovijem, da je sve u redu; i eto tad najvišeg veselja. Druško i svaha idu k roditeljem nevjestinim, da jim dadu vesele glase: oni jih daruju i dolaze zajedno š njima na pir. Tad dovode zeta i nevjestu i posadjuju jih na prva mjesta s klicanjem i muzikom, mati ganuta sa suznijem očima celiva kćer, ostali piju u zdravlje roditelja nevjestinijeh i pri tome pjevaju:

Гы не бойся, матушка, не бойся,
Въ червонные чоботы обуйся;
Да хоть наша матушка молода
Да вывела матушку со стыда.

Isti je taj običaj i kod seljaka u ovoj pokrajini, koji nijesu vojnici Kozaci. [3])

Isto to skoro je tako i u Kazanskoj guberniji. Samo što ovdje opisatelj kaže, da lukave svahe znadu taj znak i umjetno napraviti. Tek sutradan po svadbi idu svaha i zet sa tijem znakom k roditeljima nevjestinijem, da jim zahvale, što su se starali da sačuvaju čistoću svoje kćeri do ovoga dana. [4])

[1]) Arkiv za povjestnicu Jugosl. VIII. 265.

[2]) Za Ruse u prijašnja vremena sravni Žerebcov, Civilisation en Russie I. 410.

[3]) Матеріалы . . Земля донскаго войска, 427.

[4]) Erdmann, Beiträge I. 61—62.

Digitized by Google

Premda Bobrovski opisujući običaje Grodnenske gubernije ne opisuje svekolike sitnice, ipak o našem predmetu od prilike ovako kazuje. Kad se dogodi (što je sasma rijetko), da djevojka nije svoju čistoću do udadbe sačuvalu cijela, svadba gubi obično poetični značaj i svečanu znamenitost. Valja joj tad jadnoj slušati mnoge pjesme i dosjetke na svoj prijekor. Taka žena čini se, kao da ne može donijeti sreće u kuću u koju je došla. — Ona nije uvažavana ni od domaćijeh ni od tudjijeh, a od poruge je ne može obraniti ni muževljeva ljubav, niti ičija moć: ona je nesretna za života. [1])

Nimalo manje strogi od Velikorusa nijesu ni Malorusi. Za Poltavsku guberniju Bantyš-Kamjenski [2]) kazuje, da kad nadju da nevjesta nije nevina, dovedu mater pa je prekaraju što nije bolje kćer čuvala, i za porugu nadjenu joj na vrat хомутъ. Često kad su roditelji časni i pošteni, htjeli bi da sakriju что не придалась (da nije nevina), ali žene koje su na piru, pjesmama dosjetkama i kojekakvijem kretanjem života opovide istinu. Kad su pak povoljni glasovi, veličaju mater, darivaju joj crvene čizme i pripijevaju joj:

Не бійся, матинко, не бійся;
Въ червоны чоботки обуйся
Щобъ твои пудкиви бражчали
Щобъ твои вороги мовчали. [3])

Za Podolj Rohrer od prilike o ovoj stvari ovako kazuje. Ovdje pa baš i kod plemstva (Poljaci) još se i danas drži, da za potpunu zakonitost ženidbe neobhodan je postulat djevičanstvo, kojega ako nema, lako se može dogoditi, da se vjenčanje drži kao ništavo. U predjelima, koji graniče sa Rusijom, običaj je, da se na svadbi drže dvije gozbe; pošto se prva dovrši svedu zeta i nevjestu, a medju tijem gosti se igraju i zabavljaju; a kad je gotov posao, najstarija gospodja ide da istražuje, je li do svadbe nevjesta ostala nedirnuta i ako jest (kadgod te rei peritae i zažmure na jedno oko), tad počimlje nova gozba, koja mnogo više traje, a i veselija je mnogo, nego prva, i tada se neprestano napijaju zdravice nevjesti, koju opet dovedu za trpezu [4]).

U Dubrovačkom okružju življaše do našega vremena običaj, i na prvi pogled moglo bi se misliti za ovaj kraj sasvijem protivno od toga, što do sada kazasmo. Ipak mišljenje o potrebi djevičanstva pri ženidbi nije, u glavnome, ni ovdje drukčije nego je kod ostalijeh Slovena. Evo toga običaja. Mornar nalazeći se na morskoj pučini u opasnosti života zavjetuje se, da će se, ako bi se živ kraja uhvatio, oženiti javnom grješnicom. Teško da ko od njih taj zavjet nebi ispunio [5]).

Prije nego završimo ovaj odsjek, ne će z gorega biti ako napomenemo i neke primjere, koji se odnose na mjesto i kuću, odkle se ljudi najradije žene. Šteta samo, što jih za sada ne možemo nego sasvijem malo priopćiti.

Medju gorenavedenijem poslovicama imaju neke, koje nas uče, da se Srbi i Hrvati u opće najradije iz svoga sela ili predjela žene. To napose

---

[1]) Матеріалы . . Гродненская Губернія I. 837.

[2]) Исторія Малой Россіи III. Примѣчанія 80. Za isti ovaj običaj u opće kod Malorusa u prošastom vijeku sravni Kalačova Архивъ III. odsjek 6. str. 84.

[3]) Mi navedosmo i ovu Malorusku pjesmicu uprav radi njezine izvanredne sličnosti sa gorenavedenom velikoruskom.

[4]) Slavische Bewohner . . II. 124, 125.

[5]) Naš vrli pjesnik grof Medo Pucić, vješto nam opisa taj mornarski običaj u svome najnovijem pjesničkom djelu „Cvijeta“.

Digitized by Google

može se kazati za Dubrovačko okružje, gdje je najveća rijetkost da seljak jednog predjela traži djevojku u drugomu, da se n. p. konavljanin ženi iz Župe, iz Oboda itd. i obratno; nego svaki u svome predjelu. To nam isto i g. Bjelošević za Zagrebačko Zagorje kazuje. Isti taj običaj je i u okolici Krakovskoj, gdje se seljaci razdjeljuju na različna plemena; i ovdje neće se skoro niko izim iz svoga plemena oženiti [1]).

Što se pak familije tiče, Crnogorci a i ostali Srbi najviše gledaju na glas i imanje obitelji, gdje će da žene sina i udaju kćer: na osobnu vrijednost momka i djevojke ne gleda se mnogo [2]).

U Konavlima svaki momak iz dobre kuće gleda opet, da se iz slične kuće i oženi, ali se često dogodi, da se lijepa djevojka, pa da je i siromašnija, uda u bogatu kuću. Da se djevojka iz bogate kuće uda u siromašniju, to je sa svijem rijetko; dočim po gradovima, kako je svakomu poznato, taj je odnošaj obično sasvijem protivan.

Za tako zvane Morlake u gornjoj Dalmaciji, kaže se, da se najviše natječu oženiti iz kuće, u kojoj se mnogo junaka rodilo i odhranilo. Još se kaže: i najsiromašnijemu će se dati bez ikakova zatezanja kći iz najbolje kuće [3]).

I za Vojničku granicu kaže Jović, da roditelji djevojčini pri obećanju najviše gledaju na bogatstvo i na glas mladoženjine familije [4]).

Običaj da će prije siromašnu djevojku bogati momak uzeti, nego li će bogata djevojka za siromašna momka poći, isto kao što kazasmo za Konavle, nalazi se i kod bjeloruskijeh seljaka u Vitepskoj guberniji [5]).

3. Načini stupanja u ženidbenu svezu.

Skoro svaki narod ima ili je imao više nego jednu formu stupanja u ženidbenu svezu. U starijeh Rimljana n. p. poznate su svakome pravniku tri forme stroge ženidbe: confarreatio, usus i coemptio [6]); u Grka, osobito u Atinjana, bile su dvije ἐγγύησις i ἐπιδικασία [7]); u Zoroastrovijeh Persijanaca pet [8]), u Indijanaca nimalo manje od osam [9]). U slovenskijeh naroda za stupiti u pravu ženidbu, nema sada nego samo jedna forma i to je vjenčanje, ali se ipak može na dvije vrste razdijeliti, i to je: vjenčanje, kome su kao predhodnici prosidba, zaručenje itd. sa svijem bogatstvom simbola, formula, obreda, o kojijem ćemo na svome mjestu opširnije govoriti, i to je obična forma; ali i manje obična, koja se i do našeg vremena samo kod nekijeh plemena uzdržala, ali od koje ostaje tragova, koji svjedoče (ako i ne samo kao oblik stupanja u ženidbu), da je negda bila poznata u opće svijem Slovenskijem plemenima. Ta manje obična forma jest otmica, u Rusa уводъ, убѣгъ, (raptus, fuga). I u gradjanskom i u crkvenom pravu o otmici se ne govori, nego kao o vrsti zaprjeke i zločina — ali budući ona u nas stranom

---

[1]) Mączynski, Włościane . . 5.
[2]) Montenegro . . 77.
[3]) Die Illyr. Provinzen etc. 165.
[4]) Ethnog. Gemälde . . 113.
[5]) Этнографически сборникъ VI. Программа 14.
[6]) Gajus Inst. I. § 110—114.
[7]) Van den Es, De jure familiarum apud Athenienses. 6. sq.
[8]) Zendavesta III.
[9]) Ovi se različni oblici ne osnivaju na bitnijem, nego na sasvijem površnijem razlikama. Oni se zovu: Brâhma, Daiva, Ârša, Âsura, Gândharva, Prâgapatja, Râxasa i Paiçaća. Od tijeh oblika 4 prva spadaju pod pojam blagosovljene

Digitized by Google

i kao forma summaria matrimonii ineundi, mi odlučismo, da govorimo o istoj na ovome mjestu.

Može biti da proti nikakvoj drugoj narodnoj navadi nije zakonarstvo, kod svakog naroda, tako strogo bilo kako proti ovoj [1]), ipak nikakav drugi zao običaj nije državnijem vlastima toliko muke prouzrokovao, da bi ga iskorijenili koliko upravo ovaj. Tu su strogost okušala dakako i slovenska plemena, ali ni do današnjeg dne nije taj običaj kod svijeh temeljito iskorijenjen.

Svaki državnik i pravnik znade, za koji je uzrok država sva najsilnija sredstva upotrebljavala, da iskorijeni taj bič —; ali se nama čini, da nebi bila muka sasvijem zaludna, osobito za psihologiju narodnu, kad bi kogod pokušao, da temeljitije pokaže uzroke pojavu, koji je tako duboko žile pustio; a osobito to: za što ni narod gdje se otmica dogadja, pa većinom ni sama ugrabljenica, ne sudi tako strogo o otmici kakono zakonodatelji sude? Ovdje nije mjesto upuštati se u potanje razglabanje toga pitanja, niti nabrajati svekolike moguće uzroke, ali nam se čini, da nećemo pogriješiti, ako kažemo, da se medju ostalijem u tome pojavlja i individualno pravo mladenaca sobom raspolagati po svojoj volji, pravo, koje je obično spregnuto i do krajnosti ograničeno ekonomičnijem i bog zna još kakvijem obzirima roditelja i familije. Što se pak tiče pitanja, za što narod pa i sama ugrabljenica obično lako oprosti to nasilje, tu se medju ostalijem može odgovoriti, da narod u opće rado ima sve, što je junačno i smiono, a da ugrabljenoj djevojci (ako joj nije prije kogod drugi ozbiljno srce osvojio) po njezinoj ženskoj naravi nije baš tako žao, da joj se uprav za udadbu i nekakva sila učini, te ugrabljenica sama često nastoji utišavati oluju, koja se proti otmičarom podigne [2]). A možebit da je osim toga uzrok tomu, i neka djevojčina ponositost, pomiješana sa zahvalnošću, što vidi, da se radi nje nekoliko ljudi tako velikoj opasnosti izložilo.

Poznato je, da neki kanoniste a osobito galikanski razlikuju otmicu u raptus violentiae, i raptus seductionis seu subornationis: ovo je pošljednje ako je djevojka s otmičarima u dogovoru; mi bismo pak imali i još jednu razliku da učinimo, i to za slučaj, gdje su directe ili indirecte i roditelji u dogovoru, premda se za ovaj pošljednji slučaj ne može uprav ni kazati da je raptus, jer tad od otmice ne ostaje nego sama sjena. Mi ipak ne možemo primjere, koje smo sakupili, na te kategorije razdijeliti, nego jih samo glavnijem obzirom na etnografičko-geografički red naprosto opisati: a iz opisanja pojedinijeh primjera moći će se lako uvidjeti, kojoj vrsti koji pripada.

Od svijeh izvora što nam do ruka dodjoše, Vuk je najpotpunije opisao

---

ženidbe, druge 4 pak pripadaju zlijem ženidbam, i za čudo da medju ove zle forme ubrajaju ženidbu, gdje su se zet i nevjesta svojevoljno odabrali (Gândharva). (Manova-Dherma-Sastra or the institutions of Menu edited by Graves Hanghton. London 1825, Chpt. III. 20 sq. i Rossbach, Die röm. Ehe 201.)

[1]) Za Rimsko pravo gledaj fr. 5. § 2. ad legem Juliam de vi publica. Dig. 48. 6; c. un. Cod. de raptu virginum seu viduarum nec non sanctimonialium (IX. 13). Za germanske leges barbarorum i ostale sredovječne, gledaj u Weinholda. Die deutschen Frauen 200 sq.

Kanoničko pravo nije tako strogo bilo; sravni: de raptoribus incendiariis et violatoribus ecclesiarum (V. 17) Decret. Greg. IX. Ustanovljenja novijeh zakonika u opće su poznata.

[2]) Da je toga i u stara vremena bivalo, sravni rimsku priču o otmici Sabina i njihovo nastojanje, da pomire svoje otmičare sa svojim srodnicima.

Digitized by Google

otmicu, koja je za njegovo doba u Srbiji bila običajna; zato ćemo š njegovijem opisanjem i započeti. „U Srbiji su se, kaže on, otimale djevojke do našega vremena. Mlada su momčad vrlo rado išla u otmicu i često su nudili jedan drugoga: „„ajde, more, da ti otmemo tu ili onu djevojku.““ U otmicu se ide s oružjem kakogod na vojsku. Kašto otmičari dovrebaju djevojku kod stoke, ili kad podje na vodu, pa je uhvate i odvedu; a kašto udare na kuću noću (kao hajduci), pa obiju kuću i svežu djevojačkoga oca i braću, dok nadju djevojku i odvedu. Kašto se pobiju djevojačka braća i rodjaci s otmičarima i bude mesa dosta: kao što je u Jadru (u selu Klupcima) g. 1805. poginuo djevojčin brat i jedan otmičar; i djevojku opet nijesu mogli oteti. Zato otmičari nesmiju lasno da udare na kuću, gdje znadu da ima mnogo roda u djevojke, a osobito gdje je selo složno: jer i seljaci, kako stanu puške pucati i učini se buna, spopadne svaki svoju pušku, pa trči u pomoć. Svemu je selu sramota, kad se iz sela otme djevojka; a otmičarima još veća, kad se vrate j a l o v i. Kad otmičari dokopaju djevojku u ruke, onda je već neće ostaviti, makar svi izginuli; ako li se djevojka stane zatezati i neće da ide, oni je vuku za kose i deru štapom kao vola u kupusu. Otmičari nesmiju ići s djevojkom momačkoj kući: jer podju kašto seljaci s rodom djevojačkijem za njima u potjeru, nego je odvedu u šumu, i tamo je vjenčaju u kakvoj kolibi (pudarskoj ili pastjerskoj) ili gdje u šumi. Pop mora vjenčati ako mu se i neće, jer hoće da ga biju. Kad dodje potjera u selo, onda ovi, od kud su otmičari, izidju preda njih lijepim načinom i grade mir. Ako se tako pomire, dobro; ako li rod djevojački ode kadiji na tužbu, onda moraju doći i otmičari s djevojkom. Kad ugleda mati djevojku na mešćemi, a ona se stane busati rukama u prsi, i jaukati: „„Kuku mene! evo roba moga““; kad se počmu suditi, kadija najprije pita djevojku: „„ili je sila ili draga volja?““ Ako reče djevojka, da je sila, i da ona neće s onijem momkom življeti ni danas ni sutra, makar je svu isjekli na komade, onda zlo po otmičare; moraju ležati u apsu i plaćati globu. Ako li djevojka reče (kao što ponajviše biva:) „„Nije sila već je draga volja: ja ću za njim i u goru i u vodu,““ onda otmičari dadu štogod kadiji, pa se pomire s djevojačkijem rodom, i odvedu djevojku kući te čine svadbu. Kašto potjera nenašadši otmičara s djevojkom u selu popali onome, za koga je djevojka oteta, i rodbini njegovoj kuće i ostalo sve što izgorjeti može, pak se najposlije opet pomire. Najviše se dogodi te otimaju djevojke, kad momak zaprosi djevojku pa mu je nedadu; a kašto je i neprose (kad znadu, da je neće dati), nego uprav otidu i otmu, a momak je nije ni vidio. Djevojke otimaju po najviše momčad, koja nemaju roditelja, ili ako jih imaju, a oni jih neslušaju, nego se skiću kojekuda; a za poštena momka i od poštena roda slabo će kad oteti djevojku, niti će takovi momak otići u otmicu. Crni je Gjorgje bio zabranio otimati djevojke: izdao je zapovijest, da će svakoga momka, za koga otmu djevojku pogubiti; popa, koji vjenča otetu djevojku obrijati (razpopiti); kuma, djevera i starog svata šibati a ostalijem otmičarima svakom po 50 batina udariti. Pošto Turci 1813. god. obladaju Srbijom, otmica se opet povrati, ali je poslije knez Miloš Obrenović, sudivši nekolicini po zakonu Karagjorgjevu, istrijebi sasvijem u području svojemu, a pod vladom turskom jamačno je i sad u običaju.“ [1])

U Crnojgori otmica se kadkad i danas dogodi, pače sluči se, da i udate žene budu gdjegod otete. Ovo pošljednje biva, ako se kogod ženom oženi, koja je od svoga muža pobjegla i prešla u drugu nahiju. Njezin prvi muž

[1]) Rječnik sub. „otmica“ i Montenegro . . 91—93.

Digitized by Google

dakle i njegovi srodnici hoće, da se osvete, pa odu u nahiju, gdje se je bjegunica preudala, zgrabe čiju mu drago ženu, odvedu je u svoje selo pa baš i proti njezinoj volji udadu je za koga od svojijeh. [1])

I u Konavlima premda su stanovnici sasvijem razboriti i pitomi ljudi, i da sudbena vlast strogo kazni otmicu, ipak još i do danas se kadkad sluči. Ali ovdje to biva najviše u dogovoru sa djevojkom, koja kad joj omrzne prvi vjerenik, ili kad roditelji neće, da je dadu za koga bi voljela, ona se tad pusti ugrabiti. Ipak u ovome slučaju običnije je čuti, da kažu „odveli su djevojku.“ I ovdje je isto kao u Srbiji, sramota cijelomu selu, odakle je djevojka ugrabljena, i nazad nekoliko godina bilo je ozbiljna okršaja medju dva konavaoska sela, radi djevojke otete prvome vjereniku.

Ni u tako zvanijeh Morlaka u Dalmaciji a osobito u nekijem predjelima zadarskog okružja, nije rijetka otmica. I u njih su uzroci skoro jednaci gore opisanijem. [2])

U Slavoniji, po Čaploviću, otmica se dogodi često s toga, što ako je više prosilaca u djevojke, svaki novi prosilac valja da plati prijašnjemu troškove i uz to valja da dade vazda i djevojci bolji dar, te kad koji nema novaca, da tolike troškove podmiri, a on ide pa otme djevojku. Ipak otmičarima je često zaludu muka, jer nijedan pop neće da jih vjenča, te ako se ne pomire, mora pustiti djevojku, da se doma vrati. Razumije se, da otimači budu kažnjeni. [3])

I kod Rusa uzdržala se je u nekijem predjelima otmica [4]). Ovdje se najbolje u otmici pojavlja forma ženidbe. U Kargopolskom, Vitegorskom i Pudoškom ujezdu (Olonecka gubernija) ženidba se ovršuje, ili svadbom ili уводомъ (увозомъ inače бѣгомъ.) U pošljednjem slučaju, razumije se, nema nikakvijeh preliminarnijeh obreda prije vjenčanja i sve se pripravlja tiho i kriomice. Djevojka ugovara sa mladoženjom dan bježanja i daje mu kao u zalog svoje pobolje haljine i urese. Kad je urečeni dan došao, ona uzjaše na momkova konja i samo s jednom rodjakinjom ide na vjenčanje. Često roditelji znaju za ubjeg kćeri, ali dopuštaju da bi tako uštedjeli svadbene troškove. Tako n. p. seljaci apanaža Uhodske volosti, sve ženidbe čine ubjegom i vode nevjestu vazda iz drugoga sela. [5])

U Šardinskom ujezdu u Permskoj guberniji, kaže opisatelj, ženidba ubjegom nema ništa romantičkog, nego se to čini, da bi se uštedjeli svadbeni troškovi, darovi itd. To biva dakako sa roditeljskijem dozvoljenjem, jer

---

[1]) Vuk. Montenegro . . 93.

[2]) Ljubić u Zori Dalmatinskoj g. 1846. B. 23; Ida Düringsfeld, Aus Dalmatien I., 188; Lovrić, Osservazioni . . . 142.

[3]) Slavonien . . I. 175.

[4]) Historičkijeh vijesti o tome za ruske Slovene, gledaj Kalačova Архивъ I. odsjek I. str. 10. Sravni i u Nestoru vijest o Derevljanim, Radimičim, Vjatičim i Sjeveranim, u kojijeh su medju selima bila игрища, s kojijeh bi mladići зыкали sebi djevojke za žene (poglav. X. u izdanju Miklošića). Vrijedan je primjedbe i čudnovati običaj, koji se po Levasseur-Beauplanu, nalazio okolo polovine 17. vijeka u Ukrajini. Seljak imao je pravo ženiti se kćerom vlasteoskom, pa bila baš i kći svoga gospodara, ako bi je u svetačni dan na javnoj igri ugrabio i zdravo š njome u dubravu pobjegao, i za 24 sata ne bio uhvaćen. Ali Beauplan i sam misli, da je to skoro nemoguće bilo, ako seljački momak nije bio dogovoren sa djevojkom, i dodaje, da se to tako najviše i dogadjalo. Description de l'Ukranie. Nouvelle édition. Paris 1861. p. 119—121.

[5]) Rybnikov, Пѣсни III. 348.

Digitized by Google

nijedna djevojka nebi se usudila, udati se bez roditeljskog blagoslova, uvjerena budući (kako i u opće svi Rusi), da bez toga nebi nikakove sreće imala. [1])

Trag otmici, koja jamačno nije ni u Poljaka rijetka bila u staro doba, čini nam se, da se nalazi u slijedećem svadbenom običaju i pjesmi. Vojcicki kaže, da ne samo u Mazura, nego u cijeloj Poljskoj djevojku, kad hoće da vode na vjenčanje, ona se sakrije za peć, brani se i gorko plače: najposlije moraju je kao silom odvesti i posaditi na kola. Pjesma pak ovako glasi:

Jakci po mnie przyjedziecie, matuli pytajcie,
A jeśli mnie w domu niéma, to mnie szukajcie,
Ja się wam będę wzdragała,
S wami nie będę siadała
Gwaltem mnie bierzcie! [2])

ε) Sastanci na kojijem se vjeridba upućuje i ugovara.

Ženidba, taj najglavniji dogodjaj za svega čovječeg vijeka, valja da ima i svoje pripravne stepene, koje, osobito u Slovena, sastoje u nekoliko svečanijeh sastanaka, gdje bivaju uvodni i uglavni ugovori za buduću ženidbu, i ovi spadaju pod pojam vjeridbe (sponsalia). Ali se ni vjeridba vazda ne čini tako iznenada, niti medju osobama, koje se slučajno jedno u drugo zagledaju, a vazda se ne uzimlju ni susjedi, koji se od djetinjstva poznaju — nego često je čovjek prisiljen, da i medju nepoznatijem ljudima traži sebi do smrti druga. Načini, kojijem to biva, različni su, ali u opće poznati i mi ne trebamo o tomu ni riječce da progovorimo; ipak dva tri originalna načina, za koje obaznasmo, da se njima u opće oznanjuje, da je neko za udadbu ili za ženidbu spreman, nećemo da mimoidjemo.

U Srijemu, po g. Sandiću, gdje je djevojka za udadbu, osim običnog vijenca o Ivanju dne (ljeti), koji se na krov baca, meću i vijenac na dovratak na avlijskijem vratima. U Banatu (okolo Bečkereka) drugi je znak tome, što o velikijem blagdanima obično prostru po koji ćilim preko avlijskog zida i to: osim da znači, da je djevojka za udaju, čini se i radi toga, da bi se vidjelo, da je djevojka radilica.

U Sandomirskom vojvodstvu običaj je, da su vrata one kuće, gdje je djevojka za udadbu, nakapana bjelilom, i to se bjelilo tek drugi dan, po što je djevojka za muža odvedena, zbriše [3]); a u Krakovskoj okolici ne samo vrata nego i kuća bude bjelilom našarana [4]).

U Petrogradu, opisuje nam Kohl, javni godišnji sastanak djevojaka, koje se žele udati, i mladića, koji su radi ženiti se: sastanak, koji je mnogo nalik na javni sajam. Taj je običaj svakako iz naroda izišao, jer tamo i nedolaze nego samo oni razredi pučanstva, koji se najtvrdje drže starinskog

---

[1]) Этногр. Сборникъ. VI. Программа 10; Матеріалы . . Пермская губернія II. 554.

[2]) Wojcicki. Piésni ludu II. 30 Da posvjedoči, da je negda bježanje djevojaka obično bilo i u Čeha i u Poljaka, učeni Erben se pozivlje na pjesme pod brojem 2, 7, 8, 9: 10. svoje zbirke (prvog izdanja), isto kao i otmica, za koju se pozivlje na pjes. 75 pomenute zbirke i na 253 druge svezke u zbirci Vojcickoga. Sravni i rimsku domum deductio u Rossbach, Röm. Ehe 328 seq. A za Arbanase, Novogrke i Vlahe. Hahn, Albanesische Studien 145, 196.

[3]) L'Univers. Europe 10. vol. 239 sq.

[4]) Mączynski. Włościane . . 78, 79.

Digitized by Google

načina ruskog života. On o tome kazuje od prilike ovako: Na drugi blagdan duhova u Ljetnom Sadu saberu se svikolici odrasli trgovački sinovi i kćeri na ogled. Djevojke se odjedu i obuku što ikad ljepše mogu, ali mnogo više nego na estetiku gledaju, da najbogatiji ures na se stave; i uprav što se ogromne množine zlatnoga, srebrnoga i bisernoga uresa tiče, teško je štogod tomu slična igdje vidjeti. Djevojke stoje ili sjede poredjene a za njima njihove matere. Mladići pak sa svojijem očevima šetaju se ispred djevojaka zarumenjenijeh od stida, te kad su se siti nagledali prirodne i umjetne ljepote i bogatstva, te je svaki svoju zagledao, do osam dana biva prvi posebni sastanak. Ovaj je običaj pošljednijeh godina podobro oslabio i počeo se je gubiti sve više i više, ali ni do današnjega dana nije sa svijem izčeznuo [1]). G. Ivanov-Želudkov tomu pridodaje, da su vazda snahe tu pritomne i da mladić netreba, nego joj nogom na nogu stati i ona odmah ide š njim na stranu i kaže mu: ko je označena djevojka, koliko ima prćije itd. Ako on hoće, ona ga tu odmah i s njezinom materom spozna i dogovore se kad će biti смотрины.

Velikoj važnosti, koju ima ženidba u opće kod Slovena, odgovara potpuno množina sastanaka za preliminarne dogovore, isto kako i bogatstvo obreda, formula itd., koji su u običaju na tijem sastancima. Premda se u svijeh slovenskijeh plemena glavni vjeridbeni i svadbeni običaji na jednakoj ili

---

[1]) Petersburg in Bildern und Skizzen I. 76—78; Jerrmann, Bilder aus St. Petersburg 98. Slični tijem javnijem sastancima bivali su u prošastom vijeku i u Ugarskijeh Rusina, Slovaka a i u Magjara: samo što ovdje nalikovaše više javnom trgu, nego što u Petrogradu, pa su se uprav i zvali, barem u Magjara, tijem imenom (leány-vásár). Za Rusine evo što u opće pripovijeda Božena Němcova: Taki djevojački trg bivao je dva put na godinu u krasnom brodu kod Vasilijanskog manastira, gdje su se djevojke i udovice sa svojijem rodjacima kao i mladići sa svojijem sakupljali. Mlade djevojke dolazile bi okićene vjencima i pantljikami, udovice po glavi povezane. Sakupljalo bi se po nekoliko tisuća ljudi. Kadgod je momak i u naprijed znao koju će izabrati, a djevojka je znala ko će po nju doći, ali jih je mnogo bilo, koji bi se tu po prvi put vidjeli. Obično bi momak pristupio k djevojci, koja mu se dopadala, pa bi joj, pružajući joj ruku, sasvijem naprosto kazao: „Ako trebaš momka ajdmo u popa“! — a kad bi mu djevojka dala ruku, on se je nagadjao sa njezinom familiom, što će za nju da uzmu, i kad bi se pogodili, otišli bi u manastir, gdje bi jih pop vjenčao. Zatijem bi pili, jeli, igrali, pa tad i doma odlazili.

Kadgod na tijem sajmovima bilo je i svadje; ako djevojka nebi htjela momka — njezini rodjaci, razumiju se, bili bi na njezinoj strani, a momak nebi htio, da je se odreče. Ali, bi li bio momak od bogate kuće, rodjaci bi je sami prisilili i proti volji, da otide zanj. Kadgod naprotiv momak i djevojka bijahu dogovoreni, a njihovi srodnici tomu protivni; tad bi obično momak djevojku oteo — a zatijem su prinudjeni bili, da mu je dadu. Taj je običaj trajao, kaže Němcova, sve do g. 1720., jer su te godine bili zabranjeni ti sajmovi i od tada i u Rusina zavlada vjeridba i ženidba. (Mi bismo radije kazali, da je i u Rusina od vajkada bila i formalna vjeridba i ženidba, kao i u drugijeh Slovena, a da su ti sajmovi bili iz početka ili kao neka opća priprava k vjeridbi ili kao osobiti modus, koji je može biti s vremenom prevagu dobio: isto kao što, pošto ovaj zabranjen bi, opet normalni način prevagu dobi.)

Takovi su sajmovi bivali i u Marmaroškoj stolici: u Satmarskoj stolici bivali su o Mariji Mandaljeni, a u Biharskoj sakupljahu se Valaši o Petrovu dne na taj sajam sve do početka našega vijeka. U Sabolčkoj stolici idući na odpu-

Digitized by Google

srednoj misli osnivaju, ipak kako i na drugome mjestu već kazasmo, nalazi se mnogo i provincijalizama koje radi sravnjivanja treba dakako navesti.

I samo se sobom razumije, da nam vjeridbene običaje treba napose od svadbenijeh opisati: ali i same vjeridbene radi bogatstva, i radi razlike nazivanja pojedinijeh sastanaka, usilovani smo na dvoje razdijeliti. U prvomu ćemo dakle odsjeku priopćiti, tako rekavši formalnu stranu: to jest broj sastanaka, nazvanje svakoga, kojijem redom slijedi jedan drugomu, gdje biva, ko su osobe što se sastaju, riječju: prvi odsjek ima biti kao okvir, u koji će doći slika opisana u drugom odsjeku. Mi znamo, da ćemo na taj način prilično i umnožiti govor, i ponavljanjem već napomenutijeh imena i stvari kadkad i dosaditi čitatelju — ali smo se voljeli izložiti opasnosti, i dosadni biti, nego radi kratkoće nerazumljivi ili nejasni. Nepotpunost, koju će čitatelj i ovdje kao i u naprijed naći, mi smo već gore jedan put za svedj opravdali, izlišno je dakle o tome već širiti govora. Sada pak na samo djelo:

Štajerska. Ovdje se ljudi za vjeridbu najmanje dva puta sastaju a stoprv treći put, da jim se obeća djevojka. Najprije mladoženja pošalje posrednika k djevojčinim roditeljem, koji, ako su skloni, ustanove dan, kad će da dodju pregledati mladoženjinu kuću i imanje; tek tada dopusti se mladoženji, da dodje na ugovore. [1])

Istra. Kod ovdješnjeh hrvatskijeh seljaka valja mladoženji triput šiljati prijatelje, da zanj djevojku prose prije nego mu bude obećana. [2])

Hrvatsko primorje. Osobito okolo Senja momak ide glavom k djevojačkom ocu (pošto se je uvjerio, da mu djevojka nije protivna), da prosi od njega kćer, ako i on privoli, tad dava obilještvo djevojci. Za tijem ustanove kad i gdje će biti prsten (svečano zaručenje. [3])

Hrv. vojnička granica. Jović u opće kaže, da ovdje otac ili koji drugi kućanin ide da prosi djevojku, ali za odgovor ustanovi se rok i tad dodje i mladoženja da vidi djevojku. To se zove ići na ogled. Za tijem idu kupovati darove sa mladoženjom. Toprva iza toga bude jabuka (kako drugovdje zaručenje), i tad se ugovara kad će biti svadba. [4]) U Ličkoj krajini, najprije je prošnja a zatijem zaruka, gdje momak dava djevojci obilježje. [5])

Slavonija. Kad je odlučilo momkovo srce, ide on s jednijem ili s dvojicom svojijeh rodjaka na prosidbu. Kad što momak i neide, nego samo pošalje svoje ljude tamo, da dadu novce djevojci. Prelazeći pak na pojedine predijele, opisatelj kazuje: u Djakovštini mati najprije govori s djevojkom

---

sty u Maria Poč, bivali su uzgred tu i sastanci, gdje su se svadbe ugovarale. Taj običaj morao je biti tad veoma raširen medju Rusinima, Vlasima i Magjarima, i cijena za djevojke bila je po svoj prilici velika, jer knez Rákóczy naredjuje Satmarskome vojničkom zapovjedniku, da nedopuštava plaćati za djevojke tako mnogo novaca, jer to dovodi kuće na uboštvo: nego da naredi, da se za nijednu djevojku nesmije više od 30 for. platiti ili uzeti. Od svega toga neostaje danas nego uspomena. (Obrazy . . u Čas. česk. muzea g. 1859. str. 101—102. Šteta što spisateljka nije navela izvora, gdje je ovu vijest crpila.) Sravni i игрища u Nestorovijeh Drevljana, Radimiča, Vjatiča i Sjeverana. (Ljetopis X. izd. Miklošićeva.)

[1]) Seidl, Wanderungen. II. 70, 71.

[2]) Die Illyr. Provinzen 157.

[3]) Hrvatska Danica g. 1845, br. 12.

[4]) Ethn. Gemälde . . 113—115.

[5]) A. V. Rastavčić u Hrv. Danici 1845, br. 35 i slijed.

Digitized by Google

i kuša je: ako nadje, da je voljna, tad pošalje sutradan u veče oca i još koga da je daruju. Ako li djevojka momka nezna, onda po prosiocima poruči da dodje na uglede, i onda će kazati hoće li ili neće. Osobito u Velikoj, Kaptolačkoj i Stražemanačkoj župi, kaže opisalac, da roditelji isprose djevojku iz trećega ili četvrtog sela, a mladijenci se i nepoznaju, dok na vjenčanje nedodju. Djevojka rijetko da će odma prvu večer novce uzeti, nego je valja dulje vremena moljakat i to nešto radi stida, a nešto da se razmisli i čuje mnijenje svojijeh rodjaka. Drugo veče poslije primljenih novaca ili prstena ide sam momak k djevojci, kojom se prilikom dogovori s njezinim roditeljima, kad će biti mala riječ, ili, kako u gradiškoj Regimenti vele popit, i tamo ide namijenjeni svekar, svekrva i dva susjeda. U Brodskoj Regimenti isti dan na večer ide otac sa zaručnikom i budućijem starijem svatom k djevojci sa buklijom, da ustanove kad će biti velika riječ. Velika riječ u Velikoj zove se rukovna. Čim se u crkvi treći put mladijenci oglase i to bude u nedjelju pred onu srijedu, kad će biti vjenčanje, drži se zapoj ili jabuka: u Velikoj kažu oručica. [1])

Srijem. Da se ugovori ženidba, ovdje se hoće još više sastanaka, nego je po okolnijem predjelima obično. Prije svega otac zamoli kakva poznanca, da propita jesu li djevojci otvorena vrata, i ovaj predhodnik zove se sprovodadžija. Kad ovaj donese dobre glasove, tad ide otac momkov s istijem posrednikom, koji se sad zove navodadžija, k ocu djevojčinu, da je kako malo obilježi. Za tijem idu opet, ali sad ide i momak, da vidi djevojku, i ako jim je po volji, da ugovore vjeru. Sad dolazi ugledanje kuće momkove. Na ugledanje ide obično otac, mati i brat djevojčin: ako ovijeh nema, tad ko je najbliži u svojti. Sad se tek dogovaraju, kad će doći na proševinu, gdje se daruju. Najpošljednji kao zvanični sastanak pred svadbom, jest, kad idu u varoš da kupe ruho. [2])

Bačka. Ovdje idu k djevojci najprije na prsten (kao drugovdje prošenje), zatijem na jabuku a po trećom na ugovor. [3])

Mostar u Hercegovini. Prije svadbe nema nego samo vjeridba ili prosidba. Prije prosidbe iskuša mladoženja preko oca ili drugoga koga, bili mu mogla biti djevojka na koju smjera, pak ako su povoljni glasovi, tad se ide na prosidbu. Na prosidbu (koja biva obično noću radi turskog straha) ne ide mladoženja, nego mu otac ili brat ili kogod drugi od rodbine. Kad bi se po nesreći tu pokazalo, izrijekom ili mučki, da ne dadu djevojke, tad idu opet u drugu, treću kuću, sve dokle isprose djevojkn, jer sjutra kad bi se obaznalo, da su prosioci jalovi, bilo bi poruge do mile volje. Tako se kadkad dogodi, da se i siromaška djevojka i nehotice udade za bogata momka. Neki ugovaraju odmah pri prosidbi, a neki i poslije, kad će biti svadba, a neki opet vode djevojku te iste noći. [4])

Kninska krajina u Dalmaciji. Najprije ide momak sa jednijem od svoga roda k djevojačkoj kući, da je zagleda i ako jim se svikne, odmah je ištu od roda njezina. Ako su rodjaci zadovoljni, pa i djevojka pristane, tad se dogovaraju, kad će biti formalna prošnja. Prošnja bude obično petnaest dana poslije zagledačine, i tu se svečano sklopi ugovor. Na prošnju, kadkad ide a kadkad i neide momak, nego sami njegovi. Obično deset

---

[1]) Ilić, Narod. Slav. običaj 34—43; Čaplović, Slavonien . . . I. 179.

[2]) Srbski Ljetopis 1845. III. 35—42.

[3]) Vuk, Rječnik sub Kolači.

[4]) Ato Marković u Srb. Dalm. Magazinu g. 1861. str. 97—99.

Digitized by Google

dana po prošnji biva oblaza, t. j. mati momkova sa još jednom ženskom dolazi da pohodi djevojku. Na oblazi bude dogovor i darivanje. [1])

Konavle. Momak sa očinijem dogovorom izabere jednog rječitog prijatelja, koga šalju u kuću djevojčinu, da je prosi, i taj se zove starisvat a to prošenje zove se ovdje ugovaranje. Za tijem dolazi prstenovanje. Za prstenovanjem još nije djevojka sasvijem obilježena, nego tad odrede dan, kad će da idu u grad kupovati obilježje, koje, razumije se, vjerenik plaća. Nętom je djevojka tako obilježena, drugi momci ne smiju više oko nje obigravati (grof Pucić).

Risan u Boci Kotorskoj. Prosidba se ovdje ne zove tako, nego kao i u Crnoj gori i u dubrovačkom kraju i malo ne svud po primorju: vjeridba ili vjera. Prosiocima se kaže, da dodju tek za osam dana po odgovor, za koje vrijeme posavjetuje se otac sa cijelom svojtom, a i kćer preko matere i sestre upita, je li joj milo. Na dan odredjeni za odgovor svršuje se svečano vjera. [2])

Crnagora. Pri vjerenju ugovara se, kad će biti svila (to je, što je drugovdje prstenovanje). Svila biva obično dvije tri nedjelje prije svadbe. Na svilu dodju trojica od mladoženjine strane, i ugovaraju kad će biti svadba; vjerenik ne ide na svilu. [3])

Jadar u Srbiji. Najprije se ide na prosidbu, pa kad hoće da prstenuju djevojku i da ugovaraju, kad će je voditi, onda se kaže: otišli su na kolače. [4])

Bugarska u opće. Ovdje se najprije šalje koji srodnik ili srodnica, koji se zovu svat i svatica, k djevojčinoj kući, da kuša, bi li je dali. Tomu posredniku roditelji djevojčini daju tek sjutri dan odgovor, ako je povoljan odgovor, i je li svat našao sve u redu u djevojčinoj kući, biva do koji dan godež (pogadjanje), i to biva u djevojke doma. [5])

Kukuš u Bugarskoj. Prošenje u roditelja djevojčinijeh, zove se мали армасъ. Poslije nekoliko mjeseca biva gozba u nevjeste, i to se zove зелена китка, jer momak zajedno s darovima nosi joj i zelenijeh kita. Dvije nedjelje prije svadbe biva големъ армасъ. Vjeridbeni formalni sastanci završuju se gozbom, koja se zove руба. Ova biva sedam dana pred svadbom. [6])

Ugarski Rusini. Najprije ide baba da kuša, može li prosilac doći: pa tada ide starosta na obzorí. Za tijem bivaju svatanký (ugovor). [7])

Laborski Rusini u Ugarskoj. I ovdje baba upućuje privatno posao; za tijem je prosidba, na koju ide otac sa svojim susjedom. Tu se ustanovljuje kad će biti посмотрени углины, na koje dolazi otac djevojčin, da pregleda kuću i baštinu zetova oca, i tad rokuju, kad će biti обрученіе ili заручины. Na zaručenje ide otac i sin sa nekoliko muških od rodbine i sa starostom, koji valja da je dobar govornik, jer je on duša te svečanosti, i valja da je dobro oboružan poznanjem bibličkijeh izrjeka i priča. Isto tako rječit i sposoban treba da bude i выдавця sa strane djevojčine. [8])

---

[1]) Sim. Dobrijević u Srb. Dalm. Magazinu g. 1861. str. 110—113.

[2]) Vuk, Kovčežić .. 44 i slijed.

[3]) Medaković, Život.. 37 i slijed.; gledaj i L'Univers pittoresque, Europe, vol. 39, par. 1. pag. 197 i 278. Za prosidbu u susjednijeh Arbanasa, sravni Hahn, Alb. Studien 143.

[4]) Vuk, Rječnik sub Kolači.

[5]) Arkiv za povj. Jug. VIII, 247—252.

[6]) Miladinovci. Бълг. нар. пѣсни 517—518.

[7]) Bož, Němcova u Čas. česk. muzea g. 1859 str. 101.

[8]) Kraljicki u Науков. Сборнику g. 1865., 138—140.

Digitized by Google

Polješuki i Vužani u Grodnanskoj guberniji. Kad je svaha posao dobro uputila, tad idu na prošnju svati (ovi treba da su oženjeni) ili otac mladoženjin ide s jednijem svatom. Kad dodju tamo, premda su roditelji sporazumljeni potpuno, a i kći nije proti tomu, ipak po običaju valja joj bježati i sakrivati se u susjeda, i kadgod prosiocima valja dva tri puta dolaziti, dokle najposlije jedna udata žena dovede djevojku na ugovor. Taj ugovor i ovdje se zove заручины ili запоины. [1])

Velikorusi u opće. Svaha, koje prije nego ikakav javni ili polujavni sastanak bude, imaju prosiocima diplomatičkijem načinom prokrčiti put — ima jih dvije vrste: ili je starija ali vazda vještija ženska iz mladoženjine rodbine ili je svaha po zanatu, kojoj je uprav glavni posao, biti posrednicom ženidba u svojoj okolici. [2]) Hoće li se služiti svahom prve ili druge vrste, odlučuju srodnici zetovi isto kao i o osobi svahe. Prava svaha po zanatu znade ne samo svekolike familijarne podrobnosti s jedne i druge strane, nego ima kod sebe takodjer i spisak djevojčine prćije. Svahi po zanatu ne samo da plaćaju njezin trud, nego je darivaju i po svadbi o svakome velikom prazniku, o imeninam, pri krštenju itd. Ako se momak i djevojka nepoznaju, svaha ugovara смотрины. Prve smotrine bivaju u crkvi ili na šetnji ili u kakva poznanca; druge u nevjeste doma, gdje zet pod kojijem mu drago izgovorom dodje, da bi se osvjedočio, je li djevojka za dobru domačicu odgojena. Tom prilikom niko do mlade ne razlijeva čaj, da bi pokazala svoju vještinu — a kućani nastoje na svaki način, da opiju mladoženju, da bi iskusili, nije li pijanica. I rodjaci s jedne i s druge strane hoće, da spoznaju zeta i nevjestu. Sad dolazi сватовство, koje se šalje k djevojci, tek kad se o tome u zetovoj familiji общимъ голосомъ vijećalo, i na koje idu ne veće svahe, nego muški svati. Za svatovstvom dolazi сговоръ, koji biva ili istog dana ili koji dan poslije svatovstva. Na sgovoru utvrdjuje se formalno to, što je kao natuknuto bilo na svatovstvu, i ugovara se o prćiji djevojčinoj. (Ivanov-Želudkov).

Donski kozaci. I ovdje je početak svemu svaha, za tijem je formalna prošnja, a iza toga ugovor i рукобитье, a po rukobiću biva obred, koji se zove подушки; najposlije u oči svadbe дѣвичникъ. Taj je isti red i u predjelu Donskijeh Kozaka, u seljaka koji nijesu vojnici. [3])

Kalužka gubernija. U Mješcovskom ujezdu ili svaha ili momkova mati, idu da poravne put pobližemu ugovaranju. Zatijem dolazi ugovor, koji se zove лады. U oči svadbe biva курникъ. [4]) U Malojaroslavačkom ujezdu, kad svaha svoj posao svrši, idu zetovi roditelji u djevojke na запой, gdje biva svečani ugovor. [5]) U Taruškom ujezdu, kad je izabrana nevjesta, roditelji šalju samoga mladoženju, da pokuša, bi li djevojčini roditelji zadovoljni bili. Po tomu je javno сватовство, na koje ide otac, mati i još ko od bližnijeh srodnika. Za tijem je пропой, a istom u oči svadbe вечерины [6]).

Kazanska gubernija. Iza svatovstva ide mladoženja, sa svojim

---

[1]) Матеріалы . . Гродненская губернія I. 832, 833.

[2]) Sravni Du Meril, Des formes du mariage 7; Weinhold, Die deutschen Frauen 207. seq.

[3]) Метеріалы . . Земля войска донскаго 425, 427; Koch, Reise durch Russland 105.

[4]) Матеріалы . . Калужская губернія, 164, 165.

[5]) Ibid. II. 173, 174.

[6]) Ibid. II. 177, 178.

Digitized by Google

roditeljima k djevojčinijem, te se odmah dogovaraju o prćiji itd. Kad je to gotovo, bude svečano zaručenje. [1])

Petrozavodski i Povjenecki ujezdi u Oloneckoj guberniji. Kad su već metnuli oko na djevojku, idu svati i svaha большимъ ili малымъ поѣздомъ, po razmjerju zetova imanja, da prose djevojku, i to biva ob noć. Na svatovstvu uglavljuju dan, kad će biti приказы ili отказы i to je obično dva tri dni po svatovstvu, ali po želji prosilaca, to može biti i taj isti dan. Bili taj ili drugi dan prikazi, ujedno š njima biva i рукобитіе. Dva tri dni po rukobiću a negdje i isti dan biva порученіе, i to je formalno zaručenje. Po zaručenju budu u nevjeste kadgod još dva tri вечерника, od kojijeh se pošljednji u srednjijem ruskijem gubernijama zove дѣвичникъ. Na te večernike dolaze srodnici sa obje strane. [2])

Permska gubernija. Prosidba preko svata zove se сватаніе. Ako zaprjeke nema, dolazi za tijem просватаніе, gdje je djevojka definitivno obećana. Обрученіе (zaručenje) je tek u oči svadbe. [3])

Bjelorusi u Vilenskoj guberniji. Opisatelj ne navodi nego samo prošnju, koju nazivlje запоины i za tijem odmah prelazi na svadbu. [4])

Prinjemanski Bjelorusi u Grodnenskoj guberniji. Svatovstvo, ako je srećno bilo, zove se заручины. U nekijem mjestima te zaručine bivaju drugi dan zajedno sa запоинами: opet u drugijem po prvoj заповѣди (proglašenje u crkvi. [5])

Krakovska okolica. Što u Rusa obično svaha, to ovdje swach čini. Kad je to gotovo, ide mladoženja s ocem ili kakvijem drugijem rodjakom k djevojci na oświadczyny. Tad dolaze zaręczyny, gdje bude blagoslov, ali se to može učiniti i istog dana, kad su i oświadczyny. [6])

Slovačka u opće. Najprije mati šalje kakovu babu „ohnisko obzerat“ ili kako u okolici Brezna kažu „na dovedy“, gdje ona kuša, jesu li roditelji djevojčini zadovoljni, ali tek drugi dan dadu joj konačni odgovor. Sad se uglavljuje kad će biti pripovedy, na koje ide mladoženja s pytačem starosvatom, kojega izabere obično u svojoj rodbini. Za tijem dolazi zaručenje. [7])

Češka i Morava. Kad je medju mladoženjom i djevojkom bila umluva, tad dolaze svečane namluvy u roditelja nevjestinijeh doma; tu dolazi mladoženja s ocem ako mu je živ, sa kumom, sa dva svjedoka i s govornikom — a tako isto i nevjesta imade svoga kuma, dva svjedoka i govornika. [8])

Obje Lužice. Na prošnju ide momak sa oženjenijem prijateljem, koji se već prije postarao, da razvidi jeli momak po ćudi djevojčinijem roditeljima. Pratilac momkov zove se gornjolužički braška, družba, a donjolužički pobratř, ražišel. Toga jim dana nedavaju odgovora, ali ako se je nadati, da će odgovor povoljan biti, počme momak češće k djevojci dolaziti. Te po-

[1]) Erdmann, Beiträge . . . I. 59, 60.
[2]) Пѣсни III. 348—388. Rybnikov.
[3]) Матеріалы . . Пермская губернія II. 585.
[4]) Ibid. Виленская губернія 624, 625.
[5]) Ibid. Гродненская губернія I. 827, 828.
[6]) Mączynski, Włościanie . . 81—83. Opisanje Förstera u odsjeku Pologne u Univers pittoresque, Europe vol. 10. p. 239, 237, rekli bi smo, da nije točno.
[7]) Bož. Němcova, Čas. česk. muzea; Pronay, Skizzen . . pag. 4, 5; Richter, Wanderungen . . 228, 229.
[8]) Kulda, Svadba . . 9 i slijed.

Digitized by Google

sjete zovu se gornjoluž. vuhlady a dolnjoluž. hugliedy, ugljedy, i traju sve, dok mu se ne dade presudni odgovor. Sastanak, na kome se dava taj odgovor, zove se na słowo přińć. Medju tijem i roditelji djevojčini sa kćerom i nepozvati dodju, da obidju kuću i imanje mladoženjino. Za tijem je zaručenje, koje se u gornjoj Lužici zove slub a u donjoj zlub. Iza toga dolazi připowjedanje, donjoluž. zapowedanje. [1])

ζ) Simbolični obredi, običaji i svečane formule na vjeridbenijem sastancima.

Svaki znanstveno izobraženi pravnik zna, koliko je važno poznanje pravnoga simbolizma za objašnjenje historije razvitka narodnoga prava. Kako i vjeridba ima svoju pravnu stranu, evo nas da ovdje u posebnome poglavlju nekoliko primjera navedemo, koji su spojeni s tijem ženidbenijem ugovorima. Premda bi i sami simbolični obredi, koji se čisto na mitologiju odnose i kojijeh je na vjeridbenijem sastancima osobito mnogo, podobro razjasnili one, koji imaju više pravni značaj, ipak mi ne možemo te za sada potpuno u obzir uzeti — jer bi tad trebalo opisati cijele te sastanke do najmanjijeh sitnica — a to nikako nije naša zadaća. Mi ćemo se dakle samo na one mitologičke, i to kao mimogred obazreti, za koje nam se bude činilo, da bi mogli više ili manje razjasniti taj ili onaj odnošaj.

Naša zadaća nije ovdje ni razglabati ni odgovarati na pitanje: da li simbolični obredi, koji su kod vjeridbe i svadbe u opće, postaše radi siromaštva jezika, koji nema za svekolike odnošaje dovoljnijeh izraza, ili iz prirodnoga čovječeg nagona k simboličkom izrazu — isto tako mi nećemo mariti pa po tomu ni razabirati, dali neki simbolični obred zastupa stvar, ili osobu ili djelo; ili je u običaju radi same svečanosti (solemnitatis causa). I na njihovo značenje nećemo se osobito obzirati, ali (što nam se čini mnogo važnije), gdjegod nadjemo, da je neki simbolični obred samijem narodom rastumačen, budući to za nas do neke granice interpretatio autentica, svud ćemo to navesti. Isto ćemo tako navesti, gdje ga nadjemo, i osobno tumačenje pojedinog izvornog opisatelja, jer je njegovo mnijenje, manje ili više, ipak pod uplivom narodnoga mnijenja izrečeno. Mi ćemo samo, i to po naravi ovoga spisa, bilježiti facta naprosto kako smo i u koliko smo ih za neko mjesto ili kraj u izvorima naći mogli ne popunjajući konjekturalno ni u čem.

I to malo stereotipnijeh izrjeka ili formula, što nam do ruka dodje, isto ćemo tako navesti ne upuštajući se ni u kakvu klasifikaciju. Sistematičko rasporedjenje i simbola i formula po njihovu unutrnjem i zdvornjem značaju, isto kao i tumačenje njihovo, moći će se tek onda preduzeti, kad se više gradje sakupi.

Istina je, da na ovijem sastancima bude obično uglavljeno i o prćiji i o daru za djevojku i o drugijem odnošajima, koji se imetka tiču, i premda to sve ima i neki upliv na osobne odnošaje medju mužem i ženom, mi smo ipak radi višijeh uzroka odlučili, na ovom ih mjestu izostaviti, i malo niže u posebnom poglavlju o njima govoriti.

Na vjeridbenijem sastancima kod svakog naroda medjusobni su darovi u užem smislu podobro u običaju — ali mi možemo bez straha kazati, da se nigdje u takoj mjeri ne nalaze, kako u Slovena. Ovdje nema sastanka, ne samo medju vjerenicima nego ni medju njihovijem roditeljima, rodjacima i kućanima, da se nemisli šta će se darivati. Kako su u ovome poslu vjerenici najglavnije osobe, naravno je, da su oni i u tome prvi, jer oni naj-

[1]) Haupt i Schmaler, Wend. Volkslieder 228, 229.

Digitized by Google

više darova i daju i primaju. I o ovijem darovima mi ćemo samo onda progovoriti, kad nam se bude činilo, da imaju poveću važnost ili za simbolizam ili za pravni običaj u sebi. Ostale nije nam moguće nabrojiti sve kolike. To isto nek rečeno bude o jelu o piću i o igranju. — Predjimo sada na pojedine primjere:

Slovenija. U Štajerskoj na dan zaručbine pošto je sve ugovoreno, preda mladoženja djevojci prsten i nekoliko talijera kao kaparu. To biva u večer o večeri pred svojtom, susjedstvom i roditeljima. [1]) Okolo Rogatca ova se kapara zove ara. [2]) U Pojku na zaručenju pred gostima zet i nevjesta legnu na prostrti pokrivač na tle, te jih svjedoci njime pokriju. [3]) Malo zatijem oboje ustanu a zet uzme nevjestu za desnicu, te je tri put okolo sebe obrne. Zatijem po tri puta jedno drugomu napije i pri tom se rukuju, a neki od gosti polijevaju im vinom ruke, a najposlije zet baci nevjesti novaca u skut. [4])

Istra. Za ovdješnje hrvatske seljake, kaže se, da prvi put prosioci i neulaze u kuću djevojčinu, nego s kućnijeh vrata kažu, rad šta dodjoše, a kućani jim odroče odgovor za osam dana. Nakon osam dana opet dodju, ali ni opet ne ulaze u kuću, da nebi obuće derali, a otac jim kaže, da se povrate do četrnaest dana. Ako im on medju tijem ništa protivna ne poruči, dodju i treći put, ali tad već ulaze uprav u kuću i sjedaju, da se goste. [5]) Istarski Morlaci pri zaručenju daju prsten djevojci i tijem je zaručena, a dogadjaj taj proglašuje se odmah pucanjem iz pušaka. I u Perojeza, koji su pravoslavne vjere, to biva skoro isto tako. [6])

Hrvatsko primorje. Okolo Senja kad se momak i djevojka dogovore, on joj na prvom sastanku dade jabuku (i u njoj zabodenijeh 5—10 for.), a od tole idu oboje k roditeljima, da jim to jave, pa ako nijesu zadovoljni, ona mu vrati jabuku i novce natrag; ako pak jesu, tad sami roditelji navijeste djevojci: „ako bi tí odstupila od ovoga momka, morat ćeš platiti dvostruko obilježtvo“ (dar momkov). Tom prilikom i ona njemu što god daruje. Za tijem rukuju se mladijenci, a otac ili ko drugi polije im ruke vinom za bolju vjeru „i da je tvrdje zavezano.“ Na zaručenju, koje se ovdje prsten zove, vjerenik osim prstena dava i još desetak for. Ali i za to ima svoj obred: Prsten i dar u novcu stave na kolač, a kolač na trpezu pa svekar ili koji drugi starac iz mladoženjine rodbine pita djevojku: „što je ovo“? Ona odgovori, da je „kolač i prsten“, na što joj on odmah natakne prsten na prst, a ona ga u ruku poljubi; kad se taj obred svrši, drži narod, da su vjerenici kao i u crkvi vjenčani, te da se ne mogu više rastaviti. Sada i gosti djevojku darivaju. [7]) Prije, nego je djevojka zaručena, ne nosi nikakva prstena, pa bila i najbogatija. Ali po zaručenju svaki svečani dan valja joj nositi najmanje po jedan od onijeh, što su joj darovani, drukčije bio bi kao znak, da misli razmetnuti vjeru. [8])

---

[1]) Seidl, Wanderungen II. 71.

[2]) Novice g. 1859. str. 20, 29.

[3]) Illyr. Provinzen. 153.

[4]) U starijeh Nijemaca tijem se zaglavljivala ženidba. Grimm R. A. 440; Weinhold l. c. 268.

[5]) Illyr. Provinzen 156. sravni i Selb i Tischbein, Memorie d'un viaggio pittorico nel lit. Aust. fasc. 7. fol. 4.

[6]) Istrien 160, 162.

[7]) Hrv. Danica g. 1845., br. 12.

[8]) Slavische Blätter 1865, Heft 10.

Digitized by Google

Hrv. vojnička granica u opće. Ako na ogledu, gdje dvoje mladijeh jedno drugo razgleda, jedno drugomu prigovora ne nadje, ugovara se dan, kad će da kupuju darove. Na jabuci promjenjuju se prsteni i mladoženja daruje djevojci jabuku (od toga i ime), a u jabuci bude zabodeno nekoliko srebrnijeh ili zlatnijeh novaca, dakako po mogućnosti mladoženjinoj. Osim toga valja mu, da obdari i njezine roditelje i braću i sestre. Tijem je djevojka formalno zaručena. [1])

Lička krajina. Na prošnji momak dajući djevojci obilježje, kaže joj od prilike: „Uzmi djevojko ovo obilježje, ako hoćeš dobre volje"; a kad ruku pruži, da primi obilježje, on pridoda: „Namijenjeno, neznam je li sudjeno, pazi, još ti jednom velim, da nijesi prisiljena, jer radi mladosti još nemožeš rasuditi na što rukom posežeš." Tad mladoženja natakne prsten redom nekoliko puta sebi i djevojci na prst, a medju tijem obje matere nešto potajno broje, ili mole, ili zaklinju, nezna se, jer ne će nijedna da kaže. Prsten vrijedio što vrijedio, valja da je u njemu crven kamen (za udovice modar). Izručivši jabuku odmah se pogode, da ako bi ona iznevjerila, da mora dvostruko obilježje povratiti, i da ima čekati neudata, dokle se god sadašnji vjerenik ne oženi, i teško da će sveštenik proglasiti s oltara novu vjeru (ovdje se kaže ozvati), dok se pogodba ne ispuni. To isto biva kad bi i vjerenik iznevjerio. I ovdje se zaruka zove prsten. [2])

Slavonija. U Djakovštini na prosidbi, ako je djevojka od prosaca novce primila, tad im domaćin spravi obilnu večeru, na kojoj se napija najprije udavači. Prosci, kad joj toče vino, bace nekoliko novčića u čašu — a ona, čim na zdravici zahvali, sve redom poljubi. Na malu riječ kad dodju kućani mladoženjini, ovaj ih ljubi i dariva; ali i oni darova sobom donose, kao bukliju, pogaču itd. Od male riječi počevši, pa dok se ne vjenča djevojka, svakoga kogagod na putu sreta ljubi: muške u ruku, ženske u obraz. I na velikoj riječi opet po običaju jede se, pije, dariva i celiva. Napomenimo samo, da kad svekar nazdravi svojoj snasi, napije se, spusti cvanciku u čašu i dade joj da zahvali. Uoči zapoja, koji je kod djevojke, gazda kuće, odkle je momak, uzme bukliju, te ide da pozivlje domaćina (susjed, koji se pri gozbi brine gotovljenjem jela i trpezom) i svatove: u kojugod kuću dodje, moraju svi kućani iz buklije da piju, ali u kojoj se kući buklija isprazni, tu je valja i napuniti, što svaki gazda rado i učini. [3])

Srijem. Ako se nijesu mladijenci prije poznavali, to momak razgleda djevojku na prosidbi i otac nuka sina, da dobro razgleda, jer što sad uzme, bit će mu za života. Tad ako mu se dopane, momak izvadi dar u novcu i metne na trpezu. Ali ga djevojka odmah ne prihvata, nego još stoji na sred sobe, i sad će njen otac opet reći: „Eto sad, ako te volja, a ti uzmi dar; ja te ne natjerujem." Ona tad kao razmislivši se, uzme ili prezre dar, ali je ovo pošljednje sasma rijetko. Ako ga uzme, tad ljubi svima ruku. Na ugledanju momkove kuće nema ništa osobita, samo što gazda obično ne govori istinu, kad ugledačima i ocu djevojčinu kazuje: „Evo gledajte slobodno: sve što vidite pred vama, to je Božje pak naše"; jer se obično tog dana posudi i u susjeda mnogo koješta, da se kuća čini bogatija. Na to će otac djevojčin pregledavši brzijem okom desno i lijevo od prilike reći: „Šta ćemo mnogo gledati? kad nijeste vi pomrli od gladi, neće ni ona, hajde da pijemo rakiju." Kad je svršeno pregledanje, tad se izljube i tijem je prija-

[1]) Jović, Ethn. Gemälde 114, 115.

[2]) Hrv. Danica g. 1835. br. 35 i slijed. priobćio A. V. Rastavčić iz Žitnika.

[3]) Ilić, Narodni Slav. običaji 37—45.

Digitized by Google

teljstvo još bolje utvrdjeno. Na proševini (to isto što je drugovdje prsten ili zaručenje) svećenik najprije pita dvoje mladijeh o slobodnoj volji, te jim na prosto blagosovi (ne pod potrabiljem) namjerenje njihovo. Oni sad jedno drugom dar daju: on njoj talijer ili dukat, a ona njemu peškir ili košulju. Sad momak ustane, poljubi sve starije u ruke, pa ide kući pješke ništa neokusivši, pa bilo daleko koliko mu drago. Ostali ostaju tu, pa se goste, pjevaju i darivaju. [1])

Mostar u Hercegovini. Prosci, kako već gore kazasmo, idu obnoć prositi djevojku; njihov vodja zove se stari svat. U djevojčinoj kući znaju, da će prosioci doći, te kad ovi pred vrata dodju, ako nadju, da su svijeće podunute i da je u kući sve mirno, mogu bogme znati, da nema ništa, pa idu na drugu stranu. U protivnom slučaju ulaze u kuću, odmah sjedaju za trpezu: ali istom trećom čašom prosac kaže što traži, i da je svečanije, digne se na noge, skine kapu, obrne se prema ikonama, prekrsti se, i tako proseći djevojku izvadi cekin, prsten i jabuku pred oca djevojčina (tu ne bude ni mladoženje ni djevojke) s riječima: „Evo znak, ako hoćeš, da budemo prijatelji.“ Tad ustanu, isto tako i otac djevojčin skine kapu, pa se prekrsti i s desnom rukom prihvati jabuku, cekin i prsten i stavi pred ikone rekavši: „Da bog da, da bude sretno,“ i opet sjedne. Tad prosioci izvade bukliju, što su sobom donijeli, te dadu piti ocu rakije. Za tijem je gozba. Pri polasku pošalje djevojka nekoliko maramica vezenijeh, kao uzdarje starom svatu, a otac predajući mu ih rekne: „Primi brate dar za dar za znak, kako ja dajem svoju kćer N. za tvoga brata N.“ [2])

Kninska okolica u Dalmaciji. Na zagledačini daje se djevojci jabuka i u njoj novaca. Na prosidbi kad prosioci sjedu za trpezu, bratučed dovede iznenada djevojku pak zaviče: „Ko se prima sestre moje?“ Tad jedan od prosilaca ustane i mjesto ženioca, koji i ako je tu, vrlo se stidan pokazuje, rekne: „Primam ja“; onaj opet triput pita: „Primaš li do volje i do nevolje?“. „Primam“, odgovori onaj do tri puta, „i do volje i do nevolje.“ Za tijem daruje izdavaču po ugovoru i uzme djevojku, š njom se poljubi i tri puta k istoku okrene, krsteći se i zazivljuć pomoć Božju i dobru sreću. [3])

Ostrvo Pag u Dalmaciji. Rohrer (koji je najviše iz Fortisa crpao) kaže, da ovdje, kad mladić dodje da prosi djevojku, da mu njezin otac najprije izbroji svekolike zle navike i nevaljalstvo svoje kćere, a ovaj tad kao da je opomene, da to nevalja, dade joj laku zaušnicu. [4])

Risan. Pri prvoj prošnji nema ništa osobita. Drugi put, kad momkov otac po odgovor dodje, pred cijelijem skupom srodnika s jedne i s druge strane, opet svečano prosi djevojku ovijem od prilike riječima: „Evo braćo u ime Boga ištem kćer N. našega brata N. za moga sina N., i ako mu se mili dat nam je, evo obilježje kao zalog vjere pred vama, da primi dobrijem časom i dobrom srećom, ako Bog da.“ Otac djevojački već se prije razgovorio sa svojima i sa kćerom, ali jih sad opet upita: „šta velite vi braćo moja?“ A oni mu odgovore: „mi velimo što i ti“; onda on reče: „dakle ja je dajem i Bog dao u dobar čas,“ pa uzme prsten od oca momačkoga i dade ga ženi svojoj na ostavu do svadbe; po tom piju rakije i tako je vjeridba svršena. Za tijem otac i djever idu k nevjesti, te je daruju novcem: i ona njima da-

[1]) Srbski Ljetopis g. 1845. III. 35—39.

[2]) Ato Marković u Srb. Dalm. Magazinu g. 1861. str. 97—99.

[3]) Simo Dobrijević, Srb. Dalm. Magazin 1861. str. 111, 112.

[4]) Slav. Bewohner II. 96.

Digitized by Google

ruje po nešto, osim toga daruju po nešto i svemu ženskinju u kući. Drugi ili treći dan ide vjerenik k vjerenici, običaj je, da se ona vazda od njega krije do vjenčanja; s toga poslije velike molbe dopusti mu se, da je vidi i došavši k njoj, zagrli je i kao na silu poljubi, po tom joj u ruke utisne cekin, a na prst natakne prsten. Ona se od toga svega brani, a gdjekoja jaka i pobjegne, a darovi im popadaju po zemlji. Vjerenik tom prilikom daruje sve kućane, a punica i ženskinje opet dadu njemu štogod uzdarja. Iza vjerenika ide njegova mati da posjeti snahu, ovdi je opet medjusobno darivanje. Na pohodu dade svekar svojoj snasi prsten.

Na nedjelju dana pred svadbu izidju na pijacu otac vjerenikov i vjereničin sa svijem prijateljima i ostalijem znatnijem ljudima od mjesta, i ovdje jih otac vjerenikov časti svekolike rakijom. On uzme u desnu ruku bocu rakije, na kojoj je jabuka, a u jabuci dukat, pa stane ovako govoriti: „Evo s dobrijem časom isprosio sam kćer N. brata našega N. za svog sina N., i prizvao sam vas, da pijemo po čašicu rakije, da rečete i vi, da jim Bog da dobar čas i dobru sreću, (pa pruživši bocu ocu vjereničinu), prijatelju moj, sretni da ti je čas.“ Otac vjereničin primivši je, skine s nje jabuku s cekinom, a bocu da najstarijemu njihovu poglavaru ili popu, koji uzevši je, napija i čestita sa svijem ostalijem. Taj isti dan vjerenik pošalje bocu rakije u tazbinu, da se i oni provesele kao i ovi na pijaci. Onaj cekin, koji vjereničin otac uzme s boce u jabuci, ne daje vjerenici, nego ga uzme upravo sebi (u kuću); za to se obično kaže „prodade kćer za cekin.“ U Risnu se škrinja (kovčeg) djevojčina nekoliko dana prije svadbe nosi k mladoženjinoj kući; ali kad djever zapovijedi, da je nose, brat djevojčin sjede na skrinju i neda je s mjesta krenuti, dok mu djever nepokloni talijer ili najmanje forintu. [1])

Crnagora. Prosci nose sobom na prosidbu bocu rakije ili vina, te kazavši za što su došli, nude oca da pije: ako uzme, te se napije, dobar je znak, bit će djevojka! ako ne, zaludu im muka. Drugi znak, da je otac privolio, jest, ako spravi proscima ručak. Treći je znak privoljenja, metanje iz pušaka kad prosci odlaze; ali se tijem samo kao navješćuje bližici prošenje i obećanje. Za biljeg, da je obećana djevojka, daju prosci zlatni ili srebrni novac, ili prsten ocu djevojčinu. Ako je pak ugovoreno, da djevojka dulje čeka, onda joj dadu i kapicu. Na svilu vjerenik osim darova šalje dvije boce rakije, jednu u djevojačku kuću, a drugu u selo, gdje je svojta djevojačka. Za tijem se skupi sve bratstvo pred crkvom, te se daje svakojem domaćinu, da pije od one boce rakije. Ovim potvrde svi bratstvenici svoju dobru volju, kako pristaju, da se djevojka udade u onu kuću, gdje je obećana. Iza svile ako jedno drugomu zabavi, te hoće, da ga ostavi, onda se pozivlju na megdan. [2])

Bugarska u opće. I prije nego svat ili svatica (ili kako u nekijem predjelima govore dvornik) otide kušati volju djevojčinijeh roditelja, bi li skloni dati kćer, momak se s djevojkom i prije razgovorio, i obojica medjusobnijem pitanjem: „šće li me zjeniš ili me lžiš“ jedno drugome riječ zadade. Na mjenežu rodjaci momkovi predadu djevojci od njegove strane (jer njega tu nije) zlatan ili srebrn prsten ili srebrne grivne (narukvice). I djevojčini roditelji daruju momku prsten. Ta oba prstena mati djevojčina uzme pa promijeni na krst. Sa mjenežom drži se, kao da je utvrdjena vjeridba i počnu već roditeljima čestitati: „cestita nevjesta, cestit zet.“ Djevojka pak pošalje momku kitu i zlato (n. p. dukat) za znak ljubavi. Na godežu,

[1]) Vuk, Kovčežić 44—51.

[2]) Medaković, Život .. 38—40; Vuk, Montenegro .. 78.

Digitized by Google

gdje se ugovor čini o troškovima svadbe i o prćiji, nema ništa osobita. Iza godeža sestra momkova donese godenici (sad se djevojka ovako zove) obilježe od momka, a to bude nekoliko dukata na nizalici, od toga časa godenica ne smije bez svoje zaove ići ni na kakvu zabavu. [1])

Kukuš u Bugarskoj. Na malom Armasu mijenjaju se znaci. Da su prosci isprosili djevojku, pozna se po tomu, ako vraćajući se nose preko ramena po komad odjeće, što im je djevojka darovala. Sutri dan kao za utvrdjenje vjeridbe šalje zet okolo tridesetero male djece, koju stara žena prati, i dvoje od te djece nose djevojci voća, kitu cvijeća i koji komad haljine. I nevjesta po istijem šalje momku štogod na dar. Na velikom Armasu dijele se darovi kao i na malom, samo što je ovdje viša svečanost: pri svrsi gozbe zet služi vinom svekolike goste i ljubi im ruke, iza njega isto to i djevojka čini. [2])

Malorusi. O svatovstvu po što su roditelji nevjestini, a i ona sama izjavila, da pristaju, uzme nevjesta ubruse (рушники), koje je od prije spravila, pa jih privezuje preko pleća старостамъ, a zetu vezuje ubruščić na desnoj ruci više lakta. Taj se obred zove, davati рушники ili знаки, i pošto je to svršeno, drži se kao sramota, ko bi udario od riječi nazad, pa bio vjerenik ili vjerenica. [3])

Ugarski Rusini. Kad je starosta na obzori došao, tu djevojke nema, nego se on sa roditeljima dogovara. Kad je to gotovo, tad dolazi djevojka i donosi starostu čašu vode i ovaj joj tom prilikom dava nekoliko zagonetnijeh pitanja, da razdriješi — i ako jih pametno razdriješi, tad je priznata, da je dostojna udadbe. Obično je taj ispit tako lasan, da bi najludje čeljade moglo odgovoriti. U večer kad imaju biti svatanky, zet dodje sa starostom a nevjesta je sakrivena. Mati kad položi na trpezu somun hljeba, ide da dovede nevjestu, da bi je prikazala zetu, premda se oni obično i od prije poznaju. Sad momak i djevojka kroz hljeb pružaju jedno drugomu ruke, rukujući se i promjenjujući ubruse za znak zaručenja. Tada ih roditelji blagosivlju pa počne gozba. Dva tri dni poslije zet šalje nevjesti dare i veliki kolač, a tako i ona njemu. U oči svadbe drugarice nevjestine viju vijence i šiju crveno-bijelu zastavu nakićenu cvijećem i pantljikama. Na vrhu koplja biva kita i u njoj zvonce, da bi mogao stjegonoša znake davati svatovima.[4])

Laborski Rusini. Na dogovoru medju materom nevjestinom i izaslanom babom nema ništa znamenita. Na prosidbi, odmah pošto se просогари približe djevojčinoj kući, ona uteče i sakrije se u susjede. Kad je počeo razgovor, nadju je i dovedu je, isto tako i susjed ide, da dovede zeta, ali za danas ne čine drugo, nego se zajedno napiju vodke pošto joj nazdravi: „Марьо дай Боже здоровья," a ona odgovori „дай Боже". Ni na dan gledanja, углины, nema ništa osobita; primjetiti je samo, da otac djevojčin obično sve tanko po tanko pregleda. Na обрученію kad je dospjelo pitanje выдавцы, koje upravlja старости, za što je došao, a ovaj mu odgovorio, govorom prepunijem bibličkijeh izrjeka, tad pita starosta svečano djevojku: Марько ци маешь тыдяку (volju) на того Ивана? i kad ona odgovori, da ima, zapovjedi im, da se uhvate za ruke, da zamijene ubruse i da se obrnu tri puta u nakrst i oni to učine. Opet biva biblički govor, i zatijem momak na zapovijest staro-

---

[1]) Arkiv za Povjest. Jugosl. VIII. str. 247—251, i Odžakov.

[2]) Miladinovci. Нар. бълг. пѣсни. 517, 518.

[3]) Этнограф. сборникъ. Программа 16. Za vjeridbene obrede Malorusa u prošastom vijeku, sravni Kalačova Archiv III. odsjek 6. str. 79, 80.

[4]) Božena Němcova u Čas. česk. muzeuma g. 1859., str. 101.

Digitized by Google

stinu stavlja kapu na trpezu, a djevojka mu zatakne kitu za kapu; tad kaže starosta djevojci: „stavi mu kapu na glavu“; ona posluša, ali je momak do tri puta skida, a ona isto toliko puta opet stavlja; tad starosta djevojku opomene, da je to učinjeno, da bi znala, da je muž glava ženi. Za tijem starosta naredjuje momku, da kaže: »što ljudi prose prosim i ja.« A kad to reče, opet dodje sa djevojkom nasred sobe, š njom se rukuje, promjenjuje ubrusce i tri puta se obrću, u zetovu ubruscu bude srebrn novac, a u nevjestinu sitni novci i orasi. Mati, ili ako nje nema, druga ženska iz rodbine, odriješi sebi ogrnač, pa ga prostre na tle, a zaručnici stupe nanj, tri put se obrnu i uhvate se za ruke. U to starosta izlijeva vodu iz suda obojici na glavu i nešto potajno mrmlja. Kad je to gotovo, mati uzme ogrnač, pak kako u šali ošine njime obojicu, tad se donosi одомашъ (magj. áldomas: upotrebljuje se i u Vlaškoj) t. j. vodku, koja se pije, kad se sklopi koji mu drago ugovor. Velikorusi to zovu могорычь ili литки. [1])

Poltavska Gubernija. I ovdje onaj, koji ide prosit djevojku, zove se староста; znak, da im djevojka nemože biti, jest, kad stave pred prosce tikvu ili kad ih varenom tikvom časte. Naprotiv kad privoljuju i djevojka i roditelji, tad daju starostama po ubrusac. [2])

Velikorusi u opće. Svati uputivši se u svatovstvo uzmu sobom piva i jediva, i pomolivši se Bogu idu k нареченной nevjesti, ali stranputicom da ne bi susreli popa ili vještieu, jer bi se to držalo za nesreću. Kad uljegu u kuću djevojčinu, kažu da su došli, da trguju, ali ne kažu odmah o čemu. Najposlije najstariji izmedju svata, kojijeh je do dva do četiri ali š njima mladoženje nema, izriče formulu: У васъ товаръ у нас купецъ. [3]) Premda se ta izrjeka nigda ne upotrebljava, nego samo kad traže djevojku, kućani čine se, kao da ne razumiju; i tad se svat još jasnije izrazi, da su oni poslani, da govore i da se bave mirnijem poslom, pa opet pridoda stereotipnu izrjeku: честнымъ пиркомъ да за свадебку. Ako je otac nevjestin zadovoljan biva savjetovanje, te ako je to izašlo povoljno, выютъ по рукамъ, t. j. svaki zavije ruku krajem svoje haljine, pa se tako obavitijem rukama rukuju obje strane, a jedan udari svojom rukom odozgor, pak tad piju могорычъ [4]) (литки, вспрыски), koji je u običaju pri svakom ugovoru.

Na сговору (помолвка=заручение) nema ništa osobita; napomenimo samo to, da kad buduća nevjesta časti vinom goste, da joj oni darivaju novac, a u to djevojke pjevaju, huleći ženidbu, i plaču, a to čini i помолвленная (nevjesta).

I pri svatovstvu i pri ugovoru zet i nevjesta kako glavne osobe sjede na častnom mjestu t. j. въ переднемъ углу, gdje obično sjedi domaćin ili kakav otmjeni gost. [5]) Treba napomenuti, da i prije ikakve prosidbe, ako su se momak i djevojka gdjegod sastali, i ona njemu i najmanju stvar po-

---

[1]) Kraljicki u Науковомъ сборникъ g. 1865. str. 139—147.

[2]) Bantyš-Kamenski, Исторіа малой Россій III. Примѣчаня 77.

[3]) Sravni i Puškinovu narodnu pripovijedku Женихъ u izdanju njegovijeh djela g. 1859—61. Tom. 2. str. 348.

[4]) Могоричъ kao znak zaključenog ugovora veoma je star i kod Malorusa, budući da u jednom kupovnom pismu od 1359 imaju i ove riječi: »А питъ могорычъ отъ Быбицкого отъ домъ за копъ грошен.« Vidi Сборникъ науковы 1855, str. 186 ili u Maciejowskoga. Historiji slavenskog prava, 3. izd. Tom. VI. str. 148.

[5]) Za vjeridbene običaje prijašnijeh vijekova, koji se skoro nijesu nimalo promijenili, sravni Žerebcova Essai . . . I. 405, 406.

Digitized by Google

klonila, drži se, da je ona tijem izjavila, da će biti njegova (Ivanov-Želudkov).

Donski Kozaci. Ovdje je svatovstvo dvostruko. Najprije ide zetov svat k roditeljem djevojčinim, pa ako ovi privole i oni izberu i sa svoje strane svata, koji se dogovara sa zetovijem svatom o ruhu i o svijem drugijem stvarima. Kad je to gotovo, ide zet sa svatom k djevojčinom ocu, i za znak obostranog privoljenja nosi sobom hljeba-soli.

Na рукобитію najznamenitije je, što zet i nevjesta pred srodnicima obje strane dodju nasred sobe, pa se rukuju, za tijem ih roditelji blagoslove, i najprije nevjesta služi vinom zetovu svojtu, a pak zet isto tako rodbinu nevjestinu, a na poslijedku se mladijenci medju se darivaju. Подушки bivaju nekoliko dana poslije u večer u nevjeste doma, gdje svakolika svojta dolazi, da pogleda приданое. Najprije zet i nevjesta sjedaju na подушки=jastuke, te piju vino i cjelivaju se, za njima svi mladići, koji se tu nalaze, uzmu sebi najmiliju djevojku, pa poredom i oni sjedaju i ljube se izvinjujući se riječima, „вино горко, надо подсластить." [1])

Koch nam opisuje zaručenje jednog bogatog donskog kozaka. On od prilike to ovako opisuje. Na рукобитю mati najprije privede nevjestu k zaručniku i to š njegove lijeve strane. Otac tada stupi preda njih, uzme kćeri desnu ruku, pak je stavi u momkovu desnicu, izričući na vas glas: „kćerce evo tvoga vjerenika", a njemu „sinko, evo tebi vjerenice." Tad nevjesta sama služi goste vinom. Pri svrsi pak predade zaručnik svojoj sudjenici nekoliko komada novaca, a ona njemu za uzdarje komad vezenoga platna, što je sama izradila. Na rukobitju bude cijelo selo pozvano. Zaručnicu darivaju svi srodnici i prijatelji prstenima, svilenim ubruscima itd. [2])

Maloje roslavecki ujezd u Kaluškoj guberniji. Ni na svatovstvu ni na zapoju nemamo ništa osobita, da opazimo. Nedjelju prije svadbe, ako su nevjesti roditelji živi, ako ne, dvije, počne выть (=zavijevanje =žalost, što joj do mala treba djevovanje ostaviti). Za to vrijeme svako jutro i večer sjeda obećana djevojka za trpezu, pa plače i nariče, a drugarice njezine netom joj glas začuju, trče joj na pomoć, te je redom grleći i one plaču i nariču cijele te nedjelje; njezine drugarice žive u nevjestinoj kući i pomažu joj krojiti i šiti ruho: pošljednje dane pred svadbu djevojka da bi izvan kuće pokazala svoju žalost, nosi tamni kaftan i na glavi bijel ubrusac.[3])

Taruški ujezd u Kaluškoj guberniji. Već na svatovstvu se ugovara o клодкѣ i o vinu i ustanovljuje se dan propoja i svadbe. Na propojki osim gozbe bivaju medjusobni darovi. Za trpezom zetova rodbina ima prvo mjesto; na večernicu dolazi zetova rodbina i nevjestine drugarice; ove pošljednje iza gozbe i kupanja idu s nevjestom u posebnu sobu, te joj pomogu plakati i naricati. Te noći one š njome i noćaju. [4])

Nižegorodska gubernija. Svatovstvo i zaručenje i sve ostalo ide istijem redom kao i kod ostalijeh Velikorusa. Napomenimo samo nešto o obredima. Formula у васъ товаръ у насъ купецъ i ovdje je obična. Znak je da djevojčini roditelji privoljuju, ako dadu svahi piti medovine: osim toga ubrus, koji ona nosi sobom u mladoženje doma kao biljeg, da je djevojka isprošena. Na zaručenju biva i svećenik, koji blagosivlja zeta i nevjestu i on im natiče po prsten, koji je zet sobom donio; iza blagoslova se poljube. Tek od toga dana zet počne dolaziti djevojci u pohode, ali mora vazda koji da-

[1]) Матеріалы . . . земля войска донскаго. 425—426.
[2]) Reise durch Russland 104.
[3]) Матеріалы . . . калужская губернія II. 173—174.
[4]) Ibid. II. 177, 178.

Digitized by Google

rak sobom donijeti, i to ne samo vjerenici, nego i drugim djevojkama, koje obično pomagaju nevjesti šiti i spravljati ruho. Kad nebi donio il bi donio malo, tad mu prigovaraju u pjesmama, koje svejednako pjevaju. To biva najviše večerom, a za tu pomoć djevojka ništa neplaća svojim drugaricam (M. F. Rajevski).

Pošehonjski ujezd Jaroslavske gubernije. Na rukobitju svat, koji je sa strane zeta i nevjeste, uzevši ruke zeta i nevjeste i provlačeći im triput пирогъ kroz ruke, prelomi ga po pola, te jednu polovicu dade zetovu, a drugu nevjestinu ocu, i to znači, da je ugovor sklopljen: sad pak počimlju darovi s jedne i s druge strane. [1])

Kazanska gubernija. Zaručenje je ili u djevojke doma ili u crkvi. Svećenik daje pred svjedocima svijeću najprije vjereniku i vjerenici, pak tad preko molitve dade im i okadjene prstene a završuje blagoslovom, za tijem zet se i nevjesta medjusobno darivaju. [2])

Permska gubernija. Na svatovstvu nema ništa osobita. Na проватаню najprije se saberu zetovi rodjaci u njega doma: tu se on najsmjernije klanja svojijem roditeljem i ište u njih blagoslov. Od tolen, kad se pomole Bogu, idu k nevjesti. Kad tamo dodju, užižu svijeću pred ikonom i mole se Bogu, pa kad se i nevjesta pokloni svome ocu i materi, otac je privede k zetu. Užinu, premda otac nevjestin daje, zet donosi sobom vina i časti rodjake nevjestine. Na pošljetku nevjesta daruje zeta i rodjake mu, i oni nevjestu. Pred svadbom ide nevjesta sa svojijem drugaricama, da posjeti svoje rodjake i poznance, i gdjegod dodju, goste jih. Za trpezom nevjesta i drugarica joj plačljivim glasom pjevaju osobite pjesme, kojijem nevjesta zahvaljuje rodjacima za hljeb-so, za pripravljenu joj gozbu: i oplakuje svoju djevojačku krasotu. Taj običaj ipak ne vlada u cijeloj guberniji, dapače ima krajeva (kao n. p. sjeverni kraj Solikarmskoga ujezda) gdje iza prosvatanja, pa sve do svadbe nevjesta nigdje iz kuće nesmije izaći. [3])

Petrozavodski i Povjenecki ujezd u Olonackoj guberniji. Svaha ili svati idu obnoć na prošnju i to stranputicom, da nebi koga susreli, jer bi tad u posao nesreća udarila. Kad dodju, otvara im se, sjedaju za sto, časte jih čajem, kafom, hljebom-solju t. j. pirogama i priganicama. Na приказу ili отказу, pa bilo to odmah na svatovstvu ili kog drugog urečenog dana, formula kojom roditelji odbijaju predlog jest: На хлѣбъ на соль милости просимъ (t. j. kad hoćete) a на то дѣло (t. j. ženidbu) ни пошто! Ako li je pak povoljan posao, upale svijeću pred ikonom i mole se pa biva рукобитіе. To sastoji u tome, da svati, kako već i gore kazasmo, obavivši ruke krilom od kaftana sa svijem se kućanima rukuju. Poslije rukobića zaručnica naučena materom pripijevajući moli roditelje, da unište ugovor, koji je rukobićem stisnut. Pred порученіе ide vjerenica sa deset ili dvadeset djevojaka od kuće do kuće svojih srodnika, da se š njima oprašta pjevajući tomu zgodne pjesme.

Na dan poručenja, kad su neki pratioci zetovi došli, i prije плакальщице odkupili nevjestu, dodje i zet s ostalijem svatovima k nevjestinoj kući, tu sjedaju za trpezom, gdje se svakomu gostu dava komadić kruha; tad dovedu i nevjestu za trpezu pokritu velom, koju tek iza velike molbe otkriju, i sad biva svečano pitanje, vole li se mladijenci. Najprije pitaju zeta, je li mu mila nevjesta i on samo mučanjem daje znak da jest, ali za to pratioci njegovi zaviču gromovito: люба, люба! Tad i zetovi pratioci hoće da

[1]) Этнограф. сборникъ. Программа 14, 15.

[2]) Erdmann, Beiträge I. 59, 60.

[3]) Матеріалы . . . Пермская губернія II. 535—586.

Digitized by Google

pitaju, je li nevjesti njihov mladoženja po volji, a ona potvrdjuje, opet šuteći ali poklanjajući se. Njezine pratilice pak neće, da ostanu dužne muškarcima, nego i one zaviču: „любъ, любъ!“ Za tijem ustane zet, pa dodaje preko trpeze nevjesti pehar, a na njemu dvije čaše vina, ali prije, nego joj ga preda, ustegne ga i prevari je četiri, pet puta: nevjesta tad najprije služi vino svojim srodnikom, tad pratiocima zetovijem, predpošljednjom čašom zeta, a pošljednju sama ispije. Ali prije, nego njih dvoje svoje čaše ispiju, valja im se čašama tucati, i zet vazda gleda, da prolije vina iz svoje čaše u nevjestinu, i ako mu to za rukom podje, njegovi ga hvale i usklikuju: Ай-да молодецъ! — зналъ какъ здѣлать! Ай-да хватъ! Učini li to naprotiv nevjesta, usklikuju njezini: „Наша взяла (t. j. взяла верхъ=preobladala.) Вотъ хватъ-дѣвка!“ Premda opisatelj o značenju toga obreda ništa ne govori, mislimo da se tijem otimlju, ko će imat više upliva u upravi domaćeg života. Sad se opraštaju i svakoj srodnici valja plakati i opominjati nevjestu, kako joj od sada življeti valja „на чужой сторонушкѣ.“ Sad opet nevjesta služi vinom sve kolike goste i kako koga posluži, on je dariva novcem — pa i opet najposlije zetu dava piti. Bitnost toga obreda jest, da zet uzamši čašu, podnese je k ustima i stiska ruku nevjestinu. Ali samo krajnjijem pregibom svojijeh prsta zakvači pregib njezinijeh. Na nekijem mjestima, to se zove подарить въ пясть. Tad joj zet daje u kutiji darove a njezini srodnici je darivaju, a nevjesta dariva zetove pratioce. Tijem je gotov obred p o r u č e n j a.

Na pošljednjem v e č e r n i k u ili već na p o r u č e n j u skidaju s nevjeste волю t. j. pantljike (znak slobode djevičanske), koju inače svekolike djevojke nose. Pri tom skidanju nevjesta se žalosnom pjesmom oprašta od toga znaka. U Miškovskoj Volosti taj je oproštaj još bolje simbolizovan. Nevjesta trakovima po glavi i po rukama izvezana ide da provodi s l o b o d u, koju predstavljaju četiri para djevojaka, što pred njom idu: za njom pak idu dvije djevojke, koje predstavljaju r o b s t v o ili ženidbeni život. [1])

B j e l o r u s i. Da je ugovor svršen i utvrdjen, što biva o drugomu svatovstvu, ili o prvijem z a p o j i n a m a, evo znaka. Svati (otac zetov i drugovi mu) donose sobom u nevjestinu kuću bocu rakije, iz koje piju svi kućani i svu je popiju — tad domaćica ili mati nevjestina veže praznu bocu sa uskijem vunenijem pasom, kakav muškarci nose. U Bjeloruskijeh Katolika ugovor je zaglavljen заручинами t. j. toga časa, kad zet primi od nevjeste preko njezine matere ubrusac i pojas, i kad on u zamjenu stavi na tarjelić za nevjestu novaca; od toga časa drži se zet i nevjesta, kao da su i vjenčani sa samom razlikom, što do vjenčanja ostaje nevjesta kod matere. Od toga doba zovu jih već, kao da su i vjenčani, njega „mladijem“ a nju „mladom“. Toga dana t. j. na zaručinama oni ne ostaju dugo na gozbi, nego se sami svedu u ložnicu i sutra sami i ustaju. Od dana zaručina do vjenčanja zet nastoji, da svaku noć, ili barem što češće može, dodje da kod nevjeste prenoći; ali ih oboje mati opominje na ćudorednu dužnost. [2])

B j e l o r u s i i K r i v i č i u V i l e n s k o j g u b e r n i j i. S v a t i s v a h a kad idu da prose djevojku, nose sa sobom sud vina i veliki somun hljeba, te nude domaće i nijedan ne će ponudu odbiti. Ako je djevojčin otac namjeran dati kćer, on siplje u bocu u kojoj je bilo vino, raži, ako ne, tad je napuni opet vinom, i tad prosioci omuljeni vraćaju se natrag. [3]) Ali ako je u boci raž, eto ti nevjeste sa svojim drugom u kuću, a svat pozdravivši je,

---

[1]) Rybnikov. Пѣсни III. 348, 349, 357, 364, 365, 388, 390.

[2]) Этнограф. сборникъ. Программа 16.

[3]) Sravni Du Meril, Des Formes du Mariage 7—8.

Digitized by Google

stiska joj desnicu, stavlja preda nju piroga, sira i nekoliko novaca u čašu, više kojijeh pak nalije vina. Za tijem se goste — i ovaj obred ovdje se zove запоины. Kao da kod Bjelorusa i nema drugijeh sastanaka prije svadbe. [1])

Prinijemanski Bjelorusi u Grodnjenskoj guberniji. Skoro isto kao u Vilenskoj: ovdje samo da je opisatelj štogod zabilježio, što je propušteno u opisanju Vilenske. Kad svat i momak dodju prositi djevojku, najprije ispod prozora zaviču: Чи не маецъ цълуши до продажи?“ Otac djevojčin odgovara: „Маемъ и просимъ васъ до хаты.“ Djevojka odmah pokriva sto i postavlja nanj hljeb-so; a momak polaže na trpezu votku, pa tad napije u zdravlje djevojci, ona ocu, otac svatu (ili svahi) a svat materi: u nekijem mjestima, kao što vidjesmo i u Vilenskoj guberniji, otac, ako ga nije volja dati djevojku, nalije opet votkom žbanjicu, koju prosci donesoše; naprotiv, ako naspe u žbanj raži, to je znak da pristaje, i odmah nevjestu odpravlja na распытное k susjedu t. j. da i oni dadu svoje odobrenje. I djevojka u znak privoljenja daje ruku svatu (a momku ne). [2])

Krakovjaki. Prosioci nose na oświadczyny votke i najprije davaju materi djevojčinoj da pije: ako primi dragovoljno, dobar je znak, ako se oteže, bogme zlo. Za tijem isto tako i otac napivši se votke prosiočeve izjavljuje svoje privoljenje (iz ovoga se vidi, da je ovdje materin glas odlučniji nego li očin); najposlije prosioci nude votkom i djevojku, koja ako joj je momak po volji, uzme čašu, srkne, a ostalo daje momku da popije, ali ako ga neće tad kao stideći se, skriva se za mater i ispričava se, da nemože pit, ljubeći ocu ruke. Bitni obred na zaručinama jest blagoslov, kojijem je vjera utvrdjena. [3])

Mazuri kad idu, da prose djevojku i oni nose sobom bocu s votkom i pri tom pjevaju:

Prysłali tez nas nasi do wasych,
Abiście nam dali swoję Brzezcliche
Za nasego chlustaca,
Jak nam dacie, to odkręciewa
A jak nie dacie, to neodkręciewa; [4])
A jak nie dacie
To nam prędko odpowiedźcie,
A dalaj pojadziewa,
A tam dostaniewa. [5])

Iz ove se pjesme vidi, da je i ovdje znak privoljenja kada se votka primi.

Slovačka. Već na dovedah baba odnese obično mali darak djevojčinoj materi, ova ako ga uzme i ako je nudi da sjede za trpezu, nečemu se je nadati, inače nema ništa. Na pripovedy dolazi mladoženja s družbom na konjma, pred kojim valja da bude i bjelocrvena zastava, svi u svatovskom odijelu. Kad pred kuću dodju, domaćin im ide na susret i pošto se pozdrave, otac pita zašto su došli, a pytač mješte mladoženje u podugačku odgovoru okićenu sa bibličkijem pričama i izrjekama, dade mu pristojni odgovor. Kad su u kuću uljegli, otac pita mladoženju i kćer, poznaju li se, a kći netom odgovori, puna stida, umakne u sobu; tad otac pita starejšoga, može li on mladoženji kćer povjeriti, a ovaj počne kazivati, koliko je u njega konja,

[1]) Матеріалы . . Виленская губернія 624, 625.

[2]) Матеріалы . . . Городненская губернія. I. 827.

[3]) Mączynski, Włościanie 79—83.

[4]) Bocu s votkom.

[5]) Vojcicki, Pieśni II. 60.

Digitized by Google

volova itd. kolika je familija, a najposlije hvali vrijednost mladoženjinu. Kad je to čuo, kaže, da on proti tomu ništa nema, dapače ako je kći zadovoljna, da neće prazna izaći iz očine kuće. Sad opet dozove kćer i pita je svečano, voli li momka, pa za tijem pita i njega i nju, imaju li već kakav vjeridbeni znak, a oni mu svako obično pokaže po srebrni prsten, kojime su se oni sami već darovali ili preko babe pri obzeranju ohniska. Za tijem je očin blagoslov, a za blagoslovom njih se dvoje darivaju, ona njemu dade ubrusac svojom rukom izvezen a u njemu jabuka, oraha itd., i to se zove záručno: a i on njoj dade prilično uzdarje, isto kao i njezinijem roditeljima i srodnicima. Sad je gozba; kad mladoženja hoće da odlazi, dadu mu na put veliki kolač; taj kolač u mladoženje doma bude na dvoje prepolovljen, te jednu polu ostavljaju kod sebe, a drugu šalju na trag nevjesti, pa kogagod na svadbu pozivlje i jedna i druga strana, pošalju kao znak poziva i po komadić toga kolača. Taj kolač zove se ričica. [1]) Pronay kaže, da iza zaručenja djevojka šalje mladoženji taj kolač, a uza nj i dva svilena ubrusca i kitu cvijeća. [2])

Česka i Morava. Na ugovoru, koji se zove namluvy, pošto su pokušali podmetnuti drugu djevojku, pa za tijem doveli babu i nudili je zetu, dodje i prošena djevojka, koja pošto reče, da hoće. prihvati joj otac, ili ako njega nije. ko drugi na njegovo mjesto, desnu ruku, i stavi je u zetovu. U Českoj veće je i gradski običaj, da su ogovori pismeni, preoteo mah, i s toga se drži, da kad je odgovor podpisan, da je tog časa i sklopljen: ali ni pismo nije dosta, nego valja da je i kakvijem obredom potvrdjen. Djevojka za to daje na tarjeliću zetu ruzmarin i ubrusac i to Kulda tumači: da je ruzmarin znak prijatnosti, a ubrusac kao znak ljubovne sveze. Zet nju pak obdari srebrnijem talijerom, i to znači, kaže Kulda, da će se on odsle za njezinu hranu starati. [3])

Obje Lužice. Na Slubu, braška najprije pita oproštenje svim srodnicima za svaku uvredu, koju su im možebiti ikad sadanji zaručnici učinili. Znak, da im svi opraštaju, biva, da se svi s družbom rukuju. Zaručenje je gotovo, kad pred svijem gostima momak djevojku za ruku stisne; na nekijem je mjestima običaj, da zaručnik ostane kod zaručnice, da spava. Po zaručenju ne nosi djevojka više crveni trak i to je znak, da je obećana. [4])

η. Svadba sa simboličkijem obredima, običajima itd.

„Consensus facit nuptias“ bijaše kratka ali važna izrjeka rimskoga pravnika, u kojoj se javljaše glavna juridička misao o rimskoj ženidbi. [5]) Kad to čovjek čuje i pomisli na strogu dosljednost pravnika rimskoga i na praktički um Rimljanima u opće: mogla bi mu se lako narinuti misao: da u Rimu ženidba nije bila drugo, nego puki juridički posao —: da moralno-religioznom životu tu nije nigda ni sjene bivalo. Ali ko posluša i povjestnika, koji pripovijeda, da je teško bilo, da bi se kogod usudio izostaviti na svadbi obične obrede i simbole, kao: auspicia, [6]) flammeum, [7]) sex crines, [8]) hasta caeli-

[1]) Bož. Němcova u Čas. česk. muz. 1859. str. 91—93.
[2]) Skizzen. 5.
[3]) Svadba 16, 17, 28, 29.
[4]) Haupt i Schmaler 228—229.
[5]) Unger, Die Ehe . . . 72.
[6]) Serv. ad Aen. 4, 25.
[7]) Festus sub h. v.; Juvenal. 2, 124; 6. 224; 10, 330; Schol. ad Juven. 6, 225.
[8]) Festus sub h. v.

Digitized by Google

baris, [1]) corolla, [2]) camillus, [3]) i ostale — i to ne samo na tri stroge svadbe (confarreatio, usus, coemptio), kojijem se je dobivala manus vrhu žene, nego i na svadbi slobodne ženidbe — uvidjet će, da koliko je god bio neobhodan consensus, tako isto ni obredi nijesu smjeli izostati, ako je ženidba i u očima naroda pravom ženidbom biti imala. Ali kud ćemo dalje. I u samo doba općeg raspuštenja u vrijeme Cesarâ, kad je osobito ženska raspuštenost i bezobraznost već do najkrajnjeg kraja doprla bila; u doba, kad je praksa glavnoga načela: da kao što je ženidbu uglavio consensus, da je tako i puki dissensus rastaviti može, u najboljem cvijetu bila, i kad su po tom žene mijenjale muževe, skoro isto tako lako, kao i što su svetačne haljine mijenjale [4]) — baš i u ovako doba, vidjet će, da su se ti obredi točno opsluživali, ako prem bijahu i izgubili svoju negdašnju znamenitost. [5])

Kad je to tako u praktičkijeh i ostarjelijeh Rimljana bilo, da što će biti u mladijeh i poetičnijeh naroda, medju kojijem Sloveni, dakako, zauzimlju prvo mjesto? Ako su kod Rimske Confarreatio skoro isto tako važni svadbeni obredi kao i consensus, mi već gore navedosmo primjera, koji nam pokazuju. da su obredi, barem kod nekijeh slovenskijeh plemena, mnogo jači; jer ni vitia essentialia, kao vis et metus, impotentia itd. u očima naroda ne mogu ženidbu, uglavljenu običnijem obredima, uništiti.

Ko bi se htio pobliže upoznati sa velikom svečanosti i religioznom točnosti, kojom se u slovenskijeh plemena obavljaju svadbeni obredi, neka se obrati na izvore, koje smo mi do sada naveli i koje ćemo još u ovome poglavlju navesti; jer mi, razumije se, daleko bi prešli postavljene sebi granice, kad bismo ih potpuno opisivali. Ipak medju tijem neopisanijem običajima od kojijeh ćemo neke u kratko i u opće ovdje da napomenemo, mislimo, da potpuno odgovaraju velikoj važnosti, u kojoj drži prosti Slovenin ženidbu i ženidbene obrede. Uveličavajuća imena, n. p. kojijem nazivlju mladijence i njihove roditelje, rodjake a i pratioce na dan svadbe, svakako ovamo spadaju.

U Velikorusa n. p. zet je князь, nevjesta княжна (a po vjenčanju княгиня), rodjaci zetovi бояре, upravitelj svadbe тысяцкой; u Malorusa je upravitelj svadbenijeh obreda староста. U Srba u nekijem predjelima, kao n. p. u Konavlima, medju svatovskijem častnicima ima i vojvoda, a svaki je drugi svat gospodin (što u svagdanjem životu nije nigda obično) — a kad domaćinu ili domaćici od kuće, gdje je svadba, napijaju, nigda to ne biva bez epiteta ban domaćin, i banica domaćica. U čudnovatom protivorječju tome uveličavanju (koje može biti u glavnome sluti i želi obilnost i bogatstvo mladijencima), stoji velika skromnost i poniženje mladjenaca, a osobito nevjeste, koja ne samo da se ima pokazivati svakome pokorna i smjerna,

---

[1]) Ibid. sub h. v.

[2]) Ibid. sud h. v.; Schol. ad Juv. 6, 225.

[3]) Varro de ling. lat. 7, 34.

[4]) Da nikakve druge svjedočbe nemamo za objest i raspuštenost rimskijeh žena ove dobe. dosta bi bilo proćitati 6 satiru u Juvenala. Kako su se tada lako i često dogadjala divortia, pokazuju nam slijedeća dva stiha:

Sic crescit numerus, sic fiunt octo mariti
Quinque per autumnos, titulo res digna sepulchri.
(Juv. VI. 229, 230.)

A Martial navodi nam još ljepši primjer:

Aut minus aut certe non plus tricesima lux est,
Et nubit decimo jam Telesina viro. (Epigr. lib. VI. 7.)

[5]) Rossbach, die Römische Ehe 255.

Digitized by Google

nego u mnogo krajeva poklanja se i ljubi u ruke, kogagod srete putem, a gdjegdje to ponižavanje traje cijelu prvu godinu po svadbi. U Konavlima n. p. nevjesta ne smije na svadbenoj gozbi ništa ni okusiti, nego preda nju kao iz šale meću oglodane kosti.

I što se prostora tiče, svadbena svečanost ne ograničuje se na same dvije familije u kojijeh je svadba, nego i dan današnji kod velike većine slovenskih plemena, je li svadba ma u kogagod u selu ili okolici, tijem je i cijelome selu ili okolici kao neka javna svetkovina.

Što se pak vremenoga trajanja svadbene svečanosti tiče, rijetko je, da će se u slovenskijem predjelima, gdje nije tudj duh sasvijem obladao, u jedan dan ovršiti, nego se mogu u srednju ruku uzeti 3 dni kao minimum, a 8 dana kao maximum, premda se za prijašnja vremena za oboje i još viši broj može uzeti.

Svikolici obredi i običaji svadbeni kao i kod drugijeh naroda indoeuropskijeh, tako i u Slovena mogu se, što se spoljašnosti tiče, razdijeliti na troje: a) obredi u kući djevojčinoj, b) odvedenje iz očine kuće (ovdje bi došlo i vjenčanje i drugi crkveni obredi), c) dolazak nevjeste u kuću mladoženjinu i obredi koji se ovdje ovršuju. Mi smo već u uvodu pred opisanjem obreda i običaja, kao materijal za simboliku vjeridbe kazali, kako ćemo i u koliko ćemo mi tu gradju navoditi, i mislimo, da smo to dovoljno i opravdali — to isto dakle neka bude rečeno i o materijalu za svadbenu simboliku i formule. Ovdje samo imamo to pridodati, da nam nije moguće bilo razdijeliti tu gradju na gorenapomenute razdjele, i to radi toga, što za većinu krajeva i mjesta, o kojijem smo nešto obaznali, nemamo izvora, nego samo za dijelak jednoga ili drugoga od ta tri odsjeka, a za ostalo izvori šute. Mi ćemo radi toga i ovdje kao i u odsjeku za vjeridbene sastanke naprosto opisivati sve, što za jedno mjesto, ili krajinu, ili pleme nadjosmo.

One obrede, koji se u crkvi ovršuju po r i t u a l u ili po drugome pisanom pravilniku, budući to u opće i onako poznato, jer su ti pravilnici jednaci i na selu i po gradovima, mi ćemo sasvijem izostaviti.

Priedjimo sada, da vidimo te obrede i običaje u pojedinijem mjestima, krajevima i zemljama.

S l o v e n c i u o p ć e. Kako i na nekijem mjestima kod Srba vidjesmo, donesu nevjesti, pošto ju u kuću mladoženjinu dovedu, dječka, te joj ga posade na skut i toga radi i zove se to dijete k o l e n č a k. [1]) To se barem za Pajk i za Ipavu znade. Predšto mladijenci imaju bit svedeni u ložnicu, zet preko stola pruža nevjesti sablju, koju ona tri puta sagiblje; a kad su već u spavaćoj sobi, jedno drugomu izuva obuću. Kad se ona sagne, on joj sabljom digne vijenac s glave. [2])

Š t a j e r s k i S l o v e n c i. Kad dodju svatovi po djevojku, kućna su vrata zatvorena; oni kucaju, a kućani jih pitaju što traže; oni odgovore: „Nevjestu.“ Pošto jim ponude najprije malašnu djevojčicu, pa tad staru babu ili kuharku, najposlije jim predadu i pravu nevjestu. [3])

I s t r a. U tako zvanijeh Morlaka sutri dan po svadbi, svekrva predaje nevjesti kudjelju, kosu i metlu. Kod Perojeza (to su preseljeni Crnogorci) ima više obreda kod svadbe. Pred svadbom djevojka pošlje vjereniku kitu

[1]) U Arbanasa promiču dječka ispod trbuha konju nevjestinu. (Hahn, Studien 146).

[2]) Die Illyr. Provinzen, strana 153—155.

[3]) Seidl, Wanderungen II. 71. To isto pripovijeda Weinhold za poljsku Sleziju i za malu Rusiju. Die deutschen Frauen, 252; sravni i za Riječku okolicu: Rohrer, Slav. Bewohner II. 98.

Digitized by Google

cvijeća, kao znak harnosti i ljubavi. I ovdje idu svatovi oružani, kao svud kod Srba, po nevjestu; ali netom se on sa svatovima približi k ulazu u kuću, i nevjestini svatovi istrće svikolici na vrata, pa jim nedaju uljesti. Cijena je ulaska ta, da mora jedan od svatova, da gadja jabuku iz puške, i ako je pogodi, tad de jure ulaze svikolici u kuću; ali i ako ne, tad domaćin kao milostim ganut, pušta jih u kuću, ali tad s praznijem puškama. Po vjenčanju zet i nevjesta moraju pred svijem pukom, da se zagrle i cjeluju. [1]) Na gozbi u mladoženje, prije nego pečenje bude na trpezu izneseno, dignu se svi pa i zet i nevjesta, te idu pjevajući i puškarajući kroza selo, i gdjegod prodju, izlaze čeljad iz bližnjijeh kuća i darivaju jih. Mješte u jutro ovdje u večer prije svedenja nevjesta polijeva ruke svatovima a oni je darivaju. [2])

Hrv. vojnička granica. Čuturu, [3]) znak svadbe, mora čauš svukud nositi i kogagod srete, nudi ga da pije, a kad je isprazni, ide u čiju mu drago kuću, koja je puta bliža, da je opet napuni, i svak mu je napuni dragovoljno. Nevjesta bude predata djeverom i oni je moraju dobro čuvati, da je njezine lukave drugarice neukradu, jer bi je tada teškijem novcem morali otkupiti. Kad dodju svatovi s nevjestom pred mladoženjinu kuću, dodje joj jetrva ili druga koja žena iz kuće na susret, i dade joj muško dijete, koje nevjesta u naručju noseći, uljeza u kuću preko prostrtoga platna. [4]) U kući joj odmah uzmu dijete, i daju joj kudjelju sa predivom i vretenom u ruke, [5]) a pod oba pazuha po somun hljeba, u usta pak grunak cukra; za tijem u jednu ruku čašu vina, a u drugu čašu vode; i to sve ona odnese u sobu i postavi na trpezu. U ovijem simbolima, kaže Jović, ima i varijacija. Ali čujmo kako jih on tumači: dijete, kaže on, što joj se daje, izjavljuje želju, da vjerna ljubav bude blagoslovena djecom; kudjelja znači, da se kućani nadaju iz njezinijeh ruka koristnu radnju vidjeti, a ostali simboli kažu joj, da riječi iz njezinijeh usta moraju biti slatke i sve ponašanje prijatno i pristojno.

Kad svedu mladijence u ložnicu, u nekijem je mjestima običaj, da jedno drugo svlači i izuva. U jutro mora nevjesta rano ustati, pomesti sobu, spraviti ručak [6]) i donijeti svatovima vode za umivanja, i za to je oni darivaju.

Nove je snahe dužnost, domaćinu svaki dan izuvati čizme, nositi u jutro vode, da se umije — i to traje sve dok druga snaha u kuću ne dodje, te je ne odmjeni, ili najmanje godinu dana od vjenčanja, ili dokle se zarodi. [7])

Slavonija. U utorak se pripravlja gozba. Kod nevjeste sastaju se u večer djevojke cijeloga sela i donesu cvijeće za vijenaca, što su tog dana brale. I djever i jenga dodju tog večera k djevojci i donesu kolač i bukliju, koja se postavi na trpezu. Vijenci, razumije se, pletu se pjevanjem, i

---

[1]) Du-Meril navodi svjedočbu toga običaja u nekoliko naroda. (Les Formes ... 37—38). Za njemačka plemena gledaj Weinholda l. c. 228.

[2]) Istrien. 161—164.

[3]) Na mnogo mjesta, osobito u Srba, zove se i buklija, i gdjegod su svati, valja da bude i buklija, paček u nekoliko krajeva nose je sobom, i kad idu pozivati na svadbu.

[4]) Ni u Rimu nije smjela nevjesta stati nogom na goli prag mladoženjine kuće, nego bi je prenijeli (Rossbach, Die röm. Ehe 359.

[5]) Za rimskom su nevjestom svečano nosili kudjelju i vreteno, do u zetovu kuću (Rossbach, l. c. 350.)

[6]) I u Arbanasa skoro isto je tako (Hahn l. c. 147).

[7]) Jović, Ethnog. Gemälde ... 117—123.

Digitized by Google

kako je koji gotov, stavljaju ga na bukliju. Kada su vijence [1]) dopleli, tad je večera i lomljenje kolača [2]), od kojega svaka djevojka po komadić dobije.

Na mjestima idu još i danas kao i u stara vremena na konjma po djevojku a pucajući iz pušaka. Kad dodju pred djevojčinu kuću, nadju vrata zatvorena i kum jih mora novcem otvoriti, to jest mora platiti, da jim se vrata otvore. Iza blagoslova, kad će da vode nevjestu put crkve, na mnogo mjesta postave žene u kuhinji lonac pun mlijeka ili surutke, koji nevjesta nogom prevali, da se prolije — to biva, da bi u obilnosti živjela. Tad pred kućom poigra pošljednji put kao djevojka. Kad je poigrala, daje maramicu vojvodi mjesto barjaka, koji je prije vojvoda nosio, a u nekijem mjestima i još nosi. Po vjenčanju obično gleda djevojka, da prije iz crkve izadje, da bi joj bio muž podložan — a radi toga istog uzroka pred vjenčanjem stane mladoženji na nogu. [3])

Sad dolaze obredi, kad djevojka u mladoženjinu kuću ulazi, o kojijem Ilić ovako priča: „U Ruševi i okolo, daje svekrva dva somuna hljeba pod svako pazuho po jedan, udavači, da jih u kuhinju unese. [4]) Tude nadje svekra, gdje sjedi kod vatre, komu se na krilo posadi, njoj pako dadu muško dijete, koje ona poljubi, maramicu mu oko vrata metne i u dimnjak pogleda. Kruh nosi za to, da nigda glada netrpi, a u dimnjak za to gleda, da joj djeca crne oči imadu. Drugdje opeta ne sjeda svekru na krilo, nego samo na stolac: daju joj, kad pod krov stupi, rešeto sa pšenicom, da malo prorešeta, za tim baci živadma malo pšenice, u znak, da dobro marvu timari. Čim dijete pusti, daju joj preslicu, te malo prede, zatim — na mjestih — u sva četiri duvara lupi preslicom. Drugdje joj daju mlijeka da pije, meda i sećera u usta, da uvijek slatke riječi ima i da mladijenci dobro žive, i sve redom radi istog uzroka ljubi. U Srijemu nosi iz kuhinje u sobu u jednoj ruci čašu vina, a u drugoj čašu vode. Okolo Velike potakne vatru i baci u nju krajcaru. Prvo, da rano ustaje i vatru loži, a drugo da joj budu lijepa djeca. U ostalom, skoro u svakom selu imade što drugo u navadi kod ove svečanosti. Nezaboravimo ni to napomenuti, da mladijenci ulaze u kuću po prostrtu platnu, a to platno prostiru, da bi nevjesta kuću držala."

Čujmo i obred, kad mladijence u ložnicu svode. „Došav u kiljer, udavača gjuvegiju komad po komad svlači do rubine i gaća. Nu kad mu čizme skida [5]) gleda, da ga š njima po glavi lupi i to zato: da se muž više na to

---

[1]) Sravni simbolizam rimske; Corona, Corolla. (Rossbach l. c. 292. Za druge narode gledaj Du Meril l. c. 19—21.

[2]) Opominje nas na rimski panis farreus (Rossbach, l. c. 101 sq.) Ruski коровай i bugarski меденикъ, o kojijem ćemo malo niže govoriti, odgovaraju još bolje rimskome obredu. Za arbanašku Confarreatio sravni Hahn l. c. 144. 147.

[3]) U Nijemaca staje zet nevjesti na nogu za znak njezine pokornosti. Weinhold l. c. 224, 228.

[4]) Sravni i rimsku izrjeku aqua et igni accipi u Weinholda l. c. 361. I u Grka je bio običaj voditi nevjestu najprije u ognjište. U donjoj Saksoniji nevjesta, noseći sud vode, okoljuje tri puta ognjište (ibid. 226, 231). Na slični obredi u Rimljana odnose se i riječi Servija i Valerija Flaka: verti in orbem, koje po Weinholdu isto znače, što i verti circum aras (l. c. 315). Isti običaj imamo i u Indiji (Colebrooke, Asiatiae researches VII. 296). I niže navedeni običaj, da se po vjenčanju zet i nevjesta tri puta obrnu okola stolo pred otarom, može biti, da stoji sa ovijem u nekoj svezi.

[5]) Da je ovaj običaj svojina i drugijeh indoevropejskijeh naroda gledaj: Grimm. R. A. 155. sq.; Du-Meril l. c. 228; Hahn l. c. 145.

Digitized by Google

neuči, da ga ona izuva. Nu kum na to dobro pazi, i čim jih skine, gleda da jih joj iz ruka otme. Na isti način mladoženja svoju sudjenu rasprema do rubine. Napokon joj kose rasplete, u znak, da više nigda odkrite glave hodati neće. Kad se raspreme, obadvoje kleknu i mole se, po tom legnu i zagrle se: kum jih pokrije, preko njih postavi tkanicu i na tkanicu metne barem cvanciku, tobože da u jutru mogu vidjeti, jesu li mirni bili.“ [1])

O sutrašnjem ustanku nevjestinu kaže Ilić: „Kućni dječaci u jutru, kad mlada — ne više djevojka, jer prvi put glavu pokrije — ustane i iz kućara izide obučena, čim je opaze, da se pomoli, opale pušku. Tobože da i komšije znadu, kad je mlada ustala. Prvi joj je posao, da ide u kuhinju vatru ložiti i spremati, sobu mesti itd. Za tijem ide s djeverom i s jengom (djeverušom), nu mora biti prije sunca, na bunar po vodu. [2]) Ondje nagrabi vode, opere ruke i umije se, po tom ruke djeveru i jengi opere i frišku vodu zagrabi . . . Došavši kući, svim kućanom ruke pere. Poslije se obuče i praćena od djevera, jenge, dudaša i čaje s buklijom ide ka kumu na doručak i ruke prati. Po doručku ide redom svim svatom, da jim ruke pere. Za njezin joj trud svaki nešto plati.“

„Mladina je dužnost čitavu godinu dana prva da ustane, a stražnja da legne. Osim toga mora mužu čizme na večer izuvati, noge prati, u jutru obuću čistu donijeti, vodu za umivanje pripraviti, peć ložiti i reduši u kuhinji pomagati. [3]) Čaplović tomu pridodaje, da se nipošto nesmiju svesti mladijenci u nevjeste doma, nemoj da je zet domazetom. U ložnici kad su mladijenci svedeni, zet sjede na postelju a nevjesta izuje mu čizme i svu odjeću svuče do košulje. To isto čini i on nevjesti. [4])

O obredu, kad nevjesta u mladoženjinu kuću ulazi, kaže Vuk od prilike ovo: U nekijem krajevima gdje Srbi žive, dodje joj na susret udata žena iz kuće noseći na desnoj ruci muško dijete a u lijevoj komad platna. Najprije dječka dade nevjesti na konja i ona ga crvenijem koncem ili trakom obavije a platno prosteru preda nju. Tad daju nevjesti rešeto a u njemu svakojakog žita, koje ona rukom prosiplje na sve strane. Za tijem sjaše s konja i dovedu je po prostrtu platnu u kuću — na nekijem mjestima ona nosi to dijete u kuću. U Bačkoj n. p. prikumak skine nevjestu s kola, pa je donese do ognjišta, tu joj dade kudjelju sa lanom i vretenom i tijem ona dotakne sva četiri mira — tad joj dadu pod oba pazuha po somun hljeba, u usta komad cukra, u jednu ruku bocu vina. Tako uljeze u sobu i stavi na sto i bocu i hljeb. [5])

Mostar u Hercegovini. I svadba biva obnoć kao i prosidba, i to po svoj prilici radi turskoga straha. Pošto su se malo ponapili djeveri i kum, vodi jih brat u sobu, gdje je djevojka sa ženama. Oni tu odmah skinu joj pokrivalo s glave i gornju haljinu, a obuku joj svilenu što sa sobom doniješe, tako joj i kapu promijene i sve haljine i same papuče; [6]) djever joj rasplete kose, [7]) pa je kum ili djever okrene prema istoku. Tad uzme djever prsten

[1]) Sravni pokrivanje mladijenaca i u Nijemaca (Weinhold 268).

[2]) U Arbanasa ide i zet s nevjestom na vodu i tamo se štraplju vodom (Hahn l. c. 147).

[3]) Narodni Slav. običaji 45—72.

[4]) Slavonien . . I. 179.

[5]) Vuk, Montenegro 85. sravni i l'Univers. Europe XXXIX. (I) 279.

[6]) U Rimljana i u Grka je takodjer bio običaj preoblačiti nevjestu i to u odjeću mužatica. Toga pura, tunica recta sa cingulum, vittae laneae; u Grka ἱμάτιον ἀνδρεῖον. (Rossbach. l. c. 216, 274).

[7]) Skoro kod svijeh naroda djevojke i udate žene razlikuju se po raspletenijem ili

Digitized by Google

i baci ga u čašu vode a uhvati ruke djevojčine i postavi jih dlan uz dlan i triput unakrst vodu prekrsti djevojčinijem rukama; tada kum izvadi prsten iz vode prekrstivši istijem triput kroz vodu, i nadjede ga djevojci na prvi prst kod paoca desne ruke. [1]) Tad je uzme djever, pa triput u vis [2]) digne, govoreći: „sretno ti bilo prstenovanje.“ Sad joj stavi dugačko pokrivalo na glavu i pospe je saharom [3]) pomiješanijem sa sitnijem novcima. Sad idu da tovare ruho nevjestino, ali brat djevojčin sjede na sanduk, pa ište da ga daruju i prije, nego se to učini, brat neće da se sa sanduka krene — ali nije ni to dosta, jer braća ni sestru nedadu, nego ištu, da jim se prije dade „zlato za zlato“, pa jih baš djever mora darovati jednijem dukatom ili dvjema. Mješte dobre molitve otac nevjesti samo kaže: „hajde sretno ti bilo“, a ona se pokloni; to isto govore kum i djeveri i braća, a ona jim ljubi ruku, a izišavši iz kuće poljubi i kutnji prag.

Kad se iz crkve upute, mladoženja otide prije put kuće; a svatovi sa nevjestom idu polagano, da se nevjesta jedva pomiče, pa da najgušći snijeg pada, i to da joj nebi kazali, da jedva čeka, da se s mladoženjom sastane.

I prag mladoženjine kuće mora nevjesta poljubiti. U avliji je dočeka svekrva, zaova i jetrva; tu jim se pokloni i poljubi u ruku, a one nju u obraz, pa je pospu sitnijem šećerom i novcima. Mladoženja je dočeka na pragu od kubinje i digne ruku, da mu ispod ruke prodje radi podčinjenosti; svekrva joj donese puno rešeto žita, koje nevjesta na sve strane okolo sebe prosiplje, a najposlije prebaci rešeto preko sebe; tad joj donesu meda na tarjeliću, gdje ona prst zamoči i pomaže vrata [4]) od kuće, pa onda sebe i mladoženju po čelu, a najposlije metne komad u usta sebi i mladoženji. Kad prekroči nogom i to desnom preko praga, čepne joj mladoženja malo nogu svojom nogom, to i opet da mu bude pokorna: odatle stupa naprijed k vatri, kod koje već stoji vreća žita, na koju sjede i stakne vatru triput. U tom dok još sjedi, donesu joj malahno dijete muško i metnu u krilo, koje ona okrene triput, da bi radjala mušku djecu.

Sutra dan pošto su mladijenci svedeni, nevjesta najprije ustane te ide, probudi najprije svekra i svekrvu, kuma i djevera, donese jim vode, da se umiju, pa jim se klanja i ljubi u ruku. Mladoženja ide odmah na dućan, jer se stidi doma stati.

Ako je mlada dobra i učtiva, svakoga što susreta kod svoje kuće za godinu dana ljubi u ruku, pa i samog prosjaka, koji milostinju prosi. [5])

Morlaci u Dalmaciji. Gdja Düringsfeldka kazuje o jabuci sa zlatom, o cijeni za nevjestu, o medjusobnom odriješenju pasa (das Gürtellösen), ali sve u takom tonu, da se vidi, da je u pripovijedanju više fantazije i kompilacije, nego toga što je sama vidjela. Osobito ovo pošljednje trudno nam je vjerovati, i mislimo, da se gospodji barunici, kad je to pisala, vrćelo

---

zapletenijem kosama: iz toga slijedi, da i na svadbi, gdje djevojka prestaje biti djevojkom, skoro u svijeh naroda se nalazi obred zapletanja ili raspletanja i podstrizanja kosa. Sravni n. p. Du-Meril l. c. 17; Grimm, R. A. 443; Rossbach. 274, 280.

[1]) O upotrebljenju prstena pri vjeridbi i svadbi kod drugijeh naroda, gledaj n. p. Du-Meril l. c. 34, 35; Weinhold l. c. 225—228.

[2]) Sravni rimsko levatio novae nuptae.

[3]) Ovo je mješte žitom, što se po selim posiplje.

[4]) U rimljana nevjesta je mazala salom vrata zetove kuće (Rossbach l. c. 312, 351.)

[5]) Srbsko-Dalm. Magazin 1862, str. 100—107, Ato Marković. Da nevjesta u ruku ljubi kogagod sretne, to je i u Arbanasa običaj (Hahn l. c. 147).

Digitized by Google

po glavi, kakvo mjesto iz Nibelunga itd., jer takoga običaja do sada nenadjosmo ni kod Morlaka ni kod drugijeh Slovena. [1]). Ali možemo joj vjerovati o drugijem obredima, n. p. da kad dodju svatovi s, nevjestom pred mladoženjinu kuću, nevjesta prije nego sjaše, mora pomilovati djetence i posuti svate i kuću voćem i prije nego uljeze u kuću, poljubiti kućni prag.

Sjutri dan probude nevjestu i ona mora mladje očešljati i donijeti vode svatima da se umiju, a oni je zato daruju. [2])

Kninska Krajina u Dalmaciji. Kad svatovi putuju k djevojčinoj kući, koga god sretu, moraju mu dati da pije [3]) ali barem mu ponuditi, isto kao što i oni, kad ispred čije kuće prodju, moraju ih kućani častiti. [4]) Na ruho djevojčino, kad ga imaju odnijeti, sestra njezina sjede, pak ga neda dokle je nedaruju. Čudnovat je običaj, da svatovi kad polaze, ukradu sa stola ožicu ili nož ili drugo što; djever i čauš najviše kradu i toj se kradji nimalo ne zamjera. [5])

Kad su došli do mladoženjine kuće, nevjesta ulazi najprije u kuhinju, gdje joj odmah dadu rešeto puno jabuka: ona ga malo proredi, pa onda i rešetom i jabukam preko kuće, neka djeca kupe. Kad djevojka udje u kuću, valja da poljubi priklad i ognjište i da uzdigne, ako ima što pod nogama, kao ožeg, stolac itd. [6])

Sjutri dan je umivanje svatova kojijem, kao i drugovdje, nevjesta služi a oni je darivaju.

Svaki svat osim darova donese na svadbu iz doma svoga i piva i jediva.[7])

Zlarin u Dalmaciji. Kad se nevjesta s vjenčanja vraća, stari svat golom sabljom digne joj vijenac s glave. [8])

Lovreć i okolica u Dalmaciji. Pošto u jutro svatovi po djevojku dodju, ona se s bratom sakrije, oni je traže, ali nikako je naći nemogu, dok jim kažu: »odveo je taj i taj.« Tad kao najedjeni počmu konje uzjahivati, nože vaditi . . . dok kućani kažu, gdje je djevojka. Sad brat kaže, da se je sakrio sa sestrom, jer da je taj i taj s četom prošao, te tražio djevojku, pa hoće da mu se dobar dar pokloni. Dok se ugovara i nedadu mu koješta, neotvara se, ali pošto dar primi, predaje djevojku. Često podmeću i dva i tri puta drugu djevojku, dok prstenovanu izvedu.

Buklijaš ide pred svatovima i kogagod srete putem, nudi ga da pije. Do pred kućna vrata zetova vode djeverovi djevojku, ovdje pak na konja joj daju dijete, koje ona voćem dariva. Tad iz njedara vadi jabuku, u kojoj je zabodeno nekoliko novčića i hiti je preko kuće. Tad poljubi nevjesta najprije gornji i donji kućni prag a za tijem je vode po kući, dodaju joj da

---

[1]) Ako ona pak pod odriješenjem pasa razumije svlačenje i izuvanje mladijenaca, tad bi joj mogli vjerovati — ali tad nam valja primjetiti, da simbolično opisanje simboličkijeh običaja nije nikako najrazgovetnije.

[2]) Ida Düringsfeld, Aus Dalmatien I. 183—185.

[3]) U Arbanasa ko nebi častio svatove, kad mu prolaze ispred kuće, tijem bi izjavio neprijateljstvo prema mladoženji (Hahn l. c. 145).

[4]) I u rimljana svatovi vodeći nevjestu, kogagod bi sreli, nastojali bi, da ga daruju, i to, kako Du-Meril tvrdi, da jih nebi kogod ukleo (l. c. 48).

[5]) Ta je kradja obična i u Arbanasa (ibid 145).

[6]) Isto je to i nekijem predjelima u Francuzkoj običaj: ovdje joj meću pred noge obično kudjelju, koju ona digne i na mjesto postavi. (Du Meril l. c. 56).

[7]) Srb.-Dalm. Magazin 1861. str. 113—116. U Arbanasa svaki srodnik donosi po jagnje: ostali gosti plaćaju po nešto za svadbene troškove (Hahn l. c. 144).

[8]) Rohrer, Slav. Bewohner II. 97—98.

*

Digitized by Google

objesi lopižu, obrne žrvnjem, igle da zaplete, kudjelju da zaprede, metlu i sto drugijeh stvari u ruke joj daju. Svekrva joj uz to reče: „To te sad čeka.“

Sjutra u jutro nevjesta diže se rano, pripravlja i dodaje vodu svakome svatu za umivanje, perčine jim razčešljuje i kite privezuje a oni je darivaju. [1])

Risan u Boci Kotorskoj. Ovdje svatovi ne samo da su oružani kao da na vojsku idu, nego nose i barjak sobom, koji se zadjede i vije na kući, gdje je svadba.

Već pri početku svadbe, djevojke s pjesmama nevjestu opominju, da je dužna u novoj kući biti dobra, a da srditost, ako je ima, valja da ostavi u staroj kući, inače one daju pravo zetu, u samo nevjestino ime, ćerati zloću iz nje šibikom. Evo komada te pjesme:

— Kosto mi Stani poruči,
Po onoj zlatnoj jabuci:
„O Stane moja dušice,
Čuo sam da si srdita,
Srdita i ognjevita.
Neg Stane moja dušice,
Ostavi srdost u majke,
A živi oganj u braće,
Ne nos' ga meni u dvore
Ne omrazi me sa majkom.“
A Stane Kostu poruči,
Po onom sivom sokolu:
„O Kosto srećo vesela,
Ako ti budem srdita,
Srdita i ognjevita,
Napravi zlatnu šibiku
Pa mene šibaj u dvore
Po onom skucu svilenu.“

Kad dolaze svatovi po nevjestu, pripijevaju djevojke i želju očinu, majčinu, bratovu, sestrinu, da nevjesta neide iz kuće:

Sunce mi je na istoku, hoće da dodje,
Mlada Stane na pohodu, hoće da podje;
Babo joj se smjerno moli: „Neidi Stane!“
Mlada Stane odgovara tiho smjereno:
„Bogme hoću moj babajko, vrijeme mi je,
I tamo mi baba kažu, kolik da si ti.“

Pošto dodju svatovi, djever podje k vjerenici i obrnuvši je u naokolo put istoka (kao što sunce ide, s lijeve strane na desnu), ona mu se pokloni i š njim poljubi i ona se više ni s kijem neljubi do vjenčanja. Govori se, da je odprije bio običaj, da ovdje djever svoju snahu muškim pasom opaše po košulji, da bi mušku djecu radjala. Ali je ovo sad prestalo.

Blagoslov dava otac nevjesti, držeći somun hljeba u ruci, a u somunu je udubena srebrna čaša puna vina. Tako je blagosivlja i mati i ostala rodbina. Molitveni somun se odnese i dade popu, ali čašu uzme djever, pa po što se iz nje na vjenčanju zapoje vinom, dade je nevjesti, da je ostavi za spomen. [2])

Nevjestu drži brat i čuva jednako od kad započne svadba, i nepušta je djeveru, dok nedodju na avlijska vrata, pa mu ondje reče: „Pozlati dje-

---

[1]) Milinović u Arkivu za povjestnicu Jugosl. V. 213—215.

[2]) Sravni pjesmu o diobi Jakšića u II. knj. Vuk. Nar. pjesama na str. 626.

Digitized by Google

vere, ako hoćeš da ti dam ovaku banicu," a poslije dugoga takovog prepiranja, djever mu što pokloni, (talijer ili najmanje forintu), a on preda djevojku.

Po svršetku vjenčanja pop zapovjedi mladijencima, da se ondje odmah poljube. Ako mladoženja nije vrlo stidljiv i uzda se, da će iznenada moći ugrabiti te djevojku poljubiti, on posluša popa. Ako li se stidi ili se boji, da to neće moći učiniti, i tako da će se osramotiti, oni oboje kao stideći se neposlušaju ga.

U kuću djevojka valja da udje preko prostrtoga ćilima, pod kojijem je muški gatnjik i mali nožić crvenijeh korica, da bi mušku djecu i junake radjala. Na kućnome pragu srete svekrva svoju nevjestu i založi je tri puta medom iz ožice ....; po tom joj da od roda kakvo muško dijete, te ga podižući od zemlje poljubi i daruje. (Dijete se ovo u Srbiji zove nakonjče, jer se djevojci daje na konja, a u Risnu nema imena nikakvoga.)

Pri svedenju nevjeste nema nikakova obreda, nego svekrva i njezina kći legnu s nevjestom, pa kad opaze da je zaspala, one se polako izvuku i mjesto sebe pošalju mlad ožnju. Od prije je u Risnu bio običaj, da tri prve noći djeveri spavaju sa nevjestom, ali toga sad već nema.

U jutro nevjesta ustaje prije sviju i počevši od svekra i svekrve svima još u postelji nazove dobro jutro; po tom naloži vatru i pristavi kafu i pripravlja vodu za umivanje, po tom sa svojom zaovom ili jetrvom namjesti sve postelje osim svoje, a njezinu valja da namjesti svekrva ili zaova sama. Kad bude kafa gotova, ona je da svakomu osim svoga muža, a njemu kao od stida neda. Tad nevjesta ide na vodu.

U prvu nedjelju iza vjenčanja, ima nevjesta da ide u Crkvu — i tamo je prate same ženske, muškarci se u to nemiješaju. One tog dana toprva je oblače u ženske haljine, ali u najljepše što se može. Obično se misli (kaže Vuk), da je nevjesta do ovog dana još jednako djevojka, a poslije toga da će prestati biti; i za to sjutra dan već nenosi vijenaca i nepoklanja se do zemlje. [1])

Paštrovići u Boci. Pri odlasku s djevojkom iz očine kuće donesu pogaču, a na pogači čašu vina, koja stoji udubena u hljebu: zet baca do tri puta prsten u tu čašu, a nevjesta ga do tri puta vadi sa dva srednja prsta, i stavlja ga pred zeta. Tad mladoženja uzme prsten, te ga natakne nevjesti na prst, medju srednjijem i malijem desne ruke. Za tijem dolazi blagoslov, koji se ovdje zove dobra molitva. Nevjesta klekne na tapit i sklopi pružene ruke, a na ruke joj nalože handžara i kubura koliko držati može, a dva zastava drže prostrt veo više njezine glave, pa mole i želje izriču, kako će nevjesta bit dobra, poštena, srećna itd. Formula, koja nesmije izostati, jest: „Daj Bože u veliki dobri čas!" Za tijem je blagosivlju roditelji ili ako nije njih, stariji srodnici pa završuju blagoslov riječima: „Daj Bože, kćerce, da se u ovu kuću nevratiš drukčije, nego kao mili gost!" Kad dodje pak u kuću tastovu, tu je ovaj blagoslovi.

U Crnojgori i u Risnu ta je „dobra molitva" nešto drugačija. Pred što se ima nevjesta iz kuće očine uputiti, uzmu svi svatovi jedan po jedan počevši od starog svata od doma pšenični somun, u kome je zasadjena čaša vina. Iz te čaše nekrenuvši je rukom, nego samo somun držeći, svaki srkne, pošto je nevjestu blagoslovio. Najposlije dodje somun djeveru, koji isprazni čašu, pa je nevjesti preda, da je čuva do vjenčanja, jer se opet iza toga, isto tako iz te čaše vino prisrkuje. Za tijem pridrži nevjesta tu čašu kao neki spomen i zove se molitvena čaša ili molitva. [2])

---

[1]) Vuk, Kovčežić. 48—98.

[2]) Vuk, Montenegro 83—85.

Digitized by Google

Crnagora. Plaćanje za djevojku biva na piru i to je uprav, kad su svi pirni gosti za stolom, i taj posao uputi stari svat od doma na slijedeći način. Uzme pogaču okićenu, ter je donese pred staroga svata od puta i traži da mu se pogača pozlati. Tad ovaj uzme onoliko novaca, koliko je pogodjeno za djevojku i kao iz učtivosti dade vazda nešto više (rijetko da je cijena manje od 12 talijera=24 for.), te poredja taj novac po pogači, pa ga sa svom pogačom preda domaćinu. Ovaj pak, da bi odgovorio na učtivosti, neuzme nigda koliko je ugovoreno, nego vazda nešto manje, a ostalo sa pogačom vrati zetu, a za to svikolici gosti blagodare domaćinu. [1]) Tad uzme stari svat od doma pogaču, pa je prelomi preko glave govoreći: „Iz ovog doma pošla u dobri čas, a u oni uljegla u bolji čas.“ Za tijem desni djever izvadi u marami zavite nove opanke, u kojijema je jedna cvancika, te preda bratu djevojčinu, a ovaj otide u sobu, gdje žene oblače nevjestu, pak joj te opanke obuju na noge. Tada, dočim ona oblači vjenčanicu košulju, brat joj skine kapicu s glave, baci je pod noge pa on čas otide. I kose moraju bit opletene kako u žene, a ne više kako u djevojaka.

Pred što se imaju uputit iz djevojčine kuće, desni djever ide da uzme djevojku oli brat njezin uzme je za ruku pa kaže: „Nedam je što me nećeš darovat.“ Djever ga pita „a što ću ti darovat?“ Brat: „daj mi ako ćeš i jejan fišek.“ Ovaj izvadi pa mu dade i dva i tri, koje on ipak za sestrom ispali. Za tijem vode djeveri djevojku k staromu svatu i ovaj joj metne prsten na ruku. Sad je dobra molitva ili blagoslov. Čašu, kojom se pilo na dobroj molitvi, metne djever u džep ili djevojci u njedra. Pri vjenčanju u crkvi običaj je, da mladoženja nevjesti stisne ruke sa prstenom tako jako, da se ova od muke uvija; ali opet njega kum, kad to opazi, kucne, da miruje. Svatovi putem hodeći i u Crnojgori kogagod sretaju, davaju mu piti iz svadbene cice. Pred zetovijem kućnijem pragom svekrva dočekuje nevjestu, te joj dava malo muško dijete, da prenese preko prostrta bjelja (ćebeta) i praga u kuću pa ga daruje. Ovo prenošenje i darovanje biva zato, da bi mlada radjala mušku djecu. Tad djeveri predadu nevjestu, te sjedu š njom na odar. Oni je jednako čuvaju i svuda prate, pa prvo veče ona i spava s djeverima. [2])

Sjutri dan po svadbi ima obred nošenja vode. Nevjesta, praćena djeverima, koji iz pušaka pucaju, ide na vrelo ili bunar, odkle obično kućani vodu donose; tu ona mora napuniti sud vode i opet uz puškaranje vratiti se doma. Tu polijeva ruke gostima, da se umiju i za to umivanje svaki je daruje. [3])

Navedimo sada i neke svadbene običaje, koje Kovaljevski zabilježi. Svaki gost donese štogod na pir, osobito štogod jela i piva, a jedan donese i živa pijevca, s kojijem se šala zbija. Nevjesta nesmije cijeli dan svadbe ništa jesti, ako joj što djeveri kriomice nedadu. Ti djeveri, koji se drže kao braća nevjestina, prate svud nevjestu, ni časa je samu nepuste, pa baš i prvu noć mora š njima spati. Premda su ti djeveri obično bližnji srodnici, ipak se kadgod dogodi (ali sasma rijetko) da oni zloupotrebe povjerenje, ali su tada kažnjeni, kao da su rodjena braća tražila, da sramotu učine ili učinila. [4])

Užičko okružje u Srbiji. Na svadbu i na slavu može svak doći, pa baš i nepoznanci, bit će primljeni kao da su i pozvani. [5])

---

[1]) Ibid. 83.

[2]) Medaković, Život . . 39—50.

[3]) Vuk, Montenegro 83—85.

[4]) Четыре мѣсяца itd. 35—37.

[5]) Glasnik društva Srb. Slov. X. 317.

Digitized by Google

Bugarska. Ovdje na svadbi ima osobiti obred, kojega u ostalijeh Slovena do sada nenadjosmo, a to je Zasjevka. Tu se svečano sije muka na tri sita u troje naćve pod pjevanjem, od koje muke isto tako svečano mijese i peku hljeb. Od te muke ispeče se i jedan kolač, koji bude pomazan medom (radi toga medenik).... Kad je to gotovo tad žene kažu zetu, da sjedne, pak otpasavši jedan kraj pasa, premetnu mu ga nad oči preko glave, a jedna mlada snaha rastrga mu medenik nad glavom na krst, a s medom namazanima rukama pomaže ga po licu, veleć: „da se ljubite i rado imate kao pčela med.“ Sad se razdjeljuje svakomu gostu po komadić toga medenika i uz to se dava iz bijeloga kotla vina srebrnom časicom. [1]) Za tijem u večer bude tako zvana razdjelnaja večera, gdje se mladoženja oprašta sa svojijem mladijem drugovima prelazeći u red oženjenika. Na ovu svečanost nedolaze oženjeni ljudi ni žene ni starci. Za večerom i igranjem idu mijesiti hljeb i to oni sami čine, pače jim djevojke sakriju i kliješta i ražanj, da nemaju čim oganj razrovati. Ali oni da pokažu, da mogu i da znadu i bez ženskinja i bez orudja hljeb mijesiti, izdrobe glavnjom živi ugljen, a omotavši tijestom ruku razgrnu žeravu, te metnu kolač u oganj i zapreću ga opet rukama.

I u djevojčinoj kući bude isto tako razdjelnaja večera sa njezinijem drugaricam, koje joj pjevaju najnježnije pjesmice n. p.

Тос вечарь слънчице!
У тво майчица,
И у твой баща, слънчице
А утрѣ вечарь слънчице
У друга майка
У другы баща слънчице.

Hodeći put crkve i ovdje kao i kod Srba nosi tako zvani založnik bukliju, te dava piti kogagod srete — ali u drugoj ruci nosi i živa pijetla.

I u Bugarskoj mladi najprije razpliću kose i pokrivaju je bulom [2]), djevojka biva sa svojijem družicama zatvorena, te je valja kumu do tri puta od njih otkupiti. Ali nije ni te kupovine dosta, nego ima i druga simbolička kupovina: založnik, koji nosi pijevca živa sobom (po piscu članka u Arkivu, pijevac predstavlja mladoženju), kupi u djevojaka i kitu, što se zove „Ila“ koja je mjesto djevojke, te je sada zajedno s pijetlom nosi.

Pritakmovanje se zove, kad roditelji djevojčini blagoslovivši mladijence, podadu jim malo vina i hljeba, da ga okuse. Iza blagoslova roditelji jih poljube u čelo, a oni njih u ruke. Djever, mladoženja i nevjesta, drže se za jedan rubac, a žene drže nekoliko zapaljenijeh svijeća. (Pri tom blagoslovu ima još nekoliko obreda, ali jih se pisac ne sjeća). Od tole se ide u crkvu na vjenčanje. Kad djevojka izadje, zaove prosiplju žito sa sitnijem novcima u djevojčino dvorište. U crkvu ide i založnik sa pijetlom, s ilom i s buklijom. Roditelji djevojčini neidu.

Kad dodju pred kuću mladoženjinu, roditelji njegovi susretnu jih noseći hljeb i so, pa jim kažu, da sadju s kola, ali ovi neslušaju, već se s kola

---

[1]) U Bugarskoj ima skoro svaki seljak take srebrne čaše, koje se samo na svečanostima upotrebljuju i ostavljaju se u naslijedstvo sinovom. Samo gdjegdje satro se taj običaj. Rakovski kaže, da je vidio takovijeh čaša, koje imaju do preko 600 godina.

[2]) Sravni rimski flammeum i prvobitno značenje riječi nubere. Taj se običaj nalazi i u današnjijeh Grka i u Arbanasa (Hahn, l. c. 15). Za druge narode gledaj Du Meril 18; Weinhold l. c. 252.

Digitized by Google

poklanjaju. Tad roditelji jih stanu darivati, otac n. p. dade ili obeća nekoliko ovaca, krava, konja, komad vinograda itd. a mati kojekakav ures, dudove itd. Kad je pak nevjesta sašla i preko prostrta platna došla do praga, dadu joj posudje s medom i kiticu cvijeća, kojom maže pragove, kroz koje prolazi gore i dolje, dok dodje do sobe. To čini, kažu, da joj blagi budu svi domaći kao i ona njima.

Sad kum i kumica dadu zetu muško jedno dijete, a nevjesti žensko, blagosivlju jih, a oni se mučeć klanjaju, pa kad jim i oduzmu djecu, oni se jednako klanjaju. Kakvi su obredi u ložnici, pisac kaže, da nezna.

Sutri dan mora djevojka, kao i kod Srba, svečano da ide na vodu. Kad se s vode vrati, bude svečano razbulanje. Djever ubere sa zelena drveta dvije grančice, te skine buo nevjesti i baci ga na stablo. Tad tek počne nevjesta sa domaćima govoriti. [1])

U Trnovskoj okolici svekrva susreta nevjestu na pragu, ne samo sa hljebom, solju i vinom, nego na pogači nosi još i zlatni i srebrni ures, koji je od starine u kući, pa predade nevjesti. U tomu, kaže izvjestitelj, narod vidi dva značenja: najprije obilnost, ljubav i vjernost, a drugo: da tijem svekrva kao predaje novoj snasi brigu kućnijeh poslova. (Odžakov.)

U nedjelju poslije svadbe kupi djever nevjesti preslicu i povesku, na kojoj priveže babku i vreteno. [2])

Kukuš u Bugarskoj. Замесъ, koji biva u četvrtak, tri dni pred svadbom, i na kojem se svečano dvije pogače peku, pripada svadbenom veselju. Ovom prigodom ima mnogo obreda pri miješnji, mi napomenimo glavne: Na troje naćve i na tri sita siju tri djevojke brašno, a malo muško dijete, kome moraju biti živi roditelji [3]), siplje vodu i so i promiješa brašno palicom, po tom istom palicom udara tri puta po gredi i kaže triput: „momak i moma.“

U petak skupi se nevjestina rodbina, da joj kosu pletu. I ovdje valja malo dijete, koje ima oca i majku, da započme taj obred, a djevojke ga dovrše metnuvši i kapu na glavu i шамiy, što je vjerenik na velikom zaručaju darovao.

U subotu nema ništa osobita, ako nećemo da to napomenemo: da se u momka sakupljaju srodnici, da svečano ubiju vola za svadbe — volu najprije urese glavu i rogove cvijećem i kitami i pripijevaju mu pjesme.

U nedjelju je pak prava svadba. Zet ide sa pratiocima k nevjesti, da je vodi na vjenčanje. Ali kad dodju, nadju djevojku zatvorenu u sobi i okruženu svojom rodbinom, držeći u ruci rešeto i u njemu pamučna sjemena. Tad zapjevaju „Otkupljajte snahu djeveri! skupa je snaha, vrijedna je“ ... Djeveri, koji do sada na dvoru stajaše, dadu nekoliko groša vrataru i ulaze u nutra; a djevojka rasijevajući sjeme, baca ga na dvor, a gosti ga bacaju preko kuće. Za tijem kuma stavlja vijenac lozovi na glavu nevjesti, a svekrva donosi srebrni ures, kojijem urešuju nevjestu pjevajući: „Веди съ долу наша дружко, дуръ да ти кладатъ нетопъ на чело-то, плоча на сърце-то.“

---

[1]) Pripovijedaju, da je nevjesta u staro doba nosila buo sve dokle nije rodila, i za to doba je govjela t. j. ništa nije govorila sa svekrom i svekrvom.

[2]) Arkiv za povjest. jugosl. VIII. 252—271.

[3]) I u Rimu pri confarreaciji neke obrede mogoše sami patrimi i matrimi ovršavati. I u Grka samo παῖς ἀμφιθαλής mogao je biti upotrebljen u nekijem svadbenijem obredima (Rossbach l. c. 138 sq.; 225). U Arbanasa još dan današnji, pri miješanju svadbenoga hljeba, djevojka koja najprije zabode ruke u tijesto, valja da joj je živ i otac i mati (Hahn l. c. 144.)

Digitized by Google

Pri blagoslovu prolijevaju vino preko zeta i nevjeste, a ova ljubi ruke svim svatovima.

Kad dodju s nevjestom pred kuću mladoženjinu, prije nego s konja sjaše, dodaju joj dvoje muško djece, koje ona miluje i s pločom, što ima na prsima, gladi po obrazu, ljubi jim ručice i dariva jih voćem. Svekar tad prebaca preko nevjeste sitne pare i diže je s konja. Tad joj daju dva somuna kruha pod pazuha i sud vode, kojom je zet lice umio. Sad nevjesta tako naprćena ulazi u kuću, pa ide put sobe, gdje se zet za vrata sakrije i dok ona u nutra ulazi, on je tukne tri put plećima, pa izleti na dvor, a nevjesta odnese i somune i sud, pa jih položi u jedan kut sobe.

U ponedjelnik nema ništa osobita. U utornik naćeruju nevjestu, da mete kuću i da pere sude, a za tijem da umijesi kolač. Pri svemu tome podsmijevaju joj se i podruguju, da neumije ni mesti ni prati ni mijesiti. U srijedu prate nevjestu na bunar, da bi donijela vode. Putem kogagod sreta, služi vinom i rakijom i ljubi mu ruku. Na kladenac kad dodje, najprije ga obilazi na okolo i prosiplje iz rukava proso, a u kladenac baca neprobijenu paru, koju je u ustima donijela. [1])

Struga u Bugarskoj. Hodeći na vjenčanje i sa vjenčanja i ovdje posiplju nevjestu sitnijem novcem i ovsom. [2]) Kad svatovi prolaze mimo poznatu kuću, kućani istrče na dvor i časte jih vinom. Po vjenčanju u Crkvi zet i nevjesta jedu kruh i piju vino, koje je doneseno od pratilaca zetovijeh, za tijem i svi srodnici ljube vandjelje, pa i oni vina piju.

Kad su već pred kutnjim pragom zetovijem ili pred sobom, davaju nevjesti kruha i vina. Za tijem uljegu u kuću, i u jednom uglu sjede zet i nevjesta jedno uz drugo, i tu donose nevjesti muško dijete, koje joj stavljaju na koljena, a ona ga poljubi i daruje. [3])

Bugari u Bessarabiji. Pri vjenčanju u Crkvi, pošto se zapjeva: Ісаія ликуй . . . sasiplju na mladijence sa svijeh strana oraha, slatkiša itd. za znak, da jim žele u svemu obilnost i bogatstvo: kum i kuma u samoj crkvi vežu im ruke.

Kad se vraćaju iz crkve, ako je zet iz drugoga sela, seoska djeca odkle je djevojka zaokupe zeta, da dade otkup za nevjestu, ali sreća da su i najmanjijem darkom zadovoljni.

Na nekijem mjestima pri gozbi u zetova oca mladijenci sjede za posebnijem stolom, i za nekoliko minuta drže na rukama dvoje malo djece, zet muško a nevjesta žensko. Na ovom objedu nebude niko od nevjestine svojte.

I ovdje svatovi kad dodju, da uzmu nevjestino ruho, sestra ili rodica (ali mora biti djevojka) ište kao platu.

Kad svatovi za darove što primiše od mladjenaca, stanu da uzdarje davaju, što obično bude u novcu, mladijenci nijesu prisutni. Kad se dospije pirovanje, kum i kuma vode mladijence u sobu, tu zet kumu polijeva ruke pri umivanju, a on njemu predade novce, što su se na svadbi skupili. Drugi dan po svadbi šalje svečano svome tastu kozle ili jarca lijepo okićena na dar. [4])

Rusini. Kad su svedeni zet i nevjesta, ova uzme grunak cukra, pa sutra u jutro dava svome mužu, da bi mu tako š njome življenje sladko bilo.

---

[1]) Miladinovci. Бълг. н. пѣсни 518—521.

[2]) Posipanje mladijenaca žitom, voćem i slatkišima, bivalo je i u Grka i u Rimljana, isto kao i danas skoro u svijeh naroda indoevropejskog porjekla. Gledaj n. p. Rossbach l. c. 226; Du Meril l. c. 55; Hahn 146, 196.

[3]) Ibidem 516.

[4]) Матеріалы . . Бессарабская область. I. 508—510.

Digitized by Google

Pod jastukom jim svu noć stoji somun hljeba, kao znak buduće obilnosti. Nova snaha cijelu prvu godinu, gdjegod i kogagod svoje nove svojte srete, valja da poljubi. Ovo je pošljednje, kaže Rohrer, običaj i u Kozaka, ali nekaže u kojijeh. [1])

Laborski Rusini. Pošto su se svatovi sakupili u mladoženje doma namijenjeni starosta govori besjedu o častnicima, koji svatovima trebaju u tom poduzeću. Ali najprije počne od sebe: „Ци пріймаете мене хлопци за старосту?“ Пріймаемє, пріймаемє viču svikolici, pa š njima i mnoštvo djece, što se tu sakupi. Tad starosta uzme kitu ovsa, pa ga zadijeva sebi za kapu, kao znak svoga dostojanstva. Tako budu izabrani i ostali i ovsom nakićeni.

Kod nevjestine kuće svatova nema, nego sam „выдавця“ i nekoliko djevojaka, koje pletu vijenac i pjevaju medju ostalijem i ovo:

Ей Марько, Маричко
Камяного сердця,
Якъ же тобѣ не жаль
Зеленого вѣнця?
Ба якъ ми го не жаль
Ажъ мя сердце болить!
Бо то все ся стало
Не по моей воли,
Не по моей воли,
Але по братовой,
По братовой і сестриной
Тай по материной.

Tad nevjesta klekne a brat joj najmladji stavlja vijenac na glavu.

Kad dodju zetovi pred kuću nevjestinu, выдавца i djevojke do tri puta zatvoraju vrata i neće da jih puste unutra, nego pjevajući ištu otkup za djevojku. Za tijem je blagoslov i opći plač.

Pred večer vode nevjestu k mladoženjinoj kući. Kad dodje blizu, mati zetova uzme u ruke somun hljeba i dočekuje na kutnjim vratima nevjestu, pa je pita: „Su čim si došla?“ a ona joj odgovori: „Sa srećom i zdravljem i s božijem blagoslovom.“ Tad joj stavi na glavu somun i vodi je u kuću. Nevjesta unišavši, ide uprav trpezi, ljubi joj četiri ugla i sjeda: i odmah počimlje večera.

Iza večere donose postelju nevjestinu i prostiru je na pod, zet sjede na postelju a nevjestu mu dovedu na koljena i raspliću joj djevojačku kosu i pjevajući povezuju joj glavu kao što udate žene nose. Sad idu svatovi i mladijenci na rijeku i bacaju vijenac u vodu, ali ga drže, da ne otpliva i iz sredine vijenca zahvataju šakom vodu i umivaju se. Zet nosi od te vode doma i pokropi svekolike goste. Sad se igra i svaki gost poigra sa nevjestom i metne joj na tarjelić nekoliko novčića. [2])

Vrhovinci (ugarski Rusini u Marmaroškoj, Bereškoj i Ugvarskoj županiji.) Uoči svadbe u večer sakupe se gosti na huski, a to su kolači nalični guskama, i množina ih se toga večera ispeče za svadbe. Odmah u jutro idu zet i nevjesta na izvor ili na bunar, da se umiju, i u tu vodu gosti meću bakrenijeh novaca. Tad se pletu vijenci i posiplju mladijence ječmom. Pri oproštaju nevjeste s roditeljima nemože niko da se suzama opriječi. Sad joj raspliću pletenice i postavljaju vijenac. [3])

[1]) Rohrer, Sl. Bewohner II. 99—122.

[2]) Kraljicki, Сборникъ науковы 1865, str. 148—160.

[3]) Biedermann, Die Ungarischen Ruthenen .. 78.

Digitized by Google

Polješuki i Bužani (Malorusi u Gorodenskoj guberniji.) U oči svadbe biva svečano miješenje i pečenje korovaja i u zeta i u nevjeste doma.

Na dan svadbe ide zet sa svatom (дружко) i sa sviračem k nevjesti i poklonivši se svakomu, sjedu za trpezu, a nevjesta mu donese rubac s riječma: Дарую тебэ Степанэ першимъ подяркомъ; a mladoženja daje njoj 15 ili 30 kopjeka sa formulom: Дарую тебэ Марино битымъ таляромъ. Za tijem дружко vodi okolo trpeze zeta i nevjestu, držeći se sva trojica za jedan rubac. Sad je blagoslov roditeljski. Putujući k crkvi kogagod sretaju, klanjaju mu se, a sreteni jim se uklanja s puta. Po vjenčanju zet i nevjesta nogama turkaju otirač i pas, po mnijenju opisatelja, da bi javno pokazali, da je ispunjena ženidbena dužnost.

Opet se oboje vraćaju u nevjestinu kuću, gdje jih otac susreta s votkom, a mati stoji kod žbadnjice, koju i zet i nevjesta moraju dotaknuti.

Kad za trpezu sjednu, nevjesta mora se posaditi zetu ob lijevu. Iza ručka ide mladoženja k roditeljima bez nevjeste, da jim odnese djevojčine darove. U večer ili sjutri dan vraća se po ženu — ali se ova zatvori u sobu, odkle je brat dovodi i posadjuje za sto: za tijem ženske vode nevjestu u sobu i preoblače, a brat dodje i uzme nevjestu, odvede je opet za sto i posadi je sa zetom, oboje na jedan jastuk. Svahe joj raspleću kose i krajeve joj podžižu za znak, da žena nema više s krasotom kosa ljude primamljivati; tad joj mažu kose maslom, a kadkad i medom, stave joj na glavu komad hljeba i novaca, da bi joj život bio sladak, obilan i bogat. Tad joj svaha natiče žensku kapu.

Kad dodju u zeta doma, vode mladu okolo stola za znamenje, da će ona biti gospodarica u kući (ako matere nema). Ti svi obredi zovu se зводыны. Pred što se pir svršiti ima, svat ili druško vodi mladu, da joj pokaže svekolike zgrade, bunare itd., da bi znala kućni red. [1])

Ukrajina. Kohl kaže, da je vidio, gdje vode nevjestu, a ona da je nosila u ruci dugačku drvenu sablju, a na sablji naboden veliki somun kruha. I sablja i hljeb bijahu lijepo cvijećem okićeni. On ovako tumači taj simbol: Sablja i hljeb znače, da je muž dužan ženu braniti i hraniti, a cvijeće da mu ona iz blagodarnosti ima kao cvijet kititi i resiti cijeli život. [2])

Poltavska i Černigovska gubernija. Pri vjenčanju u Crkvi stoji djevojka držeći sablju, a na sablji je privezana svijeća. Ta sablja stala je prvog dana svadbe u prednjem uglu. To je prije bilo običnije, sad je sasma rijetko. Pred što imaju put crkve da se upute, brat raspliće nevjesti kose i kad ter kad joj zamahuje sabljom okolo glave. Njezine drugarice pjevaju:

„А татаринъ братецъ татаринъ
Продавъ сестрицу за талеръ
А русую косочку за шестакъ
А биле личенко пишло и такъ.“

Tad davaju novaca bratu, da bi se uklonio iz kraj sestre. U Poltavskoj guberniji ne raspliće brat sestri kose, nego stane na vrata s batinom i prijeti, da će ubiti mladoženju, što mu on sestru hoće da sobom vodi, ali ga zet ublaži, davši mu malo novaca, i to se zove: brat prodava sestru. [3])

Velikorusi u opće. Uoči svadbe biva дѣвичникъ, na kome se ne-

[1]) Матеріалы . . Гродненская губернія I. 832, 837.
[2]) Reise im Innern von Russland . . II. 284.
[3]) Bantyš Kamenski, Исторія малой Россій III. Примѣчанія 77—79.

Digitized by Google

vjesta oprašta sa djevojačkijem životom i sa svojijem drugaricama. Za tijem ide djevojka u banju [1]), da bi, kako kažu, oprala sa sebe stare navike i spravila se k vjenčanju i novome životu. Cijelu večer je gozba, na kojoj su skoro same djevojke, dosadanje drugarice nevjestine; one nariču pjesmama i oplakuju nevjestin djevojački život. Na pošljetku nevjesta dariva svoje drugarice. Slična дѣвичнику biva toga večera svečanost i u mladoženje doma. I on se oprašta sa svojijem drugovima, i on ide u banju, i on jih časti pivom i jedivom. I коровай se svečano peče u nevjeste uoči svadbe.

Na svadbi i zet i nevjesta i svadbeni činovnici imaju počastna nazvanja, i to se drže kao simboli bogatstva, znatnosti, obilnosti. Toga radi zet je князь, nevjesta княжна, [2]) a po vjenčanju княгиня, srodnici zetovi бояре, upravitelj svadbe тысяцкой. Na svadbu pozivlju i magjionika (ворожея), da nebi škodio svadbi.

Na velikijem mjestima raspliću kosu nevjesti i pletu je na način mužatica, već na djevičniku, ali u opće to biva na dan svadbe. Pri tomu se pjevaju pjesme, kojijem se oplakuje djevičanski život, i njegov znak puštena pletenica, hule se roditelji što prodaše nevjestu, i huli se ženidbeni život.

Kad zet dodje po nevjestu, nepuštaju ga u kuću rodjaci nevjestini i njezine drugarice, dok ne plati за выдачу. Kopeki i ostali sitni novci, koje on plaća, zovu se rubljima, dukatima itd. i to je znak bogatstva.

U crkvu idu svikolici na konjma, a kad u crkvu dodju, natječu se zet i nevjesta, ko će prije stupit na ćilim, da mu drugo bude podložno. Po vjenčanju odmah svećenik daje bocu vina zetu, a ovaj daje nevjesti piti i pije sam, [3]) pa tad lupne bocom o zemlju i popleše je nogama i smrvi u male komadiće, i to valja da sam zet učini bez ičigove pomoći. [4]) Ti se piljci moraju tad pokupiti i baciti u rijeku.

Na vratima od kuće dočekaju roditelji nevjestini djevojku, i nose joj hljeba-soli i posiplju mladijence hmeljem. Za mladijence stave na trpezu pečena pijevca, od koga gosti nejedu, nego samo zet i nevjesta, i to na nekojim mjestima ne na trpezi nego u sobi. Zet i nevjesta kad na zdravlje piju, da bi osladili vino, koje, kažu, da je gorko, cjeluju se pred svijem gostima.

Soba (Сѣнникъ), gdje imaju bit svedeni, nebude razgrijana, kako je inače obično, i to da bi jih zima tobože naćerala, da se jedno k drugomu privriježi. Budu uvedeni u sobu popraćeni sa ikonama, koje jim objese više glave. Nevjesta mora izuti crevlje zetu, i u jednoj nadje mali bič, a u drugoj novčić; ako izuje prije onu, gdje je novac, to je sreća; ako onu gdje je

---

[1]) I stari Grci imadoše taj običaj: U Aeoliji crpali sa vodu za nevjestina kupanja u svetom vrelu Ismenos, u Attici pak u vrelu Kallirrhoe ili Enneakrunos (Rossbach l. c. 224); običaj kupanja pri vjenčanju nalazi se i u Indiji (Colebrooke, Asiatic researchs VII. 290). Za druge narode gledaj Du-Meril l. c. 11.

[2]) Sravni i Šnjegirev, Русскіе II. 83.

[3]) Koliko je star i važan ovaj običaj, vidimo i s toga, da je na nekijem mjestima u srednjem vijeku narod držao, da je tijem pićem ženidba gotova. Proti tomu nalazimo medju ustanovljenjima Andegavske sinode od g. 1277. naročiti kanon: „Intelleximus nonnullos volentes et intendentes matrimonium ad invicem contrahere, nomine matrimonii potare et per hoc credentes se ad invicem matrimonium contraxisse carnaliter se commiscent (can. 3). I ovaj običaj može se naći i u starijeh i u novijeh naroda; gledaj Du-Meril 40—44.

[4]) I za to razbijanje sada imamo mnogo primjera i u inorodaca. Ibid. 59—60.

Digitized by Google

bič, to je nesreća: ali svakako mora je tri puta ošinuti onijem malijem bičem za znak, da bi mu bila podložna (Ivanov-Želudkov). [1])

Donski Kozaci. Na djevičniku uoči svadbe oprašta se nevjesta sa svojim drugaricama i zet sa drugovima. Sutra dan najprije je roditeljski blagoslov i u zeta i u nevjeste doma. Kad je to gotovo, tad djevojku posadjuju u sprednji ugao (to je obično mjesto, gdje sjedi domaćin) pod ikonama, a uza nju čine da sjedne najmanji od braće ili srodnika, kojemu daju u ruku štap (державу) ili svileni bič, i on neda zetu svojega mjesta kod sestre, dokle ovaj neotkupi. Sad idu u crkvu i djevojci raspliću kosu, a pošto je crkveni obred ovršen, tad joj zapliću kosu kao u udate žene, a na glavu joj meću калпакъ. [2]) Pred kućom zetovom roditelji jih susretaja s hljebom-solju i posiplju jih šenicom, orasima, hmeljem i novcima. Pošto su se okusila prva jela, svaha spraćuje mlade u ložnicu. I kod seljaka, koji nijesu vojnici, skoro su jednaci svadbeni običaji. [3])

Malojaroslavecki ujezd u Kaluškoj guberniji. Uoči svadbe biva svečano kupanje nevjestino. Iza kupanja počnu odijevati nevjestu. Malo zatim dolazi mati i otac zetov (zet dolazi poznije) i donose sobom ugovoreno vino, koje se počne ispijati. Kad se to vino (ovdje pod ovijem imenom razumije se svako piće [4]) ispije, tad domaćin toči svoje i dava srodnicima zetovijem; pri tom vino se ovako služi [5]): otac nosi bocu s pićem i nataka, mati čaše, a nevjesta slatkiša za pred piće. Osim toga oni jih darivaju s ubruscima itd., a i nevjesta čini to isto. Tad nevjesta ide u sobu, pa opet kuka i pripijeva:

Пропилъ меня родимый батюшка,
На винной чарочкѣ,
Проѣла меня родимая матушка
На сладкомъ пряничкѣ.
Открасовалась я во красныхъ дѣвушкахъ.

Sutra dan u jutro nevjesta plače, i ako nema oca ni matere, ide na groblje, gdje je i njene družice prate i padši na koljena na očinu grobu nariče:

Раступися мать сыра земля,
Ты откройся гробовая доска,
Встрепенись родимый батюшка,
Благослови меня великимъ благословеньцемъ.

To isto biva i na materinu grobu.

Kad se nevjesta obuče, tad se klanja i ište blagoslov ne samo od roditelja, nego i od svih rodnijeh, pa i od same male djece. Po blagoslovu sjeda za sto, pak stane naricati:

Не спускай меня, родный батюшка,
Со широкаго подворища;
Ижъ тебѣ ль, родимый батюшка, не слуга была
А тебѣ родима матушка, посолъ вольній.

---

[1]) Običaj izuvanja ima biti veoma star. Rognjeda kći polockoga kneza, nehćaše ići za velikoga kneza Vladimira (g. 980) govoreći: ja neću da izuvam sina jedne služkinje (Nestor, itd. Schlözera V. 197). I u Moskvi je bivao taj običaj do nedavno; gledaj putopis Olearija i Gerbersteina, koje navodi Snjegirev Pycскie II. 83.

[2]) Osobita kapa udatijeh Kozačkinja.

[3]) Метеріалы . . Земля войзка донскаго.

[4]) Primjetba g. Ivanova-Želudkova.

[5]) To nije samo na svadbi, nego vazda kad su gosti. (Ivanov-Želudkov).

Digitized by Google

Na mjesto zeta sad brat nevjestin uza nju sjeda, i držeć u ruci palicu čeka zeta, da mu proda sestrinu kosu. Kad zet dodje, družko moli brata, da ustupi to mjesto zetu, ali ovaj se neća i počne zamahivati palicom, i ipak malo komada sitnoga novca omekša ga, pa pusti zeta da sjedne.

Poslije vjenčanja u crkvi гласки (pratilice nevjestine) u jednom kutu zapleću kose i natiču joj повойникъ (kapu što nose žene udate). Ona se sad gleda u zrcalo i popravlja na sebi kapu, pa za tijem opet sa zetom zajedno, pa pitaju i jedno i drugo: koga vide u ogledalu. Zet kaže, da vidi svoju ženu i pozove je po imenu; isto tako i ona njega. Nevjesta se veoma stidi pozvati po imenu svoga muža, i kaže, da prodju gdjegdje i deset godina u ženidbenom životu prije, nego ga ona počne po imenu zvati. Sutra dan po svadbi, čim svane, дружко tuče na vrata sobe i pita zeta, hoće li piti; i ako hoće, to je znak, da je zadovoljan s nevjestom, to jest, da je nevina bila, ako neće piti, tad ja protivno značenje. [1])

Taruški ujezd u Kaluškoj guberniji. Na dan svadbe najprije krstni kum rasčešljuje zetu glavu, za tijem dolazi otac i mati s hljebom-solju, te ga blagosivlju. Druško ga tad vodi u prednju sobu, te tu opet biva roditeljski blagoslov i svijeh srodnika. Kad su povoske gotove, mati stavlja u svaku po šaku hmelja. Kad dodju blizu kuće nevjestine, seljani se sakupe pak jim palicom zaprieče put, druško jih ponapoji vinom, i tad jih puste proći. Za tijem druško ulazi u kuću, da pita hoće li primiti zeta; odgovor je dakako povoljan; i tako sišavši s kola ostaju pred pragom.

Medju tijem i obuku nevjestu, blagoslove i posade je za trpezu; njoj s desne strane stoji dvoje muško djece, a s lijeve dvoje ili troje žensko. Druško tad ulazeći u izbu, pita muškiće, zašto su tu sjeli? oni odgovore: „Daj novaca, pa ćemo ustati.“ „A zašto?“ — „Mi smo pleli nevjesti obuću.“ Druško jim dade novaca, a oni otidu, pa tad taj razgovor biva i sa malijem djevojčicama; one kažu: „Mi smo šile za nevjestu i mnogo iglica polomile“. Druško i njihova mjesta pokupuje. Za tijem razastiru pod nevjestu ćilim i pod desnu joj nogu stavljaju jednu mjericu punu ovsa. Tad se jede i pije pa istom tada idu otac i mati s ikonama, da uvedu zeta u kuću: on jim se do zemlje klanja i š njima se cjeliva. Sad se objeduje. Po objedu otac sjedinjujući ruke zetove i nevjestine [2]) poučava jih: njemu kaže n. p. ljubi je kako dušu, a tresi kako krušku, a njoj n. p. neslušaj zla jezika itd. Nevjesta tad plačući zahvaljuje roditeljima za hljeb-so. Sad idu u Crkvu. Po vjenčanju djevojke povezuju nevjestu po glavi.

Nevjestu i zeta dočekuje otac pred kućom sa hljebom-soli, a mati s ikonama i koricom kvasa. Tad odmah objeduju mladijenci samo još sa dvojicom, trojicom u posebnoj sobi, pa tad idu spati. Sad i gosti se sabiraju i počimlje pravi objed. Ali okolo po objeda, gosti hoće da vide mladijence, koji valja opet da za trpezu dodju. [3])

Meščovski ujezd u Kaluškoj guberniji. Uoči svadbe u večer je курникъ=gozba; na kojoj je glavno jelo piroge. Prvi obred na svadbeni dan jest preodjevanije nevjeste, i to biva na klupi, koja je pokrivena zvraćenom pelicom (proti zlijem duhovima) [4]) na kojoj nevjesta sjedi. Kad

---

[1]) Матеріалы . . Калужская губернія, II. 174, 177.

[2]) Sravni rimsku dexterarum junctio (Rossbach l. c. 308) kao i indijsku pâṇi-graha (Manu III. 43).

[3]) Матеріалы . . Калужская губернія II. 177—179.

[4]) Sravni rimsku pellis lanata (Rossbach 324). Isti običaj nalazi se i u Indiji (Colebrooke l. c. VII. 305).

Digitized by Google

joj nazuvaju crevlje, stave joj pod pete nekoliko novčića, da bi i u muža u obilnosti življela. Desnu nogu joj obuva djever (шарочникъ), da bi je budući muž milovao. Da bi pak u svemu srećna i zadovoljna bila, pribave jednu ženu udatu, koja s mužem dobro žive, da bi udjela nevjesti brnjice u uši i da joj stavi svoj ubrusac na glavu.[1]) Doklegod traje preodijevanje nevjestino, valja joj oplakivati svoje djevovanje.

Kad otac sina blagoslovi, ovaj ide k nevjesti a pratioci su mu дружко, дядька, dva поддружья i сваха, koja jaše na konju i š njom dječko od sedam godina, koji se zove блюдникъ. Kad dodju pred nevjestinu kuću, kucaju i ištu kao svratište; ali tek treći put kad kažu, da su lovci, te da jim je zec umakao u kuću, otvaraju jim se, kao preko volje, vrata. Taj zec je, razumije se, nevjesta, i zet je mora tražiti po svoj kući, jer je sakriju.

Po što se opletu kose, dolazi roditeljski blagoslov, koji nevjesta prosi s običnom formulom: родимый батюшка и родимая матушка! не прошу у васъ ни злата ни серебра, но прошу Божія и вашего благословенія. Ako nijesu živi roditelji, blagosivljaju kršteni kum i kuma, i tad njima govori богоданны батюшка и богоданная матушка.

Po vjenčanju kod nevjestine kuće pjevaju djevojke u pohvalu mladijeh, pak tad jih svežu s pojasom, da bi jedno drugo ljubili i složno življeli. Sad mati nevjestina, stavljajuć obično groš pred svog zeta, govori mu: „Вотъ тебѣ дите рупь: поставь клѣть, купа плеть и учи свою жонку не для людей а для себя.

Kad se približe mladijenci sa svatovima kući zetovoj, otac jim dodje na susret sa ikonom a mati s hljebom-solju.

Posljednji je obred što mladijenci idu na kladenac ili na bunar da zahitaju vodu [2]).

Selo Petroselje u Mosaljskom ujezdu Kalužke gubernije. Najprije u mladoženje doma peče se svečano коровай. Zatijem odijevaju zeta i druško ište u Boga blagoslov. Zatijem svaha prostire pelicu pa vodi mladoženju da se posadi. Tad mu ona razčešljuje kose i maže jih maslom i posiplje hmeljem. I on ište u oca i matere blagoslov sa gorenavedenom formulom.

Sutri dan po svadbi najprvo što mlada učini jest, da mete kuću, i uz to joj prigovaraju: „кашу мети чисто, а сору вонъ не выноси“ (ovo posljednje hoće rijet, da što se doma čini nema nikomu izvan kuće pripovijedati), a tada joj dadu da peče блины. Za tijem druško vodi mladu na vodu, ali joj djeca nedadu prenijeti vodu, nego mora mladoženja donijeti vina i tako jih ponapojiti, da bi je pustili. Za tijem svekrva donese kudjelju s vunom i da nevjesti da prede. [3])

Kazanska gubernija. U zetovu kuću uvode mladijence preko prostrta platna u kuću, gdje jih otac dočekuje sa ikonom, a mati sa hljebom-solju. Tad je blagoslov roditeljski, koji mati završi posipljući nevjestu hmeljem. [4])

Nižegorodska gubernija. O svadbi pripovijeda nam g. Rajevsky, isto to, što već kazasmo za Velikoruse u opće: izlišno bi dakle bilo, opet opisivati, što je već opisano.

---

[1]) U starijeh Rimljana je pronuba razdijeljivala kosu nevjesti, isto tako i u Grka nympheutria jih joj je potstrizala. (Rossbach 216, 274).

[2]) Матеріалы . . Калужская губернія II. 164—169.

[3]) Ibid. II. 171—178.

[4]) Erdmann, Beiträge I. 60, 61.

Digitized by Google

Kostromska gubernija. Isto kao što raspletanje kosa, tako i običaj razuvanja, kaže Snjegirev, da se drži još u većini predjela ove gubernije. [1])

Njerehta u Kostromskoj guberniji. I ovdje sirota nevjesta ide na dan svadbe na grobove svojijeh roditelja, i tu nariče onu običnu formulu, kojom se blagoslov ište. Родимыя батюшка и матушка не надо ни злата ни серебра, прошу родительскаго благословенія." [2])

Permska gubernija. Tako zvano обрученіе biva u oči svadbe. Kad zet dodje u kuću djevojčinu, ova ne bude još obučena, a dok ona tijem nebude gotova, ni zet ni njegovi pratioci nesjedaju — ali ona se nimalo nežuri, da se obuče, te kadgod moraju čekati na nogama po više nego sat.

Kad zet ulazi u kuću, nevjesta nastoji da ga ozbiljno i upravo u lice zagleda, da bi joj poslušan bio. Na večeri nevjesta ništa nejede, nego mora svojijem viljuškama i ožicom zalagati zeta i njegovu svojtu.

Na svadbi prije nego zet dodje, ženske raspleću kosu nevjesti i poju pjesme, koje odgovaraju tome obredu.

Kad u crkvu idu, nose sobom piva ili vina, te i tamo u crkvi prijatelje i znance, koje nadju, napajaju. Kad se vraćaju iz crkve, otac i mati zetova susretaju jih sa hljebom-soli. Zatijem svahe молодую окручиваютъ, to jest stavljaju joj na glavu kapu ili ubrusac.

U ložnici svlače nevjestu, i ona kad je svuku, u samoj košulji poslužuje goste vinom i pirogami. [3]).

Roditeljski blagoslov biva i na ženidbi, koja se čini ubjegom, a teško je da će se ikakva djevojka usuditi, da pobjegne, a da otac za to nezna.

Na dan vjenčanja sastanu se svahe zetove i svahe nevjestine, pa svaka pripijeva i hvali svoju stranu, dok se i posvade — ali svadja malo traje, jer se opet lako pomire i medjusobno ljube. [4])

Petrozavodski i Povjenecki ujezd u Olonackoj guberniji. U oči svadbe ili uprav u jutro na svadbeni dan ide nevjesta svečano, da se okupa. Pred što će na vjenčanje u crkvu, bude oproštaj, a danas ne formalni, nego pravi. Tad joj zapliću pletenice, što mogu tvrdje i vezuju uzlima, za tijem umivaju, oblače i posade na kvasionicu. Sad dodje svaha pa joj pletenice počme raspletati, a djevojke pjevaju tome zgodne pjesme.

Sad je drugarice vode iz sobe, ali je nepredaju svatima, dok jim oni neočiste prag, t. j. nedadu po koji groš. Tad se mole Bogu a za tijem stave nevjestu uza zeta: on joj postavi ruku na glavu, a drugom je obrne triput po sunčanom tijeku, i u to ako je hitar zet, poljubi nevjestu i zato ga svikoliki hvale. Kad su se s nevjestom uputili i nekoliko odmakli od tastove kuće, zet preda nevjestu drušku, a on se vraća k punici, da je pozdravi t. j. da se cjeluje š njome i da je daruje u novcu, i to se zove: на красные сапоги.

Sad dolazi obred, koji se u Povjeneckom ujezdu zove: продажа невѣсты, i to ovako biva: Тысяцкой (glavar mladoženjinijeh svatova) počinje trgovinu upitkujući pratilice nevjestine: koja je mati a koja li tetka? To se čuje i izvan kuće pa viču ljudi: »Idu da je prodaju!« Tisiackoj kupuje nevjestu dijeleći novaca rodjakinjam njezinijem, ali tako, da bližoj po krvi

---

[1]) Русскіе II. 83.

[2]) Ibid. II. 82.

[3]) Матеріалы . . Пермская губернія II. 535—538.

[4]) Ibid. 554—555.

Digitized by Google

više daje, nego daljoj. Osim njih daje novaca i plakalčici. Tad pratioci zetovi viču: „Nevjestu ste prodali, nevjesta nije vaša.“ Tad plakalčica ide da hvali djevojku i kazuje, kako je kupac dobro trgovao, pa završuje: „Eto ti tice ni štipane ni perušane, ti je štiplji i perušaj a od drugoga čuvaj!“

Pred kućom zetovom dočekuju jih svekar i svekrva i blagosivlju jih hljebom-solju, a svojta jih posiplje žitom i perušinama i napoje jih mlijekom: prvo da bi življeli mirni i zadovoljni, a drugo, da bi imali bijelu djecu ne crnu. Kad su u kuću uljezli sjedaju, a nevjesta sakriva oči i lice ubruscom, tad se približi svekrva ili tetka, diže joj ubrusac s glave i kose joj razdvaja na dvije strane, tad stavi joj na glavu četvrt aršina kakva platna, a po tom joj na glavu natiče žensku kapu. [1])

U Bijeloj Rusiji. Ako roditelji zeta i nevjeste nijesu živi, na njihovo mjesto blagosivlja jih na dan vjenčanja domaćin te kuće, odkle je zet ili nevjesta. [2])

Bijelorusi i Krivičі u Vilenskoj guberniji. U oči svadbe i kod nevjeste i kod zeta u kući ovršuje se obred pečenja korovaja.

Na dan vjenčanja, prije nego podje u crkvu nevjesta, ide sa svojim drugaricama, da ište blagoslov u susjeda i prijatelja. Kad se vrati, sjedaju za sto. Sad svati (закосники и маршалы) donose nevjesti vijenac na ručiniku (servjeti); taj je pak na tarjeliću, a pod ručinikom crevlje, bječve i podveze za mlade. Sad, u Otmjanskom, Ljidskom, Tročkom ujezdu, počmu prepirke i alegorije medju Zakosnicima i Maršalima, gdje oni svejednako Maršale upitkuju, za što su došli. A oni jim objavljuju, da dodjoše u ime cijeloga sela pozdraviti mladijence. Pred što se imaju uputiti k crkvi, nevjesta pjevajući ište blagoslov u roditelja:

Да мой таточка! благослови меня до шлюбу (vjenčanje) ступить;
Коли благословишъ, самъ Богъ благословитъ!

Tad je blagosivlju svi domaći i svi gosti. Putem pak nevjesta kogagod susreta, poklanja mu se. Ako je na putu, kud nevjesta i svatovi prolaze, vodenica, to mlinar odmah zaustavi vodu (može bit radi svečanosti); i da bi opet vodu pustio, mora mu nevjesta dati svoj pojas.

Pred crkvom djevojka se opet svakomu klanja, ali vazda okružena svojijem drugaricama; tad pristupi zet, klanja jim se i moli jih, da bi mu predali nevjestu. Ove najprije čine se kao da nečuju, pa najposlije, kao proti volji, smiluju se zetovoj molbi i dadu mu nevjestu. Neki zetovi pak niti se klanjaju niti mole, nego je otmu kao silom[3]). Iz crkve idu opet k djevojčinoj kući. Mladoženja sjede u ugao, a nevjesta kod peći. Tad se mladijencima dava jesti, osobito jelo za njih pripravljeno, koje oni jednom ožicom jedu. Za tijem joj mati stavlja na glavu tri rukoveti lana i na krst kose podažiže, a u to sestra podažiže kose zetu. Tad odstupa mati, ali eto svahe, koja joj lan diže s glave, a kose joj upravi i povezuje ubrusom. Otac joj tad daruje kablić, na koji stavi somun hljeba sa solju i nekoliko novaca, govoreći: „дарю цябѣ, дзѣцятка, хлѣбомъ солей. Zatijem zakrivaju mladi oči i svak je daruje čim ko može.

---

[1]) Rybnikov, Пѣсни III. 396—408.

[3]) U Spartanaca i u starom Byzanciju bio osobiti način stupanja u ženidbu grabšom: ali i na običnoj svadbi imadijahu Lakedemonci obred, koji opominjaše na otmicu i uprav se je zvao ἁρπάζειν. Sličan obred bio je u Rimljana i tijem se je baš počimala domum deductio (Rossbach l. c. 213, 215, 328 sq.). Za druge narode svavni Du Meril 46, 47; Hahn 147.

Digitized by Google

Opisatelj završuje svoj članak o svadbi riječima: „U svijem obredima ima mnogo originalnoga i ćudnovatoga; alí važnost svega toga sastoji u tomu, što se njihova forma sačuvala onaka, kakva je bila u davna vremena. To i drugo u tome članku kaže nam, da on ipak nije opisao svekolike običaje. [1])

Prinjemanski Bjelorusi u Grodnenskoj guberniji. U oči svadbe biva svečano pečenje коровя, što se drži kao simbol sreće i obilnosti. Ta miješnja biva isto veče i u zeta i u nevjeste doma. Na svadbeni dan zet donese i predade svečano nevjesti crevlje, vjenčić od rute savijen i novaca okolo 30 kopjejka — a ona njemu daruje rubac itd. Prije nego joj roditelji dadu blagosov, ide djevojka k susjedima i k prijateljicama, da je i oni blagoslove. U nekijem mjestima otac oblači kćeri izvraćeni kaput i to je, da joj nenahude vještice i zli duhovi.

Hodeći putem i zet i nevjesta moraju se klanjati svakome, kogagod susretu. I ovdje ako prodju ispod vodenice, mlinar zastavi vodu, a nevjesta mu daje svoj pas. U crkvi zet ide k družicama nevjestinijem te moli, da mu dadu nevjestu. Preko evangjelja svaha razpleće nevjesti kose. Iz crkve ide se u krčmu, a u veče opet u kuću roditelja nevjestinijeh. Da bi se pokazalo zetovo starješinstvo, on se posadjuje u prednjem uglu, a nevjesta kod peći sa svojijem drugama. Sad zetovi pratioci davaju pratiocima nevjestinijem po komadić kruha i sira, a oni njima po koji novčić, to se zove замѣнникъ. Za tijem otac ili brat uzme nevjestu za ruku, pak je dovede k mužu za sto. Sad stavljaju nevjesti tako zvanu наметку za znak, da je stupila u red žena, i pri tom svečanom obredu same se ženske nahode. Opraštanje s roditeljima je veoma žalostno.

Kad dodju u zeta doma, svat leže na ženidbenu postelju, a nevjesta baci se nanj pasom, kao znak, da se vazda tijem oslobodi od napastovanja oskvrniti muževu postelju.

U nekijem predjelima seoska djeca zapale za nevjestom vreću slame, da je ona za vazda izašla iz roditeljske kuće i ona jih dariva. [2])

Velika Poljska. Vraćajuć se s vjenčanja pjeva se pjesma:

Już jedziewa od oltarza
Jużeś jest moje
— „Jeszczemci nije twoja,
Ieszczem sobie wolna
Między pannami. [3])

Ta nam pjesma pokazuje, da ovdje u narodu još sa svijem nije prodrlo obično mnijenje, da je ženidba gotova s crkvenijem obredom.

U večer kad je ples u najboljem cvijetu, žene odvedu nevjestu u sobu i tu budu oczepiny. Zatijem se opet plačna vraća, gdje je ples i zet je moli, da se š njime poigra, ali ova se ispričava govoreć mu, da je šepava. Njegovi drugovi mu se stanu podrugivati, a jedan, kao da bi ga još gore najadio, pozove nevjestu, da š njime igra i ova nije već šepava, nego skoči te ide igrati. Opet muž ide da je moli, ali ona tad i gore ošepaví, a tad mu se opet drugovi izrugaju do mile volje. Najposlije se zetu dosadi, pa joj ozbiljno zagrmi: „Ženo poznaj svoga muža.“ Odmah pošto je to izrekao, ona mu živahno ruku pruži, te ide, da igra š njime. To se zove malo igranje, koje doklegod traje, gosti pjevaju tomu zgodne pjesme. [4])

---

[1]) Матеріалы . . Виленская губернія. 625—627.
[2]) Матеріалы . . Гродненская губернія. I. 827—832.
[3]) Wojcicki, Pieśni. II. 114.
[4]) L' Univers. Europe. 239—240.

Digitized by Google

Sandomjersko Vojvodstvo. Nevjestu oblače u svadbeno odijelo i napravljaju u dvoru gospodara zemaljskoga i za taj dan ima tu na raspoloženje nekolike sobe. Kose joj plete i vijencem ukrašuje jedna od gospodja gospodareve kuće. Običaj je, da gospodar najprije započne igrati sa nevjestom. [1]) Evo jednog odlomka pjesme, što se pjeva, kad se uputi na vjenčanje:

O' bodaj to bodaj być dziewczyną sobie
Niżli służyć mój Jasieńku tobie
I chociem ja ciebie bardzu pohochała,
Zawsze wianka mojego będę żałowała
Z płaczem za ciebie pójdę, boć to Boska vola!
Na boru sosna, przi njéj topola! [2])

Krakovska okolica. Na dan svadbe rano, družice nevjestine idu od kuće do kuće, da pozivlju na vjenčanje, a iz svake kuće izlazi s blagosovom i s darom pa bila i najdrobnija malenkost. Doma pak kad se vrate, biva roditeljski blagoslov i svijeh kućana. U crkvi zet i nevjesta se natječu, ko će se prije k otaru približiti i čija će ruka ostati gornja pri vjenčanju, da bi u ženidbenom životu imao prevagu. S otara prate nevjestu žene mužate a zeta ljudi oženjeni.

Svatovi u jednoj ruci nose bič a u drugoj malu zastavicu, to je po svoj prilici ostatak vremena, kad su oružani po nevjestu hodili.

Na kućnom pragu roditelji dočekuju nevjestu sa hljebom-solju i srebrnijem novcem, a otac posiplje po glavi ječmom i zeta i nevjestu: to se pak sve do zrna pokupi, pa se posije, i ako usjev dobro rodi, nije sumnje, ženidba će srećna biti. Za tijem su oczepiny, a to sastoji u tomu, da jedna starica, kad je nevjesti postrigla pletenicu, natakne joj kapu na način kukuljice a djevojke uz to pjevaju. [3])

Mazuri. Svatovi sa zetom kad dodju po navjestu, gledaju najprije lijepijem načinom da osvoje nevjestu, i mati jim je dade, ali jedan od kućnih muškaracah stavi se na vrata od sobe i nikako neće da pusti zeta k nevjesti; — tad se počmu za novce pogadjati i on se sa nekoliko srebrnika umiri, te kad jih primi brže bolje uteče, da ga nebi ošinuli. [4])

Gorali Poljski. Ovdje kojigod je na pir pozvan, mora donijeti na dar nešto jela — gospodareva je dužnost dati gostima samu rakiju. [5])

U Slovačkoj. Na pir se pozivlje obično cijelo selo — osim toga kogagod svatovi na putu sretu idući k nevjesti, nude ga jelom i pivom. Kad dodju do nevjestine kuće, nadju je zatvorenu, pa i kad jim nakon dugoga prošenja i pjevanja i otvore kuću, dva tri puta jim podmeću drugu djevojku, dokle jim dovedu pravu nevjestu. U jutro odmah mati zapliće pletenice nevjesti, a njene drugarice pjevaju:

Kukurjenka zaklukala,
Matka diovku zapletula,
„Neplet'že mamka, neplet'že tuho,
Už nebudem vaša dlho.“ —
„Čia že budeš diovka moja?“
„Šuhajova mladá žena.“

---

[1]) L' Univers. Europe vol. 10, pag. 30.
[2]) Wojcicki, Pieśni ludu II. 15.
[3]) Mączynski, Włościanie 103—104; L' Univers. Europe X. 237—238.
[4]) Rohrer, Sl. Bewohner II. 124.
[5]) Mączynski, Włościanie 120—121.

Digitized by Google

Pošto je pytač još jednom svečano prosio djevojku u oca i u matere, i ovi je blagoslovili, idu put crkve. Žene svjetuju nevjestu, da pred otarom stane zetu na nogu, da bi joj bio pokoran.

Kad idu put doma zetova, na granici sela odkle je nevesta, sakupe se mladići, pa neće da je puste, dok je zet prilično novcem neotkupi. [1]) I u zeta doma budu zatvorena kućna vrata, dok dodju svatovi, ali ovdje netreba, nego da zapjevaju pjesmu, vrata se odmah otvore i eto jih svijeh na susret. Sa svijem tijem nevjesta se i nekreće sa kola, dok mati zetova nedodje i nepozove je, ali tad odmah skoči, poljubi je u ruku i moli je, da bi je primila kao svoju kćer, a da će ona raditi svaku stvar u petak i u subotu. Tad ide k ocu i ostalijem kućanima. Obično je, da joj stave na put kud prelazi, komad drva ili metlu i ako je digne s puta, što obično svaka i učini, to je znak, da će biti uredna. Na gozbi nevjesta nesmije ništa jesti, nije pristojno ni da govori mnogo, a još manje da se smije. Pred što mladijence svedu, raspleću nevjesti pletenice i natiču joj čepec (kapu koju žene udate nose). Tad se ona sa svojijem družicama oprašta i to plačem i pjevanjem. Kad jih pak svedu u ložnicu, na nekijem je mjestma običaj, da nevjesta kad je već sama sa zetom, izvadi iz njedara jabuku, koju je prije dala razrezati na dvije jednake polovice, od kojijeh jednu dade mladoženji a drugu sebi ostavi [2]), to znači, da i on u životu sve ima dijeliti, kako ona dijeli š njime tu jabuku. [3]). K tomu pridodaje Richter: Veliki kolač, što djevojka momku pošalje, raskomada se i šalje se onijem, koje pozivlju na svadbu: to je znak poziva. Djevojci promjenjuje kapu ili otmjeni gost ili udata žena. Preko gozbe okoliši jabuka svekolike goste, koji zabadaju po koji novac da pomogu nositi svadbene troškove ocu djevojčinu; u nekijem mjestima on daje samo jelo i rakiju, za ostalo piće staraju se gosti. [4])

Gemerska stolica u Ugarskoj. Svekrva kad dovedu novu snahu, gledi je kroz kolač, za tijem je na pragu pozdravi, pa tad njoj i sinu dade, da okuse po malo meda. [5])

Češka i Morava. Kad dodju svati pred nevjestinu kuću, vrata su zatvorena, koja pošto se podobro napjevaju svatovi, najposlije se otvore. Ali je sad nevjesta u sobi, pak je njezine družice nedadu, dok je god zet neotkupi.

Kad svatovi vode nevjestu, često jim zaprječuju put, i moraju ga novcem otvorati. To se najviše dogadjaja kad se djevojka u drugo selo udaje, mladež seoska hoće da svoje „pravo brani“, jer jim se, kažu, tijem šteta nanosi. Kad imaju više sela proći, to jih otvaranje stoji nemalo novca.

I u Češkoj na nekijem mjestima sačuvao se je običaj, da pošto je nevjesta u zetovu kuću uljegla, bace joj pred noge metlu, koju digne i pomete malo oko sebe. Na nekijem mjestima n. p. u okolici Novogmjesta na Moravi, svekrva je na pragu dočekuje sa somunom hljeba i s drvenim no-

---

[1]) Taj običaj zapriječivati prijelaz i iskati otkup za nevjestu, žive još na mjesta i u Franczekoj i u Italiji. U Romaniji n. p. zapnu joj trak na izlazu i pjevaju:

Chi vuo mnê vi de que la sposa bellá
Bsogna che pêga prema la gabella.

(Du Meril 49).

[2]) Sravni i Solonov zakon, da nevjesta ima u svadbenoj postelji izjesti jabuku. (Rossbach 227.).

[3]) Božena Němcova u Čas. česk. muzeuma g. 1859., str. 93—98.

[4]) Wanderungen 229—231.

[5]) Bartholomeides. Not. Com. göm. str. 450; isto u Ilićevijem Slov. narodnijem običajima. 76.

Digitized by Google

žem. Nevjesta hitro izvadi iz žepa gvozdeni nožić, rasijeca hljeb i dava ga prosjacima, koji se tom zgodom vazda tu sakupe. Tijem javlja nevjesta svoju milost k ubogijem. Sada nevjesta cjeliva ruke novijem roditeljima i moli jih, da bi je za kćer primili, obećajući sa suzama u očima, da će jim do smrti poslušna biti. Za znak da su je primili, svekrva pa svekar cjeluju je u čelo, a ona jim zahvali poljubivši jih opet u ruku.

Kad preko gozbe gosti mladu darivaju, meću novce u jedan sud, u kome ima ovsa. Ako je nevjesta bogata, ona razdijeli sve siromasima.

Pred što će voditi nevjestu iz očine kuće, biva zapletanje kosa na žensku i čepení. Kad su je žene tako napravile, tad je predadu zetu s riječima: „Nastoj da to na njoj vazda bude tako uredno, kako je sada“, a tijem hoće da ga opomenu, da nebi naglo ruku na ženu stavio, jer bi joj tijem pomrsio kose i ńaljinu poremetio.

U nekijem mjestima, kad je bilo čepení, žene idu da prodaju nevjestu. Tu medju gostima se nadje mnogo kupaca, i kojigod što dade poigra s njom jedanput, pa je pusti. Pri toj prodaji zbijaju šalu svake vrste. Na pošljetku, kad zet za nju plati, on poigra š njom podulje.[1])

Kad svatovi dodju po djevojku, ona biva zatvorena u sobi sa nekoliko drugarica: svatovi dodju pred vrata pa pjevajući ištu djevojku:

Nechceme my ho žadnou zlou vůlí,
Ani spurnými slovy dobývati
Ani železnými sochory vypracovati
Nýbrž máme dar připravený
Stříbrem a zlatem okrášlený
Kterýžto jak jenom uhlídáte,
Doufám, že nám ten váš poklád dáte.

Jedna od djevojaka iz sobe pjevajući odgovara, da istom kad vide kakvi su darovi, da će mladu dati; i nakon duga razgovora i pogadjanja otvore vrata, prime pogodjene novce i predadu nevjestu. Predšto se imaju uputiti na vjenčanje pjeva se:

Už mou milou do kostela vedou,
Tenkrát jsi, má pannenko
Tenkrat jsi má!
„Ještě nejsem můj nejmilejší
Ještě sam paňmámina.“

Opet pjevaju ovu pjesmu, samo što sad mjesto kostela govore oltáře. A po vjenčanju pjevaju:

Už mou milou od oltáře vedou,
Tenkrát jsi má pannenko
Tenkrát jsi má!
„Už jsem tvoje, můj nejmilejší!
Uz nejsem paňmámina.[2])

Ovdje se dakle udomaćila bolje nego kod Poljaka hrišćanska misao, da je vjenčanjem zaglavljena ženidba.

Gornja Lužica. Kad se svatovi skupe kod mladoženje prije nego otidu po nevjestu, pita ga braška svečano pred svijem gostima, da li je još u njega tvrda misao, ženiti se. Ovaj, razumije se, odgovori da jest Tad opet družba pita javno oproštenje gostima, ako jih je mladoženja kadgod uvrijedio isto kao što je i na zaručenju bilo. Ako je nevjesta u drugome selu,

[1]) Kulda, Svadba 61—133.

[2]) Erben, Prostonárodni česki písně a říkadla. str. 298—303.

Digitized by Google

šalju tamo da pitaju seoskog starješinu, je li jim slobodan ulaz u njegovo selo. On odgovara, da ako su dobri ljudi, mogu doći, kad jim je volja, pa pridoda: neka samo nediraju u stare ljude ni u djecu. Ali sa svijem tijem, pošto svati na seosku granicu stupe, sva seoska mladež tu sakupljena preprečuje jim put okićenom palicom ili zapetijem trakom. — Uzalud se braška pozivlje na dopuštenje sudčevo; oni neće nikako da dignu palice, dokle je neotkupe. Otkup bude po razmjerju imanja zetova, ali rijetko manje od dva groša ili više od talijera. Kad su došli pred djevojčinu kuću, sve je zatvoreno izim dvorišta. Braška kuca, ali stoprva kad je uvjerio kućane, da su š njime sami dobri ljudi i da konak ištu, domaćin jim otvori. Sad ulazi sam braška u kuću, pa opet formalno prosi nevjestu. [1]) Ali ni tada još nije posao gotov, jer prije nego mu isprošenu djevojku dovedu, nude mu najprije staru babu, pa hoće da mu podmetnu drugu djevojku. Tad ju braška svečano opet zapita, da li je ona još sklona ići za ovoga mladoženju, te joj pred gostima izbroji njezine dužnosti kao supruge; tako i roditelje opet pita, dopuštaju li vjenčanje, i sve se to završuje osobitom narodnom pjesmom.

Svatovi i gosti pucaju iz pušaka i mahaju štapovima, kako da se imaju s nekijem boriti. Prije su nosili i sablje, ali je sad taj običaj skoro svuda isčezao. Skoro svaki ima kod sebe bocu rakije, te kogagod sretu, davaju mu piti i nitko nesmije čaše odbiti.

Kad izilaze iz crkve, slónka (pratilica nevjestina) meće kolača i novaca medju puk. Ako je crkva, gdje je vjenčanje, u drugom selu, dodju momci i djevojke toga sela, te jim svilenijem trakovima zapriječe prolaz, koji i opet moraju otkupiti.

Sad dodju pred kuću, gdje će bit pirovanje, nevjesta daje piva piti svijem prisutnijem, a u nekijem mjestima prije nego će u kuću uljesti, ide da pregleda obor, gdje i kravu pomuze.

Predšto će mladijence da svedu, oduzimlju svečano Bortu i vijenac nevjesti i natiču joj žensku kapu (čejpc). Kad jih svedu, braška i slonka pomagaju svlačiti zeta i nevjestu.

Sutradan po objedu braška upotrebljuje svu svoju rječitost da dokaže, kako je već kuhinja počela propadati, te ište, da je gosti pomogu popraviti. Sad pristupa svaki i daje svoj dar s riječima: »Daj Bože, da vas mnogo pomože, a da mene mnogo neodmože«; taj cio obred zove se skład ili składowanje.

Vodeći nevjestu u svoj novi stan, kad prolazi granice seoske, opet kao što gore kazasmo, seoska mladež zaprječuje jim prijelaz, koji moraju i opet otkupiti.

Kad do zetove kuće dodju, susrete jih tast i drugi srodnici, te se pozdravljaju, ljube i rukuju, i nevjesta jim daje darove, što je sobom donijela. Zvanijem i nezvanijem gostima, koji se tu sakupiše, dijeli kolača i š njima piva pije. Zatijem uvodi braška nevjestu svečanom besjedom, u kojoj rastumači njezine dužnosti prema mužu i njegovijem roditeljima, a ove u isto doba moli, da je ljubazno prime u svoju familiju i paze kao i druge članove njezine.

Za tijem dolaze seoske žene te pozdravljaju novu drugaricu pjevanjem, a ona jim zahvaljuje a često jih i daruje.

Kad je u selu svadba, ako i nemogu svikolici biti pozvani, ipak su na neki način udionici veselja. Gosta pozvatijeh i iz drugijeh sela bude toliko, da se moraju razdijeliti po kućama u selu. Ovi gosti na prvom svadbenom objedu,

[1]) Sravni Weinhold l. c. 251.

Digitized by Google

prime svaki toliko jela, da nemože nikako sve da svlada a običaj je, da nesmije ni natrag vratiti: to dakle što ostane, a ostane više nego polovica, šalje svaki u kuću, gdje noćuje.

Vrijedno je napomenuti, da i u ovom odaljenom slovenskom ostrvu ostade spomen slovenskog simbola hljeba-soli. Dva podružki zetovi, koji pozivlju goste na pir, medju ostalijem stereotipnijem izrazima, kojim se služe, imaju i taj: „i ako na piru ništa drugo nebude bit će ipak komadić hljeba i slanica (tola kromička a slonička) [1])

Donja Lužica. I ovdje se pri pozivanju gosta na svadbu spominje hljeb i so kao što kazasmo i o gornjoj Lužici.

Kad dodju svatovi zetovi k nevjestinoj kući, ostaju svikolici u dvorištu a samo pobratřka zetov ulazi u kuću. Ovdje nalaze sakupljene goste nevjestine, a nevjestu gdje za stolom medju dvije tovariške sjedi velom pokrivena, prepadena i nevesela. Pozdravivši pobratřka goste, primakne se k stolu pa udarivši po njemu mačem, pita stariju tovarišku: „Koliko tražiš za tvoju nevjestu?“ Ona mu reče n. p. „80 talijera“, ali prvijem posjekom dub nepada nego se dugo nagadjaju bockajući jedno dugo dosjetkama. Na pošljetku nevjesta otkrije lice za neki čas i cijenu utvrde n. p. u 50 talijera. Tad opet pita pobratřka podrušku, hoće li da mu za tu cijenu napuni trpezu jelom i pivom ili hoće tvrde talijere. Ona traži to pošljednje i on joj da n. p. 5 talijera kao kaparu (nawdank). Tad mu daju iz kićene čaše piti i obje ga podružke darivaju rubcima i cvijećem.

Kad je zet uljegao, tovariška nevjestina mu daje od nevjestine strane vijenac, grančicu ružmarina i bijeli rubac, a uz to nosi mu na tarjeliću, u osobitoj čaši za taj obred pripravljenoj, piva, da se napije. Dolazeći predanj pita ga što mu je od ta tri dara najmilije, a on odgovori: „Drage volje sve to primam, ali mi je ipak moja zaručnica najmilija.“ Čaša, iz koje je pio, čuva se i poslije svadbe kao nekakav amanet u zetovoj kući.

Predšto u crkvu hoće da se upute, pobratřka i ovdje pita svečano u svijeh gosta oproštenje ako su jim se mladijenci u čemugod omrazili.

Kad je ovršen i crkveni obred, dočekuju zeta i nevjestu seoske djevojke na vratima crkvene ograde zapinju jim trak, i valja jim otkupiti prolaz. To je isto ako prelaze iz jednog sela u drugo. Ali prije nego na kola sjedu, biva pred crkvom igra, koju počne pobratřka s nevjestom.

Trećeg dana svadbe u nevjeste doma darivaju gosti mladijence. To biva skoro istijem načinom kao što kazasmo i za gornjolužičke Srbe.

Pri oproštaju od roditelja biva svečana besjeda pobratřkina, u kojoj bude medju ostalijem i ovo: „Nevjesta veće nije pod vašom zaštitom (roditeljem), niti imate ikakva prava više nje. Časni zet će se sada za nju starati, kako je dužan muž za svoju ženu i š njome življeti sve, dok jih smrt ne rastavi. . . . Sada već ona nije vaša, nego naša t. j. častnoga zeta N. N. iz N. N.“ Kad su došli do mladoženjine kuće, metnu najprije lonac pred vrata, za tijem zet uvodi nevjestu u kuću i ona stupa preko jedne palice, koja je na pragu položena; u to mati pokrije sudom oganj na ognjištu i nevjesta mora uljesti u tmicu i za malo trenutaka ostane u toj tmini. Kad se opet rasvijetli kuća, dijeli nevjesta darove roditeljem i svojti zetovoj. Ovaj se obred zove witawa (dobrodošlica).

Za tijem dodju pred kuću seoske žene i pozdravljaju je pjevajući tome zgodnu pjesmu. Ona svakoj dade po komad vruća hljeba i tijem kako da

[1]) Haupt i Schmaler 231—240.

Digitized by Google

je i ona stekla njihova prava. Osim toga i tijem ženama kući šalju take komade hljeba, a u nekijem predjelima taj se hljeb šalje svijem seljanima. [1])

U Treptovskoj krajini u Pomeraniji. Kad dodje nevjesta u zetovu kuću, najprije ide u kuhinju i tu joj kuharica dade okusiti iz svakoga lonca, što je na ognju. [2])

θ) Prćija i drugi ekonomički odnošaji pri stupanju u ženidbenu svezu.

I stari i novi spisatelji i starinom poznati kao i u naše doba upotrebljeni izvori kazuju nam, da skoro svakoga naroda ljudi, nalazeći se na prvijem stepenima izobraženja, obično plaćaju za djevojku, kojom se hoće ženiti, neku cijenu ili ocu njezinu ili onomu čija inače djevojka biva. Mi o tome plaćanju tolike svjedočbe imamo, za skoro svekolike poznatije narode, da nam o tome nikakve sumnje neostaje. [3])

Što je u ostalijeh naroda bilo, to je valjalo da bude i u Slovena. Premda nemamo mnogo izvora o kupovini žena u starijeh Slovena [4]), pa da se ni u današnjijeh plemena, koja se inače tako čvrsto drže stare navike, i nesačuva u običaju to kupovanje kao takovo, ipak mi u već navedenijem simbolima, obredima i običajima nalazimo trag toj kupovini, a i neki primjeri, koje ćemo u ovome poglavlju navesti, to će nam takodjer pokazati.

Mi ipak proti svijem tijem svjedočbam usudjujemo se posumnjati, da li je igda to doista prava prodaja bila, kako što je n. p. u Rimljana bila prodaja robova (qui personam non habent) ili kakve druge pokretne i nepokretne stvari — jer nam je teško vjerovati, da je igda moglo biti naroda, u kojega je pravilo bilo, da roditelji svoju djecu prodaju kao kakvu mu drago drugu stvar, pa bio baš taj narod bez početka ikakve izobraženosti, nalazio se on još upravo u Rousseau-ovu état de nature. Sama bo prirodna roditeljska ljubav prema svojoj djeci, koju nalazimo kao nagon i u nerazložite životinje, nebi dopustila da postane pravilom taka nečovječnost. Istina je, da je u starijeh naroda patria potestas tako neograničena bila, da

---

[1]) Haupt i Schmaler 241—248.

[2]) Brüggemann, Beschreibung I. str. LXVIIII.

[3]) Za stare Židove sravni Genes. glava 24. stih 53, gl. 29. st. 18—20, 27; gl. 34. st. 12; Deuteronom. gl. 22. st. 28, 29.

Za Grke: Aristoteles u Politici kaže (2. 8.): τοὺς γὰρ ἀρχαίους νόμους λίαν ἁπλοῦς εἶναι καὶ βαρβαρικούς ἐσιδηροφοροῦντό τε γὰρ οἱ Ἕλληνες, καί τὰς γυναῖκας ἐωνοῦντο παρ' ἀλλήλων; u Homera sravni epiteton za djevojke ἀλφεσίβοιαι.

Za Rimljane imamo formu ženidbe coemtio, koja premda mi nevjerujemo, da je najstarija, kako nam se čini, da Grimm tvrdi (R. Alt 421), ipak je bez sumnje u starije doba mjesto prazne forme bila prava cijena za djevojku. Formula, koju Coemtionator govoraše, ista je kao i pri svakoj kupovini rei mancipi: „Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio isque mihi hoc aere aeneaque libra emptus est.“ (Gaj I. §. 119—122; Ulp. XIX. §. 3—6).

Za Germanske narode sravni Grimm, R. Alt. 420 sq. —; Weinhold, Die deutschen Frauen 209 sq. —; Rossbach, Die röm. Ehe 230 sq. —; Lange, Röm. Alterthümer I. 88, 89.

[4]) Od starijih izvora važna je svjedočba Nestorova, da je Vladimir ženivši se Anom iz carske byzantinske kuće, dao za nju grad Cherson njezinoj braći. (Ewers. 226). Sravni i riječ вѣнити = vendere, не пать ли птицъ вѣнить са пѣнязьма дъвѣма; — вѣномъ да ю кѣнить; zatijem riječ вѣно. Miklošić, Lexicon II. edit. s. h. v.

Digitized by Google

joj je pripadalo i vitae necisque jus, a tijem lakše pravo prodaje; ali ako se je to i dogadjalo, dogadjalo se je kao neka iznimka, vazda kudjeno i osudjeno narodnijem mnijenjem —; bi li mi pak uzeli to plaćanje za isprošenu djevojku kao pravu prodaju, tad bi dječija prodaja postala pravilom: obićno bo je opredjeljenje svake djevojke udadba.

Nama ni na kraj pameti nije palo, da niječemo factum toga plaćanja, za koje i sami toliko svjedočanstva navedosmo; mi samo nećemo dok nam se nedokaže, da vjerujemo da je to bila obična kupovina i prodaja (emptio venditio) u potpunom juridičkom značenju, nego mislimo naprotiv, da je morala biti neka razlika izmedj ove kupovine i obične, isto tako različne moraše biti i posljedice obojih. [1])

Nama se čini ovo pitanje tako važno, da bi ga se učeni ljudi imali ozbiljno latiti pa temeljito promatrati i prosuditi, da li je pomenuto plaćanje za djevojku naličnije običnoj kupovini, ili nekoj naknadi ili daru za odgojenje djevojke, i za radnju koju će ona sada u drugoj familiji obavljati [2]) — u kome je odnošaju vrijednost prava sobstvenosti (dominium) u naroda u prvom stepenu izobraženja, sa sadanjijem pojmom o vrijednosti svojine [3]) —; u kome odnošaju stojaše medju sobom u različna vremena cijena te kupovine i prćija, koju je nevjesta u muževu kuću sobom donosila — u kome cijena kupovine i svadbeni troškovi djevojčine kuće itd. itd. Za odgovor na to pitanje, neobhodno je učenome istražitelju, upoznavati se i sa još živijem običajima, koji se prćije, povećijih darova i ostalijeh ekonomičkijeh odnošaja tiču, i to u svijeh poglavitijeh naroda indoevropskog porijekla.

Za slovenska plemena, u ovome važnome predmetu, radi nemarnosti

---

[1]) Sravni n. p. prema gorenavedenijem mjestima u Genesis i u Deuteronomiu i stih. 7—11, gl. 21. u Exodu: „Si quis vendiderit filiam suam in formulam, non egredietur sicut ancillae exire consueverunt. Si displicuerit oculis domini sui cui tradita fuerat, dimittet eam; populo autem alieno vendendi non habibit potestatem, si spreverit eam. Sin autem filio suo desponderit eam, juxta morem filiorum faciet illi. Quod si alteram ei acceperit, providebit puellae nuptias, et vestimenta, et pretium pudicitiae non negabit. Si tria ista non fecerit, egredietur gratis absque pecunia. Ovo se isto skoro od riječi do riječi nalazi i u zakonima anglosakskoga kralja Alfreda Velikoga. (Schmid, Die Gesetze der Angelsachsen 58).

[2]) Sr. Solovjev, Очеркъ нравовъ . . . Славянъ u Kolačeva Аркиву I. 11.; Du Meril l. c. 4.

[3]) Rossbach n. p. o tome ovako razlaže (l. c. 91—92): „U doba kad je prava kupovina djevojaka još u običaju bila, sobstvenost je imala drukčije značenje i važnost nego li poslije. Sobstvenost i čast, sobstvenost i potpuno uživanje gradjanskog prava, sobstvenost i uglednost kao član općine bilo je jedno te isto. Važnost u državi pojedinoga čovjeka odgovarala je njegovu imetku. . . . Najvišemu dakle, što je čovjek mogao dostignuti, mjerilo je bilo imetak. . . . Iz ovoga se vidi, da forma kupovanja žene pri ženidbi nije mogla podniziti ženu, nego naprotiv tijem se spoznavala njezina vrijednost — čovjek je za ženu davao, što je imao najdragocijenijega. Tek u poznija vremena, kad je sobstvenost izgubila svoje prijašnje značenje, pravnik Paulus izrekši našelo: „homo liber nullo pretio aestimatur“, izrekao je javno mišljenje svojijeh suvremenika (Paul sent. receptae 5, 1. 1.)

Ovo staranje razjasniti ovaj odnošaj, kaže nam, da ne samo nas dali i druge spisatelje nije mogao zadovoljiti pojam svagdanje prodaje, koji se navedenome odnošaju obično podmeće.

Digitized by Google

većine dosadanjijeh opisatelja narodnijeh običaja, nemogosmo do sada nikako više materijala sakupiti do ovo malo, što mi ovdje dosadanjijem redom i načinom poredjujemo.

Štajerski Slovenci. Seidl o prćiji ne govori ništa: napominje samo, da se na svadbi kupe darovi za nevjestu, koji, razumije se, njoj pripadaju. Starješini, koji najviše dariva i troši, svekolike troškove mladoženja naknadi. [1])

Hrv. primorje. Kad roditelji nemaju nego jednu kćer, i njoj ima pripasti svekoliko očinstvo, ova se zove blagarica i mladić, koji se njom oženi, ide u njezinu kuću. To se zove na blago se ženiti. Djevojke, koje imaju braću, nemaju dijela od očinstva, ali su braća dužna svaku sestru jednako svečano spraviti za muža, ili valja da joj dadu u novcu, što bi za to potrošili. [2]) Za Senjsku se okolicu kaže, da kuća dava nevjesti prćiju, a to sastoji u odjeći i obući i u blagu (životinji). Ruha mora biti 12 košulja, 12 pregača, 3 zubuna (surke bez rukava), 2 haljine, 1 bjelac ili prnjova (bijeli gunj), 20 jačmaka i 12 para obuće. Blago je životinja; n. p. 5 ovaca, 4 koze, 1 krava itd., te ako je otac ili brat prijateljski, on prehrani tu životinju kod sebe do Gjurgjeva dana (jer je obično studenoga mjeseca pir); ako ne, odmah se odažene k mladoženjinoj kući. Osim toga, štogod nevjesta na piru skupi darova od svatova i gosta, to je njezino, i koliko je god dara skupila, proglasi se još za pirnom trpezom. [3])

Hrv. vojnička granica. Djevojke, koje se udavaju, nose sobom samo običnu prćiju, ali nikakvu naknadu, za kakvo tobožnje pravo na kućni stožer. [4]) Pod imenom prćije nosi djevojka svoje ruho, pokrove za postelju, a kadkad i štogod novaca. Osim toga zadruga plati jedan dio pirnijeh troškova.

Iza ogleda, kako već kazasmo, idu se kupovati darovi u obližnju varoš. Glavne osobe pri tome kupovanju jesu: djevojka i domaćin mladoženjin, ona naznačuje što joj treba za svatovske darove i štogod ona naznači, ovaj valja da plaća. Što djevojka na svadbi darova sakupi, to je njezino. [5])

Zagrebačko Zagorje. Seoska djevojka nenosi u prćiju nepokretnina, a osobito ne gdje je zadruga. Kuća joj dade samo ruho i štogod pokućstva, kravicu skoro vazda ili koji drugi komad životinje. U novcu samo to, što se sabere na piru. Štogod donese u kuću, to ostaje njezino i mužev-lje (Bjelošević).

Slavonija. Ilić govoreći o prćiji djevojčinoj, on tu pribraja ne samo ruho djevojčino u sanducima, i darove za nove kućane, nego i jastuke i postelju. Ovo se obično prevozi zajedno s nevjestom u mladoženjinu kuću. Kad je sve darove nabrojio, što koga ide, produžuje: »iz ovdje naznačenih darova vidi se, da djevojka mora biti vrlo marljiva, ako će pošteno darivati sve svatove i rod. Odatle slijedi, da joj ono vrijeme od zaruke nije dosta, da svim zadovolji, nego mora sav djevojački život u tom provesti, osobito ako se želi u veću kuću udati. Osim darova i rubina, koji za sebe i djuvegiju treba, mora imati nekoliko stolnjaka, jer mora s vlastitim stolnjacima cijelu godinu trpezu sterati, peškire pred ljude kod jela metati itd. Osim toga finije peškire vješa po sobi, na svaki duvar bar dva ili tri, da se vidi, da je vrijedna i sobu svojim ruhom nakititi, — da zadovolji svemu, majka pomogne te tče svojoj kćeri ruho sa inimi rodjaci.«

---

[1]) Wanderungen . . II. 72.
[2]) Slav. Blätter Jahrg. 1864, 10 Heft.
[3]) Danica Hrvatska br. 12, god. 1845.
[4]) Jović, Ethnog. Gemälde der Slav. Militärgränze 39, 113, 115, 122.
[5]) Csaplovics, Slavonien . . II. 317.

Digitized by Google

„Čim se darovi podijele, uzme vojvoda tanjur ... pa kupi novce za prikazane darove. Najprije kum bar pet forinti dade, stari svat polovicu od toga, ini po nekoliko groša. Napokon kuće gazda od sviju kućana strane dade. Novčana je količina opredijeljena, jer svakoj mladi mora biti jednako. Tako neki 10, drugi 12 ili 15 forinti daju, i to kako je običaj (u svakoj kući) od starine ostao. Dobiveni se novci mladi izruče.“

Iz riječi na strani 62 Ilićeva opisanja vidimo, da osim toga i gozbe, koju kuća spravi, djevojka ništa drugo neprima od familije, u kojoj se rodila i do udadbe radila. Na gozbu nose i svatice iz svoje kuće čast, a to bude pogača, kolači, pita, pečenka, tikva rakije i čutura vina.

O kupovanju djevojaka o kome su tudjinci po svijetu svašta trubili, kaže Ilić: „Što se onog tiče, da si Slavonac djevojku za ženu kupuje, i da otac, koji lijepijeh kćeri imade, u njih najveće bogatsvo posjeduje, te da jednu po triput prodaje, naime ako mu ko poslije više rakije dade: nije vrijedno da se odgovara; jer je ovi običaj već pod turskom vladom ukinut.“ [1]) Čaplović pak o tome plaćanju za djevojku evo što kaže: I u Slavoniji mora mladoženja da plaća za djevojku i toga plaćanja ovo je od prilike minimum: Gospodaru (domaćinu) kuće, gdje je nevjesta, najmanje 12 for., ocu 10, materi 2, braći svakom po 6 a ostalijem po 7 for. [2])

Bosna. Za ovu pokrajinu imamo samo negativnijeh izvora, iz kojijeh doznajemo, da se u miraz nedaju nepokretna dobra djevojkama, nego samo ruho i darovi. [3])

Mostar. Prćija je djevojačka pa i kod trgovaca: ruho djevojačko sa skrinjom, postelja, jastuci, bakreni ibrik i još koji komad pokućstva.[4])

U Dalmaciji tako zvani Morlaci, kaže Lovrić, da davaju obično za djevojku do 10—12 dukata zlatnijeh po mogućstvu. Ali se ovo sve potroši u darove, što se svatovom dijele. O prćiji djevojčinoj ništa nekazuje. [5]) A Ida Düringsfeld naprotiv negovori o kupovini, nego o prćiji, koju mladoženja odkuplja. [6])

Kninska okolica u Dalmaciji. Sve darove što roditelji djevojčini davaju svatovima, mora jih mladoženja platiti, i ako jih nije prije platio, donese jih, kad je došao da vodi nevjestu. Te novce tad stavi na sto sa kruhom, vinom i mesom, što je sa svatovima u zetovu kuću donio. Od rodne kuće djevojka samo ruho ima, ali se kaže da poljevačine i ostalijeh darova o svadbi može na mjestima sakupiti do preko 50 for., tijem mlada zametne prćiju. Ali i to, što mlada skupi u novcu, i to se može reći, da je iz mladoženjina džepa isteklo, jer to ona od svatova prima kao uzdarje za darove, koje jim je podijelila: a te darove, kako vidjesmo, platio je mladoženja. [7])

Imotska okolica u Dalmaciji. Udavala se djevojka iz inokosne ili iz zadružne familije, kaže nam g. Milinović, iz bogate familije ili iz siromašne, ona neprima nego svoje ruho i darove, razumije se po razmjeru imetku: na ostalo imanje, bilo pokretno ili nepokretno, nema nikakva prava.[8])

---

[1]) Slav. Nar. običaji 62, 69, 71, 75.
[2]) Slavonien . . I. 175.
[3]) Srbski Ljetopis 1845. II. 17; Cyprian Robert, Les Slaves de Turquie II. 12.
[4]) Srbsko-Dalm. Magazin 1861, str. 100. Ato Marković.
[5]) Osservazioni . . p. 142.
[6]) Aus Dalmatien I. 183.
[7]) Simo Dobrijević u Srb. Dalm. Magazinu 1861. str. 114, 116.
[8]) U Arkivu za Povjest. Jugosl. V. 213.

Digitized by Google

A za svoje rodno mjesto Lovreć piše, da po djevojačke sanduke ide djever u oči vjenčanja da prenosi. Na njima dijete sjedi i neće da jih dade: badava je molba i prijetnja, dok mu nedade koji novčić, neće da se ukloni. Djever mora sam isturiti sanduke do pred kuću. Djevojka poljubi sanduke i preporuči jih jednoj ženskoj, koja se njima brine.

Lastovo. Na ovom ostrvu u sred jadranskog mora, koje je skoro isto tako daleko od talijanske obale, koliko od dalmatinske, premda se je narodnost slovenska potpuno uzdržala, od stare zadruge nema samo nekoliko krnjataka. U prćiji kći nosi ne samo ruho i štogod novaca, da li i po koji komad njive ili vinograda, ali nigda se nedogodi, da sestra odnese od očinstva toliko, koliko bratu ostaje. Kad djevojka primi prćiju, da se pri eventualnoj svadji nebi mogla pozvati na pisano pravo, skoro svaka se odriče pri udadbi pismeno svoga očinstva, na korist braće. I to svaka dragovoljno učini, jer je još ostalo nešto od starog narodnog uvjerenja, da ženska djeca nemogu imat toliko od očinstva koliko muška (g. Lucijanović).

Boka Kotorska. „Koji su pozvati u svatove ili na svadbu, oni uoči svadbe pošalju vjerenikovoj kući po brava oderana s glavom, koji u ustima drži grančicu lovorikovu, po veliki somun-kruha iskićen pozlaćenijem cvijećem i barjačićima, i po dvije boce vina . . .“ „K vjereničinoj kući šalju zvanice po bocu rakije, po lijep kruh i po maramu, a žene neka haljinu, neka traversu, neka faculet. I ovo je upravo sve za djevojku, ali gdjekoja mati ustavi što i za sebe.“ „Pred objedom procijene djevojačke haljine i ostale sve stvari, što ona misli sa sobom ponijeti od najmanjega do najvećega; i kad stvari ove slože u skrinju (kovčeg), svak baci u nju po kakav novac ili drugo što. Pošto se skrinja zatvori, ključ uzme djever i zapovjedi, da je nosi kući mladoženjinoj; ali brat djevojčin sjede na skrinju i neda je s mjesta krenuti, dok mu djever nepokloni talijer ili najmanje jednu forintu. Kad nevjesta polijeva ruke svatovima da se umiju, svaki baci u vodu kakav novac ili drugo što od srebra ili zlata. I ovo je sve nevjestino. Po večeri u mladoženjinoj kući djeveri s djevojkom povade iz skrinje darove, te ona daruje nove srodnike i svatove. [1])

Crnagora. Kovaljevski kaže, da žena nenosi prćije mužu, nego još ovaj mora za ženu platiti. To mu mi vjerujemo ali mislimo, da svoje ruho svakako sobom nosi. [2])

Knež. Srbija. Prćija ili miraz ne samo da nije u običaju, nego mora čovjek još platiti za djevojku i obdariti njezine rodjake. Početkom ovoga vijeka u Srbiji je tako bila poskočila cijena djevojačka, da se siromah čovjek nije mogao ni oženiti — to je prisililo Črnog Gjorgja zakonom narediti, da se za djevojku nesmije više od dukata primiti. Ta cijena bude prije pira plaćena — u Crnojgori, gdje se isto tako za djevojku plaća, to se čini na svadbi. [3]) Ali ocu malo da od toga što ostane, jer on kupi darove za svatove, koje po običaju baš ima vjerenik kupiti, pak otac to naplati iz onijeh novaca, što se prospu po pogači. I ovdje što nevjesta skupi pri umivanju svatova sutri dan po svadbi, to je njezina svojina. [4])

---

[1]) Vuk, Kovčežić 51, 52, 85, 90.

[2]) Четыре мѣсяца . . 34. Sravni i Zakonik Crnogorski § 51 i L' Univers. Europe Vol. 39, I. 39.

[3]) Vuk, Montenegro . . 77, 83.

[4]) Život . . 39, 50. Za Srbe se znade u opće, da mnogo potroše za darove dok isprose djevojku, ali ćemo mi ipak da navedemo neke pjesme iz Vukove II. knjige, na koje se sjećamo i u kojima se to još bolje potvrdjuje: pjesma 56

Digitized by Google

Bugarska. Ovdje nose odmah na svadbi pridanj za djevojkom u mladoženjinu kuću. [1]) Odžakov kaže, da okolo Trnova taj pridanj sadržava: haljine u jednom sanduku, ženski nares srebrni i zlatni po mogućstvu, i štogod malo životinje; a od nepokretnina kadkad komad vinograda, njive itd. Još pri zaručenju odmah momkovi roditelji daruju nevjesti po mogućnosti po koji novac u zlatu. I onaj srebrni ures, što svekrva na pragu dade nevjesti, ostaje nevjestin, ali mu se čini, da ona nesmije tijem raspoložiti mortis causa — jer valja da ostane i opet u istoj kući.

U nekijem predjelima, kaže Odžakov, zet daruje i novaca, a kojigod obeća kuću ili po kuće, i to ako su samo dva svjedoka čula, da je muž obećao, nemože joj ni muž ni niko već oteti. To što joj daruje malo prije vjenčanja, zove se plaćanje mominstva (turski nikiah=pretium virginitatis) [2]) i toga radi kad se udovica udava za momka, ne on njoj nego ona njemu daruje štogod za jingerstvo (opet pretium virginitatis).

Kukuš u Bugarskoj. Na зеленой кутки donosi momak nevjesti i srodnicima darove, medju kojijem donosi lana i platna, da bi od toga spravila darove. O prćiji u cijelome opisanju ništa nema osim kao mimogred što se napominje, da je u sobi nevjestinoj izloženo ruho, koje nosi sobom mužu — o nepokretninama ili o novcu ni riječi. [3]) Za Bugare u Bessarabiji, osim ruha, ostalo sve što donese žena sa sobom, kaže Bobrovski, postane svojina muževa. Ruho nevjestino donose svati na dan svadbe u mladoženjinu kuću. I darove, što su se u novcu sakupili na svadbi, uzimlje zet. [4])

---

stih 53—56, 81; pjesma 79, stih 7—10; pjes. 82, stih 13—15; pjes 87, stih 8—11; pjesma 89, stih 10—11; pjes. 92, stih 19—29; pjes. 94, stih 32—35; 80—84 itd. Vrijedno je primjedbe, da u nikakvoj srpskoj pjesni nije moguće naći stiha u komu bi se uprav kazivalo, da se novci daju kao za kupovinu djevojke, nego sve drugijem izrazima p. p.: „dok isprosi lijepu djevojku, on potroši tri tovara blaga“; „on dariva mater i djevojku“ itd.; o kupovanju nigdje ni spomena. Pače u pjesmi 94, stih 32—35, 80—85, mati je kraljica Budimska (kojoj zaisto nije potreba primati za kćer novaca) pa uz to ona sama svojevoljno, bez da joj momak i prosi kćer, nudi mu je, a ovaj joj daje 1000 dukata. Evo komada od te pjesme:

Kad to čula gospodja kraljica,
Ona njemu tiho besjedila:
„Oj sokole Jakšiću Todore!
„Na dar tebi moja Ikonija,
„Vod' je dvoru te se ženi njome.“
Kad to začu Jakšiću Todore,
Sveza vranca pod bijelom kulom,
Pravo ode na bijelu kulu;
A kad dodje gospodji kraljici,
Kapu skida, baci pod pazuho,
Pokloni se do zemljice crne
Pa izvadi hiljadu dukata,
Te jih daje gospodji kraljici:
„Naj to tebi, gospodja kraljice,
„Pola tebi, pola Ikoniji . . . .“

[1]) Arkiv za povjest. Jugosl. VIII. 262.
[2]) Sr. Byzantinsko donatio ante nuptias.
[3]) Miladinovci, Нар. бълг. пѣсни. 517, 519.
[4]) Матеріалы . . Бессарабская область I. 507, 509.

Digitized by Google

Laborski Rusini. O prćiji Kraljicki ništa nepiše, ali se može misliti, da i ovdje nevjesti ruho davaju i kakov komad pokućstva, tijem više, što se u jednoj svadbenoj pjesmi i ovi stihovi nalaze:

Верни ся Марьо зъ дверій
Подякуй матери!
За постель писану,
Скриню малёваný. [1])

Za drugi predijel Ugarskijeh Rusina Verhovince, kaže Biedermann, da svojijem kćerima davaju samo pokretnina u prćiju, i ove se prenose odmah na dan svadbe u zetovu kuću. [2])

Selo Trehyzbjansko (Starkovska gubernija, starobjelski ujezd). Djevojka nenosi ni приданое mužu, a naprotiv rijetki su zetovi, koji pri svatanju itd. nepotroše po 3—10 rubalja. Osim toga, kad su сговоры, premda bivaju u nevjeste doma, troškove namiruje zet, tako da ne samo votku, jelo i piće on donosi, nego i povlagu pri tome ovršuju zetovi srodnici. I svadbeni troškovi idu iz mladoženjina džepa. Otac nevjestin daje samo objed, kad se mladijenci vraćaju s vjenčanja, ali taj objed ne traje mnogo, te zato i mnogo nestoji, dočim otac mladoženjin potroši na svadbi od 15 do 50 rubalja, po razmjerju svoga imanja. Ali to nije tako svuda; na nekijem mjestima zajedno sa кладкомъ biva ugovor i o приданомъ. [3])

Velikorusi u opće. Na Сговору biva ugovor o slijedećem:

1. O božijem (roditeljskom) blagoslovu.
2. O приданомъ.
3. O награжденіи.

1) Родительское благословеніе на вѣки нерушимое govori svaki pravi Rus i predstavljeno je u ikonama, što djevojka nosi iz kuće roditeljske. Te ikone budu obično srebrnijem okvirom urešene i srebrnom ризомъ oklopljene, a u bogatijeh budu i dragijem kamenjem urešene. Ako djevojka nema oca, tad se taj blagoslovilac zove посажёный отецъ te joj pritom ikonu predaje. I mati (ili mješte nje koja druga ženska od svojte) blagosivlja i daje joj ikonu: ali osim roditelja može biti i kršteni kum i kuma i kakva baba, koji hoće da djevojku blagosivlju, ali joj tad i oni moraju dati po ikonu.

2) Приданое, u užem smislu su sanduci sa ruhom nevjestinim, jer je u Rusa riječ: стыдно выходить за мужъ въ одномъ сарафанѣ. Pridanoje prične se sabirati, još netom se je kći rodila. U Pridanoje pripada i to, što se kod Rimljana zvalo peculium adventitium.

3) Награжденіе, koje zovu na nekijem mjestima i pridanim — to su

---

[1]) Сборникъ науковы 1865, str. 158.

[2]) Biedermann, Die Ungarischen Ruthenen . . 79.

[3]) Этнограф. сборникъ. Программа 13. U prošastom vijeku kod Malorusa bio je kako i danas običaj, da mladji brat uza sestru sjedi i neda je, dok mu se nedade otkup u novcu. Karakterističan je pogodbeni govor izmedj njega i družka „Zašto ti tu sjediš", pita ga družka. — „Ja čuvam svoju sestru". — „Ona nije tvoja nego naša". — „Pa i ako je vaša, morate mi barem platiti to, što ja potroših, da je othranih". — „A što si ti za nju potratio?" „Veoma mnogo: 5 bačvica repe, 3 bačvice kupusa, 4 vola, 6 divljijeh svinja, 10 ovaca, 100 gusaka, 200 kokoši, 75 pataka, 20 vreća hljeba, 5 bačvica piva, 2 meda, 5 rakije itd." Ali za to sve nedade mu druška više od 10 kopjeka. U istome izvoru imamo i jedan spisak svijeh troškova svadbenijeh toliko zetovoj koliko nevjestinoj kući, te iznose na obje strane skoro jednako (Kalačov Arkiv III., br. 82, 87, 88; gledaj i I, odsjek 1, str. 9—11.)

Digitized by Google

novci, životinja a rijetko kuća. To kći može samo pri udadbi imati, jer kad otac umire obično sinovima ostavlja награжденіе, ali kćerima nigda, nego samo naredi sinovima, da je nagrade kad bi do udadbe došlo, i to surazmjerno tadanjemu kućnom imetku. Samo roditeljski blagoslov t. j. ikonu joj otac sam već unaprijed dade. O pridanom, o nagradi i o blagoslovu samo se tad pogadjaju, ako strana zetova nema dovoljnoga povjerenja u nevjestine srodnike. Ivanov-Želudkov. [1])

Donski Kozaci. Prćija nevjestina je ovdje obično odijelo njezino, jastuk, zrcalo, samovar i još štogod pokućstva. Sutra dan po poduškama prenose svečano svekolike stvari, koje sačinjavaju prćiju, zetovoj kući, i to biva najviše pješice i na rukama. Djevojke prenosačice, dosadanje nevjestine drugarice, uz to svejednako pjevaju, a medjutijem pjesmama ima:

Сестрицы подрушки
Несите подушки,
Берите перины
Сестры Катерины . . . [2])

Kaluška gubernija. U Meščovskom ujezdu roditelji djevojčini na ugovoru (помолвка) ištu od budućega zeta выговоръ, to jest, koliko će novaca dati za nevjestino ruho, i u srednju ruku običaj je, da dade od 35 do 70 rubalja po mogućnosti. Osim toga ima joj još kupiti crevlje. On ili odmah izbroji. što je obećao ili dade samo kaparu. Spisatelj ništa nekaže, da se pogadjaju, koliko će nevjesta ruha ili prćije donijeti. [3]) U Malojaroslaveckomu ujezdu, drugi put kad ide svaha, da čuje odgovor od roditelja djevojčinijeh, ovi kažu kolika ima biti кладка, t. j. dar, što mladoženja ima dati ocu djevojčinu i djevojci. Taj je dar u novcu i za djevojku neki komadi odjeće i vina za pira. Kladka se donosi na svadbu u jutro. Приданое dava otac, i obično bude sanduk ruha i još kakav zavoj kao i jastuk. To se sve na dan svadbe nosi svečano k zetovoj kući, i uprav u sobu, gdje je njegova ložnica.[4]) I za selo Petroselje u Mošaljskom ujezdu, kaže se, da otac prima novaca za kćer, ali kao platu za darove, što će on kupiti. O приданомъ spisatelj negovori. [5]) U Taruckom ujezdu кладка je obično okolo 30 rubalja i još nekoliko odjeće za mladu, a osim toga obveže se mladoženja donijeti i nekoliko vina za svadbu. [6])

Za Nižegorodsku guberniju kaže nam g. M. Fr. Rajevski, da o приданомъ nema ništa osobita primjetiti, jer da je skoro sve isto, kao što je rečeno za Velikoruse u opće. — Za Lukojancki ujezd, a i neka druga mjesta ove gubernije, po drugom izvoru, valja nam primjetiti, da otac nevjestin ugovara sa zetovijem i to, koliko će djevojka primiti od zeta u novcu i u ruhu. Ovo se zove ovdje вкладъ, a u Kasirskom ujezdu (Tuljska gubernija) клажа ili кладка. [7])

Maložki ujezd u Jaroslavskoj guberniji. Zet plaća za nevjestu takozvani выводъ, i to razmjerno prema svome imanju po 20, 30, 40 rubalja a i više. [8])

---

[1]) Za prćiju kod starijeh Rusa sravni Žerebcov, Essai I. 406, 407.
[2]) Метеріалы . . Земля донскаго войска 425.
[3]) Матеріалы . . Калужская губернія II. 165.
[4]) Ibid. II. 173.
[5]) Ibid. II. 169.
[6]) Ibid. II. 178.
[7]) Этнографически сборникъ, Программа 13.
[8]) Ibid. 13.

Digitized by Google

Šardinski ujezd — Permska gubernija. Kad se svadba ovršuje добромъ, isprošena djevojka primi kao запросъ 3—30 rubalja od oca zetova; za te novce ona kupuje darove za zetove srodnike.

Sibirija. U prijašnje doba pa baš i ne samo u seljaka o prćiji nije ni bilo ugovora, to se je držalo nepristojno, nego je svak obično davao po svome imanju. Ščukin kaže, da u istočnoj Sibiriji i do danas traje taj običaj premda ne svuda. [1])

Petrozavodski i Povjenecki ujezd u Olonackoj guberniji. Isti dan kad nevjestu dovedu, dovezu i приданое. Pridanoje sastoji najviše iz ruha i životinje; novci se rijetko k tomu prilažu. U nekijem mjestima koliko će biti pridanoje, zavisi od volje oca ili brata ili strica, koji joj ga daju, na drugijem pak za pridanoje domaćin se nestara, pa baš da mu je nevjesta kći: to je sasvijem materina briga. [2]) Opisatelj kaže, da samo zeta i to najsiromašnijega stoji svadba najmanje od 27 do 52 rublja. [3])

Vitebska gubernija. Ovdašnji bjeloruski seljak daje kćeri samo pokretnina u prćiju kao i velikorus. Prćija, u kojoj je krava, ovca, nova šuba, novi kaftan osim ostaloga običnoga ruha, (koje se i bez ikakva ugovora daje) drži se, da je bogata. Bude kadgod nevjesta tako siromaškijeh, da i čizme i kaftan i šubu za vjenčanja, valja da joj vjerenik kupi. [4])

Prinjemenski Bjelorusi (u Grodnenskoj guberniji). Svat ugovara, koliko će i kakvo će biti приданое. [5]) Ali to pridanoje, a osobito ruho, zet iz učtivosti nigda nebroji, da bi vidio je li prema ugovoru, nego procijeni po broju obruča, koji su na sanduku. [6])

Krakoviaki. I Mączynski govori samo o wianu, koje se na kolima nosi doma u zeta, dakle ni ovdje o nepokretninama nema govora. [7])

Mazuri. Slijedeća pjesma mazovska odnosi se na darove nevjestine:

Poszły druchny swoją drogą
Już wam wzięto pannę młodą,
Krzykną nasze swaki
Zaśpiéwają: „Trzeba jéj dać
Nje żałować
Na gornuszek;
Będzie jadat bębełuszek.
Trzeba jéj dać na łyżkę,
Trzeba jéj na myszkę,
Trzeba wczyskiego jéj dać,
Na gospodarstvo nie żałować.“ [8])

Slovačka. I ovdje prćija je skoro samo ruho nevjestino, ali ima biti sanduk i darovi, što se za nevjestu sakupi, i to se sve pošljednjeg dana svadbe prenosi sa pjevanjem i obredima u kuću mladoženjinu. Ako je nevjesta sirota, kaže Bož. Němcova, i uz to uredna i poštena, bivao je prije običaj, a možebit da je i sad, da ide pred svadbom po selu, da prosi »na poctivou

[1]) Ibid. 14.
[2]) Ibid. 14.
[3]) Рыбниковъ, Пѣсни III. 408, 409.
[4]) Этнографъ. сборникъ. Программа 14.
[5]) Матеріалы . . Гродненская губернія I. 827.
[6]) Ibid. I. 832.
[7]) Mączynski, Wlościanie. 118, 119.
[8]) Wojcicki, Pieśńi. II. 35.

Digitized by Google

krásu«: svak joj je darivao platna, novaca i sočiva. Toga radi medju slovačkijem svadbenim pjesmama ima i ova:

„Ta Marina matka, tam po ráji chodí,
Tam po ráji chodi od Boha si prosí:
Pustiž ty mne Bože na jeden bielý svět,
Mam tam jednu ceru, za muž mi ju beru.
Veru tě nepustim, čo by ti tam bolo;
Dal som já jé ludi dobrijch,
Dary odberati, svati privitati. — [1])

Češka i Morava. Nevjestino „roucho", to jest njezina odjeća i obuća, prenosi se istog dana svadbe po objedu, na kolima zetovijem k zetovoj kući. Davaju li češki seljaci svojijem kćerima izim ruha i drugo što u prćiju, Erben nekaže. [2]) I Kulda negdje u svojoj knjižici věno napominje; vidi se da razumijeva pokretni imetak a na mjestima i naročito govori, da je to ruho nevjestino sa nešto pokućstva. Predšto hoće, da odvezu ruho nevjestino, biva u šali prodaja toga ruha, koje na posljedku zet otkupi za nekoliko novaca od žena, koje ga prodavaju. [3])

Moravska. I Sušil u svojoj zbirci govori o peřinach i šatach a o nepokretninama nema tamo ni riječi (446—441). Ali da se i novci traže i davaju u prćiju, svjedoči nam ovo nekoliko stihova narodne pjesme:

Dy by mně dal pan Büh děvče takove,
Co by mělo všecky cnosti při sobě:
Bohaté a švárné
Bohabojne, pěněžité a dobré. [4])

Gornja Lužica. Na slubu o objedu otac djevojčin obreče, što će dati kćeri u prćiju (pomoc), a zet kazuje, kako će on to obezbjediti i upotrebljavati. Prćija se prevozi u zetovu kuću na drugi dan svadbe zajedno s nevjestom. Braška i Slonka upravljaju sa tovarenjem na kola, i njihova je revnost taka, da često čine natovariti na kola stvari, što nepripadaju k prćiji, ali se te stvari kasnije opet roditeljima vrate. U prćiju nosi nevjesta mužu osim svoga ruha i novaca još i pokućstva, kao postelju, stolova, ormana, posudja itd. [5])

Donja Lužica. Prćija nevjestina zove se ovdje dobytk, i tovare je na kola te prevoze k mladoženjinoj kući u isto doba, kad i djevojku vode. [6])

[1]) Čas. česk. muz. 1859, str. 95, 100; Pronay, Skizzen 5; Richter, Wanderungen . . 231; Kollar, nar. Zpjewanky I. 445.

[2]) Erben, Prostonárodné české pěsně, str. 322.

[3]) Gledaj n. p. 112. Da je i u starijeh Čeha, a i u Slovena u opće žena nosila samo pokretne stvari u prćiju, sravni Jireček, Slav. Pravo I. str. 156 i II. 281.

[4]) Sušil, Moravske narodné písmé. 2 vyd. 421.

[5]) Haupt i Schmaler. 225. II. 237, 239.

[6]) Ibid. II. 247.

Digitized by Google

Prilozi k poznavanju naših narodnih pjesama

sa strane etičke.

Napisao

Iv. Radetić.

Od kako nam stade Vuk sakupljati dragocjeni biser narodnoga jezika i narodnog pjesničtva, od tada počeše se i tudjinci za naše stvari zanimati. Tko nezna, što su Göthe, Herder, Grim, o naših narodnih pjesmah govorili i pisali? — Nu sva dosadašnja razmatranja, koja su učeni Niemci, Francezi i Englezi itd. na vidjelo iznieli, omedjašuju se jedino na estetičku stranu te se tiču ponajviše obćega slovjenskoga pjesničtva. [1]) Ja ću u sliedećem razmatranju etičku stranu srbsko-hrvatskih pjesama u obzir uzeti i pri tome sve ono pretresati, što je za razjašnjenje pojedinih etičkih situacija od osobite važnosti. — Predmet ovaj valjano shvatiti, te ga sistematički predočiti, to je radnja tim težja, što su nam s jedne strane pjesme tako razkomadane, da ih u cielosti nije ni moguće pregledati, a s druge opet strane nije nitko o tome što sistematično napisao.

U ovom razmatranju uzima se za temelj posvuda Vukova zbirka, stranom, jer su ondje pjesme najvjernije pobilježene, a stranom, jer se po osta-

---

[1]) Srbsko-hrvatske pjesme, što ih je Vuk po narodu sakupio prevedene su ako ne sasvim a ono bar djelomice u sve poznatije jezike evropejske. — U talijanskom jeziku ima prievod od Nikole Tomasea. U njem. od g. Talvj 2 sv. Halle 1825—26. (Novo izdanje g. 1853 u Leipcigu). Iz ovih preveo je u jezik englezki Sir John Brovning. — U francez. od Dozon-sa, bivšega konsula u Mostaru. — Što se dotiče pojedinih razmatranja o tom sr. Poésie populaire des nationes Slaves u Revue Britannique. Janvier 1837. — Govor držan Gerberom u Draždjanskoj akademiji znanosti „o Srbskom narod. pjesničtvu", naštampan u „Jahrbücher für Literatur, Kunst und Wissenschaft 10. Heft" 1847. god. — gori pomenuta prevoditeljica Talvj izdala je u englezkom jeziku god. 1850. knjigu pod naslovom: „Historical view of the languages and literature of the Slave Nations with a sketeh of their popular poetry" od toga je prievod u njemačkom: Uebersichtliches Handbuch der slavischen Sprachen und Literatur nebst einer Skizze ihrer Volks-Poesie übersetzt von Dr. Brühl. Leipzig 1852. Nadalje Adama Mickievicza, literatura sloviańska treće izdanje Poznanju 1865. od čega i njem. prievod. Što je tu o Srbsko-hrvatskih pjes. osebice, to je prevedeno Orsatom Pozzom na tal. pod naslovom; Adamo Mic. dei canti popolari ilirici, Zara 1860. — Isti ovaj revni Dalmatinac preveo je i Bodjanskoga pod nasl.

Digitized by Google

lih zbirkah i opet mnoge Vukove pjesme nalaze; pa je napokon etičko gledište u svih pjesama isto, tako da nam je Vukova zbirka u tom obziru sasvim dostatna.

Premda nespada u krug našega razmatranja, da se upuštamo u tumačenje nutrnjega njihova sastava, ipak mislim, da neće s gorega biti, ako se boljega porazumljenja radi svrnemo na dobe, u koje bi se razdieliti mogle. — Prije svega valja nam razlučiti tako zvane ženske pjesme od junačkih. One imadu puno starih spomenika u sebi, a važne su veoma za upoznanje mitologičkih nazora starih Slovjena. — Što se njihove starine tiče, vriedno je napomenuti, što Vuk u predgovoru I. knj. str. 37. govori: „Ja bi rekao, da imamo starijih ženskijeh nego junačkijeh pjesma, jer junačkijeh malo imamo starijih od Kosova, a od Nemanjića nema starije nijedne; a medju ženskima možebiti da ih ima i od hiljade godina, n. pr. medju kraljičkima, dodolskima itd. Ja mislim da su Srblji i prije Kosova imali i junačkijeh pjesama od starine, no budući da je ona promjena tako silno udarila u narod, gotovo su sve zaboravili, što je bilo donde, pa samo od onde počeli nanovo pripovijedati i pjevati.“ — Glede junačkih pjesama možemo četiri periode razlučiti. U prvu spadaju pjesme, što ih je Vuk na početku druge knjige pobilježio. Ove pjesme imadu mnogo iz poganštine, te su većinom mitologičkoga sadržaja. U njih vlada fantazija te se mnogo pjeva o naravskih silah, koje su stari narodi posvuda obožavali, kao: Jovan i divski starješina, zmija mladoženja itd. — Druga perioda zasiže zlatno doba, koje su Srblji za vladanja svojih careva proživili (od 12.—14. vieka). Dva su stožera, oko kojih se cielo pjevanje ove dobe okreće, a to: slavna porodica Nemanjića, koja izumre Stjepanom Dušanom (1366.), a druga je tragička ona katastrofa, koja se zbude na Kosovskom polju (1389.), gdje poginu car Lazar i s njim Srbsko carstvo propade. — Za ovimi ciklusi sliedi treća perioda, koja bi se mogla ozvati perioda romantičke poezije. U ovoj se više neuzima poviest naroda za glavni predmet pjesamstva, no se samo gdjekoje ideje narodnje gomilaju u osobi pojedinih junaka. Tu se pjevaju djela, ljubav, pustolovlje, koje su proživili u sukobu s Turci, svojimi gospodari. Na čelu svih stoji Kraljević Marko, kao uzor narodnoga junačtva. On nam svojimi djeli dokazuje, u kakav dodje sukob Kršćanstvo s Mahomedanstvom, od kako je nad Srbijom otomanska ruka vladati počela. Uz junačtva Kraljevića Marka stoje s jedne strane pjesme,

---

Giuseppe Bodjanski „della poesia popolare slava.“ Zara 1861. — Miklošića u Oesterr. Revue 1863. 2. knjiga str. 1. — Ljudevita Štura: o narodnih pisnih a povestech plemen slovanskych 1863. (prievod je i u Srbskom jeziku). — Prošle godine pisala je Bugarska kneginja Dora d' Istria o narodnosti Srbskoj po pjes. Vuka Stef. u Revue de deux mondes, o čemu prievod na tal. u Dalm. časop. Nntionalu. Uz ovo sr. Srbin i njegova poezija od Jak. Ignatovića u Srbskoj Danici 1860. — (Literatura narodnih pjesama slovjenskih u obće i srbskih na pose, veoma je bogata ali i veoma razpršena; a još nam uviek manjkaju djela temeljita, koja bi predmet bar s koje strane do kraja izcrpila. K ovome ovdje, što je g. pisac izbrojio, dodat ću kao najvažnije i zato, što se takodjer našega pjesničtva tiče, osobito uvaženja dostojno djelo od Buslaeva: Историческіе Очерки русской народной словесности и искуства. T. 1. русская народная поэзия Спбгъ. 1861. U tom velikom djelom djelu skupljene su razne njegove razprave, koje se sve odnose na narodnu poeziju slovjensku. Vriedno je čitanja takodjer, što piše Bezsonov u svam djelu Болгарскія пѣсни o razmjerju medju srbskim i bugarskim eposom: епосъ сербскій и болгарскій. Medju prevoditelji slovjenskimi zaslužuje da se spomene od Rusa: Berg — od Čeha: Kolář itd. V. Jagić.)

Digitized by Google

koje pjevaju o domaćem i zadružnom životu, med kojimi se zbog svojeg obsega i umjetnoga sloga osobito odlikuje pjes. 89. ženidba Maksima Crnojevića; s druge strane pjeva se o nasilju turskih aga u Bosni i Hercegovini, u kojih se Jakšići kao junaci proslavljuju. Pozorište svih tih junačkih čina prostire se od Bosne čak do Primorja, gdje je opet znamenit junak Ivo Senjanin, oko kojega se mnoge pjesme kreću. Četvrta perioda junačkih pjes. spada u novije doba. Tu se pjevaju stranom čini Srba pod Milošem vojvodom, stranom bojevi Crnogoraca s Turci.

Naše narodne pjesme izpjevane su istina pod uplivom Kršćanstva; al da opet Kršćanstvo sve življe prabitnoga života Slavenskog uništilo nije, pokazuju nazori iz bajka i narodnih pjesama. — Ovaj originalni tipus sačuvao se je osobito u onih momentih, koji se radjaju usljed znamenitih dogodjaja ljudskoga života, a to su običaji pri porodu, svadbi, pogrebu itd. Svi običaji osnovani su na praznovjerju i predrasudah, koje u poganštini svoj izvor i početak imadu. Ovo je tako bistro i jasno u narod. pjes. izraženo, da svakomu, koji ih čita, u oči pasti mora.

1. Što govori naša narodna pjesma o Bogu i vjeri, o kazni i nagradi.

Posljedica toga, da čovjek Boga kao svoga stvoritelja i gospodara priznaje, jest vjerozakon ili veza ona, koja čovjeka s Bogom spaja.

Kao glavna crta u značaju slavenskih plemena navadja se medju ostalim njegova osobita bogoljubnost i pobožnost.[1]) Uzdanje u vjeru, nagrada za dobro i kazna za zlo djelo tako je liepo u nar. pjes. izraženo, da se čuditi moramo, kako onaj narod, koji je u vječnoj borbi svoj viek proživio, neprodivlja, no mirno i tiho u svojoj pobožnosti napredova. U njegovih pobožnih pjesmah i bajkah izliva se čuvstvo utjehe i nade. U njih vidi se ogledalo one srčane naklonosti, koja je tolike svete obitelji uzdigla. U njih su manastiri, kaludjeri i njihovo sveto zvanje živo naslikani. Bog i vjera, to je našemu narodu ona čvrsta i jaka poluga, koja ga u svih okolnostih njegova života podkrepljuje.

Kad je srbsko carstvo na Kosovu palo, vidje narod, da mu drugo nepreostaje, nego tvrda vjera i nada u boga. Kao jedina i prava utjeha u njegovoj nesreći ostade mu čvrsto uvjerenje, da se je Srbstvo za boljak kršćanstva žrtvovati moralo. Ova narodna ideja odkriva nam se u pjes. 46. II. o propasti Srbskoga carstva. Sv. Ilija najme donaša Lazaru kao zastupniku cieloga naroda knjigu od Bogorodice, koja mu stavlja na izbor, da li voli izgubiti carstvo zemaljsko ili nebesko. Car Lazar, znajuć, da je carstvo zemaljsko maleno i kratko, dočim je carstvo nebesko u viek i do vieka, odvaži se na ovo posljednje, i pogibe na Kosovom polju sa svom svojom vojskom. Pa da se ova narodna resignacija još većma naglasi, zaključuje pjesma, poslije kako je Kosovska katastrofa izpjevana, tužnimi dakako ali utješljivimi riečmi: „sve je sveto i čestito bilo, i milome bogu pristupačno.“

Čovjek u nar. pjes. toliko svoju vjeru miluje, čuva i brani, da će za nju u svako doba poginuti. Ništa neoduševljava njega kao vjera. On s vjerom i

[1]) Tanta Slavis religionis observatio erat ut licet ab omni prope humanitate et sapientiae artibus semoti erant et alieni, ad servitutem difficiles, ad cultum tamen divinum quae pertinere videbantur, promoverent strenue ac observarent. M. Frenzel, de idolis Slavorum §. 1.

Digitized by Google

u vjeri živi i umire, i to mu je prava svetinja na zemlji, u ime koje ide slobodno i gine. Da se vidi, da je to istina, navesti ću ovdje pjesmu pod naslovom: »Ropstvo i ženidba Jakšića Stjepana« II. 95. — Turci najme udariše na Biograd i uhvatiše živa Stjepana Jakšića, te ga odvedoše caru u Stambul. Car videći toga krasnoga junaka hoće, da ga na svoju korist u carstvu pridrži. On mu nudjaše ne samo vezirstvo, nego i kćer svoju, ako se poturči. Nu Stjepan toga nehtjede, već mu reče:

Nigda ti se poturčiti neću,
Ni odreći od krsta mojega,
Ni Hristovu vjeru pohuliti,
Da me sjedneš u tvoje stolove
Da mi podaš blago od svijeta.

Car videć, da š njim ništa uraditi nemože, predade ga Ćuprijlić veziru, nebi li ga ovaj na to nagovorio, al sve uzalud. Vezir mu se napokon zagrozi, da će ga pogubiti, ako se nepoturči. Nu ni to nije djelovalo. On reče punim ponosom junačkim:

Fala vama Hodže i Kadije!
Hoću moju glavu izgubiti,
Radi Krsta i Bogorodice
I zakona od Hrista mojega,
A nigda se poturčiti neću.

Vezir ga ipak nepogubi, no ga predade paši od Novog Pazara. A ovaj ga u tamnicu baci, misleći, da će mu to dosaditi i on se onda poturčiti. Kad je Stjepan pol godine u tamnici sjedio, smilova se paša, te on dozva svoju kćer Hajkunu, naloživši joj, da bi se čim ljepše obukla, i da bi odniela Stjepanu u tamnicu bocu vode trusovine, da tako zaboravi na svoj porod i vjeru. [1]) Hajkuna to učini, al je Stjepan mudar, te nehtjede piti od te vode. Onda ga stade Hajkuna nagovarati, da bi se poturčio, al on i njoj ono isto odgovori, što je caru i veziru reko. Na to ga htjede čarom svoje dražesti obladati i predloži, da bi joj lice obljubio. Al on na to:

Nemože mi zakon podnijeti,
Da kaurin Turske bule ljubi;
Nebo bi se vedro rastvorilo,
A iz neba padnulo kamenje,
Ubilo bi i mene i tebe.

Vatrom ljubavi zanesena Hajkuna htjede svakako zanj poći. Nu videć, da se on poturčiti neda, obreče mu, da će se ona pokrstiti, ako njoj se zakune, da će ju uzeti. Pa to on i učini.

Negledeći na to, da mnoge pjesme bogom počinjaju ili s njim svršuju, izrazuje se to ne samo tim, što se svaka radost i žalost imenom božjim prati, kao: a brate, da od boga nadješ; bože mili na svem tebi hvala; blago meni do boga višnjega itd., nego se to praktičkim putem na vidjelo iznosi, jer se nikakov čin nepoduzima, da se prije boga za pomoćnika pozvalo nebi. I pri istom piću već se u slavu božju napija, a koliko više izazivlje se bog ondje, gdje se njegova pomoć zbilja osjeća.

Narod. pjes. rišu istina vlastitosti božje u obće onako, kao što ih kršćanski vjerozakon predstavlja. Ipak se je pojam o pravednosti božjoj bi reći izvrgao i to osobito u starijih pjesmah, gdje se je poganstvo jasnije sačuvalo.

---

[1]) t. j. vodu trusom (Pilzstaub) pomiešanu, o kojoj se pripovieda, da je to voda zaboravna, jer onaj koji se umije ili napije, da zaboravlja na porod i ista mu vjera omrzne.

Digitized by Google

Dočim se bog inače kao veliki jedini, istini sveti i mudri po svuda riše, naznačuje nam pjes. 74, II. boga kao krvnika, pod kojim je Kraljević Marko umrieti imao.

Iz poznavanja božje veličine razvio se s jedne strane:

1. s t r a h, što ga čovjek pred bogom imade. Duboko osjećanje božjega straha izrazuje se nesamo iz daleka u izrazu „a za boga svi ćemo pred boga“ I. 214, III. 22, 135; no se naročito kao vlastitost svakoga junaka smatra, da se nikoga osim „boga“ neboji. sr. II. 8, 78, III. 18, 200, 21, 84 itd.

Kao najveća kazna nevaljala, grješna života smatra se uzkraćenje onoga, što je čovjeku za život potrebito, kano ti: hrana. Ovo nam jasno dokazuje pjes. 1, II. gdje se Marija tuži nad težkim bezakonjem, što se u svietu čini. Usljed toga na molbu Ilije i ostalih svetaca zatvori bog nebesa, te nepade ni kiše ni rose, tako da zemlja za tri godine nerodi ni vinom ni pšenicom. U pjes. 32, proriče Jug iz knjige posljednje vrieme, koje u tom sastoji, da će nestati ovaca i pšenice itd.

Da bog svako dobro naplaćuje a zlo kazni, to stoji, al je u naroda obično mnienje, da se svakomu zlotvoru ili ono isto ili bar nešto nalično dogoditi mora, kako je on drugomu učiniti htio. — Tako se u II. 5, (bog nikom dužan neostaje) pripovieda, kako je mlada Pavlovica sestru u brata omrazila, potvorivši je, da mu je ona čedo u kolievci zaklala; s toga ju brat na repovih konjskih razkide. Da se njena nedužnost naglasi, dodaje pjesma:

Gdje je od nje kaplja krvi pala,
Ondje raste smilje i bosilje;
Gdje je ona sama sobom pala,
Ondje se je crkva sagradila.

Malo zatim razbolje se Pavlovica tako, da je devet godina bolovala, kroz kosti joj trava pronicala; u travi se ljute zmije legle. Ovako izmučena bolešću tiela i duše, odkri svoj zločin mužu, i on ju kao što je prije nedužnu sestru, na konjskih repovih razkide. U oprjeci prama gori navedenoj nedužnosti, veli se u pjesmi:

Gdje je od nje kaplja krvi pala,
Ondje raste trnje i kopriva;
Gdje je ona sama sobom pala,
Jezero se ondje provalilo.

U pjes. II. 6, (kumovanje Grčica Manojla) pripovieda se, kako je on pri krstnom kumovanju djecu zamienio, te je ženi, koja je muško čedo imala, žensko podmetnuo, a drugoj za novce žensko deo; još se je uz to krivo zaklinjao, pa ga je bog tim kaznio, da mu se je njegovo vlastito diete janjetom provrglo, koje on u neznanju svojom rukom ubi. — Pjes. 25, predstavlja nam, kako je Vidosava svojega muža iznevjerila, te htjela da za Vukašina podje. Ali ova nevjera donese joj zasluženu kaznu, koja je u tom stojala, što je Vukašin opominjući se rieči Momčilovih, da će nevjerna ljuba lako i njega iznevjeriti, i sam na mjestu dao je ubiti. — U pjes. 30 pripovieda se, kako su veziri diete kod cara omrazili veleć, da ljubi sestru Grozdianku. Car razljućen dade diete objesiti. Nu veziri neizbjegoše posljedici, koja ih čekaše. Razžalošćena Grozdianka objesi se uz Momira, a to dade i povoda, da je car zlobi vezira u trag ušao, i zato sve vezire povješati dao. Pa da se u tom prst božji zbilja uvidjeti može, dodaje pjesma po običaju, da su se Momir i Grozdianka posvetili, a pod vezirim, gdje su obješeni bili, da se je jezero provalilo itd.

Glede naplate i kazne na drugom svietu pružaju nam narod. pjes. riedke podatke. Da je duša neumrla, to se živo osjeća, i sami izrazi pokazuju, kao:

Digitized by Google

„nemoj sine izgubiti dušu, bolje ti je izgubiti glavu“, — „ako ćemo izgubiti dušu itd.“ — Kao najveća nagrada, koja se po smrti postignuti može, riše nam se posvećenje, koje u tom sastoji, da se ili cielo tielo ili barem koja čest tiela po smrti neoskvrnjena sačuva. Tako n. p. pjes. II. 14, u kojoj se pripovieda, kako se je Nahod Simeon posvetio. On je najme u neznanju s materom sagriešio, pa je zato žestoku pokoru činiti morao. Pokora je u tom sastojala, da ga je otac Iguman u tamnicu bacio, gdjeno leži voda do koljena, i po vodi guje i jakrepi; a ključeve baci u Dunavo namjerom, da će se Nahod grieha onda oprostiti, kad Dunavo ključeve izbaci. Poslije deset godina nadjoše ribari ključeve u ribi i dadoše ih Igumanu. Kad je on tamnicu otvorio, al u tamnici mjesto vode i guja sunce sjeva, jer se je Simun posvetio. U pjes. 19, hoće car Konstantin da se grieha oprosti, što je roditelje tuko. On načini lučevu ćeliju u koju se stavi, i spali ju poslije kako ju je lojem i katramom namazao. On je sav izgorio, samo ostane mu jedina ruka. Ova se je posvetila, njom je mnogo dobra učinio, mnoge gladne jeste nahranio,

A žedne je care napojio,
Gole, bose jeste preodjeo,
Nadgledao ništa i uboga,
Zato mu se posvetila ruka.

Vjera o veličini božjoj proizvede s druge strane:

2. Pouzdanje u njega. To se očituje a) *molitvom*. U narod. pjes. nema dakako onako razvijenih molitava kao što u Homerovih pjesmah, gdje se po svuda neki liturgički tipus opaža. [1]) U narod. pjes. molitva se samo misli a obično se samo napomene, prije nego će tko što poduzeti. Tko toga neradi, taj se dobru uspjehu svojega poduzeća ni nadati nemože. Kad je Mahmud-paša IV. Crnogorskomu vladici poručio, da će na Crnugoru navaliti i vladiku pogubiti, dodaje pjesma: al ne veli Turčin, ako bog da, već se Turčin u silu uzdaše, a sila je u boga višnjega, koji Turčinu ni pomoći neće. Pa to je i bilo, jer je Turčin sa svom skoro vojskom izginuo.

Što tko želi, za ono se i bogu moli i podpuno je uvjerenje, da će bog svaku molitvu uslišati. — Banović Strahinja pomenu boga, prije nego je u ordiju Tursku udario i bog mu pomože. II. 44, 309 sr. i 53, 41. — Janko Jurišić nadje se u nevolji, što imade zardjalu sablju te ju izvući nemože, kad mu ju najviše treba. On pomenu boga i izvuče sablju. II. 52, 108. — Todor Jakšić nagovara svoju družinu, da bi pomenula boga, prije nego na neprijatelja udari, i bog joj pomože.

Višeput se i negleda na to, da li je želja takva, koju bog po svojoj svetosti i pravici izpuniti može. Janočkinja Jana II. 101, 16. moli se bogu: digni Bože Budimljiju Jovu, a umori od Erdelja bana. Jugović majka moli boga: II. 48.

Da joj dade oči sokolove
I bijela krila labudova,
Da odleti na Kosovo ravno,
I da vidi devet Jugovića.

sr. tak. I. 455, 513, III. 36, 250 itd. — Koliko se iz svega vidi, potreba jest ono, što moliti uči. Uz ovu molitvu imade i druga vrst molitve, t. j. molitva zahvalnosti, koja se takodjer na jedini samo uzklik steže; kao: mili

[1]) Molitva svaka počimlje kod Homera svečanim izazivanjem boga, onda se navadjaju uzroci, s kojih čovjek na molitvu pravo imade; napokon sliedi predmet onaj, za kojega se moli. sr. Il. 5, 115.

Digitized by Google

bože na svem tebi hvala II. 53, 22. 68, 50. 69, 220. 78, 190. 94, 373. III. 3, 85 itd. — Kao što je molitva u narod. pjes. i onako već čisto izlivanje srca bez ikakve forme i nakita, tako isto nema niti priprave kakve niti obreda, koji bi je pratio. Samo u II 4, ide starac kaludjer k vodi Dunavu, da ruke pred molitvom opere. Pranje ruka naznačuje po orientalskoj simbolici moralnu čistoću.

b) *Prisegom ili zakletvom.* Svaka izrjeka il se samim bogom potvrdjuje ili vjerom, ili se oboje uzima, n. p. tako mi boga velikoga III. 50, 65, 76.; boga istinitoga III. 45, 119; boga jedinoga II. 16, 35; boga mi II. 77, 90. — ili dajem ti božju vjeru tvrdu II. 6, 16; tvrdja mi je vjera od kamena II. 44, 457. — ili tvrda ću ti jemca ostaviti, tvrda jemca boga istinitoga; drugog jemca, božju vjeru tvrdu III. 18, 125. II. 44, 400; kunem ti se i bogom i vjerom II. 40, 359 itd. — Ova težnja za istinom i tim se podmiruje, što se čovjek i na sve ono pozivlje, štogod mu je sveto i milo. Tako života mi moga. I. 343, 34. 388, 289, 28. II. 5. — Budući da se imati brata ili sestru (kao što ćemo niže vidjeti) za najveću sreću smatra, zato se i na mnogih mjestih brat sestrom i protivno zaklinje. Odtud takodjer i izraz „brat ili sestra od zakletve“ II. 45, 57. III. 21, 340 itd. — Karakteristično je krivo zaklinjanje vezira u II. 30, 200:

Jeste care bog i njena duša!
Jeste care današnjeg nam dana!
Jeste care umrlog nam časa!

U ustoj pjesmi zaklinje se car Stjepan:

Tako mi se nedelilo meso
Za života od mojih kostiju.

ili III. 35, 25.:

Tako me nerodila majka
Već kobila, koja konja moga,
I mužkijem nepasala pasom
I Turskijem nenazvala glasom.

sr. III. 36, 29. — Osim toga jest junaku oružje najmilije, s kojim se on zaklinje: tako II. 16, 36.

Desnica mi neusahla ruka!
Dobru konju griva neopala!
I britka mi sablja nerdjala!

c) *Zadužbinom*, pod kojom se razumije dobro na korist naroda izvedeno djelo. Zidanje crkava i manastira, to su goleme one žrtve, što jih carevi i kraljevi na korist naroda doprinašaju, da si tim slavu kod boga nadju. sr. II. 23, 31, 35, 37.

Kako čovjek boga štuje, onako i sve, što je bogu milo i drago. Tako se uz Boga pripominju i svetci. Sr. II. 82, 20, on pomenu oca Nikolaja i nedelju i vaskrsenije; isto tako III. 7, 221 itd. — Najveći je svetac po mnienju naroda sv. Jovan. S toga se u velikoj nuždi i pri svakom važnijem činu, kao što je kumstvo, uz boga i on izazivlje, kao: bogu hvala i sv. Jovanu II. 94. ili kunem tebe bogom i svetim Jovanom II. 51, 75. sr. tak. 66, 150. 61, 125. 75, 30. 83, 10. 98, 240. III. 26, 216 itd.

Posrednici medju bogom i ljudima jesu patriari, vladike, kaludjeri i djaci. Oni izpoviedaju, pričešćuju i služe liturgiju. Njihova je rieč sveta, a upliv kod boga tolik, da na njihovu molitvu bog i čudo učiniti može. sr. III. 11, gdje na molitvu patriara Save, kojeg sulejman poturčiti htjede, vatra s neba pade, voda iz kamena proteče i cielu vojsku napoji. Na molitvu patriara Nike III. 12, ustavi se sunce na istoku i mjesec na zapadu. Šarac voda prestane teći i zemlja se strese, sr. i pjes. 13. U pjes. 14. izvadi Dilaver sa-

Digitized by Google

blju, da sieče svetitelja Savu, al se na molitvu igumana sablja u njegovih ruku rastopi, a svetitelju Savi plamen iz ustiju planu i popali po vojski čadore itd. —

2. Vjera u sudbinu.

Ideja o sudbini u našem je narodu duboko zasadjena, i s toga tolike bajke o sudjenicah, koje nisu drugo van personifikovanje sudbine onako, kao što su si to stari Grci i Rimljani predstavljali. Naš narod misli, da je bog svaku nesreću od vieka odredio i svakomu čovjeku dosudio, kakvom će smrti umrieti, tako da se od toga sačuvati nemože, makar šta radio, i tko zna kakva sredstva proti tomu upotrebio. Tako se pripovieda, da je neki car imao kćer, za koju mu kazaše, da će je ujesti zmija i da će od toga umrieti. Car čuvši to, načini kćeri svojoj dvor od stakla, u koji se ni mrav nije mogao uvući, a kamo li zmija, i iz njega je nikad nije puštao na polje. Kad carevoj kćeri dodje sudjeni dan, ona zdrava čitava zaište groždja, da jede. Sluge joj odmah donesu veliki grozd, u kojemu je unutra bila sakrivena mala zmijica, koja je ujede i zada joj sudjenu smrt. — U koliko se u nar. pj. traga tomu nalazi, pokazuju mjesta kao I, 107, sudjen gospodaru; 450, da mi hoće Mićo sudjen biti; 522, i meni će moj sudjenik doći, 727, Oj Erceže zete nesudjeni, 785, danas majci sudjen danak glavu gubiti, II. 83. nesudjena zaova, III. 21, pa mi nebi od boga sudjeno, 78, nesudjeni druže. 78, tu li tebe sudnji danak nadje, 79, da ja vidju moje nesudjenje, 82, sudjen djuvegija, IV. 28, nema smrti bez sudjena dana, 54, ako bilo od boga sudjeno. — Ovomu dodajem i ona mjesta, u kojih se o knjizi govori, za koju se misli, da je u njoj sve pobilježeno, štogod je bog od vieka dosudio. Kao što su Grci i Rimljani u oči svakoga znatnijega dogadjaja proročišta izpitivali, tako se u nar. pjesmah u knjige gleda, kad se o čemu hoće da saznade, što će i kako će biti. Ove knjige se obično svojimi pridavnici označuju, al se ipak nigdje nekaže, kakve se pod tim knjige razumiti moraju. U II. 32, navadjaju se knjige staroslavne, u koje stari Jug gleda i posljednje vrieme proriče:

Vidite li moja braćo draga!
Vidite li kako knjiga kaže,
Nastanut će posljednje vrijeme,
Nestanut će ovce i pšenice
I u polju čele i cvijeta;
Kum će kuma po sudu ćerati,
I brat brata zvati po megdanu.

U ove iste knjige gleda (st. 140,) da vidi, je li njegova kći Milica Lazaru sudjenica, pa to je i bilo. U II. 35, nazivlju se knjige carostavne. Car Lazar hoće, da sagradi sjajnu crkvu Ravanicu, al mu Miloš protivno savjetuje, veleć, da neka u knjige pogleda, što ove kažu. Knjige su kazale, da je nastalo posljednje vrieme, u kojem će Turci carstvo preuzeti i sve crkve oboriti. Pod istim imenom dolaze knjige u pj. 34. Kad su se naime Uroš, sin Stjepana, i tri brata Mrnjavčevići za Srbsko carstvo otimali, neznajuć na kome je, onda Kraljević Marko u knjige pogleda i reče: knjiga kaže na Urošu carstvo. Pod ovom knjigom ovdje, mogla bi se i oporuka cara Stjepana razumjeti, jer je protopop Nedeljko čaušom rekô, koji su k njemu došli bili, da ga za carstvo, na kome je, popitaju: neka idu Kraljevića Marka pitati, on da je kod cara pisar bio i da su u njega knjige carostavne, iz kojih se znade, na komu je carstvo; al se tomu protivi pj. 33. pod naslovom

Digitized by Google

„Smrt Dušanova“, iz koje se vidi, da je Srbski car Stjepan pri svojoj smrti s Vukašinom kraljem ustmeno razpravio, kako da sa carstvom razpoloži.

Dakako, da je ovomu nazoru i turski fatalizam doprineo. Poznato bo je, da je Muhamed medju ostalim i to učio, da se u nebu knjiga nalazi, u kojoj je sve pobilježeno, štogod je bog čovjeku dosudio. S toga se u IV. 24, knjige incijeli navadjuju, pod kojimi se koran razumije.

K nama brže hodže i vaizi
Ponesite knjige incijele
Te gledajte što nam knjige kažu,
Što će nama biti do pošljetka itd.

3. O griehu i onom što od grieha čuva.

Što je po kršćanskom pojmu griešno, to se kao takvo naravski i u nar. pj. nalazi. Jedino valja primjetnuti, da se oni griesi, što ih čovjek u svom neposrednom odnošaju pram bogu čini, kao zanemarenje službe božje, molitve itd. toliko nepripominju. On se više kreće u obsegu onih moralnih institucija, koje se na društvo protežu, a u tome mu obićaji po neki način bitni pravac podjeljuju. S toga zanemarenje gostoljubja, prekidanje obiteljske i zadružne veze, neposluh djece pram roditeljem, da svaka nepravda, koja se čovjeku čini, to su veliki i težki griesi. U II. 59. predbacuje Kraljević Marko begu Kostadinu tri nečovječtva: 1. što nije dvie sirotice ugostio, 2. što je pri gošćenju starije mladjim zapostavio, 3. što mu pri gostbi ni otca ni majke nije bilo. I. 205, sv. Nikola i Ilija voze duše s ovoga svieta na drugi. Ali tri nemogu da odvezu, jer su griešne i to: jedna duša griešna, s komšijom se mrazila; druga duša griešna, kuma na sud vodila; treća duša griešna, djevojku je skudila. — U II. 4, pripovieda se, kako je ognjana Marija u pakao sišla, da svoju majku muka oslobodi. Nju sprovadja sv. Petar, i on joj pri svakoj duši kaže, što je koja sgriešila, te tolike muke u paklu trpi. Tu se vidi, koj nije darovao kumu, koj je klao ovce predhodnice; koj je tuko i otca i majku. Na drugom mjestu muče se dva sudije, jer su na ovom svietu krivo sudili; drugdje je opet krčmarica, koja je vodu u vino miešala itd. Najjasnije se pako obseg griešnoga života vidi u II. 1 i 2. Blažena Marija dolazi zaplakana u krug svetaca, koji upravo blago diele. Na pitanje Ilije zašto plače, odgovara:

Kako neću suze prolivati,
Kad ja idem iz zemlje Indije,
Iz Indije iz zemlje proklete,
U Indiji težko bezakonje;
Ne poštuje mladji starijega,
Ne slušaju djeca roditelje,
Roditelji porod pogazili,
Crn im obraz bio na divanu,
Pred samijem bogom istinijem;
Kum svog kuma na sudove tjera
I dovede lažljivo svedoke
I bez vjere i bez čiste duše.
I oglobi kuma vjenčanoga,
Vjenčanoga ili krštenoga,
A brat brata na megdan zaziva,
Djever snasi o sramoti radi,
A brat brata sestrom nedoziva.

Digitized by Google

U sliedećoj pjesmi dodaje se jošte:

Gdje ne mole boga da pomogne

Ne svetkuju sveca nikakvoga
Niti žegu u crkvi svijeće,
Niti služe božju liturgiju.

Nu ovi su primjeri riedki i malo se gdje drugdje napominju.

Sukob, što ga griešni čovjek pram bogu i svietu imade, jest motiv, koji od grieha odvraća i tim cielu sgradu etičkoga života podkrjepljuje. Negrieši, jer imadeš i boga i ljude proti sebi, odziva se u izrazu: to je pred bogom grehota, a pred ljudmi zazor i sramota. Kad god bi se što ili reći ili učiniti imalo, što se sa savješću neslaže, onda se vaviek ova izrjeka navadja. Tako I. 34, 120, mati Omerova oženi svog sina djevojkom, koja mu po volji nebijaše, i zato već istu noć po vjenčanju život uzme. Kad je drugi dan bilo, čuje mati gdje mlada žena jauče. Ona misleć, da ju njezin zaručnik bije, reče: nemoj tući prvi danak ljube, od ljudi je zazor i sramota, a od boga velika grijota; isto II. 16, 17, govori Nenad svojoj majci: da mi nije od ljudi sramote, da mi nije od boga grihota, nebi reko da si moja majka. sr. tak. II. 26. U III. 84, veli Usejin materi: da mi nije od boga grihota i od ljudi velika sramota i tebe bi samu pogubio i oči ti crne izvadio. II. 89, st. 230, od boga je velika grijota i od ljudi zazor i sramota. Djevojačku sreću zatonuti i u njenu rodu uzaptiti. sr. tak. IV. 6, 52. 10, 125. 30, 115. itd. — Strah dakle pred bogom i sramota pred ljudima, to su dva faktora, koji moralno osjećanje probudjuju, pošto čovječju samovolju stežu, da nesagrieši. U čemu pako strah pred bogom sastoji i u koliko se sramota pred bogom ukazuje, vidit će se iz daljnjeg razmatranja.

4. Poštenje junačko.

Osjećanje časti je u nar. pj. veoma nježno razvijeno. Junaci revno nastoje, da svoje poštenje od svake ljage sačuvaju; s toga i veli Crnogorski vladika svojim junakom IV. 10, 120, da ni striela tako jaka nije, da razćupa srce u junaka, kao ukor i sramota. Gori smo već kazali, da se svaki zločin pred bogom kao grjehota, a pred ljudima kao sramota ukazuje. Nu još življe se to izrazuje tim, što čovjek ne samo positivno onu vriednost priznaje, koju si ili sam daje, ili ju od drugih zahtieva: kao I. 117, više valja mudra glava i tvoj pošten glas, neg na tebe zlatna puca i svileni pas; ili I., 225, prvo ću ti dobro dati, da si štiman u družini, sr. tak. I. 266; ili II. 34, ime ti se po svuda spominjalo, — nego i negativno, kad se teži svemu onomu izbjeći, što bi sramotu prouzrokovati moglo; kao II. 29, gdje car Stjepan znajući, da su mu sestrići pijanice, govori: da će ih objesiti, da ga po svietu nesramote ili III. 10, gdje se pripovieda, kako si je vojvoda Rajko život uzeo, jer mu je povriedjeno poštenje. Margita djevojka šetajuć kunijaše vojvodu Rajka, što pod njegovim vojvodstvom Turci Sriemu dodijaše, dočim se pod prijašnjim vojvodom o Turcih ništa ni znalo nije. Djevojka mišljaše, da ju nitko nečuje, al je čuo isti Rajko. On onda, pokle ju je uputio, da je njemu samu nemoguće Sriem braniti, uze nože i udari se u sred srca živa. Ovdje je samoubojstvo počinjeno s povriedjena poštenja, do kojega je junaku više stalo, nego do vlastitog života.

Čast i poštenje onda je pravo na svom mjestu, kad čovjek ne samo ništa neradi, što je protivno njegovom moralnom zvanju, nego i sve obavlja, što je kao moralno biće obaviti dužan. „Radi dobro za života; poštuj brata starijega i tebe će mladji tvoji. U dobru se neponesi, a u zlu se neponišti; to su rieči izrečene u I. 213, u kojih je nanizan biser moralnoga života za svakoga čovjeka u obće.

Digitized by Google

Što se osebice junaka dotiče, to je njihovo zvanje valjano se služiti svojim junačtvom i ne pustiti, da ga koji u tom svlada. — Najveća je muka dati se ubiti bez ikakvoga junačkoga odlikovanja. U Skadarskoj tamnici (IV. 4,) sjede tri junaka, koji znajući da imadu poginuti, jedan drugoga pitaju, što je kome ostaviti najteže. Prvi reče, da mu je najteže ostaviti mladu ljubovcu, kojom se je jedva oženio; drugi reče: da žali svoje blago i samoranu majku svoju. Nu treći ih ukori zbog toli rdjava junačtva, veleć, da i on sve to imade, nu da ništa više nežali, nego što mora poginuti bez ikakve zamjene junačke. — Pače i poslije smrti neodriče se junak svojega junačtva, no želi bar slušati o njem, kad ga izvršivati nemože; tako II. 85, mladi Sekula umirući moli oca, da ga ukopa na drumu široku:

Da s' naslušam trupka od konjica
I jauka od dobrih junaka.

Dok junak svoje zvanje osjeća, te se u svojem junačkom krugu i valjano kretati znade, dotle je i njegova čast neoboriva, a ponos mu je svet i pravedan. Čim se pako svojega zvanja zaboravi, te se svojim junačtvom zlo služiti počme, tim je i granice svoje časti premašio. Njegov ponos pretvorio se u grubu sebičnost — u jogunstvo, a to je što značaj mnogih junaka u nar. pj. potamnuje. Kad bi smo junake valjano ocieniti htjeli, valjalo bi njihove značaje pojedince risati. Nu to je predmet preobširan; o njemu samom bi se ciela knjiga napisati mogla.

Ljubav i junačtvo obični je predmet našega narodnoga pjesamstva. Ali je znamenito, da se ovo dvoje vaviek odjeljuje i kao medju se različne stvari smatra. Heroizam u naših narodnih pjesmah nije nigda romantičkom ljubavi zanešen. Jedina je romantička čast, koja u gdjekojih naših pjesmah na junačtvo potiče.

Izmedju novijih nar. pj. nalaze se dvie pjesme, u kojih se dvoboj zbog povriedjenoga poštenja zamiće, to se sa svom savršenošću riše. Te su pj. III. 54, (Vuk Jerinić i Zukan barjaktar) i 70, (Bajo Pivljanin i beg Ljubović), koje ću ovdje u sadržaju označiti. — Vuk Jerinić, Dalmatinski kapetan, pita u društvu ostale kapetane, da mu kažu, koj je Turčin pri posljednjoj navali njegovoj domovini najveću štetu donio. Oni rekoše Zukana barjaktara. Vuk to čuvši, pozove Zukana na dvoboj i učini ujedno predlog, da imade njegova sestra i Zukanova ljuba onomu pripasti, koj dobitnikom bude. Zukan primi to i pojde da se s Vukom na megdanu sastane. Njihov je sukob upravo viteški. Oni neuzimaju medju se niti zaloga niti jemca. Oni idu u šator, gdje se prijateljski goste i časte, jedan drugomu opraštajuć prije neg će se megdan početi. Samo se po sebi razumije, da je naš junak Turčina svladao i Hajkunu, ljubu mu, odveo, koju je onda pokrstio i za ljubovcu uzeo. — U drugoj pj. poziva beg Ljubović Baju Pivljanina na megdan junački zato, što mu je ovaj njegova brata pogubio. Srbski junak znajući dobro, da mu Turčin podleći mora, neće da prima megdana, no mu poručuje da se š njim pomiriti želi. Ali Turčin neće toga da prizna, već mu grdno i porugljivo odgovori. — Uvriedjeni junak spremi se na megdan i ubije svoga protivnika, premda je ovaj pancirom oružan bio.

Osim toga vidimo i Kraljevića Marka, kako gdjekojim viteškim primjerom prednjači; inače su pako slavohljeplje, težnja za dobitkom ili otimanje djevojke glavni motivi junačkoga poduzeća; paće i isti Kraljević Marko porobi Turke, koji su se desili pri njegovoj slavi: „da se pjeva i pripovijeda, što učini Marko od Turaka“. — Dakako da su ovi motivi na nizkom stepenu moralnosti, al se lako i izpričati mogu tim, što je poduzeće naperéno na Turčina kao općeg dušmanina i vjerozakonskoga progonitelja.

Digitized by Google

Ako se nadalje u nar. pj. i govori o privatnih stvarih; ako i imade ljubavnih epizoda, svemu ipak za motiv služi nešto više, što se viših obćih interesa tiče, ili ako i nije to, a ono se i svaki privatni čin, što se poduzima, u obćem interesu bar svršuje. Koliko imade pjesama, u kojih se svatovi poslije svadbe razilaze ili mladu kući prate, pa najedanput gdjegod na putu ili naidju na kakvu Tursku silu, koja im put prieči, ili oni i sami u Turke zabadaju, pa cieloj je svadbi i veselju svršetak: boj, krvoproliće i to iz osvete prama kletoj sili otomanske ruke. — Tako se svaka pjesma više manje javnoga narodnjeg života tiče. U svih se pjesmah izražavaju dva načela, nasilje Tursko, te fizično i moralno preimućtvo Srbina, koj je svud pojedince jači, svomu se dušmanu sbog njegovog obćeg grieha pobjedom sveti, i bjedu mu nanešenu svakom danom prilikom kazni. Često i manjina Tursku silu obara. Junak se osim boga nikoga neboji; s toga i nigdje nepriznaje, da bi Turčin jači i bolji junak od njega bio. Pa ako se i na mnogih mjestih i u Turčinu sila priznaje, to je uzrok, što se priemoć njegova mnoštvu i vlastitoj neslozi pripisuje: sr. II. 61, gdje Kraljević Marko Alil-agi govori:

Ja Turčine ja sam dobar junak,
Ali ti si od mene stariji,
Jer je vaše gospodstvo i carstvo.

Osobita vlastitost, kojom se junaci u nar. pj. odlikuju, jest njihova golema snaga, koja nesastoji samo u tjelesnoj jakosti, nego i u tome, da je sve veliko i izvanredno, što junaci rade. Kad oni vino piju, nepiju ga obično, već ledjenom od 12 oka II. 66, 71, 34. — U III. 34, 18. popi Rade trideset zdravica, pa ni brka okvasio nije. Kad Gruica Novaković viče, sve sa gora lišće odpada III. 6, 237 itd.

Osim snage odlikuje ih takodjer osobita odvažnost i pregnuće u izvedenju namišljenoga kojega čina. — Junak neodvisan od kakve državne vlasti, koja bi ga u njegvoj slobodi zapriečiti mogla; a k tomu navikao na raznolike ratne doživljaje, vidja i laku priliku, da se nad ostalim odlikuje i tim svoju strast i sebičnost podmiri. S toga se i lako na sve ono odvaži, što god u srcu svojem pomisli. Kao što u heroično doba svakoga naroda, tako i kod naših junaka biva, da se čisto i otvoreno misli odkrivaju i toga radi na pogrdjenje neprijatelja neštede se niti čini niti izrazi takvi, koji su proti svakomu razlogu današnjega izobraženja, sr. II. 59, 165. III. 39, 140. 42, 189. 80, 42 itd.

Medju svimi se junaci najvećma ističe Kraljević Marko, zato ćemo kod njega malko postojati, da vidimo koliko je njegovo poštenje.

Kraljević Marko, kako nas povjestnica uči, bijaše sin Vukašinov. Nehoteć Lazara za vladara priznati, pridruži se Turčinu te ga u svakom poduzeću svojom vojskom podpomagaše. Premda je vazalom Turskim bio, ipak bi reći, nije ni na svoj narod zaboravio; a to je valjda i uzrok, što je narodna pjesma osobitu pozornost na njega obratila, te ga i tolikimi pjesmami proslavila. — Njegovomu junačtvu nemože nitko odoljeti. Jedini je Musa Kesedžija, kojega on za boljega junaka od sebe drži, premda je i njega svladati znao. — Kao što Grci stradaju, dok se Ahil u boj nemieša, tako biva i Turcima u odsutnosti Markovoj. Pa gdje on silu upotrebiti nemože, a on se kao Ulix lukavošću poslužuje, da svoju svrhu postigne. Jedno i drugo pokazuje II. pj. 62. koje je sadržaj ovaj: Marko sjedeći sa staricom majkom pri stolu, dobi tri pisma; jedno od Stambula grada, u kojem ga Turski car u pomoć proti Arabom poziva; drugo od Budima grada, da ide kralju u svatove; a treće od Sibinjanin Janka, da ga vjenča gospodjom kraljicom. Po mudrom savjetu matere svoje odvaži se Marko na boj proti Arabom. Čim on

Digitized by Google

u Carigrad dodje, uputi se car s njim u društvu preko sinjega mora u Arabsku ljutu pokrajinu. Marko zauze odma 44 grada. Samo grad Okan nemogaše za tri godine zauzeti. Medjuto je sjekao Arabske junake i njihove glave pred cara donosio. Turci zavideć mu obiediše ga kod cara, da on samo mrtve glave sieče, te ih njemu donosi. Kad je Marko to čuo, zamoli cara, da bi ga za sutrašnji dan oprostio, jer misli po zakonu i običaju svoj imen dan proslaviti. Car mu to dozvoli i Marko se odalji. Saznavši Arapi, da neima onoga strašnoga junaka na šarcu konju velikome, udariše na Turke i potukoše njih 30.000. Car pozva Marka, da bi došo, jer da mu je vojska veliku štetu pretrpjela. Nu Marko voljan kazniti zavist Tursku, sjedi, te se ni maknuti neće. Drugi dan se opetuje, što se je dan pred tim dogodilo. Arapi znajući, da nema Marka udariše opet na Turke i ubiše ih 60.000. Caru je težko pri srcu i on opet Marka pozivlje, ali on se i opet neće da miče. Tako su Arapi i treći dan jurišali, te ih 100.000 pobili. — Sad jedva krene se Marko na opetovanu molbu carevu, te udari na Arape i sve ih raztjera. Kad je Marko ovako rat svršio, bijaše na njemu 70 rana. Da si rane zalieči, dade mu car 1000 dukata. Nu Marko ne traži drugoga lieka:

Već on ide od krčme do krčme
Te on traži, gdje je bolje vino.
Tek se Marko vina ponapio
I grdne mu rane zarastoše.

Medjutim je Marko čuo, da mu je Mina od Kosture dvore poharao i ljubu odveo, pa on moli cara, da bi mu dao trista janičara a mjesto oružja, da bi im kosire i motike podielio. Car to učini i Marko pošalje janičare u Kostur, da Kosturanom vinograde grade i ondje čekaju, dok on dodje. Dočim su janičari u Kosturu bili:

Ode Marko svetoj gori slavnoj
Pričesti se i izpovjedi se,
Jer je mnogu krvcu učinio;
Pa obuče ruho kaludjersko,
Ode pravo bijelu Kosturu.

Došavši tamo nadje Minu, gdje sjedi i vino pije, a služi mu Markova ljuba. Na pitanje, odkle mu konj šareni, odgovara Marko, da je bio u Arapskoj krajini, i ondje da je Kralj. Marka ubio i tako konja njegova za podušje dobio. Mina uzradovan ovom viesti, koju je već davno očekivao, dade nalog tobožnjem kaludjeru, da ga vjenča Markovom ljubom. Na to mu dade Mina iz zahvalnosti kesu dukata i zardjalu sablju. Čim se je Marko ovako sablje dočekao, odsieče Mini glavu i pozove janičare da mu dvore poharaju.

Kao junak zauzima se Marko nedužnih i potištenih žena; tako u pj. 63. Djevojka uhvaćena od 12 Arapa [1]), uteče se Marku i zaprosi ga, da bi ju od 12 Arapa oslobodio, te ju sobom odveo. Marko se odma na to odvaži, te potuče Arabe, a djevojku sobom odvede, pa dozivlje Jevrosimu majku:

Moja majko, moja sladka ráno!
Evo mati bogom posestrima,
Ran' je, majko, mene kakono si,
Udomi je, kano čedo svoje,
Da bi majko stekli priatelje.

[1]) Arapin je u nar. pj. kao kakva utvora ili aždaja, proti kojoj se bori Marko kao Heraklej i Tezej proti škodljivim življem u naravi. — U koliko su pjesme na Marka i ostale junake se odnoseće na historiji i mitu osnovane, o tom v. zanimivi članak u Sedmici Srpskoj, list za nauku i zabavu god. IV. br. 3, 1857 do 1858, br. 8 pod nasl. Prilog izpitivanju Srbskih nar. pjesama.

Digitized by Google

U pj. 69, tuži se opet djevojka, da je Arap prekomorac zulum na Kosovo nametnuo: da mora svaki, ko se ženi il udaje, svadbarinu platiti, a ona da nema čim platiti. Marko joj dade 30 dukata i još joj obeća, da će on za nju svadbarinu platiti, neka ga samo u Arapove dvore uvede. Prem je Arap 40 sluga oko sebe imao, ipak se Marko pobojao nije. On unidje srdito u Arapinov šator, pa se Arapom jošte podruguje. Na posljedku ga ubije sa cielom družinom njegovom i tako svadbarinu ukine. — Isto tako zauzima se Marko u pj. 66. kćeri Turskoga cara, te ju oslobadja od crnoga Arapina, za kojega je morala proti svojoj volji poći.

Marko je pošten i pravdoljubiv. Gdje pravdu dieliti valja, ondje mu je otac kao što i svaki drugi. Kad su se Vukašin i Mrnjavčevići za Srbsko carstvo otimali, tada je Marko po pravdi boga istinoga, kao što ga je mati naputila bila, carstvo Urošu dosudio. Dakako da se je Vukašin na to razsrdio i Marka pogubiti htio; ali Marko neće da se opire, no bježi pred svojim ocem, jer mu se nepristoji, biti se s roditeljem.

Sve njegove krieposti ukrasuje ponajviše njegova čednost i skromnost, kao što se iz pj. 61 vidi. — Turčin Alilaga pozivlje Marka na strieljački megdan, i stavlja taj uvjet, da će mu ako ga nadstrieli, dati svoje dare, cielo dostojanstvo i Kadunu svoju ljubu. Ako pako on Marka nadstrieli, da će ga objesiti i Šarca mu uzeti. — Premda je Marko svoju prednost osjećao, nehtjede ipak te ponude primiti, izgovarajući se, da imade težku bolest srdobolju. No Turčin neda Marku mira, već ga sve više draži, dok ga na to sklone. Kad se megdan slavodobićem Markovim svršio, stane ga Turčin plačući moliti, da bi ga živa ostavio, a da će mu dati i dvore i ženu i sve što hoće. Al besjedi Kraljević Marko:

Mene tvoja žena netrebuje
U nas nije kano u Turaka
Snašica je kano i sestrica.
Ja na domu imam ljubu vjernu
Plemenitu Jelicu gospodju.

Turčin se veoma uzradova, zagrli ga i počasti tri bijela dana.

Sve je ovo svietla strana u značaju Markovom. On imade i svoju tamniju stranu. Ova je doduše neznatnija i lako se pred tolikim kriepostima izgubi. Sve što je na njemu ukora vriedno, jest pretjerani njegov junački ponos, koji mu u jogunstvo prelazi. Ovo se u 70, 31, naročito kaže „Markov je soko jogunica, kao što je i njegov gospodar.“ Glavni nacrt tamnije njegove strane naznačuje se u pj. 53, gdje Vukašin kralj govori:

Imam sina samovoljna,
Sina moga Kraljevića Marka;
Kudgod ide, nikoga ne pita;
Gdjegod sjedne, svudje pije vino
A sve radi kavgu da ogradi.

Njegova žestina naćera ga, da je djevojci, koja za njim poći nehtjede, ruke odsjeko i živoj joj oči izvadio. 40. — On ubije Arapsku djevojku, prem joj je obrekao, da će ju za ljubovcu uzeti, jer ga je iz tamnice oslobodila bila, u kojoj je 7 godina čamio. Nu on opet uvidja, da je veliki grieh počinio, pa zato zadužbine gradi, da se grieha oprosti. — U pj. 73, veli mu majka, da se kani četovanja, jer joj je dosadilo prati krvave njegove haljine, nek se lati rala i volova, pa nek ore brda i doline. Marko je istina poslušao; al on ne ore brda i doline, već drumove carske. Pa kad su Turci tuda prolazili i na put mu došli, on ih ubija, te njihovo blago kući odnosi veleći: „majko, to sam tebe danas izorao.“

Digitized by Google

Poslije tolikih doživljaja, što ih je u sukobu s Turci proživio, mora da se dieli od ovoga lažljivoga svieta, kao što pjesma naglasuje. Kao što mu je sav život, tako mu je i smrt čudnovata. On neumire kao ostali ljudi, niti je koji bio, koji ga je svladati mogao; no on umire od boga, od staroga krvnika i tim dovršuje život, koji mu je 300 godina trajao. [1])

Pjesme, koje se na Kraljevića Marka i njegove suvremenike protežu, ukazuju nam jošte dosta živahnu i veselu ćud. Junaci ove dobe slavu su Srbsku ili sami vidjeli ili je od otaca slušali. Ali čim se više pjesma od Kosovskog vremena odmiče, tim se i pad Srbstva sve to više osjeća, a usljed toga i vidimo, da težnja za osvetom nad Turcima sve veća i jača biva.

U novijih pj. ukazuje se nova vrst junaka, pod imenom gorskih hajduka, koji su si za pravilo uzeli, „ko se neosveti, taj se neposveti.“ — Kad Turci obladaše, svede se sav život narodnji u granice zadružne. Tu je svatko svoju utjehu i savjet proti Turčinu tražio. I članovi zadruge jedan su drugoga štitili. Tko se je Turkom protiviti želio, a nije htio, da odgovornost na cielu zadrugu pade, taj se je u goru povuko, i ova mu je ocem i materom postala. Pod hajduci u n. pj. nesmiju se razumjeti pustaije ili lupeži, koji na putnika navaljuju, te ih globe. Hajduci su junaci u pravom smislu. Oni kao orlovi i sokolovi gledaju sa visine gora mnoštvo svojih dušmana, pa se na ove spuštaju kao jastreb na vrabca. Hajduk nosi svoju glavu vaviek u torbi, te je pripravan svaku muku i smrt podnositi, u tom čvrstom uvjerenju, da će ga zaostavša braća prije ili poslije osvetiti.

Ovi junaci opjevani su panajviše u III. knj. Vukove zbirke. Ja ću ovdje samo 51. navesti, da se vidi kakvom odvažnošću i strpljenjem hajduk Radoica muke podnosi. — Uhvaćeni junaci sjede u tamnici, medju njimi mladi Radoica, koji si tu visoku zadaću preuze, kako da izbavi sebe i drugove iz tamnice. On se pričini mrtvim, te ga moradoše iz tamnice iznieti. Aga hoće da ga zakopati dade, al neda Aginica veleć, da Rade

Nije umro, već se ućutio.
Naložte mu vatru na prsima
Hoće li se od nje uplašiti.

Al je rade srca junačkoga, te se ni nemakne. Bećir-aginica meće ga i na dalje muke. Ona mu stavi u njedra zmiju prisojkinju; ali on sve strpljivo podnaša. Videći Aginica, da sve to ništa nepomaže, učini jošte jedan pokus. Ona sakupi kolo djevojačko, a pred kolo liepu Hajkunu, nebi li se nasmijao na nju. I zbilja, dočim nikakva muka njegovim tjelom pokrenuti nije mogla, bijaše ljepota ženska, koja ga je očarala, te se i na nju nasmijao. Bećir-aginica neopazivši toga, mišljaše da je zbilja mrtav, te ga u vodu baci. Rade je to jedva dočekao, jer je dobar plivač bio. On izpliva, pa kako se je odmorio, povrati se natrag u Agine dvore, ubi Agu i Aginicu, te ovako izbavi svoje drugove iz tamnice, a Hajkunu uze za svoju ljubovcu.

5. Pobratimstvo i kumstvo.

Obće je poznato, kakvim se srcem i pripravnošću gost u kući dočekuje, pa tu ni nema razlike medju bogatim i siromahom. Vino i rakija i ostala

[1]) Po pripoviedanju naroda, nije Marko umro, no on i danas jošte živi. — Osim njegova cikla pjesama, nalazimo ga takodjer i u potonjem krugu junaka kao pj. 79, ženidba Gjurgja Smederevca ili 87, ženidba Popovića Stojana, gdje on u obojih kao djever služi. U istih ovih pjesmah proslavljuju se i ostali suvremenici Markovi kao: Miloš Obilić, Relja Krilati, Janko od Sibinja itd. Ovaj prienos starijih junaka u mladje doba ima i kod ostalih naroda.

Digitized by Google

liepa djakonija, koja se gostu podaje, stalan ja izraz, koj se u narod. pjes. posvuda ori. Ima jedna pjesma, po kojoj majka svoje čedo iz kolievke uze te ga na zahtjevanje putnikom zakolje. Ovoga su sadržaja pune bajke u narodu, i ono pokazuju, koli je sveta i velika ova dužnost, da se pred njom na sve zaboravlja pače i na ono, što je čovjeku najmilije u životu.

Ovi prijateljski odnošaji bivaju još čvršći i jači u tako zvanom pobratimstvu i kumstvu. Običaj je u našega naroda, da se jedan s drugim druži na uživanje uzajemnoga prava, na medjusobnu obranu i zaštitu, da jedan drugoga priznaje i cieni kao što medju braćom u obitelji biva. Sveti ovaj vez sklapa se tako zvanim pobratimstvom ili posestrimstvom, što je jamačno najkrasnija crta u značaju našega naroda. Primjeri prijateljstva, koje nam Homerove pjesme u Ahilu i Patroklu, u Glauku i Diomedu itd. na vidjelo iznose, jesu dakako uzoriti primjeri, al je pobratimstvo po tome veće, što je poglavljem vjerozakona postalo, tako da se ovim ne samo vjekovito prijateljstvo sklapa, nego se i duševno svojstvo medju prijatelji tim ustanovljuje. — Dva muža najme ili dvie žene od oka, kad medju se prijateljstvo zavjetuju, idu pred oltar i tu pod različitim obredom crkvenim sklapaju savez u ime boga i svetoga Ivana, s kojim se obvezuju, da će ukupno dobro i zlo dieliti, makar ih i života stalo. — Ratovi, navale različitih naroda, krvave osvete u prijašnje vrieme činjahu ovaj sveti savez kod našega naroda malo da ne potrebitim. Pa upravo u tom nalazimo uzrok tolikih junačkih čina, koji su u narodu proslavljeni. Budući da je ovo sveti čin u naroda, zato se na ovu svetinju svako u nevolji pozivlje.

Kad tko drugoga za pomoć bratimiti stane, to će jamačno i odziva naći, jer je svaki dužan ovu stvar za boga primiti i svojemu bližnjemu pomoći. U savezu s ovim stoji dakako i to, kad djevojka starijem mužkarcu veli „moj po bogu brate“ ili mužkarac ženi „po bogu sestro“ itd. — Narodne su pjesme pune ovih primjera, a to je i znamenito za naše pjesme, da se ovimi odnošaji sva divljač i surovost ublažuje, i tako nadoknadjuje ono naobraženje, koje narodu jošte manjka. — Gjuraj Crnojević II. 90, bratimi mlade tamničare, da bi mu pendžer na tamnici ostavili, a oni to za boga primiše. Kad je Juraj kroz pendžer gledao, vidi svoga pobratima Vuka pa mu predbaci, što ga je tako brzo zaboravio i hljeb i sô pod noge zgazio.[1]) Na to mu pobratim odgovara, da ga on zaboravio nije, pače da već mjesec dana gleda, kako da ga iz tamnice izbavi. sr. tak. II. 26, 30, 37, 51, 57, 61, 63, 88, III. 26 itd.

Prekršaj pobratimske dužnosti po narodnom je mnienju velik grieh; s toga se i teško kazni onaj, koji se pobratimstvom ili posestrimstvom na zlo služi. sr. I. 206. — Djevojka Mara zavedena u Bugarsku pobrati se s Perom Bugarinom moleć ga, de bi ju iz Bugarske izveo, pa on to i učini. Kad su na putu bili, obljubi njoj Pero lice. Na to sinu munja iz neba i udari Peru Bugarina:

Ljuto kune Marija djevojka
Bog ubio svakoga junaka,
Koji ljubi bogom posestrimu.

Što se kumstva dotiče, u tom se narod ravna po zakonu crkvenom. Pobratimstvo se medju vršnjaci spaja, a kumstvo obično je za starije ljude,

[1]) Osim ovoga mjesta riedko se gdje sol pri sklapanju pobratimstva napominje. Sol bijaše po svojoj vlastitosti, jer svaki trulež i gnjilost zaprječuje, vaviek simbol čvrsta i nerazrješiva saveza. U sv. pismu 4 knj. Mojs. 18, 19, pripominje se sal foederis. To isto znači kod Araba Baret-milleh. A i kod njih se pri sklapanju prijateljstva hljeb i sô jede, kao što je i u ovoj pjesmi naznačeno. sr. Mone Gesch. des Heidenthums II. str. 27.

Digitized by Google

koje mladji kao svoje roditelje štuju. Koli je veliko bezakonje s kumom se svadjati, to se vidi iz onih pjesama, koje smo naveli, kad smo o griehu govorili. Kad se tko za kuma pozivlje, dužan je ovu službu primiti makar tim i u pogibelj života spao. — Vuk Koprivica IV. 3, odmetnu se u hajduke, da izbjegne osveti Crnogorskoga vladike, kojemu je 9. braće pogubio. Knez, želeći da mu se kako osveti, obeća tri tovara blaga onomu, koji ga ili živa ili mrtva dovede. Kad to čuje mlada snaha, pozva Koprivicu na krštenо kumstvo. On, akoprem je znao, da će tim putem knezu u ruke pasti, nehtjede ipak svetu ovu dužnost kršćansku propustiti. Kad je dakle na kumstvo došo, stadoše u crkvi na njega pucati, al ga nijedno tane nepogodi, jer ga je bog i sv. Jovan od smrti čuvao, zato što je došo u kumstvo.

Osim vjenčanoga i krštenoga kumstva imade u narodu i kumstvo od nevolje. Kao što se čovjek, kad se u nevolji nalazi, na pobratimstvo pozivlje, tako isto biva i sa kumstvom. S toga kumiti bogom i sv. Jovanom, znači to isto, što i bratimiti. Premda se je ovim izrazom iz početka samo pomoć u kakvoj nevolji izrazivala, ipak se pod riečju „kumiti“ u obće „moliti“ razumije. Kralj Šišman II. 75, poručuje Radul begu: evo mi se muško čedo rodi, no te kumim bogom istinijem i našijem svetijem Jovanom, da mi krstiš u bešici sina; to isto sr. 83, i IV. 3. — Jakšić Todor II. 94, moli Zvijezdić Ivana, da mu ljube odveo nebi. Za to ga kumi nesamo bogom i sv. Ivanom, nego takodjer nebom i zemljom itd.

6. Život u kući: djevojka, žena; roditelji, djeca, braća.

Prije svega vriedi spomenuti, u koliko je narod uzor ženske ljepote shvatiti znao. Ljepota ženska riše se na mnogih mjestih, a sastoji se u tom, da su joj oči dva kamena draga; dva obraza dva djula rumena; obrvice s mora pijavice; bieli zubi dva niza bisera. A tanka je, kako i šibka; visoka je kako omorika. Kada igra, kan da paun šeće; kad govori, ko da golub guče. Kad se smije, kan da sunce grije itd. sr. tak. III. 35, 95; 36, 120; 78, 25. 82, itd. Nu ova ljepota postane onda tek pravim uzorom, ako se tomu i njena nutarnja vriednost pridruži. Kao osobita crta ženskoga značaja smatra se stidljivost. Medju ostalim navadjam ovdje pjes. 599, I., koja bi svakomu slikaru za ideal ženske nevinosti poslužiti mogla. Djevojke naime igrajući kolo, gledaju u oblake, kako munja sieva. Medju njimi se nalazi Milica djevojka, i ova se stidi u oblake gledati. Kad ju ostale s toga ukoriše, veleći joj, da je luda ili odviše mudra, odgovara ona:

Nit sam luda nit odviše mudra,
Nit sam vila da zbijam oblake,
Već djevojka, da gledam preda se.

Čim manje djevojka o svietu znade, tim je i veća njena kriepost; a kao čudo ženske savršenosti drži se, ako je ona u kavezu rasla pa nepozna ni sunca ni mjeseca; niti znade na čem žito raste*) sr. I. 345, 384, II. 40 itd.

Poznato je da su strasti i afekti u žene pretežniji nego u mužkarca. Dočim ovaj više misli nego osjeća, to je u žene protivno. Ona više osjeća nego li misli. S toga su njena čuvstva, osjećanja i nagnuća s njenimi ideami, pojmovi i sudom tako spojena, da je po neki način bi reći ciela njena duševna radenost samo osjećanje i čuvstvo. Bitnu ovu stranu ženske naravi narodne su pjesme veoma živo shvatile; s toga je i nježnost glavni živalj našega liričkoga pjesamstva.

Čuditi bi se morali nad toli nježnimi čuvsti, koja se u srcu dvaju

*) To zaudara po turskom!

Digitized by Google

ljubovnika preljevaju, kad nebismo znali kakav se izvor poezije u tom nalazi. Prije svega nije nikakav materijalni interes, no čista ljubav, koja muža sa ženom spaja. — Nije blago ni srebro ni zlato, već je blago, što je kome drago I. 320, II. 82, 60. — Volim s dragim po gori hoditi, glog zobati, s lista vodu piti, studen kamen pod glavu metati, neg s nedragim po gori šetati, šećer jesti, u svili spavati 310 itd. Pa kolika je sila ljubavi, o tom sr. I. 293, 308 itd.

Djevojka, kao što ju narod. pjesme rišu, nežali toliku sreću svoju, koliko dragoga svojega. Njezina čuvstva i osjećanja jesu kao jeka druge njene duše. S toga je i velika nesreća, kad koja svojega muža izgubi. Kakvom žalošću gine djevojka za dragim, kad se š njim rastavlja ili ga gubi, vidi se iz I. 553, 554, 555, 556 itd.: kak' se topi ona gruda snijega nako s' topi srce moje za tobom. — Dilber Mara izgubila dragoga, žalila ga tri godine dana: za godinu lice neumila, a za drugu kosu nečešljala, a za treću kosu odrezala itd. — Kao udova neudade se tako lako. Zato se u narod. pjes. svaka ženidba s udovom preziranjem pominje i uvredljivom ironijom proganja.

Usljed toli velike ljubavi nije se čuditi, ako se i revnjivost poradja, koja dakako bez ubojstva i krvničtva nigdje nedovršuje. U I. 303, ubija sestra sestru iz revnjivosti. A u 752 udara svojeg muža nožem u srce, jer se je u njenu sestru zagledao.

Ako pomislimo, kakvom živahnošću i žrtvom djevojka za udajom teži, kad veli: I. 406.

A stoborje, ti se oblomilo!
A čardače, ognjem izgorio!
Veće si mi mladoj dodijao
Šetajući sama po čardaku,
Spavajući sama u dušeku:
Okreni se s desna na lijevo
Nikog s desna nikoga s lijeva,
Oko sebe studen jorgan svijam,
A u jorgan sve jade zavijam. —

Ako nadalje pomislimo na one prizore, u kojih se razkoš i naslada, živimi bojami riše, te se i izrazi onakvi upotrebljavaju, koji se dakako načinu sadašnjega izobraženja protive; to moramo reći, da su puteni zahtjevi najvažnija strana u n. p., koja na bračno spojenje potiče. — Ovakovih pojava nalazimo i u Homirovih pjesmah. S toga je i mnogo ljudi bilo, koji su Iliadu i Odisseju zbog surovosti tobože i bezsramlja, koje se u njih riše, odsudili. — Tko ovako sudi, taj narodne pjesme s modernoga gledišta razmatra, a nemisli, da narod u svojem djetinstvu, kakova ga i naše pjesme rišu, za nikakvo moralno pokvarenje neznade, te s toga i svoje misli i želje onako izrazuje, kao što ga je sama narav naučila.

Premda je ljubovno uživanje bi reći najvažniji motiv bračnoga spojenja, ipak će pozorni čitatelj i plemenitijih osjećaja naći, nego što se obično misliti može. — Težnja za porodom te strogo i savjestno izpunjivanje roditeljskih dužnosti pokazuje, da je ženidba onaj institut moralni, kojim se zahtjevi tjela u suglasje s moralnim poredkom stavljaju i tim obitelj oplemenjuje te medju članovi neki pietet proizvadja.

Obično se misli, da je u našega naroda žena više robinja, nego drugarica mužu. Neću reći, da nije orientalski upliv mnogo ovoj strogosti doprineo. U nar. pj. žena svojega muža ni nezove drugčije, van gospodarom sr. II, 76, 32. 82, 200. 84, 78. 99, 15. III. 2, 49, 192 itd. Kao takav imade neograničenu moć nad njom i zato ju bez ikakve odgovornosti za svaki prestupak kazniti može. Kraljević Marko žestoko napada svoju ljubu zato, što

*

Digitized by Google

ga je u snu probudila. — Ovu strogu podčinjenost žene pokazuju i isti običaji pri svadbi, medju ostalim osobito to, što je mlada žena dužna svim ukućanom služiti, te starješini i djeverom noge prati. Da je ženi težko svim ukućanom ugoditi, to već i iste pjesme nagadjaju; s toga u I. 570, dragi upućuje dragu, kako njoj se u kući kao zaručnici vladati valja, isto tako i I. 107. — Nu uza sve to vidimo i opet ženu u onom stanju i vriednosti, koja je po zakonu ide. Muž ženu prije svega zove „vjerna ljubo“, „mila dušo“, „gospodjo mudra“ itd. Gdjegod mužu uztreba, nestidi se on savjeta od svoje žene primiti, pače ako se ženi njegovo djelovanje nedopada, znade ga ona i ukoriti, i muž joj se pokorava sr. II. 35, 45, 77, 89, 118. — A u II. 82, 117 veli despot Gjuraj naročito, da on nemože svojoj gospi atar da pokvari. — Kakvom pako nježnošću i učtivošću muž sa svojom ženom postupa, vidi se najbolje iz I. 735.

Falila se Dilber Ikonija:
Nije druga stekla gospodara
Ko ja što sam Mrnjaković Jova:
Kudgod ide, za ruku me vodi;
Gdjegod sjedne, na krilo me metne;
Kad se kune, mnome se zaklinje;
Kad ja spavam na gornjem čardaku,
Tiho šeće, da me neprobudi;
Kad me budi, u lice me ljubi:
Ustan srce, rodilo se sunce.

Kao posljedak ženidbene sreće smatra se mnogobrojni porod, a u tome kao ideal: dvie šćeri i četiri sina sr. III. 14, 22. 71, 130. 72, 300. 81, 275. itd. S toga je neplodnost velika nesreća u narodu. Neplodnica nema nikakva priznanja. Pa kakve se neprilike usljed toga dogadjaju, o tome nam nar. pj. žalostne primjere pokazuju. — Uz prkos onomu nježnom postupanju, s kojim se ljuba u gori navedenoj pjesmi 755, hvali, nemože se srce njenog zaručnika zadovoljiti, jer je ona neplodnica. On ju ostavi i drugu uzme, koja mu je sina porodila. Na to se Ikonia od žalosti objesi. U 757, pristaje snaha uz djevera, da mužu diete poroditi može. O neplodnosti sr. tak. pj. 759, 760 itd.

I o ljubavi roditelja pram djeci, navadjaju pjesme liepih primjera. Osobito je mati ona, koja za svojom djecom gine i čezne sr. I. 739, 740, 752, itd. Imade dakako i tomu protivnih primjera.

Čim veću kriepost nar. pj. ženi pripisuju, tim ju opet crniju rišu, kad jednom zaluta, te se svojega zvanja zaboravi. Gdjegod se o preljubi radi, tu žena ne samo svojega muža vara, no mu i o životu radi, pa ako joj je diete na putu, a ona će i ovo umoriti, samo da svoje djavolske težnje podmiri. — Kao što se u Homirovih pj. svaki bezsramnik psetom prispodablja, tako se i u naših nar. pj. svaka preljubnica kučkom nazivlje. U II 8, radi majka sve moguće, da svoje diete kako uništi, jer je njezinoj grješnoj ljubavi na putu bilo. U II. 25, stavi Vidosava svojega muža Momčila u najveću pogibelj, tako da je svoj život izgubio; a ona da može uz Vukašina pristati. — U III. 85, mati neznajući kako da pred svojim djetetom svoje namjere postigne, pričini se bolestnom i moli sina, da bi joj vode iz gore donio. Medjutim je pako svojega ljubovnika naputila, da ga ubije kad po vodu dojde. Ali je providnost božja, kao što se po svuda u takvih slučajevih dogadja, stvar drugčije udesila; jer blago onome, veli pjesma, komu bog pomaže. Sin saznade za nevjeru materinju, te ubi njenog ljubovnika, a njoj odsiječe glavu. III. 7, pokazuje nam najveći stepen zlobe ženske. Žena prionu uz Turke, pa ne samo, da na nevjeru svojega muža izdaje, svezavši mu ruke, dok je spavao, nego i s djetetom jošte nemilice postupa, tako da se čuditi moramo tolikoj nećutljivosti i bezsramju, kao što je u toj pjesmi naslikano.

Digitized by Google

Premda se ljubav roditeljska na svu djecu proteže, ipak vidimo jednu izimku. Da roditelji najmladju djecu najviše ljube, to je obični pojav u svietu. Nu uz veliku ljubav i pozornost, što roditelji najmladjemu sinu pokazuju, zakon je u Slovjena, da mu i najveća prava u obitelji pripadaju.

Glede djece pram roditeljem pokazuju nam pjesme veliku pokornost i poslušnost, a po tome i veliku ljubav, koja medju njimi obstoji. — Kraljeviću Marku nalaže mati II. 68, da ide bez oružja, i on joj se pokorava, prem mu je velika muka ići bez oružja, a još veća majke neposlušati. U pj. II. 84, koja je istoga sadržaja sa pj. 85. gori navedenom, plaši se diete svoju dušu nad materom ogriešiti, akoprem mu je ova velikih neprilika prouzrokovala, jer znade, da je pred bogom grjehota a pred ljudima sramota svoje ljubavi pram roditeljem nepokazati. Isto tako vidimo i u III. 7, gdje diete sva progonstva od matere pretrpljena zaboravlja, pa plače i moli oca, da bi joj oprostio. Pa tko se želi i dalje osvjedočiti o tom, neka čita III. 55, 56, gdje će vidjeti kako se nejako jošte diete u pogibelj života stavlja, da svojeg ostarjelog oca od neprilike izbavi.

Mnogo je puti ova ljubav i pretjerana, jer prouzrokuje take izgrede, s kojimi se cieli moralni poredak porušiti mora. Tako u I. 754, ubija muž iz ljubavi pram materi svojoj ženu, i to zbog malene i neznatne uvrede, te veli, da će u goru ići, travu pasti i rosicu piti, nebi li se grija ostajao. — Ne samo, da su roditelji oni, koje djeca slušati i štovati imadu; no pjesme nam dokazuju, da je i svaki mladji starijemu, ako mu i nije roditelj, štovanje i pokornost izkazati dužan. Vrlo poučljivi su o tome primjeri u III. pj. 3 i 65, gdje se osobito naglasuje pogibelj, u koju onaj dodje, koji nesluša svoga starijega, pa s toga i obje pjesme na svrhi naročito navadjaju „tako svakom onome junaku, ko ne sluša svoga starijega.“

Nu svi ovi primjeri o ljubavi roditelja i djece nisu ništa u prispodobi s onom ljubavju, koja medju braćom obstoji. Brat je sestre branitelj i štititelj. Sestre vise o braći osobitom vatrom svojega čuvstva. S toga je i velika svetinja braćom se zaklinjati, a nesrećan je opet svaki, koji brata ili sestre nema. — Kolika je sreća imati brata, to nam pj. na mnogih mjestih pokazuju; kao: blago onom bratu, koji ima seju, i obratno I. 306. Ja bih brata najvolila I. 452; Volim brata nego i gradove II. 90; Volim brata od očinjeg vida II. 10; Težko bratu jednom bez drugoga II. 75, 155; Sokol veli: meni jeste bez krila mojega, kao bratu bez svojega brata. U IV. 9, 90. djevojka nežali toliko svoju glavu, koliko brata, da joj neizgine. A u I. 721, neće sestra Ivanova, da ide za Vojina, jer joj je brata pogubio, pa kad ju je ovaj na silu ugrabio, baci se onda u vodu, jer voli život izgubiti, nego ljuba bratinu krvniku biti.

U nekih se pjesmah ista ljuba za sestrom stavlja. Kao I. 597, Jovan slomi desnu ruku, i vila mu obeća, da će ga izliečiti pod uvjetom, da mati dade desnu ruku; sestrica kosu s upletnjakom; a ljuba gjerdan od bisera. Majka i sestra žrtvovaše rado svoj ures, ali ljuba nehtje. Na to se vila razljuti i zadade Ivanu smrt.

Zakukaše do tri kukavice:
Jedna kuka nigda nepristaje;
Druga kuka jutrom i večerom;
Treća kuka, kad joj na um pade.

U I. 304, mlada Gjurgjevica broji junake, koji se povratiše s puta, nebi li svoja tri dobra našla: prvo dobro Gjurgja gospodara; drugo dobro

Digitized by Google

ručnoga djevera; treće dobro brata rodjenoga. Nemogavši nijednoga od ovih naći, baci se u zdvojenje:

Za Gjurgjem je kosu odrezala,
Za djeverom lice izgrdila,
A za bratom oči izvadila;
Kosu reže, kosa opet raste;
Lice grdi, a lice izrasta.
Ali oči nemogu izrasti,
Niti srce za bratom rodjenim.

Nadalje koliko je sestri do brata stalo, vidi se iz I, 307:

Dvije sestre brata neimale,
Pa ga viju od bijele svile,
Od bijele i još od crvene:
Struk mu meću drvo šimširovo,
Crne oči dva draga kamena,
Obrvice morske pijavice,
Sitne zube dva niza bisera;
Zalažu ga medom i šećerom
„To nam jedi pa nam probesjedi.“

Mi smo već i gore naveli dvie pjesme, i to pj. II. 9; braća i sestra, onda 11, Majo i Alija, u kojih nam se upravo ideali bratske ljubavi rišu. Uz ovo vriedi jošte navesti pj. 16, pod naslovom „Predrag i Nenad“, koja je zbog miline i nježnosti svakoga uvaženja vriedna. Mati odhrani dva sina pod imenom navedenim. Obodvojica odbjegoše majku i pribjegoše gori u hajduke, gdje je svaki u svojoj četi arambašom postao, al jedan za drugoga ni znao nije. Kad je neko vrieme bilo, zaželi Nenad, da vidi svoju majku; s toga porazdieli blago medju družinu i pojde majci svojoj. Misleći, da neima brata, ukori majku, što mu ona tobože ni brata ni seju porodila nije, da se njimi u družini zaklinje. Kad ga je mati uputila, da on brata imade i da ovaj kao arambaša četuje, odvaži se Nenad, nemareć za nikakvu pogibelj, na koju ga je mati pozornim činila, da svojega brata potraži. Došavši u goru, gdje Predrag sa svojom družinom bijaše, stade izazivati svojega brata. Ovaj neznajuć za njega zapovjedi družini, da se na troje porazdiele i njega iz busije živa uhvate. Kad je Nenad na prve naišao, počeše ovi striele na njega sipati, a on im reče:

Nestreljajte braćo iz gorice,
Nebila vas vašeg brata želja,
Kako mene i brata mojega,
Što me tužna ovud poteralo.

Ovo isto dogodi se i kod druge čete, pa kad ga je i ova propustila, naidje na treću. Razsrdivši se onda, kad i ovi na njega strieljati počnu, navali na četu i svu ju razprši. Kad je Predrag za ovo čuo, podigne se na Nenada, te ga strielom u srce udari. Prije nego je on svoju dušu izpustio, otvara nam se prizor u srce dirajući, u kojem Predrag svojega brata poznaje i iz žalosti što ga je ubio, sam sebi nože u srce tura i tako mrtav pokraj brata pada. — Pa što je opet brat za brata učiniti pripravan, o tome imademo krasan primjer u III. 57; Sužanj Milutin nahodeći se u tamnici bana Zadranina, piše bratu, da bi ga iz tamnice odkupio. Brat se svuda prometati stane, da kako blago sastavi, koje je za odkupe trebalo. Nemogavši svega naći, što je ban zahtievao, poče razmišljati, kako da brata iz tamnice oslobodi, a pri tom naravski ništa težko nije, štogod se za brata poduzimlje. On se

Digitized by Google

obuče u prosjačko odielo, te ode od grada do grada, dok dodje u dvore bana Zadranina. Onamo došavši nadje robinju, gdje nijaše u bešici dva banova sina. Dok se je ova odaljila, da prosjaku podjelu donese, uze on dvoje djece i pobjegne. Dakako da je onda ban Zadranin u zamjenu svoje djece njegova brata bezuvjetno iz tamnice pustiti morao.

Na temelju dakle ovoga pieteta, koji u obće medju članovi u obitelji vlada, razvila se je sreća obiteljskoga života, koji samo onda obstojati može, kad u kući svaki onoliko valja, koliko valjati mora; kad se, kao što smo vidjeli, i djeci i braći i roditeljem i starješinam dužno štovanje i ljubav izkazuje.

7. Čovjek neprijatelj: kletve i osveta.

Dosada smo smatrali čovjeka pram čovjeku s gledišta njegovih pietetskih odnošaja. Još nam valja, da u kratko naznačimo i ono, što je tomu protivno, a to je neprijateljstvo. Narodne pjesme iznose nam upravo ekstreme u tom na vidjelo; kao što su prijateljske veze čvrste i nerazrješljive, onako je i neprijateljstvo i mržnja preko mjere velika i neugasiva. — S ljudmi u obće ljudski obćiti, to je glas duše našega naroda; s toga i naš čovjek gdje može, prijaznim se prama bližnjemu pokazuje, pa ni neštedi žrtva, koje mu zanj učiniti treba; nu težko onom, koji ga je jednom uvriedio.

Već je isto prokletstvo, koje se na koga stavlja, grozno i užasno. sr. II. 47, 20.

Ko je Srbin i Srbskoga roda
— — — — — —
A ne došo na boj na Kosovo,
Ne imao od srca poroda!
Ni mužkoga ni djevojačkoga;
Od ruke mu ništa nerodilo!
Rujno vino ni šenica bila;
R'djom kap'o, dok mu je koljena.

Svaka kletva mora se izpuniti; o tom vlada čvrsto uvjerenje u narodu. Osobito je ženska kletva, kojoj pjesme veliku važnost pripisuju. Tako se u I. 368, veli, da kad se djevojka zakune, sve se zemlja trese. U II. 7. prokle mati svoju kćer, kad se je vjenčala i iz kuće izići htjela, veleć joj: mila kćeri i tebe nebilo! Ne doprla tamo ni ovamo; već ostala sredi gore crne! Pa to se zbilja i dogodi. Jer kad su svatovi na putu bili, razbolje se i ostane na putu mrtva. — Materinja kletva osjeća se i u istom grobu; jer kad god ju je zaručnik na grobu pohodio i pitao, da li joj je oteščala zemlja, odgovori ona: nije meni zemlja doteščala, već je težka materinja kletva.

Od kletve još su groznija krvničtva, koja se u nar. pj. sasvim mirno i hladno pripoviedaju. Krvna je osveta, kao što je poznato, u naroda, osobito u Crnogoraca tako učvršćena, da se po neki način kao vjerozakonska dužnost smatra. Osveta prelazi od oca na sina, te se i u dalje koljeno proteže, a često i mati krvavom košuljom svoju djecu na osvetu potiče. — Načelo toga, da se glava za glavu daje, po kojem su se svi prvotni narodi ravnali, proteže se u nar. pj. i nadalje; pošto se ne samo krv za krv vraća, no se i svaki prekršaj onoga pietetičkoga odnošenja u obitelji krvnom osvetom proganja. U II. 5 razkida brat sestru i ljubu konjem na repovih. U I. 723, brat je sestri prosekao dojke, i kroz dojke pomolio ruke, te joj oba oka izvadio. — U II. 99, Stjepan Jakšić izvadi ljubi svojoj oči, pa joj dade toljagu u

Digitized by Google

ruku, neka prosi, da se hljebom hrani. A u III. 7 namaza Novaković svoju nevjernu ljubu voskom i katramom:

I sumporom i brzijem prahom,
Pa je uvi mekanim pamukom,
Pa je poli žestokom rakijom,
Ukopa je zemlji do pojasa,
Pa zapali kosu na vrh glave.
A on sedi piti vino ladno,
A ljuba mu jasnom sviećom svietli.

K statistici moralnosti u Hrvatskoj i Slavoniji.

Priobćio

prof. dr. Petar Matković.

Statistika moralnosti (Moral- oder Sitten-Statistik) razmatra one statističke pojave društva čovječanskoga, koji se kod pojedinoga čovjeka smatraju kao čini, što proizlaze iz njegove slobodne volje. Statistika moralnosti bješe sve do posljednjih godina ili vrlo površno izpitivana, jer se je osobita pozornost obraćala na materijalnu ljudsku radinost, ili se je iz statistike upravo sasvim izpuštala zato, što se je mislilo, da nije moguće očitovanja duha i strasti spraviti u račun.

Nu ovaj posljednji razlog nije već s toga dovoljan, da se podpuno zaniječe statistika moralnosti, što u sve socijalne pojave, koje statistika obsiže, utječu takodjer duševni i moralni faktori. Osim toga dokaza novije postupanje sa statistikom moralnosti već dosad, da se takodjer moralni pojavi društva s tolikim uspjehom statistički razmatrati dadu, da je tim statistici moralnosti u općoj sravnajućoj statistici odlično mjesto osigurano. Ona bo kadra je dati razloge o stanju društvenom, koji se nijednim drugim putem nemogu postići, a ipak su neobhodno potrebiti ne samo za svestrano razmatranje državnih odnošaja, nego takodjer i za ubaviest o mnogih veoma važnih nu zamršenih sadašnjih socijalnih pitanjih.

Niječe se, da se djela, koja stoje o slobodnoj ljudskoj volji, ili pojavi, koji su izraz ljudske volje, kao što su n. p. priestupci moralnih ili kaznenih zakona, mogu računu podvrći. Ovaj prigovor proti statistici moralnosti osniva se u obće na krivom mnienju o važnosti statističkih podataka. Najprije se ima primjetiti, da sva izpitavanja statistička o ljudstvu, te sva pravila i zakoni, koji odatle izhode, niesu za pojedinca čovjeka znameniti. Ako statistika n. pr. svojim iztraživanjem o razmjerjih pomora kod nekoga naroda ustanovi zakon pomora (Sterblichkeitsgesetz) te dokaže neki stalni red umiranja, tim se nemisli tvrditi, u kojoj će starosti ova ili ona osoba umrieti. Isto tako nije kadra statistika moralnosti ustanoviti zakone, na kojih

Digitized by Google

bi se temeljilo proricanje o djelih neke osobe. Takove ustanove o pojedinih ljudih sasvim su nemoguće zato, što je ljudska volja slobodna. Sasvim pak je drugčije, ako se, kao što statistika pučanstva čini, svekoliko pučanstvo koje države smatra kao cielost. U ovoj cielosti puka opetuju se pojavi života toli pravilno, da se već unapried vjerojatno ustanoviti dade, koliko će jih se naroditi, a koliko umrieti; koliko će od narodjenih prije navršene jedne godine životne dobe umrieti, koliko li će jih umrieti u drugoj itd. itd. godini. To se isto pojavlja u statistici moralnosti. Niti ona nerazmatra pojedine ljude, nego čovjeka u obće, najme osrednjega čovjeka neke države, kojega poznade iz razmatranja velike množine ljudi. Da se pako moralna djela velike množine ljudi, nezanijekavši slobodne volje svakoga pojedinoga, isto tako računu podvrći dadu, kao što pojavi života i pomora kod cieloga puka, to su dojakošnja izpitivanja u statistici moralnosti dokazala što sjajnije, dočim sasvim izčezavaju one iznimke i slučaji, koji se kod pojedinaca pojavljaju, kao n. pr. kod pojedinih obitelji, malih društva itd. Quetelet, čuveni belgijski statistik, dokaza svojimi iztraživanji, da, ako se kod neke množine ljudi ili kod pučanstva koje veće države razmotre istovrstna moralna djela, n. pr. neka vrst zločina, da se upitni zločini po nekom pravilu zbivaju. [1]) A da primjerom dokaže, koji se u mnogo država uzporediti može, kako i u djelih, koja vise o slobodnoj volji pojedinaca, ipak u cielome najveća pravilnost vlada, navodi Quetelet razmjerje godišnjih vjenčanja. Čuveni statistik dokaza, da su brojevi godišnjih vjenčanja u belgijskih gradovih (1841—45) pravilniji, nego li brojevi pomora, na koje slobodna ljudska volja (izuzam samoubojstvo) neposredno nikakova upliva neima. [2])

Odavle sliedi, da djela, koja kod pojedinca čovjeka stoje o njegovoj slobodnoj volji, kod ukupnoga pučanstva ma koje države, već se u stanovitom stepenu uztežu slobodnoj volji, te ih nešto posve drugo ravna i u njih utječe. Quetelet izvodi iz upitnih brojeva vjenčanja, da se jamačno više nego $^1/_{11}$ dio u belgijskih gradovih živućih neoženjenih muškaraca od svoje

---

[1]) Quetelet: *Sur l' Homme et le dévoloppement de ses facultés, ou essai de physique sociale.* Paris 1835 (njemački prievod od Riecke-a. Stuttgart 1838). — *Du Système social et des lois qui le régissent.* Paris 1848. Osobito važna je njegova razprava: *Sur la Statistique morale et le principes qui doivent en former la base* etc. Paris 1846. — Ova razprava kao i izvješće o njoj od Deckera i van Meerena, *(De l' influence du libre arbitre de l' homme sur les faits sociaux)* pretiskano je u Memoires de l' Académie Roy. des Sciences etc. de Belgique. Tome XXI. Brux. 1848. — Wappäus, *Allgemeine Bevölkerungs-Statistik II. Theil.* Leipzig 1861. S. 385—446, 447—475. — O. Hausner, *Vergleichende Statistik von Europa.* I. Band. Lemberg 1865. S. 124—169.

[2]) *De l' influence* etc. et *particulièrement sur le nombre des mariages* III. Tom. Bulletin de la Commission centrale de statistique. — Izkazi o vjenčanih u Belgiji (Annuaire de l' observat. roy de Brux. 1859. p. 308—314.

Digitized by Google

25—30 godine želi oženiti, nu da odnošaji nedopuščaju. Socijalni bo odnošaji Belgijski stavljaju zapreke, da se niti više niti manje nego $^1/_{11}$ dio muških stanovnika u navedenoj dobi neoženi.

Dojakošnja statistička iztraživanja dokazaše jasno, da se takodjer moralni podatci, najme djela, koja su kod pojedinca rezultat slobodne odluke, računu podvrći dadu. Pri tomu se ništa neprotivi, da onaj isti način, koji se u iztraživanju inih statističkih odnošaja rabi, uporavimo takodjer na takove pojave u životu narodnom, koji su kod pojedinca napram zahtjevom moralnoga zakona izraz slobodne moralne odluke. Takovi pojavi dopuštaju, da se iz njih izvede zaključak o stupnju moralnosti; jer je iz posljedaka slobodno zaključiti na uzroke po onom pravilu, da su posljedci sa svojimi uzroci surazmjerni. Narav stvari zahtieva, da se medju moralnimi pojavi motrenjem samo oni shvatiti mogu, koji su niječne vrsti, to jest samo oni pojavi, koji nedostatak moralnosti pokazuju; pojavi, kojih napredujućom moralnošću sve to većma nestaje; djela dakle, koja su proti moralnosti. Pravi plodovi čistoga morala, dobra djela, nedadu se ni nadzirati ni bilježiti, samo se priestupci moralnoga zakona mogu motriti; a medju nemoralnimi djeli dadu se neposredno nadzirati samo ona, koja u koliko je moralni zakon ujedno gradjanski, prestupaju takodjer zakon gradjanski, te im na put staje i država.

Statistika moralnosti obsiže dakle poglavito tako zvane negativne podatke; osobito pak razmatra zločine i ona moralna djela, proti kojim se zakonom postupa i koja bivaju kažnjena. Tim je statistika zločina, kriminalna statistika, za sada poglaviti sadržaj statistike moralnosti; medju tim to jošte nije cieli njezin obseg. U područje statistike moralnosti spadaju takodjer nezakoniti porodi, [1]) razvjenčavanje muža i žene, [2]) a bez dvojbe će s vremenom sve to više sličnih motrenja, koja su mjerilo, da se ocieni moralnost kojega naroda, spadati u statistiku moralnosti, kao što su n. p. prekomjerno uživanje žestokih pića, igra na velike novce (hazardi), nemoralni i prosti narodni običaji ili zabave, samoubojstvo itd. itd. Osim toga spada takodjer u obseg statistike moralnosti mnogo pozitivnih podataka, kao što su n. pr. priprave, kojih se laća koji narod da ublaži ili izkorieni moralne i materijalne nevolje, podatci dakle ob obstojećih sirotištih, ubožnicah, bolnicah i ludnicah, o tako zvanih nabožnih zakladah, dobrotvornih društvih itd.

Budući da statistika moralnosti u ovom obsegu jošte nije izpitana, niti je bilo moguće je izpitivati s nestašice potrebitih podataka; te čim je za sada samo kriminalna statistika znanstveno izpitani dio statistike moralnosti, to sam

---

[1]) Nezakonite djece rodi se odsjekom na godinu: u Hrvatskoj i Slavoniji 4·6%, koje razmjerje je takodjer u Ugarskoj i Erdelju zastupano; u Dalmaciji i Banatu 2%, u Krajini 1·8%, u Tirolu 5%, u Galiciji 8·5%, u Kranjskoj i u austr. Primorju 9%, Českoj, Moravskoj i Sleskoj 15%, zatim u gornjoj Austriji 21%, Salcburžkoj 25%, u dolnjoj Austriji i Štajerskoj 27%, a u Koruškoj 37%.

[2]) O tom neimade žalibog kod nas podataka.

Digitized by Google

si i ja ovdje za sada odabrao kao predmet iztraživanja samo statistiku zločina u Hrvatskoj i Slavoniji.

U ostalom imam jošte ovdje to opaziti, da su statistička iztraživanja ove vrsti jošte i tim otegoćena, što samo za nekoje države valjana gradiva imade; [1]) što je ovdje sravnajuću metodu vrlo težko uporaviti, jer su sudovi u različitih državah različito ustrojeni; što pojam o zločinu, prekršaju itd. nije u svakoj državi jednak, dakle što su kazneni zakonici različiti: dočim se sravnivanje samo ondje izvesti dade, gdje se dotični izkazi osnivaju na jednom te istom kaznenom zakoniku. [2]) Pored svega toga jesu do sada poznati kriminalno-statistički podatci dovoljni, da se iz dotičnih izpitivanja

---

[1]) Statistika zločina s obzirom na statistiku moralnosti najtemeljitije je izpitana u Francuzkoj i Belgiji. Znamenito djelo u dotičnom području jesu izvješća (*Rapports*) svagdašnjega ministra pravosudja u Francuzkoj o rukovodstvu pravosudja (Comptes gén. de l' administration de la Justice criminelle en France), osobito izvješće ministra Abatuccia na sadašnjega cara, tečajem godine 1850., koje obsiže cielu dobu od dvadeset i pet godina (1826 do 1850); napose je tiskano u Annuaire de l' Économie polit. et de la Statist. pour 1853. p. 92—167. — O Velikoj-Britaniji i Irskoj izdano je bogato gradivo, koje nije žalibože praktički poredano (Tables of the number of criminal Offenders etc.). — Medju publikacijami ove vrsti u inih državah navodimo izvješća danskoga statističkoga ureda s uvodom od Davida, gdje su dotična razmjerja u Danskoj temeljito obrazložena i na mjestih s drugimi državami sravnjivana. — U ostalom imade statističkih izkaza o kaznenom pravosudju u izobilju, koja s veće strane, premda su marljivo izradjena, nikakova gradiva nepružaju za statistiku moralnosti, jer osim ukupnoga broja obtuženih i osudjenih nerazvrćuju odsudjenika u vrste (n. pr. po dobi, zločinih itd.).

U austr. carevini (osim Ugarske, Erdelja, Hrvatske i Slavonije) vodili su se od negda izkazi o kaznenom pravosudju. Nu ovi su izkazi toli površni i nepodpuni bili, da uvedenjem novoga kaznenoga postupka od 29. srpnja 1853 nisu više praktičnim potrebam odgovarali. Toga radi zavedenjem državnih odvjetničtva izdane su takodjer naredbe glede vodjenja statističkih izkaza o kaznenom pravosudju. Ovi su izkazi kašnje jošte dopunjeni, i uredjuju se od god. 1858. valjanije nego što prije, te se priobćuju u službenih izkazih. (Statistische Tafeln. — Stat. Mittheilungen. — Stat. Jahrbuch.) Nu ovi izkazi nisu dosta po tanko izvedeni, s toga neodgovaraju sasvim zahtjevom statistike moralnosti. U tu svrhu imali bi se osudjenici navlastito po dobi više specializirati, pa bi se imali dotični izkazi ne samo po zemljah, nego takodjer po okružjih (županijah) razvrstiti, budući da sva okružja niti su si glede relativnoga broja, niti glede vrsti zločina jednaka itd. — Pokle su državna odvjetničtva (31. listopada 1854) u Hrvatskoj i Slavoniji uvedena, vode se upitni izkazi i kod nas. Budući da izkazi nekojih godina jošte službeno priobćeni nisu, zamolih kr. domaće državno nadodvjetničtvo, koje mi je upitne izkaze za porabu ustupilo, te mu se za to liepo zahvaljujem, nu samo žalim što su se izkazi god. 1856. i 1857. izgubili.

[2]) Da se shodna metoda za sravnivanje pronadje, radilo se na statističkih kongresih u Parizu i Beču. Srav. Dritte Versammlung des internationalen Congresses für Statistik zu Wien 1857. II. Section. A. Statistik der Strafrechtspflege.

Digitized by Google

sliedeći sigurni rezultat izvoditi može: „dok se pravosudje s namjerom, da postupa i kazni zločine u kojoj državi, nepromieni, opetuju se zločini s najvećom pravilnošću gledeć toli na broj i vrst, koli na razmjer po spolu i dobi. Ovaj rezultat izvede Quetelet, izpitavši izkaze o broju svake godine obtuženih i osudjenih osoba u Francuzkoj, Englezkoj, Belgiji i Badenskoj.

Sada prelazimo, da iztražimo da li se spomenuti kriminalno-statistički zakon takodjer na Hrvatsku i Slavoniju (usljed kriminalnih podataka od posljednjih deset godina) uporaviti dade.

Ukupni broj radi zločina osudjenih.

U Hrvatskoj i Slavoniji brojilo se radi zločina osudjenih:

godine	ukupno	jedan osudjenik na
1855	333	2.576 stanovnika
1856	483	1.800 „
1858	511	1.400 „
1859	708	1.282 „
1860	837	1.091 „
1861	716	1.291 „
1862	807	1.159 „
1863	881	1.155 „
1864	921	1.035 „
1865	923	1.056 „
Odsjekom na godinu	712	1.384 stanovnika.

Gledeć na županije najviše zločina broji županija požežka (1 na 448 st.), sriemska (1 na 507 st.), i zagrebačka (1 na 1052 st.), zatim virovitička (1 na 1084 st.), križevačka (1 na 1145 st.), varaždinska (4 na 1256 st.) a riečka (mininum — 1 na 5573 st.).

Ako se razgledamo gledeć na broj radi zločina osudjenih po evropejskih državah, te sravnimo pokrajine kojegod države jednoga te istoga kaznenoga zakonika, tada broji austr. carevina (svake godine konstant) jednoga osudjenika radi zločina na 856 stanovnika. Medju austrijskimi zemljami broji Mljetačka (1 na 1462 st.) najmanje osudjenika, zatim Tirolska (1 na 1420 st.) i Galicija (1 na 1400 st.); najviše pako vojnička Krajina (1 na 370 st.), onda dolnja Austrija (radi Beča — 1 na 572 st.), zatim sliede ostale zemlje: Kranjska (1 na 670 st.), Primorje, Salcburžka, Štajerska, Moravska i Koruška (1 na 700—800 st.), gornja Austrija i Šlezka (1 na 800—840 st.), Češka i Bukovina (1 na 1060 st.) i Dalmacija (1 na 1080 st.). — U Španjolskoj broji razmjerno najviše zločina Aragonija, Granada i Navara. U Portugalskoj, Alemtejo sedam krat više nego li Traz os Montes. U Talijanskoj najviše papinska država i nekoji krajevi Napuljske, najmanje Lombardija. U velikoj Britaniji bijaše nekoč Irska sa silnoga broja zločina na zlu glasu, sada pako je drugačije; pošto je izseljivanje zemlju od nevaljanih

Digitized by Google

ljudi očistilo, stoji Irska u pogledu s Englezkom na istom stepenu, dočim je Škotska duboko pala. U Bavarskoj imade stara Bavarska najviše, a rajnska Falačka najmanje zločina. U Pruskoj stoji Slezka na najnižem stepenu, zatim sliedi Poznanjska, zapadna Pruska i Braniborska; Slezka broji trikrat više zločina, nego li rajnska pokrajina. U Francezkoj broji Korzika (radi krvne osvete) najviše zločina. Zatim Provence, Elzas i Languedoc; središnji departamenti sa slabim prometom i jošte slabijom naobraženošću broje odnosno najmanje zločina u Europi (u Bourges-u bilo je slučajeva, da se je porota iz nestašice kaznivih slučajeva razišla). U Belgiji broje valonske pokrajine Namur i Henegav najmanje, južni pako Brabant (radi glavnoga grada) i iztočna Flandrija najviše zločina.

Zločinci po spolu.

U Hrvatskoj i Slavoniji brojilo se medju osudjenimi radi zločina:

godine	mužkih	ženskih	postot. ženskih od osudjenih
1855	305	28	8.41%
1856	426	57	11.80%
1858	463	48	9.41%
1859	652	56	8.00%
1860	764	73	9.98%
1861	665	51	7.12%
1862	762	45	5.57%
1863	840	41	4.65%
1864	872	49	5.32%
1865	863	60	6.50%
Odsjekom na godinu	661.2	50.8	7.61%

Usljed toga broji se žena medju osudjenici do 8 postotaka, dočim se ih broji: u Salcburžkoj 23, u Slezkoj 21, u dolnjoj Austriji, Českoj i Moravskoj 20, gornjoj Austriji i Štajerskoj 18, Ugarskoj 14, Bukovini 9, Mljetačkoj 7, a u Krajini i Dalmaciji 4 postotaka. Izvan Austrije broji se žena: u velikoj Britaniji 18, Francezkoj 17, Belgiji 16, Pruskoj 15, Švedskoj 14, Talijanskoj 12, Španjolskoj i Portugalskoj 10 postotaka. Iz ovih razmjera sliedi, da žene u civiliziranih zemljah razmjerno više sudjeluju kod zločinstva, nego li u manje naobraženih, i da na sjeveru žene daju veći kontigenat nego li na jugu.

Digitized by Google

Zločinci po dobi.

U Hrvatskoj i Slavoniji brojilo se osudjenika po dobi. [1])

godine	od 14—20,	21—24,	25—30,	31—40,	41—60	preko 60
	g o d i n e					
1858						
mužkih	60	88	84	131	66	7
ženskih	8	8	13	35	10	1
Ukupno	68	96	97	166	76	8
1859						
mužkih	62	96	166	207	109	12
ženskih	4	15	12	12	11	2
Ukupno	66	111	178	219	120	14
1860						
mužkih	98	164	165	216	113	8
ženskih	9	14	14	14	9	3
Ukupno	107	178	179	230	122	11
1861						
mužkih	85	101	188	190	89	12
ženskih	5	11	11	14	8	2
Ukupno	90	112	199	204	97	14
1862						
mužkih	93	140	183	217	115	14
ženskih	8	10	15	8	4	—
Ukupno	101	150	198	225	119	14
1863						
mužkih	73	154	185	287	126	15
ženskih	5	13	9	9	5	—
Ukupno	78	167	194	296	131	15
1864						
mužkih	60	143	291	235	126	17
ženskih	5	6	31	5	2	—
Ukupno	65	149	322	240	128	17
1865						
mužkih	92	141	266	207	145	12
ženskih	5	12	17	15	10	1
Ukupno	97	153	283	222	155	13
Odsjek. sv. godine						
mužkih	77.8	128.4	191.5	210.7	111.2	12.1
ženskih	6.1	11.1	15.2	14	7.4	1.1
Svega skupa	83.9	139.5	206.7	224.7	118.6	13.2

[1]) Razvrstanje osudjenih po dobi bijaše prije god. 1858. sasvim drugčije; buduć da se sa sadašnjim nedade u suglasje dovesti, s toga smo morali u svih slučajevih, gdje se o dobi osudjenika radi, prijašnje godine izostaviti.

Digitized by Google

Medju osudjenimi ide na dobu od 14—20 god. 10.7, od 21—40 god. 17.6, od 25—30 god. 26.3, od 31—40 god. 28.6, 41—60 god. 15.1, a na dobu preko 60 god. ide 1.7%. Usljed ovoga priegleda sliedi, da se najviše zločina počini izmedju 31 do 40 godine životne dobe. Mi pako sudimo, da je doba medju 25. i 30. godinom u razmjerju najpretežnija u broju zločina; što je broj zločina medju 31. i 40. godinom dobe pretežniji od broja medju 25. i 30., to se odatle tumači, što je ovdje uzeto razdoblje od 6, a ondje od 10 godina. Izkazi osudjenika po dobi odviše su obćeniti, doba 31—40 god. imala bi se bar razdvojiti, jerbo takovi obćeniti izkazi mogu valjati za statistiku pravosudja, kao što su oni u statističkom ljetopisu bečke središnje komisije, a nipošto za statistiku moralnosti.

Da se pronajde pravo brojno razmjerje zločina, ima se još te na to obazreti, da broj stanovnika različitih dobnih razreda nije jednak. Usljed toga je dokazano podatcima od duže vremena, da u Francezkoj vjerojatnost počiniti zločin najveća pada na dobu od 21. do 25. godine, (točnije na navršenu 24 god.); ovaj se faktum pojavlja dapače svake godine. Ova vjerojatnost pada lagano dobom od 25. do 40. godine, a hitrije odtud do svršetka života. To se opaža ne samo kod mužkoga, nego i kod ženskoga spola. Gledeć na broj zločina, nadvišen je ženski spol mužkim u svih razredih ljudske dobe odsjekom za pet puti. Ova iztraživanja protegnuta su na kriminalne izkaze Belgije, Englezke i Badenske, te se od francezkih izkaza u tom razlikuju, što u Belgiji pada razmjerno najveći broj zločina na 27, u Englezkoj pako na 21. ili na 22. godinu. Quetelet tumači ovu razliku tim, što se englezkim sudom za razpravljanje ustupljuje mnogo lahkih prekršaja, stranom pako i tim, što se u Englezkoj veoma često podmiću djeca za orudja zločina, dočim se oni, koji ih uvode, znaju zatajiti. U Badenskoj takodjer pada najveći broj zločina na mladju dobu, nego li u Francezkoj, a to s toga razloga, što se u Badenskoj mnogi priestupci zakona računaju medju zločine, koji drugdje zločini nisu. Iz sravnjivanja ovih četirih država sliedi, da osim individualno-moralnih uzroka, s kojih se obično zakon prestupljuje, takodjer razlike narodnosti, zakonodavstva, pravosudja itd., dakle faktori, koji su sa stanjem kulturnim društva u uzkom savezu, bitni upliv imadu na moralni razvoj društva. [1]) Odatle sliedi, da su socijalni odnošaji u različitih državah u obće slični, nu ipak nisu si jednaki.

Ako sada sravnimo navedene podatke o dobi osudjenika u Hrvatskoj i Slavoniji sa poznatim nam razmjerjem u Francuzkoj, slïedit će, da ono raz-

[1]) Carey (Grundlagen der Socialwissenschaft. München 1864. B. III. S. 527) navodi po L. Brace-u, da se je u jednoj od posljednjih godina nalazilo u New-Yorku u kaznioni 16.000 zločinaca, od kojih je bilo 4000 u dobi izpod 21 god., 800 jih je bilo 9—15 god. starih; 2401 tatova, 1100 pod 21, a 600 pod 15 god. starosti. God. 1852. četiri petine od obtuženika bile su jošte maloljetne, a $^2/_3$ zločinaca bile su u dobi od 14—21 god. Ovo razmjerje zločinaca mlade dobe pokazuje, da mladež u zadružnih sjevero-amerikanskih državah prerano dozrieva.

Digitized by Google

mjerje, što ga u Francezkoj opazismo, valjda i u Hrvatskoj i Slavoniji stoji, s tom ipak iznimkom, što će maximum počinjenih zločina u Hrvatskoj i Slavoniji na navršenu 25 godinu dobe (25—30) pasti, buduć da pučanstvo u Hrvatskoj i Slavoniji ipak nešto kašnje dozrieva, nego što u Francezkoj. Ovo se dakako točno brojevî dokazati nemože, buduć da se razredjenje u popisu pučanstva po dobi sa razredjenjem osudjenika po dobi neslaže. Po obstojećem razredjenju dalo bi se to samo izvesti za mužki spol, do navršene 24. godine, zatim bi se imali razredi dobe od 25. do 40 godine u jedno stegnuti. Po tom vjerojatnost počiniti zločin za dobu od 14—20 god. (za mužki spol) iznosi 78/64368=0·000120; za dobu od 21—24 god. (za m. sp.) 128/27970= 0·000460; za dobu od 25—40 god. (za oba spola ukupno) 431/209554= 0·000211, (za mužki spol 402/101277=0·000297, za ženski 29/108272= 0.000027); za dobu od 41—60 god. 118/143.837=0.000081. Usljed ovoga računa ide razmjerno najveći broj zločina za mužki spol na navršenu 24. godinu dobe; faktično na navršenu 25. godinu (25—30). To će isto biti jamačno i za ženski spol.

Quetelet zove ove vjerojatnosti, u različitih dobah počiniti zločin, nagnuće na zločin (*le penchant au crime*) u ovih dobah; jasnije bi se dalo kazati zavodjenje ili pristupnost k zločinu (Verleitung oder Zugänglichkeit). Tim se u smislu Queteletovu kaže, da svakoj dobi prieti neka pogibelj počiniti zločin, koja pogibelj nezavisi samo o dobi, nego takodjer ob obstojećih socijalnih odnošajih, o naobraženosti, zakonodavstvu, pravosudju, narodnih osebinah itd. Usljed toga dade se lasno razabrati, zašto je pogibelj u gore spomenutoj dobi najveća. To je doba, gdje je već fizički razvoj gotovo dospio, kadno strasti najžešće planu, a značaj jošte nije dozrio. Ova pogibelj nasuprot pada, kada se muškarac oženi, te prione uz obiteljsku skrb, a um mu počimlje gospodovati nad strastima. Ova doba najžešćih strasti, u kojoj se pogibelj zavedenja na zlo najveća pokazuje, jest takodjer fizički pogibeljna, što se naime odlikuje velikim pomorom.

Zločinci po vjeri.

Medju osudjenici brojilo se vjere

godine	rimo- i grčko katoličke	grčko-iztočne	evangeličke	židovske
1855	262	61	3	5
1856	402	76	—	5
1858	403	94	9	5
1859	558	137	6	7
1860	638	188	8	3
1861	497	203	11	5
1862	540	250	14	3
1863	572	299	5	5
1864	585	291	36	9
1865	634	241	39	9
Odsjekom na godinu	509.1	184	13.1	5.6

Digitized by Google

S obzirom na broj stanovnika po vjeri dolazi u Hrvatskoj i Slavoniji jedan radi zločina osudjeni katolik na 1477 katolika, jedan osudjenik grčko-iztočne vjere na 728 iztočnih grka, jedan osudjeni evangelik na 405 evangelika, a jedan osudjeni židov na 1045 židova. U austr. carevini su si katolici i protestanti u dotičnom pogledu razmjerno gotovo jednaki, dočim gledeć na grčko-iztočnu vjeru stoji razmjerje, da jedan radi zločina osudjeni grčko-iztočne vjere čovjek ide na 690 pravoslavnih, a glede židova jedan radi zločina osudjeni židov na 1270 židova.

Zločinci po naobraženosti.

U Hrvatskoj i Slavoniji brojilo se medju osudjenimi

godine	neznajućih čitati ni pisati	znajućih samo čitati	znajućih čitati i pisati	višega naobraženja
1855	283	3	42	4
1856	437	—	42	4
1858	446	1	63	1
1859	639	10	54	5
1860	762	9	57	9
1861	658	12	45	1
1862	745	12	47	3
1863	766	2	105	8
1864	811	32	76	2
1865	789	58	74	2
Odsjekom na godinu	633.6	13.9	60.5	3.9

Iz ovoga se priegleda vidi, da medju osudjenimi odsjekom na godinu radi zločina ide 89 postataka na zločince, koji neznaju ni čitati ni pisati. Odatle sliedi, koli znamenito djeluje naobraženje na broj zločinaca.

Zločini proti osobi i proti imovini.

Ako se zločini, dosada ukupno razmatrani, razdiele na dva glavna razdjela: na zločine proti osobi i na zločine proti imovini; tada se je brojilo u Hrvatskoj i Slavoniji osudjenih radi zločina proti

godine	osobi	imovini
1855	45	288
1856	67	416
1858	94	417
1859	159	549
1860	161	576
1861	77	639
1862	188	619
1863	204	677
1864	287	634
1865	323	600
Odsjekom na godinu	160.5	541.5

Digitized by Google

Iz ovoga priegleda sliedi, da u Hrvatskoj i Slavoniji medju osudjenimi radi zločina ide 77.5 postotaka na osudjene radi zločina proti imutku, a 22.5 postot. na osudjene radi zločina proti osobi; ovo isto razmjerje nalazimo i u Galiciji (1856—1862). Medju 100 radi zločina osudjenih broji se u Englezkoj 85 zločina proti imovini, a 15 proti osobi; u Českoj i dolnjoj Austriji 84 proti imovini, a 16 proti osobi; u Pruskoj 79 proti imutku, a 21 proti osobi; u Ruskoj 76 proti imovini, a 24 proti osobi; u austrijskoj carevini 75 proti imovini, a 25 proti osobi; u Danskoj i Ugarskoj 74 proti imovini, a 26 proti osobi; u Tirolskoj 69 proti imovini, a 31 proti osobi; u Francezkoj 70 proti imutku, a 30 proti osobi; u Talijanskoj 54 proti imovini, a 48 proti osobi; u Dalmaciji 49 proti imovini, a 51 proti osobi; u Švajcarskoj 71 proti imovini, a 29 proti osobi; u Švedskoj i Norvežkoj 73 proti imutku, a 27 proti osobi; u Belgiji 63 proti imutku, a 37 proti osobi; u Španjolskoj 56 proti imutku, a 44 proti osobi; u Portugalskoj napokon 40 proti imutku, a 60 proti osobi.

Usljed toga su sve slovjenske zemlje, a uz nje i germanske pretežnije brojem zločinstva proti imutku, dočim se u romanskih državah opaža pretežniji broj zločina počinjenih iz mržnje i ljubavi (proti osobi). Razlika je medju Englezkom i Portugalskom tolika, da je čovjek u Englezkoj četiri krat sigurniji za život nego li u Portugalskoj; nasuprot pako više od dvakrat sigurniji za svoj imutak u Portugalskoj, nego li u Englezkoj. Posljednja je država prva u Europi, gdje je broj zločina počinjenih iz pohljepe za dobitkom najpretežniji, a izmedju austrijskih zemalja dolnja Austrija i Češka.

Nekoje vrsti zločina

1. Javno nasilje.

Ova vrst zločina brojila je osudjenih u Hrvatskoj i Slavoniji:

godine	mužkih	ženskih	ukupno	jedan slučaj na	
1855	19	—	19	43.000	stanovnika
1856	14	1	15	56.666	„
1858	16	1	17	52.323	„
1859	53	3	56	16.071	„
1860	50	—	50	18.240	„
1861	21	1	22	41.959	„
1862	43	—	43	21.744	„
1863	46	—	46	20.456	„
1864	103	2	105	9.086	„
1865	106	4	110	8.782	„
Odsjekom na godinu	47.1	1.2	48.3	28.327	stanovnika.

Usljed ovoga priegleda medju osudjenimi radi zločina u godini ide na 7.27 postotaka na javno nasilje. Od ovih ide (g. 1863) na županiju zagrebačku najviše 59, na varaždinsku 25.4, a na sriemsku 11 postotaka, ostatak pako (4.6%) na ostale županije. Ako osudjene radi nasilja razredimo po

Digitized by Google

dobi, tada najviše osudjenika — 33.9% ide na dobu medju 31. i 40. godinom, zatim 30% na dobu 25—30 godina, a 21% medju 41—60 godina. Pogledom na broj godina i količinu pučanstva po dobnih redovih pada razmjerno najviše zločina ove vrsti na dobu 25—30 godina.

Ovaj zločin ima očevidno čisto ino znamenovanje u Ruskoj, Austriji, Španjolskoj i Hanoveranskoj, nego li u Francezkoj i Pruskoj; jer dočim jedan slučaj u Ruskoj ide na 1600 stanovnika, u Španjolskoj na 1680, u Austriji na 2050, a u Hanoveranskoj na 2200 stanovnika: sluči se ovakov zločin u Pruskoj na 14.000, a u Francezkoj dapače na 25.000 stanovnika.

2. Umorstvo i ubojstvo.

Ovo je zločin, koji se u svih zemljah u svih kaznenih zakonicih za jedan te isti smatra, te nas nuka na dosljedno sravnjivanje. O tom zločinu imade ne samo iz svih država, nego takodjer iz većine pokrajina dovoljnih izkaza.

U Hrvatskoj i Slavoniji brojilo se

godine	umorstva	čedomorstva	ubojstva	ukupno	jedan slučaj na
1855	5	2	8	15	54.666 stanovnika.
1856	7	7	10	24	35.417 „
1858	10	2	19	31	31.613 „
1859	13	5	18	36	25.000 „
1860	18	2	10	30	30.400 „
1861	4	1	10	15	61.534 „
1862	12	2	16	30	31.167 „
1863	21	1	44	66	14.252 „
1864	13	4	40	57	16.720 „
1865	18	3	30	51	13.040 „
Odsjekom na god.	12.1	2.9	20.5	35.5	31.380 stanovn. [1]
ili	34.4%	8%	57.6	100%	

Polag ovoga izkaza ide medju osudjenici radi zločina na spomenute vrsti do 5 postotaka, i to: na umorstvo 1.7%, čedomorstvo 0.4

[1]

	Jedan slučaj na			Jedan slučaj na	
Papinska država	8.700	stanov.	Poljska	33.000	„
Grčka	10.100	„	Koruška	33.200	„
Napuljska	10.200	„	Austrija	34.300	„
Krajina	11.400	„	Galicija	38.200	„
Ruska	12.900	„	Tirolska	42.400	„
Dalmacija	13.500	„	Britanija	45.800	„
Portugalska	16.100	„	Dolnja Austrija	52.700	„
Talijanska	16.800	„	Moravska	60.200	„
Kranjska	18.800	„	Francezka	62.700	„
Ugarska	27.700	„	Pruska	66.600	„
Štajerska	28.700	„	Češka	67.100	„
Španjolska	29.400	„	Belgija	82.800	„
Erdeljska	30.100	„	Nizozemska	95.000	„

Digitized by Google

a na ubojstvo 2.9%. Od osudjenih radi upitnih vrsti nasilne smrti ide (1863) na županiju sriemsku 39.4% (absolutni maximum), na virovitičku 19.7%, požežku 15.6%, zagrebačku 13.4%, na varaždinsku 4%, a na križevačku i riečku svagdje po 3.9% (absolutni minimum). Pogledom na broj stanovnika ide jedan slučaj u županiji sriemskoj na 5.189 (relativni maximum), u požežkoj na 8.000, u virovitičkoj na 15.825, zagrebačkoj na 33.660, u križevačkoj i riečkoj na 40.000, a u varaždinskoj na 75.000 (relativni minimum) stanovnika.

Ako osudjene radi umorstva, čedomorstva i ubojstva u Hrvatskoj i Slavoniji razredimo po dobi, tada ide odsjekom na godinu (1858—1865) 6.7 slučajeva na dobu od 21—24 godine ili 21.3%, 9.2 slučajeva na dobu od 25—30 godina ili 29.6%, 7.9 slučajeva na dobu od 31—40 godina ili 25.5%, a ostatak od 36.6% ukupno na ostale dobne razrede. Doba dakle od 25—30 godina i u ovom je slučaju najpretežnija.

Izkazi evropejskih država pokazuju, da se umorstva i ubojstva u papinskoj državi za 11 krat više počini nego li u Belgiji, u Grčkoj 9 krat više nego li u Nizozemskoj, u Ruskoj 5 krat više, nego li u Pruskoj. Romansko pleme ima razmjerno najviše nagnuća na ove vrsti zločina, a germansko najmanje. Medju romanskimi narodi u tom su pogledu Francezi najbolji, južni Talijanci i Portugizi najgori. Medju slovjenskimi plemeni najbolji su Česi, Poljaci i Rusini su u sredini, a Rusi su najgori. Medju Germani su Holandezi najbolji, a južni Niemci najgori.

3. Razbojstvo i kradja.

Medju osudjenimi u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je osudjenih radi zločina

godine	razbojstva	kradje	ukupno;	jedan slučaj na
1855	1	253	264	3106
1856	22	360	382	2226
1858	8	368	376	2336
1859	22	464	486	1828
1860	21	565	586	1537
1861	17	560	577	1603
1862	5	579	584	1600
1863	7	619	626	1536
1864	5	570	575	1694
1865	19	531	550	1755
Odsjekom na godinu	12.7	487.9	500.6	1921
ili	2.5%	97.5%	100%	

Od osudjenika radi zločina ide dakle na razbojstvo i kradju odsjekom na godinu 70.3 postot., i to: na razbojstvo 1.8%, ili jedan slučaj na 68.000 stanovnika, [1]) a na kradju 73.5%, ili jedan slučaj na

[1]) Grčka broji (1 na 7800 st.) 43 krat; a Napuljska (1 na 8200 st.) 40 krat više razbojstva nego li Danska (1 na 332.000), Talijanska (1 na 16.000 st.) pako 10 krat više nego li Francezka (1na 171.000 st.). Romanske zemlje broje

Digitized by Google

1700 duša. [1]) Jedan slučaj ove vrsti broji se (1865) u županiji požežkoj na 576 (relativni maximum), u sriemskoj na 1140, križevačkoj na 1513, u virovitičkoj na 1520, varaždinskoj na 1817, zagrebačkoj na 2356, a u riečkoj na 12.715 (relativni minimum) stanovnika. Kradja zauzima od ukupnoga broja osudjenih u županiji križevačkoj 75.7%, požežkoj 72,7%, varaždinskoj 69, virovitičkoj 50%, zagrebačkoj i riečkoj u svakoj 44%, a u sriemskoj županiji 40%; razbojstvo pako obsiže od osudjenih u županiji požežkoj i sriemskoj svagdje po 5%, a u virovitičkoj županiji 1.4%. — Ako osudjenike radi razbojstva i kradje razredimo po dobi, tada ide odsjekom na godinu (1858—1865) 64.8 slučajeva ili 11.4% na dobu od 14 do 20 godina; 104.7 (razbojstvo 1.7) sluč. ili 19% na dobu od 21 do 24. godine; 140.6 (razbojstvo 2.8) sl. ili 25% na starost od 25—30 godina, 155.6 (razbojstvo 4.2) sl. ili 28,5% na dobu od 31—40 godina, a 80.1 (razbojstvo 0.8) sl. ili 14.5% na dobu od 41—60. godine.

4. Pronevjerenje i prievara.

Radi pronevjerenja i prievare osudjeno jih je bilo u Hrvatskoj i Slavoniji

godine	pronevjerenje	prievara	ukupno	jedan slučaj na
1855	8	13	21	39.000 stanov.
1856	4	19	23	34.000 „
1858	9	23	32	27.780 „
1859	12	43	55	16.363 „
1860	19	40	59	15.458 „
1861	10	41	51	18.000 „
1862	9	20	29	32.200 „
1863	20	22	42	22.400 „
1864	11	32	43	22.200 „
1865	10	33	43	22.400 „
Odsjekom na godinu	11.2	28.6	39.8	24.980 stanovnika.
ili	28%	72%	100%	

Po tom ide od osudjenika radi zločina odsjekom na godinu na pronevjerenje i prievaru do 6 postotaka (na pronevjerenje 1.7, a na prievaru 4.3%). Jedan slučaj ove vrsti ide u županiji zagrebačkoj na 11.780, sriemskoj na 20.700, u varaždinskoj na 25.138, virovitičkoj na 39.500, križevačkoj na 40.000 stanovnika, požežka i riečka županija relativno najmanje gotovo ni slučaja. Zločini ove vrsti zauzimlju (1865) od ukupnoga broja osu-

najviše, zatim slovjenske, a najmanje broje razbojstva germanske zemlje. Medju austr. zemljami stoji u tom pogledu najgore austr. Primorje (1 na 17.300 st.), zatim Ugarska (1 na 31.000 st.), Krajina (1 na 38.000), Dalmacija (1 na 67.000), dolnja Austrija (1 na 153.000), Češka (1 na 204.000 st.) itd.

[1]) Jedan slučaj broji se u dolnjoj Austriji na 800 st., u Ugarskoj na 1260, u Poljskoj na 1360, u Englezkoj na 1550, u Českoj na 1620, u Galiciji na 1770, u Ruskoj na 1830, u Talijanskoj na 3570, u Mljetačkoj na 3870, u Dalmaciji na 4000. Po tom broji dolnja Austrija 5 krat više kradja nego li Mljetačka i Dalmacija, a 2 krat više nego li Češka.

Digitized by Google

djenih u županiji zagrebačkoj 8·8 (pronevjerenje 2·2, prievara 3·3%) %, sriemskoj 2·8% (sama prievara), virovitičkoj 2·6% (sama prievara), a u križevačkoj 2% (samo pronevjerenje).

5. Težka ozljeda tjelesna.

Medju osudjenimi u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je osudjenih radi zločina

godine	težke ozlede tjelesne	jedan slučaj na
1855	7	117.141 stanov.
1856	19	44.734 „
1858	41	63.500 „
1859	56	16.072 „
1860	69	13.220 „
1861	38	24.300 „
1862	108	8.658 „
1863	80	11.762 „
1864	115	8.290 „
1865	115	8,392 „
Odsjekom na godinu	64·8	31.606 stanovnika.

Od osudjenika radi zločina ide dakle na težke tjelesne ozljede odsjekom na godinu 9·1%. Jedan slučaj ove vrsti dolazi (1865) u županiji sriemskoj na 1422, u požežkoj na 5335, virovitičkoj na 6·086, zagrebačkoj na 9062, križevačkoj na 10.000, varaždinskoj na 21.400, a u riečkoj na 29.727. Ovaj zločin obsiže od ukupnoga broja osudjenih u županiji sriemskoj 35%, riečkoj 18.7%, virovitičkoj 17%, zagrebačkoj 11·6%, križevačkoj 11·4%, požežkoj 8·3%, a u varaždinskoj 5·8%.

Prirast zločina.

Izkazi o broju radi zločina osudjenih dokazuju, da je broj zločina u većem dielu europejskih država za posljednjih dvadeset godina pao. [1]) Od ovoga općega opadanja izuzete su tri države: Ruska, Austrija i Saska. U Ruskoj su zločini prama broju stanovnika za 3% prirasli; u Austriji i Saskoj žalibog znamenitije, u posljednjoj državi od god. 1847. za 33%, a u Austriji za 31%.

U Hrvatskoj i Slavoniji prirastao je broj zločina od go-

[1]) Broj zločina pao je za vrlo neznatno u Pruskoj, Talijanskoj, Portugalskoj, Danskoj, Švajcarskoj i Badenskoj. Znatno pako u sliedećih državah: u Bavarskoj u 12 godina (1840—1853) za 7%, u Virtemberžkoj u 26 godina (1834—1860) za 21%, u Norvežkoj u 16. godina (1840—1857) za 13%, u Švedskoj u 17. god. (1840—1858) za 33%, u Nizozemskoj u 18. god. (1843—1861) za 12%, u Francezkoj u 16. god. (1844—1860) za 58%, u Belgiji u 21. god. (1840—1861) za 68%, u Španjolskoj u 23. god. (1838—1861) za 77%, u velikoj Britaniji u 15. god. (1845—60) za 98%, u Hanoveranskoj napokon u 8. god. (1853—1861) za 309%.

Digitized by Google

dine 1855 (s obzirom na prirast pučanstva) 59 postotaka, za dva i po [1]) krat dakle više se počinilo zločina god. 1865, negoli g. 1855.

Brod osudjenih radi javna nasilja prirastao je u Hrvatskoj i Slavoniji u spomenuto doba prema broju stanovnika za 79½%; umorstvo i ubojstvo za 76%, [2]) razbojstvo i kradja za 43%, [3]) pronevjerenje i prievara za 43%, a težke ozljede tjelesne za 92½%.

Ovi od mene priobćeni rezultati, protežući se na statistiku moralnosti, premda za sada jošte nesavršeni, [4]) ipak se mogu na toliko smatrati kao stalni i pouzdani, da se iz njih, kao sigurne osnove u obće zaključiti dade na socijalne odnošaje. Statistika ima indi samo tu zadaću, da motri, te da iz dotičnih motrenja izvodi zakon. po kojem se motreni dogodjaji zbivaju; daljnje pako posljedke i uporavu odatle proizlazećih nauka, prepustila je statistika onim, kojih je zadaća, da se upitnimi odnošaji bave. S toga nam nije tu posao, da se udubimo u potanje razmatranje, koji su naime uzroci, da se kod nas razmjerno mnogo zločina počini, da je broj zločina svake godine sve to veći, da su nekoji zločini n. pr. kradja i javno nasilje, osobito zastupani; kojimi bi se sredstvi različiti zločini izkorieniti ili barznatno umaljiti dali, i na koji način bi se imalo djelovati na moralnost seljačtva, koje broji kod nas medju osudjenici 73 postotka zločinaca, niti nam je to ovdje zadaća, a da bi i htjeli koju o tom primjetiti, nisu nam iztražni zapisnici pristupni.

Pored toga neće biti suvišno, da ovdje pozornost svratim jošte na dvie obće važne opazke, koje se iz priobćenih podataka izvoditi dadu. Ponajprije stoji, da se zločini kod nekoga pučanstva opetuju vrlo pravilno, toli glede

---

[1]) Broj radi zločina osudjenih (1836 39, 1859—62) u Kranjskoj se je i Koruškoj početverostručio, u Štajerskoj, Moravskoj i Slezkoj potrostručio, Primorje broji za 2½ put više, Galicija za dva krat više, u Českoj je prirastao za 38%, u gornjoj Austriji i Salcburžkoj za 30%, a u Tirolu za 24%; u Mletačkoj pako pao je dotični broj jedva za 1%, a u Dalmaciji na četvrtinu.

[2]) Broj umorstva i ubojstva je gotovo svagdje znatno pao, u Španjolskoj preko 100% u Francezkoj za 80%, u velikoj Britaniji u 20 god. za 40%. U Ruskoj je broj stalan; u jedinoj pako Austriji je u četiri godine relativno za 14% prirastao; u Dalmaciji je pao za 100%, u Štajerskoj i Kranjskoj prirastao je za 40 i 60%.

[3]) Razbojstvo se je gotovo svagdje umanjilo: u Dalmaciji nebroji se sada ni desetina od negdašnjih razbojstva; u Englezkoj, Galiciji, Českoj nepočini se razbojstva ni polovina, kao što pred 15—20 godina. U Talijanskoj južnoj i u Ugarskoj se je broj razbojstva posljednjih godina znatno pomnožao.

[4]) Ovaj moj pokus dovoljno pokazuje, koli na nizkom stepenu je jošte za sada u Austriji statistika moralnosti, za svaki bo odsjek statistike više je učinjeno, nego li za ovaj toli važni predmet, naime statistiku moralnosti. Kod nas pako u Hrvatskoj i Slavoniji nalazi se u obće statistika na vrlo nizkom stepenu, a nije se ni čuditi, jere nit imamo ureda nit organa, koji bi se tim svojski zanimao, već znamo samo to o dotičnom predmetu, gledeć na našu domovinu, što nam se u nekoliko brojeva u obćem statističkom ljetopisu u Beču priobćuje.

Digitized by Google

broja i vrsti, koli glede dobe i spola, da je pučanstvo kao cjelina u tom pogledu pod nekim uplivom socijalnih odnošaja. Iz ovoga rezultata nipošto jošte nesliedi, da je pojedini čovjek u svojih djelih podvržen neuklonivu predusudu (Vorherbestimmung). Usuprot se pako tim priznaje, dapače potvrdjuje moralna sloboda pojedinoga čovjeka. One navedene vjerojatnosti zločina (ili pristupnost k zločinu) izrazuju samo neko razmjerje, i to razmjerje moralne ljudske snage prama primami k zločinu, koji o njem i o socijalnih odnošajih zavise. Upitna razmjerja dokazuju, da su socijalni odnošaji nesavršeni, te da se čovjek relativno nije kadar oprieti u dotičnih odnošajih stojećoj napasti da sagrieši proti družtvu. Čovjek može u obsegu svoje slobodne volje svu snagu razviti, da se napasti opre, nu izkustvo svjedoči, da dočim jedan nadvlada, drugi bude nadvladan; te tako se opažava, da se u cjelokupnosti oni isti posljedci opetuju stalno i periodički, dok ostane isto razmjerje moralne ljudske snage prama onim socijalnim odnošajem, koji na njega mameći djeluju. Faktori, o kojih visi vjerojatnost zločina, mogu se ljudskom voljom promieniti i izpraviti, te tim visi takodjer vjerojatnost zločina, obći moral o ljudskoj volji. To pak izpravlja cjelokupnost (Gesammtheit), ako se nevaljane socijalnim odnošajem škodljive naredbe poprave, i tako imade zakonodavstvo veliki upliv; s druge pak strane ima se pojedinac moralno jačiti, da uzmogne naproti napasti doista slobodnim biti. Dva su dakle sredstva, da se moral popravi: da se odstrane i umanje preustrojenjem zakonodavstva one u socijalnih odnošajih stojeće namame i da se pojedini moralno ojači.

Izpitivanja izvrstnih izvješća o kaznenom pravosudju u Francezkoj takodjer su dokazala, da znamenit napredak u intelektualnoj kulturi u Francezkoj usljed pomnoženih pučkih škola nije imao znatnoga upliva na razmjerje zločina. Prirastom pučkih škola i razširivanjem nauka medju pučanstvom nije zločinstvo u istoj mjeri palo. Tim je opet dokazano, da vještina znati čitati i pisati, na što se ponajviše ide kod pomnožavanja pučkih škola, po sebi nije ništa drugo, nu sredstvo, kojim se ljudstvo služi i za dobro i za zlo, te je tim moći i boljim i gorjim postati. Razširivanju znanja medju pučanstvom ima se takodjer pridružiti moralno odgojenje, pobudjivanje i izobraženje slobodne volje na temelju vječitoga moralnoga zakona, upisanoga u ljudskoj savjesti. Mudro zakonodavstvo može uklonjenjem očevidnih mana u socijalnom ustrojstvu i promakom materijalnoga blagostanja napasti k zločinu ublažiti, tim samim pako, ako je i zlo poznato, nemože se ni iz daleka zaista doskočiti, mora dapače u moralu i pobožnosti izrazujuća se zajednička volja u korist djelati.

Digitized by Google

Dosadanji napredak u prirodopisu.

Priobćuje

Živko Vukasović.

III. O bilinah.

(Nastavak.)

Od vajkada znadu ljudi, da savršenija bilina ima koren, stabliku, grane, lišće i cviet, ali ih još i danas ima mnogo, koji neznaju, da ima bilina (gljivica, lišajeva i resina), koje od svega toga ništa neimadu, [1]) a još više ih ima, koji neznaju, da svaka bilina bez iznimke stanicom začima, da svaka s početka sastoji iz stanica a neke od njih i za ciela života iz samih stanica sastavljene ostanu, pa da i svaka savršenija bilina sve svoje ustroje iz stanica razvija. Mnogomu će čudnovato biti, da se koren i stablika razvijaju iz pupoljčice, da koren i stablika rastu na vrhovih, tvoreć tud nove stanice a razprostranjujuć jur stvorene. Svakomu su doduše manje više poznati razni vanjski oblici korena i stablike, što ih u bilina nalazimo, a mnogomu je još i to poznato, da ona sastoji iz srčike, obsrčja, strži, bjelike i luba, ali malo je ljudi još danas u nas, kojim bi poznat bio nutarnji sastav raznih dielova korena i stablike. Izpitavajuć stablike raznih bilina, našli su učenjaci novije dobe, da se ona u nekih bilina (mahova, parožnica) sastoji najvećim dielom iz parenhima; dočim u drugih ima još i cjevnih svežnjića, koji su se u raznih bilina na različni, nu sada nam poznati način, to prama sebi to prama staničevini porazdielili i poslagali. [2]) I to je sada poznato, da je u bilina stablu podobno ustrojen i koren, nu da ipak ima bilina, koje u korenu imadu jednostruk cjevni svežnjić, premda u stabliki neimadu cjevnih svežnjića. Mimoišav nabrajanje svih sada poznatih razlika izmedju stablike i korena, moram ipak spomenuti obćenitu razliku izmedju njih, što no ju upoznaše učenjaci tek u najnovije doba, a ta jest, da svaki koren, bio ma kojega oblika, ima nakorenicu (wurzelhaube), ali da neima ni zameta lišću a kamo li samoga lišća. [3]) —

---

[1]) Theophrastu bijaše to o gljivah poznato. (Theophrast's Naturgeschichte der Gewächse von K. Sprengel. I. Theil, str. 7.)

[2]) Čitaj „Književnik“ god. III., sv. 1., str. 114.

[3]) „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse von Dr. Herm. Schacht“, II. Band, str. 137.

Digitized by Google

Svatko zna, da se list razvija iz pupa i da raste, ali je za čudo, da se je moralo stoprv u najnovije doba doznati, da on raste u dnu i poleg razdieljenja cjevnih svežnjića istodobno na raznih mjestih svoje plojke. [1]) Pazeć i učeć razvoj bilja, našli su učenjaci, da nije samo ono lišće, što obično takovim nazivamo, nego da i supke (cotyledones), kožušnice (tegmenta), lapovi (sepala), latice (petala), prašnici (stamina) nisu drugo, nego ponešto preinačeno lišće, pače da i pestić (pistillum) dosta puta nije ino nego preinačen listić. Sada znamo, da ima bilina bez supaka, da ih ima sa 1 supkom, sa 2 supkama, a i sa 4—12 supaka. Supke [2]) se razlikuju oblikom od običnoga lišća, a samo kadkada jim je oblik posvema jednak obliku lišća (u klobučića, cyclamen). [3]) One opadaju sa biline, pokle joj lišće naraste, a u tom je čudnovata vijoplodka (streptocarpus), jer u nje opade samo jedna supka a druga ostane i poraste velika kao velik list. Još čudnovatija je s toga čudnovata tuba (welwitschia mirabilis), koja se od svih inih bilina tim razlikuje, da u nje supke neopadaju, nego joj ostanu za ciela života ter narastu veoma velike, a i nezamjenjuju se drugim lišćem, jer joj takovo niti neporašta. [4]) Nespominjuć sada nam poznate mnoge razlike supaka u raznih bilina, kazati ću samo još to, da su supke obično listnate, dakle pravomu lišću nalik, ako sjemenka ima bjelankovine (albumen) a da su debele, tučne, ako sjemenka neima bjelankovine, ili ako je malo ima. Sve biline nerazvijaju kožušnica, jer jim puplje takovih netreba, pa u nekih i od onih bilina, koje ih imadu, opadu sve kožušnice, pokle se je pup razpupio, a u nekih opet ostanu neke od njih i po tom. O kožušnicah znamo, da sastoje iz parenhima manje više odebljalih tinja, da u tjenici neimadu puči, a riedko da imadu razvijenih cjevnih svežnjića. O lišću ne samo da znamo, da nekoje ima tok (sglobak, articulatio), petlju (petiolus) i plojku (lamina), dočim drugo neima svih tih dielova, nego znamo i to, da list najprije zamiće i razvija srednju žilu, a po tom s jedne i s druge strane joj pole od plojke. Danas ne samo da poznajemo razne oblike lišća, nego znamo, da oblik lista stoji upravo o raznom razdieljenju cjevnih svežnjića u njem, koje svaki list sprvince dobiva iz stablike. Nu list nesastoji iz samih cjevnih svežnjića, nego još i iz parenhima i tjenice, o kojoj sam jur govorio. [5]) Spomenuti mi je još to, da lišće mnogih bilina, koje na vodi pliva ili je u nju poronjeno, ima velikih uzdušnica,

[1]) Schleiden bijaše prvi upoznao, da list raste u dnu ili na podini, a Griesebach dodade god. 1844. još, da raste i na raznih mjestih plojke. (Schacht's Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse, Bd. II., str. 4, i Wiegmanns Archiv, god. 1844., str. 134.)

[2]) Theophrast kao da je za njih znao. (Theophrast's Naturgeschichte der Gewächse von K. Sprengel, I. Theil, str. 279).

[3]) „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse" von Dr. Herm. Schacht, sv. II., str. 95.

[4]) „Aus der Natur" von L. W. Reisland, Jahrgang 1863, str. 410, 411. Tu čudnovatu bilinu nazvao sam tubom, jer ima obratno čunjasto, do 2 stope visoko, a 14 do 18 stopa dobelo deblo.

[5]) Čitaj „Književnik", god. III., sv. 1., str. 113.

Digitized by Google

kojih riedko nalazimo u lišću na kopnu rastućih bilina. Ljudem je od nekada poznata razlika izmedju gornje i dolnje strane lista, ali je mnogim još i sada nepoznato, da tu razliku uzroči staničevina tim, da je ona na dolnjoj strani mnogo redja nego na gornjoj, te da ima još i mnogo prostranih, zrakom napunjenih uzdušnica. [1]) I to znadu ljudi jur od davna, da se lišće zeleni, da ono u jeseni požuti ili pocrveni, ali tek učenjaci novije dobe moradoše protumačiti, da se ono zeleni sa zelenila (chlorophyll), žuti ili crveni sa žutila (xanthophyll) ili crvenila (erythrophyll), koja u jeseni postaju iz zelenila. Ta i to zna svatko, da lišće sa biline opada, ali mnogi nezna, da ono s toga opada, što pluta, postavša u toku, prieči izmjenu soka medju listom i stablom. Već Theophrast napominje, kako je u nekih bilina lišće poraslo u nekom redu, a kako opet u nekih bez ikakva reda, [2]) ali do najnovije dobe nije se znalo, da se lišće na grani ponajviše razredi po tom, kako jedan list prama drugomu stoji u pupu, pa da upravo s toga i poraste lišće ili na uvojak ili jedan list naprama drugomu. U novije doba opazili i dokazali su A. Braun i C. Schimper, da lišće, na uvojak u biline raslo, sliedi stalne zakone, pa da najčešći i najobćenitiji takovi zakoni jesu izraženi ovimi slomci: $^1/_2$, $^1/_3$, $^2/_5$, $^3/_8$, $^5/_{13}$, $^8/_{21}$ itd., dakle matematičkimi zakoni. [3]) Lišće se razvija iz puplja, u kojem mu leže začetci kao sitne ljuštice. To dakako nečini se nikomu čudnovato, ali je mnogomu čudnovato, da se u nekih bilina na listu u staničevini mogu zavrći pupi, iz kojih se može razviti mlada biljka s lišćem i pakorenjem. Nu tomu će se čuditi samo onaj, koj još nezna, da se pupi mogu svagdje zamitati, gdjegod se cjevni svežnjići sastanu sa mladom živom staničevinom. Pravilno je, da stablika razvija pupe, iz kojih se izvija grančica s lišćem, nu poznato je, da stablika može razviti u nekih okolnostih i takovih pupa, iz kojih se razvije pakorenje, a koren opet takovih, iz kojih se razviju grančice. Izostavljajuć ovdje nabrajanje manje više poznatih stvari o pupu, kazati mi je još u obće to, da razvoj pupa posvema razumljivo dokazaše tek učenjaci novije dobe, kao i to, da gomolji i lukovice nisu ino nego pupi. [4]) Iz drugih pupa razvija se cviet. Lapovi (listići od čaške) jesu po svojem ustrojstvu veoma podobni običnomu lišću; jer oni imadu skoro uviek tjenicu, koja barem na dolnjoj strani lapa ima puči, imadu cjevnih svežnjića, jesu zeleni sa zelenila kao i lišće. Drugač je sa laticami (listići

[1]) Theophrast veli samo, da je gornja strana lista zelenija i gladja, a da dolnja strana ima vlakanaca i žilica. (Theophrast's Naturgeschichte der Gewächse von K. Sprengel, I. Theil, str. 34).

[2]) „Theophrast's Naturgeschichte der Gewächse" von K. Sprengel, I. Theil, str. 34.

[3]) „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse" von Dr. H. Schacht, sv. II., str. 131. — K. Bonnet spazio je, da je lišće sumjero porazdieljeno na stabliki i grančicah.

[4]) Schleiden, A. Braun i Röper vele, da pup nije ino nego mlada nerazvita biljka, jer se je u svakom pupu zavrgla stablika s lišćem. („Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse" von Dr. Herm Schacht, sv. II., str. 5, onda „Physiologie der Pflanzen und Thiere und Theorie der Pflanzencultur" von Dr. M. J. Schleiden, sv. III., str. 191).

Digitized by Google

od vjenčića). One neimadu tjenice sa pučmi, nego ju imadu sa mnogimi očinjastimi stanicami, na kojih se svjetlo na osobit način lomi, te po tom čini gdjekoji cviet sjajan kao baršun. U stanicah imadu one raznomanjasta soka, pa s toga i jesu raznomanjaste, a dosta puta jesu raznošarene s raznovrstna razvrgnuća cjevnih svežnjića. Mnoge biline vonjaju, osobito o cvatnji, a to, kao što je sada poznato, s hlapiva ulja i etira, što no se tvori u parenhimu. Sliedeć razvoj biline, našli su, da i prašnik nije ino nego preinačen list; da je njemu prašnica (anthera), što je listu plojka, njemu nit (filamentum), što je listu petlja. Ustrojstvo prašnika dokazuje, da tjenica niti ima pravilno puči, da je u niti sriednji cjevni svežnjić jednako sastavljen sa onim od lista. [1]) O pesticu znamo sada, da se može razviti ili iz listića ili iz česti od stablike, s čega upravo mnogomu za čudo i može se iz odkinuta cvieta ili ploda od žabice (opuntia ficus indica), ako se zasadi u suhu zemlju, lahko razviti koren a bližnje godine iz pazušnih pupa mlade grančice, dakle razviti nova biljka. [2]) Ako se plodnica razvija iz lišća, sastoji iz parenhima, u kom su se razvrgli cjevni svežnjići, koji se iz plodnice uvlače u vrat pa u njuški završe. Vanjska tjenica plodnice ima pravilno puči i dlačica a u stanicah od parenhima dosta puta i zelenila, doćim je nutarnja tjenica prava sluznica, dakako bez puči. Od plodnice nježnije je sastavljen vrat, a od vrata još nježnije njuška.

Bilina je prirodnina, koja se ima brinuti, da uzdrži ne samo sebe samu nego i svoju vrst, s toga joj i treba, da se hrani i razplodjuje. Bilina upija iz zemlje, vode ili zračja, kako se gdje nalazi, tvari kapljevite i plinovite, ali ona ih neupija, kao što se je mislilo, cielim svojim korenom, nego samo mladim zavrhom od korena. Tekućina, što ju koren upija, mora, kao što Schleiden [3]) uči, kroz one redove stanica, koji su medju korenom i kojimgod razvijajućim se udom biline, po zakonu upoja (endosmose) teći od stanice do stanice izmedju drva i luba. [4]) Učenjakom novije dobe nebijaše dovoljno znati, da bilini za postanak i razvitak treba tla, zraka, vode, topline i svjetla, nego se oni trsiše da doznadu, koje sastavine ona uzima iz tla, koje iz zraka

[1]) Zaluziansky, rodom Čeh, razlikovao je prvi prašnicu od niti.

[2]) „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse“ von Dr. H. Schacht, sv. II., str. 313.

[3]) „Physiologie der Pflanzen und Thiere und Theorie der Pflanzencultur“ von Dr. M. J. Schleiden, sv. III., str. 115.

[4]) Nespominjuć ovdje mnoga mnienja o tečenju soka, kao ni onoga po kojem bi sok imao teći kroz cvjevčice kao u životinja kao kroz žile, kazati ću samo, kako o tom dva veoma važna muža, Mohl Schacht misle. — H. pl. Mohl uči, da kapljevinu upijaju stanice na površini korenove kore, da ona iz njih već u malih korenićih prelazi u drvo, pa da u tom kroz deblo i grane dalje u vis teče. Iz drva debla i grana prelazi sok u lišće, i to u njegovu parenhimatičnu staničevinu. Prije nego je sok do lišća dospio, nebijaše priugotovljen za hranu, bio je dakle sirov. U lišću se pako taj sok lučbeno promieni i postane za hranu sposoban. Da odsele bilinu uzhrani, valja mu teći iz lišća dole kroz koru. Po tom dakle kola sok nekim načinom u bilini. („Grundzüge der Anatomie und

Digitized by Google

a koje iz vode, kao i u tom, kako na razvoj bilja djeluje toplina a kako svjetlo. Da nebudem predug, kazati ću čim kraće, što danas u glavnom o tom znamo. — Glavna hrana biline sastoji iz ugljika, vodika, dušika i kisika, ali ona ih neprima kao počela, nego slučene kao ugljikovu kiselinu, čipavac (amonijak) i vodu. Obično se misli, da bilina za hranu si potrebnu vodu dobiva po kiši i inih oborinah, nu sada je poznato, da ta voda bilini za hranu nedotječe. Pa čim joj je dakle manjak podmiriti? Dokazano je u novije doba, da ona takov manjak podmiruje vodenom parom iz zračja, što no ju mnoge sastavine zemlje u velikoj mjeri upijaju. U vodi nalazi bilina potrebit joj vodik i kisik. Ovaj joj dakle netreba davati zrak, koj ga i onako ima davati ljudem i životinjam. Kao što su po toj premudroj uredbi prirode biline veoma potrebne za život ljudem i životinjam, tako su za njih ne manje važne još i s toga, što iz zračja upijaju zadušljivu ugljikovu kiselinu, od koje si usvajaju ugljik, dočim kisik izlučuju. [1]) To izlučivanje kisika biva ponajviše ob dan, osobito u prisunju, jer bilina ugljikovu kiselinu različuje pomoćju svjetla. Ona dakle čisti zrak za ljude i životinje. Napredak u lučbi naučio nas je i to, da se ugljikova kiselina slučuje sa čipavcem, tvoreć ugljično-kiseli čipavac, koj se u zračje uzdiže. Od tale ga upijaju truhlina, prst, zemlja, rosa, snieg i kiša, sgušćuju ga, pridržavaju ga u tlu ter ga prinašaju korenju. Iz ugljikove kiseline, vode i čipavca tvori bilina sve svoje ustrojine, pri čem se veoma vjerovatno ugljikova kiselina ponajprije pretvori u ceceljevu, ova u vinovu, vinova u jabukovu, četrunovu itd. kiselinu, a te kiseline, primiv vodika, pretvore u slador, škrob i ine ustrojine. Sagot uči, da biline, koje imadu dosta svjetla a vlage osriednje, tvore mnogo protejinina (bjelance, ljepivo, sočivnina, bademčina), premda bujno nerastu. [2]) Nu osim pomenutih hraniva treba bilini za hranu još i rudnih sastojina. Ona si dakle odabira tlo, u kojem će naći rudne soli, potrebne joj za razvoj, pa ako ih u tom tlu nenadje, onda u njem nemože ni uzrasti. Evo kratka primjera. Bez kremenjače porasla bi zob kršljava, bliede vlati; bez vapnenjače poginula bi odmah iza kako bi prvi listić iztjerala; bez milovke prilegla bi nemoćna k zemlji; bez željeza nebi se zelenila niti pravilno izrasla; bez pepeljike i sodjike porasla bi jedva tri palca visoka; bez mangana ostala bi slabačka s malo cvieta. — Glede hrane bilja odkriše u novije doba svu tajnu prirode, da najme jednaka hranitba radja jednake oblike a nejednaka hranitba nejednake oblike. Ta koji ini je uzrok, da jedva upoznati možeš biline-izvodnice sadjena bilja, nego promienjena hranitba! Ljudi im hranu pro-

---

Physiologie der vegetabilischen Zelle", von Hugo von Mohl, str. 230). I Schacht uči, da sok u bilini teče gore pa po tom dole; da gore teče kroz libovinu cjevnih svežnjića, a dole valjda kroz parenhim od kore. („Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse" von Dr. H. Schacht, sv. I. str. 355 i 356).

[1]) Chevandier proračunao je, da drveće u šumi za pet ljetnih mjeseci, kada no lišća ima, oduzme zraku povrh šume $^1/_9$ ugljikove kiseline. („Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle" von H. v. Mohl, str. 240).

[2]) „Aus der Natur" von L. W. Reisland. Jahrgang 1863, str. 777.

Digitized by Google

mieniše, a one si oblik izmieniše. Na morskih obalah i pri slatinah rastu biline sa tustom stablikom i tustim lišćem, jer tlo ima slan-kamena, dočim u tlu sa mnogom kremenjačom raste bilje oporo i okoro; tlo sa mnogim vapnom radja biline sa kažastim, žilavim lišćem i mirisavim liepomanjastim cvietom, dočim u tlu sa dovoljnom pepeljikom raste bilje sa sočnim, liepo zelenim lišćem. — Tvari, što no su bilini potrebne za hranu, moraju biti u vodi otopive, ako nisu već po sebi kapljevite ili plinovite. Tim načinom pako upije bilina korenom više vode nego joj treba, pa s toga i izlučuje ona na lišće više od $^2/_3$ te vode. Fizika je dokazala, da 1 funta vode utaji 75° topline, da se pretvori u paru. Pa buduć su prokušali, da već maleno drvo u 10 ura izhlapi 15 funti vode, to će svatko lahko dokučiti, zašto šume da umanjuju toplotu prediela, u kom su.

Rekao sam, da se bilina mora brinuti i za uzdržanje svoje vrsti, pa da se zato mora razplodjivati. U tu svrhu imadu biline, javnocvietke i tajnocvietke osim možda gljiva i lišajeva, posebne ustroje, poimence plodila. Preširoko bi bilo, da bih hotio opisati plodila pojedinih razreda bilina-tajnocvietka, zato ću, spomenuv uzgredice, da su obret najnovije dobe, kazati o njih samo obćenite stvari. Ponajprije reći mi je, da takova plodila mogu biti ili posebni ustroji ili pako baš samo i jedna jedincata stanica (u resina). Zaplodnik (antheridie) tvori jedan zaplodac (antherozoidion) ili njih više. Zaplodci (vrljci) miču i giblju se prividno hotomice, poklem su zaplodak ostavili. [1]) Oni zaplodjuju na razne i čudnovate načine trusnicu (oogonium; zametnicu, archegonium), u kojoj se poslije oplodnje ili odmah zavrgne mlada biljka ili pako trusnik (sporangium; plod) sa mnogimi truskami (spori). Neke od tih nesavršenih bilina kažu čudnovat razvoj, koj mnogo naliči na kotomienju (generationswechsel), koju smo poznavali u nekih nesavršenih životinja. [2]) U nekih najme bilina nije prvi rod naličan biljki-matici nego tek drugi. Tako se truska od paprati nerazvije odmah kao paprat, nego kao malena, zelena, listnata biljka, koja sa paprati neima nikakve nalike. Pa tek na toj biljki pokažu se plodila, u kojih se tvore truske. Nu truska neosipa se sa biljke, nego se odmah dalje razvija kao nova mlada biljka, koja je prava paprat, dočim prva biljka polagano ugine. [3]) Tajnocvietke, koje neimaju spolovila, razplodjuju se truskami-razplodnicami (stanicami-razplodnicami, brutzellen), što no se od biljke na razan način odlučuju, ili truskami-vrljicami (schwärmsporen; gibive, bezspolne stanice-razplodnice), koje imadu treptike, pomoćju kojih neko vrieme u vodi vrljaju, napokon se ustave i klicaju. [4]) Poznato je

[1]) Prividno hotomično gibanje i treptike nisu dakle, kao se je do nedavna mislilo, sigurni biljezi, kojimi bi se mogla životinja razlikovati od biline.

[2]) Čitaj „Književnik“, god. II. sv. 3., str. 431.

[3]) „Die Pflanze und ihr Leben“ von Dr. M. J. Schleiden, Aufl. 4, str. 58.

[4]) Za čudo našao je A. Braun, da neke truske-vrljice mogu, ako su već sedam godina sasušene bile, poslije toga vremena opet oživiti, ako se koji dan namoče u vodi („Die Anatomie und Physiologie der Gewächse“ von Dr. Herm. Schacht, sr. II., str. 226).

Digitized by Google

tajnocvietka, u kojih se iz jedne vrsti truska-vrljica razvijaju biljke sa zaplodnici (mužke biljke), a iz druge vrsti biljke sa trusnicami (ženske biljke). Konačno mi je još spomenuti, da se neke tajnocvietke mogu razmnožavati podzemnimi izdanci, odlučenimi pršljenci i pupi-razplodnici, koji se u njih mogu razviti baš i na samoj plojki ili petlji od lista. Ako već biline-tajnocvietke, nesavršenije od javnocvietka, plodila imadu, onda će ih imati sigurno i ove, pa ih zbilja i imadu. Nu premda su ljudi jur od vajkada sadili biline jednodomne i dvodomne, to oni ipak nebijahu došli na tu misao, da bi biline, barem javnocvietke, mogle imati dvovrstna plodila. Tu istinu moradoše ljudi upoznati stoprv pri koncu 17. vieka ter nam izjaviti, da takova plodila jesu: prašnik (stamen), sastojeći iz niti (filamentum) i prašnice (anthera), onda pestić (pistillum), sastojeći iz plodnice (ovarium), vrata (stylus) i njuške (stigma). U prašnici tvori se pelud, i to tako, da u svakoj stanici-matici stvore se po 4 peludke (pollenkörner). Peludka ima velikom većinom po više opnica, od kojih nikada nemanjka najnutarnjija, sastojeća vaviek iz staničnine a sastavljajuć pravu stanicu-peludku, dočim povlaka, koja tu opnicu ogrće, nesastoji po pravilu iz staničnine, nego koje ine tvari. [1]) Osim toga nutarnja opnica neima nikada nikakvih lazica, a vanjska ih ima. U peludki je plodivo (fovilla), sastojeće iz kapljevine, u kojoj uviek ima bjelanca, dosta puta sladora, zrnašaca škrobovih a možda i jinulinovih, kapljica mastnoga ulja. Ako su takove prašnice dozrele, otvore se na razni način, izaspu iz sebe pelud, koje uviek toliko ima, da od nje sigurno nekoliko peludaka dospije na njušku od pestića. Njuška izlučuje vlagu punu hraniva, koju peludka na nutarnju opnicu upija i po tom raste. Obično odmah iza toga počme se nutarnja opnica peludke promaljati kao tanahna mješinica [2]) kroz lazice od vanjske opnice, a pri tom izlija se u tu mješinicu i plodivo, koje u to doba ima obično puno dušika. Ta mješinica, produžujuć se neprestano, ulazi na skoro dalje na nutar kroz njušku u vrat, u kojem ju provodnica-staničevina (thela conductria) dalje hrani i sigurno dovede u šupljinu od plodnice te napokon do zjalca (ušća, mikropyle) od pupoljčice (gemmula; ili jajašce, ovulum). [4]) Od tale protiskuje se ona kroz staničevinu bradavke jezgaričine (ma-

[1]) Fritzsche naziva nutarnju ili pravu opnicu stanice-peludke „intine“, vanjsku pako „exine“, a ako se izmedju tih opnica dadu još neke razlučiti, onda takove imenuje „intexine“ i „exintine“.

[2]) Prve mješinice peludaka, i njihovo klijanje (provlačenje u plodnicu), vidio je god. 1823. Giambattista Amici.

[3]) Ona se može u nekih bilina tako prod užiti, da joj dužina nadmaši za nekoliko tisuća puta veličinu premjera njene peludke, od koje polazi („Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle“ von Hugo v. Mohl, str. 285).

[4]) Neke biline (dosta ih od crnogorice) opraše se u jednoj godini a zaplode tek u drugoj, dočim medjutim peludka ili prividno ništa nedjeluje, ili jur u prvoj godini doduše mješinicu poćera ali u staničevini papoljčice do druge godine zaostane. I lieska opraši se u veljači, ali ona se zaplodi tek o koncu lipnja. U nje sgine njuška sa gornjim dielom mješinice, ostali dio mješinice živi u vratu i dospije tek u ljetu u plodnicu do pupoljčice. Taj pojav sjeća nas na neke

Digitized by Google

milla nuclei) sve dalje do kličnice (zametnjaka, sacculus embryonalis), uz koju se ili priljubi, ili u koju se utisne i udubi, ili koju baš i probije, što dakako veoma riedko biva. U kličnici nadje ona mjehurićaka (keimbläschen), koje oplodi valjda tako, da neka čest plodiva u njih preidje kroz tanke opnice od mješinice, kličnice i kličeva mjehurićka. [1]) Po oplodnji odluči se dolnji dio mjehurićka kličeva kao samostalna stanica [2]), koja se ovije opnicom iz staničnine. Ta stanica razlučuje se opet na dvie nejednake stanice, od kojih dolnja manja stanica jest prva stanica buduće klice (embryo), [3]) a gornja veća stanica jest zamet kliconoši. Manja stanica razmnožuje se dalje, ter stvori krugljicu iz mnogih stanica, koja se u svih bilina, izuzam neke, razširuje listnato (zamiće supke) ili samo s jedne strane ili s dviju strana i uz te listiće ili izmedju njih nadigne (tvori kljunić, plumula), a napokon razluči stručić (cauliculus) od korenića (radicula). U nekih samo bilina nerazvija se klica dalje, nego ostane za vazda sama krugljica. — Premda je po tom, što rekosmo, za oplodjenje neobhodno potrebno, da se kraj peludkove mješinice neposredno sastane sa kličevim mjehurićkom, to ipak poznajemo danas i takovih bilina, u kojih se iz pupoljčice može razviti plod, a da ona nije oplodjena, pače može razviti i klica bez oplodnje. Tako vele, da udovka (coelebogyne) svake godine i bez oplodnje rodi klicavim sjemenom. [4]) Gasparini tvrdi, da smokve, koje se u ljetu razvijaju, neimadu nikada prašnica, a da ipak sjemenke radjaju, koje imadu klice. [5]) Nalik tomu kote se i neki kukci bez zaplodnje. [6])

Čim se je sjemena pupoljčica razvila, započme cviet venuti a pri tom izmjenjivati svoju čašku, vjenčić, prašnike i pestić u ovojke ploda. Buduć ta preinaka cvieta, kao što sada znamo, u raznih bilina biva na razni način, s toga i jesu u raznih bilina plodovi raznoliki. Za primjer evo nekih preinaka. Jagoda nije drugo nego preinačeni dio cvietnika (blüthenstengel) a pravi plod jesu ona sitna zrnca, koja za jelo nevaljaju, pepeljuga (malina)

---

kukce, kojim je za razplodnju jednokratno parenje dovoljno, dočim bo sjeme u sjemenici (samentasche) duže vremena živo ostane („Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse“ von Dr. Herm. Schacht, sv. II., str. 374).

[1]) O zaplodnji mislio je Linné ovako: Peludke se na njuški razpadu te izaspu plodivo na nju. To plodivo probija zatim kroz vrat i plodnicu do jajašca. („Geschichte der Botanik“ von Emil Winkler, str. 491).

[2]) Schacht naziva tu stanicu „protoplasmakugel“ (mjehurićak-prvenac) („Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse“ von Dr. H. Schacht, sv. II., str. 387).

[3]) Schleiden tvrdi, da klica nije tvor pupoljčice, nego da ona postaje u onoj česti od mješinice, koja se je pomolila i udubila u pupoljčicu. Po tom bi peludka bila žensko, a pupoljčica mužko spolovilo („Physiologie der Pflanzen und Thiere und Theorie der Pflanzencultur“ von Dr. M. F. Schleiden, sv. III., str. 188).

[4]) „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse“ von Dr. H. Schacht, sv. II., str. 405. Pažnje Regelove, što ih priobći god. 1858. u „botanische Zeitung“ kao da se toj tvrdnji protive.

[5]) „Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle“ von Hugo von Mohl, str. 291.

[6]) Čitaj „Književnik“, god. II., sv. 3., str. 426.

Digitized by Google

nije ino nego skup mesnato i sočano postalih plodolistaka, dočim stapke prave malu pepeljavu češericu; jabuka je odebljali dio stapke, trešnja je odebljala čest latice. Mimoišav nabrajanje raznih vrsti ploda, kazati mi je poznatu stvar, da najme klica leži u sjemenki. S toga je i sasvim naravno, da se biline mogu razmnoživati sjemenom, što je ljudem i onako od vajkada poznato. Sjemenka podobi u mnogih stvarih jajetu. Ona najme ima u sebi klici potrebnu hranu: škrob, koj se pretvara u slador, onda bjelance i mast, a podobne sastavine ima i jaje. Sjemenka ima vode, a te ima i jaje. Staničnine nenadjoše do sada u jajetu. Staviš li sjemenku u vlažnu zemlju, odmah će početi klijati. Ona razvija najprije korenić te prama njemu pupoljčicu sa supkami. [1]) Dočim se ove razvijaju, pojavi se i lišće u svojih začetcih. Na skoro produlji se stručić, a lišće se razvija. Napokon olistala i okorenila se je mlada biljka ter živi samostalan život, dakako prama svojoj naravi. Nije mi ovdje mjesta, da o tom obširnije govorim, s toga samo još spominjem, da su u novije doba mnogo izpitavani ne samo uvjeti, o kojih stoji klijanje sjemenja, nego i promjene to lučbene to životoslovne, što no se sbivaju sa raznimi tvarmi sjemena od početka klijanja pa do njegova razvoja u mlade biljke. Biline-javnocvjetke nerazmnožuju se samo sjemenom, nego one se mogu razmnoživati i pupi. Zapazili su, da se biline pupi tim više razmnožuju, čim manje mogu one razviti zrelo sjeme, a da se obratno tim manje razmnožuju pupljem, čim više zrela sjemena razvijaju. I to je poznato, da se uzčuva odlika biline, ako se razmnožuje pupljem, vrst pako, ako se razmnožuje sjemenom.

Biline neimadu mišica i živaca, s toga se i nemogu hotomice gibati, nu neke od njih gibaju se prividno hotomice ili ciele ili nekojimi udovi. Takovo prividno hotomično gibanje vidimo ponajprije na nekih u vodi živućih resinah, poimence na kus-drčinah (diatomeen), ojatvorkah (desmidieen) i njihalicah (oscillatorien), koje se miču i napried i natražke, a njihalice osim toga još amo tamo njišu. [2]) Ako se takova šta do sada i nespazi u savršenijega bilja, to se ipak nadje, da se i u njega barem neki jednostavni ustroji previjaju. Za dokaz spominjem na mješinicu peludke, koja se, ostaviv peludku, previje, da se uzmože sastati sa dlačicami od njuške ter se uz njih prisloniti, i onda dalje u vrat ići. Mimoišav jur spomenute vrljke i truske-vrljice, nespominjuć težnju korena u dubinu [3]) a stablike u vis, rast biline u dužinu i širinu, kazati ću, da se neke biline svojimi stablikami ovijaju okolo drugih bilina i stvari, ma da su i nekoliko stopa razdaleko. Poznato je, kako

[1]) Theophrast zna, da koren prije postaje nego stabličica („Theophrast's Naturgeschichte der Gewächse" von K. Sprengel, I. Theil, str. 279).

[2]) Kus-drčine broji Ehrenberg medju životinje, ali Kützing je protivno a nedvojbeno dokazao, da kus-drčine jesu biljke. On ih je uvrstio medju resine, a njemu sliedište većina prirodoslova. („Die Wunder des Mikroskops" von Dr. Moritz Willkomm, str. 24. i dalje).

[3]) Kright tvrdi, da korenić s toga teži u dubinu, jer ga tamo teža vuče („Geschichte der Botanik" von Emil Winkler, str. 293).

Digitized by Google

u bilina gibivi udovi teže prama svjetlu, ako niesu na svjetlu; kako neke biline svoje lišće kreću u prisunju žarkoga podnebja, a na miru ga ostave, kada je naoblačno; kako neke ob noć lišće potonjuju, pače kako osjetnice (žive trave) lišće nepoklapaju samo već pod večer nego i ob dan onda, ako im se ma samo jednoga listića takneš. Zamjetili su, da neke biline cviet sklapaju preko noći a razklapaju preko dana; pa prašnici u nekih bilina (žutika), ako ih se takneš, u isti čas skoče k pestiću, te svoju prašnicu postave na njušku, pače da to u nekih (tolija) samostalno i nekim stalnim redom biva. Napokon znadu sada i o njuškah, da se u nekih bilina sklapaju, ako ih se dirneš. — Premda se ni sada još pohvaliti nemožemo, da bismo svakomu tomu pojavu znali za početni uzrok, to nam je ipak priznati, da je novija znanost proučila barem mehanizam kretala takova bilja, ter iz njega mnoge takove pojave pravo protumačila. Najviše tih pojava stoji o nutarnjem sustavu dotičnih bilina, poimence o fizikalnih vlastitostih stanica i o lučbenom postupku unutarnjih.

Kao što znamo, da neke životinje svjetlucaju, tako su nam i neke biline s toga poznate. O svjetlucavih bilinah bajalo se je u staro doba veoma mnogo, osobito o bilini „aglaophotis.“ O njoj pripovieda Aelian, da ob noć svietli kao zviezda, kao plamteći oganj. [1]) Neosvrćuć se na takova bajanja, kazati mi je, da medju bilinami najviše svjetlucaju tajnocvjetke a medju njimi opet podrvušak podzemni (rhizomorpha subterranea), koj modro svjetluca. I tu su do sada zamjetili, da u nekih bilina sok, da prhlo drvo (prana), da i korun svjetluca, kada gnjije. [2]) Uzrok tomu svjetlucanju nalaze učenjaci u laganom okisenju, u nekih slučajevih pako i u samih svjetlucavih gljivicah.

Tražeć i izpitujuć biline po svih krajevih svieta, zamjetili su ljudi, da neima svagdje svih istih bilina, nego da se je svaka vrst bilja razširila samo po nekom većem ili manjem dielu zemlje. Nu to razširenje nestoji, kao što sada znamo, samo o naravi bilina, nego i ob inih okolnostih, poimence o toplini i vlagi to tla to zračja, o svjetlu, a po nešto i o munjini. Negovoreć po tanje o tom, spomenuti ću samo, da su si za tu struku biljarstva uz ine druge učenjake osobitih zasluga stekli: Tournefort, Humboldt i Schouw, pa da je Schouw sve biline po njihovom razširenju na zemlji razdielio na 25 prediela. [3])

Već prošloga vieka pomisliše neki prirodoslovi, poimence J. J. Schleuchzer, G. A. Volkmann, Antoine de Jussieu na ostanke ustrojina iz pradobe, ali tek u novije doba potražiše učenjaci brižnije okamine bilina u zemlji. Buduć bi premnogo bilo, kada bih hotio sve izbrajati, što o takvih bilina sada znamo, s toga ću ovdje samo najglavnija spomenuti. Do sada nenadjoše okamina od jednostavnih bilina-staničnjača, ali ih nadjoše od svih inih, to

---

[1]) „Aus der Natur“ von L. W. Reisland. Jahrgang 1863, str. 654.

[2]) U istom časopisu, str. 667.

[3]) U knjizi: „Grundzüge der Botanik“ von St. Endlicher und Fr. Unger, str. 440 možeš tu razdielbu Schouwovu čitati a i potanje se o toj struci biljarstva uputiti.

Digitized by Google

bezsupka, to jednosupka, to dvosupka. Po nadjenih okaminah upoznali su učenjaci, da su nesavršenije biline prije živile, te njim tek savršenije postepeno sliedile, da su dakle bezsupke najstarije biline, jednosupke da su mladje od njih, a najmladje da su dvosupke. Našli su dalje i to, da medju okaminami bilja ima ih i takovih, kojim medju sada živućimi bilinami neima zamjenika, koje su dakle za vazda izginule, a onda i to, da su sadanji zamjenici gdje kojih sginulih bilina mnogo manji, nego što one bijahu. Medju ostanci bilina našli su do sada njihovih stablika, grančica, korenja, lišća, pače od nekih i cvieta, a Göppert baš i peludi. [1]) Napokon mi je kazati, da je i sve kameno ugljevje postalo iz takovih sginulih bilina, pače da je i jantar tvorina takova bilja. [2])

Napokon mi jošt kazati o sustavih bilja u obće. — Theophrast, osnovatelj biljarstva, nije doduše sastavio nikakva sustava bilja, ali on ipak razlikuje biline vodene i kopnene, onda: drveta, grmove, bokornjače i zeline, napokon bodljive, listnate i bodljive, lišća bodljiva. [3]) Buduć se je s vremenom razširivalo poznavanje bilja, oćutiše učenjaci potrebu razredjenja bilja po sustavu. Od sustava pokušaše najprije stvarati sustav umjetni a onda tek naravni. Tomu se nije čuditi, ako se pomisli, da je mnogo laglje sastaviti sustav umjetni, jer mu treba poznavanje samo nekih jednovitih ustroja, nego naravni, komu se hoće, da bude savršen, poznavanje svih struka biljarstva. Nu mnogi učenjaci, sastavljajuć sustave umjetne, htjedoše u njih uplesti i nazore, pribavljene si o naravnoj srodnosti bilina, pa tako u istinu stvoriše sustave mješovite, koji nebijahu niti umjetni niti naravni. Prvi, koji dodje na tu misao, da bilje valja po nekih stalnih podobah porazdieliti u redove, bijaše Andrea Cesalpini (rodjen god. 1519.). On dieli biline, kao i Theophrast, najprije na drveta, grmove, bokornjače i zeline, ali ih dalje razlikuje po bitnih razlikah ploda, po odnošaju vjenčića i čaške prama pesticu, napokon po broju i stavu sjemena ter položaju klice o njem. [4]) Neupušćajuć se u potanje razglabanje toga prvoga sustava, a mimoišav i mnoge mješovite sustave (sustav od Wilh. Laurembergа, Joach. Junga, Robr. Morisona, Paul Hermanna, John Wraya, Jos. Pitton de Tourneforta) preći ću odmah k sustavu Linnéovomu. On (rodj. god. 1707. a umro god. 1778.) dodje prvi na tu misao, da na razlici plodila osnuje sustav bilja. Svoj umjetni sustav sastavi on iz 2 reda, koje evo navodim: monandria (jednoprašnjaci, sa 2 razreda), diandria (dvoprašnjaci, sa 3 razreda), triandria (troprašnjaci, sa 3 razreda), tetrandria (četrprašnjaci, sa 3 razreda), pentandria (petoprašnjaci, sa 6 razreda), hexandria (šestoprašnjaci, sa 5 razreda), heptandria (sedmoprašnjaci, sa 4 razreda), octandria (osmoprašnjaci, sa 4 razreda), enneandria (devetoprašnjaci,

---

[1]) „Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse" von Dr. H. Schacht, sv. II. str. 371.

[2]) „Geschichte von Schöpfung" von Herm. Burmeister. 6. Aufl. str. 412 do 452.

[3]) „Theophrast's Naturgeschichte der Gewächse" von K. Srengel, I. Theil, str. 16, 48, 157, 216, 217 i 224.

[4]) „Geschichte der Botanik" von Emil Winkler, str. 73.

*

Digitized by Google

sa 3 razreda), decandria (desetoprašnjaci, sa 5 razreda), dodecandria (dvanaestoprašnjaci, sa 5 razreda), icosandria (dvaestoprašnjaci, sa 5 razreda), polyandria (mnogoprašnjaci, sa 7 razreda), didynamia (dvomoćje, sa 2 razreda), tetradynamia (četrmoćje, sa 2 razreda), monadelphia (suniće, sa 6 razreda), diadelphia (dvosuniće sa 4 razreda), polyadelphia (velesuniće, sa 3 razreda) syngenesia (suprašničje, sa 6 razreda), gynandria (suplodioci, sa 9 razreda), monoecia (jednodomstvo, sa 11 razreda), dioecia (dvodomstvo, sa 11 razreda), polygamia (mješavina, sa 3 razreda) i cryptogamia (tajnocvjetke, sa 4 razreda).[1]) Taj sustav popravljali su poslije mnogi učenjaci, medju kojimi spominjem K. P. Thunberga, koj paome, što no ih Linné nepridieli nijednomu razredu svoga sustava, nego mu ih priključi u posebnom dodatku, pridieli razredu, u koj po svojoj naravi idu.[2]) Nu ti učenjaci morali su sve to bolje uvidjati, da se nijednim umjetnim sustavom znanosti zadovoljiti nemože, pa s toga su i nastojali zamieniti ga naravnim sustavom. M. Adanson (rodj. god. 1725., umro god. 1806) upoznavši, da se srodnost bilja može opredieliti samo po srodnosti više ustroja skupa, postavi takov sustav sa 58 plemena.[3]) Nu Adansonu bijahu svi ustroji jednako važni, pa s toga i opredieli on srodnost bilja po pukom broju jednakih ili sličnih si ustroja. Toj mani ugnuv se, postaviše Bernard (rodj. god. 1699., umro god. 1776·) i sinovac mu Antoine de Jussieu (rodj. god. 1748. umro god. 1836) novi naravni sustav sa 15 redova i 100 plemena. Redovi toga sustava jesu ovi: acotyledones (bezsupke), a od monocotyledones (jednosupka): monohypogynae, monoperigynae, monoëpigynae, napokon od dicotyledones (dvosupka): epistamineae, peristamineae, hypostamineae, hypocorolleae, pericorolleae, epicorolleae synantherae, epicorolleae chorisanthereae, epipetalae, hypopetalae, peripetalae i diclinae.[4]) Taj sustav Jussieuov, komu poglavito manjka dovoljan broj plemena, da bi se u njega uvrstiti mogle sve poznate biline, izpravljali i dopunjivali su Jussieuovi nasljednici, medju kojimi, da nebudem predug, spominjem samo A. P. Decandollea, koj sastavi sustav sa 3 reda a 194 razreda.[5]) Izostavljajuć nabrajanje tih razreda kao i sustava inih učenjaka, navesti ću na koncu još samo sustav, što ga u najnovije doba postavi Moritz Willkomm. On dieli biline na sporophyta (trusnjače) i spermatophyta (sjemenjače). Sporophyta dieli na ove redove: angiosporae fibro-cellulosae seu imperfectae (gljive i lišajevi), angiosporae cellulis parenchymatoideis praeditae seu perfectiores (resine), gymnosporae cellulares (parožnice, jetrenjače, mahovi), gymnosporae vasculares (paprat, presličnice, crvotočnice, rizokarpe). Spermatophyta pako dieli na ove redove: gymnospermae, monocotyledoneae, dicotyledoneae sa podredi: apetalae, gamopetalae i pleiopetalae.[6])

[1]) „Geschichte der Botanik" von Emil Winckler, str. 173 do 189.
[2]) Ista knjiga, str. 198.
[3]) Ista knjiga, str. 204.
[4]) Ista knjiga, str. 269 do 272.
[5]) Ista knjiga, str. 412 do 415.
[6]) Ista knjiga, str. 445 do 446.

Digitized by Google

II. Kratke književne viesti.

1.

Odnošaj medju lingvistikom i antropologijom.

Komparativna filologija ponosi se od nazad pedeset godina rezultati, koji i njoj samoj i našemu vieku na slavu služe. Njezinimi iztraživanji dokazane su stvari, o kojih se do nedavna ni slutilo nije, da će postati predmetom toli dubokoumnih razprava, kao što se o njih danaske vode. Nu čovjek bi skoro smio reći, da joj mnogi baš i zavide one krasne rezultate, koji su do sele njezinom pomoćju izneseni na vidjelo. Osobito kod pitanja o srodstvenoj suvislosti naroda, kojim se ova znanost s toli sjajnim uspjehom bavi, da se upravo na tom i osniva njezina slava, prigovara joj antropologija, da si veće pravo prisvaja, nego li je zbilja ide; antropologija se tuži na lingvistiku, što se tobože gradi, da će sama bez pomoći drugih nauka riešiti velika i težka pitanja o negdanjem i sadanjem stanju roda ljudskoga, gledeć na njegove srodstvene razmjere: što se sama bez tudje pomoći upušta u klasifikaciju roda ljudskoga. Kad bi to istina bila, kao što nije, lako bismo dokučili, zašto se antropologom na žao daje; jer po tom valjalo bi doista, da lingvistika najpoglavitije nastojanje antropologije suvišnim smatra. — Ja sam već na str. 50 mimogredce spomenuo nešto o dvojakom razmjerju, koje se može pomisliti medju oba načela, po kojih se tumači čovjek, najme medju načelom jezikoslovnim i načelom prirodoslovnim; ovdje ću pripoviedati, kako njihov medjusobni odnošaj shvaća ne filolog, već antropolog, i to glasoviti dr. P. Broca, sekretar parižkoga antropologičkoga društva (Société d' anthropologie de Paris). Broca nije prevelik štovatelj filologije, ali nije niti njezin sliepi protivnik; i zato smijemo reći, da nam valja njegove prigovore osobito uvažavati, kamo li istom pohvalu, koju izriče o lingvistici, kao što ćete sami čuti.

Glasoviti francuzki lingvista Chavée, tumačeć u jednoj sjednici antropologičkoga društva* znamenitu razliku medju korieni glagolâ i zaimenâ u jezika indoevropejskih i semitskih, stade tvrditi i dokazivati, da onoj razlikosti jezičkoj mora odgovarati surazmjerna razlikost u fizičkom ustrojstvu medju Indoevropejci i Semićani. Iz toga se dokazivanja razvi samo od sebe ovako pitanje: kakovo značenje valja u antropologiji ustupiti znakovom, izvadjenim iz jezika? Imadu li oni istu silu dokaznu kao i znaci, izvadjeni iz fizičkog ustrojstva? Valja li ih oviem uzporediti, ili više ili niže staviti? Da na ova pitanja odgovori, razpravlja Broca ponajprije fizičko ustrojstvo, da bi

Digitized by Google

se vidjelo, u koliko je kod čovjeka postojano. Faktâ, koji dokazuju to postojanstvo, može se nabrojiti veoma mnogo. Dovoljno je reći, da ih ima toliko i tako silnih te su mnoge učene ljude doveli na tu misao, da pored toli neznatnih izmjena, kojim je podvržen čovjek u historičko doba, nije nikako moguće dokučiti one veoma duboke razlikosti, koje postoje medju raznimi ljudskimi plemeni — i tako se rodi škola poligenista. Dovoljno je pokazati na podpunu srodnost, koja se opaža medju basreliefi egipatskih spomenika iz davne prošlosti, i medju sadanjimi stanovnici doline Nilske; ili pak spomenuti lubanju, našastu u Mississipi-delti, koje se starina stavlja na nekoliko desetaka tisuća godina, pa se ona ipak ukazuje posve jednakom s lubanjami dosadanjih svjetlokožih stanovnika sjeverne Amerike. Nemože se doduše zanijekati, da izmjena imade, i to uplivom klimatičkih, higienskih, socijalnih i raznih drugih uvjeta; ali te su izmjene razmjerne vrlo neznatne, a po tom i znaci fizičke organizacije jako postojani. — Sada pita Broca, ukazuje li nam se i kod jezika isto tako? ili zar može njega izmieniti dugo trajanje viekova, ter napredak bud upadak društva? Ima lingvista, kaže on, koji vjeruju i u postojanstvo jezika. Po njihovu mnienju nije jezik štogodj samovoljno stvorena, tip njegov nevisi o volji čovječjoj, već je neka vrst instinktivna i predodredjena proizvoda organizacije, svojstvene svakoj pojedinoj rasi. Ovo se mnienje može razjasniti ovakim primjerom: Kad bi moguće bilo dvoje novorodjene djece smjestiti na pusto ostrvo, a njihovu pazku povjeriti niemim ljudma, to bi oni preostavljeni sami sebi našli načina, da se uzrazumiju i da drug drugu saobći svoje misli i svoje utiske; iznašli bi svoj osebni jezik, a taj valjalo bi svakojako, da je onoga istoga tipa narječje, kojim su govorili njihovi roditelji. Nu da zaista ima takova privlačenja k jeziku roditelja, takove prirodne k njemu privrženosti, to bismo vidjeli, kaže Broca, da si na primjer evrejsko diete, preneseno od mladosti u evropejsko društvo, s većim trudom prisvaja evropejski jezik, nego li koji drugi po krvi član iste družine; ali toga u istinu nema te svatko zna, da diete usvaja bez razlike onaj jezik, kojim govori njegova okolina. — Odaberimo drugi put, da pronadjemo, koliko je postojanstvo znakova, izvadjenih iz jezika. Stavimo, da nekoliko ljudi govori kojim mu drago osebnim jezikom, i da taj jezik prelazi od koljena na koljeno. Uzporediv ga s drugimi poznatimi jezici, vidimo, da se neukazuje srodan ni s jednim od njih, da spada k sasvim drugomu tipu. Mi možemo ustanoviti znakove toga jezika, pa ako to učinimo, imat ćemo podpuno pravo, da ih uvrstimo u broj karakterističkih znakova onoga naroda ili one rase. Dapače može se dogoditi, da upravo jezik podaje znakove mnogo očevidnije, da ukazuje razlikosti mnogo bitnije, nego li je fizička organizacija. Tako se n. p. Kitajac jače razlikuje od Francuza jezikom, nego li fizičkim ustrojstvom, a narodi semitski i indoevropejski, skoro jednaki u fizičkom obilježju, razlikuju se jedan od drugoga velikimi i korjenitimi lingvističkimi razlukami. Pomislimo si dakle narod, koji govori svojim osebnim jezikom a neima obćenja s drugimi. Svako novo pokoljenje toga naroda, razabiruć nove utiske, razvijajuć nova uredjenja, izpravljajuć ili izkrivljujuć svoje društveno stanje, stara se podjedno, da dovede u sklad svoj jezik s promjenom svojih misli: tako nastaju malo po malo nove rieči, nove sastavine, novi načini izricanja, što se osobito ondje dogadja, gdje jošter neima pismenosti, gdje se sva književnost ograničuje na ustmeno predanje priča, koje su prehodeći s koljena na koljeno takodjer izvržene promjenam. Medjutim i Broca priznaje, da su ove postupne promjene, koje da tako rečemo svu historiju naroda unose u njegov jezik, neobično spore i polagane. Treba viekova, da se prvi jezik izmieni; drugih viekova, da ga prestanemo razumjeti; i opet viekova, da se u sasvim novu vidu ukaže. A

Digitized by Google

dokle li mogu doprieti te izmjene jezične? Moglo bi se reći, da su bez granica kao i vrieme, kad nebi lingviste pokazali bili, da se ravnaju po izvjestnih zakonih, da nediraju u bitna svojstva jezika, da veća čest koriena od rieči ostaje nepromienjena, da se i sustav gramatički samo od česti izmienja. Još nijedan jezik, kaže Broca, nije u doba pristupno našemu spomenu na toliko izmienio svoga tipa, da se nebi mogao poznati. Ipak je trebao trud od preko pol vieka, da se sviet uputi u istinu, uzvišenu iznad svake sumnje, da su jezici, n. pr. grčki, francuski, njemački, ruski, izašli iz jednoga te istoga izvora, i da svi ovi jezici jošter na sebi nose biljeg onog općeg oblika, u kojem su negda jedno bili. Pa nedokazuje li sve to, pita Broca, koliko su znamenite promjene, kojim su podvrženi jezici, i kako su sakrivene one sveze, koje ih spajaju s prvobitnim jezikom? — Sravnimo li dakle — tako zaključuje Broca — znatne izmjene jezične s neznatnimi izmjenami, koje nam se ukazuju kod fizičke organizacije, te su još nakon nekoliko tisuća godina svejednako neznatne, pače skoro i sumnjive, dočim su jezične izmjene tolike, da skoro posve zaklanjaju izvornike — to je očevidno i jasno, da znaci izvadjeni iz ustrojstva tjelesnoga kao puno postojaniji, podpuno pravo imadu, da budu predpostavljeni znakom lingvističkim.

Nu osim ovih, da tako kažemo, prirodnih izmjena, mogu i različite slučajne okolnosti prouzročiti ne samo izmjenu, već upravo podpuno uništenje jezika, te zamieniti narječje s kakvim god drugim. Poznat je primjer crnaca na ostrvu Haiti. Stanje robsko, a mnoštvo i raznolikost njihovih domaćih narječja prinudi ih, te da mogu jednu drugoga razumjeti, odrekoše se svoga rodnoga jezika i poprimiše jezik svojih gospodara. Dakako njih natjeraše na to vanredne okolnosti, prouzročene njihovim stanjem, ali žestina i nasilje niesu istom od danas na svietu, te je težko vjerovati, da bi primjer crnaca Haitskih bio jedinstven svoje vrsti u svietu. Ali čemu nagadjanja: dosta je svratiti pogled na to, kako su jezici i rase u svietu poredane danas, a kako negda, da uvidimo, da su mnogi narodi nekoliko puti izmienili jezik. Ovako se izmjenjivanje dogodi skoro na svakoj strani, koja je bila pokorena narodom veće civilizacije od onoga, koji je ondje odprije stanovao. Kamo je god narod-pobjeditelj dohodio, svakamo bi donosio dakako sa sobom i svoj jezik, koji se je ondje održao bar uz nekoliko pokoljenja. Taj jezik stajaše u vječitom sukobu s jezikom pobiedjenika, te se dodje i do izmjene rieči, izraza, pače i nekojih drugotnih gramatičkih oblika; ali nikada se nesališe oba jezika u jedan, već je svagda tiem svršeno bilo, da je jedan iztisnuo drugoga, pokle je sam od njega nekoliko rana dopanuo. Koji će od ovaka dva protivnička jezika nadjačati, to visi o mnogih, veoma nestalnih okolnostih; poglavite su dvie: brojno razmjerje i stepen civilizacije kod pobjeditelja prema pobiedjenikom. Ako je pobiedjeni narod više civilizacije, nego li su nove nadošlice, pa ga ovi nenadvisuju baš osobitim brojem stanovničtva, tad će prije ili kasnije pobjeditelji poprimiti jezik pobiedjenika. Neustrijski Franci, koji su za dvie dinastije vladali Gallijom, barbarski gospodari one zemlje, u kojoj se je krila civilizacija rimska, zaboraviše napokon svoj vlastiti jezik te stadoše govoriti jezikom svojih robova. Prije nego li za sto godina nakon osvojenja Normandije, govoriše već vojnici Rollonovi samo francuskim jezikom. Poslije ti isti Normani, pofrancuzivši se zavojštiše na Angliju, te premda su ju čitavu razdrobili na mnogo komadića, porazdieljenih medju pokoritelje, premda su pobiedjenike lišili imanja, postupajući veoma okrutno s njimi, s njihovimi običaji i jezikom — ipak im nepodje za rukom prinuditi ih, da govore jezikom francuskim. Uzrok tomu nebijaše samo taj, što je pobiedjenika veoma mnogo bilo, već i taj, što stepen njihove civilizacije nije bio nikoliko niži, ako nije bio i viši od civilizacije Normana, tog posljednjeg ostanka od sje-

Digitized by Google

vernih barbara, koji su se jedva nešto razvili bili za svoga stogodišnjega prebivanja na francuskoj zemlji. A što se dogodi na istom ostrvu pet stotina godina prije, kadno Saksi pokoriše Britaniju? Na tom ostrvu, preko kojega su Rimljani tek prošli, stanovaše poludivlji narodi; stučiše se dakle barbari s barbarima te nebješe uzroka, zašto bi pobjeditelji podpali pod pobiedjenike — i tako je jezik saksonski, narječje germansko, cjelovito iztisnuo celtsko narječje starih Bretona, kojemu neosta trag van u nekoliko mjesta na čitavom ostrvu. Tako vidimo u Galliji i Hispaniji, da su stanovnici tih zemalja s rimskom civilizacijom poprimili podjedno i jezik latinski zato, što su stojali na posve nizkom stepenu civilizacije. — Iz tih primjera možemo razabrati da kada se dva naroda pomiešaju, neima ni najmanje analogije medju uvjeti, uz koje preotima mah fizički tip, i medju onimi, uz koje tip lingvistički. Poslije nekoliko pokoljenja, kada se već miešanje svršilo, udara pomiešana rasa natrag k fizičkomu tipu one sastojine, koja je bila mnogobrojnija — jezik pako može od manjine stalno obladati nad većinom. Tako se dakle pobiedjena rasa više ili manje podpuno povraća k svomu prvobitnomu tipu; ona progutava svoje pobjeditelje te se neće u njoj napokon opaziti ni kapi njihove krvi, ali zato će i nadalje govoriti novim jezikom i držati se novih običaja, jer je narječje ovih čišće iztriebljeno i uništeno, nego li fizički tip onih. Današnji Belgijanci govore jezikom francuzkim, koji je proizašao iz rimskoga, ali tipa rimskoga nesačuvaše, premda su ih negda Rimljani pokorili i dali im svoj jezik. Izmedju svih rasa, koje su ovdje primiešavale krv svoju krvi one prvobitne autochtonske rase, počamši od vremena, kad su Celti ovamo provalili, pak do nadolazka Germana, najteže je medju massom današnjih Belgijanaca ući u trag rasi latinskoj. Tipa je nestalo, ali je ostao jezik! — Protiva ovakih primjera mogao bi tkogod navesti. da su svi ovdje spominjani jezici jednoga poriekla, da su sva ta narječja izašla iz jednoga izvora, dakle da ovi narodi, primajući jedan jezik mjesto drugoga, niesu ipak izmienili bitnoga i osnovnoga tipa jezičkoga. Na to se može odgovoriti, da ovi narodi niesu nigda pitali za izvor ili za srodnost novo poprimitoga jezika, te bi oni primili bili makar baš i kitajski jezik, da je to bio jezik starih Rimljana. Pa napokon onaj jezik, koji su negda Kelti svojim zamienili, sudeći po govoru Baska, posljednjem ostanku prvobitnoga narječja zapadne Evrope, nije bio baš ni u čem srodan niti s narječjem keltskim, niti s kojim drugim jezikom indoevropejskim.

Osim postupnih dakle i prirodnih izmjena jezičkih ima i drugih, više slučajnih, ali kadšto veoma silovitih promjena. To su takove okolnosti, koje mogu jedan jezik cjelovito zamieniti drugim, ma one i nebile kadre proizvesti jednake izmjene u tipu fizičkom. Lingvistika dakle nepruža antropologiji znakova i obilježja prvoga reda. Gdje bi došlo do protuslovja medju svjedočanstvi njezinimi i svjedočanstvi anatomije, tamo, kaže Broca, da antropolog neima uzroka dvoumiti. Ako dvie rase govore jednim te istim jezikom, ali se veoma razlikuju osobinami fizičkimi, to se nemogu niti smatrati za jednu rasu; isto tako ako su dva naroda savršeno jednaka u svih fizičkih znacih, ali se bitno razlikuju po jeziku, da još nismo vlastni sumnjati o jedinstvu rase (?!) — Dočim filolog proti prvoj polovici ovoga zaključka neima šta da prigovori, nemože se on nikako porazumjeti s drugom polovicom zaključka Brocaova. Pače ja bih rekao, da Broca i sam oduzima svu kriepost ovoj drugoj polovici svoga rezultata, kadno ovako nastavlja: Lingvisti imadu ipak, kaže on, veliku prednost pred anatomi. Oni mogu biti bez ovih, ali ovi nemogu biti bez njih. Da izučiš jezike, da ih razvrstaš, da razjasniš historiju njihova obrazovanja i njihov nutrnji sustav, da upoznaš njihovo razredjenje medju narode — svemu ti tomu netreba, da si se ponajprije bavio pitanjem

Digitized by Google

o rasah; pače najbolje je filologu baciti se na taj nauk bez ikakvih predje usvojenih ideja te se ponajprije zanimati samo za fakta. Ali sasvim drugačije je stanje antropologa. Dok se radi o klasifikaciji toli različitih naroda, kao što su Kitajci i Indusi, Francuzi i Crnci, netreba mu ničije pomoći: on motri crte njihova lica, razvitak lubanje, boju kože, svojstva vlasi, te smjelo gradi svoje rezultate; nu kada mu valja sravnjivati narode, koji su si na bliže, to će brzo uvidjeti, da znaci razlikosti niesu veće toli odlučni. Tada nahodeć s trudom samo neznatne razlikosti usred velika čisla običnih crta te neznajući za sigurno, koliko bi se izmjena smjelo pripisati uplivom prirodnim, priznaje antropolog, da su mu fizični znaci nedostatni te da se uzmože okaniti svake sumnje, zove u pomoć historiju, arheologiju, sravnjujuću mitologiju, poglavito pako lingvistiku, jer ona bliže od svih ostalih nauka dovodi do izvora naroda, jer ona najsigurnije prati narode po svih njihovih putevih i seobah, a njezin se predmet ukazuje postojanijim, nego li ikoji drugi proizvod radinosti ljudske.

Tiem načinom, završuje Broca, izjavljamo mi antropolozi, da se podlažemo lingvistici, podlažemo s punim priznanjem; nu niti smo dužni niti hoćemo da budemo njezini robovi. Mi tražimo od nje tek upute, ali nikakvih prigovora; fakta, koja nam ona dostavlja, primamo rado do znanja, ali upotrebljati ih u antropologiji, to znamo mi sami. Fakta, dobivena lingvistikom, spaja antropologija s fakti sasvim druge naravi, te iz svih tih fakta naukupno izvodi svoje rezultate, ili gdje nemože doći do pozitivnih rezultata, tamo se drži onoga, što je barem vjerojatnije. V. Jagić.

2.

O porieklu Indoevropejaca.

U Ruskoj ima društvo, po imenu общество любителей естествословія, ono isto što sprema za godinu 1867. etnografičku izložbu u Moskvi, o kojoj su i hrvatske novine govorile, imenito Pozor br. 179—181. Njegova se radnja dieli u dva razreda: drugi se razred bavi antropologijom. Od prošle godine izlaze izvješća ovoga antropologičkoga razreda pod naslovom Извѣстія антропологическаго отдѣленія общества любителей естествознанія при императорскомъ московскомъ университетѣ, sasvim prema glasovitomu francuzkom društvu la Société d'anthropologie de Paris. U prvoj, dosada na sviet izdanoj knjizi ovih izvješća, ima nekoliko veoma zanimljivih razprava, koje dokazuju, da se je društvo baš svojski latilo posla. Članovi nastoje oko dvojakoga cilja: da upoznadu ruski sviet s najnovijimi rezultati antropologičkih iztraživanja u obće; i da ova iztraživanja nadostave u golemom prostoru ruskoga carstva. Mnienje Broca-ovo, koje je sprieda priobćeno, pripoviedao sam ja po onome, kako ga je jedan član u istom društvu razlagao (jer u nas francuskih Memoires de la Société d'anthropologie neima); a sad ću sliedeći isto tako pripoviedanje jednoga od članova onoga ruskoga društva, pripoviedati čitateljem našega lista nešto o porieklu indoevropejaca, medju koje, kao što je poznato, spadamo i mi Slovjeni. Ovdje se radi samo o glavnih načelih toga pitanja, te se i opet medjusobno pobijaju protivni smjerovi: jezikoslovni i prirodoslovni. I ovdje se, kao u predjašnjem članku, juriša na lingvistiku, nebi li joj oteli dosadanje prvenstvo, kojim se ona ponosi kod sviju skoro pitanja, što se tiču predhistorijske prošlosti roda ljudskoga. Čitatelj će naći, da je napokon i ovdje lingvistika slavno održala mejdan, zašto njezinih rezultata nitko nije sasvim uzvratio, tek neke modifikacije može biti da se smiju dopustiti.

Digitized by Google

Ovo pitanje o porieklu Indoevropejaca bijaše prije dvie godine svestrano i na dugo pretresano u parižkom antropologičkom društvu; potaknuo ga Omalius d'Halloy. Njemu se činjaše, da je svakako jednostran pravac, što se je do sada za to znamenito pitanje starala skoro sama lingvistika; po njegovu mnienju mogaše se to samo dotle podnositi, dok se je komparativna filologija u istinu samo zato jedina bavila tim predmetom, što je bila početkom našega vieka jako poodskočila i mah preotela nad ostalimi ogranci znanja čovječjega. Nu sada, pokle se je metoda naučnoga iztraživanja na toliko razširila, te se faktički može pokazati, da su nedostatni oni podatci, na kojih je osnovana lingvistička hipoteza o porieklu indoevropejaca, predloži pomenuti Omalius iznova na riešenje ova dva pitanja:

1. ima li zbilja nesumnjivih dokaza za to, da su se Evropejci naselili iz Azije; 2. nijesu li bar ona evropejska plemena, koja su do našega vremena sačuvala obće keltsko narječje, potomci prvobitnih stanovnika, autochtona, zapadne Evrope, mjesto što bi proizašla iz plemenâ doseljenih u predhistorijsko vrieme iz Azije? — Učena pravda, koja se tim povodom zametnula, predočuje nam u živahnoj slici, dokle je danas doprlo iztraživanje o tom vele znamenitom pitanju, što li se može s razlogom navesti za i što protiv predloženih pitanja.

Poglavitu rieč protiv Omaliusa govoraše Pruner-Bey, koji se stavljenim pitanjima uzprotivi dokazî iz geografije, historije, arheologije, paleontologije, lingvistike i prirodnih znanosti. Njegovo dokazivanje izhodi iz evropejskoga kopna, u kojem on nevidi prave osebnosti i samostalnosti, već ga smatra samo pripojenom česti Azije, s kojom je svezana u najvećoj dužini na istočnih granicah. Ural, Kaukaz i Helespont po njegovu se mišljenju nemogu uzeti za granice etničke zato, što nestavljaju pregrada kretanju naroda, već su im upravo putevi bili u Evropu. Težnja, doprieti do mora i po njegovih se bregovih staniti, koja se svagda očitovaše kod historičkih naroda, može biti da je bila uzrokom i onih predhistoričkih gibanja. — Prelazeć od geografije k historiji, u njoj nenahodimo, kaže, doduše izravnih svjedočanstva o izvoru plemenâ, ali zato nas mogu narodni miti i priče odvesti daleko u starinu, do samih odaljenih vremena. Tako Zend-Avesta, kažući stopu za stopom put iranski, obavješćuje nas o prvobitnih plemenih, obavješćuje ob onom području Arijaca, koje leži medju kaspičkim morem i Hindokušem. Već davno prije Picteta pokaza Lassen na to područje kao na domovinu Indusa te udje u trag njihovu putovanju iz toga kraja do Pentapotamije. Kurcijus i Momsen dokazaše to isto o plemenih južne Evrope, što Lassen o Indusih. Osnivajući se na paleontologiji jezika, dokazaše oni, da su negda i Greko-Itali sastavljali jednu cielost. Kurcijus izvodi ih od Frižana, koji bijahu karika, što je spajala Arijce Evropejske s azijatskimi. Što se Kelta tiče, koji su sjedjeli po čitavom evropejskom zapadu, i njih dovode predanja iz Tracije, Grčke, iz azijatske Skitije — riečju priznavaju njihov istočni izhod. Roget de Belloguet pokazuje na njihovu domovinu u centru Azije, Pictet nahodi svjedočanstva o njihovu bivanju u Kaukazu. Isto tako kretanje s istoka prema zapadu dokazuje Pruner-Bey i o narodih germanskih, slovjenskih, te o skandinavskom plemenu, koje broji medju posljednje nadošlice. Sliedeći dakle već samo sačuvane tradicije valjalo bi po mnienju Prunerovu svakako priznati, da je prava domovina Evropejaca isto onako u Aziji, kao i Indusa. Nu osim predanja nalazi on svjedočanstva za tu domisao još u nekih spomenicih, u izkapanih ostancih čovjeka i u atributih njegova negdanjega stanja.

Ovdje si namiće Pruner-Bey pitanje, odkuda izhode naše domaće životinje, kovovi i biljke, kojih ima u spomenicih bakrenoga i mjedenoga vieka

Digitized by Google

zajedno s dugoglavatimi lubanjami i golemimi kosturi? On se pozivlje na Isidora Geoffroya Saint Hilaira, koji izmedju 40 domaćih životinja 35 ih drži za kozmopolite, a od ovih 35 evropejskih pridošlica izvodi 31 iz Azije i sjevernih te sjeveroistočnih okrajina afričkih. Nu to pitanje o izhodu domaćih životinja nije jošter riešeno, i ono, što je Geoffroy izrekao, ima se samo uzeti kao prilično istini, nipošto kao dokazano. Paleontologička iztraživanja potresoše veoma tu hipotezu. Što se pak tiče biljaka, dokazuje de Candolle, da je Mesopotamija prava domovina onieh, koje se dan danas nahode u spomenicih švajcarskih. S desnoga briega Eufrata razprostrieše se, kaže, u Evropu onako, kao vinova loza s Kaukaza i bregova kaspičkoga mora. Takov istočni izvor da valja pripisati takodjer izradjivanju kovova, koji se pojaviše koncem kamene periode te zamieniše orudje iste dobe. Podjedno s kamenitim orudjem predhistorijskoga Evropejca nahodi se još orudje iz nefrita, kojemu je domovina nedavno odkrivena u Sibiriji. U tom faktu vidi Pruner nov dokaz, da je ono orudje azijskoga izvora. Kopanje toli mjedenih koli zlatnih ruda nasta u to vrieme u Sibiriji, bavio se pako tiem čudski narod, koji nam sa svoje strane pruža nove zanimljive analogije. Pruner najme pokazuje na znamenitu srodnost u običajih, proizvodih i kultu medju ovim narodom i medju Kelti. Ta je srodnost osobito očevidna u mjedenoj periodi: ukrasi, zavojite narukvice, ustroj grobnica obloženih kamenjem; običaj sažigati mrtvace, sahranjivati same lubanje, okružavati ostanke čovječje raznim orudjem, pepelom domaćih životinja itd. sve se to nahodi, kaže, kod Čuda i kod Kelta, te dokazuje jasno, da su oba plemena živjela duže ili kraće vrieme jedno s drugim u tiesnom obćenju. Na tom temelju dopušta Pruner, da su Kelti provalili u zapadnu Evropu kroz čudski narod.

Evo vidimo dakle, da se glede prvoga pitanja svi pojavi, navedeni od Prunera, nagiblju onamo, da potvrde hipotezu o istočnom izvoru i porieklu Evropejaca. Što se pak tiče drugoga pitanja, to on dopušta, da uplivu evropejskih autochtona, koji su stanovali na evropejskom kopnu prije nadošašća inoplemenika, ima po svoj prilici traga u onom fizičkom raznoliču, koje nam predočuju indoevropejski narodi, ali misli, da bi valjalo najprije svaki narod o sebe proučiti, da se uzmogne ustanoviti stepen toga upliva.

Istim smjerom, kojim Pruner-Bey, govorahu u parižkom društvu nekoji lingviste i arheolozi, dokazujući iz mitologije, lingvistike i etnografije azijatski izvor Indoevropejaca, te iztražujući arheologičkim pravcem predhistorijski sviet Evrope.

Na protivnoj strani u toj razpri stoje Broca i Bonte, koji si preduzeše, da će posredovati kod pitanja, predloženih od Omaliusa. Osobito pako valja reći za Broca-a, da je ovo pitanje postavio na čvrst temelj te posakupio u jedno sve sigurne rezultate, koji se mogu polučiti iz dosadanjih svjedočanstva. Broca razdvaja prvo od predložnih pitanja u dvoje ovako: 1. odkuda izhode p l e m e n a, koja stanuju dan danas u Evropi, i 2. odkuda izhode n a r j e č j a, kojimi ona govore. Iztraživanje obiju pitanja, kaže on, valja da ide naporedo, ali da se nepomieša; jer riešenje može biti da i neće jednako glasiti. Pak zbilja, na pitanje — odakle su izašla plemena evropejska — odgovara Broca: iz Evrope; a na pitanje — odakle su izašla evropejska narječja — odgovara: iz Azije. On se dakle odrješito protivi mnienju onieh, koji iz identičnosti u narječju zaključuju na identičnost u izhodu i porieklu. On dopušta, da su u Evropi ono vrieme, kada ju je geologičko more rastavljalo od azijatskoga kopna, živjeli ljudi pleme na posve različita od azijskih plemena; da su kasnije, kad su se oba kopna spojila, ušle u Evropu čete azijatske te doniele sa sobom svoje zakone, svoje običaje i svoj jezik; kako u bliža do nas vreme na narodi mienjaju svoja narječja, onako da su i tada-

Digitized by Google

nji starosjedioci Evrope poprimili jezik pridošlicâ. Azijatski iseljenici da nijesu, kaže, nikako bili mnogobrojniji od prvobitnih evropejskih autochtona, te da ih je bez sumnje nakon nekoliko pokoljenja sasvim nestalo, izmienivši tek neznatno prvobitni fizički tip starosjedilaca evropejskih, ali prenesavši za to na njih sve svoje osobine. Evropejci uzajmiše, kaže on, od civiliziranih pridošlica jezik, običaje, religiju. Nu kako se je postupice razprostranjivalo po Evropi ono narječje azijatskih iseljenika, koje se u obćih crtah sačuvalo kod svieh današnjih naroda, izuzamši tek Fine, Lapance, Madjare, Turke i Baske — to je, kaže, već poseban predmet iztraživanja filologičkoga.

I Broca dopušta dakle, da su evropejski jezici izvora azijatskoga, kao što su u istom društvu dokazivali filolozi i arheolozi, kojim bješe do toga, da obrane prava filologije i arheologije na riešavanje tih pitanja. Ovako je dobiven bar jedan izvjestan odgovor te je prieporno pitanje lišeno jedne sumnje. Preostaje još druga polovica hipoteze Broca-ove, dokazati najme autochtonstvo sadanjih Evropejaca. Toga se posla prihvatio umah on sam, razvijajući na dalje svoje misli od prilike ovako: On prigovara najprije, da ako se dopusti, da su sadanji Evropejci potomci iseljenika azijatskih, to valja svakojako uzeti, da su ti iseljenici posvuda uništili sve predjašnje stanovničtvo, da su oni na svom putovanju iztriebili i iztražili staro i mlado, mužko i žensko — a to nije nikako istini podobno. U tom može nam biti, kaže on, tečaj današnjih pojava nekim mjerilom. da prosudimo prošlost. Mi vidimo, da današnji Evropejci faktički predobijaju čitave strane svieta; imajući golema sredstva pri ruci, kadri su zadati smrtan udarac ma kojemu divljemu plemenu, kadri su izkorieniti i zatrti na kojem god ostrvu oceanskom jadne, neoboružane, nage divljake, neostaviv ni traga njihovu imenu. A to je lako i dokučiti po tom, što se ovdje sastaju u borbi dvie krajnosti; a sila, koja je nerazmjerno jača i brojem i sredstvima, mora bez dvojbe održati pobjedu. Nu ako su autochtoni pokorene zemlje sposobni, da kakov mu drago posao rade, ako li mogu bar kao robovi služiti, poput crnaca afričkih, ili ako im podje za rukom, da si prisvoje neko područje te se odklone pritisku inoplemenika, kao što učiniše svietla lica Indijci, ili napokon ako si nadju nepristupno zaklonište u gorah i pećinah — to će ih pošteditи i današnji Evropejci pored sve svoje silovitosti i ti će autochtoni sačuvati svoje potomstvo. — Da bi se dakle iztriebilo neko pleme, nije dovoljno, da bude pokoreno od drugoga plemena, koje je silnije i razvijenije, nego treba, da je razlikost u sredstvih medju oba plemena neobična, skrajna; da svi uvjeti, koji prijaju jednim, da se učvrste i ukoriene, budu na propast drugim. A to je skoro nemoguće. Pače i kod takova pokorenja, kojim se jedno pleme upravo iztriebi, ipak će se svagda rase smiešati, što se ukazuje kao posljedak nasilja i neobuzdanosti pokoriteljâ. — Uzmemo li pako običajniji slučaj, stavimo, da je autochtonsko pleme brojem pretežnije od pridošlica, da se nemože cjelovito iztriebiti, tada mu ništa više nesmeta, da se sačuva u budućih pokoljenjih, ma i mnogo ustupilo protivnikom, ma i poprimilo jezik, običaje i civilizaciju od pobjediteljâ. Fizički tip plemena izmienit će se samo neznatno od primiešanih nadošlica, koji će se svakim koljenom sve većma i većma s njim izgladjivati, van kad bi ti inoplemeni nadošlice postojano dobivali nove podkrepe. Pa da se pobjeditelji i uzčuvaju kao pleme, to će oni ipak sačinjavati samo neku primjesu, bit će ih doduše ali tek naporedo uz autochtone. Takovih pojava ima u Irskoj i Indiji. U Irskoj živu uz crnokose, crnooke, osmagle i onizke ljude naporedo ljudi visoka stasa, bjeloputni i plavokosi. U Indiji stoje osebice dva tipa, jedni su bramani iliti pobjeditelji, drugi sudrasi iliti pobiedjenici. Sve fizičke osebine obiju tipa sačuvaše se do ovoga časa, a ipak govore jednim te istim jezikom.

Digitized by Google

Da vidimo sada, u koliko se mogu ovi rezultati uporaviti na prve čete azijatske, koje su negda u Evropu provalile, — najme na Kelte. Može li se misliti, da su oni podjarmili i iztriebili sav onaj kraj, koji su, kako se uzima, zaselili? Gledeći na fizička svojstva razlikovahu se Kelti veoma neznatno od evropejskih autochtona. Današnji Baski i Fini, najbolje sačuvena plemena evropejskih autochtona, pružaju nam priliku, da dobijemo pojam o fizičkom karakteru tih osvojitelja U njih bijaše koža biela, lice ortognatsko, vlasi gladki i plavi, u obće sve crte kaukazke. Brojem bilo ih jamačno manje od autochtona. Udaljeni od domovine, neimajući dostatnih sredstva eksistencije, nemogoše se odvažiti, da pokoreno stanovničtvo iztriebe, već im bijaše oko toga se starati, da od njega dobiju što veću korist. Tako se dogodi miešanje rasa, i polagano izravnjivanje. Malo po malo umanjiše se Kelti uz nekoliko pokoljenja, te ih nestade sasvim. Nu da reknemo, da je ovaki posljedak zavisio tek o razmjernoj malobrojnosti osvojitelja, to mi možemo pomisliti i drugojačije odnošenje, gdje će pobjeditelji preobladati autochtone. Stavimo najme, da je njihova civilizacija daleko nadilazila stanje starosjedilaca, tad bismo joj već morali prisvojiti sva sredstva, da savršno svlada starosjedioce, koji niesu kadri takovoj se sili uzprotiviti. Nu jeda li je pravo takova šta kod Kelta pomisliti? Doista nije. Za evropejske starosjedioce smije se reći, da su bili podpuni divljaci, posve nepoznati sa civilizacijom, ali sposobni za razvitak. O pridošlicah pako možemo si sastaviti još vjerniju sliku. U njih bijaše najme već nekoliko civilizacije, ali sila ove civilizacije nije onoliko pretežna bila, koliko se pretežnom javlja civilizacija današnjega Evropejca nad divljim crncem. Njezin je karakter bio još posve elementaran: U njih nebijaše slova, oni neimadjahu svoje historije. U njih se pokazivahu istom začetci stočarstva i poljodjeljstva; oni umješe izradjivati samo one kovove, koji se vrlo lako iz zemlje dobijaju, naime bakar i mjed. Njihova dakle civilizacija stajaše napram stanju evropejskih starosjedilaca u onom razmjerju, u kojem stoji mjedeni viek prema kamenomu — u razmjerju, koje nije baš odviše razmaknuto. — S toga gledišta neprikazuje nam se dostatnih razloga, da pomislimo na savršeni prievrat u stanovničtvu evropejskoga kopna prilikom onom, kada su Kelti u Evropu provalili. Sa svim tim, kad uzmemo na um onaj golemi prostor, po kojem se razlila civilizacija keltska, po kojem se razišao njihov jezik i običaji, to će nas sila njihova upliva u prvi mah poraziti. Nam se neda na drugo već da pomislimo, ili da su goleme čete Kelta najedanput provalile, koje se rasijaše u svih smjerovih po Evropi, ili da je to bilo prosto preseljavanje jednoga nomadskoga plemena, koje se dugo skitalo po cielom prostoru od veće česti Evrope te svuda za sobom ostavljalo tvrde tragove svoga prebivanja. Pa zbilja obratimo li se k arheologiji, da nam izmedju ta dva pitanja presudi, to će nam se posljednja domisao prikazati puno vjerojatnijom. Mi sretamo tragove Kelta, naporedo s tragovi autochtona, u raznih stepenih razvitka, počam od onih spomenika, gdje se bakreno orudje nahodi zajedno s kamenim orudjem starosjedilaca, prelazeć zatim k spomenikom francuskim, gdje je čestoputi težko razlučiti jednu vrst orudja od druge vrsti, i napokon završujuć željeznim viekom. Sav taj dugi odsjek vremena putovaše Kelti-nomadi po Evropi te se kretaše izprva s istoka na zapad i sjeverozapad, a zatim sa sjevera na jug.

Evo osnova Broca-ovih misli, kojim se pridružio u istom priepornom pitanju takodjer Bonte, potvrdjujuć njegove rezultate svojim iztraživanjem. On je najme posakupio množinu fakta, koja se protežu na fizičke znakove plemena, te se osobito tiču jednoga znaka, kojemu je veliko znamenovanje kod pitanja o miešanju rasa, naime o boji vlasi. Rezultati, do kojih je došao Bonte, podpuno se slažu s naukom Brocaovim.

Digitized by Google

Iz svega toga razabrati će čitatelj, da pitanje o porieklu Indoevropejaca, ako i nije još posvem riešeno, ipak kad se onako razdvoji, kao što predlaže Broca, tad će se moći na prvu polovicu pitanja, najme o izvoru sviju elemenata civilizacije evropejske, kao što su jezik, običaji, miti, socijalno stanje — posve sigurno i stalno odgovoriti, da im je izvor u Aziji, u području Arijaca; ali na drugu polovicu pitanja, o izvoru samih plemena — odgovarat će još i na dalje dvojako: jedni će reći, da su plemena evropejska — potomci arijaca, celta itd., drugi, da su potomci prvobitnih starosjedilaca, autochtona, tek s različitimi primjesami. Kao što vidjesmo, Broca pristaje uz ovo posljednje mnienje, koje i nije baš tako nepodobno istini. V. Jagić.

3.

Свети Ђурађ Кратовац

мученик XVI вијека.

У народној библиотеци у Биограду има рукопис на хартији од 149 листа у 8., у ком су ове ствари: на листу 1—12 **мѣждꙋчасїе .а.-го часа; мѣждꙋчасїе третїаго часа; мѣждꙋчасїе .г.-го часа; мѣждꙋчасїе .ѳ.-го часа**; — на л. 12—20 **начело павечерныци**; на л. 27—70 **мѣсеца їюнїа .еі. послѣдованїе въ паметь светаго и блаженнаго кнеза Лазара бившаго самодрьжца вьсеѥ срьбскыѥ землѥ**; — на л. 72—136 **мѣсеца того .аі. светаго свещенномоученика Власїа епїскопа севастинскаго,** [1]) **и светаго моученика Гѥѡргїа новаго иже въ Сардакы**; — на л. 137 **ꙋставь пѣваемы над коутїѥю оусьпшимь**; на л. 147 **молитва над новѣм брашном**; на л. 147 на другој страни **молитва глаголѥмаа над тѣстом**; — на листу 148—149 **молитва на благословеніе масла.**

На првој страни пошљедњега листа на којој је крај књизи пише: **сиꙗ книга дечанска светаго великомꙋченика въ царех Стефана .г. Ꙋроша**, а испод тога истом руком са свијем у дну: **писа Захариꙗ проигꙋменъ въ лето .҂зр. и .пе., мѣсеца сектемр(иꙗ)**; даље је у истој врсти било још нешто написано, али се већ истрло те се не може прочитати, него изнад њега још стоји: **код Бꙋдим(лѥ).** Из овога се записа не може знати, ко је књигу писао и кад, јер проигуман Захарија само свједочи да је он писао овај запис године **.҂зрпе.** т. ј. 7185= 1677. Али не ће бити књига много старија од записа: по писму може бити из почетка XVII вијека.

У служби кнеза Лазара има и живот његов онаки какав је у рукопису Ћипријанову (Гласник IX. стр. 248). Само мислим да је вриједно напоменути да је ондје гдје се каже да је кнез Лазар погинувши на Косову „**погребенъ близъ мѣста того въ митрополии,**“ к пошљедњој ријечи додано у овом рукопису доцније између врста: „**Грачаницє.**“

Најзнатније је што у овом рукопису има служба „светому мученику Ђурђу новому“ са животом његовијем, којега, као што се у животу његову каже, године 1515 млада од 18 година спалише Турци у Софији за то што се није хтио потурчити. Живот његов заузима у овом ру-

[1]) Будући да св. Власије пада 11. Фебр., за то или ће „**того**“ бити погрјешка, или је између овога раздјела и предњега било јоште што.

Digitized by Google

копису лист 110—136; почиње се овако: **Моучениіе светаго моученика Гєѡргіа новаго вь Сардакінсцем градѣ. ѡче благослови. Слова потрѣбу дарова намь създавіи нась богь. ꙗко да разумеюємь таины божіе, еще же и сьтворениіу ниь вьсу тварь, еще же чловѣчьское ѥстьство**; а свршетка правога као да нема, јер су ово пошљедње ријечи: **и ѡбоимь голѣии прѣбыста, и ради слова єдииь въ тьму кромѣшнюю, другы же въ царство небесное; да аще сіи слова ради толико трьпѣніе погубыше, еще же и тьму наслѣдствоваше.** Али ако и није то прави свршетак, ипак се сачувало све што је писац написао управо о Ђурђу. Ја сам из тога живота исписао што највише вриједи промијенивши правопис, који се довољно може познати по ономе што сам довде навео из рукописа, и ево:

Семоу отьчьство бѣ мѣсто глаголюємо Кратова; благочьстивыихь родителюи чедо, Димитриꙗ и Сары; достигьшоу же отьрокоу шестоє лѣто, вьдасть се родительми своими свештеныимь книгамь, и симь вь скорѣ поучаєть се; таже хытрости златокоузиньчьскыє вьдають ѥго, и симь добрѣ приюмьникь бывь, вь обоихь добрѣ оучителюємь оугодивь. Вь тоже врѣме родитель ѥго Димитриє кь господоу прѣиде, онь же сирь оть отьца оста. по ниже личьнь бѣ отьрокь и красьнь зѣло, ꙗко не обрѣтати се подобьнь ѥмоу лѣпотою вь мѣстѣ томь, цароу исмаильтьскомоу Балазить бегоу царьствоующоу тогда, и оубоꙗвь се да не ноуждею вьведень боудеть вь дворь ѥго, сихь ради отьчьство свою оставлꙗєть, и прѣходить вь Сарьдакииский градь, глаголюємыи Софиꙗ, и обитаєть вь дворѣ ѥдиного оть свештеникь града того, добродѣтѣль кь добродѣтѣли прилагаю.... Али **зреште ѥго моухаметови скврьньнии ѥреніє, и не трьпеште того благочиньнѣ ходеніта, тьштаахоу се вьсею крѣпостию кь себѣ того привести; и тако избирають ѥдиного тѣхь оученикомь до коньца извѣстьна и хытра вь словѣ и кь отьвѣтоу вьсакомоу готова; и тако посылають ѥго кь нюмоу сьбесѣдовати сь нимь....** Наговарајући га да се потурчи рече му: **ты бы великоу славоу и чьсть полоучиль, и прьвомоу и богатѣишомоу вь градѣ семь дьштери сьпрегль те быхь, и богатьствоу многоу наслѣдьникь бы быль, и оть вьсѣхь иже вь градѣ чьсти и поклонюнииꙗ красоты ради приюмаль бы, и прьвааго вь градѣ вь вьсемь имѣли те быхомь; не достоить бо ти такокоу благолѣпию вь ништетѣ сеи и рабьскы прѣбывати; нь нека да раби и рабыню тебѣ прѣдьстоють и слоужеть....** Ђурађ доказујући му, да је хришћанска вјера права, одговори му: **зроу оть вѣка множьство цареи и сильныи(хь) много блага сьдѣла(вь)ше, нь невѣриꙗ ради вьси погыбоше и беспаметьни быше, паче же оть рода вашего вьси погыбоше, и не обрѣтають се никьтоже вь вѣрѣ вашеи светь или праведьнь или царь или баша или воѥвода или соудиꙗ или оучитель или оть прѣпростыихь любо кои, нь вьси погыбоше. вь нашеи же вѣрѣ и цариє и арьхиюреніє и прости люди(ю) оть Христа даже и до дьньсь светии и праведьнии обрѣтають се, и тѣлеса ихь оть многыихь лѣть цѣла и неврѣдима прѣбывають, и различьныимь недоугомь сь вѣрою приходештиимь исцѣлюниꙗ подавають, и бѣсы оть чловѣкь отьгониють; и аште не вѣроуюши, греди сь мною, и покажоу ти кралꙗ Милоутина вь градѣ семь лежештаго, како почивають ꙗкоже оусьноувыи и ꙗкоже оть крина благооуханиюε испоуштають....** Кад Турчин каже својему друштву да није могао ништа свршити, они отиду **кь соудии и ськазоують ѥмоу вьса ꙗже о нюмь, ѥште и лъжоу прилагають: ꙗко вьсоу слоужьбоу нашоу и законодавьца нашего**

Digitized by Google

пороугаль ѥсть. Тада судија дозове Ђурђа, па га и сам стане наговарати, да се потурчи; а кад Ђурађ не хтје, онда **сьвезавьше роуцѣ на опеть, и ови биюште, ови порѣвающте, и ини плююште вьсадише ѥго вь тьмьницоу.** Кад га водише у тамницу, срете их **свештеникь онь** (код којега је становао Ђурађ) и замоли их да му га даду, и рече: **азь испороучьникь о нѥмь, и ѥгда вьстрѣбоуѥть, пакы прѣдамь ѥго вамь.** Али га Турци не хтјеше пустити, него рекоше попу: **аште животоу ѥго радь ѥси, оувѣштаи ѥго приити кь нашеи вѣрѣ.** А поп им одговори: **по нѥже сице ѥсть, повелите да не вьзбраняѥть ми никьтоже приходити кь нѥмоу, и азь оувѣштаю ѥго сьтворити пользьна себѣ.** Турци му допусте то, а он још боље утврди Ђурђа да се не одрече Христа напомињући му да је боље **поль часа здѣ прѣтрьпѣти,** него ли **вѣкы вь гѥени огньнѣи моучити се,** и да су **недостоины сьмрьти ныняшьняаго врѣмене кь хотештои славѣ явити се вь нась....** Сјутрадан скупе се опет Турци, и изведавши Ђурђа из тамнице, стану га опет наговарати да се потурчи; а кад **инчьтоже вьзмогоше, и пакы затварають ѥго вь тьмьницоу, и желѣзы моучьныими оковавають ѥмоу роуцѣ и нозѣ....** Тада поп, који **знаѥмь бѣше соудии добрѣ,** отиде **таи кь соудии моле ѥго и дары обѣштаваѥ многы да ѥго оть оузь свободить.** И он му обећа да ће гледати. Послије осам дана опет изведу Ђурђа свезана **на соудилиште;** и судија га опет стане наговарати: **о юноше, по чьто себе вьдаѥши таковомоу бесчьстию и таковомоу пороуганию? виждь како ти се вьси подьсмѣвають и пороугають; знаѥмии твои о тебѣ печаль имоуть. нь послоушаи мене, и сьтвори волю нашоу.** А имаше судија једнога сина, којега дозвав, рече Ђурђу: **се, Гѥорьгиѥ, оть селѣ сьи сынь мои брать ти боудеть, мнѣ** [1]) **же обои сынове, и вь домоу моѥмь сь нимь коупьно прѣбоудеши, и... по сьмрьти моѥи вьторыи наслѣдьникъ боудеши вьсемоу моѥмоу богатьствоу и сьтежанию. сь записаниѥмь сия, яже рѣхь, прѣдь сими вьсѣми даю ти дьньсь, да оувѣриши се яко истиньно ти глаголю.** Чувши то Турци сви у глас похвалише својега судију. А ту — вели писац — **стояхь близь ѥго азь, и често вьзираѥ на нь и молѣхь** [2]) **се богоу вь оумѣ своѥмь о нѥмь, яко да не боудеть вь пороуганиѥ врагомь.** Кад Ђурађ не хтје послушати судије, наста распра: Ђурађ доказиваше да вјера Мухамедова не ваља, за то Турци наваљиваху да се погуби, а судија га брањаше, али најпослије даде им га, и они га изведоше, и **сьтворише скрадоу велию.... и зажегоше, и сьвлѣкоше ѥго одеждоу сь нѥго, тьчию оставише срачице ѥго, и вьриноуше ѥго вь огнь. и пакы извлѣкоше ѥго;** и опет га свјетоваше, да се потурчи, а он опет не хтје, а они да би га већма мучили, **начеше вь огнь порѣвати ѥго, яко опришти се вьсе тѣло ѥго, и пакы повратише ѥго,** и тако у три пута учинивши најпослије га **вьврьгоше по срѣдѣ огня; и тако леже на огни вьзнакь, и прѣгорѣвьши веза на роукахь ѥго, вьздвиже десьноую роукоу свою знаменааше се крьста образьно, и вьзьпи велиѥмь гласомь: господи Нисоусе Христе, вь роуцѣ твоѥи прѣдаю доухь мои;** и тако умрије; **и ясьноу соуштоу небоу, вь незаапоу облакь бѣль наиде надь скрадою, росоу велию испоусти.** А то **видѣвьше християне прославише бога, агарене же посрамлѥни ста-**

[1]) У рукопису **мене.**
[2]) У рукопису **молехь.**

Digitized by Google

ше, и множѣхь оть нихь — вели писац — видѣхь отрываюштиихь сльꙁы оть оучию своихь.... Тада хришћани ослободивши се приступише кь кнеꙁоу града, и замолише ѓа да им да тијело да га погребу. Али Турци не дадоше вичући: да не надѣѥте се, ꙗко приѥти имате оть тѣла ѥго честь нѣкоую, нь вьсе сьжежемь, и пепель ѥго на вьꙁдоухь раꙁвѣѥмь, ꙗкоже сьтвори се и на Макродии и вь Дрѣнопии.[1]) Али Ђурађ лежааше по срѣдѣ огнꙗ цѣль, и што год Турци ложаху на ватру, вьса по малѣ сьгараахоу, и пепель сьтвараахоу се, ть же цѣль прѣбываааше. А сиꙗ ꙁреште они не дооумѣваахоу чьто да сьтворѣть, па рекоше: да жежемь ѥго до ꙁаоутра, и аште не сьгорить, да отьнесемь ѥго ꙁаоутра, и вьврьжемь ѥго вь ровь тимѣниꙗ. То дочује поп, па каже хришћанима, који стајаху ондје; а један од њих мьꙁды ради своѥѥ стоѥ оу агаренина нѣкоѥго оть ближьнихь домовь тоу, рече попу: отидѣте вьси вы оть мѣста сего. и оупоꙗю аꙁь на бога ꙗко вь ношть сию не оусьноу, до ньдеже не оукрадоу ѥго и принесоу вь домь твои. И тако се хришћани разидоше. А сјутрадан прије зоре по мраку дође нѣкыи преꙁвитерь Нонь[2]) оть града того, и обрѣтаѥть огнь горешть ѥште велии и никогоже тоу, па отиде вь дворь оного, иже обѣштаниѥ даль бѣ, и тькноувь вь врата, онь же ꙗвлꙗѥть се ѥмоу, и глаголѥть: ꙗко вь прьвоую стражоу ношти приидохь и обрѣтохь ихь вьсѣхь сьпештиихь, и иꙁехь ѥго оть огнꙗ и вьложихь ѥго вь врѣтиште, страха ради стражь ноштьныихь не смѣхь отьнести кь ономоу преꙁвитероу, ѥмоуже вьчера обѣштахь се; нь аште хоштеши, отьнеси ѥго ты. А он сь радостию приѥмь ѥго и вьꙁлагаѥть на рамѣ своѥмь и приносить вь цркькь свою, и приходить кь преꙁвитероу и ськаꙁоуѥть ѥмоу вьса. онь же прославивь бога и глаголѥть ѥмоу ꙗко подобаѥть вь сьборьноую цркькь принести ѥго, да погребень боудеть. и тако бываѥть. Па кад сунце ограну, сьбираютъ клирикы цркькьныѥ, и ськаꙁуютъ имь вьса бывьшаꙗ, и поноуждаютъ ихь ꙗко да сь славою погребоуть ѥго; али они не смјеше, него рекоше: шьдь погребѣте ѥго да никьтоже оувѣсть; аште ли не хоштеши, иди вьпроси соудию; аште ти повелить, то да погребемь ѥго. А он помолив се богу отиде судији и рече му: вьстахь оть оутра, и вьнидохь вь цркькь по обычаю, и се по срѣдѣ цркьве обрѣтохь Гѥоргиꙗ лежешта, и чьто да сьтвороу о немь? Чувши то судија, оудиви се и глагола соуштиимь тоу: да оувѣсте ꙗко светь ѥсть; ськаꙁаше бо оть оутра иже того жегоуштеи вь ношть сию глаголюште: ꙗко вьси мы стоꙗхомь и сѣдѣхомь и накладахомь дрѣвиѥ на нь, вь неꙁаапоу невидимь бысть. Па онда рече судија попу: иди и погреби ѥго сь чьстию, ꙗкоже вѣсте. И тако шьдь преꙁвитерь повѣда сиꙗ вьсѣмь. и тако сьбираютъ се вьсь клирось и сь прочими христиꙗны; и сь славословиѥмь и пѣньми погрибаютъ ѥго вь храмѣ светыѥ моученице Марине вь лѣто .ꙁ҃ѯ. и .кг. (7023=1515), мѣсеца февроуариꙗ .аі. дьнь, прилоучи се тогда недѣлꙗ месопоус(тьна), .г.-тиѥ лѣто иꙁмаилтьскаго цара Селима, при митрополитѣ кирь Панкратии. — — Бѣше же сьи моученикь лѣтомь .ні.-тыимь, вьꙁоромь же тьнькь и высокь, нароусничавь, обраꙁомь подльгиновасть, вѣжди вьꙁвышены и гоусты, нось похыль, прьсти роучьнии тьньци и дльꙁи; обычаѥмь же сьмѣрень и прѣпрость, и вьсѣхь прѣдькараше по-

---

[1]) Ваља да Дрѣнополи.
[2]) У рукопису нїонь.

Digitized by Google

клоненнѥмь, и вьсакого: господо, словѣше позываниѥмь, и никогдаже вьсмѣѩ се безь разоума, ниже изиде слово праздьно и неподобьно изь оусть ѥго, ниже пакы похвали се о вешти нѣкоѥи, ниже задѣ комоу чьто любо.

Из овога се живота дознаје да га је писао поп средачки (или софијски) пријатељ Ђурђев; а у самој служби каже писац и име своје: у њој је **краѥгранесиѥ** (акростих) канону: **попь Пеѩ тебѣ** [1]) **приносить, Гѥѡргїе.** Дакле је поп Пеја (Петар или Петак) био који нам је ово написао.

Архиепископ черниговски Филарет у својем дјелу: „Святые южныхъ Славянъ“ (Черниговъ 1865), у ком је описао и „страданіе“ овога св. Ђурђа, помиње да је „страданіе св. Георгія описанное очевидцемъ на сербскомъ языкѣ“ издано у „Лѣтоп. археогр. ком.“ у С. Петербургу 1864. Али како су руске књиге научне вриједности код нас веома ријетке, тако да поменутога љетописа ја још ни видио нијесам, мислим не само да овај мој извод не ће бити сувише, него да би добро било шташпати и цио живот овога свеца и службу његову, као наше књижевно дјело, које може бити да би нам показало што у тадашњем просвјетном стању народа нашега.

У Загребу 31 јул. 1866. Ђ. Даничић.

4.

Štampana hrvatska knjiga XVI. vieka, kojoj se je iznova u trag ušlo.

Od hrvatskih knjiga, štampanih u XVI. vieku, ima sad još jako malo eksemplara, i ti su velika bibliografska riedkost i dragocjenost. Imenito se znade za neke stare knjige narječja kajkavskoga, da ih ili nikako više neima, ili tek u jedan do dva komada. Na primjer od hrvatskih knjiga medjumurskoga župnika Bučića, koje su u protestantskom duhu spisane bile, neima danas veće nijednoga komada; premda sudeć po ovom, što ću sad pripoviedati, nesmijemo upravo izgubiti svu nadu, da će se ipak gdjegod koji komad pronaći. Od Pergošićeva „Decretum, koteroga ie verbewczi istvan diachki popiszal a poterdil gha ie Lasslou koteri e za Mathiasem kral bil ze usse Ghosspode i Plemenitih hotieniem koteri pod Wugherske Corune ladanie slisse. Od Ivanossa Pergossicha na szloujensski iezik obernien. Stampan v Nedelischu, Leto nassegha zuelichenia 1574.“ — čuva se jedan jediti eksemplar, dobro uzdržan, u zagrebačkoj akademičkoj knjižnici. Od Vramčeve „kronike“ (od g. 1578.) poznata su do sada samo dva komada; jedan u dra. Ljudevita Gaja u Zagrebu, drugi u licejalnoj knjižnici u Ljubljani. Da je svaki komad od drugoga izdanja, dokazuje već sam naslov, zašto u Gajevu eksemplaru stoji samo ovako: ‚kronika, kratka slovenskim jezikom spravljena‘, a u ljubljanskom se eksemplaru čita: ‚kronika, vezda znovič spravljena, kratka slovenskim jezikom.‘ Još i drugu razliku spominje Kukuljević u bibliografiji, I. str. 178. — Antun Vramec bješe zasebice kanonik zagrebački i župnik „in Rain“ (Brežci?), zatim župnik Varaždinski i arcidjakon Bežinski, napokon župnik kod sv. Marka u Zagrebu. On spominje sam o sebi u svojoj kronici pod god. 1567. ovako: „Ovo vreme ja jesem v Rime doktorem postal.“ Skoro iza toga valja si misliti, da je već bio i kanonikom zagrebačke biskupije, jer se u kronici, izdanoj „v Lublane po Iuane Manline leto MDLXXVIII.“ podpisuje: ‚Anthon: Vramecz D. Filo-

[1]) У рукопису **Пѣа тебе.**

Digitized by Google

sophiae, E. Z. Canonicus ac Parochus in Rain etc.' Ono, što Krčelić o njem pripovieda, da je bio i župnikom varaždinskim (Eccl. Zagr. p. 252.), potvrdjuje se u knjizi, štampanoj u Varaždinu god. 1587., pod naslovom: ‚de Agno paschali etc. authore Blasio Literato Schryniarich', koja je njemu posvećena (Arkiv I., 153). U predgovoru te knjige piše Škrinjarić i ove rieči: „timebam hominum quoque invidorum morsus, quorum nonnulli sanctos etiam tuos labores super Evangelia dominicalia et sanctorum festa ad decus patriae gentisque Sclavoniae et utilitatem christianae reipublicae nunc recens Sclavonice editos et jam divulgatos malevole reprehendunt." Iz ovih se rieči jasno vidi, da je svakako već prije godine 1587. Vramec izdao neko hrvatsko djelo o evangjeljih za nedjelje i praznike; nu pobliže nije se o toj knjizi sve do ovoga časa ništa znalo, pače Šafařik (Gesch. d. südsl. Liter. II. 276) još je i dvojio, jeda li je ta knjiga igda izašla na sviet, a Kukuljević spominje u bibliografiji br. 2062 i 2063 kao dva njegova djela, gdje nije nego jedno i to evangjelja s tumačenji iliti homilijami, pak su ih toga radi Krčelić i Mikloušić prozvali: conciones, prodečtva, a Bedeković: postile svetih.

Da je tomu zbilja tako, dokazuje najbolje knjiga sama, kojoj se je sretno u trag ušlo u Klanjcu; a na tom imamo se zahvaliti vatrenomu rodoljubu, velečastnomu otcu Augustinu Pernaru, velikomu ljubitelju hrvatske knjige. On, moj negdanji suučenik i prijatelj od starine, bješe toli prijazan te mi ne samo javi, da je tu knjigu našao, već mi po želji posla i njezin opis te nekoliko izvadaka, što ja evo iznosim na vidjelo kao stvar doista veoma važnu. Knjiga je štampana u maloj četvrtini na 238 lista, po nesreći neima naslovna lista, koji je iztrgnut, ali zato se na posljednjem listu čitaju naštampane ove rieči: „štampano v slobodnom kralevom varašu Varaždine po Ivane Manliuše. M. D. L. XXXVI." Evo dakle, ovim se sasvim potvrdjuju sprieda navedene rieči Škrinjarićeve, a mi doznasmo za prvu, i po svoj prilici jedinu knjigu hrvatsku, koja je u 16. vieku štampana u Varaždinu, tako da su nam do sele iz ovdješnjih krajeva Hrvatske poznate u svemu dvie hrvatske (kajkavske) knjige 16. vieka: jedna Pergošićeva štampana u Nedelišću g. 1574.; druga Vramčeva, štampana u Varaždinu god. 1586.

Premda ću ja kasnije, u savezu s ostalimi spomenici i starinami kajkavskoga narječja, ovu knjigu podpunije uvažiti, gdje će se takodjer dokazati upliv književnosti hrvatske (glogolizma) na probudjenje kajkavštine u XVI. vieku, kao i utjecanje hrvatskoga jezika (štokavštine i čakavštine) u narječje kajkavsko, nemogu ipak propustiti, da već ovdje nespomenem sasvim u kratko barem to, kako smo ovom knjigom na jedan put dobili evangjeoski tekst u kajkavskom narječju, koji je za 65. godina stariji od najstarijega dojakošnjega teksta, najme od evangjelja Petretićeva! Ovako nam se samo od sebe nudja uzporedjivanje medju oba teksta, koje je zbilja veoma znamenito. Evo nekoliko primjera:

Vramčev Evangjelistar, list 1.

Na deen szvetoga Andreasa apostola Evang. poleg popiszania szvet. Matth. 4. dele.

Vuno vreme. Hodechi Jesus poleg moria Galilenskoga, vide dva brata, Simona, ki ze zove Peter, i Andreasa brata niegovoga, mechuchi ili puschaiuchi mrese v morie (ar iezta ribicha bijla) i reche nijm. Nazlednita mene i vchiniti hochu vasz da

Petretićev Evangjelistar, str. 134.

Na den szvetoga Andreasa apostola. Evangeliom sz. Marka, (!) vu 4. deele.

Vu onom vrémene: Hódecsi Jesus poleg morja Galilaeánzkoga, vide dva brata, Simuna, ki sze zove Peter, i Andreása brata nyegova, mresu mecsucsi vu morje, (ar behu ríbicsi) i récse nyim: Hodete za menum, i hocsem vasz vcsiniti lovcze lyúdih. Oni pák lekmesztu oztavivssi mrese,

*

Digitized by Google

budete ribari ludi. A onedva lekmesztu ali on chasz osztavivsi mrese i ladiu, nazleduvaszta niega. I posedsi odnud, vide druga dva brata, Jakoba szijna zebedeuseva, i Ivanusa brata niegova v ladie i z-zebedeusem otczem nih, kerpaiuchi mrese zvoie, i zva nih. A onedva on hip osztavivsi mrese, ladiu i otcza szvoiega, i poidoszta za nijm.

nászleduvasse nyega. I posedsi od onde, vide druga dva brata, Jacopa Zebedaeussevoga szina, i Jánusa brata nyegova vu ládje, z-otczem nyihovem Zebedaeusem, kérpajucsi mrese szvoje: i pózva nyé. Oni pák taki ostavivsi mrese i otcza, poydosse za nyim.

K tomu evangjelju ima kod Vramca homilija, koje početak ovako glasi:

Evangelista zpiszuie i szpomina sze z chetverih ribichev, z Petra, z Andreasa, z Jakoba i z Ivanusa, kotere na morie galileomszkom buduche ribiche, Christus na chest i officium apostolzki zval je. Szvoiega kralevstva voinike od zachetka zvoiega predechtva izbiral, zluge na poveksavanie i potverguuanie, ki ribichi bili ieszu, a one izte ribiche ne v morie ali v vode morszke ribe loviti z mresami, nego z mresu duhovnu, rechiu bosiu ludi potle loviti imaiu. Koteri vsza lekmesztu i on hip osztavise i pusztise i poidose za njim, ter v skole i navuke do koncza staase i navuchise ze niegovoga blasenoga i szvetoga navuka, po gore zasztuplenie na nebo po vszem szviete navukom, koga szu sze bijli v skole Kristusseve, a duhom szvetim preszviecheni, navuchili, nazveschase i prodekuvase, i vnoge na Christussevo zpoznanie dopelase. Dva diela z denesniega Evangeliuma imeli budemo, a treti historia szvetoga Andreasa bude itd.

Vramčev Evang. list 93.

Na vuzem evang. piše sveti Mar. 16. dele.

V'no vreme. Maria Magdalena i Maria Jakobova i Salome kupiše masti da prišedši pomažu Jezuša. K r o t o rano pervoga dne od sobot pridoše k grobu buduči vre s o n c e izešlo. I govorjahu megj sobum. Š t o nam hoče odvaliti kamen z vrat groba? I gledajuči one videše odvalena kamena, beše zato k r o t o velik. I noter iduče v grob, videše mladenca sedečega na desno, odevena belom svitom i se prestrašiše itd.

Petretićev Evang. str. 64.

Na vuzmenu nedelju. Evangeliom sv. Marka vu 16. deele.

Vu onom vremene. Maria Magdalena i Maria mati Jakopova i Salome kupiše drage masti, da bi pošedši namazale Jezuša. I kruto rano pervi den sobote pridoše k grobu, gda bi vre sunce zešlo bilo. I govorahu megj sobum: Gdo nam hoče odvaliti kamen od vrat groba? I pogledevši videše odvaljena kamena, ar kruto velik beše. I vnuter iduči vu grob, videše mladenca sedečega na desnu stranu, belum svitum odevenoga i osupneše.

Homilija u Vramčevu evangjelistaru počima ovako:

Žene dobre i svete rano jutro na treti den kupivši i spravivši masti drage želejuči Kristuševo telo pomazati poleg običaja židovskoga naroda. Putem iduči zgovarjahu se, što im odvali od vrat kamen, ki je kroto velik bil. Tako govoreči videše odmeknena i odvalena z vrat kamena. Teda v grob pogledavši posla angela videše v grobe, ki je svetel i v svite čiste i biele (sic) opravlen ili oblečen bil. itd.

Vramčev Evang. list 98—99.

Pondelek po vuzme evang. Luk. 24.

V no vreme dva zmegj vučenikov Jezuševih išla sta on isti den v kaštiel, ki beše dalko dve mile od Jeruzalema, imenom Emaus, i ona govorjahota megj sobom od oneh vseh, ka se behu zgodila. I včinjeno be, zgovarj a j o č i se ter mej sobom i š č o č i, i ovo Jezuš približavši se ideše s njima za jedno. I oči nih zaderžane behu, da ga ne poznata. I reče k

Petretićev Evang. str. 65.

Na vuzmeni pondelek. Evangeliom sv. Lukača 24. deele.

Vu onom itd. Dva zmegj Vučenikov Jesuševih idehota on isti den vu kaštel, koteri na šezdeset tečajev dalko beše od Jeruzalema, imenom Emmaus. I onedva pripovedahoha jeden drugomu od oneh vseh kotera se pripetila behu. I be, gda bi se pomenjkuvali te megj sobum spitavali i sam Jesuš približavajuč ideše š njimi:

Digitized by Google

nima. Kakovo je ovo zgovarjanje, kotero megj sobom slagata hodeči i jesta žalostna? I odgovorivši jedan, ki se zove Kleofaš, reče njemu: I ti sam jesi potnik vu Jeruzalem i ne si spoznal i razumel ona, kotera jesu včinjena vu njem v ovih dneh? koterema on reče: kotera? i rekosta njemu od Jezuša nazarenskoga, ki beše mož prorok, zmožen delom i rečjum pred Bogom i pred vsem luctvom. I kako zdaše njega popi i poglavnici naši na osugjen'je smerti i razpeše ga. A mi se nadejasmo, da hoče biti on, ki odkupiti ima Izraela, a vezda oberh vseh oveh treti den jest denes, da su ova včinjena. Da neke žene od naših jesu nas prestrašile, kotere su bile jutro rano pri grobe, i ne našedši telo njegovo, pridoše govoreči, da su i angelsko viden'je videle, ki govore, da žive. I pojdoše neki zmegj naših, ki z nami behu k grobu, tako jesu i oni našli, kako žene behu povedale. Da istinno njega ne su našli. A on reče k nim. O norci i liena ili kesna serca na veruvanje itd.

a oči njihove zderžavahu se, da bi ga nepoznali. I reče njim. Kakove su te reči, kotere megj vami veršite hodeči te ste žalostni? I odgovorivši jeden, komu ime beše Kleofas, reče njemu: Ti li si sam prihodnik vu Jeruzaleme, ki nesi zvedel, kaa su vu njem včinjena ove dni? koterem on reče: kakova? I rekoše: Od Jezuša Nazarenskoga, ki je bil človek prorok zmožen vu čineh i rečeh pred Bogom i vsem ljuctvom: i kak njega predaše veliki popi i poglavniki naši na skvaren'je smerti i razpeše njega. A mi smo se vufali, da bi on imel bil osloboditi Izraela. I vezda oberh vseh oveh treti je den denes, da su ova včinjena. Da pače i nekotere žene zmegj naših jesu nas prestrašile, kotere su pred svetom bile pri grobe, i nenašedši tela njegova došle su govoreči, da su i angjelsko vigjen'je videle ki ga povedaju živoga I pošli su nekoteri zmegj naših do groba: i onak su našli kak su žene povedale, a njega nesu našli. On pak reče njim: O norci i kesnoga serdca na veruvanje etc.

Iz homilije vrhu toga.

V ovom evangeliome gda Kristuš govori, gda pismo sveto tomači, gda kruha lama dvema vučenikoma v Emausu svojemu gore z mertvih vstajan'ju svedočtvo pravo daje. V ovom evangeliome budemo imeli pet stran. Perva. Na koteri den vučenika Kristuševa išla sta vu kaštiel Emaus? Na ne dien sobotni na koteri kristuš gore z mertvi je vstal. Imena evangelišta jednomu ne piše, štimaju biti Lukača evangelištu. Za što dva skupa išla sta? itd.

Evo još odlomak homilije s lista 236:

Židovje dvoji blud su nasleduvali. Pervoga, ar su štimali, da nih ladan'je i kralevstvo zemelsko stalo bude veki vekoma. I tem su se hvalili i dičili, i one ki su protiv tomu govorili i predekuvali, blaznike, spake i nevernike proti svojemu zakonu i pravde govorili jesu nje. Drugo štiman'je z Mesiaša, da mesiaš zemelski telovni i sviecki kraal bogat i zmožen bude, ki bi židove od Rimlanov i ostalih neprijatelov sviecku zmožnostju i oblastju oslobodil i obranil, i njim zemelska, zlato i srebro, blago i ostala dobra obilno delil i daval. S teju obeju dveju štiman'je židovsko obilno v denešnem evangeliume kristuš vuči i kaže itd.

Već iz ovo nekoliko ulomaka vidi se, da je jezik evangjelja Vramčevih više starina sačuvao nego li jezik Petretićev, i to ne samo u oblicih, kao što su znameniti primjeri dvojine u deklimaciji i konjugaciji, nego i u glasovnom ustrojstvu, kao što su tragovi nazala ѧ, prieglas samoglasa *l* u *o* (sonce), izgovor dvoglasa ѣ kao *ie*, itd. Sve se to može liepo posvjedočiti suvremenimi listinami kajkavskimi i knjigom Pergošićevom. Ovdje ću samo još to pripomenuti, da se medju kajkavci oko Varaždina i danas govori što mjesto gdo, pače i ništče ili nešče mjesto nigdo ili negdo.

Još ću gledeć na sam prievod teksta evangjeoskoga spomenuti, da je Petretiću, kako se evo vidi, od velike koristi bio prievod Vramčev, jer ga je na mnogo mjesta gotovo rieč po rieč samo izpisao. V. Jagić.

Digitized by Google

III. Kritika.

Znanstvene radnje dosadanjih gimnazijalnih programa u Hrvatskoj i Slavoniji.

Književniku nemože se nikako odreći to priznanje, da je od svoga početka vaviek ozbiljno nastojao, da razboritom kritikom poprati sve važnije pojave hrvatske književnosti. Kakovim je plodom urodilo naše nastojanje, o tom valja da drugi sude; samo se neka nigda nezaboravi, da je u nas za sada još jako težko kritike pisati, jer smo istom na prielazu s radljivosti diletantske u radljivost podieljenu po vrstah. Pa tako su i oni, koji u nas kritike pišu ili su barem vrstni pisati, podieljeni u svojih mislih na dvoje: jedni se drže još uviek staroga običaja, da valja svaku našku knjigu pohvaliti, ma bilo samo zato, što je hrvatska, ako inače baš i nevriedi mnogo; drugi su stroži u svom sudu te se upuštaju i u prigovore. Rado priznajem, da »Književniku« nije bilo do kritika prve vrsti, budući mi podpuno osvjedočeni, da one našoj književnosti sada već ne samo ništa nepomažu, nego joj upravo mnogo škode. Zašto hvaliti, što nije vriedno hvale? Nevaljalih knjiga nam netreba; one niti bi igda iz našega naroda izagnale prianjanje za tudjinstvo, niti doskočile knjigam tudjim n. pr. njemačkim. Ako ikako, to se samo dobrom hrvatskom knjigom može u nas probuditi želja za čitanjem; samo dobrom hrvatskom knjigom može se iztisnuti nevaljaja tudja. Ja kažem n e v a l j a l a tudja zato, što se u nas dan današnji čita doduše m n o g o njemačkih knjiga, ali d o b r i h i v a l j a l i h jako malo, i te se maline neimamo ništa bojati, nasuprot bojmo se i zazirimo od otrova one sile n e v a l j a l i h, koje talasi mora njemačkoga kao svoj talog medju nas bacaju. — Po mojem dakle osvjedočenju ima kao svaka, tako i naša kritika prvu i poglavitu dužnost, da zahtieva od pisaca, da prije, nego li će knjigu pisati, svaki dobro prouči onu stvar, o kojoj će pisati; jer treba, da već jednom i u našoj književnosti zavlada načelo, da se svatko oniem bavi, što razumije, a nemieša u posao, kojega nerazumije, opominjući se zlatnih rieči staroga pjesnika:

> Sumite materiam vestris, qui scribitis, aequam
> viribus, et versate diu, quid ferre recusent,
> quid valeant humeri.

Od onoga časa, kada se napokon i u nas prestane misliti, da bi svatko svaku knjigu kadar bio napisati, prestat će se takodjer necieniti književnost i književnici; od onoga časa bit će i u našoj domovini, kao što po ostalom naobraženom svietu, dično i častno ime narodnoga književnika. Zato će naš časopis i nadalje činiti svoju dužnost te nastojati o kritici, koja se neboji umjereno i s razlogom prigovarati ondje, gdje uztreba, a iz-

Digitized by Google

pravljati ono, što nevalja. Može biti, da će se tim načinom nepozvanici odvraćati i odbijati od pisanja; ali upravo tako i treba, ako smo voljni književnosti pomoći te joj pribaviti ugleda. Na posljedku nije zbilja niti radi samih spisatelja probitačno, da im se sve bez razloga samo u zviezde kuje; ta to je već mnogoga prerano uljuljalo u sanak bezbrižnosti i nenapredka, a mi se i onako žalibog prije dobe ostavljamo râda, kako u svem, tako i u književnosti.

Nego uspjeh književne radnje nestoji samo o tome, da se znade ono, što će se pisati, već jako mnogo i o tom, da se od onoga, što se zna, izabere predmet priličan okolnostim, primjeren potrebam onih, za koje se piše. Ta i u našoj, makar malenoj književnosti, mogosmo već dovoljno opaziti, kako neke knjige, inače u sebi dobre, nenalaze mnogo odziva: jamačno zato, što nisu ili obćenito ili bar ov čas za naš narod shodne, što neodgovaraju današnjim potrebam i današnjemu stepenu našega duševnoga razvitka. U tome mi književnici jako mnogo griešimo, jer se neobaziremo dovoljno na one, kojim smo knjigu namienili, jer si nestavljamo pitanja, hoće li nas čitatelji razumjeti, te nepazimo, jeda li nam je knjiga, koju upravo naumismo otisnuti u bieli sviet, u savezu s dosadanjom imovinom naše književnosti. Jednom riečju u našoj književnoj radnji neima nikakova sistema, neima nikakova reda. Zato je druga zadaća domaće kritike, da svraća pozornost naših pisaca na onakva pitanja i djela, koja joj se čini da su nam za sada najpreča potreba, da svaki hrvatski književnik upiše u pamet ono pravilo mudroga pjesnika:

ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici,
pleraque differat et praesens in tempus omittat.

Dalo bi se o tom mnogo pisati i liepo pisati — ja bih i želio, da se tih pitanja prihvate naši književnici, koji su rječitiji od mene i kitnije im pero od moga — nu ovdje bješe moja nakana, da s malo rieči izrečem načela, kojih smo se do sele i kojih ćemo se od sele mi u Književnikovih kritikah držati, nemareći za viku nekih tobože uvriedjenih književnika, što im je posao pokudjen, ako i nije skudjen.

Da potvrdim istinu upravo navedenih rieči o neredu, koji vlada u našoj književnosti, odabrah priegled dosadanjih gimnazijalnih programa naše domovine, koji sami za sebe kao neku literaturu sačinjavaju.

Poznato je, da je taj običaj poprimila Austrija od Pruske, te ga uvela u svoje srednje škole i nepitajući mnogo, treba li nam toga i može li se to kod nas izvesti. Ja si lako mogu pomisliti one neprilike, u koje još sada često dolaze mnoge velike i male gimnazije od skrbi, da im valja do konca školske godine po što po to smoći — znanstvenu razpravu! I u hrvatskih programih ima priličan broj takih mučeničkih radnja, koje nebi bile jamačno nigda ugledale svieta, da ih nije rodio krivo shvaćeni propis. Da tim nije nikojoj književnosti pomoženo, to se, mislim, već samo od sebe razumije. Ovo je dakle jedna vrst razprava u naših programih, koje su hrvatskoj književnosti toliko privriedile, kao da ih i neima.

Nemila sudbina hrvatskih gimnazija pod njemačkim absolutizmom svakomu je Hrvatu dobro znana. Neću da dalje o tom govorim, osim što ću napomenuti, da se je i u hrvatskih programih za sva vremena sačuvao trag toj dobi. A to nije samo njemački jezik, kojim su pisani programi, već i njemački duh, kojim su pisane razprave u tih programih: tudji pisci pisaše o

Digitized by Google

tudjih predmetih tudjim jezikom. Ako je ovakimi razpravami i pomoženo ikojoj književnosti, a to nije književnost naša, već njemačka. Ovo je dakle druga vrst razprava u naših programih, koje su hrvatskoj književnosti toliko privriedile, kao da ih i neima.

Velika je nesreća i nepravda po naš narod, što neima kod kuće svoga narodnoga sveučilišta, nego mu se učitelji obrazuju na sveučilištih njemačkih (i u Pragu je većina profesora njemačka), gdje o svemu više čuju nego li o svomu. Učeći austrijsku poviest, pripovieda im se o Ober- i Unteresterajhu, o Salcburgu i Tirolu; a o českoj, ugarskoj i hrvatskoj kruni i kraljevini jedva išta ili ništa. Učeći filologiju, grade je na temelju tudjem, na temelju njemačkom; sva pitanja i sve potrebe klasičke filologije razlažu im se s gledišta njemačkoga: o koristi pako, koju bi mogao nauk klasičke filologije i našim, slovjenskim literaturam, pružiti — ni riečce! Koja je posljedica takova obrazovanja? Da su i mnogi hrvatski učitelji, premda domaći sinovi, ako im nepodje za rukom e m a n c i p a c i j a od onih načela, koja su im više godina za sebe usadjivana u srce, duhom i mišljenjem Niemci; da hrvatski govore, ali njemački misle; da ako se i bave klasičkom filologijom kao znanošću, ipak nerade smjerom potrebitim i koristnim za nas, već kao da pišu za Niemce usred Germanije! Ja moram ovdje tu našu nesreću iskreno odkriti, jer stoji u tiesnom savezu s trećom vrsti razprava u hrvatskih programah: to su razprave, svake hvale dostojne u sebi, ali prema potrebam našim i našemu stanju literature, ako i nereknem suvišne ili bezkoristne, a ono barem prerane i bez saveza.

Istom nakon toga ostaje četvrta vrst razprava, pisanih bud hrvatskim bud njemačkim bud taljanskim jezikom, koje se bave ili posebnimi domaćimi predmeti ili pak predmeti obćenitimi ali smjerom potreba naših. Žalibog takovih je razprava, uzevši sve hrvatske programe na okup, upravo najmanje.

Mogao bih k svakoj od ove četiri vrsti naših programa dodati umah nekoliko primjera, ali — exempla sunt odiosa, a znam, da će ih razborit čitatelj lako i sam naći.

Ovaj se moj priegled proteže na velike gimnazije u Zagrebu, Osieku, Varaždinu, Rieci, Karlovcih, Senju i Vinkovcih; zatim na male gimnazije u Karlovcu i Požegi. Nekoji mi programi manjkaju, osobito od gimnazije riečke. Žalim takodjer, što nemogoh skupiti programa dalmatinskih, zato ih sasvim izostavljam.

Priegled.

I. Razprave p e d a g o g i č k o - f i l o s o f i č k e: O koristi i načinu predavanja latinskih klasikah, od A. V e b e r a (gimn. zagreb. god. 1852., str. 7.) O pověstnici i njenom predavanju na učilištih, od V. M u h e (progr. osiečki, 1852, str. 7); O koristi gèrčkoga jezika od Iv. M a c u n a (program zagreb. 1853, str. 14.); De utilitate lectionis bonorum librorum od otca P. P a u l i ć a (progr. varažd. 1853, str. 6.); Razmatranje vèrhu odhranjenja i izobraženja mladeži učionske, od Sk. M e n y e i a (progr. osiečki, 1853, str. 4); O važnosti medjusobne uzajamnosti kućevnoga i školskoga odhranjivanja mladeži, od R e m i g i a M a t k o v i ć a (progr. požežki 1853, str. 4.). — Uiber R. Joh. Lichtenfels Ansicht über Philosophie von M. Ch. R i s t i t s c h (!) (progr. dolnj. karlov. 1854, str. 8.); O važnosti i pèrvenstvu věrozakonskoga podučavanja mladeži na učilištih od O t t o n a Š i a k o v i ć a (progr. požežki 1854, str. 5.). Razmatranje izraza: Nije pravog plemstva bez učenosti, od? (progr. osiečki 1854, str. 2.). — Zur empirischen Psychologie: a) Temperamente und Einflüsse auf dieselben; b) Associations-Gesetze und Tropen von Fr. V a n i č e k, (prog. vinkov. 1856, str. 16.). — Was soll eine gute Erziehung aus dem Menschen

Digitized by Google

machen? od P. M. Benišeka (progr. požežki 1857, str. 7.) — Die überaus rasche Verbreitung der christlichen Lehre etc. zeugen für die Göttlichkeit ihres Ursprungs od A. Brodnika (progr. zagr. 1859, str. 17.). Věronauk kao učevni predmet od J. Zorića (progr. varaždinski 1862, str. 18.). Nešto o gimnaziji kao vospitatelnom zavedeniju (progr. dol. karl. 1863, str. 14. — to je prievod iz österr. gymn. Zeitschr.). — O neumèrlosti čověčje duše, od A. Štibohara (progr. zagreb. 1864, str. 8.); Rieč u svoje vrieme od M. Riesela (progr. vinkov. 1864, str. 7.). — Sudělovanje kuće odnosno i obćine s učilištem u odgojivanju i naobraživanju gimnazijalne mladeži, od M. Nagela (progr. zagr. 1865, str. 9.); Něke misli ob „obćoj historiji", kao predmetu gimnazijske obuke, od Ed. Streera (progr. var. 1865, str. 8.)

II. Razprave filologičke i literarne: 1. Prilozi k hrvatsko-srbskoj gramatici i rječniku: O opredělјenju znamenovanja rěčih „narav" i „priroda" i njima odgovarajućih znanostih, od dra. Iv. Ev. Kiseljaka (progr. zagreb. 1851, str. 3.); Greške Hrvatskih pisac glede sklonovanja samostavnih riečij, osobito 2a padeža množine, od Frane Kurelca (progr. riečki 1852, str. 6); Prinos slovnici jugoslověnskoj, od Imm. Sladovića (progr. senj. 1853, str. 14.). — Nešto o naravi slavjanskoga glagolja i prispodoba vrěmenah slavjanskoga sa vremeni latinskoga a gděšto i gèrčkoga glagolja, od pr. Riesela (progr. vinak. 1855, str. 13.). — Razmatranje vèrhu ilirske reciprokacije i njene prispodobe s latinskom, od S. Blagoevića (progr. osiečki 1855, str. 6.); O glagolju ilirskom, od A. Vebera (progr. zagr. 1856, str. 4.) — Poraba predlogah u Gundulića i Palmotića, od S. Žepića (u 2. progr. var. 1860 i 1861, str. 19. i 21., vrlo dobra radnja). — Deklinacija imena samostavnoga uzporedjena kako se razvi u staroslovenskom-srbskom-hrvatskom jeziku, od V. Jagića (progr. zagr. 1862, str. 14.). — Dva odlomka iz srbske sintakse, od L. Zime (progr. dol. karlov. 1864, str. 29.). O izrěkah, od Ant. Mazeka (progr. požež. 1865, str. 13.). — 2. Obćenija iztraživanja o hrvatskom jeziku i jugoslov. narječjih: O najbližem srodstvu slavenskog jezika s grčkim od Savve Ilića Dobroplodnoga (progr. dol. karl. 1855, str. 12. — nesmisao, nevalja ništa). — Griechisch, Lateinisch und Slavisch in ihrer Wechselseitigkeit od Im. Sladovića (progr. senj. 1856, str. 10, presmjela radnja). — Proben des Slovenischen, wie es um Predvor in Oberkrain gesprochen wird, od M. Valjavca (progr. varažd. 1858, str. 14. — dobra monografija). — O važnosti accenta hèrvatskoga za historiu Slavjanah, od A. Mažuranića (pr. zagr. 1860, str. 5.). — U kojem su razměrju jugoslavenski jezici prema staroslavenštini s jedne, a medju sobom s druge strane, od L. Mahnića (progr. osiečki 1863, str. 15.). — Eigenthümlichkeiten des čakavischen Dialectes od Ch. Horvatića (progr. karlovački 1859, str. 14.). — 3. Članci o hrvatskoj ili srbskoj literaturi: Kratak pregled stare literature hèrvatske, od A. Mažuranića (progr. zagr. 1855, str. 3.). — Sravnenije omirovih epopeja sa srbskim narodnim pěsmama, od L. Zime (progr. dol. karl. 1859, str. 18.); Mněnje o postanku glogoljskih pismenah, od V. Babukića (progr. zagr. 1859, str. 10.). — Pabirci po cvieću našega narodnoga pjesničtva, od V. Jagića (progr. zagr. 1861, str. 20.). — Dinko Ranjina, hrvatski lirik, od Fr. Petračića (progr. senj. 1862, str. 6.). Něšto o narodnom pěsamstvu, od Iv. Radetića (progr. osiečki 1866, str. 14.). — Povrh toga prevedena je g. 1856. u varažd. progr. Götheova Ifigenija u Tauridi na slovenski jezik od M. Valjavca, i god. 1864. u senj. progr. Mažuranićev Čengić-aga na njemački jezik od C. Seebergera str. 39. — 4. Članci o literaturi grčkoj i rimskoj: kratka razmatranja o Homeru od J. Kostića (pogr. osiečki 1856, str. 5., nastavljeno u progr. g. 1857. str. 6.). — C. Lu-

Digitized by Google

cilius, Q. Horatius Flaccus und die satirische Poesie, od J. Jurkovića (progr. osiečki 1857, str. 8.); Tacitus historicorum princeps, od Th. Mattića (senj. progr. 1857, str. 6.); De C. Taciti vita, scriptis etc. od J. Brunnera (progr. vink. 1857, str. 10.); Uvod u čitanje Tacita od St. Lazića (dolnj. karl. progr. 1857). — Loci aliquot ex Taciti agricola, od J. Müllera (riječ. progr. 1858, str. 9.); Ein Beitrag zur homerischen Metrik od Wratschka (varaždi. progr. 1858, str. 4.). — Uiber Lukian's Nigrinus, od A. Schwarza (progr. senj. 1863, str. 13.). — O glavnoj ideji gèrčke tragedije i o čudorednoj znatnosti Sofokla, od D. Senekovića (varaždi. progr. 1864, str. 16.); Sofokle je razno označio Kreonta, od J. Kostića (prog. osieč. 1864, str. 11); O rimskoj satiri, od St. Lazića (dol. karlovački progr. 1864, str. 10.). — O Sofoklovih značajih u Antigoni, od Fr. Meixnera (zagr. progr. 1866, str. 8.); Sofokleova Electra od Mart. Senekovića (varaždi. progr. 1866, str. 10.); Početak gèrčkoga mudroslovja, od J. Kostića (progr. karlovački 1866, str. 7.). Još ću točnosti za volju spomenuti člančić Eus. Bauera u požež. progr. za g. 1856.: Zur Geschichte der griechischen Schriftzeichen, Dialecte und Aussprache (str. 8)! — Da napokon naši čitatelji čuju, kako je njemačka kultura putujući na istok, i u slavnoj Požegi germanskoga filologa zatekla, napominjem evo jedinu razpravu svoje vrsti od P. M. Benischeka od g. 1855: Ein Wörtchen in Hinsicht der deutschen Sprache (str. 7)!

III. Razprave historičke i geografičke: 1. Iz domaće historije: kratak pregled pověstnice gimn. zagrebačke od A. Mažuranića (progr. zagr. 1852, str. 8.); kratka pověstnica gimn. varaždinske od J. Zadravca (progr. varaždi. 1853, str. 7.); kratka pověstnica gimn. požežke od V. Muhe (prog. pož. 1853, str. 2.); Chronik des Gymn. zu Zengg od St. Sabljaka (progr. senj. 1853, str. 5.); Historisch-topogr. Skizze von Zengg, od St. Sabljaka (progr. senj. 1853, str. 5.); Kurz gefasste Geschichte des Vinkovcer Gymnasiums, od ? (progr. vinkov. 1853, str. 7.); kratki opis gimn. osiečke od J. Lackovića (progr. osieč. 1854, str. 5.); Kurzgefasste Geschichte des karlstädter Gymnasiums, od ? (progr. karl. 1855, str. 2.); Uiber das alte Mursa od J. Schallera (progr. os. 1859, str. 12.); Srbski kralj Milutin, od prof. Ristića (progr. dol. karl. 1858, str. 6.); Der Kampf des letzten Arpaden Andreas III. . . . unter besonderer Berücksichtigung Croatiens, Slavoniens, Dalmatiens, od Fr. Bradaške (progr. zagreb. 1858, str. 20.); križobojnici u Zadru, od S. Ljubića (progr. osieč. 1862, str. 12.); Vladanje Mljetačko u Rieci, od S. Ljubića (progr. riečki 1865). — 2. Iz slovjenske historije: Život sv. Cirila i Methoda, od M. Mesića (progr. zagreb. 1854, str. 12.); Uiber die Ursitze, die Ausbreitung und erste Entwicklung der Slaven, od W. Křižeka (progr. varaždi. 1857, str. 15.). — 3. Iz austrijske, njemačke i obće historije: Die Vorzeit und I. Geschichtsperiode der Länder der österr. Monarchie od Fr. Vaničeka (progr. vink. g. 1854, str. 14. i 1855, str. 22.); Uiber die Eintheilung der Weltgeschichte od F. B. Kořinek-a (progr. varaždi. 1855, str. 12.); Kaiser Heinrich's II. Stellung zum röm. Stuhle etc. od F. Špitalera (progr. riečki 1856, str. 16, i progr. 1857, str. 19.); Das Reich des Priesters Johannes od P. Matkovića (progr. varaždi. 1859, str. 19.); Uiber den jetzigen Standpunkt der österr. Privilegiumsfrage, od Fr. Schnitzera (progr. senj. 1860, str. 14.); Věk i dělovanje Gergura VII. od J. Zorića (progr. varaždi. 1863, str. 26.). — 3. Iz starožitnosti: Das Consulat in Rom (progr. karl. 1856, str. 2¼ !); Pogled na starorimsko vremenoslovje od Riesel-a (prog. vink. 1861, str. 11). 4. Iz geografije, statistike etc.: Zur österr. Vaterlandskunde: 1. Der Karst, od Fr. Vaniček a (progr. vink. 1855); Beiträge zur Landeskunde Croatiens, od A. Zeithammera (progr. zagr. 1857, str. 14. Sadržaj: a)

Digitized by Google

Metereol. Beobachtungen, što je nastavljeno u progr. od g. 1858. i 1859.; b) Verzeichniss des Erderschütterungen in Agram 1830—1846; c) Höhenbestimmungen in Croatien, Slavonien und Militärgrenze, d) Die Bewaldung des Karsttheiles im kroat. Küstenlande); Der Kulturboden des Broder Regimentes in seinen Umfangsverhältnissen, od Fr. Vaničeka (prog. vink. 1860, str. 8.); Die Rečina, hydrographische Skizze, od dra. J. Lorenza (progr. rieč. 1860. str. 15., važna razprava); Alte handschr. Schifferkarten, od P. Matkovića (progr. varaždd. 1860, str. 13.)

IV. Razprave matematičko-fizičke: Několiko rěčih o mathematici i physici s kratkom razpravom o svijanju světlosti, od M. Matuncia (progr. varazd. 1854, str. 8.); Ueber den thierischen Magnetismus, od J. Šacha (progr. senj. 1854, str. 3 (!); Uiber die Natur der Wärme, od dra. Fr. Mathona (progr. riečki 1855, str. 15.); Uiber die Zweigströme, od F. Folprechta (progr. varaždd. 1856, str. 8.); Von der Polarisation des Lichtes, od M. Matuncia (progr. zagr. 1856, str. 22.); Verdünstung als Hauptbedingung des organ. Lebens, od Ž. Vukasovića (progr. os. 1856, str. 6); Uiber das Aufsteigen der Dünste od E. Bauera (progr. pož. 1858, str. 7.); Uiber die Schwingrichtung des Lichtstrahles, od K. Seebergera (pr. vink. 1858, str. 15.); Electricität und Magnetismus in ihrer Wechselwirkung od ? (progr. osiečki 1858, str. 16.); Stellung der Mathematik zu den Naturwissenschaften und Philosophie, od J. Šacha (progr. senj. 1858, str. 4.); Heutiger Stand der Frage über Zusammenhang von Licht und Wärme, od J. Bartulića (progr. senj. 1859, str. 4.); Životoslovna munjina, od Ž. Vukasovića (progr. os. 1860, str. 16.); O brojnim znacima i strojevima, od J. Žitka (pr. d. karl. 1862); Metoda najmanjih četvorinah, od J. Louna (prog. rieč. 1864); njemački pisana geom. radnja od Seebergera (senj. progr. 1866).

V. Razprave naravopisne: Uiber das Reich des Menschen (!) napisao Špaček (progr. senj. 1855, str. 12.); Naturhistorische Skizzen aus Civil-Kroatien od J. Fr. Tkalca (progr. zagr. 1855, str. 6.); Imenoslovni spisak zoologičesko-botaničeske sbirke, od Dimića (progr. dolnj. karl. 1856); Thier und Pflanze, od V. Mihailovića (progr. karl. 1857, str. 9.); Das Erdbeben, od V. Mihailovića (progr. karl. 1858, str. 12.); o predavanju Botanike, od dra. J. Tkalca (progr. zagr. 1860, str. 3.); Uiber perenne und periodische Quellen, od E. Bauera (progr. požež. 1860, str. 13.); Prirodopisne cèrtice iz Hèrvatske, od dra. Tkalca (progr. zagr. 1864, str. 6.); Das rhomboëdrische Kalkhaloid, od V. Mihailovića (progr. senj. 1865, str. 35.).

VI. O risanju i brzopisu: Der Zeichnungsunterricht an Gymnasium, od J. Accurti-a (progr. rieč. 1853); Uiber das Wesen und den Nutzen der Stenografie, od J. Vinkovića (progr. vink. 1856, str. 6.); Něšto o našem bèrzopisu, od Kršnjavoga (progr. osiečki 1865, str. 8.).

Iz ovoga priegleda može čovjek koješta razabrati. Ja se zbilja nadam, da će ga učitelji hrvatskih gimnazija kod budućih programa bar ponešto uvažiti, jer mislim, da im se smije prisvojiti toliko rodoljublja, da pišući razpravu za program i na potrebu hrvatske književnosti gledaju; a evo im liepe prilike, da vide, čega u naših programih do sele ima, čega li neima. Lako je dokučiti više razloga, zašto nisam k svakoj razpravici pridodao kratka suda o njezinoj znanstvenoj vriednosti, koja obično nije velika; nu ja se negradim sveznalicom, koji o svemu svoj sud izriče. Ipak budi mi prosto, da primjetim nekoliko rieči u obće. Kod većine razprava neodgovara predmet nimalo svrsi programa; zadaća, koju si pisec stavlja, obično je preobširna, te se nemože nikako na nekoliko strana izcrpsti. Zato i počima naslov tih naših razprava obično sa ‚nešto', a tko bi sve ove ‚nešto' posabrao u jedan

Digitized by Google

‚nešto', opet bi izašlo ‚nešto', koje neima u sebi nikakva jedinstva niti cielosti. — Kod razprava hrvatski pisanih, mogao bi se taj način još kako tako braniti, rekši da u našoj književnosti nije o onoj stvari još ništa pisano, pa bolje nešto nego li ništo; ali dok su se razprave njemački pisale, premda bez nužde i koristi, nisu nam se bogami bez razloga smijali i podrugivali njemački recenzenti, kad bi im došle do ruka ovake razprave, kao što: u karlovačkoj gimnaziji: Uiber das römische Consulat na $2^1/_2$ strane; das Reich des Menschen (to je kao mali kosmos!) na 14 strana; über den thierischen Magnetismus na 3 strane; Tacitus historicorum princeps — na 5 strana itd.! — Nu njemačke razprave u hrvatskih programih — to je bilo i bitisalo, a nigda se nespominjalo! Ali i kod hrvatskih razprava lako je upasti u jednaku pogrješku, da čovjek nešto napiše pa kasnije mora sam sebe da pita, za koga je ono napisao! Kazao je netko, da se mudrost nesastoji toliko u mudru odgovoru, koliko u mudro stavljenu pitanju: tako kažem i ja, da se kod hrvatskih programa poglavito radi o dobru izboru predmeta, inače ostat će nam i nadalje programi bezuspješni i neplodni.

Poimence još svraćam pozornost čitatelja na taj čudnovati pojav, što u pedagogičkih razprava nepade nikomu na um, da ocieni kako valja taj naš današnji gimnazijalni sustav! Ili zar to nije slobodno? Centralizacija se i birokracija u političkom životu austrijskom ruši: neznadete li, da je i današnji sustav gimnazijski na istih načelih sagradjen? — — Zatim nemogu da se nepotužim, što gospoda filolozi tako slabo mare za hrvatsku literaturu. Nije li to naša sramota, što n. pr. o Sofoklu, kojega su nam tragedije žalibog još sasvim nepoznate, niti je u novije dobe, u toj grčkoj eri naših gimnazija išta iz Sofokla na hrvatski prevedeno — ipak već pišemo o pojedinih karakterih njegovih drama; a o najslavnijih djelih najslavnijih domaćih pisaca nitko ni riečce, — van što je ono jedna jedita razprava o Dinku Ranjini pisana na gimnaziji — senjskoj! Meni se sve tako čini, kao da gospoda učitelji klasičke filologije smatraju, da hrvatski jezik na njih nespada. Ta na koga će inače spadati? Nisu li oni podjedno i učitelji hrvatskoga jezika? Svakako su naši programi žalostan dokaz, da je hrvatska literatura na hrvatskih gimnazijah u veliku nemaru. Jednako bih se može biti smio potužiti i o domaćoj historiji, geografiji, prirodopisu itd., ali to nespada na me.

V. Jagić.

Pojavi iz prirode za pouku prostoga naroda polag talijanskoga A. Cima-e izradio C. A. Bakotić.

Prije svega mi je kazati, da Cimajeva talijanskoga izdanja te knjižice neimam pri ruci, a da mi nije ni od prije poznato, s toga dakle da ni kazati nemogu, u koliko je spisatelj sliedio Cimi, a u koliko i u čem se je odaljio od njega. Nu to me nemože priečiti, da kažem koju o pomenutoj hrvatskoj knjižici. Spisatelj je tu knjigu razdielio na tri diela, predpostaviv jim uvod (str. 1. do 33.). U uvodu govori o „zemlji smatranoj kao tielo planetarsko"; u prvom dielu govori o „zračnoj česti zemlje i pojavih, koji se u njoj prigadjaju" (str. 33. do 152.); u drugom dielu govorí o „čvrstoj česti naše zemlje" (str. 153. do 180.), napokon u trećem dielu razpravlja o „tekućoj česti naše zemlje" (str. 181. do 207.). Svaki taj dio dieli spisatelj na nekoliko poglavjî, a u njih razpravlja nauke iz fizike, kemije, prirodopisa i zemljopisa. Knjiga je dakle raznovrstna sadržaja. Ona je namienjena, kao što joj sám naslov kaže, „prostomu narodu" za pouku, a spisatelj želi, da se uvede i u „najnižje škole za izobraženje malahne djece" (str. XV.). Tako plemenitu nakanu mora svatko pohvaliti, pak joj evo i ja ponajveću pohvalu,

Digitized by Google

i to tim više dajem, što su u nas i zbilja još uviek riedki ljudi, koji bi za prosti narod pisali. Nu da vidimo, u koliko bi se pomenutom knjižicom prelіepa nakana spisateljeva dala postići. — Već iz toga, da spisatelj o raznovrstnih a obsežnih strukah znanosti razpravlja u knjižici od 207 strana (8.), moći će svaki, komu su pomenute znanosti poznate, lahko razabrati, da je spisatelj u nju mogao samo sabrati i u nju samo nabrojiti dokazane nauke iz tih struka znanosti. Tako i jest. Ali ja sam osvjedočen, da se puku i malahnoj djeci znanstvene istine nemogu davati suhoparne, nego da ih valja zasmočiti mnogimi a lahkimi i poznatimi primjeri, jer će samo tada puku moći od koristi biti. S toga bih i volio, da je spisatelj znanstvene istine prema tomu razpravljao, da ih prosti narod shvatiti uzmože, a to bi bio, i nepovećav knjižice, barem dielom učiniti mogao, da je iz knjižice izstavio one obsežne a neke za pouku prostoga naroda i nepotrebne »dodatke«. Valjda iz te mane potekla je druga, da je knjiga pisana jezikom u obćo težko, a mjestimice baš samo strukovnjaku razumljivim. Evo nekih dokaza: „— i putovanja okolo zemlje dovršena u različitim vremenima po smielim broditeljima mal da ne u svakom pravcu, dokazuju nam ne samo zemaljsku oblost, nego jošter njezinu nezavisnost u prostoru“ (str. 13.); »prevareni po prividnosti, mi vjerujemo, da naša zemlja stoji nepokretna u prostoru, da li ona kao sve druge prehodnice ima dvostruko kretanje“ (str. 16); „— na ovo svojstvo naslanja se vlagomjer Saussure-a, koji je najsebičniji za meteorologična motrenja“ (str. 59.); „— možemo ga (blisk) pomisliti onakovog, kao što je baruta, kad se u jedan hip sažge“ (str. 107.); »zelene česti sluče se s kislikom uzduha navlastito noću kadno mezgra bilja uljulja se u tanki sanak, kislik se sluči povratkom svjetlosti dana“ (str. 136.); »u obće su obilnije vrielice u zemaljah na tavane, nego-li u kamenitih zemaljah“ (str. 199.). Da nebudem predug, prestajem s tim nabrajanjem, premda bih još dosta takovih primjera nabrojiti mogao, ali kazati moram, da sam se svagda upravo domišljati morao onomu, što spisatelj takovimi izrjekami kazati želi. Ako je pako meni tako bilo, onda smijem reći, da prosti čovjek ili diete pomenute knjižice neće moći razumjeti, pače mislim, da bi upravo zbog loša jezika mnogu izrjeku krivo shvatili. Evo primjerâ: „po ovom si moramo predstaviti središte naše zemlje u vatrenoj pari“ (str. 45.); »pavuljke i plase sačinjaju se malo po malo u istoj utrobi oblakah“ (str. 67.); »premda je zrak jedno od najprozirnijih tielesah navlastito, kad je bez kakve piene“ (str. 93.); »bilje odvraća uzduhu cielu ugljičnu kiselinu ujedno s vlagom“ (str. 135.); »žile upijaju bez razlike svakojake kapljevine ali uzdrže samo one tvari što su jim potrebite u raznom stanju njihovog ploda i odbacuju nepotrebne česti ujedno sa onim dielom što ostane poslie neg su upili hranu“ (str. 139.). — Već iz tih nekoliko navedenih izrieka vidi svatko dalje i to, da je jezik pun pogrješaka i slovničkih i sintaktičkih, a takov je u cieloj knjizi. U izobilju naći ćeš ovakovih pogrješaka: „sebika; menika; za razprostraniti; za uvjeriti se; bez da bi mogao izpoložiti; uspiehi; prama skrajnicim; u raznim godišnim dobima; u izvorim, u jezerim, u riekam, u potocim; voda je u toliko nestala u zdjeli; da se ova dva tielesa netiču“ itd. Što se napokon pravopisa tiče, nebih znao kazati, koga spisatelja je u tom sliedio. Budući dakle i prostomu narodu, a svakako djeci u školi, valja dati u ruke knjigu, pisanu jezikom lahko razumljivim a i pravilnim, s toga bi spisatelj svoju plemenitu i svake hvale vriednu nakanu mogao izvesti samo onda, kada bi pomenutu knjižicu preradio i pročistio, na čem bi mu se zahvalio svaki prijatelj prosvjete puka.

Pisao u Osieku Živko Vukasović.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Sadržaj 2. svezke.

I. Razprave.

	Strana
O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovena. Nastavak. Napisao dr. Valtazar Bogišić	161
Prilozi k tumačenju naših narodnih pjesama. Od J. Radetića . . .	242
Statistika moralnosti u Hrvatskoj i Slavoniji od dr. P. Matkovića .	264
Dosadanji napredak u prirodopisu: III. O bilinah (svršeno). Priobćuje Živko Vukasović	281

II. Kratke književne viesti.

Odnošaj medju lingvistikom i antropologijom, priobćio V. Jagić . .	293
O porieklu indoevropejaca, priobćio V. Jagić	297
Sveti Gjuragj Kratovac. Priobćio Gj. Daničić	303
Štampana hrvatska knjiga XVI. vieka, kojoj se je iznova u trag ušlo	306

III. Kritika.

Znanstvene radnje hrvatskih gimn. programa, priobćio V. Jagić . .	310
Pojavi iz prirode od C. A. Bakotića, priobćio Ž. Vukasović . . .	316

Časopis „Književnik“ namienjen je znanstvenomu napredku hrvatskoga i srbskoga naroda; donosi članke historičko-filologičke, kojih je poglavita zadaća, da unapriede znanje našega jezika i razbistre domaću poviest. Uz ovu jednu stranu, koju će osobito kititi samostalna iztraživanja, tumačit će „Književnik“ svojim čitateljem takodjer život prirode, i opet s osobitim obzirom na stanje naše domovine. Ovako je želja naša, da „Književnik“ bude znanstven, ali u duhu i obliku narodnom; da bi pako ovu zadaću laglje riešio, treba mu svestrane materijalne i duševne podpore. Zato pozivamo na učestvovanje sve rodoljubive pisce i čitatelje, kojim je do narodnoga napredka, da se dobroj nakani neogluše, već da nas materijalno i duševno podupru.

„Književnik“ izilazi kao četvrtljetnik t. j. četiri puta na godinu u svezkah od 8—10 araka, te stoji na godinu 5 for.

Po jedan arak izvorna sastavka nagradjuje se sa 20 for. a. v., a primaju se i ćirilicom pisani članci.

Novci za časopis i svi dopisi neka se šalju franko na

Uredničtvo Književnika
(V. Jagić) u Zagrebu.

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK.

Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti.

Podporom Matice ilirske

uredjuju i izdaju

Dr. FRANJO RAČKI, V. JAGIĆ, JOSIP TORBAR.

Godina III. Svezka 3., 4.

U ZAGREBU.

Brzotiskom Dragutina Albrechta.

1867.

Uredničtvo ovoga časopisa porazumjelo se s ovdašnjim knjigovežom E. Mučnjakom, t
je on za domaće i vanjske predplatnike Književnika priredio liepo izkićenih platnenih
korica, u koje se može čitav godišnji tečaj veoma zgodno uvezati. Ciena koricam 40 nv

Digitized by Google

Digitized by Google

I. Razprave.

Hrvatska Zrinijada prama magjarskoj.

Napisao

Dr. Franjo Iveković.

Svaki Hrvat, koji znade, da su braća Nikola i Petar Zrinski junačku smrt pradjeda svojega Nikole Zrinskoga Sigetskoga opjevali pjesmom junačkom, onaj magjarskom a ovaj hrvatskom, jamačno je rad saznati, kako je naša pjesma hrvatska prama magjarskoj. Je li djelo Petrovo sa svim izvorno i samostalno; ili je Petar radio dogovorno s Nikolom; ili je napokon samo preveo pjesmu Nikolinu s magjarskoga na jezik hrvatski? Pa ako je hrvatska Zrinijada prievod magjarske, da li je prievod točan i prama riečim, ili slobodan i samo po smislu, da li se je primakao prilično izvorniku, ili je daleko za njim zaostao? To će svaki Hrvat rad znati u svako vrieme, kamo li nebi sada, kad nam je mila svaka stvarca, koja nam pripovieda o Zrinskih, ili je od njih potekla; kako da nam ne bude milo čuti što god o Zrinijadi, koja je i čedo Zrinskovo i glasnica slave Zrinskove; pa čuti sada, kad slavimo tristogodišnjicu onoga Zrinskoga, s kojega nam se je ime hrvatsko na krilih slave i poštenja raznielo po svem kolikom svietu.

Nikola i Petar Zrinski, [1]) kao da su slutili, da će jim skorim porodice nestati sa zemlje, zapjevaše pjesmu, kao što kažu o labudu da milo zapjeva, prije nego izdahne. A o čem da pjevaju, ako ne o dici i ponosu svojem, o Sigetskom junaku?

Već je onda bilo Hrvâta, osobito Hrvata velikaša, kojim je bilo milije tudje od svojega; već je onda bilo ljudi, koji su govorili, da su duarum patriarum filii, kao da može tko imati dvie majke; već je onda zavladao dualizam u mnogih obiteljih hrvatskih, te bi jedan brat ostao vjeran narodu svojemu, dok bi si drugi obraz hrvatski sakrio obrazinom magjarskom. Tako se je zbivalo već i u obitelji grofova Zrinskih. Zrinski su gubili gradove i gospoštine u južnoj Hrvatskoj, gdje su se Turci sve više širili i učvršćivali. U zamjenu za izgubljeno dobivali su imanja u sjevernoj Hrvatskoj, pa odanle

[1]) Pišem Zrinski a ne Zrinjski, jer su se onako oni sami svagdje pisali; k tomu ima u nas i sada Zrinovića, Zrinšćâka, a i Zrinskih n. p. u Sesvetah, krajini gjurgjevačkoj, i u zagorskom Podgorju.

Digitized by Google

prelazili u Ugarsku. Već je Nikola,[1]) junak Sigetski, bio dobio Medjumurje, koje je onda još pripadalo Hrvatskoj; Nikola († 1614), unuk Nikolin a stric pjesnika, o kojih govorimo, postao bješe velikim županom saladskim; Nikola pako, koji izpjeva magjarsku Zrinijadu, bijaše već našljednim velikim županom saladskim i šomočkim, te da mu budu imanja u županiji, priklopi se Medjumurje via facti županiji saladskoj. Neima li se drugi uzrok, što smo izgubili Medjumurje, tražiti u tom, što se je Lutherov zakon u Medjumurju vrlo raširiio već za Jurice Zrinskoga, sina Nikole Sigetskoga, i kasnije za Juričina sina Jurice, otca pjesnika Nikole i Petra? Jer kad je bilo u Ugarskoj dopušteno izpoviedat vjeru Lutherovu a u Hrvatskoj zabranjeno, gotovo su Zrinski, kano privrženici nove vjere, nastojali, kako će Medjumurje doći k Ugarskoj. Za Juricu Nikolina i Juricu Juričina znademo, da su bili protestanti, premda se je ovaj potonji četiri godine prije smrti († 1626) povratio u krilo crkve katoličke. Taj Jurica umre mladovjek, ostaviv dva sina Nikolu i Petra, kojim je skrbnik bio biskup zagrebački Petar Domitrović. Kako su bili još djecom, kad im se je otac povratio na vjeru katoličku, a k tomu došli pod skrbničtvo biskupa katoličkoga, ne ima dvojbe, da su obojica odgojeni u duhu katoličkom. Sa svim tim čini se, kao da je Nikola kasnije opet otišao k protestantom, ili jim je barem bio u srcu sklon; dočim je Petar ostao tvrd katolik. To zaključujem iz same Zrinijade. Jer dočim Petar u pjev. I. kitici 7. veli, da su Ugri „v rimskoj pravoj veri vele izpačeni," Nikola o njih samo kaže, da su liepu kršćansku vjeru nogama gazili (szép keresztyén hütöt lábok alá nyomták); tako i u pjev. V. kit. 36. stavlja Petar Nikoli Sigetskomu ove rieči u usti:

Nit ćemo pojt k harcu * za ki uzrok mali,
Neg za žene, dicu * za vas puk ostali,
Viru, crikav majcu * ku smo obdržali;

a Nikola ima u magjarskom: keresztény szerelmes hazánkért (za kršćansku milu nam domovinu). Ova razlika ima svakako razlog, a inomu se, osim pomenutomu, ne mogu domisliti. Povrh toga Nikola u svojoj magjarskoj Zrinijadi piše većinom keresztyén mjesto keresztény (kršćanski), onako govore danas Magjari protestanti, ovako katolici, uprav kao i u nas pravoslavni: hrišćani, a katolici: kršćani; samo ne znam, da li su Magjari već u 17. vieku gradili onu razliku. Nije moja zadaća ovdje iztraživati, koji su članovi porodice Zrinskove zbilja bili protestanti; meni je dovoljno bilo napomenuti, da jih je medju njimi bilo, koji su sliedili nauk Lutherov, ili su barem bili skloni novoj vjeri; to sam pako s toga napomenuo, da si lakše protumačimo,

[1]) Za lakše razumievanje evo rodoslovja Zrinskih, o kojih je ovdje govor:

Nikola († 1566. u Sigetu.)
Jurica († ok. 1594.)
Nikola († 1614.) Jurica († 1626.)
Nikola († 1665.) Petar († 1671.)
pjesnik magjarski. pjesnik hrvatski.

Digitized by Google

kako su se mogli posljednji Zrinski odmetati od hrvatstva a prianjati za magjarstvo. Jer kad je bio zakon Lutherov, kao što rekoh, zabranjen u Hrvatskoj a dopušten u Ugarskoj, bilo se je Hrvatu, koji se je iznevjerio vjeri svojih djedova, iznevjeriti i narodu svojemu. Uzmimo k tomu, da su posljednji Zrinski dobivali u Ugarskoj velika županstva i ina dostojanstva (i sám naš junak Nikola Sigetski bio je njeko doba ugarski tovarnik), ne ćemo se jamačno čuditi, ako vidimo, kako je Sirena mora jadranskoga zapjevala tudjim joj jezikom magjarskim.

Nikola je dakle Zrinjski, brat Petrov, na magjarskom jeziku izpjevao besmrtnu smrt pradjeda svoga Nikole, Leonide hrvatskoga, u eposu pod naslovom: A Zríniász, vagy az ostromlott Sziget (Zrinijada ili obsjedeni Siget). Taj je epos izašao u Beču god. 1651. iz pečatnje Mateja Kosmerova, carskoga štampara, u zbirci Nikolinih pjesama, kojoj je napis: Adriai tengernek Sirenája: Gróf Zríni Miklós (Jadranskoga mora Sirena: Grof Zrinski Nikola). Iz toga se napisa vidi, da nije pjesnik hotio zbirci svojoj nadjeti ime: Sirena mora jadranskoga, nego je sebe smatrao tom Sirenom; zato je i napisao: Adriai tengernek Sirenája: Gróf Zríni Miklós, a nije metnuo: Gróf Zríni Miklóstól (od grofa Zrinskoga Nikole). Ja imam pri ruci magjarsku Zrinijadu, koju je na svjetlo izdao Kazinczy Ferenc s ostalimi spisovi Nikole Zrinskoga u Pešti god. 1817. Epos se dieli u 15 pjevanja (énekek), a svako pjevanje u više četverostihih kitica; stihovi su dvanaesterci, s odmorom poslije šeste slovke. Sva četiri stiha kod svake kitice imadu biti jednaka sroka. Ovo je kao pravilo; nu proti tomu se pravilu često grieši. Već u prvom versu spogriešamo jednu slovku, a odmah u drugom nije odmor pravilan. Evo ta dva versa:

Én, az ki ez előtt|iffju elmével
Jáczottam szerelem|nek édes versével.

Samo ću još jedan primjer nepravilna odmora navesti, n. p. u pjev. VII. kit. 39.

O élet, mely hamar ez világból kitünsz!
O rövid élet, tü|lünk mely gyorsan röpülsz,
Mikor inkább kelle|nél, akkor te megszünsz,
És, mint harmat nap e|lött, egyszermind el tünsz.

Nu i srokovi su, barem po našem pojmu, veoma nepravilni; primjerom budi nam u pjev. IX. kitica 14.:

Talán rendelt Isten mást erre dolg o k r a,
Ki keveseb kár nélkül ezt föl v á l a l l y a.
Zrini Deli Viddal igy beszélnek v a l a,
Azonban szolton szol Ali Kurt ágy ú i a.

Medjutim zbog nepravilnih srokova ne smijemo biediti pjesnika magjarske Zrinijade; čini mi se, tomu je kriv jezik magjarski, budući nesposoban za srokove, barem kako jih mi pojimljemo; jer ćeš i u najboljih pjesnika magjarskih, u Vörösmartija i Petöfija, uzalud tražiti srokove po našem, ili pravije veleć, evropskom pojmu pravilne.

Sad da čujemo sud o magjarskoj Zrinijadi. Najprije možemo navesti sud samoga pjesnika. Pjesnik je naime pred svoje djelo metnuo predgovor, u

Digitized by Google

kojem ga sám ocjenjuje. Buduć taj predgovor kratak i drugčije za nas zanimljiv, stavljam ga ovdje u vjernu prievodu. Glasi ovako: „Štiocu. Homer je sto godina poslije raspa Troje pisao o tom historiju; i ja sam opisao poslije sto godina rasap Sigeta. Virgilij je deset godina pisao Aeneidu; a meni se zbude, ter u jednoj godini, pače jedne zime, dovrših svoj posao. Ne prispodabljam si pero nijednomu od one dvojice; ali se mogu tim pred njimi pohvaliti, što mi professija iliti zvanje nije pjesničtvo, nego mi je ino, od od onoga veće i za zemlju našu koristnije. Što sam pisao, pisao sam za zabavu, ne čekam zato nikakove nagrade; ona dvojica nisu imali druge brige: meni je ova bila najzadnja. Pisao sam, kako sam znao, premda bih mjestimice i bolje bio umio, de nisam žalio potratiti više truda. Imade mi mâna u stihovih, nu ima i u mjesecu i u suncu nedostataka, koje zovemo pomrčinami. Kad vele: saepe et magnus dormitat Homerus, mogu se doista bez stida obazrieti na svoje pogreške; iskreno kažem, da si nisam nikada izpravljao djelo, jer nisam imao kada; k tomu je ovo prvi plod uma mojega. Pa da sam ga i dotjerivao, opet nebi bilo in perfectione, quia nihil perfectum sub sole, nam nec chorda sonum dat, quem vult manus et mens. Historiju sam pomiešao bajkami; nu tako sam naučio od Homera i Virgilija; tko bude čitao ovo djelo, lako će razabrati bajke od historije. Turske, hrvatske, latinske rieči upleo sam si u versove, jer mi se je tako ljepše činilo, k tomu je magjarski jezik siromašan; tko piše historiju, vjerovat će mi, što kažem. — Napisao sam, da je sultan Suliman poginuo od ruke Nikole Zrinskoga: naučio sam to iz hrvatskoga i talijanskoga ljetopisa (horvát és olasz cronicából); i sami Turci tako govore i pripoviedaju. Što Istvánfi i Sambucus drugčije pišu, razlog je, što se nisu toliko obazirali na iztraživanje sukromnih stvari, koliko na historijski tiek državnih posala. Bilo što mu drago, ondje je poginuo car Suliman; to je jamačno. Pisao sam i o ljubavi, nu mirno. Nemogu reći, da se nisam kadkada s toga i kajao. Medjutim, da je moći liepo složiti ljubav s junačtvom, naučio sam iz ovoga stiha:

In galea Martis nidum fecere columbae,
Apparet Marti quam sit amica Venus.

S Bogom.“ — To je predgovor. Iz njega vidimo, da je Nikola dosta čedno mislio o svojoj pjesmi; priznaje, da mu pjesničtvo nije zvanje, te da nije imao ni volje ni vremena izgladit si i usavršiti djelo. Primjećujem još ovdje da je Nikola, kako sâm kaže, dosta hrvatskih rieči upleo u magjarske versove; nego mi je udarilo u oči, kako je u magjarskoj pjesmi najviše takovih rieči hrvatskih upotrebio, koje spadaju na vojevanje, kao n. p. szablja, kopia (kopje), isztrázsa (straža), puska, sisak, vajda (vojvoda), zászló (zastava), vitéz, puzdra (tulac) itd. Ne bi li se odatle moglo zaključiti, da su se viteški Magjari od Hrvâta naučili evropskomu ratovanju?

A za svjedočanstvo, kako sadanji Magjari sude o Zrinijadi, navest ću samo Foldyja Ferenca, ponajboljega historika magjarske književnosti. U djelu, koje je g. 1864—5. u Pešti kod Gustava Emicha na sviet izdao pod naslovom: A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig

Digitized by Google

rövid előadásban (Historija magjarske narodne književnosti od najdavnijega do sadanjega doba u kratku nacrtu), na strani 69. i 70. veli o Nikoli Zrinskom u obće, da je prvi medju magjarskimi pjesnici, koji je imao tvorna duha i pjesničke sposobnosti; o Zrinijadi pako napose ovako kaže: „U pogledu domišljatosti i poredbe još nije nitko nadkrilio Zrinskoga u našem pjesničtvu. Ugodno dojimanje do episôda, raznolikost karaktêra, tanko i istinito opisivanje vrlina, psyhologično vjerno slikanje ponûka i nutarnjega bitka, jasno i živo risanje boraba i napokon krepki pjesnički jezik klassičnim (remekké) čini djelo, kojemu vriednosti umaliti ne mogu niti drapavost, pače mjestimice pogreške jezične niti neskladno stihotvorenje.“ Što mislim o tom sudu, kazat ću kasnije.

Kao što imaju Magjari Zrinijadu od Nikole Zrinskoga, tako ju imamo i mi Hrvati od Petra Zrinskoga, Nikolina brata. Njekoji pomisliše, da je naša Zrinijada izvorno djelo, pa da se samo na toliko slaže sa Zrinijadom magjarskom, u koliko su oba brata radili dogovorno. Ali tu domisao oprovrgava sám Petar, veleć u predgovoru, „da je dila vojničkoga bana nigdašnjega Zrinskoga Miklouša iz ugarskoga na harvacki naš jezik stumačil.“ Još većma oprovrgava domisao onu sravnjivanje hrvatske Zrinijade s magjarskom. Sravniv potanko ovu s onom, velim, da je hrvatska Zrinijada prievod magjarske, nu prievod, koji je prevodilac prilagodio sebi i svojim hrvatskim čitaocem.

Petar ne prevede samo Zrinijadu nego i ostale pjesme Nikoline, pa zbirku tih prevedenih pjesama izdade na svjetlo u Benecih g. 1660. pri Zamariji Turinu pod napisom: Adrianskoga mora Syrena: Grof Zrinski Petar. Niti Petar nije dakle namjeravao svojoj zbirci prevedenih pjesama nadjenuti naslov: Syrena mora jadranskoga, nego je sebe nazvao hrvatskom Syrenom, kako se je god Nikola prozvao magjarskom. Na ine pjesme, koje su u zbirci, ne ćemo se obzirati, ne budući u savezu sa tristogodišnjicom, koju slavimo. Našoj je Zrinijadi Petar dao jednostavan naslov: Obsida Sigecka. Dieli se, kao i magjarska, u 15 pjevanja, ili, kako sám Petar kaže, u 15 dielova; nu kad sam već gore ove dielove po magjarskom izvorniku imenovao pjevanji, zadržat ću taj nazov i u napredak za laglje razumievanje.

Nego prije što ću razpravljati o našoj Zrinijadi štampanoj, valja mi spomenuti što god i o rukopisanoj, koja se nalazi u bečkoj carskoj knjižnici pod br. 10122, a napisom: Obsidio Sigethana Carmen Heroicum Croaticum auctore et scriptore manuscript. Comitis Petri a Zrinio olim Croatiae Bano. Točan priepis ovoga rukopisa ima u knjižnici svojoj pod br. 778. g. Ivan Kukuljević, koji mi ga je dobrostivo ustupio za porabu. U rukopisu nije ciela Zrinijada. Od početka ne ima šest uvodnih kitica od Historije, nego pjesma u rukopisu počima odmah drugom kiticom: Ar med njimi vidi odurnu nestalnost itd. a dočima kiticom osamdesetom u VIII. pjevanju. Budući rukopis različit od štampane Zrinijade, nastade sumnja, da je rukopis ili pako štampani tekst podmenut. Nu o tekstu štampanom prestaje sumnja, čim se sjetimo, da je knjiga naštampana godine 1660. a Petar,

Digitized by Google

njezin pisac, umro istom godine 1671.; za njega živa nije mu se doista mogla podmenuti. Ali niti rukopis nije podmetnut; jer ako ga sravnimo s hrvatskim štampanim tekstom, obziruć se pri tom i na tekst magjarski, vidjet ćemo, da ne može biti hrvatski tekst u rukopisu od drugoga pisca a onaj u knjizi od drugoga; jer je jezik i slog u oba teksta hrvatska jedan te isti. Zatim ima u rukopisu njekojih razlika od teksta magjarskoga, koje se razlike nalaze i u štampanom hrvatskom tekstu. Tako je u pjev. III. kitica 18. (brojeć po tekstu magjarskom) izpuštena u rukopisu i u knjizi našoj; u pjev. IV. izpuštene su tri kitice, u V. jedna, u VI. tri, u VII. jedna i u VIII. pjevanju jedna strofa, svigdje ista u rukopisu koja i u knjizi. K tomu je pisac rukopisa gdješto odstupio od izvornika magjarskoga, da bude prievod udešen za čitaoce Hrvate; pa upravo te promjene nalazimo i u štampanom tekstu. Tako se u pjev. V. kit. 8 u rukopisu i knjizi hrvatskoj stalnost Zrinskova prispodablja stalnosti gore Velebićke, dočim se u knjizi magjarskoj sravnjuje s velikimi stienami na visokom Késmárku. U istom se pjevanju kit. 26. u oba teksta hrvatska kaže, da se Varaždinsko polje crveni od krvi, dočim se u magjarskom veli, da je Rinja kod Bobovca u Ugarskoj od krvi topla. U kitici 62. istoga pjevanja spominje se u oba hrvatska teksta vojvoda Musijević, koji se u tekstu magjarskom zove Balás Deák. Budući dakle, da je u štampanoj i rukopisanoj našoj Zrinijadi isti jezik i slog, iste promjene i razlike od teksta magjarskoga: ne ima sumnje, da su obadvie od istoga pisca. Nu odakle opet razlike medju rukopisom i štampanicom? Najprije da vidimo, kakove su te razlike. U rukopisu su stihovi dvanaesterci sa srokovi samo na koncu i s odmorom u sredini, upravo kao u magjarskom izvorniku; a u štampanoj našoj Zrinijadi srokovi su i u sredini kod odmora. Na primjer u pjev. I. kitica je 2. u štampanici:

Med njimi on vidi * odurnu nestalnost,
Izhodeću z jidi * vsagdanju nesložnost;
Vsakojakih udi * iskati nasladnost,
A Bogu cić ljudi * kazati pokornost.

Ova je kitica u rukopisu ovako:

Ar med njimi vidi odurnu nestalnost,
Ostavivši Boga, ter k balvanom služnost,
Listor da si vekšu uhite slobodnost,
I grlu svojemu zadobe požripnost.

U magjarskom pako glasi ovako:

Látá az Magyarnak álhatatlanságát,
Megvetvén az Istent hogy imádna bálvánt;
Csak az, eresztené szájára az zablát!
Csak az, engedné meg tölthetné meg torkát!

Iz navedenih kitica ujedno vidimo, da je prievod u rukopisu mnogo točniji. Ova se točnost opaža u cielom rukopisu, pače je gdješto prevedeno od rieči do rieči. Kako je prevodilac bio mnogo slobodniji u rukopisu, gdje se je samo na koncu stihova imao starati za srokove; naravno je, da se rukopis laglje čita, i da je smisao u njem mnogo jasniji nego li u štampanom prievodu, gdje su porad srokova u sredini pometane kojekakve rieči, s kojih

Digitized by Google

bude smisao često vrlo taman, a kadšto upravo nesmisao. Eto u pjev. III. kit. 24. četvrti veras neima u štampanici nikakova smisla:

Al s taborom nogu * spet mi ne skažuje;

dočim je u rukopisu dosta razumljivo:

Al mi dignut tabor volja ne skažuje.

U magjarskom je: táborom helyét nem váltya = tabor moj mjesta ne mienja.

Razlika je nadalje medju rukopisom i štampanicom, što u rukopisu nije nijedna izvorna kitica od Petra pridodana, a u štampanici jih ima mnogo, kao što ćemo vidjeti kasnije. Napokon se i u tom razlikuju rukopis i štampanica, što štampani hrvatski tekst mnogo više odstupljuje od magjarskoga nego li rukopisani, premda je već i u rukopisu, kao što smo vidjeli, tekst gdješto udešen za čitaoce Hrvate. Tako, navest ću samo jedan primjer, po rukopisu govori Bog Zrinskomu, da će od njegove ruke pasti Suliman, kako je i u magjarskom, a po hrvatskoj štampanici (II. 87.) kaže:

Niti smrti tvoje * ta vuk (t. j. Suliman) vidit neće,
Jer ga palti (= pùti) svoje * prvo znoji stoče.

Budući dakle da imade s jedne strane nedvojbenih dokaza, da je i rukopisana i štampana hrvatska Zrinijada od istoga pisca, a s druge opet strane ima medju njimi takovih razlika, koje nam daju pravo tvrditi, da je tekst u rukopisu prvlje sastavljen a kasnije tekst u štampanici: možemo doista pod istinu kazati, da je Petar najprije uzeo Nikolinu Zrinijadu prevodit točno, dopuštajuć si samo gdjekoju promjenu, da mu bude djelo prilagodjeno čitateljstvu hrvatskomu; nu prije nego ju je svu preveo ili istom onda, kad je već preveo cielu, predomisli se inače. Naumi naime pjesmu umjetnije složiti: da ne budu srokovi samo na kraju stihova, nego i u sredini pri odmoru, ugledav se u davnije pjesnike hrvatske, od kojih ima gotovo svaki versova dvanaesteraca sa srokovi poslije šeste slovke. Stihova takovih imade Marulić, Š. Minčetić, Lucić, Vetranić, Hektorević, Ranjina, Držić, Zlatarić, J. Gundulić i drugi. Znao je dakle naš Petar starije hrvatsko pjesničtvo, pa su i njega znali suvremeni domaći pjesnici, kao što nam liepo svjedoči Trublja slovinska, koju je uprav njemu u slavu složio Vladislav Minčetić. — Petar naumi osim toga promjene učiniti u tekstu hrvatskom: pridodati svojih kitica, više jih iz originala izostaviti, od pojedinih strofa magjarskih parafrasom učiniti po dvie hrvatske, riečju, magjarsku Zrinijadu preraditi a ne samo jednostavno prevesti na jezik hrvatski. Na tu domisao, preraditi naime Zrinijadu, došao je naš pjesnik, kad je ili već cielu Zrinijadu bio preveo, pa u tom slučaju bio bi rukopis u bečkoj knjižnici ne samo od početka nego i na kraju krnj, manjkajuć mu gotovo polovica, počamši od 80. kitice u VIII. pjevanju; ili je bratovu pjesmu točno po originalu preveo samo do pomenute kitice, pa ju odmah onda stao preradjivat. Sva je prilika, da je Petar cielu Zrinijadu onako preveo, kako jê još polovicu imamo u rukopisu; jer se je istom nezgodom, kojom je izgubljen početak, mogao izgubiti i svršetak, k tomu je rukopis tako završen, kao da si ga odsjekao, a tako ga sám pi-

Digitized by Google

sac nije jamačno ostavio. Da je onaj latinski napis na rukopisu: Obsidio Sigethana etc. od kasnije ruke, ne treba ni spominjati.

Kako se rukopis, uza sve razlike, mnogo slaže sa štampanom našom Zrinijadom, možemo za cielo držati, da je Petar, preradjivajuć pjesmu, imao pri tom za osnov svoj prievod, a ne magjarski izvornik. Gledao je samo, kako će mu na sredini versova izaći srokovi, ne obziruć se morebiti nimalo na smisao u originalu. Odatle si možemo iztumačiti, kako se je zbilo, te mnogi stihovi hrvatski imaju ponješto različit smisao od magjarskih; mnogi su gotovo bez smisla, gdje su magjarski sasvim razumljivi; a mnogi imaju smisao baš protivan magjarskim. Bilo je pjesniku više do sroka, budi kako nevaljala, nego li do toga, da mu bude pjesma razumljiva. Svakako je bila nesretna domisao Petrova graditi srokove u sredini versova.

Petar je, da sve u dvie tri skupimo, pjesmu magjarsku brata si Nikole najprije preveo, uz veoma neznatne promjene, na jezik hrvatski; onda je taj svoj prievod preradio, pridodav kitica novih, izpustiv ih njekoliko iz originala, izpraviv gdjekoja data, razširiv mnogu kiticu parafrasom u dvie, a stegnuv kadšto dvie u jednu. Razmotrimo sad redomice promjene učinjene prama izvorniku.

Najprije mi valja napomenuti, kako je Petar svagdje iztaknuo hrvatstvo sigetskih junaka. Tako u IV. 35. zove ban Zrinski junake u boju poginule »obrambom harvackom«, dočim u magjarskom stoji, da su pali »za sladku našu domovinu« (mi édes hazánkért). U istom pjevanju kitici 43. pripovieda pjesnik, da su „davori zibrani," razveseliv̌ši se rujnim vinom, „harvacki djačili (= pjevali); i sám magjarski original kaže, da su njekoji stali pjevati hrvatske dovorije, što jih je grlo nosilo (némely horvát dávorit nagy torkal kezdé). U kitici 70. ima radi versa samo: Zrinski tvardovrati, a u magjarskom: drzoviti Hrvat Zrinski (vakmerö Horvát Zrini). Golemi se i u magjarskom, kao i u hrvatskom (V. 60), zove krstnim imenom Stipan a ne István. U V. 61. kaže hrvatski pjesnik, da Bat Petar, Patačić Petar i Papratović Farkaš vodi svaki po sto Hrvata, dočim magjarski veli, da svaki vodi po sto dobrih momaka. U IX. 119. ne kaže pjesnik hrvatski, u kakovu je jeziku odgovorio vojvoda Radivoj Deli-Vidu Žarkoviću, misleć, razumieva se samo po sebi, da u hrvatskom; nu magjarski veli naročito, da mu je odgovorio hrvatski (horvát nyelvel). U X. 28. kaže Radovan o sebi, da je Hrvat; tako je i u magjarskom. U obće se može razabrati iz ciele hrvatske Zrinijade, da je Petar junake sigetske, izuzam ih vrlo malo, držao za cigle Hrvate. A tudjinaca ne prisvaja svojemu narodu; tako o Dandó-u veli svagda, da je Ugrin, samo ga jedan put radi sroka piše Dandovićem. Niti Nikoli Zrinskomu, pjesniku magjarskomu, nije palo na kraj pameti, da si pradjeda, Nikolu Sigetskoga, smatra Magjarom, nego uviek samo Hrvatom, premda mu rieč Magyar znači što Ugrin u širem smislu t. j. svakoga, tko spada pod ugarsku krunu; zato i Petar prevadja rieč Magyar sa Ugrin, pa kad je zbog sroka dva puta upotrebio rieč Magjar, tumači tu rieč straga u Tomačenju sa: Ugrin. Tako je bila onda još nepoznata u nas ova rieč! — Po V. 68.

Digitized by Google

rekao bih, da je medju Hrvati u Sigetu bilo i pravoslavnih Hrvata. Tu se naime kaže, da Radivoj vodi stotinu Vlaha, po kojih naš pjesnik ne može razumievati Romane ili Talijane nego pravoslavne Hrvate, kad veli i magjarski pjesnik na tom mjestu, da Hrvat Radivoj vodi sto momaka (hoz Horvát Radivoy száz legényt). I po samih krstnih imenih sudeć može se reći, da je medju sigetskimi junaci bilo i pravoslavnih, koje su ipak svi držali za prave Hrvate. Tako su bili medju Sigećani dva brata Miloš i Matija Badankovići. Kako su u šestnaestom vieku narodna krstna imena (Miloš, Radivoj, Radovan itd.) u Hrvata katolika bila malo već u običaju: po svoj su prilici braća Badankovići bili pravoslavni, pa opet se kaže o Matiji Badankoviću izriekom, da je Hrvat (u magjarskoj X. 58.). Srbsko ime nije bilo prošlih viekova poznato kod pravoslavnih Hrvata; istom nam devetnaesti viek porodi besmrtnika, koji uzeše narode dieliti po vjeri.

Rekosmo, da je hrvatska Zrinijada prievod magjarske, nu prievod, koji je prevodilac prilagodio sebi i čitaocem si Hrvatom.

Na čitaoce se Hrvate obzire Petar, kad u IV. 35. zatočnike sigetske zove „obrambom harvackom“; u V. 8. sravnjuje stalnost Zrinskovu nepomičnosti gore Velebića (u magj. Késmárk); u V. 26. spominje bitku, koja se je bila kod Varaždina, a u magjarskom je govor o bitci na Rinji kod Bobovca; u V. 61. vode Bat, Patačić i Papratović svaki po sto Hrvata (u magj. száz jó legény), u V. 63. spominje se Musijević (u magj. Blaž Deák); u VI. 34. kaže se, da je Niemac tim zlobniji Hrvatu, što mu je Hrvat vjerniji (u magj. se veli, da je Niemac takov proti ugarskomu vojniku, magyar katona); u IX. 103. veli pjesnik naš o Juraniću i Radivoju, da će jim slavno ime biti „harvacka sprot turskoj dokle sablja grede“ (u magj. magyar nemzet); u IX. 111. Deli-Vid nazivlje bana Zrinskoga „obrambom harvackom“, a u kitici sliedećoj veli, da mu je plakati, „jer vidim da j' opast harvackomu domu“; sve to nije u tekstu magjarskom. Morda će biti vriedno takodjer napomenuti, da u III. 4 stoji „orsag slovinski“, dočim je u magj. ondje „Horvátország“. Ovamo možemo napokon i to pribrojiti, što je gotovo svagdje mjesto Magyar u hrvatskom Ugrin, osim ako uzmemo, da je rieč Magyar u 17. vieku bila u nas zbilja nepoznata; jer u tom slučaju ne možemo reći, da je naš pjesnik hotio i u tom pjesmu preraditi obziruć se na svoje čitaoce Hrvate, nego je tada rieč Ugrin mjesto Magyar nuždan prievod.

Petar je nadalje u tom preradio pjesmu brata si Nikole, što je gdje što u pjesmi izpravio ili barem hotio izpraviti. Tako u II. 31. kaže naš pjesnik, da „Ivanšćak mesec be v dnevu devetom“, kad je car Suliman krenuo iz Carigrada proti Ugarskoj, a magjarski pripovieda, da se je to zbilo na dan deseti Ivanšćaka. U II. 87. govori Bog Zrinskomu, da mu smrti neće vidjeti car Suliman, nego da će ovaj sám prvlje umrieti; u magjarskom obećaje Bog banu, da će njegovom rukom poginuti turski car; prama tomu su i kitice 98—105. u pjevanju XV., dočim se u magjarskom u dvie kitice pripovieda, kako je Zrinski pogubio Sulimana. U VI. kaže se o Halul-begu, da je sin kapetana bagdatskoga, a u magjarskom kair-

Digitized by Google

skoga. U VII. 77. i kasnije spominje se Abaza Sanzak; u magjarskom na istih mjestih: Szanzák Benavir. U X. 54. i u inih kiticah govor je o Batu Petru, koji se u hrvatskom uviek zove Bat a u magjarskom uviek Bot; samo ga u V. 61. pjesnik hrvatski zove Bata, po svoj prilici da dobije slovku više. U X. 62. jednomu je Badankoviću ime Matija, a u magjarskom Ivan; isto je tako u X. 69. Svilojeviću ime Jule, u magjarskom Antal; i Klisuriću u hrvatskom Ivan, u magjarskom Mikula. Po XIII. 7. žena Deli-Vidova zove se Julijanka, u magjarskom Barbara. U XIII. 96. pripovieda se, da je pod Sigetom poginulo Turaka 40,000 (tisuć dvakrat dvajset), a po magjarskom ih je izvorniku palo 25,000. — Neznam, ima li se u I. 105. smatrati izpravkom ili samovoljnom promjenom poradi stiha, kad se kaže, da se je caru Sulimanu pridružio s vojskom sin kralja Atapalika, u magjarskom se pako čita, da mu se je udružio sám kralj Atapalik; isto je tako morebiti i u VIII. 76. radi versa, da bude slovka manje, napisano šest tisuća derviša, dočim je u magjarskom deset tisuća.

Preradjivajuć pjesmu obzirao se je Petar rek bi na sebe, na svoju individualnost, kad je pridao svojih kitica, osobito takovih, koje sadržavaju nauk moralan; kad je gdjekoje kitice izpustio, gdjekoje opet opisom raširio, od jedne gradeć dvie, od dvie tri ili četiri.

Pridao je svojih kitica u cieloj pjesmi svega 84. Morda će koga zanimati, da znade, koje su kitice upravo Petrove. Evo jih u I. su pjevanju 5. 26. 48. 59. i 75—79.; u II. 88.; u III. 7—11. 37. 52. 91. 92. i 94.; u IV. 4. 17. 30. 31. i 60.; u V. 1—6. 10. 11. 44. 67. 73. 78. 86. 93. i 101.; u VI. 1. 2. 11. 16. 28. 73—75. i 82.; u VII. 12. i 108.; u VIII. 6. 13. 19. 33. 49. 83. i 104.; u IX. 7. 37. 38. 54. 64. 81. 82. 95. 96. 106. i 127.; u X. 3. 4. 43. 44. 61. 77. 115. i 116.; u XI. 19. 22. i 45.; u XIV. 93.; napokon u XV. 32. 98—105. 113. i 115—117. — Buduć da se može po izvornih kiticah najbolje suditi, kakov nam je Petar pjesnik, a staro je izdanje njegove Zrinijade veoma težko dobiti, niti je prilika, da će se skorim ciela pjesma iznovice preštampati: poredat ću ovamo one Petrove kitice, kojih je više ujedno a sve tvore njeku cielost.

U pjevanju I. opisav Delimanovu ljubav prama Kumili, kćeri Sulimanovoj, pridaje ovo razmatranje u kiticah 75—79.:

75.

Oh Bože! ča ženski * sam obličaj može,
Koji cvit junački * tako vred premože,
Nî sin človičanski * tako tvrde kože,
Koga, kad će, taki * ovi spol ne zmože.

76.

Ima neč u svojoj * divojka naravi,
Ča z naturom u njoj * višnji Bog postavi,
Jer čim je mlahavoj * već moći i glavi,
Z tim je vse u većoj * človičkoj ljubavi.

77.

Samima očima * kad će da govori,
Kako z strilom ž njima * srdašce umori,

Digitized by Google

Od tud nestanoma, * tužni čovik gori,
Bolje bi veoma * da ga smrt umori.

78.

Sam on ki j' s prvine * zlu ljubav otiral,
Sagda j' od kupine * žitka cvit zastiral,
Da ki j' tad medvene * tila slasti zbiral,
Nezbavi se brane * dok bude umiral.

79.

Da b' Deliman ludi * prvić ljubav pustil,
Bil bi meju ljudi * vridniji glas zhustil,
Al buduć da jˆ ćndi * zloj uzdu prepustil,
Triba j' da se trudi * trudom v ki se j' spustil.

U pjevanju III. pripovjediv naš pjesnik, kako je budimski vezir Arslan izgubio vezirstvo i život, što je četovao bez careve dozvolje, ovako razmatra u kiticah 7—11. zle pošljedice oholosti i lakomosti:

7.

Nut na što te dična * srića bé dvignula,
Do zraka sunčena * ka te j' porinula,
Kako j' brzo mučna * z tobom preminula,
Bolje b' prî čemerna * sama izginula.

8.

Ah! kako je bolje * manje uživati.
Ladanja do volje * priprosta držati,
Nego se kot ulje * zvrh vode znašati,
Pak potle v nevolje * gluboko opasti.

9.

Bolje bi nigdare * ništar ne imeti,
Nego kadgodare * sam svoje želeti,
Častneje bi stare * vrimena ne projti,
Neg da te prevare * ke imaju dojti.

10.

Negda si bil v dike * i u vsih ljubavi,
A sad si velike * vnogih tug v dubravi,
Prvo kako mliko * pun slasti i slavi,
Sada voda rike * ka se z morom spravi.

11.

Veće ti ni dara * nitkore ne nosi,
Nitko ne dohaja * nit milošće prosi,
Ravno tako zgara * roža v slanoj rosi,
Kot tvoja čast stara * da se ne zna tko si.

Petomu je pjevanju Petar metnuo ovaj uvod:

1.

Nijedno nî vrime * kasno na kaštigu,
Ni v letu ni v zime * vrućini ni v snigu,
Gusto grihov brime * nosi sobom brigu,
Ku pod zalih ime * i dobri dosigu.

2.

Rado zna zlo priti * kad človik ne čeka,
I Bog prija preti * neg žitak podseka,

Digitized by Google

Ki je dal živiti * malo vrime veka,
Htil je posuditi * pokoru cić leka.

3.

Vsakomu j' človeku * žitak dan po broju,
V kem služi za diku * ka j' večnem pokoju,
Zato j' i junaku * dopušćeno v boju,
Da kuša na znaku * slavnu sriću svoju.

4.

Lipo se j' skrbiti * za mirno življenje,
Spametno spetiti * nad naglo činjenje,
Svetom prohoditi * lipo j' upućenje,
Al slavno umriti * najlipše j' spećenje.

5.

Ovo Zrinski bane * na svitu se trudi,
Nigdir nepristane * trseć svoje udi,
I još često zdahne * da mu Bog posudi,
Čim na njega mahne * da potle ne sudi.

6.

Jer znaše kad hoće * Bog koga ljubiti,
Toga misli veće * trudom pohoditi,
Na svetu mu neće * vele ugoditi,
Da kuša nesriće * po kih mu j' v raj priti.

U pjevanju VI. poprati naš pjesnik ovom molitvom Nikolu Zrinskoga, kad je iz grada sa jedanaest sto junaka navalio na deset puta veću vojsku Osman-pašinu:

73.

Bože vsemoguci * ki s' ričom zgovoril,
Vas ov svit cvatući * za človika stvoril,
U dobru živući * Turkom ga otvoril,
Da b' je potle mrući * od sebe oduril.

74.

Nî jim još zadosti * široko ladanje,
Mest, gradov, tvrdosti * najlipše imanje,
Neg gljede z objesti * i na naše stanje,
Bože ne prepusti * da svrše ufanje.

75.

Ovo kako vuci * gredu na koljenje,
Noseći u ruci * vernih duš trpljenje,
Puške, meči, luci * nad tvojih svršenje,
Sada ih potuci * za drugo kršćenje.

Sav epos dokanča Petar ovimi kiticami:

115.

Po takovoj diki * prolitja krvnoga,
Pusti žitak Zrinski * srid druma slavnoga,
Stup, šćit, ban hrvacki * grada Sigeckoga
Glavar, i strah turski * prvi vika svoga.

116.

Ovdi već pisati * i pero dospiva,
Gdi oko zvirati * suzami prispiva,
Zrinskoga plakati * srce prisiljiva,
Milo spominati * i mrtva i živa.

Digitized by Google

117.

Vetar tira oblak * vode dvižu slapi,
Droban otca momak * u materi vapi,
Bula kida pletak * z vlasi lišca drapi,
Tak Tatar, tak Turak * Kaur i Harapi.

118.

(ova je kitica u magjarskom, ali drugčije.)

Ti Bože u svemu * popivkinju ovu
Primi po krvnomu * ku popisah slovu,
Na boju, na domu * vode, kopnu, stovu,
Diku, čast virnomu * i staru i novu,
Prodilji Zrinskomu * i rodu njegovu.

Moleći Boga, da jim rod uzdrži, završiše oba brata pjesmu. Nu promislu se Božjemu svidje druga: može se reći, da se upravo njimi dokanča rod Zrinskih. Jer i sami skorim poginuše smrću silovitom, i njihovi sinovi, Adam Nikolin i Ivan Petrov, umroše mladovjeki, bez potomstva: Adam od topa kod Slankamena a Ivan u tamnici Rattenberžkoj u Tirolu († 1703.). — Kitice, koje je Petar pridodao, nisu nuždne za laglje razumievanje ciele pjesme; mogao bi ih pače izpustiti, nepomutiv joj smisla nimalo. Te su kitice većinom izljev srca bogoljubna, srca, koje je kušalo i uvidjelo taštinu svih stvari svjetovnih. Jedino bi se moglo kazati o 37. i 38. kitici u IX. pjevanju, da smisao ponješto razjašnjuju. O gdjekojih se pridodanih kiticah pače mora kazati, da su upravo suvišne; tako se kiticom 59. u I. pjevanju bez nužde prekida besjeda Sulimanova. Isto su tako suvišno pridane kitice 78. i 93. u V. pjevanju.

Ako je već izvornimi kiticami Petrovimi naša Zrinijada narasla veća od magjarske, još se je više povećala parafrasami. Petar je naime vrlo često od jedne kitice Nikoline sagradio dvie, opisav obširnije misao izvornih stihova. Za primjer tomu uzmimo pjevanje IX. Ondje su kitice 16. i 17., 19. i 20., 28. i 29., 44. i 45., 52. i 53., 60. i 61., 62. i 63., 67. i 68., 86. i 87., 91. i 92. načinjene od jedne kitice magjarske, a kitice 10—12., 23—25., 46—48., 72—74., 100—103., 109—112. od dvie magjarske. Većinom se timi parafrasami smisao hrvatske pjesme ne luči od magjarske, nego se sa više rieči isto kaže. Samo kadkada bude u hrvatskom misao ljepše izrečena, kao n. p. kiticami 117. i 118. u pjevanju III. Tako se i kiticami 104. i 105. življe opisuje u hrvatskom nego li u magjarskom vrlina Deli-Vidova. Kad je naš Petar na mnogo mjesta parafrasovao magjarski tekst, svatko će pomisliti, da se barem na tih mjestih lakše razumije tekst hrvatski nego li magjarski. Pa opet imade parafrasovanih kitica, kojim ćeš smisao moći pogoditi, istom kad ih sravniš s izvornikom. Što se n. p. u VI. u tri kitice (70. 71. i 72.) pripovieda, u magjarskom se u dvie mnogo razgovietnije kaže, kako je naime Zrinski iz Sigeta poslao četu uhodit, a ova se brzo namjerila na Turčina, koji jim je izpripovjedio, što su hotjeli znati. Ovdje su kod parafrasovanih versova, kao i drugdje, uzrok nejasnoći i nesmislu srokovi u sredini, kojim se u obće prinose prevelike žrtve. — Pridodanimi kiticami i parafrasami na-

Digitized by Google

rasla je naša Zrinijada znatno spram magjarske. Tako ima n. p. VI. pjevanje u hrvatskoj 138. kitica a u magjarskoj 115. Još bi bila većma narasla, da nije Petar njekoliko kitica izvornih izpustio, i gdješto dvie stegnuo u jednu

Izpustio je iz originala u svem 34 kitice. Zašto je to učinio, tomu se nemogu domisliti; jer premda se tim smisao većinom ništa nemuti, ali kad je sám pridao mnogo strofa i k tomu mnogo jih parafrasovao, nerazjasniv pjesme nimalo, mogao je još i one kitice prevesti ili preraditi. Pače je izpustio kadkada strofu, koja bi liepo razbistrila smisao; u pjevanju VI. za kiticom 103. izpuštena je kitica, iz koje doznajemo, da se je Harapin Hamvivan Deli-Vidu bio opro, pa istom onda pobjegao, kad mu se je slomila sulica; u pjevanju X. za strofom 58. izpuštene su pometnjom prevodiočevom ili pogreškom štamparskom tri kitice, bez kojih se strofa 59. ne može razumjeti; tek iz magjarskoga teksta znademo, da je Badanković pograbio Embrulaha sina Nezir-Čelebijeva, ter metnuv ga pod pazuhe, hotio š njim pobjeći, kad eto Delimana. U pjevanju XIV. za kiticom 4. izpustio je naš pjesnik 8 strofa, jamačno od čednosti, jer se tudjer hvali njegova hrabrost i vrlina, pa rodoljubje Vešelénijevo i Boćanijevo. U pet prvih kitica kaže magjarski pjesnik, kako mu je brat Petar strah i trepet Bosni i Hercegovini, i kolika je junačtva počinio proti Turkom; ali za njim da plazi veliko pseto, kojemu se iz ustiju pjeni biesna zavist. Nu brate, veli pjesnik, ne boj se ništa, jer nebo vidi, da je sjena junačtvu zavist. Zavist je nam Zrinskim baština, i bit će nam, dok nam bude koljena. A ne samo Turci da nas grizu, nego i drugi, koji nas glodju kao rdja gvoždje. Neka jih, izkrhat će si zube! U šestoj od izpuštenih kitica zove Vesclénija stupom domovine, koji videć ju kako propada, veliku nosi skrb u glavi. U sedmoj veli o Boćaniju, da ramenom podupire državu, kako se ne bi srušila. Iz navedenih 8 strofa možemo nagadjati, da su već onda, kad je Nikola pisao Zrinijadu, dakle prije g. 1651., mnogi velikaši ugarski i hrvatski bili nezadovoljni s njemačkom vladom, ter se stali rotiti proti njoj; znademo, kako su uprav dvadeset godina nakon izdane Zrinijade magjarske urotnici, medju njimi naš Petar i pomenuti Vešeléni, nesretno dokončali život.

Vidjevši, koje je kitice Petar izpustio, možemo se još obazreti i na one strofe, koje su stegnute, načinjene od dvie magjarske. Tih ima vrlo malo. U desetom je pjevanju kitica 11., u četrnaestom pako 23. i 34. satvorena od dvie izvorne.

Iz toga, što smo do sada kazali o kiticah pridodanih i izpuštenih, o parafrasovanih i stegnutih, razabiremo, da je Petar samo s početka i u sredini povećavao pjesmu bratovljevu, a prama svršetku ju pače skraćivao. Tako ne ima u pjevanju XII. i XIII. nijedna pridana izvorna strofa, a u pjevanju je XIV. samo jedna. U pjevanju XIII. i XV. ne ima nijedna parafrasa, u XII. samo jedna, u XIV. samo dvie. Usuprot ima prama svršetku sve više izpuštenih kitica; n. p. u pjevanju XII. izpušteno jih je 7, u XIV. spogriešavamo 11 strofa. — I u tom se je Petar pokazao pravim Hrvatom: s početka mnogo

Digitized by Google

dobre volje i marljivosti, al u brzo malakše srce. Ili zar nevidimo gotovo u svakom našem radu na početku više napora nego li na svršetku?

Sravnivši na taj način našu Zrinijadu s magjarskom, hoćemo još nekoliko kitica u hrvatskom tekstu da iztumačimo iz magjarskoga. Ima naime dosta strofa, koje su u hrvatskom veomn nerazumljive, pa se samo uz izvornik mogu razumjeti. Ovoj su nerazumljivosti uzrok srokovi, zbog kojih nije naš pjesnik kadkada mnogo mario za smisao. Pače ima kitica u našoj pjesmi, kojih nećeš moći niti iz originala protumačiti. — U I. 30. težko se razumije, tko je stari Selim, u čiji se je obraz paklena furija Alekto preobrazila; iz magjarskoga se pako odmah razabire, dā je to Selim, pokojni otac Sulimanov. U I. 37. nagovara furija, pretvoriv se Selimom, cara Sulimana, da neide proti Izmaelu, kojega Selim nije mogao savladati, niti proti Tammi, koji je već jedanput potukao vojsku Sulimanovu, nego (u kit. 38.) neka s vojskom krene na Ugre, koje smo već više puta predobili itd. Ovakov je smisao u izvorniku, a u hrvatskom nikakov ili upravo protivan; jer se tudjer kaže, da je od uma Sulimanova padala vojska Tammina, pa opet veli u kitici 58. Suliman, kad Ugre potuče, da će onda lako i Tammu pobiediti. Što znači u III. 24.: A z taborom nogu spet mi ne zkažuje, već sam gore rekao, naime: moj tabor ne će mjesta promieniti. U IV. 57. kudgodar prohaja, razumievaj: paša, kojega je Zrinski pustio slobodna. U V. 56. začudih se čitajuć, da Sečedi Matej vodi sto Poljaka; u magjarskom stoji: sto krepkih momaka (száz erős legény). Je li tu naš pjesnik pomeo legény sa lengyel = Poljak, ili je ini razlog promjeni? U VI. kako treba kitice 70. 71. i 72. razumjeti, rekao sam već gore. U pjevanju IX. strofa 76. ima po magjarskom ovaj smisao: Ne daleko od okola straže tri tisuće Tatara, i ondje je glavom Idriz Zagatar, koji obilazi naokolo, da kaur straga ne nanese štete. Što će reći u X. 42. veras treći: Jur Demirhan kako i povodnja biše, težko će tko razumjeti, a u magjarskom se liepo kaže: Demirhan je srdit kao povodnja od kopnećega sniega narasla. Kako je samovoljno postupao kadkada naš pjesnik, svjedoči nam kitica 91. u XI. pjevanju, koja u magjarskom ovako glasi: Jamer velikim udarcem odsieče glavu Šaru, koji jaučuć pušta dušu u prah; Kenan posječe Palikuću, al Ivan ubije Mehmeta, Ejvaza, Bahtjara, Pirkuča, Begdeza. Ma i bila ova sva imena izmišljena, ipak ih ne bi bio smio naš pjesnik tako samovoljno premetnuti. U magjarskom je očevidno ovaj smisao: Turčin Jamer ubije kršćanina Šara, turčin Kenan kršćanina Palikuću, ali kršćanin Ivan posječe turke Mehmeta, Ejvaza itd.; u hrvatskom se pako veli, da je turčin Jamer ubio kršćane Šarfora (u magj. Šar) i Palikuću, k tomu turke Mehmeta, Ejvaza itd. U XIII. 92. veras: V kih te zubi znamo zvarhu nas brusiti, u magjarskom glasi: Jer su si zmajevi (turci) nabrusili na nas zube. Napokon u XV. 36. prva dva versa znače, gledeć na tekst magjarski: Oružje je nosio voz nebeski (göncöl-szekere, kolije), koji je olahkotio teret preslavnomu ovomu šeregu.

Kadšto je naš pjesnik jedino zbog stiha ili sroka sagriešio proti slovnici ili što izpustio, pa tim dakako smisao vrlo otegotio. U I. 73. u versu:

Digitized by Google

Jer v ljubav Rustane Kumila odajde, stoji Rustan*e* mjesto Rastan*a* ili pravije Rustan*ovu*, samo da bude srok sa: svane; a imalo bi biti: Jer u ljubav Rustanovu Kumila odajde, t. j. Kumila bude žena Rustanova. Tako su u VIII. 40. i 41. pometani nominativi za accusative radi sroka, n. p. pogublja silni šeregi carovi mjesto: silne šerege carove. I u I. 102. stoji: Uldair, Lehella, Turančen ostali, mjesto: Uldaira, Lehella, Turančena ostali, samo da prištedi dvie slovke. U VII. 85. izpustio je naš pjesnik zbog stiha Pavla Jozu, za kojega junaka doznajemo samo iz magjarskoga teksta, odkuda takodjer znamo, da je Peneziću bilo ime Abraham. U X. 30. radi sroka je Hajdić mjesto Hajdu. U X. 59. Badanković se zove Badnjević jamačno zato, da se prištedi slovka.

Imade u našoj Zrinijadi rieči manje poznatih, za koje sam mislio, da ću jih moći iz magjarskoga teksta protumačiti; nu kad se nije naš pjesnik, preradjivajuć prvi svoj prievod, mnogo obzirao na original, nije čudo, što su mi gdjekoje rieči i nakon sravnjivanja s magjarskim ostale nejasne. N. p. u I. 82. „kako v i d o v i n s k i dar (= da) mu konj letiše.“ Takove su rieči: nastorljiv (I. 65.), pruz (II. 32.), gumine (II. 41.), klop (III. 115.), nesmira (IV. 66.), bzikaljka (V. 76.), tamašan (VI. 5.), šegarija (VIII. 95.) stulica (IX. 85.), rasedati se (IX. 107.), tinja (IX. 123), rapoći (X. 51.), tiniti (X. 52.) neraše? (X. 71.), zuoi? (X. 82.), bliti (XI. 4.), hlinuti (XI. 63.), siun? (XI. 94.), strup (XII. 9.), bišć (XII. 75.), morske siče (XIII. 28.), vistoviti (XIII. 94.), nastoriti (XIV. 65.), valja, talja (XIV. 72.), stov (XIV. 118.). Nu gdjekoje je rieči moći ipak protumačiti iz magjarskoga; n. p. ston (I. 101.) znači krš, stiena; jagma (II. 27.) = jurиš; rasprav (II. 34.) = širok; hoštada (III. 17.), iz magjarskoga hóstád a ovo iz njemačkoga vorstadt, znači prigradje; kobus (III. 35.) = lira; putonog (XII. 19.) = konj. [1])

Buduć naša Zrinijada prievod magjarske, ne ćemo se čuditi, na umu imajući kad je taj prievod načinjen, ako naidemo na gdjekoju magjarsku rieč; nego ima tih rieči dosta malo, a mogao jih je prevodilac posve lako zamieniti drugimi. Spomenut ću samo: hadnagy=poručnik, kapetan; patantija (magj. pattantyn)=top; ine kao: harcovati, orsag itd. bit će poznate čitaocem. — Našao sam u našoj Zrinijadi čak njemačke tri rieči: bilikom (VII. 24.), erbinstvo (VII. 50.) i merkati (IX. 118.). Kad se rieč bilikom nalazi u knjizi hrvatskoj prije dvie stotine godina štampanoj, možemo reći, da se bilikom dandanas pije zbilja „po staroj hrvatskoj navadi“; nu već nam samo njemačko porieklo te rieči kazuje, da je navada piti bilikom u postanku svojim njemačka; pa to možemo tim smjelije tvrditi, što znamo. da bilikom ne ima nijedna ina grana slavjanska nego hrvatska, i da su Niemci prošlih viekova bili u pilu zbilja majstori, imajući bilikome, zdravice itd. Eto vam dva primjera. Mladi grof Ernesto Mansfeld bijaše u 16. vieku razglašen pijanac, jer da izpije svaki tjedan petdeset vjedara vina. Majka njegova, braneć ga u listu, koji se je sačuvao do donas, kaže, da je strogo i nepristrano

[1]) Gledaj o tih riečih, kao i o svem jezičnom, sliedeći članak. V. J.

Digitized by Google

iztraživala, je li ono glasanje istinito; ele se na posljedku osvjedočila, da je sve ono, što sviet govori o pijanstvu njezina sinčića, priesna laž i crna kleveta, jer da grofić nepopije više na tjedan, kad je sám, nego samo tri vjedra! Palatinski pako grof Joan Kazimir pripoviedajuć o posjetu svojem kod Georgija Friderika, markgrofa Brandenburžkoga, veli, da je morao izpiti velik bilikom (grossen Villkom), a društvu da je bilo najveće veselje, što su domaćina dva puta u jedan dan spravili pod stol. Dakle su nam i u tom Niemci bili učitelji!

Ako se bude kada naša Zrinijada preštampavala, imat će se obzir uzeti na magjarski tekst; jer u prvom izdanju imade još pogrešaka štamparskih, koje mute smisao, a niesu straga izpravljene. Tako se jamačno u I. 99. versu drugom mjesto: Vlovi Bajazeta sina veliki Chan, ima čitati: Vlovi Bajazeta živa (u magj. elevenen meg fogá Bajazitet). U I. 103. mjesto Haecinie čitaj Hercinie; u III. 68. mjesto Rustan čitaj Risman; u VII. 60. mjesto sin carov Rustan čitaj: zet carov Rustan; jer znamo iz same pjesme, da se je Rustan oženio kćerju carevom, pa i u magjarskom ima: császár veje (zet carev). Gdjekoja bi se rieč morda radi čudne orthografije u prvom izdanju krivo preštampala, ako se nebi gledalo na značenje u izvorniku. Tako se nisam u VII. 91. nikako mogao dosjetiti, kako da čitam rieč: V periui, dok nisam vidio u magjarskom, da je ondje za tu rieč: tollas=perjat, po čem sam lako razabrao, da se ono ima čitati: V perju j'.

Ne budući svrha ovoj razpravi ocieniti hrvatsku Zrinijadu samu o sebi, nego ju tek sravniti s magjarskom, nije mi iztraživati vriednost njenu nutarnju i spoljašnju, pa na posljedcih iztraživanja osnovan sud izreći. Nu tko Obsidu Sigecku ma i površno pročita, i k tomu uzme na um, što smo ovdje kazali o njoj, kako je prevedena i preradjena po izvorniku magjarskom, pristat će uza me, kad reknem, da je Zrinijada Petra Zrinskoga dosta loše djelo i glede nutarnjega sastava i glede spoljašnjega oblika. Čuli smo, kako Magjari sude o svojoj Zrinijadi; priznajem, da je naša Zrinijada nješto lošija od njihove; ali da je naša i dobro preradjena ili samo dobro prevedena, opet jê ne bismo mogli uvrstiti medju bolje naše pjesme. Što Magjari onako visoko ciene Zrinijadu svoju, bit će razlog, da šutim o drugih, i samo ime Zrinskovo: oni se i tudjim razplamćuju, a mi Hrvati slabo i svojim.

Digitized by Google

Adrianskoga mora Sirena

iliti

Obsida Sigetska.

Hrvatski epos XVII. vieka,

priobćio ga i ocienio

V. Jagić.

U v o d.

U predjašnjoj razpravi iztumačio nam je g. dr. Iveković razmjerje Zrinijade hrvatske od grofa Petra Zrinskoga prema Zrinijadi magjarskoj od grofa Nikole Zrinskoga. On dokaza svjedočanstvom iz samih rieči Petrovih, a još većma sravnjivanjem jednoga i drugoga eposa, da je djelo hrvatsko zbilja prevedeno sa magjarskoga jezika, samo što je prema potrebam čitatelja hrvatskih u mnogom izmienjeno i preinačeno; uz to je čas nešto izostavljeno, čas nešto dodano. Uzevši na okup sve razlikosti, koje su ondje pomnjivo izkazane, može se punim pravom reći, da uz Zrinijadu magjarsku imade zbilja ne samo po jeziku već s neke ruke i po stvari takodjer Zrinijada hrvatska.

Pjesnici magjarske i hrvatske Zrinijade rodjena su braća; a ipak nijesu više u tom složni, da istomu narodu služe, da se jednako ponose slavom hrvatskog imena i one zemlje, koja ih je rodila. Nikola bijaše mišljenjem i osjećanjem više Magjar nego li Hrvat; zato i pjeva pjesmu magjarsku [1]): Petar opominje se jošter živo hrvatskoga poriekla; zato mu je na srcu takodjer slava naroda hrvatskoga, a na ustima pjesma hrvatska.

---

[1]) I Nikola se opominje doduše, da potječe iz hrvatskoga roda, ali mu je slava hrv. jezika i književnosti ostala po svoj prilici nepoznata; a kako se o sjaju ugarskoga dvora sunčao, bješe mu takodjer magjarski jezik bliži srcu, nego li djedovski hrvatski. U nekom latinskom pismu od g. 1658., upravljenom na Ivana Ručića, natuca nešto o tom, kao da mu se po Hrvatskoj koješta prigovara; ondje dolazi ova znamenita izrjeka: Ego mihi conscius aliter sum; etenim non degenerem me Croatam et quidem Zrinium esse escio. Čini se, da se smisao ove izrjeke proteže ili na junačtvo ili na vjeru, jer je sprieda rekao: Togatorum illorum censorum judicium facile fero.. Ovo je isto pismo još po tome znamenito, što je on upleo medju latinski tekst ove hrvatske rieči: ar guszto krat Goszpodin Bogh da nam sze

Digitized by Google

Po tom ima epos Petrov nešto drugačiju i veću vriednost, nego li kao puki prievod sa magjarštine: njegova je pjesma smjera hrvatskoga, namienjena narodu hrvatskomu, da sačuva u narodnoj pameti uspomenu na neumrloga bana hrvatskoga i junaka sigetskoga. To nam kaže sam pjesnik u predgovoru, koji rieč po rieč ovako glasi:

„Plemenito i dobro rojenim, svake hvale i časti dostojnim, virnim i vridnim junakom, vse horvacke i primorske krajine hrabrenim vitezovom: pozdravljenje.

„Nisam hotil uzmanjkati, dila vojničkoga bana nigdašnjega Zrinskoga Miklouša iz ugrskoga na hrvacki naš jezik stumačiti, starijih mojih u svakom kripostnom činu pute naslidujući; ne štimajući zato, da bi se tim takmac momu bratu Zrinskomu Mikloušu, takajše banu hrvackomu, učinil, koj skoznovitim trudom i marljivom pomnjom iz vnogih kronik, tuliko vugrskih, diačkih, kuliko i latinskih, izibranom svojom pametjom, na vugrski jezik istu historiju vnogimi odičenu peldami i nauki spravil je i popisal. Pače niti se trsim š njim skupa poredice cilj pisnikov izgoditi, nego za njim vpućujem i ravnam delo moje, kô ako prem je malo, ali velikoga i slavnoga spomenutja budući, naklanjam Vam, hrabreni vitezovi, domoslavni Hrvacke i Primorske krajine branitelji i čuvari. A to iz trih zrokov. Prvi: da svit vidi, kakove sini i viteze ov naš orsag zdrži, rédi i poštuje, premda od vnogih zapušćeni i skoro za nemar vrženi jesmo. Drugi: da se mi u slavna ova dila kako u zrcalo nagljedajući poznati moremo, kim i kakovim načinom nastojat imamo, polak doma našega i polak vernosti Gospodina žitak naš, krv našu, nešparati izlijati. Treti zato: da se sa mnom diše i raduju ostanki onih, kojim pridji z banom Zrinskim Mikloušem hrabreno, čestito i vridno večnu krunu u nebesih zadobiše, svagda na najveće precinivši istinsku rič onu: Dulce pro patria mori. Zato Vas prosim vitezovi, vsih zajedno prijaznostjom objimljući, da ovo moje popisanje za dobro primete, uzdržite i naslidujete; ter ako bi se koja u njemu riči ili versa falinga nahodila, ne slova nego činjenja, ne verse nego moje hotenje i ljubljeno spoznanje procinite: pisah jer ova, ne kako dijak, nego kako krajinski Vaš tovariš, koj jur po veće puti srićno, pošteno i stalno po krajini s vami skupa prohodil sam, vnogu ljubav pokrajinsku meni od Vas iskazanu obćutivši i spoznavši. Koje radi ni samo ovo pismo, rižme ili verse, Vama prikažujem, nego i krv, tilo i žitak moj, suprot vere kršćanske neprijatelju istočnomu od sada u napridak obećujem, želeći Vas tulikimi srićami od Boga okinčenih, kulikimi nebo zvizdami, more ribami, z listi gore i lugi jesu odičeni.“

Ovaj se predgovor čita pred hrvatskom pjesmom mjesto onoga, koji Nikola napisa pred Zrinijadu magjarsku. Magjarskoga predgovora nehtjede

turszke szramote nagledati. Odavle se vidi, da je Nikola doduše i hrvatski govorio, ali tek u privatnih prilikah, onako na primjer kao što još dan današnji mnoga hrvatska gospoda samo sa slugami u kući ili pak od nevolje hrvatski govore! Gore pomenuto latinsko pismo štampano je u: Győri Történelmi és Régészeti füzetek. II., 3. str. 194.

*

Digitized by Google

Petar prevesti; a to pravo i učini, jer je ovaj hrvatski za nas puno vrjedniji, nego li onaj magjarski; pače tko bi ih sravnio, lako će i to naći, da je Petar mnogo ljepše izrekao svoju namjeru, koja mu bješe pred očima prevodeći djelo bratovo sa magjarštine, nego li je ono, što Nikola kaže u svojem predgovoru. Petar je kao pjesnik posve iskren i skroman, neće da se s bratom takmi o prvenstvo slave pjesničke — u predgovoru Nikolinu ima neka bahatost, koja nam nemože biti nikako po ćudi —; ali zato ima u predgovoru Petrovu, čega u Nikole nećeš naći, najme tendencija narodna. Komu li neće ugoditi ona tri ondje spomenuta razloga Petrova, kadno veli: nijesmo niti mi Hrvati posljednji, i u nas ima slavnih sinova, ma baš tudjinstvo za Hrvate slabo marilo (Petrova žalba smjera prije svega na Niemce); za tim gdje želi, da se i potomci ugledaju u junačtvo neumrloga Nikole sigetskoga (da Petar u 19. stoljeću živi, nebi od svoga naroda tražio samo junačtva na ratištu, već i junačtva na polju znanja i umjenja!); napokon gdje hoće da ovom pjesmom utješi one, kojih su djedovi slavno poginuli uz bana Nikolu kod Sigeta — pa ovu je utjehu upravo i samomu sebi namienio. Da, ako je slava junaka sigetskoga uviek živjela u uspomeni svieh naroda, koji se umiju uznieti do štovanja velikih uzora krjeposti ljudske, a ono treba nada sve, da živi i da se štuje u nas, koji smo jamačno više nego li mnogi drugi narodi, utjehe i pouzdanja potrebni: tražimo to u spomenu slavnih dogodjaja naše prošlosti, kako nas svjetuje u svojem predgovoru [1]) Petar Zrinski!

Rekoh, da smo vlastni epos hrvatski za nešto veće smatrati, nego li za

---

[1]) Ne samo u predgovoru, već po čitavoj pjesmi spominje Petar Zrinski s ponosom pradjeda svoga kao bana hrvatskoga, a njegove vitezove kao na glasu junake hrvatske. Osim običnih mjesta, kano: 2, 61; 3, 77; 6, 78, 84; 7, 10, 74; 8, 92; 12, 70; 15, 59, 106, 115, izriekom vriedni su da se napomenu ovi dokazi:

„Dobri Zrinski bane, obrambo hrvatska"
Deli Vid plače, a zašto? (9, 111)
jer vidim (kaže) da j' opast hrvatskomu domu.
(9, 112)

Na drugom se mjestu veli, da će slava Radivoja i Juranića dotle trajati:

Dokle se v zemaljskoj vojski ljudi črede,
Sprot veri kršćanskoj i pogani rede;
Hrvatska sprot Turskoj dokle sablja grede
(9, 103).

Radovan odvraća udarac sablje turačke uz ovaj ponositi uzklik:

Ja sam pak Hrvatom, nî mi tajno ime
(10, 28).

I sam ban pozdravlja svoje vitezove ovako:

Vitezi kršćanski, kruno človičanska,
Glavari viteški, obrambo hrvatska
(4, 35); a

kad su jednom skupljeni u bana na gostbi:

Davori zibrani, hrvatski djačihu
(4, 43) i t. d.

Digitized by Google

cigli prievod s magjarskoga jezika. Sva je prilika, da je Petar u tom poslu zbilja onako postupao, kako se pripovieda u predjašnjoj razpravi; po onom dakle ovo njegovo djelo niti nije upravo samo prievod, već parafraza prevoda iliti imitacija izvornika, koja na mnogo mjesta i svojim putem ide. Ali dakako hrvatska Zrinijada nije onoliko izvorna prema magjarskoj, koliko n. p. Eneida prema epopejam homerskim, koliko oslobodjeni Jerusolim prema Eneidi, i koliko Gundulićev Osman prema Tassovu Jerusolimu: što se god ima pohvaliti ili pokuditi u hrvatskoj Zrinijadi sa strane pjesničke, sa vriednosti nutrnje, to neide našemu pjesniku ni u pokor ni u pohvalu, već je svojina izvornika magjarskoga. Ako što o tom rečem, učinit ću kritici magjarskoj za volju, da se vidi, u koliko možemo pristati uz njihov sud. Nego pjesnik se može i po prievodu suditi: a u tom spada grof Petar Zrinski pred naše sudište.

I. Sadržaj.

Hrvatska se Zrinijada dieli u 15. pjevanja ili kako ih sam Petar nazva, u 15. „dielova“. Uvod u „hištoriju“ ima 6. kitica, a njegov početak jako nas sjeća na ona uvodna 4. stiha nevirgilijeva; samo što se ovdje pjesnik poziva na svoje ljubavne, a Virgilij na svoje seljanske pjesme. Sravni

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
carmen, et egressus silvis vicina coegi
ut quamvis avido parerent arva colono,
gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis
Arma virumque cano... sa početkom Zrinijade:

Ovo ja ki prvo u mojoj mladosti
Nastojah marljivo v ljubave kriposti,
Suprot stah batrivo vsakoj okornosti,
Sad ću spivat pravo Marča batrivosti.

Mjesto kojegod muze iliti vile zove se u pomoć djevica bogorodica, [1]) da pjesnik uzvriedi pjevati o junaku, koji slavno proli krv svoju za vjeru Isusovu, te se invokacija završuje ovom kiticom:

Daj ime ki i sad njegovo nosimo,
Z istoka na zapad skoro pronosimo,
Poganski srd i jad slavno obnosimo,
Sluge tvoga nikad glasa ne vgasimo.

---

[1]) Zazivanje bogorodice sjeća na invokaciju Tassovu. Sravni:

Muza ka venčena nisi lovorikom
Nit kitja zelena nikakovom dikom,
Nego si krunjena slavnih dobrot žitkom
Zvrh zraka sunčena svitlostjom velikom

sa ovimi stihovi Tassovimi:

O Musa, tu, che di caduchi allori
Non circondi la fronte in Elicona,
Ma su nel cielo infra i beati cori
Hai di stelle immortali aurea corona.

Digitized by Google

Diel prvi. Bog pogleda s neba te vidje, kako se izopačiše Ugri: medju njimi neima više sloge ni poslušnosti, niti štovanja božjega, oni ugreznuše u težke griehe i bezakonja. Ljutit doziva preda se arandjela Mihaila, te mu se tuži kako su Ugri nezahvalni, što ih je svakim dobrom blagoslovio, udielio im zemlju, koja mliekom i medom teče, te ih obdario svimi darovi tiela i duše. Šalje ga dakle, da sadje u pakao, da najljuću furiju, Alektu, razdrieši i potjera u Carigrad caru turskomu, eda bi ga potakla na rat protiv naroda i zemlje ugarske, koja će strašne jade pretrpjeti, dok se pokaje za griehe (1—23). Bez odmora sletje andjeo u pakao, skide sto lanaca s Alekte te je odpravi da otruje srce Sulejmanovo. Furija [1]) preobrazi se na Sulejmanova otca, starca Selima, prikaza se sinu u snu, kori ga s njegove lienosti i neodvažnosti, zašto neće da upotrebi neslogu kršćansku na svoju korist. (24—46).

Sulejman prenuv se iza sna, skupi oko sebe vezire na divan, pripovjedi im svoj čudni sanak, podkriepi ga glasom, koji mu je stigao iz Budima od Arslan-bega, gdje se živahno opisuju jadi i kukavština kršćanska te se predlaže rat protiv kršćana (47—66). Za tim sliedi opis vojske, kako se na poziv Sulejmanov zgrnula iza svieh krajeva njegova carstva. Prvi su Tatari krimski, kojih glava bijaše mladi vitez Deliman (na drugom se mjestu zove takodjer Krim-beg), sin chana prekopitanskoga (70):

Kako poplav hitra, vojska mu j' batriva,
Štimal bi, da z vedra naglu smrt doziva;
Svak s konjem kot z jidra oružan dospiva,
Nit ga vod al vitra sila ne zdrživa.

Taj Deliman bješe nekoč u Galati ugledao krasnu kćer carevu Kumillu [2]): (72—74)

Koje vlasi lipši tako ga svezaše,
Da srce odprivši v nju stavit željaše;
Oči neg uprivši takov pogljed daše,
Da vsom moćom padši, prez nje vmrit htijaše.
K domu se povrne, da pred vojskom pride,
Brže Kumilline da ga oči vide;
Tim toga mu svane, da se vkanjen najde,
Jer v ljubav Rustane Kumilla odajde.
Nepokojan veće, turobne mu oči,
Prestat nigdir neće, pune suze toči;
Srce mu trepeće, v čemeru se moči,
Nego da ne steče, u dne i u noći.

[Za ovimi stihovi sliedi onaj izvorni umetak od hrvatskoga pjesnika, — refeksija o ženskoj ljubavi — koji je sprieda štampan, a neima ga u magjarskom izvorniku (75—80)].

---

[1]) Alekto i njezina slika uzeta je iz Eneide Virgilijeve VII. 324 i slied. Još je bliže našemu prizor Tassov u IX. pjevanju, gdje se Alekto upravo u slici starca prikazuje caru Solimanu.

[2]) Ona kći careva, koja je za Rustema pošla, zvaše se, kako Hammer piše, Mihrmah.

Digitized by Google

Druga je vojska arapska u „pet strašnih šeregov“, sa pet vodja: Amirašen vitez na konju Karabullu, Olinde, Hamvivan sin velikoga kralja sirskoga Menetana, silni Demirhan i brat mu rodjeni Alderan. (81—89)

Treći su Mamaluci, za vezira bi jim dan Kair beg [1]) (90—92). Četvrti Čirkasi s vodjom Aigaš-pašom (93—94). Peti Zagatari, Tatari iz daleke Scitije.

Ovi v takvo misto nisu se ganuli
Ko nisu vse čisto v harač obrnuli,
Ali z puna pusto zavsim ne rinuli
V kim godir su listo jednuč osvanuli.
Jošće proti Turkom kad su vojevali
Malo da ih končom nisu izkončali;
Neg da našim grihom još su je pušćali,
I božjom kaštigom zvrh nas prepušćali. (96—98)

Scite jašu u četiri odjela, a bješe ih dvanaest tisuća. (99—102) Ali i osim njih turska je vojska nebrojena, jer svaki neprijatelj kršćanstva rado pristaje za vojskom Solimanovom; čak iza Inda rieke pridružuje se sin Atapalika kralja silnomu caru turskomu: (106—107)

Joh! kamo oblak ta hoće se spusćati,
Al koju stran svita misli zalijati,
Oh! kako srdita Boga će sproznati,
Komu će strahota ova dodijati!
Kot nebo oblaki vsu zemlju pokrihu,
Šeregi veliki za vsih stran dospihu;
Još z Azije Turki ti se ne brojihu,
Nit Evrope puki, ki tu dovrvihu. (Konac)

Diel drugi. Medjutim skupi Arslan beg, vezir budimski, bez znanja careva vojsku proti gradu Paloti, u kojem zapoviedaše Thury (Turri), te podsjede grad lumbardami. Turry provali iz potaje noćju na turski tabor, razbi Kurt-agu s množinom Turaka, te se sretno vrati u grad. — Arslan, ljutit, što mu je pao Kurt-aga i množina njegovih janičara, ponovi sutra dan juriš, ali mu i opet loša sreća bila: s još većim kvarom bude suzbijen. Pjesnik ga opisuje kao pomamna, pijana turčina:

Skače srdit k zidom, psuje kapitana,
Šišmišom, govedom i tatom izvana;
Ali mu lumbardom bi odpoved dana,
Od Turria k vudom konjskim naravnana.
Da ga janičari skoro ne zgrabiše,
I njega puškari z lumbarde probiše;
Zato norac stari jedva ušal biše:
Takovi se dari pijancu deliše.
Ki će vojsku redit, vsak se čuvaj vina,
Kom se more opit bud dugo pitvina,
Ako si pogubit ne misli imena,
Vojska ku smi vodit, da ni izgubljena.

---

[1]) Chairbeg se spominje kao namjestnik Egipatski ono doba, kada je Sulejman stupio na priestol; imadjaše mamelučkoga sultana udovicu za ženu, a umrie još god. 1523.!

Digitized by Google

Arslan pijan biše od vina maslaka,
Kad škodom spoznaše Turria junaka,
Kurt-agu zgubiše, zaspana divjaka,
Zla kušat moraše i sam vsakojaka.

Jošte punih deset dana podsjedaše Arslan beg s jednakim neuspjehom grad Palotu, dokle napokon uplašen, što je čuo, da se više kršćana gradu primiče, pobježe natrag u Budim. [1]) (1- 30).

Bješe deveti dan mjeseca Ivanšćaka, [2]) kadno je car Soliman krenuo iz Carigrada; on

Jaše veseloga konja harapina,
Ne b' malar lipljega zmalal to j' istina,
Stupa je lahkoga, kot po vodi pina,
Pruza nog frižkoga, ključeć do kolina:
Pukle mu v stavici oble krvne oči,
Po suhoj glavici kička mu se toči,
Već krat mu s plamici z nosa sapa skoči,
Kot Neptunu v rici kad pine protoči.
K zemlji j' prignul glavu, visoka je vrata,
Redku tanku grivu vitar mu zahvata,
Prs' ima razpravu redi elefanta,
Nogu jelenovu, kopito do stanka.
Pokorno pod carom i tiho korače,
Al kad car strimenom malo kreće jače,
Ravno se kot vitrom bistri sokol zmače,
Al kot med dvom rukom viverica skače.
U sedlu veliki sidjaše car ravno,
Na glavi mu tanki tumban staše spravno,
Dvoji ž njega struki svijahu se slavno;
Bled v obraz, čvrst v ruki, brade side davno.
Po plećih mu shaja vsa hazdija zlata,
Iz kaftana halja lipa dugovata,
Visi misir-sablja z pasa do podplata,
Grku j' zneta bila cesaru iz vrata.
Z vridnostjom obi dvi progljeda na strani
S pogljedi skrbljivi lahko vsakim znani,
V srcu ognji živi strilom su opravni,
Ki kršćanskoj krvi k škode budu dani. [3]) (32—38)

Cara okružuje množina vojske sprieda i straga, i sva za rat potrebita sprava; na dvie milje pred njim idu šesdeset na broju hodža, koji novce diele ubogim, da se mole bogu za spas i pobjedu carevu. (39—43) Pjesnik upotrebljuje tu zgodu, da pokle je opisao vanjsku sjajnost carevu, naslika i sliku njegove duše; jer nahodi, da ima u njega ipak mnogih krjeposti:

Reć ću po prilike, bar me posluhnite,
Ako ravno vojske od cara su zbite,
Listor mu poganske čast vire uzmite,
Bolje ćudi turske nigdir ne vidite.

---

[1]) Dogodjaj istinit, sr. kod Mesića Živ. Zrinjskoga str. 227.

[2]) Obično se uzima 1. Svibanj, sr. Mesić, str. 228, Hammer III., 438.

[3]) Ovaj se opis neosniva na historičkoj istini, jer se zna, da se je ovaj put Sultan na kolih vozio, budući slab što od starosti što od kostobolje. sr. Hammer, 439.

Digitized by Google

Vsako pero piše prez dvojnosti ova,
Zmed pogan ne biše na svitu takova,
Pameti najlipše ruka junakova
Ka vnogih pobiše i z vnogim harcova.
Junačtvo, razumnost, staše v njem jednako,
Vojništva marljivost znašaše ga jako;
Da bi ga nestalnost ne ladala tako,
Vsud bi mu pohvalnost jer bi dobil vsako.
Ali kada sina Mustafu zadavi,
Zrok se zločna čina očito objavi,
Za to ga rodbina već kot prij ne slavi,
Na to ga rumena njegva Roža spravi.
Kako z drugim gdano ni se ž njim igrala
Srića, ak ga j' ravno kadgod kaštigala,
Vojsku gubeć krvno dugo odbižala,
V red ju j' njegva spravno spet mudrost dozvala.
On kot prut ne biše, staše kot pećina,
Slap ga ne splašiše nit morska pučina,
Ako kad zlomiše jakost kaurina,
Ništ' ga ne napriše takova novina.
Ta poglavar britak dojde v strane naše,
Strašan kot zal oblak vojskom se črnjaše,
Ki akprem rasutak neg Ugrom jahaše,
Svitu za dospitak zadosti bijaše. (44—50)

Putujući Sulejman dodje do Biograda. Odavle posla beglerbega Petrafa, stričića svoga, (Pertewpašu), na grad Gjulu, kojim je zapoviedao Kerečenji Laslo, te ga sramotno izdao u ruke turske; ali niti njega neminu zaslužena plaća za opako izdajstvo. Sa tri kitice liepo se tumači nevjera turska i ludost onieh, koji vjeruju Turčinu. (51—59)

U to doba bješe slavni ban hrvatski, grof Nikola Zrinski zapovjednikom (kapitanom) Sigeta grada, jednako na glasu sa hrabrosti i junačtva, kao i sa velike pobožnosti. Da nam pjesnik njegovu krjepost što življe predoči, pjeva u epizodi neku prigodu, kako se ban Zrinski pred propelom molio bogu velikomu, a bog mu se prikaza, te mu obreče rajsko naselje uz mučeničku krunu. (60—88, konac) Ovako nas je pjesnik izbliže upoznao s obedvie glavne osobe čitavoga eposa, sa carem Sulejmanom i s banom Zrinskim. Svakomu je pridodan i kratak opis njegove ćudi i njegova mišljenja.

Diel treći. Sulejman je na putu k Jegru gradu. Na Dunavu zapovieda, da sagrade mostove, da može vojska prieći preko rieke. Ali nenadan dogodjaj osujeti njegove namjere. Mjesto nerazumnoga Arslana bješe Mustafa Sokolović [1]) povišen na vezirstvo budimsko, — Kitica 6—11. refleksije pjesnikove o nesmotrenosti Arslanovoj — a na Mustafino mjesto u Bosnu poslan Mehmet Guilirpaša (Kilardžibaša) [2]). Digav se on iz Sulejmanova tabora put

---

[1]) Historički; bijaše nećak velikoga vezira.

[2]) I to je historički; Istvánfi kaže: Mustaphae vero successorem in Bosnensi praefectura, Mehemetem, Dispensatorem suum, quem barbari Quilergibassam vocant, constituit.

Digitized by Google

Bosne, dodje s dvie tisuće konjika pod Šikloš-grad te se ovdje utabori u ravnici izpred grada, da prenoći. (1—14) Badava bi opominjanje Skenderbega, koji mu je iz grada na pozdrave izašao, da se čuva bana Zrinskoga, što u susjednom gradu Sigetu sjedi te dan i noć na neprijatelja vreba; badava bi svjetovanje, da se barem ljudi zaklone u tvrdi Šikloš, ako već i ostane ostalo blago na polju: Mehmet se svim razlogom Skenderbegovim uzprotivi, jer, kaže (14—24):

Kim glasom al dikom bih ja v Bosnu došal,
Da b' kot slepić mrakom od tud za strah prošal:
Lud bih pod noć vojskom mojom kudgod zašal,
Zbivši tabor mukom mista si ne našal.
Vidiš i kako me nebo batrivije
Pun oblak z vodome listor da ne lije,
Nit je noćas vrime da četnik četuje,
Još manje z vojskome da glavar putuje.
A što mi svom hvalom spominaš Zrinskoga,
Još i pod Stambulom čuhmo ga vrloga;
Bože, da b' me glavom htil tako srićnoga,
Na medanu ovom da b' kušal onoga.
Spoznasmo njegovu već krat nepokojnost
S kom vsu moć carovu dopelja v zlovoljnost;
Često mu nad glavu car hti spustit zmožnost,
Neg mu jur gotovu zdrža zrokov množnost.
Al se jednuč hoće i on prehititi,
Kot lisac v pustoće šegav ubititi,
Ah! moje nesriće, neću ga viditi
Noćas, nit se v pleće njegovo hititi. (25—29).

Skenderbeg osta dakle kod Mehmeta pod šatorom na večeri. Ovdje provodiše časove jeduć i pijuć, sve do gluho doba noći; onaj isti momak turski, što im je kod večere služio, pjevaše poslije pjesmu o — sreći (30—44). U to se vrieme približavaše već i Zrinski sa 800 konjanika i 1000 pješaka, što ih je u Sigetu po izboru skupio i kratkim govorom ohrabrene poveo proti neprijatelju: dan i noć bez odmora putujući padoše pred zoru u dolinu Sigetsku (45—55):

U jednom dumboko jarku tabor staše,
Gradovnom jednako mejom se sklapljaše;
Z druge strane pako k Sigetu gljedaše,
U vsem frtalj lahko milje obstiraše. (56)

Ovim jarkom potihoma vodjaše ban hrvatski vojsku, ogibljuć se pomno svakoj straži, dok iznenada počmu Turci od njihovih mačeva padati kao snoplje: tako se istom uz kriku i viku prenuše vodje iza sna, imenito i sam Mehmet paša. U toj sječi i pokolju odlikova se sin pašin Rizman, te ubi Andriju Franka i Jurja Čilaga, obori s konja Soljmoša, a spremaše se već i na Domjana Tolnaja, Sarkanj-Jurja, i mlada Jurčića, nego s protivne mu strane dojuri na susret vitez Farkašić, koji je upravo posjekao Butal-agu, Jusup Oda-pašu, Kurtašu i Hasan-ahmeta. U to smotriv veliku pogibelj, navali sam ban Zrinski. Od njegove silne desnice izgiboše i sin (Rizman) i

Digitized by Google

i otac (Mehmet), koji je sinu u pomoć pritekao. [1]) Turci ustrašeni nagnuše u divljem neredu bježati, ali jih zaustavi pećujski Beg Ibrahim govorom punim korbe i poruga: on ubi Silu Marka, Tot Benka, i kukavnoga Čeri Pavla, koji se je zaludo molio, da mu život oprosti. Iznova se ukaza Petar Farkašić na mejdanu s više Turaka, svim redom poodsjeca glave, dok se napokon namjeri na hrabroga Rahmata. Silovito se tučiše oba viteza i oba padoše jednim zamjenitim udarcem, ali Farkašić osta samo ranjen, Rahmat pako mrtav.

Kot kad javor mali zelenjem okinčen,
V gore se provali prik jelvom pritiščen,
S konja se obali Farkašić odičen,
A ta Rahmat zali zvrh njega kot smućen.
Na Farkašić Petra ravno pal bijaše,
Na tloh kot od vetra šiba se lamljaše;
Proklinajuć z nedra dušu van spušćaše,
Oholo si jetra ov negda hranjaše. (57—118)

Jošter jedini Alajbeg stoji na bojištu, a da nije posvema klonuo duhom; ali i njemu posluži loša sreća, jer se mora predati živ u ruke bana Zrinskoga [2]) (119—127, konac). Štujući ban hrabrost u protivnika Alajbega, pokle bi već uhvaćen, poštova veoma i sama sebe: tako se krvavi prizor svršuje blago.

Diel četvrti. Iz dogodjaja, pripoviedana na koncu trećega pjevanja, izvodi pjesnik liep nauk o nestalnosti sreće: kako upravo pogibe Mehmed, onako će do mala i Zrinski. To je izrečeno u ovih devet kitica:

Na 'vem svitu živuć dokle človek bludi,
Blaženstvo ziskujuć trsi se i trudi,
A sriću igrajuć ne zna i ne sudi,
Ka već krat med kažuć pelinom ga nudi.
Kojega gusto krat nesrića obajde,
Kad tad ćeš zagljedat da ga tužna najde;
Čim sriće kolovrat na više odajde,
S tim veće rezikat s človikom izajde.
Človika rasutku veseli se srića,
Zbog koga mu diku redi nebom splića;
V najvećem reziku izpliva nesrića,
V činu človičansku tim se rok zaplića.
Tako sreća biva s pridavkom nesrića
I z nesriće zbiva pomanjkana srića;
Kot ki haljan spliva, teži mu obuća,
I kašnje dospiva gdi j' pokoja kuća.
Prilike z daleka ni mi triba dati,
Prem da ih od veka kot vlas morem zbrati;

---

[1]) Junačtvo mladjahnoga Rezmana opominje nas na Lausa u Eneidi, kojega zajedno s otcem stiže isto onaki udes, kao i ovdje otca Mehmeta. Sr. Eneide X. knjiga pod konac.

[2]) Kako historija pripovieda o tom porazu, gl. u Mesića, str. 229. Naročito valja spomenuti, da kod Šikloša nije Zrinskoga ni bilo.

Digitized by Google

Vsaki će z rasutka Mehmet-paše znati,
Ča častjom dočeka čim li sriću splati.
Blažen će bit prozvan ki se ne prevraća,
Nego čeka spravan kud srića obraća;
V zlu dobru vsaki dan lahko se on plaća,
Koga razum stalan k vrimenu privraća.
Ovo sad Zrinskomu dobra sreća služi,
Ali se i njemu na skorom prituži;
Danas v harcu svomu prem da Turke ruži,
Vred se još mrtvomu glava s kolcem združi.
Veseliš se Zrinski, željno Turke sičeš,
Projt će al' v čas kratki nad čim se sad smiješ;
Konac vse već težki s tim si povekšuješ,
Bolje b' da Mehmetski žitak ne ubiješ.
Al meni ni vridno govoriti toga,
Ki mu držim davno dušu bit kod Boga;
Zna v Sigetu čudno konac žitka svoga,
S kim ze mito slavno od Boga zmožnoga. (1—9)

Ovo pjesničko razmišljanje o sreći i nesreći završuje pjesnik jednom kiticom, koju na sebe sama proteže, pjevajući ovako:

I mene z vrimenom srića k igri steže,
Negda pak žuhčinom pak slastjom priteže;
Sad se igra sa mnom sad mi stavi mreže,
Zato ju nestalnom poznam mutnjom brže. (11)

Upravo sviće zora, čuje se glasan zvuk trubalja; vodja saziva vojsku na okup, da se zahvali Bogu na izvojevanoj pobjedi. Zatim sahranjuju mrtve junake, a Farkašića težko ranjena meću na nosila, te ga nose tiho pred vojskom, koja se vraća kući, natovarena prebogatim plienom. Opis vraćajuće se vojske 22—31. Došavši sretno kući u Siget, zahvališe se i opet u hramu božjemu na pobjedi, a trupove nekih odličnijih junaka položiše pred crkvom na odar, oko kojega se izkupila sva kolika vojska, te će ban hrvatski suznim očima reći ove rieči: (35—38)

Vitezi kršćanski, kruno človičanska,
Glavari vitežki, obrambo hrvacka,
Virom mučeniki rad hiže, ostanka,
Proliste človečki krvcu prez prestanka.
Kojim blagoslovom hoću vas dičiti?
Kom ričom al slovom smit ću vas kinčiti?
Kršćanskim razlogom htiste se zručiti,
Krvnim težkim plovom dušom se lučiti.
Rad bih meju vami iz srca ležati,
Lipi vaši najmi s vami uživati,
V desnoj božjoj s palmi jer ćete sidati,
Gdi žalost s tugami neće vas zjidati.
Al Bog more biti, ki vas vesel vidi,
Htil me j' zahraniti da mi svit zavidi;
Pak po dičnoj smrti da vas duh moj slidi,
V tron vekovečnosti gdi sam s vami sidi.

Digitized by Google

Nakon toga govora razpušta vodja vojsku a kapetane zove sebi na gostbu, kod koje se desi i sin mu Jurica, [1]) pa mu otac govori ove rieči:

Nastoj služit Bogu, Jurica sinak moj,
Na moju gljej nogu ki imih ljuti boj;
Stupin mojih v tragu tvrdo ti vazda stoj,
Jer ti j' v trudu vnogu pušćati žitak tvoj. (40)

Kod gostbe sjedi i uhvaćeni Alajbeg, i njemu ponudiše sluge „kupe zlatnokrove“ rujna vinca, ali je Turčin sjetan neveseo; dok kršćanski junaci, pokle im se „moždjani od vina stopihu“ svaki sebe i svoja junačka djela hrvatskom pjesmom hvali (hrvački djačihu), sjedi Alajbeg pun velje žalosti. Zrinski ga tješi blagim riečima, te mu i slobodu obećaje, ako mu uzmože oprostiti sužanjstva turskoga vojvodu Radovana. (41—55)

Medjuto se širi glas o pobjedi bana Zrinskoga i doprie čak do cara; ali paše neće crnu glasu da vjeruju, dok nestiže turski bjegunac Jslan upravo iz Šikloša te potvrdi žalostnu sitinu. (56—67). Sada sazva Sulejman vieće i odluči mjesto Jegra krenuti od osvete proti Sigetu gradu: mostove podunavske obrnite, kaže, simo; kadiašćer-hodža neka prikaže žrtvu od tisuću ovaca, i njimi da se orlovi hrane. I zbilja na poklane ovce prispje mnoštvo orlova, piljuga i kanjaca, ali se dogodi čudo, koje na zlo sluti (68—73):

Ovde ću veliko čudo povidati,
Jedan oral kako črn poče letati;
K vragu bi ga lahko mogal spodabljati,
Jer se j' velik tako i škur znal skazati.
S kreljuti j' britak bil kot ki britvom gane,
Trikrat je obletil te ovce poklane;
Najzad se j' k tlu spustil razrenuć kavrane,
I ke j' tu nahodil srake, kanje, vrane.
Kad je ptice zignal jur vse do jedine,
Šetajuć je zgljedal te vnoge mrcine;
Niti je privonjal k odurnoj jistvine,
Neg se j' v oblak dvigal med škure višine. (74—76)

Ovo čudo tumači hodža na zlo, ali car nevjeruje njegovu tumačenju, već mu se još i ruga. Nov se znak nesreće dogodi sutra pred zoru: dva biesna konja trče kroz šatore te čine mnogo štete:

Po šatorih ričuć drče simo tamo,
Konopce obgrizuć trzaju vsakamo;
Vnogoga potlačuć ki biži ovamo,
Vas tabor obtičuć jednu uru samo.
Komu trbuh nogom, komu glavu tlače,
Izružiše rugom šatorske polače;
Ki skuči pod prugom, ki potučen jauče,
Ki kaursku kričom čalariju zače. (87—88)

Iz nenada puče strašan glas, da je sam ban Zrinski bahnuo u tabor: sav se tabor uzruja, velika zavlada smetnja i zabuna; poplašeni trče ljudi i konji. Turci se kolju sami medju sobom. Aigas-paša juriša na Martuzana,

[1]) To je izkićenje pjesničko, kao što i sve, što se o sinu Jurici govori, kojega u Sigetu nije bilo.

Digitized by Google

misleći da je Zrinski, te ga najposlije uhvati i svezana vodi pred cara, gdje sa sramotom izadje na vidjelo, da to nije bio Zrinski, kao što se mislilo, već Turčin (89—108, konac). — Tim se svršuje prva strana eposa: to su priprave na obsadu Sigeta i juriš.

Diel peti. Počima pjesničkim razmatranjem, koje je izvorno, te već napried štampano. (1—6).

Zrinskomu stižu sveudilj glasovi, da će car podsjesti i jurišati Siget. On se toga ni malo neboji, već kao obziran vojevoda nastoji, da se poganinu junački opre. (7—11). Zatim doziva preda se glavare i kapetane, viteze i junake, te im pripovieda ozbiljno ali neustrašeno, da znadu što ih čeka: On im dokazuje, da tko se u boga uzda, netreba mu se strašiti sile neprijateljske; opominje ih, neka mu budu vazda vjerni, a od nevjere odvraća ih primjerima, kako Turci nagradjuju izdajice. (12—44). Krjepki govor završuje ban svečanom zakletvom, da će vazda sve do posljednjega hipa svog života s njimi biti, na što svi redom trgoše britke sablje te se zaklinju, da će i oni njemu uviek vjerni ostati: prvi Farkašić, za njim Novaković Ivan, Dandović, Istvan Oršić, Sečedi Mate, Gašpar Alapić, Andrijan Radovan, Stipan Golemi, Bata Petar, Patačić Petar, Papratović Farkaš, Kobač Miko, Musejević, Medvej, Bik Andraš, Bartol Geréci, Juranić Lovrinac, Ostroni Petar, Radivoj, Ivan Bajoni, Andraš Gusić, i napokon silni Deli Vid, kojega nam pjesnik u ovakoj slici pred oči dovodi (45—68):

Nut i Deli Vida biča prestrašnoga
Nut triska prez reda tabora turskoga;
Poznat ga je vreda s prohoda zmožnoga,
S pol treto sto zada šerega vrloga.
Spodobit je njega malo k oroslanu,
Jer ga ni bližnjega Marču nezdržanu;
Oko spušća toga oganj, smrt i ranu,
Lanča mu se duga vliče na ramenu.
Na njem bi pancirska košulja od svile,
Njustna kapa stika čez pleća mu vdilje;
Na njoj krila žihka sokola se bile,
Buzdohana teška ruke su mu vile.
Do zemlje mu vise na petah ostrozi,
Polag bedra mu se demeckinja vozi;
Spod ovoga vise kot spod šćita vnozi,
Jak, hitar spozna se, srdit, kad se grozi.
Razumnosti veće jur ne more biti,
Ča godar on hoće vridno j' učiniti;
Jer se nigdar ne će na 'no potegnuti
Koje nebi viće moglo potvrditi. (69—73)

Svi dakle ovi prisegoše svečano, da će do smrti vjerno stajati uz bana Zrinskoga. Vodja ogleda tvrdinje gradske, te ih opravlja sviem, što je potrebito, da uztraje ma i poduže obsjedanje. (74—82). A kad je već sve liepo uredjeno bilo, sjede pisati knjigu poslanicu kralju ugarskomu, koju je pjesnik ovako izkitio:

Digitized by Google

Jur su dva tajedna zmožni gospodine,
Da se s carom silna vojska na me rine,
I da j' to istina, guste su novine,
Zato ti dajem na znanje do istine:
Čim morem ter znajem, jur sam vas pripravan,
Z vitezi, oružjem, dosti dobro spravan;
Marljiv zagroženjem, batrivostjom stalan,
Srićom i življenjem v božje ruke zdavan.
Nemrem pisat bolja zmožnu kralju momu,
Neg da j' vse ča valja v gradu Sigeckomu;
Ako j' listor volja Božja spravna k tomu,
Vred Siget proslavlja Ban imenu tvomu.
Potribe u gradu spravne su tvrdomu,
Sprot žeje i gladu i žitku tesnomu;
Vsi to dobro znadu da j' v mistu ovomu,
Čim znam vrnut škodu i kvare vsakomu.
Al se bojim, druga bude svrha grada,
Tere i tvoj sluga da pogine tada,
Cara silenoga sila pride kada,
S popela grackoga, da vsim konac poda.
Neg svitli kralj zmožni da v zdravju ostane,
Ak se prem nasloni smrt med Sigećane;
Prosim, moji sini da se srićno hrane,
I po mojoj slni tvom milošćom brane.
Prošćenje ću vzeti od tebe na vike,
Jer te već videti, nebu mi prilike;
Bog kraljestvu daj ti sriće vse velike,
Za vsim pako dojti u nebeske dike. (83—90.)

Ovaj list predaje otac sinu Jurici, te se s njim ovako za uviek, kako sluti, oprašta:

Nigdar već sinko moj ne budem te vidil,
Jer v milošći božjoj to sam sad izvidil,
Da pri uri skradnjoj kod mene si sidil;
Ufam sam u čin tvoj, da me budeš slidil.
Ovo vsa ladanja otac ti j' ostavil,
Sabljom ti j' imanja ka imaš dobavil;
S tulka pristojanja buš li Boga slavil?
Boj se njega znanja ki te j' srićom spravil.
Gospodinom sam te včinil da prebivaš,
Grade tere kmete spravih da uživaš;
Ak si ravno dite, vsemu zapovidaš,
Neg samo dobrote neću da zabljivaš.
Uči [1]) se viteške od mene stalnosti,
Uči se krajinske preskrbne vernosti;
Pogljej na velike pomnje i kriposti,
Gljej vnoge prilike v kih je sriće dosti.

[1]) Sravni u Virgilija En. XII. 435:
Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem,
Fortunam ex aliis ....
sis memor et te animo repetentem exempla tuorum
et pater Aeneas et avonculus excitet Hector.

Digitized by Google

Ne drž se tamnosti, gljej drugih dobrote,
Jer v vsakoj ludosti puno je sramote;
U kratkoj mladosti ne zbiraj lipote,
Sveta himbenosti nestalne slipose.
Ja vsa zla otajna i dobra razvideć,
Stalna i nestalna oduril sam sideć;
Što mi je svit z davna dal, opet zavideć
Obima rukama nazad vuče grabeć.
Ne najdoh pristanka kadi bih počinul,
Nit stalna počinka ki bi mi ne zbignul;
Kadgodar sam z lahka na svit oči dvignul,
Tad od zla vsakaka k zemlji sam je prignul.
Samo kad sam k tebi Bože vsemogući,
Zdvignul u potrebi moji oči vrući,
Vse mi spunjeno bi v boju, v polju, v kući,
Spoznah to u sebi v milošće živući.
Sinko služi Boga, njegve pute brodi,
Ki buduć Bog vsega človikom se rodi;
Da te ruka njega sagdi srićno vodi,
A tvoja zmožnoga Turka da oškodi.
Na guste obrati spomeni se moje,
Kot mlad oral leti da činjenje tvoje;
Mene ne odjati, neg s poganom boje
Drž, da vsak smi reti: dite Banovo je.
A ja od sadane v nebu ću moliti,
Da Bog neprestane pomoć ti deliti;
I da mu vsudane budeš znal služiti,
Pak v nebeskem stane da nam se j' viditi.
Ti ov moj list sada hoćeš odnest kralju,
Neka se za goda na vojsku spravljaju;
V čem da zmisle vreda orsag ostavljaju,
Jer se jur kod grada sultanski valjaju.

Sin mu odgovara:

Što to otac tvrdi, nemilostiv hoće?
Banu Zrinski mladi odgovarat poče;
Odagnati kadi otac sina doče,
Ter da ga ne vidi vik vikoma veće?
Orlov sin čestiti reče, ne ću biti,
Neg se još v mladosti moram zneveriti;
Tako prija smrti veliš mi otiti,
Nač me učiš sam ti to ne smim činiti.
Ku god sriću žitka Bog odluči tebi,
Vridno j' da ju dočka i moj žitak sebi,
Sramotno skrit sinka ni ti u potrebi,
Liplja j' nami dika skupnim v lipom nebi.
To li j' stat viteštvom kako učiš mene,
Da v harcu najprvom strah mene odrene?
Tvojega li smihom gdo sina spomene?
Ah ne daj Bog vikom da se tako krene.
Z ocem ada svomu daj sinu umriti
Il po meču momu sad ću krv proliti;
Bolje se je tvomu imenu zatriti,
Neg listor jednomu v njem špotom živiti.

Digitized by Google

Ali otac odvraća:

Poče otac reti z razuma staroga:
O dite mudrosti i htinja vrloga,
Kuliko jesi ti srca užganoga,
Tuliko t' je biti triba vgašenoga.
Sladko je misliti dobiti poštenje,
Al misal sliditi vred zna ukanjenje;
Mučno j' v boju najti častno uzvišenje,
Srićû potvrditi lip glas i rojenje.
Uzeti človiku nigdor smrt ne more,
A živuću diku vsaki mu premore:
Zato da priliku Bog, komu vsa dvore,
Da srićan u žitku muti se kot more.
Unesla te j' sada batrivost velika,
Kako kad se lada severom trstika,
Al će te još negda bit radost tulika,
Kot iz cvita kada žarki duh protika.
Cvitje pred vrimenom ni dobro trgati,
Niti se zelenom rožom oblagati,
Nego jur rumenom, kad počne dišati,
Ter dragim plemenom može naslajati.
S prilikom se j' svomu koncu približati,
Nit si hvaljen v tomu d'oć sad smrt kušati,
Kad tak mlad nikomu ne znaš pomagati,
Neg kada vsakomu budeš služit znati.
Božja je, naša nî duša, ku imamo,
Ž njom pečat slobodni, to znaj, da nimamo;
Budeš još potribni, mi to dobro znamo,
Potrenoj krajini ku teško čuvamo.
Mene j' žitak dano ovdi dokončati,
Jer božje otajno mora obastati;
Tu mi se j' potribno silom harcovati,
Ti ćeš me pak slavno znat naslidovati (91—115, konac).

Diel šesti. U to doba dospje Sulejman k Haršanju. [1]) Odavle izasla poslanike u Siget k banu Zrinskomu: jedan se zvaše Halul-beg, koji „gluboko razuman, sladko govoraše, človičtvom spodoban lipo se držaše"; drugi bješe strašni Demirhan, kojega je car turski kao za strah upotrebljavao radi divlje ćudi i naravi. [2]) Govor Halul-begov sastavljen je velikom vještinom govorničkom, pa i kao tendenciozan zaslužuje, da se ovdje preštampa:

O ti, reče, zvezdo v Isusovem boje!
Kapitan i čudo v tom junačkom broje;
Nisi tu za ludo, vire ti je moje,
Kako kaže čredo vsih, ki te nastoje.
Koji orsag tvoje jur ne zna viteštvo,
Koji kraj svita je ki ne ču junačtvo?

---

[1]) sr. Mesić, 237.

[2]) Ovaj je prizor naličan poslaničtvu egipatskoga kralja na Gotfrida u Tassovu Jerusolimu II. 58 i slied. I ondje su dva poslanika, jedno je Alet, drugo Argant; i ondje se jedan ističe sladkom riečju, drugi divljom ćudi itd.

Digitized by Google

Ki jazik ne prije tvoje slavno banstvo?
Ki lip glas ne poje ili poglavarstvo?
Kudagod svitlina ishodi sunčena
Ali j' zadnjim tmina zapadom skupljena;
Kud je mora črna pučina stavljena:
Vsud je Bane dična čut tvoga imena.
Vsud ti j' delo čudom velikim čujeno,
I pred Sulimanom vele pohvaljeno,
Junačtvom, viteštvom slavno, odičeno,
Za vsim, neg ni virom zmožno uzvišeno.
Za zrok nas obiju simo j' car odlučil,
Vsu prijazan svoju po nas ti j' poručil,
Da b' razumnost svoju ku imaš razlučil,
Spodobnu nut prošnju ovu ti j' naručil.
Najprvo Siget grad da mu v ruke podaš,
Tvrdovrat kot do sad da se ne okidaš;
Jer sam prez moći jad zaman nazvišćivaš,
Tvrd odlučak nazad ako odpovidaš.
Nemogućna takoj da se ne povidaš,
I da Siget nî tvoj, ludo ne spominaš;
Zna jere glavar moj da ga ti uživaš,
Iz njega činiš boj i v njem zapovidaš.
Ne prosi car grada tvoga za bogastvo,
Koga se povida zvrh zemlje mogućstvo;
On kupac ne gljeda kamenja blaženstvo,
Ki veći del lada svita i gospostvo.
Al nas rok odluke, da znaš, drugam vodi,
Kim od božje ruke milošća ishodi;
Do zlate jabuke moć nas višnja brodi,
Jer misec sve trake kako sunce plodi.
Zato se je sada veliki car zdvignul,
Vnožinu naroda voljom božjom dvignul:
Nemoj da b' se ada sprot bogu potegnul,
Slavnom moćom kada božastvenom krenul.
Velika razumnost biše v Kazul-paše,
V dobi se pod zmožnost silnu caru daše;
Jer njega mogućnost vele dobro znaše,
Persije dostojnost drugač ne ladaše.
Jošće razumnije držim Lužitane,
Z kih sprot caru nije koji vojsku gane,
Francoze vsak znaje da su mu od strane,
A sprot ovim tvoje kamo moći kane?
Zato dobro sebe iz nevolje čini,
Većega od tebe srditost ne primi;
Zruči grad v potrebe z riči poniznimi,
Da ga j' držat trebe ufanje odrini.
Vsaki človik kripost u napridak meće,
I tvoja pokornost zaman biti ne će;
Štogod srca željnost tvoga poželit će,
Veruj, da ti milost careva dat hoće.
Još ako ć' bogastva od cara iskati,
Cić tvoga človičtva i kotar držati,
Dat će t' bogme banstva v kem ćeš se prozvati,
Obilno gospostva ko ćeš uživati.

Digitized by Google

Jošće i Siget grad prikazat će tebi,
Ako ga tako rad želil budeš sebi;
U njem za smrt i glad sam će imat skrbi,
Ostavit te nikad ne će u potrebi.
Veruj, da ti ne će to biti skraćeno;
Samo da mu j' veće carstvo odičeno,
Ljuctvo njegvo hoće da j' vnutar pušćeno,
Onako pak bit će vse tebi zručeno.
Ako li inako misliš učiniti,
Grad z ljuctvom vsakako na niš će ti priti,
I sam žitak teško morat ćeš zgubiti,
Ki bi mogal lahko u slavi živiti.
Lip glas ki procvita kot sunce u letu,
Ime ko prolita po širokom svetu,
Popel srid Sigeta zatrt će ti v cvetu,
Ne će ti bit mita ni tvomu ditetu.
More bit, da je ki, koji te batrivi,
Dajuć pred te sladki dobar glas vik živi;
Al ćeš poznat taki, da je človik krivi
U nevoljah prhki, v nevire najprvi.
To su samim medom povlečene riči;
Kada nigdor u tom viteštvo ne diči,
Šakom ljudi jednom ki će suprot teći
Sto tisuć šeregom i kih nî moć zreći?
Ali te prisega more bit zdržava
Cesara nimškoga, ka se kod vas dava;
Znaj, da te od toga sam bog razvezava,
Nemogućnost svoga kada oprošćava.
Ako se pak ufaš bane v pomoć nimšku,
Da od nje prijimaš tvoju sriću Zrinsku:
Veruj Nimcu, da znaš, kako suncu zimsku,
Od njega moć imaš kad primeš smrt tminsku.
Još i sam to bolje moreš razumiti,
Da bi te rad gljublje pod zemljom viditi,
Neg da živa sablje moraju sliditi:
Take j' Nimac volje tebi ugoditi.
Malo j' ki prijazan jur Nimšku ne spozna,
Ugrom je protivan i kruto dotožna;
Hrvat ki j' već viran tomu j' već nazlobna,
Vnoga j' za to vsak dan vsud prilika složna.
Nimcu li veruješ ti razumni bane?
Od njega ščekuješ pomoći poslane?
Ki, s kimi vojuješ, želi zakopane,
Prij' neg ku ziskuješ u pomoć se gane.
Prijaznosti Nimške gdo b' ne znal poznati,
Kako z Ugri zlizke znadu baratati,
Katane ugrske za ništar držati:
Hiljad znam istinske na to pelde dati.
Al po ričah tvojih neka t' Nimac pride:
Na nogah rakovih znaš li da on ide?
Potle duša vas vsih z mrtvih tel izide,
Siget grad ruk svojih već Nimci ne vide.

Digitized by Google

Jednom da ti ričom povim gospodine,
Včinil si na kratkom vnoga do istine,
Naš tabor pred tobom malo da ne zgine,
Ti s' dal konču gradom, ti potre zidine.
Veruj ričam mojem i nu posluhni me,
Jur je na največem mistu tvoje ime;
Pred vsakim obličjem častno j' tvoje sime,
Jur ni više ob čem da je dvigne vrime.
Listor ob tom budi da se ne poskali,
Da te ne oškodi kakov vihar zali;
Z visoka kadgodi srića što obali,
Na ništar dohodi kot iskra med vali.
Zato biži i ti pred sriće skušnjami,
Glas ne zlomi da ti vratnimi žilami;
Triba se j' ugnuti dalje pred vojskami,
Koje se minjati v hip znadu srićami.
Takovo ufanje nimaj u pameti,
Da kih malo zbranje razbijal si v četi,
I sad predobiš je kad su skupa speti,
Bog obećal kim je stati u Sigeti.
To ti car poruča po kih dob te ljubi,
Zrinskomu naruča da svoj glas ne zgubi;
Ovo se sam spušća već z milion ljudi,
Da vas kotar skonča, ak ban rič pohudi. 10—43.

Jednako liepo, ali mnogo u kraće i odrješitije odgovara ban:

Dobri posle v kratkom mudro si se javil,
Srditom i mehkom vse ričom opravil;
V posalastvu carskom ljubav si postavil,
Mene car bude s kom i vse moje slavil.
Čudim se jer nigdar nisam mislil toga,
Da b' svoju milost car stavil pred Zrinskoga,
Naškodil sam mu ar z hotenja pravoga
Gdi sam mogal vsigdar z srca veseloga.
Prijazni na kratkom tako odpovidam,
Da je nigdar s Turkom podiliti ne dam,
Dokle god kaurom vse škode ne predam;
Jer škodu z bratinstvom nikakor stat ne znam.
Ako pak prijaznu moju tak car želi,
Dobro j^ neg da vrnu što su nam uzeli
Njegvi rukû silnû; potle Zrinski veli,
Da car, Turci, banu budu prijatelji.
Gdi me pak imenom Siget prosiš grada,
Dobri posle, u tom znaš što ću t' reć sada:
Da j' vsih mojih željom najzadnja navada,
Trpit dobro vsim zlom jednako i glada,
Da pri bogu za to milošću dobimo,
Ne marimo ako i žitak zgubimo,
Himbeno gospostvo i vse ča držimo
Svita poglavarstvo ko vred ide mimo.
Bar nas z ovim neka car ništar ne gladi,
Jer nas veće svecka niš dika ne sladi,
Ne ćemo dobićka himbenosti radi,
Želeć slavna veka i stari i mladi.

Digitized by Google

Ako ne veruje, neka simo zvadi
Silu, kom šetuje, neka nas ogradi,
Što se god zla čuje, prijet ćemo radi,
A on ča ščekuje, poznat hoće tadi.
Ako nam Bog pošlje za grihe meč britak,
Ter nas caru odslje poda za dobitak,
Z drage ćemo volje toj smrti dat žitak,
Al će i vam poslje dodijat rasutak.
Zavidit ne ćemo lip vaš žitak ni mi,
Kad Siget zminimo s kraji nebeskimi;
Z svita preminemo ranami telnimi,
I plaću primemo z glasi vekvečnimi.
Zato moreš otit k caru ričmi timi,
Da j' slobodan slidit put silami svimi;
Dobro će jur vidit, što more z malimi
Zrinski ban mu škodit junaci svojimi. 46—56.

Što je gladkih i sladkih rieči u Halul-bega, toliko je pa još i više divljega gnjeva u Dimirhana, koji razpaljen ovim nenadanim odgovorom prieti banu ratom, što mu ga kaže u njedrih nosi. Neustrašenu ipak i na sve zlo pripravnu navješćuje, kako se je sam Sulejman glavom sa silnom vojskom digao proti Sigetu i da je već na domaku. (57—61). Čuvši Sulejman za tvrdoglavost bana Zrinskoga, zapovjedi Sokoloviću, da izašalje Osmanpašu i Alikurt-bega, [1]) neka podsjedu grad i caru mjesto za tabor prilično odaberu. Ova dvojica podjoše umah sa deset tisuća vojske i mnoštvom janičara; a kad se već dokučili Sigetu, izasla im Zrinski odabranu četu konjanika na susret, da uhode tursku vojsku. (62—71). Prema tomu što je doznao, odluči ban jošter nezatvarati grada, već ih pričekati izvan grada na junačkom mejdanu. — Refleksije pjesnikove o lakomosti turskoj u tri kitice. (73—75). — Jedva što Turci padoše pred Siget te se posadiše na dva mjesta, eto im i Zrinskoga bana na pozdrav; iznenada se pomolio na nekom brežuljku, koji se dizaže medju gradom i turskom vojskom. Prvi bješe ga ugledao turski derviš, te

bižte, kaur, kriči al ne kriči dugo,
Jer se Dando zbuči nad njega kot jugo;
Ne moguć pobići buhac prije vnogo,
Drugim naglo mruči nit povida drugo.
Krik, vik i drčanje po taboru strane,
Niki lovi konje jošće neuzdane,
A nikoji svoje jašu nesedlane;
Nut čudno zburkanje ko zmiša pogane!
Vnogi u berege sramotno se hrane,
Viditi je vnoge ki pobignut kane;
Još i paši noge bihu trepetane,
Misleć za šerege i njih kapitane.
Gljedaj božje danje nevirni človiče,
Ko daje na znanje nebesko skrovišće,

[1]) Sr. kod Ištvanfia: Asiaticorum equitum magistrum cum suis copiis et Aliportugum.... praemisit. Po tom se vidi, da je Alikurtbeg samo pogrješno m. Aliportug.

Digitized by Google

Ki zavsim voljan je jer vsa stvori z nišće,
Zna poslat skončanje na lava kot pišće.
Kako kad ki mravom srd probudi kada,
Velikom naglostjom mišaju se tada,
Vnoga pod brimenom obtršena pada;
Ravno Turci takvom bihu redu sada. (79—83).

U krvavoj sječi pade od ruke banove Rahmad, Haraman, Jusuf, Asaguš, Halul, Dedo, Turlak i mnogi drugi. Uz Zrinskoga hrabro se drže Deli Vid, Radovan i Novak Stipan. Ali-kurt nemože sa svojimi janičari pravo u pomoć, jer ga rastavlja od drugova Almaš, koji kad je htio pregaziti, doletje preda nj ban hrvatski te mu slomi vrat. Deli Vida zanese junačtvo čak on kraj rieke medju janičare, i tu dodje do mejdana medju njim i harapinom Hamvivanom, koji nemogaše odoljeti vitezu kršćanskomu. Deli Vid probode ga lančom preko hrbta u trbuh. (84—108).

Tad srdit skočivši Deli-Vid na njega,
Lanču izmaknuvši gaziti poče ga;
Vnoga zgovorivši Turci začuše ga,
Gdi Harapa duši, vide srditoga:
Ovo Siget, koga iskali ste sabljom,
Darovat ću vam ga s Panonijom zemljom,
Al ću prvo toga da se smiriš suljom,
Gnjezda harapskoga šćene črnim žriljom.
Kakono oroslan na dobitku svomu
Šeće se obrtan u srcu jadnomu,
Sad zgleda kot lačan, sad stuplja k mrtvomu,
Veseli se vmackan u plovu krvnomu:
Tako nad Turčinom i Deli Vid staše,
Desnica mu lančom kot hrastom svijaše,
A on kot pećinom z duga se vijaše,
Gdi b' još koga tragom zapazil gljedaše. (109—112).

Nu dok Deli Vid svlači ubijenoga turčina, doviknu Ali-kamber turskim četam, grdeći ih, što podnose tolike sramote, a Hamvivana žali opominjući se, kako ga je otac njegovoj obrani povjerio. I tako dotrčaše Turci te obkoliše Vida; nego on stoji nepomičan kao stiena medju valovi:

Tu Vid kot pećina med valovi staše,
Krupovit kot stina oblak razganjaše;
Silna mu godina jur ščit spunjavaše,
Strilom, lančom črna kad ga pokrivaše.
Kamber zadnjim krikom k Vidu je pristupil,
Svojim gospodarom da b' se ne razlučil;
Nemiloma čidom vrh Vida je lupil,
Al se j' ta nad Vidom udarac rastupil.
Kurt-aga pak rani Deli Vida sabljom,
Glavu mu očrni krvcom kruto malom;
Ibraim raščini meč na ščitu vrlom,
Ali-Kurt mu vkani bok kopjenim hrlom.
Još i Kamber srdit maše sabljom k njemu,
Poče Vidu zvonit po ščitu čvrstomu;
Ov lanču jadovit odhiti k prvomu,
Jer povoljno činit ne hti Vidu svomu.

Digitized by Google

Kamber odskočil je i lanča je pala,
Zizim-agi vse je prsa razmetala;
Duša mu se j' prije zrakom zamotala,
Neg bi rekal, ki je s kim se j' smrt zastala.
Kad prije Zizime smrtnu strašnu ranu,
Deli Vid nad njime britku sablju zmaknu;
Ter Kurt-agi ž njome glavinu odkinu,
Pak mahom jednome Kambera prekinu.
V Kambru j' stalnost bila kod gospodna svoga,
Da j' dušu spustila za pogana toga;
Zvrh glave j' imila već vernost neg boga,
Nî majka rodila u njoj spodobnoga. 126—132.

Tako si Deli Vid kroza sve neprijatelje sabljom put prokrčio, došav pako do Almaša, baci se u nj, prepliva ga i sretno se vrati k svojim. [1]) (133—138, konac).

Diel sedmi. Ovomu je pjevanju početak, koji se često čita u epopejah:

Kad bi se jur zrakom zora zabilila,
I vse po širokom svitu prosvitlila,
Slavić ptica j' sladkom glasom zazvonila,
Vsih v gradu Sigeckom pojuć obradila.
Glas prileti nagal v tabor Sulimanu,
Da j' Zrinski ban zavdal smrt agi Osmanu,
Da j' žitak dokonjal mladu Hamvivanu,
I zmožnu duh zignal paši Murtuzanu.

Začuv Demirhan za smrt mlada Hamvivana, tuži se i plače te nagoni Sulejmana, da čas prije krene s čitavom vojskom put Sigeta. Zrinski se upravo bavio razgledanjem tvrdinja i bašta gradskih, kad se njegovim očima prikaza iz daleka silna vojska Sulejmanova;

Ravno bašte Zrinski Sigecke razgljeda,
Kada prah veliki z daleka zagljeda,
S kim se zrak nebeski vas pomiša vreda,
Ali čim bi teški, procinit mu ne da.
Videć tad po malom carovu vnožinu,
Kot gustih pod nebom oblakov škurinu,
Ki skrit znadu sobom nebesku visinu,
Giblju se nad zemljom ka Mikuli Zrinu.
Zvrh vojske se dimi i tmine svijahu,
Kamenja pod njimi i peski škripljahu;
Kako kada v zimi u najvećem strahu,
Stoji buk med vsimi ki totu vrvljahu.
Na kopjih pisane zastave drhtiše,
Štimal bi ognjene da meče nosiše;
Puze na vse strane na konjih i piše,
Samo da z neba ne kot ptice letiše.

---

[1]) Ovo je pjesnički izkićena i umnožena pripoviest one bitke, o kojoj i historija govori, da se zametnula izmedju pomenute dvojice predaslanih vodja turskih i posade sigetske. Sr. n. p. Istvánfi str. 312 a.

Digitized by Google

Okol grada strašan tabor položiše,
Kot Dunaj jadovan kad ledi sklopiše;
Šatori za vsih stran čudno se biliše,
Uz njih car obrtan i batriv odviše. (1—19).

U znak radosti, što je Sulejman stigao pred Siget, zagrmi po čitavom taboru turskom do tri puta: Alah Hu, silni topovi zatitnjiše a janičari metaše iz dugih pušaka. Zrinski zapovjedi, da se nepozvanim gostom odzdravi iz golemoga topa, koji prozvaše „Vuk veliki". [1]) Čontoš-Pál opali top, a on zavali mnogo Turaka na zemljicu crnu, ter prouzroči silnu mješavinu:

Veseli se Čontoš ova razgljedajuć,
Z baštije turskih os zove ponudkujuć:
Uzmite da pod nos b i l i k u m popijuć,
Ki ga ni popil još, dam mu ga nalijuć.
Iz grada vam dojt hte ove kapojnice,
Da je sprobavite čez plućne mešnice;
Niti v grad pridete dokle te zdravice
Čisto ne spijete za Zrinskoga srce. (20—27).

I po drugi put drmnu ‚Veliki Vuk', ali trećega hitca nehtjedoše pričekati Turci, već se povukoše u tabor. Ali i kršćane snadje velika nesreća, jer im pogibe [2]) Petar Farkašić, nemogav rana preboljeti, pa samo to žali, što neumire kao junak na razbojištu, već bolan u postelji. (28—39). Tužno narjekuje Zrinski i oplakuje svoga hrabroga junaka (41—52). — Jedva Turci pravo obastrieše grad, već provaljuje ban, da se po prvi put ogleda s neprijateljem na mejdanu junačkom. Najbliže do grada stajaše Ali-kurt: na-nj udari Stipan Golemi te počini veliko poklaće; jednako se odlikova hrabri Radivoj i Juranić (53—72). Ban obali Rustanova brata Arslana; i Abaza-Sandžaku bješe loša sreća, što se protiv bana digao; tako padoše od njegove silne desnice još i mnogi drugi (Mustafa, Husein, Gjafer) (73—83). Uz bana se hrabro drži Deli Vid i drugi junaci. Eno juriša divlji Demirhan, njegova je žestina Deli Vidu namienjena: kud godj prolazi, sve kolje i sieče oko sebe; u tamburaša Ištvana vidje turski barjak, koji mu je Juranić dao na ostavu; on mu ga ote te i sama njega probode. Ovako si krvavim tragom prokrči put do Vida. Već se iz daleka dozivlju oba protivnika, niti ruke šire niti lica ljube, već se grdnim riečima ruže; a kad na dohvat sablje dodjoše, zameće se bojak ljuti: njihova hrabrost i snaga prilično su jednake, nikako nemože jedan drugomu odoljeti; već je Zrinski prikupio sve svoje čete, jer je dan nagnuo k večeru, a oni se još uviek biju, napokon i ostavljaju neodlučan mejdan, ali se zaklinju, [3]) da će se opet sastati. (84—122).

---

[1]) I ove momente našega eposa potvrdjuju Budina, Istvánfi i turski izvori kod Hammera kao historične i istinite.

[2]) Istvánfi kaže: Eodem die, quo arx obsideri coepta est, Petrus Farcassitius Zrinii legatus, diuturno morbo oppressus, magno cum omnium dolore e vivis excessit.

[3]) Ovaj prekinuti i opet nastavljeni dvoboj medju Deli Vidom i Demirhanom sjeća ponešto na Tassove prizore o dvoboju medju Argandom i Tankredom od 6. pjevanja napried.

Digitized by Google

Diel osmi. Čudnovat je uvod ovoga pjevanja. Zora u slici mladjahne, u bielo zavijene vile, jaše širokim svietom te donosi svjetlo medju ljude; a kad se primakla Sigetu, uplaši je strašna vojska turska, koja se oko toga grada skupila, te žali liepu Ugarsku zemlju:

Ovo kola svoje spušćala j' van zora,
Gingave nje konje tiha ravna žnora;
Vsak se zmed njih maje kot z daleka gora,
Z nosa, z ust, smrt ognje spušćaju od zgora.
Sama j' bîl nosila paćolat na glavi,
V liščih se j' svitila gibljuć kot u plavi;
Košulja joj bîla pancirska vrat slavi,
Dvi j' čide imila kimi ruke bavi.
Kaplja konju vsaka ka z nosa padaše,
Gusta, hladna, friška rosa se činjaše;
Pred njom tmina mraka kot vitar bižaše,
Okol nje z daleka nebo se svitljaše.
Mladim licem vsake stvorenja nadeli,
Obraz zemlji majke lipom duhom celi;
Svoga u popivke slavića veseli,
Vod ponavlja vrutke i lugove beli.
Al kada dospiše v Sigecku krajinu,
Onda u misal se dvojeću porinu;
Gdi mrtvih vijaše velu tel množinu,
Ka vonjbom punjaše nebesku višinu.
Pr'obrativši lice vsa se j' prominila,
I kako z božice vila učinila;
Obraz divojčice k sebi je primila,
Z usti skrbno srce tako svidočila:
Bože čija j' ruka ovo učinila,
Zmaj li je ovdika, smrt li je hodila;
Mozibit se j' britka Pitona zbudila,
Slavnu je Ugrom ka zemlju pogubila.
Ako je, to hoću iz neba stupiti,
Tere ov čas pojt ću pozoja pobiti;
Njegov jad i zloću z Ugrov obaliti,
I zvrh njih goruću srdu odvratiti.
Ali mi se tamo vidi tabor biti,
Koji misli kamo, ne znam, se vputiti;
Jedno štimam samo, da će vse potriti,
Ovamo onamo vse skupa podriti.
Ah! pogan nevirni, vidim te z daleka,
Već neg jad čemerni mrzim te jalnika;
Ah! pse malovridni, da b' mi moć tulika,
Vred bi tvoji željni svojega odvitka.
Al njim zlo dodijaj jer veseli nisu,
Čujem gdi joh i jaj k nebu kričali su;
Ne daj bože, ne daj moć, pogani jer su,
Ugrom je skončat daj tvoji dragi ki su.
Blagoslovljen bane koji si je ranil,
Turke od vse strane da s' verno obšanil,
I tak domovine prose da b' jih branil,
Za glas i krajine da b' žitak ne shranil. 1—12.

Digitized by Google

Medju tim muče Sulejmana težke brige, te se već i boji za pobjedu; zato skuplja stare i mlade oko sebe u ratno vieće, kojemu je na čelo stavio Sokolovića, zapovjediv, da preko njega svaki od viećnika napiše, što o tom obsjedanju misli. (13—34). Prvi u vieću svjetuje Rustan, zet carev: On opisuje nesmotrenost tursku, što zamisliše, da će samo na prosto obkolivši grad zauzeti ga; izbraja, koliko je već vojske izginulo kao osveta one nesmotrenosti, te predlaže, da se sav grad šancima sapne, gradski nasipi da se razruše, a jarci od vode osuše. (35—51). Protivno govori Deliman. On se smije tomu, što bi Turci imali pušku i sablju zamieniti motikom:

Lopata, motika nî ladanje naše,
Neg sablja, stril, puška, tim nam srce maše;
Sada je prilika, veziri i paše,
Najliplja od vîka ku nam sriće daše.
Najprij' tê ovako Turci grad zrušiti,
Prahom, žveplom lahko Siget poprašiti;
Glas nam hoće tako ime pronositi,
Nemojmo inako vrime potrošiti.
Kud je put v Siget znan ni pitat potriba,
Jer ako z njega ban, ja za njim kot riba;
Vidi gdo v njem izvan da Deliman zgiba,
Z motikom da ga van i z lopatom zgriba. (52—62).

I Demirhan pristaje posve uz to umovanje, rugajući se jednako savjetu Rustanovu, na što ovaj ljutito izilazi iz šatora. (63—70). Za tim progovara Petraf. On kori neslogu, što se porodila medju vitezovi, dokazujuć primjerima, kako su najsilniji vladari i države propale radi nesloge; slaže se s Rustanom i onimi, koji misle, da bi ipak valjalo šance podići, jer

Vim hižu drevodel suprot vuku spravi,
Pred dažjem kuću j' zdel i čoban na travi;
A šanc bi car ne smel pred steklimi lavi,
Znaduć neprijatelj da je blizu pravi!
Mala je sramota gdi j' vela potreba,
Skrbet cić života kad človik pogiba;
Pače bi rugota da gda mu glas zgiba,
Ako si i plota na pomoć ne giba.
Vse doslje vojevat Zrinskim hodili smo,
Kad je on htil, sedlat konje morali smo,
Nad malih vnogo krat larmali se jesmo,
Na mal bubanj kot rat tabor zdignuli smo. (71—84).

I zbilja napokon pristaše svi na predlog Rustanov. U to vrieme dolazi ljutiti Deliman k caru na divan te ga moli, da mu dozvoli da skupi šest turskih po izbor junaka, pa da izazovu šest kršćanskih vitezova sa samošestim banom na mejdan: on sam da će hrvatskomu banu glavu odrubiti, te je caru pred noge staviti. (85—96). Ali Sulejman neprima toga predloga, već ublažuje žestinu Delimanovu, te ga uvjerava, da će već njegovu hrabrost drugojačije upotrebiti:

Al priliku tomu drugu j' triba iskat,
Sad ćemo Zrinskomu moć i jakost stiskat;

Digitized by Google

V zidine sad tê mu nut lumbarde triskat,
U času malomu topi tê se bliskat.
Ako bi ne mogli Sigetu škoditi,
A tebi pustili viteštvo skusiti,
Mi bimo morali špot i rugu čuti,
Da smo takvih dali vitezov zgubiti.
Sinko moj čestiti ljubim te zadosti,
Htij ada zvaliti od mene dvojnosti;
Ja ću te jur znati k vrimenu privesti,
Ufaj na me neg ti del tve batrivosti. (97—108, konac).

Diel deveti. Ovo pjevanje počima uvodom, koji se s neke strane proteže i opet na samoga pjesnika:

Kamo se otiskoh od pera lahkoga,
Ter nauk ne primoh Ikara padnoga?
Nespravan se dvigoh prik mora silnoga,
Da pišem stvar vse sploh činjenja čudnoga.
V stališu neg mirnom hištorija grede,
Jer Marč z Muzom v jednom redko mestu sede;
Apolo s potorom ne zna imat črede,
V larmi rižma pismom ne će pojt u rede.
Kad ću pisat miran u najvećoj šali,
Bubanj Marčov strašan misal mi provali,
Ovo j' Turčin spravan došal da dom pali;
Ada suprotivan valja da b' mu stali.
Ali i to nisam prez uma učinil,
Kad moju dužnost sam z dostojnostjom sprimil;
Darom, ki mi bog sam poda, nis' se linil,
Slidit moje jesam pridje se posilil. (1—4).

Ali-kurt se trudi i žuri, dan i noć diže s tri strane šance;[1]) već dva dana neizadje nitko iz Sigeta. Deli Vid navaljuje na Zrinskoga s molbami, da mu bude slobodno provaliti. Ban pripovieda Vidu, kako bez prestanka razmišlja o načinu, kojim bi što većega kvara zadao Turčinu, te mu najposlije odkriva želju svoju, da bi cesara izviestio o sigetskoj nevolji. (5—12). Divni junak Deli Vid, kako je spreman slušati svaku odluku banovu, tako mu se i tu nudja, da će preko tabora neprijateljskoga prodrieti i cesaru javiti njihovu nevolju; ali ga ban nepušta od sebe, jer mu ga treba u gradu. (13—17). U to vrieme stoje na straži od gradskih bedema, koje neprestano biju lumbarde i topovi, dva mlada viteza: Radivoj i Juranić, razgovarajući se o nevolji, koja je pritisla bana Zrinskoga i čitav grad Sigetski. Dogovore se, da će se ponuditi banu, eda bi njima dozvolio, da provale noćju kroz tabor turski, pa da ponesu cesaru viest, kako su Turci obsjeli Siget. (18—33). Došavši k banu, nadju ga sama s Vidom, gdje se upravo o tom dogovaraju. Čuvši njihovu odvažnu ponudu, prima ban ganut do suza obećanje. (34—54).

---

[1]) Sr. o tih radnjah Mesić, str. 251. I Budina kaže: Aliportuk aggerem jacere munitionemque nocturno tempore, infra arcem interiorem, prope regium hortum, recte in ipsa palude seu fossa arcis moliri, eoque maiora tormenta statuere pergit.

Digitized by Google

I zbilja oba mladienca otiskoše se sretno kroz tabor čak do careva šatora; ali ih ondje snadje skrajna nevolja i napokon junačka smrt. (55—130, konac). Prekrasna ova epizoda izradjena je po liepoj priči u Virgilijevoj Enejidi o Euryalu i Nisu. [1])

Diel deseti. Nestalnost sreće opisuje pjesnik u 6 uvodnih kitica, hoteći njimi izreći, da je i Sigetu sreća ledja dala te bjegati stala. Ali ban hrvatski neklone duhom. Već dva diela grada drže Turci u svojim rukama, sada i opet počima nov juriš: Deliman navaljuje s janičari spaholjani, uza nj Tatari, Arnauti, Čirkasi, Karamani, Aigaši u veliku broju, i Zagatari s ljutimi Arapi. U gradu na sred pijace stoji ban te razredjuje svoju odabranu šaku vitezova po gradskih bedemih: na henjenskoj bašti stoji Rado Andrijan i Bat Petar, naprotiv Aigaš-paše stavlja se Deli Vid, do njega Novaković:

Šanc hemjavom turskom vas se prosipaše,
U konju trojanskom tulko ih ne staše;
Pik, bat, čulumakom sablju vsak imaše,
A ki godar s puškom naglu smrt nosaše.
Do kolin sišahu jur vode v hendeku,
Ke Turci spušćahu da brže isteku,
I još nametahu halug po bereku,
Da im ne pačahu kad k jagmi poteku.
Demirhan put dardom pred njimi kazaše,
Perjem za klobukom sokola mahaše;
Prsi kako ščitom oklopom čuvaše,
Smrt nosaše s trakom kudgod se spušćaše.
Batriv pred vsemi se prvi v grabu spusti,
Kraj sebe pušćaše mrtvih tel zadosti;
Globuši ga griše ak su ravno gusti,
Ki vnogih ubiše pred njegvimi usti.
On rukom, on okom, on vidjenim hodom,
On odprtim grlom batrivi vsih sobom;
Kada dospi bukom k razvaljenim zidom,
Radovana sabljom zagljeda pred redom.
Kako pozoj ljuti kad vidi dobitak,
Krvno grlo spusti na človički žitak,
Stekle si čeljusti lamlje za napitak,
Jad z sebe zrinuti misleć za dospitak:
Ravno stuplja tako Demirhan nemilo,
Od jada, veliko v kem ni bisid bilo,
Neg mrmljajuć gorko čini dardom dilo,
Ko j' Grgura priko Pokia probilo. (7—23).

Najbjesniji je sa strane turske Demirhan, a sa strane kršćanske Radovan; onaj pokla množinu kršćana, ovaj isto toliko pa još i više Turaka:

---

[1]) Historički se potvrdjuje, da je u to doba zbilja šiljao Zrinski glasove caru Maximilijanu o svom stanju, sr. Mesić 253. Ono je drugo pjesnički domišljeno. Osobito valja znati, da je Lovro Juranić doživio čak posljednju provalu iz Sigeta, kadno je pred banom kraljevsku zastavu nosio.

Digitized by Google

Na pol mrtav niki vapi tovariša,
A niki plač gorki črnom krvjom miša;
Od meča, od puški ni krič se ne sliša,
Z duga b' rekal vsaki da se nebo zviša.
Na pol živ još buduć med mrtvaci leži
Vitez Slamenović komu noga teži,
Od kolina viseć k nebu mu krič beži,
Pušku proklinajuć koju Turčin drži.
Al tatarski aga k njemu dospil gda bi,
S tâl Tatara toga za skut halje zgrabi,
A ruka mu druga v prsa dardu zabi,
K sebi tak mrtvoga dovuć ne pozabi.
I na Demirhana trudnu jakost mače,
Al da b' triba, ne zna, imat ruke jače;
Tu Demirhan, kot zna, ščitom lasno zače,
Buhce zdržat zvana ke hitro odmače. (24—35).

Upravo je divlji Demirhan nesretniku Slamenoviću glavu odsjekao, kad mu se dokuči junačina Radovan, te podjoše obojica na strašan i krvav mejdan, koji pjesnik vrlo živo opisuje, izkitiv opis s više znamenitih prispodoba, kano ti:

Kako kada diši medvid z driva meda,
Na bukvu stupivši pada ž nje kot z leda,
Z nohtmi ju objamši grize zubi spreda;
Koru obelivši koren joj razjeda:
Ravno ta dva tako viteza činiše,
Sami na se vsako nagnut zlo želiše;
Jur Demirhan kako i povodnja biše,
Radovan nikako al zmanjkat ne htiše. (36—42).

Radovan neuzmože održati mejdana, jer je snaga Demirhanova mnogo jača bila: on pade.

Čestiti vojvoda pokri zemlju črnu,
Ter Harapa grda doli sobom zvrnu;
Na pol mrtav vreda zubi k njemu trgnu,
Grizeći ga preda Bogu dušu vernu.
Pod vitezi zemlja j' dvimi zaječala,
Kot z visoka kada j' hrasta kita pala:
Verovat je komaj kad su se metala,
Da se zemlja tih kraj ni ž njimi raspala.
Biše stvar prečudna ka totu pripade,
Za spominak vridna da se mlajim dade:
Jer kot vez bršljana kad zide popade,
Tak kripost Radina s Harapom se najde.
Kad Demirhan zmožni na noge se stavi,
Kot vihar vetreni na druge se spravi;
Vsi bihu pripravni da se ga vsak zbavi,
Jer v rukah kvar strašni i smrt ljutu bavi.
V bašti Radu tilom vitezi pustiše,
Kot jarebi širom plahi odletiše;
Al z Dandom Vugrinom sto sabalj prispiše,
Ke pomoćom vridnom bižeće ščitiše.

Juriš i sječa traje sve jednako: Bata Petra zanese prekomjerna odvažnost te otvori stražnja vrata sigetska i navali na Delimana. Njemu nena-

Digitized by Google

hudi doduše ništa, ali kršćanski junaci poklaše mnogo drugih Turaka, kao Murtuzana, Šabana, Esvena, Pehlivana i Bećira. Medju to doprče i Deliman do vrata, gdje se njemu pred nogama sruši od Ali-kurtina topa neka drvena kula, s kojom pogibe mnogo kršćanskih branitelja, a dvojicu, Svilojevića i Klisurića, što htjedoše umaći, ubi okrutni Deliman. (49—74). Taj čaš otvoriše s nerazuma Miloš Badanković i Hrvojić i opet vrata: Turci navališe silom ulaziti, te medju njimi i sam Deliman; a kad je Hrvoić vrata zaklopio, nadje se Deliman zatvorenim. On se ipak toga ništa neuplaši, već sasieče Badankovića i Hrvojića, te doprie u biesnoj vatri čak do sred pijace sigetske, gdje mu izletješe na susret Alapić i Stipan:

Stoprv onda Del'man s pametom se stane,
Vidi, da mu ta dan već dobra ne svane;
Kakono zvir gladan kad med lovce stane,
Korakom zmed njih v stran, ne bigom se gane.
V krvavu oružju stuplja tatar k vratom,
Za vsih stran mu uju oružjem nad vratom;
Svi ga sprovajaju sabljom, puškom, batom,
Oganj, krop vlivaju nad njegovim hrptom.
Ter jošće i već krat vrnul se bijaše,
Šram ga be, da hrbat kaurom kazaše;
Da ide na obrat mislom se boraše,
Najzad srdit do vrat i gizdav idjaše.
Tu z gvoždja katanac vrata pritvaraše,
S kim Deliman lanac šakom razbijaše;
Na sindjiru prostac još dvignjen bijaše,
Skoči kot nestorac, grabu preplavaše. (75—91).

Tako bezprimjerna odvažnost spasi Delimana. Već sa svih strana nose Turci skale, a janičari sa svojih nasipa strielaju silno, tako da se na bašti nitko ni pomoliti nesmije. Istina Čontoš Pál odbija dugimi lubardami neprijatelja, što ga većma može i umije, ipak se grad nahodi u skrajnoj pogibelji. (92—96). U toj nevolji pregnu ban glavom još jedan put provaliti iz grada medju Turke: i ta provala uspje, jer se njegovoj gigantskoj sili nemogaše nitko, pa ni sam Demirhan, postojano oduprieti. I taj put opisuje pjesnik njegovo držanje upravo s oduševljenjem. (97—116, konac).

Diel jedanaesti. Deliman vrativ se sretno u turski tabor, stidi se svoga uzmicanja, a Rustan njegov protivnik ruga mu se još većma, pa zato ga Deliman strašno posieče, [1]) tako da je na mjestu mrtav ostao (1—10).

Munjaja s prahom v dnu ni nagla onako,
Grom ni lumbarda v snu strahovita tako,
Srce v Tatarinu naglo pljahnu kako,
Kad v jadu zamahnu sabljom kruto jako.

---

[1]) Sve, što se god govori o Rustemu, zetu carevu, za kojega je pošla bila Mihrmah, i o njegovu neprijateljstvu sa sinom krimskoga chana Delimanom, mora se smatrati pjesničkim anachronizmom u toliko, što je Rustem već god. 1561. naravskom smrću umro. Nije li pjesnik kojemu drugomu prizoru samo ova imena nadjenuo, toga ja neznam.

Digitized by Google

Već Rustan od njega kasno se j' uklonil,
Na treti mah koga udilj je razdvojil;
Stojeć kod mrtvoga i ovo govoril:
Evo ti Krim-bega ki ti j' šalu podnil. (11—12).

U turskom taboru nastaje velika smutnja i zabuna; i Sulejman se prepada, a još veći gnjev uzpaljuje u njegovu srcu Kapidži-paša. U to dolazi pred cara Demirhan, te brani svoga prijatelja i blaži srdčbu Sulejmanovu, ali badava, jer ga umiriti nemože. (13—26). Nu i Deliman isto je tako u ljutini neobuzdan pa nimalo uplašen od groznoga čina, što ga počini; tek blagim riečim prijatelja Halul-Ajgaša za volju odluči za neko vrieme, da ukloni još veće zlo, odaljiti se izpred očiju carevih. (27—40).

Demirhan se sjeća zadane rieći, da će izaći Vidu na mejdan, a to neda mira njegovu poštenju junačkomu, dok rieči neodrži. On šalje slugu svoga Šahmana k Deli Vidu, te ga izaziva izpred grada na mejdan. Vid neodbija ponude, već je s dopuštenjem vodje svoga, bana Zrinskoga, pripravan izaći. Sam ban prati vjerna druga i prijatelja te najsilnijega junaka sigetskoga do skrajnih gradskih vrata, a dvie stotine sabalja kršćanskih sliedi ga čak do izpred vrata, da se nebi dogodila kakva turska prievara.

Kakono pučinom kad galija šumi,
Jadreć velim vetrom spred slapi se dimi;
Tak Vid batrivostjom šetuje pred timi,
Sam dvojim kreljutom odičen med njimi.
Od turske pak strane Demirhan jadovit,
Kot lav kad se gane človiku naškodit,
Tisuće ih dvigne sobom, da j' strahovit,
I z dvajset sto hline Amirašen srdit. (41—63).

Turski car gledat će taj prizor s nekog obližnjega brda. Junaci se pozdravljaju, ne kao braća draga, već kao kleti dušmani.

Rvu se kot lava dva strašna, nemila,
Da neba dva takva još nisu vidila;
Vridna j' moć njihova da j' hvalu dostigla,
Srca junačkoga ka ni prepustila.
Demirhanu z usti živi plamen ide,
Željan krvi piti prija neg otide;
Vidu te strašnosti ništar se ne vide,
Jer ga batrivosti od mladosti stide.
Ter nut kako se je Harapin nategnul,
Kot strašilo dvoje u višak se j' stegnul;
Žestoko oružje z visoka j' zategnul,
Ž njim sve moći svoje na Vidu protegnul.
Deli Vida šišak kako grom raspori,
Viteški zatiljak strašnim mahom podri;
I skoro k črnoj tak zemlji ga obori,
Mlahavost na žitak žestoko pritvori.

---

[1]) Ako se i neslažu u motivih, ipak su si u izvedenju veoma srodni ovaj prizor ovdje, i onaj u Tassa (5, 29. i slied.), kako je Rinaldo probo Gernanda, te toga radi odpravljen u prognanstvo. Pače kitica 23—24 očevidno je izradjena po Tassu 5, 36, i kitica 25—26 po Tassu 6, 37.

Digitized by Google

Turci se vesele i kričeć jednako,
Smrt videti žele Vida ne inako;
Z druge strane žale naši kruto jako,
Bolja srića ale priskoči nekako.
Deli Vid se dvignu i vsu kripost skupi,
Tere po Turčinu ščit prosikuć lupi,
S tim mahom poganu vas se bok rastupi,
Još kad drugoč mahnu vaš šišak rastrupi.
Ponavlja udarci ta Deli Vid ljuti,
Harapskoj već ruci ne da počinuti;
Vsi se buče Turci svak se totu smuti,
Videć v čudnom harci Harapa ginuti.
Skradnja tvoja ura jur biše prispila,
Kljeta Turska vira, da b' stalnija bila;
Il joj se j' prevara davno v rič zabila,
Kak je z novom stara knjiga svedočila. (64—80).

Kad se Dimirhan već jedva mogao na nogah držati, potaknu Amirašen Turke, da navale na kršćane i da ih sasieku; ali kako se na konju karabulu primakao Vidu, spopade ga ovaj britkom sabljom te mu odrubi glavu. Sad već nemože ni sam Demirhan, da obustavi razjarenu tursku vojsku, odasvud navale na onu šaku kršćana, što su bili pred gradskim vratima, i silna se krv proli.

Vid kako ptić z lahka na karbula skoči,
Misleć, zmed njih vanka da k družbi doskoči;
Al se vsud kot rika mišana krv toči,
Turska i kaurska da izreć ni moći. (81—90).

Videći Zrinski nevjeru tursku, poleti i on s pet stotina svojih vojnika iz grada Deli Vidu u pomoć; pred njegovim strašnim mačem padaju Turci na kupove, a on ih bije i sieče, žaleći za svojim prijateljem, koji se je u onoj vrevi daleko umiešao medju Turke. (91—106).

Diel dvanaesti.

Deliman veće prost neg samodrug bludi,
Misleć skradnjih kripost muči svoje vudi,
Nestance ga žalost vnogim slapom trudi,
Ali mu j' batrivost jednaka povsudi.

Njega vidje Kupido te koreći sam sebe sa svoje nemoći, rani ga najoštrijom strielom. I tako jače no igda prije stade Deliman uzdisati za Kumillom; jače no igda prije tjera ga želja za njom i njezinom ljepotom.

O! kuliko puti on čas, onu uru,
Deliman mahniti zdvignu oči zgoru;
Kumillu vapiti poče po vsu zoru,
Nujû se obkiti od čemera gorû.
Slavića v zelenu ak čuje spivati,
Žalost si nesmernu ćuti ponavljati;
V nebesku vedrinu kad će pogljedati,
Lipost Kumillinu tu misli imati.
Na vode tekuće ako gdi prispiše,
Suzami je veće svojimi nališe;

Digitized by Google

Vidi čim trepeće hladom listje lipše,
Nepokoj mu leće zvrh srca tim više.
Kumilla, Kumilla va sebi govori,
Zašto mi me mila nesrićom umori;
Nezgovorna sila ka mi v srcu gori,
Zač mi moga tila zavsim ne otvori?
Zač se ne vmehčuješ od plača ti moga
Nit za potok haješ prolitja suznoga,
Zdravija postaješ gljedeć nevoljnoga,
Tere ne poznaješ trpljenja tužnoga.'
Vsa vedrena lipost i žarkost sunčena
Prez tebe je tamnost meni odurena,
Protulitja radost nasladnost vrimena,
Listor veću žalost daje mi čemerna.
Tvoji oči čvrsti negda me raduju,
Negda turobnosti moje ponovljuju;
Vas sam u dvojnosti, kad me ukanjuju
Drage tve milosti ke me oduruju.
Krvjom mozi biti vtepene mi ruke
Rustan bega hte ti misli zavdat žuhke;
Pače već radosti imaš v toj prilike,
Da te htih izvesti z Rustanove muke.
Ovo grem k tebi rad, fanti se nad manom,
Sama tvom rukom sad razluči me sa mnom,
Ako t' je moći kad bit nemilosrdnom
Lipotom kom si nad svega svita krunom. (1—18).

Ovako uzdišući, jaše nezna kud kamo, ali ga Kupido vodi upravo put Biograda, gdje se desila Kumilla. I ona trpi ljubavne muke i ona se tuži te žali, što je protiv svoje volje imala biti nesudjenom ljubom Rustanovom. Stara baka, njezina dvorkinja, tješi je i nagovara, da duže nesakriva plam ljubavi, koji joj srce razgara; te ona piše Delimanu listak knjige biele:

Hoćeš se čuditi batrivosti mojoj,
Delimane zlati, najmre ovakovoj,
Ali suprot stati ne smim volji božjoj,
Podložna ću biti naredbi njegovoj.
Bog ti j' dal da ladaš u svitu nad vsimi,
Na kem zapovidaš svimi uzmožnimi;
Batrivost ku znašaš znana hudo ni mi,
Ovo i mne imaš, za roba me primi.
Buduć da skazuješ neg onim zmožnosti,
Suprot kih vojuješ veloj okornosti,
Ufam se, kad čuješ moje pokornosti,
Da konče zakriješ nemilosrdnosti.
Ćić Rustana volju ak me oduruješ,
Za ljubav njegovu ter me odbićuješ,
Prosim sablju tvoju da me ne miluješ,
Žitak i krv moju da prolit šetuješ. (19—38).

Deliman, primiv pismo, odgovara u kratko, da će doći, vidjeti je i dragovoljno joj dvoriti. On hiti u njezin naručaj, neznajući što ga čeka:

Šetuje Deliman, ne zna se mutiti,
Gre ljubavom užgan Kumillu viditi,

Digitized by Google

Vas hitar, vas željan rad tamo zletiti,
Gdi zna, da dočekan iz srca će biti.
Bože, skrovni kako človečji su čini,
V kih ufanje plitko vnogoga prehini,
Not Deliman kako brz je v toj hitrini,
A nima na žuhko svršenje spomini.
Da vam sriće gredu, oba sad mislite,
V ku al mrižu sedu, skoro obćutite;
Kako tanko predu Parke, ne mislite,
Kad nesrića preju vkine, ne skrbite.
Kak se hrast udaje Bakuševu listju,
Kako na stup zmije oholo se viju,
I kakono drivje bršljani obzimlju,
Još se ta dva bolje feniza prijimlju. (39—44).

U taboru turskom nema medjutim nikakva reda, jer je mnogo vezira i paša poizginulo od ruke kršćanske. Pojavlja se pače nezadovoljstvo i nestrpljivost; neki Deriel tuži se očito na sultana Sulejmana, da neštedi svojih junaka, da neima s njimi pomilovanja, da ih čak goni od sebe, kao što je odagnao Delimana. Njegov buntovni govor primit bi s velikim, jednoglasnim odobravanjem te zaključeno, da Deriel s deset tisuća vojnika podje po Delimana. (44—57). Car se ljuti i jedi, ali nemože obustaviti njihove volje; pristaje dakle, makar nerado, i sam u to, da se natrag pozove Deliman, te u to ime posla k njemu Terhat-bega. U Delimana raste oholost, što se pred njim i sam car ponizio; on je nauman vratiti se u tabor, ali mu neda Kumilla, koja ga vele rječito ovako zaklinje i odgovara:

Zašto se hoćeš ti u tabor spravljati,
Jedan korak pojti k grobu približati;
Tam li misliš projti glas zadobivati,
Gdi će zeta znati car požalovati.
Sad morem viditi da si kot ptić lagak,
Da se daš vkaniti na bišć i na zanak;
Sirena pojuć ti vred zavdaje sanak,
V morskoj dubokosti ka ti spravlja konak.
Car gubi sad vojsku, Turke će zatriti.
Pak hoće Tatarsku nestalnost kriviti;
V pogibel viteško tvu glavu će diti,
Čalariju carsku zvrh tebe odkriti.
Teška gospodina ni dobro srditi,
Od njegva kolina dalje se j' nositi;
Jer on nigdar ne zna veliko trpiti,
Vabi, muti z vana, ni se ž njim viriti.
Znam, da se nesrićne niš moći ne strašiš,
Nje pute nestalne tražit se ne plašiš;
Al na tužnu mene zač konče ne misliš?
S kom tako v nesmerne pogibeli prešiš.
Najbolje veliš da ljubiš me na svitu,
Posvedoči sada da me neć' ubitu;
U tom drži vsagda tvoju misal svitu,
Da prez tebe pada moja lipost v cvitu.
Sada znam da sprave nisi za volj mene
Stočil Rustanove krvčice črljene;

Digitized by Google

Još su ti obrve moje odurene,
Želiš, da se z ove duh Kumille zrene.
Ak si nemil tako ter ćeš krvi piti,
Moreš moje lahko prsa otvoriti,
Ne žejaj tuliko, hte te nasititi,
Bolje mi inako ne mreš ugoditi.
Da ti gljedam rane ja po tvojoj smrti,
Moreš li v tom stalne tvoje misli trti?
Da se ada v mene već duša ne krti,
Bolje ti j' s prvine Kumillu zatrti. (58—82).

Deliman je u velikoj skrbi, šta će učiniti; ipak čast preotima mah nad ljubavju: Kumilla moli se bogu, da njezinu ljubazniku sreću podieli te kreću oboje na put.

Po tom se ganuše Deliman s Kumillom,
Pred njih povrviše Turci srcem milom;
I kada jur biše pri bunaru vrilom,
Skupa odsidiše junak z dragom vilom.
Kumillu Deliman zače batriviti,
Ali bi vse zaman kad ne mre hasniti;
Kako topol jedan počne v zimi gnjiti,
Nje obraz žalostan plačem je grubiti.
Deliman somaka na sablji imaše,
Iz njega napitka Kumilla željaše;
Ž njim zajeti vrutka k bunaru gredjaše,
Konac svoga žitka nevoljna ne znaše.
Jer pozoja negda on rasikal biše,
Kaplja krvi onda v somak prilitiše;
On takve nikada smrti ne znadiše,
Zato nečist vsagda pri sablji nosiše.
Kumilla ne znadeć otrov je izpila,
Po svem tilu vrveć vred ju j' obćutila;
Tužnim telom drhteć dušu j' izpustila,
Zgodi joj se ne hteć kako j' i želila.
Što včini Deliman kada to zagljeda,
Sam ni izreć zmožan Merkuriuš reda,
Udilj Tatar jadan tako se zlu preda,
Kako da bi smaman i pun vsega zleda.
Odhiti oružje i halje razdrapi,
Od korenja drivje vsakojačko šćapi;
Ruči tere psuje, simo tamo tlapi,
Što vidi al čuje, naopako vapi.
Dve noći i dva dni po lugu je hodil,
Još v pamet zlosrićni jedva se j' pribrodil;
Spet oružje shrani i svitom se j' odil,
Da b' kršćanske sini tim veće oškodil. (83—105).

Diel trinaesti. Deli Vid šali se medju Turci, ali je smjelost njegova prevelika te će i njemu doći sudjeni čas. (1—5). On imadjaše u Sigetu ženu, negda turkinju Hajkunu, sada kršćanku Julijanku, koja težko uzdišući za svojim hrabrim vojnom, uzjaše viteški konja te izleti iz grada prema turskomu taboru. Putem srete nekoga Arapina, koji je upravo pošao da caru

*

Digitized by Google

javi, kako je sagledao u taboru Deli Vida, prerušena u turskom odielu. Čuvši to junakinja kršćanska, posieče sabljom Arapina te se maši na konja, da odleti. Al joj loša sreća bila, jer je Turci obkoliše i zaustaviše. Srećom nadje se pri tom prizoru sam Deli Vid, koji upoznav svoju ženu, vara Turčina, da je to njegov sluga te ga ište natrag. Kadija pred koga dodjoše, nevjeruje već mu se hoće svjedočanstva. Tada Vid uzpaljen trže sablju te dohvaćaj i sieci sve na okolo, a ljubu uhvati pod ruku i na konja karabula; i tako pobježe skupa s njom sretno u Siget.

Tu Karabul nogom zemlje ne dotiče,
Neg kot pero strilom letećom utiče;
Proletit bi valom mogal morske siče,
Tako se kopitom lagahno odmiče.
Prelipim dobićkom Turci ga gljedaju,
Da biži Sigeckom vsi putom poznaju;
Zaman velom bukom Turci ga tiraju,
Jer za njim kot tankom za maglom ostaju.
Veseli v Siget ga junaci čekahu,
Jer ga za mrtvoga istinom držahu;
Viće radi njega većekrat činjahu
Kod bana dobroga i tanač držahu. (6—30).

S tolika neuspjeha i nesreće opet se smuti, ražalosti Sulejman, te saziva vezire u vieće. Prvi sjedi Deliman u divanu; uza nj Ali-beg, koji kaže da se skoro boji istinu govoriti, opominjući se zle kobi, koja je snašla Rustana: on svjetuje da se Siget ostavi. (31—49). Njemu odgovara Deliman:

Ali-beže tvoje zinu na me usta,
Hteći da me odje tva sramota pusta;
Al nebo ne čuje što pas lajuć ljusta,
Ki sprot vetru pljuje na bradu mu hljusta.
V harac greš najzad lin a prvi u divan,
Nit mariš da b' carin glas na prvo dîvan,
Vsaki slavan naš čin po tebi j' zadivan,
Ti s' kot Kožakarin svitlobom zakrivan.
Da jur kad Deliman sramom je pogibal,
Ter ga j' car Suliman očima dostigal,
Je l' tad sablju uman Ali-beg podigal,
Pod Sigetom vridan na kaure sigal?
Nî me tako molil bratom Hrvojiću
Nit me j' tako ljubil vitez Badnjeviću,
I drugi, kim sam smil vnogu skratit sriću,
Kih sam v črnu zvalil zemlju u nesriću.
Al se mozi biti hoćeš tim znašati,
Tvoje bojaznosti veći dil skrivati?
Ne moj se za to ti od mene bojati,
Jer v nevridnoj nohti ne ću krvi prati.
Moreš još nevridan po meni obstati,
Prem da bi dostojan kot hrast obtesati,
Hoću zato ov dan drugač svetovati,
Ne dajmo si divan ovak špotovati.
Neka gole sablje čini car znositi,
Žestok jad do volje vsima obznaniti,

Digitized by Google

Na dom da pošalje vsakoga ubiti,
Ki se v Siget vadlje oganj lîni nîti.
Ja hoću pred vsima na to delo iti,
Pred vsih vas očima zide razoriti;
Da sto Zrinskih prema vidim meni ziti,
Na sramotu njima pred njih ću stupiti. (50—57).

Na taj predlog svi junaci nikom ponikoše te jedan za drugim iz šatora umakoše.

Demirhana ljuti i boli medju tim jako, što nije Deli Vidu zadane vjere održao; ide k caru te mu tuži svoju sramotu i moli ga, nebi li smio i opet zvati Vida. Ali mu sultan odvraća, da sad već neima druge, nego jurišati na razvaljeni grad. Ljutito ostavlja ga Demirhan. Sulejman je u velikoj neprilici, iznova zove k sebi šest izkušanih i najvjernijih savjetnika:

Prvi tako svit da Sulimanu caru:
Još jednuč za sada da vsi Siget taru,
Ruke naše tada jeda ga zataru;
Ako osta, onda ugnimo se kvaru.
Drugi reče samo: nî nam ovdi biti,
Neg dvajset činimo tisuć ostaviti;
Pišce zapovijmo i kojnike bditi,
Da zakrate simo pomoć dohoditi.
Treti se sta redom svitnik govoriti:
Da Ali-kurt vojskom gre Siget paliti
Hendek do tal vodom najprij isušiti,
Halugom i svakom vunom napuniti.
Što misli četrti do istine povi,
Kako ki otiti k domu se gotovi;
Ne mojmo gubiti tu dni vitezovi,
Da nas ne preprati jesen, daž, krupovi.
Ta peti svetova da k gradu Pećuju
Zbranih tisuća dva kojnikov šetuju;
Sigecka zastava kud gre da skoznuju,
Da nas spod nje znova škode ne popljuju.
Zavsim pojti domom svet daje i šesti,
Vnogim to uzrokom hiti doprnesti;
I jur sam car va tom skoro rič namesti,
Al nut z Ali-kurtom duša se razmesti. (58—80).

Dok se najme ovako viećalo na divanu carskom, razhiti glavu Alikurtovu sigetska lumbarda, a car izgubi najboljega svojega topdžiju. Sad je pak Sulejman do kraja klonuo duhom i svu nadu izgubio, da će išta opraviti pod Sigetom, dok ga brani junačka mišica bana Zrinskoga; ali gle, čudne sreće, nenadana zgoda povrati u nj staru hrabrost: doletje golub-listonoša, [1]) a Turci ga uhvatiše i pročitaše ovo pismo, upravljeno na kralja ugarskoga:

Ako pitaš, kak smo: kak najbližnji k smrti,
Nit se već ufamo da se ki van skrti;
Još pet sto ležimo ranami priprti,
Živit ne moremo svud silom obstrti.

[1]) Sličan je prizor u Tassa XVIII., 49.

Digitized by Google

Ali ni poganski ne mogu se hvalit,
Kim šesti del vojski činismo pognjavit,
Vezire mrtvački i paše povalit,
I vas tabor turski nemirom zabavit.
Još dva dni imamo na svitu živiti,
V kih tê zubi, znamo, zvrhu nas brusiti;
Vse što vridni jesmo, hoćemo včiniti,
Delom se hoćemo svitu obznaniti.
Ognjem nas vsud misle najveće obajti,
Kadi i odakle ne moremo najti;
Misal nam je ale v polje na smrt zajti,
Prij' neg damo mile žitke v dim razajti.
Za pomoć nam ada već ne moj misliti,
U koj nije hajda jer smo vistoviti;
Al v Turčinu vimda moreš kvar včiniti,
Ak ćeš za njim vreda vojsku napustiti.
Ki be kadi zmožan, toga smo ubili,
Al veće razuman, glavom rastavili;
Sam car ter Kajmekan ti su se shranili:
Deliman Demirhan jesu obnorili.
Tisuć dvakrat dvajset jur leže zagnjiti,
A na jagmu deset krat su smili priti;
Veće ti za Siget ne ćemo pisati,
Neg ti Bog vnogo let daj glavu kruniti. 81—96.

Razabrav car turski sadržaj toga pisma, zapovjedi da se čine priprave za posljednji juriš. (97—100, konac)

Diel četrnaesti. Ovomu pjevanju stavlja pjesnik ovaki zaglavak:

Ovo sada dična shaja zvezda Zrinska,
Ovo tramontana jaka pokrajinska;
Ovo j' pisam ravna moja rič slovinska,
Dugo od nje tmina ostani maglinska.
Onomu plavčica ne mre se vtopiti,
Kojega desnica zna timun voditi;
S kim busul, urica virno zna živiti,
Pred takvim danica ne će se zgubiti.
I moj magnet davno jur mi porat kaže,
Ki me silna srićno prik mora dovaže;
Prijatelji virno jur mi stane snaže,
U kih se pošteno vsak vridan pomaže.
Prijatelje ne znam i ne vidim druge,
Nego kim se klanjam ja i moje sluge;
Za sad na stran divam razgovore duge,
Jere se pozivam na Sigecke tuge. 1—4.

U carevu taboru ima neki vrač, egipćanin rodom, po imenu Alderan. [1]) U njega bijaše vlast nad svimi paklenimi dusi kao i nebeskimi elementi. Podje dakle k caru te mu ponudi svoju službu, da će pobuniti sav pakao

[1]) Alderan je kopija Tassova Ismena. Osobito si naliče prizor taj, gdje Alderan pred Solimana dohodi, i onaj Tassov u II. pjev., gdje Ismen Aladinu svoju pomoć nudja.

Digitized by Google

protiv kršćana i sasvim satrti silu sigetsku. (5—11). Kad car u to privolje, ode on mrmljajući u dubravu te zakla dvanaest kršćanskih sinova, i njihovom krvlju sred nekakva dva u piesak upisana okruga stade zaklinjati duhove podzemnoga svieta, da ga slušaju. (12—19). Kad su svi na posluh pripravni bili, poče im se najprije podrugivati što su se zastidjeli slabašna krsta i od njega kao svu moć izgubili, pa zatim ih pozva, da pokažu snagu svoju kod Sigeta i da ga sumporom, vatrom, trjeskom u prah i pepeo obrate. Jedva što on to izreče, i već leti mnoštvo vragova te se skupljaju nad Sigetom. Napokon zapovjedi i Hazret-Aliu da na svom konju izjaše iz zemlje. Konjanik dolazi blieda lica i namrštena čela, jer ga veljih muka stoji izaći na ovaj sviet, te žalostnim glasom pripovieda, kako sigetskim kršćanom Alkoran ništa nahuditi nemože, jer ih štiti viši i mogućniji bog, koji će i Sulejmana skorom smrću kazniti, da osveti nedužno prolivenu krv sigetskih junaka. S ovim navieštenjem vraća se Ali natrag u pakao. (20—58). Medjutim biesne furije s ognjanimi zubljami te zapaljuju Siget; jaki jug-vjetar podpiruje još većma vatru. Sigećani priskaču k baštam, ali nemogu ob'rvati vatre. (59—65). U toj strašnoj stisci neostavlja sve jednako bana hrvatskoga krjepost srca i postojanstvo duše: on tješi i hrabri svoje vitezove. S protivne strane nasrću kao pomamni Deliman i okrutni Demirhan, koji bez prestanka za Deli-Vidom viče i smrću mu se grozi. Deli-Vid nemože tolika rugla podnieti, ako prem mu srce plače, što mora sada, kad je u najvećoj stisci, ostaviti vodju svoga, bana Zrinskoga. (66—82). Otiskoše se oba suparnika na neki brežuljak, i ondje pade na mejdanu junačkom najprije Demirhan, a nad njim izdaše duh svoj Deli-Vid. (83—105).

Diel petnaesti. Kada ban vidje neuklonivu smrt pred očima, dozva k sebi odabranu četu kršćanskih vitezova, pohvali divnom ozbiljnošću njihovu dosadanju hrabrost i postojanost, al jim odkri podjedno odluku svoju, za koju misli da je takodjer volja božja, da zorom sutrašnjega dana svi koliko ih ima izadju iz grada, da se pokažu neprijatelju, tko su. Svi su junaci spremni umrieti za čast i vjeru Isusovu te se veselo pripravljaju za smrt kao za pir. (1—11). Ban udje u riznicu, obuče se u sjajne odore, pripasa britku sablju, turi za pas sto ugarskih dukata kao mito za ubojicu, a sve ostale dragocjenosti dade spaliti. (12—16). U taj čas sjedi bog na svom priestolu, okružen svimi nebeskimi silami i zborovi:[1]) (18—21).

Ravno božja milost v stolici sidjaše,
S ke svita mlahavost pomnjivo gljedaše;
Dika, vridnost, zmožnost okolo nje staše,
A stol se kot svitlost sunčena svitljaše.
Ljubav, srića, pokoj tiho naklonjeni,
Pod njim k službi vsakoj stoje pripravljeni;
Vre mu hvala takoj kot vrutki vodeni,
I dari kim ni broj kupno razloženi.

---

[1]) Sjeća nas na pojavljenje boga u Tassovom IX. pjev. kit. 56.

Digitized by Google

Vnogi spaseniki i blažene duše
Hvaleći ga slatki dvižu glas na više,
Pisnik, kralj židovski, svojom arfom zdiše,
Lipi zbor kraljevski ž njim spiva to lipše.
Nebeska zgovora zvrh glasa svakoga
Eho odgovara iz vrha rajskoga;
Svet, svet svet od zgora, višnji bog od boga,
Puna su cesara nebo zemlja toga. (17—21).

Svi se nebešćani skupiše, a bog im govori o nevolji i stisci sigetskih mučenika, kojim valja priteći u pomoć; nalaže arkandjelu Gabrijlu i drugim krjepostim nebeskim, da podju razganjat vragove a duše hrabrih vitezova kršćanskih da preda nj donesu i u rajskih dvorovih nastane. Zbor nebeskih andjela ode pred Siget, gdje se Gabrijl prikaza Zrinskomu u slici liepo obučena junaka te mu pruži zelen vienac slave, a još sjajniji kaže, da ga na nebu čeka; arkandjel pako Mihail ruži vragove, koji su pod Siget sjeli bili, te ih tjera natrag u pakao. (22—53).

Kot vihar vetreni k zraku se motahu,
Zmed oblakov tamni nevoljno jaukahu,
Kako vrane črni kad silu vijahu,
Ter noćni kavrani svi skupa kričahu.
Dobićak su v samom našli Alderanu,
I z njega dušinom obložili ranu;
Pri telu zlosretnom od svih stran se stanu,
Život mu objednom odnesu poganu.
Grad Siget vrazi tak tužni ostaviše,
Prem da se još danak zabilil ne biše;
Al ravno svitat zrak bilom zorom htiše,
I danica svoj trak podignuti više. (22—53).

Čim je zora svanula, sabra ban oko sebe svojih posljednjih pet stotina vjernih vitezova, te polaganim korakom kao neustrašeni lavovi izadjoše iz grada. (54—77).

Tu vitez z junakom čudno se zastaju,
Sablja sabljom teškom čvrsto udaraju;
Krič plačom, prah vikom, v nebo se zdvigaju,
Kopja dardom žihkom prestrašno sklapljaju.
Kot kad oganj suva kad trstinom plazi,
I kako smrt živa ban po Turcih gazi;
Kakono plav spliva kada vitrom lazi,
Tako ban krv zliva kih pred sobom razi.
Ovdi potepeni vnogi Turci bihu,
I vnogi ranjeni smrtjom se mutihu;
Mahometa jedni i Alu vapihu,
Krvjom oškropljeni črnu zemlju krihu.
Ovdi se barjaki pod nogami pletu,
Ovdi vnogi Turki spod konjih se metu;
Drug na druga paki meće nogu spetu,
A spod kopit niki rene dušu kljetu.
Vnogi na pol mrtav tovariša zgriza,
Kot pijavka uprav znoj mu iz ran liza;

Digitized by Google

Z boka se vnogim krv z dušinom otiza,
A vnogim z vust mlahav žitak se obriza.
Ljudi i oružje jur u vrpi leže,
Kršćanin oboje oči k nebu steže,
Turčin lica svoje ka zemlji poteže,
Od kojega božje sve milošće beže.
Već vsud v krvavih ban potokih prohaja,
Odiću za vsih stran z oružjem napaja;
Z daleka Deliman okom ga pogaja,
Strašljiv i zlovoljan kot mu vid ne taja. (54—77).

Nitko nemože u toj posljednjoj borbi odoljeti sili banovoj; i golemi Deliman pada od njegove junačke desnice. Preko kupova mrtvih ili izranjenih Turaka prokrči si Zrinski put do samoga cara; ali je caru sreća poslužila te dok se neki Arapin podmetnuo pod sablju banovu, izmače on na konju, odletje u svoj šator te ondje izriga crnu dušu. Posljednji put okreće se ban k svojoj već jako razriedjenoj četi, pominje im boga i slavu vjere Isusove, za koju je sladko umrieti.

Al Turci z duga je nevirni obstrihu,
Blizu k njim na polje iziti ne smihu;
Neg zvrh njih naboje puškene pospihu,
S kimi verne božje totu umorihu.
Olovenim zrnom bana pogodihu,
Kraj oka pod čelom priko ga probihu;
Slavni udi z banom zemljicu prikrihu,
I dušica tilom tu se razdilihu.
Prelipim šeregom angeli dospihu,
Slavom bogoljubnom Trojicu hvalihu;
Pak čistu med sobom tu dušu družihu,
Od zemlje skupa ž njom v nebo proletihu.
Gabriel Zrinskoga a ostali druge,
Pred zmožnoga boga postaviše sluge;
Z grla pak glasnoga popivkinje duge
Počehu cić toga da su jur zvan tuge.
Duše božastvene i sva moć nebeska,
Te viteze verne ljubljeno dočeka,
Pred bogom se klone, ki hoti od veka
V dike vekivečne uzvišit človeka.
Po takovoj diki prolitja krvnoga,
Pusti žitak Zrinski srid druma slavnoga;
Stup, ščit, ban hrvacki grada sigeckoga,
Glavar i strah turski prvi vika svoga.
Ovdi već pisati i pero dospiva,
Gdi oko zvirati suzami prispiva,
Zrinskoga plakati srce prisiljiva,
Milo spominati i mrtva i živa.
Vetar tira oblak, vode dvižu slapi,
Droban otca momak u materi vapi;
Bula kida pletak, z vlasi lica drapi,
Tak Tatar, tak Turak, Kaur i Harapi.
Ti bože u svemu popivkinju ovu
Primi po krvnomu ku popisah slovu,

Digitized by Google

Na boju, na domu, vode, kopnu, stovu,
Diku, čast virnomu i staru i novu,
Provdilji Zrinskomu i rodu njegovu.

Iz ovoga se sadržaja vidi, da Zrinijada spada u onu vrst pravih velikih epopeja, kakovu je Virgilij spjevao po uzoru pjesama homerovih, a Torquato Tasso i drugi velikani pjesnički ponajviše po uzoru Virgilijevu. Da je Nikola Zrinski, na kojega se jedinoga ovdje obaziremo, jer je magjarski izvornik njegov, odlučno i očevidno prianjao uz Tassa, toga neniječe nijedan povjestnik književnosti magjarske. Ali se mora i to reći, da je pjesnik, ma i nemislili na poštovanje roda, koje ga je napućivalo da taj predmet odabere, svakako već sa samih estetičkih razloga sretan bio u izboru predmeta za svoju epopeju.

Tko uzporedi Zrinijadu s eposom Gundulićevim pak ih prispodobi njihovu zajedničkomu izvoru i uzoru, epopeji Tassovoj, priznat će doista, ako je ikoliko pravedan, da je predmet eposa Nikolina mnogo uzvišeniji i zgodniji za velepjesan, nego li je predmet Gundulićev. Vojna Sulejmanova na Ugarsku, kako nas i poviest uči, nebijaše jedinomu Siget-gradu namienjena, već da čitavu ugarsku i hrvatsku kraljevinu skuči pod jaram turski. Samo divno i nečuveno junačtvo hrvatskih vitezova mogaše pomrsiti smjelu osnovu sultanovu, obustaviti ga i sve mu sile skršiti pod zidinami malenoga grada Sigeta. Po tom dobiva obsada sigetska obćenitije značenje, jer se je ondje odlučivalo za čitavu Ugarsku i Hrvatsku. Zato je i pjesnik pravo imao, što je taj historički dogodjaj uzvisio do važnosti Homerske Troje ili Tassova Jerusolima, pak mu je i pošlo za rukom, da od svojega djela učini nešto veće nego li prostu pjesan historičku. Neima dakle sumnje, da se Zrinijada u mnogo uzvišenijoj sferi kreće, nego li Gundulićev Osman. Jer kad će se predmet historičke dobe da uzvisi do pravoga eposa, treba da je izvadjen iz vrlo ozbiljnih i odlučnih trenutaka vremena, koji duboko zasiecaju u narodni život, tako da se usljed tih dogodjaja ili čitav narod preporadja i pomladjuje ili mu je strašnim udarcem cjelovita propast namienjena. Pa tako i jest zbilja u Zrinijadi. Viek je Sulejmanov još sve jednako viek čile, mladjahne snage života osmanlijskoga u Europi (epski viek); a u Sigetu skupio se cviet junačke snage naroda hrvatskoga i magjarskoga. Ovaj dakle sam po sebi znameniti dogodjaj još je pjesnik tim na više digao i za epos upriličio, što nam umah iz početka predstavlja vojni pohod Turaka kao od boga poslanu kaznu božju, da osveti griehe naroda ugarskoga. Gdje su tako uzvišeni, da reknem nebeski motivi, ondje se smiju i u sam tečaj pripoviesti miešati više (nebeske i paklene) sile, te je podpuno opravdana tako zvana mašinerija, to će reći ona čudesa, koja se u toj pjesmi zgadjaju i u tečaj stvari utječu.

U Gundulićevu Osmanu neima svega toga: njegov je predmet manje zgodan i priličan za pravu epopeju; on ga nemogaše i nesmijaše uzdići do ovako velika značenja, već mu bješe ostati u sferi historičkoj, koju je samo razširio i izkitio vrlo nježnom idilikom, tako da čitavo njegovo djelo većma naliči na veliku idilsku pjesan nego li na pravi epos.

Digitized by Google

Kretanje i sukobi raznih naroda u gomilah — to je obćeniti, vječiti predmet velikih epopeja: to je i u Zrinijadi vrlo dobro izvedeno, ali u Osmanu ima toga jako malo, jer je predmet, kako rekoh, drugačije naravi. Slike raznolikih strasti i krjeposti ljudskih, koje se u takovih sukobih očituju, donosi nam epos pred oči; pojedini junak, ako se baš i ističe većom silom i hrabrošću, stoji ipak s idejom cielosti u najvećem skladu; on je samo izborit zastupnik nastojanja i poruk teženja cielosti. Epski junaci nestoje s udesom u borbi, već su pod njim i u njegovoj službi: epos mimoilazi svaku katastrofu. Zrinski, koliko je god njegov udes tragičan, postaje epskim junakom, kad se s uma metne njegov svršetak. Jedan magjarski povjestnik (Toldy) hvali veoma pjesnika Zrinijade magjarske u tom, što je u prkos historičkoj istini, epopeju tiem završio, da Sulejman pade od ruke bana Zrinskoga; jer, kaže, da bi naravska smrt Sulejmanova bila hors d' oeuvre, pokle nestoji ni u kakvoj uzročnoj svezi s ostalimi dogodjaji. Meni se nasuprot čini, da je hrvatski pjesnik (Petar Zrinski) dobro uradio, što se je toga okanio; jer ja nenalazim, da bi bilo u ideji ove epopeje, kao što Toldy veli, da je k izpunjenju misije Zrinskove potrebito, da upravo od njegove ruke pogine Sulejman. Meni se čini, da je misija Zrinskova po ideji epopeje samo ta, da junački brani grad i da prije žrtvuje svoj život, nego li bi ga predao; a da na posliedak neće odoljeti sili turskoj, to je u samom djelu više puti izrečeno kao neko više odredjenje, protiv kojega se junak nesmije opirati. Pak u obće u eposu nepada sva važnost na katastrofu, kao u tragediji.

O valjanu izboru predmeta vise i mnoge druge krjeposti ovoga djela, kano: veće jedinstvo i veća suvislost pojedinih dielova epopeje. Ja nemogu da nerečem, da i u tom Zrinijada prednjači Gundulićevu Osmanu, a to sve samo zato, što je Gundulić, neimajući elemenata za epopeju u predmetu samom po sebi, u glavnoj stvari i njezinu poglavitom zastupniku Osmanu, morao i predaleko zalaziti, te nit pripoviesti onako razpredati, da u Osmanu ima premnogo opisa i postranih situacija, a premalo od glavnoga čina. Zato je i priegled u Zrinijadi lakši i razgovietniji, nego li u Osmanu; nigdje se neodaljujemo u toliko od glavne stvari, da bi se moglo na nju zaboraviti, što bi čovjek smio reći, da se je dogodilo caru Osmanu u prvoj polovici Gundulićeva eposa.

Sretnim je putem udario pjesnik Zrinijade takodjer u izboru epizoda, kojih niti ima premnogo niti smetaju glavnoj pripoviesti, a upletene su, kako se iz sadržaja vidi, upravo na onaka mjesta, gdje je trebalo malena odmora, da duša čitatelja neizadje iz onoga blagoga mira, koji joj dolikuje u eposu. Gundulić je u epizodah prekrasan ali se smije reći i prekomjeran; njegove epizode potamnjuju krasotom i sjajem skoro posvema glavnu pripoviest, privlače na se preveliku pomnju, jer su i suviše dražestne, tako da se čitatelj prerado oko njih bavi pa za ostalo i nemari mnogo.

Najveća je ipak vrlina Zrinijade u risanju karaktera. Vidi se, da je u Nikole Zrinskoga bilo ne samo puno poznavanja života ljudskoga sa sviju njegovih dobrih i zlih strana, da je bilo puno sladkih i gorkih izku-

Digitized by Google

stva, puno prevarenih nada i slabo pritajena gnjeva, nego i ćud i narav raznih naroda, običaje i navade vremena, umio je on živo, vjerno i istinski naslikati. Tomu se dakako hoće toli fantazije pjesničke, koje Zrinskomu zanijekati nemožemo, koli zrelosti duševne, kakovoj se je punim pravom nadati u visoko postavljena dostojanstvenika i mnogo izkušana vojskovodje. Njegove slike nijesu samo pjesnički liepe i zanimljive, već i istinske, pravomu stanju tadašnjega vremena primjerene. Karakteri kršćanskih i turskih junaka, koje je pjesnik iztaknuo, tako su vješto sagradjeni i dosljedno provedeni, da je svakomu svoj oseban, od svieh drugih različit oblik zapao, a svi su ukupno toli krasno u eposu poredjeni i razmješteni, da jedan drugoga ni malo nezasjenjuje, već kao na dobro udešenoj slici dolaze svi kolici onako u skladu pred oči, kako i koliko je koji zaslužio prema svojoj važnosti.

Svestrano je razvijen i na prvom mjestu postavljen ban hrvatski Zrinski. Gdje se on ukazuje, sve se pred njim uklanja što od štovanja što od straha; bilo u mirnom zboru medju drugovi, bilo u vrevi bojnoj, svagdje nadvisuje lik njegov sve ostale i snagom tjelesnom i veličinom duševnom. On je duša i oko vojske kršćanske; njegova rieč svakomu je sveta, za svakoga puna utjehe. Bio ma kolik, ma kako hrabar i silan, neima u njega ništa surova, ništa grozna, ništa divljega: on je b r i ž l j i v o t a c, — to dokazuje prizor medju otcem i sinom; on je i s k r e n p r i j a t e l j — to svjedoči tužno narjekovanje zu vrlim Farkašićem i težko rastajanje s hrabrim Deli Vidom; on je g o s t o l j u b i v H r v a t, -- to dokazuje viteško postupanje s uhvaćenim Alaj-begom; on je v j e r a n p o d l o ž n i k, — to se vidi iz onoga prizora, gdje ga Turčin na nevjeru nagovara; on je napokon z a h v a l a n s i n d o m o v i n e i p o b o ž a n k r š ć a n i n, — to nam kaže njegova velika bol nad „potrenom krajinom“ a nepromjenita odanost u volju božju. Drugi se junaci kršćanski kreću oko njega kao zviezde oko svoga sunca.

S protivne strane zauzima dakako prvo mjesto car Sulejman. Nego starost i s njom skopčana nemoć tjelesna, a i ljutina srca radi nenadane zaprjeke, na koju je pod Sigetom nagazio, obustavljaju njegovu običnu radinost. Kako se izprva veselo spremao na tu veliku vojnu, tako kasnije zlovoljan i namrgodjen ljubi samoću pod svojim šatorom: kao da vidimo, kako duh njegov svakim danom sve većma pada i klone. To je i uzrok, što u turskom taboru neima sloge, neima jedinstva. Magjarskomu se historiku čini, da je baš u tom pjesnik pogriešio, što nije i s turske strane nekoga zastupnika jedne misli i jedne volje izturio. I zbilja jako je čudnovato, što poznati poturica, odmetnik našega naroda, Mehmet Sokolović, u Zrinijadi baš nikakve znamenitosti neima! Njega je očevidno pjesnik navlaš prezreo i ponizio.

Još napokon hoću da spomenem, kako je Zrinijada u razmjerju prema Gundulićevu Osmanu objektivna, i s manje individualnih, subjektivnih refleksija prepletena. Po tom nije u Zrinijadi ni pripoviest onoliko puti prekidana, koliko u Gundulića, gdje da tako rečem, upravo pliva na uzdisajih i refleksijah pjesničkih. I tu je po mojem osvjedočenju Gundulić pretjerao imitaciju Tassovu. Nego kako se čitatelj iz prve razprave opominje (gled.

Digitized by Google

str. 328—331), upleo je Petar Zrinski u hrvatski epos mnogo originalnih kitica, koje su ponajviše pjesničke refleksije tako, da je subjektivni elemenat puno jače zastupan u eposu hrvatskom, nego li u magjarskom. Što li mogaše Petra sklonuti na tu promjenu? To se za izvjestno baš nezna, ali ja mislim, da nijesam daleko od istine, ako reknem, da je on to učinio po primjeru naših dalmatinskih pjesnika.

II. Oblik.

Kako se je čitatelj i sam uvjerio iz odlomaka Petrova eposa, spjevana je ta pjesma u dvanaestercih; ovo je pjesničko mjerilo u našoj književnosti dobro poznato te osobito u starije doba jako mnogo upotrebljavano: naš ga jezik može lahko podnositi. [1]) Ali dvie su stvari, koje u Sireni to mjerilo jako nagrdjuju: obedvie stoje u sroku iliti rimi. U našoj pjesmi sriču se treća i šesta stopa svakoga stiha; ali kako? ne medju sobom, što i nije obično, nego s dotičnimi stopami, t. j. s trećom i šestom, svih ostalih stihova jedne kitice, tako da u kitici neimaju nego samo dva različita sroka, i to svaki po četiri puta. Jer kako su kitice četverostihe, a svaka od njih srokom u dvie pole prepolovljena, tako se po četiri puta sriču treće i po četiri puta šeste slovke.

Petar Zrinski učini zlo, što se je na taki srok vezao; [2]) on učini zlo već i toga radi, što se ovako neugodna monotonija provlači kroz kiticu, a još je i gore po-nj, koji je kako se iz čitave pjesme vidi stihove sa srokovi jako trudno gradio. Loš je pjesnik, koji mora sroku žrtvovati ne samo neka pravila deklinacije ili konjugacije, već upravo sve zakone i čitav organizam jezika.

Takovih primjera mogao bih vam po našoj Sireni ubrati čitave rukovjeti. Tko će na priliku reći, da su miloglasne ove dvie kitice:

Iz tri sto Jančarov dvajset ušlo biše
Ki Arslanu takov pajdaš razglasiše;
On zdvojiti gotov zadrgnut se htiše,
Z dvi tisuć kot vukov srdit doletiše.
Kad ljuti Demirhan ovo začul biše,
Srce mu čemeran vele jad raniše;
Kako prezpametan halju si deriše,
Da zato Hamvivan već ne oživiše.

[1]) Doista je ovo mjerilo prikladnije za epos nego li osmerac, koji se je kasnije u Dubrovniku uvukao u naše epsko pjesničtvo. Najbolje je dakako sliediti ugled pjesničtva narodnoga, kao što današnji pjesnici i čine, te pjevati u desetercih. Dvanaesterac mogao bi možebiti dobro poslužiti u drami tek onda, kada treba nešto s patosom govoriti. U 5. knjizi Vukovih Narod. pjesama narjekuje kneginja Darinka u dvanaestercih.

[2]) Kako je u predjašnjoj razpravi napomenuto, Petar htjede u tom i samoga Nikolu nadkriliti, jer on u izvorniku magjarskom upotrebljava srokove samo na kraju stiha. I to je već kazano, da niti onaj rukopisni tekst, što je u c. bečkoj dvorskoj knjižnici, neima u sredini srokova. Kamo sreće, da je na tome i ostalo!

Digitized by Google

Ovakih kitica, koje po četiri puta na iše svršuju, što nije ni malo ugodno, ima u Sireni vrlo mnogo. Nego naš se pjesnik nije ni drugačijih nepodoba pobojao, samo da bi mu srok dobro izašao. Eno n. pr.

Zrok njega srdoste lahko bih povidal;
Jer kada j' v zmožnoste car vojske podigal,
Pod Egar v tvrdoste svojoj se j' uzdvigal,
Na Dunaju moste spričit zapovidal.

Da genitiv srdoste i lokal zmožnoste, tvrdoste, nijesu po nikojoj slovnici, po nikojem narječju našega jezika, već da su to prave nagrde i nakaze samovolje pjesničke — toga mislim da mi netreba izriekom pripominjati.

Ovako ćeto naći u Sireni: do pol noće radi reče (3, 31); stvarah (od: stvar) radi stranah; pametom radi hametom, čak v snome (m. u snu) poradi sroka sa sa mnome 9, 121. Naći ćete da u jednoj kitici imadu po dva puta ovaka četiri sroka:

— — zgibeć, — — videći,
— — pudeć — — poseći,
— — slideć — — vičeći,
— — bližćeć — — meči (3, 85), itd.

Druga je nepodobština Petrovih stihova, što je upotrebljavao takodjer jednoslovčan (mužki) srok, neimajući na pameti, da je narav našega jezika drugačija nego li jezika magjarskoga. Naš jezik nagiba težinom slovaka i naglasom sve više i više prema početku rieči; posljednja je slovka riedko duga, te u štokavštini nije nigda naglašena. Po tom se dakle sricanje posljednjih slovaka, ako neobseže dvie već jednu slovku, gubi u nas posvema te i neosjećamo, da ima srok. Na primjer u kitici:

Vitezi kršćanski kruno človičanska,
Glavari vitežki obrambo hrvacka,
Virom mučeniki rad hiže obstanka,
Proliste človečki krvcu prez prestanka.

osjećamo srok tek kod dvoslovčanoga sricanja, u riečih: obstanka — prestanka, nasuprot ga neumijemo razabrati u: kršćanski — viteški — mučenički — človeči.

Drugačije je ondje, gdje se sriču jednoslovčanice rieči; u takovih se kiticah osjeća srok i u našem jeziku: [1])

[1]) Buduć da je u slovenskom jeziku naglas jako često čak na posljednjoj slovci, to nije nikakvo čudo, što imadu i mužkih srokova. N. pr. u Peršernovoj pjesmici:

Kak bledi moje líce.
Kak umira luč očí,
Kak teko iz njih solzíce,
Ki ljubezen jih rodí.

Naš Stanko Vraz nemogav odoljeti muzikalnomu milinju da mu se kojiput izmiene u pjesmi srokovi mužki sa ženskimi, prekorači čak granice naglasa štokavskoga, kao n. pr. kad u pjesmi: „Liepa Anka“ sriče: san — tanàn, glas

Digitized by Google

Nastoj služit Bogu Jurica sinak m o j,
Na moju glej nogu ki imih ljuti b o j;
Stupin mojih v tragu tvrdo ti vazda s t o j,
Jer ti j' v trudu vnogu pušćati žitak t v o j.

Nu i povrh toga dvôga još se nikako nemože reći, da bi stihovi Petrove Sirene gladki i čitki bili; do toga manjka našemu pjesniku jako mnogo. On ne samo da nije okretan u gradjenju stihova, već niti pjesničkoga jezika nepojmi; on nerazumije upravo ništa o tom, što će reći ugladjenost i tančina u jeziku. Čini se zbilja, da je njemu samo još jako malo u pameti ostalo od onoga bogatstva i one vitkosti, koje toliko ima u starijem našem jeziku, kojom toli slavno obiluju pjesnici dalmatinski. Tko je privikao slasti i milinju našega jezika čitajuć pjesnike vieka Gundulićeva, kad uzme čitati sirenu od Petra Zrinskoga, neće mu doista ni s koje ruke zadovoljiti: u njegovu jeziku neće naći nikakova uznosa iznad svakidašnjosti, ima pače i rieči, koje pjesmi nikako nedolikuju; n. pr. samo da čujete ovu kiticu (7, 100):

Ali gdogod si ti, za te malo marim,
Pod ov meč ti j' dojti, da te i z m e s a r i m,
Za krvave kosti Turske i z h a h a r i m,
Neg me htij čekati da ti gospodarim ili 9, 36:
Daj s tvoga dopustka sriću da skusimo,
Prik tabora turska da p e t e b r u s i m o ili 9, 105:
Tad se je na naglom iz stolca oboril,
Gre bisidit z Banom kot da bi o b n o r i l itd.

U toj je pjesmi, kao riedko gdje u našoj književnosti, jezik mješovit i šarovit: niti je prava štokavština niti čakavština, nego jedno i drugo, a k tomu još ima primiešanih tragova kajkavskoga narječja. Jednom rieči, jezik Sirene Petrove živa je slika i prilika nemile sudbine, koja je progonila slavnu porodicu knezova Zrinskih. Već u trećem koljenu od pradjeda najme do praunuka, življahu Zrinski ponajviše medju medjumurskimi kajkavci u Čakovcu gradu; kako se je ovuda sasvim drugačijim narječjem govorilo, nego li onkraj kupe ili Une medju čistim narodom hrvatskim, pomuti se bistro vrelo njihova govora te stadoše zanositi kajkavski, ali tako da je ipak prvobitni tip — narječje čakavsko — jošter i kod Petra Zrinskoga jači i pretežniji. U obće se može reći, da je u jeziku sirene jadranskoga mora većina obilježja fonetičkoga čakavska, a manjina kajkavska, ali u riečih, u leksikonu, zauzima kajkavština mnoga mjesta; u sireni se dakle ističe čakavština većma sa fonetičke, kajkavština sa leksikalne strane. Taj se pako pojav i u pojedinca čovjeka, kao što je Petar Zrinski, vrlo lahko tumači po obćenitih zakonih, kako se jedno narječje mieša s drugim.

Štovanje prema starini našega jezika nuka me, da se upustim u pobliže razmatranje Sirene sa strane jezične. Kako mi je ta zadaća uviek mila i draga, još mi je milija, kad se sjetim, da imam u ruci plod pera Z r i n s k o g a — a ovoga se imena godine 1866 s ponosom sjećamo.

---

obràz, vodopàd — hlad, sled — poglèd. Ovako nastojanje nije ipak ni pošto pohvale vriedno.

Digitized by Google

Da od onih rieči počmem, koje se najznamenitijim obilježjem našega trojega narječja smatraju, jer su jim ime nadjenule, to je spomena vriedno, da Petar Zrinski nigje neupotrebljava kaj, već svagdje ili što ili ča; ova pako dva oblika (što i ča) služe mu mješovito i bez razlike jedan pored drugoga. N. pr. Bože tužnih kripost — što sam sagrišila 12, 92; što j' zla mogla gode — to je učinila 10, 6; s kîm ča j' tisuć ljudi — gdo bi izgovoril 10, 8; gljedajte ča iz vas — lupeži včiniše 3, 63; neg ča ptič moguć je kljunom vode znesti. Ovako je zasebice u dva stiha: Što ti je prudilo — Il ča ti j' hasnilo (9, 69). — Osobito je rado pokraćeni oblik čь uz predloge, kano za-č (3, 22), na-č god (3, 84). — Za нѣшто i ништо ostaje ili ništo ili niš (m. ništ), mjesto da bude nič ili neč.[1]) Sr. ništo ča v mladosti — pameti imiše (3, 65); niš ju već nekruni — ni veće veseli 10, 2; napokon i ništar, kao najkrepči oblik, n. pr. 8, 41. i u sastavinah: и ništar, za ništar, pod ništar itd.

Čudno je, kako naš pjesnik neima kaj, kad mu je, reć bi, osobito omilio kajkavski oblik gdo (m. къто) mjesto čak. i štok. tko. N. pr. Prevelikim čudom — gdo b' nam se ne čudil. Ali kurta smihom — gdo bi ne osudil (8, 43); nigdo ih ne tira — nit bantuje spreda (4, 31); da nigdor s Turčinom ne govori z grada (5, 79). Uz to ima samo riedko, tko i nitko, n. pr. veće ti ni dara — nitkore ne nosi, nitko ne dohaja (3, 11); nit zna tko kvar poda (9, 89). — Da bi se od къто došlo na gdo, trebalo je dakako ponajprije *t* zamieniti u *d*, jer se tada *k* izpred *d* sam od sebe upodobljuje u *g*. Ali zašto priedje *t* u *d*, na to je mnogo težje odgovoriti. Kako su oba suglasna *t* i *d* istoga organizma, samo što je *t* niem a *d* zvučan, čini se da u nekoliko slučajeva narječje kajkavsko voli suglase zvučne mjesto niemih. Ja mislim najme, da se našemu primjeru smiju uzporediti ovaki pojavi, kao: drčati kajk. prema običnomu trčati: zato kontrag turski — drčat su vpućene (3, 67); ili kao što je u kajk. narječju obično, da se pred samoglasima i pred *v, l, r, m, n, j*, predlog *s* (sa, съ) izgovara kao *z*, n. pr. kot *z*-visoka kada — poruši se skala (3, 84.); smih i špot vsakomu — zvrh nas bismo dali (4, 69.); *z*-onim se hoćemo — poganom rvati (5, 20); *z*-neba, *z*-jednim mahom, *ż*-njim itd. Ovamo spada i rieč nazoči (n. pr. 2, 7: pobit se željaše — nazoči s Turčinom), gdje se očevidno osim predloga na, još i predlog *s* (съ) sadrži. Sr. Drugu j' barjak zručil — da se z Vidom zoči (7, 91): štok. suoči; to isto ima u rieči zutra (n. pr. 4, 85) m. običnoga štok. sutra itd. Kako navedeni primjeri svjedoče, u tom je pjesnik Sirenc kajkavac, premda inače uviek piše: što i ča.

Gospodstvo samoglasa *a* — taj bitni znak našega jezika — nemogaše kajkavština niti u Sireni zatrti, niti mu išta nahuditi. Samo se nekako krišom uvukao meč m. mač (n. pr. 3, 62: dakle i vi meče — držte spravno

[1]) Ipak ima i za neč primjera: ima neč u svojoj divojka naravi (1, 76); ti ki s' neč Turaka smil te dni pobiti (6, 58).

Digitized by Google

svoje: 5, 59: sto ran mu je britak — meč v lice položil itd.); inače vlada posvuda *a*, gdje mu je mjesta budi po korienu budi po zamjeni poluglasnoj. Pače pravi su pravcati čakavizmi kada čitamo: zalim bludnikom, moći zale itd.; pravadan (11, 58: neg se v pamet sada — pravadnu obrati), malin (m. mlin, kajk. melin) 6, 76; ili: za manom (3, 79), od mane (9, 15), pred manom (9, 123), nad manom (12, 18) itd.; isto tako, kada se starobug. nazal ѧ nezamjenjuje običnim *e* već čakavskim *a*, što biva u rieči jazik prema ꙗзикъ, m. jezik: jaziki vam samo — viteštvo govore (6, 117); u rieči podjati prema подѧти neima mnogo dokaza, jer se sriče sa dokončati (5, 40). Sr. takodjer 12, 39: prijala (прияла), ali u sroku sa štimala; nespada simo rieč nadra (6, 59: evo ja u nadrih — mir i vojsku imam), jer odgovara starobg. нѣдра ili ꙗдра; pak je i to, kao što se zna, upravo kajkavski oblik rieči. Uz to ima ipak i nidra: z pomagrani puniš — nidra, skut i ruke (3, 41); i nedra (3, 118). — Napokon ću napomenuti, da se u Sireni uviek čita mlahav i mlahavost m. običnoga mlohav, mlohavost, i da se kajkavski ar mieša sa jer.

Drugih osobina iz života samoglasa neima mnogo: napomenuti se može rieči: polača (m. palača) i popel 5, 87 16, 28; 14, 40. (m. pepel) kao znak starine; *u* m. *i* u rieči veruga (14, 60), ili *u* mjesto *o* u rieči: tulik — kulik kao osobitost narječja kajkavskoga, n. pr. štimal bi borovja — da vidiš tuliko: janičarov roja — vrveći kuliko (2, 39) cf. 4, 70. Ovako ima *u* m. *o* još u rieči jednuč (n. pr. 2, 66 itd.) i mumak (3, 32). Nego instrum. na um (m. om) dolazi u Sireni sasvim riedko: spačno govorenje — z nečistoćum bludnost (Uvod, 4.) cf. 3, 1.

Nosnim samoglasima ѧ i ѫ neima traga osim u brenčati (jer v Zrinskom srditost — brenči kako v osi 8, 34), i dumbok [1]) (u jednom dumboko jarku tabor staše 3, 56). Manje ima dokaza u dotožan (дотѫжьнъ) 6, 34. poradi četveroga sroka: dotožna — spozna — nazlobna — složna. Uz nut ima not 12, 42, što je prema stbg. нѫ i ти, sr. nuti čuda majko (12, 22).

Već je kod samoglasa *a* rečeno, da je on redovit zamjenik stbg. poluglasa; dakle da stoji ondje, gdje bi po kajkavskom narječju mjesto poluglasa stajao samoglas *e*. Nego kao spomena vriedne čakavizme navesti ću oblike: zignati i zibrati (6, 86—87), što je mjesto izagnati, izabrati, kajk. zegnati, zebrati. Ovdje je poluglas zamienjen samoglasom *i*; to je ona ista zamjena, kao u vsigdar (prema vsagdar i vsegdar) 6, 47. — Poznata je kao rieč čakavska: kadi (prema stbg. кѣдѣ), m. običnoga gdi — gde: ki be kadi zmožan toga smo ubili 13, 95 itd. U Sireni ima jedno uz drugo. Slični su čakavizmi; odname izname itd.

[1]) Ovaj nosni oblik dumbok živi još i danas kod naših čakavaca po Dalmaciji. U Istri ima i gunbok (tako u nekoj narodnoj pjesmi, priobćenoj od g. Volčića: na sred polja najde gumboku jamčicu itd.); tako sam našao u istarskih pjesmah takodjer: dunbrava (zelena je mala dunbrava) itd.

Digitized by Google

Samoglasi *l* i *r* pisani su po tadanjem načinu pisanja kao *al* i *ar*; što ako i nevalja, ipak je shodnije prema organizmu čakavštine i štokavštine, nego li današnji, oficijalni, bezjački običaj pisanja *er*, koji u Sireni samo kadšto dolazi. Nego samoglasu *l* ima traga još samo u jedinoj rieči plt (palt): 2, 87; 7, 57; 10, 9; 12, 93. Mjesto тлъмачь, što je na našku tumač, ima u Petra Zrinskoga: tolmač (13, 89), tolnač (3, 24) i tanač (13, 30): jedno i drugo povratilo se pokvareno u domovinu iz magjarske tudjine; dokaz da se čak pojedine rieči, koje bi se inače reklo, da su mrtve, izranjene kući vraćaju, kamo li nebi živi ljudi! — Od rieči, koje samoglasom *r* počimaju, spomena su vriedne rt (art) 3, 81; i rvati (arvati) 4, 79; 5, 20: ovaj je posljednji oblik s toga znamenit, što se vidi, da onda još nijesu ovake rieči s aspiracijom izgovarali, kao danas: hrvati, hrdja itd mjesto pravilnijega: rvati, rdja. Mjesto običnoga trh ima magjarski oblik tereh, poznat još i danas u kajkavštini. 7, 82. — Mjesto crkva dolazi čakavski oblik rieči: crikav (5, 36).

Dvoglas ѣ zamjenjuje pjesnik Sirene čas samoglasom *i* čas samoglasom *e*: ipak ima ikavštine više nego li ekavštine. Razlike nepravi on nigdje nikakve; ako ga netjera srok na odlučan izbor, to je posve slučajan. Evo nekoliko primjera ikavskih: idu kon brig jedan (1, 50), i Turria odnest — glavu obita si (2, 4. m. obećaje si), strbg. обѣтовать си, sr. i ja obićem ti 7, 115.; grih drži Turčin to, da rič obdržuje (2, 57); na Ugre Suliman — tiho će dolisti (2, 86); kad su tila kot snet — turačka ležala (3, 60); z kršćanskih čekahu — til se nasititi (4, 84). Ovo se mješovito zamjenjivanje proteže čak na dočetke padežnih oblika u deklinaciji, n. pr. u rieči ženskih svršuje se dativ — lokal čas na *i* čas na *e*, kano ti: ki kršćanskoj krvi — k škode budu dani (2, 38), Patratović niki — Farkaš k škode hitar (5, 61.), itd.

Jako je često, pače redovito odbačen samoglas *i* kod predloga *iz*, kao i *u* kod predloga *uz* — i to je, kako se znade, ponajvećma obično u kajkavskom narječju. N. pr. Nis' li ja iz zemlje — stvoreni od tebe, Grišan zišal moje — matere *z*-utrobe? (2, 69.); ki zavsim voljan je — jer vsa stvori *z*-nišće (6, 82), *z*-otprtih prs vrutkom — črljenu krv bljuje (7, 76); ter tako kadgodar — čuše ga zdišuća (7, 40), v suhom Egiptome — zmožan sam se zglasil (8, 18); gole sablje v ruke — batrivi zimahu (5, 45); tako ima: zrok m. *uzrok* itd. Nevalja ovamo pribrojiti oblik šal, mjesto današnjega običnoga išal; jer je ono prvo starije i pravilnije, od koriena шьd (sravni tomu korien hod), a tomu drugomu priliepio se *i* po analogiji sa *iti* — *idem*: n. pr. z deset tisuć šal je (6, 69), i Lošonci je šal — Temišvar podati (5, 40); sr. kano da b' šli na trg (4, 25), da j' četiri nadšal — jedan Turčin naše (3, 23). — Kao što u današnjem jeziku ima *i*šao m. šao, tako opet nevoli kajkavština prosta glagola pasti, već samo *o*pasti i *o*padati. U tom je P. Zrinski takodjer kajkavac n. pr. 3, 8: gluboko opasti itd.

Ima takodjer primjera izbačena iz sredine samoglasa, kano ti: ne-

Digitized by Google

mre m. nemore: katanam njegovim — nemre ubižati (3, 19; 5, 85; sr. 12, 27) — tako se i govori obično u kajkavaca —; njegva itd. m. njegova, dalko, zdalka m. daleko itd.; va-nem boju (5, 30) i na-no (5, 73) stoji mjesto: va onem, na ono; sr. na-vem svitu (4, 1), va-vo sužanjstvo (4, 47). — U današnjem kajkavskom obliku snoćka izbačen je *i*, koji se u Sireni jošter čita, ovako: sinoćka: ki sinoćka dušak — vnogi va se stoči (2, 12). Ovako posta od hote (3. osoba množine, stbg. хотать) ne samo hŧte (n. pr. 12, 61), već i te: vsu muku prošastnu zabit te radujuć (1, 20), da te bit, ni dvojna, Ugri predobljeni (1, 61), jer kot vrazi stekli Banu nete falit (8, 48); a mjesto da hoćeš ima čak: dôć: štimaš li da sam klop — dôć' me s puške bobom (3, 115). Napokon je spomena vriedan stegnuti oblik glagola bojati se u bati, što nas sjeća na narječje slovensko i česko: nemojte se bati 14, 66; kauri te se ar zdavna nisu bali 14, 45.

I kod samostavnih imena na *nije* izbačen je *i* kroza sve padeže, ali se *j* nesastavlja s predjašnjim suglasom u jedan glas, kao danas; dakle prema starobugarskomu tije, dije, lije, nije ostaje u Petra Zrinskoga još uviek tje (тје), dje (дје), lje (ље), nje (њe), gdje se u izgovoru oba glasa razgovietno čuju. N. pr. zato bratio (izgovori bratjo; братjo) moja (3, 50): pre prolitia kazuj (izg. prolitja: пролитја) 5, 25; neg mu zrak posudi milosardia (izg. милосрдја) tvoga 2, 68; tu z guozdia katanac vrata pritvaraše (10, 91), izg. z гвоздја, a ne гвожђа. Zato valja i rieči: zlamenie (10, 9), ladanie, imanie, sztanie, vfanie (6, 74) izgovoriti ovako: зламење, ладање, иманје, стање, уфање. Zrinski da razluči дj od ђ, тj od ћ, њj od њ, љj, od љ, uzima za posljednju sastavinu *y* te piše *dy*, *ny*, *ly*; ali za ћ uviek *ch*, premda bi mogao bio i tu *ty* pridržati te bi još sve jednako njegovo pisanje mudrije bilo, nego li je naše nevaljalo i tobožnjom etimologijom zagovarano pisanje: platja (m. plaća), kretje (m. kreće) itd.

Da priedjemo na suglase, to mi je za veliko čudo, kako Petar Zrinski, koji se još mnogo opominje svoga pravoga narječja čakavskoga, nepravi više razlike medju *ć* i *č*, koju upravo Čakavci najtanahnije osjećaju. U štampanoj je Sireni skoro uviek *ch*, bila to krivnja tadanjega nesavršenoga načina pisanja, bio koji god drugi uzrok. Sravni n. pr. u sroku ove rieči: doszkochi, rasztochi, pomochi (9, 70), ili: hoche, poche, doche, veche (5, 103) itd. Mislim, da nijesam pogriešio, što sam u današnjoj štampi povratio *ć* uz *č* onamo, gdje mu je mjesto; ta i u knjizi nekoliko je puti, da se *ć* od *č* razluči, štampano *chy* za *ć*: chyutite 15, 25; szuichyami 15, 35, chyudi 1, 79, itd.

Mjesto dj (ђ) čita se u Sireni *j*, kao što je pravilo narječja čakavskoga. Zna se doduše, da i kajkavac često izgovara *j* mjesto *dj*; ali ja ću navesti nekoliko takih primjera, gdje kajkavština nikako neupotrebljava samo *j*, kano: možjane [1]) oblada da su vret počeli (3, 116); al pak belo-

[1]) U čakavca Ivaniševića: Da gorčije tebe izrani, kost probivši do možjani.

Digitized by Google

dano — za dažjem [1]) vrnula (3, 37); obedvie ove rieči izgovara kajkavac sa dj: moždjani, deždj; sr. još tuj m. tudj: tuja ladanja zadobih 8, 17. Obični su ovaki primjeri: meja, žeja, raj (m. radje), zvijeno (m. izvidjeno), mlaji (m. mladji), reje (m. redje). itd. Mjesto onoga, što mi danaske još krivo pišemo nuždа', ima u Sireni pravi lan čakavskoga izgovora oblik nuja, štokavski bilo bi nudja; i mi ćemo, držim, lako priviknuti tomu obliku, ako nam rieči u jeziku treba. Sr. zašto bi človečtvo zato nujom davil (4, 48); nujû se obkiti od čemera gorû (12, 10).

Jezik sirene jadranskoga mora podnosi po svojoj starijoj naravi *šć*, gdje bismo danas izgovarali *št* kano: šćit (15, 115 itd.), zašćititi (13, 2), šćititi (12, 97), šćap (8, 101), višć, (vješt 9, 14); šćene 6, 110; tako i nišće mjesto ništa, n. pr. kad zavsim na nišće [2]) Ugrina stavimo (1, 58); jer vsa stvori z nišće (6, 82); vsi vi zato nišće nehtite marati (14, 66). Latinskomu viscus odgovara: bišć (12, 75), a mjesto šćrba čita se upravo črba (13, 67).

U rieči, koje počimaju suglasima *čr*, a štokavština ih zamjenjuje sa *cr*, piše Petar Zrinski po starom običaju *čr*, kano ti: črn, črljen. N. pr. v zoru ravno kad se črna zemlja hladi (2, 66); jedan oral kako črn poče letati (4, 74); varaždinsko i sad polje se črljeni (5, 26); črljenu krv bljuje (7, 76). itd.

Mjesto mnogo, množtvo itd. dolazi u Sireni po kajkavskom narječju uviek: vnogo, vnožina itd. Mjesto predloga kroz uviek čez t. j. črez sa izbačenim *r*: čez plućne mešnice (7, 27).

Predlog *k* prelazi kadšto disimilacijom u *h*, kano: *h*-kotarom (4, 63), *h*-kvaru (8, 89), *h*-koncu (12, 73), *h*-kozam (9, 68), *h*-konaku (14, 11). Kao što je ovdje *k* pred *k* preglasio u *h*, onako biva i u pridjeva žukak, koji u Sireni ipak još i u tom starohrv. obliku dolazi (12, 28); kajkavac kaže žuhek i žuhkek, Slovenac žolhek itd. Tako ima još u Sireni pravilan oblik lagak (kot ptić lagak 12, 75) mjesto novijega, manje pravilnoga lahak. Nego inače dolaze obedvie rieči i s *h*, kao žuhki (m. žukki) 1, 90 lahko itd. Sirena piše nohat, nohti (n. pr. 13, 54), i to je izgovor kajkavski.

Ovdje ću napomenuti još dvie tri rieči, koje danas nemaju *h* na svom mjestu, ali se u Sireni pravilno pišu. Jedno zaman ili zavman (ova su dva oblika Sireni poznata), a nekoji krivo pišu zahman, što je tek disimilacijom postalo iz: za-vъ-manъ. Sa zav-man m. za-man zravni za-*v*-da m. za-da (2, 6), za-*v*-jeti m. za-jeti, premda dolazi i ovo posljednje n. pr. 12, 100; drugo je ufati i ufanje itd. gdje neima razloga da se piše uhvati itd., čim je rieč postala od upъvati, te je *pv* u izgovoru prešlo u *f*; zatim je glagol venuti (n. pr. 10, 77: Nerazumnu dika i zelena vene), gdje takodjer nekí krivo pišu vehnuti. — Nasu-

[1]) U Ivaniščevića: vij ruke pravedne pricinom krvju dažjeći.

[2]) U Ivanišević: Nišće, nišće nije u meni: Liše griha, Bože, moje.

Digitized by Google

prot je *h* suvišan u izhustiti (1, 16), jer se pravilno kaže ustiti, a što je hći m. kći bilo bi strogo po korienu dći, a po izgovoru: ći (12, 30).

Mjesto raz-ženu ili ražděnu ima u Sireni razrenu: najzad se j' k tlu spustil razrenuć kavrane (4, 75); tako je 7, 116: dokle vas zmed zida vanka nezrenemo (m. ne-iz-ženemo). — Petar je Zrinski i u tom kajkavac, što skoro nigda nepiše možem itd. već vaviek morem itd. (sa *r*).

Štokavskoj rieči ipak odgovara kajkavska vendar, koja je složena od tri diela najme: věmь-da-že. I tu je jezik Sirone jošter osjećao posebne dielove, jer se čita 15, 71: Al mu ruku vimda odsiče z glavinom, cf. 3, 22. Ali i prosti glagol vim ili vem dobro je poznat u tom značenju. N. pr. Musulmane Scita vim razbi Tamberlan (1, 99); vim ga rod kršćanski zbog glasa poštuje 8, 39). — Ovako je razgovietna takodjer rieč vadlje, koja uz udilj dolazi, te odgovara stbg. въ длъ, lat. continuo, naški: umah ili mahom; današnji čakavac izgovara tu rieč tako, da se *d* niti nečuje; najme: valje. N. pr. Vadlje ta kus sablje — Alaj-Beg odhiti (3, 124); s kih bi razoriti Siget mogal vadlje (6, 66); Tursku krikne vadlje buljuku nemirom (6, 113).

Grleni suglasi *k, g, h* stranom se drže onih zakona, koji za njih valjaju, kada stoje pred samoglasima *i* i *e*, stranom se nedrže. U tom se pojavu, kako znamo, daleko razilaze narječje čakavsko i štokavsko od kajkavskoga, a jezik Petra Zrinskoga mieša jedno s drugim bez razloga. Sr. na primjer 1, 107.

Kot nebo oblaki vsu zemlju pokrihu,
Šeregi veliki za vsih stran dospihu,
Još z Azije Turki ti se ne brojihu,
Nit Europe puki ki tu dovrvihu.

Ovako takodjer: Jer Gjulu izdaše turskoj ruki va zlo (2, 65); Budinci bihu tad kod prahi vatreni (5, 26); kot snigi pod ognjem (7, 42).

Nasuprot ima i ovakovih primjera:

Z dvi tisuć kojnici tu se j' Mehmet dvignul,
V malo dan z vojnici pod Šiklouš segnul,
Ondi j' u ravnici odprtoj počinul,
Svilnimi pramici šatore razdvignul (3, 14).

Ovako još: što more z malimi, Zrinski ban mu škodit junaci svojimi (6, 56); ili:

Od'vud paša: hoj vi vsakimi jazici,
Kriči, Sultanovi vi ste nevernici,
Kad nam sad gotovi niste pomoćnici
Niste Turci pravi neg ste prerotnici (6, 94).

Odbačenu ili dodanu suglasu neima mnogo primjera. Kao najvažnije spomena je vriedno, da u Sireni po kajkavskom narječju odpada *v* pred *l* kod rieči vladati, te se piše ladati: da ja ladam ljudstvom to j' s pameti vaše (1, 51); kako kad se lada severom trstika (5, 111); dobra bana strašne skrbi misal lada (9, 19); jur Turci dvojega varaša ladahu (10, 10) itd. Isti je slučaj kod glagola uzeti, po kajkavskom vzeti, mjesto čega redovito stoji zeti: dušu ti vsakako zet ću skoro k sebi (2, 84); jer

Digitized by Google

on silom zeše tvrd i lip grad krupski (3, 4); dobri ban najzaja od slug ze prošćenje (4, 39); črna ze mrtvoga Hamvivana jama (8, 20); tko oružjem čudnim preze vas najjače (14, 33); lastovic niti je ke b' mu tek prezele (1, 85). — Mjesto ptić dolazi i tić (3, 44). Što je danas dignuti, dizati itd. to se piše u starijem jeziku uviek dvignut i, dvizati itd., pa tako i u Sireni; ali što je u štokavštini žderati, u tom je kajkavsko narječje vazda prosto umetka *d* te se kaže: žrêti žerem; n. pr. žeru, štuju z lahka (1, 64) čita se u Sireni uz: poždru (5, 50). Nasuprot voli kajkavac spameten mjesto štok. pametan, n. pr. znaj ako spametno to ne proštima se 1, 32; spametno spetiti (5, 4) itd.

Rieč vas (весь: omnis) kao i sve, što je odavle izvedeno, voli Sirena pisati starijim redom suglasa vs, nego li novijim sv, dakle: vsi, vsaki, vsigdar, povsuda itd., pak se i ovdje kadšto *v* odbacuje, te ima u Sireni onako, kako današnji kajkavac izgovara, sagda (1, 78), sagdi (5, 99). Ali za premetnuće suglasa ima primjer u rieči kojnik (m. konjik), koja se uviek samo u tom obliku čita.

Prelazeći na oblike imena samostavnih i pridjevnih u deklinaciji, valja mi reći, da sam nevjerujući u jezik pjesnikov, sumnjivo izbjegavao sve, što je čudnovato u sroku, jer sam mislio, da je valjda istom sroka radi onako i napisano. Nego i povrh toga ostaje dovoljno čudnih stvari, tako da je čovjek skoro u neprilici, bi li sve ono tek ličnimi pogrješkami našega pjesnika smatrao.

U nominativu jednine nije ništa čudnovato, samo da ga pjesnik rado upotrebljava takodjer mjesto vokativa, kano: Ah pogan nevirni, uz: ah pse malovridni (8, 10); ipak živi još i vokativ, kojega, kako se znade, današnja kajkavština više nemа, n. pr. sinu 7, 4; pse (8, 10); junače (12, 64), rožo (9, 66), kruno človičanska obrambo hrvacka (4, 35) itd.

U dativu jednine svršuju ženske rieči kadšto na *e*, prema stbg. ѣ kano: jere človik k božjoj prilike stvoreni (7, 45), k škode hitar (5, 61), Kumille Deliman potiho govori (12, 84); kot munjaje svetlog špica se po blisnu (11, 69). — Ovako ima čak: k jakoste (5, 8).

U instrumentalu jednine izilaze kod Petra Zrinskoga ponajviše sve rieči bez razlike na *om*, kano: z morom (3, 10; 4, 63; 8, 28, nijedno nije u sroku); da biži sigeckom vsi putom poznaju (13, 29); pogibelom (9, 84), pametom (8, 35, 91; 14, 5), ričom (2, 59; 8, 47; 14, 44), mislom (2, 21; 8, 24), ljubavom (9, 46) mudrostom (8, 53), moćom (7, 112), pomoćom (9, 12). U treće deklinacije dolazi redovito *j* pred *om*, kano: z vridnostjom (2, 38), krvjom (5, 37), naglostjom (3, 84), virnostjom (5, 81), dostojnostjom (5, 82) itd. Nekoliko primjera na jum već sam napried spomenuo, kano nestalnostjum (3, 5). — Riedki su primjeri instrumentala na *u*, što je prema stbg. ѹ, kano: brzinû (6, 104; 11, 44, oba puta u sroku), mojû rukû (8, 95), vernostû (13, 6 u sroku), spi-

Digitized by Google

sanû kečû (u sroku: trepeću) 5, 56; sriću (5. 109); z-danicû (12, 2 u sroku), strašnû sabljû (11, 86, u sroku sr. 12, 38, gdje nije u sroku); nujû 12, 10 (bez sroka); z-meštriju (9, 14. bez sroka) rukû silnû (6, 49).

U lokalu jednine dolaze isti oblici kao u dativu, dakle n. pr. v časte (3, 6. bez sroka), u črnoj tme (7, 121), v gore (3, 117); na nebi i sveti da ćeš kuntent biti (2, 88). Kakovih sečak nepodobština naš pjesnik neplaši, kad mu valja srok naći, dokazuje čudni lokal: v snome (9, 121)!

U množini voli današnja štokavština kod mnogih mužkih rieči prirastak slovčani na ov ili ev. Koliko su nam narječja našeg jezika poznata, znamo da toga u kajkavštini, izuzamši genitiv množine na ov ili ev, inače nigdje neima, a i u čakavštini, t. j. u starijem hrvatskom jeziku u obće, nije taj pojav običan niti ga ima mnogo. Naš pjesnik udara i tu sredinom, te ako i nije takove oblike posvema izključio, ipak ih je vrlo riedko upotrebio. N. pr. vitezovi, lugove (8, 4), glasove (11, 45).

Nominativ množine, koji u ostalom neima nikakvih osebina, izilazi kadšto sroku za volju i kod onih ženskih rieči na *i* gdje je današnji obični svršetak na *e*, kano: ribi (10, 4). — Što je 5, 72 nominativ ostrozi, to čini se da dohodi od ostrog, mjesto običnijega: ostroga.

Genitiv množine nezna u Sireni jošter ništa za onaj *h*, za koji bi se danas mnogi od nas do zadnje kapi razuma svojega borio. Sravni na primjer: šaka ljudi 11, 82; riči tih 6, 57; 9, 33 itd. U prvoj i drugoj deklinaciji vlada stariji genitiv, n. pr. od kônj (4, 107); z-nohat (12, 25); kopaj (od kopje 3, 121); sat (od sto) 7, 60; samo kadšto i to kao za nevolju pojavlja se i današnji oblik n. pr. kojnika (5, 54), Turaka — junaka (6, 58), sr. 11, 83. — Nego i kod ovih rieči (prve i druge deklinacije) ima dosta genitiva na *i*; ponajviše sroku za volju: prez mosti (8, 46) radi tamnosti; prez uzroki (9, 10), radi veliki; dvih vojvodi (9, 102) radi hodi; ar mu dosti dêci (5, 64, nominativ je dêtec) radi: geréci, itd. Od neobične rieči tlo ima genitiv množine tal: z-tal tatara toga za skut halje zgrabi (10, 34), hendek do tal vodom najprij isušiti (13, 77). — Pogrješan je genitiv: z misal mojih (9, 33).

U dativu množine dohode uz pravilne oblike, kojih je većina, još kojekakvi nepodobni pojavi, kano: stvaram (4, 12), ričam (od rič-rieč), čega mnogo ima n. pr. 6, 39; 12, 57; 14, 33; očem (7, 42) stoji u sroku, ali tisućem (5, 59) nije u sroku. Prema vratom (6, 7) i prsom (12, 6), što je starije, ima 4, 57: k vuham. Kajkavac niti neima, kako znamo, drugačijega dativa množine u srednjih rieči van na *am*, štokavac voli na *ima* ili *im*, a ono, što mi pišemo, na *om* (*em*), tako je riedko i zastaralo da bi vriedno bilo, da naš gramatički areopag o tom padežu što nova odluči ako li neće da ga živi jezik i tu preteče, kao što ga je već kojegdje pretekao.

Akusativ množine dosta je obično, da u našega pjesnika svršuje na *i* i kod onih rieči, gdje obično danas izlazi na *e*, kano: mosti (4, 71), še-

Digitized by Google

regi (8, 40), posli (8, 41), čini (9, 10), zubi (1, 54; 10, 46; 13, 92), odmetniki (15, 39) itd.

Instrumental množine mieša dočetak padežni na *i* s dočetkom na *mi*, te piše u Sireni ovako: kipmi konjmi (14, 32), z valmi (6, 99), darmi (9, 53) rogmi (4, 122), nohtmi (10, 41), uz z riči poniznimi (6, 22) stvari (12, 31), oči (9, 119), ljudi (2, 42) itd.

Lokal je množine i opet svakojako pomiešan, kao što će dokazati ovi primjeri: po ričah (6, 37), v mislah (9, 10, 39; 13, 69), v oklopah (5, 56), dolazi od: oklop, i; zatim v oblakeh (14, 43), u šeregeh (7, 21). Osobito je znamenit lokal: na tloh (3, 118; 9, 70; 13, 17), koji bi čovjek lako piscu u grieh upisao, da se nevraća tri puta, a nije mu za nevolju. U jednoj istarskoj pjesmi iz zbirke Volčićeve čitam takodjer: tloh:

Kada te ja vidin va bilen berbanu,
Srce mi j' veselo, da te vidin zdravu;
te tvoje nožice ke po tloh trepeću,
ko zlato kamenje od sebe odmeću

U dvojini sačuvaše se tek obični oblici, kano: dva lava strašna (11, 73), dva tajedna (5, 83), z očiju (1, 25; 11, 38), nas obiju (6, 14), brzima nogama (6, 64), samima očima (1, 77) itd. Uz oči ima čak i zaime dvojinu, ovako: moji oči (5, 98), tvoji (12, 16).

U zaiménâ neima mnogo osobitih oblika; a što i jest neobično ili nepravilno, stoji ponajviše sroku za volju. N. pr. s tobû (7, 97) i s manû (11, 68) stoje radi sroka. Zaimena moj, tvoj, svoj i koji dolaze u čakavštini i kajkavštini uviek u skraćenu obliku, gdje se god što skratiti može; toga se drži i naš pjesnik, n. pr. na mê delo skrovno (1, 22). Pamti ove lokale: v kim godar (sc. mestu) 1, 97, po kim 13, 14; v kem 10, 23; 11, 1; 11, 34, 39; na kem 12, 36. Tako 5, 30: va 'nem polju, 5, 78: v vsakem kutu. Ovoga se oblika na *em* (t. j. stbg. ѣмь) drže takodjer pridjevi, čemu ima u Sireni dosta primjera: pak v nebeskem stane-da nam se viditi (5, 101); u red ga je stavil-po lipem načinu (7, 110); gdi v poganskem rodu (15, 31); v prostranem (14, 13), po malem vrimenu (1, 68); v Isusovem boje (6, 10); ob drugem (10, 36); v drugem mahu (13, 26). Mjesto toga čita se 1, 56: na malim, ali je u sroku. — Riedko je, da Sirena piše oblike pridjevne na em, eh itd. m. im, ih, n. pr. cić hudeh (1, 21), mirnem tragom (13, 47).

Narječje se kajkavsko slaže u tom sa slovenštinom, što je izgubilo nominalnu deklinaciju imena pridjevnih, premda nije onako cjelovito, kako slovenština. U Sireni ima još dosta nominalnih oblika, samo što ih pjesnik nije upotrebljavao, gdje im je mjesta, već kako je stih donosio ili da mu je trebala kraća rieč. Evo nekoliko primjera: težka gospodina (12, 77); tanka stvora (3, 34), razuma priprosta (3, 51), zraka sunčena (3, 7); mora črna (6, 12); užganu plamenu (12, 59), pri šatoru šaru (8, 89). Da ovi primjeri, ma kako pravilni bili sami sobom, nijesu ipak potekli iz sviesti pjesnikove za pravilnost jezičnu, dokázat će se oviem: I-Jurčića mlaja (3, 72), mnoga Turčina (11, 102), stojeća-gledeća (u sroku), junačka

Digitized by Google

(7, 25), poganska psa (3, 53) od sigecka zida (8, 32); osobito pako: zbog oružja naša (11, 17), vsu svitu (5, 34), do treta (trećega) tabora (9, 67). Držim da su navedeni primjeri dovoljni, da potresu pouzdanjem, koje bi itko stavljao u jezik našega pjesnika. Ipak moram iz deklinacije imena pridjevnih spomenuti nešto, čega do sada nijesam znao da ima u starijem hrvatskom jeziku. U nekoliko slovjenskih narječja zamjenjuje se nominativ i akuzativ množ. srednj. spola oblikom ženskoga spola, kano: u narječju slovenskom (Mikl. Form. §. 315), u bugarskom (§. 378), u maloruskom (§. 547), u ruskom (§. 630), u poljskom (§. 829), u gornjem i dolnjem lužičko-srbskom; dakle u kratko svagdje, izuzamši narječje hrvatsko-srbsko i česko. To je znamenit pojav u životu slovjenskih narječja, pa mu ima traga eno i u jeziku Petra Zrinskoga, kao što će dokazati ovi primjeri: moreš moje lahko-prsa otvoriti (12, 81), Alibeže tvoje-zinu na me usta (13, 50), ovo kola svoje-spušćala j' van zora (8, 1), Zizimagi vse je-prsa razmetala (6, 130), mladim liščem vsake-stvorenja nadeli (8, 4); a on usta slavne-odpre slastjom meda (6, 45), častneje bi stare-vrimena neprojti, neg da te prevare-ke (sc. vremena) imaju dojti (3, 9), Alajbegu nove-poštenja deliše (4, 41), da ne poznah krvne-njegve lišca lahko (9, 114), ov Sigecke j' odprl-nazanuda vrata (10, 55) itd. — Ja nedvojim, da će se takih primjera u našem jeziku i više naći, kada se više jezičnih starina izpita.

Komparativ je u Sireni pravilan, najme na ji ili iji; starijega oblika, t. j. na ši, eši, koji je u kajkavskom narječju zagospodio, neima ovdje skoro nimalo; čak mjesto ljepši voli naš pjesnik: liplji: kruna liplja (2, 84), liplje (3, 6) najlipja (8, 60); ipak i: najlipše (5, 4). Od dug glasi komparativ: duglji (8, 91; 9, 31; 13, 47); mjesto radji ima po zakonih pjesnikova jezika raji, raja, n. p. raja bih se dala s Prometeom driti (12, 95); mjesto raje ima skraćen oblik raj: raj bi bil orsagu 8, 53. — Samo u sroku čita se komparativ mlajši (5, 90, prema: objamši); i rajši (bez sroka) 13, 65. — Pamti još i ove (kajkavske) oblike: častneje (3, 9), drugačeje (13, 62).

Glagol. Sudeći po onom, kako je Petar Zrinski postupao s oblicima imena samostavnih i pridjevnih, može se već u napried slutiti, da će se i u glagola naći mnogo starina ili samovolje i bezakonja; uza sve to razkapajući po njegovu jeziku, namjerih se i ovdje na gdjekoje biserzrno, bilo kao vriedan ostanak jezične starine, bilo inače kao riedkost narječna. Ipak je primjera vriednih spomena sa starinske pravilnosti mnogo manje nego li onih, gdje se zgražamo nad okrutnim propadanjem zakona gramatičkih.

Medju ostanke iz starine pribrojit ćeš infinitive: vreći (stbg. врѣшти, врѣгѫ, danas: vrći-vržem), kano: z mrižom lovca vreći (3, 86), mislismo se vreći (8, 79), na zemlju se vreći (10, 39). Ovako ima i: odvreći (1, 13), prevreć (13, 1). Prema tomu valjalo bi da je i vleći, pa ipak ima: vuć (5, 75), izvući (2, 18) uz participij: povlečen (6, 30) i uz prezens: dovleče (1, 29), vliče (5, 14, 70) i vuče (2, 40; 5, 96). Kajkavac drži se kroza svu konjugaciju oblika: vleči-vlečem. — Spo-

Digitized by Google

mena je vriedan oblik: pluti (14, 90), kao i pluli (2, 17), što je pravilno gradjeno prema плоути-плова. — Pravilan je takodjer infinitiv žiti (3, 99), a riedak bez predloga oblik niti (нвти m. нести) 13, 56. — Ako pravo razumijem 11, 4: misli, što će bliti Rustan beg oholi, to je blîti skraćeno od blejati (balare).

U sadanjem vremenu ima ovakih spomena vriednih oblika: znajem (5, 84; 12. 40) oba dva puta u sroku; isto tako 6, 21: znaje. Dva su čakavizma: zname (4, 90) i odname (8, 15) prema stbg. възъньметь i отъньметь, gdje je po zakonu hrv. jezika poluglas ь prešao u *a*. — Što se glagol vrĕti (врѣти, врить) u 3. osobi mn. svršuje na *u*: vru (1, 43), to nije ništa neobična, čim se još do danas sačuvao participij-pridjev: vrući, a, e; ali u Sireni čita se takodjer 3. osoba jednine zavre (6, 57; 7, 12), samo što je to u sroku te nedokazuje mnogo. — Sliedeć ikavce skraćuje Sirena smijem (смѣѭ, смѣѥши) u smîm (1, 60; 2, 24), ali zato 3, 26 razvlači oblik: batrivije, sroka radi mjesto batrivi (incitat), i žalïje (m. žali) 10, 64. — Prve osobe: molju (9, 20) i privolju (11, 46) stoje samo u sroku; inače voli naš pjesnik prvu osobu skroz na *m*, čak u morem i možem m. mogu, kao što ima kajkavac hočem (m. hoću).

Više ima osebina u participiju sadanjega vremena. U Sireni ima mu mnogo primjera, jer je naš pjesnik i mjesto pridjeva rado upotrebljavao participije. Ali s jedne strane nemari on ništa za samoglas, koji je pred participijalnim svršetkom ći, s druge se neobazire ni malo na razliku glagola perfektivnih od imperfektivnih; po tom su u njega oblici participija sad. vremena veoma neobični i nepravilni. Evo primjera za jedno i drugo. 10, 24: padeći, 12, 102: neznadeć, 2, 9: ziduć, 8, 85: dobeći, 1, 23: zvidući, 2, 89: rasteć, 12, 6: vržeći; prosikući (3, 105; 11, 78), prisegući (2, 18); mreći (2, 15) uz mrući (1, 1); zgibeć (3, 87); razrenuć (4, 75); obazreći (7, 57), bižuća (3, 36), potlačuć (4, 87), tražuć (9, 76), svršeć (5, 75), udreći (3, 88; 4, 96); kažeć (5, 115), hrčeć (2, 10), rveć se (8, 14; 10, 39) itd. Skraćen je oblik steć-steći (m. stojeći) 3, 73; 5, 48; isto tako vonjući (m. vonjajući) 1, 1; a 10, 81: smêć (m. smijuć).

Ali niti ovaj participij nije toliko grozovit, koliko oba prošla vremena: aorist i imperfekt, u kojih nezna naš pjesnik ni za kakva pravila, već mu je sve jedno, kako bilo da bilo: oblici na aše, iše, ahu, ihu miešaju se bez reda i razloga, kako je gdje trebalo sroku ili broju slovaka za volju. Ovaj je pojav psihologički znamenit, a nije baš ni u historiji našega jezika preziranja dostojan. Nam valja uviek u pameti držati, što sam ono gori spomenuo, kako je Petar Zrinski, izvorom čakavac, odrastao i čitav skoro viek proživio medju kajkavci, u kojih se upravo to doba prosto vrieme prošlo, imperfekt i aorist, sve to više gubilo i propadalo.

Već su odavna protumačeni, kako valja, starohrv. oblici: berih, zovih, kladih itd.; rečeno je, da se ti oblici osnivaju na skraćenju samoglasnom, kojemu u staroj hrvaštini (čakavštini) mnogo primjera ima po či-

Digitized by Google

tavom polju jezičnom. Ovim se načinom razumije, kako postadoše i u Sireni sliedeći primjeri: ploviše (9, 115), neznadiše (12, 101), dadiše (6, 105), zoviše (1, 69, 94); neznadihu (9, 56), gredihu (9, 34), drihu (4, 73). Ako se ploviše osniva na stbg. obliku плоувѣаше, ili gredihu na градѣахѫ, to je i pogrnuhu (1, 96) kao da bi bilo stbg. погрѣнѣахѫ; isto tako: sediše (3, 35), bdiše (7, 54), letihu (11, 72), curiše (8, 58) itd. A zatim može se u obće reći, da je u Sireni bez razlike perfektivnih i imperfektivnih glagola, svagdje skoro 3. osoba jednine na aše ili iše, a 3. osoba množine na ahu ili ihu. Evo nekoliko primjera: jer on silom zeše (t. j. uzeše) 3, 4; (Juranić) speše oči svoje (t. j. uzpeše) 9, 18; Radovan zapriše (10, 25); Demirhan-prispiše, vojnik doletiše (7, 87); on činiše, lomiše (5, 53); slap ga nesplašiše, zlomiše (2, 49); on složiše, dijačiše (3, 35), posadiše (4, 42), zapaziše-skaziše (11, 93), nosiše (12, 101). U svih je ovih primjerih, koji se mogu pomnožiti bez kraja i konca, naglas na predpošljednoj slovci, te se izgovara: doletìše, činìše, lomìše, nosìše itd. Redji su primjeri na aše, ovako: Arslan spoznaše (2, 26), bog mu pamet zmotaše (3, 2) itd. Da bude mjera puna, evo još i 3. osobe množine: počehu (1, 42), začehu (3, 119), zastrihu (4, 73), odtrihu (7, 12), dospihu (2, 30), zvrvihu (9, 56), skrbihu, utišihu, pretrpihu, nesmihu (4, 108); valihu (6, 77), pogodihu, odilihu (7, 121), točihu (2, 15), obhodihu, ostavihu (9, 75), govorihu (9, 34); ili na ahu, što je takodjer redje: ostahu, nepodahu (4, 105), postahu (7, 59), zmišahu (10, 31), dokončahu (2, 30), opahu, dopahu (7, 65) itd.

Kao osobinu druge vrsti pripominjem 3, 27: još i pod Stambolom čuhmo ga vrloga, a 7, 23: koga Vuk veliki prozvahoše negda.

U staroj bugarštini drži imperativ (zapovjedni način) posve vjerno svoj znak *i*, bilo očito bilo spojeno s osnovnim samoglasom u и i ъ; nego u daljem razvitku jezičnom, kako je naglas silno padao na predjašnju slovku, oslabi taj samoglas *i* ili posve u ništar ili ako vas je volja u poluglas ь. Evo tomu primjera iz Sirene: pomoz (5, 44), prisez (7, 115), nehod (3, 52), pače hić u 1, 27 · hić hudobo ružna (t. j. hiti, žuri se); privež (m. priveži) 1, 35 itd.

Napose još vriedni su spomena neki oblici glagola biti-budem. Tako je u Sireni dobro poznat skraćeni oblik: bum (kud se bum davil 9, 80; po kim bum čestiti 13, 14 itd.), buš (tak nada mnom negda-buš se veselila 12, 89), bu (v Egri bu pristolje 4, 81; erbinstvo bu tamo 7, 50; moja t' bu desnica, 7, 78; malo je bu gristi 7, 79; sr. 8, 19, 74, 89; 11, 4, 95 itd.), bumo (kad bumo dočkati 7, 115). — U prošlom vremenu dolaze takodjer samo kraći oblaci beh i bih itd. mjesto bijah, bejah ili bjah, n. pr. totu be nestalo (1, 44), ne be, ki mrtvomu dušicu pokripi (11, 92). Spomena je vriedan aorist: bimo (mi bimo morali špot i rugu čuti 8, 107). — Kod sastavljenika kao da se je posve zaboravilo, kakovi su oblici prostoga glagola; odatle dolazi particip dobeć (8, 85) i zabljen (4, 59, 10, 86) itd.

Digitized by Google

Kako u oblicih, tako ima i u riečih koje šta, te je vriedno da se iz te stare knjige izvadi i u uspomeni našoj obnovi. U tom kratkom leksikalnom priegledu naći ćete i takih rieči, kojih nije do sada ubilježio nijedan rječnik; to je ponajviše jezičko blago, koje još i danas živi medju hrvatskimi kajkavci; pače u Sireni sastavljen je, kako već rekoh, troji leksikon u jedno, a kad naš jezik uz-ima valjanih idiotikona, lako će se odavle odabrati, što kojemu narječju pripada. Riečim kajkavskim dodat ću (k), riečim čakavskim (č), hoteći tim samo naznačiti ono narječje, u kojem rieč svakako živi; ali zato neću da rečem, da je u onom drugom kraju nema.

ada uz anda; ovaj drugi oblik dolazi samo 13, 46. I u drugih kajkavaca starije dobe (n. p. u Petretića) vlada oblik ada. Što je ada, što li anda? Ako je ada sastavljeno iz *a* i *da*, što može biti da jest tako, ali se za pravo nezna, (znamenito, što stare knjige pišu vaviek adda, izg. àda), to se anda mora tako tumačiti, da je *n* budi onako umetnut kako u »bo*ž*anstvo' m. ‚božastvo', budi da je to ostatak onoga pronominalnoga elementa, koji se u raznih oblicih ukazuje, kao нъ, по, не, на, ili u ano, aneb, nebon itd. Nu neću da zašutim još i tu misao, koja mi se po glavi vrze. Anda jako sjeća na »slavonsko" indi, što je opet vrlo na blizu i talj. rieči indi i turskoj imdi, koja od prilike isto znači; ali ja bih predje mislio, da je indi tursko, nego li taljansko. Tko nebi htio vjerovati, da se i takove riečce rado iz tudjine uvlače, eno mu: dakle i dake, što ja držim za talj. da che; eno mu ma i makar (takodjer taljansko), tutako (tuttoche), medjer (tursko), tek, teke i tekar (tursko), čak, jok, (tursko) itd.

Bojnik 1, 68; 3, 46 (č). — brana: Turčin, čoban, brana najveć počivahu (9, 55); znači valjda isto, što obrana t. j. straže, branište. — brav: već neg v brigeh bravi, ali snopi v polju (1, 96); ovdje je općenita značenja (č). — brknuti: oštrom kosom kot kad kosac travu brknu (9, 94); Belost. ima samo berknut, berknutje, a znači mu: projicere, dakle isto što obaliti; poznat je i danas glag. brkati, pobrkati. — brditi u čudnom skladanju: sinko služi boga, njegve pute brodi (5, 99); do zlate jabuke moć nas višnja brodi (6, 18). — buhac, bušiti (udarac, udariti), sr. 1, 43; 7, 94; 6, 79; 10, 28. (k). — buk: stoji buk med vsimi, ki totu vrvljahu 7, 17; kao bučanje; sr. s tih riči na naglom šereg izbuči se (6, 60). — brž i bržda (fortasse) 4, 10; 8, 67; 11, 10; 12, 3. (k). — bzikaljka: ognjene bzikaljke meju sobom dele 5, 76; Belost. tumači ovu rieč latinskom siringa, siphon, ili na drugom mjestu hrvatskom: šprihaljka; Murko razlaže još bolje i glagol bzikati, koji još danas medju kajkavci živi, te znači onaj zvuk bzi, koji se čuje kada se turi jezik medju zube, a zatim kada se na silu tjera voda iz kakve cievi, n. p. štrcalice. Čudnovat je oblik u Stullievu rječniku, najme: bižikalika!

Čepêti, čepim 12, 19; glagol u Slovenaca i naših kajkavaca dobro poznat; znači isto, što čučati; sastavlj. počenuti (m. po-čep-nuti). S tim je jamačno u savezu i glag. čepati, počepati, očepati ili očepiti itd. — človečtvo znači u Sireni isto, što lat. humanitas; po tom je rieč i načinjena

Digitized by Google

4, 47; 6, 4, 24; 9, 15. — Prema rieči čredo (6, 10; 9, 2) ima takodjer glagol črediti se: drugi u radoste z dundarom se črede 4, 28; dokle se v zemaljskoj vojski ljudi črede 9, 103 (k).

Dar, sastavljeno od da-že; čestica koju Belost. tumači drugom, danas već slabo poznatom riečju leprav, t. j. saltem, tantummodo, dumtaxat; znači ponajviše današnje čak ili pače, ili latinsko usque: Vnogo v sebi misleć dar mu lice blidi (8, 14); ki čredo zganjaju, dar vse stado puka (9, 58); biju se dar dimom, oganj z sabalj vije (11, 71) itd. — davor: davori zibrani (4, 43) zovu se hrv. junaci. — dijačiti (pjevati) 3, 35; 4, 43; ova je rieč osobito dobro poznata kod ugrskih Hrvata. — ditac: vse spravnih ditac (3, 46), znači: mladienac; još i danas dobro poznata rieč osobito po Medjumurju: dêtec. — dokonjati: 1, 15; 6, 44; 7, 2; 8, 35; običniji je oblik: dokončati. — dopustak: daj s tvoga dopustka da sriću skušamo 9, 36; m. dopuštenje. — dospitak: svitu za dospitak zadosti bijaše (2, 50); znači: kraj i konac. — dotegnuti: Ali-kurt k pomoći rad bi bil dotegnul (6, 95); sjeća na slov. utegniti, kajk. vtegnuti, što znači: imati vremena, dospjeti. — drgnuti: Na Vida vojvodu drči, da ga drgne (6, 124): znači pravo latinski stringere, a zatim prema savezu: ubosti ili udaviti; poznat je sastavljeni glagol zadrgnuti; u českom jez. ima drhati s istim značenjem. — dvojna i dvojnost: da tê bit, nî dvojna, Ugri predobljeni (1, 61); vsako pero piše prez dvojnosti ova (2, 45), sr. 9, 26; 12, 16 itd. (k).

Gledati se: čuvati se; sr. gljej se psa stekloga (1, 80). — gnjizdac: ovo ljudi šaka u gnjizdac zavita (14, 38); to valjda nije ništa drugo, van maleno gniezdo: gniezdašce? — greznuti: v blato j' greznul (6, 95). — grudan: za njim telom grudan gre Stipan Golemi (5, 60): znači krupan, golem itd.; dohodi od gruda; ali da je od гржадь, značilo bi: širokih prsiju (homeričko: Λάσιον στῆθος!). — grubiti (foedare, deformem reddere), rieč starohrvatska: nje obraz žalostan plačem je grubiti (12, 99); sr. ak sunce pogrubi greduć u slipotu, spet kad rano shodi, prosvitli rugotu (7, 47); ili zgrubiti: Murtuzana zgrubi velo sramoćenje (4, 106). — grustan: vsim vam žitke grustne do mala spominam (6, 61); rieč u kajk. poznata, znači: molestus, nauseolus; sr. glagol. grusti mi se t. j. gadi mi se; štok. ima grsti mi se, grstiv itd. sr. 8, 74: bude mu se zmožnost al vred prigrustila.

Haljan: kot ki haljan spliva, teži mu obuća (4, 4); to će reći: obučen u haljine! — hiša: sultanovoj hiše (8, 30), stoji istina samo u sroku, dočim je 8, 82: hiža, ali zna se, da Slovenci i naš stariji jezik imadu takodjer hiša. — hit obično je ženskoga spola, ali Sirena ima 7, 93: kako pušken hit. — hitnjost: ali jur v hitnjosti vse biše smućeno (11, 88). — hlinuti: (Demirhan) tisuće ih dvigne sobom, da j' strahovit, i z dvajset sto hline Amirašen srdit (11, 63); hlinuti stoji mjesto hlipnuti, a to je drugi oblik od glagola hlepêti, hlipati itd. Glavno značenje ovoga glagola jest: težiti, željeti, ići za čim; najbliže našemu obliku dolazi sastavljenik nahlipnuti, koji se čita u Belostenca pod riečju: aggredior. — hljustati i ljustati: Al nebo nečuje, što pas lajuć ljusta; ki sprot vetru

Digitized by Google

pljuje, na bradu mu hljusta (13, 50). Ovo je mjesto jako tamno. Smisao je u obće razgovietan, ali su nerazumljivi zlostreni glagoli ljustati i hljustati. Poznato je iz rječnikâ, da hljustati znači mandere, t. j. žvakati, ali to značenje ovamo nepristaje. Nego ovdje nam pritječe u pomoć jezik poljski svojim glagolom: chlustać, koji Linde opisuje evo ovako: pluszczyć, plusnąć t. j. pljuskati, dakle sasvim zgodno prema našemu mjestu, kojemu je u 2. stihu taj smisao, da „tko proti vjetru pljuje, na bradu mu pljuska iliti pada.“ Čini se da ovamo spada Belostenčev: hlastati jezikom t. j. tlapiti, pa se tako istom tumači i od hljustati obično značenje t. j. žvakati. U českom ima takodjer glagol chlostám i chlástám, što znači po Jungmanu: schmisse geben, schlagen, hauen. Ali što će reći onaj prvi glagol ljustati? — hodataj: v mudrost, v čast, v hodataj rasteć vnogo vrime (2, 89); obično znači ova rieč: posrednik, molitelj; ali ovdje mora da je značenje abstraktno, kao: proštenje, blagoslov. — horugva: svijaju horugvi 1, 96; poznata starinska rieč, koju je Sirena sa jadranskoga mora dobavila. — hrlo kopjeno (6, 128), znači doista: rt od kopja; u Belost. ima hrlec (dakle ista rieč, samo s drugačijim dočetkom) pak znači: rostrum porci! — hromeći strah (10, 105), jamačne rieč izvedena od hrom ili hromiti.

Izbiti se: Da se v Arabije ta karabul, vele, skroz vetrov izbije iz kobile bele (1, 85); znači dakle ono, što obični glagol: izleći se. — izhustiti: ka j' najljuća dole furiju izhusti (1, 16); manje je razumljivo ovo mjesto: Da b' Deluman ludi prvić ljubav pustil, bil bi meju ljudi vridniji glas zhustil (1, 79), znači valjda, što latinski: excitare. — izmesariti: pod ov meč ti j' dojti, da te izmesarim (7, 100). — izvedati: rekuć joj ćić glasov da povsud izveda (6, 70); običniji je kajkavski oblik: zvedati ili zezvedati (explorare.) — izviskati: I. Ban med ovimi kako to izviska (6, 99); sastavljenik od iz i viskati, što znači: jubilare exsultare; i u českom ima: vyskati.

Jadovit i jadovan (1, 28; 3, 104; 5, 58); obedvie rieči bolje poznate u kajkavštini, nego li u ostalih narječjih. — jagnjed: 50, 98, populus nigra. — jalan, n. p. jalni ov svit (7, 41); izišla si jalna med nas van lisica (7, 78) — znači ovdje: lažljiv, himben; sr. jaliti se: milost da b' ti dana, ž njom bi se neg jalil (3, 105), t. j. ti je nebi za istinu kao milost uzeo, već bi se pretvarao, i hinio hrabrost. Isto je tako, 8, 10: već neg jad čemerni mrzim te jalnika t. j. himbenika, varalicu. — jareb: kot jarebi širom plahi odletiše (10, 50); perdix. — jednostručice: sto lanci zvezana jednostručice (1, 25). — jelva: abies, 3, 117. — jeti, glagol koji više nedolazi obično prost, stbg. имти; jur su se vsudane jeli k zlu spuščati (1, 63); dobru grofu jel je klječeć govoriti (3, 124); praznu je postelj mit suzami (13, 8). — jid (m. jed): izhodeću z jidi vsagdanju nesložnost (1, 2); neg da mu od jidi mozg nepada (4, 45).

Kahnuti: zmače se mah sabljom, ter ga u bok švagne, kud mu rana krvjom priko svite kahne (14, 96); neznači li ovdje kahnuti isto, što kih-

Digitized by Google

nuti, tad ja drugoga značenja neznam. Istina osobito baš liepo nije reći, da je „rana krvlju kahnula (kihnula)“; ali u našega „pjesnika“ ima još i gorih stvari. — kanja znači milvus t. j. jastrieb: piljug, kanj množnosti da mista nimihu (4, 73). — kara (karanje, karba) 11, 24. — kâs: kâsom (13, 12). kička (kajk. običnije: kečka): po suhoj glavici kička mu se toči (2, 33). — kinuti (sc. dardu) na Vida (11, 70): t. j. baciti. — kladati: od ovoga mnogo upotrebljavanog glagola navodim iz Sirene ove primjere: da tabor ne klada vojska u čišćine (3, 21); povij da k medanu Vid se prvi klada (11, 55), zvana odzgor komu jesu nadpis klali (13, 89). — ključiti: ključeć do kolina (2, 32); govor je o konju, znači ‚curvare‘, t. j. konj uzvija nogu do koljena. — klop (3, 115) znači isto, što krpelj, rieč je slovensko-hrvatska, lat. ricinus, njem. schaflaus. — kmet znači po slovenskom što seljak: razumi med kmete došastje Mehmeta (3, 45). — kob i kobiti se (3, 44; 4, 51; 6, 90): U viteštvu momu nigdar se nis kobil; čim se j' najveć kobil misec za nesreću — jedno i drugo mjesto znači očevidno: dičiti se, gloriari. — kolovrat sriće 4, 2; u Gundulića je „kolo od sreće“. — kon (stbg. конь) današnji predlog kod: zato kon trag turski drčat su vpućene (3, 67); hodeć kon piški trag (4, 25); trinajst sto konj spravno kon sebe imaše (4, 95). U prva dva primjera znači za, u trećem kod. — končа: ti s' dal konču gradom (6, 38); malo da ih končom nisu izkončali (1, 98). Uz to ima končе, što je u kajkavaca običnije končemar, te znači saltem, tamen; n. p. konče se učiti jur po škodi znajmo (8, 49); da konče zakriješ nemilosrdnosti (12, 37). Ja držim da su končе i končи starinski lokali. — krakoriti: kot kokoš krakori (7, 101); Belost. ima pod riečju ‚gallina‘ samostavno ime: krakorenje. — krtiti: da se ada v mene već duša ne krti (12, 82): da se u meni više duša ne muči, ne svija; lat. torqueo; odatle: nit se već ufamo, da se ki van skrti (etorqueo), 13, 90. — krup (grâd, tuča): vitar, snig, krup, vode, lišca mi ne ruži (3, 42); da nas ne preprati jesen, daž, krupovi. Sr. takodjer krupovit oblak (6, 126). — krupeljika 10, 106: nekakva trava.

Lasnite se: gdi se god veliki šereg Turak lasni (6, 84); ja mislim, da je to mjesto lastniti t. j. lastnovati, lat. otiari, naški: bezposličiti, dangubiti. — lecati se: nis hijenom, da bi me se lecala (2, 4): u stbg. лашти сѧ, лачѫ сѧ, i лацати сѧ. Rieč je ova kod kajkavaca dobro poznata i znači: „trzati se od straha.“ — ličati: zač bi se o sriča na te potešćaval, kad mi s tobom liča vse, što sam ziskaval (3, 36); ovaj je glagol meni nerazumljiv; svakako stoji u savezu s onim, što je u sastavljeniku: obličati, a ovdje znači valjda: liča mi, kao: ‚dobiva mi lik‘ t. j. ide mi za rukom. Na drugom mjestu ima obličiti (13, 49), a znači: prigovarati, suzbijati, kao i u starobug. j. — lîg: Danda strah obhodi, lig da ga ne zgubi (10, 96); ova riečca znači samo kao i neg, a sastavljena je iz лъ i же, pa kao što неже priedje u nego i neg, onako i лъже u lêgo i lêg. Ja mislim, da je ova riečca lêg i lîg sadržana takodjer u poznatom obliku lêstor ili lîstor; držim najme, da je lêstor postalo od lêg-to-r. Za

Digitized by Google

dokaz. da i *g* pred *t* prehodi u *s*, navesti ću rieč žest (od koriena: žeg) i prstь (od koriena prh). U Sireni ima listo (1, 97) i listor (5, 85; 107; 11, 26). — lêšćati se: lêšćim se: lišći se od šćita (4, 22). — ljuljan: afiuma ljuljna jako se napije (2, 21): znači pun ljulja, zatim: omamljiv, vrtoglav.

Majati: Vsak se zmed njih maje kot z daleka gora (razumieva se o konjih), 8, 1; znači: svaki konj kima glavom i prši grivami, jer „majati se, majem se“ znači: tresti se, labefactari. Sr. u lir. pjesmi: kak se suha pliva prema vitru maje. — mahat, a o: k jarbolu mahatom (10, 53) znači: omašan, velik. — manen: manen golom sabljom izteče (2, 13), vsaki j' manen hitil bižat na te riči (4, 91); niki počinjahu maneno bižati (7, 29); znači: lud, fatuus. — medven (1, 78). — mešina (10, 29). — mešnice (plućne) 7, 27. — mirovan 2, 10; 3, 16. — mišac (m. današnjega: mišica): konja jakih mišac (3, 46). — mlaka 1, 68. — mlat: daske, sidra, mlate (2, 41); znači jamačno, što ‚proštac‘ ili ‚kolac‘. — mozibiti (m. današnjega možebiti ili morebiti) 6, 85; 8, 7; 12, 55 itd. (k). — morija, z-Sigetske morije brž se spozabismo (4, 10). — mrtelan (m. umrli) 5, 14; 7, 49). (k). — muditi se (9, 5) (k). — múka (5, 76); u kajkavaca samo još na voću: môka. — munjaja (11, 11; 10, 61 itd.); ovako dolazi u Sireni uviek. — mutnja (4, 11), obično danas: smutnja. — muž (u značenju: seljak) 8, 65.

Nad-ići: da j' četiri nadšal jedan turčin naše (3, 23). — namagnuti: Vizirom namagne (1, 65). — namira: u prvu namiru (11, 42) t. j. bei der ersten begegnung. — naprieti i napirati: niš' ga ne napriše fakova novina (2, 49) t. j. ništa ga ne uzbuni ili još bolje: neuzoholi; na Siget napira (14, 73) t. j. navaljuje. — napojnica (7, 27) t. j. nazdravica čaša; — nasladnostiv (čudna rieč!): čim ti ričom dvore nasladnostivije (2, 59) t. j. čim ti se sladjim riečima udvaraju. — naslajati t. j. nasladjivati (5, 112). — nastoriti (od nastor=omraza, progon) znači: progoniti: vse suprotivnosti tu bana nastore (14, 65); odatle: nastorljiv: ljuctvo meju sobom jako nastorljivo (omraženo, mrzko) 1, 65. Odakle dohodi nastor? Jeda li je nastor onako gradjena rieč, kao: prostor, zastor itd.? — navrći: navrže strah u Goliata 3, 114. - nazanuda: vru mu jetra žuhkom krvom nazanuda (1, 43); koga j' spet zmutila ljudem nazanuda (10, 1); ov sigecke j' odprl nazanuda vrata (10, 55). — nečist kao ime samostavno: zato nečist vsagda pri sablji nosiše (12, 101); ima tomu primjera i u Stullia. — nelomit: utvrjenje nelomito (10, 44): infragilis. — nemiloma: 4, 73; 6, 127; 7, 98, znači isto, što: nemilo, nemilice. Sravni jednako gradjene rieči: nestanoma: od tud nestanoma tužni človik gori (1, 77); nestanoma u tom misal svoju trudi (2, 2); mjesto toga ima 4, 79: nestance; zatim: hotenoma, ki si hotenoma vas razum pokvari (2, 25). — nemutljiv: pošlje nemutljivo (2, 25) t. j. bez oklievanja. — neraše u stihu: gdi godi vijaše oružje pripravno, onamo idjaše, ćuteć vrime smrtno jadovit neraše (10, 71); ako to nije štamparska pogrješka m. noraše, što

Digitized by Google

bi bilo ili od slov. glagola ‚noriti = mergere' ili od njem. „noreti, norim" (narr werden), tada se mora misliti na stbg. glagol нрѣти, нр , нриши, koji u intenzivnoj formi glasi нирати, нирѫ, нирѣши, a znači: se immergere. Premda ovo značenje sasvim pristaje u naš stih, ipak je čudnovito, da glagol neglasi ‚nirati', imperf. ‚niraše', već ‚nerati' imperf. ‚neraše'; u kajkavaca (kod Habdelića, Belostenca) ima samo glagol: noriti, i sastavljenik: pondirati, pondreti, pondrt, pače ptica ‚mergus' zove se u Belost. pondurek (oblici su znameniti poradi umetnutoga *d*!). — nesmira, malo nas z medana ujde zpod nesmire (4, 66), na tvoju nesmiru (14, 80), znači: immanitas, crudelitas, (od не i съмѣра); odatle pridjevno ime: nesmeran: viteže nesmerni (11, 33), što je već uzeto u pohvalnom značenju, kao: fortis, audax, saevus; još se dalje razvilo značenje u 4, 33: za dare nesmerne, gdje bi po svoj prilici bolje bilo čitati: nezmerne (t. j. neizmjerne). — nesrićnak 7, 35, m. nesrićnjak ili nesritnjak. — nestorac: skoči kot nestorac (10, 91); ja mislim, da nije ništa drugo, nego li premetnuta rieč: nerostac (verres). — nesvet: tulko bitje v nesvet Ugre je pomelo (2, 54), tad mu gre u nesvet vas čin (3, 1), da najveć z nesveta zgubismo se sami. Znači defectus consilii, desperatio, amentia, ineptia — novica (neuigkeit) 14, 37, slovenska rieč — nutiti se: sam se na smrt nuti 9, 97, isto, što nuditi.

Občinjati: vnogih ver načine misleć občinjati (1, 63). — obikivati: razumih, što t' se obikuje (13, 69), t. j. što je tvoja navada, što se tebi dopada — objednom (umah) 9, 13. — obklasti se oklopami t. j. odjenuti se, obložiti se (10, 83). — obličaj (1, 75). — obočitati (10, 98) znači: očitovati, fateri — obraditi (m. obradovati) 7, 1. — obrat: na guste obrati spomeni se moje (5, 99), t. j. sjećaj se moje okretnosti, obrtnosti, zato ima i pridjev: obrtan (dexter, industrius), kano: spravan, delinski, obrtan (1, 82), šeće se obrtan (6, 111), car obrtan i batriv (7, 19). — odbavljati: žitak odbavljati (život provoditi) 7, 46. — odjatiti: mene ne odjati (5, 100); ja mislim da znači: neodmetni se od mene, kao što ptica neide od svoga jata. — odklopiti (otvoriti) 11, 15. — odmudak, kao i zamudak; ne daše odmudke (1, 67). — odpoved (odgovor) 2, 21. — odvećevati: odvećuje smihom (t. j. odgovara) 3, 24. — okidati se: tvrdovrat kot do sad da se ne okidaš (6, 15), t. j. da se neupropašćuješ — opadac: od strašna opadca umrihu (10, 68). — operni: monarke operni (8, 73), viteže operni (9, 95), junače operni (12, 64). Ova rieč dolazi od: oprieti se, te znači isto, što oporan, dakle: durus, pertinax, obstinatus. — osišati: kako travica osiša v pušćini 7, 43; prosti glagol sišati: do kolin sišahu jur vode v hendeku (10, 18); obadva su glagola srednje vrsti tako, da je od съхнѫти intenzivni oblik: сѫшати, nu u stbg. dolazi samo: оу-сѫхати i исѫхати. — ošaliti: oštrom čidom vrat mu ošali (3, 69), smrt će ošalit (3, 107), smrt britka nekoga ošali (7, 24). U českom znači: ošaliti = decipere, ovdje znači još i više najme: udariti, percutere; već u Belostenca ima glagol: šaliti u značenju vexare. — oškoditi: tvoja ruka Turčina da oškodi (5, 99). — otipati kaurskim sabljam (3, 16), znači valjda isto, što u sloven. j., najme: betasten, befühlen; prema tomu: na oprezu

Digitized by Google

biti, uklanjati se, kao što sliepac traži da napipa gdje je što. — ozdrilje: pak ga za ozdrilje Deli Vid popade (14, 99), običnija je rieč požirak; strogo znači u slov. ožrelje ochsenwamme, palear. Sr. 6, 10: šćene črnim žriljom, valjda m. žrilom, prema današnjemu: ždrielo, faux.

Padni Ikar (9, 1), caducus. — pàriti se (glava od vina) 2, 25 — pahnuti bana v šišak pahnu 3, 88; vrst udarca; kajkavac veli pehnuti — piljug (4, 73), što kanja, t. j. vrst jastrieba. — piše, znači pješice, 2, 67; 7, 18; 11, 61. pitvina (prema jestvina) 2, 24. — plava: plave potrene v dubini (1, 55); običniji je oblik plav, i. — plov: krvnim težkim plovom (4, 36); kot u plov 10, 26. — pletak: bulla kida pletak (15, 117), znači jamačno: pletena kita, vlasi. — pljahnuti: Srce v Tatarinu naglo pljahnu (11, 11): uzkipjeti. — podbiti: nit se komu daše u pogibelj podbit (1, 100), subigere. — poddubsti: Car poda se poddube vode, gore, zide (2, 31). — podsesti i podsedba: Palotu će podsest (2, 4); deset dan v podsedbi potrošil je (2, 28). — podjeti: poduzeti, skrb velu podjamši (3, 13). — pohrupati: dvojim Harap mahom Vidov šćit pohrupa (7, 105). Belost. ima pod riečju allido ove glagole: hitam, hrupam, lupam; dakle pohrupati znači što i polupati. — pohuditi: rieč pohuditi (6, 43). — pomikati: ov strah, kvar, smrt, jadan v šakah je pomikal 10, 66. — pominati (razgovarati se) 3, 30: hoćeš sa mnom pominati; sr. lipa ga j' pomina ričom ustavila (13, 13), t. j. lîp pomin = liep govor, liepo spomenuće. — pomnjuj (9, 59) kao imperativ dohodi od pomnjevati, ali obično je samo: pomniti (pamtiti) u Belost. — poplav, i: 1, 70. — posal, znači što današnja rieč: poslanik (5, 7; 6, 4 itd.) — posiliti se: slidit moje pridje jesam se posilil (9, 4); t. j. požuriti se — poskaliti se (6, 40): što i oskaliti se t. j. zabosti skalu u tielo, a skala je njem. splitter, premda obično znači: felsen; n. pr. kot z visoka kada poruši se skala (3, 84). — potič: Iskat ću te potič (9, 80,) znači cursim, kao što je u štok. potoč. — potočiti glavu po tloh (9, 70), devolvere, in orbem s. gyrum agitare. — potor (8, 13; 9, 2), strages. — potruniti: vnožinu j' živih Turak potrunil (10, 52). — povodnik, rieč i danas dobro poznata; ali je spominjem, da se vidi, kako je i Zrinskomu poznata: uze zmed povodnikov konja jakih mišac (3, 46). — prahački: meštrije prahačke (5, 77); znači pulvergeräthe. — prece: da b' vse tursko sime prece skupa došlo (1, 48), k njemu j' došal prece (3, 15), tare bašte prece patarin prehudi (9, 5), pancir zmakne prece (13, 9); znači vehementer, fortiter. Čini se, da je to lokal od прѣкъ. — predavac, znači izdajica (3, 18). — pregriha 3, 5; 7, 80. — prehiniti, ufanje mnoga prehini 12, 42. — prerotnik: Niste Turci pravi, neg ste prerotnici (6, 94: perjurus. — preša: Z mrtva tela zide na prešu dušina (10, 29); sr. s kom tako v nesmerne pogibeli prešiš (12, 78); znači žuriti se, hìtiti. — priča: dozvavši Arhangela k priče (1, 6), Radivoju v priču da odgovorenja (9, 23), nigdor k njemu nesmi z oružjem na priču (11, 103); znači najobćenitije lat. causa, a prema tomu u prvom primjeru: preda se (coram se, ante ora), kao što u slov. priča znači: gegenwart, a pričen: gegenwärtig; u drugom i trećem primjeru ima se drugačije prevesti. — prija, to je u Sirene redovit

Digitized by Google

oblik m. pridje ili prije (stbg. прѣжде). — prihodnica: znači čaša dobrodošlica (4, 48). — prikljeti se: smim vam se prikljeti v jedinoga boga (1, 60), i kajkavac kaže: ja sam te preklel. — priklopiti: kigod nezna uzdu sriće priklopiti (9, 8). — priličje: v njih Harapi pridu u priličju vragov (1, 81). — priprovedati: valjda zabraniti (kajk. veli: prepovedati) 1, 1. — privonjati: niti je privonjal k odurnoj jistvine (4, 76); kajkavac rekao bi: privohnul. — protikati: da slap rike krvne med njimi protika (1, 66). — prug: ki skuči pod prugom (sc. nogu konjskih) 4, 88; al mu do sad još nenajdoh pruga (13, 23); ovdje znači isto, što ruski прыгъ t. j. saltus, ili na drugom m. trag. Uz to ima 2, 32, gdje se opisuje konj Sulejmanov, ovako: pruza nog frižkoga, a to ili je slično rieči: prug, pa da znači: pruga frižkoga t. j. da konj frižko noge pruža; ili to stoji u savezu s riečju prusiti, prusac, što znači njem. trab, im trabe laufen? — puškar: I njega puškari z lumbarde probiše (2, 23). — putnica noga (11, 44), kao što se kaže: čovjek putnik, tako i ovdje: putnica noga. —

Raba: primi rabu tvoju, ka j' zaprta v teli 2, 79. — raspṙava: prs ima raspravu redi Elefanta (2, 34); znači jamačno: širina; glag. raspraviti se: Turci v taboru su se raspravili 3, 55, što znači: sich breit machen. — rasipanje, (2, 3) rasutnost (2, 4), rasutak (2, 50). — rasedati se: što j' god kadi bilo, pred njim se raseda 6, 62; srce plemenito, što ti se raseda (9, 107); to znači: uklanjati se, klonuti. — rastrupiti: još kad drugoč mahnu, vas šišak rastrupi (11, 78): znači što lat. glag. detruncare ili distruncare. — rastvor: do plamna rastvora 1, 24; to je podzemni sviet. — razluskati glavu (6, 99), znači što i smrviti. — razrobiti tabor (2, 14). — razumstvo 9, 69. — reda: sam ni izreć zmožan Merkuriuš reda (12, 107); običnije u obliku vreda: zabra vojsku vreda (2, 5), ban mu na to odgovori vreda(9, 107); sravni takodjer: gdi potok gre, prevreda dospihu (9, 75). Ima i kraći oblik vred (вьрадъ) 1. 57, 75. Ove je rieči znamenovanje poznato; znači mox, cito, umah. Drugo znači redi (lokal радъ), najme, ‚jednako kao' perinde ac; redi elefanta (2, 34); red kadiašćerom, t. j. jednako kao kadiašćeru (9, 72). — renuti: vojske silne k njemu renu (1, 68); konji tere osli renu se za njimi (2, 42). — ripčiti: govorit od njega da se niš ripči (13, 49)? — ročna: ni nam ročna na čelu pisana (12, 87); dolazi od rok, te se razumieva ročna ura (smrtna ura). — rota: Mahumedu roti proroku dajući (2, 18); znači ‚kletva, prisega'. — ruga, e: 8, 38, 107: špot i rugu čuti.

Samodrug (11, 40; 12, 1). — sed: pokojom ter sedom (8, 51); sessio. — sedina: canities 1, 56. — siča morska (13, 28), valjda morski put t. j. onaj pravac, kojim ladja more sieče. — sinja sunčana: med tim sunčena sinja vpada u more (4, 86). — skadanj: idu kon brig jedan ne dugo za skadnje (1, 50); znači li skadanj što kajk. škedenj? (njem rieč: stadel-štagel). — skaziti (pokvariti) car svoju rič skaziše (11, 93); rana, ka mu glavu skaza (4, 20) stoji u sroku, a valjalo bi da je skazi. — skoznovat (9, 76) (vigilans, attentus), u kajk. poznate su rieči: skozen, skoznovati. — skračati: abbreviare (3, 1; 3, 66). — skrižati: hajdučki ples sabljami skrižihu (4, 43);

*

Digitized by Google

bi od nas skrižan do volje sabljami (5, 29). — skrovnica: posalastva verna skrovnica (11, 44), occultatrix. — skruniti (kajk. mjesto skvrniti): boga da ne skruni neprijatelj pusti 2, 75. — skučati; kralj je plačuć skučal (6, 120 ululare. — sladiti, već nas niš dika nesladi (6, 52), a slądati: da orle slada (4, 72), znači delectare. — slobodstvo (4, 47) libertas, libera voluntas. — slepić, da b' kot slepić mrakom v Bosnu došal (3, 25), vespertilio? — služica službenik (2, 65). — smaman (pomaman) 12, 103. — smast; ako kako strilom smazt ne priskoči mu (3, 113); ja mislim, da je to rieč sastavljena od съмьсть, dakle što bi bilo stbg. съмьсть, a znači: kazna, muka, osveta, što je u vin. zak. mašćenje. — smućna (m. smutnja): smućna se velika po taboru zdvignu (13, 18). — spametiti: opametiti, 9, 71; 12, 72. — speti: speta m. opet (опать) 7, 48; 9, 129; ima čak i sospet: sospet u grad zdravi ter se k nam vratite (9, 42), gdje je predlog dva puta stavljen. — spetiti: spametno spetiti nad naglo činjenje (5, 4): Belost. tumači spečujem coerceo, refreno; i spečujem se: cohibeo me; ali ovdje taj glagol toga neznači, nego spametno spetiti se odgovara lat. prudens ili prudenter versari, gr. τυγχάνειν. Samost. ime spećenje t. j. pripećenje znači to isto 5, 3; 11, 87. — spodobnost 1, 88; spodabljati 4, 73. — spoganjati t. j. predbacivati, 3, 96; 8, 26. — sploh: pišem stvar sve sploh (9, 1), slov. rieč. — splićati (valjda od splesti) 4, 2. — spričiti: moste spričit zapovidal (3, 3). — sprozvati se, buduć da se sprozvah z njih nedostojnosti (1, 15), recordari? — spuškati; spuška (topovi) celo mesto: beschiessen (2, 54). — srd kao mužkoga i ženskoga spola 1, 27; 2, 75; srdost (2, 65), srdoća (2, 73), srdstvo (1, 19). — stanak (habitatio, domus) 2, 3; zavdat rodu, zidu, stanku rasipanja. Nego 2, 34 opisujuć konja kaže se: nogu ima jelenovu, kopito do stanka; što to znači? — stanom: u kom je mestu bil stanom t. j. uviek, stalno; (m, stanoma gled. nestanoma) 5, 10.— stavica pukle mu v stavici oble krvne oči (2, 33), govor je o konju, što znači? — stav (ili stava?): čim Laušu stave ma sablja razčini (1, 55), što znači? — steći (1, 74 itd.) i stekli poznate su kajk. rieči, m. biesan i pobiesniti. — stelja: dvajset i šest v stelju zastav zakopala (3, 49); sr. 9, 57, dojdoše k stelje, v koj su Turci spali, t. j. lagerstätte, ruheplatz; da zgiba u steli (postelji) 7, 3; v stelju spati 12, 26; konj z ždribetom u steli (7, 96), valjda u štali? — stenac: kot stenac v školju stanovitu (3, 121). — sten: v krvi kot sten šumi (11, 103). — ston: kad se za ston jedan š njim rvali jesu (1, 101), tumači sam pjesnik riečima skala, pristanišće. U českom znači ston: stamm, klotz, pflock; dakle u znamenovanju prenesenom na kamen, bilo bi: felsen. S druge strane sjeća nas ston sa značenjem: pristanišće, na poznatu rieč: zaton. — stov: na boju, na domu, vode, kopnu stovu (15, 115)? — stražac 3, 57 itd. — slamni strop (3, 115) culmen, fastigium. — strup: strupom se i jadom nakiti; znači u stbg. vulnus, u slov. otrov pa to je i ovdje. — struk; dvoji z njega (sr. turbana) struki svijahu se slavno (2, 36). — stulica: tad stulice bile jednu v luk slagaše (9, 85), i u pjesmi, ‚plač aripane': al stulice oštre strile vpremi v srce z tula mile. Što znači ta rieč, kad nije niti striela niti tulac? — stup: konj je stupa lahkoga (2,

Digitized by Google

36), njem tritt. — stupina (ili stupinja) stupin mojih v tragu tvrdo ti vazda stoj (4, 40); tovariša hteći stupinje iskati (9, 83). Ovako su još gradjene rieči: popevkinja, z grla glavnoga popivkinje duge (15, 113; 118); teginja: jedva mu teginju tila konj nosaše (13, 12). — stupljati (intenzivni glagol od stupiti) 5, 65; 6, 111; 10, 23; sr. lamljati (od lomiti) 3, 118; 7, 108; ogibljati se (3, 57), pogubljati (8, 40), pozavljati (od zvati) 12, 88; nazavljati 7, 99; tapljati (od topiti), da v krv sablju taplja 10, 16. Ima ipak i: zazavati 13, 4. — stvor: glavu tanka stvora 3, 34 (kopf feiner bildung). — suhota 3, 40; sukrv 1, 25; sulja: uznoseći sulju (1, 96), da se smiriš suljom (6, 110); običnije sulica. — sumnjiti se od koga = zazirati od koga 3, 59. — supati: ter vidi da krvjom jur mu glava supa (7, 105); u českom jez. ima glagol supati i supěti, što znači keichen, schwer athmen, a u Belost. naći ćete supa i supanje, koje on tumači kao: intinctus vini; čini se, da su ove rieči u savezu sa: sopsti, sopiti, sapa itd. U ruskom se veli сопѣть i za vodu ili dim, kad izadje. Prema tomu je smisao našega mjesta; caput bullit cruore. — svrêti se svrem se, jedva j' duh prijimal svrla mu se j' duša (4, 62): efferveo. — šega 2, 86; 3, 24; šegav 3, 29 i šegarija (8, 95) rieči su u kajk. narj. dobro poznate; već u stbg. ima шага. — šetovati: vsak tamo šetuje 1, 104, — škodan: često me škodnoga činjaše (1, 37), naglost čini nikoga, da je škodan (11, 2). — škuljati se: v brige al u polje da b' se proškuljali (9, 57), što danas prošuljati se. — švagnuti: ter ga u brk švagne (14, 96), u slovač narj. švaham, kao i u slov. švigam (schwippen).

Takati: ki j' kršćansko ime kako blato takal (9, 61); volvere, volutare. — takmen (8, 74) i takmenit (6, 58). — tamašan: odnjega med vsimi nebi već tamašna (6, 5); tamašno sad nad me car činjenje spravlja (11, 31). Stulli tumači: jocosus, facetus; ali ovdje znači od prilike isto, što manen, t. j. stolidus, čak superbus. — telni (=têlesni, a, o): 1, 23; 6, 55. — tež, i: ki l' mi tež odname (8, 15); težati: komu noga teži (težka je) 10, 33. — tim toga (med tim toga) 1, 73; 11, 41: interim — tin: med šatorske tini (15, 103), septum. — tiniti: kot gigant med blatom gazeć ih je tinil (10, 52); stoji li taj glagol u savezu sa тина, što znači u bug. »blato«? te bi smisao ovdje bio: kot gigant med blatom gazeći ih je blatil; ili je to intenzivni glagol тати, тьна, što znači: tundere; ali tada bi valjalo da glasi: tinati ne pako: tiniti! U českom ima zbilja: roztínám, stínám itd. — tinja (тѣна) 9, 123; umbra, — trata: v gore, v polju, v trati (7, 118), varaždinske trati (9, 44), ležeća vidi v trati (9, 83): cespetum. — trkaš (što u Gundulića trkač) t. j. tulac za striele 12, 6; tukati: želja njim se tuka 9, 58; t. j. želja im se nudja. — turobiti (tugovati): turobeć Suliman sediše 7, 54. — tužnjak: Z kakva si to sveta tužnjače nakanil (14, 52), znači: jadnik, bjednik, nevoljnik.

Učenik znači: učen čovjek (1, 89). — udati se: meni se ne uda put, na ki se davaš (4, 78), znači: meni se nedopada. — ujti = uteći 4, 98. — uhiliti: ti ptica nevirna, zač si gospodina tvoga uhilila (13, 98); znači prevariti, jer je hila = dolus. — umiljen: ponizan 9, 40; umrknuti (extingvi

Digitized by Google

sc. vita) 9, 94. — unesti: unesla te j' sada batrivost velika (5, 111); znači: zanieti.

Vada: štimate da vada hoće nas pomoći (8, 79); znači isto, što običnija danas rieč svadja, Belost. ima glagol: vadim se i samostavno ime: svada; sr. 11, 96, ništar se ne vadi, što znači: nihil moratur; 7, 112, jer sabalj udarci vele ih ne vade, znači takodjer, non multum eos vexant ili retardant. — vadjen (običnije navadjen) znači: consvetus 10, 43. — vajeti (m. ujeti) u obliku vajme se tužiti (8, 15). se tvrditi (13, 73). — van, kao germanizam u ovakih primjerih: još ni sunce van šlo (1, 48); njega mi speljaj van (4, 53). — variti: zato si zlo vari, ki joj se vdilj poda (10, 3), znači: zlo se čuva, zlo je na oprezu; male cavet sibi; sr. 9, 5, znevarce, ex improviso; nevaren znači u hrv. kajkavaca, kao i u drugih slovenaca: pogibeljan. — vbožiti (ubožiti) 1, 28, pauperum reddere. — vidovinski, kako vidovinski dar mu konj letiše (1, 82), što će to reći, ja nerazumijem, van ako je štamp. pogrješka m. vilovinski; jer se često kaže: konj mu leti kano vila, pa tako na jednom mjestu ima upravo i Sirena. — vik (m. vika) 6, 80: krik, vik i drčanje. — vistovit znači: certus, conscius; jer smo vistoviti, da itd; rieč je onako gradjena, kao i poznata kajkavska lastovit; Belost. ima takodjer vestovit. — vkaniti (prevariti) 1, 73. — vkinuti, kad nesreća preju vkine, neskrbite (12, 43). — vkljenuti, ruku mi lisicom vkljene (11, 30), jugare. — vmackati: vmackan u plovu krvnomu (6, 111), beschmutzen, sr. slično značenje glagola vtepsti: krvjom mozibiti vtepene mi ruke (12, 17). — vonjba: ka vonjbom punjaše nebesku višinu (8, 5); vrediti: Sam će sebe vredit (13, 34) t. j. sam će sebi naškoditi; vrli: vrlo ih nahaja (4, 96), znači: žestoko na njih napada; sr. srdašce vrlo Zrinski mehćat neda (6, 62), cor verfidum. — vrpa 14, 76, cumulus, caterva. — vsakojački (omnino omnimodo) 2, 5; 4, 72. — vsudane (1, 63; 3, 126); sr. sadane (5, 101), ili u kraće protivan (m. protiva, protiv, противъ) 4, 97; 6, 34; 7, 55; 8, 52; sr, naprotivan 7, 104; suprotivan 9, 4. Dakle u stihu: Malo ki prijazan jur nimšku nespozna; Ugrom je protivan i kruto dotožna (6, 34), nije rieč: protivan, uzeta kao ime pridjevno, već kao prislov.

Zabava: prez zabave, ohne störung 3, 30, sr. nebud nam zabavan 9, 46. — zabljivati 5, 93 intenzivan je oblik od zabiti (oblivisci); zadušstvo (zadušbina) 2, 70. — zagoda i zagod 9, 59, zeitlich. — zajčina 7, 101 intenzivni oblik od: zajac, kao mešina (od meh) i dušina (od duša); zalatiti (koga) occupare, circumdare, excipere; 10, 15, 113; zamet snežni (3, 60). — zamaknjivati se: kot da bi dvojila, zamaknjuje se, subducitur, subtrahitur. — zanak 12, 75, ono isto što: zanka, pravije: zamka. — zanititi: Ali Radivoj snažno tako ga zaniti, da udilj nesrićno paru k zemlji hiti: zanêtiti znači: sufflamare, što ovamo nepristaje. Smisao ovoga mjesta jest, da ga je (Turčina) Radivoj iznenada jako ošinuo; to dokazuje takodjer 10, 60: Vidi Badanković da smirom odniti nemože se ditić, sabljom ga zaniti. Po svoj prilici dakle bit će ‚zanititi' ono isto, što njem ‚vernieten', dakle tudja

Digitized by Google

rieč. — zasliditi: evestigare, tim dvim vojvodam gdi si smrt zaslidil (9, 109). — zdišac znači: uzdisaj, 12, 90; 'zdihati (glagol intenzivan), za tobom zdihaju (2, 83) kad zdihaše (3, 108). sr. takodjer glagol: nadahajati, od glag. nadahnuti): o ti ki batrivost, reče, nadahajaš 1, 45. — zdraviti (pozdravljati). — 3, 17, 'zgribati: da ga van z lopatom zgriba (8, 62). — zgolj: v zgolj ufanje pristati (13, 45). — 'zharhustiti: turski se na larmu vas tabor zharhusti (9, 124), uzbuni se i strča. — zled, a: prez vsakoga zleda 4, 31; cić zleda i srda 8, 32; uz to zleda, e: v šatore mu jaše vsakojačka zleda 2, 5. — zlizke: kako z Ugri zlizke znadu baratati (6, 36); čini se, da je to prislov, koji izveden od glag. ‚lizati' (sr. kajk. prilizavec itd.) znači: adulatorie, astute. — zmagati (=premagati) koga 4, 57. — zmaknuti se (1, 50), zmaći se (12, 35, zmakati se (3, 61), zmicati (3, 81), i zmikovati se (7, 106), surripere. — znak: ležeći na znaki (supine). — zrak u značenju: aër, nije svuda poznat, nego samo u zapadnih stranah našega jezika; nasuprot dolazi ova rieč u Sireni još i u starijem, običnijem značenju kao lichtstrahl: zrak milosrdja tvoga 2, 68; harap ognjenimi tu se zraci svitli 10, 13. — zrazati (pravilno bilo bi: zražati, od zraziti) 10; 30. — zvoj(?): do paklenskih zvoji (u sroku sa pristoji, razdvoji); stoji li to mjesto ‚zavoj', što li je, neznam. — žihka krila 5, 71 mislim, da je pogrješno m. ‚židka' krila. — žinja 9, 85, što i žica.

Tudjih rieči ima u Zrinijadi vrlo mnogo: i u tom je Zrinskov epos živa slika i prilika naše duševne biede i nevolje. Nije dosta, da robujemo Niemcu i Talijanu, već se još i Magjaru i Turčinu klanjamo!

Taljanske su rieči: arman bartun (oružan brod) 10, 65: armare i barcone (?). — balota (3, 111): ballotta (kuglja). — banak: vrzmo priko banka (13, 46): banco. — barat i baratati (6, 36) znači: commercium, usus; uti, versari cum aliquo. Talj. je rieč baratto i barattare. Diez izvodi tu rieč od grč. πράττειν. — bišć (12, 75): vischio, viscus. — busul (14, 2): bussola. — drakun (7, 102): dracone. — echo (9, 79): eco. — fundati (7, 12): hodi da fundamo, t. j. da uništimo; fondare, sfondare. — furija (5, 14). — globuš (7, 24, 62; 10, 20): globo. — gumina: gumina ili gomona (konop). — jarbol: albero ili arbole (10, 53; 11, 97). — karubin (4, 23): carabina, malena puškica konjanička. — kaštigati (2, 48): castigare. — katanac: catena; sam pjesnik tumači to riečju: lokot, što je i opet talj. rieč: lucchetto. — korda 10, 57: corda. — kuntent (2, 88): contento. — lektika (4, 20): lectica: lettiga. — lumbarda (2, 4): bombarda. — meštrovati (od: meštar, maestro) 5, 37. — natura 1, 76. — palanka (5, 80): palanca, njem. planke, pallissade. — patjolat: sama je bil nosila patjolat na glavi (8, 2): Belost. tumači pačolat sa: coa vestis; talj. fazzoletto; tako dohodi i peča od talj. pezza. — pomagran 3, 41: pomagranato. — porat 14, 3: porto. — rezikati (4, 2; 13, 2): risicare. — spenza (5, 31): spesa, spensa. — školj, talj. scoglio (scopulus)

Digitized by Google

4, 16: dràge, gore, školje; 10, 65: ki se j' v školj zatekal. — štentati (2, 1): stentare. — štimati (2, 39): stimare. — talja (14, 72): taglia (strages). — timun (14, 2): timone. — tramontana (14, 1): tramontana, sc. zviezda. — zapačati (11, 43), sr. pačka: impacciare. — valja (14, 72): vaglia, valor, vriednost.

Njemačke su rieči: bašta (2, 6): njem. bastei dodje od talj. bastia. — erbinstvo (7, 50); inače ima kajkavac vrlo liepu rieč: odvetek, odvetčina, itd. — faliti i falinga (8, 48; 10, 5; 11, 51). — fantiti se (7, 11; 12, 18): njem. fahnden, staronjem. fanton? — farbati 3, 98, sr. pofarbati 9, 65. — frtalj (3, 56): viertel. — frižak 2, 32. — funat 4, 52. pfund (pondus). — kapitan, mislim da je takodjer od Niemca k nam došlo. — Komaj=kaum, srednjem. kûme. — krepivati: od kih (raz. topova) krepivahu svi ki bliže staše (10, 44); njem. krepiren odgovara talj. crepare. — lanča: lanze 4, 14; 97; 7, 73. — larma i larmati 6, 64; 9, 2; 8, 84. — lojtra 10, 92 (leiter). — malar 2, 32. (Srbi vole moler, nego li: slikar; zašto?). — merkati (9, 118); ovu rieč upotrebljuje i Petretić i mnogi drugi kajkavci starije dobe jako rado. — muštra 5, 79. — norac, norost, obnoriti (vrlo često u Sireni; n. p. 1, 36; 2, 11; 3, 65; 9, 105). — obšaniti 8, 12: beschämen. — pancir 1, 84. — profunt 2, 40: proviant, iz francuzkoga: proviant, talj. provianda. — sala (9, 104): saal. — šanac (2, 54): njem. schanze, franc. chance. — špica 11, 69. — špot 2, 30; 4, 69. sr. špotovati 2, 2; 13, 55. — trumbita (2, 10; 10, 11): trompette, talj. trombetta. — trupa 3, 60: truppe. — žnora (8, 1): schnur. — žveplo (5, 46): schwefel.

Magjarske su rieči: bantovati (3, 30): bántom. — batriv i batrivost, glag. batriviti itd.: magj. bátor. Nu to je opet slov. rieč бъдръ, te se je samo u nešto skvarenom obliku natrag vratila. — bereg (6, 70). bereg, znači u magj. nemus, saltus, a u nas: palus, lacus; Belost. piše i berek. U ostalom ima u nas još ‚bara', u česk. ‚bařina', u njem. ‚born' i ‚brunne'. — buzdohan 5, 81: buzogány. — cifrast 10, 57; premda je rieč cifra arabskoga izvora, ipak u značenju: nakićen, ornatus, držim da se je uvukla medju kajkavce iz magj. cifrazott. Sr. ‚pisan' (5, 56) u značenju: šaren. — čalarija (4, 88; 12, 76): magj. csalárd znači falsus, kajk. ima još ‚čalaren' i ‚čalariti'. — darda (2, 8; 10, 13): dárda u magj. znači hasta, lancea; to je iz talj. gdje ima dardo; ali ja mislim ipak, da nas geografija naše rieči vodi na neposredni izvor iz magj. jez. — fela (1, 89): magj. féle znači: ex eo genere. — gingav (8, 1), magj. gyenge znači tener, imbecilis. — hahar (7, 8; 9, 7), sr. takodjer ishahariti: magj. hóhér. — hamalija (4, 81; 6, 88), pjesnik tumači: ‚moći'. Belost. prevodi sa: divinatio; u magj. znači homály: caligo, tmina; od tmine do tajne nije daleko. — harc (2, 86) i harcovati (2, 45); magj, harcz. — keča (4, 24: na plećih mu britko keča zemlju brodi; 5, 56: gre s pisanû keču); magj. rieč kecse' tumači Fogarasi „eine Art Mantel", daklę znači nekakav dio odjeće ili kabanicu, koja preko ledja visi. — kinč (4, 36), magj. kincs: thesaurus.

Digitized by Google

— mentovati (3, 4): mentem, excuso; mentt, liberatus. — njustan (5, 71): nyúst ili nyést znači: mustela. — Oprkanj (3, 21): párkányozok znači: suggrundo t. j. gradim striehu, párkány: subgrundia, dakle oprkanj: strieha, krov; u ostalom magj. rieč bit će opet iz slov. uzajmljena, jer ima u českom prkno, u polj. parkan, što se dalje podudara s roman. riečju bricco, brique itd. — pajdaš 12, 16; 3, 63): pajtás, contubernalis, socius; nu u Sireni (ki Arslanu takov pajdaš razglasiše; da znaju pajdaš vridno izplatiše) znači pajdaš, što magj. pajtásság=cameradschaft. — paloš (3; 81): pallos, ensis, njem. pallasch. — patantija (2, 28; 7, 22): pattantyú, bombarda, tormentum. — pelda: példa, exemplum; u ostalom példa sjeća na njem. bild. — šereg (1, 82): sereg, grex; caterva. — šišak 3, 120 itd.: kaciga — tolvajstvo od tolvaj (latro.) — tarna hiža (3, 104): po magj. tárház, aerarium; u ostalom magj. tár izhodi iz ‚tovar' ili kao što slov. kajk. rieč glasi: tovor (4, 86).

Turske su rieči: bostandžija 13, 88. — bunar 12, 98. — busija 3, 65. — čehaj (4, 26)? — čoban 10, 107. — čida 1, 83; 2, 36; 3, 64 itd, sr. u Vukovu rječniku: džida, koplje. — ćulumak 10, 17, pjesnik tumači riečima: pik, čakan. — dazdar 8, 24. — dundar 3, 63; 4, 28. (četa). — eskerice 13, 9. — fajda 9, 33; sr. hajda 13, 94. — haluga 13, 77. — hasan ili hasna3, 79. — hazdija 2, 37; 4, 34. — hendek 10, 28; 13, 77. (graba). — hemjava 6, 125; 10, 45; 13, 4. (množtvo). — hodža 2, 43. — jagma 2, 27 (plien). — juriš 2, 20. — kaftan 2, 37. — kobus 3, 35; 10, 58; pjesnik tumači: leut ili inštrum. turski. — konak 1, 81. — košulja 5, 71; 6, 112. — kožakari, pjesnik tumači: strašljiva baba. — mahia 7, 68. — mamuza 5, 57. — medan i mejdan 5, 27. — sindžer 10, 91; 14, 12 (lanac). — somak 12, 100; znači pehar, načinjen od zmijske kože. — šeher 3, 19; pjesnik tumači: vanjski varoš. — tassan 3, 34. tepsija 14, 13; tumači sam pjesnik: midenica. — tumban 1, 95; 2, 36; 3, 4. (Belost. tumači: paćolat turski, cidaris). — zofra 3, 32.

Digitized by Google

O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovena.

Napisao

Dr. Valtazar Bogišić.

(Svršetak 1. dijela.)

b) Odnošaji medju mužem i ženom.

Mi smo u prvom dijelu ovoga odsjeka govorili o zadružnoj familiji, gdje smo nastojali da nacrtamo, u koliko je moguće bilo, medjusobne odnošaje članova zadruge, neglededi na uže familije, koje zadrugu sačinjuju. U ovome drugome pak, koji upravo ženidbom počesmo, kao što tim i počimlju odnošaji, o kojim će ovdje riječ biti, nastojat ćemo, da navedemo što sakupismo od toga, što spada u ovu užu familiju.

Ovaku obitelj može čovjek naći u dva položaja. Ona ili se nalazi kao osobita neka grupa u zadružnoj familiji [nalik na ono što u Rimljana bijahu familije (žena i djeca) ljudi, koji se još nalažahu in patria potestate jedne osobe]; ili biva osamljena bez ikakova bližega snošenja s drugim sličnim familijama, štono Srbi i Hrvati inokoštinom zovu. Bila ta familija u jednome ili u drugome položaju, njezini su unutrašnji odnošaji jednaki u bitnosti, samo što u pojedinostima, familije koje u zadružnoj zajednici živu, imajući nekoliko odnošaja i sa članovima te šire familije, valja jim prve gdje u čem preinačiti. Mi se ipak na te preinake nećemo a i nemožemo obzirati, jer i to malo izvora, što imamo pri ruci, tako je nepotpuno i zamršeno, da se većinom nezna, da li je familija o kojoj neki izvor govori osebna ili je u zadružnoj svezi. I te će se razlike moći točnije i bolje opisati, kad bude gradje više sakupljeno; za sada neka i to, što je tu, dosta bude.

Ženidba, koju mi već opisasmo sa njezinim pripravnim stepenima i svakovrstnim obredima, premda sasvim zaseban čin, ipak je temelj familiji u užem smislu, a š njome i svijem pravnijem odnošajima, o kojim ćemo mi sad da progovorimo. Iz toga slijedi, da su u užoj familiji najprve a i najglavnije osobe muž i žena, pak ćemo zato da š njihovim medjusobnim odnošajima i počnemo. Ove odnošaje dijele pravnici na one, koji se na osobe obiju supruga, i na druge, koji se na imetak odnose. Radi nedostatka i nepotpunosti izvora mi nemožemo ni tu nikakve razlike činiti, nego, kako i do sada, kako nam što na ruku dodje tako i navoditi, a iz takoga opisanja koliko je to za sada moguće, moći će se čitatelj upoznati s pravima i dužnostima jedne i drnge strane.

Žena je hrvatska na selu, kaže Šenoa, duša gospodarstva. Ona sama upravlja kućom, namiruje životinju, ona odgaja djecu, ona prede, tče, šije — jer se odjeća a i pokućtvo većinom doma čini; ona radi kao i muž u polju i u vinogradu, ona nosi na prodaju letušće, povrće, voće u varoš, koja je gdje-

Digitized by Google

gdje nekoliko milja daleko. I sa svijem tijem ona je mužu toliko podložna, da kad su gosti, nesmije ni za trpezom sjedati [1]).

Za Bunjevce okolo Jablanca [2]), evo što nam piše g. Vukelić: „Kod inokosne familije valja poslovica „Muž na policu, žena na stolicu." Pa tako i biva: muževlji su poslovi samo vanjski, a ženini kućnji. Žena razpolaže po volji kućnjim proizvodima, dakako, to su malenkosti, kao: sir, maslo, jaja, vuna, kokoši itd., a i sitno blago više puta. Za ovo pošljednje mora mužu javiti i razloge dati; više puta u muža zato savjeta pita. — Muž se stara za hranu, nastoji oko njive, usjeva, u gori djelje gradju i vozi k moru itd.

Kada muž nije dobar gospodar, onda narod odobrava ženino zapovjedništvo; samo da jim zajednički imetak nepropadne, u koliko ga žena uzdržati može. — Narod u opće drži imetak na muževlju imenu. Tako je i kod dovedena (domazeta)".

O zajednici imetka muža i žene, upitan prost čovjek iz okolice, odgovori pomenutome opisatelju: „Narod veli, da žena tonut mora, ona nesmije po vrhu plivat; — a najbolje je kad imaju sve skupno, a gospodar neko mora biti." Imetak jim je zbilja zajednički, stečevina skupna, kakova mu drago bila. Tome nesmeta ženina prćija ni ruho, što joj na raspolaganje stoji. K stvarima, kojima žena, nepitajuć muža raspolagati smije, idu dakle osim rečenoga još prćija i ruho, ili „dota".

Combi kazuje samo u opće, da su žene Morlaka u Istriji odveć radine, mnogo više nego muški [3]).

Žena u Dalmatinca morlaka svekolike domaće i poljske radnje mora raditi, prve sama a druge u zajednici sa muškima. Što se uvaženja tiče, muškarac da mu nije ni osam godina, drži se kao da je nešto više nego žena, ali zato ženu niko taknut nesmije komu je život mio [4]).

Za Crnogorku kaže Medaković [5]): „ona gotovi, sprema po kući, šije, veze, plete, prede i tkaje. Ide na pazare i nosi teška bremena uz velike strane na ledjima: ide na vodu, u mlin, u drva i za stokom." Ostalo što se njezine radnje tiče, navedosmo već gore na str. 28.

„Ona je u svemu ponosita... ali muža svojeg počituje, i pokorava mu se tako jako, da je skoro rob svojeg muža; bez znanja muževljevog neće nikud poći, i ono što muž reče, ona zna da to mora biti."

Za kneževinu Srbiju mi smo već gore (str. 41) o teretnoj radnji žena opširnije govorili.

I u Bugarskoj žene i predu i tču za svukoliku čeljad u kući i rade sve ostalo što treba. Što se god kuće tiče, za to muški nemaju nikakve brige [6]) O bugarskim naseobinam u Besarabiji evo što se kaže: Otac je u punom smislu riječi glava familije, isto kao što je muž glava ženi, koja nesmije imati ine želje nego ispunjati volju muževlju i biti njemu prava po-

---

[1]) Bilder aus Croatien. Oesterr. Revue 1866. I. 144. Skoro isto se to kaže i u Neue geogr. stat. Beschreibung Ungarns . . . 466.

[2]) Ove Bunjevce nesmije čovjek zamijeniti sa Srbima katolicima, koji živu u donjoj Ugarskoj. Bunjevci o kojim mi govorimo, a i govoriti ćemo još više puta u ovome spisu, živu u hrv. Granici počamši od Senja paralelno morskoj obali pa sve do Dalmacije, ali ipak po 2—3 sata daleko od mora, jer, kako je poznato oni što su uzduž obale, zovu se Primorci.

[3]) Cenni etnografici sull' Istria. 38.

[4]) Düringsfeld. Aus Dalmatien I. 181.

[5]) Život i običaji . . 20, 22.

[6]) Sestini. Viaggio da Costantinopoli a Bukaresti. 32.

Digitized by Google

moćnica; i to biva ne radi straha, nego po naduhnuću naravi, po općemu primjeru i običaju. I ovdje nije rijetka kuća, u kojoj imaju dvije familije u užem smislu u zadruzi, koje se obično u svemu slažu i bratski paze [1]).

Rohrer pripovijeda, da jedna rusinska žena, koja mu se dodje potužiti, da je muževlji brat izbio, plačuć kaza njezino uvjerenje o tomu riječima: »Ja znam što je pravo, isto kao i naš sudac. Moj muž me može biti, i mora ako me ne mrzi i ako mu je nešto stalo do mene. Ali tu porugu neću nikako da trpim od njegova brata, on nije moj gospodar.« Čini se dakle, kaže on, da su njoj bili bati muževi kao dokaz muške jakosti, kojom isto kao što može kazniti, kad treba, može i zaštititi i obraniti [2]).

Medju Malorusima u Volinskoj guberniji medju zbirkom pogovoraka ima za odnošaj nevjestin prema kućanima i ova charakteristična: А хто воды прынэсэ? нэвистка. А кого бьютъ? нэвистку. А защо бьютъ? Зато що нэвистка. [3])

I u zemlji donskih Kozaka, kaže Koch [4]), žene su podložne muškima više, nego u ostaloj Evropi, a muž je u punom smislu gospodar u svojoj kući. Najteže radnje žena radi a muški rijetko da se stara tu joj radnju olakšati [5]).

Što se pak vlasti muževlje tiče, to još danas žive po g. Ivanovu-Želudkovu, u prostih Velikorusa predanje, da je muž mogao svoju ženu a otac djecu prodati ili založiti, pa da se je to negda i dogadjalo (отдавалъ въ кабалу) [6]). Danas razumije se, od toga ništa nema, nego se u opće muževi zadovoljavaju sa načelom: Муж женѣ отецъ [7]), жена мужу вѣнецъ.

Što se god u ženidbenoj zajednici steče, narod drži, da je opće obojim suprugom, ali da muž može stečevinom raspolagati po volji. Novci, što je žena donijela u p r i d a n o m u, drži se, da obojici pripadaju, ali odjeća, postelja i posudje svojina su same žene. A to je naravno. Za приданое kćerino počnu se roditelji starati netom se kći rodila, pa po tome p r i d a n o j e tako se sraste s osobnostju kćerinoj, da to ostane (osim novaca) njezina neograničena svojina i pošto se uda. Prodati što mu drago iz ženine prćije,

---

[1]) Матеріалы . . Бессарабская область. 504.

[2]) Rohrer, Slav. Bewohner. 97.

[3]) Этн. Сборникъ. VI. библ. указатель 77. I u Daljevoj zbirci ruskih poslovica ima množina njih, koje takodjer pokazuju da nevjestin položaj nije najugodniji, sravni n. pr. one na str. 416—417.

[4]) Koch, Reise durch Russland 110.

[5]) Blasius, Reise I. 158.

[6]) U starijeh Nijemaca muž je mogao ženu i prodat i darovati kome je htio: sr. Grimm R. A. 461. lex Saxonum XVIII. 1. 2. U Inglezkoj još i danas, medju prostim narodom sluči se, da muž prodade svoju ženu.

[7]) Dalj, Пословицы 393. Opominje na rimski odnošaj, gdje se žena smatrala, da je u muža filiae loco. O tome Žerebcov evo što za predpetrova vremena kaže: Neograničena je bila vlast muža vrhu žene, i nijedna častna žena nije se smjela osloboditi te vlasti. Razvoda nije se skoro nigda dogadjalo, nego žena ali i muž morala se je i proti volje zadovoljiti takijem drugom, kakva ga joj sreća dade. Sve što je viši razred društva bio komu je žena pripadala, tim je manje ona imala slobode izlaziti izvan kuće i dolaziti u društvo: tako da žena m u ž i k o v a, ako je i dijelila s mužem najteže radnje ona je mogla ići i na narodne zabave; t r g o v a č k a žena već manje; b o j a r s k a je još strožije u kućnom zatvoru živjela, a žene k n e ž e v s k e malo da su kad iz dvora i izlazile (Civilisation en Russie I. 412—414.)

Digitized by Google

drži narod, da je golema sramota, i težko da će se koji muž usuditi, što takova učiniti. Ali žena i ne pitajući muža, raspolaže nekolicinom manjih proizvoda, kako mlijekom, sirom, maslom, letušćem domaćim, perjem, jajima, lanom, lanenim sjemenom, konopljem i sličnim stvarima. Žena to prodaje kad i kako je volja i od toga nedaje računa nikakova mužu Kad ko god traži od muža tih stvari na zajam ili za prodaju, on obično kaže: Это бабье дѣло — объ этомъ надо съ бабой поговорить itd. I u Malorusa takodjer — kaže on — žena raspolaže gorenavedenim i njima sličnim stvarima.

U Sibiriji nije rijetko da muž i žena imaju posebni imetak. Da žene obradjuju za sebe konopljak i drugo povrće, pa da to za sebe prodavaju i gore smo napomenuli [1]).

Za Bjeloruse u Grodnenskoj guberniji, evo što se u ovom obziru kaže: muž ima vrhovnu vlast u kući i despotički vlada ne samo djecom nego i ženom; žena obično ustrpljivo podnosi tu strogost svoga muža, ali mu se kadgod i oprječi. Ako se nikako nemogu da slože, žena uteče iz doma i iz sela ka svojim roditeljem. Ali se dosta puta dogodi, da i svekrva progoni nesretnu nevjestu i sudbinu nekolikijeh oplakuje često narodna pjesma.

Domaćin pregleda u jutro životinju, namiri je, on vozi, pase živo, sije, kosi, mlati, kupuje što treba; prodava životinju i vozi žito na trg. Žena gotovi jela, peče hljeb, muze krave, krmi domaće letušće, nagleda vrt, polijeva zelje, žnje, sabira sjeno. Domaćina domaći poštuju najvećim poštovanjem i bezuslovno mu se pokoravaju [2]).

Poljska žena, osim da nosi prezime svoga muža u privatnom životu, primi uza svoje ime u adjektivnom obliku i kršteno ime muževlje [3]). Ali ovdje kao da žena nije onoliko podložna, koliko je to obično u slovenskih seljaka drugijeh plemena. U Vladimirskoj guberniji može se ne rijetko čuti da muž, kad ga žena počne zadirkivati, otpravi je običnom izrekom: Не въ Полшѣ жена, не лучше меня [4]).

Ali ima i u Poljskoj predijela, gdje je muževlja vlast vrhu žene skoro neograničena; gdje muž ženu strogo za svaku malenkost kazni, a ova to podnosi s ustrpljenjem, kao da to baš ima biti tako. To se barem kaže za Podlahiju [5]).

U Spižkoj i Trenčinskoj stolici drotarske žene kad muški otidu na dobit, one doma uz kućne poslove obavljaju i radnju na kukavnom polju. Zimi predu i tču, da bi barem platno sebi i svojima pribavile. Ali sva njihova radnja rijetko da odgovara potrebi domaćoj, tako da se skoro svaka zaduži u ime muževlje dobiti, koji dug on dakako kad se doma vrati, plati isto kako da se i on zadužio [6]).

Iz ovo malo primjera vidjesmo, da je žena i kod Slovena u isto tako strogoj manu mariti, kako što je i kod Rimljana bila, ako ne i još u strožijoj, pa po tome i obsequium i reverentia, koje je rimska žena bila dužna pokazivati mužu, nije nimalo manja ni u Slovena. Potvrdu tomu nalazimo u narodnim pjesmama. Kod Srba seljaka n. pr. ni sluga ne zove u običnom životu gospodara tim nazivom, a kamo li da bi žena muža. Ipak narodna

---

[1]) Этн. Сбор. прогр. 19.

[2]) Матеріалы . . Гродненская губернія I. 820.

[3]) Zap, Zrcadlo života III. 72; sravni i varijantu: У насъ не въ Польшѣ, мужъ жены больше (Dalj, Пословицы 365).

[4]) Ibid. III. 74.

[5]) L'Univers. Europe 10. str. 231.

[6]) Pronay, Skizzen. 58—59.

Digitized by Google

idea, da je žena podložna mužu, pa da ga je poštovati dužna, izražuje se u mnogim srpskim pjesmam, gdje žena nazivlje muža „svojim gospodarom“ [1]). Da bi muž ženu u pjesmi zvao „svojom gospodjom“ sasvim je rijetko, pa ako se gdje i sluči, to biva najviše ako je riječ o otmjenijim osobam, kao što su carevi, kraljevi, banovi itd. [2]).

I za Poljsku ženu, o kojoj se obično kaže, da je prema mužu u mnogo ugodnijem odnošaju nego li druge proste Slovenke, nalazimo da u pjesmama nazivlje muža „moj pan“ [3]).

Medju najvažnije odnošaje medju mužem i ženom spada dakako i fidelitas conjugalis: obostrano pravo i dužnost ne oskvrniti bračne postelje — a kako svuda, to se i kod Slovena strožije na to gleda, da žena tu dužnost ne prekrši [4]). I zaista, gdje je god Slovenka ostala odalje od inostranog upliva i drugih okolnosti koje ćudorednost kvare, ona je znala i znade opslužiti tu dužnost, pa bila djevojkom ili ženom, da se vjernije nemože. Ali žalibože tudj uticaj i tudja uprava, na mnogo je mjesta razrovala ili ponekoliko okrnjila tu staru narodnu vrlinu.

Za Bošnjake se kaže: „Na čistoću bračne postelje osobito mnogo drže, jer će hrišćanin svakog, koji mu u to dirne, ubiti. Turci takovog na mjestu objese ili kamenjem ubiju, a žena mora pod užasnim mučenjem umrijeti [5]), niti joj muž sam, ako bi mu se i htjelo, život sačuvati može. Ipak takova su zločinstva odveć rijetka, jer se Bošnjaci samo po ljubavi i milosti uzimaju i s toga vrlo jedno drugo pazi, pak jednoženstvo, kojeg se oni drže, bez obzira na odriješena osnovanja korana osniva njihovu domaću sreću.“ [6])

Jović pak za hrvatsku Granicu kaže, da nema ni u djevojaka ni u žena veće one čistoće, što je n. p. Hacquet pred 80 godina toliko hvalio. Uzroke tomu nalazi on, što je mnogo častnika neoženjeno, a uz to stroga vojnička disciplina, koja kad se zlo upotrebi, može niže ljude na najsramotnije posredništvo privesti. Za udate žene uzrok on u tome nalazi, što muževi bivaju dugo vrijeme odaljeni od kuće, a i to što pri ženidbi obično malo mare za pristojno razmjerje medju godinama zeta i nevjeste [7]).

Bugarske su žene u opće hvaljene radi svoje vjernosti [8]), a tako isto i g. Ivanov-Želudkov hvali nam vjernost velikoruske žene. Za Bjeloruse pak kaže se, da ne samo žene nego i muževi jednakom se revnosti čuvaju da ženidbenu vjernost ne okrnje [9]). To isto nalazimo u opće potvrdjeno i o Slovacima [10])

---

[1]) Sravni n. p. u drugoj knjizi Vukove zbirke pjesmu 7 stih 119; pj. 25. st. 89; pj. 31. st. 23; pj. 31. st. 145—146; pj. 59, stih 104; pj. 76. st. 38; pj. 84. st. 38, 39, 68, 103.

[2]) Sravni n. p. ibid. pjesmu 45 stih 16 i 21; pj. 61. st. 140; pj. 77. st. 91 i 101.

[3]) Wojcicki, Pieśni ludu . . I. 70. I u starijeh Atinjana muž je ženi bio κύριος. (Van den Es, De jure familiarum apud Athenienses 35.)

[4]) Kod svijeh starijeh naroda, kod kojih je bio običan concubinat, o toj dužnosti sa muževe strane nije moglo ni govora biti. Za stare se Nijemce naročito kaže, da žena nije imala nikakova prava tražiti, da muž zamjenjuje vjernošću njezinu vjernost (Weinhold. l. c. 294).

[5]) Kako se kod svih starih naroda strogo kaznila nevjernost bračna a osobito ženina, svakomu je poznato. Za Nijemce sr. Weinhold, l. c. 294.

[6]) Opisanje Bosne. Srb. Ljetopis, 1845. II. 17—18. Isto to kaže i Cyprien Robert u: Les Slaves de Turquie II. 17, što je po svoj prilici iz Ljetopisa i crpio.

[7]) Ethn. Gemälde . . 140.

[8]) Матеріалы . . Бессарабская область 504.

[9]) Ibid. Городненская губрнія I. 820.

[10]) Božena Němcova, Obrazy. Čas. česk. Muz. 1859. str. 87.

Digitized by Google

Za Srbe kaže Ami Boué [1]), da je čistoća ženska toliko od muškaraca visoko štovana, da ako djevojka s kakvim momkom zatrudni, teško je naći da bi je ostavio i ne oženio se njome. To bi u narodu bilo držano kao najveća sramota i kao grijeh, koji se nemože drukčije oprostiti. Skoro to isto i za Bugare kaže.

Mi neznamo nikako ni da opravdamo ni da razjasnimo jedan čudnovati običaj o kome kažu, da žive medju poljskim Goralima, jer je u očevidnom protivuslovju tomu, što mi tvrdismo u opće o Slovenima, pa i primjerima navedenijem. I sami izvori, iz kojih ga crpismo, donose samo factum a nekažu odkle i kako se je taj običaj tamo ugnijezdio: nećemo dakle ni mi konjektura da pravimo, nego ćemo samo priopćiti običaj kako ga izvori opisuju:

Mladi Goral, prije nego se oženi, žive sa ženom svojega prijatelja i to sa njegovim znanjem. Toj lakoničkoj vijesti pridodaje pisac, da taj običaj nije plod pokvarenosti dali prijateljske ljubavi, koja je samo prešla ćudoredne granice. I ako pogledamo trijeznost života i nepokvarenost Gorala u svemu ostalomu, to tumačenje čini nam se da baš nije sasvim neumjestno. [2]) Taj isti običaj nalazi Rohrer i u Lomnoj u Galiču, pa mu pridodaje i nazov toga zamjenika, koji na tudj račun uživa unaprijeda sladost bračnoga života: on se zove p r z i a c i o l s k i b r a t [3]) To Goralovo svojstvo, koje bi ga i samo moglo učiniti dostojnim drugom dvorjanikâ dobe Ljudevita XIV. i XV., kao da se potvrdjuje i drugim izvorima, koji donose primjere njegova krepka želudca i što se djevojaka tiče. Ovi nam kazuju, da se kod njih djevojka najbolje uda, kad je već odgojila nekoliko svoje djece, jer uprav poodraslu djecu treba mladoženja: takovi su mu odmah od pomoći. Isti pisac dodaje da ako je u kući gost, koji ostane da prenoći, mati naredi kćeri da mu prostre uza se postelju, pa tek kad se je osvjedočila da je naredba izvršena, otide potsmjehujući se i želeći jim dobru noć [4]). Da se i goral Podhalanin najradije ženi djevojkom, koja mu dovede sobom dvoje, troje djece svjedoči i Żeyszner [5]), koji misli, da ta rana plodovitost djevojaka stoji u savezu sa običajem noćnijeh pohoda k f r a j e r c i, pohodi, koji se čini da nijesu onako nevini kao što vidjesmo, da su kod Slovaka.

Velika većina ženidba tako biva, da žena, koja se udaje, ostavlja svoje roditelje i svoju rodnu kuću i prelazi u kuću zaživotnoga svoga druga. Da je to bilo pravilom u svako vrijeme, bile bi nam dosta obične izreke d u c e r e ili d u x i t uxorem; o t i š l a j e z a N; п о ш л а замужъ itd. izreke, koje se upotrebljuju a i upotrebljavale su se u toj ili sličnoj formi, i pred koju tisuću godina, mješte u d a d e s e. Ali nulla regula sine exceptione, tako i ovdje je iznimka kad muž, kako kažu, o t i d e n a u l a ž, p o s t a n e d o m a z e t o m, u l j e z o m, d o v e d e n i m, u d a s e itd. Premda i ovo ne izmjenjuje ništa u bitnosti odnošaja medju mužem i ženom, opet donosi sobom u nečem i koju preinaku i zato ćemo prije nego dovršimo ovo poglavlje i o domazetstvu navesti to malo gradje, što nam do sada do ruku dodje.

U Bunjevaca okolo Jablanca po g. Vukeliću je: „D o v e d e n“ (domazet) kao i drugi muž, što se vlasti nad ženom tiče; dakako samo onda, kad u miru i ljubavi živu. Žena mu u ničem manje podložna nije nego drugomu

---

[1]) IV. 447. 458.

[2]) L' Univers. Europe 10 str. 233.

[3]) Reise. 192.

[4]) Cesta na Tatry od I. G. u Čas. česk. muz. 1838. str. 55.

[5]) Pjesni ludu Podhalan. 35.

Digitized by Google

mužu. Tast je gospodar; po njegovoj smrti prima zet gospodarstvo. Ako u ljubavi neživu, onda žena zapovijeda mužu; ona bi ga po očinoj smrti izagnala da može: da otac nije „kontrata“ načinio (ako za živa tasta doveden nedobije „kontrata“ od tasta, to ga žena može izagnati, kad lijepo neživu). Ako ima š njime dijete muško, to ona metne gospodarstvo na dijete kao „mušku glavu“, a muža oćera. On se vrati na svoj „lumer“; ako nije odpisan, onda „trbuhom za kruhom“. Narod neodobrava ovoga gospodarstva ženinoga.

Kad sin ide iz kuće (iz „lumera“) očine u tudju kuću, otac mu daruje ili dobra konja, ili vola, ili novaca, ili drugo što: sam nema ništa pravo tražiti — premda kći, kad se udaje, dobije od zadruge „dotu“ navadno u blagu; osim toga daruju je otac i mati od vlastitoga peculia. Osobito je mati kćeri „privržena“ zato joj priklopi „vidon i nevidon“.

U Lovreću u Dalmaciji govore o domazetu i udao se. Onaj, koji je otišao na ulaž, ima po običaju ista prava, kao da je i sin svoga tasta, a žena se drži kao i druga, što je dovedena iz druge kuće. On izlazeći iz kuće, gdje se rodio, ne nosi sobom ništa, osim svoje odjeće, niti ima pravo štogod od svojih tražiti. Domazet, ne odmah ali do koju godinu, ostavi svoje prezime, pa se tastovijem nazivlje a njegovi sinovi nikako drukčije, nego kao da su tastovi unuci ex filio (Milinović).

U Konavlima ženidbom domazet ako oca nema, postaje odmah domaćinom: gospodar zemaljski njega zove na odgovornost za dohodke, a ne ženu mu. Od kuće, iz koje je došao, neprima nikakva dijela ni naknade. I prezime svoje zabaci a uzme ono ženine familije (gr. Niko vel. Pučić).

O domazetstvu Crnogorskom evo što Medaković kaže [1]): „Kad se dogodi, da se u kojoj kući istraže muški, a ostane sama djevojka, onda se roditelji staraju, da nadju valjana i poštena momka, te vjenčaju djevojku sa njim, a njega uzmu u kuću kao posinka i predadu mu sve svoje imanje, da on uživa i s njime raspolaže.“

„Domazetović oddvaja se od svojeg bratstva i on se više ne zove imenom svojega bratstva, niti po onom bratstvu, od kojeg je djevojka već domazetović, kako nije krivo niti jednoj strani niti drugoj. Domazetović pribija se onomu bratstvu od kojeg je djevojka, jer on medju tijem bratstvom živi, pa to s njim mora svako dobro i zlo dijeliti i ono mu može biti pomoć i obrana u svakoj nevolji.“ Osim gorenavedenih imena za domazeta, Srbi imaju i riječ pripuz [2]).

U Velikorusa domazetu obično zaborave prezime kuće, gdje se rodio, nego ga najviše zovu po tastovu ili puničinu imenu Лебедевъ зять, Авдотьинъ зять itd. pa najposlije to ime ostane cijeloj familiji, što od njega proizadje (Ivanov-Želudkov). Da pak domazet obično osvoji cijelo vladanje u kući tastovoj, pa da ga i zloupotrebi, rekao bi, da potvrdjuju neke narodne poslovice, kao: Бери зята въ домъ, неси Бога вонъ! зять въ домъ, и иконы вонъ. Нѣтъ чорта въ домѣ, прими зятя. Тесть за зятя давалъ рубль, а послѣ давалъ полтора чтобъ свели со двора itd. [3]).

I u Českoj je li mladić na domazetstvo otišao, on postaje pravim članom nove familije, tako da prijašnje kućno ime ostavi a uzme ono kojim se nazivlje ženina kuća. [4])

---

[1]) Život i običaji . . . 76.

[2]) Vuk Rječnik sub Pripuz.

[3]) Dalj, Пословицы 420.

[4]) Jireček. Slov, pravo. I. 157.

Digitized by Google

Razdriešenje ženidbe.

Ženidba se može razdriješiti: ili za života obojih supruga ili smrću jednoga od njih. O ovom posljednjem slučaju, koji je skoro bez razmjerja, kako svak znade, svuda običniji nego prvi pak je svakome i poznat, možemo govor prištedjeti. Ali govoreći i samo o prvome mi nemožemo činiti kakvih razlika medju pravijem divortium i prostom separatio a thoro et mensa — niti ćemo mi tu navoditi svekolike moguće uzroke za koje se može tražiti jedno ili drugo; a još manje nabrajati posljedice ovoj i onoj vrsti razdvoja — to mi ostavljamo kanonisti koji piše priručnu knjigu za svoje učenike, ili zakonodavcu, mi se i ovdje kako i u ostalome moramo zadovoljiti da postavimo pred čitatelja, što nam upotrebljeni izvori donieše — i to ne po kakovom strogo sistematičnom redu, nego kako što dodje. [1]) Za Crnugoru slučajno nam najveće gradje do ruka dodje, te ćemo njome i započeti: [2])

Različni su uzroci radi kojih do razvoda dolazi; ali su po Medakoviću glavni: rane vjeridbe gdje se još nezna hoće li jedno drugome ugodno biti, što često Crnogorac kad je djevojku isprosio, hoće da je vodi, pa baš da i zna da ga mnogo ne voli, a kadgod i radi toga što ima muževa, koji od objesti hoće da mijenjaju.

Otprije se na zakoniti raspust malo gledalo, već se je to lako i svojevoljno dogadjalo, ali bi zato ipak osveta bila, koja bi često iskorijenila i jednu i drugu familiju. Radi toga mitropolit Petar I. izdade naredbu, po kojoj se dopušta raspust, o kome sudi gospodar zemlje.

Raspust može iskati i jedna i druga stranka radi pristojnijeh uzroka. Ali i kad su muž i žena dogovoreni te oboje jednodušno traže raspust, mora jedno da plati sramotu i ta sramota se plaća sa 50 talijera. Ako je muž podadro za raspust, onda on plaća, ako li je žena onda plaća njezin otac.

Poslije ovog prostog raspusta, produžuje Medaković, muž se odmah ženi sa drugom, a nevjesta se udaje za drugog. Ženu poslije raspusta, koja niti je više pristala medju djevojke, niti medju žene, zovu puštenica. Crnogorac je lakom na puštenicu i prije će je uzeti nego djevojku. Ovo je neka kičeljivost, kojom hoće da pokaže, da je bolji od onog prvog domaćina puštenice.

Ako muž i žena, koji traže raspust, djece imaju, onda ide sa raspustom teže, jer sud odbija raspust po razlogu tome, što imaju djecu i da su imali medjusobnu ljubav.

Onda pak ako muž uhvati ženu, da je pogazila bračnu svezu, raspust se čini bez odmaka, ali se sramota ne plaća.

O raspustu crnogorskom čujmo, i što Vuk pripovijeda. Razvod bi imao zavisiti od Vladike (kad je Vuk ovo pisao, još nijesu u Crnojgori knezovi svjetski bili), jer je on i duhovni i svjetovni poglavar i obično u takome slučaju, njegovu se riješenju utječu, ali ipak kadgod i u tome Crnogorci rade, što jih je volja bez ikakva obzira. I u ovome poslu osveta je mjesto državne vlasti i ovdje je osveta često jedino sredstvo, koje samovolju obuzdava, jer i ko poćera ženu bez uzroka, i ko je neće da predade ako je od muža utekla, pa bili to uprav i njezini rodjaci, daje podpuni uzrok krvnoj osveti.«

Ako se raspust čini putem suda, kaže Vuk, muž plati nešto odpuštenoj ženi, što sudci kažu. Simbol pri tome, koji već izumire, jest, da muž odkine

[1]) O razvodu u Slovena u prijašnja vremena gledaj: Maciejowski hist. słow. praw. III. 27.

[2]) Medaković, Život itd. 133—136.

Digitized by Google

komad od koje mu drago haljine ženine n. pr. od pasa, od pregljače itd. i to može bit da znači da je to dvoje veće razdijeljeno i da se nemogu više sjediniti. Ta se forma obično pred sudcem ispunja iza kako su se pogodili o tomu što je u raspri bilo, ali se kadgod dogodi da muž razjaren tu ceremoniju i sam doma učini pa iza toga ženu iz kuće poćera. [1])

Čusmo dvojicu našinaca, čujmo i tudjina, što o Crnogorskom razvodu priča.

Chopin kaže da žena nema nikakova prava u nikakom slučaju iskati razvod ženidbe, nego samo muž [2]). Kad je popovo nagovaranje ostalo bez ikakva ploda, on sazove supruge i svojtu obojih strana pa tu pred njima biva kratka istraga i rasprava, ali popovo rješenje bude skoro vazda po volji muževljoj. Obično je da svećenik čini donijeti vina i redom daje piti svima prisutnima, ali ako muž neće da pije to je znak da se neda odgovoriti nego da ostaje pri prvoj odluci razdvojiti se sa ženom. Tada svećenik popije ostalo vino pa uzme jedan kraj od pregljače ženine i dade da ga drži ženin otac ili bliži rodjak, a ocu ili rodjaku muževu drugi kraj, pa tad s britvom, koja je jedino za taj posao opredijeljena prereže pregljaču izgovarajući razvodnu formulu: Bog vas je razdvojio. [3]) U čemu se god ovaj Francuz sa Vukom i Medakovićem u protuslovju nalazi, mi, razumije se, volimo vjerovati ovoj dvojici.

U Boci dogodi se kadgod da žena i pobjegne od svoga muža u rod. Taka se žena zove bjegunica. [4])

Od g. Vuka Vrčevića, koji je mnogo zanimivih pravnih običaja u nekadanjem zadarskom „Pravdonoši“ priopćio, nalazimo opisan i raspust ženidbe u Grblju te ga evo ovdje prepisujemo i to od riječi do riječi: „Kad ne bi imao muž i žena djece, ili da bi omrznulo jedno drugome, raspust ili prekinutje ženitbe zvalo se prekinutje gatnjika n. pr. prekinuli su gatnjik, prekinućemo gatnjik itd. Ako muž naumi da otpravi ženu, treba da on njoj predloži raspust, i ako ona pristane, kad on govori s bratstvom (s rodom) njezinim i stave šest ljudi, kao za po mrtve glave, i koliko ovi osude, toliko treba da joj da. Tako isto i ako žena predloži mužu valja da ona njemu plaća. Dosta puta kada su obojica zamjenito zadovoljni sami se izmedj sebe nagode te jedno drugome po pogodbi plati. Raspust biva ovako: sastave se bližnji od roda ženina i od roda muževljega, pa muž izvadi gatnjik iz gaća i uhvativši muž za jedan kraj, a žena za drugi prekinu obojica jednim nožem, kojega zajedno lijevom rukom drže za znak da se već jednom za vazda izmedju njih prekida ljubav, i da je sloboda da se muž ženi odklen hoće, a žena udava, gdje može. Ali razumijeva se, da je valjalo imati za to dozvoljenje i blagoslov od crkvene vlasti. [5])

Za kneževinu Srbiju evo što Vuk kazuje: „U Srbiji za vladanja turskoga kad je ko htio ženu pustiti, nije mu trebalo ići popu ni vladici, nego kadiji ili muselimu. Dosta puta je onaj, koji je htio ženu pustiti, osjekao joj pero od šamije na glavi ili rogalj od skuta na haljini kakoj, pa je od sebe otjerao i na sudu raspustio se s njome. A i za Miloša Obrenovića sve-

[1]) Montenegro 94, 95.

[2]) Kod starijeh Atinjana mogao je muž bez ikakve krivice ženine tražiti — žena toga prava nije imala, ako nije važnijeh uzroka bilo. (Van den Es. l. c. 51—53).

[3]) Univers. Europe 39. I. 197—98.

[4]) Vuk Rječnik s. v. Bjegunica.

[5]) Broj 27. god. 1861.

Digitized by Google

štenstvo se gotovo nije ništa miješalo u puštanje žena, a gotovo je tako bilo i za vremena Karadjordjeva. [1]) Razvod ženidbe i u Bugarskoj biva lako i vladika će ga lako dopustiti ako obje strane to traže. Pošto su razdvojeni oboje su slobodni te mogu opet u novi brak stupit. Žena nosi sobom svoj miraz, ali mužu ostaje u svakome slučaju to što je pri vjenčanju ili prije ili poslije vjenčanja od njega primila. Po razvodu djeca muška ostaju ocu, a ženska idu s materom (Odžakov).

U Sibiriji kaže Ščukin, ako su se žena i muž razdvojili, žena obično se vraće u svojih rodjaka i nosi nazad sobom to, što joj pripada. Djeca najviše ostaju kod oca. [2])

Razvod ženidbe nije nikako dopušten; ali kad je medju mužem i ženom velika raspra dogodi se reakcija strogosti toga običaja, to jest: ili muž ili žena pobjegne iz doma i iz sela pa do malo se bjeguncu ili bjegunici i trag izgubi. [3])

c. Odnošaji medju roditeljima i djecom.

Jeli čovječiji um ili ruka nešto proizvela, pa i preradila, mi vidimo da medju proizvoditeljem čovjekom i proizvedenom stvari nastane vazda neki manje ili više tijesan odnošaj, i to radi toga što je taj čovjek dotičnoj stvari udahnuo jedan dio svoje osobnosti i time je sebi spojio i prisvojio, ili barem na njoj neko pomanje pravo stekao. A kad taki odnošaj postaje medju čovjekom i bezživotnom stvari — kakav ima biti medju dva čovjeka, od kojih jedan budući drugome život dao, i najglavnije što za život treba, posljednji nije ništa manje nego duša duše i krv krvi prvoga! Nije dakle čudo da osnivajući se odnošaji medju roditeljem i djetetom na tako tvrdu i prostranu temelju da je i njihova pravna strana tako važna, da zauzimlje znamenito mjesto u odsjeku privatnoga prava. Isto kao što oni medju mužem i ženom, tako se i ovi odnošaji obično dijele na one, koji se odnose na osobu i na druge koji se imetka tiču, a završuje se cijeli odsjek obiteljskog prava naukom o skrbničtvu (tutela et cura). Ipak mi radi gorenavedenih uzroka nemožemo ni ovdje nikakova potanjega razdijela činiti nego ćemo, kako i do sada, kako što dodje bilježiti.

Što se vladanja roditelja nad djecom [4]) tiče, a osobito oca (patria potestas), reče neki bunjevac graničar g. Vukeliću, da otac više djecom vlada, nego li mati. Pitao ga zašto, — „jer čovik“, reče on, „veću pamet ima nego žena.“ Zatim reče: „Otac jednako zapovida i muškom i ženskom djecom, mati vlada s nejakinjom.“

Narod misli i drži da otac može s muškim, što mu je volja, ali dakako za života: dati mu n. pr. veći ili manji dio, proćerati zla sina itd. — Ali poslije smrti očine dijele braća „grunt“ bratinski, a komu otac što ostavi od novaca, kuća, blaga, robe, ili drugoga česa, to je sveto; to mu niko taknuti nesmije. -- Sa ženskimi ipak nemože tako postupati. U tom se slučaju pokazuje materina vlast i njezina sklonost kćerima. Ako sin pobjegne od oca, nedobije dijela. Ako pak otac sina silom odažene, dade mu navadno dio kao i drugomu sinu, što ostaje š njime. — Otac zapovijeda i gospodari za života, makar sin imao 30 ili više godina, makar bio u satniji za gospodara

---

[1]) Rječnik sub. pustiti.

[2]) Эти. Сборникъ Программа 18.

[3]) L' Univers. Europe. 10. str. 231.

[4]) O tome i o ostalim odnošajima medju roditeljima i djecom u Slovena različite dobe, osobito po pisanom pravu sr. Maciejowski hist. słow. praw. III. 35—46; V. 80—91.

Digitized by Google

ubilježen. I to valja takodjer za cijelo Primorje t. j. za sve „gornjaše“ (bunjevce) od Senja do Dalmacije, u koliko je opisatelju poznato, a valjati će po svoj prilici i dalje. — Ako se i oženio sin, ostaje svejedno pod očinom vlasti i on i njegova žena i djeca. (Na Rabu dalmatinskom ostrvu, vidio je opisatelj, gdje sin oženjen po sebi žive u drugoj kući, djece je takodjer imao, ali je svejedno od oca zavisan bio možebit radi toga, što je od oca mjesečnu potporu dobivao i to u novcu.)

Vrhu udate kćere neimaju roditelji nikakove vlasti. U Bunjevaca graničara svoj peculium može imati muško i žensko; steče ga u službi i sastoji obično u novcu, robi ili životinji, kako ko kada za zaslugu dobije. Bunjevci okolo sv. Jurja sve ove stvari prćijom zovu. Okolo Jablanca zovu samo blago prćijom, i to roditelji „namine“ djeci na „sriću“ ovcu, kozu, kravu. Vuna i „napridak“ (tako zovu omladinu od prćije) ono je sve onoga, čija je prćija. Ono drugo pako zovu „trud“ t. j. što na službi steče od robe, novca itd. (Vukelić).

Za Maloruse u Chersonskoj guberniji kaže se, da su djeca bezuslovno pokorna ocu, dokle se ne ožene ili ne udadu. Ipak ovdje netom se sin oženi odjeljuje se od oca i osnuje sebi novo gospodarstvo te gradi novu землянку. To se radi, da bi jedan od drugoga bio nezavisan, i da bi se izbjegle kućne raspre sa roditeljima i braćom, kojim su dosta puta uzrok ženske. [1])

Da je patria potestas u Velikorusa neograničena po narodnom mišljenju, svjedoči nam izreka, koju nije rijetko čuti da je otac prema sinu upotrebi: „я тебя родилъ-я тебя и убью!“ [2]) A da očinska vlast i ne dospijeva kad je sin već bradatim čovjekom postao, pokazuje sljedeća narodna priča, koja je po čitavoj Rusiji rasprostranjena: Мужикъ otide k Caru pa mu se potuži da mu je sin neposlušan, a sin je bio već полковникомъ. [3]) Car mu odgovori da on kako otac može u svako doba sina kazniti. Na to mužik uzme sina i odvedši ga u puliciju čini ga batinati.

Tu pak strogost ublažuje narodna poslovica: отдяленный сынъ — что отрѣзанный ломоть; ali može bit da se to više odnosi na imetak, jer doklegod su sinovi neoženjeni, a kćeri neudate, i ono što izvan kuće dobiju, moraju donijeti i predati roditeljima.

Osobito pak kod ruskijeh Staroobrjadaca vlast je očina taka, da može sina kad hoće isćerati iz kuće nedavši mu ništa do odjeće, što je na njemu. A jeli otac pri tomu izrekao i formulu proklestva „Будь ты проклятъ — нѣтъ тебѣ моего благословенія ни въ этомъ вѣкѣ ни въ будущемъ“, tim je sin izgubio i čitavo očinstvo (Ivanov-Želudkov).

---

[1]) Матеріалы. Херсонская губернія I. 497.

[2]) U Rimljana starije dobe, otac je imao prema djeci i vitae necisque potestas i jus noxae dandi a po tomu i pravo prodati svoje dijete. U poznija vremena prvo dvoje je dakako ukinuto bilo, ali treće nije nego samo ograničeno; otac je mogao prodati dijete samo odmah pošto je rodjeno (sanguinolentum) i to propter nimiam paupertatem (l. 2. eod. de patre qui fil. distr. 4. 43).

I u Atinjana prije Solona mogao je otac svoje dijete prodati. (Van den Es. l. c. 124).

Za Nijemce sr. Grimm. R. A. 461.

[3]) Samo očina smrt, media ili maxima capitis deminutio očina ili sinova mogla je, u Rimljana starije dobe, preko očine volje osloboditi sina a patria potestate pa bio on i najveć magistratus. Paček i po smrti otac je mogao ograničiti sinovu slobodu odredivši mu po svojoj volji skrbnika pa baš da ga je i naslijedstva lišio. sr. n. p. §. 2. Ist. I. 9. §. 1. 2. J. I. 12. fr. 5 Dig. I. 6. Ulp. X. §. 3. U poznija vremena to je sve dakako podobro preinačeno bilo.

Digitized by Google

Za pojedine velikoruske krajeve izvora ne pribavismo do sada nego samo za slijedeće:

U donskih kozaka otac je familiji glava, pa i oženjeni sinovi živu u oca doma pod njegovom upravom radeći za cijelu zadrugu. [1])

U kozaka pak na Volzi biva sasvim protivno. U njih nije više ni prostote ni patriarkalnosti. Oženjeni sinovi ostavljaju svoje otčeve i grade sebi napose kuće. [2])

U prijašnje vrijeme u Sibiriji pater familias bijaše neograničenim zapovjednikom u kući. Uzdržala se je jošter misao u narodu da roditelji, koji bi ubili svoje dijete, potpadaju samo crkvenoj kazni. [3])

Da u Velikorusa osim oca i mati ima veliku vlast vrhu djece [4]) pa baš i vrhu muške odrasle djece, imamo mnogo dokaza u ruskijem narodnim pjesmama, kako jih imamo množinu i u srpskim za isti odnošaj u Srba. Mi ćemo da navedemo samo komadić iz pjesme o junaku Vasilju Busljajeviču, kome ne mogavši da odoli ni cijeli Novgorod, gradjani dodjoše u njegove matere Amelfe Timofejevne, darovaše je dobro i umoliše da o n a ukroti svoga sina, i mati kako pjesma kaže:

Посылала дѣвушку чернавушку
По того Василья Буслаевича;

pa kad ga djevojka pred mater dovede, evo ga

Посадила въ погреба глубокіе,
Затворяла дверьми желѣзными,
Запирала замки булатными. [5])

U Slovaka u opće, sinovi i kad se ožene ostaju s ocem, osim ako se koji oženi j e d i n a č k o m (jedinica) pa predje u njenu kuću i na njezinu zemlju (pristal). [6])

Za poznanje odnošaja medju roditeljima i djecom rodjenom izvan zakonite ženidbe, nemamo nikakva izvora, a skoro nikakova ni za oduošaj djece, koja i ako su u bračno vrijeme rodjena, ipak ima dokaza da nemogu biti na svijet došli djelom zakenitoga muža. Samo za ovo pošljednje imamo jedan i to nepotpuni i nepouzdani izvor, koji pripovijeda da u Turčanskoj stolici gdjekod koji o l e j k a r ostane nekoliko godina na putu na dobiti — a mnogi otide na put odmah pošto se oženio, pa kad se vrati, dogodi se kadgod da nadje u svoje žene iznenada i do dvoje djece, koji baš nijesu blizanci: on niti se ljuti tomu, niti ženu progoni, nego jih mirno pripozna kao svoju djecu. [7])

---

[1]) Матеріалы. Земля войска донскаго 224.

[2]) Ibid. 225.

[3]) Этн. Сборникъ. програм. 18.

[4]) Rimska mati nije imala vrhu djece nikakva prava, koje bi naličilo pravu patriae potestatis: toga radi nije mogla ni tudje dijete usvojiti. Tek u poznija vremena bi i ženami to dopušteno ali: ex indulgentia principis i ad solatium liberorum amissorum (Inst. de adopt. I. 11 in fine). A u Atinjana, ako udovica nije imala živa oca ili djeda, odrasli sinovi su joj mjesto muža postajali κύριοι. (Van den Es. l. c. 35).

[5]) Kirša Danilov, Древнія рос. стихотворенія 79; sravni ibid. i str. 167., 197—198. 255.

[6]) Bož. Němcova, Obrazy Čas. česk. Mus. 1859. str. 87.

[7]) Pronay. . . Skizzen 66.

Digitized by Google

d) Posinjenje ili usvojenje (adoptio, arrogatio).

Pravni odnošaji medju roditeljima i djecom oslanjaju se obično na putenom porodu djece u zakonitoj ženidbi. Mi rekosmo obično, jer to nije jedini način kojim se ulazi u taj odnošaj, i pisani zakon i običaj poznaje i drugi način, kojim čovjek može postati ocem nerodjenoga sina ili kćeri, kao i dijete nerodjenoga oca. Taj običaj nalazi se dakako i u Slovena i mi ćemo da navedemo i u tomu neka primjere.

O Bunjevcima graničarima, evo što nam na naše pitanje otpisuje g. Vukelić: Posinjenje je u običaju. Osim namijenjenog oca i sina, traži se privoljenje oca i matere dotičnog djeteta. Tom prilikom se drži „štov“ kao pir. Na taj štov dodje rodbina namijenjenog oca i sina. Prije neg odlazi iz stare kuće očinske, pita blagoslov u oca, ili u matere, ako oca nema. Ako pako nema ni oca ni matere onda najbližega i najstarijega rodjaka. Dužnosti poočima su, koje i oca, a posinka, koje i sina svejedno. Posinjenik ljubi, štuje i sluša poočima, kao da ga je i rodio (kao da drugoga oca i neima); a pravoga oca još ljubi i štuje akoprem je svu djetinju ljubav i zahvalnost morao prenijeti na poočima.

U Lovreću u Dalmaciji posinovljenje se sluči, kad neko djece nema. Posinovitelj zazove glavara sela i popa, i još koga prijatelja na gozbu te preko te gozbe on se digne i drži govor, kojim medju ostalijem očituje da je odlučio *N* uzeti mjesto sina (a i on je tu, ali on muči; može bit zbog toga što u opće nesmije mladji pred starijem da govori). Njegovi roditelji ako jih ima i oni su tu pozovati, ali oni obično šute te svojim mučanjem privoljuju. Za tim se novi poočim i posinak pred svima poljube i tim je gotov ugovor. Od toga dana posinovljenik i poočim stupaju u pravni odnošaj kakav je obično medju rodjenim ocem i sinom. On nasljeduje adoptivnoga oca kako bi inače i svoga, ali od ostavštine rodjenog oca ne prima ništa: to sve ide braći, koja su doma ostala (Milinović).

Neznamo jeli Chopin iz bistrijeh izvora crpao, ali evo što on kaže o adopciji u Crnojgori. Posinjenje biva obično kad je kakvo dijete ostalo bez roditelja. Evo cijelog obreda. Namijenjeni otac sa nekoliko susjeda dodje na kućni prag, te stavi ruke na glavu namijenjenoga posinka veleći: Ja te posinjujem, jer te moje srce sinom odabralo: ova je kuća i tvoja kuća, kao i sve što imam tvoje je, i ovaj će savez samo smrt razdriješiti (!). Tad poljnbi pročim posinka u čelo i tim je gotov posao. [1])

Da je i u ostalijeh Srba u običaju posinovljenje, svjedoče nam i nekolike njihove narodne pjesme, a osobito pjesma 30 druge knjige Vukove zbirke gdje nalazimo i simbolizam pri stupanju u taj odnošaj u stihovima:

„Odnese ga (carica dijete) u gosposke dvore
Prometne ga kroz nedra svilena [2])
Da b se dete od srca nazvalo
Okupa ga i nanegova ga.“

Tu je očevidno simbolizovan čin pravoga rodjenja i Vuk uz to primjećuje: „pripovijeda se da i sad tako čine oni, koji uzmu koga mjesto svoga djeteta.“ Da je adoptovano dijete tim postalo pravo dijete adoptujućih roditelja kazuje nam ista pjesma, jer pripovijeda kako je posinak Momir bio zlobno okrivljen, da je obljubio lice sestri Grozdijanki (pravoj

[1]) L'Univers. Europe 39. I. 197.

[2]) U Čerkesa kad uzimlju tudje dijete za svoje, mater familias ga podoji i tim dobiva dijete svakolika prava zakonita djeteta Grimm, Deutsch. Gramm. I. 91. sravni i njegovu Geschichte der Deutschen, spr. I. aufl. I. 129.

Digitized by Google

kćeri adoptivnijeh roditelja), i bi kažnjen isto kao da je to rodjenoj sestri učinio.

Ali ne samo formalno posinenje dali i samo odhranjenje djeteta proizvodi medju njime i odhraniteljem slični odnošaj kakav je medju roditeljem i djetetom, jer narodna pjesma naročito kaže „Ranitelj je kako i roditelj“ [1])

Mi smo vidjeli kakva je u Velikorusa očinska vlast. Da se dakle dade sin u drugu familiju пріемышемъ (in adoptionem), mogli bismo misliti da je dosta očino dozvoljenje. Ipak kako to zasjeca i u interes imetka cijele familije, nesmije otac to dopustiti bez dogovora sa domaćim, isto kako što nemože pristati bez privoljenja kućana ni na ženidbu sina, udaju kćeri, ili preduzeti čisto ekonomički posao, kako prodati ili kupiti konja, kravu, kuću itd.

Пріемыши bivaju i muški i ženski. Kad su se dogovorili i primio poočim novoga posinka, ovaj odmah postaje njegov zakoniti nasljednik, ali i poočim dobiva svakolika prava očinska, te ga može dati i u vojnike isto kako pravoga sina. Prirodni otac nema već nikakve vlasti nad svojim rodjenim sinom, samo je ovaj dužan poštovat i njega i mater i hraniti jih u starosti kad bi jim do nevolje bilo. Razumije se da djeca, ako su i druge roditelje, stekli vazda se rado sjećaju na svoje prave roditelje. Toga radi ima u Velikorusa o prijemišima riječ какъ не корми волка, а онъ все въ лѣсъ смотритъ.“

Muškarca često posinjuju uprav zato da bi imali koga poslati mjesto rodjenoga kućanina u državnu vojsku. Ali često i zato чтобъ было кому по смрти помянуть“ (Ivanov Želudkov).

Medju pravnijem odnošajima Slovenskih plemena, ne samo da je u običaju posinovljenje, od kojega evo mi nekoliko primjera navedosmo i koje u glavnome odgovara rimskoj adoptio — nego ima i druga vrsta usvojenja tudjinaca, koja se približa više adrogaciji rimskoga prava.

Evo što nam o tome za Bunjevce graničare piše g. Vukelić. Čovjek, neimajući nigdje nikoga svoga, pozove k sebi (u svoju kuću) siromašnijega muža i ženu š njihovom djecom. Oni sačinjavaju sada malu zadrugu. Na siromašniji „lumer“ dodje samo onda bogatiji, kada jih je mnogo na „lumeru“ te se jedan zadrugar boji, kad se imetak zadruge razdijeli, da će biti siromašniji, nego da se k onomu drugom nejačemu pridruži, ili samu mužu ili samoj ženi; kako se kada sluči, „braća dadu križe“ t. j. potpišu njegov odpustni list, te on od tog vremena nema ništa tražiti na lumeru. Akoprem od „grunta“ ništa zahtievati neima, to mu braća nešto „od sebe“ plate, kao naknadu. Ako je svoga „truda“ (peculium) imao, to nesmije ovoga prodati izvan kuće, ako bi ga kućani kupiti željeli ili htjeli; ako ga kućani neće, onda može tek drugomu prodati komu hoće, kad ga već prodavati kani. Djeca prama očinu adoptivnomu ocu stupaju u isti odnošaj, kao unuci prama djedu. [2])

e) Skrbništvo (tutela) [3])

Mi smo gore na str. 44 pokazali, da su sva pravila rimskoga prava kao i ustanovljenja novijih zakonodavaca zapadne Evrope sasvim izlišna za

---

[1]) Vuk II. pjesm. 15. stih 17. U rimskome pravu zvao se je taj odhranjenik alumnus a za njegov odnošaj sravni fr. 132. prin, Dig. 45, 1.

[2]) Ali ne samo u bunjevačkom predijelu dali i u cijeloj vojničkoj granici nalazi se običaj da i cijele familije mogu biti primljene u zadrugu. Osobe primljene familije dobiju time svakolika prava rodjenijeh zadrugara kuće u koju se došli. Taj je običaj pripoznao i pisani osnovni zakon graničarski od god. 1850. (§. 44. 45).

[3]) O skrbništvu u Slovena u davnija vremena osobito po pisanom pravu gl. Macjejowski hist. V. 91—105.

Digitized by Google

familije, koje su staru slovensku zadružnu formu zadržale, te radi toga nijesmo mogli ni naći toliko materijala, da bi sagradili o skrbničtvu posebno poglavlje. Ona dva primjera, koja se odnose na inokoštinu, mi pridružismo toj opasci, jer se nenadasmo da ćemo sastavljajući ovu raspravu naići još na koji izvor. Ali naišavši na neke, prije nego završimo odsjek o familiji, evo nas da ovdje navedemo još i to, premda malo, što nam poznije pod oko pade.

Za Bunjevce graničare, piše nam g. Vukelić: Za sirote u zadruzi stara se zadruga. Od svojih novaca kupuje zadruga na nje prteninu, jere kuća toga neproizvadja, budući nije zemljišta tomu. Ako su braća podijeljena, jedan prikloni k sebi sirote i njihov dio. Zato se baš nejagme, jer su dijeli obično mršavi. Ako jedan oženjen brat sam djece nema, tada uzme sirote k sebi. Kad su u zadruzi, gospodarici su na vratu, ona upravlja i skrbi š njima. Ako sirotam što ostane od roditeljeva peculija, to onaj čuva ko im je najbliži (u rodu) dok djeca odrastu.

Kad sirota nigdje nikoga nema, dogodi se, da se isti kum za sirotče zauzme. Kad pako sirote same ostanu, niti koga bližnjega imaju, tada se pridruži k njima čovjek sa svojom familijom; popiše sve što je kod njih našao; koliko blaga, koliko alata itd.; te pogodi se za koliko godina. Kad rok izadje, položi račun: Što je više stečeno, nego su prije imali, to dijele na polovicu „bratinski“. Sirote počmu uživati svoja prava kao i drugi, kad se počmu ženiti.

U Konavlima, gdje je zadruga, mi već gore kazasmo, da je izlišno svako zvanično skrbničtvo za sirote, pa baš ovdje u zadrugama toga i nema. Ako ostane sirota od inokosne kuće, tad stave susjedi tamo koga, da vlada imanjem i da pazi na sirotu. Gdje je gospodareva zemlja, on stavi jednog svoga kmeta tamo, dok siroče doraste (grof Niko vel. Pučić).

U Velikorusa, ako je siroče bez oba roditelja ostalo, dodje kakva susjeda, pa upravlja kućom i imanjem, dok sirota ne podraste, ili seoska skupka opredijeli čovjeka, koji nema svoje obitelji, koji će raditi i kućom vladati, dok siroče do godina dodje. Ali to sve biva samo, ako nije nikakova bližega srodnika, ili ako su interesi siročeta protivni interesu toga srodnika (Ivanov-Želudkov).

3. Dioba zadruge.

Zadruga je na tako konservativnim načelima utemeljena da, ako baš i nema u sebi namjere vjekovati, kao što misle osnovatelji fideicomissa, da će njihova utemeljenja uvjek trajati, to ipak lako je naći zadruga, kojim od postanka pa do sada možeš i koju stotinu godina nabrojiti. Ali i stotine godina najposlîje isteku, pa, kako i svemu na svijetu, tako i zadruzi svrha dodje. Dvije su forme, kojim zadruge nestane — istraženje i dioba. O prvome nemamo šta osobita da primjetimo, toga radi proći ćemo, da u kratko štogod o diobi reknemo.

Različni su uzroci, koji zadrugu do diobe dovedu; ali su poglaviti, nesloga, prekomjerno umnoženje zadrugara, a i neki kao nagon, koji članove njezine k individualizmu tjera: k pretjeranom individualizmu, koji došavši sa zapada u slovenske zemlje, u nekim već utamani ovu starodavnu formu familije, a u neke premda se je stoprva uvukao, ipak poče i tamo pokazivati posljedice svoga uništujućega upliva.

I o diobi su izvori sasma oskudni, pa smo i ovdje usilovani i uzroke djelidbi, način dijeljenja i sve ostalo što o diobi gdje nadjosmo, uprav kako nadjosmo i bez svakoga razabiranja, navesti.

Za Bunjevce graničare ovo nam se kazuje: Dioba zadruge je posljedica kad i kad nesloge (kad se braća požene eto sjemena — žena — iz koga

Digitized by Google

se nesloga, zloba i nenavist poradja) a kad i kad malena „grunta“ i slaba žitka; u ovom slučaju kad se razdijele, ide se na to, da će svak za se bolje skrbiti. Vojnički zakoni zabranjuju ovu diobu, zato se i zove „potajnom“. Kad dakle do toga dodje, oni se na lijepe nagode, te se medjusobno potajno podijele, a otac dade svakomu sinu dio i blagoslov. Dok se nepočmu ženiti, dotle se niti nedijele, ma bili tomu neznam kakovi razlozi.

Kad se zadruga razdijeli, poženjena braća ostaju obično svak za se, a neoženjena s ocem i s materom. Bunjevci više sv. Jurja imaju tu navadu, da se nepoženjena braća, svaki k jednome oženjenom prikloni, u koliko se to dade.

Kod dijeljenja negleda se koliko ko djece ima, već svaki brat dobije jednak dio, ma imao jedan desetero djece, a drugi ni jednoga.

Ocu stoji na volju uzeti polovicu svega [1]), pa drugu polovicu razdijeliti medj sinove. Ako neće tako, a on uzme dio kao svaki drugi (što češće biva) te se „priklanja“ jednomu sinu t. j. zajedno s jednim sinom žive. Kad oca nestane, mati nasljeduje njegova prava. Umre li oboje, to onaj dio njihov razdijele braća medju se, bez obzira na onoga, komu se je otac priklonio bio. Pri diobi zadruge nepazi se ništa na peculium: ovaj ostaje svome vlastniku.

Na polju što se nahodi ljetine dijeli se „na guvnu na mire.“ „Mira“ zovu kakvu mu drago mjeru; jednu posudu, za koju baš netreba, da se znade koliko drži.

Kako je već rečeno, kad će se zadrugari dijeliti, budući je to javna tajna [2]), to se oni medju sobom narede i razdijele imetak. Dogodi li se kad i kad, da se nemogu složiti — u tom slučaju zove otac „dva starešine ili odbornika dva poštena čovika.“ „Starešine“ „il „odbornici“ nedobivaju nikakove plaće, samo budu počašćeni gozbom. Kad su službeno poslati, da jih dijele, onda dobivaju svaki dan po dvije „cvancike“ i hranu.

Osobito ako bolji komad zemlje, ili bolja strana kuće, ili kus robe itd. „koga u srići zapane, Bog mu ga blagosovio;“ — ili tako dijele il na dobru volju.“ Na „ždribe“ razumijevaju slamke: koliko njih toliko slamaka; pa ko najveću ili najmanju izvuče (kako se već narede) dobije opredijeljenu stvar.

Kada radi slaba žitka nemože zadruga da obstoji, onda se nepazi niti na majorat niti na minorat; već jedan izmedj braće ostane kod kuće, koji nije voljan ostaviti očinski prag. Ostala braća nepitaju nikakve naknade; ali se ipak sluči, da je dobiju u novcu — i tada oni idu u svijet tražiti službe ili kakov zanat — dakako sve u potaji pred zakonom. Kada takovoga satnija traži, vele kućani da neznaju zanj; tako jedan, drugi i treći put — onda ga „prekriži kumpania iz lumera“; te ako se kašnje i povrati, nebi dobio ništa, ma ni naknade prije neprimio. (Vukelić).

Budući su za cijelu granicu uvjeti diobe pisanim zakonom naznačeni, mi jih sasvim izostavljamo jer jih čitatelj može naći u osnovnom zakonu vojničke granice. [2]) I za granicu glavni su uzrok diobi, kako i u mnogo drugijeh predjela, i opet žene. [3])

---

[1]) Po svoj prilici upliv uvedenih pisanih zakona.

[2]) §. 39—43 zakona god. 1850. sravni i Čaplović, Slavonien II. 317.

[3]) Jović, Ethn. Gemälde 71. I u narodnim pjesmama napominju se često žene kao uzrok diobe medju braćom:

„Lasno bi se brate iženili;
Al kad tudje seje sastavimo,
Tudje će nas seje zavaditi,
Baška će nam dvore pograditi“
(Vuk. Knj. II. pj. 10. stih 9 i slijed).

Digitized by Google

U Slavoniji pri diobi, zadružni se je imetak od prije dijelio in capita; toprva članak 8 god. 1840. ugarskoga sabora, koji, dakako, većinom niti znadijaše, što je zadruga ni kako je sastavljena, uvede diobu in stipites. Budući to sasvim protivno narodnom običaju, a i nepravedno i nesmisleno u zadrugama, diže se velika tužba proti tomu nesmotrenom novotarenju, proti kojemu je [1]) i nekoliko rodoljuba pisalo. Osnovni zakon graničarski ostao je vjerniji narodnome običaju te naredi, ako se zadrugari sami ne nagode o načinu dijeljenja, da jim se dijeli po broju punoljetnih muškaraca. [2])

U Lovreću u Dalmaciji kad se dijele, dijele se in stipites, i niko nema prava tražiti kakav veći dio pa makar on imao koliko hoće više sinova i unučadi nego drugi, ali obično dobre volje ostalijeh dade se onomu, koji ima veću obitelj, ponekoliko više, ako se boje da s onijem što mu po pravu ide neće moći življeti. Ako se braća dijele još za očeva života, otac ima pravo ići ka komugod sinu hoće, i obično otide sa starijem sinom, ali otac ne poteže nikakav dio nego mu ustupe iz masse ili komad zemlje ili koju glavu životine. Premda po smrti očinoj ostali bi imali pravo opet taj suvišak razdijeliti, ipak obično ostaje to onomu bratu, koji je oca sahranio; to mu i sam otac ostavi pod uvjetom da mu se duše spomene.

Diobu obavljaju najobičnije tako zvani dobri ljudi (arbitri), koje oni izaberu, a to su obično njihovi prijatelji ili ljudi od boljijeh kuća u selu. Pri djelidbi nesmije ženâ biti. — Dobri ljudi najprije razdijele cio imetak u toliko dijela koliko jih ima biti, ne odredjujući, koji će dio komu pripadnuti: tad pitaju svekolike stranke: „jeli ovako dobro i pravedno?“, i ako oni odobre, tad dozovu jedno dijete, koje vadi ždrijeb [3]); ako reku da nije, tad nastoje ili nadodati ondje gdje kažu da je manje, ili jih opet uglave da je tako pravo. Preko sve te djelidbe dobri ljudi se časte u kući koju dijele, a pošto je djelidba gotova, tad ručaju svi zajedno i obično svijeća jim gori na trpezi kao i na Božić, i pri napijanju, prijašnji starješina zahvali dobrijem ljudima na njihovu trudu (jer jim se obično ništa neplaća) i preporuči u opširnom govoru svijem dosadanjijem kućanima, da i od danas budu u ljubavi živiti kao susjedi, kako su do danas kao kućani živili. (Milinović).

I u Konavlima su ženske većinom uzrok diobi, ali ovdje biva često i to, da domaćin neće da računa dava, ili se zaduži kriomice pa zadrugari neće da pripoznaju duga za koji nijesu pitani bili. Ovdje se dijele in stipites. Konavljani drže za najvišu nesreću cijele pnrodice kad do diobe dodje, toga radi ima i izreka „ova bi moma kuću razdijelila“; kojoj se djevojci to reče, drži se da gora biti nemože. (Gr. Niko vel. Pucić).

Veoma je zanimljivo što nam Milićević o diobi zadruge u Kneževini Srbiji kaže, te ćemo mi zato sve što amo spada od riječi do riječi prepisati: „Vrlo su različni uzroci, koji zadrugu primoravaju da se podijeli al je ponajčešćiji taj što su zadrugarima nepravično podijeljene dužnosti i prava. Za žene je u zadruzi uvijek najteže i one vrlo često rade da se zadruga podijeli; s toga je uopće na njih povika, da one zavadjaju braću i razkrdjuju zadrugu, no one tome nisu krive toliko koliko samo stanje stvari. Poslije onog, što smo mi pobrojali da u njine teretne dužnosti spada, netreba zamjeriti, što sebi traže olakšice.

---

[1]) Utješenović, Hauscommunionen . . 225—225 pak str. 237.

[2]) §. 40. zak. od god. 1850.

[3]) I Arabanasi isto tako: svakome udioniku naznačuje se njegov dio ždrijebom. Da se na sreću i u Rimljana dijelilo, sravni riječ: sors = patrimonium u Fest. de verb. sign. s. h. v.

Digitized by Google

Kad se već vidi, da se zadruga zbog čestih nesporazumljenja mora podijeliti, onda se zadrugari, ako mogu, slože sami izmedju sebe, hoće l' se svaki za sebe odvojti, ili će po više njih zajedno; tako isto dogovore se i o tome s kim će biti otac mati i maloljetni sinovci i sinovice, ako ima takvih lica [1]), pa se onda podijele, pošto najprije načine svi skupa kuće onima, koji izlaze. Zatim podijele njive, livade, voća, vinograde, stoku, alate i sve što imaju. Ovo sve ponajčešće biva pred nekoliko njinih susjeda, koje oni sami pozovu ili jim jih i kmet odredi. Ako se nenamire ni sami ni pred komšijama ni pred kmetom, onda se upućuju sudu, koji jim presudjuje po zakonu. [2])

Neženjenim zadrugarima na diobi daje se iz općeg imanja onoliko na ženidbu, koliko su od prilike drugi potrošili kad su se ženili.

Isto tako, daje se onome, koji uzme otca, mater; djeda ili starog strica osim dijela ovih lica, i na ukopninu ovima od stoke, t. j. na ime onog što se mora potrošiti kad koje od ovakih lica umre.

Vrlo potresa čovjeka dioba one zadruge, koja je u slozi i ljubavi živjela, u kojoj je svako gledalo da samo više uradi nego što će ostati drugome. Tu se mora čovjeku sažaliti baš i ako sama stvar nezaslužuje nimalo žaljenja. Taki slučaji nisu rijetki u našem narodu, a neka mi se ne zamjeri što ću spomenuti jedan, koji se prije jedno 60—70 godina dogodio u mojoj porodici, i koji se i danas spominje s osobitim čuvstvom.

Pradjeda moj Milić, koji je porodicu našu iz Stare Srbije ovamo doveo, u svojoj 85 godini doživio je toliko poroda od sebe i svoje braće, da je već za nekoristno držao više jih sve u skupi ostaviti; stoga jednom, na neki praznik zovne k sebi sve sinove, sinovce i starije unuke š njihovim ženama pa im rekne: „Djeco ja sam rad, da vam kažem, da je košnica već zamati„čila i treba da se roji, pletite praznike, skidajte kaptarje da ne pojedu čele „zimovnik.“ Oni se svi ubezeknu neznajući šta to upravo znači, a kad jim on kaže da treba već da se podijele, oni se snevesele, a neki briznu plakati, i misleći da je tome neko od njih uzrok, zaištu da jim ga odkrije pa da ga isjeku. „Nije, djeco moja, niko drugi taj, što hoće diobu, nego je hoću ja, rekne stari; meni je od sviju vas najžalije što će ono što se dosad zvalo samo naše odsad da se zove i naše i vaše i njino al' je i to bolje nego da se podijelite onda kad sami budete moga doba.“

Naučeni u svemu slušati dedu oni su se podijelili al' djeca njina kroz dugo vrijeme nijesu mogla da se obavijeste, koje je čija kuća nego su uvijek i danjivala i noćivala gde jih kad zateče dan ili mrak. Bivalo je pričaju, da sva izglasa zaplaču, kad im se rekne: „Ajdete svako svojoj kući to nije vaša kuća.“ —“

Za Maloruse u Harkovskoj Guberniji svadje proizhode iz toga što su roditelji slabi prema svojoj djeci: mladji brat ne štuje starijega. Do diobe pak dovodi najčešće nesloga medju ženama, a muževi se lako povedu za

[1]) Prvim dvoma uvijek stoji na volji s kim oće da budu i uvijek jim se i (i prije zakona) daje dio imanja, koji drži do njine smrti onaj, kod koga oni sjede, a poslije se taj podijeli medju svima ili za dovjeka ostaje onome, koji je sačuvao do smrti oca i mater.

[2]) Po §. 496. Zak. Gradj. — Nemožemo da nespomenemo, da sudu nema težeg posla i zamršenijega od rasprave i diobe zadruge. Ko nije vidio taj proces, nemože o njemu dobiti ponjatija makar da mu se kako opisuje. Najbolje je za zadrugare, a za sud je velika olakšica, kad se oni slože i podijele pred svojim komšijama.

Digitized by Google

njima. Ženska radnja u Harkovskoj Guberniji u razmjerju sa muškom nije nikako teška jer teže radnje skoro svekolike muški ovršuju. [1])

U Jaroslavskoj guberniji kaže g. Ivanov-Želudkov, da su često ženske krive diobi familija: (a to nalazimo potvrdjeno i za Rjazansku guberniju [2]). Ali se nedogodi vazda da se svi ponapose razdijele, nego često uzmu pak odijele onoga, koji je postao nesnosan, ili kako oni kažu неуживчивъ, a ostali opet ostanu zajedno. Diobu oni sami medju se obavljaju; ali kad nemogu sami da se nagode, zovu seoske starce ili третейскій судіе — a ako je i ovima preteško riješiti raspru, tad odlučuje міръ.

Dodajmo k tomu i to što kaže Žerebcov o Velikoruskoj diobi: Kad do diobe dodje, budući da familija ima karakter ravnopravnog društva, oni članovi, koji hoće da se odijele i da novu familiju utemelje, nose sobom dio općega imetka toliko na glavu bez obzira na bliže ili dalje srodstvo. Ta dioba ne oslabljuje nimalo vez ljubavi, koji spaja pojedine članove. [3])

Ali da ruski narod drži da je veliki grijeh i pred Bogom i pred ljudima onome sinu, koji se od oca odijeli, svjedoči nam narodna pjesma:

„Господь Богъ миловалъ, государь царь жаловалъ,
Отецъ мать — молодца у себя во любви держали,
А и родъ, племя на молодца немогутъ насмотрѣтися,
Сусѣди, ближніе почитаютъ и жалуютъ,
Друзя и товарищи на совѣтъ съѣзжаются,

To je svekoliko tako dok je s ocem u ljubavi i zajednici; jeli se jednom odijelio, pjesma o njemu sve protivno pjeva. [4])

Ali i pošto je razdijeljena zadruga i još ostaju neki odnošaji, koji opominju na nekadanju zajednicu. Osim odnošaja u kojemu ostaju, kako susjedi i srodnici ostaje jim još jednako prezime, ili kako, već rekosmo za Konavle, gdje se istovjetnost prezimena i po sebi razumije, zovu susjeda samo krštenijem imenom, pridodavši tomu zamjenicu njihov; n. p. Pero njihov, Mare njihova itd. Osim toga ostaju jim svima u zajednici dosadanji penati ili krstjanski govoreći jednako krsno ime, koje svi istoga dana slave, kako i dosada.

Da nekoliko zadruga ili kuća u selu koje su jedna uz drugu služe ili slave jedno krsno ime, to nas na misao dovodi da su negda svikolici sačinjavali jednu zadrugu [5]) i da je od davnoga zadružja samo to opće krsno ime ostalo. [6])

I u Poljskoj ne samo da parochije imaju svaka svoga sveca pokrovitelja nego ima i svako selo svoga. [7]) A možebit da u nekome savezu stoje

---

[1]) Сельское благоустройство II. 242.

[2]) Матеріалы . . Рязанская губ. IV. 136.

[3]) Civilisation en Russie I. 362. sr. i Haxthausen, Studien . . I. 156.

[4]) Kirša Danilov str. 295.

[5]) Sravni Jireček, slov. pravo I. 63. Još i danas u Turopolju skoro svekolike kuće koje se u jednome selu nalaze, nose jedno prezime, kako i Crnogorsko bratstvo (Šenoa, Bilder aus Kroatien u Oesterr. Revue 1866. III. 145.).

[6]) O krsnom imenu kod Srbo-hrvata sravni: Medaković, život i običaji . . . 64; Ljubić, Zora Dalmatinska 1846. br. 25; Vuk, II. pj. 20. 21.; Vuk, Rječnik sub: krsno ime i prîslavljati; Jović, Ethn. Gemälde 80—89.

[7]) L' Univers. Europe 10. str. 227. Da današnje krsno ime stoji u nekoj svezi sa predhrišćanskim penatom zadruge potvrdjuje i današnje vjerovanje u takovog duha u nekoliko Slovenskih plemena. Velikorusi zovu ga i danas Домовой, Хозяинъ, дѣдъ, a Malorusi Господарь. Paček na nekim mjestima u Malorusa žive u običaju još i prava služba tome nevidljivome pokrovitelju familije.

Digitized by Google

sa nekadanjom zadrugom i neka prava, koja imaju susjedi medju se, zatim pomoć, tlaka, sjedenke itd., koje se nalaze kod svijeh slovenskih plamena, o kojim ćemo niže progovoriti.

Dodatak k obiteljskim odnošajima.

Prije nego smo diobom zaglavili odsjek, u kojem je o familiji riječ — bilo bi trebalo o odnošajima i drugijeh članova obitelji medju sobom, kao medju bratom i sestrom [1]), medju nećakom i stricem itd. progovoriti, pa i o imenima cijele svojte u svijem slovenskim jezicima i narječjima, ali neimajući u ovaj par za taj golemi posao, ni vremena ni gradje koliko bi trebalo, činilo nam se prikladnije, to sasvim mimoići. [2])

Osim toga sasvime slučajnoga uzroka, ti odnošaji ako i imaju ponešto različna od onoga što se i kod drugih poznatih naroda nalazi, nije ta razlika tako velika ni značajna da bi neobhodno potrebni bili za objašnjenje obiteljskih odnošaja, koje do sada navedosmo.

Tim zanimljivije su druge vrste svojte koje se ni na tankoj ni na debeloj krvi ne osnivaju, a koje kod Slovena nijesu ništa manje važne nego prve, te ćemo o njima ovdje kao neki dodatak kpravnijem običajima familije probesjediti. Dvije su vrste te svojte, o kojoj ćemo da progovorimo i to su kumstvo i pobratimstvo. Taj ćemo pak dodatak vršiti sa pravoom gostoljublja, koji takodjer osniva niki odnošaj tijesnog prijateljstva ako ne svojte medju familijom i gostom, koji je u nju primljen. Navedimo najprije nešto poslovica, koje ovamo spadaju:

Umře dítě, umře i kmotrovstvi č. [3])
Umre kumče, raskide se kumstvo.
При кумѣ не жить, а и безъ кума не быть. r.
При доброй годинѣ и кумовья побратими r.
Braća će se rodjena svaditi, a pobratimi neće.
Доброе братство милѣей богатства r.
Host do domu bůh do domu. č.
Gość w dom, bóg w dom. p.
Честь приложена (гостю), а отъ убытку богъ избавилъ. r. [4])

U Kamjencu Podoljskomu kad sagrade novu kuću, pak familija prelazi u nju, ili u koju mu drago drugu kuću, biva taki obred i molitva tome господару i to na slijedeći način: Pri svečanom ulazku u novi stan, domaćin i domaćica ulaze zajedno i uspored držeći u rukami hljeb-so, a djeca idu za njima, pa netom stupe na prag mole se nevidljivome duhu riječma: »Господару господароньку, прыймы насъ въ комирнонку, ты соби сыдьи спокійно насъ незаимай, мы только кавалокъ хаты быремъ для себи, арешта для тебьи.« (Этн. Сборникъ VI. смѣсь 8). I običaj Velikorusa šiljati srodnicima, koji prelaze u novi stan hljeb-so, rekli bismo da stoji s' ovim vjerovanjem u nedalekoj svezi.

[1]) Mi smo n. p. vidjeli gore u nekoliko svadbenih obreda i simbola nekakav osobiti odnošaj medju bratom i sestrom. U Velikorusa po g Ivanovu-Želudkovu sestre starijeg brata nazivlju počastnim imenom господарь братець što drugoj braći nigda negovore. A u Sibiriji stariji brat i njegova žena osobito su od svijeh drugijeh poštovani (Этн. Сборн. прогр. 18.)

[2]) O slovenskoj svojti gl. Macjejowski hist. III. 22.—25.

[3]) Wenn't kind dod is, so is de Vadderschap up.

[4]) Post tres saepe dies, vilescit piscis et hospes, ni sale conditus sit vel specialis amicus — Si venies bis aut ter, accipiam te libenter, si vero quater pudeat te bone frater — Hospitis mulieris, pluviae post triduum satis est. — El huesped y el pace a tres dias hiede — Den ersten Tag ein Gast, den anderen eine Last, den dritten stinkt er fast.

Digitized by Google

Staročeská byla ctnost: rad byl viděn v domě host. č.
Staropolska jest to cnota, nikomu niezamknąć wrota. p.
Gościność wielkie zalecienie. p.
K vůli milemu hosti rad hospodař nadsadi svůj statek. č.
Dodje gost pa razori post!
Хотя не богатъ, а гостямъ радъ. r.
Gościa lepiéj nieprzyjmować, niż go tudzież wyforować. p..
Кто гостю радъ, томъ и собаку его накормитъ. r.
Host a ryba třetiho dne smrdí. č. [1])
Gość i ryba trzeciego dnia precz. p.
Najmilijeg gosta za tri dni dosta.

a) Kumstvo. [2])

U Crnogoraca ima pet kumstva: vjenčano, kršteno, šišano, nevolje i umira osvete.

1) Kumstvo vjenčano, nema skoro nikakvog bližeg srodstva. Ovo kumstvo uzimaju samo kao neko svjedočenje. Zato kum vjenčani, biva neke puteʼ pošljednji u svatovima, ako nije kakav glavar ili gospodičić. Pri vjenčanju dariva kum popu po deset dinara, a malo jih je, koji će dati po tri cvancike. Kumu dariva bolje, njoj će dati po 3 cvancike, a neki po 1—2 i do 3 taljira: kakav kum, onakav i dar, a nevjesta dariva kuma sa čarapama i podvezama ili košuljom ili svilenom maramom. I ona pazi kakav je kum, pa ga onako i dariva.

2) Kumstvo kršteno, drže Crnogorci kao najbliže srodstvo. Kršteni kum znači kod Crnogoraca, kao da je od iste krvi, kao da je isti brat. U ovom se vladaju Crnogorci po pravilima crkvenijem. Kum poslije svršenog krštenja, dariva popa sa cvancikom ili više, a kumče sa talijerom ili dukatom, kako ko može. Dijete se vazda krsti u crkvi. U mnogijem crkvama nema svetog mira, već se miropomazuje sa običnim uljem iz kandjela.

Iz crkve se ide doma, te daju kumu ručak ili objed. Kuma dariva kuma sa lijepim čarapama, peškirom ili košuljom. Kad se kum krene iz doma, pa pri rastanku meće domaćin iz puške i viče: „Ajde s Bogom, kume bila ti dobra sreća!“ Kum će isto metati iz puške i odgovorit će: „Ostaj s Bogom, kume i sa srećom!“

3) Kumstvo šišano. Ovo kumstvo neulazi u nikakvo srodstvo, niti po kakvoj potrebi. Ovo je više prijateljstvo, milovanje i ljubav medjusobna. Kad Crnogorac vidi dobrog i poštenog čovjeka, a š njime nije u nikakvoj svezi srodstva; ili ako je odskočio od njega, da se nemože š njime pobratimiti, a nije mu se pobačilo dijete, da ga zove na kršteno kumstvo, onda ga zove, da mu dijete šiša.

Ovaj, kad dodje na uglavljeni dan u kuću, dočekaju ga lijepo, pa mu prinesu na tanjiru nožice i privedu dijete. On uzme nožice u ruke, poprimakne dijete k sebi, pa zakine nožicama na tri mjesta kosu (u ime svete Trojice) pa je baci na tanjir, a poslije je kogod od kućevne čeljadi baci na bunište. Kum celiva kumče i daruje mu po pô talijera, a neki po jedan i po dva talijera. Kum dobije čarape ili košulju za uzdarje. Pa kad se oni zovu kumovima i ako se pobači dijete zove ovog za krštenog kuma.

4) Kumstvo nevolje. Kad se nadje Crnogorac u nevolji, onda zove, ko se prvi namjeri u pomoć i vijeta mu kumstvo. Ovaj, što je u nevolji

[1]) Man zol den gast eren. — Hospitis habenda cura.
[2]) Gled. Macjejowski hist. III. 25, 302—305.

Digitized by Google

viče: „Pomozi mi, kumim te Bogom i svetijem Jovanom! — prvo ti kumstvo od moje kuće, koje bude.“

Nevolja ova biva i onda, kad silni nasrne na siromaha. Ovaj ga kumi u tri puta Bogom i svetijem Jovanom, da ga se prodje: „Prodji me se, kumim te velikijem Bogom i svetijem Jovanom, što si mi pojahao!“ Ako ovaj silegjija i trećom ne primi Boga i svetoga Jovana, onda ga ovaj može ubiti bez svake grehote. Akoli primi; ili ako mu drugi u pomoć priteče na vijetanje kumstva, onda prvo dijete, koje se u kući rodi, njegovo je t. j. on mu je kršteni kum. Ovo kumstvo, ako se nepobači dijete, može biti čak poslije deset godina, jer se ovaj zavjet mora izpuniti.

5) Kumstvo umira osvete. Ovo je kumstvo najčudnovatije. Ovim kumstvom smiruje se mrtva glava, i krvnik ostaje za vazda osiguran od svojeg krvničkog djela. Kad ubije čovjek čovjeka, onda krvnik traži, da se umiri. Zajedno sa umirom osvete traži on i kumstvo, da bolje osigura svoj život.“ [1])

U Bunjevaca graničara ima tri vrste kumstva: kršteno, bermano i šišano. Nešto o trećem: Kada dijete navrši godinu, onda se mora šišati. Toga otac ili mati nesmije, već se taj obred mora svečano prirediti, kao kod krštenoga ili bermanoga kumstva. Tu se pozovu ili koji drugi poznanci, kao kod prva dva kumstva, za kumove. Muško muškoga, žensko ženskoga šiša. Kum ili kuma zamota u ostrižene vlasi dar, navadno novac; ali što bilo bilo, srebro mora biti. Od djetinje strane priprave štov. I roditelji darivaju kod ove prilike prćijom (blagom) ili robom. Taj običaj čvrsto stoji. Do ovoga obreda mnogo drže, ali svakako drže kršteno kumstvo za prvo (Vukelić).

I Morlaci dalmatinski opslužuju taj obred striženoga kumovstva, koji proizvodi kod njih isti stepen srodstva kao i kršteno. [2])

A za Srbe u opće primjećuje Vuk o šišanom kumstvu: „Kad se djetetu prvi put siječe kosa (šiša se): u ovakome kumstvu može i turčin biti hrišćaninu kum, a po tome kašto i hrišćani turcima osobito u Bosni i Hercegovini šišaju djecu. Šišano kumstvo može biti i bez popa. [3])

---

[1]) Medaković, Život . . 61—63.

[2]) Cost. dei Morlacchi 115.

[3]) Vuk, Rječnik sub Šišano kumstvo i kum.

I u Arbanasa ima običaj šišanja i biva u bogatijeh s velikom svečanosti, ipak bolji se turski arbanasi drže toga običaja, a kumovi i ovdje bivaju i krstjani turcima. U Skadarskom površju prvo strižene biva kad je dijete navršilo godinu ili dvije. Iz toga se radja odnošaj medju djetetom i kumom isto kao iz krštenog kumovstva (L' Univers. Europe 39. I. 145).

Običaj striženja vlasa živio je i u Rusa do nedavna, a još je u njih živa poslovica: „Невѣста родится, а женихъ на конь садится.“ To se činilo kad je djetetu bivalo 2—7 godina zajedno s postriženjem vlasa, pri čemu, bili su kumovi kao i pri krštenju. Taj obred kojim je mladjenac stupao u broj gradjana nije samo u Rusiji poznat bio, dali i kod drugijeh Slovena po svjedočbi M. Galla i Kadlubka. U Kozaka je to bivalo pošto je dijete 40 dana navršilo (Snjegirev Pycckie II. 69). A Žerebcov evo što nam kaže:

Jeli dijete navršilo sedmu godinu, bivao je obred metanja na konja i postriženje vlasa. Ovaj običaj napominje predhristjanska vremena, a sačuva se do 18. vijeka jer knez Ščerbatov kaže, da ga se i sam sjeća. I knezovi ruski opsluživali su taj običaj jer imamo opisanje toga obreda kad Gjuragj sin Ivana III. sedmu godinu navrši. Kad je obred gotov dijete prelazi iz ženskoga nadzorničtva pod muško. (Civil. en Russie I. 401.).

Digitized by Google

b) Pobratimstvo.

Osim kumstva ima još jedna važna vrsta srodstva kod Slovena, koja premda do dan danas ne uzdrža se, nego samo kod nekih plemena, pa da i ovdje s dana na dan sve to više nestaje — možemo smijelo tvrditi da je negda u običaju bila i u svijeh ostalijeh.

Pobratimstvo se još najviše nalazi kod Srbo-hrvata, toga radi ćemo o njima najprije i govoriti.

O pratimstvu kod Srba evo što Vuk kazuje: „U našijem starijem trebnicima (Srbuljama) ima osobita molitva, koja se čita kad se ko s kim pobratimi [1]) i po tome bi se moglo reći da je u stara vremena pobratim mnogo više značio nego danas. Crnogorci se još bratime u crkvi i nešto jim pop čita, a najposlije ljube krst. U Srbiji pak pobratimi postaju na različne načine: 1) kad ko u snu reče kome: „da si mi po Bogu brat!“ 2) kad ko na javi pobrati koga u kakoj nevolji 3) kad ko pobrati koga u crkvi i to najviše čine žene i djevojke: kad se razboli žena ili djevojka, onda izbere kakvoga momka i ode s njim namastiru ili crkvi kakvoj, te joj ondje metne krst (čini mi se na glavu, pa veže kakvom maramom) i pop joj ili kaludjer, očita molitvu po tom ako ona ozdravi, onda onoga momka zove bratom i on nju sestrom (meni se čini da je ovo bugarski običaj: jer sam ja to prvi put vidio u Biogradu kod Bugara) 4) na družičalo (u Srijemu govore ružičalo, a u Banatu pobušeni ponedeljnik, a to biva drugi ponedjenik po uskrsu) idu ljudi, a osobito žene prije podne na groblje te pobušavaju grobove od one godine, dijele za dušu, a popovi čate molitve i spominju mrtve. Na nekijem mjestima (kao n. p. u Negotinu i u Ršavi) skupe se momčad i djevojke poslije podne na jedno mjesto, pa igraju i družičaju se (ponajviše muško s muškim, a žensko sa ženskim) t. j. opletu vijence od vrbovijeh mladica, pa se kroza njih ljube i mijenjaju jaja (šarena i crvena) pa poslije promijene i vijence (metnuvši jedno drugom na glavu) i zakunu se da će biti muškarci pobratimi, a ženske druge (Vlasi kažu kumača) do ono doba godine. Takovi se pobratimi i druge po tom paze onu svu godinu kao braća i sestre i u različnijem igrama i zbiljskijem svadjama pomažu jedno drugome. Kad opet dodje družičalo, onda se gdjekoji ponove, a gdjekoji ostave. 6) Kad se jedno od jednomjesečića ženi ili udaje, onda drugo nesmije biti kod kuće, niti smije jesti od onijeh jela, što se gotove za svadbu. Kad jedno umre, onda metnu u puto jednu nogu mrtvoga, a drugu živoga, pa onda on živo dozove kakvoga momka

---

[1]) Sačinitelju ovoga spisa podje za rukom doprijeti do staroga molitvenika, koji je pečatan u Mlecima g. 1538.—1540. poznatim vojvodom Božidarom Vukovićem, u kojemu nadje tu molitvu; evo je od slova do slova sa svim pogrieškam:

„Господи Боже нашь иже вьса кь спасенїю намь дарова любити дроугь дроуга и пращати дроугь дроугоу прѣгрѣшенїа, самь чловѣколюбче господи и благолюбче, и раби твоѥ сїѥ, иже доуховною любовию себѣ вьзлюбльшихь вь храмь твои сьи освятитисе и благословити се; дароуи имь вѣроу не постыдноу, любовь нелицемѣрноу, ꙗкоже дарова святымь своимь оученикомь и апостоломь твои миръ и твою любовь и сию симь подаждь Христе Боже нашь; дароуимь вьса ꙗже кь спасенію прошенїа и животь вѣчнїи; ти бо ѥси свѣть истьинни. и тебѣ славоу вьзсиламо оцоу и синоу и свѣтомоу доухоу.

O zabranjenju toga obreda u pravoslavnoj Crkvi sravni Єухологион (въ Лвовѣ 1694. str. 102) i Du Cange. Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. s. v. ἀδελφοποίησις.

Digitized by Google

(s kojim se pazi) i reče mu: „Da si mi po Bogu brat pusti me (ili odriješi me).“ Onda onaj otvori puto i pusti ga, i to su poslije pobratimi. [1])

Kuzmanić pak koji se glavno na dalmatinske seljake katoličke vjere obzire, opisuje nam tamošnji obred pobratimstva od prilike ovako: Najviše to biva (obred pobratimstva) na sajmu, derneku ili blagdanu. Dvojica koja hoće da se bratime idu k svećeniku, kažu mu što su naumili, izvadi svaki po šest libara za misu i za svijeće. Na dan u koji će se misa reći idu oni pod oružjem i u najljepšoj odori k crkvi praćeni svojim rodjacima. Sad njih dva nova pobratima došavši pred crkvu polože oružje, pak unidju i kleknu naporedo i drži svaki u ruci po užganu svijeću od petice, a župan stane do njih (on na jednim mjestim biva kum kao na vjenčanju) držeći u ruci dvije užgane svijeće. I pop preko mise (u nekim mjestima poslije mise) pristupi k njima i upita jih zašto se brate. A stariji će odgovoriti: „za ljubav“ i tadar će jih pop učiti, kako se oni imaju paziti, nigda svaditi itd. Oni to sve obećaju, a pop nad njima čita molitvu i blagosovi jih. Kad se misa dospije, oni se izljube pred svim pukom, pa od tole idu sa rodjacima i prijateljima na jiće i na piće u onoga kuću, koja se bliža crkvi dogodi. Drugi dan biva gozba i veselje u drugoga pobratima i tijem je pobratimstvo zaglavljeno. Od te dobe dužni su pobratimi jedan drugome najtvrdju vjernost, pomoć i potporu što sama braća nijesu, kad bi trebalo štono riječ i glavu za pobratima izgubiti. Sličan je obred i medju ženskijem, koje se sestrime ili se s muškijem bratime. [2])

Ali i za Crnugoru na pose, navesti ćemo, što o tome Medaković piše, jer on navodi i glavnije obrede pri uglavljenju pobratimstva.

---

[1]) Vuk, Rječnik s. v. pobratim, družičalo i jednomjesečići.

[2]) Zora Dalmatinska god. 1847. N. 35; sravni i Formaleoni, Topografia veneta II. 290; Fortis, Viaggio.. 58. 59; Lovrich, Osservazioni, 104; Carrara, La Dalmazia 170—171. Što se god o pobratimstvu nalazi u Rohrerovoj knjizi, u knjizi Costumi dei Morlacchi, i Illyr. Provinzen, kao i u Cassas, Voyage pittoresque a takodjer i u Kohl-ovu putopisu, sve je prepisano iz Fortisa. Ida Düringsfeldska prepisivala je svoje vijesti o morlakskom pobratimstvu najviše iz Carrarina djela.

Sravni još l' Univers. Europe 39. V. 277—278; Jović Ethn. Gemälde 144—144.

Kako se često u srpskijem narodnijem pjesmam nalaze junaci pobratimi i njihove vile posestrime, poznato je svakomu.

Što Ami Bouè (La Turquie II. 84—85) o privremenom pobratimstvu ili prijateljstvu kaže, te navodi kao potvrdu i jedan historički primjer, nami se čini, da to nije drugo nego v j e r a, što jedan drugome zadade kao jamstvo, da će do opredijeljenoga vremena nešto učiniti ili neučiniti. Iz njegova djela prodje isti taj primjer i u Univers. Europe 39, I. 143.

Za pobratimstvo kod Arbanaza sravni l' Univers. Europe 39, I. 143, a za ἀδελφοπόησις kod sadanjih Grka, Sander, Das Volksleben der Neugriechen 240.

Za stare Grke navodi Sander Aeschylovu Sedmoricu proti Thebam, stih 821, a gospoja Talvj navodi isti običaj starijeh Skita (Lucian Fox). Mi pak za Gete, čujmo što Ovidij pjeva:

„Scilicet hic etiam, qua nulla ferocior ora est,
Nomen amicitiae barbara corda movet.“

Za pobratimstvo u starih Nijemaca sravni: Grimm, Gesch. der Deutsch. Sprache I. 130—131. (1. izd.)

I Čerkesi poznaju pobratimstvo pod imenom t l e u š, koje opisuje Klemm., 4. 16. 62, a Grimm navodi u pomenutom djelu I. 92. (2. izd.).

Digitized by Google

„Pobratimstvo je ne samo prijateljstvo, već srodstvo, kojim se sradjaju dva najdaljna čovjeka. U pobratimstvu uzima Crnogorac, milog za Bogom brata i oni se paze kao dva rodjena brata. Pobratimstvo biva na tri načina: Pobratimstvo malo, pobratimstvo nevolje i pobratimstvo pričestno.

1) Pobratimstvo malo, biva prostim celivom tri puta u obraz. Onaj koji je prvi ponudio pobratimstvo, onaj časti pa darivaju jedan drugoga. Iz ovog se pobratimstva prelazi u pričestno pobratimstvo. Ovo biva onda, ako se poslije ovog paze jednako dobro i radi su, da se u bolje srode i u tvrdjoj ljubavi živu.

2) Pobratimstvo nevolje biva onda kad se Crnogorac nadje u kakvoj nevolji, pa kliče najbližeg u pomoć: „Pomozi, tako ti Boga i svetog Jovana, uzimam te za Bogom brata!“. Ponudjeni ovo prima, pa i ovo svrše trojnim celivom.

3) Pobratimstvo pričestno: ovo je pravo i najveće pobratimstvo. Kad vidi Crnogorac zgodnoga čovjeka, koji mu je u srcu, živi s njim bratski, traži da se s njim pobratimi i da su pričestni pobratimi. Kad su se za ovo dogovorili onda zovu popa u crkvu, da im očati molitvu, udju u crkvu, te stanu obojica pod petrahil. Potom dohvate putier vina te će oba zajedno u jedan mah prinijeti usta k čaši, i srknuti, a za ovim malo hljeba založiti. Ovako od jednom oba će zajedno iz jednoga putiera po tri put srknuti vina i pozaložiti po malo hljeba. Za tim idu te celivaju krst, evandjelje i ikone, a najposlije pocelivaju se tri put u obraz, pa odlaze. Onaj, koji je prvi zvao na pobratimstvo, onaj zove pobratima na ručak ili objed, pa dariva svojeg pobratima, ili košuljom, ili maramom, ili čarapama, a neki puškom, nožem [1]) ili čim drugim. Ova se dva pobratima paze do smrti kao dva rodjena brata.

Pobratimstvo čine Crnogorci i sa Turcima. Ovo pobratimstvo biva samo sa celivom i darivanjem. I ovo se pobratimstvo pazi: ali se dogadja da se ono i premetne.

Posestrimstvo je kod Crnogoraka, što i pobratimstvo kod ljudi. Dvije žene ili dvije djevojke od milosti posestrime se, i one ispijaju u jedan mah vino, ma se u tri puta celivaju u obraz i darivaju jedna drugu. Ove posestrime živu i paze jedna drugu kao dvije rodjene sestre.

Posestrimstvo biva i od muških sa ženskijem, ali se ovo rijetko dogadja. [2])“

Za Slavoniju kaže Stojanović, da je pobratimstvo nerazdrješivo i da narod za najgoru sramotu drži iznevjeriti se pobratimu i ne pomoći ga u nevolji. Pri obredu pobratimstva izmjenjuju si darove kao: nož, pušku,, pojas, čelenku, toke, prsten itd., te pobratimske darove čuvaju obojica kao oko u glavi, kao najsvetiji amanet. [3])

I kod Bunjevaca graničara, pobratimstvo je još u običaju: Dvojica neimajuć braće (sestara mogu imati) dogovore se medjusobno, „služe mašu“ t. j. plate svećeniku, nek misu reče u ime pobratimstva. Pod misom ih pozakoni kao muža i ženu; forma je. „Uzimlješ li ti Pere Pavu za tvoga rodjenoga brata?“ Uzimljem. „Uzimlješ-li ti Pave Peru za tvoga rodjenoga brata?“ Uzimljem. Ako jedan umre, drugi se stara za njegovu ženu i djecu, kâ da su njegovi. Prije se toga više nalazilo i vidjalo, a sada je narod po-

[1]) A nepromjenjuju krste, kako Kovaljevski kaže: on pišući to možebit da se sjetio na obred, koji je u Rusa u običaju.

[2]) Medaković, Život 73—76; za Crnugoru sravni još: L' Univers. Europe vol. 39. I. 197; Osservatore Dalmato 1850. N. 20; Kovaljevski Четыре мѣсяца. 21; Müller, Albanien 21. Lichtenstein. Reise I. 177—179.

[3]) Neven god. 1857. str. 22.

Digitized by Google

kvareniji, vele, pa se boje, da sa ta svetinja neoskvrni, rabeć je onako često kako prije. Oni to drže zbilja za veliku svojtu i svetinju. — Isto se tako sestre dvije ženske (djevojke). (Vukelić).

U Bugarskoj povodi su bratimstvu skoro isti kao i kod Srba, ali najviše to biva medju ljudima, koji su medju se negda neprijatelji bili. I ovdje je najviša dužnost pobratimstva pomoći svoga druga u nevolji i u opasnosti života (Odžakov).

Da je i u Rusa obično pobratimstvo, a da je od prije i još običnije bilo, svjedoči nam množina ruskih narodnih pjesama. Rusi zovu pobratima названный братъ ili крестовый братъ. Djevojke koje se sestrime, nazivlju se кумами i крестовыми сестрами.

Čitav obred pobratimstva sastoji u tome, što dva namijenjena pobratima крестами помѣняться i tim su oni već braća. Isto kao što vojnički Crnogorac mijenja oružje, koje on inače nikada sa sebe neskida, sa novim pobratimom i tim utvrdjuje tu novu svezu, tako i pobožni Velikorus promijeni š njime svoj натѣмный крестъ, od koga se inače nerazdjeljuje nego samo kad u banju ide [1]) (Ivanov-Želudkov).

Da i Rusi drže da je pobratim više, ili barem da bi imao biti više nego brat, svjedoče nam narodne pjesme. U jednoj, junak Dobrinja Nikitič odlazeći na daljni put kaže svojoj ženi:

»Коли пройдетъ двенадцать льтъ,
Хоть за князя ходи, хоть за боярина, —
Не ходи только за брата названнаго,
За молодо Алешу Поповича [2])

A u varianti te same pjesme u drugoj zbirci [3]) pridodaje:

»Онъ, воръ — собака, мнѣ названный братъ
Крестовый то братъ да паче роднаго.«

U Srba pobratimi su medjusobom jednaci a u Velikorusa kao da ima neka razlika medju mladjim i starijim, slična razlici medju mladjim i starijim rodjenim bratom.

»Отправились три русскіе могучіе богатыри
Туть они крестами побратились:
Старый казакъ Илья Муромецъ
Былъ большой братъ;
Михайла Потыкъ сынъ Ивановйчъ
Былъ средній братъ;
Молодой Добрыня сынъ Микитиничъ
Былъ мэньшій братъ [4])

A u drugoj pjesmi naročito se kaže o dužnostima pobratima:

»Подписи были подписаны
Слухать большему брату меньшаго
А меньшему брату большаго« [5])

Da ruski junak i stečevinu s pobratimom dijeli, vidimo što pobratim Ilije Muromca dobivši na igri carstvo od Cara Buharskog kaže Iliji:

---

[1]) Samo veliki zločinac, misli Velikorus, da nema na sebi krsta, jer o zlu čovjeku kaže: у него должно быть и креста на шеѣ нѣтъ,

[2]) Rybnikov III. 71.

[3]) Kirša Danilov, str. 198. Sravni i riječi Vasilja Busljajeva Kosti Novotorženinu o pobratimstvu u Kirši Danilovu str. 75.

[4]) Rybnikov III. 81.

[5]) Ibid. I. 96.

Digitized by Google

Ай же ты, братенцъ мой крестовый
Получай полъ-царетва, полъ-имѣйства [1])

c) Gostoljubje.

Kao da u Slovenina zadružni nagon još nije nasićen mnogobrojnom familijom, a po tomu i mnogobrojnom svojtom po krvi, po mlijeku i prijateljstvu, pobratimima, posestrimam, kumovima, zatim susjedima i drugim poznancima s kojijem bi dijelio to što su Bog i kuća dali — ne, Slovenu treba i izvan toga kruga pokazati svoju blagost, dobroćudnost i neko prirodno nagnuće k družtvenosti; njegovi bo gosti ne samo da mogu biti obični poznanci, da li on drži: da ući u njegovu kuću i iskati da ugošten bude, ima pravo i nigda nevidjeni čovjek; bio on zemljak, suna rodnik, jednovjerac, bio inojezičnik i inovjernik, dapače u nekijem slučajevima i sam neprijatelj.

Teško je naći medju Slovenima ikakvu drugu značajnu etnografičku crtu, koje bi općenitost tako potpuna bila za svakolika slovenska plemena, koliko je gostoljublje. Ni položaj zemljišta pojedinijeh plemena, ni njihov način života, ni različni stepen izobraženja, (ako ovo nije sasvim tudje), ni upliv različnijeh susjednijeh naroda, ni osamljenost nekijeh ogranaka slovenskijeh usred tudjega življa, pa ni tijek vijekova, nemogoše oslabiti u slovenskijem plemenima općenitost toga narodnog značaja, koji jim zaista na diku služi koliko ikoja druga narodna vrlina.

I doista najstarji zapadni pisci, koji ne samo da nijesu odveć prijateljski bili prema Slovenima, kako jim, manje ili više, nijesu ni potomci, nego i nepoznavaše potpuno ni Slovena ni njihovijeh običaja, ipak to njihovo svojstvo jim svaki put tako u oko pade, da nemogoše inače nego ga, snebivajući se i do neba uzdižući, primjetiti u svojim spisima. [2]) Isto kao što stari

---

[1]) Rybnikov III. 84. Za rusko pobratimstvo sravni i Daljove Пословицы 419 i Slovar rus. Akademije s. v. Братъ крестовый i побратимство.

Snjegirev govori o pobratimstvu u Rusa, kako o nečem što je negda bivalo i pridodaje, da su se u stara vremena u Rusiji bratimili, osim posebnijeh ljudi i carevi, pa i cijele krajine jedna s drugom. Za crkveni obred pri pobratimstvu on navodi Погребникъ patrijarha Filareta od god. 1652. ali žalibože ne navodi nam чинъ братотворенія koji se bez sumnje u istoj knjizi nalazi (Русскіе въ своихъ пословицахъ II. 72. 73).

[2]) Gledaj: Vizantijskog Cara Maurikija, Στρατεγικόν. knj. 11. gl 5. „Εἰσὶ δὲ τοῖς ἐπιξενουμένοις αὐτοῖς ἥπιοι, καὶ φιλοφρονούμενοι αὐτοὺς διασώζουσιν ἐκ τόπου εἰς τόπον οὗ ἄν δέωνται, ὡς εἴγε δὶ ἀμέλειαν τοῦ ὑποδεχομένου συμβῇ τὸν ξένον βλαβῆναι, πόλεμον κινεῖ κατ' αὐτὸν ὁ τοῦτον παραθέμενος σέβας ἡγούμενος τὴν τοῦ ξένου ἐκδίκησιν.«

Zatim Helmolda, Chronica Slavorum lib I. cap. LXXXII. Expletis mysteriis sacris, rogavit Pribizlaus, ut diverteremur in domum suam quae erat in loco remotiori. Et excipit nos cum magna alacritate, fecitque nobis convivium lautum. Mensam nobis appositam viginta fercula cumulaverunt. Illic experimento didici, quod ante fama vulgante cognovi, quia nulla gens honestior Slavis in hospitalitatis gratia. In colligendis enim hospitibus omnes quasi ex sententia alacres sunt, ut nec hospitium quemquam postulare necesse sit. Quicquid enim agricultura, piscationibus seu venatione conquirunt, totum in largitatis opus conferunt, eo fortiorem quemque quo profusiorem jactitantes, cujus ostentationis affectatio multos eorum ad furta vel latrocinia propellit. Quae utique vitiorum, apud eos quidem venalia sunt, excusantur enim hospitalitatis palliatione. Slavorum enim legibus accedens, quod nocte furatus fueris, crastina hospitibus disperties. Si quis vero, quod rarissimum est, peregrinum hospitio removisse deprehensus fuerit, hujus

Digitized by Google

pisci u zvijezde kuju slovensko gostoljubje, samo ako su s kojijem plemenom u bliži doticaj došli — isto tako i dan današnji, teško je naći putopisca ili kakva drugoga pa i najpovršnijega opisatelja nekoga slovenskoga plemena ili kraja, da nebi kao neko čudo tu slovensku vrlinu primjetio, pa mu baš inače i protivnikom narodnim bio. [1])

Gostoljublje je dakle slovensko, kako vidjesmo od prijatelja i neprijatelja u opće pripoznato, tako da se o njegovu obstanku i nemože nikako sumnjati. Ali je to pripoznanje tako neobično jednoglasno, da je moralo probuditi i nepristrane naučenike na istraživanje uzroka tomu, jer nepoznavši oni većinom ostala svojstva i odnošaje u Slovena, nego samo površno ili krivo, čudjahu se da ta vrlina neodgovara ostalim njihovim svojstvima, o kojim su često čuli, ali obično ne pohvalno nagovještati —; a nijesu mogli ni protivnici ravnodušni prema tomu ostati: oni su morali dakako nastojati svojim tobožnjim objasnjenjem, stvar ocrniti ili ako se to nedade barem potamniti..

Medju kudioce Slovenstva spada svakako poznati francuski pisac Custine [2]) koji svoju mržnju na tadanju rusku vladu protezaše po zapadno-ev-

---

domum vel facultates incendio consumere licitum est; atque in id omnium vota pariter conspirant, illum inglorium, illum vilem, et ab omnibus exibilandum dicentes, qui hospiti partem negare non timuisset. Sravni takodjer i lib. II. cap. XII. istoga djela.

A Adam Bremski (Hist. eccl. lib. II. cap XII.) kaže u kratko: „Omnes enim (Slavi scilicet) adhuc paganis ritibus oberrant. Caeterum majoribus et hospitalitate nulla gens honestor aut benignior poterit invenire.“ Za gostoljubje starih Rusa sravni Snjegirev, Pycckie II. 89—99. Sravni takodjer i Radigost ime boga starih baltičkih Slovena.

[1]) Od novijeh djela u kojim se to posvjedočava navedimo samo nekolike od onijeh, koji nami pod oko padoše: Za južne Slovene u opće l'Univers, Europe 39, I. 483. Ami Bouè, La Turquie II. 80; za Srbe u opće Richter, Serbiens Zustände 44, 56; za Hrvatsku Teleki, Reise durch Ungarn . . 179; napose pak za Slavoniju, Stojanović, Slike u Nevenu god. 1856 str. 345; Rohrer l. c. II. 104; za hrv. Granicu, Jović l. c. 140—141; Kriekel. Fussreise .. II. 251. 254; za Istriju, Combi, Cenni .. 38; za Bosnu, Hilferding, Босна . . 10; za Dalmaciju, Fortis, Viaggio in Dalmazia I. 55; Lovrich, Osservazioni . . 100; Costumi dei Morlachi 106—107; Cassas, Voyage pittoresque . . 50; Müller, Albanien . . 98; Kohl, Reise nach Istrien . . II. 279—284. Ida Düringsfeld, Aus Dalmatien I. 191; za Crnugoru, Robert, Les Slaves de Turquie I. 109—110; Lichtenstein, Reisen I. 184; Medaković, Život . . 69—71; za Slovence, Hlubek Ein treues Bild Steiermarks 62; za Bugarske Pomake, Allard 167—168; za Maloruse, Allard l. c. 173; Rohrer, Slav. Bevohner . . II. 99—100; Bartyš-Kamenskij Исторія .. III. 194; za Zaporožke Kozake, Gamba, Voyage . . 45, 47; za Kozake na Kavkazu i drugovdje, Koch, Reise durch Rassland, 212—213, 348—420; za Donske Kozake, Матеріалы Земля войска донскаго, 226; za Ruse u opće, Erdmann, Beiträge I. 30; Helmerson, Reise nach dem Ural 103—104; Goebel, Reise in die Steppen 25; Custine, La Russie II. 209; Robert, Lettres sur la Russie 9; za Poljake, l'Univers, Europe, 39 I. 483; za Gorale Poljske, Zeyszner, Piesni ludu 16. 17; Obrazy i podróży. 34 i slijed; za Slovake, Neueste stat. geogr. Beschreibung von Ungarn . . 49; Rohrer, l. c. II. 151; za Hanake u Moravskoj, Rohrer l. c. I. 69; za Obotrite, Brüggemann, Beschreibung LYIV.

[2]) U svome djelu: la Russie en 1839. Paris 1844. Kad je on svojc djelo pisao, bila je moda u zapadnoj Evropi držati pisca za sve to većeg i klasičnijeg liberalca što je gore o Rusiji pisao, jeli istina pak što je pisao zato je malo ko mario.

Digitized by Google

ropskom običaju na cijeli narod, pa da bi potpuna bila crna slika, kojom on darivaše zapadnju Evropu o Rusiji, valjalo mu je preokrenuti i tu narodnu vrlinu u protivno: on dakle o toj slovenskoj vrlini evo što od prilike kaže: i rusko gostoljublje, koje se toliko slavi, nije ništa do pukog pretvaranja i laskanja kojim bi da iskušaju stranca o mislima i djelima njegovim. [1]) Ovo zlobno i pakostno, ali djetinjsko tvrdjenje kojim postaje cijeli narod policajskim agentom odveć je smiješno, pa se time samo sobom uništuje, niti treba ikakova suzbijanja: mi ga samo navedosmo da bi pokazali, dokle može dotjerati slijepa mržnja pomiješana nepoznanjem predmeta o komu se hoće umovati.

Chopin pak hoće da objasni taj odnošaj sa razloženjem, koje bi možebit Arapsko gostoljublje moglo donekle i protumačiti, ali koje za slovensko nema nikakove vrijednosti. Evo što on kaže: „Chez les nomades on accorde avec facilité a l'etranger ce que l' on a soi même reçu dans des circonstances semblables. Dans leur vie aventureuse, ils ont besoin de s' abandonner à la Providence, et ils regarderaient comme une ingrutitude envers elle de repousser l' hôte qu' elle leur envoie." [2])

Da je i ovo objašnjenje koje on premda ne zlobno i na slovensko gostoljubje potegnu sasvim ne umjestno, netreba nam nego napomenuti samo to: da su svikolici Sloveni bez iznimke od kad se historija o njima sjeća, vazda bili zemljedjelski narod, a svakomu je poznato da narod koji se težanjem zemlje bavi, n e m o ž e više skitačem biti nego naprotiv m o r a stalna sjedišta imati.

Ali osim inorodaca, koji su hotimice ili nehotice opako ili nepotpuno prosudili to slovensko svojstvo — ima žalibože i medju učenim Slovenima ljudi koji stvar neshvatiše kako se pristoji, što bi se barem od njih čovjek mogao nadati. Učeni Solovjev n. p. da bi razjasnio uzroke slovenskom gostoprimstvu navodi medju ostalim želju prostoga čovjeka doznati kakvu novost od putnika koji iz svijeta dolazi; pa tad oslanjajući se na neke Helmoldove riječi hvastavstvo, zatim da Slovenu, nalazeći se na niskom stepenu izobraženja, mora kao prirodno biti gostoljubje; — ali mi bi smo htjeli da nam g. Solovjev razjasni zašto drugi narodi na istome istovetnome stepenu izobraženja više nego za gostoprimstvo starahu se za običaje sasvime protivne [3]) pa i to: zašto pri tolikoj razlici u stepenu izobraženja, vjere, države, podnebja, zanata, susjedstva itd. ipak se to svojstvo skoro kod svijeh slovenskih plemena jednako sačuvalo! Sam g. Solovjev naslanjajući se na svjedočbu Cara Maurikija kaže, da su stari južni Slovenci bili i sa zarobljenicima blagi, pak to, medju ostalim, hoće da razjasni time što Sloveni, kako on kaže, nijesu vojnički narod bili. Pa da i dopustimo da je Sloven teško sklon postati vojnikom — napadačem, zašto gosp. Solovjev nije išao naprijeda pa pitao: a zašto su Sloveni tako miroljubivi? pak bi može biti bio našao kakovu

[1]) Ibid. 209; III. 30.

[2]) L' Univers, Europe, VII. 304.

[3]) Nijemci, koji u doba kad je u njih Strandrecht vladao, nijesu zaista u massi bili izobraženiji nego Sloveni, ili i ako su taj nam sramotni institut pokazuje, da je izobraženje bilo, ako ništa sui generis, koje jim Sloveni nimalo ne zavide. A što je bio taj Strandrecht? Ništa drugo nego pravo, stradajuće ljude kojim je oluja brod razbila i koji se na nečiju obalu spasiše, zaplijeniti, ili u najboljem slučaju, stvari koje su iz broda iznijeli ugrabiti jim i posvojiti. Tek crkveni upliv i carski zakoni ukinuše to stidno varvarstvo, ali ga neke zemlje i zemaljski gospodari pridržaše kao privilegium. Iz toga se najposlije razvi i takozvani Bergerecht. U tijesnoj svezi sa Strandrechtom stajaše i G r u n d r u h r, koji bijaše običan na kopnu i na rijekama (Schulte, Deutsche R. und Rechtsgeschichte 434.).

Digitized by Google

svezu izmedju toga miroljublja, blagoće prema zarobljenicima, gostoljubja, zadružnosti itd. svezu koja u narodnome blagom duhu žive i u njemu svoj temelj ima, i koju izvanjske okolnosti kao siromaštvo, bogatstvo, prostota, ugladjenost itd. mogu po nekoliko preinačiti ali nemogu tako lako iskorijeniti.

Osobito kad čovjek hoće da izreče svoj sud o nekakom pojavu ili osobitom svojstvu narodnjem, on mora prije svega cio narodni život učiniti predmetom ozbiljnog iztraživanja, da bi znao u kojoj kauzalnoj svezi stoji dotični pojav sa ostalim odnošajima narodnog života pa tek tada ga sravnjivati sa sličnim odnošajima drugijeh naroda. Ali za to iztraživanje mora se čovjek velikom opreznošću služiti tudjim izvorima, jer kakva je iskrenost u većine njih i causae cognitio na kojima svoju presudu o Slovenima grade, svakomu je poznato. Mi i ne sumnjamo da g. Solovjev kao na glasu historik poznade veoma dobro navedena pravila — ali ipak ostaje pitanje (koje mi dakako ostavljamo drugijem da ga riješe): da li se je on ovom prilikom na njih obazreo koliko bi trebalo?

Mi smo već gore naveli toliko izvora, koji nam svjedoče o gostoljublju slovenskome, da bi sve pojedine primjere bilo teško, a i dosadno ovdje navoditi: upućujemo dakle čitatelje koji bi htjeli pobližih vijesti o tome na navedene izvore. Izabrasmo samo nekoje primjere, koji nam se činiše važniji ili radi simbolizma koji se u njima nalazi, ili radi kojega drugod uzroka — te ćemo da jih ovdje i širem krugu čitatelja priopćimo:

Da je gostoprimstvo kao i kod ostalijeh Slovena tako i u Crnojgori u najboljemu cvijetu o tomu je suvišno govoriti, mi ćemo samo da po g. Medakoviću napomenemo, dokle u Crnojgori dosiže ta charakteristična crta slovenska. Medaković kaže: „Još je uzvišeniji i plemenitiji charakter Crnogorca kad prima u nevolji čovjeka pod svoj krov. Svakojem nevoljniku otvorena su vrata u svakojem domu svakojeg Crnogorca. Nije ta duševna vrlina i ljudska milost samo za brata Crnogorca, već za svakojeg brata rišćanina pa i za samog turčina. Negleda se koje je vjere i narodnosti, već se gleda kakva je ljudska nevolja. Dogadjalo se da su Crnogorci kakvog krivca gonili da ga ubiju, a ovaj se dočepa da u čiju kuću umakne, onda je krivac u sigurnosti i više ga niko taći nesmije. Ovo je ne samo za Crnogorca već isto tako i za Turčina, pa ako je Turčin krvnik crnogorski i ćeraju ga Crnogorci pa pobježe u dom Crnogorca, on je tad spasio svoj život.

Dok je ovaj nevoljnik utekao pod krov Crnogorca, domaćin odma pod oružjem izlazi pred kuću i motri na one Crnogorce, koji bježećega gone, pak će jim, pošto se primaknu, reći: „On je pod moijem krovom, i dok je u mojemu domu, preko mene živa, nemože mu niko ništa učinit; ako ga mislite ubit, prije mene pak njega.“ Nema te vlasti niti sile, koja će primorati Crnogorca da izda čovjeka izpod svojeg krova; nema ni blaga, koje bi ga zaslijepilo ili prevlastilo, da pogazi ovaj amanet, ovu naslijedjenu vrlinu svojih pradjedova. Jeli čovjek jednom ijo sô i hljeb [1]) sa Crnogorcem, onda su oni braća i blizki drugovi. Kao što svakoga nesrećnika, tako prima Crnogorac pod svoj krov svakoga uskoka, te ga čuva kao svoga rodjenog u svojemu domu: a kad se uskoku ukaže zgoda i dobije volju da ide, Crnogorac će ga pratiti i čuvati od svake napasti. Stojao uskok koliko mu drago u domu Crnogorca, nigda mu ovaj neće reći da odlazi, niti tražiti kakve naknade, što je užio kod njega [2]).

---

[1]) Za ovaj simbol u Srba sravni n. p. i Vuk, Pjesme II., pj. 90 stih 19—21.

[2]) Medaković, život . . 69. 71. „I sami gospodari Crnegore podražavali su ovu vrlinu svojeg naroda i svoje braće. 1787. god. Skadarski paša Mahmut Bušat-

Digitized by Google

O simbolici crnogorskoj, koja je u običaju kad je gost u kući putnici pišu:

Iza prve zdravice domaćin se sa gostom rukuje i to je znak, da će ga braniti makar ga i glave stalo. Kad gost odlazi, zamoli ga domaćin, da ispali pušku a tim kako da posvjedočuje susjedima, da je bio s domaćinom zadovoljan [1]).

Ali ne samo čovjeka pod krov primiti i gostiti ga da je običaj -- nego ako mu je nevolja pomoći ga i novcem i kojim drugim sredstvom, drži Crnogorac, da je njegova dužnost.

Kad se čovjeku kakva nesreća dogodi, kaže Vuk, n. p. kad mu kuća izgori, kad ga ko pohara (stoku mu očera) kad plaća krv (u Bjelopavlićima) i kad se odijeli, ide u prošnju da se time pomogne. Ta se prošnja zove poplata; otišao je u poplatu [2]).

A za Slavoniju Stojanović kaže:

„Tko se god pojavi na prag proste kuće, običaj je, da bude primljen na konak i pogošten štogod se bolje može. Ali ne samo on, nego i njegov pratilac ako ga ima, a i konj mora biti nahranjen i napojen. „Teško ti kući u koju gosti nedolaze“: to je opća misao seljaka. Takva kuća nema nikakve cijene medju susjedima i seljanima, pak iz nje nemože se nijedna djevojka u bolju kuću udati, niti iz nje može momak boljom se djevojkom oženiti. Isto kao što svaki drugi gost bude ugošten, tako isto i prosjak, osobito slijepac sa njegovijem vodjom bude napitan i napojen, od strane odjeven i obuven i uz to još obdaren.

A za Srbe u opće čujmo što Vuk kaže:

Krčme su se u Srbiji, u Bosni i Hercegovini do skora gotovo samo u pjesmama spominjale, a ovako jih nije bilo nigdje u zemlji osim gdješto po varošima (kao n. p. u Sarajevu) i u Srbiji pored Save i pored Dunava, ili

---

lija, kom je (nazad tome dvie godine [1785] kad je vladika Petar I. bio pošao u Rusiju) udario sa silnom vojskom na Crnugoru i došao na Cetinje, opalio manastir, poglobio i popalio Crnugoru, krene Sultan protiv njega silnu vojsku, od koje se silni Mahmut poplaši, te zaište u vladike, za slučaj viteške nevolje, da ga može pod svoj krov primiti. Vladika mu odgovori, da su domovi siromašni u Crnojgori otvoreni svijema nevoljnicima bez razlike, i da on može slobodno pod njegov krov doći, niti on to može odreći, što u zemlji i u narodu crnogorskom postoji taj zakon, pomoći svakojem čovjeku u nevolji. Na to Mahmut paša skloni sve svoje dragocjenosti u Crnugoru i preda ih vladiki na amanet. Srećno Mahmut nadbije Sultanovu vojsku, a vladika mu sve amanete povrati.“ Medaković navodi još nekoliko historičkijeh fakta, koja potvrdjuju to, što je rečeno i koje mi zbog kratkoće izostavljamo (ibid 71).

Da su se i drugi slovenski vladari u doba, kad nijesu kod njih još tudja moda i običaji zavladali bili, u tome odlikovali, svjedočbu nam donosi Snjegirev za neke ruske knezove. (Русскіе . . 94—97) — mi ćemo prepisati samo svjedočanstvo inostranca, koje on navodi o knezu Jaroslavu: „Jaroslavus aulam suam ita construxit, ut regias eidem magnificentia pares per septemtrionem hoc aevo inveniamus omnino paucas. Ad illum proinde principes quilibet adversa fortuna pressi, confluxerunt.“ (Bilmark. Hist. reg. Holmgard.). A kakvim se opasnostima dostaput Dubrovnik izložio, primajući medju svoje zidine stradajuće srpske knezove, svakomu je poznato!

[1]) Rodina kronika 1862. str. 238: ali nije do puki prijepis iz Robert-a Les Slaves . . I, 109—110.

[2]) Rječnik sub poplata.

Digitized by Google

po planinama kud nema sela. Kad ko putuje preko zemlje, on ide na konak u selo, gdje ga zastane mrak, pred najbolju kuću, pa pita može li noćiti, a domaćica ili ko drugi iz kuće kaže: „Možeš brate, s drage volje i dobro došao!“ ili mu kaže da nemože, jer nema sijena za konje, ili drugo što, nego ga uputi, gdje može noćiti. Kad ide mnogo ljudi zajedno, a oni se razdijele po kućama.

Svaki će domaćin primiti rado na konak svakoga putnika, ugostiv ga kao najboljeg svoga prijatelja i poznanika, n. p. ako se dogodi, da domaćin nema u kući rakije ili drugo što, a on otide svome susjedu, ili čak u drugo selo, te uzme u zajam i časti gosta. U gdjekojim gazdinskim kućama gotovo svaki dan ima gostiju, n. p. danas pop, sjutra kaludjer, prekosjutra turčin ili kakav prosjak itd. Gdje ko noći odande ga u jutro nepuštaju dok ne ruča; a na užinu se svraćaju putnici opet tako po selima: dosta puta se čovjek svrati u kakvu kuću, da se napije vode, ili da zapali lulu, a žene ga pitaju, da nije gladan i nude ga da sjede malo, da mu dadu što da použina. Mnogi begovi po Bosni imaju uz kuću osobiti konak, gdje dočekuju goste; u takovom konaku može čovjek biti ako hoće i mjesec dana, davat će mu jednako jelo za njega i za konja bez dinara, osim ako što pokloni slugam kad podje. [1])

Ruske narodne pjesme navode često ceremonijal, kojega mora izvršiti gost ulazeći u kuću, gdje želi uživati gostovska prava. Obred je prost i nalazi se i u ova četiri stiha:

„Молодой Соловей сынъ Будимировичъ,
Спасову образу молится,
Владимиру князу (domaćinu) кланятся,
Княгинѣ Апраксѣвной (domaćici) въ особицу,“ [2])

i prijekorno bi bilo onomu, ko ga nebi ispunio, a osim toga nebi ni stekao sva gostova prava [3]).

Uljekši u kuću, dočeka domaćin gosta sa gomilom pozdrava kao: „Милости просимъ!“ „Добро пожаловалъ!“ „Гость дорогой!“ itd., i posadi ga odmah za trpezu na najčastnije mjesto u предній уголъ, u kome inače sjedi samo domaćin [4]). Stereotipnih izreka, koje nam kazuju, kako gosta valja častiti, kako ga nuditi, ima množina, pa nećemo u njih ni da diramo, da nebi

---

[1]) Vuk, Rječnik sub v. krčma.

[2]) Kirša Danilov, 5; sravni ibid. str. 25, o Duki Stepanoviču.

[3]) Taki prijekor zasluži n. p. Tatarin poslanik Cara Kaline. Rybnikov I. 108.

[4]) Zanimivo je mjesto u pjesmi o Aleši Popoviču, gdje se kaže, da veliki knez Vladimir, zemaljski gospodar, neposadjuje se u передній уголъ nego da je Aleši, premda podaniku, to najčastnije mjesto za stolom, a to samo radi toga, jer mu je gost. Kad je više gosta posadjuju se redom, obzirom na viši ili manji glas, junačtvo itd. gosta i njegova oca. Zato Vladimir govori još nepoznatomu Aleši i drugovima mu:

„Гой вы еси, добры Молодцы
Скажитеся какъ васъ по имени зовутъ,
А по имсни вамъ можно мѣсто дать,
По изотчеству можно пожаловати.“

(Kirša Danilov l. c. 187). Osim toga vidimo, da je Vladimir, ne zapovjedim nego na lijepi način nastojao vazda utišati svadju, koja bi se porodila medju gostima. Netom bi se porječio Aleša s drugijem junakom Tugarinom Zmijevičom odmah bi slugami on zamignuo, da donesu novog jela i piva da bi se tim razmetnula kavga (ibid. 188).

Digitized by Google

prekoračili granice. Napomenimo samo, da što se god pred gosta na sto stavi, to se nazivlje hljeb-so [1]).

Da je gost obezbijedjen bolje, nego da je u sebe doma, dok je u gostima, potvrdjuje nam g. Ivanov Želudkov i kaže, da domaćiń Nekrasovac u Maloj Aziji, u koga bješe u gostima, reče mu jednom: »Ni vlas sa glave neće ti otpasti dok si u mene.“

Pri odlasku, opominje domaćin i kućani gosta i mole ga: »Не проноси зла гласа — сору изъ избы не выноси. Ѣшъ нирогъ съ грибами, да язикъ держи за зидами. — Не обусудь нашу хлѣб-соль.« itd.

Da u Rusiji i siromah ili prosjak čovjek lako nadje, ko će ga najesti i napojiti, svjedoči nam izreka, koja se obično može čuti: »На Руси еще отъ голода никто не умиралъ [2])

Što se simbola vjere i gostoljubja t. j. hljeba-soli tiče, ovaj je još u potpunom običaju:

Poznato je svakomu. da i dan današnji u Rusiji svakomu novomu gubernatoru donose prednici naroda dotične gubernije hljeb-so na znak gostoprimstva i vjernosti. Isto tako i Caru kad dodje u kakvu zemlju ili grad svoga carstva. U granitnoj Palati u Moskvi i u Eramitage u Peterburgu imaju u zbirci zlatnog i srebrnog posudja carskog na'stotine zlatnijeh i srebrnijeh pehara i slanica, na kojim donesoše Caru poslanici različnih zemalja, gradova i korporacija hljeb-so [3]) (Ivanov-Želudkov).

Ovaj se simbol tako srastao sa ideom gostoljublja, da ovo drugoga naziva i nema do хлѣбосольство. A i Srbi vjernoga gosta nazivlju često solojednikom [4]). (Vuk sub v. Solojednik).

Koliko je star i ukorijenjen taj simbol u Rusa, pokazuje nam i običaj da: Kad jedna familija promjenjuje stan u Petrogradu, valja da joj pobliži poznanci pošalju hljeba-soli na tanjiru i u slanici: ali je ovdje postepena rafinacija do toga dovela, da se šalje continens pro contento samo srebrni tanjurčić i slanica, a hljeb-so obično se sada i ne šalje [5]).

Velikoruski seljaci, koji žive odalje od stolnijeh gradova, drže, da je grijeh uzimati novaca za ugoštenje i prenoćidbu [6]), uvjereni budući, da je dužnost ugostit tudjinca чѣмъ Богъ послалъ kad god dodje; jer po njihovu

---

[1]) Rybnikov I., 108,

[2]) Snjegirev, Русскіе . . II, 93.

[3]) I kraljevima poljskim su podložnici donosili hljeba za znak vjernosti. (L' Univers, Europe X., 177—178).

[4]) Za značenje soli kod starijeh Grka, Rimljana i nekijeh istočnijeh naroda, sravni to što navodi Snjegirev, Русскіе II, 89—91. Da je i u Rimljana negda glavni smok s kruhom bila so, sravni u Horacija (lib. 2. sat. 2) stihove:

. . . cum sale panis,
Latrantem stomachum bene leniet.

[5]) Jermann, Unpolitische Bilder aus St. Petersburg. 98—99.

[6]) I za Zaporožke Kozake kažu, da i oni premda živeći vazda na oružju pa da imadijaku i nagnuće ka grabši, ako je stranac neoplijenjen prešao granicu i u kuću jim došao, bio je pogošten kako i kod drugijeh Slovena; i kozak od gosta nigda ništa nebi htio primiti, osim kao znak zahvalnosti, ako bi mu gost ponudio rakije da pije. Na kozačkim kućami nije vrata bilo, a nije ni familije, jer kako znamo на сѣчахъ nije smjelo žena biti, tako je mogao, koje god htio uljesti unutra i pogostiti se, ako je što našao; samo je dužnost bila, da ostavi na stolu dvije slanice prekrštene za znak, da je gost bio u kući i da se pogostio (Brömsen, Russland . . II., 417—418.)

Digitized by Google

mišljenju, ko za hljeb-so i ložnicu od stranca novaca uzimlje, u toga спорыньи въ домѣ небудетъ [1]).

Gostoprimstva može čovjek naći i u polarnijem ledovima bijeloga mora, samo ako je tamo Slovena. Ovdje imamo posve protivnu sliku njemačkoga Strandrechta, jer ne samo da su nesrećnici, koji se razbiju, primljeni od ruskijeh promišljenika kao braća i okrijepljeni što se bolje može, nego se to gostoprimstvo i na mrtve prostire. Običaj je, da kogod mrtvaca nadje, mora ga pokopati, pa baš da će mu taj posao činiti izgubiti najbolje vrijeme i prigodu za najbogatiji lov. Ovaj je zakon tim više vrijedan spomena, što jedva da su 6 nedjelja u cijeloj godini zgodne za lov, od kojijeh opet neugodno vrijeme okrnji polovicu tako, da samo 20 dana u godini ostaju za lov, koji nekoliko familija valja da oskrbi hranom za cijelu godinu [2])

Na Lipovane naselbinu rusku u Bukovini viču ljudi, da nijesu gostoljubivi, te da nerado sa strancima opće i u svoje ih kuće primaju [3]). Ali ako čovjek pomisli, da su ovo raskolnici u kojih ima i taj tolk: da su svikolici oni, koji njihovoj sekti nepripadaju, nečisti, pa jim po tomu zabranjuje s inovjercem se miješati, da se nebi i sami opoganili — dopustiti će, da i ova, što bi čovjek rekao da je iznimka, općemu slovenskomu charakteru gostoprimstva, baš nije nikakova iznimka. Jer kad je siromah čovjek usilovan, radi svoje religiozne savjesti, častiti gosta iz sasvim drugijeh suda i zdjela, morati na oprezu biti, da nebi ni dotaknuo ostatka kakova jela, čim je gosta častio, morati baciti na polje te ostatke — tad je naravno, da čovjek više voli, da mu inovjerni gosti nigda i nedolaze.

II. Nasljedstvo.

Наслѣдство ни даръ ни купля. r.
Niti dobru teci, niti zlu ostavi.
Iz čovjeka duša, na imanje gusa.
Mrtvi živijem oči otvaraju [4])
Śmierć pokaże co kto ma. p.
Śmierć otwiera, co żywy zawiera. p.
Śmierć oczy, gębę zawiera, skrynie, i bez klucza otwiera. p.
Opatruj się póki żyiesz, od dziedzica nieutyjesz. p. [5])
Testament umarłego, zwierciadło żywego. p.
Мать при сынѣ не наслѣдница. r.
Сестра при братѣ не вотчиница (не наслѣдница). r. [6])
Шуринъ по зятѣ не наслѣникъ r.
Меньшой сынъ на корню сидитъ. r. [7])
Гдѣ ровной бой (два брата) тамъ све (отцовое) пополамъ. r. [8])
Имѣнье идетъ не въ кольцо, а въ свайку. [9])
На выморочное нѣтъ наслѣдсдва. Выморочное на міръ пошло.

---

[1]) Snjegirev, Русскіе . . II., 93.
[2]) Erman, Archiv . . V. 588.
[3]) Jaschke, National Kleidertrachten und Ansichten von Ungarn, Croatien . . 14.
[4]) Le mort saisit le vif — Der Todte erbt den Lebendigen.
[5]) Niemand stirbt ohne Erben.
[6]) Der Bruder verfängt die Schwester.
[7]) Wo Brüder sind, da besitzt der Jüngste den Heerd.
[8]) Gleiche Brüder, gleiche Kappen.
[9]) Speer verfängt Spindelhand — Wo kein Schwert vorhanden, da erbt die Spindel.

Digitized by Google

U rimskom pravu kao i u pravu svijeh naroda zapadne Europe pravila o nasljedstvu sačinjaju poseban i povelik odsjek u sistemi privatnoga prava. Ali u Slovena u kojih se familija na sasvim drukčijem temelju osniva nego u tih naroda: nasljedstvo kao osebni juridički posao nije nego iznimka i po tome, razumije se, da se nasljedstveno pravo nije moglo ni razviti u Slovena kako se razvi drugovdje. U Slovena gdje se je stara zadružna forma familije sačuvala, nasljedstvo u zapadnome smislu ograničeno je samo na peculium pojedinih zadrugara (u kojemu nebudući skoro nigda nepokretnina nema velike važnosti) i na istražbinu. Što se stožera združnoga tiče, taj nije samo svojina sadanjih zadrugara nego i budućih, tako da pojedinci nijesu skoro nego uživaoci kućnoga imetka — ovaj ostaje vazda ujedno, kako što ostaje i familija kao persona juridica dok se god neistraži, a samo se pojedinci mijenjaju.

Što se dakle stožera tiče, netrebaju članovi zadruge da čekaju ičigovu smrt, da bi svaki svoj dio uzeo, pak utemeljio posebnu familiju, nego to biva kad se god za taj posao zadrugari dogovore, ili da se dijele svikolici popose ili da odijele onoga, koga vide da mu nije više, radi koga mu drago uzroka, stanja u zadruzi. O tom poslu — diobi — mi smo već gore govorili, pa smo htjeli da i ovo malo primjera, što o nasljedstvu sakupismo uz diobu navedemo. A da to nijesmo učinili, nego ovdje posebni odsjek započeli, uzrok je ne samo, što su nekolika slovenska plemena zadružnu formu familije odavna izgubila, nego i radi toga što je odsjek o familiji i bez toga podugačkim postao, pa najposlije i zato, što su se današnji pravnici navikli, sve što se nasljedstva tiče, u posebni odsjek slagati.

U Granici je hrvatskoj zadruga zakonom pripoznata a u zadruzi kako vidjesmo nemože biti nasljedstva u običnom smislu, tako i još manje može čovjek o testamentu misliti, što se zadružnog imanja tiče. Samo kad se je zadruga dotole istražila, da nema još živ nego samo jedan član, pa bila to i ženska, koja inače nenasljeduje, može oporukom dobrima raspoložiti [1]), samo naznačeni nasljednik mora imati svojstva, koja pisani zakon iziskuje [2]).

U Bunjevaca okolo Jablanca u Granici, kada zadrugar umre, to imaju na njegov peculium, samo žena njegova i djeca pravo. Neima li žene ni djece, može slobodno svojim peculium-om ili osobičnom oporukom raspolagati. Sin što je dovedenim postao, ili udata kći, nemogu tražiti dijela od peculia svoga oca, koji je do smrti u staroj zadruzi bio; ako je ma samo još jedan član od one zadruge živ. Ali kad umre otac i sva braća te „lumer ostane prazan“ onda sav „grnut“ blago i kuće podijele, sin doveden (resp. odveden) i udata kći, ako su još ovi živi od roda. Obojica su ispisani iz „lumera“ pa nebi bilo pravo, da jedno dobije sve — veli narod —. Opisatelj poznaje je-

---

[1]) Na ženske prelaze dobra familije tek onda, kad veće muških nema. (Zakon vojn. Granice od g. 1807. §. 22.) Tome ustanovljenju evo nekoliko parallela i iz drugih slovenskih pisanih zakona. **Ако въ болѧрѣхъ или въ болѧрщеи дрѹжине не бѹдетъ сыновъ а дьщери возмѹтъ** (Prav. Rusk.) Si quis non habuerit filios vel filium et filias habuerit, ad illas deveniat hereditas (Jura Conr. §. 18). — Po smrti očinoj, ako on nije za života raspoložio, dijeli se imuće po jednakim dijelovima na sinove. A gdi muške djece nema, na žensku djecu kako i otčinstvo tako i djedinstvo . . (Zak. Crnog. §. 53).

I u Arbanasa doklegod sinova ima, kćeri neprimaju od ostavštine nikakova dijela (L' Univers. Europe, vol. 39. I. 145).

[2]) Jović, Ethn. Gemälde . . 36, sravni i osnovni zakon vojn. Granice od godine 1850. §. 23—26.

Digitized by Google

dan „lumer“, gdje je sve pomrlo, samo sin ostao — ali „benast“. Sestra mu ndata u drugom selu, brata ludog uzela k sebi i sve što je „lumeru“ pripadalo.

Otac može svoje dijete lišiti dijela, ako je zločesto, bio sin ili kći — ali to samo ako dioba za života očina biva. Po očinoj smrti posreduju pisani zakoni, te i proćerani sin dobije dio.

Kad otac u zadruzi umre, ostavi navadno sav svoj peculium svojoj ženi. Ostavi kad i kad i sinòvom što kom hoće; ili samo nekojim ili svim.

Po smrti muževoj žena ostane u muževoj kući, a peculium njegov obično zadrži i uživa. Uda li se po drugi put, onda gubi sve, samo svoj peculium i prćiju sobom nosi. Ako ima muško dijete, može se udati i peculium uživati, ako dijete prikloni k sebi, dok dijete ne naraste i u očevu se kuću nepovrati. Ako je žensko dijete, ostane u kući, „članom zadruge,“ ako ga mati sobom nepovede. Kad je za udaju, spravi joj zadruga štov i otpravi je iz kuće, bez ikakva dijela, kako i drugu djevojku.

Kad umre žena neostavivši djece, to se sva njezina prćija povrati njezinim roditeljem, odkuda je donijela, ako ona naročito prije smrti tu svoju imovinu mužu nezapiše i neostavi. Ako ostavi mužu, niko mu toga oteti nesmije niti može, jer je pošljednja volja najsvetija naredba. Isto tako, ako žena neostavi mužu svoje dote, nesmije muž njezinim kratiti ni u čem onoga, što je njihovo po narodnom pravu. U Senju je vidio opisatelj, gdje po ženinoj smrti sve je njezino, materi joj vraćeno; dapače bilo je stvari, koje su se poderale; i te su se nadomjestile, te je mati nove dobila. U sv. Jurju je opet običaj, da se materi sve povraća osim postelje, koja se tamo obično kćeri u prćiju daje.

U hrvatskom Primorju, gdje radi mršavog žitka nemože da se zadruga održi, braća i sestre dijele samo materinstvo, očinstvo ne. Što se očinstva tiče ili barem očine kuće, vlada podpuni minorat, jer kuća ostaje vazda najmladjemu sinu [1]).

I turske spahije u Bosni imaju zadružnu formu familije, pa s toga je i nasljedstvo nalično zadružnome, jer kako opisatelj kaže „spahiluci kao nerazdjelna skupna sobstvenost, prelaze na sve sinove umrlog spahije, a ovi jih na se uzimlju tim obvezateljstvom, da će u skupu otačbinu braniti pod vojvodstvom onoga, kog su sami izmedju sebe kao u mudrosti i vrlini najboljega izabrali.“ [2])

Za Bugarsku evo što nam g. Odžakov kaže:

U Leskovcu kako i u svijem povećijem mjestima, gdje je byzantinsko pravo prodrlo, braća dijele po očinoj smrti, obično samo pokretnine, kao: novce, pobolje pokućtvo, kao n. p. bakrene sude; ali i ta djelidba nije nego obilježenje što je čije, jer nedijeleći nepokretnine, dokle su god zajedno u zadruzi, pokretnine (osim novaca) cijela familija zamjenito upotrebljuje kao i dosada.

Kad pak do opće diobe dodje, sinovi uzimlju svaki jednak dio, a kćeri pô dijela svaka, ali joj se neuračunaje to, što je primila pri udadbi, jer obično i sin isto toliko darova prima koliko i kći. U Šopskom predjelu o kakvu nasljedstvu kćeri, ni govora nema — one se moraju zadovoljiti ruhom

---

[1]) Slav. Blätter I. Jahrg. 10. Heft.

[2]) Opisanje Bosne u Srb. Ljetopisu 1845, II., 15. Sravni i u Zelenogorskom rukopisu stihove:

„I umrěli glava čelědina,
Děti vše tu zbožiem vjedno vladú,
Vládyku si z roda vyberúce.“

Digitized by Google

i prćijom, što su pri udadbi primile. Dijele se in stipites ako su dalji srodnici: ako su braća, razumije se, in capita.

Dok je mati živa, teško da će medju braćom do djelidbe doći — ali ako se ipak dogodi, materi opredijele što se pogode, pa ona obično ide i žive s najmladjim sinom. Ako joj u dio padne njiva ili kuća ili druga nepokretnina, ona to može i prodat i darovat ali samo jednomu od svojieh sinova ili unučadi. To je dakle nasljedstvo ab intestato.

Što se pak oporuke tiče, kad čovjek ostari ili vidi da mu inače nije duga života, te hoće da uredi svoje stvari, čini oporuku. Ali ovdje oporuka nije kako rimski testamentum ili današnji zapadno-evropejski — ; ovdje nema nikakve tajne što je u oporuci naredjeno, jer su tu prisutni nasljednici, i bez njihova sporazumljenja (ako su sinovi ili bi inače bili nasljednici ab intestato) oporuka bi bila ništetna [1]).

Dosta je, da se pri tomu nasljednici ne opiru oporučiteljevim naredbam. Oporučitelj, obično se malo odaleči od inače običnog nasljedbenog reda, i zadovolji se najviše tim, što opredijeli koja će stvar (res singularis) svakomu da pripadne. Po tomu vidimo, da je bugarska oporuka još prije nekakav contractus nego li testamentum. Na sačinjenje oporuke pozvani budu starješine seoske i pop, pa ako hoće da još bolje utvrdi posao, pred njima čini da nasljednici obećaju zakletvom, da će izvršiti to, što je on oporučitelj naredio. U povišim selima u novije doba oporuke bivaju i pismeno. Isključenje iz nasljedstva dogodi se sasvim rijetko. Kad je posao svršen, biva gozba. Moramo ipak primjetiti, da ni take oporuke nijesu davna narodna institucija, nego su u novije doba bile uvedene [2]). Pa baš i dan današnji u manjim sělima toga nema, nego sinovi po očinoj smrti ili ostaju u zadruzi ili se dijele po običaju. A još uz to da kćeri nebi od zadruge što tražile po byzantinskom pravu, koje je, kako rekosmo, po većim mjestima poprimljeno, odreku se još za očina života nasljedstva na buduću očinu ostavštinu.

Dosta puta razdijeli otac svoj imetak medju sinove još za dobra života.

Mi znamo koliko je starome rimljaninu stalo bilo do toga, da ima ko će mu i po smrti osobu zastupati i nekim načinom još joj produžiti obstanak: od tuda u rimskome pravu načelo: heres sustinet p e r s o n a m defuncti, od tud i staranje imati heredem necessarium, pa makar bio do tada i rob, koji inače personam non habet [3]). Taj dalji obstanak svoje osobnosti i po smrti smatra prosti Velikorus u tome, ako ima koga, ko bi ga ne samo pokopao da li ga i spomenuo (помянуть ili дѣлать поминки) po običaju narodnom. Toga radi, kad bi i sin bio a ne p o k o p a o i ne p o m e n u o svoje roditelje gubi nasljedstvo, a prelazi na onoga, pa bio i najdalji tudjinac, koji je to učinio. Ovaj običaj, misli g. Ivanov-Želudkov, da žive kod svijeh Velikorusa, ali kaže, da može jamčiti za Vladimirsku, Orlovsku, Jaroslavsku i Černigovsku guberniju kao i za naseobine ruske u Besarabiji a takodjer za Nekrasovce u Aziji i Filipone u Prusiji, jer se je o tome svojim očima osvjedočio.

---

[1]) Slovenska misao, da stožer ne pripada samomu ocu potvrdjuje nam i jedna listina iz 15. vijeka u kojoj nalazimo, da sin z a ž i v o t a o č i n a ostavlja testamentom nekoliko domaćih zemalja crkvi. (Listina je pisana u Skurini kod Senjske Rijeke 10. junija 1499 štampana u Arkivu za povj. jugoslav. I., 2 07). I kod Arbanasa ako otac hoće, da za dušu štogod ostavi, valja da sinovi privole (L' Univers. Europe, 39. I. 145).

[2]) Poznato je, da ni Nijemci neznaše za oporuke prije, neg se upoznaše sa kanoničkim i rimskim pravom. (Gledaj n. p. Graf und Dietherr, Deutsche Rechtssprichwörter 206 i slijed.).

[3]) Gledaj n. p. §. 1. Inst. 2. 19, fr. 14, Dig. 38. 16; fr. 11. Dig. 28. 2.

Digitized by Google

Isto tako po smrti ženinoj njezina prćija prelazi na kćeri, ili na djecu u opće: — nema li djece, tad mužu ako se obveže spominjati se njezine duše, inače vraća se u njezinu rodbinu.

U istočnoj Sibiriji po g. Ščukinu, ženina se prćija ne vraća nikada familiji odkle je žena dovedena [1]).

Po smrti očinoj u Sibiriji braća se dijele, ali očina kuća ostaje najmladjemu bratu, a dioba za života roditelja o njihovoj volji zavisi [2]) Da je i u ostalijeh Velikorusa taj isti običaj, da najmladji brat u očinoj kući ostaje svjedoče nam narodne poslovice, koje Dalj navodi:

Меньшому сыну отцовскій дворъ, старшему новоселье, i

Меньшой сынъ на корню сидитъ: pa i sam u tome smislu i tomači te poslovice [3]).

III. Stvari.

Чья хемля того и хлѣбъ. r. [4])
Чья земля того и городьба. r. [5])
Чей дворъ, тото и хоромы. r.
Чей берегъ, того и рьиба. r.
На чьей землѣ, тому и сѣю. r. [6])
На чіему току молотять тому и хлѣбъ возять. mr.
Куда голова туда и животьи. r.
Чей конь, того и возъ. r.
Хто коня купить, бере и уздечку. mr.
Ular s konjem ide.
Moja krava dakle moje i tele. [7])
Търси тѣле-то подъ крава. b.
Kud koža tud i vuna (i rep).
Čije june onoga i uže.
Ocas musi za lišku. č.
Kud je otišla sjekira, nek ide i držalo.
Každa věc za svim panem křičí. č. [8])
„Moje“ (to słowko) i „twoje“ wszystek świat mjesza oboje! p.
Hled svého, a nech což jest mého. č.
Pověděl Pech: Svého hled, cizího nech. č.
Tudje lijepo svoje najljepše; tudje milo svoje najmilije; tudje sveto svoje najsvetije.
Чюждо-то хубаво, свой-то по-хубаво; чюждо-то мило, а ма мой-то по-мило.
Свое святое, чуже найсвятѣйше, mr.
Чужое добро страхомъ огорожено. r.
Tudja gruda (zemlje) ubija čovjeka.

---

[1]) Этн. сборникъ. Программа 17.
[2]) Ibid. 19—21.
[3]) Пословицы. 632.
[4]) Accessorium sequitur suum principale. — Il più tira il meno.
[5]) Quod inaedificatur solo cedit — S' íntende la casa coll orto — Dem der Hagen, dem ist auch der Graben. — Alle Gebäude folgen dem Grunde.
[6]) Quod solo datur solo cedit.
[7]) Dat calf volcht der coe. (holand) — La nave non va senza il batello. — Ogni prete mena seco il chierico.
[8]) Res clamat ad dominum.

Digitized by Google

Съ чужимъ и на середъ села роставайся. mr. [1])
Съ чужого коня хоть посередъ болота. r.
Съ чужого коня среди грязи долой. r.
S tudja hata na sred blata.
S cudzego konia i śrzod błota zsiadaj. p.
S ciziho koně jest prostřed moře stieśti. č.
Pusto mlijeko, i psi loču. [2])
Что взято, то и свято. r.
Ni moj lov, ni moj zec.
Našli jsme, dělme se. č.
Přednejši časem, bližši právem. č. [3])
Kto perwszy, ten lepszy. p.
Kdor pred prijde, pred mele. sln. [4])
Ko prije u mlin dodje, prije i melje.
Кто первъе, тотъ и правъе. r.
Kto pierwéj do młyna, pierwej miele. p.
Kdo dřive do młyna donese, tome dřive meli. č.
Nadjeno sakriti, svejedno je kao i ukrasti. [5])
Нашелъ, да не обявилъ все равно что утаилъ. r.
Kdo čas (léta) právní promlčel, vzdyckij mlč. č. [6])
Dawność swiadek (znok) prawdy. [7])
Старая крѣпость правъе. r.
Чѣмъ старъе тѣмъ правъе. r.
Jedno „imam“ više vrijedi, nego deset „dobiću“. [8])
Lepší jest „drž ho“, než „chyť ho“. č. [9])
Lepší sýkora v ruce, než slavík v lese. [10])
Ko ništa nema ništa i nevrijedi.

1. Razdijljenje stvarî.

Svekolike stvari, na koje čovjek može steći neko pravo, dijele pravnici na stroge opredijeljene kategorije. Čim je više razvijeno pravo kojega naroda t. j. čim su se više učeni pravnici njime bavili, tim se u njemu savr-

---

[1]) Ne sawo jojęs ir klane nušesi (lit). — Chi dell' altrui si veste presto si spoglia. — Qui d' autruy bien se vest, tost se devest (iz 16. vijeka).
[2]) Occupanti fiunt derelicta. — Tout ce qui vient à la haie est proie.
[3]) Prior tempore potior jure. — Qui premier prend ne s' en repent (XVI. vijeka). — Quien primero va primero manja. — El que primero se levanta, primero se calca. — Chi va primi non va senza. — First come, first served.
[4]) Qui premier vient au moulin, premier doit moudre son grain. — Chi è primo al mulino, primo macina. — Quien primero viene primero muele. — Wer zuerst kommt mahlt zuerst. — Den som först kommen til Möllen, faaer först malet (dan). — Deer aerst compt, der aerst maelt (fries).
[5]) Cosa trovata non è rubata.
[6]) Souffrance et accoutumance est desheritance.
[7]) Ancienneté a autorité.
[8]) Beati possidentes. — Beato quien possee, maharon quien demande. — Chi è in tenuta, Iddio l' ajuta. — A cavar di casa un morto, ce ne vuol quattro de' vivi.
[9]) Il vaut mieux un „Tiens“ que deux „Tu l' auras“.
[10]) Mas vale paxaro in mano, que buy trebolando. Mieux vaut un présent, que deux futurs.

Digitized by Google

šenije ispunila ona stara izreka: qui bene distinguit bene docet. Mi ipak nećemo nipošto da tijem kažemo, da se u običajnom pravu nenalazi razdijeljenja nikakova u tome obziru, nego samo da ga nije u takoj mjeri, kako u razvitom pisanom pravu — pa ako narod i znade djelom taj razdio i učiniti, abstraktno i u svojoj potpunosti teško da žive u narodnoj svijesti. Sravnimo n. p. francuski droit coutumier, kojim se ipak jedan veliki narod nekoliko vijekova služio, pa koliko ćemo ga naći nesavršenijega, što se toga tiče, od pisanoga prava! Nije dakle čuda, da se u slovenskome pravu, na koje se do sada pravnici, a većinom i zakonodavci maćehinski obziraše, nema onoga bogatstva ni točnosti u opredjeljenju, koje nalazimo n. p. u pravu rimskome — a još je manje čudo, ako se sjetimo naravi onoga spisa, da nama i od toga što ima, ne dodje do znanja, nego samo malahan dio pa i to nepotpuno.

Glavni razdio stvari rimskoga prava u pokretne i nepokretne (res mobiles et immobiles) poznaju dakako i prosti Sloveni, samo što oni su drugom zgodom i na drugi način došli, ako ne do istovetnoga, ipak do sličnoga pojma. Mi smo već govorili o zadruzi, kao o najstarijoj formi familije slovenske, a ova je po svojoj naravi morala poroditi misao o stožeru, gdje su većim dijelom nepokretnine, da bi se razlikovale od stvari, što su za prodaju i od osobine pojedinaca, koja sastoji vazda u pokretnim stvarima. [1]) I Rusi označuju stalni imetak cijele familije riječi вотчина, a to što se pojedinome dade da uživa, zovu помѣстье [2]).

Da i kod Slovena ima barem praktične vrijednosti razdjeljenje stvari u glavne i uzgredne (res principales, res accessoriae) svjedoči nam to, da pri prodaji nekoliko stvari, uzgredna stvar i bez naročite pogodbe, ide sa glavnom (res accessoria sequitur principalem).

U Konavlima n. p. gdje je često čuti poslovicu: gdje ide june nek ide i uže" s prodatim se junetom i uže daje kupcu. Isto tako i u Rusa po poslovici у кого узда въ рукахъ у того и власть, po g. Ivanovu-Želudkovu daje se s prodatim konjem obično i uzda, a takodjer i krava s kablićem (подойникомъ) u što se mlijeko muze. Osim toga, mi već medju poslovicama poredjenim na početku ovoga odsjeka, navedosmo njih nekoliko, koje se na ovaj običaj odnose.

Medju stvari extra commercium, po narodnome mišljenju u Rusa, spadaju nekijem načinom i ikone, koje predstavljaju sliku božju, bogorodice i svetaca, jer misle da bi grijeh bio kazati купить образъ, nego se mjesto toga kaže образа мѣнить: pa tako i viču oni, koji putem ikone prodavaju (Ivanov-Želudkov).

Za ostala razdjeljenja stvari nemamo nego sasvim oskudnijeh i nepotpunijeh izvora, mislimo dakle, da je za sada to bolje posve izostaviti: a i onako može bit, da tijekom opisivanja odnošaja, koji spadaju u ovaj odsjek, da će gdjegdje biti štogod i navedeno, čim bi čitatelj i sam mogao poglavlje o razdjeljenju stvari, ako ne popuniti, a ono barem pomnožiti.

2. Sobstvenost.

Medju svijem pravima, koje može čovjek na stvarima imati, svakako je najveće pravo sobstvenost (dominium). Nebudući naš posao davati defini-

[1]) Za tu razliku kod starih Slovena sr. Jireček l. c. I. 155—156. Sr. i razliku medju bona feudalia i bona allodialia u feudnom pravu.

[2]) Словарь ruske akademie s. h. v.

Digitized by Google

ciju o sobstvenosti, mi ćemo odmah da progovorimo štogod o nekim načinima, kojim se to pravo stječe, u koliko nas izvori budu u tome pomagali.

a. prisvojenje.

Kako svuda tako i u Slovena u običaju je pravilo: res nullius (derelicta, adespota) cedit primo occupanti [1]). Kogod prvi dakle nadje stvar, koja nema gospodara pa je prisvoji (occupatio), njegova je. Vuk nam n. p. svjedoči da u Srba, kad ko što nadje i samo obilježi stvar, pa je opet ostavi, gdje je našao, time je stvar našaocu prisvojena; ona nije više res nullius. On kaže: „kad ko nadje u šumi čele, on izreže sjekirom krst na kori onoga drveta u kojemu su čele, pa ko jih poslije nadje tako obilježene nesmije ih izsjeći, jer one već imaju gospodara.“ To obilježenje zove se zakrstiti. [2])

I u hrv. primorju po g. Vukeliću često se dogodi, da roj čela padne na tudju zemlju, ali ovdje se obično ne zadje daleko, pa gospodar zemlje raspita lako za gospodara njihova, ako ovaj nezna kud je roj krenuo. Gospodaru je pak čela slobodno u svako doba, uljesti i bez pitanja u tudj vrt da „pobere čele“.

Kako što za Srbe vidjesmo, sličan simbol prisvojenja nalazimo i kod ribara ili lovaca ruskijeh, u polarnijem predjelima bijeloga mora. Oni ulovivši kakvu zvijer ili našavši koju drugu ničigovu stvar, ako je daleko streha ili kućarica gdje lov spremaju, a oni je metnu gdje mu drago, samo uza nju zabodu u zemlju ili u led palicu, i to je simbol, da je zvijer već res alicujus, i niko je ni taknuti neće, pa baš da će tu i izagnjiti. Opisatelj potvrdjuje to i jednim primjerom. On kaže: Ja sam sám vidio čamac, gdje se još ljulja na istome mjestu, gdje ga je neki Pachtuzov pred tri godine prievezao bio. Taj čamac je bio ipak res derelicta, jer budući se Pachtuzovov brod razbio, on čamca nije mogao sobom nositi: tu ga ostavi, da njim valovi o kraj tuku kako jim volja, ali jer je još palica uz čamac privezana bila, niko se nije usudio ni taknuti ga. Ni sam zabodeni kolac nesmije niko kretati, da ne oslabi. Opisatelj i za to navodi primjer. Kad jednom dodjoh na jedno mjesto Lapske obale, kaže on, ugledah uz jedan čamac pun mreža i drugog ribarskog orudja, zaboden jedan komad od vesla, pa kad ja, neznam ni sam za što, uhvatih za veslo, priskočiše odmah nekoliko ruskih Промишленика k meni, moleći me, da to ne činim, jer da je grijeh. Tek poslije obaznah smisao tijeh riječi, kad me uvjeravaše ljudi, da bi mogao i svoje zlatne ure u Novoj-Zemlji. gdje hoću na putu ostaviti: pa samo ako uza njih palicu zabodem, da ću jih bez sumnje opet kad se vratim na istome mjestu naći.“ [3])

U kakvoj pustari, gdje nije radjeno i gdje zemlja općini pripada, dosta je, da neko počne obradjivati komad te zemlje, da tim postane njegova svojina. U Vukovu bo se rječniku pod riječi zakopina i objašnjenje te riječi nalazi: „to je moje od starine, ja sam prvi to počeo raditi“. To je rečeno dakako samo za Srbe.

Ali i u vojn. Granici a osobito u hrv. primorju, po g. Vukeliću drže ljudi, da „gmajna“ nije ničigova (barem što se pojedinaca tiče), jer svaki graničar može, gdje hoće, počet komad zemlje obradjivati. Ako dakle graničar hoće, da krči zemlju za vinograd, a on najprije ogradi okolo onoliko,

---

[1]) Quod nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur, sr. 3, Dig. 41, 1.

[2]) Rječnik s. v. zakrstiti.

[3]) Erman, Archiv . . V. 587—88.

Digitized by Google

koliko misli, da može uraditi, i netom je dogradio, niko ga nesmije smetati. On tek tada sadi loze unutra ograde. Ali se svakako prije, nego počne raditi, mora prijaviti „kumpaniji“.

U Rusa, kad su dvojica zajedno, pa naidju na res nullius onoga je, ko je prvi ugledao, ali mora prije nego je ugleda i onaj drugi zavikat чуръ мое! — ali ako je u isto doba i drugi ugleda, pa zaviče чуръ пополамъ, tad moraju da je dijele. [1])

Ali kad je ko što nehotice izgubio, razumije se, da to nije res derelicta, pa oni, koji je nadje, ne smije je prisvojiti. U takome slučaju običaj je u Dubrovniku, da se dade slijepcu koji novčić, te on „liči“ po svijem ulicami, što je izgubljeno ili nadjeno; ako je što nadjeno, kaže se, gdje je, nego onaj čije je da dodje i da donese biljegu; ako li je izgubljeno, da donese i da uzme „nalježbu“. Za vremena republike zdur (čovjek od straže) u ovakijem je prigodama ličio. [2])

U Bugarskoj a osobito okolo Trnova, što se izgubi pa kogod nadje, treba da donese u općinsku riznicu, koja je ujedno i crkvena kasa, pa pop razglasi, da se je stvar našla, te čija je da donese obilježje i da plati nalježbu. Nalježba nije svud jednaka ali svagda iznosi od 5 do 10%. Ako joj se nenadje gospodar tad se stvar proda, i onaj koji je našao ima jus protimiseos, pa i za nižu cijenu nego valja, a novci što se iz te prodaje izvade idu crkvi. Ali i kad je prodata te se nadje ko je izgubio, vrati mu se ili stvar, ako je još na srijedi, ili izvadjeni novac samo što mu se odbije nalježba, nešto za crkvu, i svi troškovi što su se učinili za uzdržanje stvari (impensae necessariae et utiles).

Ako se vó nadje ili koja druga životinja, općina ga predade obično onomu, koji ga je našao, te ga ovaj hrani i njime se služi. Kad se god nadje gospodar izgubljenog vola, ko ga nadje mora ga povratiti, ali mu mora bit plaćeno to, što ga je hranio, a on što se je volom služio, to u račun ne ide (Odžakov).

I zakopano je blago, razumije se, res derelicta ako ima sve postulate ničigove stvari, te se može prisvojiti [3]) — ali prosti narod ima o blagu i njegovu prisvojenju osobito mišljenje ne samo sagradjeno na narodnom sujevjerju, dali njime sa svijeh strana i prepleteno. Navedimo neke primjere.

Po g. Vukeliću u vojn. Krajini pripovijedaju ljudi, kako novci cvate, ali se straše pristupiti, gdje kažu, da su zakopani, jer blago „gri“ (djavo) čuva. Na jednom mjestu, gdje kažu, da su novci zakopani, vele, da o zdravoj Mariji zvoni. Kad kome i podje za rukom blago naći, mora znati točno ovršiti neke obrede, medju kojijem je neobhodno, da se iskopani novci poškrope blagosovljenom vodom odmah na mjestu, jer bi se inače u pepeo provrgli. Osim toga kažu, da ko novce zakopa „metne na njih proklestvo“, pa ako se ne učini onako, kako je on namjerio, novci se nemogu dignuti. Ipak ko je našao pa svekolike poteškoće svladao i prisvojio jih, drži narod da njemu i pripadaju.

I za Srbe u opće, kaže Vuk, da misle, gdje su novci zakopani, osobito

---

[1]) Ivanov-Želudkov Эти. Сбор. Прогр. 23. Sličan tomu navodi Snjegirev za taku zgodu i u Grka uzklik „κοινὸς Ἑρμῆς“ a u Rimljana „in commune“.

[2]) Vuk Rječnik. s. v. ličiti i nalježba.

[3]) Thesaurus est vetus quaedam depositio pecuniae, cujus non extat memoria, ut jam dominum non habeat; sic enim fit ejus qui invenerit, quod non alterius sit. Alioquin si quis aliquid, vel lucri causa vel metus vel custodiae condiderit sub terra, non est thesaurus; cujus etiam fit furtus. fr. 31. § 1. Dig. h. t.

*

Digitized by Google

gdje jih je mnogo, da jih nešto čuva, i da se nemogu lasno iskopati; mnogi pripovijedaju kako su jih u tom poslu plašile različne aveti. Gdjekoji kažu, produžujc Vuk, da ono mjesto gdje su novci zakopani, valja u veče posuti brašnom, pa od kakve se životinje ondje nadje trag, onaku životinju valja ondje zaklati, pa će se onda moći novci iskopati. [1])

Sakriveno blago i u Bugarskoj se često traži. Narod kaže, da je blago koje je u zemlji i u kamenju zakopano, tako čuvano, da se nikako nemože naći bez neke trave (po svoj prilici izmišljene) koju Bugari zovu raskovniče a Srbi raskovnik (Vuk). Blago čuva tarasan (isto što u Srba vukodlak) ali on od raskovniče bježi. Kogod nadje blago njegovo je. Na nekijem mjestima kažu, da blago mora djevojka ili dijete iskopati, te kopači odvedu tamo svoju djevojku ili dijete i to dijete samo zakopa jednom ili dva puta; te ga tad pošalju kući. A oni kopaju naprijeda. Pri kopanju se nesmije ništa govoriti. Kad nadju blago, uvjereni su, da blago nepripada njima nego onomu djetetu, koje je prvo počelo kopati, te mu ga obično i dadu, a u ime njegovo ostave samo jedan dio za sebe, jer kažu, da je to namijenjeno bilo djetetu i da je to njegova sreća, pa da djeteta nije bilo, nebi jim se bilo dalo blago nikako iskopati. (Odžakov).

Velikorusi drže, da blago može tražiti kogod hoće, pa i na tudjoj zemlji baš i nepitajući gospodara. Od nadjena blaga daje se polovina onomu ko nadje a polovina vlasniku zemlje. [2]) Ko blago nadje hrani ga obično potajno. [3])

b. Preinaka stvari.

U Velikorusa, u Malorusa, u Poljaka i u Bugara za slučaj, da bi kogod bona fide preradio tudju stvar, te joj dao nov oblik (specificatio) ne slijede se pravila rimskoga prava, [4]) da bi se odlučilo ko je vlastnik te nove stvari po razlici slučaja, nego u svakom slučaju i specificator i vlastnik stvari, postaju condomini po pola pa se poslije nadoknadjuju po cijeni stvari i po vrijednosti radnje. (Ivanov Želudkov).

c. Prirast.

Sobstvenost se može dobiti i per accessionem i to na različne načine. I samo se sobom razumije, da plod jedne stvari pripada onomu, čija je stvar. [5]) Premda osobitijeh izvora za to nemamo, mi već navedosmo u odsjeku za obiteljsko pravo, da pojedini zadrugar ili sin može imat svoje životinje, pa da i „napredak“ (fructus) t. j. što svaki komad živoga okoti, njemu pripada.

Načelo rimskoga prava „solo cedit quod solo implantatur“ [6]) nevalja za Bugare, Poljake i Ruse, jer kad kogod bona fide nešto usadi ili usije na tudju zemlju, zemlja ostaje dakako čija je do tad bila, ali i od sjemena i od onoga, što će iz usjeva roditi, pripada polovica radiocu i to ipso jure: a druga polovica vlastniku zemlje. (Ivanov-Želudkov).

Za druge vrste prirasta kao alluvio, avulsio, insula in flumine nata, tako zvana commixtio, confusio itd. nemamo nikakvih izvora.

---

[1]) Rječnik sub čelinke.

[2]) Sr. l. un. Cod. h. t. i § 39 Inst. h. t.

[3]) Ivanov-Želudkov — sravni i Этн. Сбор. Прогр. 23.

[4]) Gledaj n. p. Arndts Pandekten § 155 sa izvorima koje navodi.

[5]) Res accessoria sequitur rem principalem ili cedit rei principali.

[6]) § 31. 32. I. 2. 1; fr. 7. § 13, fr. 9. pr. D. 41. 1.

Digitized by Google

d. Predaja.

U Bugarskoj, a osobito oko Trnova, pri prodaji na pr., doklegod nije učinjen teslim t. j. predaja (traditio), prodavalac se još drži vlasnikom i sve što se dogodi prodatoj stvari, dakle da pogine ili da se pošteti, to sve ide na škodu prodavaočevu pa baš da je kupac i platio kupljenu stvar. Teslim se čini kao i u rimskome pravu: ili se doista predade prodata stvar iz ruke u ruku ako je pokretna ili osebna, ako je pak nepokretna ili kollektivna to biva simbolično. Kad je stoka n. p. prodata, prodavalac predade mu jednu ovcu i tijem su (pars pro toto) prodate sve, ili kupac premjesti kupljenu stoku u drugi obor ili jih oćera nekoliko stopa od onle gdje se nalaze, ili prodavalac kupcu predade malo sijena ili pljeve, ili najposlije kupac zabilježi svaki komad kakvim mu drago biljegom. Ako je vino, teslimljeno je, kad kupac udari svoj pečat na bačvu, pa ili je mjereno ili nije, vino je njegovo. Kad se prodaje zemlja, otide kupac i prodavac na lice zemlje, te prodavac uzme grun zemlje sa travom pa ga preda kupcu, koji ga opet baci. Osim toga da bi stvar još bolje kao svojinu obilježio, ili toga istog dana ili sjutri dan otide na zemlju, pa je malo kako obradi, kako svoju zemlju. (Odžakov).

Za druge načine kojim se sobstvenost stječe kao: usucapio, adjudicatio, nedostaje nam izvora.

Zajednica. Sobstvenost se obično drži da je pravo koje jednom čovjeku pripada. — U Slovena pak vidjesmo da gdje je još zadruga ili barem nešto od stare obiteljske forme ostalo, da je sobstvenost, osobito nepokretnih stvari, pravo koje pripada cijeloj familiji. Ali nije da nemože biti i drugačije jer jednoj stvari može biti i više gospodara [1]), koji baš i ne živu u jednoj familiji — a u Slovena biva kadgod da jedna cigla stvar pripada i nekolikim familijam: za ovo pošljednje evo i primjera:

Kod Rusina ugarskijeh ima obično svako selo po razmjerju svoga pučanstva nekoliko brašnenih mlinova koji su zajednička svojina nekoličine familija —; naprotiv pak dogodi se da dva susjedna sela nemaju nego jedan cigli mlin, a to biva osobito kad u zemljištu jednoga od ta dva sela nema nikakove riječine (potoka). Skoro svaka seoska kuća ima svoj dio sobstvenosti na jednomu takome mlinu, a to pravo sobstvenosti mjeri se po vremenu, po istečenju kojega dolazi red na neku kuću da može mljeti; n. pr, red može doći na jednu kuću svake 7 na drugu svake 14 dana i to se zove mlinski red. To se pravo obično nasljeduje, a ne prodaje. Ipak dogodi se kadgod i prodaja, ali to samo po komadić od cijeloga dijela jedne kuće i to se zbiva obićno kad su se čeljad u jednoj familiji umnožila, a u drugoj umanjila, tada ova pošljednja prodade što joj je suvišno prvoj n. p. četvrti dio ili polovinu toga svoga prava. Popravljanje tijeh zajedničkih mlinova biva, razumije se, po razmjerju prava sobstvenosti svake kuće.

I u Slavoniji primjećuje Čaplović, ima takovih zajedničkih mlina. [2]) A g. Ivanov-Želudkov kaže da je on i u Rusiji vidio sela u kojima što se brašnenih mlina tiče, žive po nekoliko kuća u zajednici.

---

[1]) Premda da rimski pravnik kaže da: „duorum in solidum dominium vel possessionem esse non posse nec quemquam partis corporis dominium esse: sed, produžuje ipak, totius corporis pro indiviso pro parte dominium habere“ (fr. 5. §. 15. Dig. 13. 6. sravni i fr. 4 §. 7. Dig. 10. 1).

[2]) Čaplović, Slavonien .. I. 116; Stojanović, slike u Nevenu 1856 str. 344.

Digitized by Google

3. Služenje.

Dogodi se često da neko ima najpotpunije pravo na neku stvar t. j. sobstvenost — pa ipak može bit i drugijeh, koji ako i nijesu s vlasnikom u zajednici, ipak na tu istu stvar imaju neko opredijeljeno pravo, kao n. pr. uživati stvar na neko vrijeme, služiti se sa stvari u nekijem slučajevima itd. To je tako zvani jus servitutis u rimskome pravu. [1])

Servitus razdjeljuju rimski pravnici najprije u serv. personarum i serv. rerum. Pod prvu potpadaju, kako je poznato: ususfructus, usus, habitatio, operae servorum itd. — a drugu vrstu razdjeljuju glavno u serv. praediorum rusticorum i u serv. praed. urbanorum. [2]) Mi toga razdjeljenja niti hoćemo niti možemo činiti, dapače mi ćemo ovdje bez ikakve razlike navesti i pravo služenja koje pripada neopredijeljenim osobam, kako občinarima, putnicima itd. što bi inače prije spadalo u javno pravo.

I kod dobivanja prava na služenje vidimo da i u srpskog seljaka valja ona stara izreka prior tempere potior jure, isto kako i navedeno pravilo, da stvar bez gospodara pripada onom, koji je najprvi prisvojio. To nam se posvjedočuje tim što Vuk kazuje: da čiji čobani u proljeće s ovcami na vrh kape ugrabe, oni pasu planinu sve ono ljeto. [3]) Planina dakako valja da je općinska.

Riječ supojnik nahodi se u Vukovu rječniku sa primjedbom da se tako zove u Boci onaj, koji s kime zajedno stoku pase i poji. Premda nije jasno rečeno nama se ipak čini da je to nešto slična rimskoj servitus pascendi ili compascendi kao i serv. ad aquam adpulsus. Tom prilikom Vuk primjećuje da je u Crnojgori i okolinama velika nevolja ljeti za napajanje stoke: kašto kaže on, tjeraju stoku na vode na Turskoj zemlji pa se jedni s turcima biju, dok drugi za njima stoku poje. [4])

U Sinjskoj okolici servitus itineris, aquae hauriendae i njima slične imaju najobičnije svoj postanak razdijeljenjem velike zadruge u manje obitelji.

Što se bunara i čatr'anja tiče, pri djelidbi je obično, da ti pripadnu sasvim jednoj strani, a da druge imaju pravo služenja, ali je još običnije da bunar i čatrnje ostaju kao zajednica (in condominio) svijeh stranaka.

Ko hoće da probije prozor na svojoj kući pa baš da je s te strane i tudj vrtao, to on može učiniti kad ga je god volja, ne tražeći dopuštenja u gospodara vrta.

Pojedine servitutes pascendi i compascendi sasma su rijetke, ali kad se požanju njive ili pokose livade, svak (samo iz toga sela) ima pravo, na čiju mu drago njivu ili natjerivati stoku i tu je pasti, i to sve dokle se opet počme zemlja obradjivati. Isto tako kad se koja njiva ili livada zapušti u u ledinu, svak ima pravo tamo tjerati svoju stoku na pašu i to sve dok je gospodar nepočne opet obradjivati. Ali prije nego će da na njoj radnju započne, ako hoće da mu niko više svoje živo tamo ne nagoni, on uzme pak naokolo kamenje jedan ne daleko od drugoga poredja i tim je označeno da će se do skora obradjivati. Tad više u tako označenu ogradu niko stoke ne goni (Milinović).

---

[1]) Servitutum non ea natura est ut aliquid faciat quis, veluti viridia tollat aut amoeniorem prospectum praestet, aut in hoc ut in suo pingat, sed ut aliquid patiatur aut non faciat (fr. 15. §. 1. Dig. de serv. 8. 1).

[2]) Za naziv svake pojedine servitus u rims. pravu, kao i gdje koja spada gledaj Arnts, Pandekten §. 185. 186. sa navedenim izvorima.

[3]) Rječnik s. v. kapa.

[4]) sub. v. Supojnik.

Digitized by Google

U Bugarskoj kad se porodice dijele, dogodi se čestokrat da po jedno ili više drveća, koja su odredjena kao sobstvenost jednoj stranci, ostanu na zemlji druge stranke. Ta drveta premda u tudjoj zemlji, može i vlastnik i njegovi nasljednici gojiti i voće sabirati sve dok traje. Usahne li jednom nesmije novo usaditi: što više; ako iz staroga hreka isklija mladika te drvetom postane, to veće nije svojina vlastnika prijašnjega drveta, nego gospodara zemlje, gospodar stabla može samo za sebe uzeti usahnulo drvo. Ponajviše su ta drveta dudovi, orasi i brestovi. Kad bi gospodar zemlje zlom namjerom činio da drvo usahne, tad bi morao drugo svoje dati ili kupiti, od onoliko godina, kako je prvo bilo, ako gospodar usahnule voćke nebi htio primiti naknadu u novcima.

Obična je i serv. fluminis recipiendi, sa tudjega krova na svoju zemlju, osobito ako bez velika troška vlasnik kuće nemože odvratiti vodu na svoju zemlju ili na put.

A okolo Trnova je običaj, ako ko kuću na svojoj zemlji sagradi te je opkoljen odasvud tudjom zemljom ili dvorištem, netom se oganj u kući užeže t. j. pošto se onaj koji je kuću sagradio u njoj nastani, ima pravo tražiti od svoga susjeda da mu dopusti prijelaz sa konjima i kolima punijem sijena preko svoga ili da mu dotični prostor proda. (Odžakov).

Što se tiče prijelaza preko tudje zemlje (serv. itineris, actus, viae) za Konavle znamo, da ako je čija ograda ili komad zemlje opkoljen tudjom svud naokolo, jedan od susjeda, preko čije zemlje može najlakše prelaziti vlasnik opkoljenog komada, dužan mu je dopustiti prijelaz bez ikakve naknade.

Za Ogulin nam piše g. Vukelić, da je običaj (koji po svoj prilici i dalje siže) da dok staza nepobijeli paze da se ne prelazi preko njive — ali jeli jednom pobijeljela, tada svak ima pravo preko nje prelaziti. Tu su ljudi lukavi primjećuje isti g., pa kad kiša pada prelaze još neutrvenim putem samo da put zamažu, koji pak iza kiše pobijeli dok sunce pripeče.

U Lovreću i okolici po g. Milinoviću ako je izvor ili opći bunar u takom položaju, da se nemože do njega inače doći nego prelazeći preko nečije zemlje to pravo ima svaki seljak u vrijeme suše i potrebe i nije dužan ni u koga dopuštenje pitati. [1])

U Velikorusa kao da je sasvim protivno, što se posebnih ljudi tiče, jer ako treba nekomu kakov prijelaz preko tudje zemlje da bi došao do svoje, on se mora nagoditi s gospodarom susjednog komada da mu dopusti prelaziti, inače bo ovaj mu može kad hoće to zabraniti (Ivanov-Želudkov).

Isto kao što kazasmo za Sinjsku okolicu, i u hrv. Primorju je običaj da pošto se pokosi sijeno ili požanje žito, seljaci tjeraju tamo svoju stoku na pašu, pa čija god zemlja bila; ali ako gospodar neće da mu na njegovoj zemlji „blago pasu“ on stavi na sred njive dvije grane od kakva stabla — i tad se nesmije više pasti na toj zemlji (Vukelić).

Okolo Trnova obradjuju se njive obično prez godinu t. j. jedne godine se radi i sije, a drugu godinu počiva zemlja; dokle god zemlja počiva, može svak od seljana (samo iz dotičnoga sela) pasti tamo svoju stoku. — Ali ako je prošlo nekoliko godina da to nije bilo radjeno da se njiva kako ondje kažu ocjelenila t. j. ledinom postala, tad gospodar ako ima do brzo preduzeti kakvu radnju na toj zemlji, mora joj zataknuti na krajevima po jedan ili više prutova i omotati jih travom na gornjem kraju. To je znak da se

[1]) Sr. njemačku poslovicu: Der Brunnen muss Weg und Steg haben (Graf und Dietherr, Rechtssprüchwörter 84).

Digitized by Google

više tu pasti nesmije, i taj znak zove se poćka, a zemlja, koja je tijem obilježena, zove se zapoćena. Taj znak neće niko taknuti do samoga gospodara i čobani, koji pasu misle kad bi iskubli tudju poćku, da bi jih kakvo zlo moralo snaći ili jim se dogoditi štogod nemilo (Odžakov). Ali i na njivama, koje se svake godine obradjuju, od Miholja dana pa sve do Gjurgjeva dana, slobodno je pasti stoku. Veliku stoku istjeraju i bez pastira te tako stoji po svu zimu da je ko čuva samo ako se približi oluja idu da je traže da nebi postradala. Preko zime ta životinja čini veliku štetu po polju, jer polomi i poglodje mnogu mladu voćku. (Tako je od prilike i u Slavoniji, kako Čaplović kaže). [1]) Životinja prelazi iz jednoga sela u zemljište drugoga te pase (što inače nije dopušteno) pa se ipak rijedko dogodi da bi kogod koje živinče ukrao. (Odžakov).

Velikorusi misle da je veliki grijeh uzimati novce za vodu —: voda je božija. [2]) Toga radi ako ja imam bunar u svome dvorištu ja nemogu doklegod teče nikome zabraniti da creplje za svoju domaću potrebu i zato baš netreba da mi je iko pomagao bunare dupsti. Svak dakle ima na mome bunaru ser. aquae hauriendae. (Ivanov-Želudkov).

U Slavoniji putnik može ne samo nabrati voća u tudjoj bašti i tu se na mjestu najestiti, nego nabrati pa i sobom odnijeti, a gospodar ne će mu ni riječce grke za to progovoriti. Čaplović potvrdjuje to primjerom koji je svojim očima vidio, pa premda i on iz Ugarske rodom gdje ipak ima gostoljublja, veoma se čudi da tu do te granice dopire. [3]) Isto to potvrdjuje i Germar za Dalmaciju [4]), samo što primjećuje da se voće nesmije sobom nositi. Iznimka, koju Germar kaže, da je našao blizu gradova. dolazi od toga, što su voćnjaci zbog položaja svoga blizu varoši glavni seljakov proizvod.

Na otoku Rabu (u Dalmaciji) putnik mora pitati pudara ako će voća ubrati i ovaj mu dopusti ne tražeći nikakve plate. Na otoku Krku pak može

---

[1]) Slavonien . . 129.

[2]) U Bugarskoj je obično da bogatije seljačke familije izdubu bunar za napoj ljudima i životinji ili sagrade most: to dobije neki javni charakter i svak se tijem može služiti ma i da nije iz toga sela. Od familije koja je to napravila dade se ime bunaru n. p. Popov kladenac, Šatov kladenac itd. ali ta familija ima dužnost popravljati kad što treba na svoje troškove (sravni jus patronatus u kanoničkom pravu) i tako da ako se zbog nepopravljanja dogodi komu kakva škoda ta familija mora je platiti n. p. zbog poderana a neopravljena mosta konj je propao pa slomio nogu, kuća mora platiti štetu onomu, čiji je konj osakaćen ostao.

Kladenci se obično svake 2—3 godine čiste ali premda ga seljaci sami očiste, ipak onaj čiji je mora jih dobro napojiti. Taj koji je napravio kladenac, služi se njime kao i drugi, pa kad bi on za kakvu izvanrednu fabriku ili trgovinu trebao i više vode nego je obično, on je nesmije crepati nego samo onda kad nije opasnosti da će vode prenestati za svagdanju potrebu ostalijeh seljana.

Isto kao što bunar i most kogod radi dobročinstva sagradi, dogodi se često da kogod usadi kakvu voćku s koje bi se svak mogao služiti. To on može učiniti i usaditi i u tudju zemlju blizu puta samo ako je zemlja u ledini od nekoliko godina. Ta voćka dobije obično njegovo ime i baš da poslije gospodar te zemlje cijelu zemlju obrati u vinograd, voćka ostaje vazda opća i svak može sa nje brati dokle joj je god traga. Ko je usadio drvo valja da ga i goji i obradjuje. (Odžakov).

[3]) Slavonien . . I. 158.

[4]) Reise nach Dalmatien . . 130.

Digitized by Google

putnik ubrati voća i ne pitajući što mu treba da tu izjede, ali ni ovdje nesmije sobom nositi. U vojničkoj krajini misle mnogi da jim nebi rodilo druge godine kad bi komu voća uskratili (Vukelić).

A za Bugarsku se kaže da putnik može kad god hoće uskočiti u vinograd čiji ga je volja i nabrati koliko mu treba da se najede i koliko može na dlanu od ruke sa sobom odnijeti. Seljanin istoga sela to nesmije činiti jer kažu, da svaki seljanin ima svoj vinograd i voćnjak, pa može tamo jesti ako je gladan: ta je povlastica samo za stranoga putnika. [1])

U cijelom dubrovačkom okružju lov je kao neka servitus publica, jer lovac može uljesti u čiju mu drago baštu i tu loviti i niko mu nesmije ni najmanje zaprjeke učiniti. A ima ljudi, koji nemajući svoga vinograda uzmu pušku pa kako da tobože love, uljegu u vinograd pa tamo grožđje zoblju ili drugo voće jedu. Isto nam to istovetno kazuje i g. Odžakov za Bugarsku.

4. Još neki odnošaji kojim se sobstvenost ograničuje i bliže opredjeljuje.

Osim toga što do sada navedosmo ima i još odnošaja koji okrnjuju potpunost prava sobstvenosti na nepokretne stvari. Mi imamo samo neke primjere koji se odnose na uradjene zemlje: evo jih.

U Dubrovačkoj okolici grane drveta koje vise više tudje zemlje moraju biti najmanje toliko visoko od zemlje, da čovjek koji kopa može slobodno motikom zamahivati. Ako su niže gospodar zemlje može je odsjeći ali samo do pomenute visine. [2]) Ipak ako dva susjeda uprav neprijatelji nijesu, teško da će to jedan drugomu učiniti. Voće koje pada na tudju zemlju na svaki je način svojina gospodara voćke i on može kad ga je volja pokupiti [3]) to što je sa njegova stabla odpadnulo; gospodar zemlje na koju pada, nema na to nikakova prava.

G. nam Lucijanović skoro isto to pripovjeda o tome odnošaju za svoj rodni otok Lastovo.

U Sinjskoj okolici kad se drvo nalazi na granici dviju baština, onoga se drži da je drvo na ćijoj je zemlji hrek, ako je pak hrek polu tamo, a polu ovamo, onda je oba susjeda in comune. [4]) Kada pak voćka jednomu pripada pa prevjesi svoje grane i više susjedove zemlje ali tako nizoko da priječi rastenje žita ili drugoga usjeva, on može tražiti da gospodar voćke odsiječe one grane koje smetaju usjedbi ali ako neće to, kao za naknadu onoga što usjevom gubi, on može brati voće sa grana koje bi inače imale biti odsječene. Ali ako su grane toliko visoke da nesmetaju susjedovu usjevu ni radnji, tad, razumije se, ovaj nema prava ni na voće ni na odsječenje grana. Gospodar voćke i ovdje može kad god hoće dolaziti na susjedovu zemlju da š nje obere one grane, ali ako tijem štetu kakvu učini mora je platiti (Milinović). U Bugarskoj je to po nešto inače. Ako je na granici drvo pa mu grane vise više tudje zemlje, taj čija je zemlja može to trpiti, a može i odsjeći svekolike grane koje više njegove zemlje vise; ali može i još više: on može sasvim i drvo posjeći ako s običnom sjekirom može sa svoje zemlje doseći do hreka onoga drva kojega grane neće da trpi; samo što pri tome sječenju

[1]) Odžakov sr. i Blanqui, Voyage en Bulgarie 226.

[2]) Sr. rimski interdictum de arboribus caedensis. Dig. 43. 27.

[3]) U rimskomu je pravu i to ograničeno jer svoje voće na tudjoj zemlji gospodar nemože kupiti nego „tertio quoque die.“ A kad bi mu se to zabranilo sredstvo mu je interdictum de glande legenda.

[4]) Sr. poslov. „Steht der Baum im Hag, so nimmt Jedermann Theil. (Graf und Dietherr. Rechtssprichwörter 85).

Digitized by Google

mora klečati i nesmije od stojke sjeći. Ako pak ni to neće, on ima pravo brati za sebe voće s onijeh grana što više njegove zemlje vise. [1]) (Odžakov).

Granice. Ovome kratkome odsjeku o stvarima u kome smo radi nedostatka izvora i tako skoro samo o zemljama govorili nek nam se dopusti kao zaglava navesti štogod i o granicam zemalja različnijeh gospodara.

I ako Slovenin nije tako strog što se granica tiče da bi imao, osobito za to, svoje »agrimensores« pa i svoga „Deus Terminus« kako rimljanin, ipak po tome što do sada obaznasmo i u Slovena se prilično strogo na to gleda da se granice pojedinih zemalja ne prekrše. [2])

U Slovenaca se granice medju zemljama strogo drže. G. Orožen kaza nam da narod drži za veliki grijeh i zločin, kad bi ko premjestio granicu, zlom namjerom, izmedju dvije zemlje. On pridodaje da tim prekaraju ljudi ne samo onoga koji to učini, nego i njihove potomke do 3—4 koljena isto kako i potomke onoga koji se na sudu krivo zakune. Granica se zove mejnik, meja, jan. Označuje se zakopavši kam u zemlju ali se podanj stavi uglijevlja, kržolina itd. da bi se moglo poznati ako bi premješten bio.

U vojničkoj krajini obične su granice medju zemljami »medjaš kamen«; ili se posadi „živica« (trnje) na granici, ili susjedi uzoru svak svoje pa ostave granicu neuzoranu kao putić (Vukelić).

U Lovreću granice njiva u ravnini naz načene su obično brazdom, granice livade obilježene su zasadjenim kamenom na krajevima one linije koja dijeli dva komada ili na srijedi te linije; te kad jim treba znati granicu, potegnu okom od toga kamena put krajevu i tako je uvježbano oko kosaca da nikada koseći na drugu stranu prekositi neće: Gdje je kameniti krš tu udjeljaju ili krst (što je najobičnije) ili kakav drugi znak. (Milinović). To isto se skoro može i za Konavle kazati.

Po g. Maršovu žive još i dan danas običaj u Srijemu, a i u Banatu da kad se ili pri djelidbi ili pri popravljanju granica, bilo zemalja dva privatna gospodara, bilo izmedju dvije općine ili gospodštine, dovedu jedno ili dvoje mlade momčadi, povale jih na mjesto gdje je nova granica udarena, pa jih dobro izbiju da bi je upamtili i do starosti znali o njoj kazivati. Kad e zaglavljen taj svečani obred, izbjeni momci budu obilno darovani. Još i danas u urbarijalnoj raspravi o granicama sudac najvoli kad može take testes solemnes dobaviti da mu o kakvoj granici posvjedoče.

Skoro isto to što kazasmo o granicam u Slovenaca nalazimo da u bitnosti valja i za Bugare. Granice u polju medju livadama jednoga i drugoga gospodara su zabilježene kamenom na uglovima. Taj kamen ima koničkí oblik, gornja je strana što iz zemlje izviruje ošiljasta, a podanj stave uglijevlja s pepelom, a tome je jamačno uzrok kako i u Slovenaca da ako bi kamen bio premješten da barem uglijevlje posvjedoči gdje je prava granica. Osim toga zasadi se na granici i trnja i gloginja. Granica gore pomenute vrste zove se u opće kamak. Narod i ovdje misli da ako bi ko premjestio taj kamak, da bi mu zli duhovi bez dvojbe štogod zla učinili. (Odžakov). Po g. Ivanovu-Želudkovu i u Rusa se drži za velik zločin premjestiti granice s namjerom time susjedovu zemlju okrnjiti, a svoju nepravedno raširiti.

---

[1]) Sr. „Was über Zaun fällt, ist des Nachbars (ibid).

[2]) O tomu predmetu u starijeh Čeha: sr. Jireček. O soudu meznim; u Čas. Česk. muz. g. 1858 str. 171 i slijed.

Digitized by Google

IV. Obligacije. [1])

Уговорецъ — родной братецъ всѣмъ дѣламъ. r.
Уговоръ святое дѣло. r.
Уговоръ не споръ. r.
Переговоръ не уговоръ. r.
Slovo dělá muže. č. [2])
Slovo za skutek. č.
Что слово то и дѣло. r.
Konj se ularom a čovjek rječima veže. [3])
Волъ за руга-та, человѣкъ за языка ся вьрже. b.
Вола вяжутъ мотузамъ, а чоловѣка словами. mr.
Vola za rohy, člověka za jazyk lapají. č.
Слово законъ, держись за него какъ за колъ. r.
Не давъ (не сказавъ) слова крѣпись, а давъ его держись. r. [4])
Слово не стрѣла, а пуще стрѣлы. r.
Riječ iz usta a kamen iz ruka povratiti se nemože.
Słowo wyrzeczonę, dziedzictwo ztracone, i czas który minie, s vodą co upłynie — nigdy się niezwracają. p.
Dobrý dí, dobrý splní (ili Čech dí, Čech splní) č.
Языкъ малъ, да всѣмъ тѣломъ владѣетъ. r.
Семь бѣдъ, одинъ отвѣтъ. r.
Что выговорено то вымолочено (выгорожено). r.
Быть по сказаному что по писаному. r.
Měj slovo za slovo, a zlaté hory neslibuj. č.
Ошибка въ словѣ не споръ. r. [5])
Obljuba dolg dela. sln. [6])
Обѣцанька новый довгъ. mr.
Obietnica za dług stoji. p,
Přípověd jest spravedlivý dluh. č.
Slíbiti jako dáti, a haněti jako práti. č.

---

[1]) Pojam kojega izražuje lat. riječ obligationes teško ga je u našn narodnu odjeću preobući, da bi mu sa svake strane jednako pristajala. Neki ga krstiše obvezom, ali mi volimo pridržati tudju riječ dok se pristojnija narodna ne nadje ili pak obveza predje u običaj. I neki njemački puristički pravnici htjedoše tudju riječ zamjeniti sa Gedinge, ali velika većina i to svikolici pobolji pridržaše stari latinski nazov.

[2]) Ein Wort ein Mann.

[3]) Verba ligant homines, taurorum cornua funes. — On lie les boeufs par les cornes, et les hommes par les paroles. — El buey por el cuerno, y el hombre por el vierbo. — Den Ochsen hält man bei den Hörnern, den Mann beim Wort, die Frau beim Rock.

[4]) Il faut tourner sept fois sa langue dans la bouche avant de parler.

[5]) Error non è frode. — Error non fa pagamento. — Chi fala de testa paga de borsa. — Erreur de calcul ne passe jamais en force de chose jugée.

[6]) Promissum cadit in debitum. — Omne promissum de jure debitum est (l. unica Cod. de suffr.) — Pacta semper et promissa servanda sunt, quae nec vi nec dolo malo facta sunt. — Ogni promessa è debito. — Chi promette, in debito si mette. — Il promettere è la vigilia del dare. — Après avoir promis, faire le faut. — Promettre est veille de donner. — Autant vaut une simple promesse, que les stipulations du droit romain. — Zusagen macht Schuld. — Versprechen will ein Halten haben. — Belof de maekt schult.

Digitized by Google

Kdo dobrovolně čemu svoli, toho žadne pravo ne razvodi. č.
Od obećanja do izvršenja dalek put. [1])
Кто измѣнитъ слову (солжегъ) тому да будетъ стыдно. r. [2])
Sramota je reći pa razreći.
Kdo svého nedrži slova, nemá poctivosti zhola. č.
Bolje je neobreći nego riječ ne držati. [3])
Грѣхъ не исполнить обѣта. r. [4])
Slíbiti jest pansky, držeti chlapsky. č. [5])
Ranní dešť a večerni smlouva obě nestálé. č.
Co jest psáno, ma byti dáno. č.
Писмо очи коле. mr.
Что написано перомъ, того не вырубишь топоромъ. r.
Долгъ платежемъ красенъ, а займы отдачею. r.
Najprije „naj“ poslije „daj“. [6]).
Když jsi pil, plať, s šenskýrkou se nevaď. č.
Neprodávej kůži, nežlis medvěda zabil. č.
Niepij na żiwego niedzwiedzia skórę. p.
Nekupuj (neprodávej) zajíce v pytli. č.
Kup je djavo, otvori oči dobro. [7])
Отварай си очи-те, да ти ги неотворятъ. b.
Чего се не досмотришь (не домѣтишь), то мошной доплатишь. r. [8])
Не придешь ока, придешь мошенку. mr.
Kto oczyma niedojzrzy, workiem dołoży. p.
Kdo neprohlédá očima, prohlédne měšcem. č.
Kdo neotvírá oči, musí měšcem dotahovati. č.
Štóż njecha woči rozdźerać, ton dyrbi mošnju wotčinjeć. gl.
Chtoż ňoco woci požiwaś ten derbi mošnu rozśegaś. dl.
Вольнѣе торгу нѣтъ. r.
Cena jest svobodna, a podání též. č. [9])
Drago prodaj, a pravo izmjeri. [10])
Što nedjelja pazari da može ponedjelnik razpazarit, svak bi trgovô.

---

[1]) Sunt facta verbis difficiliora. — Promittas, facito: quid enim promittere laedit? polliciti dives quilibet esse potest. — Dal detto al fatto c' è un gran tratto. — Altro è dire, altro è fare. — Le parole son femmine e i fatti son maschi. — Fate frate, non parlate. — Promettre est facile, mais effectuer difficile. — Il y a grande difference entre faire et dire. — Segghen ende doen, dat zijn twee.

[2]) Promessa non mantenere è villania. Ein Schelm der sein Wort nicht hält.

[3]) Was du nicht halten willst, sollst du nicht versprechen.

[4]) Chi promette e non attende sulla pietra dell' inferno si distende.

[5]) Versprechen ist adelmännisch, halten ist bäurisch. — Hea mees tootab, herris peab (čud.).

[6]) Il faut payer, qui veut acheter. — Geld macht Markt. — Wer nicht gibt, der nimmt nicht.

[7]) Augen auf, kauf ist kauf.

[8]) Wer die Augen nicht aufmacht, muss den Beutel aufmachen.

[9]) Theuer verkaufen ist keine Sünde.

[10]) Statera dolosa, abominatio est apud dominum: et pondus aequum voluntas ejus (Sal. XI. 1). — Eadem mensura redde qua accepisti. — En la balance l' or et le fer sont tout un. — En la balança el oro y el hierro son todo uno. — Wer mit grossem Masse einmisst und mit kleinem aus, der ist ein Dieb.

Digitized by Google

Ruka ruci sudi. [1])
Ruka ruce soudí. č.
Рука руку знаетъ. r.
Кто купилъ, тотъ знай своего истца или дѣти его. r. [2])
Kdos koupil znej svého jistce. č.
Kradzione kupić, pieniądze zgubić. p.
Z wielu rąk większa pomoc. p. [3])
Z mnoha ruk větší pomoc. č.
Kakvo djelo taka i plaća.
Paorska služba — paorska plaća; gospodarska služba — gospodarska i plaća.
Bakren novac, bakrena i molitva; zlatan novac, zlatna i molitva.
Služba bez plate, načini tate. [4])
Служба вольности не тратить. mr.
Veresija pedevsija.
Veresija gola šija.
Mali dug mali zlotvor, veliki dug veliki zlotvor.
Koně, ženu a flintu nikdy ne půjčuj. č.
Da su dobri zajmi i žene bi se zajmavale.
Velikoj gospodi nevalja u zajam davati.
Hvališa hrdjav platiša. [5])
Kto się rad dłuży, nierad słowa trzyma. p.
Ko je uzajmio taj je i dužan. [6])
Ko što uzajmi, ono će mu se i vratiti. [7])
Cizí peníze příměří nemívají. č.
Чужія денежки зубасты. r.
Dluh bývá, čim dál vždy mladší. č. [8])
Kar se odloži, se ne opusti. sln. [9])
Uroký májí bystré kroky. č.
Dužnik dobar tudjemu tobocu gospodar. [10])
Prvo plati pa se po drugo povrati.
Oduži pa onda tuži.
Nije umro zajam nego vraćanje. [11])

---

[1]) Hand muss Hand wahren.

[2]) Die Gewähre muss antworten.

[3]) Multae manus onus levius reddunt. — Vir unus nihil insigne praestiterit. — Εἷς ἀνὴρ οὐδεὶς ἀνήρ. — Assae man, fa presto il pan.

[4]) Serviteur prié, parent, ni amy ne prendras si veux être bien servy. — Arbeit ohne Lohn: ist halb Spott halb Hohn. — Gheboden dienst is onweert.

[5]) A gran promettitor poca fede si deve. — Hardy demandeur, mauvais payeur.

[6]) Qui prend doibt rendre, ou l' enfer attendre (iz 16. vijeka). — Wer borgt muss zahlen.

[7]) Was gelobt ist, muss bezahlt werden. — Qui doit à Luc et paye a François, paye une autre fois.

[8]) I debiti non si scordano mai. — Più che il mantello dura l' inchiostro. — Alte Schulden rosten nicht. — Beter olde schult den olde vete (hol.) — Boedre oer gammel Gaeldh oen gammel Sagh (dan.).

[9]) Non aufertur quod differtur. — Aufgeschoben ist nicht aufgehoben.

[10]) Le bon payeur, est d' autruy bourse seigneur. — El buon pagador, heredero es de lo ageno.

[11]) Les mauvais debiteurs font les mauvais prêteurs.

Digitized by Google

Dug neplaćen grijeh neprošten.
Дугъ неплатенъ, тѣжакъ товаръ неистоваренъ. b.
Od wracania boli główa. [1])
Dłużnik wesoło bierze, a smutno oddaje. p. [2])
Довжникъ весело бере, а смутно виддае. mr.
Ko se duga ne oduži taj se tuge ne otuži.
Što češće dužnika opominješ, prije će platiti. [3])
Обыкаляй чясто, ако искашь да получишь. b.
Kdo dluhem platí, ten klín klínem vyráží. č.
Zgoda dug naplaćuje. [4])
Od zla dužnika i kozu bez jareta (mlijeka). [5])
Od zlého dlužníka, i koza bez mlíka. č.
Видъ лихого довжника, и полову бери.
Od zlého dlužníka, i plévy beř. č.
За боргъ, и пепяль ся взѣма. b.
Lepší škodka než škoda. č.
Kašto i glavnica lijepa vajdica.
Ako kuća izgori, dug na odžak izleti.
Человѣкъ умира, боргъ не умира. b.
Долгъ первый наслѣдникъ. r.
Mrtva glava dugove neplaća.
Порука — наука. r.
Порука — работа. r.
Кто поручится тотъ и мучится. r.
Заручился, какъ головою приложился. r.
Rukojmě, hrdlo jmě. č. [6])
Тотъ печался кто ручался. r.
Kto ręczy, ten jęczy. p.
Jamac — platac. [7])

---

[1]) Le rendre fait mal à la gorge.

[2]) Qui prête non r'a,
Qui r'a non tôt,
Qui tôt non tout,
Si tout non gré,
Si gré non tel.
Garde toi donc de prêter,
Car à l' emprunter, cousin germain,
Et au rendre, fils de p . . . . ;
Au prêter ami,
Au rendre ennemi. —
Quien presta no cobra, y si cobra no todo, y si todo no tal, y si tal enemigo mortal. — Leihen macht Freundschaft, wieder fordern, Feindschaft. — Die leent haeft schade oft schande (hol.)

[3]) Dies interpellat pro homine.

[4]) Abgerechnet ist gut bezahlt.

[5]) Dal mal pagatore, o aceto o vin cercane. — D' un mauvais debiteur et payeur: prend paille et foin pour ton labeur. — Thw scalt taghe soorth Salth af onde Geldere (dan.)

[6]) Bürgen soll man würgen.

[7]) Chi entra mallevadore, entra pagatore. — Chi garantisce paga. — Chi sta per altri paga per se. — Qui répond paie et le sien repand. — Der Bürge muss

Digitized by Google

Rukojmě: vytrhl z cizí nohy trn, a vstrčil do své. č.
Slíbíš li za druhého, dej pol svého. č.
Rukojmě jako jistec, oba jista pevna. č.
Sebe uvazuje, kdo druheho vyvazuje. č.
Siebie zawodzi, kto drugiego swobodzi. p.
Bez zajma (naruči) nije naprave.
Věrná ruka nic netrati. č.
Pan Bůh stvořil volky, a čert spolky. č.
Ko ima druga ima gospodara. [1])
Kad se slože, i slabi su jaki.
Даръ не купля не хаятъ а хвалятъ. r.
Кого любишь, того самъ дарилъ, а не любишь, и отъ него не примишь. mr. [2])
Ako mi možeš što na silu oteti, nemožeš dati.
Чѣмъ дарятъ, тѣмъ не корятъ. r.
Darovanomu konju zubi se negledaju. [3])
Даровану коню въ зубы несмотрятъ. r.
Bolja mršava namira, neg debela parnica. [4])
Kratka sprava je boljši kakor dolga pravda. sln.
Čist račun duga ljubav. [5])

Mi smo u predjašnjem odsjeku naveli i poredili nešto gradje o pravnim odnošajima, koji se neposredno na neku stvar oslanjaju bez obzira na ikakvu osobu ili na kakovo djelo ili propuštenje nekakve osobe. U ovome odsjeku naprotiv biti će riječ o gradji za onaj dio pravnijeh odnošaja, koje sa stvarima nestoje neposredno ni u kakovu odnošaju, nego se najprije oslanjaju na nečije obvezanje nekomu nešto dati, učiniti ili priskrbiti, pa ovo pošljednje bilo positivno ili negativno. [6]) Žalibože da su nam za ovaj važni odsjek izvori veoma oskudni, jer premda je ugovor najglavniji način, kojim se obligacije radjaju ipak nije jedini — a mi baš štogod navedemo, sve se na neke vrste ugovora odnosi — ostala vrela obligacija [7]) moramo sasvim radi pomenutog nedostatka izostaviti.

---

bezahlen. — Stultus homo plaudet manibus cum spoponderit pro amico suo (Sal. XVII. 18). — Tolle vestimentum ejus, qui fidejussor extitit alieni, et pro extraneis aufer pignus ab eo.

[1]) Chi ha compagno, ha padrone. — Qui a compagnon, a maître.

[2]) Hostium munera, non munera. — Chi mal accetta, peggio dona.

[3]) A caval donato non gli si guarda in bocca. — A san Donà non se ghe varda suso. — A cheval donné ne lui regarde en la bouche. — Chose donnée doit être louée. — Einem geschenkten Gaul, sieht man nicht ins Maul. — Een joun goul, siochtme naet yne mouwl (fries.)

[4]) É migliore un magro accordo, che una grassa sentenza. — Ein magerer Vergleich ist besser, als ein fetter Process.

[5]) Patti chiari, amici cari e borsa del pari. — Conti spessi, amicizia lunga.

[6]) Rimski pravnik Paulus, ovako se o jezgri obligacije izražuje. Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum, aut servitutem nostram faciat: sed ut alium nobis adstringat ad dandum aliquid, vel faciendum, vel praestandum (fr. 3. Dig. 44. 7. pr.).

[7]) U rimskome pravu: obligationes aut ex contractu nascuntur, aut ex maleficio, aut proprio quodam jure ex variis causarum figuris (fr. 1. pr. Dig. 44. 7).

Digitized by Google

1. Ugovor i njegovo uglavljenje.

Nije naš posao razlagati što je ugovor u opće, ko može ugovor učiniti, o čemu i kako. Mi po planu ovoga spisa imamo, kako i do sada činismo, navesti samo to, što nam se bude činilo, da ovamo spada i što karakterizuje ovaj ili onaj odnošaj —; ko pobliže pouke treba, lako mu je u učevnijem knjigama naći.

U Granici vojničkoj a osobito u Primorju, kad su se dvojica o nečem pogodili pije se „likov“ ili „likovo“. Okolo Pazarišta razumijevaju pod likovom samo vino ali nije rijetko da pošto god i zalažu. U Jezeranima kad čovjek vola kupi, uzme prodalac čašu vina, pa izlije nešto volu medju rogove, a ostalo pruži kupcu neka popije. Pri ugovorima u opće, kod se pogode, rukuju se, a kadgod se i ljube, a kupac i vino plati. (Vukelić).

Rohrer pak za neka mjesta u Hrvatskoj pripovijeda, da pri uglavljenju kupovine svuče kupac svoju šubaru pa prodavac po njoj udara. Kad je to učinjeno, posao je tako utvrdjen, kao da je pred Bogom i pred svetijem ispunjenje zakletvom utvrdjeno bilo. [1])

U Sinjskoj okolici kad se o čem gode, pa kad su se već nagodili hvataju se za desnice, a kad je i ko treći tu prisutan, on potvrdi pogodbu udarivši rukom oštrimice njihove dvije ruke tako stisnute, i to se zove presjeći. [2]) S tijem je pogodba dovršena. Da bi je potvrdili piju, a piće plaća obično oni, koji novce prima. (Milinović). Ovako rade i po Hrvatskoj.

I u Bugara je običaj, da kad je pogodba dovršena, treći poznanac koji se tu namjeri ili uzme objema svojim rukama uhvaćene dvije desnice ugovornikâ pak jih rastavi, ili kako se kaže presječe t. j. sklopjenijem rukama ili jednom (desnicom) udre kao sjekirom po zahvaćenijem rukama one dvojice i time se oni rastave. Za tim se polijeva pogodjena stvar ili posao, t. j. onaj, koji je novce primio, plaća piće svima prisutnima. Tim je ugovor stisnut.

Ako je predmet ugovora poviša stvar, tad se svjedocima, koji su tu, dade po para i reče jim se od prilike „da ste svjedetelji“ pošto sami upitaše: „da-smo-li svjedetelji“? A kad su poslije pozvani pred sud, oni obično kažu: „mi smo dobili paru za svjedeteljstvo“, a to znači od prilike: „Mi smo bili svečani svjedoci“. I svjedocima ugovornici dadu piti ili ručak. (Odžakov).

Mi smo već gore na str. 85. naveli могоричъ kao znak svršena ugovora u Velikorusa i u Malorusa pa navedosmo dokaz i za starinu toga simbola. Wojcicki kaže, da se isto to nalazi i kod Poljaka pod imenom litkup i da nikakova prodaja kod prostih ljudi ne biva bez litkupa. A za mohorycz u Malorusa ima u njegovoj zbirci i jedna pjesma od koje evo dotičnoga komada:

— „Oj wy ne Kozaky,
Ałe hajdamaky,
Bo ja swoi koni
Pid wamy piznała.
Sriberne sidełce,
Totiž moje serce!“

---

[1]) Slav. Bewohner. II. 102.

[2]) I u Arbanasu je ugovor stisnut, kad su se ugovornici pred tri svjedoka za ruke uhvatili. S malim razlikam i kod drugih naroda, hvatanje za ruke ima to isto značenjo.

Digitized by Google

„— Ne prawdoczku mowysz,
Ne prawdu howorysz:
Bo my toty koni,
U pana kupyły,
Na zełeny trawi, hroszki vidłyczyły,
Z studennoj kyrnyczénki mohorycz napyły,
A pid kołodaju spaty położyły.“ [1])

Osim могорыча u Velikorusa pri zaključenju ugovora simbol je, da je ugovor svršen, kad se dva ugovornika uhvate za ruke te zazovu koga разнять: to što u Srba presjeći. Ovaj biva ujedno i svjedokom. Ali ga prije toga svečano pitaju: „Jesi-li ti svjedok?“ Pa kad odgovori da jest, tad mu tek kažu: „разымай“! Kadgod se nadje ljudi, koji uprav neće da budu svjedokom, jer nevjeruju ugovornicima, da su iskreni, ili jim se posao ne čini častan. Toga radi, kad je više prisutnih osoba ostali naročito kažu: „Mi smo svi svjedoci osim N!“

Ako jedna stranka nešto obeća, a druga hoće da obezbjedi točno ispunjenje toga obećanja, čini da onaj, koji obećuje kaže: Богъ за меня порука —, ili da poljubi ikonu; a kad je obećanje od velike važnosti, tad proguta malo zemlje. To je kod Velikorusa najstrašnija zakletva obećanja (juramentum promissorium) ne samo, dali i zakletva potvrde. (jur. affirmationis). (Ivanov-Želudkov).

a. Prodaja i kupovina.

U odsjeku za obiteljsko pravo vidjesmo, da je ustrojstvo prave slovenske familije osnovano na potpunoj ravnopravnosti svijeh članova. Po tomu lako je uvidjeti, makar zato nikakova positivnoga izvora ne imali, da nijedan član familije pa ni glava nesmije išta prodati, a osobito nepokretnine ne, bez dopuštenja familije. To pravo članova familije, barem što se nepokretnina tiče, neutrnu sasvim ni pošto se familije razdijeliše, pa prijašnji članovi postaše susjedima, jer se po svoj prilici iz ovoga i razvi jus protimiseos koje imaju srodnici i susjedi medjusobno na stvar, koju hoće jedan od njih da prodade, pravo koje je u nekijeh plemena i danas u običaju.

Za Bugarsku evo što o tome obaznasmo. Najprije otac nesmije prodati preko volje svojeh sinova i domaćijeh. Zatim brat makar, da je i odijeljen ima pravo prijekupa na nepokretnine svoga brata. Ako neće brat, tad dolazi susjed i to najprije onaj, koji uz tu kuću ili zemlju ima u nižemu položaju svoju kuću ili zemlju, [2]) a to se oslanja na to: da gospodar donje njive itd. morao je mnogo godina trpiti vodu, što je odozgor padala; popravljati kvar što mu je činila itd.

Ako bi zemlja ili kuća bila prodata bez pitanja onoga, koji ima pravo prijekupa, to ovaj može zemlju ili kuću otkupiti ponudivši novce, što je za

[1]) Woicicki. Pieśni ludu. II. 348—349.

[2]) Navedimo zato i jedan historički dokaz: I s počtenim od nas uprošenjem vzgovori: kneže i sudci i gospodo i vi plemeniti ljudi i vladane! molim vas, slišite me, ovo mi se je spotribilo plemenčine moe prodati za nike moe potribe, mogu li ili nemogu? Da bi ste mi dali svoj zakon.“ A mi knez i sudci s vladanem imivši pun svit i cel dogovor rekosmo: pojmi našega rotnoga pristava i nudi svih svoih bližnjih i dalnjih i kih pristoji. I kada se opet vzvrati k nam naš rotni pristav, nami pitan, nam povida: Da e nudil svih svoih bližnjih i dalnjih i nigdor ni hotil pohititi. A mi rekosmo: „a ti prodaj komu moreš. (iz listine

Digitized by Google

nju dao. Ko se odreče toga prava, pa uslijed toga drugi kupi stvar i ovaj što je kupio hoće opet da je proda, netreba da obznanjuje ili da nudi onoga, što se još prije toga prava odrekao, ali ako ovaj po drugome putu obazna, da će se stvar prodati, pa još prodato nije, može tražiti da se njegovo pravo prijekupa uvaži. U susjedovu pravu nema nikakve promjene, nego ako i novi susjed hoće da proda zemlju, koju je kupio, mora dotičnomu susjedu to na znanje dati. (Odžakov).

U Velikorusa pak ima predjela, gdje niko nesmije prodati svoju kuću tudjinu, ako nepita prije dopuštenje мира. (Ivanov-Želudkov).

Za Bugarsku produžuje g. Odžakov, prodaja i kupovina mora biti javna. Sam domaćin, ako što proda, kriomice od svojih domaćijeh, oni mogu odnijeti kupcu novce, za koje mu je prodata stvar, i tražiti da jim se natrag povrati.

Ako pak kogod proda kakvu tudju pokretnu stvar, pa gospodar te stvari dovede svjedoke da je njegova, on je može uzeti od kupca bez ikakva novca a kupac nek se gleda sa prodaocem. [1]) (Odžakov.)

O pobližnijim naročitim uvjetima (pacta) i o onim, što se sami sobom razumiju pri prodaji, dodje nam do znanja samo to što slijedi:

Za Srbe navodi nam Vuk izbacivanje. To najviše biva pri kupovanju stoke, koža itd. gdje trgovac izbaci (odgovara talijanskom scartare) nekoliko komada, jer mu se ne čine dobri kao i ostali. [2]) Vrijedno bi bilo znati, mora li to biti naročito pogodjeno ili se drži kao nekakov pactum tacitum.

Kad se konji prodaju, često se pogodi kupac sa prodaocem, da mu jamči da je konj zdrav, te ako nebude, da je on kriv [3]), a to znači da je time ugovor uništen. Ovaj pactum zove se kod Srba „prodati pod zdravo."

U Bugara kad se stoka prodaje, obično je, da se pogode, da kad bi se koje živinče razboljelo, za neko vrijeme, tad da ga kupac može vratiti i uzeti natrag svoje novce ili da se cijena snizi. [4]) Taj je rok 1—6 dana. Ta se pogodba zove: kupiti pod majar (turski) ili na opit. Ali ako nije ugovoreno, pa baš da se vidi da su i bolest i drugi nedostatci bili i prije nego je živina prodata, nepomagaju kupcu nikakva remedia juris.

Velikoruski narod nepozna, niti drži da je pravo, pa baš i očigledno prevaren bio u kupovini, komugod priteći u pomoć, kako što se u Rimu činilo sa dvije poznate actiones aedilititiae a još manje sa kakvom exceptio ultra dimidium. Zato ima u narodu i izreka: Товаръ лицемъ продается, а ako to nije dosta pitaju prevarenoga kupca чего смотрѣлъ? Гдѣ глаза были? Pa podrugujući mu se pridodaju: Такъ и надо дураковъ учить! a često se

---

pisane na Skurini kod senjske Rijeke g. 1470. u Archivu za povjest. jugosl. I. 203;) sravni i slijedeću listinu u istome archivu str. 205. Za njemačko pravo ima poslovica: „Was von Erben Hand gekommen, muss man den Erben zuerst bieten"; i „Die nächsten Freunde haben den nächsten Kauf. (Graf und Dietherr, Deutsche Rechtssprichwörter 103.

[1]) Sravni pravilo rimskoga prava. ubi rem meam invenio, ibi et vindico — a proti tome i njemačku pravnu poslovicu: Hand muss Hand wahren, i, wo einer seinen Glauben gelassen, da muss er ihn wieder suchen (Graf und Dietherr, Deutsche Rechtssprichwörter 113—114).

[2]) Rječnik sub v. izbaciti.

[3]) Vuk. Rječnik sub v. Pod.

[4]) Sr. rims. actio redhibitoria i act. quanti minoris; sr. takodjer i Loysel, Droit contumier I. 390.

Digitized by Google

zaglave ti prijekori sa originalnim sravnjenjem prodaoca i kupca. На что и щука въ морѣ? чтобъ карасъ не дремалъ! (Ivanov-Željudkov).

Istina je, da je kapara obična i pri drugijem ugovorima a ne samo pri prodaji i kupovini, ali je ipak ovdje najobičnija: osim toga i naši izvori samo nam je za kupovinu navode, a mi da jim se ne iznevjerimo, evo nas da jih ovdje i navedemo:

U Lovreću i okolici, kad hoće bolje da utvrde posao, onaj koji kupuje dade prodaocu kaparu. Ako se kupac poreče gubi kaparu, ako prodalac, vrati ono što je primio i uz to još toliko. [1]) Udarati na se je sramota svakojako, ali opet ne toliko kupcu koliko ako se prodalac poreče.

Svjedoka pri pogodbama bude obično 3—4, ali moraju biti najmanje dva. Njih ne zovu tek kad su se već pogodili, nego obično pred njima se i pogadjaju sve dok se pogode. Onaj, koji plaća piće ili užinu, neplaća samo za sebe i za drugu stranku, nego i za prisutne svjedoke. (Milinović).

U hrv. Primorju kaparu daje kupac, a prodavac je prima. Ima ljudi, koji dijele drugijem novaca, neka mu to ili ono kaparišu, budući da sam nemože svuda da dosegne. Posrednik jamči, da će onaj, komu je kaparu dao, izvršiti što je ugovoreno. Ima trgovaca, koji daju i godinu dana naprijed n. p. u žitu ili u novcu „na mast“ itd. (Vukelić). Ovijem posrednicima slični, mislimo da će biti i grošićari, o kojima Vuk u svome rječniku govori. [2]) Premda Vuk kazuje, da je grošićar=proxeneta, mi bismo ga ipak prije sravnili sa komisionarom.

U Bugara, kad je kupac dao kaparu a stvar ne teslimjena, pak se pokaje i neće stvar da uzme, on gubi kaparu, koja ostaje prodavcu, ali ako prodavac neće da dade stvar pod pogodjenu cijenu, tad, premda se u narodu kaže, da i prodavac kad udari na se, mora duplu kaparu vratiti kupcu, to se obično nedogadja, nego ili vrati kupcu samo primljenu kaparu, ili za one novce dade mu robe pod pogodjenu cijenu. To misle, da je s toga tako pravo, što prodavac obično kaže kupcu: da si ti imao pravu volju kupiti stvar, bio bi je obilježio, a ovako sve što se na njoj moglo kvara dogoditi, bilo bi se dogodilo meni na štetu. (Odžakov).

I u Sibiriji je obično da ruski trgovci daju inorodcima задатку za kože, koje jim ovi obećaju donijeti i prodati — ali prije nego je inorodac i isplatio prvu kaparu, već mu trgovac daje u naprijed novaca za drugo, tako da mnogi ostaju u svagdašnjem dugu prema trgovcu. [3]) I ovdje dakle kao i o hrv. primorju dava kupac kaparu za res futura.

b. Najam.

Za pravila i obične uvjete pri ovoj vrsti ugovora (locatio conductio) nemamo nego sasvim oskudnih izvora. Zadovoljimo se dakle navesti i tehničke nazove nekijeh vrsta ovoga odnojaša. Za Srbe Vuk kaže: „Čovjek se uzme ili stane u najma ili se najmi; kuća se uzme ili da pod kiriju, a oko čega treba što raditi, ono se zakupljuje ili uzima pod zakup (n. p. vodenice, zemlja, kakva bara, gdje se riba hvata); volovi se daju na izor; ovce pod kesim, na kazan se daje ispek.“ [4])

U Lovreću i okolici ko nemože svoje zemlje da obradjuje a hoće da ima neke koristi od njih, on jih daje drugome, da jih obradjuje, najobičnije

[1]) sr. rims. arrha poenitentialis.

[2]) s. v. grošićar.

[3]) Этн. Сбор. Прог. 25.

[4]) Rječnik sub najam.

*

Digitized by Google

s pogodbom, da mu od godišnjeg ploda in natura dava trećinu ili četvrtinu, kako je koja zemlja. Kad najamnik hoće, da trga ili žnje, mora javiti gospodaru od zemlje, da može i on tamo doći ili na svoje mjesto koga poslati. Ako je žito, podijele ga na gumnu, ako je grožđje u vinogradu. Od tole nosi svak sebi doma ili uzajemno pomaže jedan drugome. U Primorju naprotiv, gdje kmet ima gospodara, dohodak mora na svoje troškove odnijeti u gospodarevu vinicu ili žitnicu. (Milinović). Za Karlovčane (Srijemske) kaže Vuk, da imaju svoje djuturičare (redemptores per aversionem), koji jim u vinogradima sjede i vinograde djuturiče. [1])

U Bosni se često dogadja da turci gradjani kupe stado ovaca pa ga dadu seljacima kmetima na hranu. Seljak drži ovce na svoj račun, plaća turčinu godišnje po pletu (zvanciku) od glave ali zato njemu ide i mlijeko i vuna i napredak. Naprotiv crkne li koja ovca seljak je mora zamijeniti, i po tome, kad udre kakva pošast na živo, iskopa se mnogo seljačkijeh kuća. Hilferding kaže, da kmeti neuzimlju vazda dragovoljno stada pod takom pogodbom ali jih aga znade i prisiliti na to. [2])

Kuće se u Leskovcu daju, gdje jih ima, pod najam (kirija), a zemlje obično kad jih gospodar sam nemože da obradjuje da jih na djal, t. j. plod se zemlje dijeli medju gospodarom i najamnikom, kako se pogode n. p. $^1/_4$ gospodaru u $^3/_4$ radniku ili inače.

Vlastnik zemlje rijetko je da polovinu poteže, i ako je to, onda mora i on nešto malo raditi, n. p. ako i ne orati, ali ipak mora pomoći žnjeti i vrijeći. (Odžakov).

c) Najam radnje i službe.

Radnje za koje su u Rimljana vladala pravila ugovora locatio conductio oprararum et operis, izvršuje se u Slovena na dvostruki način. Prvi i običniji, gdje su se narodni običaji bolje učuvali, osniva se na uzajamnosti koja je dakako u tijesnoj svezi sa slovenskim zadružnim karakterom, ona je kako pravilo, a slučajevi za koje bi valjala pravila pomenutog ugovora, manje ili više pripadaju k iznimkama, pa po tome se razumije da se ova vrsta ugovora nije mogla razviti. Toga radi i naši su izvori o tome prilično jalovi. Najprije dakle o ovoj vrsti s kojom ćemo lakše gotovi biti:

Po Medakoviću za oštrenje i popravku sječiva učine Crnogorci sa kovačem pogodbu po kojoj mu daju po 10 litara kukuruza na godinu i ugalj, a ciganin popravlja mu zato preko cijele godine sječivo. Ovu pogodbu i plaćanje zovu Crnogorci uljetica [3])

U Bugarskoj bogati seljaci imaju po 5—6000 ovaca pak uzmu obično po dva tri glavna pastira, kojima mjesto plate opredijele nekoliko ovaca n, p. 100 da se dok su u službi broje kao da su njihove, pa korist i napredak što surazmjerno pada na te 100 ovaca dolazi tijem glavnijem pastirima u dio (tantiême). Ostali čobani koji su pod njihovom vlasti nemaju nego samu plaću. (Odžakov).

---

[1]) Rječnik s. v. Djuturičar.

[2]) Босна . . . 292. Ovo je tako zvani contractus socidae a nalazi se i u izvorima rimskoga prava: sr. n. p. fr. 3. fr. 54. §. 2. Dig. 19. 2. U Italiji je po svoj prilici još dan današnji u običaju sličan ugovor (Arudts-Pandekten 4. Aufl. 503.)

I Nijemcima je takodjer poznat: oni ga zovu Eisern-Vieh-Contrakt a imaju i poslovicu u kojoj je glavno pravilo toga ugovora: Eisern Vieh stirbt nicht. (Arndts ibid. 503).

[3]) Život . . 147.

Digitized by Google

Isto kao što Bugari idu u Dobruču da žanju i vrhu žito (o tome niže), tako i Slovaci u kojijeh je mnogo neplodnija zemlja idu na tisuće u donje Ugarske stolice da pomagaju žeti i vrijeći. Plata jim je in natura dio od onoga što požnju i ovrhu, a taj biva obično dvanestina, a gdjegod i samo petnaestina ploda: to oni sobom doma nose. Njihova je dobit dakle veća ili manja po manjoj ili većoj plodnosti zemlje na kojoj žanju i po tome kako se požnjeveni snopovi plate. Osim dijela imaju i hranu, koju gospodar zemlje daje. Ima gospodara koji svoje žeteoce već od 20 godina vazda uzimlju, i vazda kad je žetva gotova ponove ugovor i za do godine.

Prije nego žeteoci započnu radnju izaberu izmedju sebe glavara koji se i Slovački i Magjarski zove gazda: on nadzire da hrana bude obilna i uredna, on dijeli medju njima žito koje dobiju kao platu za svoju radnju — ali je u isto doba i odgovoran gospodaru za točnu i poštenu radnju. [1])

U Sibiriji ruski poduzetnici najimljuju rabotnike davši im задатки, ali se ta kapara drži kao unaprijed plaćena radnja. Toga radi poduzetnici da bi rabotnike dulje vremena pridržali, i prije nego jim i odrade za ono što su im dali, oni jim i opet davaju i tako se taj odnošaj takov produži i često neki postanu skoro robovima. Za jamstvo poduzetnici kad dadu kaparu uzmu od rabotnika putni list kojega drže sve dok se računi ne izravnaju. [2])

Mi smo već u odsjeku obiteljskog prava govorili o poslužnicima, gdje smo vidjeli da radi obiteljske zadružnosti i oni su u familijama, barem što se spoljašnjega tiče, više držani kao zadrugari nego kako sluge [3]), — Druga je posljedica zadružnosti ta: da gdje još zadruga cvati sluga malo i trebaju pa se ni taj odnošaj nije mogao razviti kako drugovdje. O tome dakle cigle dvije primjedbe:

U nekijem predijelima srpskijem žive, po Vuku, čudnovat običaj, da sluga pošto je godinu odslužio u gazde i ovaj ga platio, mora ga još besplatno nedjelju dana služiti. Ta se nedjelja zove pasja nedjelja može bit zato, misli Vuk, što te nedjelje radi sluga samo što ga je volja. [4])

I u szlachcica poljskijeh obično se sluge nezovu tim nazivom nego jih zovu kozacima pa baš ako i nijesu u Ukrajini rodjeni. Ovi kozaci bivaju ili prislužnici ili definitivno uzeti u službu. Kad jedan kozak koji je do sada prislužnikom ili prostim kozakom bio, postane dvorskim kozakom tu biva i svečani obred:

Na sto se stavi propelo i sa dvije strane dvije svijeće: svećenik kozaku razjašnjuje u kakov odnošaj on tim prema gospodaru stupa i to za svega svoga života Tadar kozak podigne ruku u vis, te se kune po formuli, koju pred njim slog po slog izgovara svećenik, i koja je mnogo nalika na zakletvu koja je obična na sudu: Ja N. N. kunem se svemogućemu Bogu i presvetoj Bogorodici da ću i osobu i imovinu g. N. N. koji me je u službu primio najvjernije čuvati pa kad bi s toga imao pretrpjeti i tjelesnu muku pa i sam život u opasnost dovesti. Tako me Bog pomogao i Bogorodica.“ Kozak koji je tu formulu jednom izrekao nikako se poreći neće, pa mu gospodar najvišu nepravdu učinio i svoju vlast nad jim najgore upotrebljavao. [5])

---

[1]) Pronay, Skizzen . . I. 11. 12.

[2]) Эти. Сбор. Прог. 25.

[3]) I u samome Beču u jednoj otmjenoj, uprav aristokratičnoj srpskoj familiji, sačinitelj ovoga spisa je dosta puta primjetio, da kad je god govor o domaćim poslužnicima bio, nigda jih drugčije neču nazivati do „naši mladji“.

[4]) Rječnik sub pasja nedjelja.

[5]) Rohrer, Slav. Bewohner 144, 145.

Digitized by Google

A sad ćemo du predjemo na načelo uzajemnosti koje vlada medju seljacima što se težačke radnje tiče.

Aristotel hotjevši da sa dvije riječi obilježi čovjeka, obrati se na svojstvo kojim se njemu činjaše da se najbolje čovječnost odlikuje, i da ga razlikuje od životinje, te ga imenova ζῶον πολιτικόν. Za što ako je to grčki mudrac mogao kazati za sav ljudski rod, i mi to možemo svakako kazati o slovenskim plemenima napose i to u najširem značenju te riječi.

Mi već vidjesmo zadružnu formu familije, vidjesmo kumovstvo, pobratimstvo, gostoljublje tamo i amo raspršana u ovome spisu i odnošaje susjeda medju se, a tome je svemu vijenac uzajemnost radnje. [1]) Lako je pak svakomu viditi da su svikolici ovi pojavi medju se u najtješnjoj svezi.

Prelazeći na radnje koje se uzajamnom pomoći ili barem u društvu obavljaju možemo jih najprije u dvoje razdijeliti. U jednu vrstu spadaju radnje koje se samo radi veće ugodnosti i zabave u društvu rade. Ovamo spadaju u Srba i Hrvata p r e l o [2]) u Bugara Сѣдянки [3]), u Malorusa i Bjelorusa Вечерницы [4]), u nekijem Velikoruskijem predjelima посидѣлкы [5]) i slični večernji sastanci u Slovaka [6]), pa i u ponjemčenijeh polabskih Slovena [7]) itd.; ali budući glavna svrha ove vrste sastanaka prekraćenje vremena i zabava, obično budući da najviše ovdje svak za sebe radi, možemo to sasvim izostaviti zadovoljavajući se tim da smo je samo napomenuli. Druga vrsta radioničkih sastanaka zanima nas dakako mnogo više, jer je ovdje glavna svrha uprav uzajamna pomoć, pa ćemo o tome pojedine primjere, koje do sada sakupismo, da ponapose navedemo.

Kod Srba je običaj da idu ljeti u neke svece kad nesmiju sebi raditi, gazdama na m o b u t. j. bez plate, samo za jelo i za piće. Najviše idu na mobu te žanju (rijetko kose, kopaju kukuruze, kupe sijeno ili šljive — kašto se i prede na mobu) zato se žetelačke pjesme zovu i mobarske pjesme. Na mobu najviše idu mladi momci, djevojke i mlade i svako se obuče i nakiti, kao na uskrsenje ili na cvijeti, kad ide crkvi ili manastiru, pa cijeli dan žanjući pjevaju, č e p a j u s e, šale se i vesele, a poslije večere igraju i pjevaju do neko doba noći. Na nekijem mjestima (kao u Srijému) kad dožanju njivu pa podju kući na večeru, onda djevojke načine od marama barjake, pa onako s barjacima idu pjevajući, kao kakvi svatovi ili vojnici, kad dodju pred kuću, onda pobodu barjake u zemlju. Moba se obično kupi na mrsku, i domaćin treba da jih časti kao kad slavi krsno ime (zato svagda i zovu gazde na mobu, jer siromasi nemaju čim da časte). Na mobu dodju i prijatelji iz drugijeh sela i svaki dovede sa sobom po nekoliko momčadi, djevojaka i mladih. Na mobu se otimaju ko će poći. [8])

A na drugome mjestu Vuk kazuje da nije ni sama m o b a na kojoj pomagaju seljaci jedan drugome raditi, nego se drži kao dužnost onoga koji volove ima, pomagati poljsku radnju bez ikakve plate onomu koji jih nema.

---

[1]) Pridruži k tomu i čisto slovenski institut zajedničkog jamstva, o kojem ćemo mi u drugome dijelu ovoga spisa govoriti. Za sada sr. to što o tomu kaže učeni Jiriček, Slov. pravo (společna ruka) I. 161—165.

[2]) Jović, Ethnog. Gemälde 132.

[3]) Arkiv za povjest. Jugosl. III. 236—243.

[4]) Матеріалы . . Городненская губернія I. 820.

[5]) Studitskij, Народныя пѣсни u predgovoru.

[6]) Richter, Wanderungen . . . 228.

[7]) Časop. Česk. muz. 1857 str. 168.

[8]) Vuk, Rječnik sub. v. m o b a. Turci spahije izopačivši narav tom običaju kmete pozivahu na mobu kao na neku dužnost. (Moba Kopčić-bega. Srbski ljetopis g. 1828 svez. IV. str. 21.)

Digitized by Google

Taj običaj biva u Srbiji u opće, a Vuk kaže to napose da je i u Grblju (u Boci) bivao običaj takome bezvôniku pomagati. [1])

Za Slavoniju evo što Stojanović kazuje: Ako je svladati prešne poljske poslove: kopanje, žnjenje, košenje, uvoženje trave ili sijena, drva, gradje itd. ili su zaostali kućni ženski poslovi, pozove težak susjede, kumove, rodjake, prijatelje i znance i ovi mu besplatno dodju pomoći za jedan dan što i koliko mogu, a on jih onaj dan dobro hrani i poji, i kad ga opet od njih koji pozove u mobu, vrati mu ljubav. [2])

A za Lovreć i okolicu kaže nam g. Milinović kad ko kuću gradi, zove susjede i seljane u pomoć, i oni mu rade za ljubav, samo gospodar jih mora dobro hraniti i napojiti; ali je to uzajamno. Od neko doba počeše pri gradji same tesare ili meštre zidarske plaćati, prije toga nije bilo. Isto tako kad se što ima prenositi s jednoga mjesta na drugo, n. p. gnjoj, pijesak, kamenje itd. jedan drugomu pomaga sa svojijem konjima, volovima i vozovima. Ako je ko sasma inokosan susjedi mu i obrade zemlju i požanju i ovrhu ljetinu, a on jih samo hrani. To se isto može i za Konavle kazati.

U Bugarskoj žive isti običaj: kad je već jesen došla, društva se nemogu tako lako pod vedrim nebom sabirati, te tada počimlje тлъкъ. Na tlaki svikolici rade za onu kuću u koju su pozvati. Obično se peruša kukuruz, prede, tče itd. ali se seljaci pomagaju uzajemno i u poljskijem radnjama, kako pri žetvi, berbi, gradjenju kuća itd. Tlake bivaju u djelatne dane ili na svečane i to obično u večer, a djevojka ili mlada snaha ide po selu te pozivlje poznance na tlaku. Na tlaku idu djevojke obučene kao na kakvu svetkovinu, makar bila i najsiromašnija kuća gdje su pozvate. Domaćin je dužan spraviti obilnu večeru pozvatima. Radnja dakako biva uz pjevanje, bez koga ništa nema, a kad dodju momci seoski da se zabavljaju s djevojkama bude i igranja, iza igranja opet je radnja pa opet igranje itd. dok nije radnja sasvim dovršena. [3])

K tomu g. Odžakov pridodaje: Ima nekih poljskih radnja koje po narodnomu mnijenju moraju zajednički učinjene biti, ovdje dolazi n. p. sadjenje vinograda: tu se sazove sve što je poznanaca na pomoć, pozove se i djevojaka da se veselije radi, a sakupi se toliko ljudi da se obično radnja svrši za nekoliko sata. Kad je gotov posao tad se u novom vinogradu pije, a od tole idu svikolici ka gazdinoj kući te se tu goste, pjevaju, igraju i vesele se.

Evo što Sacharov kazuje o толоки u Rusiji: u Bjelorusa na Petrov dan biva толока, a to je gozba suradnicima koji su pozvani bili na помочь pri obdjelavanju polja. Gozba se toloke svršuje pjesmama i igrama. U Vjatskoj i Permskoj guberniji rabota u polju počimlje se o Petrovu dne, i cijeli skup rabotnika zove se ovdje помочи. Smolenske tlake opisa Kelchen u svojoj Liflandskoj historiji i tvrdi da riječ toloka proizlazi iz stare estonske riječi talek koja znači radnja za hranu i piće. [4]) Mi nijesmo toga mnijenja. Onaj koji pozivlje на помочь, gosti pomoćnike vinom, mesom, kašom itd. [5])

[1]) Ibid. sub. v. bezvônik.

[2]) Slike u Nevenu 1856. str. 355.

[3]) Arkiv za povjest. jugos. VIII. 41—42.

[4]) Сказанія VII. 35.

[5]) Этног. сбор. Прог. 27. Na ovome se istome mjestu primjećuje da je tlaka u običaju i kod Litavaca i Latiša u baltičkijem ruskijem pokrajinam i oni je zovu talkus. Riječ тлака nalazi se i u staroslovenskom pa Miklošić misli (uti videtur) da odgovara njemačkom Frohndienst . . On navodi istu riječ tlaka i za Slovence (Lexikon sub. тлака); po svoj prilici dakle i kod njih žive taj običaj.

Digitized by Google

Samo na сиротскую и вдовью помочь produžuje Snjegirev na drugom mjestu [1]) ne treba pomoćnike gostiti jer za sirote i udovice štogod je nuždno za te pomoći daje міръ — i njima ne samo da se za badava pomaga pokositi sijeno, i požnjeti žito, nego jim i za cijelu godišnju potrebu daje drva i luča. Premda seljaci drže da je grijeh raditi u nedjeljni dan ipak вдовью помочь idu rado pošto ručaju držeći se stare poslovice: на вдовій дворъ хоть щепку кинь. Tim načinom slijede i drugoj narodnoj poslovici: съ міру по ниткѣ, голому рубаха Tlaka je obična i u kijevskoj guberniji. A u Sibiriji, osobito pak u Permskoj guberniji, skoro svekolike muške i ženske radnje seoske, čine se помочами.

U Poljskoj okolo Ljublina to uzajamno pomaganje u seljaka tako je ukorjenjeno, da kad zemaljski gospodar (ako je ljeto kišljivo) treba svaki dan suhi da mu svikolici kmeti žnju, ovima ne ostaje drugoga vremena, da požnju to svoga što imaju, nego to obnoć moraju učiniti. Ali kad su u sebe gotovi, baš i obnoć, mjesto da počivaju, idu te pomagaju drugijem u selu kojim pomoći treba. [2])

I u samoj odaljenoj Češkoj i Moravi još i dan današnji žive običaj da po selima neke poljske radnje pomaga jedno drugomu. Moravski Valasi zovu tu pomoć p o b a b a, a u Českoj zove se l a s k a. [3])

d. Društvo.

Ugovor društvene dobiti kod Slovena, kako u zemljedjeljskog naroda, odnosi se najviše na zemljodjeljsku obrtnost i na one grane što su s ovom u svezi, pa tako naši dosadanji izvori i nose na sebi taj pečat. Opisanje znamenitoga velikoruskoga артела koji se dakako odnosi i na druge industrijalne grane i na trgovinu, za koju Velikorusi imaju osobitu sposobnost — sada izostavljamo [4]), jer stoji u tijesnoj svezi sa diobom općinske zemlje pa ćemo o tome na svome mjestu, u drugom dijelu (javno pravo) ovoga spisa govoriti.

---

[1]) Праздники . . IV. 87—88.

[2]) Univers. Europe 10. str. 280.

[3]) Jireček, Slov. Pravo I. 68—69.

[4]) Ali nijesu ni sami Velikorusi medju Slovenima da imaju osobite sposobnosti k promislu i trgovini — u trgovačkome bo i industrijalnom svijetu nijesu od njih nimalo manje poznati Srbohrvati, Bugari i Česi — ali da slovenska plemena koja su i manje poznata, imaju osobiti dar za te struke, premda nikakova sredstva nemaju koji bi tu sposobnost u njima krijepila i razvijala — imamo nekoliko dokaza: mi ćemo ipak samo nešto da navedemo o tome za Slovake:

Slovački seljak u mnogomu je nalik na velikoruskoga, ali najviše u promišljenosti i poduzetnosti, pače ga tu u gdjećem i prelazi, prosti bo Velikorus rijetko da će svojom trgovinom preći granice svoje prostrane otačbine, barem europejsko-zapadne, a slovački seljak, ne samo da obidje cijelu zapadnu Europu trgujući, dali i cijelu Rusiju, Sibiriju, Persiju pače prodre kadgod i do samoga Kitaja.

Ti poduzetni promišljenici slovački zovu se o l e j k a r i jer je njihova trgovina mirisno i ljekarsko ulje s kojim kažu da mogu ozdraviti svaku bolest: i za sama neblagodarnu ljubav imaju osobitu vrstu melema.

Ta svoja čudotvorna ulja naučiše seljaci pripravljati još za vremena kad je u Turčijanskoj stolici u Znio-Varalya bio jezuitski samostan, koji je imao i svoju ljekarnicu, i oni su ovdje kupovali svoju trgovinu, ali od kad samostana nesta, i sami je pripravljaju. Toga radi ovoj grani promisla otačbina je turčijanska stolica, a sela i trgovišta gdje Olejkara najviše ima, jesu: Znio, Vritsko, Valesa, Trebosto, sv. Petar, Karlova

Digitized by Google

U Zagrebačkom Zagorju po g. Beloševiću davaju obično ljudi živinčad na renju, spolovine ili na žitek t. j. dade se živinče, na neopredijeljeno vrijeme, kakovu znancu da ga hrani, a plod i korist od toga bude razdijeljen medju vlastnikom i rejnikom. Prije nego se živinčad rejniku u ruke predade bude procijenjena. Ta procjenba koju obavljaju obično tomu vješti seljaci, jest ovdje najvažniji momenat, jer ako se živinče poslije dovršene reje proda, tada se dobitak t. j. ono što se iznad procjenbe dobije, razdijeli medju rejnikom i vlastnikom i to na dva jednaka dijela — s toga se zove ovaj posao i „spolovine.“ Kod kobila, krava ili telica i kod prasica to biva malo drukčije nego kod mužke živine, jer Zagorac nerado životinju plodnicu prodaje.

I ovdje se stvar procijeni za slučaj da se proda; ali se obično vlasnik pogodi s rejnikom, da li će taj s dvojih ili s trojih kravu (telicu) ili kobilu na reju preuzeti; po tomu dakle ostane dotična krava ili kobila tako dugo kod rejnika dok dvoje ili troje telića ili ždrebića neokoti, što rejniku za hranu ostane, a onda tekar prestaje obično reja, i vlasnik može živinu kući odagnati.

Prasice se davaju obično s polovine t. j. ona ostane kod rejnika na hrani tako dugo, dok neokoti mlade koji se medju vlasnikom i rejnikom na jednaka dva dijela razdjele: ako bi pak prasica neparni broj mladih okotila onda dobije rejnik jedan komad više od gnijezda. Kad se mladi poodoje svršena je reja, te gospodar može prasicu sa svojima mladima kući uzeti.

Blatnica i Belan. Prije je njihova trgovina bila podobro raširena po svoj zapadnoj Europi, ruzmarinska voda koju su oni pripravljali i prodavali u Francuskoj bila je tamo na glasu pod imenom „eau de la reine d' Hongrie“ a i iz Hollandije i Švedske dosta su puta i pisma na olejkare dolazila kojim su tražila njihovo ljekarsko mnijenje za kojekakve bolesti. Sada je njihova trgovina skoro samo na Rusiju i Persiju ograničena gdje seljaci još podobro na čudotvorstvo vjeruju, ali i tamo nose i drugijeh stvari na prodaju, jer samijem uljem malo dobivaju. Olejkari ostaju na putu, po tomu kako posao ide, neki se vrate odmah do koji mjesec a neki tek nakon 2—3 godine. Oni koji dulje na putu ostanu donesu doma osim 2—300 dukata još i par ruskijeh konja, persijskog oružja itd. Neki Toček iz Znio svojim olejkarstvom steče toliki imetak, da mu je plemstvo bilo dano, a svojoj djeci ostavi nakon sebe nekoliko „stotine tisuća forinta.“

Mladić koji hoće da olejkarom postane, ide već o svojoj 17—18 godini kao učenik s majstorom na put i tu uči potrebite jezike. Svaki olejkar znade 4—5 jezika, a ruski kao i svoj jezik, tako da su se u mnoge olejkarske kuće sa jezikom uvukli i mnogi ruski običaji. Pomoćnici olejkarovi i učenici koji š njime putuju nazivlju svog majstora doktorom: oni mu svaki dan daju račun od dobiti, a oni potežu 2 do 5 fl. svake nedjelje, kao i polovicu od čistoga dobitka. Olejkar kad se doma vrati, kaže Pronay, po nekoliko puta izbroji pred svijem kućanima dobivene novce.

Još samo dvije riječi o običajima kad na put idu i kad se vraću jer su zanimljivi.

U večer u oči odlazka olejkarova iz doma sakupe se svikolici rodjaci, susjedi i kumovi da mu čestitaju dobar put, i obilnu dobit, a žena jih Olejkarova časti sa sladkom tjestovinom i rakijom osladjenom (slovački hrjatvo). Svaki gost mora po nešto darovat olejkaru pa baš ako će i po koji grošić sa čestitkom „da mu taj novac donese sreću na putu“, a u to žena donese na kućni prag dva suda vode, a olejkar kad se hoće da uputi, sva ga svojta i znanci do vrata doprate i tu se š njime rukuju, a on pred njima lupne nogom u sudove i obali jih: „da bi mu sreća pritekla kako voda iz suda iztječe.“ Vazda jih otide po 4—5 zajedno te u zajednici i rade, ili bogatiji uzme 2—3 pomoćnika sobom koje plaća, ali mu moraju svaki dan davati račun o dobitku. Svakoga olejkara prati žena ili mati do prve štacije gdje zajedno prenoće i sutra se u jutro naj-

Digitized by Google

Kod svake vrste reje vrijeme je neopredijeljeno; vlastnik može svoje živinče kući uzeti, kad ga je volja, osobito kad bi vidio, da mu stvar po zlu ide. Ako bi pako stvar više vrijedila, nego kad predaje na reju, a gospodar ju hoće kući, ima se opet procijeniti, te polovicu prirastka rejniku u novcu naknaditi.

Ko imade konje ili volove na reji može sve obične kućne poslove s njima obavljati, a i vlastniku je dužan najmanje tri dana s njima u pomoć doći.

Kod krava neplodnica koje su rejniku za njegov trud samo mlijeko davale zove se posao davati na žitek.

U Dalmaciji dvije su vrste ugovora obične medju gospodarom stoke i pastjerom — ili mu se dade stoka za pet do sedam godina da je pase, i da dava polovicu svakoga dohodka gospodaru, pa baš i polovicu teladi, s uzgrednijem obvezanjem da kad ugovoreno vrijeme izadje, da vrati gospodaru glavnicu — : ili poslijen može uz danu stoku još i od svoga životinje pridružiti, pak tad od izvadaka potezat i opet polovicu od svega; ali kad izteče vrijeme, njemu pripada polovica cijeloga glavnoga. Prva vrsta ugovora zove se talijanskim imenom contratto a capitale, a druga contratto a societa. [1])

Mi smo već gore napomenuli baštovanstvo koje je u Bugarskoj obično. Taj posao ne preuzimlje jedan sam nego njih više, akoprem pod upravom jednog glavara, i spada u jurističkom smislu pod pojam društvene dobiti (societas quaestus et lucri).

Još preko zime čovjek koji ima kapitala otide po svijetu te ište u spahija koji imaju odviše zemalja, a najmi priličnu prostoriju, gdje bi on dojdućeg proljeća i ljeta, sa svojom družinom raditi mogao, i dobru dobit učinio. Kad je ili dao kaparu ili najam platio, vraća se u Bugarsku i tu kupi ljude koji će š njime ići na dobit. Radnja se najviše čini u društvu te

---

nježnije oproste. Skrinjice sa uljem koje obično na plećima nose, vozo obično do ruske granice na vozu, a tu prodavši voz i konja počnu, obijajući pješice od sela do sela svoju trgovinu trzivati.

Kad se vraćaju, ako su na putu ostali par godina, to biva vazda u proljeće, ali je običaj da u selo u večer dodju te tako u rasvjetljenoj kući ostanu cijelu noć brojeći dobivene novce i pripovijedajući kućanom svoje putne zgode. (Pronay, Skizzen .. 63–66.)

I o drugoj svuda poznatoj vrsti slovačkijeh promišljenika progovorimo dvije riječi:

Neplodna zemlja na kojoj žive jedan dio Slovaka u Spižkoj i Trenčinskoj stolici usilova žitelje da se na neko drugo rukodjelje bace: pa se baciše na drotarstvo ili rukodjelje iz gvozdene žice. Oni tom žicom sastavljaju razbjene lonce, tanjire, plitice, iz žice pletu stupice za miša itd. Najviše je Drotara iz Trenčinske stolice u brdovitom predjelu koji graniči sa Moravskom Šlezkom, a osobito pak u selima: Rovne, Dlhepole, Velika-Divina, Kolarović, Zarjec, Kablo i Svedernik. U Trenčinskoj stolici bit će jih okolo 3000. Drotar, razumije se, ne radi doma, nego mora po svijetu iti da radnju ište i to ne samo u Austriji nego proputuju mnogi i cijelu Njemačku, Švedsku, Norvežku, Holandiju i Franzusku, a u novije doba našlo jih se koji su svojim rukodjeljem doprli do Amerike. Oni koji neidu izvan Austrije odlaze iz doma obično o Miholju dne, a vrate se ili dojdućeg proljeća, ili opet u jeseni. Kad se na put spremaju, žene jih doprate par milja puta, a na rastanku se čašam oproste. Dijete koje ide na put sa majstorom dobiva od njega 10—25 novčića svake nedjelje ali uzgredni mu je zanat i milostinju prosit. Kad je već izučio, tad osim forintu što ima na nedjelju potežе i polovicu od čistoga dohodka. Kad pak majstorom postane ima i više. Ako je na putu majstor bio za nekoliko mjeseca sa jednijem ili dva druga donese doma 60—100 for., ali ako je ostao 2—3 godine i dalje putovae donese jih i po 1000 ili 2000. (Pronay, Skizzen .. 51—58.)

[1]) Lichtenstein, Reise . . . 90.

Digitized by Google

trošak i korist na dio; neki se pogodi po 1 dio i $^1/_2$, drugi $1^3/_4$, neki dio, neki $^1/_2$ dijela, neki $^1/_4$ dio a bude dječurlije što nemaju više nego $^1/_8$ dio na glavu. Ali jih ima što nijesu na dio nego na opredijeljenu platu, i tu se plata uračunava u troškove društva. Svaki koji je na dio, mora dati unaprijed ulog za svoj dio: ko nema, plaća glavaru, koji zanj troši kamate koje nijesu nigda manje od 25% za one osam mjeseca. U družini ima obično najmanje 10 osoba, a najviše do 30; glavnica pak koju društvo treba zato poduzeće iznosi prama broju osoba od prilike 500 do 1000 dukata. Radnja je pod upravom glavara, on čini svekolike troškove, ali on kupi i sve novce iz proizvoda što se prodavaju. Glavni proizvodi su luk i zelje. Kad je radnja dospjela i kad se sve rasprodalo, tad se po razmjerju udioničtva daje svakomu svoj dio, ako je pak gubitka, što se rijetko dogodi, mora svaki udionik glavaru nadoknaditi ili ako nema, ide opet drugo ljeto š njime raditi da bi se tako odužio.

Osim baštovanstva sklopi se slično društvo koje iz stare Planine otide u Dobrudžu (na Romane = u grčku zemlju, premda tamo nema nego Bugara i Turaka) da žanju žito, najveće kod Turaka koji imaju mnoge zemlje a malo ruka za radnje. Ta radnja traje od prilike mjesec dana. Jedan poduzetan čovjek sakupi nekoliko momaka, djevojaka i odrasle djece, te ide š njima tamo u Dobrudžu i žanje gazdama s kojim se pogodi. Ljudi koji su oženjeni obično primaju dio, i to svaki jednako i djevojkama, djeci i momcima plaćaju nadnice. Glavar se zove Dragoman ili Vojvoda i ima prosti dio kako i drugi, samo što prima od svake nadnice po nekoliko para kako neku proviziju. Glavar traži njive, pogadja se, drži račun, prima pare i troši, ali zato ne radi. U toj vojsci bude obično okolo 50 glava, uzmu sobom 2—3 konja na koje naprte kose i drugi prtljag a oni svi idu pješice.

Po selima Bugarskim bivaju društva ženska, koja drže svilene bube. Kod njih vladaju obični uvjeti svakoga društva (Odžakov).

Na mnogo mjesta u Rusiji obično je da ko nema mnogo radilaca u kući a on uzme drugoga na pomoć, pa dijeli š njime obično po pola (работа изъ полу) plod te radnje, ili drukčije na dio kako se pogode. [1])

Osobita vrsta društva je tako zvana težačka sprež ili sprega. Pod tim imenom poznato je u Slavoniji zadružje u kome više kuća spregnu svoju marvu, volove ili konje, pa zajedno pooru sve svoje njive ne plaćajući ništa jedan drugomu. [2])

I u Srbiji je u običaju sprega. Evo što Vuk o tome kaže: ljudi koji nemaju čitavog pluga volova, spregnu po dva, po tri a siromasi i po četiri (jer se obično ore na 8 ili 6 volova) zajedno, pa tako oru i preko čitave godine rade koješta i vuku na volovima. Gdjekoji budu u sprezi po nekoliko godina, koji sprežnik ima više volova n sprezi, onomu više i rade. [3])

Nalik je pomenutoj sprezi radnja na zared u Bugara. To biva kad se nekolike familije dogovore da neke opredijeljene radnje zajednički rade n. p. ja trebam 10 dana da preorem svoje njive, a nemam nego dva težaka u sebe doma pa da neradim samogrug 5 dana pozovem susjede, te zajednički i veselo obradimo u dan: sutra dan pak idem u jednoga susjeda, prekosutra u drugoga itd. dokle odradim onoliko koliko mi je zajmljeno. Na taj način mogu na zared biti i konji i volovi i kola itd. Ovo se razlikuje od tlake

[1]) Этн. сбор. Прог. 27. Isto se to nalazi u Baltičkim krajevima ruskim gdje Latiši i Litvani stanuju.

[2]) M. Stojanović, Slike . . u Nevenu 1856, str. 344.

[3]) Rječnik sub. sprega.

Digitized by Google

tim što se mora vratiti koliko je zajmljeno, a u tlaci to netreba, a drugo što jih na tlaci bude mnogo a ovdje najviše po 5—6 glava. (Odžakov).

Živinska sprega obična je po g. Ivanovu-Želudkovu i u ruskijeh seljaka ali se ne sjeća kako je nazivlju.

e. Rukodaće.

Prije nego na pojedine primjere ove vrste ugovora predjemo, navedimo neke narodne tehničke izraze koje Vuk zapisa i koji ovamo spadaju. Posao sam zove se rukodaća, rukodavanje (barem u Crnojgori) = mutuum res creditae. [1]) Creditor zove se u Boci rukodavalac, rukodavac, rukodavnik. [2]) Općeniti je pak nazov u svim predjelima dužnik, kako za riječ debitor tako i za creditor: za posvjedočiti prvo značenje navodi Vuk poznatu poslovicu „od zla dužnika i kozu bez jareta“, a za drugo običnu izreku: „nesmije od dužnika da dodje kući“. [3]) A sad na samu stvar:

U Lovreću i okolici u dug se dava obično bez svjedoka i to se drži osobito skrovito medju vjerovnikom i dužnikom. Ako je dužnik domaćin znade mu cijela kuća, ali se drži kao neka kućna tajna; ako li je član kuće teško da ko znade osim njega i onoga koji ga je udužio. Ako vjerovnik komu kaže, „Dužan mi je taj i taj“, dužnik će doć pa će ga prekoriti „što ti mene ružiš?“ „ili misliš da ti neću platiti?“. Najviša je sramota kad dužnik zaniječe dug (u Konavlima udari u bah); to je najprezreniji čovjek u cijeloj okolici, s toga se rijetko dogodi da će jedan drugome dug zanijekati. Ako dužnik nemože da na rok plati odnese vjerovniku štogod na čast samo da ga čeka, da ga ne sramoti i negoni, i u tijem častima često plati duplu ili trostruku kamatu.

Ako se koji član uduži, te nemože platiti, vjerovnik često i u dogovoru sa dužnikom, potuži se domaćinu, ovaj dakako nije mu dužan platiti, ali znajući da će toga radi ili iz doma štogod poginuti, ili da mora onoga na dobit pustiti da steče što je dužan, najposlije plati, samo zaprijeti vjerovniku da ga nebi drugi put udužio. (Milinović).

Zajam je, kaže Medaković, kod Crnogoraca svaka rabota (= stvar), koju ko kome uzajmi na neko vrijeme. Zajam gotove jaspre, rukodaće je. Nigdje se valjda lakše nevrću novci, zato je(?) i dobit velika. Na svaki talijer na godinu plaća se dobiti po 1 cvancika. Crnogorac se svakako muči da na rok dodje, da donese i glavu i dobit. Uz ovo sve nosi Crnogorac i kolač t. j. kakov dar. [4])

U Bugarskoj rukodaća bez life daje se obično bez svjedoka, i niko da nezna, ali se razumije da se vjerovnik i dužnik dobro poznaju i u tomu savezu stoje možebit od nekoliko godina. Dužnik i kad mu uzajmljuje novce i kad jih vraća, donese vjerovniku štogod malo na čast. Skoro se nigda ne dogodi da bi dužnik zanijekao to što je primio. Dužnik obično, ako vjerovnik treba njegova vola ili kola ili tako štogod, posudjuje mu dragovoljno.

Za rukodaću pod lifu, budući da je tu obično poviša svota, učini se pismo. Kad je pismo gntovo pisar ga preda dužniku, a ovaj ga daje vjerovniku na što ga ovaj upita: „A zašto mi ti to daješ?“. On odgovori: „Jer si mi zajmao toliko novaca“. Vjerovnik opet pita: „A za koliko vrijeme?“ —

---

[1]) Rječnik s. v. Rukodaće.

[2]) Ibid s. v. rukodavalac.

[3]) Ibid s. v. dužnik. U prostog Nijemca, Schuldner je još i danas u mnogo predijela nazov i za dužnika i za rukodavaoca, u narodnom govoru; riječ Gläubiger skrojena je po latinskoj creditor.

[4]) Medaković. Život . . . 145

Digitized by Google

a on odgovori n. p. „za godinu.“ „A hoćeš li mi ti to pošteno platiti?“; „Z božjom pomoći gledaću da se nezastidim.“ Tad ga vjerovnik opet pita: „Da jesu li ovi ljudi tomu svjedoci“? On odgovori: „Neka su.“ Tad mu vjerovnik želi dobru sreću, n. p. da mu svaki novac donese tisuću. Svjedoka budu najmanje dva, obićnije tri ili četiri. Budući novci rijetki u zemlji kamate su visoke, kadgod i preko 20 %.

Najviše se duže u Martu mjesecu, a plaćaju se dugovi o Mitrovu dne (26. oktob. po starom). Oni koji su obvezani platiti u žitu ili u gvoždju, dadu od prilike onoliko koliko će dosta biti da plate i još što više, pak o Mitrovu dne poravnaju račun. Cijena žitu i grožđju se udara kako je općina opredijelila, a to je nekoliko para niže od opće cijene, kad vjerovnik ne uzimlje dobiti.

Sjeme za usjev koje posudi jedan drugomu, on mu vrati od novoga žita, ali nikakve se dobiti ne dava. Baš i poviše žita kad se uzajmi, za hranu, ni tu interesa nema nego se samo toliko novoga vrati koliko se i zajmalo. (Odžakov).

Slično rimskoj trajectitia pecunia zajam je koji se nalazi u bugarskijem narodnijem pjesmama (n. p. u pjesmi bolan Prvan) junačka veresia t. j. kad junak ide na vojsku ili na megdan kupi konja, sedlo, podkovi itd. na janačku veresiu, obećavši prodavcu da će plątiti ako se živ vrati, ako li pogine, vjerovnik nema prava iskati kućane dužnikove da mu konja plate. [1]) Po g. Odžakovu i sada kad se neopredijeli rok plaćanju duga, kaže se uzimljem na junaačku veresiju.

f. Posuda.

Naruč je riječ kojom Crnogorci a i ostali Srbi nazivlju commodatum i to biva najviše medju susjedima: kad jednomu treba neka stvar, on ide u susjeda koji je ima pak je uzme u naruč: rijetko je da će mu biti zanijekano što traži. Gdje čovjek nemože naruči naći, to se već zove rdjavo susjedstvo. Naruč je u istomu značenju poznata i u drugijem predjelima a ne samo u Crnojgori [2]), ali se nama čini da je posuda za commodatum obićnije.

Za Slavonskog seljaka Stojanović kaže da kadgod jedan što treba, ide u susjeda pa u njega zajmi što mu treba, a to biva obično kakvo orudje kao motika, kosa, srp, kola itd. a ženske, razboj, brdo, niti itd. Ali je najobičnije da se dvije kuće izberu pa se neprestano medjusobno zaimavaju i te kuće za označiti taj odnošaj kažu: mi smo sa tijem ili onijem susjedom u zajmu. Ovo pošljednje se pripovijeda i o Srijemu. [3])

I u Bugarskoj najviše se posudjuju motike, rala i drugo težačko orudje a za to valjaju slična pravila koja su i u rimskome pravu. Ali ako bi se stvar izgubila, pa da je i stara bila, mora se za nju nova vratiti: za to pravilo ima i poslovica старо то става ново (Odžakov).

g. Ostava.

Za depositum se kod Srba i tudja riječ amanet često čuje a taj posao [4]) ima dakako u glavnome jednaka pravila kako i depositum u rimskome pravu. I za Bugarsku kaže g. Odžakov da za depositum, sequestratio, pignus nema ništa primjetiti što bi bitno različno bilo od rimskoga. To isto valja i za praecarium pa i poslovica narodna potvrdjuje bitnost toga posla: Чю зда то и на великъ-день ся взема.

---

[1]) Nešto slična tomu nalazi se i u srpskijem pjesmam sr. Vuk pj. 78 stih. 124, 139—141.

[2]) Vuk, Rječnik sub. naruč i posuditi i Medaković, Život . . . 157.

[3]) Stojanović, Slike . . . u Nevenu g. 1857. str. 24. sr. i Srbski Ljetopis 1845. str. 38.

[4]) Vuk. Riječnik sub Amanet i Ostava

Digitized by Google

h. Darivanje.

I za darivanje (donatio) po svoj prilici valjaju u glavnome ista pravila kako i drugovdje — ali pozitivnijeh izvora nema za tu vrstu ugovora. Zadovoljimo se dakle s tim što Vuk o srpskoj djeci kazuje. Kad koje dijete dade što drugomu pa mu opet otme onda mu druga djeca prigovaraju i porugljivo popjevaju:

„Davalo uzimalo
S kokošima spavalo
Kokoši ga litale.“ [1])

A u Dubrovniku ima medju djecom i poslovica za to pravilo: »što se dalo (darovalo) prodalo.«

2. Utvrdjenje ugovora.

Nemajući pri ruci nikakovih izvora za ostale vrste ugovora predjimo na njihovo utvrdjenje ili obezbjedjenje. Ugovori se utvrdjuju na nekoliko načina ali su dakako najobičniji jamstvo (fidejussio) i zalog (pignus, hypotheca). Za ovu pošljednju vrstu izvori naši šute a i za prvu sasma su oskudni. [2])

Za Bugare g. Odžakov kaže nam da pri zajmu sa jamcima upisuje se u pismu (zapis) i dužnik i jamac, te se oba potpišu. Dužnik se potpiše svojim imenom i doda k tomu; platac, a jamac svome imenu pridoda dobar ili kefil i platac. Ostalo kako i u rimskome pravu.

U Velikorusa jamac dosta je da izreče pred svjedocima jedno od običnijeh formula: Я за него порука —; я за него отвѣтникъ —; онъ не заплатить, я за него заплачу, pak je time obvezan isto kako da su najtvrdji pismeni ugovori učinjeni. (Ivanov-Želudkov).

3. Uništenje obligacija.

Svakome je pravniku poznato kako je bogat u rimskom pravu imenik načina kojim se obligacije uništuju. Dakako i Sloveni jih nekoliko imaju, samo što nama do znanja nedodjoše, a što nemamo, razumije se, da ni dati nemožemo. I u Slovena je kako i drugovdje plaćanje (solutio) najobičnije ali mi o tomu nemamo šta osobite primjetiti. O samoj nadoknadi (compensatio) možemo dvije riječi progovoriti.

Da i Srbi samo slične stvari medju se nadoknadjuju, a ne druge, o tome nam svjedoči jedna izreka koju Vuk navodi: „ne odbi najam za sjekiru“, a to se kaže kad ko nepravo hoće kome da odbije jednu stvar, za drugu različne vrste. [3])

Ali kad je jedan drugome dužan pa nemože da mu plati, a on mu odradi n. p. odore za onoliko novaca koliko mu je dužan [4]) jer se ta radnja može lako u novce okrenuti.

Doplatu Srbi zovu, kaže Vuk, da se n. p. pazari stvar rdjavija za bolju pak se na rdjaviju još što dopleti, ili kad je meni ko što dužan pa mi dade ili učini što vrijeti više od duga, te ja njemu valja da doplatim. [5])

---

[1]) Rječnik sub davalo.
[2]) Ibid. sub Vraća.
[3]) Rječnik sub najam.
[4]) Ibid. sub odorati.
[5]) Ibid. sub v. doplata.

Digitized by Google

Cetin.

(Mjestopis i poviest grada.)

Od

Radoslava Lopašića.

Hrvatske spomenike i starine progoni ista nemila kob, koja i hrvatski narod. Velečanstvenim zadušbinam hrvatskih kraljeva i banova u Solinu, Biogradu i po drugih primorskih mjestih gotovo da je nestalo već i traga; velekrasne biskupske i kapitulske crkve u Krbavi, Modrušah i u Česmi, pa i opatsku u Topuskom porušio je sa mnogimi drugimi divnimi spomenici sretnije prošlosti naše divlji Azijat; a stotine i stotine drugih sjajnih sgrada naših predja: bogate i ponosite zavičaje sokolova Zrinovića, Frankopana, Gušića i Blagaja, na koliko ih neobori bjesnoća Turčina, u toliko poslije propadoše, dospjevši u vlastničtvo takovih ljudi, kojim je bila deveta briga za naše narodne svetinje, a narodna ponosa nikada ocutili nisu.

Nigdje pako nisu naši narodni spomenici više stradali nego li u krajini vojničkoj; tolika pusta crkvišta i tolike razvaljene gradine, naročito po gornjoj (karlovačkoj) krajini jasno o tom svjedoče. Valja upravo reći, da su naši spomenici u krajini većom stranom baš od onog vremena izginuli, odkako ih je naša vlast od Turaka preotela, a Turci ih čuvahu, kao što još i danas čuvaju uz mnoge pismene spomenike i gradove po Bosni i Hrvatskoj. U granici kao da su sistematično starine uništavali, kad što za gradivo novijih zdanja, a kad što samo zato, jer se tako komu prohtjelo. Koliko je tu, što samo ja znadem, propalo umjetnina iz naše prošlosti, a koliko pismenih spomenika, koji bi mogli sada našu poviest u mnogom obziru razjasniti, da su sačuvani!

Uz ovakov žalostan udes naših povjestnih spomenika, gotovo je za čudo, da nam je ostao cjelovit grad Cetin, koj ako i nije veličanstven i prastar spomenik, a ovo je po sgodah, što su se sbile u njem, za Hrvate jedan izmedju najvažnijih i najdragocjenijih; jer nesamo da je dao Cetin ime jednoj grani proslavljene obitelji Frankopana (Slunjsko-Cetinskoj), već je postao u srcu svakoga Hrvata i tim nezaboraviv, što su upravo u njem naši junački predji prije tri sto i četrdeset godišta svojevoljno i slobodno izabrali Habsburžana Ferdinanda hrvatskim kraljem.

Bez dvojbe bio bi pako i Cetin dielio udes mnogih drugih gradova u krajini, slavnoga Zrinja, staroga Slunja, da nije svojim položajem za dobe prepiranja i ratovanja sa Turci i poturicami postao jabukom, za koju se otimahu žestoko toli naši, koli dušmani. Državši ga pako svaka stranka za

Digitized by Google

važnu točku, čuvala ga, dok ga je posjedovala, kao zenicu u oku, tvrdila ga i gradila, dok ga napokon Austrija, prikučiv si ga za stalno god. 1700., onako nedogradi kakov je sada.

Mnoga se je rodoljubiva duša s nami skupa prepala prošloga ljeta, kad no bješe glas pukao, da je vojeno upraviteljstvo odlučilo razoriti grad Cetin kao tobože nevaljalo i suvišno branište na kordunu, i da nisu za rana svoj rodoljubivi vapaj podigle u ime naroda naše revne županije i naša narodna glasila, pa napokon i sam hrvatski sabor proti barbarskomu porušenju toli znamenitoga povjestnoga spomenika, Bog znade, da li nebi bile poravnane već sada zidine cetinske sa zemljom. Meni se je upravo udes cetinske starine na dušu popeo bio, i bojeći se, da će grad odmah rušiti, pohitio sam minule jeseni mjeseca kolovoza u slunjsku krajinu prama Cetinu, da još barem za života starca vidim, i o njem prije propasti ono zabilježim, što se bude dalo. Što sam ja na tom putu mjestimice upazio, i što sam o Cetinu, premda na selu i udaljen od knjižnica i arkiva živući, kojegdje zabilježena našao, to ovim dragovoljno priobćujem domorodnomu čitatelju, znajući da će on i ovo nekoliko viesti o tako miloj starini rado primiti.

* * *

Leži Cetin u sadašnjoj slunjskoj pukovniji pol sata od medje turske na visokom brdu, oko kojega su ponoriti dolovi; samo od zapadne strane podižu se još više od grada glavice, nazvane Ploča i Cetinsko bîlo. Ja sam dolazio u Cetin iz Valisela, a od tuda je pogled zaista divan na grad! Cesta vodi kroz selo cetinsko, sagradjeno na mjestu njekadašnje varoši cetinske, a to selo broji sada dvadeset i dvie većom stranom katoličke kuće. Mnogo veće selo ima na glavici Ploči povrh Cetina, nazvano i danas Cetinski Varoš. Razvaline samostana franciškanskoga vide se u dvorištu i vinogradu seljana Mile Mandića. Po osnovah moći je suditi, kolik je bio taj samostan, u kojem je stajao provincijal cetinske države. Mnogo je više zida stajalo od samostana g. 1790., kad su Austrijanci osvojili grad, ali poslije uporabljeno je kamenje od njega kao gradivo kod popravka bedema gradskih. Jedna grobna ploča iz crkve sa jedinim napisom iz kršćanske dobe nalazi se nad kloštarskim studencem u jarku izmedju grada i sela. [1]) Od zdenca vodi starinski taracani put do grada.

Glavni ulaz u tvrdju biva na južnoj strani naprotiv od glavice „Cetinskog bîla“ kroz dvoja vrata. Prva vanjska vode izpod kule čvrsto i ukusno zidane u starije doba. U veži iste kule uzidani su sa obiju strana štacuni, i tu je bio pazar, dok su Turci grad držali. Druga vrata idu kroz staru kasarnu, koja je veoma čvrsto sagradjena. Na istočnoj strani ima kroz platno gradsko jošter jedan ulaz na ciganska ili kloštarska vrata (tako nazvana, jerbo je krozanj najpreči put bio do samostana), ali su ta vrata sada uviek zatvorena.

Na tjemenu brda podiže se stari grad, kojega Turci u svojem kitnastom i hvalisavom jeziku nazvaše Drengjulom, to će reći hrvatski „duboki biser“. Drengjula je bez dvojbe najstariji dio Cetina. Osnova njezina neima pravilnoga lika, a duga je u promjeru dvadeset hvati; zidovi Drengjule visoki su dvanaest hvati, vrlo su debeli i jaki. Od juga naslanja se na Drengjulu jaka i visoka četverouglasta kula, u kojoj je sada namješćena katolička crkva. Uz tu kulu sagradjen je u novije doba (g. 1846.) na lik turske munare visoki uzki zvonik, na kojem je i ura. Na vrh brda usred

[1]) Na njoj čita se napis: Hac igitur in fossa requiescunt nobilis Georgii ossa, dicti Gerguich Kabinensis. Hunc tumulum fecit suis inpensis. MCCCCCII.

Digitized by Google

Drengjule izkopan je još u davno doba zdenac dobre vode. Nad vratima, što u Drengjulu vode, uzidana je ovelika kamenita ploča, a na njoj je napis turski, koj pripovieda, kako je Mehmet paša Drengjulu zidao. [1]) Takav jedan nadpis nalazi se utesan i na bedemu „Ergarskoj tabli“ izvan kloštarskih vrata na malom kamenu, u kojem se hvali Ali paša, da je bedem podigao. [2])

Ma da je tako i zapisano na kamenu, opet je očevidno već po samoj spodobi i vrsti zida, da niti je Drengjule Mehmet, niti Ergarske Ali paša zidao iz osnove, već je možebiti jedno i drugo tada lošo popravljeno, a Drengjula je svojom starinom daleko pretekla dobu turskih navala i osvojenja. U obće može se uztvrditi, da cetinske zidine, izuzamši bedeme i platno, potiču iz starije dobe ugarsko-hrvatske neodvislosti, premda neima na njih nikakva obilježja kakova ukusnijeg i izraženog sloga, niti gotičkoga (grmanskoga) niti romanskog a bogme niti turskoga, kao što je to nedavna njetko krivo u bečkom starinarskom družtvu izviestio.

Iz triema Drengjule prekrasan se vidik otvara prama sjeveru i istoku na mnogobrojna nizka brda, gustom šumom i šikarjem pokrivena, i na jaruge, kojimi teku gusti potoci, natapljajući bujne livade kordunaške. Oku osobito milo godi, da je zemlja sve na okolo pitoma i prilično obradjena. Dolovi su ponoriti nu nipošto divlji; vinograda ima na više mjesta, i tik pod zidinami gradskimi; kamena nevidiš nigdje, već samu dobru zemlju rodicu. Pozirajuć na okolovinu Cetinsku i nehotice ćeš se sjetiti na vilovito naše Zagorje, kojemu ove kardunaške strane mnogo naliče. A kolika li je morala tu milota i božja blagost biti, dok li nije bila goropad turska ove kraje poharala!

Preko dobro uredjenoga mjesta Valisela i imućnoga sela Batnoge daleko oči dopiru u bansku krajinu i Tursku, i dobro je moći razabrati turske gradove Veliku Kladušu (njekoč gniezdo smionih poturica a sada malone podrtina uz kukavno selo tursko), pa Podzvizd, a ovamo na kršćanskoj strani stari Klokoč i gradinu Krstinsku, od koje stoji samo jedan turanj.

Blizu grada nješto niže prama sjeveru opaža se jošter humak prozvan Crkvina. [3]) Tu je bila po svoj prilici u davna doba (već g. 1334.) župna crkva „sv. Mirka pod Cetinom“. I nješto dalje na tako zvanom Magjarskom brdu znadu se ostanci njekadašnje crkve.

Nutarnji grad (Drengjula) opasan je sa dva platna. Nutarnje je osobito debelo i visoko obuzimajući grad sa svih strana tako, da na istočnoj, južnoj i zapadnoj strani salazi dalje i nižje od Drengjule, a na sjevernoj, a stranom i na zapadnoj strani bliže joj se domiče. Ovo platno imade na krajevih četiri bedema, koji se zovu tabla Senkovićeva, Begova, Ergarska i Nebojse. Platno i bedemi znatno su oštećeni, a popravak, što je u novije doba izveden, daleko je u lošijem stanju nego li stari zid. U prostoru medj nu-

[1]) Taj napis glasi u hrvatskom prievodu: Kad je njekoč plemenitoga roda Mehmet paša proputovao tvrdje Bosanske, našao je tvrdju Cetin (utrudljivu) tvrdom i jakom, i savršio je istu dubokom i visokom kulom Drengjulom. Udaljivši se od tuda, ostao je uviek vezirom. Ovo je mjesto našao vriednim za vrata do pobjede. Svaka želja neka mu otvara nebeska vrata. 1179 poslije Hegjire. (g. 1765).

[2]) U prievodu hrvatskom: Po milosti božjoj dao je upravitelj Bosne Ali paša, pobjeditelj, za dobe svojega vladanja g. 1152. po Hegjiri (g. 1739.) mjeseca svibnja ovo sagraditi. Da ga ništa nezavede u svagdanjoj molitvi!

[3]) Po krajini hrvatskoj i u obližnjoj Turskoj ima veliko množtvo crkvina, to jest mjesta, gdje su njekoč crkve stajale, dok ih nije ili Turčin razorio ili zub vremena posve oštetio.

Digitized by Google

trašnjim platnom i Drengjulom prama istoku i jugu podiže se nova kasarna, sagradjena g. 1849. troškom od 50.000 for.; osim toga nalaze se tu stare kazamate, stan zapovjednika tvrdje i stanovi za častnike. Imade tu takodjer zdenac sa izvrstnom vodom, koj je dublji za četiri hvata od onoga u Drengjuli. Počamši od glavnih gradskih vrata prama istoku i jugu čak do bedema Ergarske paše grad i drugo vanjsko nižje platno, koje je ipak jako zapušteno.

Grad po svojoj osnovi sačinja sa platnom i bedemi trokut izmedju glavnih vrata i bedema Begove table i Ergarske. Južna strana toga trokuta svinuta je poput kakova luka.

Po veličini i jakosti grada i branika, i po položaju može i manje u vojničkih strukah vješti čovjek lako razsuditi, da o Cetinu kao kakovoj tvrdji poput Petrovaradina i Biograda neima govora, već da je on samo utvrdjeni i platnom obzidani grad u slogu srednjega vieka, koj bi se i ovakov kakov je sada održao proti nasrtu neuredjene kakove vojske, naročito proti bosanskim Turkom, izgubivši pako svaku važnost u ozbiljnom vojevanju, odkako je topničtvo toliko napredovalo.

Izvori za poviest grada posve su nedostatni, a za starije doba po gotovu da ih neima, pošto su uslied stradanja za turskih ratova propali.

Ako i sada nisu nam poznati spomenici o Cetinu iz najstarije dobe rimske i hrvatske, to ipak njekom pouzdanošću možemo zaključiti, da je u tamošnjoj okolici kakovo mjesto jur pod Rimljani obstojalo. Barem su naši, predobivši grad g. 1790. našli tamo dosta rimskih i hrvatskih starina, za koje sada žalibože neznamo, kuda su dospjele.[1])

Još prije jedno pedeset godina velika je manija vladala, opredieliti položaje mjestim navedenim kod starih grčkih i rimskih pisaca, osobito kod Strabona i Ptolomeja, i našlo se je pisaca, koji stari Liburnijski grad Asisiu (na Peutingerovoj tabli Aseria) tražahu u Cetinu,[2]) kao što i Strabonov Vendum (kod Peutingera Avendo), oslanjajući se na tobožnju istovjetnost imena u Slunju (Slovinju). Ali krajobraz Peutingerov i putopis Antoninov (Itinerarium Antonini) jasno svjedoče, da niti jedno niti drugo mjesto stare Japidije nemože se tražiti u Cetinu i Slunju, ter je već Farlati[3]) došao do zaključka, da je Asisia ležala dublje u Liburniji od prilike kod Ostrovice u Dalmaciji, dočim je jedan drugi pisac, pokojni župnik Belić u svojoj rukopisnoj poviesti senjske biskupije[4]) posvajao Asisiu za svoje rodno mjesto Bribir u hrvatskom primorju, kod kojega se znadu na zapadnoj strani pokraj crkve sv. Jurja nedaleko od mora ostanci rimskoga grada. Avendo ili Vendum traži pako vrstni kranjski povjestnik Hicinger u današnjoj Modruši.[5]) Pored ovakova nagadjanja vlada ipak uzprkos učenim iztraživanjem Farlata, Blažko-

[1]) Izvješće iz Karlovca od 11. kolovoza 1790 u „Wien. Ztg.“. Gledaj i Berlićevu knjigu: Die Theilnahme der Serb. u. Kroat. an den 4 letzt. Türkenkr. str. 339.

[2]) Ime Cetin posve je slavensko a znači mjesto pokrito gustom i tamnom šumom. Od toga nam je Cetinje u Crnoj gori, Cetina, kraj i rieka u Dalmaciji i Cetin pri Bosiljevu, prastara gusta šuma od 3000 rali veličine.

[3]) Illyricum Sacrum, Tom. I., p. 154.

[4]) U mojoj sbirci ima prvopis (autograf) te poviesti pod naslovom: Epitome de immemorabili antiquitate Civitatis et ecclesiae Segniensis. Žalibože da je rukopis jako oštećen, i da je njekoliko listova izginulo.

[5]) Mittheilungen d. hist. Vereines für Krain. Tečaj 1864, str. 13. i 14. — Valja priznati, da je kranjsko povjestničko družtvo, nemogavši se sve do sele otresti nemškutarstva, i uklanjajući se izpitivanju srednje i novije poviesti, koja imade iznieti na svjetlo griehe i nepravde nanešene od njemačkih silnika slavenskomu

Digitized by Google

vića i Katančića još uviek glede poviesti naše u rimsko doba velika neizvjestnost i zaista da će bit nuždno, čim se preči poslovi oko izpitivanja poviesti sredovječne i u obće slavenske obave, da koj vrstniji i umniji domaći povjestnik ozbiljno i temeljito prouči prastaru poglavito rimsku dobu.

Zanimivo jest i to, što pripovieda stariji kranjski povjestnik Schönleben (Annales Carinthiae), da je Karlo veliki, posegavši duboko i u zemlju Hrvata i podigavši na medjah svoga prostranoga carstva pogranične marke (istočnu i južnu), sazidao na visokih brdih i liticah za obranu osvojenih zemalja čvrste gradove, pa iz toga izvodi Schönleben, da su u Hrvatskoj nastali IX. vieka tvrdi gradovi, medju kojimi spominje i Cetin, Slunj, Drežnik, Peć, Kladušu, Krstinju, Klokoč i druge. [1])

Smiono je za cielo nagovieštati o podizanju gori navedenih gradova po Frankih za dobe silničtva njihova u Hrvatskoj, dočim o tom u ljetopisih spomena neima, pa je lakše vjerovati, da je Cetin kao i većina starijih gradova po Hrvatskoj, ako nije jur rimske dobe obstojao, sagradjen po Hrvatih kao sredotočje i branište obiteljî jednog plemena u župi (županiji), pošto slavenski puci pri svojem doseljenju podigoše u svakoj županiji po jedan ili više gradova, kako je već koje pleme jako bilo. [2]) Medjutim da je ikada obstajala posebna županija ili Cetinska ili Slunjska, kako njeki nagadjaju, neima dokaza. Doduše Frankopani dobivši gradove Slunj i Cetin i razdielivši se na grane, pisahu se grofovi Cetinjskimi i Slunjskimi, ali njihove dobe neima traga o županiji istoga imena, već su strane slunjske i cetinske podčinjene bile tada uviek zagrebačkoj županiji, a prije došašća Frankopana u te kraje za dobe prvih ugarsko-hrvatskih kraljeva spadalo je okolište cetinsko, kao što i cieli prediel sadašnje slunjske pukovnije sa jednim dielom turske Hrvatske i sa komadom prve banske krajine pod županiju goričku, koju valja razlučiti od županije gorske u sadašnjem području prve i druge banske pukovnije, spomenute u temeljnici kralja Andrije II. od g. 1211 za opatiju topusku [3]), i od županije podgorske, u koje obsegu ležalo je mjesto Jastrebarsko, kako se to navodi u povelji kralja Bele IV. od g. 1257. [4]). Poznato je, da su stare slavenske županije ovamo u današnjoj Hrvatskoj, kao što i Porfirogenitove u Dalmaciji bile malene, sačinjajući samo skup bližnjih plemena pod jednim plemenskim županom, pa da su se znatno razlikovale od ugarskih grofija (comitatus), koje premda na slavenskoj osnovi podignute, poprimile su kašnje mnogo iz zapadnoga osobito njemačkoga državnoga ustrojstva. Poslije izumrća narodnih hrvatskih kraljeva i sdruženja Hrvatske s Ugarskom preoteše i kod nas sve malo po malo mah njeke uredbe ugarske, i tako nestane starih plemenskih županija, i u mjesto njihovo nastaše većom stranom iz plemenskih županija razavivša se nasljedna županstva, kao što je bilo županstvo Šubića u Bribiru dalmatinskom, krčkih knezova (Frankopana) u Modruši, Nelipića na Cetini, Gušića u Krbavi, Cistercita na Gori, Templara u Dubici i kao što mi se čini, knezova Blagaja na Gorici, čime je

---

narodu, mnogo navlastito ovih posljednjih godišta putem svoga časopisa razjasnilo rimsku dobu obzirom na naše zemlje, a u tom poslu osobito se odlikuju članci umnoga kranjskoga povjestnika Hicingera.

[1]) Po Belićevu rukopisu: Epitome eccles. Segn.

[2]) Gledaj o tom Šafařik: Starožitnosti str. 410 i Geschichte d. serb. Literat. str. 48. pa Jirečkovo djelo: Das Reich in Böhmen und Mähren str. 13. i 14.

[3]) Tiskana je u Književniku g. 1864. str. 94.

[4]) Jura Regni Dalm. Croat. Slav. T. I, p. 486.

Digitized by Google

ipak i kašnje bitna razlika ostala medju hrvatskimi i ugarskimi županijami, što je i Engel u svojoj poviesti trojedne kraljevine valjano opazio. [1])

Županija goričkа pominje se u povelji kr. Mirka od god. 1197., kojom daruje Stjepanu županu goričkomu, pradjedu sadašnjih grofova Blagajskih, u Kranjsku i u Tirol se preselivših, zemljište Vodicu, o kojem se veli u listini, da leži u hrvatskom predielu Zare (možebiti Gore) i Dubice, a izmedju Podgorja, Goricâ i Kranjske (partes Carinthiae.) [2]) Isto tako navodi se ova županija i njezin župan Vojislav (Boncelaus) i u povelji Bele mladjega izdanoj plemićem Klokočkim (Vojkovićem, Otmićem, Maretićem itd.) g. 1224 [3]), pak i u povelji Peranskoj (hospitibus de Perina) od g. 1225., gdje dolazi i ime župana Miroslava goričkoga [4]); napokon i u povelji vojvode Bele od iste godine, kojom daruje crkvi Topuskoj dvadeset marka dohodka od žitelja županije Gorske, naposeb je napomenuta županija goričkа. [5])

Sa medjami županije goričke sudaraše podpunoma prostor užega kotara goričkoga u njekadašnjem arhidjakonatu goričkom bez Podgorja, Metlike i Medjurječja. O tom kotaru pripovieda Ivan arcidjakon u svom sborniku, pisanom god. 1334., da je prozvan goričkim po visokom brdu preko Kupe nazvanom „Gorica“, na kojem da je sagradjena crkva sv. Martina. [6]) Tu je razumievao Ivan svakako brdo Martinšćak polag Velemerića u Slunjskoj pukovniji, vrh kojega nalazi se i danas prastara crkva sv. Martina. Uži kotar gorički dosizao je polag sbornika Ivanova na sjeveru do Kupe, prama zapadu i jugu do Mriežnice i Korane, ostavivši na desnu ruku Slunj i Furjan, koja mjesta spadahu pod krbavsku biskupiju; južno obuzimao je taj kotar prediele Cetina, Kladuše i Hresna, a istočno dopiraše do potokâ Gline i Trepče; ostala banska krajina sa Gorom, Topuskom i sa drugimi mjesti ležaše izvan kotara i županije goričke, u kojoj su bila poglavita starinska mjesta Križanić-Turanj, Skrad, Barilović, Mlaka (na Mriežnici), Blagaj, Budački, Cetin, Klokoč, Kladuša, Hresno, Perna, Stenišnjak i Petrovac (na Petrovoj gori).

Kraj gorički brojio je množtvo plemenitih obitelji jošte šestnaestoga vieka, pišućih se od Gorice, medju kojimi navodim Oršiće, Barilovićе, Dragačićе, Zimićе (Ziniće), Trgkovićе, Tušilovićе, Sidakovićе, Herendićе. [7])

Isto tako držim, da je imao crkveni kotar podgorski (prigorski) u današnjem kotaru banijanskom, jastrebarskom, krašićkom i po nješto pokupskom iste medje sa njekadašnjom županijom podgorskom, koje sredotočje bijaše u Jastrebarskoj.

---

[1]) Staatskunde u. Geschichte v. Dalm. Croat. u. Slav. str. 584 u opazci.

[2]) Izvadak te povelje, tiskane u Fejerovom: Cod. Dipl. II., p. 304. nalazi se takodjer u knjizi istoga pisca: Croatia et Slavonia disquisita, na str. 44.

[3]) Jura R. Dalm. Croat. Slav. T. I., p. 49.

[4]) Ibidem. T. I., p. 133.

[5]) Fejer: Croat. et Slav. disquis. p. 45.

[6]) Krčelić: Hist. eccl. Zagr. p. 27.

[7]) Gledaj: Acta croat. str. 282: Marko, Mate, Ivan i Krištof, Brnardin Oršići od Goričan. — Gašpar, Krištofor i Maximilijan Barilovići de Gorica spominju se kao susjedi podbana Gašpara Gušića de Turanj (na Korani) u jednoj listini od g. 1558. (u mojoj sbirci, isto tako se tu spominju Krištof Tergković, Ivan Tušilović, Juraj Sidaković i Ivan Herendić svi de Gorica. O goričkih Barilovićih ima spomen i u jednoj listini od g. 1574. (u ark. zem. u Zagr. u sv. 483 novouredjenih pisama.) Dragačić Martin i Juraj Zinić (Zimić) oba od Gorice spominju se u listinah od g. 1512. i 1543. (u mojoj sbirci.)

Digitized by Google

Cetin imao je bez dvojbe kao i obližnji Klokoč, Izačić, Budački, Blagaj i drugi gradovi svoju posebnu plemensku vlastelu, koja se je zvala po Cetinu. U jednoj nagodi, sklopljenoj g. 1228. pred palatinom Dionizijom biva spomenut njeki Petar sin Marcela od plemena cetinskoga (Theten), koj se otimao sa Rubinom, sinom kneza Joba iz plemena Vojka (Vojkovića) za njeka zemljišta medju vodami Pakrom (Puker) i Toplicom (Topolcsa). [1]) Tom prigodom bješe Rubin pred palatina donio povelje sv. Stjepana kralja i Bele za veći dokaz, a o prepornih zemljištih veli listina, da ih je njekoč posjelo i izkrčilo pleme Vojka. Premda se je ova pravda ticala očevidno dvaju prastarih hrvatskih obitelji, potekavših iz Cetina i Klokoča, to ipak preporno medju strankami zemljište ležaše daleko od jednoga i drugoga mjesta u okolici današnjega Pakraca, kao što se to vidi iz imena potoka Pakre i Toplice i sela Medjuriča, koje se takodjer u listini spominje. Da u pravdi nemože bit govora o kakovu kraju prekokupske Hrvatske, dokazuje i to, što u sačuvanoj listini dolaze kao svjedoci žitelji izmedj Save i Drave, i što u pravdi nije sudio ban, već ugarski palatin, kojega vlast, pa ticalo se samo najvišjega sudstva, nije se niti u ono doba protezala na prediele preko Save i Kupe, a poveljom kralja Ludovika od g. 1359. bijaše i u ostaloj Slavoniji sve do Drave strogo zabranjena; jer kao što naročito ista povelja kaže, u kraljevini Slavoniji (trojednoj kraljevini) jedino je ban nadležan štogodj odrediti, razpraviti i dosuditi. [2])

Oko grada Cetina razvilo se rano i mjesto cetinsko, koje se spominje prije došašća Turaka kao varoš (civitas), a danas mu još ima traga u selu „Cetinskom varošu.“ Kako ugledno i napučeno bijaše mjesto već na početku četrnaestoga vieka, vidi se od tuda, što je već tada (g. 1334.) brojilo dvie župe, naime sv. Nikole u Cetinu sa tri kapelana i dva graciana (prebendara) i svetoga Mirka pod Cetinom, a izim toga obstojao je kod grada i samostan Franjevački sv. Marije, najugledniji u cieloj državi hrvatsko-bosanskoj, u kojem je sjedio državnik kustodije cetinske, brojeće jošter samostane u Zrinju, Otoku, Hrastovici, Bišću, Senju, Krupi, Stenišnjaku, Obrovcu (Ostrožcu?), Bielojstieni i Sisku [3]), koje svekolike Turci razoriše. U cetinskom manastiru držani su često sborovi fratarski, tako g. 1514., 1520., 1529., 1538., 1541. i 1544., što je takodjer znak, koliko je baš cetinski samostan prednjačio ostalim u Hrvatskoj. [4])

Hrvatsko-ugarski kraljevi imahu u staro doba u našoj domovini veliki i prostrani posjed, pa je i Cetin bio duže vremena kraljevsko vlastničtvo, dok li ga neprikaza ujedno sa Slunjem, Klokočem i sa okolovinom kralj Sigismund g. 1387. posebnom poveljom knezu Ivanu Senjskomu i Modruškomu, nagradivši ga tako za vjerne službe i usluge u više prigoda izkazane kralju Ljudevitu, kraljicam Jelisavi i Mariji i samomu darovatelju.

Znatna bijaše doista podpora oružna i novčana, kojom tada već imućni knezovi senjsko-modruški pritekoše nevoljnomu, od neprijatelja i urotnika obkoljenomu, a novaca vele potrebnomu Sigismundu. Najvećma se pako odli-

---

[1]) Listina kod Fejera: Croat. et Slav. disquis., st. 128.

[2]) Preštampana je listina u Jura Dalm. Croat. Slav. Tom. I., p. 132. — Jedan istodobni po čazmanskom kaptolu uvjerodostojeni priepis ove prevažne listine imadem i ja u svojoj sbirci. Po tom što je više istodobnih primjeraka ote listine sve do danas sačuvano, možemo suditi, koliko su naši predji uvažavali i branili neodvislost svoje domovine.

[3]) Fr. Glavinić: Origine della Prov. Bosna Croat.

[4]) Schem. prov. S. Crucis Croat. Carnioliae Ord. d. Franc. ad a. 1865, p. 10.

Digitized by Google

kova upravo knez Ivan za dobe glasovite urote predstavnika vranskoga Ivana Paližne i njegovih pristaša proti Sigismundu povedene na korist Karla Dračkoga, kojega Paližnovci smioni kraljem proglasiše i u Stolnom Biogradu okoruniše. Kad no buntovnici, postavši kasnije sve drzovitiji, uhvatiše obje kraljice Jelisavu, udovu kralja Ludovika, i kćer joj Mariju, ter iste odvedoše u zatočenje u hrvatsko Primorje, gdje je Jelisava u Novom gradu u zatvoru preminula, oslobodi kraljice iz sužanjstva pomoćju Mljetčana junački i odvažni knez Ivan time, što je obkolivši sinovca glave urotnika bana Ivana Hrvata u gradu Počitelju u Lici, istoga od tuda samo pod uvjetom izpustio u Novigrad, da tamo izposluje od predstavnika vranskoga oslobodjenje zarobljene kraljice, što je posljednji sbilja 4. lipnja 1387 učinio. Kraljica odputova na mljetačkoj galiji u Senj, a odtale odpremi ju knez Ivan u Zagreb, kamo joj bješe u susret došao kralj Sigismund. U Zagrebu sdruži se Ivan sa vojskom kraljevom, pomogavši jošte izhrvati Medved grad, zapremljen od pristaša Ivana od Paližne [1])

Za ovakve odlične zasluge stekoše knezi modruški liepi i bogati dar u prostranih imanjih Cetina, Slunja i Klokoča, a i u napredak vidimo, kako se oni umješe okoristiti slabućom i novčanom oskudicom Sigismunda, koj Ivanovu sinu Nikoli Frankopanu (taj se tako sam pisaše u listinah) založi kraljevski grad Ozalj za sedamnaest tisuća dukata, a darovanje Cetina i okolice g. 1406 iznovice potvrdi. [2]) Sigismundu trebalo je pod svaku cienu možnih privrženika u borbi proti svojim takmacem, pa zato je mitio Frankopane svakojako, samo da nepredju na stranku suparnika mu Ladislava napolitanskoga, koj bješe pod 15. rujnom 1406. darovao gradove Nikole Frankopana Cetin i Slunj, pak grad Arestulin (Ostrovicu?) knezova krbavskih (Gušića), koje zove u darovnici očitimi rebeli, Sandalju, velikomu vojvodi bosanskomu [3]), ali taj nije nikada u posjed ovih darovanja došao. Po Maretiću [4]) založili bi bili skoro iza ove dobe Frankopani Cetin knezom celjskim; g. 1429. založio je pako Nikola Frankopan grad za deset tisuća zlatih braći Tomi i Vladislavu, sinima Benvenuta Okićkoga, koj se je pisao kao vlastnik grada Ostrožina (u I. banskoj krajini) takodjer Ostrožinski [5]). Ali nisu dugo održali knezi Okićki Cetin u užitku; u jednoj listini bana Matka Talovca od g. 1459., izdanoj Tomi Okićkomu navodi se, da je grad Cetin, kojega je držao Okićki u zalogu za veliki novac, oduzet istomu na silu po kraljevskih protivnicih, pa u odštetu toga sgubitka oslobodi ban Matko kao upravitelj priorata vranskoga kneze Okićke obzirom na njihove izvrstne zasluge za kralja i bana, od svih podavaka i službovanja za grad Ostrožin, koj je bio prava priorata vranskoga. Ovdje nisu izvjestni rebeli, što oteše Okićkomu Cetin, ali po svoj prilici, da se tu razumievaju pravi vlastnici Cetina Frankopani, koji imahu povoda sada kao svojaci knezova Celjskih po Jelisavi Frankopanki udatoj za Fridrika Celjskog ljutit se na Sigismunda radi postupka sa suprugom

[1]) Po Krčeliću: Hist. Eccl. Zag. str. 140, 141; Engela: Gesch. Dalm. Croat. Sl., str. 538—540. — Gledaj i razsudu dr. Račkoga o memorialu Pavla Pavlovića, Knjiž. za g. 1865, str. 36—39.

[2]) Maretić u časopisu Croacii za g. 1840., st. 155.

[3]) Arkiv za povjest jugosl. knj. VII. str. 60.

[4]) U Croacii. Pokojni pukovnik barun Maretić, bio je starinom plemić Klokočki, i sastavio je svoje bilježke o krajiških gradovih po listinah obiteljskih i po rukopisih u bojnom arkivu bečkom.

[5]) Odnosni prodajni (založni) ugovor čuva se u arkivu biskupije senjske. Vidi regesta u „Poviesti bisk. Sen. i Modr. od E. Sladovića, str. 169.

Digitized by Google

svojom a njihovom rodicom Barbarom Celjskom, a jošter više na njegova nasljednika kralja Alberta, koj bješe g. 1438. svrgao Ulrika Celjskog s namjestničtva u Českoj. Medjutim da su Frankopani prije kadšto ostavljali stranku Sigismundovu i približavali se protukralju Ladislavu, dokazuje i povelja toga kralja od g. 1403., kojom odobri za Nikolu Frankopana kup Ozlja od Sigismunda i dozvoli izmjenu toga grada za gradove Petra Novakovića Ostrovicu i Cetin (Da nije to pogrješka? P.). U listini zove Ladislav Sigismunda nezakonitim osvojiteljem i otimačem kraljevstva ugarskoga, a kneza Nikolu hvali kao svoga rodjaka i vjernoga i ljubaznoga savjetnika. [1]) Ovo karakterizuje posve vjerno prebogatu na političkih kameleonih dobu Sigismundovu, koj je kao što malo koj vladar u različitih sgodah i nesgodah svoga dugotrajnoga vladanja izkusio mnogokrat nevjerstvo i izdaju svojih prijašnjih najvećih pouzdanika i privrženika, kad jim kadšto ili nije mogao ili nije htio u svem volju izpuniti.

U napriedak vidimo neprekidno Frankopane kao vlastnike gradova Cetina i Slunja. Ban Nikola Frankopan (umro g. 1432.) bio je svoje dobe ne samo na glasu kao junak na oružju, već je poznat i kao osnovatelj više rozgva svoje obitelji, rodivši devetero sinova. Po njegovu sinu Dujmu prozva se jedna grana Frankopana oko g. 1440. knezovi Slunjskimi ili Cetinskimi, dočim se potomci kneza Stjepana, brata Dujmova, pisahu knezovi Ozaljskimi, a potomci kneza Bartola (?), knezovi Tržačkimi, nipošto od primorskoga Trsata, već od Tržca grada na Korani sa turske strane na kordunu ogulinske pukovnije. [2]) Bogati i vele prostrani posjed razdieliše Frankopani medju sobom, a tečajem vremena steče ozaljski ogranak najveće blaga i imanja. Iz različitih listina vidi se, da su Ozaljski Frankopani za dobe posljednjega kneza Stjepana držali poglavito ove gradine: Novigrad pri moru, Grobnik, Trsat, Bakar, Hrelin, Drivenik, Grižane, Bribir i Ledenice u Primorju; Ozalj, Ribnik, Dubovac, Novigrad na Dobri, Zvečaj, Skrad i Lipu u zagrebačkoj županiji; Modrušu, Vitunj, Ogulin, Ključ, Tovunjsku peć, Lukovdol, Plaški, Janjač, Jesenicu sve to u kninskoj županiji (in comitatu Thiniensi); zatim jošter Brod na Kupi, Moravice, Podstenje, Oživnice i Gerovo, Gredu i Mlaku na Mriežnici. [3]) Slunjska grana posjedovala je gradove Slunj, Cetin, Kre-

[1]) Listina u Arkivu za poviest jugoslav. knj. VII., st. 46.

[2]) Za to ja imam ove razloge: 1. Grad Trsat nije bio vlastničtvo tržačke grane već ozaljske, dočim je bio Tržac poglavito imanje Tržačana sve od prilike do g. 1575., kad ga Turci silom oteše. 2. Tržački Frankopani uviek se dosljedno pisahu u latinskih pismih „comites de Tersacz“, a hrvatski „Tersaczki i Tersachki“, a nipošto „comites de Tersat, Tersact, Terszachki“. Tako čitam za g. 1555. „Nicolaus Tersaczki“, g. 1607. „Nicol. com. a Tersacz“ i „Wolfan Frankopan knez Tersachkj“, g. 1661. „Marches Ferenaz Frangepan groff Tersachki“. Cirilicom pišu se ti Frankopani „Тржачки“ (Acta croatica str. 240; premda je listina skoro za sto godina mladja, nego li se tu veli (1540); pošto se Gamirčani istom početkom šestnaestoga vieka pod gjeneralom Jurjem Lenkovićem naseliše, a Ivan Gal bio je zapovjednik ogulinski oko g. 1620. Valvazor knj. XII., 72 str.) 3. Da se Tržački upravo po Tržcu prozvaše, svjedoči i Valvazor, istodobnik posljednih Frankopana Tržačkih Jurja, Gašpara i nesretnoga Franje Krištofa, služeći s njimi kao vojnički častnik na krajini, koju je iz očevida poznavao, a on za Tržac ovo kaže: Tersatz oder Tersaz, so auf der Seiten von Carona (Korana) drei Stunden von Slun gelegen, ist der gr. v. Frangepan Eigensitz, von welchem sie sich auch geschrieben, gewesen.“ (Ehre d. Herz. Krain, XII. knj. str. 35.)

[3]) List. od g. 1544. u arkivu za povj. jugoslav., knj. III., str. 118 i uvodnica u

Digitized by Google

men, obje Kladuše, Krstinju, Letovanić, i jedno doba Stenišnjak, a pod posljednjim Slunjskim knezom Franjom jošter Goru i Skrad. [1]) Napokon Tržačani bili su vlastela još pod knezom Nikolom (oko g. 1560.) u Bosiljevu, Drežniku, Tržcu i Furianu, a jedno vrieme i u Samoboru i Krapini. [2])

Grofovi Slunjski ili Cetinski boravljahu većim dielom u Cetinu, akoprem je Slunj poglavito mjesto njihovih posjedovanja bio. Udobnost mjesta, krasota predjela i pitomost i plodnost zemljišta davala je svakako prednost Cetinu. Listine, što jih izdaše Mihalj i Juraj, pa posljednji Franje Slunjski, pisane su ponajviše u Cetinu. Žalibože pako, da je baš ovoj grani Frankopana najmanje bilo sudjeno uživati udobnosti i blaga ovoga svieta, pošto se do mala pojavi na medjah neman turska, koja pretvori život naših predja u vječnu napast, stradanje i krvoproliće. Proti ovim azijatskim barbarom ukazaše se upravo slunjsko-cetinski knezovi, budući na prednjoj straži stojeći, u obrambi domovine i vlastitog ognjišta kao neuplašivi i hrabri vitezovi; od njihove loze pogibe na Udbinjskom polju g. 1493. Ivan Cetinski, Juraj Cetinsko-Slunjski borio se za svega svojega vieka postojano i neustrašivo s nekrstom, a kolik je bio čuveni i slavni vojvoda i junak posljednji Franjo Slunjski, ban hrvatski, o tom liepo i uzorito pišu naše domaće poviesti.

Kakovi su sve jadi našu nesretnu otačbinu zadeseli za turskoga ratovanja, koliko je ona usljed toga u svom državnom i narodnom biću rana zadobila, toga će svega jedva tko živ ikada popisati. Iza one grozne bitke kod Udbinje, u kojoj više od deset tisuća Hrvata svoju dragocjenu krvcu prolije, nije bilo po gotovu ni dana ni mjeseca bez boja i okršaja sa turskom gamadom, a turske bujavice razligahu se daleko i prieko medja hrvatskih po susjednih pokrajina. Ali uzprkos svoj toj nevolji hrvatski narod nije popustio od svoga prava, nikada nije ni pokušao nagadjati se sa silnici, nepriznavši nigdje preimućtvo i zaštitu turskih repova, već je nečuvenom dosljednošću nastavio svetu borbu za dom i slobodu do posljednje kapi krvi. [3]) Na posljedku podlegla je i hrvatska hrabrost premašnoj sili turskoga oružja i Osmanlije, podkriepljeni mišicami srbskih i bosanskih poturica, pritisnuše našu domovinu na sve strani. Ponajjače postrada Hrvatska pod silnim Sulimanom; dalmatinska Hrvatska izim jedine tvrdje Kliske podlegne sva turskomu silničtvu, na koliko ju nebješe već prije lukavi i grabežljivi Mljetčanin sebi prikučio; tvrdo Jajce jedva odoli nategom i hrabrašću slavnoga Krste Frankopana jošte za kratko doba, dočim glasovite njekoč županije Liku i Krbavu nakon dugotrajne borbe poharaše okrutni Turci, koji se po-

imanja Ozaljskoga za Nikolu i Jurja Zrinjske od g. 1581., u ark. kap. zagr. Ja imadem dobro sastavljena regesta mnogih Frankopansko-Zrinjskih pisama iz rečenog arkiva u svojoj sbirci.

[1]) Uvodnica kap. zagr. od g. 1554. za Fr. Slunjskoga u Krstinju i Kladušu, i prosvjed Nikole i Gašpara Tržačkih od god. 1572. pred kralj. Maximilijanom proti podieljenju gradova Slunja, Cetina, Kremena, Kladuše, Krstine i Letovanića na koga drugoga. Ark. kap. zagr., Prot. 3, str. 40.

[2]) Listina od g. 1559. Ark. kap. Zagr. Prot. I., str. 2.

[3]) Ratobornost i požrtvovanje naših predja za čitavo kršćanstvo nisu uviek upravo oni dostojno ocienili, kojim je to najvećma u prilog išlo. Tako Dalmatinski Latinjanin Tuberon, govoreći o porazu Udbinjskom, kori pretjerano smionstvo Hrvata (Lud. Tuberonis Commentaria, str. 118) a njemački pisac knjižice: „Was hat Steiermark für Kroatien gethan in der Türkennoth, Graz 1848.“ nješto bunca „von der übertriebenen Kampflust der Kroaten“, našto se barem Štajerski Niemci nebi smjeli potužiti.

Digitized by Google

slije odlučne nesretne bitke kod Muhača razastru i po čitavoj dolnjoj Slavoniji, pustošeći nemilice njezine plodovite krajeve, a narod iz nje u robstvo odvedeći. Od stare hrvatske kraljevine jedva se još polovica izbavi izpod turskog jarma, naime kraj današnje gradjanske Hrvatske do Virovitice i Požege s jedne strani, a s druge kraj, dopirući nješto preko Une pak do mora, ali i ta polovica osta pusta udovica bez zakonitoga kralja, koj no pogibe nesretno kod Muhača na 29. kolovoza 1526. sa množtvom velmoža i biskupa, i sa gotovo cielom vojskom.

Težki i zlokobni dogodjaji, koji no iza ovog groznog poraza u Ugarskoj i Hrvatskoj navalice sliedom sliedišе: obći metež, razrovanost osnovana na sebičnosti pojedinaca, razdor i nesloga glede izbora novoga kralja i glede drugih najvažnijih interessa domovine, a uz to sve golemija napast i pogibelj od Turaka, sve te okolnosti silno zahtievahu, da se državna glava čim prije postavi. Naši otci sakupiše se u oči nove godine 1527. u Cetinu, da sebi izaberu novoga kralja u samosvjesti svoje narodne i državne samostalnosti, kako no bjehu i stari Hrvati Kolomanu g. 1102. vladalačka prava povjerili.

Zašto su naši predji upravo Cetin za saborište odabrali, lako ćemo pogoditi ako uvažimo, da je Cetin ležao gotovo u središtu stare hrvatske kraljevine, da je bio oveliko i napučeno mjesto sa znamenitim gradom i samostanom i osim toga da je u njem sjedio knez Juraj Frankopan, muž, koj je svojim razborom u svih poslovih domovinskih, pak svojim imetkom, rodoljubjem i uljudnošću slovio kao jedan izmedju najuglednijih velmoža u Hrvatskoj. Obzirom na množtvo sakupit se imajućih velikaša i zastupnika, i na pomanjkanje gostiona i pristaništa u ono doba, mnogo je za cielo vriedilo kod izbora sabornoga mjesta gostoljubje cetinskoga kneza, akoprem niti tada nije bilo kod Hrvata u obće manje prostodušja i srdačnosti, pak i one starinske hrvatske kreposti: gostoljubja, o kojoj pogledom na Hrvatsku naš zaslužni i revni rodoljub Vitezović pjeva:

„V celom orsagu oštarije nenajdeš,
„Stan i dobru volju, kamo goder zajdes.“ [1])

Premda tadašnje ratno, a uz to i zimsko doba nije bilo povoljno za saborisanje, i premda jedan znatan dio Hrvata i Slavonaca i to ne baš najlošijih pod čelovodstvom glasovitoga Hrvata, Krste Frankopana, kojemu Evropa častno ime obranitelja Ilirije nadjenu, i žestokoga, ali značajnoga zagrebačkoga biskoga Šimuna Erdöda, pristane uz Ivana Zapolju, izabravši ga svojim kraljem na sboru u Dubravi na dan sv. trijuh kralja 1528., to se je ipak u sabor cetinski sakupila pogledom na važnost momenta iz svih strana tadašnje hrvatske države odabrana kita svećenstva, velmoža, plemstva i zastupstva i samo je žaliti, da imena od više prisutnih članova nisu na odnosnih listinah zabilježena.

Medju odličnimi velikaši, koji kod izbora kralja u Cetinu prisustvovahu, nalazimo Ivana Karlovića, kneza krbavskoga, kašnje i bana hrvatskoga, Nikolu Zrinskoga, otca junaka Sigetskoga, Stjepana grofa Blagajskoga, Jurja Frankopana Cetinjskoga, Vuka i Krstu Frankopane Brinjske, sine Ivanove, (dočim je Zapoljin pristaš i ban Krsto Fr. bio sin čuvenoga u našoj poviesti Bernardina Fr.) i biskupa Kninskoga (u Dalmaciji) zajedno opata Topuskoga Andrije Tuškanića. Njekolicina ovih velikaša imaše ogroman po-

[1]) U posvetnici na Valvazora, štampanoj u I. knjizi njegova djela: „Ehre des Herz. Krain“.

Digitized by Google

sjed ne samo preko Save, već i po ostalih predielih njekadašnje Slavonije [1]). U Cetinu bila dakle trojednica, na koliko nije stenjala pod igom turskim ili mljetačkim, svakolika zastupana.

I imena ostalih u cetinskih izbornih listinah zabilježenih plemića vriedno je spomenuti, pa ih evo redom sa naznačenjem njihovih zavičaja: Krsto Peranski od Perne [2]), Bernardo Tompić (Tunpić) od Vranograča [3]) i Zvečaja, Ivan Kobasić od Brekovice [4]), Paval Janković, Gašpar Križanić od Hresna [5]), Mihalj Čipčić iz Novoga grada (sada u turskoj Hrvatskoj) [6]), Mihalj Skoblić iz staroga plemena Mogorovića u Lici, Nikola Babonožić iz Like, Grgur Otmić, plemić Klokočki, sudac županije zagrebačke [7]), Antun Otmić, Ivan Novaković iz plemena Novakovića u Lici, Paval Izačić od Izačića [8]), Gašpar Ježić, (po svoj prilici iz Primorja), Stjepan Zimić (Zinić) iz Stenišnjaka. [9])

Po mjestih, što su ovdje naznačena, prilično nam je predočeno, dokuda tada jošter dosizahu ostanci kraljevine Hrvatske (reliquiae regni Croatiae, kako sami hrvatski stališi na saboru cetinskom o svojoj domovini govore). Isto tako je iz samih saborskih pisama i iz imena na sabor prispjevših velmoža i plemića posve bjelodano, da je sabor od g. 1527. držan u Cetinu u sadašnjoj slunjskoj krajini, a nipošto u staroj hrvatskoj županiji na vodi Cetini u Dalmaciji, koja je županija tada jur sa svom nutarnjom Dalmacijom zakučena bila u jaram turski. [10])

Pošto je Habsburžanin Ferdinand preko svojih poslanika Pavla od Obersteina, predstavnika crkve bečke, vojvoda Nikole Jurišića i Ivana Kocijana (Cazianer) [11]) te Ivana Puhlera, zapovjednika grada Mehova u doljnoj Kranjskoj, svetčano obećao izjavom vlastoručno podpisanom 5. prosinca 1526, da će štovati, držati i braniti sve povlasti, prava, slobode i povelje kraljevine

---

[1]) Da su Zrinjski i Karlovići imali posjedovanja u gornjoj Slavoniji, poznato je; manje je pako znano, da je te dobe držao Nikola Frankopan Samobor (Uvodnica za Nik. Fr. od g. 1313), a Vuk Frankopan stari grad Krapinu.

[2]) Mjesto i gradina u I. banskoj pukovniji.

[3]) Grad i selo u turskoj Hrvatskoj dvie ure od Kladuše prama iztoku.

[4]) Grad u tursk. Hrv. preko Une bliže k Bišću.

[5]) Hresno ili Hresnik, podrtina grada i varoša kod Gline na turskoj strani na medji Slunjske i I. banske pukovnije; g. 1334. župa u arcidjakonatu garičkom. Križanići pisahu se u jednoj listini od g. 1505. takodjer „de Neblyo". Ja nemogu označiti položaj tomu mjestu.

[6]) Spominje se u listini od g. 1501. (Act. croat. p. 182) i zajedno Mihalj Skoblić; takodjer u listini od g. 1497. (p. 167) navodi se Čipčić i Mikula Babonožić.

[7]) Podrtine grada Otmića vidjet je u šumi otmićkoj jedna sat daleko od Klokoča u slunjskoj pukovniji.

[8]) Izačić grad turski na kordunu ogulinske krajine, znamenit i po bitci pod gjeneralom Waldstätterom, koj je tu g. 1836. Turke grdno izmlatio.

[9]) Stara gradina, njegda prostrana gospoština u I. banskoj krajini sjeverno prama Kupi naprotiv od Rečice i Jamnice; od g. 1334. župa.

[10]) Vidi glede Cetine Sanudov Dnevnik: Ark. za povj. jug., knj. VIII., st. 201 i 226.

[11]) Poznati u našoj poviesti vojskovodja Kocijan, koj nam je inače puno dodijao i nije našemu narodu na čast, bio je Slovenac iz Kranjske, i ponjemčen je u Katzianera. Istvanfi ga zove „Cocianus, a Bihaćani u pismu upravljenom na njega: Koczian. (Krčelić: Not. prael. p. 350.) Ja poznam i sada živuću obitelj kranjsku Kocijan. Mislim, da imam dovoljno razloga zvati Kocijana njegovim izvornim slovenskim prezimenom. R. L.

Digitized by Google

Hrvatske i njezinih stanovnika, izabraše naši u Cetinu sakupljeni praotci na samo novo ljeto 1527. u ime svoje i svih ostalih velikaša i plemića, županija, gradova i mjesta kao pravi i zakoniti zastupnici naroda svoga Ferdinanda austrijanskoga svojim zakonitim i naravskim kraljem čitave kraljevine Hrvatske (totius regni Croatiae), a njegovu suprugu Anku hrvatskom kraljicom. Ovaj veleznameniti i odlučni čin obaviše naši predji dostojno i svečano sa misom zahvalnicom u crkvi sv. Marije samostana Cetinskoga; svi nazočni velikaši, biskup, knezi, plemići i pučani položiše prisegu vjernosti u ruke kraljeva punomoćnika Dr. Pavla Oberstеinskoga; zvonovi zazvoniše, a topovi zagrmiše, da tim jače po svietu glas se razljegne, kako Hrvati opet zadobiše voljom naroda postavljenog kralja! — —

Na 3. siečnja dojaviše stališi Ferdinandu uspjeh izbora, potuživ se u dojavi na Zapoljevca Krstu Frankopana, i zamolivši kralja, da postavi za vrhovnoga sudca (bana) glasovitoga Nikolu Jurišića. Napokon pod 27. travnjom iste godine poslaše iz Cetina poklisare na kralja sa znamenitom predstavkom, u kojoj iskreno priobćiše Ferdinandu svoja čuvstva, i razgališe vrlo turobnu sliku o stanju svoje domovine. U predstavci zamoliše Hrvati kralja za jur obećanu pomoć uz osjeguranje njihove neuzkolebive vjernosti i postojanosti u vjeri kršćanskoj, sbog koje i sbog drage otačbine toliko nevolja i muka u neprekidnoj osamdesetgodišnjoj borbi sa nekrstom jur podnesoše, i zamamljive ponude Turaka i Mljetčana odbiše. Sa ponosom pozvaše se cetinski zastupnici na to, da Hrvatsku nije nikada nitko silom oružja osvojio, i da su njihovi otci poslije smrti kralja Zvonimira svoje volje sklopili savez sa krunom Ugarskom (libero arbitrio se coadiunximus circa Sacram Coronam Regni Hungariae.)

U predstavci živa je slika o tom narisana, kolika je nevolja i oskudica tada u Hrvatskoj vladala. Usljed nesigurnosti od neprijatelja dovoz hrane bijaše zapriečen i od mora i Savom, a zemlja opustila vječnim ratovanjem, glad veliki i pomor naroda. Novaca bijaše malo i to bez vriednosti. Seljani postavši nestrpljivi usljed velikih kina i napora nemariše ni za vjeru ni za domovinu, voleći bježat u Turke, nego li i dalje stradati toliko ratovanjem. U gradovih nebijaše nikakve obskrbe za obranbu, niti oružja niti zaire niti momčadi.

Sve proricaše strahovitu biedu i gotovu propast, ali ipak hrabri i sviestni Hrvati nesdvojiše, uzdajući se u vlastite mišice i u svoga kralja, od kojega zaiskaše naročito dvie stvari: novaca i bolje uredjenje straža po granicah. [1])

Podigavši Hrvati u Cetinu sakupljeni Ferdinanda Austrijskoga na priestol kraljevski, izvedoše oni čin, u kojem se zrcali pravo i svjestno rodoljubje i zrela politička konbinacija, nadajući se pouzdano dobromu uspjehu od toga izbora u obrani od Turčina tim više, što je Ferdinand usljed dozvolje kralja Ludovika držao jur zapremljene svojom vojskom njekoje gradove u Hrvatskoj. Ravno samo iz toga razloga, već su čestimice i prije Hrvati prijanjali uz Ferdinandove predšastnike Friderika i Maximilijana, priznavši jur god. 1419. u Požunu sklopljeni ugovor radi nasljedstva medju kraljem Vladislavom i njegovim sinom Maximilijanom. [2])

---

[1]) O Cetinskom saboru gledaj listine u Arkivu za povjest jugosl. knj. III., zatim: „Jura Reg. Croat. Dalm. et Slav. II., str. 20—32.“ Sve ovo preštampano je iz Chmelove knjižice: Aktenstücke zur Geschichte Kroatiens in den Jahren 1526—27. Wien 1846. Važan je članak o istom predmetu u Pozoru za god. 1863, br. 126.

[2]) Gledaj članak prof. Mesića: Hrvati itd. u Književniku za g. 1865, str. 404—406.

Digitized by Google

Nego da su odviše računali na Ferdinandovu pomoć, pokazali su do skoro sljedivši dogodjaji; uzprkos obećanju najsvetčanijemu učinio je novi kralj sasvim malo za sačuvanje Hrvatske, budući odviše zabavljen u svojih nasljednjih pokrajinah, i sa svojim suparnikom Ivanom Zapoljskim, a Hrvatom nije bilo drugoga lieka, van na svoju ruku nastaviti borbu na život ili smrt prema poslovici: Uzdaj se u se, i u svoje kljuse.

U toj plemenitoj borbi, kako gori jur rekosmo, nisu bili posljednji Cetinski i Slunjski knezi, koji u družtvu drugih boljara hrvatskih, naročito Zrinjana, Tržačkih Frankopana i knezova Blagajskih jošter nekoliko desetak godina zaustavljahu silne turske bujavice, prolievajući od dana do dana svoju dragocjenu krvcu za častni krst i slobodu zlatnu.

Skoro li se pako domaknuše Turci, kao što god. 1512. pod Blagaj, grad Jurja Blagajskoga [1]), a g. 1524. pod Skrad i Dubovac, gradove Bernardina Frankopana, [2]) i pod sami Cetin, osvojivši ga g. 1536. zajedno sa varošom i kloštrom. [3]) Knez Juraj Cetinski imao je muke, dok je opet grad shrvao i Turke na polje iztjerao.

Ovaj Juraj boravio je stanovito u Slunju i Cetinu, odkuda je za svoga života uspješno i slavodobitno Turke odbijao. God. 1545. prisvojio si je bio Juraj po primjeru, što ga bieše ustanovio u Hrvatskoj svećenik križarskog reda. fratar Henrik u Črnomlju i Metlici [4]) (u koj se primjer ugledaše kašnje mnoga druga vlastela one dobe, poimence Zrinjani, Blagaji, plemići Klokočki) crkvenu desetinu na imanjih svojih u Stenišnjaku, Cetinu, u obiju Kladušah i Krstinji, sbog čega ukorio ga bieše kralj Ferdinand usljed pritužbe kaptola zagrebačkoga. [5]) Kako ugledan i štovan bieše muž knez Juraj, vidit je i odatle, što su kadšto susjedna vlastela i plemići u važnijih svojih poslovih u njega pitali savjet i tumač, i njegovu razsudu se podčinjali kao kakovu zemaljskomu sudcu. Tako u razpri sbog baštine medju Katarinom Križani ćevom, udatom za Gašpara Peranskoga i Anom Novakovićevom udovom Stjepana Križanića podje za rukom upravo nastojanjem kneza Jurja i njegove supruge Urše prilikom sastanka obiju prepirućih se stranaka u Cetinu nagoda glede diobe grada Hresna i svega držanja toga vlastelinstva, a za obdržavanje ugovora zakunu se obje stranke pred knezom i izdaše osobitu izpravu. [6]) Juraj Frankopan prestavio se s ovoga svieta god. 1553. ošinut gromom na vratih grada Stenišnjaka, baš kad se povratio iz turske vojnice od Gradiške i Velike u Slavoniji. [7]) Pokopan je po svoj prilici u crkvi Frančiskanskoj u

---

[1]) Vitezovićeva Kronika.

[2]) Dnevnik Marina Sanuda. Ark. knj. VIII., str. 190.

[3]) Vit. Kron.

[4]) Krčelić: Hist. eccl. Zagr. p. 26—30, i listine priobćene iz sbornika Ivana arcidjakona Goričkoga u „Jura Cr. Dalm. Sl. Tom. I., p. 108—111.

[5]) Krčelić: Hist. eccl. Zagr. p. 228.

[6]) Ja imam latinski prievod ove listine, u kojem se veli, da je izvornik pisan „lingua croatica literis croaticis (glagoljski) in Czetthyn feria tertia proxima post festum Circumcisionis (3. siečnja) 1547.“ — U listini spominje se Urša Novakovićka mati Anke Križanićke, i njezin sin Ivan Novaković, koj je prisustvovao kod izbora u Cetinu. Novakovićem daje se tu pridjevak „de Zlamnovcz.“ Novakovići, starinom Ličani, doseliše se početkom šestnaestoga vieka ovamo bliže ka Kupi.

[7]) Krčelić: Hist. eccl. Zagr. p. 232.

Digitized by Google

Slunju, gdje jedan nadgrobni kamen sa izvajanim grbom Frankopanskim obilježuje pokopalište jednoga člana obitelji Frankopanske. [1])

Jurjev sin Franjo Slunjski i Cetinski bio je vrstni nasljednik otčevih vrlina i kreposti. Mladjahan jošter povišen bude ujedno sa glasovitim biskupom zagrebačkim Jurjem Draškovićem na čast bansku, koju je dično i koristno po domovinu obnašao do svoje žalibože prerane smrti, izlagajuć svaki dan život i imetak u svetoj očajanoj borbi proti muzlomanstvu.

Kleti Turci udarahu tada žešće nego li igda prije i na same zavičaje Frankopanske. Kranjski pisac Kisel pripovieda, da je vitežki Franjo Slunjski g. 1556. u družtvu sa Nikolom i Franjom knezi Tržačkimi, knezom Franjom Blagajskim, gjeneralom Ivanom Lenkovićem i sa baronom Herbardom Auerspergom poginuvšim kašnje na Radonji, dvaputa se uhvatio sa Turci pod Drežnikom i Slunjom, grdno ih izmlatio, i mnogo sužanja, medju njimi jedno šestdeset plemića, iz robstva izbavio. [2])

Usljed vječnoga moljakanja hrvatskih stališa i pojedinaca već za dobe Cetinskoga sabora i poslije, da se državnimi sredstvi preprieči dalnje haranje i osvajanje po Turcih, napokon su metnute straže u njekoje pogranične gradove, pa tako dobije i Cetin posadu od deset serežana i četnika, koji bijahu podčinjeni kapitanu Bihaćkomu. [3]) Cetinsku posadu kao što i one po drugih gornjo-hrvatskih mjestih plaćahu počamši od g. 1573. stališi gornjo-austrijskih država sa 31 for. na mjesec. Za Cetin bješe napose kao što za Hresno, imanje obitelji Križanića a kašnje Gašpara Peranskoga iskao Lenković već g. 1553. posadnu vojsku (valjda samo plaću) od stališa štajerskih. [4]) Hrvatski g. 1467. rokujući sabor, obrativši osobitu pazku i skrb na

---

[1]) Na kamenu je u okrajku napis: „Jacet in tumba magnificus.“ Ostalo pismo nalazi se valjda na drugoj strani kamena, koja je uzidana, a kamen je za cielo stajao prije na drugom mjestu. Lik spomenika, kojeg sam si snimio, i latinska slova govore za šestnaesti viek, po čemu ja sudim, da je tu grob kneza Jurja.

[2]) Radić: Herbard Auersperg, str. 127 i 128.

[3]) Normirung d. kroat. Grenzen im J. 1573. kod Radića, str. 286. — Neosnovana je tvrdnja da su na krajini u posadah njemačke vojske stajale, i da je zasluga poglavito Niemaca, što je naša domovina izbavljena bar čestimice iz čeljusti divljeg Azijata. Barem u gornjoj Hrvatskoj nije bilo nigdje čisto njemačke vojske kroz sva tri vieka ratovanja sa Turci, ako i jesu pojedini zapovjednici i častnici bili Niemci, ili da pravije rečemo, ponjemčeni slovenski plemići. U prvo doba stajali su narodni serežani i četnici pod hrvatskimi vodjami Zrinjski, Frankopani, vlastelinom Antonom Gerecem, Dajom Vukovićem, Todiolovićem itd., a tako zvani krajiški gjenerali slabo su se pačali u krajiške poslove, boravili se na svojih imanjih, i samo onda u Hrvatsku dolazili, kad se je trebalo kakova težjega posla latiti. Poslije podignuća Karlovca koješta je promienjeno u ustrojstvu vojničkom na krajini, ali i iza te dobe bili su sa vrlo riedkom iznimkom svi vojnici u posadi karlovačkoj i drugdje po krajini pravi pravcati Hrvati, kojih bijaše za svaku službu vojničku sijaset pri ruci, pošto razširenjem turske vlasti izgubiše većina izmedju njih sav svoj imetak, a stranom iz osvete proti Turčinu, stranom sbog nevolje i oskudice rado služahu u krajiškoj vojsci. Kakovi su Niemci bili na krajini neka štovani čitatelj razabere i iz ovih naslova: „Vuk Mihačević, veliki zastavnik njemačke vojske u Karlovcu“, ili „Ivan Puškarić, Niemac u Ogulinu.“ Ob ovom predmetu bit će jošter više govora u mojih poviestih Karlovca. R. L.

[4]) Pratobevera: „Was hat Steyermark für Kroatien in der Türkennoth gethan.“ Graz 1848.

Digitized by Google

poslove, tičuće se obrambe domovine, odredio je člankom VIII., da se popravi i utvrdi g. 1559. po Turcih razoreni grad i varoš Cetin, i da se podigne na Glini novi kasteo Presjeka, u koju svrhu doznačio bješe sabor 200 težaka i 20 kola iz Ozlja i Dubovca, imanja skupnjaka Stjepana Frankopana Ozaljskoga i Jurja Zrinjskoga, toliko težaka i 25 kola iz Stenišnjaka, imanja udove palatina Nadažda, po 10 težaka i troja kola od plemića Barilovića, Antona Gereca (za imanja Jurja Budačkoga, kojega udovu bješe Gerec uzeo); zatim toliko od plemića Vojkovića i Otmića, Vojnovića i Buzavina (?); napokon moradoše dati i plemići Klokočki 20 težaka i petera kola. Za nadstojnika zidanja u Cetinu bje naimenovan njeki Vuk Gyczy. [1]) Ovom prigodom valjda su troškom zemaljskim podignuta oba platna oko grada, koja imadu u svem značaj ote dobe.

Junački ban Franjo Slunjski preminuo je bez odvjetka u mladjahnoj dobi 2. prosinca 1572. u Varaždinu i bude pokopan u stolnoj crkvi zagrebačkoj, gdje mu dade napraviti sestra Anka udova Nikole Olaha krasan spomenik. O njem je i to znamenito, da je bio napravio još za života ugovor radi prava na nasljedstvo sa Nikolom Frankopanom Tržačkim isto onako, kao što je sklopio Stjepan Frankopan Ozaljski g. 1544. sa šurjakom svojim Nikolom Zrinjskim i kašnje sa sinovi njegovimi Nikolom i Jurjom g. 1569. [2]) Na temelju toga ugovora prosvjedovahu još tečajem iste godine braća Nikola i Gašpar Frankopani Tržački pred kraljem Maximilijanom proti podieljenju gradova (castra) Slunja, Cetina, Kremena, Kladuše, Kestire i gradića (castellum) Letovanića na koga drugoga ili proti zaokupljenju ovih gradova po kraljevskom fisku. [3]) Jošter se digoše i plemići Gorički, Babonožići, Dragačići i drugih do 30 plemića, protiveći se uvedenju kr. fiska u posjed gradova Skrada i Gore.

Medjutim nije se bilo za što svim tim pozvanim i nepozvanim baštinikom pravdati i otimati, pošto i onako svi gori napomenuti gradovi izim Slunja i Letovanića dopanuše do skoro turskih šaka. Za Cetin javio je tadašnji biskup zagrebački i ban hrvatski Juraj Drašković, listom od 3. siečnja 1575. na cara Maximilijana, da su ga Turci osvojili. [4]) G. 1578. odreče se sestra Franje Slunjskoga, Ana udova Olah Czaszar prava nasljedstva na dobra pokojnoga si brata, izručiv svoje pravo na gradove Slunj, Cetin, Kladušu, Krstinu i Kremen kralju Rudolfu. [5])

Kroz to doba neprekidnoga užasnoga boja stradao je mnogo Cetin, dok li ga naši g. 1586. konačno nerazoriše. [6]) Ponjajući pako Turci dobro, od kolike je on važnosti po svojem položaju kao oslon kod njihova četovanja i napadanja na krajini, i kao utočište i obramba iza stradanja nisu prepustili unatoč ustanovam primirja od g. 1635. opet ga zauzeti i učvrstiti. Valvazor pripovieda [7]), da su g. 1636. Turci na novo Cetin ostavili, ali je sva prilika, da oni toga učinili nisu, pošto je podgjeneral karlovački Gašpar Frankopan vrativši se s vojskom g. 1646. od Perušića pod Cetin, grad silom uzimati morao, i takova zbilja osvojio i razorio na najveći strah i zator Turaka kra-

[1]) Krčelić: Hist. eccl. Zagr. p. 263, i Jura Reg. Dalm. Croat. Slav., Tom. III. pag. 43.
[2]) Arkiv Cap. Zagr. Prot. 1, p. 310. Regesta u mojoj sbirci.
[3]) U arkivu kap. Zagr. Prot. 3, str. 40.
[4]) Krčelić: Hist. eccl. Zagr. p. 247.
[5]) Maretić u Croacii.
[6]) Maretić.
[7]) Ehre d. Herz. Krain, knj. XII., str. 35.

Digitized by Google

jišnika, koji već na sami glas, da junak Gašpar dolazi ostavivši kuće i kućišta, pobjegoše glavom bez obzira. [1]) Ovo je osvojenje bilo samo prolazno bez svakih posljedica, ter Turci ostadoše i nadalje gospodari Cetina, u kojem se ugnjezdiše bezi Besirovići, starinom plemići hrvatski, goropadne i ratoborne poturice, koji našoj tužnoj krajini u kasnija vremena mnogo dodijahu.

Primirjem karlovačkim (g. 1699.) i poslije požarevačkim (g. 1718.) promaknute su medje austrijske Hrvatske opet do Une i preko nje, ali zato Turci mnogo mjesta i gradove, koje bi bili morali po glasu ugovora našim izručiti, ipak neodstupiše, a njekoje dapače kao ti Drežnik na novo posjedoše po nehajstvu krajiških zapovjednika, koji tekar za godinu dana iza zapremljenja stvar dojaviše u Beč. [2]) Cetin nisam našao u odnosnih spisih ove dobe nigdje spomenut, pa zato mislim, da je bio neprekidno u vlasti turskoj.

Pošto dugo vremena vojevanja na krajini nisu se dotakla Cetina, obsjedoše ga g. 1737. ban hrvatski grof Esterhazi i karlovački gjeneral grof Juraj Herberstein. Punih mjesec dana ležala je vojska okolo grada, kad al na glas o nesreći dogodivšoj se velikomu kapitanu (Oberhauptmann) Raunachu kod Vakufa, koj je tu poginuo sa tri tisuće bojnih drugova, i na glas o porazu carske vojske kod Banjaluke pod vojvodom Hildenburgshausenom odustaše obje vojvode od dolnjega obsjedanja. [3])

Bosanski vezir Ali paša Ećimovri, na glasu državnik (bio je tri puta velikim vezirom) i vojskovodja proti vojvodi Hildenburgshausenu [4]), uvidivši važnost Cetina na krajini, koj se netom bješe održao proti vojsci od dvadeset hiljada, dade grad g. 1739. ukriepiti, kako to jur gori navedeni napis na kamenu svjedoči.

Kad se g. 1788. cesar Josip II. zaratio sa Turci, sakupivši u Karlovcu poveću vojsku stranom regulaša, stranom Hrvata krajišnika, bila je namjera vojskovodje gjenerala De Vinsa udariti u jedan mah (9. veljače) na pogranične gradove Bihać, Vakuf, Kladušu, Sturlić, Peć i Cetin. Ali ne samo da nisu ti napadaji svagdje sretno za rukom pošli, već su Turci vrlo žestoko izletili na naše strane, poimence na Klokoč i Permu i silu Božju štete načinili. Niti gjenerala kneza Lichtensteina, koj je Vinsa sliedio, nije bolja sreća pratila; dapače naši nemilo postradaše na 25. travnja iste godine pod Dubicom. Zauzeće ove tvrdje stajalo je poslije velikih žrtava i mnogo krvi.

Još proljeća g. 1789. namislio je bio glasoviti Laudon uzimati Cetin, ali se to svim činio mučniji posao, nego li i uzimanje Brbira (turske Gradiške), kojega bješe tada naša vojska pritisnula. Istom g. 1790. mogao je gjeneral Wallisch, dobivši dovoljno bojnih sprava i lumbarada za obsjedanje, pod Cetin krenuti iz tabora medju Miljevcem i Cvitovićem. Vojska prispije do napogled grada 23. lipnja, i odmah stanu naši baterije namještati i vatru na grad sipati.

Napadaj bivao je sa južne strane, odkuda je jedino i moguć, iz glavica Ploče i Cetinskog bila, koje nadvisuju Cetin, ali s ote strane i grad je dovoljno ukriepljen sa tri bedema, pa nutarnjim i vanjskim platnom.

---

[1]) Ratkaj: Memoria Regum et Banorum, p. 194.

[2]) Engel: Staatsk. u. Gesch. von Kroat. Slav. u. Dalm. str. 323.

[3]) Izvadak iz izvješća o vojevanju u Bosni g. 1737., 1738. i 1739. od Omara Efendia polag prievoda baruna Dubskoga kod Engela: Geschichte v. Bosnien u. Serbien, str. 132—135. — Archiv. P. P. Francisc. Conv. Carolostad. Akps.

[4]) Vidi o njem.: Hamer, Geschichte d. Osm. Reiches knj. II., str. 338. i na drugih mjestih.

Digitized by Google

Turci živo se branijahu, pucajući iz topova i pušaka, a na 1. srpnja izletiše dva puta na naše na Romanović brdu, budu pako, jer ih je malo bilo, suzbijeni sa znatnim gubitkom, dočim je u obližnoj šumi nepomično sakrivena stajala poveća turska vojska, nepodufajući se na kreševo izaći.

Na 1. srpnja započela je tešnja obsada grada time, da su naši topove primaknuli na Cetinsko brdo i Veliku crkvinu, jedno dvie sto koračaja udaljeno od grada. Ovaj napredak naše vojske upaziše Turci iz Ruševačkog mosta na Glini, gdje je upravo njihova vojska konje krmila, ali se toga dana neodvažiše na pomoć, nego istom na 12. srpnja navališe njihovi čopori, jaki šest hiljada, većinom pješaka, preko Sadikova brda na naše šance na Bilu, odkuda ih vatra oborena iz topova na Romanović brdu prisili uzmaknuti natražke u tabor pri Grabarskoj. Dvie sto Turaka zaglavilo je ovaj dan u krvavoj bitci.

Vatra trajaše medjutim na grad neprestano dan i noć, a bila je, kao što službena izvješća kažu, toli silna, da se na daleko zemlja potresaše kao od najžešćih gromova, što iz neba padaju.

Sasvim tim, da je grad bio već gola podrtina, a naši ga već od svih stisnuše, obkoljenici, jedva njih jedna hiljada na broju, uztrajaše postojano najvećim smionstvom u obrani, uzdajući se još uviek u pomoć turske vojske u Graberskoj, kamo bjehu 14. srpnja težkom mukom preko naših straža jednoga glasonošu odpremili.

Ele na 20. srpnja u pet sati poslije podne odvažiše se naši grad jurišati. Prvi se popne kroz provale i dopre do Drengjule stražmeštar Mihajlo Ogrizović sa devet dobrovoljaca, [1]) a ovi upališe grad, koj je za pol sata sav u plamu bio. Jedna čest Turaka dade se na bieg kroz kloštarska vrata; nego se jadnici izbavilí nisu: na koliko neizginuše u kloštarskoj jarugi, zarenuše je natrag u grad, u koj sada kroz tvorena vrata uljeze pobjedonosna carska vojska. Što se Turaka nije u kazamate posakrilo, sve to naši u prvom jadu pod mač okrenuše. Zapovjednika tvrdje Ali bega Beširevića, starca od sto i dvanaest godina uhvatiše živa. Turska vojska u taboru kod Grabarske pobježe odmah sutra rano, čim je glas dobila, da je Cetin pao.

Četiri dana gorio je Cetin, dok li nije sve dogorilo, što je bilo od drva. U tvrdji nadjoše jošter dosta hrane i džebane i sedamnaest topova (izmedju kojih jednog sa grbom grofa Palfia (valjda hrvatskog bana) i zarobiše 144 Turčina, koje na Svarču odvedoše.

Stari Beširević kazivao je, da je jur šest obsjedanja Cetina zapamtio bez da je ikada tko grad predobio, pa da nije mogao ni pomisliti, da će ga ovaj put naši nadvladati. Starac proricaše, da je dobitkom Cetina našim otvoren put u Bosnu (a tomu su se i naši nadali), ali kano što je u obće vojevanje naših vojska na krajini jedva kada bilo dosta napredno i uspješno, tako je i poslije predobljenja cetinske tvrdje usljed dogodivše se smrti cesara Josipa II. i usljed sklopljenoga u Šištovu mira počinulo oružje, a jedini dobitak od tolikih napora i krvoprolića bijaše mala krpa zemlje na kordunu sa gradovi Cetinom i Drežnikom. [2])

---

[1]) U Cetinu mi pripovjediše, do su ti dobrovoljci bili stranom Ogulinci, stranom Slunjani, njih dvadeset i pet na broju.

[2]) Izvori: Oest. Mil. Zeitschr. za g. 1827. svezak I., str. 1—42. sa narisom osnove obsjedanja. — Izviešća iz „Wien. Ztg.“ u knjizi „die Theilnahme d. Serben u. Kroaten an den vier letzten Türkenkriegen“ od Brlića, str. 334—338. — Archivium Conventi Francisc. Carolost. Akps.

Digitized by Google

Odkako je Cetin spojen sa austrijskom Hrvatskom, stajao je u njem zapovjednik korduna do g. 1813., a od te dobe unapried sve do danas postavljen je u Cetinu posebni gradski zapovjednik, a na stražu išla je u grad uz mjesečnu izmjenu jedna kumpanija regulaša i nekoliko topčija iz posade karlovačke.

Imajući Turci još uviek zub na Cetin, kojega sgubitak nemogoše pregorjeti, upotrebivši sgodu, kada su Francuzi iz Dalmacije dolazeći pritiskivali austrijsku Hrvatsku nasrnuše jurišem g. 1809. na grad i osvojiše ga.

Mjeseca ožujka 1810. pošao je na Turke francuzki gjeneral Delzons sa dvie kumpanije Francuza, četiri bataliuna Hrvata i dva topa, da osvoji zemljište Cetina i Drežnika, ali je izgubio pred Tržcem tri sto ljudi, i morao je uzmaknut k Slunju. Za ove gubitke grdno je izplatio Turke francuzki maršal Marmont, upravitelj francuzke Ilirije, koj došavši mjeseca travnja 1810, u Karlovac, dignu na 6. svibnja vojsku na Turke, i u kratko vrieme popalivši Izačić, Klokot i šest drugih sela, i oduzevši Turkom Cetin, vrati se slavodobitno u Karlovac, a Turci se u buduće bojahu Francuza kao žive vatre.

God. 1812. na 30. travnja uljezu Turci podzemnim putem opet u grad. Kad je zapovjednik grada kapetan Cindrić upetio Turke, bili su oni prodrli već u Drengjulu, i on pohiti brže bolje na bedem Senkovićev, hotjevši tu top izpaliti, kad al ga ubije tursko tane iz Drengjule.

Pokojni major Katalinić, poznati pisac poviesti dalmatinske, odjurio je uslied zapovjedi tadašnjega francuzkog vladatelja u Karlovcu de Janina već 1. svibnja sa pet sto husara prama Cetinu, i pošto ista konjanička četa jošte dovoljno nije bila obskrbljena oružjem, pobrao je karlovački maire Sporer lovačke puške, pištole i nože od gradjanstva i oboružao tako momčad. Drugi dan zatim primakne se pet hiljada krajiške vojske pod grad, i počme ga blokirati, našto iz njega izadje na zapovjed vezira bosanskog Beširević, kapetan od Ostrvica. [1])

Cetin izgubio je već davna svoju važnost kao krajiška tvrdja, a niti nas je strah, da će ga poći opet uzimati bosanske i hrvatske poturice, odkako ih je Omer paša onako nemilice ukrotio. Zato i jeste koristna i umjestna naredba, stigavša iza lanjskoga pohoda nj. carske visosti, nadvojvode Leopolda, da se Cetin razoruža i posada dokine, ali Cetin grad jeste i dragocjeni spomenik našega naroda; i čim su nam dan današnji naši narodni spomenici postali toli riedki, i čim nam upravo Cetin dovodi na pamet jedan izmedju najvažnijih i najuzoritijih momenata iz prošlosti našega narodnoga života, naime neodvisan i slobodan izbor jednog predja jasne kuće Habsburga za priestol hrvatski, tim većma želimo, da nam Cetin ostane sačuvan kao sladki amanet prošlosti i nerazriešiva kopča izmedju kralja i naroda, pa kao što je hrvatska vjernost tvrda i neporušiva, tako neka ostane tvrd i neporušen i Cetin, da bude svemu svietu a i kasnomu potomstvu jasno ono mjesto, gdje se prije tri sta tri deset i devet godišta Hrvati svojemu kralju slobodno i svojevoljno zavjeriše, koju vjeru, kako je to poviest zlatnimi slovi upisala, nikada i nijednom prilikom prelomili nisu. [2])

---

[1]) Arch. Franc. i moje bilježke. — Giov. Katalinić: Memorie degli avenimenti successi in Dalmacia dopo capvita della republica veneta, str. 107—172.

[2]) Čim je dokazano, da nije upravo u tom gradu Cetinu obavljen izbor Habsburgovaca na priestol hrvatski, zaključi sabor trojedne kraljevine, neka vojena vlast radi s Cetinom što joj je volja. Uredn. „Književnika“.

Digitized by Google

Predaje Jadranske.

Historičko-kritička iztraživanja o obstanku Diomeda Ilirskoga.

Od

prof. Sime Ljubića.

Poznato je, da sva prastara poviest evropejska tja do povjestničkoga doba jedino se bavi o državah, koje leže pokraj medjuzemnoga mora. Niti je Ilirska najzadnja medju timi državami, dapače svaki, komu su najstariji povjestnički izvori samo donekle poznati, lasno se uvjeriti može, da izmedju tih država Ilirska drži jedno od prvih mjesta. Nema doisto ni jednoga staroga zemljopisca ili povjestničara, koj bi mukom mimoišao ilirska plemena i njihovu važnost političku za ono doba; no svi su ne samo listova svojih spisa posvetili opisivanju ote ogromne obitelji azijatičkih pokolenja, izašavšoj u vrieme razprostranjenja čovječanskoga naroda iz srednje Azije pod imenom puka pelačkoga. Te zato čim su se na odmaku srednjega doba počele razvijati filologičke znanosti, još tada a poslije sve to više, Ilirija si privuče pozornost najglasovitijih umova, navlastito njemačkih, koji su dugotrajnimi iztraživanji i težkimi razmatranji tražili razjasniti, što su stari spisatelji u tom pogledu amo tamo nacrtali ili razbrcano pripovjedili. Medju timi bezdvojbeno danas stoji kao kolovodja g. G. Hahn, c. k konsul austrijanski u iztoku, koj je svojim djelom „Albanesische Studien“ [1]) jako razgrnuo i razjasnio starožitnosti ilirske. Ali nijedan od tih velezaslužnih učenjaka do sada nije se osobitim načinom starao, da obistini obstanak Diomeda Ilirskoga, koj je živio u najstarije doba. Naša je sada namjera pokušati, nebismo li mogli štogod barem svjetlosti doprinieti u toj stvari na korist najdavnijoj poviesti ovih naših jugoslovjenskih pokrajina, poglavitoga negda siela narodu pelačkomu. U tom će nam biti pri ruci ne samo, po što je moguće, stari izvori povjestnički, no i najnovija djela baveća se o prvom dobu obće povjestnice, a navlastito pako neka proučenja, koja je baš ob ovom predmetu nastavio vrli naš prijatelj i sugradjanin dosta oglašeni starinar Petar Nisetić.

Bez dvojbe je, da su ove naše zemlje negda štovale uspomenu nekoga staroga junaka imenom Diomeda; a naša je sada namjera opredieliti, koga li naroda bijaše sin.

Ako izpitamo stare povjestničke uspomene, one će nam pred oči staviti najprije Diomeda, sina Marta i Cirene, kralja Bistonaca u Tračkoj, koj, kô što kaže basna, pitaše konje čovječjim mesom, te smrt njegova jest jedno od djela Erkulovih [2]). Ovomu se Diomedu ipak ne mogu nikako pripisati one

---

[1]) Wien 1853. aus der k. k. Hof und Staatsdruckerei in 4°.

[2]) Konji Diomedovi po Hyginus-u (str. 311.) nazivahu se: Lampus, Dinus, Xanthus i Podargus (V. Apolod. II. 4. 8. Diod. IV. 15.). Medju biseri Lippert-ovimi (Daktyliothek. II. 98.) nalazi se jedan, koj tu nemilost predstavlja. Konji stoje pred nosiljem umrvšeg čovjeka, a jedan od njih prsa mu

Digitized by Google

uspomene, koje su prižívile u narodih naseljenih uzduž iztočne obale mora Jadranskoga. [1])

Glasoviti Argonaut, Jason, dok je polazio učionu Kironovu, nazivao se Diomedom. Ta se viest nalazi u basnoslovju Natala de Conti (izdanje Frankofurtsko od g. 1580.), gdje se čita: „verum cum adolevisset Jason, a Chironeque medendi artem didicisset, Jason vocatus est, cum prius Diomedes nominaretur“. Izdanje mljetačko toga istoga djela od g. 1568., daklem starije od Frankofurtskoga, nema ni rieči o tom, čim u izdanju Padovanskom od g. 1637. mjesto Diomeda stoji Dolomed. Napis na posudi spominje i razlikuje nekoga slavnoga junaka imeni Archonautes et Diomedes; a oba ta naslova mogla bi se složiti, kad bi se znalo, odkud je de Conti crpio onu zgor navedenu zanimivu viest, kô što se izražuje glasoviti starinar dr. Braun (Bull. dell' Inst. Arch. di Roma, god. 1838, str. 13), koj, po što se čini, nije poznavao izdanje padovansko. Ako se i dopusti, da se je Jason prvo Diomedom nazivao, dogadjaji, koje ćemo mi docnije razmatrati, nemogu se nipošto pripisati ovomu junaku, čim djela Jasonova tako su obširno opisana kod starih spisatelja, da nebi se nikako našlo mjesta, gdje bi jih se pridodati moglo.

Treći junak imenom Diomed u staroj poviesti jest sin Tideja etolskoga i Deifile kćeri Adrastove, unuk pako Oenea kralja keledonskoga. Oto je onaj glasoviti Diomed, koj se je po hrabrosti vojničkoj i po oštroj pameti toliko proslavio za rata Trojanskoga. Treba da o njem malko obširnije probesjedimo i potražimo, jeda bi se njemu predaje jadranske pripisati mogle. Još djetetom za rata Tebanskoga izgubi otca (Iliad. VI. 222.). Nakon toga on sam je učestvovao u ratu proti Tebi tja do pridobitja ovoga grada (Il. IV. 405. Apollod. III. 7. 2.). I on se je otimao za Jelenu, no zaman; čega radi uze si napokon za ženu Egjaleju, kćer Adrastovu (Hegn. ad Apollod. str. 54). Po smrti Adrastovoj bude kraljem u Argu (Apollod. I. 8. 6.). Njekoji kažu, da se je Oenej kašnje dokopao toga priestolja (Ant. lib. 37., Schol. Aristoph Achar. 417.), te jošte za Diomedova vitezovanja pod Trojom živio (Hiad. VI. 221.). Omir u svojih epičkih prizorih ukazuje nam Diomeda kao najčudnovatijeg junaka grčkoga, komu svemoćni udes dopusti, da rani sama boga od rata i boginju od ljubavi (V. de Diomede Homeri I. S. Chr. Scweiggeri dissert. III. in Comm. Soc. Phil. Beck. Lips. 1800. Vol. I. p. 152 etc.). Najdavniji povjestnički pojavi grčki, ilirski i italski sačuvaše neke crte, koje nam spominju ovoga glasovita junaka. Te zato, što slavna djela junaka toga imena silno sjahu u raznih krajevih i u različno vrieme, mislimo, da nam

---

grize. Erkul kazni krivce; a kad Diomed stade da jih brani, Erkul i njega smaknu. Biser kod Mariette-a (T. II. P. I. 77.) sazdaje sasvim slični prizor. Erkul stoji nad Diomedom podpuno oružanim i ležećim pod njegovimi nogami, dižuć buzdovan, da . a satre. U to se doba pobi Erkul i s Bistonci, koji prem onda na njega udariše, u što je na morsku obalu sašao bio; da se ukrca i vrati. U toj prigodi Erkul, da se čim prije baci na dušmana, ostavi Abdera, svoga ljubimca, da na konje pazi, a ovi ga pojedu. Vinkelman (Mon. ined. 68) navodi hiser, na kom se vidi, gdje konji Diomedovi strovaljuju Abdera. Hyginus pako veli, da Abder bijaše slugom Diomedovim, i da ga je Erkul smaknuo (l. c.)

[1]) Hyginus (l. c. p. 250) spominje Diomeda, sina Atlanta i Asterije, smaknuta od svojih istih konja. Akoprem nemamo o njem ni jedne viesti kod starih spisatelja, vjerojatno je ipak, da je on jedna te ista osoba s gor prvo spomenutim Diomedom, i da je u obće samo na ovom mjestu ponješto pokvarena osnova basne (V. Munker ad Hyg. l. c.).

*

Digitized by Google

treba dobro proučiti poviest njegovu, i po što je moguće skroz davnost i bujnost ondašnjeg doba i ostavših nam izvora povjestničkih produbsti i protisnuti se, da istinito od neistinitoga razlučiti uzmognemo.

Rekli smo ozgo, da Omir spominje Diomeda za rata trojanskoga i predobitja Troje [1]). Povjestničari potonji na dugo pripoviedaju nesreće, što je pretrpiti morao iz osvete božice Gnjidske, koja se u tom posluži slabošću i nestalnošću ljubovnih čustva Egjaleje, nevjerne supruge Diomedove. Kaže se dakle, da je Diomed, vrativši se od Troje u domovinu, rad zasjeda preljubovne žene iz prestolnoga mjesta Kalidonskoga, gdje ga je po pravu čekao priestol, bježati morao skupa sa svojimi drugovi u strane zemlje, da si tamo bolju sreću traži (Tzetz. hycophr. 603. 610. Serv. ad Aen. VIII. 9. XI. 269. Dict. VI. 2.). Prisiljen dakle ostaviti otčinski stan, pribjegne u Korint, odkud prodje u Etoliju, gdje obrani i osveti Oenta, svoga djeda, proti sinovom Agrije, koji uznemirivahu i harahu one krajeve. Pošto slavno okonča to poduzetje, po njekojih sa svojom družinom ukrca se u brodovih i ode u Italiju. [2]) Kažu pako, da se je tamo izkrcao na zemlju, koja se zvaše Daunijom, gdje je tada vladao kralj Daun plemena ilirskoga, da ga je Daun gostoljubivo primio, i znak svoje harnosti za junačko pomaganje proti neprijatelju dignuti dao na njegovu čast krasni spomen, sazidan iz kamena razorene Troje, što ga je sam Diomed za savornju u svojih brodovih nosio (Nat. de Conti. Mythol. lib. VII. cap. V. p. 717). Osim toga Daun obdari ga liepom pokrajinom, i dade mu za ženu svoju kćer Evipu. A pripovieda se i to, da se je u Dauniji Diomed jako proslavio, da je mnogo razširio granice svoje zemlje, i tamo podignuo nekoliko gradova, izmedju kih se broje: Venusia. Benevent, Sipont, Arpi i Brindiž, koji su se docnije dičili tim, što početnik njihov bijaše neki junak imenom Diomed (Ovid. Metam. XIV. 478. Tzetz. ad Lycophr. 603. Servius ad Aen. XI. 246.). Čega radi ako se dobro promotri položaj tih gradova, moglo bi se slobodno izvesti, da se je tada oblast Diomedova pružala nad Kalabrijom, Apulijom i Gjapigjom tja do Daunije.

Izmedju različitih spisatelja, koj govore o Diomedu, imamo Virgjila, koj u Eneidi (XI. 269 i slied.) kaže, da je Turn Relatinjanin, u što se Enej dokopa obale italijanske, zaprosio pomoć od Diomeda, koj je na te strane široko pružao svoju vlast, i tada (v. 246--7).

Ille urbem Argirypam, patriae cognomine gentis
Victor Gargani condebat Japigis armis,

---

[1]) V. Hyg. str. 112. — Virg. Aen. XI. 277. — U Daktyliothek-i Lippert-ovoj (II. 193) taj prizor vidi se jasno urezan na starom biseru.

[2]) Eustath. ad Dion. Perieg. v. 485., Schol. Iliad. v. 412.. Serv. ad Aen. XI. 269. U ovih pripoviedanjih po Heyne-u (Exc. I. ad Aen. XI.) velika različnost mnienja obstoji medju spisatelji. Neki još kažu, da si je uzeo za ženu Ermionu, i da je obožanstven bio s Dioskuri (Schol. Pind. N. x. 29.). To obožavanje mnogo se običavalo u Italiji. Na dalje u tom pogledu ovako se izrazuje Aristotel (De Mirab. Auscul. edit. Joan. Beckman. Gott. 1786): Λέγεται δὲ περὶ τὸν ὀνομαζόμενον τῆς Δαυνίας τόπον, ἱερὸν εἶναι Αθηνᾶς Αχαίας καλούμενον, ἐν ᾧ δὴ (καὶ) πελέκεις χαλκοῦς καὶ ὅπλα τῶν Διομήδους ἑταίρων καὶ αὐτοῦ ἀνακεῖσθαι. A malo kašnje: Ἐν δὲ τοῖς Πευκετίνοις εἶναι φασιν Αρτέμιδος ἱερὸν, ἐν ᾧ τὴν διωνομασμένην ἐν ἐκείνοις τοῖς τόποις χαλκῆν ἔλικα ἀνακεῖσθαι λέγουσιν ἔχουσαν ἐπίγραμμα, Διομήδης Αρτέμιδι. Te zato piše Strabo (Lib. VI. p. 434.): καὶ ἄλλα πολλὰ δείκνυται τῆς Διομήδου ἐν τούτοις τοῖς τόποις δυναστείας σεμεῖα. ἐν μὲν τῷ τῆς ἐν Αθηνᾶς ἱερῷ τῆς ἐν Λουκερίᾳ, παλαιὰ ἀναθήματα. V. Diod. Sic. Irag. Hist. Greç. Car. Müller I. 7.

Digitized by Google

proti bjeguncu trojanskomu, koj je voljom svojih bogova dolazio tamo otimati tudje zemlje. Ta molba ne bje uslišana. Diomed, spomenuv se nesreće, koje grčki junaci bjehu pretrpili za obsjedanja i poslije razorenja Troje, poslanikom latinskim ovako odgovori:

Invidisse deos, patriis ut redditus aris
Coniugium optatum et pulchram Calydona viderem!
Hunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt aethera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus implent.

te zaglavi sliedećimi rieči:

. . . . . Coëant in foedera dextrae,
Qua datur: ast, armis concurrant arma, cavete.

Ovidij, gdje zbori o basnovitom preobraženju ptica Diomedovih, dodaje (XIV. 10):

Si volucrum, quae sit dubiarum forma, requiris,
Ut non cycnorum, sic albis proxima cycnis.

Imamo pako basnoslovaca, koji naprotiv kažu, da se je to preobraženje zgodilo iza poslaničtva Turnova, tvrdeć, da drugove Diomedove, nezadovoljne buduć radi pomoći neizprošene od latinskoga kralja, Venus u ptice pretvori. U pomenutoj knjizi Aristotelovoj (a po drugih Teofrastovoj) „De Mirabilibus Auscultationibus“ čita se (str. 156): Ἐν τῇ Διομηδείᾳ νέσῳ, ἣ κεῖται ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, φασὶν ἱερόν τι εἶναι Διομήδους θαυμαστόν τε καὶ ἅγιον. περὶ δὲ τὸ ἱερὸν κύκλῳ περικαθῆσθαι ὄρνιθας μεγάλους τοῖς μεγέθεσι, καὶ ῥύγχη ἔχοντας μεγάλα καὶ σκληρά. τούτους λέγουσιν, ἐὰν μὲν Ἕλληνες ἀποβαίνωσιν εἰς τὸν τόπον, ἡσυχίαν ἔχειν. ἐὰν δὲ τῶν βαρβάρων τινὲς τῶν περιοίκων, ἀνίπτασθαι, καὶ ἀιωρουμένους [1]) καταράσσειν αὐτούς εἰς τὰς κεφαλὰς ἀυτῶν, καὶ τοῖς ῥύγχεσι τιτρώσκοντας ἀποκτείνειν. Μυθεύεται δὲ τούτους γενέσθαι ἐκ τῶν ἑταίρων τοῦ Διομήδους, ναυαγησάντων μὲν αὐτῶν περὶ τὴν νῆσον, τοῦ δε Διομήδους δολοφονηθέντος ὑπὸ τοῦ Αἰνέου τοῦ τότε βασιλέος τῶν τόπων ἐκείνων γενομένου.

Drugi još vele, da se je to preobraženje ovršilo prem po smrti Diomedovoj, u što su njegovi drugovi na otoku diomedejskom prikazivali žrtve na uspomenu svoga vojvode, i to po svemoćnom Gjupiteru, koj jih tim načinom izbavi od smrti, kojoj izbjeći nemogahu, kadno jih izvanjski neprijatelj bijaše napao. [2])

Glasoviti naravoslovci jako se zauzeše, da razaznaju i označe te ptice, kojih ima puno još danas na onom otoku; što je valjda, ako li ne proizvelo, a ono barem ocienilo tu basnu. Razne oznake njihove daju nam stari spisatelji, koji otu basnu spominju. Veli Servius o njih: „Latini Diomedeae vocantur“ (aves), Grčci Erodios dicunt. Obširno i točno o njih pišu: Strabo (lib. VI. p. 435.), Elianus (Hist. Anim. I. 1.), Antigon. Caryst. (c. 188.), Steph. Byz. (v. Διομήδεια), Lycophr. Alex. (v. 592—63?), Tzetzes ad Lycophr. Alex. (v. 603), Phile (V. p. 12), Phavorinus (Virgil. Aen. XI. 271.), Ovidius (Metam. 14. 457. 508), Plinius (lib. x. c. 44.), Solinus (c. n. p. 12.), Isidorus (Orig. lib. XII. c. 7.), Augustinus (de Civit. Dei XVIII. 16. i 18), Antonius Liberalis (c. 37). — Beckmann u izdanju pomenute knjige Aristotelove „De Mirabilibus Auscultationibus“ (Gottingae 1778. str. 157) navodi i pretresuje rieči tih spisatelja, i po njih daje otim pticam sliedeće

[1]) ἀιρομένους Leonici et Camotii edit. — Sylb. ἐκ τῶν ἑταίρων τοῦ Διομήδους. — Cod. Vindobon. ἐκ τῶν τοῦ Διομήδους.

[2]) U povjestnici grčkoj imamo sličnih prizora dogodivših se na grobu Akila, Meleagra, Memnona itd. (V. Virg. Aen. XI. 271. Heyn. Excurs. I. Ovid. Met. XIV. 457.)

Digitized by Google

oznake: „Sunt aves similes fulicarum“ (Plin. et Sol.), aut ardearum (Ael. Antiqu. et Steph.), aut olorum (Lycophr. et Ovid.). Corpus earum colore candido (Plin. Ovid.). Rostrum magnum, durum (Arist.), dentatum (Plin. et Sol.). „Oculi igneo colore“ (Plin.). „Vox lacrimosa“ (Ovid.). „Scrobes rostro excavant, crate consternunt, terra operiunt, instruunt duplici aditu“ (Plin. Sol.). „Habent duos duces, alterum qui agmen ducit, alterum qui cogit (Plin. Sol.) Corovello, koj je otoke diomedejske pomnjivo razgledao, na str. 4. ovako opisuje te ptice: „Has aves nunc Artenas vocant, anatibus amplitudine, paululum grandiori; plumas habent in tergo colore glauco vel subnigro, sub pectore autem albas; capite sunt crassiore atque rotundo: oculis igneis, rostro subadunco; brevibus cruribus et pedibus croceis ac cartilagineis instar anseris, alisque oblongis. Et quam alibi etiam (ut non nulli asserunt) inveniantur, majore tamen numero et copia apud Diomedeam insulam habentur, nidificant autem in foraminibus saxeis uno tantumodo ovo singulae contentae, diem, medio in pelago, piscando peragunt, nocte revertantur in cryptas, et sub primum noctis crepusculum, scopulos aestate clamoribus implent, earum garritus veluti vox vagientis infantuli, et nisi quisquam ipsarum cognitionem calleret, crederet pueros potius in cunis vagire, quam garrire alites in cavernis: pulli instarum avium sunt in autumno prępingues, et tunc incolae ferreis eos aucupantur uncis, non ad vescendum tamen, quia eorum carnes gravi quodam odore stomachum faciunt, sed ad adipem excipiendum, qui collectus et adservatus, languoribus plurimis inservit“. Aldrovando k opisu te ptice, koja mu bje prinešena od onih otoka, dodaje i nje sliku (Ornith. Vol. III p. 58.). Berckmann (l. c p. 158) nadomeće: „Videtur tamen avis esse, quae a Linneo vocatur Procellaria puffinus.“ Forster na dugo govori o pticah, koje Linneus naziva Diomedeae (Comment. Societ. Gotting. Vol. III. p. 132), te jim daje novo ime Aptendytarum. Plinij jih imenuje catarractas naime oplienicami, kô što Sofokles (Lacoont.) naziva orla (καταῤῥάκτην) i arpije (Phineo). Bochart (v. hierozoic. II. p. 278) po sudu Hofmann-ovu (Lex. Univ.) uz veliku znanstvenost dokazao je, da ptice, koje Grci zovu Erodios, nisu drugo nego li Ardeae Latinjana. O istom se je predmetu podugo bavio „Veryard Account of divers choise Remarks taken in a Tournoy“ p. 339. 1701. Fol.

Zgor pomenuti naš prijatelj Petar Nisetić, prem naučeni naravoslovac iz onoga što se je do danas pisalo o ovom predmetu, i iz svojih osobitih razpitivanja izvodi, da ptica, o kojoj govorimo, nije drugo nego Ardea Ciconia, talijanski Cicogna bianca comune (Strk, lelek), kojoj se pristoje sve oznake, koje joj Aristotel daje. Ponešto se, veli on, proriedjuje tama ove basne, ako se stavi opaz na blagu narav i na navade ove ptice. Ona se obično zadržava na obalah morskih i riečkih, i dobro je poznata po moralnih svojstvih, što joj se pripisuju, i koja su svagda i svagdje štovana, najme trieznost, vjernost ženidbena i otčinska milostivost. Nije nepovjeriva ni divlja; lasno se pripitomi i navikne ljudskomu življenju; nipošto se ne prikazuje vesele ćudi, ali se ipak pušta s djecom u igre, poskakajući i s njimi se zabavljajuć. Nasuproć Ciconia nigra ljubi samoću, te je divlja i strahovita. Razlika ćudi u obojih dala je možda povod basnovitoj predaji, da su se ptice Diomedove prijateljski pazile s Grci, a neprijateljski s barbari.

Kaže nam basna, kô što smo ozgo opazili, da se je oto svevoljno preobraženje dogodilo na otoku Diomedovu. Strabo (II. p. 124. VI. p. 284.) i Plinij (III. 30.) spominju dva otoka, jedan najme veći imenom Diomedea kašnje Tremiti [1]), a drugi Teutria. Dioniž (περιήγησις v. 483) navodi

[1]) Ovdje Oktavijan progna svoju razpuštenu unuku Juliju osme godine Isukrstove (Tacitus. Aūn. IV. 71. V. zemljopisca Ravenatskog, koj ga zòve i Amonte.

Digitized by Google

jedan sam, kad i Eustakij ima dva, jedan naseljen a drugi pust. Dioniža sliede: Schimus iz Kia (v. 430), Mela (II. 7. 13.) Aristotel (De Mir. Aus. 80), Steph. Byz., Festus i Suida. Čini se, da su se ovi samo s toga pridržali mnienja Dioniževa, što se na jedan sami otok protežu i obraćaju sve predaje Diomedove. Tolomej pako (III. 1.) tvrdi, da jih je pet, Heyne (l. c. p. 412.) broji samo tri, a pomorski zemljovid kod Nisetića označuje četiri. U jedanaestom stoljeću pod naslovom isola diomedea dolazi vas onaj snop otoka. Heyne (ad Virg. Aen. XI. Edit. III. Lipsiae. Vol. VI. p. 412.) na dugo je pisao o tih otocih i o samoj basni. Oni leže, kô što je poznato, u jadranskom moru pri obali kapitanate naprama zalivu Varanskomu. Na većem, koj se sada zove Tremiti ili Sv. Nikola, negda se je dizao manastir benediktinski i snažna tvrdjavica, koja se još danas vidi. Otok Sv. Dominika, u staro doba Teutria, imao je takodjer manastir od istoga reda. Treći, sad nazvan Caprara, pust je (Enciclop. Metod. Tremiti), a tako je valjda i četvrti, komu je i ime danas Pianosa (Ersch und Gruber. Allg. Encyk. Diomedea insula.) Veći ima luku dosta široku i tihu, pošto ju brani od vjetara nešto sam otok, a nešto pomanji ostrovići, koj joj naprama leže.

U basnoslovju Natala de Conti (lib. VII. c. 5.) stoji, da po Timeu Sikulskom i po Alcimu bio bi Diomed oslobodio predjel Feciski (Faecia) od opustošenja, čim mu se grozio zmaj Kolkiski, i da su mu došašćem u Italiju digli tamo kipove na vjekovitu uspomenu toga slavnoga dogadjaja. Pošto, nastavlja Nisetić. ni u starih ni u sadašnjih zemljopiscih ne dolazi i ma koja pokrajina imenom Faecia, mislim da se čitati mora Phaeacia, kako se u staro doba nazivao Krf (Corcyra) i pokrajina ilirska feačkimi (Phaeaces) puci naseljena, spomenutimi od Pomponija Mele (lib. II. c. 1. izdanje Alda Manutia staroga), gdje se veli: „Partheni et Desarethae prima ejus tenent, sequentia paulatim (po drugih Taulantii) Enthellae (Enchellae) Pheaces. To mnienje potvrdjuje Eraclis (De Reb. Pub.-Frag. Hist. Grec. p. 220. n. 27.): Κορκυραῖοι Διομήδην ἐπεκαλέσαντο καὶ τὸν παρ' αὐτοῖς δράκοντα ἀπέκτεινεν, te dodaje odmah još i ovo: οἷς καὶ συνεμάχησε στόλῳ πολλῷ εἰς Ἰαπυγίαν ἐλθὼν πολεμοῦσιν πρὸς Βρεντεσίους - καὶ τιμῶν ἔτυχεν. Ali ovaj dogodjaj još točnije nam opisuje Lycus Rheginus (Italica, e libro tertio; in Tzetz. ad Lyc. 615. — V. Frag. Hist. Grec. p. 371.), koj kaže, da Diomed, jedva izbjegav zasjedam svoje žene, koja ga je smaknuti htjela, παρεγένετο εἰς την Ἰταλίαν, Εὑρὼν δὲ τηνικαῦτα τὸν Κολχικὸν δράκοντα λυμαινόμενον τὴν Φαιακίδα ἔκτεινε, τὴν τοῦ Γλαύκου χρυσῆν ἀσπίδα κατέχων. Τιμηθεὶς δὲ ὁ Διομήδης ἐπὶ τούτῳ σφόδρα, ἀνδριάντας κατεσκεύασεν ἑαυτοῦ ἐκ τῶν λίθων τῆς Ἰλίου, ὧν ἐνέβαλε τότε εἰς τὴν ναῦν, καὶ ἔστεσε τούτους κατά πᾶν τὸ ἐκεῖσε πεδίον. Basna o kolkiskom zmaju sudara položajem plemena feačkoga. Uz taj narod je ležao prastari grad Colchinium (Plin. t. III. c. 22.), sad nazvan Ulčinj (Dulcigno), naselbina kolkiska: „Olchinium, quod antea Colchinium dictum est, a Colchis conditum.“ Po nas bilo bi doisto nevjerojatno, da je zmaj kolkiski Krfu škoditi mogao. Ovaj otok stoji do 200 talijanskih milja na daleko od Ulčinja, i pošto je morem svukud obkoljen, težko je vjerovati, da mu je mogao taj zmaj kolkiski, najme Kolki iliti Frisijanci ilirskoga porekla, takvu škodu nanesti, da ju je morala povjestnica zabilježiti. Nitko sbilja neće nam primjetiti, da su oni povjestničari, opisujući nam taj dogodjaj, i spominjajuć kolkiskoga zmaja, pred očima imali državu Colchis, i da se je onamo ta zgoda sbila. Niti nam to povjestnica kaže, niti kritika dopušta tako mnieti, najme da je naš junak prošao ikada u Cholcis, i tamo se u zadnjih krajevih pontičkog mora oružja latio.

Diomedu se jošte pripisuje jedan drugi dogodjaj, koj bi se ovršio bio na sjevernoj obali jadranskoga mora pri Soči (Timavus.) Stara predaja kaže,

Digitized by Google

da je ovaj grčki junak putovao i u Venetske krajeve, i da se je i tamo osvietlio po hrabrosti i blagodati, te da su mu oni puci uvjekovječili uspomenu obožavajući ga, i dižući mu sjajni hram, gdje su mu svake godine izmedju drugih žrtava prikazivali i bieloga konja, te napokon posvetili na uspomenu njegovu dvie šume, jednu Junoni a drugu Diani. [1])

I obale dalmatinske proslavile su u najstarije doba Diomeda, te se je predbrežje, sada zvano la Planca, njegda imenovalo Promontorium Diomedis (Plinius), o kom su stari spisatelji dosta pripovjedeli, navlastito da je bilo silno napučeno; ali su mu više, nego je sbilja, prostora davali. Na pr. piše Schimnus iz Kia (Σκύμνος ὁ Χῖος) ovako (Hudson. Geogr. min. T. II. p. 24.):

Ἑξῆς δέ μεγάλη χερρόνησος Ἰλλική,
πρὸς τὴν Πελοπόννησόν τι ἐξισουμένη.
Πόλεις δ' ἐν αὐτῇ φασι πέντε καὶ δέκα
Ἰλλους κατοικεῖν, ὄντας Ἕλληνας γένος.

U izvješću o c. k. vel. gimnaziji zadarskoj g. šk. 186$^3/_4$ navodi se još jedna stara predaja dalmatinska o Diomedu iz nekoga rukopisa od g. 1704. (Smaragdus electus · · · per J. Jo. Feffela Sibenicensem · · · R°. P. V. Coronelli etc.): „Oppidum Issę est in portu S. Georgi, tres in vicos discontinuatum · · · non tamen inter se sunt valde dissiti, nam in unam Parochialem conveniunt, quę B. M. V. delle Graticelle (Spilice) dicitur, eo quod subtus eam cavernae quaedam erant, Diomedis et sociorum sepulcra putatae; qua de re dicunt vel hodie, comites ejus in alites conversos, illic, nescio quod earmen obstrepentes, circumvolitare,"

U odlomcih Katonovih o izvorih čita se: „Spinedum, Padi ostium, a Pelasgiis conditoribus Spina dictum, et a Diomede instauratum." S druge strane piše Plinij (lib. III. c. 16.): „hoc ante Eridanum ostium dictum est, ab aliis Spineticum ab urbe Spina, quae fuit juxta praevalens et delphicis creditum est thesauris condita a Diomede." Misli ovih spisatelja ponešto raznoglase.

Neki tvrde, da je Daun smaknuo Diomeda u talijanskih predjelih; neki da ga je ubio Eneus na otocih Diomedejskih; a još neki, da je umro mirno u dugoj starosti. [2]) Po drugih pako bio bi iz svoje talijanske zemlje

[1]) Pindar (Nem. X. 12.) tvrdi, da su Atenjani uvrstili Diomeda medju Bogove. Hramova na njegovu čast posvećenih bilo je na mnogih mjestih, najme u Turiju, u Metapontu, na ušću Soče i Puda, i u Jakinu (Strab. VI. p. 432. Schol. Pind l. c. Scilax. Perieg. 6.) Stanovao je u Krfu (frag. Herac. de rep. p. 28.) i u Libiji (Plut. Parak. p. 311. Strab. l. c. Lycophr. 592.) U hramu grada Lucerije, Ateni posvećenom, vidjahu se sveti darovi Diomedovi i oružja njegovih drugova; i taj hram sada se akejskoj a sad ilirskoj Ateni pripisuje (Mirab. Narr. 117. Elian. XI. 5.) Da ukrase grob Diomedov Bogovi učiniše, da vrh njega uzraste prvi jablan (Theophr. H. Pl. IV. 7.) Na biserih često dolazi slika Diomedova; obično se prikazuje ćelav, držeć zastavu (paladium) u ruci, a ova mu je gola ili ruhom zamotana (Lippert. Dact. T. II., Mariet. T. II. p. I. f. 94., Maffei T. II. 79. 80., Berger. Thes. Br. T. I. p. 94., Spanh. ad Callim. p. 757.) U Firenzi se čuva jedna krasna glava Diomedova (Mus. Flor. T. I. f. 22. n. l., Lippert. Dact. T. II. 181.) Beckmann (l. c.), G. Grote (Gesch. Griech. Vol. X. Leipzig 1850.) i Preler (Griech. Mytolog. Vol. II. Leipzig 1854.) spominju dolazak Diomedov u Italiju, a više ni rieči o njem nedodaju.

[2]) Evo nadgrobnice Diomedove, koja se pripisuje Aristotelu (Anth. Graec. ex Rec. Brunckii, Lipsiae 1794. p. 112):

Digitized by Google

otišao bez ičija znanja, tako da nije ostala i ma koja uspomena o njegovoj smrti (Strab. p. 436.) Jedini Schimnus iz Hia pomaže nam otu basnu podosta razjasniti. On nam pripovieda, da je ovaj junak dokončao svoje dne na ilirskom zemljištu. Već je dobro poznato, da se je Schimnus u opisivanju primorskih predjela poslužio sa spisi svojih predjašnjika, što objačuje njegovu vlast. Piše on dakle (Scymni Chii Periegesis emendavit Aug. Meineke. Berolini 1846.):

Ἔχει δὲ λίμνην εὖ μάλ' ἡ χώρα τινά
μεγάλην, παρ' αὐτοῖς τὴν Λυχνῖτιν λεγομένην.
προσεχὴς δὲ νῆσός ἐστιν, οὗ φασίν τινες
ἐλθόντα Διομήδην ὑπολιπεῖν τὸν βίον.
ὅθεν ἐστὶ Διομήδεια ταύτη τοὔνομα.
ὑπερ δὲ τούτους εἰσὶ Βρῦγοι βάρβαροι.

Sva do sada navedena pripećenja grčkoga junaka, izim Korintianskih i Etolskih, ili šuti ili jim odrješito prigovara prastari povjestničar Diti iz Krete, koga djelo bje snažno obranjeno i kao vjerodostojno dokazano od Cav. Compagnoni-a. (Col. de scrit. grec. vol. 1. Milano 1819.), o čem ćemo u nastavku podalje probesjediti. Diti dakle u pag. 2. knj. VI. pripovieda ovako: „Per idem tempus Deax, Neuplii filius, Palamedis frater, cognito, Graecos ad suos remeare, Argos venit: ibi Aegialem atque Clytemnestram falsis nunciis adversum maritos armat, praedicto ducere eos secum ex Troja uxores, praelatas his: praeterea addere ea, quis mobile suapte natura muliebre ingenium magis adversum suos incenderetur. Itaque Aegiale advenientem Diomedem per cives aditu prohibet . . . Eo Diomedes expulsus regno, et Teucrus prohibitus Salamina a Telamone . . . conveniunt . . . Ceterum ubi plures eorum, qui mare insidiasque suorum evaserant, apud Corinthum fuere, cavent, ut iuncti inter se singula aggrederentur regna, belloque aditum ad suos patefacerent. Eam rem Nestor prohibet, suadens, tentandos prius civium animos: neque committendum, uti per seditionem Graecia omnis intestinis discordiis corrumperetur. Neque multo post cognoscit Diomedes, in Aetolia ab his, qui per absentiam ejus regnum infestabant, Oeneum (djed Diomedov) multimodis affictari: obque profectus ad ea loca omnes, quos auctores injuriae repererat, interficit: metuque omnibus circum locis injecto, facile ab suis receptus est. Inde per omnem Graeciam fama orta, suos quisque reges accipiunt: summam in his, qui apud Trojam bellaverant, virtutem, neque in resistendo cuiusquam vires idoneas existimantes. Ita nos quoque cum Idomeneo rege Cretam, patrium solum, summa gratulatione civium remeavimus.“ [1])

Ἐπὶ Διομήδους κειμένου ἐν τῇ ὁμωνύμῳ νήσῳ
Αἰνητὸν πάντεσσιν ἐπιχθονίοις Διομήδη
ἥδ' ἱερὰ κατέχει νῆσος ὁμωνυμίη.

[1]) Cfr. Pausan. II. 25., Apollod. I. 8. 6., Fuchs. Quaest. p. 163. — Poznato je pako, da sada grčkoga izvornika Ditijeva neima, i da ostaje samo prevod latinski L. Septimia. Mi smo upotriebili izdanje Andrije Dederića (Bone 1837. p. 217.) Iz sastavka „Observationes Historicae“ tu priložena pridodajemo sliedeći ulomak, koj sve to veće objačuje svjedočanje Ditijevo. „Henricus c. 87. narrat: Oeace instigante Diomedem ab Aegialea patria expulsus (fol. 156.), ab Aenea Troiam vocatum esse, ut Troianos contra finitimorum invasiones tueretur (fol. 157.): quod quum fausto eventu fecisset, Aegialeam, metuentem ne maritus copiis ipsam adoriretur vindictamque sumeret, misso nuntio rogasse, ut secure domum rediret. Quo nuntio gavisum patriam repetivisse Diomedem, et magno honore a suis esse receptum (Fol. 158.)“

Digitized by Google

Ovo pripoviedanje Ditijevo posjeduje sva svojstva podpune povjestničke vjerodostojnosti; ali i bez tako rješiva svjedočanja Ditijeva sama kritika sili nas, da od grčkoga Diomeda odjelimo poveći broj onih dogodjaja povjestničkih ili basnovitih, što smo ozgo naveli i njemu pripisali, i da tražimo koga drugoga Diomeda još starijega, komu bi se pristojati mogli. I sbilja izim njegov dolazak iz Troje u Korint, pa i srećni uspjeh oružja proti neprijateljem u Etoliji, sve ostalo, što još primeće junačka povjestnica o Diomedu, nemože se nikako uz zdravu razsudu, a ni po ma kojoj vjerojatnosti pripisati vremenu i djelovanju njegovu. Prvo spomenut nam je, da za Dauna, rodom Ilira, nije se mogao pripetiti dolaz grčkoga Diomeda u njegov dvor. Da je uprav Dauno ilirski prešao u Italiju, i tamo si neki dio zemlje prisvojio, i da se je ta pokrajina njegova po njem nazvala Daunia, to je istini sasvim prikladno ako stavimo, da se je ta stvar dogodila u najstarija doba, u koja se narod, stanujući na ilirskoj obali, još izseljivaše u talijanske zemlje. Vjerojatno je i to, da je u ta doba neki Diomed primljen bio od Dauna, i da ga je Daun radi njegovih zasluga obdario gospodstvom u onih krajevih. S druge strane, ako sustanemo na doba propadnuća Troje, zdrava razsuda nebi mogla doisto kao vjerojatno primiti, da se je tada Daun, iz svoje se otačbine izselivši usljed domaće vreve, nastaniti mogao i veliku si oblast prisvojiti u talijanskih predjelih, koji su već u to doba bili dosta napučeni i dobro politički ustanovljeni, te u stanju odbiti njegova napadanja. Pripoviedanja Virgilieva o gospodstvu Diomedovu i o uspjehu otimanja Eneaseva po razorenju Troje u Latium-u neoslabljuju nipošto naše mnienje, čim Virgjil, kao pjesnik, izmisli nevjerojatno, samo da tako to sjajnije opjeva i uzveliča svoga trojanskoga junaka, bilo i uz prkos istini, predaji i spomenikom, samo da tim više zanima ponositost Augustovu: „namque erit ille mihi semper Deus.“ Ali dan danaska, tražeć istinu, od povjestničkih dogodjaja mitologičke bogove sasvim odbiti treba. I ako bi se i to dopustilo, da Daun nebješe onaj prvi Daun ilirski, o kom samo stari spisatelji dosta pripoviedaju, nego neki nasljednik njegov istoga imena, ovaj onda morao bi biti suvremenik Diomedu i razorenju Troje, kadno je već Italia dovoljno naseljena i ustrojena bila; te još bi se tada dvojiti moglo o gospodstvu Diomedovu, a navlastito tako prostranu, kô što se pripovieda.

Najblažija razsuda nebi mogla dopustiti, da je grčki Diomed zaveo naselbine na otocih Diomedovih. Vjerojatno je, da su ovi otoci za najdavnijih izseljivanja iz obale ilirske na talijansku, a ne obratno, radi njihova shodnoga položaja, ležeći na putu, bili pod oblast Ilira nego li Italijana, a još manje grčkoga Diomeda. Iliri bit će doisto mnogo držali do tih otoka, čim su imali na njih dovoljnoga zaklona po svojih neprestanih putovanjih s one na ovu stranu jadranskoga mora; te zato bit će se na njih stalno naselili, možda savjetom Diomeda, koga mi tražimo. Čega radi naseljenici oniħ otoka za nagradu velike koristi, koju su primali od čestoga pristajanja brodova vozećih trgovinu s jedne na drugu obalu, bili bi uvjekovječili uspomenu svoga utemeljitelja i dobročinitelja, prozivajuć njegovim imenom najveći otok, a njega sama mećuć medju bogove.

Basna o zmaju Kolkiskom, obraćajućem u pustoš zemlje feačke, nipošto se neslaže s povješću grčkoga Diomeda. Kad bi si on doisto priduzeo bio obranu ilirskih Feaca proti Kolkom, nebi bio imao potrebe po pobjedi tražiti si utočište kod drugoga naroda, i tamo se težko truditi o sjeguranju svoje oblasti. Niti je vjerojatno, da su Iliri proslavili Diomeda u Italijanskih krajevih s kipovi i spomenici radi zasluga stečenih u ratovih, što je tamo za njih vodio, nego onda samo, kad bi se dopustilo, da se je to dogodilo za Dauna ilirskoga koj je nad Daunijom gospodovao. Ako se pako dozvoli, da je u najdavnije

Digitized by Google

vrieme živio koj drugi, po svojih djelih vrlo glasoviti, od grčkoga nešto stariji Diomed, nestaje umah i te potežkoće, a s njome i drugih ne malo.

Dopuštajući dakle, da je u to doba živio glasoviti brodar imenom Diomed, koj je prednjačio u jadranskom moru; mogli bismo naravno dozvoliti i to, da se je on u prijateljskom trgovačkom, za oba isto koristnom, savezu nalazio s narodom Venetsko-Ilirskim, i da taj dogodjaj zasieca u vrieme nešto starije od dolazka Antenoreva u ovih stranah, ako i ovo nije baš puka basna [1]), da uspomena ovoga predavnoga Diomeda bje od Veneta počašćena, i da su ga kašnje medju bogove uzbrojili, hram mu podigli i dvie šume posvetili. Žrtvovanje konja bieloga, koje su Veneti svake godine činili na čast Diomedovu, u prilog je našemu mnienju, da je junak, komu su se ondje žrtve prikazivale svoju si velju slavu po moru stekao, čim konj posvećen bi Neptunu, bogu morskomu. I viest Aristotelova, po kojoj bio bi Diomed težko postradao na moru blizu otoka Diomedejskih, sasvim se slaže s našim mnienjem, najme da junak, koga tražimo, biaše glasoviti brodar.

Po onom, što smo do sada izkazali, neka nam bude dopušćeno izpoložiti još jedno dosta valjano mnienje o našem poluotoku Diomedejskom. Ovo mjesto pri moru i dan danaska jako je opasno za brodare, a bit će doisto bilo još veće pogibeljno u prastara doba, kadno se brodarstvo prem počimaše iz povoja razvijati. Valjda je Diomed kao brodar i uz one obale šta nesrećnoga pretrpio, ili je on koje druge brodove, u onih krajevih stradajuće, podpomagao i spasio; a možda je i ondje sudjelovanjem njegovim namješćena bila trgovačka naselbina, pošto taj položaj, čestoga radi prolaženja brodova uz onu obalu', vrlo bijaše shodan za trgovačke poslove i za promet s okolnimi narodi na uzajemnu korist. Naseljenici bit će se brinuli navlastito za stradajuće brodove, a brodari za izvažanje i uvažanje trgovačke robe iz te zemlje, o kojoj se kaže, kô što smo vidjeli, da silno napučena bijaše u najstarija vremena. Ako li dakle to kao vjerodostojno primimo, onda bi naravno sliedilo, da su oni puci htjeli uvjekovititi uspomenu Diomedovu, njegovim imenom nazivajući ono vele opasno predbriežje.

Niti viesti, što smo iz Katonovih i Plinijevih knjiga izcrpili o utemeljenju Spine na ušću Pada, nemogu se nikako pripisati grčkomu Diomedu trojanskoga doba, nego li jedinito nekomu drugomu Diomedu, koj je prije onoga živio. Same njegove rieči dobro promotrene i shvaćene potvrdjuju naše mnienje. Veli Kato, da je Diomed popravio Spinu od Pelažga podignutu; Plinius pako tvrdi, da ju je Diomed podigao blagom u Delfu pokradjenim. Nedaje se nipošto vjerovati, da je grčki Diomed taj svetogrdni zločin mogao ovršiti; a predaja i spisatelji grčki bili bi nam bez dvojbe sačuvali uspomenu toga velevažnoga ćina, da se je sbilja dogodto. Plinius, jako naučan čovjek, imao je dobro znati, kada je grčki Diomed, toli Omirom i Virgjilom proslavljen, svoje dne trajao; a poznavao je bezdvojbeno spise Katonove, iz kojih je često crpio; i pošto mukom mimoidje, što je o tom predmetu Kato napisao, valja reći, da su oba ta glasovita spisatelja, kad su svoja djela pisala, imala pred očima jednoga te istoga junaka, ali po vremenu starijega nego što je razorenje Troje.

Ako li dakle uzmemo za istinito, da je u najdalje doba sprovodio svoje dne taj slavni brodar imenom Diomed, neima prigovora, da je njegovim sudjelovanjem i ustanovljena i na veći cviet podignuta bila ota trgovačka naselbina pelažgička na ušću Pada u Spini. Isto tako sasvim jasno bilo bi pri-

[1]) O tom smo dosta pisali u sastavku „Numografia Dalmata“ (V. Arch. für Kund. Oester. Gesch. d. k. Akad. der Wissensch. XI. B. d.)

Digitized by Google

šašće njegovo u dvor Dauna ilirskoga u Italiji, i gostoljubivost, kojom ga je otaj kralj dočekao i počastio. Onomu pako, koj bi držao za nemoguće, da se je mogao jedan te isti muž u isto vrieme tako silno izsvietliti brodarenjem i ratovanjem, moglo bi se odvratiti, da ondašnji junaci bili su isto vješti i jednomu i drugomu, kô što je bio Diomed, te dosta je napomenuti argonautičko poduzeće.

Ono što Scymnus iz Kija pripovieda o Diomedu, najme da je umro u ilirskih predjelih kod jezera Liknita, i srećno poduzeće, koga se lako bijaše na obranu Feaca ilirskih proti zmaju Kolkiskomu, t. j. proti Kolkom ili Frigom (ὑπὲρ δὲ τούτους εἰσὶ Βρῦγοι βάρβαροι); sve to doisto netrpi prigovora i prama najstrožijoj kritiki, te nas to više utvrdjuje u misli, da je prije grčkoga bivao još drugi junak imenom Diomed. Vrlo bi se od istine odalečio onaj, koj bi mislio, da je Scymnus uzeo mjesto mora jadranskoga, gdje leže otoci Diomedejski, jezero Liknitsko; kakovo je bo njegovo opisivanje obale ilirske, morali su mu dobro bit poznati ti krajevi, a navlastito mjesto, gdje se je ono jezero nalazilo. A da je uprav mislio na zemlju, gdje leži jezero Liknittko, jasno nas osvjedočava kad veli: ὑπὲρ δὲ τούτους εἰσὶ Βρῦγοι βαρβαροι. Poznato je, da biela Drinica, koja izvire iz gore Skadarske, i Drinica crna, koja ištiče iz jezera liknitskog, sdružuju se, pa se opet razstavljaju, te čineć otok na novo sjedinjuju, i tako blizu Leške u more utiču na dva ušća. I Bojana s bielom Drinicom mal da ne sastavljaju otok. To, jedno ili drugo, biti će onaj otok, o kojem govori Scymnus, da je ležao blizu jezera liknitskog. Mogao je Scymnus ipak pogriešiti rekuć, da u onom kraju Epira leži otok u strogom smislu zemljopisne trminologije, ali nije sbilja pogriešiti mogao kažuć mjesto, gdje je umro Diomed, muž toli uzvišena glasa, koga smrtna uspomena osta u Ilirskoj uvjek živa po predaji i po povjestnici, dočim je u Italiji utrnula; te zato su tamo kašnje smiešali djela novijega s onimi starijega Diomeda, od koga žalibože ostaje nam sasvim malo viesti, te smo primorani i to malo nasilno preoteti grčkim i rimskim povjestničarom, koji su obično navlaš po njih nazvanim barbarom otimali slavu i najmanju, a sebi ju prisvojavali.

I onda, kad se nebi podpuno vjerovati htjelo u Dita od Krete, ufamo ipak, da smo se našim umovanjem jako blizu povjestničkoj istini domakli, najme da djela povjestnička i basnovita, grčkomu Diomedu pripisana, ponekako mu se, izim korinkanskih i etolskih, nepristoje; a da zdrava razsuda za sva ostala zahtjeva drugoga još starijega Diomeda. Ako se dakle primi, da su u prastaro doba živila dva Diomeda, jedan stariji od drugoga, oba pako vrlo glasovita; ako se razluče djela, koja se s grčkim Diomedom slagati mogu, od onih, koja s vremenom i s političkim stanjem njegovim nesudaraju; onda svaka nevjerojatnost, koja odasvuda iz te jako tamne povjesti probija, umah izćezava.

Iz do sada navedenih naši štioci lasno su opaziti mogli, kako rado vjerujemo, da je u najstarije vrieme u ovih naših stranah svoje dne sprovodio junak imenom Diomed, rodom Ilir, koj je svojom hrabrošću i bojnom vještinom jako osvjetlao lice pred svietom svomu narodu Ilirskomu. I tim voljniji smo na toj vjeri, čim smo vidjeli, da izvrstni starinari našeg doba podpuno se s nami slažu (V. Nitsch. Encyclop. Handb. d. Vorbereit. Wiss. I. str. 54.; Herm. Myth. str. 85., Handb. d. gr. Alt. f. d. Jug. str. 17. itd.) Na pr. veli E. P. Funke (Neu-Real Schullexicon. Diomedes.): „Bei dieser griechisch-italienischen Sage vom Diomedes liegt wahrscheinlich die Geschichte irgend eines alten italienischen Heros zum Grunde, welcher vielleicht vom Stamme der Illyrier war; denn die Lage von ihm war eigentlich nur in den

Digitized by Google

Gegenden gangbar, wo die Alten Illyrische Völker hinsetzen.“ Potvrdjuje barem nekim dielom tu istu stvar i slavni Ritter u djelu „Ersch und Gruber Allgem. Encyclop. (v. Diomedes) kad piše: „Es muss allerding auffallen, den griechischen Helden Diomedes, der bei Homer zwar als ausgezeichneter Krieger und als Günstling Minerva's erscheint, aber doch nicht sehr bedeutend über andre hervorragt, in Grossgriechenland, ja selbst in andern Theilen Italiens so hoch geehrt, sogar als einen Gott angesehen und angebetet zu finden. Das Räthsel löst sich aber wahrscheinlich, wenn man annimmt, das ein altitalischer Heros oder Gott einen Namen führte, der durch Aehnlichkeit des Klanges die Verwechselung mit dem argivischen Helden bewirkte. Von Grossgriechenland aus mochte auch der Name des Gottes zu den östlichen Griechen zurückgekommen sein, und nun bildete sich die Lage von des Diomedes Ankunft in Italien und von seiner Götterschaft, selbst auch bei griechischen Dichtern, wie Pindar und Ibykos.“

Zaglavimo. Svaki naš i prostodušni čitatelj i razumni kritik bezdvojbeno će nam dozvoliti ovo, što je mnogo važno za našu starodavnu poviest, najme da su u prastaro doba dva bila glasovita junaka imenom Diomeda, jedan Ilir, drugi Grk, prvi stariji od drugoga, da su povjestničari i basnoslovci djela obojih jednomu samomu pripisali; da je Diomed ilirski poveći dio svoga sjajnoga života proveo u našem moru prvo nego je prošao u Italiju; i da je on napokon htjeo svoj slavni umrli tjek okončati na zemljištu, ilirskom u svojoj domovini.

Nastavak.

Pošto ova razprava povećim dielom visi o svjedočanstvu Dita iz Krete, zato neće suvišno biti, ako ovdje malko podulje probesjedimo o tom spisatelju jedva poznatom, te ovaj nastavak dodamo, koj u ostalom drži u sebi dosta zanimiva toliko za povjestničara koliko i za filologa.

Njemački spisatelji nisu jošte procienili, kako zaslužuje, djelo Ditijevo. Zadnje izdanje poviesti Ditijeve ugledalo je bieli sviet g. 1839. u Boni Andrijom Dederićem, koj mu je dodao svoj predgovor uz onaj Perizonija U obojih kane ti spisatelji dokazati, da radnja Ditijeva ne samo ne polazi od trojanskoga doba, u ko je po svjedočanju i sama sastavitelja napisana bila, no da sam latinski prevod, što nam danas ostaje, jest neistovjetan, i puno kašnje, nego li se obično drži, pokrojen, najme u srednjem vieku. Dederić, nepoznajući nimalo, što nekoliko godina prije njega u tom pogledu pisao bijaše jedan glasoviti talijanski vještak, dapače odprto u početku svoga predgovora izpovjedajući, da su to prvine njegove na književnom polju, trudi se težko kô nejako momče, da novim mastilom oživi sebičnosti Perizonijeve. Počima najprije metajuć na ruglo grčke tumače, koji Dita broje medju najstarije povjestničare u svietu, i izrazom mira inscitia označuje ljude, koje malo prije u zviezde kuje, predbacujuć jim, što su se nerazborito i sliepo povesti dali za mnienjem Elijana (Elian. H. A. lib. XI. c. 2. i lib. XIV. c. 21.), koj tvrdi, da je Diti pisao još za trojanskoga doba. Zatim se upušća u poduga razmišljanja, koja se netemeljitošću i površnošću odlikuju, da napokon raztrubi ovu golemu budalaštinu, naime da pošto Diti se neslaže s Omirom, nije ni ma kojeg ugleda vriedan.

Mi pako, dok nam se nedokaže protivno, ako je već moguće, dovoljnimi razlozi, oslanjamo se na ono, što je veleumno i bistro dokazao vrli Cav. Compagnoni u predgovoru svoga prevoda poviesti Ditijeve (V. Collana degli scrittori Greci. Milano 1819. Vol. 1.), i tvrdo se držimo mnienja, da je Diti spisatelj trojanskoga doba, akoprem se je do sada malo koj

Digitized by Google

spisalac obće poviesti služio njegovim djelom, niti je pazio na stvari, koje on kao istovremenite i sasvim istinite predaje. I u tom zaslužuje ukor navlastito Cesare Cantù, italijanac, komu nije mogla nepoznata biti ona velevažna razprava Compagnonieva, i koj je na tom temelju mogao novim duhom povjestničkim ukriepiti one mitologičke slike, koje zato, što su olimpičkim mastilom bojadisane, nisu ni vjerojatnosti vriedne. Evo u kratko na čem osniva svoju sgradju onaj dosta poznati filolog.

Omirove pjesni bijahu do dana jedino vrelo, iz koga su povjestničari crpili svoje znanje o trojanskom dobu; ali je Omir svakojako (ako se i dopusti, da je historička osoba) napisao najmanje tri ili četiri stoljeća nakon razorenja Troje ona svoja epička djela, u kojih je tražio samo čudnovita za razmnivu svojih sunarodnika; te zato se posluži basnami, izmisli čine i zgode, koje se nebjehu nikada dogodile, da tim poljepša svoje slike; niti je ma kada mislio povjestnicu napisati. Ono što je gdješto izvjestnoga u onih svojih neumrlih obrazih uložio, to je izcrpio iz ustmene predaje, koja ipak neteče uviek nepokvarena kroz viekove. S druge strane dosta je razloga vjerovati, da ona djela Omirova nisu drugo van složba starih pjesama narodnih. Ali ako i dozvolimo, da je Omir uprav živio u ono doba, moramo i to dopustiti, da on nije bio prvi izmedju onih, koji su opisali trojanske dogodjaje. Omir sam pripovieda, da su se već prije njega junačtva trojanska opjevala od Eeaca i od Proca; te Cicero je sasvim razložito tvrdio, da je bilo i prije Omira pjesnika, koji su djela Trojanska proslavili. Znamo zbilja, da prvo njega Korin, učenik Palamedov, napisa Iliadu, iz koje je valjda osnovu crpio sam najveći slikar starih uspomena. Neki pako tvrde, da si je Omir posvojio djelo Kalimakovo. Imamo jošte Kreofila iz Sama i mnogo drugih, koji su puno prije Omira o istom pologu pjesme slagali. Elijan spominje Liagrija, koj je prvo Omira trojanske zgode u prosi napisao. I da su uprav za nekoliko viekova ti stari spisi obstojali, to nam te kako jasno dokazuju grčki tragiki i tumači, koji nam često daju razumjeti, da su sasvim različna i omirovim protivna djela upotriebili. A znamo i to, da su još prije trojanskoga doba Grci, kô što i Feničani imali pismo, i rabili ga u poslovih družtvenoga života.

Neki odbacuju djelo Ditijevo s toga samo, što su ga docnije spisatelji mukom mimoišli; ali se takovcem može razložito odgovoriti, da pripoviesti ovoga spisatelja odveć malo su jih mogle zanimati, budi što su u mnogom Omirovim protuslovile, koje su tada obuzimale svu grčku pamet, budi što nisu podpuno sudarale duhom grčkim, tad silno razigranim i pomamno samo za onim, što je moglo njegovu ponositost to većma blazniti i opajati. Isto se, znamo dobro, radilo i s drugimi spisatelji onoga doba, kad su Tukididu i Ksenofontu predpostavljali Grci Erodota, akoprem ovaj nemože se nikako s onimi velikimi slikari čovječanstva natjecati.

Ivan Malala upotriebio je poviest Ditijevu u svom ljetopisu. Isto tako Cedren, Isak Porfirogeneta, Manasses Konstantin, Suidas, Tzetzes, Eusebius itd. Allazio spominje nekoga staroga govornika, koj je korio Dita, što u svojem djelu meće u usta grčkih junaka govore, koje su pred čovjekom držali. I ovdje treba opaziti, da ti grčki spisatelji ne daju nipošto misliti, da su crpili iz latinskoga prevoda Ditijeva, ili da su dvojili o vjerojatnosti Ditijevih predavanja; no svagdje se služe s njim isto kao što i s drugimi najvjerodostojnimi spisatelji narodnimi. Malala, koj po nekojih nije znao latinskoga jezika, upotriebio je Dita do osam puta.

Kostantin Laskari svjedoči, da medju Grci već od 300 godina manjka tekst grčki Ditijev. I to je nekomu povod dalo, da izrično zanieče njegovo prednje bivanje. A nije li možda propalo još mnogo drugih spisa, od kojih

Digitized by Google

znamo ipak izvjestno, da su negda obstojali? Zar nemamo baš i drugih grčkih spisatelja samo u prevodu? A dan danaska ne iznahode li se prastara pisma, od kojih se davno mislilo, da su sasvim ponestala? Guido di Colonna, spisatelj petnaestoga stoljeća, odprto izpovieda, da je Dita preveo iz teksta grčkoga. I Marko Tacio kaže, da iz grčkoga izvornika prevadja na njemački (1540 in Folio).

Na čelu latinskoga prevoda Ditijeva stoji uvod, u kom se pripovieda, kako se je za Nerona iznašlo to djelo. Sliedi list L. ili Q. Settimia, koj je taj prevod ovršio, u kom se spominje isti dogodjaj. Neki misle, da u tih spisih ima protuslovja, te se s toga sile označiti kao podmetnuto samo djelo Ditijevo. Ali treba opaziti, da mnogo od tih tobožnjih protuslovja samo je izlično, te sve je lasno dobro upotrebljenom kritikom razviti i strti. Na primjer: u uvodu se kaže, da je djelo Ditijevo prevedeno bilo iz puničkog ili feničkog na grčki jezik, čim se u listu veli, da je taj prevod bio samo prepisivanje naime iz puničkih ili feničkih pismena na grčka. No kad i nebi se dopustiti htjelo iz obzira malko široka, da su u tom oba pisca, naime uvoda i lista, jednu te istu stvar pod očima imala, mora se ipak svakojako više vjerovati pisatelju lista, koj je na latinski preveo djelo Ditijevo, nego li sastavitelju uvoda sasvim nepoznatu, tim više, ako promislimo, da u vrieme, kad se je poviest Ditijeva iznašla, jezik se je njezin morao jako razlikovati od tadašnjega; čega radi mogla je nastati potreba, da se prevede na živući govor.

Na oprovrgnuće onoga, što se je od nekih reklo proti pronadjenju onoga spisa, odgovara se, da se je u piesku Aleksandrinskom iznašlo više tablica korovih napisanih; da je Nero, car rimski, bio čovjek mnogo učen, niti da bi se bio pustio tako lasno prevariti; da na dvoru njegovu živilo je onda dosta ljudi tanka uma i mnoga književstva; da nema mu ni jednoga suvremenika, koj bi ga s toliko lakovjernosti okrivio, akoprem su točno sve njegove mane, bile i najmanje, pobrojili.

Onaj pako, koj bi tvrdio, da je tekst latinski radnja prve ruke, neka pogleda na velike različnosti, koje obstoje medju ono malo komadića grčkih što se nalaze u grčkih spisateljih i medju dotičnimi stavci u prevodu latinskom. Na primjer: po matici grčkoj kod Tzetses-a Enona (Οἰνώνη) čuvši ubojstvo Paridovo, od žalosti se objesi, a po latinskom čeznu i umre. Na dalje tko je vješt obojemu jeziku, naime grčkomu i latinskomu, lasno će uvidjeti prednost grčkoga teksta, čim često dolaze stavci sasvim grčkoga kroja. Boehr. u „Ersch und Gruber Allg. Encyk. ne samo priznaje prvobitnost grčkoga teksta, nego i nalazi u prevodu latinskom „zahlreiche Gräcismen. I akoprem i on suglasuje sa svojimi sunarodnici glede davnosti spisa Ditijeva, ništanemanje tvrdi, da je spisatelj ovoga djela crpio iz starih vriela; čega radi „erhält auch das Werk von dieser Seite eine Bedeutung und selbst eine grosse Wichtigkeit, da es von Homer in manchen abweicht, manches andere aus andern Quellen beibringt, und so wesentliche Beiträge zur vollständigen Kenntniss eines nur höchst mangelhaft uns bekannten Sagenkreises liefert.“ Grihota, da i pisac toga članka nije poznavao nimalo, što je o istom predmetu pisao vrli Compagnoni.

Dodajemo i to, da po sudu grčkih povjestničara, koji su se služili djelom Ditijevim, ono je imalo više knjiga, nego što jih se nalazi u latinskom prevodu, što nam sada ostaje. Napokon isti obraz latinskoga prevoda sam se po sebi izdaje kao proizvod druge ma koje matice, pošto osnova i mastila ne gibaju se svojevoljno i slobodno, kao što u izvornicih biva, no stegnuto i umjetno.

Digitized by Google

Ova i još mnoga druga umovanja vrloga Compagnonia sve to većma nas ukrepljuje u našem mnienju, tim više, što se oslanjaju na povjestničke dogodjaje i na takove dosljednosti, koje zdrava razsuda niti bi niti smije odbaciti.

Ob obrani hrvatsko-slavonske granice u XVI. i XVII. vieku s gledišta državopravnoga.

Napisao

Dr. Franjo Rački.

Šest godina prije ugovora izmed krune ugarsko-hrvatske i srbskih knezova posjela je mletačka republika sve znamenitije točke u hrvatsko-dalmatinskom primorju. Pokle naime kralj Ladislav god. 1408. protuzakonito prodade mletačkoj republici za 100.000 dukata Zadar i Vranu ujedno sa svojim pravom na cielu Dalmaciju („omnia et singula iura, actiones et titulos competentia et competitura per et super tota Dalmatia"), republika oslonjena na ovo pravo a još više na svoju silu, i upotriebiv zabunjenost kralja Sigismunda stupi u posjed Šibenika (1412), Trogira, Spljeta i Kotora (1420), zatim otoka Krka, Brača i Hvara. Ostali dio Dalmacije, koj navadno dolazi pod imenom Hrvatske, ostade još u vlasti ugarsko-hrvatske krune.

Nu veća pogibelj prietijaše Hrvatskoj i Dalmaciji od Turaka navlastito od dobe, kada propade bosanska država, a tiem Hrvatska i Dalmacija dodje i s ove strane u neposredni doticaj s Turskom. Ljeti naime god. 1463. sultan Mohamed II. osvoji Bobovac, Ključ, Jajce i ostale gradove Bosanske, posieče posljednjega kralja Stjepana Tomaševića, zeta posljednjega srbskoga kneza Lazara, Bosnu proglasi turskom pokrajinom i povjeri ju Mohamedu Mimatoviću, kano bosanskomu sandžaku. [1])

Kruna ugarsko-hrvatska držala si je sada za dužnost napredku turskoga oružja i na ovoj strani na put stati, jer si ona od njekada prisvajala vrhovnu vlast na Bosnu i jer padnuće Bosne kosnulo se je njezina bića. S toga kralj Matija Korvin, koj je načela državnoga prava ugarskoga žilavo i dosljedno branio, koj se zabuni dočuv, da Stjepan Tomašević od pape traži (1460) kraljevsku krunu, [2]) koj, vladare bosanske smatraše za vasale ugarske krune, [3]) nije mislio mirnim načinom propustiti porti posjeda Bosne. Vojujuć u to ime mislio je kralj Matija da vojuje za oslobodjenje svoje kraljevine. [4]) On je

[1]) Uz ostale izvore u novije doba pristade beogradskim izdanjem (1865) „Istorija ili ljetopis turski" od Mihajla Konstantinovića iz Ostrovice, koj je bio u turskoj vojsci išavšoj proti Bosni i ostavljen u Zvečaju kano zapovjednik male posade. Vidi str. 123—25.

[2]) Cf. epist. Pii PP. II. ddto. 7. Juni 1460. Katona XIV., 346—48.

[3]) Ibid. p. 494—99. Kralj naročito piše (1462) u listu na papu: „quantum rex Bosnae, qui quum esset subditus regum Hungariae." Zatim u drugom piamu iste godine: „de regno Boznae, quod pertinuit semper et pertinet ad Hungariam."

[4]) Ibid. p. 657—61: „quum pro recuperatione dicti regni nostri Boznae exercituaremus."

Digitized by Google

dakle još iste godine (1463) u jesen glavom vodio vojsku u Bosnu i obkolio čvrsto Jajce, ter ga poslije tri mjeseca osvoji. Pokle se kraljevskoj vojsci Zvečaj predade, a za njim ini takodjer gradovi; pokle Bosna, koju je Matija punim pravom smatrao za ključ i luku zapadnoga kršćanstva („Bosnam quippe tocius christianitatis, ut ita dicam, clavem et portum"), bijaše po mogućnosti vojskom providjena, vrati se kralj slavodobitno u Budim vodeć dvie stotine odličnijih turskih zarobljenika.

Jajce smatralo se je od jedne i druge strane za najvažniju točku u Bosni. Ugarsko-hrvatska vlada osnovala je ondje, kano u Biogradu, Šabcu i Srebrniku, posebnu banovinu („banatus seu capitaneatus de Jajca") s banom ili vrhovnim kapetanom na čelu, koj imadjaše jednaku vlast i sredstva za obranu. [1]) S druge strane porta napinjala je sve svoje sile, da Jajce osvoji; nanj udari sam sultan Mohamed II. (1464), zatim (1493) Jakup-paša, onda Bali-Beg (1524); nu ove žestoke navale razbiše se o hrabrosti našega Kanižaja, Keglevića Petra i Krste Frankopana. Tko je ipak motrio slabost i nemar ugarske vlade za Vladislava II. i Ljudevita II., zatim nutrnje razmirice tada mah preotevše, napokon nehajstvo zapada naprama kršćanskom istoku, taj mogaše predvidjeti, da požrtvovanje pojedinih vitezova nije u stanju obustaviti bujavice turske, koja se razlila prieko Bosne i Vrbasa osobito poslije (1521) padnuća Biograda. Vlada Ljudevitova videć ovu pogibelj obrati se na Ferdinanda kraljeva šurjaka, ter dne 22. Prosinca 1522 uglavi u Nürnbergu ugovor s tiem uvjetom: da njemačka vojska od četiri tisuće momaka do 25. Svibnja 1523 prispije na hrvatsku granicu i ondje posjedne njeke gradove kano Senj, Krupu, Knin, Skradin, Klis i Ostrovicu, gdje imade na troškove njemačkih stališa boraviti bar četiri mjeseca. Ugarska vlada obvezala se je sa svoje strane, da će toj vojsci pribaviti hranu u što manju cienu i pridieliti joj svoje častnike obavještene u mjestne okolnosti i vojevanje s Turčinom. Isto tako ovlašten bijaše Ferdinando ugovorom utanačenim s knezom Nikolom Zrinjskim u Beču dne 22. listopada 1524 smjestiti svoju posadu u Novigrad i Dobru Njivu, dva Zrinjskova grada na Uni. [2])

Njemačka vojska dodje sbilja god. 1523. u Hrvatsku, ter obrani od neprijatelja Skradin, Knin i Krupu. Ali ni ova pomoćna ni domaća vojska nije mogla više obustaviti neprijatelja, koj je našoj domovini tako dodijavao, da su naši predji u saboru sazvanom u Križevcu 25. siečnja 1526 pomislili bili, kako da se odciepe od Ugarske a pogode s turskim carem, od koga je poslanik k njim bio došao. Jadi ovi rasli su osobito poslije mohačke bitke (1526), kada osim vanjskoga neprijatelja biesnio je u Ugarskoj i Hrvatskoj medj Savom i Dravom gradjanski razdor medj strankom nadvojvode Ferdinanda i strankom Ivana Zapolje. Dok je Ferdinando putem svojih punomoćnika mjeseca srpnja 1527 Zapolji nudio Bosnu s kraljevskom časti, dotle je Turčin osvojio Banjaluku itd., posjeo Udbinu, dvie hrvatske županije Liku i Krbavu i čvrstu Vranu. Dok se Ferdinandovoj vojsci u Ugarskoj predade Gjur, Komoram i Oštrogon, dok Nikola Salm potuče Zapolju kod Tokaja, dok Ferdinando dne 20. kolovoza 1527 unidje u Budim, ovdje dne 6. listopada otvori sabor, dok se 3. studenoga u Stolnom Biogradu okruni, a početkom god. 1528. opet viećaše u Budimu, kako bi se i svomu takmacu oprô i na put stao Turčinu, dotle bez pomoći ostavši grad Jajce predade se sandžakom bosanskomu i smederovskomu (1528).

---

[1]) Vidi dipl. Vladisl. II. a. 1490. §. 12. sab. 1492 čl. 8., sab. 1507 čl. 5. sab 1518 čl. 21.

[2]) Firnhaber: Quellen und Forschungen. S. 115. 117.

Digitized by Google

Sada je Ferdinando I., od 1. siečnja 1527 izabrani kralj hrvatski, izgubivši dio Hrvatske medj Vrbasom i Unom, kod ove rieke graničio sa svojim zakletim neprijateljem, ter u isto vrieme (1528) dobio viest, da je Sulejman svoje mačem izvojevano pravo na krunu Ugarsku predao Ivanu Zapolji. Ovo je sultan odmah sljedeće godine (1529) poslije svoga povratka iz Beča u Budimu činom zasvjedočio, dočim je Zapolji i njegovim odvjetkom izručio krunu uz ostale krunitbene urese, primivši od njega zavjeru odanosti i privrženosti. Ovo miešanje u poslove ugarske bijaše za portu da kako samo most, preko kojega htjela je doći do podpuna osvojenja; što se sbilo poslije smrti (21. srpnja 1540) Ivana Zapolje, dočim odmah sliedeće godine (2. rujna 1541) sám sultan Sulejman unidje u Budim, crkvu bogorodice pretvori u džamiju, ter Sulejman-pašu, rodom Ugrina, postavi za svoga namjestnika u Ugarskoj s odlikom i vlasti vezira!

Tako je veći dio Ugarske postao turskom pokrajinom, kojoj su se granice sliedećih godina sve dalje razmicale prama zapadu; već 1543. god. bude joj pridieljen Šikloš, Pećuh, Seksard, stolni Biograd, Vesprim, Višegrad i Ostrogon itd. Slavonske županije Sriemska, Vukovarska, Požežka bijahu već pretvorene u turski sandžikat sa stolicom u Požegi, a podčinjene veziru budimskomu. Hrvatski dio medj Vrbasom i Unom bude takodjer sdružen s Bosnom, kojoj pripade još Lika i Krbava. U Dalmaciji širio je Turčin gospodstvo prama moru: osvoji čvrst Klis (1537), zatim (1538) Vranu, Nadin, odkle izlažaše na plien do Nina, Zadra i Šibenika, osvoji važan Novigrad (Castelnuovo) u boci kotorskoj, Risno itd.

Ferdinando, koj poslije treće diobe sa svojim bratom Karlom V. ugovorene dne 7. veljače 1522 posjedovaše nadvojvodinu Austriju, zatim Stajersku, Korušku, Kranjsku, Trst, Rieku itd., ter izabran (8. listopada 1526) za kralja českoga, zatim za kralja ugarskoga i hrvatskoga, može se smatrati pravim osnovateljem sadanje carevine austrijske — Ferdinando dobio je samo odlomke Ugarske i trojedne kraljevine. God. 1530. protezala se je Hrvatskoj i posjedu Ferdinandovu granica od Rieke (Flumen S. Viti) duž mora k Senju, zatim krenula je prieko planine do medjâ krbavske i ličke županije, koje su već Turci osvojili i posjeli bili. Ondje si je u gradu Udbini Ibrahim-paša dvor (curiam) sagradio. [1]) Dalje išla je granica preko Mutnice (sada Mutnik u turskoj Hrvatskoj) k Uni, na kojoj Bišće, Krupa, Novi, Kostajnica, Dubica i Jasenovac, bijahu još u rukah hrvatskih. Od Save i Lonje išla je granica k Dravi tako, da je Virovitica ležala još u slobodnoj Hrvatskoj, ter je njoj god. 1538. bilo glavno skladište hrane i oružja za krajišku vojsku naprama požežkomu sandžakatu. Ova granica nebijaše nepomična, već se u neprekinutih bojevih razmakla sada ovamo sada onamo; nebijaše niti dovoljno obezbiedjena proti neprijateljskim navalam. Turci nastojahu širiti se sve više k zapadu; i provaljivali su neprestano medje. U Vinodolu bijaše nesigurno obitavanje radi navala turskih, ter se je modruški biskup Kožičić Simun morao na Rieku presceliti. [2]) Na Senj udarali su Turci u toliko, da se gradjanstvo god. 1531. spremaše odseliti. [3]) Gradovi na Uni i oko Une bijahu u svakdanjoj pogibelji, ter su nasrtaji s ove strane najžešći bili. God. 1530. plienili su Turci kod Bužima i spustili se prama Kostajnici, ter harali na vlastelinstvih Karlovićevih i Keglevićevih. [4]) Iste godine oko male gospe

[1]) Vidi list biskupa Andrije god. 1530. ap. Krčelić: Not. praelim. p. 339.
[2]) Ibid. p. 339.
[3]) Ibid. p. 349.
[4]) Ibid. p. 345.

Digitized by Google

provali druga vojska prieko Une i ražala je medj Kupom i Savom, gdje je osobito u Gradcu, na imanju zagreb. kaptola mnogo štete poćinila. [1]) Pače Turci su god. 1530. skoro pred vrata grada Zagreba dopirali. [2]) Poslije tolikih opustošenja podje jim napokon za rukom god. 1538. osvojiti Jasenovac i Dubicu, sliedeće godine (1539) prodrieše oni do Siska, ter sav predjel izmed Kupe i Une bijaše izvržen njihovu haranju i pljačkanju. Isto tako iz svoga požežkoga sandžakata uznemirivahu Turci neprestano gornju Slavoniju; tako su god. 1542. oko bogojavljenja harali varaždinsku županiju i sam grad Varaždin, sliedeće god. 1543. pokle osvojiše Veliku, oteše Petru Bakač-Erdödu grad Moslavinu, provališe u varaždinsku županiju, ter pljačkajuć po Zagorju poslije krvava sukoba s Nikolom Zrinjskim na Lonjskom polju povukoše se s bogatim plienom u Dubicu i Banjaluku.

Dakle niti ostanak kraljevine Hrvatske nebijaše obezbiedjen. Ali ne samo ovaj mali dio Hrvatske nego i susjedne zemlje austrijske bijahu izvržene vječitu napadanju. Valovi osmanlijskoga samosilja, kada god poplaviše Ugarsku i Hrvatsku, razlievahu se tja u Austriju, Štajersku i Kranjsku. Pljačkanja turska koncem XV. vieka (1473, 1477, 1493, 1499) u tih pokrajinah do Celja, Celovca i Ljubljane s jedne, do Gorice i Vidma s druge strane bijahu prolazna, jer su tada hrvatske predstraže stale na Vrbasu i Uni. Nu pokle je kod Mohača riešena sudbina Ugarske, pokle je propala Hrvatska medj pomenutima riekama (1528), Beč je pred svojimi zidinami vidio turske turbane (1529), a turski čopori razkrilili su se odavle po cieloj austrijskoj nadvojvodini. Dok su godinu dana kašnje (1530) naš Jurišić i Lamberg u Carigradu mir ugovarali, provali turska vojska u Kranjsku, oplieni Kočevje i vrati se s 3000 zarobljenika doma. Kada je slavni Nikola Jurišić svojom nečuvenom hrabrošću i heroičkim požrtvovanjem kod Kisega stolni grad Beč branio (1532), plienio je Kasimbeg u Austriji, a Sulejman predje krvavim putem tik Gradca preko Lipničkoga (Leibnitz) polja i Maribora kod Vinice u Hrvatsku, gdje Rasina bje uništena, odavle mimo Koprivnice, Virovitice, Našica i Podgorača u Biograd, dočim je velik vezir Ibrahim uputio se bio preko Križevca, Čazme, Velike i Požege i na poklon od sultana dobio Našice i Podgorač s cielom okolicom. [3]) Mimoišav ostale omanje provale u nasljedne austrijske pokrajine napomenut ću samo, kako je god. 1558. vojska od 15.000 Turaka udarila na Metliku, odavle okrenula se na Ribnicu i Kočevje, poplavila Postojnu, Cirknicu, Karst i Klanu, ter preko Grobnika s robljem i plienom povukla se u zavičaj.

Evo na taj način bijaše sudbina nasljednjih pokrajina austrijskih tiesno skopčana s udesom Ugarske i Hrvatske. Ove dakle zemlje ne samo je skopčala jedna sveza u osobi od god. 1527. zajedničkoga vladaoca, nego jim nametnu zajednicu još zajednička pogibelj; Ferdinandu pako nametnu vladalačka dužnost braniti sav svoj posjed, toli nasljedne pokrajine koli ugarsko-hrvatske zemlje. Ova zajednica obrane našla je odziva u zajedničkom vladaocu kano takodjer u stališih nasljednih i ugarsko-hrvatskih zemalja. Što se naime god. 1523. uslied ugovora u Nürnbergu pojavi, to se učvrsti i razvi još većma poslije god. 1527. Već u izbornom saboru u Cetinu obećaše Ferdinandovi punomoćnici, a medj ovimi naš junak Nikola Jurišić i vojvoda Ivan Kacianer, da će Ferdinando, ako bude za kralja hrvatskoga izabran, u Hrvatskoj za njezinu obranu držati tisuću konjanika i dvie stotine pješaka,

[1]) Ibid. p. 342.

[2]) Ibid. p. 358.

[3]) Hammer: Gesch. des osman. Reiches. II., 87—95.

*

Digitized by Google

da će hrvatske tvrdjave providjeti, ter na medji hrvatskoj držati primjeran broj vojske. Ovo obećanje prihvati i potvrdi Ferdinando u svom odpisu na hrvatske stališe odgodiv jedino pošiljanje te vojske do svršetka ugarskoga rata, ali primjetiv, da će svomu vojvodi zapovjediti, neka priskoči Hrvatskoj u pomoć čim uztreba, a da se hrvatskoj vojsci već sada otvara oružana u Ljubljani. [1]) Od ovo doba nalazimo sbilja, da ban hrvatski Ivan Torkvat Karlović, biskup kninski i potonji (1531) banski namjestnik Andrija, Simeon Kožičić biskup modruški, knez Petar Kružić kapetan grada Klisa, stanovnici Bišća i Senja, da svi ovi obće [2]) s pomenutim Ivanom Kacianerom, Ferdinandovim vojvodom i „vrhovnim kapetanom Štajerske, Koruške i Kranjske". Ovoga je Ferdinando — kako obaviesti biskupa Andriju pismom iz Praga od 17. ožujka 1530 — odredio za vojvodu ili kapetana vojske sabrane u nasljednih pokrajinah, i odredjene, da predje na hrvatsku granicu i preprieči navalu tursku [3]); a kašnje, kada su privrženici Zapoljini u gornjoj Slavoniji medj Dravom i Savom prešli k Ferdinandu, bio je isti Ivan Kacianer odredjen, da i ovaj dio Hrvatske brani proti neprijatelju. [4]) Tako je dakle hrvatskoj vojsci prispjela u pomoć vojska nasljednih pokrajina pod vlastitim vojvodom, i to ne samo da brani posjed zajedničkoga vladaoca već da neprijatelju na] put stane i preprieči mu kroz Hrvatsku provaljivati u Kranjsku i Štajersku.

Vriedno je znati, u kakovu odnošaju stala je ova inostrana vojska i njezin zapovjednik naprama hrvatskoj vojsci i njezinu zapovjedniku. Nu na to pitanje nemože se jasno odgovoriti, dok se neprouči ustroj tadanje vojske hrvatske. Mi ćemo ga ovdje u kratko razglobiti kakav bijaše u vrieme kralja Ferdinanda I. (1527—1564).

Od njekada išlo je u djelokrug hrvatskih sabora odredjivati sve, što se je stališem i redovom vidjelo od potrebe za obranu zemlje, kao što je opredieliti silu vojske, dužnost vojevanja označiti, providjeti gradove i tvrdjave, pronaći i odlučiti shodna sredstva itd.; ili u kratko: hrvatski sabori riešavali su sva vojena i s njimi sdružena financijalna pitanja onako, kako se istim svidjalo na obranu i sjegurnost domovine. Kralj Matija Korvin, koj nemože se inače hvaliti, da je odviše štovao prava hrvatska, sazivlje odpisom od 18. listop. 1467 stališe hrvatske kroz banove Ivana Tuza i Ladislava Egervarskoga [5]) u sabor, koga će banovi odrediti, na kom će: „vos ipsi unumquemque tam magnatem quam nobilem cuiusvis status et conditionis possessionatum hominem connumerare, et quot quisque homines ad defensionem et conversationem eius regni nostri pro facultate disponere possit fideliter computare et estimare debeatis; decernatis quoque sub poena debita, ut iuxta connumerationem et dispositionem vestram eo numero, quo vos in ea congregatione indixeritis, quotiens pro defensione euis regni nostri opportunum fuerit, unusquisque personaliter insurgere debeat et teneatur." Na

[1]) Jura regni Croatiae II., 24. 31—32.

[2]) Listove i dopise vidi kod Krčelića: de regno Dalm. Croat. etc. p. 236 et seq.

[3]) Ibid. p. 237: „Comisimus item, ut cum provinciarum nostrarum Stiriae, Carinthiae, Carnioliae et Tirolis Statibus agant et tractent, ut gentes aliquae conducantur et in confinia praedicti regni, ad avertendum et praecavendum Thurcorum insultum, disponant. Quorum capitaneus erit egregius fidelis nobis dilectus Joannes Catzianer . . ."

[4]) Jura regni Croatiae II.. 33.

[5]) Ibid. I., 208—209.

Digitized by Google

saboru dakle imalo se je odlučiti i odrediti: koliko momaka ima svaki velikaš i plemić na noge postaviti za obranu kraljevine, i kada je svaki obvezan ustati na oružje (insurrectio). Po istom odpisu sabor je takodjer vlastan bio izabrati vrhovnoga vojvodu ili kapetana zemaljskoga, koj ujedno s banom imao bditi nad obranom kraljevine i polag potrebe u smislu saborskoga zaključka („iuxta disposicionem vestram“) vojsku dignuti na noge. Sabor si je dakle birao i vrhovnoga zapovjednika one vojske, koju on sam odredjivaše.

Ova prava izvršivali su hrvatski sabori i pod prvim Habsburgovcem. U tom obziru veoma su znamenita i za nas poučna oba sabora držana u Križevcu god. 1537. i 1538., kojih spisi došli su do naših ruku. [1]) Ovdje se za obranu zemlje zaključilo: da svaki velikaš i plemić hrvatski, neizuzam niti bana, podbana, prabilježnika ili sudaca, neizuzam dakle niti zemaljskih častnika, imade od 30 kmetova (jobagiones) ili ognjišta (fumi) polag prednjega popisa postaviti i na granici kraljevine kroz godinu uzdržavati jednoga konjanika oboružana i providjena kacigom, štitom i kopljem. Ova vojska stavljala se je „za čuvanje i obranu kraljevine“. Osim ove krajiške vojske odredilo se je: da svaki velikaš, plemić i vlastelin ima biti sveudilj pripravan sam glavom i sa petim dielom svojih kmetova ili ako bi nuždno bilo sa podpunim brojem kmetova po popisu dići se na oružje, ako bi neprijatelj većom silom prodro u zemlju, ili obsjeo bud grad bud koju tvrdju. Plemstvo dakle i vlastela hrvatska bijahu dužna i sama i sa svojimi kmetovi biti pod oružjem toli na granici koli u samoj zemlji. Budući pako da se ova vojska nije scienila dovoljnom, odlučeno bijaše najmiti (conducere) još 800 konjanika i 200 pješaka i uzdržavati jih za obranu kraljevine. Ova tisuća momaka činila je pravu vojsku plaćenika (stipendiarii, soldati, Söldner), koja se je umnožavala i razpuštala po okolnostih. Vrhovni zapovjednik hrvatske vojske bijaše „de iure“ sam ban, koj bijaše ipak vezan na dotične zaključke saborske. Stališi prisvajali su si i u tom pogledu tolika prava, da su banu davali i tajne naputke „o učvršćenju granica, o stražah i obrani kraljevine“ (čl. 9. sab. 1538). Nu pošto je ban bio na čelu zemaljske uprave, ter nije se mogô baviti izključivo vojskom, stališi davahu mu u pomoć — kako gore vidjesmo — vojvodu ili vrhovnoga kapetana (supremus regni capitaneus), koj je obično bio „de facto“ vrhovnim zapovjednikom vojske. On je takodjer kupio plaćenu momčad, kojoj se izabirao kapetan iz sredine plemstva [2]). Kada se ukazala nužda općega ustanka na oružje, onda je vrhovni kapetan po nalogu bana u svaki kotar poslao po jednoga čovjeka svoga k plemičkomu sudcu, koj je na taj poziv u svom kotaru ustanak proglasio i popisanu momčad na oružje digao, a čovjek kapetanov odveo tu momčad na opredieljena mjesta. Kada su pako Turci u zemlju provalili, onda bližnji velikaši i plemići bili su dužni provalu ovu dalje obznaniti rikom topova i kriesom („per ictus et sonitus bombardorum ac per flammas ignis“). Vojska kretala se tamo, kamo je od potrebe bilo i kamo je ban zapovjedio. Za ukonačenje i prihranjenje vojske bilo je odredjeno: onu vojsku, koja nije bila u tvrdjavah smještena, dužan bijaše svaki osim plemstva i svećenstva primiti u stan. Potrebitu hranu vojsci nabavljao je „magister victualium“; ali svi plemići i

[1]) Spisi sabora 1537 sačuvali su se u izvoru u zem. arkivu (Jura II., 33—37); a zaključki sabora godine 1538. uvršćeni su u sbirku ugarskih sabora (corpus iuris hung.)

[2]) Jura II.. 34: „Quibus iuxta regni consuetudinem e medio universitatis nobilium capitaneus eligi debebat.“

Digitized by Google

stališi bijahu dužni od svakih 20 ognjišta držati sveudilj pripravna kola natovarena hranom i odvesti jih tamo, kamo je zapovjedio „magister victualium“. Radi lagljega razašiljanja kadšto se je na važnijih točkah čuvala veća zaliha hrane; takove točke bijahu god. 1538. Virovitica, Novidvor i Velika. Osobita se imala briga, da gradovi na granicah kraljevine imadu dosta hrane; u tu svrhu bili su dužni velikaši, plemići i kaptoli dvadeseti dio žitka t. j. pšenice, raži i prosa doprinesti za obskrbu gradova i taj dio na svoj trošak tamo odvesti, kamo je ban zapovjedio. Za kupovanje hrane i odštetu bijaše zakonom opredieljena ciena, pod kojom nabavljaše se vojsci meso, žito i vino. [1]) Isto tako sabor odredjivaše vrst i vriednost novaca, koji su se u zemlji primati mogli. [2]) Nadalje, odredjeno bijaše, tko i kamo imade voziti oružje, prah, topove i ostale ratne sprave; ali dotični vozari bijahu oprošteni od vožnje hrane za vojsku. [3]) Osobita pazka imala se je na pogranične gradove i tvrdjave (arces finitimae), da se uzdrže u dobru stanju. U tu svrhu. vrhovni kapetan zemaljski bio je dužan (1538 čl. 7) pregledati jih svaki četvrt godine, a na molbu stališa bijaše kapetanu pridieljen kraljevski povjerenik. Mnogi od ovih gradova bijahu svojina domaće vlastele, a ona bijaše dužna čuvati jih i uzdržavati u redu. Pošto su pako navalom, i osvajanjem neprijateljskim vlastela mnogo imetka izgubila bila, saborskim čl 24 god. 1548. bijaše odredjeno, da kralj po mogućnosti pomaže takove plemiće u uzdržavanju pograničnih gradova. Kako je neprijatelj mnogo pograničnih tvrdja svojom navalom oštetio, a s druge strane svidjelo se je, da se vojene sile čim više osredotoče, bilo je god. 1550. čl. sab. 71 odredjeno, da imadu kr. povjerenici zemaljske tvrdje pregledati, ter naložiti da se poprave i učvrste.

Iz ovoga pregleda vidi se, da je hrvatsko plemstvo ponajviše vojsku na noge stavljalo i uzdržavalo ju. Ali bijaše, kako vidismo, i plaćene vojske, koju su stališi najmili. Osim toga trošilo se je za obskrbu vojske; ter se je hrana, koju imadjaše plemstvo pripraviti, po opredieljenoj cieni, odkupljivala (1538. čl. 12.); valjalo je tvrdje u dobru stanju držati; pače pomagalo se je takodjer onim plemićem, koji imadjahu vlastelinstva na granici, ter radi neprekinutih navala turskih nemogahu svojih zemalja obdjelavati, a tim niti svojoj dužnosti vojničkoj zadovoljiti (1546. čl. 43.) Nadalje — dio troška za obranu zemlje, osobito za posade u gradovih, nosio je i kralj iz dohodaka, koji su tekli iz zemaljskih dobara, iz regalija: carine i tridesetnice itd., kano takodjer iz prinosa, štono su mu ga sabori davali. Ovi i tiem slični troškovi za obranu zemlje namirivali su se iz poreza, koj se zvao „subsidium.“ Svotu „subsidia“ i njegovo razporezanje kano i pobiranje odredjivali su hrvatski sabori. Kada je kralj trebovao „subsidium“, obratio se je na stališe. Tako je Ferdinando god. 1537. od hrvatskih stališa iskao, da od svakoga kmeta doznače 200 dinara za „subsidium“, [4]) koj ima se upotrebiti za plaću

---

[1]) Po cieniku od god. 1538. stala je funta govedine 1 kr., funta svinjetine 2 dinara, jedan vol za oranje 12 for., jedna ugojena svinja 2 for., jedna kokoš 2 din. jedna pinta vina dva din. itd.

[2]) U jednoj forinti bijaše 75 krajcara. u jednom grošu četiri krajcara, svaki krajcar imao je četiri bečka tuca (obulus).

[3]) Tako je god. 1538. čl. 6, zagrebački i križevački grad imao za vožnju topova dati, prvi 24, drugi 16 konja s koli, za vožnju praha imali su Pavlini držati pripravna dvoja kola i 12 konja.

[4]) Jura II. 35.: „Fidelitates vestras hortamur, ut habita ratione necessitatum variarum, qua et ad defensionem istius regni et aliarum rerum tenemur, velitis

Digitized by Google

bana, za uzdržanje njegovih konjanika i za izplaćivanje vojske najmljene na obranu kraljevine. [1]) Dočim je sabor držan u Varaždinu god. 1531. i sabor u Križevcu od god. 1537. odredio bio jedan forint u ime „subsidia," [2]) sabor od god. 1538. doznačio je nj. veličanstvu (art. 1.) za godinu dana „subsidium" od dva forinta tako, da se jedan forint imao položiti u rok od 15 dana, a drugi o sliedećem duhovu. Od ratnoga poreza ili „subsidia" različit bijaše porez za razne potrebe zemaljske, kano za plaćanje prisjednikâ sudbenoga stola i plemićkih sudaca, za namirenje putnih troškova zemaljskim poslanikom ka kralju itd. Ovaj porez opredieljivaše takodjer sabor; tako je sabor križevački od god. 1538. čl. 25. nametnuo svakomu velikašu, plemiću i vlastelinu za potrebštine zemaljske deset dinara od svakoga ognjišta ili dima, odavle taj porez zvao se je „pecuniae fumales" ili dimnica, ter se nije upotrebljivao za vojničke svrhe.

U ono doba bijahu dakle u Hrvatskoj dva glavna vrela dohodaka za namirenje vojničkih i inih zemaljskih potrebština: „subsidium" i dimnica, „pecuniae fumales." Porez jedne i druge vrsti, koj u zakonih zove se običmi izrazi „contributio" i „dica" razporezivao se je po ognjištih (fumus) i kmetovih (colonus) i pobirao na sliedeći način: [3]) svaki sudac plemićki (iudex nobilium) imao je izkaz, „computum" svih kmetova u svojem kotaru. Kraljevski „exactores," koji su imali pobirati „subsidium" opredieljen jim na saboru, ter jim je s toga valjalo znati točan broj ognjištâ i kmetova, po kojih bijaše razporezan „subsidium", pošto su se ili sami ili putem poreznikâ (dicatores) osvjedočili o tom broju, sastavili su „regesta," u kojih bješe ubilježeni svi, koji su bili dužni platiti porez. Po ovih „regestih" imao se pobirati porez; a da se kralj obaviesti o iznosu „subsidia," valjalo je „regesta" s „computom" poslati kr. komori. Porez pobirali su seoski sudci („iudices villarum"), ter predavali „subsidium" „u ruke exactora" kraljevskih, a „dimnicu" u ruke zemaljskih poreznika. Da se predusretne svim zlorabam bilo je vlasteli i vlasteoskim činovnikom zabranjeno pobirati porez. Kada je minuo rok opredieljen za plaćanje, mogô je ban poslati „špane", da prisile dotičnike na plaćanje; [4]) ili je „blagajnik kraljevine" svoje organe sa sudci plemićkimi razaslao na utjerivanje neplaćena poreza, odnosno na pljenitbu i ovršbu, ter mu prema potrebi i vojnička pomoć stala na razpolaganje. [5]) Ito tako i kr. exactores bijahu ovlašteni tražiti pomoć kod vrhovnoga kapetana i bana. Zemaljski porez izručen bijaše napokon „blagajniku kraljevine" („thesaurarius regni"), koj je upravljao sve dohodke kraljevine, a bijaše odgovoran saboru, koj je za razvidjenje računâ i novčana stanja imenovao svoje povjerenike, a ovim pridružio se kadšto i kr. povjerenik. [6]) Kadšto je kralj odredio, da se novac pobran u ime „subsidia" izruči njegovu „magistro solutionis", koj je dobio naputak šta imade s novcem činiti. Tako po odredbi Ferdinanda I. od 27.

---

nobis de singulis colonis vestris singulos ducentos dinarios in subsidium contribuere."

[1]) Ibid. p. 39.

[2]) Ib. p. 34. Krčelić: de regno dalm. p. 347.

[3]) Vidi: „Instructio Ferdinandi I. super exactione dicae" izdanu iz Praga dne 27. prosinca 1537. Jura II. 37 – 39.

[4]) Sab. 1538. čl. 1. §. 4: „Praeterito autem ipso decimo quinto die mox domini bani ad exigendum ipsum subsidium more solito spanos extramittere possint."

[5]) Jura II. 34.

[6]) Sab. 1538. čl. 25. §. 7—8.

Digitized by Google

prosinca 1537. kr. exactori Pavao Bornemisa i Pavao Posel imali su porez izručiti Blažu Špuleru, ovaj pako imao je taj novac izdati za plaću bana, za uzdržavanje njegovih konjanika i najmljene vojske, a u nikakvu inu svrhu.

Iz ovoga kratkoga nacrta vidi se, da je sav sustav obrane zemaljske u vrieme prvoga Habsburgovca na prestolju hrvatskom spadao u djelokrug hrvatskih sabora. U to doba valja razlikovati dvie vrsti vojske: jedna je na granici kraljevine prama Turskoj branila zemlju od provale neprijateljske, druga bijaše spremna ustati na noge čim neprijatelj probivši se kroz granicu dodje u nutrnjost kraljevine. Prva ili krajiška vojska bijaše na njeki način stajaća vojska, te bijaše ponamještena ponajviše u pograničnih gradovih i tvrdjah a sastojala je iz one momčadi, koju je po saborskom zaključku hrvatsko plemstvo u opredieljenom broju stavljalo. K ovoj vojsci, koja se je uzdržavala troškom pojedinih plemića i vlastele, prispjela je najmljena vojska, uzdržavana iz zemaljskoga poreza, ter se je prema potrebi umnožila, umanjila i razpustila. Osim ove stalne vojske bio je sav narod vojnikom, kada je spas domovine zahtjevao; jer, kako vidismo, u takovu slučaju bio je svaki plemić dužan s odredjenim brojem svojih kmetova ili pako sa svimi skočiti na oružje. Ovo bijaše tako zvana, do novije doba u životu uzdržana „insurrectio." Vrhovnim zapovjednikom vojske svekolike bijaše ban, komu o bok bijaše od stališa postavljen vrhovni kapetan kraljevine; nu jedan i drugi bijaše odvisan od sabora, koj je takodjer predpostavljao vojvodu (kapetanu) najmljenoj, plaćenoj vojsci. Za uzdržavanje vojske i tvrdjâ brinuli su se takodjer naši sabori, ter odredjivali nuždna sredstva u novcu, hrani i oružju.

Osim ove zemaljske vojske, koju je plemstvo davalo i uzdržavalo, ili koju su stališi plaćali i uznajmljivali, uzdržavao je i kralj vojsku iz „subsidia", što su mu ga stališi u saboru davali. Ova vojska sastojala je takodjer iz najamnika, koji su se uzimali podvrgnuvši se prije pregledu („lustratione facta") i iztragi o njihovoj sposobnosti za vojničtvo. [1]) Kralj je kadšto novcem podupirao četu, koju je ban sakupio. Tako je Ferdinando banu Nikoli Zrinjskomu za vrieme od 1. ožujka do konca kolovoza 1553. zajamčio mjesečne plaće za 600 konjanikâ i 400 pješaka, a za vrieme od 1. rujna r. g. do konca ožujka 1554. za 300 konjanika i 200 pješaka. Za pomenutu četu dobivao je Zrinjski u svem 20.664 for. a za cielo ugovoreno vrieme 34.440 for. Novce je izplaćivala kr. komora, koja je na kraju banu ostala dužna 9073 for. [2])

Sva ova vojska, bila ona uzdržavana od plemstva, bila najmljena iz zemaljskih dohodaka, od kralja, ili od stališa, bijaše vojska hrvatska, odvisna od zakonâ i vlastî kraljevine. Nù k ovoj vojsci pridružila se je vojska inostrana, od kada je trojedna kraljevina u osobi Ferdinanda I. svoga zakonitoga kralja sdružena bila s nasljednimi pokrajinami i odkada istovjetna pogibelj tjerala je našu domovinu i nasljedne pokrajine na zajedničku obranu. Osim toga ležalo je u interesu Ferdinanda I., da stališe hrvatske u obrani kraljevine, kojoj bijaše on sám od god. 1527. vladaocem,

---

[1]) Ferdinando I. god. 1537 (Jura II. 39): „Item volumus, ut eam pecuniam, quam exegerint et collegerint, singulo quoque tempore ad manus Blasii Spuler magistri solutionis praesentent, qui commissionem a nobis nimirum habet, ut ejusdem pecuniam · · · pro stipendio gentium, tum levis armaturae quam peditum, ad defensionem regnorum istorum lustratione facta conductorum et conducendorum erogare et dispensare debeat · ·"

[2]) Račun Ladislava Mosoczia u prepisu kod mene iz Cod. Széchen. nro 1554. in fol. lat.

Digitized by Google

pomogne sa sredstvi i nasljednih pokrajina, ter ove štiti i brani u Hrvatskoj; jer je živa istina, da — kô što su već primjetili bili hrvatski stališi u izbornom Cetinskom saboru — nebi se bila mogla održati ni Štajerska, Koruška, Kranjska i Istra, kada bi Hrvatsku stigla bila jednaka s Bosnom sudbina. [1]) Na što se je indi Ferdinando god. 1523. ugovorom odlučio bio, to mu se je poslije god. 1527. namitalo kano sveta vladalačka dužnost. U Hrvatskoj izgledala se je osobito novčana pripomoć od Ferdinanda i to iz razloga osnovanih u ondašnjih okolnostih. Jer je plemstvo na granicah kraljevine mnoga imanja, koja su Turci osvojili, izgubilo; mnoga imanja u nutrnjosti bila su poharana koje od Turaka koje u gradjanskom ratu izmedj Ferdinandovih i Zapoljinih pristaša, a i neoštećena imanja nisu se mogla obradjivati u tako ratno doba. Plemstvo je indi, tim i ostalo pučanstvo osiromašilo; ter usljed toga nije moglo svojim troškom uzdržavati toliko oboružane momčadi na granici, koliko je moglo njekada, i koliko nuždno bijaše, da se krajiški gradovi obrane i neprijatelju na put stane. Odavle nastade potreba, da se najmi i uzdrži čim više plaćene vojske. Imamo više svjedoka o izcrpljenom stanju naše domovine poslije god. 1526. Sabor od god. 1531. držan u Varaždinu bijaše na predlog banova Franje Baćana i Ivana Torkvata Karlovića i vrhovnoga kapetana Ljudevita Pekria na svako ognjište razporezao po forintu; ali prvih mjeseci od ovoga poreza unišlo je samo 600 for. jer mnoge gospoštine tadašnje vlastele, kano Hampona, Ivana Toroca, Petra Pogana, Tome Pečluja, Pavla Ratkaja, Stjepana Gjule i Franje Stumberga nisu platile svoga diela. Pače takovu vlastelu, kano vlastelina samoborskoga Ungnada, valjalo je ovrhom prisiliti na točno plaćanje. [2]) Sám ban Karlović, njekada možan i bogat, jadikuje, da nemože podmiriti troškova za uzdržavanje svojih ratnika, odkako je izgubio Liku i Krbavu, ter mu ostadoše na medji Krupa, Novi, Mutnica, u nutrnjoj zemlji Klokoč, Rakovec, Ribnik, Medvedgrad kod Zagreba itd. [3]) Što nije god. 1529. turska vojska poharala, to su, kako jadikuje biskup Šimun Bakač-Erdödy u listu pisanom [4]) u Čazmi dne 3. lipnja 1530., Ferdinandove čete poplienile osobito u Zagrebu. U takovih indi okolnostih nije čudo, što su domaća vrela u Hrvatskoj izcrpljena bila; što se Ferdinando I. god. 1537. hrvatskim stališem tužio, da preko četiri godine nije od njih „subsidia“ dobio; [5]) što napokon isti kralj priznade nuždu, da on sám iz drugih sredstava i nasljedne pokrajine doskoče Hrvatskoj; i što su se pojedini Hrvati na ovu stranu obazirali. Ferdinando je napokon listom od 17. ožujka 1530. obznanio Andriji biskupu Kninskomu, [6]) da ja odredio pripomoćnu vojsku pod zapovjedničtvom Ivana Kacianera, koja bi imala hrvatsku granicu proti Turčinu braniti, i izjavio nadu, da će mu pomoći papa, car i kršćanski vladari, ter da će se o vojni proti Turčinu povesti rieč takodjer u dojdućem njemačkom saboru u Augsburgu. Ivan Kacianer, koj je u listopadu 1529. bio kod obrane Beča, bavio se je g. 1530. do 1531. u Kranjskoj i Štajerskoj kano pokrajinski kapetan Kranjske i vrhovni vojvoda Štajerske Koruške i Kranjske („capitaneus provincialis Carniole, supremusque capitaneus Stirie, Carinthie et eiusdem Carniole“), ter je stanovao u Ljubljani.

---

[1]) Jura II. 28.

[2]) Vidi list Ivana Karlovića kod Krčelića: Not. praelim. 346—7.

[3]) Ibid. p. 344.

[4]) Ibid. p. 355.

[5]) Jura II, 35.

[6]) Not. praelim. p. 337.

Digitized by Google

Ivan Kacianer bio je dakle, kako već dva puta napomenusmo, od Ferdinanda predpostavljen vojsci inostranoj, koja imala je ujedno s hrvatskom vojskom braniti hrvatske granice i prepriečiti, da Turčin neprovali u zemlju i kroz nju u nasljedne pokrajine. Sada možemo kušati, da odgovorimo na pitanje: u kakovu odnošaju bijaše po zakonu vrhovni zapovjednik ove inostrane, u pomoć dolazeće vojske naprama ustavnim hrvatskim zapovjednikom, banu i vrhovnomu kapetanu kraljevine?

Vrhovni kapetan inostrane pomoćne vojske ili kako se u spomenicih te dobe zove „generalis capitaneus suae majestatis, regietatis“ dužan je bio raditi okô obrane zemlje porazumno s vrhovnim kapetanom kraljevine (supremus capitaneus regni) i odnosno s banom, ter nije smjeo miešati se u poslove, a kamo li vriedjati zakone zemaljske. Skladno sudjelovanje i obostrano porazumljenje tražili su kralj i stališi hrvatski od vrhovnih zapovjednika jedne i druge vojske. [1]) Ovdje dakle nebijaše spomena o kakovu podčinjenju. Vrhovni kapetan kraljevine primao je naloge od bana i od stališa, [2]) vrhovni kapetan kraljevski primao je naloge od kralja, oba pako imali su se dogovoriti u svojih podhvatih vojenih. Ovaj uzajemni odnošaj bio je u praksi odvisan ponajviše od nazorâ kr. vrhovnoga kapetana, koj imadjaše u vlasti silnija materijalna, osobito novčana sredstva. Sudeć iz listova hrvatskoga bana Ivana Karlovića pisanih [3]) od cvietnice 1530. do duhova 1531. često pomenuti Ivan Kacianer prvi general Ferdinandov odredjen za vojvodu pomoćne vojske nije bio prenagao u obrani hrvatskih granica, ter je rado puštao moljakati svoju pripomoć. Kacianer je želio, da hrvatski banovi dodju na dogovor u Brežce, a ne da on k njima podje. Izmedju 4. i 15. Kolovoza 1530. sastade se Kacianer s Karlovićem u Metliki; nù neima traga da bi bio Kacianer ove godine ili prve polovice sliedeće godine banu pomogao, bilo vojskom bilo oružjem ili novcem. Tim radje htjeo se Kacianer miešati u zemaljske poslove; tako je bio na 3. lipnja 1530. odredio sastanak hrvatskih stališa bez znanja banova, koj se ipak nije držao. Sa svoje strane pozva Karlović vojvodu Kacianera listom od 27. prosinca r. g. na sabor („ad hanc dietam“), „da se uzmognu porazgovoriti o koristi nj. veličanstva.“ Ali kano da su svi listovi banovi ostali bez uspjeha. Tomu valjda nije bio posljednji uzrok, što su Karlovića kod istoga dvora ocrnili i držali ga za tajnoga pristašu Zapoljina. On se je medjutim malo kašnje u vječnost preselio, a banskim namjestnikom postade Andrija biskup kninski usljed kr. kr. odpisa [4]) od 27. kolovoza 1531. Kano ban Ivan Karlović jadikuju u isto doba bez uspjeha Petar Kruzić kapetan grada Klisa, zatim stanovnici senjski i bihački [5]) itd. Tek god. 1537. nalazimo Kacianera sa svojom vojskom uz Ljudevita Pekria i Pavla Bakića u Slavoniji; nù ovdje je vojnu tako nerazborito započeo i tako nesretno dovršio, da mu zapovjedničtvo oduzeto bijaše,

---

[1]) Hrvatski stališi u saboru Križevačkom god. 1537. izvješćuju kralja Ferdinanda (Jura II, 33.), da su Ivana Kacianera „capitaneum suae majestatis generalem . . benevolo atque diligenti animo“ primili. Nalažu Ljudevitu Pekriu, da najmljenu vojsku hrvatsku vodi „habita tamen semper mutua intelligentia cum domino capitaneo et assumpto consilio dominorum statuum.“ Kralj opet želi od stališa (ib. p. 36): „ut cum profato generali capitaneo nostro mutuam intelligentiam et correspondentiam teneatis.“

[2]) Sabora god. 1538 čl. 2. čl. 4. 5.

[3]) Ovu znamenitu sbirku priobći Krčelić: notit. praelim p. 340—47.

[4]) Izvornik u hrv. zem. arkivu: Jura I. 279.

[5]) Listove vidi kod Krčelića op. cit. p. 347—352.

Digitized by Google

on u Beč opozvan i ondje zatvoren. Utekavši Kacianer u Dubicu, nadje ovdje kod Zrinjskoga utočište, al do skora i smrt (1539). Na mjesto svrgnutoga Ivana Kacianera kr. Ferdinando imenova Hrvata Nikolu Jurišića svojim vrhovnim kapetanom dne 28. listopada 1537.

Ban i vrhovni kapetan kraljevine Hrvatske i Slavonije nebijahu dakle u obrani zemlje odvisni od vrhovnoga kapetana kraljevskoga i zapovjednika pomoćne vojske; oni bijahu samo upućeni na uzajemno porazumljenje i sudjelovanje. Hrvatski stališi pridržaše si nješto više nacrtan djelokrug okô sastavljanja, uredjenja i držanja zemaljske vojske i obćega ustanka (insurekcije), okô čuvanja i osjeguranja gradova i tvrdja osobito onih, koje bijahu na turskoj granici, okô nabave nuždnih vojenih sredstva itd., u kratko: práva í dužnosti hrvatskih stališa okô obrane zemlje nisu se ničim promienile tim, što im se nasljedne pokrajine pridružiše u vojevanju proti zajedničkom neprijatelju i što zajednički vladar upotrebi za obranu hrvatsko-slavonskih granica svoja i svih svojih zemalja obćenita vojena i novčana sredstva, ter što su uz taj zajednički posao pristale takodjer nasljedne pokrajine svojom krvju i svojim novcem, jer braneć hrvatske granice branile su i svoje.

Jedna od posljedica ove zajedničke obrane bijaše ta: da granice hrvatske nisu više bile štićene samom hrvatskom vojskom, nego takodjer pripomoćnom nasljednih austrijskih pokrajina, koja je toga radi posjela njeke krajiške gradove i tvrdjave. Nacrtah nješto više, koje su po prilici bile granice hrvatske god. 1530. Od ono doba, koje ide u početak vladanja kralja Ferdinanda I. stegnule su se još više ove medje, jer su Turci iz požežkoga Sandžakata sve dalje medj Savom i Dravom prama zapadu napredovali; ovdje god. 1552. osvojili Viroviticu i Začesan (Čazmu), odkle puk uteče u Ivanić, razorili Vrbovac itd. Isto tako osvojivši (1556) Jasenovac, Kostajnicu i Novi harali su dalje medj Unom i Kupom. Iz Like i Krbave pomicali su se gore, nastanili Bunić i Perušić itd. God. 1563, dakle godinu dana prije smrti Ferdinanda I, navadjaju se kano krajiški gradovi: Varaždin, sv. Juraj, Koprivnica, Križevac, Cirkveno, Ivanić, Sisak, Hrastovica, Glina, Cetin, Slunj, Drežnik, Ogulin, Modruš, Brlog, Otočac, Brinje, Senj, Rieka i Trsat. Uz ove gradove i tvrdje vukla se je pogranična crta, a oni bijahu one stalne točke, o kojih oslanjaše se obrana zemlje i krajine toli od mora koli od kraja. U ovo doba prozvà se po političkom nazivlju tadanje domovine naše onaj dio krajine, koj je ležao medj Dravom i Savom, „slavonskom krajinom (Windische Gränniz, confinia slavonica)“, ostali pako dio od jadranskoga mora do Une i Kupe, „hrvatskom krajinom“ (Krabatische Gränniz, confinia croatica). Rieka Kupa dielila je tada slavonsku od hrvatske krajine. Prema ovoj diobi od gore navedenih gradova i tvrdjava ležahu u slavonskoj krajini: Varaždin, Koprivnica, sv. Juraj, Križevac, Cirkveno i Ivanić, u hrvatskoj pako krajini: Sisak, Hrastovica, Glina, Cetin, Slunj, Drežnik, Ogulin, Modruš, Brlog, Otočac, Brinje, Senj, Rieka i Trsat. Slavonska krajina bijaše bedemom za Štajersku, kô što hrvatska krajina bijaše bedemom za Kranjsku. Osim hrvatske krajine branio je Kranjsku grad Žumberak s predjelom, gdje se je još za Ferdinanda I. zametnula slovenska krajina.[1]) Isto tako osim slavonske krajine branilo je Štajersku „Medjumurje“, vlastelinstvo (od god. 1546) knezova Zrinjskih, gdje je Čakovac osobito učvršćen bio; a Legrad branio je taj važan trokut medj Dravom i Murom. Preko Drave počela je „ugarska krajina“.

[1]) Sr. „O krajini Žumberskoj. Spisal P. Hicinger. Arkiv za jugosl. pov. V. 218 do 221.

Digitized by Google

Pored ove znamenitosti slavonske i hrvatske krajine za nutrnjo-austrijske pokrajine nije čudo, što je kralj Ferdinando I. toliku pozornost na nje svratio, i što je on, kano vojvoda štajerski i kranjski, tražio od Kranjske i Štajerske sudjelovanje kod obrane te krajine, toli nuždne za njihov obstanak. God. 1560 izdade Ferdinando za Kranjsku razredbu na noge postavljene vojske, i zahtievao je, da kada uztreba pripravan bude svaki deseti, peti, pače treći čovjek itd. Sliedeće god. 1561 dne 1. rujna zahtievaše Ferdinando od zastupnika kranjskih, da vojsci na hrvatskoj granici namire plaću za devet mjesecî. Sám car dade 20.000 for. nù stališem se to vidjelo premalo, a pukovnik Lenković jadikovaše iz Zagreba za novcem. [1]) God. 1564 uzdržavanje ugarske, hrvatske i slavonske krajine stalo je svakoga mjeseca 45.647 for. neračunajuć ovamo one svote, koje su pokrajine neposredno davale. [2]) Ovaj trošak padao je ponajviše na plaće za najmljenu momčad, koja bijaše s veće česti smještena u krajiških gradovih i tvrdjah. Ovdje bivala je vojska pod svojimi kapetani; takav bijaše god. 1550 u Koprivnici Luka Šekel de Kövend, baron od Ormuždа („praefectus ac capitaneus in Kaproncza"); [3]) u Žumberku od god. 1540—59 napominju se kapetani Raunach, Lenković, Ungnad, Denković, u Senju general Lenković, koj je god. 1558 sazidao još danas obstojeću tvrdjavu nad gradom itd. Već god. 1558 od gradova kneza Stjepana Frankopana držao je kralj Ferdinando i u njih namjestio posadu: grad Modruš, Ključ, Jesenicu i Ogulin. [4]) Nad cielom vojskom nasljednjih pokrajina, koja je ležala u krajini hrvatskoj i slavonskoj, zapoviedao je kadšto jedan „confiniorum Croatiae et Sclavoniae generalis capitaneus", nù obično dva t. j. jedan za hrvatsku, drugi za slavonsku krajinu; takovim bijaše god. 1550. Luka Sekel „gentium provinciarum Stiriae et Carinthiae in regno Sclavoniae capitaneus", a god. 1567 bio je isti Sekel, koj je obično sjedio u Koprivnici. vrhovnim kapetanom hrvatske i slavonske krajine. Vrhovnimi kapetani hrvatske krajine bijahu od god. 1535—64: Erazmo Thurn, Martin Gall, Ivan Lenković, Gjuro Sauer od Kosjaka, Herbart Auersperg i Ivan Ungnad († 1564).

Takovim načinom bijahu obezbiedjene hrvatske granice za prvoga hrvatskoga kralja iz doma habsburžkoga. Ferdinando I, kako rekosmo, bijaše zajedničkim vladaocem zemalja ugarsko-hrvatskih, českih i austrijskih; pak mu je obrana hrvatskih granica jednako na srdcu ležala kô što obrana Kranjske i Štajerske. Nù poslije njegove smrti (25. srpnja 1564) razdielišе tri sina sav posjed u smislu njegove oporuke i kućnoga reda od god. 1534: Maximilijan II. nasliedio je otca u rimsko-njemačkom carstvu, zatim u zemljah krune češke i ugarsko-hrvatske tè u dolnjoj Austriji, nadvojvoda Ferdinando dobi gornjo- i prednjo-austrijske nasljedne pokrajine (Tirol i prednje zemlje, Vorlande), napokon nadvojvoda Karlo dobi nutrnjo-austrijske nasljednje pokrajine t. j. Štajersku, Korušku, Kranjsku, Goricu, Trst i Istru. Šada dakle ležala je obrana hrvatske i slavonske krajine u bližjem interesu kralja Maximilijana i nadvojvode Ferdinanda. Karlo je sbilja osvjedočen bio o znamenitosti slavonske i hrvatske krajine za obranu nutrnje

---

[1]) Fr. Hurter: Geschichte Kaiser Ferdinand II. Bd. I. str. 288. Taj glasovit pisac upotrebio je u svom djelu listine c. kr. arkiva dv. u Beču, zatim arkiva vojničkoga ministarstva itd.

[2]) Ibid. p. 282.

[3]) Krčelić: not. praelim. p. 363.

[4]) Iz listine u magj. muzeu. Prepis kod mene.

Digitized by Google

Austrije, ter je s toga pismom [1]) od 28. kolovoza 1565. uvjerio Maximilijana, da će od svoje strane sve moguće činiti, da ga u tom poslu pomogne. Nù pored svega toga valjalo je na čisto izvesti: što imade za obranu hrvatske i slavonske krajine doprinesti Maximilian, što Karlo, što li nutrnjo-austrijske pokrajine. Ovo je trebalo odrediti tim više, što su dolazili glasovi nepovoljni, da se momčad neplaća, ter radi toga da se buni, i da prieti ostaviti svoja mjesta; ili da plieni i robi mirne stanovnike. Tako je god. 1565 obkolila u Varaždinu generala i ostale častnike i zahtievala obskrbu. [2]) S toga stade se koncem ove godine car s Karlom dogovarati, u kojem odnošaju imade jedan i drugi sudjelovati kod obrane krajinâ. Car htjede čim više tereta obaliti na nadvojvodu navodeć razlog: da mu obe krajine ništa nenose, pà da su one većma bedemom za nutrnju Austriju; nù da je pripravan svake godine 25.000 for. u pomoć doprinesti. Karlo nebijaše zadovoljan ovom ponudom veleć, da on nemože preostali velik trošak preuzeti za obranu zemlje, koja nije njegova. Poslije dugotrajna dogovaranja bezuspješnoga, u kojem car napokon obeća pripomoć od 50.000 for. i uzdržavanje krajiških gradjevina, bijaše zaključen sastanak braće, u kom imalo bi se odlučiti: koje tvrdje imale bi se pridržati, kako posjesti i obskrbiti. Sastadoše se takodjer na dogovaranje odbori triju zemalja: Štajerske, Kranjske i Koruške. Ovdje se proračunao trošak za slavonsku krajinu na godišnja 112.344 for. brojeć 3118 pješaka, 2788 konjanika i 2216 momaka u posadi, a za hrvatsku krajinu 164.400 for. na godinu. Nadvojvoda nehtjede od svoje strane više od 150.000 for. ponuditi, a car ostade kod obećane svote. Ali i s ovom, u tom sastanku ugovorenom svotom oklevalo se je dugo. S toga je Maximilian tražio od Karla, da izplati, što su nutrnjo-austrijski stališi obećali. Karlo se je uztezao nudeć samo 150.000 od strane Štajerske, jer da sam treba svotu, koju bi imala doprinesti Kranjska i Koruška. Ovo vidivši car obratio se je sám pismom od 11. prosinca 1567. na odbore rečenih pokrajina tražeć odredjenu pomoć. Napokon prista nadvojvoda od svoje strane na svotu od 200.000 for. a car dade 50.000 for. tako da za uzdržanje slavonske i hrvatske krajine odredjeno bude 250 000 for. Ovaj iznos imao se je podieliti medj Štajersku, Korušku i Kranjsku, ter je bilo dosta prepirke, koliko na koju odpada. U ostalom mienjaše se i broj momčadi držane u krajinah i novčana podpora; tako je god. 1573 u slavonskoj krajini bilo samo 1597 pješaka, 448 konjanika i 1118 haramijâ, u hrvatskoj pako krajini bijaše 2219 pješaka i 531 konjanik; na slavonsku krajinu potrošilo se je one godine 103.614 for. na hrvatsku 148-988 for. Ove dakle godine uzdržavalo se je u slavonskoj i hrvatskoj krajini ukupno 5913 momaka nasljedne vojske s godišnjim troškom od 252.602 for. [3])

Dogovaranje staliških odbora god. 1574 ostade bez uspjeha. Nù sastanak odborâ Kranjske, Koruške i Štajerske mjeseca kolovoza sliedeće godine (1575) urodio je većim plodom, jer se je i pogibelj uvidjala i priznalo kukavno stanje krajine, koju je od konačne propasti čuvala više božja nego li ljudska ruka. [4]) Posljedak ovoga dogovora bijaše „recess od 5. rujna“ i

---

[1]) Kod Hurtera op. cit. p. 289.

[2]) Ibid. p. 291.

[3]) Ibid. p. 290.

[4]) Ibid. p. 612: „Was dann die crabattisch Gräniczen belangt, ist dieselbig laider also geschaffen, das da wir das gancze crabattischer Gräniczen Kriegswesen für unns nemen, im Herzen darob erschreckhen, unnd unns darüber entseczen müssen . . .“

Digitized by Google

uredba za obranu, gdje se je zaključilo, da će tri pokrajine nutrnjo-austrijske za obranu krajinâ doprinesti 307.400 for. i to car 60.000, Štajerska 105.000, Koruška 75.000, Kranjska 68.000 for. Za učvršćenje i popravak Dubrave u Medjumurju, Koprivnice, Cirkvena, Ivanića i Vihića kod Zrinja, ter više manjih gradića do Senja odredjena je svota od 639.040 for.

Toliko su nasljedne nutrnjo-austrijske pokrajine doprinesle za obranu hrvatske i slavonske krajine u vrieme cara i kralja Maximilijana (1564—1576). U koliko je hrvatsko-slavonskim stališem ova pripomoć dobro došla, u toliko nisu se oni otimali dužnosti doprinašati za obranu svoje domovine od svoje strane sva moguća sredstva u krvi i novcu. Pače u tom svetom poslu natjecali su se. U saboru god 1567. izdali su [1]) naredbe za učvršćenje krajiških gradova, imenito Koprivnice, Ivanića, Vrbovca, Siska, Hrastovice, Cetina i Trsata; odredili su da se imade kod Preseke na Glini podići nova tvrdjava. Za utvrdjenje tih gradova odredili su shodna [2]) opet na saboru god. 1569. i 1571. Za obranu krajine odredjivali su i na noge dizali nuždnu vojsku. Svaki plemić i vlastelin bio je dužan držati pripravna jednoga pješaka od svakoga petoga ognjišta, a jednoga dobro oboružana konjanika od svakih 20 ognjišta, ter ga odpremiti, kamo je ban zapovjedio. U slučaju potrebe služio je po navadi obći ustanak (insurrectio). — Kao što prije tako i sada davali i odredjivali su hrvatski stališi u saboru svomu kralju „subsidium“, ter nisu od njega oprostili god. 1567. niti „pokupskih strana zagrebačke, niti ostanka križevačke županije“, akoprem jim kralj Ferdinando prošlih godina bijaše oprostio subsidij obzirom na siromaštvo, koje s haranja turskoga bje ondje zavladalo. Od „subsidia“ nisu bili izuzeti niti kr. gradovi, tako je god. 1568. imao u to ime platiti Varaždin 1000 for., Zagreb takodjer 1000 for., Križevac 800 for.; svote za ono vrieme veoma znatne; proti kojim obratiše se ovi gradovi na sabor navodeć oskudicu sbog navala turskih. Sabor trojedne kraljevine od god. 1570. odredio je nj. veličanstvu u ime subsidia za tri godine po $2^1/_2$ for. od svakoga ognjišta. Osim „subsidia“ nametali su „dimnicu“; tako u saboru g. 1569. razporezali su stališi na svako ognjište „u svih županijah kraljevine“ pol forinta, koj se o Jakovljevu imao platiti uz „subsidium.“ Iznosom ove dimnice imali su se utvrditi krajiški gradovi, osobito pako Hrastovica, [3]) zatim podmiriti upravni troškovi; u koju svrhu sabor od god. 1570. razporezao je 10 dinara na svaku kuću plemićâ jednoga selišta. Za pobiranje „subsidia“ odredjivali su stališi svoje povjerenike, [4]) koji su se pridruževali kr. poreznikom („dicatores majestatis“), dočim se je zemaljski namet davao u ruke blagajnika kraljevine, koga su stališi imenovali. U tom obziru sabori naši svoja su prava tako dosljedno branili, da su god. 1571. prosvjedovali proti tomu, što je nadvojvoda Karlo, kr. namjestnik u Ugarskoj, poslao bi Ivana Szermega, savjetnika kod ug. komore i Ivana Ainkeraytera, da pobroje ognjišta i nadziru porezovanje u Hrvatskoj; pače stališi nisu jih ni pustili u zemlju. [5]) Obskrba gradova i vojske oružjem i hranom ležala je takodjer u djelokrugu hrvatskih sabora, koji su se kadšto u to ime obraćali predstavkom na svoga kralja. [6]) Oni su prema potrebi gradili nove tvrdjave; tako godine

[1]) Vidi spise saborske u Jura regni Croat. II., 40—48.
[2]) Ib. p. 55. 59.
[3]) Ibid. p. 55.
[4]) Ibid. p. 50.
[5]) Acta Comit. MSC. regnic. Archivi.
[6]) Jura II, 60.

Digitized by Google

1574. Brest kod Kupe, izašiljali povjerenike da nadgledaju učvršćenje tvrdjava itd.

Iz ovoga kratkoga izvoda razabrat će pomnjivi čitalac: da je obrana hrvatske i slavonske krajine sveudilj bila poslom hrvatskoga sabora i naroda; nu da su jih u toj obrani podupirale nutrnjo-austrijske pokrajine, koje poslije god. 1564. nebijahu već niti u osobnoj svezi s Hrvatskom i Slavonijom; dočim vladaocem Hrvatske i Slavonije bijaše Maximilian II., a vladaocem nutrnje Austrije nadvojvoda Karlo. S toga nastaje pitanje: u kakovu odnošaju stao je u toj obrani nadvojvoda naprama kralju hrvatskomu, zatim ban naprama nadvojvodi, i vrhovni zapovjednici nutrnjo-austrijske vojske naprama banu, stališem i oblastim kraljevine?

U smislu ustava ugarsko-hrvatskoga kralj jest vrhovni gospodar vojske. Takovim bijaše i kr. Maximilian II. nad vojskom u hrvatskoj i slavonskoj krajini, a za takova priznavaše ga takodjer nadvojvoda i pogledom na nutrnjo-austrijsku vojsku u krajini. On je kralju podnašao račune o troškovih za gradjevine, hranu i ostale razhode (28. stud. 1569); on je primao kr. odpise o dozvoljenom trošku za vojene svrhe u krajini, takova dozvola bje podieljena svibnja 1571, kojom se doznači 10.000 for. za učvršćenje Koprivnice, Vihića i Legrada. [1]) Nadvojvoda je svoje doprineske za krajinu pošiljao preko Maximiliana (1568) itd. Kraljev namjestnik u Hrvatskoj i Slavoniji bijaše od njekada ban, koj bijaše podjedno vrhovnim zapovjednikom hrvatsko-slavonske vojske, bila ona na granicah ili u nutrnjoj zemlji, a banu bio je u pomoć vrhovni kapetan kraljevine. Nadvojvoda imao je od svoje strane nad nutrnjo-austrijskom vojskom u krajini, kako rekosmo, jednoga ili dva vrhovna zapovjednika, koji su odvisni bili od nadvojvode, a kroz njega od cara. Takav bijaše god. 1567. pomenuti Luka Sekel od Ormožda „confiniorum Croatiae et Slavoniae generalis capitaneus“, Vid Hallek i Herbart Auersperg (1569) onaj u hrvatskoj, ovaj u slavonskoj krajini itd. Hrvatski ban nebijaše odvisan ni od nadvojvode ni od njegovih generala; on bijaše vezan samo na zakone zemaljske i odredbe saborske. U obrani pako krajine zahtievalo se je porazumljenje izmed bana i generala. [2]) Austrijska vojska bila je u zemlji namještena jamačno poslije i usljed dogovora sa stališi i s banom; pače u gradove hrvatskih velikaša nije smjela unići bez njihove dozvole. [3]) Austrijska dakle vojska bijaše u zemlji samo u posadah. Kapetani i doglavnici tih posada bijahu dužni mirno vladati se, ne miešati se u zemaljske poslove, ne činiti štete vlastelí i kmetom, nego „zadovoljni sa svojom plaćom bijahu dužni živež kupovati gotovim novcem“. [4]) Cienu živežu opredieljivali su navadno ili stališi ili ban; nu sabor god. 1567. bio je odlučio, da ovu cienu odrede gradski sudci s kapetani dotičnih posada „prema okolnostim vremena“. [5]) Isti „način i red (modus et ordo)“, kojim imade se austrijska vojska obskrbiti hranom, bio je odvisan od stališa kraljevine; pa

[1]) Hurter. op. cit. p. 310.

[2]) Jura regni Croatiae p. 43: „domini bani cum domino generali capitaneo mutua habita intelligentia.“ Pag. 44: „absque scitu dd. banorum ac capitanei generalis . . .“

[3]) Ibid. p. 47: „nisi qui illos ultro immittere vellent.“

[4]) Sabor god. 1567. (ib. p. 47): „Capitanei vero praefati et milites in huiusmodi finitimis locis residentes, ne dominis et nobilibus regni ac miseris colonis illorum damna inferant, sed stipendiis suis sint contenti, et omnia necessaria sibi ipsis peccuniis emant.“

[5]) Ibid. p. 44.

Digitized by Google

niti u taj posao nije se smio miešati general austrijske vojske. S toga je general Vid Hallek god. 1571. kroz poslanike zamolio sabor, da odrede, kako bi se njegova vojska shodnije providjela hranom, i da bi stališi dobrohotno odstupili za primjernu cienu („pro tolerabili pretio“) nješto živeža za „posade namještene u krajiških gradovih.“ Stališi su toj molbi zadovoljili, ter pojedini velikaši ponudili se, da će obskrbiti hranom Ivanić, Sisek, Hrastovicu, Glinu i Bihač. [1]) U doticaju inostrane vojske s domaćim žiteljstvom dogadjalo se je, da su vojnici svakojake prekršaje i zločine počinjali, kano: kradju, štetu, otimačinu, zlostavljanje itd. Krivci nisu bili izuzeti od zemaljskih zakona, a niti podčinjeni samo vlasti svojih doglavnika; već je u saboru od god. 1567. odredjeno bilo, da se za svaku županiju imenuju dva povjerenika, kojima će general pridružiti od svoje strane jednoga. Ovo povjerenstvo imalo je putem podžupana i županijskoga sudca iztražiti takove zločine i prekršaje. Jednaku iztragu imalo je ono povesti proti državljanom (indigenae), koji bi kakav zločin ili prestupak počinili proti kapetanom ili vojnikom. Povjerenstvo imalo je posljedak svoje iztrage priobćiti banu i generalu, koji porazumjevši se najprije medju sobom kaznili su dotičnike, ban stanovnike kraljevine a general svoje vojnike. [2])

Iz ovih povjestnih izvoda opet se vidi: da za vrieme Maximiliana II., kada se obrana krajine još dalje razvila, nije se tim, što je nutrnjo-austrijska vojska posjela njeke gradove i njeka mjesta u hrvatskoj i slavonskoj krajini, u ničem promienio, niti stegnuo djelokrug hrvatskih stališa i hrvatskih banova; ter da austrijska vojska pod svojim vrhovnim zapovjednikom činila je samo posadu krajišku proti zajedničkomu neprijatelju, ostavši odieljena od vojske kraljevine, bivše pod zapovjedničtvom bana, i odvisne u svojem ustroju od zemaljskih zakona. Austrijska vojska smatrala se je kano vojska inostrana, kojoj su oblasti hrvatske išle na ruku; nu koja bijaše dužna štovati zemaljske zakone. Obe sile, koje su tudjer stale proti neprijatelju, kano i njihovi doglavnici, imali su porazumno sudjelovati. Svaki prekršaj iztraživalo je mješovito povjerenstvo, a kazan stala je u rukama nadležnih oblasti. Generali i kapetani nisu po pravu imali vlasti nad stanovničtvom kraljevine, a još manje imali su kakovu zemljištnu oblast.

Kralj Maximilian II. umro je dne 12. listopada 1576. Nasliedio ga je stariji sin Rudolfo, koj je još god. 1572. u Požunu okrunjen bio za kralja ugarsko-hrvatskoga. Za Rudolfa († 1612), kano i za njegova brata Matije (1612—19) zemlje krune ugarsko-hrvatske ostadoše odieljene od nutrnjo-austrijskih. S toga je medj vladari ovih odieljenih zemalja ugovoriti triebalo, u kojoj mjeri i kojoj vlasti imadu sudjelovati u obrani hrvatske i slavonske krajine.

Kralj Rudolfo II. pismom od 16. siečnja 1577. pozvao je nadvojvodu Karla, da opet sazove odbore nutrnjo-austrijskih pokrajina na dogovor, kako bi se hrvatskoj i slavonskoj krajini najshodnije providjeti moglo. Sastanak ovaj poče uz prisutnost punomoćnika obiju vladara dogovorati se u Beču [3]) oko 5. kolovoza i trajaše do 24 rujna 1577. Punomoćnici nadvojvode tužahu se: kako je krajina zlo providjena, vojska neuredno plaćana; s toga da momčad krade i plieni i veliku štetu čini pučanstva; kako na dalje imade malo

[1]) Ibid. p. 58. 59.

[2]) Ibid. p. 46. 56.

[3]) Spis: Hauptberathschlagung über Bestellung der Hungrischen, Windischen und Crabatischen Granitzen“ itd. u arkivu c. vojničkoga ministarstva kod Hurtera op. cit. p. 311—317.

Digitized by Google

vojske, dočim je u krajini hrvatskoj samo 3058 (od ovih 1807 haramija), u slavonskoj samo 1972 momka, a sav trošak da iznaša 267,298 for., na godinu. Istinu ove tužbe priznadoše austrijski poslanici dodavši, kako je uz tako slabo uredjenu krajinu Kranjska i Štajerska u pogibelji, osobito od kada Turci osvojiše u Ugarskoj Siget i Baboču, u Hrvatskoj predjel kod Une. Tada počelo se je dogovarati o tom: što bi imao kralj, što nadvojvoda, što nutrnjo-austrijske zemlje preuzeti za obranu krajine. Oni su od cara iz državnih dohodaka tražili za hrvatsku i slavonsku krajinu 140.000 for.; nu car se je tolikoj svoti protivio navodeć, da on od svih svojih zemalja nedobiva na godinu više od 596,492 for. od stališa njemačkoga carstva u podporu samo 600.000 for. dočim sav trošak za obranu Ugarske, Hrvatske i Slavonije iznosi na godinu 1,667.789 for. od kojih na samu gornjo-ugarsku krajinu, gdje ima uzdržavati 16.862 konjanika, odpada 957.622 for. Poslanici nenadajuć se većoj pripomoći od ove strane, savjetovali su nadvojvodi, da se on sam svojski zauzme za obranu krajine, koju je i do sada najviše štitio i koja je najnuždnija njegovim pokrajinam. Ali da bi se podvrgao takovu teretu samo pod njekimi uvjeti, a medj ovimi glavni bijahu: da se nadvojvodi predade hrvatska i slavonska krajina podpunom vlasti tako, da generali i kapetani krajiški budu njemu samomu odgovorni, ter da mu isti ban hrvatski bude podčinjen u poslovih vojničkih. — Znamenitiji od Bečkoga bijaše sastanak odbora triju nutrnjo-austrijskih pokrajina, koji se u Brucku na Muri sastadoše na poziv nadvojvode Karla dne 1. siečnja 1578, i koj trajaše do konca ožujka ove godine.[1]) Nadvojvoda je od zastupnikâ tražio: da mu podnesu mnienje, kako bi se u buduće krajina imala braniti; da doznače u tu svrhu prineske nutrnjo-austrijskih pokrajina, napokon da podnesu predlog o učvršćenju i obskrbljenju krajiških tvrdjava. Zastupnici složiše se dne 1. veljače u zaključku ob obrani, po kojem imala bi se sva momčad za vojsku u Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj popisati, u oružju vježbati, svaki trideseti momak dići, od momčadi četvrti dio na tri mjeseca poslati u krajinu, a svaki deseti momak držati u pripremi. Nadvojvoda je od zastupnika tražio ukupno 548,205 for. od ovih 159.858 za hrvatsku, 152.496 for. za slavonsku krajinu. Nu zastupnici zaključiše odmah razporezati 130.000 for. Dne 1. ožujka predaše zastupnici svoj zaključak o stališu vojene sile u krajini hrvatskoj, po kojem imalo bi se ondje uzdržavati 1315 haramijâ, 500 husarâ, 300 konjanika i 320 njemačkih pješaka, ukupno 2435 momaka. Trošak bje opredieljen u iznosu od 160.848 for. na godinu. Štajerski zastupnici predložili su napokon, da se obe krajine t. j. hrvatska i slavonska imade smatrati kano jedna jedina.

Iz ugovora Bečkoga i Bružkoga mogô je Rudolfo razabrati: čemu imade se nadati za obranu krajina od zemalja, kojim bijaše mu stric vladarom. Rudolfo sklon više na mir nego li na rat, odan zviezdoslovju i alchymii, dade se lasno sklonuti na zahtjeve svoga strica i nutrnjo-austrijskih zastupnika; ter izdade dne 25. veljače 1578 odpis, kojim nadvojvodu Karla iz razloga, što je sam poslovi njemačkoga carstva i ostalih svojih kraljevina i zemalja premnogo obtršen, imenuje vrhovnim zapovjednikom krajiškim i svojim namjestnikom u krajini od Drave do jadranskoga mora, nu dotle dok se njemu samomu svidjelo i nadvojvodi podnosljivo bude. Ovim imenovanjem prenese kralj na svoga strica podpunu punovlast u krajini pridržav si pravo

[1]) U c. kr. arkivu vojn. ministarstva imade u prepisu: Universal-Landtag, so Ihro Fürstliche Durchlaucht Erzherzog Carl mit Steyr, Cärnthen, Crain und Görz zu Prugg an der Muhr anno 1578 gehalten.« Hurter op. cit. I., 326—330.

Digitized by Google

na izvješća u svih važnijih poslovih i na navještenje rata. On upućuje stališe hrvatske i bana na nadvojvodu, komu podjeljuje podjedno vlast imenovati vojničke zapovjednike u krajini itd.

Pošto nadvojvoda Karlo bijaše vladarom zemalja nestojećih u nikakovu savezu s Ugarskom i trojednom kraljevinom, i buduć Rudolfo naumi nadvojvodi Ernestu jednaku vlast predati u krajini ugarskoj: morade se pobrinuti za priznanje ugarsko-hrvatskih stališa. Kralj dakle obznani ugarskomu saboru, koj se sakupi u Požunu dne 1. veljače 1578, da je „brigu i upravu krajine povjerio“ nadvojvodam Ernestu i Karlu, onomu ugarske, ovomu hrvatske i slavonske; s toga pozivlje stališe: „da se u onih poslovih, koji se vojničtva i obrane krajinâ tiču, obrate na nadvojvode i da jim budu poslušni“, u ostalih pako, tičućih se sudstva, na njega samoga. Stališi nadajuć se, da će u buduće krajine bolje providjene biti, nisu se tomu imenovanju nadvojvodâ mnogo opirali; već priznaše jih „pro generalibus in rebus belicis Majestatis suae caesareo-regiae gerentibus“, s tim ipak ograničenjem: da u vojenih poslovih, koje se tiču Ugarske, imadu se oni posavjetovati s ugarskimi viećnici; a glede hrvatske i slavonske krajine da Karlo imade se s banom uvjek tako porazumjeti, kako iz njegove vlasti u krajinah nebi proizteklo ništa pogubna za ustav i slobodu kraljevine. [1])

Prema tomu vladali su se i naši sabori; nedopuštajuć da Karlo ili njegovi ljudi vriedjaju ustav kraljevine; kako ćemo niže vidjeti. Kada je novi namjestnik kraljev iskao pomoć ili podporu od trojedne kraljevine, predložio je njezinim stališem svoju želju kroz svoje povjerenike; a stališi su neodvisno o njegovu predlogu viećali i zaključivali.

Ugarsko-hrvatski stališi priznavajuć dakle vrhovnu vlast nadvojvoda u vojničkoj upravi krajinâ, tako su ju podjedno ograničili, da nebude samostalnosti i ustavnosti kraljevine pogubna. Jer ovu vlast ograničiše na sgoljne poslove vojničke, pak i u ovih imali su vojvode sveudilj prije porazumjeti se, Ernesto s ugarskim viećem, Karlo s banom hrvatskim. U svih ostalih poslovih upravljana bijaše krajina po ustavnih zakonih i od ustavnih oblastih zemlje.

Nu uzprkos ovim ogradam ustavnim odvisnost hrvatske i slavonske krajine, ma samo u vojničkih poslovih, od vladara nutrnjo-austrijskih pokrajina nije bila bez opasnosti za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Jer tim je važan dio zemaljske uprave, koj je do sada odvisan bio od organâ kraljevine, prenešen bio na nadvojvodu i njegov organ t. j. na dvorsko vojeno vieće (Hofkriegsrath, consilium aulae bellicum) u Gradcu, koje ustroji Karlo uz tajno vieće (kašnji „gubernium“) i dvorsku komoru (Hofkammer) za sve nutrnjo-austrijske pokrajine. Nadvojvoda bijaše doduše čl. 15. sabora 1578 vezan na porazumljenje s hrvatskim banom; ali šta ako je ban bio čovjek po ćudi vojenoga vieća? tada je opasnost za Hrvatsku i Slavoniju bila očevidna. Pa se i ovo odmah pokazalo; jer pošto je ban Gjuro Drašković premješten iz stolice zagrebačke na Gjursku (1577), i pošto se njegov sudrug ban Gajo Alapić videć, kako se banska čast i banov djelokrug, osobito u krajini krnji, na njoj zahvali, imenovan bude plemić štajerski Krsto Ungnad za bana i dne 5. veljače 1578 uveden u čast. Uzvisenje inostranca na bansku čast probudilo je u Hrvatskoj i Slavoniji veliko nezadovoljstvo, koje je tim naraslo, što je Ungnad proti običaju položio prisegu

[1]) Art. 15. § 3: „Serenissimus vero archidux Carolus eam cum domino bano Croatiae et Sclavoniae intelligentiam habeat, ne quid sequatur inconveniens et libertati regni contrarium.“

Digitized by Google

ne u saboru, nego sukromno pred kraljem, i obvezao se, da će se časti odreći, čim se kralju uzhtjede. Nadalje, što u naslovu ban izpusti Dalmaciju prozvav se samo hrvatskim i slavonskim banom; što nije imao po ustavu banskoga banderija, niti se zanj brinio itd. Iz ovih se učina zaključivalo, da se u potaji misli Hrvatsku i Slavoniju pridružiti nutrnjo-austrijskim pokrajinam; ter iz njih učiniti „njemačku markgrofiju.“ [1])

Nadvojvoda Karlo odluči ipak bezodvlačno nastupiti svoju čast u krajini. S toga zapovjedi dne 15. srpnja 1578 Vidu Haleku, da u ime njegovo od stališa kraljevine zahtieva: neka bi se stališi dobro oboružali, pošli u tabor još prije 10. kolovoza, i neka priprave hranu za vojsku a kola za vožnju. Ovi zahtjevi nadvojvode bez predbježnoga dogovora probudili su ogorčenje. Mnogi od velikaša nehtjedoše doći na sabor pod tudjim uplivom; oni pako, koji dojdoše pozvali su se na čl. 15. § 3. pomenutoga sabora i nanj uputili nadvojvodina punomoćnika. Primjetiše na dalje, da su oni pripravni sakupiti se pod stiegom kraljevskim u logoru hrvatskoga bana, ter po mogućnosti takodjer nadvojvodu podupirati. Zaključiše napokon svoj prosvjed ovimi muževnimi riečmi: „Et hoc fideles regnicolae ad postulationem archiducis Caroli, in quantum pro praesenti pro posse suo praestare possent pro defensione patriae et familiarum suarum suae serenitati ita exhibent, ne tamen in usum deveniat, cum regnum hoc Sclavoniae semper fuerit liberum, divisque regibus Hungariae spontanea solum voluntate ipsorum accesserit.“

Iz ovoga ponašanja hrvatskih stališa vidi se: da oni, prem su priznali namjestničtvo nadvojvode Karla u vojenih poslovih, nehtjedoše primati od njega nalogâ, već zahtievahu, da se on s njimi u svakom slučaju ustavnim načinom sporazumje; a još manje bijahu voljni dopustiti, da nadvojvoda i njegovi organi izvršuju vojničku vlast u hrvatskoj i slavonskoj krajini u opreci sa zakoni zemlje. Ovaj slobodan i odvažan govor hrvatskih stališa učinio je blagotvoran utisak na nadvojvodu, koj je u buduće drugim glasom obćio s njimi, kako se opazi odmah sliedeće godine. Nadvojvoda je naime, koj je svojim putovanjem (1567. 1577.) sám proučio krajinu sve do jadranskoga mora, naumio na obranu nutrnjo-austrijskih pokrajina sazidati jaku tvrdjavu u onom kutu Hrvatske, gdje Kupa izlazeć iz planina u ravnicu prima Koranu i Dobru. Ovdje dakle kupi primjerno zemljište od grofova Zrinjskih, spadajuće na Dubovac, ter na dan sv. Margarete 13. srpnja 1578 stavi temelj gradu, koj se njegovim imenom „Karlovac, Karlstadt“ prozva. Nad 900 turskih glava, ukopanih u temelj, stadoše se dizati zidovi, na znamen zadaće ove tvrdjave. Nadvojvoda je iz svoga mnogo potrošio, nutrnjo-austrijske zemlje: Štajerska, Koruška i Kranjska doprinesoše osim rabotnika u novcu 350.000 for. Karlo je sada i hrvatske stališe sakupljene god. 1579 u saboru po svojem punomoćniku Jakovu Sekelu i Gjuri Wazleru pozvao na sudjelovanje, ter jim je razložio i korist tvrdjave ne samo za nutrnju Austriju nego i za Hrvatsku, osobito prekokupsku, i očitovao svoje namjere, osobito onu, da misli ondje namjestiti svoga vrhovnoga zapovjednika ili generala hrvatske krajine. Stališi nisu se oglušili takovu pozivu, već su zaključili: da gradovi Ozalj, Jastrebarsko, Petrovina, Slavetić i Turan s pripadajućim posjedom imadu pomagati kod zidanja nove tvrdjave; zatim da prekokupska vlastela imadu u tu svrhu dati od ognjišta šest rabotnikâ i četiri voza. — Da u novi grad čim više stanovnika namami, obdari ga nadvojvoda različitimi povlastmi, u kojih imao se osobiti obzir na vojničtvo. [2]) Za prvoga zapovjednika postav-

[1]) Vinković Bened. MSC.

[2]) Povelja kod Krčelića: not. praelim. p. 392. U njem. jeziku u arkivu vojn. po-

*

Digitized by Google

ljen bijaše Ivan Fernberger, koj bijaše ujedno generalom hrvatske krajine. U istom svojstvu sliedili su ga još za života Karla: gr. Josip Thurn, bar. Andrija Auersperg i bar. Krsto Ungnad.

Nadvojvoda Karlo bio je kr. namjestnikom u hrvatskoj i slavonskoj krajini 12 godina, sve do svoje smrti, do 7. srpnja 1590. Karla nasliedio je u nutrnjoj Austriji njegov 12godišnji sin Ferdinando pod skrbničtvom cara Rudolfa, nadvojvode Ferdinanda i Vilima vojvode bavarskoga. Kr. namjestničtvo u krajini, kako se iz spisâ hrvatskoga sabora od g. 1593. vidi, preuzeo je nadvojvoda Ernesto. Nù god. 1595 postavi Rudolfo svoga brata Matiju svojim namjestnikom u Ugarskoj, koj ga je već god. 1593 u ugarskom saboru zastupao, a (1594) četvrtoga brata Maximiliana namjestnikom u hrvatskoj i slavonskoj krajini. Ovoga je kašnje (1603) nastupio nadvojvoda Ferdinando. U Ugarskoj i Hrvatskoj vladaše nezadovoljstvo u obće već za to, što Rudolfo sám neizvršuje prava pripadajućih mu po ugarsko-hrvatskom ustavu, već ova práva prenaša na svoju braću, i što se tiem inostrancem otvarahu vrata. S toga su stališi već u ugarskom saboru od god. 1580 zahtievali, da se ustav povrati neozliedjen, da se uprava prodade izključivo domaćim sinovom, a inostranci od vojničkih i političkih častî bezodvlačno odpuste. Zahtjevi ovi. pred kojih izpunjenjem nehtjedoše ni viećati o kraljevskih prddlozih, bijahu tako žestoki, da je nadvojvoda Ernesto za dobro pronašao potajno iz Požuna otići u Beč, i tako sabor razpustiti. Iste tegobe ponovili su stališi na saborih sazvanih 11. studenoga 1581 i 1. ožujka 1583. Jednako nezadovoljstvo u Hrvatskoj imalo je odmah taj uspjeh, da se je nametnuti ban inostranac Krsto Ungnad prinuždenim vidio ostavku dati (1583) na banskoj časti, i da ova bijaše za tim podieljena obljubljenomu domaćemu sinu gr. Tomi Bakaču-Erdödiu, koj je u tu čast početkom god. 1584 uveden u saboru trojedne kraljevine uz veliku radost sakupljenih stališa. Ovdje se banska čast, kao od pamtivjeka tako i onda, smatrala stožerom ustavnosti hrvatske; pà kô što su stališi, kada je nadvojvoda Karlo postao vojenim namjestnikom u Hrvatskoj i Slavoniji, ogradili se proti svakoj povredi banske časti, tako su se i sada vladali naprama imenovanju nadvojvode Maximiliana u jednakom svojstvu. Kada je indi nadvojvoda s kraljevskim odpisom poslao po svojem poslaniku Gjori Wazleru, kapetanu Optujskom, njeke naloge na hrvatske stališe, ovi su odbacili ove naloge; a Maximiliana nehtjedoše dotle priznati za kr. namjestnika u vojničkih poslovih, dok nije kr. Rudolfo u drugi odpis uvrstio gori navedeni čl. 15 sab. 1578, kojim se zajemčuje i ustav zemaljski i čast banska u podpunom obsegu. [1]) Uz jednaku ogradu i pod jednakim samo uvjetom priznaše hrvatski stališi god. 1603 nadvojvodu Ferdinanda za namjestnika kr. Rudolfa II. u vojničkih poslovih.

Iz ovih povjestnih izvoda opet se vidi, da kr. namjestničtvom u vojničkih poslovih, koje bijaše povjereno nadvojvodam Karlu, Maximilianu i Ferdinandu, nebijaše stegnut djelokrug hrvatskih stališa i banova; već da namjestničtvo ovo bijaše u hrvatskoj i slavonskoj krajini ograničeno ustavom kraljevine. Nutrnjo-austrijske pokrajine, koje poslije smrti Ferdinanda I. (1564) nisu bile sa zemljami ugarsko-hrvatske krune niti u osobnoj svezi sve do kr. Ferdinanda II. (1619), doprinašale su po ugovorih za obranu hrvatske i slavonske krajine, jer sjegurnost ove ležala je u njihovu vlastitom interesu. Hrvatsko-slavonski stališi, kano i ugarski, dopuštali su, da se kra-

pečiteljstva br. 39. god. 1581. kod Czörniga: Ethnographie der oesterr. Monarchie III. 62. Anhang. Ovdje se veli, da leži Karlovac „in unsern crobattischen Reich."

[1]) MSC. Acta gener. regni Congregat.

Digitized by Google

ljevska vlast u krajini prenese na austrijske nadvojvode i da se nutrnjo-austrijska vojska pod svojimi vodjami bori uz hrvatsku; ali ogradjivali su se proti svakomu izvodu iz toga priznanja na uštrb zemaljskoga ustava („inconveniens et regni libertati contrarium“) i proti ograničenju vlasti banske; već zahtievahu, da i nadvojvode i vrhovni zapovjednici njemačke vojske budu sveudilj u porazumljenju s banom. Kako su stališi odbijali svaku povredu ustava, imamo sjajan primjer u saboru od god. 1595, koj je otvoren pod predsjedničtvom Tome Bakača-Erdödia drugi dan poslije duhova. Na taj sabor posla nadvojvoda Maximilian dva punomoćnika Ivana Draškovića Trakošćanskoga i Gjuru Labohara, križevačkoga kapetana. Medj ostalimi zahtievi bijaše i taj, da stališi odrede obći ustanak (insurrectio). Stališi smatrahu taj zahtjev za povredu ustava, po kojem oni jedini jesu vlastni praviti zakone ob obrani zemlje i dizati vojsku, kako i kada njim se svidi. Osim toga bojeći se, da mjesto grofa Tome Bakač Erdöda, koj se je na banskoj časti bio zahvalio, nepostane banom tudjinac, obratili su se na njegovo veličanstvo predstavkom, u kojoj medju ostalimi pišu: „Pro re certissima Sua Majestas credat: **nulli externae nationis Generali nos parituros**, neque ad bellum, etiam si omnes cum patria pereamus, exituros, sed extrema quaevis, **antequam libertate nostra hac in parte privemur**, tentaturos.“ Usuprot isti stališi obećaše, da će tako rekuć nemoguća učiniti („etiam ea, quae quasi non sunt possibilia, faciemus“), ako jih nitko nebude dirao u izvršivanju njihovih práva, i ako jim domaći sin stao bude na glavi.

Tako su se vladali naši predji u sried najžešće borbe s neprijateljem, koga su češće vidjali pred vratima svoga glavnoga grada. Oni su dizali glas proti povredi ustava i svojih prava i tada, kada jim domovina stegnuta bijaše na ostanke zagrebačke, varaždinske i križevačke županije. Turčin naime bijaše pod basanskim vezirom Hasan-pašom god. 1591 osvojio tvrdjave Hrastovicu i Goru, a tim pokle mu se i Bišće na Uni predade (1592), pokori si preostali dio Hrvatske med Unom i Kupom. Da si Hasan obezbiedi taj dio i da iz Pokupja uzmogne pomicati se dalje u Posavje i u srdce Hrvatske, sagradio je (1591. 92) na utoku potoka Petrine u Kupu grad, koj se odanle „Petrinja“ prozva. Ovaj grad bio je neposredno naperen proti našim tvrdjam na Kupi, imenito proti Brestu, Drenčini i Sisku. U takovih okolnostih dočim su stališi u saboru hrvatskom, držanom u Zagrebu početkom g. 1593, od svoje strane sva moguća učinili za obranu svoje otačbine, obratili su se putem svojih poslanika Nikole Zelnicaja velikoga predstavnika Zagrebačkoga i Gaše Petričevića podprabilježnika na kralja i na ugarske stališe, ter opisavši stanje Hrvatske zaključiše predstavku ovako: „Status et Ordines afflictissimi regni Sclavoniae, auxilio et ope destituti, antequam in turcicam potestatem cadant aut relictis patriae sedibus alio commigrent, coram deo, sua majestate et serenitate, toto Hungariae regno et universa christianitate solemnissime protestari: si in extremis necessitatibus positi eam vitae et patriae suae rationem iniverint, quam sors et necessitas commodiorem ac utiliorem esse duxerit.“

Ovo su doisto rieči iz ustiju naroda borećega se u sdvojenju. Nù u. knjizi providnosti bijaše zabilježeno, da on u tih skrajnih biedah neima poginuti. Njekoliko mjeseci poslije navedenoga naricanja steče naše oružje sjajnu pobjedu. Pokle naime Turci iz Petrinje provališe u Turopolje, predje Hasan paša dne 15. lipnja 1593 sa 25—30.000 vojske preko Kupe i obsjede Sisak. Naš Toma Bakač i general Auersperg pohitiše s 8000 momaka Sisku u pomoć. U kutu, koga čini Odra ulazeć u Kupu, dodje do žestoke bitke. Ona svrši s podpunom pobjedom našega oružja: 18.000 Turaka pogine koje na

Digitized by Google

polju koje u vodi, a medj njimi sam Hasan. Ova godina toga radi zove se u turskih ljetopisih „godina poraza.“ [1]) Sva kršćanska Evropa uzradovala se je na glas ove sjajne pobjede i proslavila hrvatskoga junaka Tomu Bakača. Nù u Carigradu uzruja se Turstvo i povoda dade ratu, koj se sliedeće godine otvori u Ugarskoj i Hrvatskoj. U Hrvatskoj diglo se je sve na oružje; u saboru, komu je predsjedao Toma Bakač, zaključen je obći ustanak paće naloženo izvanredno oboružanje. Gradovi imali su na noge postaviti odredjen broj momaka: Zagreb 60, Varaždin 200, Križevci 50, Koprivnica 30, Samobor 40 pješaka; svaki od zagrebačkih kanonika po jednoga, Pavlini četiri konjanika, isti trgovci inostrani imali su sudjelovati kod ove obćenite obrane. A svaki bio je dužan stati na odredjenu mjestu; pak ako bi hrvatski velikaš bez dozvole ostavio logor, nametnuta je nanj globa od 200. for. Za trošak odredjen bje porez, razporedjene straže i odieli vojeni proti neprijatelju kod Jastrebarskoga, Selinâ, Kraljevca, Kerestinca, Brezovice, Božjakovine, Pokupska, Podotočja i Vukovine. Bakač i general Lenković udariše dne 21. srpnja sa 16.000 vojske logor kod Kupe (1594); prešavši rieku potukoše neprijatelja. Pokle je isti nadvojvoda Maximilian mjeseca srpnja preko Zagreba i Letovaniča k vojsci došó, osvoje naši Hrastovicu, Goru i Petrinju; ter opet posjednu Sisak. Petrinja bude po odluci hrvatskih stališa razorena. Nù ovaj poraz neprijatelja, koj se bio povukô u Kostajnicu, nije imao velikoga uspjeha; jer čim su se naši učvrstivši Sisak natrag vratili, Rustan-beg posjede opet Hrastoviuu i Goru, ter na razvalinah Petrinje stade graditi novu tvrdjavu. Naši znajuć kako su pogibeljni Turci, ako se ovdje učvrste, sliedeće god. 1595 pod novim banom Ivanom Draškovićem i generalom Herbersteinom udare tudjer na neprijatelja, ter osvoje Petrinju, Hrastovicu i Goru. Sada odluče stališi hrvatski, da se Petrinja imade popraviti i učvrstiti.

Jedva je poslije tolikoga prolića krvi Pokupje došlo u naše ruke, porodi se prepirka izmed hrvatskih stališa i vrhovnoga zapovjednika austrijske vojske u hrvatskoj krajini generala Žige Herberstaina o tom: ima li ban hrvatski, koj je skrbio se za obranu pokupskih gradova Drenčine, Bresta, Letovanića, Berkisevine, Sredićka itd., brinuti se za obranu takodjer Gore, Hrastovice i Petrinje, ili pako general karlovački — drugimi riečmi: imadu li ova tri grada pridieliti se krajini, koja se po svojem položaju u spomenicih zove pokupska („colapiana confinia“) a po svojem neposrednom poglavaru banska („banalia confinia“), ili pako krajini karlovačkoj. Dočim su stališi hrvatski konačnu presudu u toj prepirci, u kojoj nije se u ostalom radilo o zemljištnom pravomoćju, nego o dužnosti i pravih proizticućih iz neposredne obrane, ostavili kralju Rudolfu i nadvojvodi Ferdinandu [2]), nisu propustili brinuti se toli na hrvatskih, koli na ugarskih (a. 1596 art. 45, a. 1597 art. 15. 16) saborih za uzdržanje i obezbiedjenje Petrinje, jer bijahu osvjedočeni, „da od uzdržanja ovoga grada — ovo su njihove rieči — s velike časti visi sačuvanje i sjegurnost Hrvatske i bližnjih (austrijskih) pokrajina; ter da bi ove došle u skrajnu pogibelj, kada bi neprijatelj opet osvojio ovo mjesto.“ Iz ovoga osvjedočenja hrvatski su stališi još god. 1595. u Petrinju stavili posadu, koja se imala mienjati svakih 15 dana; zatim u saboru, koj je sliedeće god. 1596. dne 8. travnja u Zagrebu otvoren, odlučiše učvrstiti taj grad i putem nadvojvode Matije zaiskati pomoć bližnjih pokrajina. Kada je u

[1]) Hammer: Gesch. des osman. Reiches II., 582—83.

[2]) A. 1597 est. 16: „Supplicant autem SS. Sclavoniae, ut sua Majestas cum serenissimo archiduce Ferdinando statuere dignetur: sub cuius protectione idem confinium Petrinia esse debeat? ne alioquin in hostium manus iterum deveniat.“

Digitized by Google

rujnu iste godine Turčin obsjeo Petrinju. brojila je posada hrvatska 350 momaka pod zapovjedi Danila Frankula i Gjure Brestovskoga. Ona je svojom hrabrosti odbila neprijatelja.

Nu u sred neprestane borbe s neprijateljem kršćanstva imali su se hrvatski stališi boriti takodjer za svoj ustav i neodvisnost kraljevine proti zapovjednikom pomoćne austrijske vojske. Jer mnogi od njih tako su se ponašali, kao da su gospodari u krajini. Tako je pomenute godine 1596. general Žiga Herberstain posjeo varaždinski grad porodice Bakač-Erdödiove, Novuves, Petrijanec, Zablatje, zatim Ištvanfijeva i inih plemića imanja do Koprivnice; [1]) ter metnuo stražu na vratima varaždinskima i uzeo njihove ključeve. Primjer vrhovnih zapovjednika nije ostao bez pobude kod njihovih kapetana. Valja bo znati, da u gradovih, u kojih stala je posada (praesidium, praesidiarii milites"), zapovjednici te posade bijahu „kapetani", ter njim bje podčinjena ne samo gradska posada nego takodjer straže i odieli vojske u kotaru gradskom. Tim načinom postadoše u slavonskoj i hrvatskoj krajini kapetanovine, »capitaneatus", kakove bijahu varaždinska, koprivnička, sv. gjurska, križevačka, ivanićka, petrinjska, senjska (s kojom bijaše kadšto ogulinska spojena) itd. [2]) Ovi kapetani bijahu odvisni od vrhovnoga zapovjednika ili generala, a oni imali su samo vojničku vlast na podčinjene si momke. Pune su i predstavke i članci sabora ugarskih i hrvatskih onih vremena pritužbâ, kako kapetani, častnici vojnički itd. u Ugarskoj, gdje u generalatu košičkom, bistričkom, gjurskom i kanižkom bijaše više kapetanovinâ, zatim u hrvatskoj, slavonskoj i primorskoj („maritima confinia") krajini prekoračuju svoju vojničku vlast, miešaju se u zemaljske poslove, vriedjaju prava oblastî kraljevine, osvajaju plemićke i gradske zemlje, prisvajaju si pravomoćje na seljake stanujuće u kapetanovini itd. Od tih bezzakonja ja ću ovdje njeka navesti, proti kojim napereni su zaključci saborski. Kô što Varaždin i dio Podravine (1596) osvojila je njemačka vojska Rečice, grad Pavla Nadaždia (a. 1622. art. 13), zatim Trem i sv. Petar, svojinu grada Križevca (a. 1635 art. 36), selo Hlebine spadajuće pod Koprivnicu (a. 1659 art. 95) itd., ter ovako počeše prisvajati si zemljište u kraljevini, na koje kapetani primahu seljake i kmetove pobegše od svoje vlastele (a. 1613 art. 36). Kapetani miešali su se rado u područje gradskih oblasti, gdje jim bijaše posada, navlaš pako u Križevcu, Koprivnici, Karlovcu i Senju; podčinjavali si plemiće jednoga selišta i pretvarali jih u kmetove; vriedjali prava vlastele i plemstva, odtrgavali jim zemlje i podložnike, pustili vojsku plieniti, harati i paliti [3]); u kratko: pred njimi i pred njemačkom vojskom nebijaše sjeguran imetak, nepovriedjena osoba, neozliedjena oblast zemaljska. Velika bijaše doista tužba na razuzdanost njemačke vojske. U saboru godine 1593. potužili su se hrvatski stališi u predstavci proti zločinom ove vojske, ter primjetili, da,

---

[1]) Krčelić: Hist. eccl. Zagr. p. 305. 7.

[2]) Riečka kapetanovina („capetanei terrae Fluminis" a. 1635 art. 43) ležala je tada u području zemalja nasljednih.

[3]) Ova bezzakonja napominju se u čl. 37 god. 1635 ovimi riečmi: »Gravissima quoque iniuriarum et querelarum moles circa depraedationes . . non solum in miseram plebem verum et ipsam nobilitatem . . . per milites praesidiarios Capronenses. . . . vulnerationes item caedes, verberationes, captivationes, incarcerationes, domorum et curiarum nobilium regni Sclavoniae invasiones et depraedationes ac conflagrationes, bonorum depopulationes, verum direptiones, pecorumque abactiones, colonorum receptiones, liberarum civitatum . . . iurium et libertatum oppressiones . . ."

Digitized by Google

ako se njoj nestane na put, bili bi prinuždeni ili drugamo odseliti se ili silom suzbiti takove pobornike. Na saboru sliedeće godine (1594) ponovila su se jadikovanja, ter tako crno nacrtala opustošenja počinjena istom vojskom, kao da je ona još gora od Turaka („superant hostilem Turcarum barbariem"). Takovu bezzakonju glavni uzrok bijaše u tom, što je njemačka vojska neuredno plaćana bila a još neurednije hranom obskrbljivana, ter bijaše prisiljena prosjačiti ili otimati si hranu: „utinam Germani abessent potius — tako piše Mikač iz Praćna dne 20. travnja 1592 — dici non potest: quantis calumniis et opprobriis ad pontem (Kupe) ventitando nos afficiant postulando commeatum." [1])

Proti ovakovim povredam osobe, imetka i ustava kraljevine kako su se stališi ogradili i obezbiedili?

Najpreče sredstvo proti svakoj povredi zemaljskih zakona s te strane bijaše da kako zahtievati, da se vojska njemačka, kano i inostrani vrhovni zapovjednici i kapetani iz kraljevine i krajine hrvatske i slavonske odstrane; pa da se ove časti i službe podiele samim sinovom domaćim. Ovo se sbilja zahtievalo god. 1608 od Matije II. prije krunitbe. Ovdje se naime u čl. 11. i 12. naročito odlučilo: da se iz gradova u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji osobito pako iz Varaždina, kano iz stolice županijske, imadu izvesti vojnički zapovjednici inostranci i vojska inostrana („eductis primo ex praesidiis generalibus capitaneis aliisque externis praefectis et militibus"), pa da se banu trojedne kraljevine povrati opet „starodavna podpuna vlast od Drave do jadranskoga mora". Nu pošto su nutrnjo-austrijske pokrajine od davna prinesci novčanimi podupirale krajine, a u to ime nadvojvodam podieljena bijaše njeka vlast u krajišku vojničku upravu, bje zaključeno, da se kralj Matija poslije krunjenja o tom dogovori s Ferdinandom poslavši svoje poklisare u Gradac. — Ovaj članak probudio je ogorčenje u nutrnjo-austrijskih pokrajinah, gdje se mislilo, kano „da su Niemci iz mržnje izključeni iz krajine." Nu stališi nisu se dali smesti takovim prigovorom; već su u sliedećem saboru, koj je dne 1. studenoga 1609 otvoren, zahtievali čl. 27 izvedenje prijašnjega zaključka, koj je bio ostao samo na papiru. Sva tri članka t. j. 11. i 12. god. 1608 i 27. god. 1609 točno izrazuju, što su stališi htjeli polučiti. Oni su naime htjeli: da se iz Hrvatske i Slavonije odstrane tudji generali, kapetani i ostali vojnički častnici i da se inostrana vojska iz gradova izvede; htjeli su da se banu trojedne kraljevine povrati podpuna vlast, koja njemu po ustavu u vojničkih takodjer poslovih pripada, ter da se bez njegova znanja i privoljenja nista nečini, da on imade opet svoj banderij kraljevski, u kratko: da ban bude glavom u vojničkoj takodjer upravi. [2]) Nu iz navedena razloga priznali su stališi, da treba i nadvojvodi Ferdinandu, kano vladaru nutrnje Austrije, kojoj bijaše krajina bedemom i čuvarom („confiniorum, tanquam antemuralium et certissimae custodiae provinciarum"), dati njeki upliv u upravu krajišku, nu takav, kojim se nevriedja vlast banska. S toga dopustiše: da nadvojvoda preuzme upravu pod tim uvjetom, da polag prvašnjih odredaba u vojničkih poslovih bude on sveudilj u porazumljenju s banom („in rebus bellicis mutuam habeat correspondentiam"); ovaj pako bude neposrednim poglavarom svim vojničkim doglavnikom, koje će nadvojvoda namještati na predlog banov iz domaćih sinova i podanika trojedne kraljevine („ex commendatione

[1]) Epist. ap. Krčelić: hist. eccl. Zagrab. p. 283.

[2]) A. 1609, art. 28. 5. 1: „Ne regna illa tam in bellicis quam in iuridicis capite carentia ulterius detrimentum capere cogantur."

Digitized by Google

domini bani indigenis et legibus patris subjectis praefecturas confiniorum conferat“). Na taj način mislili su stališi najuspješnije predusresti svim trvenjem i sukobom izmedj vojničkih i gradjanskih upravnih oblasti. Ban kano glava ciele uprave vojničke i gradjanske („tam in bellicis, quam in iuridicis caput“), on neposredni poglavar vojničkih doglavnika, on posrednik medj vladarom austrijskih pokrajina i hrvatsko-slavonske krajine, a vojnički častnici domaći sinovi, obvikli na ustav i vezani domaćimi zakoni.

Kada su stališi zahtievali, da ista vojnička uprava bude u rukama domaćih sinova, nisu htjeli tim mrzost zasvjedočiti naprama njemačkomu narodu, ili baciti zaborav na zasluge, koje si nutrnjo-austrijske pokrajine stekoše za obranu njihove domovine. Bdijuć nad samostalnosti kraljevine, sliedili su samo primjer inih naroda i država; [1]) nu zahtievajuć da vojničkimi poslovi upravljaju državljani, dopuštali su inostrancem pristup u ugarsku i hrvatsku vojsku, ako jim se hoće služiti pod ugarskimi i hrvatskimi zapovjednici i pokoriti se zemaljskim zakonom („si capitaneis hungaris subesse et legibus parere voluerint“).

God. 1608. i 1609. bijaše dakle u Ugarskoj i trojednoj kraljevini lozinka: domaća vojska, domaći zapovjednici i častnici vojnički, inostranci mogu se u vojsku primiti samo kano najemnici, i to ne u četah („si qui exterorum, pauciori numero et non turmatim, militiae exercendae aut stipendia merendi gratia ... sese conferre ... voluerint“) nego u manjem broju, ali pod upravom kraljevine, bana i domaćih častnika.

Takav zahtjev, potaknut ponašanjem inostranih vojničkih doglavnika i i vojske u zemlji, mogô se je god. 1608. staviti, jer se gojila nada u dugotrajni mir uslied ugovora, koga su carski punomoćnici dne 11. studenoga 1606 na potoku Žitvi (pritoku Dunaja naprama Almašu) utanačili s Turčinom. Mir bijaše ugovoren na 20 godina, a njim postavljen prvi evropejski medjunarodni medjaš, koj je osmanlijskoj sili, prietećoj robstvom Evropi, prvi put zaviknuo „dotle i ne dalje“. [2]) Car neima više sultanu plaćati godišnjega haraća; odnošaj izmed cara i sultana je prijateljski; turskoj i carskoj vojsci zabranjuje se plienjenje i haranje, šteta ima se nadoknaditi, sudijom je u Ugarskoj od turske strane vezir budimski od carske zapovjednik gjurski; roblje imade povratiti jedna i druga strana itd. U kratko: Žitvanskim mirom uredjen je odnošaj izmed porte i cara po načelih medjunarodnoga prava, a ne kano do sada po zahtjevih turskoga samosilja.

Poslije žitvanskoga mira scienile su se Ugarska i Hrvatska, prem razkomadane, [3]) sjegurnije od neprijatelja, ter mišljahu, da mogu sada veću pozornost obratiti na svoje nutrnje uredjenje; mišljahu da se mogu većma nasloniti na svoje vlastite sile. Nu do skora osvjedočila se je Ugarska, da se pomoći tudje vojske nemože lišiti koje zbog nutrnjih nemira koje zbog turskoga susjedstva. S toga je sabor god. 1625. čl. 24. priznao, da se inostrana vojska nemože izvesti „propter periculosum praesentis temporis statum“, ter je dotični članak god. 1608, koj se do tada nebje oživotvorio, obustavio i njegovo izvedenje odgodilo na mirnija vremena. Ova kao da nisu htjela sinuti; jer su i sabori god. 1630., čl. 4, god. 1635. čl. 59, god. 1647. čl. 75. dopustili, da ostane inostrana vojska u zemlji. Sabor god. 1655. čl. 19. za-

[1]) Ibid. art. 11.

[2]) Hammer: Gesch. des osman. Reiches. II., 700—702.

[3]) Od Ugarske i Erdelja imao je tada knez Bočkaj 2082 □, osmanska porta 1859 □, a kralj Rudoll 1222 □ milja.

Digitized by Google

ključio je, da se inostrana vojska u smislu krunitbenih povelja i čl. 2. sab. 1608 imade izvesti i to u rok od tri godine računajuć od 24. siečnja r. g. ter da se u buduće nesmije ona u kraljevinu uvesti bez znanja i dozvole stališa (neque imposterum sine praescitu et consensu regni introducatur".) Ovaj sabor bijaše posljednji pod Ferdinandom III. († 2. travnja 1657). U prvom, krunitbenom saboru pod kr. Leopoldom I. god. 1659. zahtievali su stališi opet izvedenje tih zaključaka; ter čl. 25. zaključili: da se inostrana vojska imade izvesti iz kraljevine u rok od tri godine računajuć od 21. srpnja r. g. u buduće pako da se bez znanja i dozvole stališa nesmije u kraljevinu uvesti niti uredna njemačka vojska niti više inostranaca u četi („sive formatus germanicae militiae exercitus, sive turmatim plures"). Nu tečajem toga roka ne samo nije obstojavša vojska izvedena, nego je nova i mnogobrojnija („alius novus et copiosior itidem germanus miles") vojska uvedena. Kada su se stališi u saboru god. 1662. proti tomu potužili, izpričao se je kralj Leopoldo, navodeć haranje Turaka u Potisju i pogibelj, koja je odanle prietila Ugarskoj, kano i sa svoje strane dužnost poprimit shodna sredstva za obranu kraljevine. Nu dao je isti kralj tvrdu rieč stališem, da će dio njemačke vojske odmah izvesti u nasljednje austrijske pokrajine; ostali pako dio, koj će se do odredjenoga broja umanjiti, da će smjestiti u njeke gradove ležeće na medji, u kojih od njekada stoji posada, pa da će i taj dio poslije Gjurgjeva god. 1663. izvesti. Ali ni taj put nije se moglo izpuniti ovo obećanje; jer ove iste godine (1663) poče velik rat s portom i to slabim uspjehom, dočim Adam Forgač izgubi bitku kod Parkanja dne 7. kolovoza 1663; Montecucoli povuče se natrag k Požunu; Turci osvoje Nove zamke, Nitru, Levu, Novgrad i odvedoše do 100.000 duša u roblje. Montecucoli sjajno se je sliedeće godine dne 1. kolovoza veziru odužio kod sv. Gotharda; nu o kakovu umaljenju vojene sile u Ugarskoj i Hrvatskoj nemogaše biti govora. Ovo su priznali takodjer stališi u saboru god. 1681., ter su čl. 8. dopustili, da inostrana vojska ostane u zemlji do prijaznijih okolnosti.

Ove okolnosti kano da su sinule poslije velikoga rata, koj je počeo s obsjednućem Beča (1683) i svršio s karlovačkim mirom (1699).

Ovako se je skoro čitava XVII. stoljeća o tom radilo, da zemlje krune ugarske, u koliko nisu bile pod Turčinom, oproste se inostrane vojske, s kojom su ustavne oblasti dolazile u vjekoviti sukob. Sabori ostadoše sveudilj vjerni svojim zahtjevom; kralji obrekoše izpuniti njihovi želju, ali okolnosti vremena bijahu neprijazne tim zahtjevom i toj želji. Obzirom na vojsku austrijsku u Hrvatskoj to je jedino učinjeno, da je ona iz Varaždina poslije opetovanih zahtjeva u saborih god. 1635, 1655, 1659, 1662 tekar god. 1681 izvedena, ali malo kašnje opet uvedena; ter da je austrijska vojska po odpisu [1]) kr. Leopolda od 30. srpnja 1673 umaljena na tisuću momaka, smeštenih u posadah i tvrdjah. Stališi hrvatski smatrali su austrijsku vojsku u obće s gledišta medjunarodnoga práva, o čem imademo najsjajniji dokaz u saboru trojedne kraljevine držanom u Zagrebu god. 1620 dne 26. i sliedećih mjeseca kolovoza. [2]) Na sabor naime dodjoše tri punomoćnika: dva, Leonardo biskup lavantinski i Gothfried Sthodler vrhovni zapovjednik hrvatske krajine, u ime nj. c. kr. veličanstva Ferdinanda II, jedan, Gjuro Galler od Suamberga, u ime Štajerske, izaslani u svrhu, da sklone stališe hrvatske na savez izmedj trojedne kraljevine i nutrnje Austrije proti zajedničkomu neprijatelju. Hrvatski stališi odazvaše se na taj poziv iz razloga, koga je vriedno ovdje

[1]) Origin. in archivo regni Croatiae apud Kukuljević: Jura I, 344—45.
[2]) Acta op. cit. II, 75.

Digitized by Google

po izvorniku navesti: „iidem SS. et OO. in hisce undequaque saevientium bellorum turbinibus communi hosti communibus et consociatis armis et viribus resistendum esse ducunt, ut intelligant unius salutem et permansionem ex alterius pendere volentes de praemissarum inclytarum Styriae, Carinthiae et Carnioliae provinciarum auxilio, promptitudine et erga se affectu in futurum etiam ingruente quavis necessitate certi et securi esse, opere pretium esse ducunt, ut haec regna cum praenominatis Styriae, Carinthiae et Carnioliae provinciis mutuam unionis et certae confederationis devinctionem ineant (salvis tamen semper authoritate, juribus et praerogativis tam modernae sacratissimae caes. regiaeque Majestatis, tamquam legitimi regis Hungariae, quam aliorum legitimorum regum Hungariae ac sacrae eiusdem regni coronae, aliisque universis libertatibus, legibus ac privilegiis horum regnorum illesis et in suo rigore permanentibus.)“ Sabor je dakle pristao na to: da se izmedj trojedne kraljevine i nutrnjo-austrijskih pokrajina savez utanači za obranu zajedničku; nù ogradio se je podjedno proti svakomu krivomu izvodu iz toga čina, imenito proti takovu, kao da tim savezom trojedna kraljevina izstupa iz svoga odnošaja naprama kruni ugarskoj, ter da pristupa k nutrnjo-austrijskim pokrajinam. Ova ograda bila je potrebita tada za to: što je Ferdinando II. bio kralj ugarsko-hrvatski i vladar nutrnjo-austrijski. Osim toga ogradili su se stališi proti svakoj povredi práva trojedne kraljevine. Ova predposlavši izabrali su za svoje povjerenike i punomoćnike, koji će ugovarati taj savez, Petra Dimitrovića biskupa zagrebačkoga, bana kneza Nikolu Frankopana, gr. Tomu Erdöda, ili u njegovoj odsutnosti gr. Žigu Erdöda, zatim prabilježnika Stjepana Patačića, Gjuru Pethea i Gjuru Vrnoca. Na podoban način bili su hrvatski stališi u saboru držnom u Zagrebu god 1608 dne 2. i 3. rujna pristupili k savezu, utanačenom izmed Ugarske i nadvojvodine Austrijske proti Turčinu i protivnikom bečkoga ugovora od god. 1606, ogradjujuć se opet proti povredi práva trojedne kraljevine. [1])

S ovoga gledišta smatrali su hrvatski stališi nutrnjo-austrijsku vojsku u svojih krajinah kano vojsku savezničku, sastojala ona iz nutrnjo-austrijskih momaka ili pako iz domaćih najemnika. Za uzdržanje vojske u krajini doprinašali su stališi nutrnjo-austrijski odredjenu svotu, o kojoj često govore domaći zakoni imenito čl. 2 god. 1649 i čl. 14 god. 1662. Isto tako je kralj iz „subsidia“ i ostalih dohodaka krunskih priskočio zemlji u pomoć, kada je uztrebala. Tako je Ferdinando III. za učvršćenje Berkiševine, „ležeće u središtu pokupske krajine“, odredio 27.000 talira iz tridesetnice u Nedelišću;[2]) isti kralj i nasljednik mu Leopoldo I. preuzeše obskrbu pokupske krajine osobito bojnom spravom; [3]) Leopoldo I. priskočio je (1684) takodjer hrvatskoj blagajni, kada se ona zbog velikih troškova za uzdržavanje pokupske krajine bijaše zadužila. [4]) Jer važnost ove krajine ne samo za Hrvatsku nego takodjer za nutrnju Austriju priznala je i kruna i narod („non solum ad conservationem illius regni verum etiam vicinarum suae Majestatis

[1]) Ibid. p. 66—67: „Sperantes, quod tam Sua Serenitas, quam etiam saepefatum regnum Hungariae et provinciae confoederatae eam sint habituri curam, ut horum regnorum libertates quam primum restituantur, et semper sancte ac inviolabiliter conserventur.“

[2]) Art. 14 a. 1638.

[3]) Art. 73 a. 1655, art. 102 a. 1659.

[4]) A. 1681 art. 75.

Digitized by Google

haereditariarum provinciarum securitatem majorem.“) Hrvatski stališi doprinašahu velike žrtve, da učvrste i u dobru stanju uzdrže tvrdjave pokupske: Petrinju, Brkiševinu i Letovanić; god. 1691 poslaše tamo, da razvede krajinu, Tompu i Medjuriečkoga Nikolu. Banska vojska dužna je bila ondje neprekinuto stražu stražiti i čuvati; pà medj razlozi tužbe iz sabora god. 1621 proti banu Nikoli Frankopanu bijaše i taj: što isti ban zapusti bansku krajinu („confinia banalia“), ter što on i njegovi kapetani digoše za sebe novac, odredjen za vojsku, koja bi imala ondje uviek stražiti („in confinis banalibus perpetuas excubias agere debeant.“) [1]) Vojska hrvatska sastojala je i u to doba koje iz plaćenih najamnika, koje iz ustašâ. Ustanak odredjivao se je u saborih kraljevine [2]) na temelju čl. 4 god. 1538, o kom bio je već spomen. U čl. 85 god. 1659 opredjeljuje se potanko: tko je dužan ustati na oružje, kada neprijatelj „većom vojskom prodre u zemlju ili pako obsjedne koju tvrdjavu.“ Znamenito je, što se tom ustanovom ne samo državljani bez svake razlike obvezuju skočiti na oružje, nego takodjer i ona vojska, koja se uzdržaje u hrvatskoj, slavonskoj i primorskoj krajini troškom austrijskih pokrajina. U takovu slučaju imali su generali ove savezničke vojske po starih ustanovah biti u porazumljenju s hrvatskim banom.

U kraljevini hrvatskoj i slavonskoj stala je dakle proti neprijatelju domaća hrvatska i nutrnjo-austrijska vojska. Ovoj je po sudu staliśâ nestalo razloga bivstvovanja u krajini, čim nestade predmeta oružane zajednice t. j. čim je Turčin prestao biti pogibeljnim. Stališi su dakle, kako vidismo, počam od god. 1608 t. j. poslije Žitvanskoga mira, zahtievali odlazak austrijske vojske iz krajine, opredieljivali rok toga odlazka, a kadšto prema promienjenim okolnostim obustavljali izvedenje svoga zahtieva. Nù do karlovačkoga mira vojska ova ostade ipak u Ugarskoj i Hrvatskoj. Prem dakle nebude oživotvoreno ovo najprečje sredstvo, kojim mogahu se dokinuti sukobi izmedj inostranih vojničkih i ustavnih oblastî, nisu ipak odustajali stališi ovim sukobom ustavnim putem na kraj stati, kô što svjedoče nebrojeni zakoni stvoreni u ugarskih i hrvatskih saborih. Glavno sredstvo, kojim da se zlorabi vojničke vlasti vrhovnih zapovjednika u hrvatskoj i slavonskoj krajini na put stane, vidjalo se punim právom u obezbiedjenoj banskoj časti u smislu starodavnoga ustava, po kojem ban trojedne kraljevine je glavom političke i vojene uprave od Drave do jadranskoga mora (1608: 11). A s banom imade nadvojvoda, kano vladar nutrnje Austrije, koja je sudjelovala kod obrane Hrvatske i Slavonije, imadu vrhovni zapovjednici austrijske vojske biti u porazumljenju, i svoju vojničku vlast imadu tako udesiti, da odanle nesliedi ništa, što bi „protivno bilo slobodi kraljevine.“ Bez banova znanja i privoljenja nesmije se u kraljevini ništa učiniti, niti vojska uvesti ili izvesti. [3]) U kratko: krunitbene povelje, zakoni sabora ugarskih i trojedne kraljevine kano da su se natjecali, tko će bolje zajamčiti neodvisnost i djelokrug banske časti. [4]) Nadalje — kada nije se moglo izposlovati, da u hrvatskoj i slavonskoj krajini svi častnici austrijske vojske budu u smislu čl. 27 sab. god. 1609 domaći sinovi, pristaše stališi donekle uz krunitbenu povelju Ferdinanda II. od god. 1618, gdje kralj obećaje, da će kod podjeljivanja vojničkih častî u kra-

[1]) Jura regni II, 79—81.

[2]) Ibid.

[3]) Art. 3 a. 1644 (Jura II, 85.)

[4]) Cf. 1593. 20, 1606. 8, 1608. 11, 1608. 2. 3. 4. 9, 1609. 13. 27. 28. 62. 65. 67, 1613. 38, 1622. 2, 1630. 25, 1635. 32, 1638. 1, 1647. 51, 1681. 1687 itd.

Digitized by Google

jini imati jednaki obzir na Hrvate i na Austrijance; [1]) nù neodustaše tražiti, da se takodjer u Hrvatskoj i Slavoniji kapetanije i ostale službe gore navedenim načinom (kroz bana) daju i podjeljuju samo državljanom hrvatskim. [2]) Isto tako nemogavši izvesti odlazka austrijske vojske, zahtievali su stališi, [3]) da posada njemačka podvrgne se domaćim kapetanom, koji će prisegu vjernosti položiti kralju i odredbe primati od mjestnoga kapetana. Svi krajiški častnici bijahu obvezani pokoriti se zakonom kraljevine („capitaneos sive officiales confiniarios · · · legibus regni subjicere“); pače istinaputci za generale nisu smjeli ništa sadržavati, što bi se zakonom zemlje protivilo. [4]) Odavle se vidi: da je ustav i zakon kraljevine našim predjem svetinjom bio takodjer u sred bučnoga oružja, u sred grozna rata; ter da su oni od svakoga zahtievali štovanje zemaljskih ustanova. U ustav i zakon kraljevine dirati bijaše strogo zabranjeno svim častnikôm od generala do kapetana; bijaše jim osobito zabranjeno miešati se u jurisdikciju gospode žemaljske, gradova i županijâ, s kojimi su po svojem položaju najviše dolazili u doticaj. [5]) O dozvoli na kakovu posebnu, kamo li zemljištnu, jurisdikciju vojničkih oblasti osim u poslovih strogo vojničkih, u to doba neima govora. Pače plemići ugarski i hrvatski, koji su u austrijskoj vojsci služili, bijahu samo u vojničkih prekršajih sudjeni po vojničkom sudu mjestnom (od generalâ i kapetanâ) i vojničkom zakonu („jure militari“), u nevojničkih pako prestupcih po županijskom sudu i zakonu kraljevine. [6]) Isto tako krajiški vojnici i momci u posadi bijahu u smislu odredbe Varaždinskoga povjerenstva od god. 1635 sudjeni u mješovitu sudu, sastojećem iz vojničkih sudija (generala, podkapetana) zatim iz podžupana i prisežnika u većih, iz plemićkoga sudca i podsudca, kano sudbenih prisjednika, u manjih od državljana proti istim podignutih parbah. [7]) Naprotiv — neima zakona, koj bi vojničkim oblastim u krajini podielio kakovu sudbenost na stanovnike nevojnike; pače kod istih vojnika razlikovali su se prestupci vojničkih naredaba od prekršaja gradjanskih zakona. Ako su vojničke oblasti ili pojedini častnici proti zakonom zemlje i proti ustanovam sagriešili, povjerenici izaslani od stališa razvidjali su samu stvar, izvješće podnieli, a krivci po zakonu kažnjeni. [8])

Ako u kratko saberemo sav taj izvod povjestni, imati ćemo ovu sliku o nutrnjem stanju hrvatske krajine do konca XVII. stoljeća:

Trojedna kraljevina nastojala je iz svih svojih sila, da učvrsti i obezbiedi svoje granice proti Turstvu. Ove granice uzmicale su prema tomu,

---

[1]) Jura II, 83—84: „In conferendis capitaneatibus, praefecturis, aliisque officiis confiniorum Croatiae et Sclavoniae, aequalem indigenarum eorundem regnorum cum provincialibus nostris rationem habituros.“

[2]) Cf. art. 31 a. 1635, art, 18 a. 1638.

[3]) Art. 45 a. 1638.

[4]) A. 1655, art. 7: „Instructiones Capitaneorum, eorumque Generalium et vice-Generalium a modo in posterum legibus regni conformes.“

[5]) A. 1618, art. 33: „Neque capitanei et praefecti confiniorum in bona et jurisdictionem dominorum terestrium et liberarum civitatum (et comitatuum. art. 7 a. 1655) sub amissione officiorum sese intromittant, statutum est.“ Ovo se potvrdjuje čl. 25 god. 1630, čl. 35, 36 i 39 god. 1635, čl. 22 god. 1638, čl. 48 god. 1647.

[6]) A. 1655 art. 7.

[7]) A. 1647 art. 56.

[8]) Cf. a 1635, art. 37—38.

Digitized by Google

kako je tursko carstvo rastećim osvojivanjem napred pomicalo svoje granice. Pokle je Srbija pretvorena u tursku pokrajinu, Beograd, Šabac i ostali gradovi u Podunavlju i Posavju činili su granicu medj zemljami krune ugarske-hrvatske i medj Turskom. Kada su ovi gradovi pali (1521); kada je poslije žalostnih s tom katastrofom skopčanih dogodjaja, velik dio Ugarske i dolnja Slavonija došla u tursku vlast, onda su i granice trojedne kraljevine uzmakle najprije s jedne strane k Virovitici i k Ilovi, s druge k Uni, a kašnje k predjelom gradova Koprivnice, Križevca i Ivanića s jedne a k rieci Kupi s druge strane. Onda je kraljevina Slavonska stegnula se na županiju varaždinsku i na ostanke križevačke i zagrebačke županije; a kraljevina Hrvatska na onaj dio, koj se od Kupe proteže prieko Ogulina k Senju. Koncem XVI. vieka pomakle su se granice u Pokupje, odkako Petrinja, Hrastovica i Gora dodje u hrvatsku vlast. Ove ostanke trojedne kraljevine branili su hrvatski stališi po ustanovah utanačenih u saborih; sami uzdržavali krajiške gradove i tvrdje; stvarali zakone o vojsci, odredjivali porez za ratne svrhe itd. Hrvatskim stališem priteče u pomoć austrijska i njemačka vojska, naprije god. 1523. usljed ugovora od 22. prosinca god. 1522. uglavljenoga medj Ljudevitom II. kraljem ugarskim i austrijskim nadvojvodom Ferdinandom; zatim pritekoše kraljevi iz doma habsburžkoga, pokle je ovaj zasjeo ugarsko-hrvatski priestol, ter stališi nutrnjo-austrijskih zemalja, imenito Štajerske, Koruške i Kranske, jer bijahu uvjereni, da se niti njihova domovina nemože obraniti pred Turćinom, ako ostanci Hrvatske i Slavonije propadnu. Pomoć ova sastojala je u vojsci i u novcu. Vojska posjela je većim dielom gradove na granici, a vojvode joj bijahu generali i kapetani. U to doba razlikuju se ponajprije dvie krajine t. j. krajina slavonska i hrvatska, koje dielila je rieka Kupa. Nu ove krajine nisu činile posebnoga zemljišta, odieljena možebit od županija. Već onaj dio varaždinske, križevačke i zagrebačke županije, koj je ležao na turskoj medji i u kojem bijahu gradovi Varaždin, Koprivnica, Križevac i Ivanić, sačinjavao je hrvatsku krajinu, od koje čest medj Kupom, Savom i Unom, pokle su Turci iztisnuti iz Pokupja, zove se u spomenicih pokupska i banska krajina [1]) („colapiana, banalia confinia"); kao što onaj dio od Senja uz more do Rieke zove se primorska krajina („maritima confinia"). U ovih dielovih Hrvatske i Slavonije nisu nikada zakonom dokinute ili obustavljene ustavne oblasti, a na njihovo mjesto postavljene možebit vojničke. Ban je sveudilj vrhovni poglavar u političkoj i vojničkoj upravi od Drave do jadranskog mora; svi državljani podčinjeni su zakonodavstvu kraljevine; županijam, gradovom i vlasteli ostaje nedotaknut ustavom jim opredieljen djelokrug. Ovoga ustavnoga ustroja zakonodavstvo ne samo nemienja, nego ga brani proti napadanju generalâ i kapetanâ austrijske i njemačke vojske, ter ga novimi ustanovami obezbiedjuje. Ni jedan stanovnik Hrvatske i Slavonije nije izuzet od zakona kraljevine; pače hrvatski državljani, koji su u austrijskoj vojsci služili, sude se u gradjanskih prekršajih i prestupcih samo po zakonu ustavnom od ustavnih sudija.

Austrijska vojska smatrala se je u krajini s gledišta medjunarodnoga prava. Ona je bila za kralja Ferdinanda i Maximiliana (1527—1576) odvisna od vrhovne zapoviedi vladara ugarskoga i hrvatskoga, kano ustavnoga gospodara vojske u zemljah krune ugarsko-hrvatske Tekar god. 1578. odpisom kralja Rudolfa i priznanjem stališa ugarsko-hrvatskih počeli su austrijski nadvojvode kano kraljevi namjestnici miešati se neposredno u vojsku austrijsku u krajini. Ali hrvatsko-slavonska krajiška vojska ostade u odnošaju ustav-

[1]) Od Petrinje zove se takodjer Petrinjska krajina.

Digitized by Google

nom naprama stališem, naprama banu i kapetanu kraljevine. Posrednikom izmedju hrvatske i austrijske vojske bijaše u smislu čl. 15. god. 1578. ban hrvatski. Nadvojvode, generali i kapetani austrijske vojske dužni su bili svoje vojničko djelovanje tako udesiti, da nevriedjaju ustava i zakona zemlje. Ugarski i hrvatski stališi zahtjevali su počem od god. 1608. neprestano, da inostrana vojska izijde iz zemlje; pa kako ratne okolnosti XVII. stoljeća toga nedopuštahu, držeć se nepomično svojih zaključaka zahtjevali su, da se vojničke časti podjeljuju domaćim sinovom.

Tako su hrvatski stališi nastojali prepriečiti: da se u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji neosnuje i nerazvije neustavna oblast, a kamo li da se one česti kraljevine, gdje se u susjedstvu i na medji turskoga carstva udomila vojnička sila, odtrgnu od zemlje i ustava, i da se tudjer osnuje posebna vojnička oblast.

Dosadanji napredak u prirodopisu.

Priobćuje

Živko Vukasović.

IV. O rudah.

Premda su rude od vajkada pozor ljudi na se mamile, ipak su u staro doba ljndi, pa baš i sami Grci i Rimljani, veoma malo ruda poznavali, a medju njimi opet ponajviše onakove, koje im ili koristiše, ili im svojim sjajem, svojom mášću ili inim kojim vanjskim biljegom u oči osobito udaraše, kao što su dragolji i kovine. Ali i to malo rudâ, što im poznate bijahu, poznavaše stari više po imenu, nego li po njihovih vlastitostih. Da je tomu i zbilja tako, možeš se osvjedočiti, ako pročitaš Theophrastovu knjigu „περὶ λίθων“ ili Plinijevu „Historia naturalis“ (knj. 33 do 37). Pročitav te knjige, uvjeriti ćeš se, da se u njih sbori više o porabi ruda, nego li o njihovoj naravi, pače da se toga dosta sbori, što nam je danas upravo smiešno. Evo tomu jednoga primjera. Grkom i Rimljanom bijaše prozirac (χρύσταλλος, bergkrystall) poznat, ali oni neznadoše, da je prozirac uledjena kremenjača, nego mišljahu, da on nije drugo nego led pretvoren u kamen. — Nauk o rudah nenapredovaše mnogo bolje ni u sámom srednjem vieku, pače još na početku 16. vieka mišljaše Theophrastus Paracelsus kao i Plinij, da prozirac postaje od leda, a inače učeni Tournefort učaše, da sige [1]) nisu ino nego okamenjeno drveće. Dà i u 17. vieku mišljahu neki rudoslovi, da im valja koralje i biser ubrajati medju rude. [2])

Sravniv takovo poznavanje rudâ sa sadanjim znanjem o njih, moramo se čuditi napredku, što ga je ta struka prirodopisa učinila u najnovije doba, a meni je ovdje samo u kratko kazati, u čem da se taj napredak sastoji.

[1]) Sige (stalaktiten) sastoje iz vapna, ali nedavno nadjoše u Franczkoj blizu Bagneres de Luchon špilju punu siga ne iz vapna nego željeza, poimence iz hidrata željezova kisa. „Aus der Natur“ von L. W. Reisland. Jahrg. 1864, str. 352.

[2]) „Geschichte der Mineralogie“ von Fr. von Kobell str. 4, 27 i 35.

Digitized by Google

Dočim su stari, kao što sam malo prije spomenuo, poznavali veoma malo rudâ, pa dočim Werner još godine 1817 ima po prilici 225 vrstî rudâ, poznamo ih mi sada preko 700 nebrojeć ovamo onakove vrsti, koje do sada nisu još dovoljno izpitane. [1]) To umnoženje vrstî prvim nam je dokazom, koli je rudoslovje napredovalo u najnovije doba.

Danas nam je poznato, da rude ili nesastoje iz raznih sastavina, ili da, ako iz takovih i sastoje, nijedna ta sastavina neima nikakve obave, koja bi za uzdržanje ciele rude potrebna bila. Rude dakle, neimajuć raznih ustroja, kao što ih imadu biline i životinje, nemogu se razvijati iz svoje nutarnjosti, nego bivaju samo na taj način veće, da za njih iz vana istovrstne čestice prijanjaju. To mi se nečini suvišno spomenuti, kad se sjetim, da je još pri koncu prošloga vieka Robinet učio, da ledac na taj način postati nemože, tè da je trebalo učenosti Romé Delisle-a i Leblanca, da dokažu, da je to ne samo moguće nego npravo i jedini način, kojim ledac veći bira. Ledcem (κρύσταλλος, krystall) nazvaše naime rudu, koja ima oblik višeploh, pravilan i stalan, dočim rude, koje takova oblika neimadu, kao što su staklušine i otvrdine, nazvaše bezlikimi. [2]) Ledci kao prava individua medju rudami bivaju veći, premda, kao što rekoh, inače, nego biline i životinje O njihovoj veličini znamo, da je u obće različna, jer nam je poznato, da nisu samo ledci od raznih vrsti rudâ razno veliki, nego baš i oni jedne i iste vrsti. Tako poznajemo sada od prozirca tako sitnih ledaca, da ih samo kroz sitnozor viditi možemo, ali opet i takovih, koji važe po 100, 500, 800, 1400 funtî, pače jedan i takov, koji je 2913 funtî težak, 6·25 stope dug i 1·1 stope debeo. [3]) Govoreć dalje ob obliku ledaca spomenuti mi je prije svega i u obće, da sada poznajemo neke stalne zakone, po kojih ledci svoje oblike tvore. Od Huygensa znamo, da pravilan oblik ledca polazi od pravilnoga poredanja četakâ, iz kojih se on sastoji. Na dalje poznato nam je danas, da svaka ruda, uledjujuć se, tvori svoje oblike, pa da je s toga upravo oblik najstalniji znak, po kojem možeš razlučiti jednu rudu od druge, premda se je i to tek u novije doba upoznalo. Nù tomu se nije čuditi, kada pomislimo, da stalnost i nepromjenljivost oblika nepolazi iz nepromjenljivosti plohâ ledčevih nego iz nepromjenljivosti bridnih kutova. Steno je najme god. 1669. spazio a Romé Delisle je godine 1783 nedvojbeno dokazao, da se bridni kutovi nemienjaju, má se ostali dielovi ledca još kako promienili, da se dakle po bridnih kutovih svaki ledac sigurno opredieliti može. Renè Just Hauy je pako još i to nam dokazao, da su bridni kutovi i u izcjepaka sasvim stalni, pa da svaka vrst rude ima uviek samo jednu vrst izcjepka ili ih samo nekoliko, ali i onda malo, tè da su ti izcjepci u svih odlicih rude isti, i da nestoje o njenom vanjskom obliku. Upoznav Hauy cjepkoću (clivage) rudâ i njihove izcjepke, osvjedočio se je dalje, da su neki oblici ledaca kao osnovni, iz kojih se drugi oblici dadu izsnovati zatupljenjem (truncatio), zaoštrenjem (acuatio) i zašiljenjem (acuminatio). Tako je, da navedem jedan primjer, na način Hauyev grof Bournon iz kosoga šestorca (rhomboeder) izsnovao 700 oblika, koji se svi, mà i da ih je samo 56 bitno različnih, i onda pokažu, ako se vapnenjak, koga je Bournon upravo izpitivao, na izcjepke razkala. Takovih osnovnih oblika bijaše Hauy 9 našao, premda se dokazalo poslje i sada se zna, da nisu svi njegovi osnovni oblici upravo takovi, i da ih nije

---

[1]) Ista knjiga, str. 386.

[2]) Fuchs je bio prvi, koj je bezlike rude pravo i znanstveno označio. Da su kapljevine i uzdušnine bezlike, razumije se po sebi.

[3]) „Geschichte der Mineralogie“ von Fr. von Kobell, str. 430.

Digitized by Google

tolik o. Kada su po tom Kr. S. Weiss i Fr. Mohs još i osi (axis) ledaca proučili, koje su svakako bitna biljega za razpoznanje ledačnih oblika; onda su sve ledce, što no se izsnovati dadu iz jednoga osnovnoga oblika, stavili u jedan razdio ili sustav. [1]) Takovih sustava poznajemo sada ovih šest: tesularni (izsnovan iz kocke), romboedrički (izsnovan iz kosoga šestorca), piramidalni (izsnovan iz takmobrida četveroploha šilja), ortotipički (izsnovan iz ortotipa), hemiortotipički (izsnovan iz hemiortotipa) i anortotipički (izsnovan iz anortotipa). [2]) Da se dva ledca srasti mogu u jedan, možda nije baš čudnovato, ali je sigurno čudnovato, da takovo sraštanje biva po stalnom zakonu, najme tom, da su takovim sraslim ledcem neke osi zajedničke, dočim jim se druge križaju. Da nam je sada poznat ne samo taj zakon, nego još i zakon, po kojem se oblici ledaca slažu, to nam je zahvaliti neutrudivomu radu učenjakâ nove dobe. Čuli smo, da svaka tvar, uledjujuć se, tvori svoje oblike, pa to neće možda gdje kojemu biti baš tako čudnovato, ali će se sigurno svaki čuditi, da se, kao što nas Mitscherlich upozna, jedna i ista tvar može ulediti u oblicih ledaca, koji se moraju staviti u dva bitno si različna sustava. Tako je, da navedem jedan primjer, sa ugljično-kiselim vapnom, koje se kao vapnenjak (calcit) ledi u oblicih romboedričkih, a kao aragonit u oblicih ortotipičkih. Premda je dakle u vapnenjaka i aragonita lučbeni sastav sasvim jednak, ipak su im i oblici različni i sva i najvažnija svojstva različna. Nù osim takovih dvolikih (dimorph) ruda, našli su ih i trolikih. Tako je Heinrich Rose našao, da se titanova kiselina pri različnoj toploti ledi kao anatas, brookit i rutil, dakle jedna i ista tvar ledi u triju različnih oblicih. [3]) Dalje upoznaše učenjaci novije dobe zakon, po kojem se mogu dvie različne tvari ili njih i više ulediti u jednakih oblicih. Tako dobivamo ledce istoga oblika, da li se slanac sluči sa željezom, manganom ili kromom.

To nam je doduše svim poznato, da se ledci rudâ sami u prirodi tvore, ali mi nemožemo ni sada još u svakom slučaju izvjestno kazati, na koji način da je dotični ledac postao. Pa premda to za sada još neznamo, ipak se misliti nesmije, da učenjaci nisu i o tom nastojali, da to doznadu. Oni su naime u tu svrhu izpitavali okolnosti i uvjete, u kojih i pod kojimi se rude na umjetan način tvore. [4]) Te mi je ovdje u kratko navesti. — Otopi slanca u vodi — kišnici, dokle ova neuzavrije, tako da se voda slancem zasiti, tè

---

[1]) „Geschichte der induktiven Wissenschaften“ von J. J. von Littrow. III. Theil, str. 217 do 253.

[2]) U Mohsovom „Grundriss der Mineralogie“ od god. 1822 ima on 4 sustava, a u „Leichtfassliche Anfangsgründe der Naturgeschichte des Mineralreiches“ I. Theil, 2. Aufl. str. 155 ima on ovih 7 sustava: tesularni, romboedrički, piramidalni, ortotipički, hemiortotipički, hemianortotipički i anortotipički. Dočim Haidinger u svojem „Handbuch der bestimmenden Mineralogie“ 2. Aufl. str. 182 nabraja 6 sustava, ima ih Naumann u svojem „Elemente der Mineralogie“ 6 Aufl. str. 8 kao i Mohs 7 i to: teseralni, heksagonalni, tetragonalni, rombički, monoklinički, diklinički i triklinički. U oblicih sustava dikliničkoga ili hemianortotipičkoga lede se samo neke soli i to na umjetan način, ali ni to nebi više istinito bilo, od kako Zepharovich nadje, da se sumporno-nakiselo vapno ledi triklinički.

[3]) Anatas, brookit i rutil jesu različne vrsti rudača (erze). „Handbuch der bestimmenden Mineralogie“ von Haidinger, 2. Aufl. str. 438 i 547.

[4]) Do sada, i to skoro samo u ovom vieku, stvorili su učenjaci u lučbarnicah na umjetni način 260 vrsti rudâ. „Aus der Natur“ von L. W. Reisland. Jahrg. 1864, str. 848.

Digitized by Google

pusti onda, da se taj vrli raztop na miru i polagano ohladi, pa ćeš vidjeti, da će ti se iz njega izlučiti slanac, uledjen u osmorcih (oktaedrih). — Sipaj slan-kamena u vodu dotle, dokle se ona njim nezasiti, a onda grij polagano taj raztop, to će se tim načinom voda izpariti, a slan-kamen će se uledjen u kocke izlučiti. — Raztali vizmuta, pa proti, da se ta raztalina polagano ohladi, ter ćeš i od nje skratnuvše se ledce dobiti. — Ugrij nadalje mišomorke, to će se ona odmah izkaditi, i ti nećeš niti spaziti onih presićušnih kapljica, koje pri tom raztaljenju posreduju prelaz krute mišomorke u plinovitu, ali i taj kâd će se ulediti, skrutnuv se na kojem hladnijem mjestu. — Tako dakle nadjoše učenjaci, da je za tvorenje ledaca potrebno, da bude tvar, iz koje se ledci tvoriti imadu, prije kapljevita ili plinovita. Nú izpitavajuć u tu svrhu rude, našli su dalje, da se sve rude nedadu običnim načinom raztopiti niti pri običnom tlaku i običnoj toploti raztaliti ter od njih ledci dobiti. Njihovomu neumornomu radu pošlo je za rukom pokazati nam način, kako se inače netalive rude mogu raztaliti pomoćju jačega tlaka i veće toplote. Tako je Schafhäutl, koji si je uz Wöhlera, Senarmonta i Daubréea velikih zasluga u toj struci stekao, inače u vodi neotopivu kremenjaču u njoj otopio i iz nje uledjen bjelutak (quarz) dobio. Dočim nam se je s tim jednim dokazom ovdje zadovoljiti valja, spomenuti mi je dalje, kako je Mitscherlich spazio, da se ledci mogu za čudo tvoriti i iz krutinâ, má da se one prije i nepromiene u kapljevine. On je našao, da su se rombički ledci biele galice, neotopiv se prije, izmienili pri toploti od 42° u ledce klinorombičke. Nú da nebi tko pomislio, da se na taj način mogu možda samo ledci neke vrsti izmieniti u ledce druge vrsti, s toga ću za dokaz uz pomenuti primjer navesti još i ovaj o bezlikoj rudi. Fuchs je naime našao, da bezliki sumpor, ako se ostavi na miru, za nekoliko danâ poprimi sva svojstva ledačasta sumpora, da se dakle i bezlika tvar može pretvoriti u ledce, nepromieniv se prije u tekućinu. Napokon mi je još i to kazati, da je Becquerel pomoćju galvaničkoga munjotoka ledce tvorio, a da se iz svega vidi, da se ista vrst rude na razni način lediti može, što je opet veoma važno znati ne samo rudoslovcu, nego i zemljoznancu i zemljoslovcu.

Poznato je, da jedan obret sa sobom obično u povodu nosi drugi. Tako je bilo i ovdje. Počem se je naime spazilo, da se rude lediti mogu, nepromieniv se prije u tekućine, onda se je i tumačiti znao mnogi pojav na palikovih (pseudomorphosen), naime na rudah, koje nam se kažu uledjene u oblicih, o kojih znamo sigurno, da ih one po svojoj tvari sačiniti nemogoše. Landgrebe uči, da palikovi od rudâ postati mogu, ako ruda ustupi koju od svojih dotadašnjih tvari, ili ako ona koju novu tvar poprimi, ili ako neke od svojih tvari ustupi a mjesto njih nove poprimi ter se drugom tvarju zamieni dielom ili posvema, ili napokon da ona niti koje od svojih tvari ustupi niti koje nove poprimi, u kom slučaju se palik svojimi sastavinami nerazlikuje od iskonske rude. Tim palikovom dodaje Scheerer još tako zvane preinačence (paramorphosen), u kojih se doduše preinačuje nutarnji sastav tvari, ali se bitno nepreinači niti tvar niti vanjski iskonski oblik. Učenjaci su dalje, učeć te palikove, našli, da pri njihovom postanku osobito djeluju kisik, vodik, ugljikova kiselina, sumpor, milovka, bjelutak, crvena i gnjeda željezna rudača i sumporna pakovina. Napomonuv još i to, da je Haidinger nastojao pomenute palikove protumačiti načinom elektrokemičkim, [1]) kazati ću, da je poznavanje palikovâ koristno ne samo rudoslovcu, nego da je ono još ko-

[1]) „Handbuch der bestimmenden Mineralogie“ von Haidinger, 2. Aufl., str. 300 i daljne.

Digitized by Google

ristnije zemljoznancu. Evo tomu od mnogih dokaza jedan: Ob iskrolistniku (orthoklas) mislilo se je dugo, da postati može samo na način plutonički, ali upravo njegovi palikovi uputiše nas, da on može postati i na način neplutunički. [1]) Motreć nadalje rude, našli su učenjaci, da one mogu promieniti svoj lučbeni sastav a uz to promieniti i svoj prijašnji oblik, da se one najme mogu raztrošiti. Kao što sada znamo, biva takovo raztrošenje usljed djelovanja zraka, vode, topline, munjine itd., a započima obično na površini rude, nù kad kada može ono i na nutri rude započeti. Nemogu zašutati, da je Pape u najnovije dobe na površini ledaca motrio neke usljed raztrošenja postale šare (pakruge i kruge) té da je utuvio, da se u dvojbenih slučajevih iz takovih šara može spoznati sustav, u koji nam dotični ledac valja staviti. [2])

Svaki misaoni čovjek pita se dalje, iz čega rude da sastoje. Na to pitanje odgovarajuć, našla je lučba, da one sastoje iz počela (elementa). U starom a i u srednjem vieku govorilo se je doduše takodjer o počelih, i to o 4, najme zemlji, zraku, vodi i vatri, ali ta počela nisu nam danas i zbilja počela, nego samo znaci razne skupnosti rudâ i znak silne moći, koja se u njih očituje. Današnjoj lučbi je počelom samo ona tvar, koja se dalje razlučiti nedade. Da to pojmimo, evo primjera. Razluči rumenicu (cinobar) u njene sastavine, te ćeš dobiti sumpor i živu, koje dalje nemožeš razlučiti u nikakve sastavine. Sumpor i živa su dakle počela, koja su, slučiv se, sačinila rumenicu, a takovih počela poznajemo danas 67. [3]) Kao što možeš rumenicu razlučiti u njena počela, tako možeš i svaku drugu rudu. To su i činili u novije doba lučbari, te su nas tako upoznali sa lučbenimi sastavinami ruda. Razlučba ili analitička lučba jest dakle plod učenjakâ novije dobe. Nu da nitko neposumja, da obretena počela i njihove slućenine i zbilja sastavljaju rude, eto nam novoga ploda novije dobe, eto nam najme slučbe ili sintetičke

---

[1]) „Aus der Natur“ von L. W. Reisland. Jahrg. 1864, str. 660.

[2]) „Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften“ von Giebel und Siewert. Jahrg. 1866, str. 80 i 81.

[3]) Čini mi se, da će koristno biti, ako ovdje nabrojim obretnike počela i dodam vrieme, kada su ih obreli. Evo ih: Scheele obreo je fluor (1771), kisik (1774), klor (1774), mangan (1774) i molibden (kao kiselinu, 1778); Priestley nadje kisik (1774); Cavendish nadje vodik (1766); Lavoisier i Chaptal obretoše dušik (1775); Klaproth nadje cirkonij i uran (1789), titan (1794), cerij (1803) i sa Hopeom istodobno strontij (1793); Müller pl. Reichenstein obrete telur (1782); Vauquelin nadje krom (1797); Cronstedt obrete nikalj (1731); Hatschett spozna tantal (1801); Wollaston nadje paladij (1803) i rodij (1804); Smithson Tennant i Collet Descotils obretoše osmij i iridij (1804); Courtois nadje jod (1811); Arfvedson spozna litij (1817); Berzelius obrete selen (1817), kremik (1825) i torij (1828); Stromeyer nadje kadmij (1818); Balard spozna brom (1826); Sefström nadje vanadin (1830); Mosander obrete lantan (1838), didim (1843), erbij, terbij i itrij (1843); Claus nadje rutenij (1844); H. Rose odkri niobij (1845); Bunsen i Kirchhoff obretoše cezij (1860) i rubidij (1861); Brandt nadje fosfor (1669) i kobalt (1739); Davy i Gay-Lussac obretoše bor, onda Davy kalij (1807) i barij (1807); Bussy spozna magnezij, a Wöhler aluminij i glicij; Crookes obrete talij (1861) a Lamy 1862; de Luyart nadje volfram; indij obretoše Reich i Richter god. 1863 a Bahr obrete vazij (1863); Duhamel (1735) razpozna natrij; Bos. Valentinus poznavaše vismut i antimon. Zlato, srebro, bakar, željezo, olovo, kisiter, tutija, živa, sumpor, ugljik, sičan, vapnik, platina jesu takodjer poznata, gdjekoja od davne davnine počela. U najnovije doba obreten je dianij.

*

Digitized by Google

lučbe, koja iz počela zna sastavljati neustrojine. Tako nas ona na primjer uvjerava, da rumenica i zbilja sastoji iz sumpora i žive, jer i zbilja dobijemo rumenicu, stalimo li sumpor sa živom. — Kada bih ovdje imao govoriti o napredku, što ga je lučba učinila, mogao bi toga cielu knjigu napisati, ali pošto mi to ovdje nije zadaća, kazati ću samo još to, da je novija lučba spoznala razliku izmedju ustrojina i neustrojina. Ona je najme našla, da su ustrojine vazda slučenine dvojne, to jest takove, koje uviek postaju samo iz 2 a 2 počela, pa da se takove slučenine opet mogu slučiti sa drugom slučeninom, postalom iz 2 počela. Napokon mi je spomenuti, da rude sve nesastoje iz neustrojnih slučenina, nego da ih ima, ma neka i malo, koje uz neustrojne slučenine imadu i ustrojne, te da su takove rude one, što su iz bilja postale. Toliko o sastojinah ruda.

Za rudoslovca su nadalje važna, a za svakoga, ma da i nije rudoslovac, zanimiva svojstva fizikalna ruda, s toga se nije ni na njih zaboravilo. Evo u kratkom, što o njih danas znamo. — Netreba doduše čovjeku nikakove osobito učenosti, da medju rudami razpoznati uzmože krutine od kapljevina, a ove opet od uzdušnina, [1]) ali mu je ipak za razjašnjenje takovih skupnosti potrebno prirodoslovnoga znanja Svaka stvar opira se jače ili slabije, ako ju hoćemo razstaviti u četke, iz kojih se sastoji. I to zna valjda svatko, ali sigurno nije svakomu poznato, da taj odpor polazi od jače ili slabije privlačivosti, koja vlada izmedju pojedinih četaka dotične rude. Premda predpostavljam, da je poznato, da toplina skupnost ma koje stvari znatno promieniti može, nescienim ipak za suvišno ovdje spomenuti, da taj upliv topline neizostaje niti na rudah u prirodi. Tomu je najočitiji dokaz voda, koja nam se pod žarkim podnebjem prikazuje samo u kapljevitom a na skrajnicih zemlje skoro izključivo u krutom stanju. Da će ruda tim tvrdja biti, čim čvršće se njezini četci medju sobom drže, to je naravno, pa s toga se tomu niti nečudimo, ali da se u ledaca, kao što sada znamo, četci nekimi smjeri jače a nekimi slabije drže, tomu se ipak barem ponešto čuditi moramo. Po tom dakle znamo sada, da je u jednoga i istoga ledca tvrdoća raznimi smjeri različna, i to da je cna, kao što je M. L. Frankenheim našao, raznovrstnimi smjeri manje više različna a istovrstnimi smjeri jednaka. I u pogledu tvrdoće dakle potvrdjena je valjanost zakona sumjernosti ili simetrije, komu je obretnik Hauy. Isto tako spazilo se je tek nedavno, da je tvrdoća jedne i iste rude različna na površini njenoga ledca i na površini izcjepka toga ledca, zato se sada tvrdoća rude mjeri po onoj tvrdoći, što ju njena razcjepina ili razkolina ima. Nu pokraj svega toga nemožemo ipak tvrdoću ruda sasvim točno opredieliti, jer pravoga mjerila tvrdoće neimamo. Već Werner kušao je tvrdoću ruda, dočim je mehklju rudu drcao sa tvrdjom, a Mohs je u tu svrhu sastavio iz 10 ruda ovu postupicu: milovka (talk), slankamen (steinsalz) ili sadra (gyps), dvrsta (kalkspath), talac (flussspath), apatit, ortoklas, bjelutak (quarz), topas, korund i dijamant. [2]) Sa tvrdoćom ruda nevalja nam zamieniti vrst odpora, što ga rude stavljaju, ako ih hoćemo razstaviti nožem ili mlaticem, jer gdje koja ruda može od druge mnogo tvrdja biti, pa ipak će se pomenutim načinom mnogo laglje dati razstaviti nego od nje mehklja ruda. Tako je za primjer bjelutak mnogo tvrdji od tinjca, a ipak je mnogo laglje odbiti komadiće od bjelutka nego od tinjca.

---

[1]) Naumann nebroji uzdušnine medju rude. „Elemente der Mineralogie“ 6. Aufl., str. 1.

[2]) Breithaupt ima postupicu od 12 stupanja, dočim on izmedju Mohsova 2. i 3., onda 5. i 6. umiće po jedan stupanj. „Aus der Natur“ von L. W. Reisland. Jahrg. 1865, str. 11.

Digitized by Google

Danas znamo, da se taj odpor očituje kao: krhkoća, mekanost, podatnost, gibkoća, pružívost i opružnost.

Kao dalnju prevažnu biljegu rudâ upoznali su njihovu posebnu težinu, pa s toga i jesu to svojstvo u svih rudah čim točnije izpitali. Tud su našli, da razne vrsti ruda imadu ponajviše i raznu posebnu težinu, a da sve odlike jedne i iste vrsti rude imadu skoro sasvim jednaku posebnu težinu, pa da te premale razlike, kao što Beudant veli, polaze poglavito odtale, što se odlike jedna od druge nešto malo razlikuju sastavom, šupljikavošću i sadržajem zraka. [1]) Od poznatih krutih ruda najmanju posebnu težinu ima gdjekoji mrki ugalj, najme 0·5, a najveću ima iridij, najme 23·5, a posebna težina ostalih ruda nalazi se izmedju njih dviju. Mjesto da ovdje navadjam posebnu težinu rudâ, koja se i onako u svakom novijem rudoslovju naći može, kazati ću radje, kako da je ta vlastitost ruda od praktičke koristi. Evo primjera. Ako želiš kupiti čista zlata, kazati će ti posebna težina, da li je čisto ili mu je čega primiešano. Ako je najme zlato 19 puta teže od vode u istoj mjeri, onda je čisto, ako pako nije, onda nije ono ni čisto, nego mu je nečega, obično srebra primiešano.

Premda je ljudem već u davnini poznato bilo, da neke rude mogu željezne čestice k sebi i na se privlačiti, ali se nije znalo, da to biva sa željeza, što ga takove rude imadu. Izpitavajuć magnetizam rudâ, našli su i sada se zna, da neke rude jedan krajnik magnetične igle k sebi vuku a drugi od sebe odbijaju, da su dakle neke polarno-magnetične, dočim su druge na prosto magnetične, jer oba krajnika magnetične igle k sebi vuku. Delesse, koj se je u novo doba sa izpitavanjem magnetizma rudâ mnogo bavio, našao je, da svaka magnetična tvar može postati polarno-magnetičnom, te da porazdieljenje magnetičkih krajnika nestoji o smjeru osî ledca. Napokon mi još i to kazati, da su našli, da magnet neke rude na se privlači (retraktorne rude), a da opet neke rude željezne pilotine na se privlače (attraktorne rude), a da su pogledom na diamagnetizam, koga je Faraday obreo, do sada još samo malo ruda izpitali.

Već stari poznavaše jantar (ἤλεκτρον) i njegovu vlastitost, da natrljan sitne stvarce na se privlačiti može, ali to neznadoše, da je munjina tomu uzrok. Sada je poznato i to, da se munjina u rudi pobuditi može ne samo trljanjem, nego i pritiskom, ciepanjem, grijanjem i dotikom. I to se zna, koje su rude dobri munjovodi a koje su loši, napokon koje su polarno-munjevite. Kako munjevita je koja ruda, to se može saznati iz svakoga boljega rudoslovja, s toga ću to nabrajanje ovdje izostaviti.

Nije sumnje, da je već starim poznato bilo svjetlucanje (phosphoreszenz) nekih ruda, nu Vin. Casciorolus bijaše prvi, koji je god. 1602., hoteć zlato praviti, spazio na baritu, da on u tmici svjetluca, ako usiptan prije toga u prisunju postoji. [2]) Danas se poznaje dosta ruda, koje svjetlucaju, a zna se i to, da je tomu svjetlucanju uzrok valjda uzdrmanje, dakako dosta puta tako jako uzdrmanje čestica dotične rude, da se spoj izmedju tih čestica uništi. I načini, kako rude da se pokažu svjetlucavimi, pronadjeni su, a jesu ovi: Neke rude svjetlucati će, ako ih kršiš, lupaš, ciepaš, trljaš; neke opet, ako ih ugriješ, pače usiptaš; neke pako, ako su prije postojale u prisunju; napokon neke, ako ih u tmici probije nekoliko električnih iskrica. Još mi je kazati, da rudoslovi svjetlucanje nesmatraju bitnom biljegom rudâ, jer su našli, da od iste rude neke odlike svjetlucaju a druge nesvjetlucaju.

---

[1]) „Geschichte der Mineralogie“ von Fr. von Kobell. str. 275.

[2]) „Aus der Natur“ von L. W. Reisland. Jahrgang 1862, str. 652.

Digitized by Google

Poznato je, da se svaka zraka svjetla lomi, pade li na proziran [illegible], ali čudnovato je, da ima veoma mnogo ledaca, koji takovu zraku sv[illegible] ne samo da lome, nego ju i razdvajaju, s čega i vidiš dvostruko svaku stvarcu, koju kroz takov ledac gledaš. I pogledom na takovu dvolomnost, koju je Erasmus Bartholin prvi zamjetio, izpitali su rude te su našli, da za čudo i u tom pogledu rudami stalni zakoni vladaju. Našli su najme, da su jednolomne rude ili neuledjene ili uledjene u oblike tesularnoga sustava, a rude dvolomne da su se uledile u oblike kojega od inih sustava. Izpitavajuć dvolomnost rudâ, našli su na dalje, da svaki dvolomni ledac ima po jedan smjer ili ih po dva, kojimi prolazeće zrake svjetla nerazdvaja, pa da ti smjeri — optičke osi — stoje u savezu sa oblikom ledaca. Tako je Brewster g. 1819. i 1820. našao a mnogi potvrdili, da ledci sustava romboedričkoga i piramidalnoga imadu po jednu takovu os, a ledci inih sustava da ih imadu po dvie, izuzam dakako ledce tesularnoga sustava, koji, jer nisu dvolomni, neimadu nijedne takove osi. Isti Brewster spazio je god. 1817. do 1819. i taj važni pojav, da najme gdje koji skrozimice istovjetni prozračni ledac u polarizovanom svjetlu raznimi smjeri kaže više mastî (farbâ), da je punomanjast. I ta višemanjost stoji, kao što je do sada dokazano, u savezu sa oblikom ledaca, jer danas znamo, da su ledci sa jednom optičkom osi dvomanjasti, [1]) a ledci sa dvie optičke osi da su tromanjasti, dočim su ledci tesularnoga sustava jednomanjasti. [2]) Kao što se te masti kažu stalnimi smjeri, tako nam gdje koje rude u odsjevanom ili propuštenom svjetlu kažu stalnimi smjeri osobito svjetlost, tako zvano zviezdje (asterismus). Doduše već Plinij spominje neki dragulj „asterios“, ali tumač tomu pojavu dadoše tek Brewster, Babinet i Volger. Potonji veli najme, da taj pojav može prouzročiti kad kada vlaknovitost rude, kad kada prutavost njezine površine i gladkoća njezinih razcjepina, a u mnogih slučajevih da ga mogu proizvesti i složine ledacâ-sraslacâ. On je i to našao, da ledci isometričnoga (tesularnoga) sustava kažu razne zviezdice, ledci pako sustava kvadratičnoga kažu zviezdice četverotračne pravokutne, a ledci sustava heksagonalnoga zviezdice šesterotračne, napokon da zviezdje nekažu sve rude dosta jasno, pače da ga neke od njih kao ni kazati nemogu. [3])

Osim tih pojava kažu nam rude još i inih krasnih, koje su učenjaci tek novije dobe protumačiti nastojali. Tako je Hausmann izpitavao nahukle šare rudâ ter je našao, da ih proizvadja pretanka naslaga, složena iz raznih tvarî, različnih od tvari rude one, koja takove šare kaže. — Dužikanje (irisiren) rudê polazi, kao što se sada zna, odtale, što gdje koje rude imadu sasvim tiesne, sa njihovimi razcjepinami uzporedne puči, koje su se izpunile tankimi vrstami zraka. — Mnogomanjost (polychroismus) labradorita, veli Brewster, da polazi odtale, što je pun veoma tiesnih četverouglatih šupljinica, dočim Bonsdorff misli, da ona polazi od umiešane mu kremenjače. — Tomu podobno našao je Brewster, da je dragi opal pun presićušnih šupljinica, koje su se u njem trima raznima smjerima porazdielile. Dočim on veli, da titranje masti polazi s različne veličine tih šupljinica, mislio je Fuchs, da u opala masti s toga titraju, što mu je bjelutkovih čestica primiešano. — Stokes, koji je fluorisanje (fluorescenz) na gdje kojem ledcu spazio, našao je, da se ono raznimi smjeri ledca kaže različno, da je dakle u nekom savezu sa osi

[1]) Dvomanjost (dichroismus) spazio je prvi Cordier god. 1809.

[2]) „Handbuch der bestimmenden Mineralogie“ von Haidinger. 2. Aufl.. str. 375.

[3]) „Handbuch der Naturgeschichte“ von Otto Volger. str. 1130 i „Geschichte der Mineralogie“ von Kobell, str. 265.

Digitized by Google

ledca. [1]) — Talasanje ruda tumačio je Hauy, a preliev Scheerer i Kenngott. Adular se talasa i prelieva, kao što Scheerer misli, s toga, što ima mnogo veoma tankih ljuštica crvene željezne rudače, ili, kao što Kenngott misli, mnogo ljuštica goethita. E. Reusch dokazuje i pokusi i računi, da se taj pojav na gdjekojih ledcih pokazuje s toga, što bo oni imadu veoma tanke i tiesne razcjepe i razkučke, koji su ih skrozimice istom smjerom, ali prama vanjskoj plohi na ukos probili. [2]) O tom mi je kazati još i to, da je Haidinger našao, da se ljubičaste i crvene masti ledca prelievaju zelenkasto, žute pako modro, a modre crveno kao bakar ili žuto kao med, u obće da su si prelievana i navadna mast ledca komplimentarne, premda i u tom ima iznimaka.

Iz svega, što do sada kazah, vidjeti je jasno, da se učenjaci novije doba nisu tim zadovoljili, da razne pojave na rudah samo motre, nego oni su takove pojave vazda protumačiti nastojali. Evo tomu i još dokaza al u jedno i pakaza, kako je nauk o rudah u novije doba napredovao. Ta od negda poznavali su ljudi ruda sjajnih, manjastih i prozračnih, ali oni neznadoše, da sjaj ruda prouzrokuju zrake svjetla odsjevane i razsjevane, mast pako zrake odsjevane i propuštene, a prozračnost zrake propuštene. — Haidinger je našao, da jačinu sjaja uzroči veličina ruda i gladkoća njihova površja, vrst sjaja pako lomljivost i polarisanje svjetla. Tako je on spazio, da se gladki ledci sjaje kao staklo, ałem ili kov, a nikada nesjaje kao mast ili biser, jer, veli on, sjajnost maslena i biserova stoje više o sastavu rude nego li o njenoj tvari. Tako je na dalje i to našao, da se rude sjaje kao staklo, ako svjetlo slabo lome, sjaje kao alem, ako ga jače lome, a sjaje kao kovina, ako ga veoma jako lome. — Werner je ustanovio u ruda razne vrsti masti, koje da kako još i danas postoje. [3]) Nu dočim su Werneru takove masti bile bitnom biljegom ruda, nisu nam više takovom, budući se je našlo, da se one lahko mienjaju.

Učenjaci novije dobe nisu se zadovoljili sa pukim označenjem masti, nego su i ovdje iztraživali uzrok, s kojega ruda ovu ili onu mast kaže. Možemo si misliti, da će uzroci u pojedinih slučajevih različni biti, a meni je kazati o njih samo to, da je sada poznato, da gdje kojim rudam podaju mast njihove iskonske i bitne sastavine, drugim pako neke im primiešane i za njih nebitne tvari, ma takove bile baš i ustrojne. Ovo potonje je za nas osobito važno, jer nam dokazuje, da su takove rude postale iz mokra. Tako je, da za primjer navedem samo jedno, god. 1840. Marcel de Serres našao, da gdje koji slan-kamen nevidi (infusoria) crljenim čine. [4]) O mastih ću napokon samo još to spomenuti, da je neprestana pažnja dokazala, da su kovinske masti uztrajnije i pouzdanije od nekovinskih masti.

I prije je bilo poznato, da ima ruda prozračnih, suzračnih, prozirnih i neprozirnih, ali tek Faraday dokaza, da neima mračnih (opak) ruda, dočim nadje, da srebro i zlato kroz svoje pretanke tanećke svjetlo propušta i propušteno polarizuje. To isto dokaza o bakru i drugih kovinah Dupasquier, a Melsens o živi.

---

[1]) „Lehrbuch der Krystallographie“ von W. H. Miller, übersetzt und erweitert durch Dr. J. Grailich, str. 257.

[2]) „Elemente der Mineralogie“ von C. Fr. Naumann, 6. Aufl., str. 109.

[3]) Čitaj: „Geschichte der Mineralogie“ von Kobell, str. 90; „Elemente der Mineralogie“ von Naumann, str. 116. ili „Handbuch der bestimmenden Mineralogie“ von Haidinger, str. 332.

[4]) „Geschichte der Mineralogie“ von Kobell, str. 398.

Digitized by Google

Da nebudem predug, spomenuti ću još samo upliv topline na rude. Kao što su učenjaci upoznali, da zakoniti savez postoji izmedju osi ledcopisnih i optičkih, tako je i opet Mitscherlich spoznao, da toplina ledce tesularnoga sustava pruža svakim smjerom jednako, ledce pako inih sustava da raznimi smjeri razno pruža, i to, kao što Fr. Pfaff veli, da ih smjerom nejednakih osi nejednako pruža. Dočim je Pfaff još i to našao, da veličina takova pruženja nije u savezu sa veličinom osi ledca, dokazao je Senarmont, da je toplovodnost ledaca jednakimi osi jednaka, a različnimi različna. Po toplovodnosti poredao je Despretz neke ruke, a Berzelius je taj red ovako priobćio: zlato, srebro, bakar, platina, željezo, tutija, kositer, olovo, mramor, porculan, ilo. [1]) Osim toga izpitavali su i taljivost pojedinih ruda, a Kobell je za njezino označenje podobno postupnici tvrdoće ustanovio postupnicu taljivosti, koja se sastoji iz ovih 6 stupanja: raztokov sjajnik (antimonit), natrolit, almandin, trakovac (aktinolith), ortoklas i bronzit. [2]) Napokon mi je spomenuti, da se nije zaboravilo ni na posebnu toplinu ruda ni na dijatermiju, ali za sada bavi se timi pojavi više fizika nego rudoslovje. [3]) Takodjer je izpitavan okus i vonj ili duha nekih ruda, kao i uvjeti, pod kojimi se oni na tih rudah kažu.

Još mi preostaje kazati o sustavoslovju ruda. — Kao što smo, govoreć o životinjah i bilinah, vidjeli, da su učenjaci i mnoge i razne sustave sastavljali, tako je to i ovdje bilo. Nu svi ti sustavi dadu se svesti na tri vrsti po tom, kako su rudoslovi, sustavljajuć rude, pazili ili samo na njihove fizikalne biljege, ili samo na njihove lučbene biljege, ili napokon na ove i one. I ovdje se je kušalo ponajprije sa sustavom mješovitim, koga su doduše poslije zapustili ali ga u najnovije doba i opet poprimili, jer su se uvjerili, da samo takov sustav znanosti zadovoljuje, dočim joj zadovoljiti nemože niti lučbeni niti tako zvani prirodoslovni. Premnogo bi bilo, kada bih nabrajao sve razne sustave ruda, što su ih do sada rudoslovi stavljali, zato ću ja ovdje navesti samo po jedan i to glavni od svake vrsti. Prije ipak nego to učinim, kazati mi je, da je arabski liečnik i mudrac Avicenna prvi bio, koji je koncem 10. vieka rude u ova 4 reda razredio: kamenje, kovine, sumporovite rude i soli. [4]) Budući sam, govoreć o životinjah i bilinah, navadjao sustav Linnéov, to nemogu propustiti, da ovdje nepriobćim njegov sustav ruda. Taj slavni muž bijaše rude razredio ovako: A. Petrae, sive lapides simplices (vitrescentes; calcariae; apyrae); B. Minerae (salia; sulphura; mercurialia); C. Fossilia, seu lapides aggregati (terrae; concreta, e particulis terrestribus coalita; petrefacta). [5]) Negovoreć dalje o valjanosti toga sustava, a mimoišav mnoge ine sustave, baš i Wernerov i Hauyov, navadjam odmah sustav Berzeliusov, koj da nam bude primjerom lučbena sustava. Berzelius, komu je rudoslovje samo dio lučbe, razredi rude po elektropozitivnosti, a onda i po elektronegativnosti. Evo tih njegovih sustava, [6]) i to najprije onoga po elektopozitivnosti. Prvi red ima ove razrede: metalloidi, elektronegativne kovine, elektropozitivne kovine. U drugoga reda su pako ovi razredi: sprhle ustrojine, smoline, kapljevine, pakline, ugljevlje i soli. Sada evo mu sustava po elektronegativ-

---

[1]) „Handbuch der bestimmenden Mineralogie“ von Haidinger, str. 389.

[2]) „Elemente der Mineralogie“ von Naumann, 6. Aufl. str. 142.

[3]) Dijatermiju obreo je Melloni, ali pogledom na nju izpitano je do sada još samo malo ruda.

[4]) „Schul-Naturgeschichte“ von Joh. Leunis. 2. Aufl. 3. Theil, str. VII.

[5]) „Geschichte der Mineralogie“ von Kobell, str. 61. i 62.

[6]) Zbog tiesna prostora mogu od sustava navesti samo redove i razrede.

Digitized by Google

nosti. U prvom razdielu toga sustava ima on ove redove: Samorodine, sulfureti, arsenieti, stibieti, telureti, osmieti, aurieti, hidrargireti; a u drugom razdielu jesu mu opet ovi redovi: kisi i njihovi hidrati, sulfati, nitrati, muriati i muriokarbonati, fosfati, fluati i fluosilikati, borati i borosilikati, karbonati i hidrokarbonati, arseniati, molibdati, kromati, volframiati, tantalati, titaniati, silikati i silicio-titaniati, aluminati. [1])

Tomu sustavu protivan sustav postavi glasoviti Mohs, a toga evo: Prvoga reda redovi jesu ovi: plinovi, voda kiselina, soli; drugoga pako reda jesu redovi haloidi (pasoli), bariti (težci), kerati, malahiti, allofani, grafiti (tuhe), steatiti (mastnici), tinjci, kalanci, dragulji, rudače, kovine, pakovine, sjajnici, blistavci i sumpornjaci; a razredi trećega reda jesu: smoline i ugljevlje. [2]) Buduć Mohs svojim redovom nebijaše dao nikakvih naziva, to ih njegov vjerni sljedbenik Haidinger redom nazva ovako: akrogenidi (nadzemljače), geogenidi (zemljače) i fitogenidi (biljevnjače) [3]) Osim Haidingera poprimi i Zippe sustav Mohsov, preinačiv ga ponešto [4]), onda Kenngott, preradiv ga god. 1853. prema sadašnjemu stanju znanosti. [5])

Od mješovitih sustava najbolji je danas sustav Naumannov, zato ga je i najviše učenih ljudi poprimilo. Evo redova i razreda toga sustava: kisi metaloida (kisvodika, kiseline); zemlje i njim podobne slučenine (zemlje, fluoridi i kloridi); haloidi (vodeni i nevodeni haloidi); amfoteroliti (nevodeni i vodeni amfoteroliti); metaloliti (vodeni i nevodeni metaloliti); tantalitoidi; kisi kovina i podobnih im slučenina (fluoridi, kloridi, bromidi i jodidi, onda kisi kovina); kovine, samorodne kovine i neke njihove slučenine; galenoidi (sjajnici); piritoidi (pakovine); kinabariti (blistavci); metaloidi; antracidi. [6])

Dočim sam tako od svake vrsti po jedan sustav napomenuo, nemogu završiti a da nespomenem, da je god. 1857 Rossi obznanio sustav, sastavljen po načelih zemljoslovno-lučbenih. Redovi toga sustava jesu: rude eksogene, endogene, hipogene, perigene, epigene i metagene. [7]) Od koje vriednosti može biti takov sustav, lahko si domišljamo iz onoga, što rekosmo o postanku ruda, najme da ista vrst rude može postati na razni način. Još manju vriednost mora imati sustav, sastavljen po nekih naravofilozofičkih načelih, kao što nam ga god. 1813. priobći Oken. On uzkrisuje pokojna 4 stara počela, pa po njih razredjuje rude na ova 4 razreda: ird-mineralien (rude-zemnjače); wasser-mineralien (rude-vodenjače); luft-mineralien (rude-uzdušnjače); feuer-mineralien (rude-ognjenjače [8]). Toliko o sustavih; a sada mi je još kazati, da su se učenjaci dugo prepirali o tom, da li se u rudoslovje imadu uvesti nazivi specifični ili sistematični, kao što ih je Mohs po primjeru

---

[1]) „Handb. d. bestimmenden Mineralogie“ von Haidinger. 2. Aufl. str. 448 i 449.

[2]) Leichtfassliche Anfangsgründe der Naturgeschichte des Mineralreiches,“ v. Mohs. 2. Aufl. I. Theil, str. 417 do 431.

[3]) „Handbuch der bestimmenden Mineralogie“ von Haidinger. 2. Aufl. str. 458.

[4]) „Lehrbuch der Mineralogie mit naturhistorischer Grundlage“ von Zippe, 1859. str. 285. i dalnje.

[5]) „Das Mohs'sche Mineralsystem nach dem gegenwärtigen Standpunkte der Wissenschaft“ bearbeitet von Kenngott. Taj sustav naći ćeš i u „rudoslovju“ od Živka Vukasovića.

[6]) „Elemente der Mineralogie“ von Naumann. str. 168 do 182.

[7]) „Geschichte der Mineralogie“ von Kobell. str. 361.

[8]) „Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände. I. Band: Mineralogie und Geognosie von Prof. Oken. str. IX. do XXIII.

Digitized by Google

naziva od bilina i životinja tvorio i uvadjao. U toj učenoj prepirci održa pobjedu specifično nazivlje.

Napokon mi je kazati, čemu bi se i onako svaki domislio, da bih ja u ovom sastavku, da podpun uzbude, imao još govoriti o kamenju ter pokazati, dokle je napredovalo zemljoznanstvo. Nu i tomu bih zadovoljio, ali čini mi se da bi to sada suvišno bilo, pošto je u ovom časopisu upravo o tom jur pisano, ma da i od druga mi.

Tim dakle završujem svoju razpravu, koju sam lanjske godine na ponuku prijatelja si započeo, ostavljajuć štovanim čitateljem, da razsude, da li sam jim njom koristio ili ne. Ako su mogli imati ma i malenu korist, drago mi je, aka li je neimadoše, onda ću se trsiti, da jim je u buduće drugim izborom čim više pribavim.

II. Kratke književne viesti.

Kratak priegled hrvatsko-srbske književnosti

od posljednje dvie-tri godine.

I.

Kod nas se još jednako neponima koja je prava vriednost i značenje narodne književnosti. Velika većina našega svieta nije jošter uzgojena za čitanje, pak zato i nemože knjige štovati, jer nezna njezine slasti i koristi. Drugi ako i čitaju štogod, to čine samo od zanata, čine zato, što se bez toga nikako nemože da bude. U nas ima i ljudi, odličnih po svojoj časti, koji su ipak velike mrziknjige. Bio ma kakav pojav narodnoga života, osobito koji se očituje u književnosti, oni se već u napried boje, eda se nebi i na vratima njihova patriotizma pokucalo, da budu tobože podupiratelji narodne prosvjete, čemu oni baš mnogo neteže. Razloga i izgovora da se tomu ukloniš ima sila božja, medju kojimi nije doista posljednji taj, što su se nazad desetak i više godina naši socijalni odnošaji puno promienili, te smo navikli na goleme, odprije nečuvene materijalne potrebštine svagdanjega života, pored kojih nam nestaje sredstvi i vremena, da se i za duhovnu piću pobrinemo. Da što rekoh, duhovnu piću? zar i te u knjigah ima? Toga vam mnogi neće ni da vjeruju.

Uz take uvjete lako je pomisliti, kakovo će biti stanje naše književnosti. Može li biti nadanja, da će ona procvasti ondje, gdje je tek nemnogi štuju, a još redji ljube? Mislim ipak da nije u nas svagda tolika mlitavost vladala, kolika upravo posljednje dvie-tri godine; da nismo vazda tolike nebrige bivali, kolike ov čas, gdje nam je u iste mladeži nekako ohladnjela negdašnja ljubav prema narodnoj stvari. Mjesto neokaljana oduševljenja usadjen je u naše srce otrov podloga materializma; kulturni život zapadnoga svieta, koji se doselio k nam istom nedavnom epokom njemačkoga vladanja,

Digitized by Google

ukaza nam do sada ponajvećma samo svoju zlu sliku. Lakomo otimanje za dobitkom bez požrtvovanja, beznačajnost u javnom, nemoralnost u familijarnom životu i mnogi drugi griesi — to su vam užasni pojavi naše današnje civilizacije;[1]) ona je ljutim otrovom zatrovala osobito onaj naš naraštaj, koji je na nesreću i bez svoje krivnje po opakih tudjih uzorih odgojen te pod njimi mladjahni viek svoj sproveo; to su duševni sinovi do nedavno gospodujućega tudjinstva, to je bolest, od koje težko boluje naše vrieme, i ako se skorim nenadju ozbiljni lječnici, da joj na put stanu, strah me je, kasno ćemo je preboljeti.

Nadasmo se doduše poslije godine 1860., da će nam odlahnuti, da će nastupiti bolja vremena, zgodnija našemu narodnomu razvijanju; ali kao što svi znamo, ona nas nada većim dielom prevari. Jadni narod naš biju sve jednako sa svake strane velike nepravde; on podnosi nevolje koje su tim nesnosljivije, čim se bolje i obćenije osjeća, koliko su nezaslužene; odasvuda se gomilaju protivštine njegova narodnoga bića, ako ga još i nisu sasvim obrvale. Korov života kulturnoga, koji svagda brže niče od plemenita sjemena; bieda materijalnoga stanja, koju su nam skrivili drugi, i domaći razvrat politički, za koji si odgovaramo sami — sve se to kuha kao u vulkanskom kotlu, te truje i raztvara naše društvo . . Koliko ima ljudi toliko snage, da se odupru ovim silovitim protivnikom našega narodnoga živovanja, da neupadnu u mrežu jednomu ili drugomu? . .

Što je zlo samo od sebe, može po okolnostih još i gore izaći. Veliki se dogodjaji pripravljaju, o kojih visi sretnija ili još nesretnija budućnost našega naroda. Strašno bi bilo, da nas nadju nepripravne, da nam se dogodi kao oniem djevicam svetoga pisma, koje su bez ulja ostale . . Namrštilo se nebo, vazduh je pun munjine, koja će za nedugo golemom praskom tik nas provaliti na zemlju. Rastrkane ovce jednoga krda čvrsto se sabijaju oko svoga pastira, kada slute, da je oluja na domaku; one sliede poslušno glasu njegovu, da ih sretno dojavi na torine. Ima li i u našega naroda takov obći glas, koji bi svi njegovi dielovi jednako poznavali? Taj bi se mogao za sada samo u književnosti naći; samo po idealnom polju mogao bi se slobodno razliegati taj jedinstveni glas, te gromko odjekivati od jednoga kraja do drugoga. A jesmo li zbilja dotle dospjeli?

Do sada se nemože govoriti van o slabih pripravah, koje tomu putu dovode, i o veoma polaganu napredku. Hrvatsko-srbska književnost nenosi samo dvoje ime, već je sve do sada žalibog u istinu dvoja; nerazdvajaju nas samo dvojaka slova, nego što je puno važnije, dvojake ideje. Ako i jest jedan glavni uvjet izpunjen, jedinstvo jezika, ali gdje nam je jedinstvo misli? Mi neradimo jošter ni u dovoljnu porazumljenju, kamo li u podpunoj slozi! Pravac naše književnosti, kako se razvija na jednom kraju, bitno se razlikuje od onoga, što biva na drugoj strani. Za neke ideje, koje su jednoj polovici naroda najsvetiji amanet, neće druga polovica ni da zna; što će jedne najvećim oduševljenjem nadahnuti, kod toga će drugim krv u žilah stinuti; čime se jedni ponose, tim se drugi ništе; za čim jedni teže, toga se drugi klone! Može li se tako igda do sloge doći?

Prateći pazljivim okom našu najnoviju književnost, nahodim veliku raz-

---

[1]) U Vili 1865, str. 194—197, 217—221, 233—235. ima dobar članak pod naslovom „Civilizacija", izradjen po francuskom od M. Milićevića. Protiv nadricivilizacije, kakova se u nas koji put osobito kod ženskinja ističe, mnogo je pisano u „Naše gore listu", i u „Danici ilirskoj". Sr. n. p. u „Dan. il." 1865 br. 32: „jedna večer na šetalištu", br. 45: „našim domorodkam".

Digitized by Google

liku medju zapadom i istokom već i kod samih pisaca. Na istoku je posljednji desetak godina prirastao veoma znatan broj mladjih književnika; na zapadu jedva su mladji radnici podobni izpuniti redove starijih, kamo li da ih odmiene. To nam je dokaz, da je ono doba, što dodje namah iza katastrofe od godine 1848., većma nahudilo narodu hrvatskomu nego li narodu srbskomu. Istina je ciela, da su Hrvati i jače izvrženi bili navalam elemenata tudjih, nego li Srbi, koje je s jedne strane zaklanjao narod magjarski, s druge štitio ih i podupirao slobodni (barem s narodne strane) život srbski u kneževini. Nemislim ipak, da je to jedini i dovoljan razlog, da nam pravo stanje izjasni; zašto su isto ono doba i Slovenci jednako pritišteni bili, i opet se njihov naraštaj od god. 1850--1860 surazmjerno bolje i jače održao, nego li istodobni hrvatski. Uzroci su dakle tomu žalostnomu pojavu sasvim drugdje. Ja bi ih nahodio ponajviše u tom, što se je od god. 1836—1850 hrvatsko pleme izmedju sviju jugoslovinskih najvećma naprezalo, te je visoko leteći na laganih krilih ilirskoga oduševljenja, znamenit i neobičan duševni život razpirilo; a kad se iza toga umoreni i u mnogih nadah prevareni sami sebi dozvaše i u se povratiše, nadjoše u brzo vrata doma svoga zamandaljena gospodstvom tudjih ljudi, tudjih zakona, tudjega jezika; odatle zavlada narodom očajanje i malodušnost. Po fizičkih zakonih čim je jača akcija, tim je jača i reakcija. Jednaki udarci nebole svakoga i svagda jednako.

Gdje ima više mladih književnika, ondje i liepa književnost bolje napreduje; mladež se ponajradje bavi pjesničtvom, osobito sitnijimi vrstami, n. pr. lirikom, zatim pripoviedkami i novelami itd. Starije glave ištu ozbiljnije predmete, ili se sasvim ostavljaju književne radnje. Zato je u novije vrieme i naša beletristika na istoku mnogo napredovala te od godine do godine dublje korien pušta u plodovitu omladinu; jednakim je korakom ona na zapadu nazadovala te već i na kraj propasti došla. Može li se zar dublje pasti, nego li kada čitava polovica našega naroda, što se latinicom služi, neima nego cigli jedan list, beletristici namienjen, pak je i taj za političke novine vezan, a nepostoji samostalno. [1]) Žalostne ove istine neumijem si drugačije protumačiti, nego li tiem, što u nas mladjih književnika nestaje, a stariji, koliko se još bave knjigom, posvetiše se ozbiljnijim strukam literature, ili jih političko kretanje svak čas odazivlje na drugo polje, kojemu treba jednako vrstnih radnika. To vam isto, samo drugimi riečmi, priznaje takodjer jedan od naših najpoznatijih mladjih pjesnika, čim veli: »Mažuranić, Preradović, Trnski bili bi ponosom svakomu narodu; Čengićaga, Prvenci, Kriesnice resile bi svaku književnost. O mladjem naraštaju nije lahko govorit; taj' se tek razvija (!). Za sad jošt junakuju na vilinjem mejdanu sve stariji književnici, a prije svega Trnski, komu u hrvatskoj lirici para neima. [2])«

Ali upravo takvom prigodom, kada svi dobro znamo i osjećamo, da nam književnost boluje, a vidimo, da niti vrieme i okolnosti mirnu njezinu razvijanju neprijaju, trebalo bi da se ostvari velika i sveta ideja književnoga zajedinstva hrvatsko-srbskoga. Ako nam je zbilja do napredka književnoga, ako je mladeži našoj do narodne beletristike, zašto da neusvoji bar ono, što joj pruža literatura srbska? Nije li pusta rieč bez značenja, što se govori, da Hrvati i Srbi imaju jedan jezik i jednu književnost, posvjedočimo to i životom, dokažimo našim držanjem, da niti je Hrvatu tudje ono, što izlazi

[1]) Ovo je pisano prije nego se i znalo, da će Deželić izdavati beletristićan časopis „Dragoljub". Vidjet ćemo, kakav će mu biti uspjeh, koliko li će vrieditи.

[2]) A. Šenoa u članku: ‚Naša književnost,' štamp. u Glasonoši 1865 br. 8.

Digitized by Google

na sviet pod imenom srbskim, niti Srbinu ono, što pod imenom hrvatskim. Kada dakle nam Hrvatom „Neven“ uvenu, „Slavonac“ i „Glasonaša“ usahnuše, a i „Naše gore list“ požutje, koliko nas čita izvrstne listove srbske, novosadsku ‚Danicu‘ i ‚Maticu‘ ili biogradsku ‚Vilu‘? Odgovor: nikoliko, ili taman toliko, da je vrlo na blizu ničemu. Ili dakle recimo, da naš sviet veće ni malo nehaje za našku knjigu, ili priznajmo, da u toli potrebitoj književnoj slozi hrvatsko-srbskoj nedotjerasmo daleko: jedno je i drugo zlo, a skoro se nezna, što je gore. Naopako po nas, ako se već jednom neokanimo od malenkosti velika pitanja graditi, te se poradi neznatnih stvari cjepkati i slabiti, gdje bi nam bilo znati i vidjeti, ako nismo sliepi, da nam samo složna i uskorena radnja jamči za uspješan napredak u kolu ostalih kulturnih naroda današnjega svieta i vieka.

Tko umije dohvatiti pravo značenje velike rieči Bakonove: ‚znanje je moć‘, tko zna kolik je u današnjem razvitku narodâ zadatak književnosti, kolik li je ona faktor narodne eksistencije, taj će doista bolnim srcem i gorkim posmjehom pogledati na kukavno stanje naše književnosti, što nije ni dotle dospjela, da bi se osjećao ikolik njezin upliv na podizanje i izpravljanje našega privatnoga i javnoga života. Koje čudo, što ni u kojem pitanju, koje se tiče našega narodnoga bića, neima medju nami porazumljenja, neima sloge i zajedničtva, kad nam nije književnost još na toliko ojačala, da bi nas već iz rana, od mladjahnih godina, kada su nježni utisci naše duše, uzgajala jedinstvenim mislima o naših narodnih težnjah i o njihovih konačnih ciljevih! — —

Nama nestaje glavni preduvjet, bez kojega se cvjetanje narodne književnosti ni pomisliti nemože — to je samosvjestan, čisto narodan *život društveni*. Prigrlivši voljno obične forme današnje uljudnosti, kako nam ih donie kultura zapadno-evropejska, zatrosmo i sve jednako još zatiremo naše narodne osebine; odpokle što navikosmo, kako naš prosti narod govori, po „nimški“ se odievati, prionusmo takodjer za tudji jezik i tudje misli. Kolika je anomalija našega društvenoga stanja, vidi se već od tuda, što u nas mora škola težak bojak biti s domaćim, kućnim životom, mjesto što bi ga nastavljala i usavršivala. Zato nam i nisu škole onoliko snažne, koliko bi bile, da mogu graditi na naravitu temelju. U nas će biti sve dotle zlo, dok nepostane kuća i familija najčvršćim bedemom naše narodnosti; nemislim dakako prostu seljačku kolibu, u kojoj neima višega života, već familiju obrazovanu, koje su članovi oduševljeni idejami današnje prosvjete, a uz to svjestni čuvari svoje narodnosti. Ima li u nas dan današnji takovih kuća, takovih familija? i koliko? Zaredite kroza sve razrede našega društva, u jednom ćete ih naći manje nego li u drugom. [1])

Uz takve okolnosti još je velika sreća po nas, što je barem javni život pošao pravcem narodnim, što je barem ondje priznano prirodno pravo naše narodnosti. Nadajmo se, da njegovu zamašaju neće moći za dugo odoljeti tudjinstvo ni u skromnosti, kamo se krišom zavuklo; uzdajmo se, da će sila javnosti, koja je narodna, svladati i kuću, koja je sad još tudjinka.

Trojako se dotiče naš javni život književnosti: u školi i naučnih zavodih u žurnalistici kao odsjevu, političkoga života, i u narodnih kazalištih.

Neima sumnje, da su danas škole najjača podloga naše književnosti;

---

[1]) Gdje je tudja familija, ondje je tudja i zabava tako u kući kao izvan kuće. I zbilja, u nas neima jošter „besjeda“, već samo „koncerta“ i „balova“. Vriedno bi bilo, da po gdjekoji naš mladić čita dosjetlivu definiciju, što je „bal“, što li „besjeda“, u Vili, 1866, str. 618—622, 635—638.

Digitized by Google

nije ipak ni u tom zadovoljeno svim potrebam. Naše škole ponajprije nisu posve onako uredjene, kako bi najbolje odgovoralo sadanjemu stepenu našega duševnoga razvitka. Povrh toga ima i ta velika nezgoda, što se život školski na istoku malo ili nimalo nesudara s onim na zapadu: tako se sa dva kraja obradjuje polje narodne prosvjete, ali bez medjusobnoga podupiranja. To se vidi već i u radnji oko školske književnosti, koja je na skroz razdvojena u hrvatsku i srbsku, jedna ide naporedo uz drugu, pak se slabo gdje i dodievaju, kamo li da bi se podpomagale, te jedna drugu podizala. Napokon naši naučni zavodi nisu svi ni dovršeni, nedotjeraše jošter do najvišega kraja, da budu koliko bi trebalo samosvojni, da prema volji svojoj i željam našim uzgoje znanost u pravcu narodnom. Ima istinabog Biograd svoje „učeno društvo“ i svoju „veliku školu“, ali nije ni ona dosta „velika“, da bude pravim središtem i jakim ognjištem, iz kojega bi varnice prosvjete i obrazovanja vrcale po čitavom narodu srbskom; a naš Zagreb neima po nezgodi i nepravdi još niti akademije niti velike škole.

Žurnalistika je posljedak silno razvijenoga života političkoga. I ona spada u književnost, gdje izpunjuje liepu zadaću, da bude učiteljicom naroda. Naše novine, kojih broj doduše nije velik, čini se ipak, da nalaze odsjekom više čitatelja, nego li ikoja druga knjiga za sebe: ele liepe zgode, da uz ostali sadržaj, koji je tek dnevna značenja, ponude čitatelje svoje takodjer obćekoristnimi poukami, da ih makar iza potaje priuče na čitanje ozbiljskih stvari, da jim što više i što češće pripomenu o narodnoj književnosti, da poprate sve vrednije pojave naše knjige ne tek pukom frazom od nekoliko obćenitih rieči, već i jezgrovitim izvadkom glavnih misli onoga djela, neka bi već jednom sviet naš doznao, da je književnost ogledalo narodnih ideja i narodnoga mišljenja. Jednom rieči da kažem, u nas bi se imala sva skrb na to obratiti, da bude što valjanije i svestranije uredjivan podlistak političkih novina, ovo domišljato čedo francuske kulture.

Najmogućnije će utjecati na obrazovauje našega društva, kada se valjano razviju, n a r o d n a k a z a l i š t a. Za sada imamo žalibog na svem kolikom slovinskom jugu tek dva ovaka zavoda; jedan u Zagrebu, drugi u Novom Sadu. Što je našega naroda uz jadransko more, svuda gospodi taljanština i taljanska Talija, počamši od Rieke sve onamo do ponosita Dubrovnika; a medju Savom, Dravom i Dunavom zabavljaju nas skitalice njemačke, kojim se ni broja nezna. Kako tomu inštitutu treba osobita publika, najme narodno obrazovano gradjanstvo, nimalo se nečudim, što ga neima po nekih pomanjih i siromašnih gradovih, koji su većim dielom budi poniemčeni budi potaljančeni; ali da Biograd, glavni grad kneževine srbske, stolica srbskoga kneza i svih zemaljskih vlasti, jošter nepodiže svoga stalnoga kazališta, tomu se tim više čudimo, čim manje vjerujemo, da nebi u Biogradu izpunjeni bili svi gore pomenuti uvjeti. Naša kazališta nisu se dakako jošter na visoko popela, nisu što bi valjalo da budu, kazališta n a r o d n a; koliko se ipak i u kratko vrieme uz ozbiljnu volju i požrtvovanje nekih takovim zavodom doraslih muževa napredovati može, dokazaše nam dvie posljednje godine pozorišta zagrebačkoga, što je i vrlo stroga kritika javno priznala. [1]) Za današnje stanje naših kazališta i njihov odnošaj prema obćinstvu čini mi se, da puno znače rieči Schillerove, što ih god. 1782. izreče o njem. pozorištih: Bevor das Publikum für seine Bühne gebildet ist, dürfte wohl schwer-

[1]) A. Šenoa „o hrvatskom kazalištu“ u Pozoru, g. 1866. br. 242—256. Taj ciklus od sedam odužih članaka pisan je u oči novoga odbora, koji se je imao sastaviti kod zagreb. kazališta, te je oduzevši neke osobne primjetbe, koje se samo zagreb. pozorištne družine tiču, inače i obćenita uvaženja dostojan.

Digitized by Google

lich die Bühne ihr Publikum bilden. S toga držim, da je za sretan napredak naših kazališta od prevelike znamenitosti: mirna, pravedna, bezpristrana kritika; ali kritika, koja se neosvrće tek na pjesnike i glumce, već i na publiku, a na to kao da su naši kritici zaboravili.

II.

Što je godina 1815 za kneževinu Srbsku, ono je od prilike god. 1848 za naš narod ov kraj Save; jednim je narod oslobodjen od jarma turskoga, drugim od veriga gospodstva feudalnoga. Obrazovanje puka, temelj obćenite sreće i imanja, i uvjet narodne slobode, odpoče u nas godinom 1848., osnivanjem narodnih učilišta; kolik je u tom do danas napredak postignut, lako je razabrati iz historijsko-statističkih izvještaja o stanju pučkih škola koncem godine 1865. Nov dokaz, koliko su si naši narodni učitelji svjestni svoje važne zadaće, nahodim u nedavno sastavljenoj „učiteljskoj zadruzi“, od koje se sudeći po dojakošnjoj radnji možemo nadati sjajnu uspjehu. Nismo više, hvala Bogu, daleko od onoga doba, gdje će i u puk prodrieti narodna knjiga te će se s velikom koristću raditi u književnosti pučkoj. Naše narodno učiteljstvo i uz njega rodoljubivo svećenstvo prionuše već iz rana za tu narodnju potrebu, te opremaju marljivo i dosta vješto u sviet knjige, namienjene obrazovanju puka, ov čas još ponajviše školske djece. Netreba mi, da poimence navodim znatan broj tako zvanih molitvenika, što se godinu po godinu budi iznova sastavljaju budi preštampavaju za crkvenu porabu katoličke djece (kod sljedbenika pravoslavne vjere neima još toga običaja), niti ću izbrajati redom sve one školske knjižice, kojih se svake godine mnogo hiljada razturi medju djecu narodnih škola — na velik novčani dobitak b e č k e školske naklade! Kod ovakih je pojava i onako najzanimljivija strana — broj knjiga, po kojem se može proračunati, kako u našega prostoga naroda napreduje vještina i volja čitanja. Vriedno je ipak napomenuti, da su naše školske knjige sastavljene većinom medju godinom 1850—1860, te se veli, da ima u njih dosta tragova čak od državnih načela onoga vremena, poimence u čitankah. Neima dvojbe, da će naši samosvjestni narodni učitelji tomu zlu, ako zbilja koje ima, svakojako doskočiti.

Izvan škole, rekao bih, da ima u nas na zapadu i više i boljih poučno-zabavnih knjiga, školskoj dječici namienjenih, nego li na istoku: bit će tomu taj uzrok, što je ovuda narodno učiteljstvo prosvjećenije te i radi više na književnom polju. Već su u našem časopisu [1]) pohvalno spominjane prirodoslovne knjižice, što ih o svom trošku izdaje naš knjižar L. Hartman, kao: „domaće životinje i njihova korist“, „mala zvěrnica za zabavu i pouku,“ „prirodopis sisavacah“, „cèrtice i pripovĕsti o sisavcih.“ Ovamo spada takodjer nedavno izašla knjiga „domaći prirodopis“, koji je vrlo vješto napisao Lj. Modec. Ovim bit će možda zadovoljeno prvoj i najprečoj potrebi u toj vrsti znanja; nadostavlja ih s njemačkoga na hrvatski prevedena malena fizika od Šuberta (prirodoslovje), koja se osobito zrelijoj ženskoj djeci u ruke daje. Za manju dječicu možda bi koristnija bila onaka knjižica, kao što su „pojavi u zraku“, kad bi najme tkogod najvažnije pojave fizikalne prostim i razgovietnim načinom djeci iztumačio. Imamo istinabog već jednu taku knjigu „pojavi iz prirode“ od Bakotića, ali vještaci kažu, [2]) da neodgovara sasvim našim današnjim potrebam.

Našim je narodnim školam osobito prieka potreba valjane knjižice, u

[1]) Sr. Književnik II. str. 302.

[2]) Sr. Književnik III., 316.

Digitized by Google

kojoj bi se pripoviedale glavne crte iz domaće poviesti; knjiga Tkalčićeva može tek za nevolju služiti, jer nije za djecu radi svoje kompendiozne [1]) naravi; „obća pověstnica“, koju je nedavna izdao jedan „domorodac“ (svećenik Tadić), po osnovi njem. knjižica od Bumüllera i Schustera, nesadrži kao što i nemože, mnogo iz domaće poviesti; pored toga ova je „obća pověstnica“ još uviek suviše njemačka, premda je sastavitelj koješta preinačio ili pridodao. Nadajmo se dakle, da će se skorim koji narodni učitelj toga posla latiti, osjećajući jamačno najbolje i sam iz svoga dnevnoga poučavanja potrebu takove knjižice. Neopominjem se, da bi u posljednje tri godine bar za historiju naroda srbskoga izašla bila koja takva knjiga, kakovu imam ovdje pred očima, najme za porabu školske djece.

Za geografiju napomenuti mi je s pohvalom Mařikov „zemljopis trojedne kraljevine“, koji je za kratko vrieme u dva izdanja izišao; [2]) manje je hvale vriedan „zemljopis austrijskih zemaljah“, od istoga pisca. Zastaralo je već i suvišno Truheljkino „domoslovje“ (to ti je njemački: Vaterlandskunde!). Medju ove vrste knjigami, što su cirilicom štampane, hvale knjigu: „Zemlja na kojoj živimo“, od D. Pavlovića; [3]) a kao sve što je Vukovo, tako je biser naše pučke književnosti [4]) „priprava za istoriju svega svijeta radi djece“, štampana nakon Vukove smrti. Ovu bi knjigu, to je moje najsvetije uvjerenje, valjalo svakako i latinicom preštampati, kao i u obće sve, što je Vuk skupio, napisao ili preveo, jer je doista grjehota, za koju ćemo težko odgovarati našemu potomstvu, što radi zlosretne razlikosti slova tako valjane knjige čitavoj zapadnoj strani našega naroda uzkraćujemo.

Od poučnih pučkih knjiga još su napokon spomena vriedne: Heppova crkvena poviest, koju su preradili klerici sjemeništa djakovačkoga, zatim male knjižice Klaićeve: [5]) mali ratar, stočar i gospodarica; i ‚račun s delovima‘ od E. Josimovića, koji je sam pisac namienio poglavito učiteljem „manjih škola.“ [6])

U pomenutih knjigah na prvom je mjestu p o u k a; ali da čitanje knjige djeci što više omili, valja pouku zasladiti z a b a v o m. Ovoj su svrsi namienjene n. pr. pripoviedke, što ih već iz davna neprekinutom marljivošću s njemačkoga po Krištofu Šmidu i P. Hofmanu prevodi i preradjuje „zbor duhovne mladeži sjemeništa zagrebačkoga“, koji se je od prije zvao „kolo mladih rodoljubah“. Ovaj zbor postoji sad već tridesetu godinu te je izdao u svemu do 20 knjižica, koje su kao nagrade školske mnogo raširene ovuda u nas medju djecom. U posljednjoj svezci ima prievod Hofmanove pripoviedke „Osveta je moja“. Cirilicom štampanih takvih pripovjedčica neima iz novije dobe, što ja znam, van ove dvie: „Milivoj i Zlatoje“ od T. Todorovića, i „kotarčica cveća“ od D. Josića (ovo je upravo prievod Šmida). Isto je tako prije nekoliko godina iz Šmida preveo N. Vukićević pripovjedčicu „Milana“, a po drugi put ni neznajući za taj prievod, mnogo lošije neki St. Kovačevič pod naslovom: „Ružica iz Jelograda“. Ovu malenkost spominjem tek kao ilustraciju naših književnih odnošaja. U primjer zagrebačkoga duhovnoga zbora ugledala se i mladež sjemeništa djakovačkoga, te je izdala pučku knjižicu: „Šimun Posavac“. Naša zaklada zagrebačka, „za izdavanje pučkih knjiga“

[1]) Sr. Književnik I., 133.

[2]) Sr. Književnik II., 452.

[3]) To je p r i e v o d prerano postradaloga srbskoga književnika. Kako čitasmo u Vili, 1866 (br. 10.), štampa se od njega još „popularna fizika za gimnazije“. Vila 1866 str. 643. hvali gori pomenutu knjižicu jako.

[4]) Sr. Vila 1865, str. 229.

[5]) Sr. Književnik II., str. 450.

[6]) Sr. Vila 1865, str. 155; hvali se.

Digitized by Google

nemože nikako da se oporavi od financijalne slaboće pa da nastavi koristnu radnju, koju je dobro započela, izdavši uz prije pomenute „Pojave u zraku“ jošter Kampeovo „odkriće Amerike“ (tri knjižice) i Kačićev „razgovor ugodni naroda slovinskoga“. Ivan Filipović prevede prošle godine 150 malenih ćudorednih pripoviedaka od P. Hofmana sa slikami, za djecu (tri knjižice), a I. Čačić poznatoga „Robinsona Krusoe“, takodjer s drvorezima. Od Lobmajera izadje u prievodu s njemačkoga: „Valentin Düval“, moralna pripoviedka; Janko Tomić poče izdavati zbirku ćudorednih i zabavnih pripoviedaka pod naslovom „Zornica“ (u Karlovcu), do sada izadje jedan snopić; a najposlije simo spada još M. Kraljevićev „požežki djak“ premda bi ono, kako se veli, imao biti roman. U formi kazališna komada preveden je s rusinskoga od Goleša „kriepost premaže bogatstvo“, a marljivi učitelj osiečki Truheljka izdaje troškom Hartmanovim u Zagrebu „zbirku igrokazah za djecu“; do sada izadjoše dvie knjižice. Gori pomenuta „učiteljska zadruga“ odpoče svoju književnu radnju dvjema dobrima knjižicama, koje su izašle u brzo jedna za drugom: „Ljiljan“ kao almanah, i „Mali kućnik“ kao koledar za god. 1867. Prvo ipak mjesto medju svimi pučkimi spisi zaslužuje po mojem uvjerenju književna radnja neumornoga našega prostonarodnoga spisatelja Mijata Stojanovića. Od njegovih skupljenih spisa, koji u Zagrebu troškom Jakićevim izlaze, dobismo do sele pod obćenitim naslovom „spisi za puk“ dvie knjižice, koje su u svake ruke osobite pohvale dostojne.

Sve su ove knjižice pisane nevezanim slogom, to će reći prozom; ali tko nezna, koliko su mladjahnoj dobi omiljele pjesmice, kako li ih rado diete čita i na izust uči, te voljnije pamti svaku nauku, koja je u pjesmu zaodjevena. Držim, da bi se valjalo na to većma obazirati, nego li što zbilja biva. Za sada poznam ja tek jednu takvu knjižicu, koja je svesrdne preporuke dostojna, te bi svakoj književnosti na čast služila: to je „Niz dragocjenoga bisera“ od J. Sundečića. Velika šteta, što nije i ova knjižica latinskimi slovi preštampana; ali što nije, može još biti. Tek po naslovu znam za „Neven-pesme za decu“ od Despotovića a poznato mi je i to, da ima ćirilicom štampanih još nekoliko knjižica, gdje su po nekoje narodne pjesme odabrane za djecu „na izustučenje“, samo je škoda, kako iz kritika vidim, da riedko gdje što nije pravi tekst — izkvaren budi ružnim pravopisom budi kako drugačije. Napokon simo spadaju još istim smjerom spjevane „pěsmice za mladež trojednice“ od dra. J. Kiseljaka, što su upravo izašle; zatim od prije već poznata, praktična knjižica od St. Novotnoga „čestitar za mladež“.

Ova radinost u književnosti pučkoj, kako je neizkazano važna, tako i zaslužuje svaku pohvalu. Čim u nas dan na dan broj školske mladeži raste te već u svakom mjestu, gdjegod više godina škola postoji, dosta i takvih mladića ima, koji su od pohadjanja škole oprošteni, tim je veća dužnost naša, pače i zemaljske vlasti trebalo bi da na to svraćaju osobitu pažnju, kako će se onim, koji su urednu nauku ostavili, barem dobrom, poučnom i zabavnom, knjigom pružiti sredstvo u ruke, da od prije naučeno nezaborave pak da u čitanju dalje napreduju. Naš savkoliki dosadanji napredak nosi i onako biljeg mladjahnosti, pa takova nam je i književnost; riedko koja knjiga izilazi u nas na sviet što nebi očito izricala, da je mladeži namienjena, da se njojzi nudja i preporuča. Tako su skoro sva gori navedena djela mladjahne naravi; starijemu naraštaju dolikovale bi sasvim drugačije knjige, ali koja bi korist bila pisati ih, gdje neima još tko bi ih čitao. Za ono malo starijih ljudi našega puka, koji umiju knjigu čitati, s dobrim je uspjehom preštampala nedavna Matica ilirska pjesme Kačićeve (Kačića čita sva Dalmacija), a za gornje krajeve hrvatske krajine (Liku i Krbavu) izdana je po drugi put Došenova „aždaja“. Provincijalna hrvatska, odpokle prihvatismo

Digitized by Google

štokavštinu kao narječje književno, zapuštena je sasvim, što se baš nemože pohvaliti; Slavonija ima bar svoga Relkovića, a ponešto i Kanižlića. Trebalo bi svakako da se sazna, jeda li još koji kraj naroda može biti kakvu stariju, već odprije mu poznatu knjigu rado čita, pa da mu se preštampa i ako je moguće, makar kradomice, gdješto izpravi i popuni ili k onomu još štogod doda. Prvi je uvjet, da nam narod uzhtije čitati, kasnije neće biti težko, da mu uz njegove starinske još i druge knjige podmetnemo. Ali je težko onomu, koji u Zagrebu sjedi, da za sve take potrebe sam od sebe dozna; tu bi i opet trebalo, kao što u svemu većega porazumljenja. [1])

Neznam, jeda li je u pisaca uzrok tomu ili u samoga naroda, što mi se čini, da izmedju prostonarodnih knjiga ćirilicom štampanih manje ih ima, koje djeci dolikuju, nego li je onih, koje ištu zrelije godine. Sudeći dakle po knjigah rekao bih, da se snaga pučke književnosti hrvatske upire o mladež, srbske pako o zreliji viek. Ovamo spadaju nekolike knjige, što su u posljednje doba u Biogradu izašle te imadu fizičko zdravlje naroda pred očima, kano: ‚O nezi bolestnika' od El. Mijatovićke, [2]) ‚pouka o uzdržanju zdravlja' od dra. Rozena, [3]) zatim od istoga pisca: ‚pouka o domaćem lečenju bolesti,' [4]) i ‚nauka o čuvanju zdravlja' od dra. Valente. [5]) Srbskim je majkam namienjena „pedagogika" od Katarine Milovuka, a višim ženskim školam „dijetetika" od Mil. Jovanovića. [6]) Moralnim su pravcem pisane ove knjige za puk: ‚hristianska stazica' od Il. Petrovića (neka vrst crkvene poviesti), ‚ogledalo hrist. dobrodetelji' od Vukićevića, ‚poučitelne-duhovne besede' od A. Monaševića; neki Marinko Radovanović izdaje „život i čedesa sveti," svakoga svetca na oseb; do sada je već nekoliko „života" izašlo; u Biogradu štampana je knjiga: ‚O dužnostima Hristijanina" a ‚naravoučenije o čoveku' štampano je u Sarajevu, prievod sa grčkoga jezika.

Još ima jedna pučka knjiga, o kojoj je vriedno na pose govoriti, knjiga koju bi valjalo s najvećom pomnjom i brigom opremati u sviet, jer može biti od prevelike koristi, pokle je za sada skoro jedina, koju savkolik narod i po imenu dobro pozna i rado kupuje: to su kalendari. Ali upravo kod te knjige vidi se, kolika još uviek vlada u našoj književnosti nebriga ili nemoć. Naši, osobito hrvatski kalendari, najpače oni koji po selih idu, nevriede skoro posvem ništa: u tome zaslužuju naši knjižari, osobito ako im se još kojekakve povlasti udjeljuju, da jih oštro prekorimo. Znajući bo, da se ova knjiga s velikim dobitkom prodaje, grieše u tom nadanju te mjesto veće pomnje idu na to, kako će napokon i od nje odbiti volju naroda. Vriedna je dakle da se pohvali Matica dalmatinska, što je započela radnju književnu

---

[1]) Ima čitavih dielova našega naroda, koji su posvema zaboravljeni i zapušteni. Tako se nitko u nas nebrine za Istru, malo tko za Medjumurje, a što su Bunjevci — toga ni neznamo. Pravoga će rodoljuba zaboljeti srce, kada mu dodje u ruke ona bunjevačka (!) pjesma, što je nedavno „prishtampana" u Subotici! Kad će se jednom i za narodnu prosvjetu naći — propaganda!

[2]) Sr. Vila, 1865, str. 11. spominje se s pohvalom.

[3]) Sr. Vila, 1865, str. 333., 350., 356. kritika od L. Stefanovića ima koje šta prigovarati.

[4]) Sr. u Danici 1866, str. 213, 233.; kritika od L. Stefanovića.

[5]) Sr. Vila, 1865. str. 238., 252., 262., 277. Kritika od M. Jovanovića prigovara poglavito, da ovo djelo, što je preradjeni prievod Kodimove „zdravovjede", neodgovara sasvim potrebam prostijega naroda, jer je dosta nerazumljivo.

[6]) Od istoga M. Jovanovića pisani su „dijetetski odlomci" u Vili 1866., br. 11—13, 15, 29.

Digitized by Google

izdavanjem kalendara; neka joj podje za rukom, da samo tu jednu knjigu udomaći po narodu, pak si je stekla velikih zasluga po narodnje obrazovanje. Kalendar Matice dalmatinske već je i onako od nekoliko godina najbolji i najzanimljiviji od sviju latinicom štampanih. Naše zagrebačko nebo kao da neprija kalendarom, jer se napokon evo i „Dragoljub“ rastavio sa svietom. Srbskih kalendara ima puno veći broj nego li hrvatskih; to je dokaz, da ih se ondje svake godine više i proda. Koliko ih ipak ja poznam, nisu ni oni osobito vješto uredjivani; meni je najmiliji, ako i nije najveći, crnogorski ‚orlić‘. [1])

Nemogu se oprostiti s ovom granom naše književnosti, a da nespomenem napokon onu knjigu, koju treba da poštuje i ljubi staro i mlado, bogato i siromašno, odlično i priprosto: to je sveto pismo u čistom narodnom jeziku. Vrlo smo sretni, što u nas dodje taj posao u ruke toli vrstnih književnika i prvih znalaca našega jezika, u ruke Vuka Stefanovića Karadžića i Gjure Daničića. Njihova nam slavna imena jamče, da će ova sveta knjiga u nas zbilja narodnom svetinjom postati, te će biti vječitom onako, kako je vječita istina onoga, što se u njoj uči. [2]) Nisu to tek puke rieči, već evo vam dokaza. U Pešti je štampano prošle godine po pet hiljada novoga zavjeta sa psalmima, i po pet hiljada pentatevka: oboje u ćirilskom i latinskom pismu. To je sve u kratko vrieme razpačano tako, da se već dovršuje novo dvostruko izdanje ćirilicom, jedno većimi drugo manjimi slovi. Sa samoga biogradskog skladišta prodana su do polovice prošle godine 2253 komada, a u siromašnoj Bosni 890 komada. Društvo se hvali samo u svom ovogodišnjem izvještaju, da je prievod Daničićev narodu veoma omilio te želi „da bi mu taj umni i učeni muž i na dalje u pomoć bio, da se skorim dovrši djelo, koje je on toli sretno započeo.“ Neki kao izvadak iz sv. pisma, mladeži namienjen, jesu prekrasne Daničićeve „pripovijetke iz staroga i novog zavjeta“, izdane 1865 u Biogradu u petom i šestom izdanju. [3]) Ovoj obće poznatoj knjizi naliče „pobožne zabave“, što su takodjer već u trećem izdanju izašle u Biogradu; zatim „biblične povesti novoga zaveta u bibličnim rečma“ od Vukićevića; i od toga su u kratko vrieme razpačana dva izdanja.

Prosvjeta naroda — rieč ova, što već od preko sto godina s jednoga kraja Evrope do drugoga odjekuje, nije više ni u nas samo pusta rieč; ima i u nas ljudi, koji o tom nastoje i razmišljaju, koji marljivo prikupljaju misli i nastojanja drugih, prosvjećenijih naroda, te ih saobćuju svomu, da obogaćen izkustvom tudjim, što skorije i sam dokuči željeni cilj. Našim narodnim učiteljem otvorena su dva ovaka lista, kojih je zadatak, da se bave važnimi pitanji o promicanju narodne nastave: to su ‚Napredak‘ i ‚Školski list‘. Što oba ova organa narodnoga učiteljstva ipak malo podpore nalaze, to je dokaz loša stanja mnogih škola i loša znanja mnogih učitelja. Ovakvimi se pitanji bave na pose i ove knjige: „o vaspitanju“ od dra. Rozena; „o osnovnim školama u Americi‘ od dra. Hristića, — ovo je prievod s francuskoga jezika, a ja bih našim učiteljem svesrdno preporučio, da tu knjižicu čitaju —; „zašto naš narod u Austriji propada“ od dra. Natoševića. Ovo je odgovor na pitanje, stavljeno od Matice srbske, koji je i nagradu stekao te

---

[1]) Sr. Vila, 1865, str. 215; 1866, str. 194.

[2]) Vriedno je, da se čita što je o tom napisao Čed. Mijatović u Vili 1866, str. 409 i 426.

[3]) Sr. Vila, 1865, str. 565.

Digitized by Google

iz „srbskoga letopisa“ napose odštampan. [1]) Najposlije svraćam pozor naših narodnih učitelja na znamenito djelo dra. Matića: Pregled historije vaspitanja (po njemačkom djelu od Riecka), od kojega izadje do sada samo prva svezka. [2]) Za porabu učitelja i pripravnikâ sastavio je Fr. Klaić „pedagogičko-didaktički kažiput“ god. 1866. (u Beču).

III.

Kod nas neima za sada još ni govora o tom, da bismo u kolu ostalih kulturnih naroda današnjega svieta podpunoma aktivni bili: s naše je strane za dugo u napriedak dosta uradjeno, ako obćeniti hod obrazovanosti i kulture današnjega vieka shvatimo te svojski uznastojimo, kako bismo čim skorije sebi usvojili sve ono dobro i koristno, koje je tudja muka u sviet doniela. U tome smo u toliko napredniji od ranijih naroda, što nam netreba više, da se svagdje uzpinjemo onim istim težkim i strmim putem dubokoumnih iztraživanja, kojim oni podjoše; nam je u mnogome dosta da samo gotovo tudje djelo preuzmemo i tudjim se trudom okoristimo. Ima nekoliko velikih pojava današnje kulture, gdje smo upravo vezani na druge narode; ima grana znanosti i vještina, gdje ćemo da nereknem za sve viekove, ali za dugo vremena ostati tudji učenici, istom da budemo marljivi učenici. Negdje te negdje mora se ipak namah iz početka iztaknuti naša osebina, ne samo s vana po jeziku već i s nutra po pravcu i sadržini. To su nauke o svemu onomu, što spada na prošlost i sadašnjost našega naroda, na njegova tjelesna i duševna svojstva, i na uvjete njegova državnoga i moralnoga bića. Tu je na prvom mjestu njegov jezik i historija, zatim razvitak društvenoga i državnoga života, napokon kretanje duha narodnjega, i njegova emanacija u književnosti i umjetnosti.

Dvojaka je dakle naša naučna radnja: jedno su kopije, drugo originali; jedno su naučna djela naše književnosti, izradjena po uzoru tudjem, drugo radnje domaće i samosvojne. Prenoseći tudje djelo u našu književnost, ima nam biti dvoje pravilo pred očima: da odabiremo što je najvrstnije i najbolje, eda li nam jedna naška knjiga nadomjestila valjanošću svojom stotinu tudjih; zatim da što se više može udesimo tudje prema svojemu načinu mišljenja i govorenja, što li se napose nas tiče, to da po svojoj pameti izpravimo i popunimo. Ovako će nam po kadšto prievodi izaći savršeniji i podpuniji od samih originala, kao što je već više puti javno priznato.

Još bi se ovdje mogla povesti rieč o tom, jeda li je probitačno, da se u prevodjenju stranih književnih djela sve jednako držimo najvećma literature njemačke. Ovo je pitanje toli znamenito, da bi ga valjalo više puti pretresati; ja ću samo toliko reći: mi bi se istina, koliko god puti što prevodimo, ponajprije imali osvrnuti na imovinu slovjenskih književnosti; ali je živa istina, da za sada još ni ostali Slovjeni niesu u nauci što drugo van puki prevoditelji tudjih, i to najviše upravo njemačkih knjiga; zatim odlučuju i tu, kao skoro svagdje u životu, praktički interesi: njemačka nam je knjiga bliža, jeftinija i pristupačnija, nego li ikoja druga budi slovjenska budi romanska; njemački znamo skoro svi, mnogi još i bolje nego li hrvat-

[1]) O istom pitanju doniela je i „Matica“ u svojih brojevih 26—29, odgovor u 4 članka, pisana u formi listova, pod naslovom: „pisma o opadanju našega naroda“. Spomena je vriedan takodjer članak u Vili, 1866, str. 702, 749 pod naslovom: „O gajenju ženskinja prema pozivu svojemu“ po Virchowu.

[2]) Sr. „Danica“ (Novosadska), 1866, br. 27.

Digitized by Google

ski ili srbski; slovjenskih pako narječja neima tko bi i htio, nikakve prilike da uči. Za vrieme ilirizma bijaše doista u naše mladeži taj liepi običaj, da je već u školskih godinah sama od sebe učila sjeverna slovjenska narječja, imenito češko; ali je potonji absolutizam i tu nit prekinuo pak se od poslije onaj običaj nikako nemože da posve povrati. Mjesto toga bavimo se danas nešto više jezici romanskimi, taljanskim i francuskim; i to je hvale vriedno te za obćenito obrazovanje veoma potrebito, ali se ipak nebi smjelo nigda zaboraviti, da u svakoj pa i najsiromašnijoj slovjenskoj književnosti ima uz obćenite evropejske stvari i takih posebnih, kojih nigdje drugdje nećeš naći van u slovjenskom svietu. Dakako da je i to žalostna istina, da u slovjenskih naroda ima dan današnji svega po nešto, a po najmanje pravoga s l o v j e n s t v a, koje je stranom već i propalo stranom se tek razbudjuje.

Premda je naša naučna književnost puna prievoda, ipak se još ni iz daleka onoliko neprevodi, koliko bi trebalo da zadovoljimo priekim potrebam obćega obrazovanja. Žalostno je, ali je istina, da kod nas sve da se i hoće, jošter se nemože biti bez pomoći kojegod tudje književnosti; zašto u nas jošte neima niti onakih knjiga, bez kojih nemože biti nijedna književnost, koja hoće da podmiri sve uvjete obične današnje obrazovanosti. Uzmite čovjeka iz raznih doba njegova života i u raznih odnošajih, pak se pitajte, može li mu se svagda želja za naukom namiriti valjanom naškom knjigom one vrste, koja bi njemu od potrebe bila? Nipošto! Naučna radnja naše književnosti sada se ponajviše kreće oko potreba školskih: dakako da su one i prve na redu te se nesmiju nikako mimoići. Ali školska će knjiga riedko ugadjati čitatelju izvan škole, osobito kad bi se strogo držali — kao što se žalibog i moramo, dok nam se s vana zapovieda — njemačkoga načina pisanja školskih knjiga. Povrh toga dok su naše škole vezane na uredjenje takovo, koje se nije razvilo iz naših nutrnjih potreba, već je svana uneseno, prinudjeni smo baš i onakve knjige prevoditi, kakove se po njemačkih školah upotrebljuju i nepitajući svagda jeda li su upravo najbolje. Najposlije morao bih opet i ovdje spominjati zlosretnu našu razdvojenost, što jednu te istu stvar vazda u dvoje radimo, što kao zli gospodari dvostruke sile trošimo. Kod nas (Hrvata i Srba) nije ništa nova, da jedno te isto dva izradjuju, pak jedan za posao drugoga, ma on već i odavna svršen bio, ništa ni nezna; a opet će se dogoditi, da je ovaj potonji lošije izveo svoj zadatak od onoga predjašnjega! Sve to biva samo zato, što nenavikosmo pažljivim okom motriti oba diela hrvatsko-srbske književnosti: niti Hrvat pazi na ono, što Srbin radi, niti Srbin na ono, što Hrvat.

U novije doba izradjene su u nas za potrebu škola ove važnije knjige: Prevedeno je u dva diela veliko njemačko djelo dra. Martina: ‚nauk katoličke věre', namienjen višim školam (velikim gimnazijam i realkam) po Austriji; prievod, od nekoliko svećenika, onako je težak i abstraktan, kao i original. Fesslerovu „povĕst cĕrkve Isusove" preradio je i kod slovjenskih naroda obširnije izveo prof. M. Mesić. Tako zvanu obću historiju izradjuje po poznatoj njemačkoj knjizi Pützovoj, prof. zagr. gimnazije Fr. Kořinek; do sada izadje prvi diel, u kojemu ima stara azijatska, grčka i rimska poviest. Knjiga je ova takodjer izvan škola preporuke vriedna, jer je hrvatski prevoditelj nastojao, da suhoparnu kratkoću njem. izvornika ponešto popuni, zato je ovaj prievod i čitkiji od njem. teksta. S ovim djelom valjat će izporediti „opštu historiju" od P. Srećkovića, koja je, čini mi se, puno obširnije osnovana a nije upravo za školu odredjena; do sada izadjoše koliko ja znam knjiga prva i 4. svezke od druge knjige. Posebne historije naroda hrvatskoga neima jošter ni za školu ni za kuću; najviše još naći će mladić u prvom

Digitized by Google

dielu Ljubićeva „Ogledala“[1]); od Krstićeve „istorije naroda srbskoga“ izadjoše istom dvie svezke.[2]) Za obću geografiju ima u nas dobra knjiga, namienjena srednjim školam, od prof. Petra Zoričića[3]) „zemljopis za niže gimnazije i realke“; s njom bi trebalo porediti „matematičnu i fizičnu geografiju za srednje škole“ od Dj. Miškovića. Poznata njem. knjiga Bellingerova, koja je već prije više godina na hrvatski prevedena, pod naslovom: „zemljopisna početnica“, izašla je nedavno i u srbskom prievodu od prof. A. Gavrilovića[4]) pod naslovom: „Uputstvo u geografiju.“ Mnogo je pohvaljena „statistika“ od dra. P. Matkovića; njemačka kritika kaže, da joj u čitavoj Austriji jednake neima. Svraćam pažnju braće Srbalja na tu knjigu, koji, čini mi se, da novijega djela te ruke neimaju. Posebna statistika trojedne kraljevine vješto je izvedena od istoga pisca već prije dvie godine u obćem dielu izložbenog kataloga.[5]) Troškom pako c. kr. bečke školske naklade štampan je prije nekoliko godina Užarevićev prievod Heuflerove statistike austrijanskoga cesarstva.

U školsku nauku našega jezika spadaju prije svega izvrstni „oblici srpskoga jezika“ od Gj. Daničića,[6]) zatim „oblici književne hrvaštine“ od V. Pacela,[7]) napokon moji „priměri starohèrvatskoga jezika“ I. i II. dio, i I. dio slovnice (fonetika starobugarska i hrvatska).[8]) Boškovićeva „srpska sintaksa“ prekinuta je drugom svezkom, a od S. Sretenovića izadje nedavno u trećem izdanju: „Nemijenjajuće se riječi i sintaksa srpskog jezika.“ Neka vrst retorike i stilistike bit će knjiga Vuićeva: „teorija proze, osvetljena primerima za učenike viših razreda u gimn. knež. srbske“. Praktičnoj svrsi služe, manje se obaziruć na znanost, latinske gramatike: od Španića u Biogradu, i od otca Kraljevića za hercegovačku mladež, štampana u Rimu. Za francuski jezik ima praktična gramatika, s francuz. prevedena od M. Gj. Milićevića, zatim „o izgovaranju francus. jezika“ od A. Vulića, i „noviji razgovori na srpskom, francuskom, nemačkom i talijanskom jeziku“ od J. Milovanovića.[9]) U nas je za ženske škole spisana, inače dosta slaba, knjiga od Dragoile Waldherove,[10]) „praktički način francuzkoga jezika.“ Valjane francuske gramatike neima naša literatura jošter, a trebalo bi nam je već s toga, što je u novije doba francuski jezik postao relativno oblagatnim i na hrvatskih gimnazijah. Još se je većma čuditi, što niti taljanske gramatike neimamo; nu čuo sam, da je već duže vremena u rukopisu dovršena gramatika talj. jezika za hrvatske gimnazije od A. Kazali-a; kad će izaći, neznam. Njemački jezik kao da i bez gramatike dobro znamo, jer ni za nj nije posljednjih godina nikakova gramatika izašla, da li u Biogradu „praktično nastavlenje u nemačkom jeziku za srbsku mladež u prvom gimn. razredu.“ Još ću napomenuti, da se u Zagrebu štampa prievod čuvene grčke gramatike G. Curtija, izradjen od Fr. Petračića. Bio ma kakov nauk jezika, zapinjat

[1]) Književni diel ove knjige presudjen je u Književniku, II. 567—572.

[2]) Sr. u Književniku I. 595.

[3]) Kritika od Fr. Bradaške u Danici ilir. 1866, str. 201, 212.

[4]) Gl. Danica (novosadska) 1866, str. 552.

[5]) Sr. u Književniku I. 600 i II. 141.

[6]) Sr. Književnik I., 127.

[7]) Sr. Književnik II., 303, 581.

[8]) Prvi diel presudjuje se u Književniku, I. 133.

[9]) Sr. Vilu, 1865, str. 61.

[10]) Sr. Književnik I, 604.

Digitized by Google

će gdje neima valjanih rječnika, koji su prvo i najpreče pomagalo. U nas neizadje u novije doba baš nikakov rječnik, niti od latinskoga niti od grčkoga niti od njemačkoga, niti od taljanskoga, niti od francuskoga jezika. Meni je samo toliko poznato, da je hrv. vlada prije nekoliko godina radi naših gimnazija nekojim učiteljem povjerila, da izrade po jedan latinski i po jedan grčki rječnik; dokle je taj posao uspio, neznam.

Prirodnim znanostim[1]) čini mi se da se veća briga posvećuje na istoku našega knjiž. života nego li na zapadu. Ovdje imamo zoologiju (životinjarstvo), koju je po njem. knjigah izradio J. Torbar, [2]) zatim mineralogiju (rudoslovje) od Ž. Vukasovića — obedvie su ove knjige odredjene za više škole, a fiziologija (životoslovje) bilja od Ž. Vukasovića [3]) namienjena je gospodarsko-šumarskomu učilištu u Križevcih. Učenomu je svietu dobro poznato ime dra. Pančića, koji je prirodne znanosti obogatio s nekoliko izvrstnih monografija. Od njega izadje nedavno u Biogradu „zoologija“, oveće djelo, koje osobito hvale; zatim „flora u okolini beogradskoj“. Za porabu nižih realnih škola štampana je u Zagrebu troškom zemaljske vlade chemija (lučba), koju je napisao P. Žulić; isto je takvu za porabu više ženske škole izradio Milan Jovanović [4]) u Biogradu. Za fiziku neznam spomenuti nijedne knjige, što bi posljednje vrieme izašla, osim nedavno u Biogradu štampane „fizike za ženskinje“ od Em. Josimovića; [5]) u Zagrebu se takodjer upravo sada štampa jedan prievod takve knjige s českoga jezika, namienjen srednjim školam. Manje se čudimo, što matematika, astronomija itd. nisu u našoj literaturi ili nikako zastupane il tek s kakvom školskom knjigom, kao što su: „algebra“ što je prije tri godine štampana u Biogradu (prievod Močnikove knjige njemačke, već je odprije izašao i u hrv. prievodu), i „geometrija“ koja se upravo u Zagrebu doštampava (takodjer prievod s njem. jezika). Zatim imadu od Gj. Mišković „računski zadatci za upotrebljenje arhitektike i algebre“; napokon „crtanje slobodnom rukom“ od St. Todorovića [6]) i „nauka o geometrijskom crtanju“, za realke knež. srbske od D. Jovanovića. Nije samo školam, već i narodu namienjena krasna, razgovietno-popularnim načinom spisana knjiga „korist i gojenje šumah“ od B. Šuleka, što je upravo izpod štampe izašla o trošku zemaljske vlasti.

Za tekničke i vojene nauke neima u nas nigdje ni škola, van u Biogradu; prema tomu je i književnost. Radi zagreb. velike realke prevedena je s njem. jezika Arenstajnova knjiga o makinah: „strojoslovje“ od J. Čačića. Vojničkim je naukam namienjen od vrstnoga Dragašević posebni list „Vojin,“ koji u mjesečnih svezkah izlazi. Od njega ima i posebna knjiga „načela četovanja“ s njem. prevedena; zatim od Mladena Nenadovića: „načela, misli i izrazi Napoleona I.“, „gjenerala barona Žomina analitički plan velikih ratnih kombinacija“ i „ekvitacione studije za kavaleriju“.

Premda u Zagrebu već odavna postoji bar jedno krilo velike škole, tako zvana pravoslovna akademija, ipak nebroji juridička znanost skoro ni

---

[1]) Obćenito o tom govori: „Važnost jestastvenice. Beseda od Vladana Gjorgjevića, govorena u prvoj skupštini cele srpske omladine.“ Štampana u Novom Sadu.

[2]) Sr. Književnik I., 146.

[3]) Sr. Književnik II., 140. U novije doba misli izdati J. Petrović „Nauku o životinjama“ od dra. A. Pokornoga u srb. prievodu; ova je knjiga već odavna na hrv. jezik prevedena. Zna li to g. prevoditelj?

[4]) Sr. u Vili 1866, str. 44. i str. 62.

[5]) Sr. u Vili 1866, str. 676. Knjiga je, kaže se, vrlo liepo štampana s drvorezima.

[6]) Sr. Vila 1865, str. 606.

Digitized by Google

jedne hrvatske knjige, ako izuzmete službene oglase zemaljskih zakona i vladinih naredaba; nebi li Bog dao, da se već jednom i u tom zavodu razvije jači život znanstveni. U Biogradu izadjoše posljednjih godina ova juridička djela: „filosofia prava“, od Jovana Filipovića; „osnova kaznitelnog prava od Ortolana“, preveo M. Radovanović [1]), i od istoga prievod Justinijanove institucije. Od „objasnenja kaznitelnog zakonika za knjažestvo Srbiju“ što ga piše Gj. Cenić, izadjoše svih sedam svezaka, a od „objašnjenja trgovačkog zakonika“, što ga napisao dr. St. Veljković, izdane su dvie svezke. [2]) Napokon u koliko se pravnika tiče, spada još ovamo, „sudska medicina“, od dra. A. Medovića. Iz podlistka političkih novina (Srbskih novina) napose je odštampano [3]) „o ukidanju smrtne kazni“. Brošura političkih, koje bi htjele da urede Austriju ili da rieše istočno pitanje, ima takodjer nekoliko u našoj književnosti; izkustvom je dokazano, da nisu do sada ništa opravile. Poimence nije ih vriedno spominjati.

Filosofsku nauku zastupa samo jedno, ali vriedno djelo; to je od dra. Matića izradjena „istorija filosofije“ po izvrstnoj Schweglerovoj knjizi, u dva diela. [4])

Bogoslovna je znanost u katolika latinska; u narodnom jeziku zastupa ju tek „Katolički list“, što u Zagrebu izilazi, svake nedjelje po jedanput. Uz to mi je ovdje napomenuti, da je Fr. Šic preveo s češkoga u tri knjige „Propovjedi od Jirsika“. Takov je „pravoslavni propovednik“ od mitropolita srbskog Mihaila, štampan u Biogradu. Još izadje u Biogradu „pravoslavno pastirsko bogoslovije“, i „Uputstvo za čitanje sv. pisma“ od Nikanora. U Novom Sadu štampano je od Vukićevića djelo o uredjenju pravoslavne crkve u Austriji „misli o načinu itd.“, a u Zadru izadje prievod s ruskoga od A. Čurlića „kritičeskij pretres voprosa o monašestvu episkopa“.

Evo vam plodova hrvatsko-srbske radnje naučne od dvie-tri posljednje godine, koji stoje što u bližjoj što u daljoj svezi s potrebami školskimi. Nije toga doista mnogo, ali je opet neki temelj, i to takvi temelj, na kojem se može pouzdano gradja nastaviti. Neka se samo jednom podpuno namire potrebe školske — a tomu se hoće još nekoja godina marljive radnje — pa će se moći i na šire krugove občinstva osvrtati, kojim već sada izvan škole nedostaje valjanih naučnih knjiga. Smijemo se pako tomu nadati, počem je sva prilika, da će nam narodnu književnost od godine do godine jače podupirati ne samo zemaljske vlasti, koje za cielo uvidjaju prieku potrebu narodne prosvjete, nego i naukam posvećeni zavodi, kao što su: Matice, učena društva, akademije i velike škole; a na posliedak nije nam valjda za uviek sudjeno, da ostanemo onakvi kakvi smo. Koliko će, na primjer, već sama školska literatura ojačati, kada se uzpostavi prirodjeno pravo narodnoga jezika u Dalmaciji, kada se izbaci iz krajine gospodstvo niemštine, kada se umnoži broj škola po Srbiji i kada se — — raja oslobodi jarma turskoga.

Naučnih djela, što nisu upravo za školu odredjene, naročito samostalnih znanstvenih radnja, ima vrlo malo, i ovo su za sada tek iz nekih domaćih znanosti, kano što je domaća historija, zatim prikupljanje i izdavanje jezičnih i književnih starina. Ovdje su ponajprije spomena vriedna liepa djela našega Gjure Daničića, o kojih je „Književnik“ u svako doba potanko izvješće

[1]) Sr. Vila 1865, str. 14. Ovo je izdano poslije smrti prevoditelja.

[2]) Sr. Danica (novosad.) 1866, str. 789. Kritika hvali to djelo.

[3]) Sr. Vila 1866, str. 676. To je prievod s njem. jezika od M. Damjanovića.

[4]) Sr. Vila 1865, str. 405. Onom je kritikom zapodjenut čitav književni rat, koji se je vrlo žestoko vodio u Vili i Danici.

Digitized by Google

donosio. I zbilja kojoj književnosti nebi na slavu služio onakvi rječnik, [1]) kao što je Daničićev »iz književnih starina srpskih«. Zatim ugledaše sviet njegovim trudom još važne starine, »Nikoljsko jevangjelje« [2]), »život sv. Simeuna i Save od Domentijana« [3]), i „životi kraljeva i archiepiskopa od Danila". S ovim trudom Daničićevim valja porediti mnogocjeni glagolski spomenik „Assemanov evangelistar", izdan od dra. Račkoga s obširnim uvodom, u kojem sam izdavatelj tumači narav i starinu teksta s historičko-paleografske strane, a moja razprava ogleda njegovu filologičko-kritičku stranu. [4]) Mnogi drugi spomenici našega jezika čekaju boljih vremena, dok ih tkogodj iznese na sviet. Polagano napreduje krasno djelo J. Berčića »Odlomci sv. pisma«, skupljeni i u red spravljeni iz raznih, štampanih i neštampanih, glagoljskih knjiga; do sada izadjoše tri diela. Ristićevi [5]) „dečanski spomenici" neodgovoriše očekivanju; moji „priměri starohèrv. jezika", koji su već pod školskom literaturom spomenuti, donose samo nekoliko odlomaka od novih, do sada nepoznatih, glagolskih starina. U historiji napominjem srbski prievod klasičnoga djela Rankova: »istorija srbske revolucije« od St. Novakovića i Bartenstajnovo historijsko djelo o »Ilirih" (Srbih), u srbskom prievodu od A. Sandića [6]); zatim »Ustanak srbski od god. 1806—1810«, to su pisma, prevedena s ruskoga, koja se tiču srbskoga ustanka. [7]) Nedavno izadje takodjer na srbskom jeziku Montesquievo djelo: »razmatranja o uzrocima veličine rimljana«, prevedeno od M. Gj. Milićevića. Ako su ovo i prievodi, ali su prievodi djela klasičnih, djela našoj literaturi potrebitih (osobito ona prva dva); ali niti je prievod niti original, već nešto iskvarena srednjega [8]) »opis Bosne" od T. Kovačevića. Kritičkoj historiji našega naroda polaže siguran temelj dr. Fr. Rački onim ciklom razprava, koje su iz „Književnika" napose odštampane pod naslovom »Ocjena starijih izvora«. Više u naslovu, nego li u izvedenju naliče Račkovu djelu članci, štampani u Srbskom Letopisu, pod naslovom: „Kritička pokušenija u periodu od prvih sedam vekova srbske istorije" od K. Nikolajevića. Svetkovina godine 1866. slavljena na uspomenu hrvatskoga bana Zrinjskoga, obogati našu historijsku književnost liepim djelom od prof. M. Mesića, koji napisa po domaćih i stranih izvorih obširan i kritičan »život Nikole Zrinjskoga". Čitateljem Književnika poznata je historijska monografija od istoga pisca, koja će se nastaviti. [9]) Jošte mi je spomenuti historijskoga sadržaja knjigu od P. Srećkovića, pod naslovom „Sinan-paša", od koje se više nadasmo, nego li što u njoj nadjosmo. Neznam jesu li prava historija one »crtice iz krimskoga rata", što ih s ruskoga preveo Sv. Zdravković.

Najposlije posvećeni su domaćim naukam nekoji naši časopisi, imenito:

---

[1]) Sr. u Književniku II., 441. Ova je kritika preštampana u novosadskoj Danici 1866, str. 573.

[2]) Ibid. str. 443.

[3]) Ibid str. 447.

[4]) Meni je do sada poznata jedna jedita bilježka, koja ovo izdanje kritički pripominje, u „zapiskah imperatorskoj akademiji nauk," tom IX. knj. 1. od J. Sreznjevskoga.

[5]) Sr. u Književniku II., str. 132.

[6]) Sr. u Književniku III., str. 157.

[7]) Sr. u Vili 1866, str. 523.; nije posve kritički.

[8]) Sr. Književnik III., str. 156.

[9]) To je članak: »Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka" u Književniku I., 401, 501, II., 61, 195.

Digitized by Google

„Glasnik“, organ učenoga društva biogradskoga; „srbski letopis“ koji izlazi troškom Matice srbske u Novom Sadu; zatim naš „Književnik“ i „Arkiv“. O „Glasniku“ izreče Književnik sud svoj već prije nekoliko godina; [1]) po novom redu izadjoše do sada 2. svezke, treća je na putu. U drugoj svezci, koja je bolja od prve, [2]) ima jedna historíjska monografija od dra. Krstića „boj pod Beogradom, g. 1456“, a ono drugo su članci, kojih je zadatak hvale vriedan, da se što bolje upoznaju svi dielovi domovine, ponajprije kneževine srbske; izmedju njih zaslužuje prvo mjesto vrlo podpuna i po kritičkih načelih sastavljena topografija od A. V. Bogića: „Opis vračarskog sreza“, zatim ima ondje još: „O rekama u Srbiji“ i „Gradja za topografiju okruga knjaževačkog“. Izvan „Glasnika“ al o trošku istoga društva štampana je prije nekoliko godina „prepiska o uniji“ od Kraljevića Benedikta, dalmatinskog episkopa.

„Srbski letopis“, još iza godine 1850. u Pešti-Budimu, bijaše nalik na drvo, usadjeno u zemlju, u kojoj plodovi njegovi nemogu dozrievati. On bi donosio obično kojekakvo poluzrelo ili još zeleno voće. Najbolji mu bijahu prievodi. u koliko bi, razumije se, dobar original odabran za prievod; najmanje pako pristajaše u ljetopis — pokusi pjesnički. Medjutim dodje vrieme te se izpuni obćenita želja ugarskih Srbalja, a Matica srbska preseli se u Novi Sad. Nemože se poreći, da se je od ono doba kako sva radnja srbske matice, onako i „letopis“ pomladio. U Novom Sadu izadjoše do sada dvie knjige (109 i 110.) „letopisa“, jedna za godinu 1864. i jedna za g. 1865., te se u njima vidi liep napredak. Izmedju ostaloga sadržaja već je gori spomenuta puno vriedna razprava Natoševićeva; osim toga znamenitiji su članci: „O srodstvu kao preponi braka po crkvenom pravu pravoslavne crkve“ od Vukićevića, i životopis Kornelija Stankovića, napisan od Fedora Demelića.

O „Književniku“ pravedno je da izreku drugi sud svoj; da već ga i izrekoše tako, da se po onome naš časopis neima stidjeti nijednoga svoga književnoga druga. Naše je nastojanje obilno nagradjeno, ako nam se prizna. da smo u korist nauke radili onoliko, koliko mogosmo, a svagda da smo imali pred očima kao nepomičan cilj naše radnje, književnu slogu i zajedinstvo izmedju Hrvata i Srbalja.

„Arkiv za povjestnicu jugoslavensku“ uredjivan od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, dospio je do osme knjige; ima u njemu mnogo povjestnoga gradiva, koje će danas sutra liepo osvietliti tamnilo naše prošlosti. Ako je arkivu još i na dalje život sudjen, željeli bismo, da što češće ugleda bieli sviet.

Uz ove, upravo samoj nauci posvećene listove, nisu niti naši zabavni časopisi nauku sasvim izključili. Tako i valja; zabava neka je poučna: a pouka zabavna. Zabavan list neka neodbija svojih čitatelja a osobito čitateljica suhoparnim naučanjem, ali neka ih niti nerazbludjuje pustimi šalami i jeftinimi dosjetkami. Ovoga se istinitoga načela drže vrstno uredjivani srbski listovi: Vila, Danica (novosadska) i Matica; u nas na zapadu više su mu vjerni bili „Glasonoša“ (dok je izlazio, osobito na početku) i „Danica ilirska“, manje „Slavonac“ i „Naše gore list“. Za dokaz evo nekoliko važnijih članaka iz novosadske „Danice“ od posljednje tri godine: „Nešto o mitologiji Grka i Rimljana“ od prof. Oborknežića [3]); „O Bugarima“ po Kanitzu [4]); Izvori

[1]) Sr. u Književniku I., 440.
[2]) Sr. u Književniku II., 578.
[3]) Sr. Danicu 1864, br. 4—15.
[4]) Sr. ib. 1864, br. 42—48.

Digitized by Google

Nila [1]); „Narodi o evropejskoj turskoj“ po Kontamberu [2]); „Vuk Stef. Karadžić“ s ruskoga (od J. Sreznjevskoga) preveo A. Sandić [3]); „Studija iz narodne ekonomije„ [4]). U „Matici“ naći ćete kao prilog „k srbskoj emigraciji“ članak: „Uskoci“ pripoviedan od Č. Mijatovića po talj. djelu Minucijevu i Sarpijevu [5]), zatim „beleške vremenu Stev. Nemanje“ od istoga [6]); i više slika iz prirodopisa. U „Vili“ od prošle i ove godine spomena su vriedni ovi članci: „pisma o staroj srpskoj trgovini“ [7]) od Č. Mijatovića; „Ljudske rase“ s francus. preveo Gj. Milićević [8]); „porota po Gastonu de Buržu“ od istoga“; [9]) „Dubrovnik i Dalmacija“ iz Pypinove literarne historije preveo M. Gjurić [10]); „Pohoda u prestolnici crnogorskoj“ od V. Dentona [11]) (prevedeno s engl.), „Istorija sisteme tutorstva“ po Bucklu pripoviedao P. Srećković [12]); „Južne slovenske zemlje u Austriji i evropskoj Turskoj“ [13]) (prevedeno s engl.); „nešto o pravništvu u obće, na pose o rimskom“ [14]), od G. Geršića.

IV.

Čusmo, koliko ima u našoj najnovijoj književnosti gradje za prosvjetu pučku; vidjesmo, kako je snabdjevena škola i nauka; podjimo još da ogledamo svu ostalu imovinu našega današnjega književnog života. Krasna je zemlja, u kojoj narod naš živi; krasni su i ljudi, koji se taj narod zovu; velika je njihova prirodna darovitost: ali što je najkrasnije od svega, to je divota našega jezika i milinje našega narodnoga pjesničtva. Stari Grci neprestaše nigda hvaliti ljepotu domovine svoje, nigda uzvisivati bistar um naroda svoga; u njihovoj književnosti, kod njihovih pjesnika i povjestnika, življaše to uvjerenje, da samo uz onoliku darovitost, koliko je ima u naroda grčkoga, koji se svojim Homerom ponosi, mogu se roditi geniji mudrosti Sokratove i Platonove, uzvišenosti Eshilove i Pindarove, i veličanstva Sofoklova. Naš je narod pred tisuću i više godina posio one zemlje, koje graniče sa slavnom domovinom negdanjih Grka; ono isto blago nebo, koje je kriepilo, kako Tucidid kaže, stare Grke, prija i narodu našemu; i u nas vlada ista umjerenost prirodna, prosta od usjale žege i prosta od ukočene studeni; i naš se narod diči pjesničtvom krasote homerske: — a hoće li igda i njemu svanuti Sokrati i Platoni, Pindari i Sofokli? Ako igda, to tek onda, kad obrazovanost naša poskoči skokom bistroumlja narodnoga, kada postane višom potencijom duha narodnjega. Ako želimo igda, da se u mudrosti pro-

---

[1]) Sr. ib. 1865, br. 10 - 13.

[2]) Sr. ib. 1866, br. 5—7.

[3]) Sr. ib. 1866, br. 24—26.

[4]) Sr. ib. 1866, br. 27—30.

[5]) Sr. Maticu 1866, br. 10—17. i br. 20—29.

[6]) Sr. ib. br. 30—33.

[7]) Sr. Vilu 1865, str. 25, 41, 68, 81, 105, 121, 137.

[8]) Ib. str. 145, 162, 170. Ovaj je članak, čini mi se, i napose štampan.

[9]) Ib. str. 480, 497, 521. I ovo je napose štampano kao dodatak uz „putnička pisma“ od M. Gj. Milićevića.

[10]) Ib. str. 529, 253, 584, 613.

[11]) Sr. Vilu 1866, str. 50, 66, 90.

[12]) Sr. ib. str. 226, 245, 256, 282, 309.

[13]) Ib. str. 301, 318, 333, 353, 372, 385, 403, 421. Ovo je od poznatih Engleskinja, koje su prije nekoliko godina po naših krajevih putovale.

[14]) Ib. str. 695, 712, 727. I napose je štampano.

Digitized by Google

slavimo, izučimo ponajprije mudrost narodnu; ako hoćemo, da prava ljepota sine iz djela naših, tražimo je na uzorih narodnih. Nebismo zavriedili van da nas sav ostali sviet žali, kad bismo se tako izrodili, da neosjećamo više krasnih svojstva našega narodnoga pjesničtva i pripoviedaka, da neumijemo više shvatiti mudrost narodnih rieči i poslovica, a oštroumlje i domišljanstvo narodnih zagonetaka. Nećemo li dakle, da u nas obrazovanost uguši Slovjenina, to je samo tim načinom moguće, ako se nigda neotudjimo svojemu.

Da bi se mogao danas sutra potanko proučiti duh našega naroda i način njegova mišljenja, da bi mogao taj narodnji duh proniknuti kroza svukoliku našu književnost, budi nam prva dužnost, da sve kolike njegove pojave marljivo posakupimo i od navala sve zatirućega vremena odbranimo. Plodovi neutrudljive marljivosti našega prvaka u narodnoj književnosti, neumrloga Vuka, izilaze jednako na sviet, neprekinutim redom jedan za drugim; uzoriti primjer njegov privlači jednako množinu starijih i mladjih književnika k istomu poslu. Starcu bijaše još sudjeno, da prije smrti opremi četvrtu knjigu „narodnih pjesama“ u sviet; nakon njegove smrti izadje troškom narodnih priloga i peta knjiga. Obedvie su ove knjige žalostno svjedočanstvo, kako naše junačko narodno pjesničtvo opada; ono je na umoru i ništa ga neće spasiti od smrti. Toliko nas je više uzradovala ona jedna knjiga ženskih pjesama (hercegovačkih), po kojih se prosula bujna dražest našega jezika i sva ljubežljivost ćudi ženske pomiešana sa čulnošću vatrena južnjaka. Ove su pjesme neizcrpivo vrelo krasote i nježnosti za našu umjetnu liriku, ako joj je štogod do toga stalo, da joj pjesme srcu progovaraju, da si otvore put do njega. [1]) Vukovu zbirku, koja sada u svemu šest knjiga obsiže, popunjuje jedna knjiga narodnih pjesama, skupljenih na granici i po turskoj Hrvatskoj od L. Marjanovića [2]), koji ima u rukopisu jošte narodnih pjesama, više nego li za čitavu knjigu. Zatim je ‚vjenčić‘ narodnih pjesama izdao A. Juranić u Dalmaciji; jesu li ono izvorne pjesme, i kako su skupljene, toga još nisam doznao; knjižica mi nedodje do ruku. Matica dalmatinska, da za puk i mladež dalmatinsku priredi knjigu popularnu, koja će jim jamačno omiljeti, odabra iz do sada poznatoga narodnog pjesničtva jednu knjigu „Narodnih pjesama“, štampanih što latinicom što ćirilicom. [3]) Napokon se i svi naši zabavno-poučni listovi natječu u toj plemenitoj dužnosti, da što više narodnih pjesama skupe. U „Danici ilirskoj“ priobćuje ih Velimir Gaj; godine 1864. i 1865. naštampao je do 14 bosanskih, a god. 1866. nekoliko crnogorskih, koje mu, kako sam kaže, neki prognanik u pero kaziva. U „Danici“ novosadskoj od g. 1865. ima ih nekoliko saobćenih od T. Petranovića iz Sarajeva [4]), pa još i drugih; isto ih je nekoliko i u godini 1866. U „Matici“ naći će se ih desetak iz zbirke Dj. Rajkovića, a u „Vili“ od god. 1866. dolaze pod stalnom rubrikom »Narodne pesme«, uz koju urednik na strani 237. dodaje ove rieči, koje su sasvim meni iz srca pisane: Jedan put će se osim zbirke pok. Vuka morati pregledati i sva ostala radnja u toj stvari, koja se pokazala u našoj književnosti, i trebat će kad tad sastaviti

[1]) Nesluži nam baš na čast, što ove posljednje tri knjige Narodnih pjesama nije do sele nitko kritički razabrao i ocienio. U kratko, ali istinu, reče o četvrtoj knjizi Vukovoj i o svemu narodnom pjevanju L. Kostić u „Matici“ str. 10, da one samo „poskakuju za krilatim gorostasima kosovskim i ajdučkim“.

[2]) Sr. u Književniku god. 1864. I. s. 599.

[3]) Književnik, g. 1865. II. s. 574.

[4]) Kažu da se sada u Sarajevu štampaju »bosanske narodne pesme“, što ih je on skupio.

Digitized by Google

sistematičnu zbirku sviju poznatih narodnih pesama. Za to treba da pripomognu svi, kojima je mogućno, da se materijal za taj posao i dalje prikuplja i kome dadne bog te se tog posla prihvati, da što više materijala zateče.

Manje se obaziru naši sabirači na narodne pripoviedke, premda im je i u tom pokojni Vuk liep primjer pokazao. Posebne knjige narodnih pripoviedaka, što bi bila izašla nakon poznate Vukove, niti neima u našoj književnosti. Valjavec nadostavlja svoju zbirku marljivimi prilozi u slovenskom „Glasniku". U naših povremenih listovih ukaže se kad tad po koja, ali riedko onako, kako bi se podudaralo s načeli kritičkimi; nigda bo nismo sigurni, koliko je u pripoviedanju rieči i izrjeka upravo narodnih, koliko li umovanja od onoga, koji je pripoviedku zapisao. Osim toga skoro nigda se nekaže, gdje je tko pripoviedku čuo i od koga; pripovieda li se ona još i sada, i kojom prigodom itd. Napomenut ću ipak u dvie tri rieči, što je gdje štampano. „Danica ilirska" ima od godine 1864. nekolike bosanske od Velimira Gaja; od g. 1865. isto su tako nekolike iz zbirke Velimira Gaja, zatim „slavonske" od Mijata Stojanovića (ali to već nisu, mislim, prave narodne), koje su i godine 1866. nastavljene. Po koju narodnu pripoviedku naći ćete još i u Naše gore listu (n. pr. u godini 1864. dvie), u Slavoncu i Glasonoši. Srb. letopis donašaše od prije skoro u svakoj knjizi po nekoliko pravih narodnih pripoviedaka, ali iza knjige 107. (koja je izašla god. 1864.) taj je liepi običaj obustavljen; zašto, toga neznam. Onomu načinu, kako Mijat Stojanović pripovieda, naliči prostonarodno pripoviedanje Joksima Novića Otočanina, koji napisa nekoliko takvih prostonarodnih pripoviedaka u „Danici novosadskoj" i „Matici"; ali ni to nisu prave narodne pripoviedke. Naša mila posestrima „Vila", kako ni u čem, tako neće ni u tom da zaostane za ostalimi listovi, te poče i narodne pripoviedke u svom listu priobćivati.

Narodnih je poslovica čitavu knjigu upravo prije nekoliko dana izdao naš neumorni spisatelj Mijat Stojanović, pod naslovom: „Sbirka hrvatskih narodnih poslovicah i riečih". Što ovoj knjizi svakako na preporuku služi, ona je izradjena po istih načelih, po kojih i poznato djelo Vukovo; t. j. gdje se god moglo, protumačen je smisao poslovice, naznačeno kada je narod govori, i ako se zna, kako je postala. Za sam tekst i jezik poslovica, nebih se usudio reći, da je onako kritičan, kao u Vuka; ipak je djelo od neizkazane važnosti kao dragocjen prilog k spoznanju i izjašnjenju naše narodne imovine. I u srbskom letopisu naći ćete mnogo narodnih poslovica; tako je u knjizi 107. odštampano već kolo deseto, u knjizi 110. kolo jedanaesto. Ali se ove poslovice po nesreći samo onako štampaju bez ikakve primjetbe, što im mnogo vriednosti oduzima. Napokon je priobćio znamenitu zbirku dubrovačkih poslovica iz Gjorgjićeva rukopisa Velimir Gaj u „Danici ilirskoj" od g. 1864—1866; tim je naš mladi književni ustalac narodnoj književnosti puno privriedio, te bi dobro bilo, da se one poslovice i napose odštampaju.

Krasnih narodnih zagonetaka poče donositi Vila; nadajmo se, da će se u njezin primjer i drugi ugledati.

Istina je ciela, da u nas mnogi ljudi, i književni i neknjiževni, niti nedokučuju, kamo će to neprestano skupljanje narodnih pjesama, pripoviedaka, poslovica itd. Takvih će nevjernika bez dvojbe sve više nestajati, kad im mogbudemo oči otvoriti s više onakvih krasnih djela, kao što je jedno upravo koncu privedeno, Bogišićevo; „O narodnim pravnim običajima", koje je, kako će čitatelj našega časopisa uvidjeti, na samih narodnih običajih, poslovicah i riečih sagradjeno, a opet čini epoku u slovjenskoj pravoslovnoj nauci. Iz ovoga će se djela Bogišićeva, nadamo se, bolje razabrati korist skupljanja

Digitized by Google

naših narodnih stvari, nego li bi se i najodabranijim riečima opisati moglo. Može biti dakle, da će sad iz nova oživjeti volja do kupljenja takvih pojava u našem narodnom životu, i da će književnost od sele još više takvih stvari na sviet iznositi nego li do sele. Posljednje dvie-tri godine nisu u tom baš jako bogate bile. Osim onoga, što sam napried spomenuo, nesmijem prešutjeti, da liepo narodno blago od godine do godine skuplja „Narodni koledar" Matice dalmatinske, zatim „srbsko-dalmatinski magazin" i crnogorski „Orlić"; u njima ćete naći narodnih pjesama, pripoviedaka, poslovica, zagonetaka. Svega toga ima i u „biseru" zabavniku što ga je N. Stokan sastavio, ali je nehajstvom izdavatelja samo jedna svezka izašla. O bosanskih običajih na pisa Ristić nekoliko članaka u novosadskoj „Danici"; [1]) a još će se mnoga dobra primjetba naći i u putopisih, koji se naše domovine i našega naroda tiču; tako n. p. ima u „Vili" od M. Gj. Milićevića kao dodatak k njego vim člankom „Š puta" liep opis „bačijanja" t. j. nekog narodnog običaja, kako se zajednički čuva i muze stado. [2])

Hoćemo li da nam umjetno pjesničtvo procvate, podgajimo ga što ovim blagom narodnim, o kojem je upravo govor bio, što onom našom starijom knjigom koja već pred nekolika vieka življaše po južnih krajevih hrvatskoga i srbskoga naroda. Nu kako nismo još narodne imovine skupili ni priugotovili, onako nam čami u tamnilu i velik diel stare književnosti, osobito starih pjesnika. Mi zbilja još i neznamo za sve, što imamo. Za naše staro pjesničtvo dalmatinsko stekao si je velikih zasluga Ivan Kukuljević; njegovi „starohrvatski pjesnici", od kojih već odprije izadjoše dvie svezke, nastavljeni su u Književniku, samo šteta što to djelo nije dospjelo. Povrh pomenute aždaje Došenove i Kačićeve pjesmarice, urodiše posljednje dvie-tri godine slabimi plodovi. Ante Brčić preštampao u Zadru pjesmu Ivana Tomka Marnavića [3]) o Mandi Budrišićki (izdanje dosta nekritično) a nastojanjem Velimira Gaja izadje upravo pjesan Karnarutićeva: „Vazetje Sigeta", o kojoj ću kasnije napose nekoliko rieči progovoriti. Jedna je pjesma Palmotićeva (Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo) štampana u „Biseru" uredjenom od Stokana. Nekoliko pjesama genijalnoga Sime Milutinovića, koje se nadjoše medju njegovimi rukopisi, donie srb. letopis [4]), a Matica se ilirska odužuje uspomeni vrloga Stanka Vraza izdavanjem njegovih skupnih djela, od kojih su do konca 1866. godine izašle 3. knjižice. Još je koje što preštampano u srbskoj literaturi iz prve periode njezina novijega života, ali bez razbora i kritike, kako se pravo tuži „Vila" pod naslovom „preštampavanje starijih knjiga". [5])

Ovo, što mogoh reći o starijoj književnosti, nije odista mnogo; ali neka bi bilo i to dosta, da bar za sve ono, što je već naštampano, pokazujemo nešto više volje i ljubavi. Nu literarno-historijski članci, koji najbolje dokazuju, eda li književnost živi, u nas su vrlo riedki, da skoro ih niti neima. Naše znanje i od najznatnijih hrvatsko-srbskih pjesnika neprekorači do sada granice podataka životopisnih i bibliografskih; jedva što znamo, koliko i kada tko pisa, ali kako pisa, koliko li vriedi ono što napisa i u kakovoj ono svezi stoji sa svojim vremenom i svojim narodom — ovaka pitanja jesu doduše puno važnija, ali se na njih još ni pokušalo nije odgovoriti. Naša lite-

[1]) Sr. u Danici 1866, str. 348, 370, 399, 662, 713, 736.

[2]) Sr. u Vili 1866, str. 585.

[3]) Sr. u Književniku g. 1865. II., str. 577.

[4]) Sr. Srb. Letopis knjiga 108., str. 39., knjiga 109., str. 93.

[5]) Sr. u Vili 1866, str. 146.

Digitized by Google

rarno-historijska radnja još se neuzdiže do kritičkoga stadija; niti suvremeni pojavi književni, kako se pojedince ukazuju, nenalaze dovoljno uvaženja, kamo li da bi tko čitav odsjek ili viek književnosti podvrgao kritičkomu razmotrenju. A ipak neima druge, da se dodje do valjane historije naše književnosti, van da se prije izpitaju njezini pojedini dielovi. Historija naše književnosti u mnogo je lošijem stanju, nego li državna poviest našega naroda. Obćenitih priegleda novije književne radnje ima vrlo malo; napomenut ću članak „hrvatska književnost" od A. Šenoe, [1]) i „pogled na najnoviju liriku srbsku" od T. Nedeljkovića [2]). U Danici novosadskoj naidjoh doduše na članak „francuska književnost," [3]) na članak „Homer i njegov ep", [4]) na članak o „ruskom teatru"; [5]) ali bi jednakih članaka što više i više trebalo da je pisano o našoj poeziji i našem pozorištu. Pjesnička je kritika razvijenija na istoku, nego li na zapadu; koje su važnije i obširnije, napomenuti ću ih svaku na svom mjestu. Za obćeniti dokaz pozivam se na liepu i razboritu kritiku Geršićevu [6]) o drami „seoba Srbalja", na kritiku i odgovor [7]) o Kostićevoj „Besedi", na kritiku o srbskom prievodu [8]) Götheova „Tassa", i t. d. Najposlije radostan je znak, da je našoj liepoj književnosti napredak sudjen, što se časomice ukazuju već i estetsko-filosofički članci, kao: „nešto u obranu poezije i veštine", [9]) „nešto o tragičnom osećanju", [10]) „nekoliko reči o uzvišenom". [11]) U takovih člancih valja se ipak čuvati, da negonimo za pukimi abstrakcijami njemačke teorije, ili za kakovom filosofskom transcendentalnosti, kao što je ono jedna u Matici, pod naslovom: „Romeo i Julija." [12])

U našem današnjem pjesničtvu još je jednako najpretežnija epska strana; ono još uviek zuji žicom prostonarodnih pjesama. Nespominjem toga kao da bi pogrješka bila, što ja upravo za krjepost držim, samo kad bi naši pjesnici umjeli tako pjevati duhom narodnim da pjesme svoje u sklad dovedu i sa zahtjevima umjetnosti; ali baš ovo drugo svojstvo obično našim pjesnikom nedostaje. Narodno uzima se u nas obično kao prosto, kao takovo koje se nemora pokoriti zakonom umjetnosti, kao da se narodno neda izgladiti, uljuditi i idealizovati! Do koje se izvrstnosti može uzdići naše pjesničtvo, kada se s narodnim sljubi umjetno, pokazuje nam divna pjesma „Smrt Čengić-age", prema kojoj je sve ostalo jedna nedostiž! Tako sve pjesme Joks. Novića Otočanina (Moskovija, Dušanija, Platonida, Karadjordje) niti su narodne po onome, kako se danas razumije rieč: narodna pjesma, niti su umjetne, već izmedju ovoga i onoga nešto u sredini, koje nezadovoljuje podpuno ni jednomu ni

---

[1]) U Glasonoši 1865, br. 1, 3, 6, 8. Kratak priegled hrvatske književnosti od g. 1860—1863 pisah ja u češki časopis „Kritická příloha" god. 1864, odakle je preveden i na njemački pod naslovom: „Die kroatische Literatur, von V. Jagić", u Zeitschrift für slav. Literatur, B. II. Heft 1, str. 43—55. Ovo je ovdje kao nastavak onoga.

[2]) Sr. u Matici, str. 920, 946. Ima i u „Licejki" II. „lak pogled" od St. Novakovića.

[3]) Gl. Danicu g. 1865, str. 43, 64, 87, 111, 138, 162.

[4]) Ibid. g. 1865, str. 376, 402, 429, 452.

[5]) Ibid. g. 1866, str. 422, 451, 471, 492.

[6]) Sr. Maticu str. 12, 60, 83. 106, 127, 154, 177, 199.

[7]) Sr. Srb. letopis knj. 109, str. 159. i Matica str. 9, 33.

[8]) Sr. Vilu, 1865, str. 113, 129.

[9]) Sr. Vilu, 1865 str. 292, 306, 316, 338.

[10]) Sr. Maticu str. 231, 254, 277. 327, 401, 420.

[11]) Sr. Danicu g. 1865, str. 738, 764.

[12]) U Matici br. 36. i sliedeći.

Digitized by Google

drugomu. Pjevati n. p. život „izbavitelja Srbije“ u dugačkoj pjesmi mjesto pripoviedati ga u historičkoj knjizi — to mi se čini da je dan današnji golem anahronizam, i ja se kod takih knjiga uviek opominjem na versificirane kronike srednjega vieka. Niti „Osvetnici“, premda medju prostonarodnimi pjesmami prvo mjesto zaslužuju, poglavito što se zanosljivom ljepotom jezika odlikuju, nisu ipak prosti od iste mane, što im neima ni kraja ni konca. Jednako mi se čini, da je Kazalov „Grobnik“ cilj promašio, gdje bismo voljeli, da trećega diela nikako neima, a i prva dva da su sabijenija. Ovakova su narodna pjevanja: „Junački spomenik“ od velikoga vojvode crnogorskoga M. Petrovića, zatim „srpske junačke pjesme“ što ih spjevao P. Zorić, nadalje knjiga štampana pod naslovom: „Slavopoj pedeseto-godišnjoj svetkovini“ od Raškovićeve, „Karadjordje u Staroj Srbiji“ od L. Dugalića, zatim „Miloš Obrenović ili oslobodjenje Srbije“ od St. Popovića, „Boj pod Visom“ od Šima Šugara iz Dalmacije i od St. Ljubiše, „Pjesma o prigodi razkrivanja spomenika Jelačića bana“ od J. Marića itd. Kod pjesama ove vrsti može se malo ne kao pravilo uzeti, da su tim bolje čim su kraće; brzini, kojom naše vrieme napried leti, nedolikuje više ono prekomjerno razvlačenje, koje su mnogi naši pjesnici kan da jedino iz narodnih pjesama naučili. Bolje odgovaraju karakteru i pravcu našega vremena, kao i onome, što se danas od pjesničtva ište, kraće pjesničke pripoviesti, izvadjene što iz historije što iz narodnih priča, te spjevane lakim i brzim kretanjem, koje u brzome pripoviedanju puno naliči na baladu. Pače i balada sama u nas se još premalo poštuje, kao da joj neima i u narodnih pjesmah prekrasnih primjera; a historički je dokazano, da su upravo balade najzgodnije vježbanje za prielaz u dramu, koja i onako u nas slabim životom živi. Glavna je po mojem mišljenju nevolja ta, što su tek riedki od naših pjesnika izučili moderne forme pjesničtva, da u obće što riedki umiju prirodjenu darovitost pjesničku, ako je ima, uzgajiti naukom. Iz historije pako svieh književnosti, iz životopisâ najslavnijih pjesnika dokazano je i suviše, da neima ništa velika i savršena bez muke i nauke.

Medju našimi novijimi pjesmami epske naravi, koje su ipak nešto više nego li puka, razvučena imitacija narodnoga pjevanja, u kojih uz pripoviest još neka viša misao vlada, spomena je vriedna na prvom mjestu Pucićeva [1]) „Cvijeta“, zatim prekrasni Vežićev „Nikola Zrinjski“, nadalje Sundečićeva „krvava košulja“ [2]) i „Petrov dan na Cetinju“; Kovačevićeva (u njegovih prvih pjesmah): „Zulejma“ i „Hajdukovanje“. [3]) Dežmanova romantička pripoviest „Smiljan i koviljka“ ima veoma krasnih epizoda, ali je ciela na preširoko osnovana. Umno su izvedene alegorije „Ognjišar“ od M. Pavlinovića, i u Srb. letopisu, knjizi 109. štampana „Beseda“ od L. Kostića. [4])

U beletrističnih listovih, „Danici ilirskoj“ i „Glasonoši“, zatim „Danici novosadskoj“ i „Vili“ naći će se takodjer dosta liepih pripoviesti i balada. Kao poveće pjesme spominjem vrlo liepo spjevanu „Slavku“ od St. Novakovića u Vili, [5]) zatim historičku pripoviedku „Sophija Potocka“ od Velimira Gaja u Danici ilirskoj; [6]) nadalje „Kozak Jermak“ od J. Gržetića Krasanina u koledaru M. dalm. za g. 1867. str. 132; i „Dieva vitezica“ od Anke

[1]) Sr. u Književniku II., str. 245. i u Glasonoši 1865, br. 9.
[2]) Sr. Književnik II. str. 246. i u Glasonoši 1865, br. 9.
[3]) Sr. Književnik II. str. 247. i u Glasonoši 1865, br. 12.
[4]) Sr. Kritiku napomenutu sprieda na str. 573. op. 7.
[5]) U Vili 1865, str. 265. i slied.
[6]) U Danici ilirskoj 1866, str. 257. i slied.

Digitized by Google

Vidovićeve u »Biseru«. „Glasonoša“ od godine 1864. i 1865. donie nam više balada, spjevanih što od tankoumnoga kriesničara, Ivana Trnskoga, što od M. Bogovića, i nekoliko ih od A. Šenoe.[1]) I u Danici ilirskoj od posljednje tri godine ima takvih pričalica, kako ih netko prozva, nekoliko od Velimira Gaja, zatim od Ferde Babića, itd. U Danici novosadskoj protežnije su sićušne lirske pjesmice; ovamo valjalo bi tek neke i neke uvrstiti, kano: „Graničarka“ od Aberdara, „Branković u zatvoru“ od Jovana Andrejevića, „Gjorgje i Angjelina“ od Mite Popovića i „tri ajduka“ od Jov. Jovanovića[2]) U Vili naći ćete pjesmu „Slep guslar“ od St. Novakovića; „kosara“, „bajanovi dvori“, „prva suza“ od Sime Popovića; „Crni Veo“ iz Puškina od J. Jovanovića. Što bih u obće imao našoj pjesničkoj priči i baladi prigovoriti, čini mi se, da u njima suviše vladaju epski elementi, a premalo dramatičke živosti; ali niti za predmete nebrinu se naši pjesnici dovoljno, da ih iznadju iz domaćega života. Naš omiljeli pjesnik I. T. kažu, da ima u rukopisu čitavu zbirku balada; želimo, da što skorije ugledaju sviet. Najposlije ću u tom kratkom pregledu epskoga pjesničtva točnosti za volju spomenuti još, da je dr. D. Demeter u „Biseru“ naštampao prvo pjevanje eposa, koji se kaže da je gotov u rukopisu, pod naslovom: „Metul“ (stari ilirski grad); u istoj je knjizi štampao dr. J. Subbotić prvo pjevanje nepoznata inače eposa „Vojislav“, a Aca Popović prvo pjevanje „Dženeta“, koji će kako se glasa, doskora čitav štampom izaći.

Najslobodnije se kreće pjesničtvo lirsko. U nježnom osjećanju pjesnikova srca nahodi dovoljno mjesta vas kolik ovaj sviet sa svimi plemenitimi čuvstvi, pomislima i težnjami svojega vremena i ljudi. Sadržaj lirskih pjesama onako je bezkrajan, kao što neima granica čuvstvom srca čovječjega. Ako se ipak nalazi ideja, čuvstva i teženja, koja sve sviestne članove jednoga te istoga naroda već po njihovoj prirodnoj srodnosti uže zajedno vežu, to je sasvim naravski, da će ona uža srodnost, koja je sagradjena na istom jeziku, istih običajih i istih historijskih uspomenah, takodjer u srcu pjesnikovu živahna odziva naći. Po tom se tumači, kako uza svu obćenitost lirskoga pjevanja smije ipak govora biti i o narodnoj lirici. Dapače ni o što se nemože tako izvjestno omjeriti prava ciena suvremenoga pjesničtva, kao o liriku; ni u čem se tako vjerno neogleda karakter vremena, kao u narodnoj lirici. Lirski je pjesnik, ako mu za istinu pripada ovo častno ime, kao prorok naroda svoga; on umije kao vještac čitati što je duboko upisano u srcu njegova naroda, umije doslutiti sve njegove tajne želje i težnje te ih zaodjenute likom i životom, iznieti preda nj. Genijalni je lirik kao zviezda prehodnica naroda svoga.

Čemu to obćenito umovanje? zar da dokažem, da takovih lirika u nas

---

[1]) Od I. T(rnskoga) bit će balade: „Skoči-djevojka“ u Glason. 1864 br. 2; ‚Babakaj‘ ibid. br. 4; „Andjeo Andjelina“, ibid. br. 16—27. — Od M. Bogovića: „kneginja i prosjakinja“ u Glason. 1864, br. 13; „Na vodi“ romanca u br. 10; „Kobna svatba“ u Glason. 1865, br. 4; „Ukroćena dieva“, ibid. br. 7. — Od A. Šenoe: „Lavov dvor“ u Glason. 1864, br. 45; „Crnogorska štamparna“ ibid. 1865, br. 1; „Anka Neretvanka“ ib. br. 10. Još ima balada „pod prominom“ od S. B. ib. br. 13; „Lasta i jaglac“ narodna priča od Fr. Markovića, ib. br. 15; i u br. 22—23 „Romansa“ iz Puškina preveo J. J.

[2]) Sr. Danicu od god. 1864—1866. Ondje su još neke pjesme, što mogu ovamo spadati, kao; „Crnogorac i sestra“, „Prijatelji stari“, „Na Davidovcu“, „Graov laz“, „Očajnik“, „Sin Abdije“, „Na vračaru“, „Danica i more“. „Kaludjersko vrelo“, „Nemanjino blago“ itd.

Digitized by Google

neima? Nismo li zar svi o tom uvjereni, da u nas tek nekoliko crvića iz sebe svilenu nit predu, a ono je drugo sve sama prosta kudjelja! Tko bi vjerovao, da nije ciela istina, da u oči toli znamenitih dogodjaja, kako se na slovinskom jugu pripravljaju, naši lirski pjesnici ipak malo što drugo i znadu i vole, nego li grliti i ljubiti, nego li za dragom uzdisati ili je grudima pritiskati! Čovjek bi očekivao, da će oni, kojih je duša osjetlivija i punija slutnja, nego li nas drugih ljudi, uzpaljeni svetom vatrom oduševljenja za sretniju budućnost naroda svoga, preduprediti pjesmom želje naše, te će nas pripravljati na vremena, koja istom imaju doći. Ali žalibog o svem tom skoro ništa. Naše najnovije lirsko pjesničtvo, medju kojim će se naći doduše i vrlo nježnih i umilnih pjesmica, kan da se boji tolike uzvišenosti te voli ostati kod običnih predmeta iz svagdanjega života; ono se nikako nemože iz jednoga klupka, u koje se je uhvatilo, razmotati i razpučati. Vriedno je čuti, kakov liek negda Schiller njemačkoj lirici propisa, kad se je (god. 1802.) na nju potužio da opada. Da se lirsko pjesničtvo oslobodi, tomu bi trebalo, kaže on, da uznapreduje s duhom vremena, da si prisvoji sve njegove krjeposti i tečevine. Koliko si je god blaga čovječanstvo izkustvom i razumom nabavilo, neka mu pjesničtvo život i plodovitost zada, neka ga ono svojom tvornom rukom u omilje obuče. Život, običaje, karakter i čitavu mudrost svoga vremena, prociedjenu očišćenu i oplemenjenu, neka ono prikupi u svoje ogledalo, pa da idealizujućom vještinom iz sama svoga vieka uzor za viek stvori. Ali to predpostavlja, da ono samo nedodjevan u zrele, obrazovane ruke. Dok toga neima, dok neka druga razlika postoji medju moralno obrazovanim, nesujetnim čovjekom i medju pjesnikom, nego li što bi ovaj k svim krjepostim onoga prvoga još i pjesničku darovitost donosio, dotle će pjesničtvo lišeno biti blagotvorna upliva na svoj viek i svaki napredak u naučnoj kulturi odkinut će po kojega iz broja njegovih štovatelja. Nije moguće očekivati, da će obrazovani čovjek tražiti okrepe za duh i srce u nezrela mladića, pa da u pjesmah nadje iste predrasude, istu prostotu, istu pustoš, od koje u životu zazire. Punim pravom ište on od pjesnika, koji bi ga vjerno pratio kroza sav život kao Horacij Rimljanina, da mu bude umnim razvitkom i moralnim držanjem posve ravan, jer ni u časovih odmora i uživanja neće on da se ponizi izpod sama sebe. Nije dakle dovoljno, da se čuvstvo življimi bojami samo opisuje; treba da se življe i čuvstvuje. Oduševljenje samim sobom nije dovoljno, već treba da je to oduševljenje obrazovana duha! Ovako Schiller, a ja nisam kriv, ako sud ovaj nebi sasvim povoljno izašao, kad bi se protegao na naše lirske pjesnike; pita se samo, jeda li je pravedan, pa ako je pravedan bio godine 1802. za njem. literaturu, nije li još i pravedniji god. 1866. za literaturu hrvatsko-srbsku!

Ostavljam posebnoj studiji, da potanko ocieni sve one cvjetiće naše novije lirike, koje su već prilično nagomilani u zabavnih listovih, da ih metne na sito i rešeto, pa da pljevu odvije od zdrava zrna. Rekoh već na početku, da ima više mladjih književnika na istoku nego li na zapadu; prema tomu je i parnas srbski mnogo bogatiji od hrvatskoga. Kao najpoznatije lirske pjesnike novijega doba, kojih se pjesme čitaju u Srb. letopisu, Danici novosadskoj i Vili, pripominjem: Jovana Jovanovića, L. Kostića, Damjana Pavlinovića (†), Vladislava (Kaćanskoga), Aberdara, (Kujundžijća), Milorada Popovića Šapčanina, Simu Popovića, J. Grčića, Milana Andrića, Mitu Stojkovića, Izidora Ćirića, itd. U Danici ilirskoj, Glasonoši, Slavoncu i N. g. l. pjevaju: P. P., [1]) I. T.; Velimir Gaj, Ferdo Babić, Ivan Vidović, Gjuro Klarić, Ilija

[1]) Od omiljeloga pjesnika P. Preradovića spominjem samo ove dvie znamenitije pjesme: „Ljubav“ oda, štampana u Biseru i Oda „Slavjanstvu“ u Glason. 1865,

Digitized by Google

Okrugić Sriemac, Vladimir Nikolić (†), Veljko Rabačević = A. Šenoa, Gjuro Deželić, St. Lj. Lopašić, E. Tomaj, itd. S juga se odazivlju (u koledaru Matice dalmatinske, u Narodnom listu): Ana Vidovićeva, M. Pavlinović, J. G. Krasanin (Gržetić), S. B. (Bozulić) itd. U jednih se i drugih listovih oglasi po kadšto: J. Sundečić, Nikola Begović i N. Špun. Ljubiteljem pjesničtva bilo bi izkazano veliko prijateljstvo, a i našoj književnosti bila bi velika usluga, kad bi se što je ovdje od ovih pjesnika bolje, odabralo u jednu lirsku antologiju. Gdjekoji pjesnici kano da će i sami na tu misao doći. Tako je Milorad Popović Šapčanin već izdao jednu, a sad izdaje drugu knjižicu svojih sabranih pjesama; tako su „pjesme Vladimira Vasića" štampane poslije pjesnikove smrti od otca mu Ignjata Vasića s nekoliko rieči o životu pjesnikovu od St. Novakovića. Osim poznatih prekrasnih „Kriesnica" od vrloga I. Trnskoga u dvie knjige [1]) dobismo posljednje dvie-tri godine latinicom štampane još „Ljeljinke" od J. E. Tomića [2]) (nekoje od ovih pjesama već su prije poznate iz Slavonca i N. G. L.), ‚Prve pjesme' od Gj. Kovačevića [3]), „Bršljane" od pok. Vl. Nikolića i „Sriemsku Vilu" od Ilije Okrugića Sriemca. Tko ima smisla za pravu poeziju te je umije razlučiti od puste versifikacije, rado će se latiti čitanja prekrasnih Jovanovićevih „Gjulića", koji su štampani godine 1864. Šteta, što se taj nadareni pjesnik i suviše humoristikom bavi te troši sile svoje na „Zmaja", gdje bi nam po mojem mnienju drugim načinom više pomogao književnosti. Radostno pripominjem najnoviju viest, da je preveo i da će skorim štampati pjesme Berangerove! Nisu mi poznate pjesme od Svetolika Lazarevića, od kojih izadje II. knjižica god. 1865. pod naslovom „Spomenak". Skorim će izaći ovdje u Zagrebu skupljene pjesme od N. Špuna.

Najzreliji je plod pjesničtva d r a m a. Ona stavlja svojoj pojavi mnogih, znamenitih uvjeta, od kojih su u nas do sada tek nekoji izpunjeni. Uzevši dakle razvitak književnosti, da ide svojim naravskim putem, nečudim se ni malo, što nam se proizvodi dramatske umjetnosti istom onako riedko i stidljivo pomaljaju, kao što se ljubica u rano proljeće krije pod bujnu zelen. Repertoiri naših kazališta puni su tudjih komada, ima više od četiri petine prievoda; izvorne pako drame kao da su rari nantes in gurgite vasto. Ali i drugdje je tako bivalo, pak je sada bolje: nećemo valjda ni mi za uviek na istom mjestu ostati. I uz naša će kazališta s vremenom, ako im je napredak sudjen, procvasti izvorna i narodna dramatika. Ta već ni sada nije u nas onako grozno, glupo i nedotupavno, kao što se surazmjerno prema tadanjemu vremenu opisuje stanje kazališta njemačkoga polovicom prošloga stoljeća, kada su u Beču cvali „hansvuršti" i „pantaloni", a u Berlinu, na dvoru Fridrika Velikoga, igraše društvo francusko drame Molièrove, Corneillove, Racinove, Regnardove i Marivoove, njemačko pako pozorište posjećivaše sama prostota, nasladjujući se pelivanima i skakačima. [4]) Ali ako ikoja grana naše književnosti, to ište dramatsko pjesničtvo historika, koji bi nam iztumačio sve njegove dosadanje faze, koji bi nam kritički ocienio svukoliku dosadanju

---

br. 18. Već se odatle vidi, kako zreli duh pjesnikov teži za uzvišenijimi predmeti, nego li je obično pjevušenje naših dana.

[1]) Prvu je knjigu „Kriesnica" naša kritika baš s oduševljenjem primila; što dužih što kraćih recenzija donesoše „Pozor" od A. T., „Danica ilir." od J. Macuna, „Naše gore list" itd. Druga je knjiga samo nastavak prve; zato i nije potaknula nikakvih posebnih recenzija.

[2]) Sr. u Književniku II. str. 248., Glason. 1865, br. 10 i „Naše g. l. 1865, br. 16.

[3]) Sr. Književ. l. c., Glason. l. c. br. 12.

[4]) Sr. Hettner, Literaturg. des achtzehnt. Jahrhund. B. III. t. 2, str. 488.

*

Digitized by Google

imovinu; ovakovo bi djelo mnogo koristilo i pjesnikom, da im se čitav razvitak ove vrste pjesničtva pred oči stavi, i kazalištu, da mu bude na uslugu podpun izbor narodne dramatske književnosti. Za sada bilo bi dosta, da se ograničimo na dramatiku 19. stoljeća, jer ono, što imamo iz predjašnjih viekova, čini mi se, da nije ni u kakvoj svezi s novijim književnim životom ove struke. Budući da je moj zadatak ovdje ograničen na posljednje dvietri godine, neimam mnogo novina spomenuti. Dr. Jovan Subbotić, M. Ban, Gj. Maletić, Gj. Jakšić i Lazo Kostić — dobro su znana u našoj književnosti imena onih pjesnika, koji u najnovije doba dramatičkoj vještini svoju umnu snagu posvetiše; sa prva tri pjesnika neupoznasmo se istom sada po prvi put, jer su neke njihove radnje već odavna čuvene u našoj književnosti.

Uzimati gradivo iz domaće historije, naročito iz nesretne katastrofe kosovopoljske to bijaše, reć bi, vječita lozinka naših dojakošnjih dramatika, koju si odabraše jamačno s najplemenitijom nakanom, da se na krjepostih starih vremena i pokoljenja zapali u potomaka vatra domoljubnoga oduševljenja; puno poticaše ih jamačno i neumrla slava genija Šekspirova ili Šilerova, koja se upravo na njihovih historijskih dramah osniva. Ali ja bih se ipak usudio primjetiti da se kod toga nesmiju nigda s uma smetnuti velike teškoće, koje obično već u samom izabranom predmetu leže te nepodnose, da ono bude pravi dramatski umotvor, nego izilazi puka dramatizirana i na dialoge razkomadana historija. I Göthe opominjaše pjesnike, da budu kod izbora historijkih predmeta na oprezu, jer da je najveća snaga pjesničkoga genija tomu potrebita, ako se hoće historijski predmet da upriliči u vriedan umotvor. [1]) Tko će reći, da su se ovoj opasnosti, od koje odvraćaše Göthe, zbilja sretno uklonili naši dramatici; n. p. u „Miloš-Obiliću“ ili „caru Lazaru“? Kod ovakih se predmeta lako upada u jednu od ove dvie pogrješke: ili se pjesnik strogo drži historijskoga dogodjaja i historijskoga karaktera svojih glavnih lica; tada je u velikoj neprilici, jeda li će zadovoljiti svim uvjetom dramatske umjetnosti; ili je u njega jači smisao za pjesničku istinu, tada je u neprilici, da će pomjeriti karaktere historijske ili karaktere narodnog predavanja. Od one prve mane, čini mi se, da nije prost Subbotićev „Miloš Obilić“, u drugu upade Banov „Car Lazar“. Zato će svaki literarni historik priznati, da je velik znak napredka u našoj najnovijoj dramatici, što se sada više ni dr. Subbotić ni drugi dramatski pjesnici nedrže bar jednoga jeditoga kola historijskih predmeta iz dobe propasti srbske, nego se na šire obaziru po historiji i životu našega naroda. Eno dokaza u dramah i tragedijah Subbotićevih, kada se izporede: Zvonimir, Nemanja, Prehvala i Bodin; eno Jakšićeve „seobe Srbalja“; eno Kostićeva „Maksima Crnojevića“; eno Banove tragedije „Dobrila i Milenko“, koju nadostavlja „Smrt kneza Dobroslava“. Koliko stoji o sretnu izboru, dokaza L. Kostić svojim „Maksimom“, gdje je po mojem mišljenju već i tiem zasvjedočio vanrednu vještinu pjesničku, što je umio sred narodnih pjesama tako zgodan predmet pronaći.

Od pomenutih drama i tragedija izadjoše štampom samo nekoje: Subbotićev „Zvonimir“ štampan je u Zagrebu latinicom. [2]) Matica srbska preštampat će ga ćirilicom, pak će valjda i ostale njegove komade izdati; do sada je samo „herceg Vladislav“ štampan u četvrtoj knjizi Subbotićevih sabranih djela. Od M. Bana izadjoše prošle godine u Biogradu „Cvijeti,“ što nije toliko historijska drama, koliko upravo historija srbskoga ustanka, predstavljena kroz sama historijska lica. To kaže i sam pjesnik: „Sva drama

[1]) Gervinus, Gesch. d. deutsch. Dichtung, V. str. 630.

[2]) Dobru kritiku o „Zvonimiru“ naći ćete u N. G. L. god. 1864, str. 220. i slied.

Digitized by Google

skroz je istorijska, jer budući pisana za svetkovinu i još za života samih ustalaca, morao sam se stvorova fantazije sasvim kloniti i istorije pridržavati više nego što bih inače bio htio i morao po običnim dramskim pravilama.“ Ja nemislim, da je ovo opravdanje dovoljno. Njegov „car Lazar“ bješe predstavljen prije nekolike godine u Biogradu, ali se kritika [1]) potuži na to djelo, i osudi ga što je karaktere, koji su stalno razvijeni i usadjeni u narodnoj sviesti, kao što su Lazar, Miloš i Vuk, čudno izvrnulo i izopačilo. Čujem, da je taj „car Lazar“ ljetos u Spljetu štampan; a imao je i u podlistku „Svetovida“ izaći. Ostale dvie tragedije „Dobrila i Milenko“ i „Smrt kneza Dobroslava“ predstavljene su istom nedavno po prviput na Novosadskom pozorištu; prva s većim uspjehom nego li druga. [2]) Jakšićeva „Seoba Srbalja“ nagradjena je od matice srbske kao historijska drama [3]) te je prije nekoliko godina u Novom Sadu štampana; u Novom Sadu i po Sriemu predstavljaše je već mnogo puti s dobrim uspjehom. Do skora će, kaže se, izaći i druga njegova drama, od koje je jedan diel štampan ove godine u „Vili“ pod naslovom: „Jelisaveta kneginja crnogorska.“ Kostićeva „Maksima Crnojevića“ izdala je ove godine Matica srbska o svom trošku; predstavljen nebi još nigdje. Od poznatoga Gj. Maletića, koji je prije nekoliko godina izdao dramu „Preodnica srbske slobode“ te je već mnogo krat i predstavljana bila, [4]) izadje upravo nedavno u Biogradu nova tragedija, takodjer nagradjena iz Kolarčeva fonda, pod naslovom: „Smrt cara Mihajla“. Nije štampana, ali se radi pozorištnoga efekta mnogo hvali drama „Kraljeva seja“ od Mil. E. Jovanovića; kažu da je puna liepe poetske dikcije, i već je više puti predstavljana u Novom Sadu, po Sriemu, u Osieku itd. A da bude ovaj priegled podpuniji, napomenut ću još „originalnu“ dramu od F. N. Glogića, koja je g. 1865. u Biogradu štampana pod naslovom: „Nahod i danica“; zatim „izvornu“ dramu „posljednja despotica smederevska“ od Laze Telečkoga, štampanu prošle godine u Novom Sadu, i napokon nekakova „Crnoga Jastreba“, originalnu dramu od F. R. u Biogradu. Istina, da medju ovimi djeli ima dosta takvih, koja nisu baš ni od kakve umjetničke vriednosti; ali zato će se nekoja od njih za cielo dugo održati i u književnosti i na pozorištu. Hrvatski pjesnici zanemariše dramatiku sasvim; to je jako žalostno. Ako izuzmete poznate historijske drame Bogovićeve, koji je vrlo vješto odabrao nekoliko znatnih momenata iz hrvatske poviesti, to ostaje još jedini Zvonimir od Subbotića, a inače je sasvim napušten narodni život i historija ovih zapadnih strana, te im neima čak ni na zagrebačkom pozorištu skoro nikakva traga. [5])

Puno nam je siromašnija književnost u narodnoj komediji. Tomu nam nedostaje elemenata, kao što su velegradski život i njegove spletke, da bismo n. pr. Molièra uzgojili; a opet nije ni sloboda našega javnoga, osobito političkoga života, tolika, da bi se ukorienila vesela igra engleska; napokon i od prostodušnosti narodne udaljismo se tako, da za narodne šale skoro više ni smisla neimamo. Dakle nijedna vrsta vesele igre nije kod nas podgajena, da dospije do oblika umjetničkoga. Okrugićeva „Saćurica i šubara“

---

[1]) Kritika je u Danici novosadskoj 1864, str. 226, od A. Vasiljevića.

[2]) Kazališna kritika u Matici str. 786. i 811.

[3]) Obširan sud o tom djelu, pisan od G. Geršića, spomenut je već sprieda na str. 573. op. 6.

[4]) Sr. u Danici novosadskoj 1864, str. 144.

[5]) U „Naše gore listu“ 1866, br. 11—12. štampan je na ogled jedan odlomak nove historijske drame našega mladjahnoga pjesnika J. E. Tomića, koji uze predmet iz bosanske poviesti.

Digitized by Google

odabra doista predmet iz prostonarodnog života — iz života naših sliepaca — ali joj manjka dramatska tehnika, a što je još gore, naša se gradska publika za onakve prizore slabo zanima; tako nenadje ovaj komad ni onoliko uvaženja, koliko za cielo zaslužuje. [1]) Pun je kazališnoga efekta „Šaran“ od J. Jovanovića; po Banatu i Sriemu mnogo ga predstavljaju i uviek s velikim uspjehom; štampan nije. Šenoina „Ljubica“ — iz Pozorova podlistka na pose štampana — odabra si za predmet opakost modernoga gradskoga života; onakvi prizori, kako ih u „Ljubici“ nalazimo, nisu sad već ni u nas riedki, jer taj korov žalibog već i ovuda cvietom cvate. Predmet Šenoine „Ljubice“ vješto je zapleten, ali nije znatne etičke vriednosti. Nije mi znano, koliko vriedi „šaljiva“ igra od Sv. Stojadinovića, što je izdao u Novom Sadu kao prvu svezku svojih „pozorištnih dela“, pod naslovom: „kakva majka, onakva i ćerka.“

Čim bi naša kazališta jako slabo živjela od komada izvornih, ide im se na pomoć prievodima sa stranih literatura; ali medju ovimi naći ćete vrlo malo komada klasičkih, to će reći takovih, koji bi zavriedili da i izvan pozorišta medju nami živu, a nipošto se nemože reći, da je tim naša književnost štogod dobila, što je mnogo od tih djela na naš jezik prevedeno radi predstavljanja pozorištnoga; prievodi bo na naših kazalištih obično su izpod svake kritike. Razvidite der samo naše repertoire, koji su sada već dosta bogati, te sravnite originale njemačke, francuske i taljanske sa samimi imeni naških prevoditelja, pak ćete u brzo dokučiti, kakovi su ono prievodi; dapače ako smo iskreni, priznati nam je još i to, da se obično niti neprevodi sa originala već sa prievoda! U naših kazališnih kritikah čita se vječita tužba poradi jezika, koji na pozorištu vlada; ali se obično neprigovara onomu, što je prigovora vriedno, već se samo nekoji gramatički oblici hvataju i nemilo progone, koji su ipak n a r o d n i, a što je zbilja n e n a r o d n o, n. p. loš izgovor, nevaljal naglasak, siromaštvo u izrazu, nezgrapne rieči i izrjeke, tomu se neprigovara toliko. U takovih okolnostih neimamo baš mnogo žaliti, što nije u novije doba skoro nijedan od tih „kazališnih“ prievoda naštampan: vriednosti bo književne neimaju nikakve. [2])

U obće valja reći, da je u našoj književnosti jako malo prievoda, koji bi vriedni bili toga imena, koji bi zbilja svukoliku izvrstnost originala od stranih naroda k nam dovodili te nas upoznavali i s nutrnjom i s vanjskom ljepotom njihove duševne imovine. Riedko se pojavi koji prievod u našoj književnosti, te bi epoku činio, kao što je na primjer kod Niemaca Vossov prievod Homera ili Schlegelov prievod Sheakspera! Ponešto bit će tomu taj uzrok, što se ova stvar prelako uzima, što se nezanimaju uviek za prievode bolji i vrstniji književnici, držeći ovakov posao, rekao bih, kao izpod svoga dostojanstva, a ono se ipak mnogo vještine tomu hoće, da izadje prievod valjan i vriedan izporediti se s originalom.

U našoj liepoj književnosti, ako izuzmete sitnije pjesničtvo, zatim pjevanja prostonarodna i ono nekoliko pojava izvorne dramatike, neima skoro nikakva izvorna proizvadjanja. Roman, koji inače danas gospoduje po svih literaturah obrazovanoga svieta, jedva što se u nas nekako plašljivo ukazao u jednome ili dva zastupnika (Jakov Ignjatović, Vladan Gjorgjević); isto su tako riedke i pomanje pripoviedke ili novele. Tomu je lako uzroka naći:

---

[1]) Kritika to priznaje; sr. u Glason. 1865, br. 9.

[2]) Poznato je, kako je u ono prvo doba narodnoga oduševljenja (prije 20 godina) skoro svaki kazališni prievod štampan u kolekciji, pod naslovom: „Izbor ilirskih igrokazah“ od kojega je izašlo 10. svezaka.

Digitized by Google

neima u nas još dovoljno nauke i obrazovanja. Kakova i kolika nam je literatura naučna, upravo onakva i onolika je i liepa književnost: to dvoje zajedno raste i zajedno opada. Pa tako su nam i prievodi. Uz nekoliko dobra i pohvale vriedna naći ćete mnogo loša i suvišna. Većini naših prevoditelja nedolazi ni na um, da prije prouče ono, što će prevoditi, da se upute o valjanosti onoga, što misle iz tudjega vrta u naš presaditi. Jednom rieči da kažem, kako sam se gori požalio, što nepravimo nikakvih studija o domaćoj književnosti, onako nam svjedoče i prievodi, što jih god u nas ima, da se nebavimo dovoljno naukom stranih književnosti. Malo je djela prevedeno na naš jezik tako, da bi se već u izboru mogao smotriti plod zrela razmišljanja: obično vlada slučaj, koji će jednomu ovu, drugomu onu knjigu podmetnuti. Tko je i u literaturi navikao na progresivnost, na razložit, složki napredak; tko je zamislio umom svojim onakvu književnu radinost, kao kada više žetelaca u liepu redu jednu postat tjeraju, taj će se čuditi nepogodljivosti, koja vlada medju pojedinimi dielovi naše prevedene književnosti, čudit će se na primjer, da je mjesto kakova Waltera Scota sjela na priestol historičkoga romana — Luiza Mühlbachova!! da je mjesto satirika Gribojedova došao k nam u pohode Senkovski-Brambeus!! itd. Na čast našim beletrističnim listovom kazat ću ipak, da su oni svagda i spisatelje i čitatelje odgovarali [1]) od ovakih ludorija.

Medju prve i najvještije pjesničke prevoditelje u našoj književnosti spadaju Ivan Trnski i Jovan Jovanović. Oba pjesnika umiju svu krasotu originala tako prenieti, da se i u našem jeziku sja kao čisto zlato; umiju stihove tudje preliti u tako ugladjene naške, da se prievod takmi s originalom. Trnski prevede mnogo sitnijih pjesmica, koje su razpršane po hrvatskih zabavnih listovih; uz to mu je u rukopisu do kraja svršen prievod Puškinova „Onjegina“, od kojega su odlomci štampani prije nekoliko godina u karlovačkom „Glasonoši“. Tko je ono čitao, bit će se uvjerio, da je taj prievod upravo divan te da će našoj književnosti, kad izadje, na veliku čast služiti. Jovan Jovanović obogati nam isto tako književnost znatnim brojem prievoda, što ih je donosio Srbski letopis i Danica — odprije Sedmica itd. —; napose je iz Srb. letopisa odštampan Lermontovljev „demon“, koji je pjesnik slobodnim poletom posrbio. [2]) Rekoh već, da će od njega izaći prievod Berangerovih pjesama. Kad je rieč o Lermontovu, spomenut ću, da je Gj. Popović krasno preveo njegova „Junaka našeg doba“, dočim je Puškinova „Dubrovskoga“ upravo nemilice nagrdio i na rug stavio nekakav „djakon“ Milan Stokić prievodom štampanim g. 1864. u Biogradu. Od Puškinova „kavkaskog roba“ poda nam dobar prievod St. Novaković. Sa divnimi pripoviedkami J. Turgenjeva upoznaje nas naš J. Miškatović; njegovi prievodi spadaju medju najvrstnije, što može naša današnja književnost izkazati. [3]) Ima od Turgenjeva naških prievoda takodjer u Danici novosadskoj, a upravo sada izadje u „Matici“ njegov „Faust“. Pripoviedke N. Gogolja prevodi Gj. Popović: u njegovoj „zabavi Srbkinjama“ prve su dvie svezke od samih pripoviedaka Gogoljevih, a u „Danici“ za god. 1866. izadjoše kao nastavak

---

[1]) Sr. n. p. u Danici novosadskoj od god. 1865, str. 716., i drugdje.

[2]) Sr. u Srp. letopisu knj. 109, str. 171.

[3]) Ovo su prievodi iz Pozorova listka napose štampani u kolekciji pod naslovom: „Posielo“. Ima ih više: Asja (Pos. 2), Rudjin (Pos. 4), Dvorjansko gniezdo (Pos. 5), Prva ljubav (Pos. 7), Mumu (u listku Pozor 1866, još nije napose štampan).

Digitized by Google

opet dvie pripoviedke. [1]) Poznato je, da je Gogoljeve „Mrtve duše“ preveo pokojni Nik. Stokan, pak je ono i napose štampano; prievod je taj dosta loš i površan. Napokon ima još nekoliko pjesama (Puškin, Lermontov itd.) i pripoviedaka prevedenih s ruske književnosti u naših zabavnih listovih. [2])

Poljsku književnost odabra si za prievode naš A. Veber (Tkalčević); njegovi prozaički prievodi znatno su bolji od pjesničkih. Tako je i „Iridon“ ljepše preveden [3]), nego li „Konrad Wallenrod“. Nekoliko je pripoviedaka prevedeno s poljskoga jezika takodjer u „Danici“ i „Vili“ (iz Čajkovskoga [4]) Zahariaševića.)

S českoga jezika neizadje ništa u naškom prievodu poslije „Babice“ od Božene Njemcove; ali u „Naše gore listu“ bješe prevedeno nekoliko pomanjih pripoviesti od Halka, Chocholauška [5]); zatim je roman od J. Kollara, pod naslovom „vragova djeca“ u listku Pozororu, preveden od A. Šenoe.

S francuske i taljanske liepe književnosti prevodiše u nas velikom vještinom V. Vežić, J. Užarević i J. Jurković. U ove posljednje dvie-tri godine spada Užarevićev prievod „Osiromašena plemića“, od Okt. Feuilleta; ova je drama štampana u „Glasonoši“ od g. 1864. Od istoga francuskoga pisca izašao je u „Posielu“ Jurkovićev prievod „male kneginje“. Racinovu „Fedru“ prevede u stihovih A. Šenoa god. 1865. u „Glasonoši“. Alfierova „Saula“ poda nam u prievodu prije nekoliko godina vrli Jovan Sundečić (štampano u Karlovcu g. 1864). Sa Silvijem Pellikom zabavlja se Gj. Deželić. Poslije „Toma Mora“, koji je prije nekoliko godina izišao, preštampan je ljetos iz podlistka „Svietova“ njegov prievod Pellikove drame „Franjica Riminska“. U zabavnih listovih najviše kan da susretamo P. Fevala, premda on baš nije niti prvi niti najvredniji izmedju današnjih francuskih feuilletonista i romanopisaca [6]). Uza nj naidjoh i na Viktora Hugu, Balzaka i već pomenutoga Oktava Feuilleta. Pjesama s talijanskoga jezika prevedenih (od Leopardia, Ariosta itd.) podaje nam kad tad S. B. (Bozulić) u „Glasonoši“, „N. G. L.“ i koledaru Mat. dalm.

Na englezku se književnost stavio Lazo Kostić, sada profesor u Novom Sadu — prevodeći „posljednje Dane Pompeja“ od Bulvera, koji izadjoše (nedovršeno) u 3. i 4. svezci Popovićeve „Zabave Srbkinjama.“ Uz to ima nekoliko s englezkoga prevedenih pripoviedaka u novosad. Danici i Vili, što od istoga L. Kostića, što od drugih. Kao druga svezka Valožićeve „Zabavne čitaonice“, koja u Biogradu izlazi, štampana je pripoviedka Charlsa Dickensa „Borba u životu,“ u prievodu od El. Mijatovićke, a u četvrtoj svezci iste kolekcije poče izlaziti srbski prievod englezkoga romana od dra. X.

---

[1]) Pripoviedka „kako se svadio Ivan Ivanović sa Ivanom Nikiforovićem“ i „Portret“.

[2]) N. p. u Danici novosadskoj 1864: „Mati“ od N. Kukoljnika, u god. 1865. čitav roman „Ivan Grozni“ od A. K. Tolstoga; u Vili od g. 1866. „Paulina“ od A. V. Družinina. Napokon je iz Pozorova listka napose odštampana Kolbasinova pripoviedka „sedam klevetah na ljubav“, prievod od A. Šenoe (Pos. 9).

[3]) Sr. u Književniku II., str. 300, i u Glason. 1865, br. 10. Konrad Wallenrod preštampan je iz podlistka „Svietova“.

[4]) U Danici 1865: „Sevastijan Klonović“ od J. Zaharijaševića, u Vili 1865 „Kozačka ženidba“ od M. Čajkovskoga, itd.

[5]) U Naše gore listu g. 1864. prevedeni su Halkovi „mužikaši“ od A. Šenoe, „Harambašina obitelj“ Chocholauškova od M. Divkovića, itd; isto su tako neke njegove pripoviedke u god. 1865.

[6]) Eno vam od sama njega: „Banker od voska“ u Dan. 1864, „Plivači“ u Vili 1866, „Strašan tudjinac“ u N. G. L. 1866.

Digitized by Google

Sandwita pod naslovom „hećimbaša ili dogodjaji Gjusepa Antonelije, doktora u turskoj službi.“ Ovaj je prievod kao riedko koji zgodan za današnje okolnosti. Još je nekakav roman englezki pod naslovom „Mladi Ardent“ izašao u srb. prievodu od G. Jovanovića, ali je to prevedeno s ruskoga jezika. Najznamenitije za cielo, što može naša književnost dobiti od englezke, bit će prievod gorostasa Shakspeara. Nekoliko odlomaka od L. Kostića naći ćete u Šekspirskom albumu, koji je god. 1864 štampan u Novom Sadu, a nešto i u Danici. [1]) Već je ovom svojom pokusnom radnjom mladi pjesnik dokazao da će vrstan biti, da onako prevede Shakspeara na naš jezik te će njim čitavu književnost obogatiti; samo se strpimo još koje vrieme, dok se ono buknjanje njegove vatrene mladosti malko primiri i utiša. Tad će on i o „Romeu i Juliji“ blažije i mirnije pripoviedati, nego li ovaj put u „Matici.“ Ja bih rekao, da mi to pelivansko skakutanje, koje svana na ženijalnost naliči, ostavimo n. pr. Viktoru Hugu; za nas to još nije. — Ima u nas ljudi književnika sa vrlo malo savjesti. Takovimi smatram one, koji premda vide u svoga književnoga druga ozbiljne nauke o nekom predmetu, n. pr. o pjesniku, kao što je Shakspeare, koji je za cielo toga i dostojan, ipak se tim nedadu zastrašiti već uzimaju istu stvar posve s lake ruke, pak će se na najteži predmet baciti posve i nepripravni. Ovake su bagre prievodi Shakspeara s njemačkih prievoda. Nakon Spire Dimitrovića prevede po drugi put „Julija Cezara“ M. Zečević u Biogradu (prošle godine); vriedno bi bilo, da se oba ova prievoda izporede, da se vidi, jeda li je potonji barem koliko bolji i okretniji od predjašnjega, ili je čitava radnja zaludna.

Najobičnije se u nas prevodi sa književnosti njemačke; ipak ima i ovdje za čudo malo izvrstnih prievoda. To se može najlakše ovako protumačiti, što valjane knjige njemačke obično k nam same neće da dodju (razumije se putem knjižarskim), nego ih treba dozivati i naručivati, a za to kao da smo premlaki i pretromi; pa tako se zadovoljujemo oniem, što nam se samo od sebe nudja, a to su djela njemačka (romani, pripoviedke, beletristični časopisi), kojih bogata književnost njemačka od sebe otiskuje, zašto se uz dobre stvari nemogu kod kuće u konkurenciji održati, već ih šalje za granice. Toga radi smatram kao iznimku od običnoga pravila, što je prije nekoliko godina preveo Damjan Pavlović Götheova „Torkvata Tassa,“ pak je taj prievod vrlo hvaljen. [2]) Isto je tako priznanja vriedno, što J. Hadžić prevede Lessingova „Natana Mudroga,“ a Ljubica Mařikova „Emiliju Galotti“: nego ova dva prievoda nisu dotjerana prema klasičnosti izvornoj. Inače se iz Lessinga, Schillera, Göthea i ostalih velikana njem. književnosti sasvim malo prevodi; najviše malene lirske pjesmice. [3]) Naš mladi pjesnički

[1]) U albumu „Spomenik tristogodišnjice Šekspirove svetkovine u N. Sadu“ preveden je prvi razdjel „kralja Rikarda III.“ od dra. J. Andrejevića i L. Kostića; u Danici novosadskoj g. 1865. izadjoše dva odlomka iz „Romeo i Julija“, takodjer od L. Kostića.

[2]) O tom prievodu izadjoše dvie obširnije kritike: u Srb. letopisu knj. 109. i u Vili g. 1865. str. 113. Kaže se da je od pokojnoga Pavlovića ostao u rukopisu prievod Götheove „Ifigenije na Tavriji“, koji bi valjalo štampati, ako je isto toliko vriedan, koliko gori pomenuto djelo. Medjutim je odlomak iste Götheove tragedije štampan u srb. prievodu od A. V. Popovića, nedavno u Matici.

[3]) Iz Schillera tek ću spomenuti: „Momče na potoku“ od J. Grčića u Dan. nov. 1864; „Ideali“ od Mil. P. Šapčanina u Dan. nov. 1866, i „liepa tudjinka“ od Iv. Vidovića u Dan. ilir. g. 865. — Uz to ima sitnih pjesmica iz Göthea (n. p. balada „Pevac“ od Despotovića), Blumenhagena, Geibela, Mahlmana, i A. Grüna.

Digitized by Google

sviet voli n. pr. Heine-a,[1]) nepomišljajući na razliku medju odnošaji našimi i onimi, u kojih Heine uprav posta onakovim kakovim bješe i kao čovjek i kao pjesnik. Dolikuje li zbilja našoj mladoj književnosti njegovo protuslovje, desperacija i nevjera; njegov gorki smieh nad samim sobom i cielim čovječanstvom; njegova i suviše materialistička ljubav? Dakako, znam, da će mi tkogod odgovoriti: takav je genij našega doba; ali taj odgovor nije još dovoljan. —

U prozaičkih prievodih susretamo takodjer više neznatnih i skurilnih, nego li proslavljenih spisateljskih imena, kojim neki naši prevadjači izkazuju tu nezasluženu čast te presadjuju njihove malo vriedne plodove u našu književnost. Već sam gori spomenuo prievod od Luize Mühlbachove »Car Josip i nëgov dvor,« od kojega izadjoše do sada u Biogradu „odeleně prvo« u 4 svezke i 3 svezke drugoga »odelenja.« U N. Sadu izadje nedavna prievod istorijske novele »Sudjeni čas« od Fr. Steinebacha; tu se, kaže, pripovieda, kako je Jakov II. pao s engl. priestola. A nebi li onaj prevoditelj (Jov. Pavlović) mudrije uradio, da je preveo, što o tom Macaulay piše, koji je valjda taj historijski dogodjaj bolje shvatio i opisao, nego li Fr. Steinebach! Isto tako neznam, da li je uprav najpreče bilo, da se kao treća knjiga »Zabavne čitaonice« Valožićeve prevede nekaki »kelnerski život« od E. Fromela (prievod od Sv. Zdravkovića). I Al. Andrić napreduje odvažno s jednim „oddeleněm« za drugim »svojih« pripoviedaka, koje nisu van rdjavi prievodi. — Žalostno je doista stanje naše književnosti, kada se sve redom same takove knjige izdavaju i turaju medju naš čitanju i onako još neobikli sviet, a kada se pozove na predplatu skupljenih djela nezaboravnoga Koste Ruvarca, nenadje se ni toliko upisnika, da bi mogao Gj. Popović drugu knjigu štampati! Ako to potraje, morat će napokon i publika zatupiti. Tomu ima jedini utuk: stroga instruktivna kritika, valjano uredjivani beletristični listovi i dobro izabrana kolekcija od prievoda; pa kad već nalazimo toliko volje do prievoda, što je s neke strano dobar znak, najme da se knjige rado čitaju, trebalo bi da se tim nespretnim prevoditeljem upravo zada kao kakov školski zadatak, što od prilike neka prevode. N pr. lako je opravdati, pače i pohvaliti, što je St. Bosković uzeo prevoditi Levičnikova „Crnogorca ili stradanje Hrišćana u Turskoj,« od kojega izadjoše do sele ciele dvie i prva polovica treće svezke. Zašto nebi tako radili i drugi.

U Zagrebu neizadje posljednje dvie-trie godine skoro nikakov roman, osim što je J. Zorić preveo poznatu Wiesemanovu „Fabiolu«, po kojoj je izradjena i Tkalčićeva pripoviedka »Severila«. Spekulacija braće Pretnerâ s »poviednikom« propade ne samo na štetu onih, koji se upisaše i platiše, već i na sramotu čitavoj hrvatskoj književnosti, što mora takove prievare doživjeti.

I s magjarskoga jezika naći ćete dosta pjesničkih i prozaičkih prievoda, osobito u srbskih beletrističnih listovih. Neznam nije li pravom već i samomu pjesniku Jovanu Jovanoviću prigovoreno, da suviše upravo s magjarskoga prevodi, jer da tim veliča magj. književnost preko njezine zasluge. Manje se čudim, što je beletristika zavoljela M. Jokaja; ta naš je društveni i državni život toliko vjekova na poredo tekao, da već i ova srodnost u našoj prošlosti privlači književnike na prevodjenje.

Napokon neka se znade, da se i za istočnu poeziju naši pjesnici zanimaju. Jovanovićev »istočni biser« dovabi čitavo kolo mladjih pjesnika na to

[1]) Iz Heine-a prevodiše posljednjih godina: J. Grčić, St. Novaković, Andr. Grujić, Jov. Jovanović, Veljko Rabačević, Vel. Gaj, itd.

Digitized by Google

bistro i dražestno vrelo. Spomena su vriedni obširni prievodi Sime Popovića (u Matici i Vili), koje upravo namjerava štampati u posebnoj knjizi kao „indijske poezije“.

Kraj tolikih prievoda nesmije se izvorna novelistika pomoliti iza tiesnih granica zabavnih listova; i ondje tek što lepeće i prhuta za prievodima kao nejaka poletarčad za svojim hraniteljem. Pokle je Jakov Ignjatović zamuknuo, ostaje Vladan Gjorgjević, koji donosi priloge u Danicu i Vilu; iz nekih odlomaka, priobćenih u onom prvom listu, doznajemo za njegov novi roman „Stajko“, koji će se valjda skorim štampati. Uza nj pripominjem da ima u srb. listovih izvornih pripoviedaka od J. Ognjanovića, Jov. Ristića, Mil. Popovića Šapčanina i Čed. Mijatovića. Umno pisanih putopisa donie Vila od pomenutoga Vladana Gjorgjevića i M. Gj. Milićeviča, koji su takodjer naposeb štampani [1]). Ovamo na zapadu poznat je odprije sa svoga dosjetljiva i liepa pripoviedanja Janko Jurković, a kao putopisac A. Tkalčević. U novije doba donie „Glasonoša“ nekoliko malenih, ali krasnih pripovjedčica od „Kriesničara“ (I. Trnskoga); vrlo je vješto pripoviedan takodjer Senoin „turopoljski top“ (štampan u Glasonoši 1865), a nisu loše nekoje pripoviedke od B. Lorkovića u N. G. L. Ono su drugo ponajviše tek stilistička vježbanja nedozrele mladosti, pod koja se pisci niti neusudjuju svojih imena podpisati, već navlače kojekakve obrazine, nebi li kojiput puno znamenitom šifrom navabili čitatelja, da i njihove nezrele stvari čita; historiku pako zadavaju nakon dvie-tri godine velikih jada, dok sve to razabere i istini u trag udje.

U Zagrebu.

V. Jagić.

---

[1]) Od Vl. Gjorgjevića izadjoše „Putničke crte. Miramare — Studenica — Dva dana kroz češko-sasku Švajcarsku“. Od M. Gj. Milićevića izadje do sele prva svezka „Putničkih pisama“ t. j. „od Zvornika do Kruševca“. Ova su pisma nastavljena u Vili.

Digitized by Google

III. Kritika.

Grammatica della lingua serbo-croata (illirica) compilata da Pietro Budmani. Fascicolo I. Vienna 1866. 146 str. u 8.

Dva su razloga da se iz svega srca radujemo ovoj knjizi: jedno što je knjiga neobično dobra, a drugo što je od mlada pisca, od kojega kad su mu prvine već ovako temeljne, s punijem pravom valja se nadati velikomu dobru. Pisana je ova knjiga očevidno za gimnazije u Dalmaciji, i ne znam treba li se većma radovati ili žaliti, ali je istina da je bolja od svijeh oficijalnijeh knjiga, iz kojih se i s ove i s one strane Save uči narodni jezik, i ne samo bolja, nego se one ne mogu ni porediti s njom. Ko zna da one gramatike, kojima su se vlade naše do danas trudile pokazati svoje staranje za škole, još ni onamo nijesu prispjele, gdje je nauka o jezicima slovenskim došla bila gramatikom Dobrovskoga prije četrdeset godina, on će potvrditi što rekoh, čim malo samo zagleda u gramatiku g. Budmana, jer će odmah vidjeti da je ona ragjena po načelima koja se danas u nauci drže, da su prava i istinita. Od tuda je ovoj knjizi velika istinitost i velika jasnoća, i u tom obojem glavna joj je vrijednost. Ako se nalazi i nedostataka, oni nijesu taki da bi mogli znatno umaliti glavnu vrijednost, i dolaze koje od namjere koju je pisac imao, koje od teškoće same stvari, koje od tuda što neke stvari još nijesu dovoljno pretresane u književnosti, a koje — rekao bih — i od tuda što se mladost rado i vrlo lako zanosi da pronalazi novo što nezadovoljna onijem što je već učinjeno.

Na prvijeh je 16 strana prvi dio: ‚fonetica', gdje su u tri glave (‚dell' alfabeto, dell' accento, eufonia') istina najprostije ali najpreče stvari iz nauke o glasovima. Ostatak je sav drugi dio: ‚etimologia', koji opet ima dva glavna razdjela prvi je ‚della flessione de' vocaboli'. U substantiva uzima B. tri ‚deklinacije' dijeleći ih po drugom padežu jed.: *a*, *e*, *i*. Iz naučnijeh razloga ne će biti uzeo tu diobu, jer u nauci ni jedan padež nije pretežniji od drugoga; nego je valja da iz praktičkih razloga tako razdijelio. Ali ja ne mislim da se radi praktički, kad se uzima, da se prije deklinacije zna štogod, što tek iz deklinacije treba da se dozna. U opće ne mogu vjerovati da je jako praktički odregjivati koliko imade deklinacija ili konjugacija a osobito starati se da ih izagje što je moguće manje. Od te ‚praktičnosti', kojoj su i konjugacije *am em im* morale omiljeti, došli su u haos glagoli u najviše naših gramatika, i B. je imao sa svijem pravo što kod glagola nije htio biti tako ‚praktičan'. Prema sadašnjem stanju naših padeža, njihova obličja, njihovijeh osnova i nastavaka, mislim da se i u nauku najmanje griješi i u

Digitized by Google

praktičnosti da se ne ostaje ni za jednom drugom diobom kad se substantivi radi svojih oblika najprije razdijele po rodu, kao što je u mojim ‚oblicima'. Na taj način mislim, da se najzgodnije mogu naši sadašnji padežni oblici sastaviti sa starijim i da se može učiniti sve što nauka ište, jer se dobija potpuna sloboda za to. Riječi srednjega roda sastavljajući s riječima muškoga roda za to, što su u više padeža jednake, griješi se o isto načelo po kom se uzimlju zajedno, po kom se samo gleda koliko su padeži jednaki ili različni; jer ako i jesu i jednijem i drugim riječima neki padeži jednaki, ipak su im drugi padeži (nominativ, akusativ i vokativ jednine i množine) sa svijem različni tako, da riječi srednjega roda imaju osobinu, kojom stoje same za se prema svijem drugim riječima: jednakih padeža imaju i riječi ženskoga roda na *a* s riječima muškoga roda, pa ih niko ne sastavlja: množina ili malina jednakosti ne presugjuje, ako ima išta čim stvari nikako ne idu u jedan red. U ostalom sama je deklinacija u B. posve dobra; za čudo mi je samo što na str. 28. veli: ‚Turčin fa nel plur. Turci, Turaka, come se il nom. sing. fosse Turak-, koje će reći da od Turčina nemamo pravilne množine, — misao, koja je i u ‚Književniku' branjena, premda je u mojim ‚oblicima' pokazano da ništa ne može biti pravilnije nego što je množina Turci od Turčin isto onako kao što je Srbi od Srbin, ili gragjani od gragjanin; kad od Turčin otpadne za množinu skrajnje *in*, kao što odpada od Srbin, mora se *č*, koje stoji mjesto *k* radi glasa *i* koji je u *in*, opet povratiti u *k*, a to se *k* u nom. mn. pred nastavkom *i* mora promijeniti na *c*; a što je u Turčin *č* mjesto *k* pred *i* a u Turci *c* mjesto *k* pred *i*, to ne bi trebalo da navraća onoga koji piše gramatiku da izmišlja nepravilnosti, i još onda po što je pokazano da nepravilnosti nema, jer ne bi trebalo da smeće s uma da je *i* od *in* u tijem riječima druge naravi, a druge *i* u nom. mn., kao što je *i* u majčin druge naravi a druge *i* u majci, i kao što je *e* u vok. jed. (bože) druge naravi a druge u ak. mn. (roge). Još sam rad napomenuti, da je pogrješka što na str. 32. kaže B. da osnove riječima kao što je ime, u nom. jed. ‚perdono la consonante finale'; kad bi to bilo istina, bilo bi n. p. u star. slov. ili u nom. **имѧ** ili u gen. **имѧнє**, a nije ni jedno ni drugo; može biti da je B. onako rekao radi praktičnosti, ali mislim da praktičnost ne smije ići dotle da mjesto istine stavlja štogod što nije istina, nego je njojzi posao samo lakim, razgovijetnijem načinom pokazati istinu. — Glagole je razdijelio B. po osnovama na poznati način; ali je glagolima kao što je držati dao osobit razdio u petoj vrsti; manje je prava imao to učiniti nego da je glagolima kao što je vojevati dao osobit razdio u šestoj vrsti, jer kako u vojevati stoji *e* mjesto *o* isto tako u držati stoji *a* mjesto ъ; pa da je glagolima kao što je držati dao osobit razdio megju glagolima kao što je vidjeti, onda bi samo ono učinio što bi učinio da je glagolima kao što je vojevati dao osobit razdio megju glagolima kao što je kupovati; tako bi glagoli barem ostali u svojim vrstama, i bilo bi samo nepotrebno cjepkanje, a ovako prenesavši rečene glagole iz jedne vrste u drugu otrgao ih je od onijeh s kojima su jednaki upravo po onome po čemu ih dijeli i smiješao ih s onijem s kojima nemaju ništa. Od toga nije manja pogrješka što B. nije dao osobit razdio glagolima kao što je gnati nego ih je stavio zajedno sa glagolima kao što je pisati: tako je morao sam sebe poricati, jer rekavši za te glagole da im je ‚nastavak prve teme *j*' (str. 75) morao je poslije kazati za glagole kao što je gnati da ‚il 1. tema non assume il caratt. *j*' (str. 96.), da i ne pominjem neprilike u koju je došao B. sa glagolima kao što je trovati i kljuvati. To su još male stvari u konjugaciji, jer se i uz njih sami oblici glagolski mogu pravo saznati, kad se samo to traži; ali B. iznosi

Digitized by Google

i oblike kojih nema: kod velike razboritosti koja se u cijeloj knjizi obilno pokazuje, ja se ne mogu načuditi kako je B. mogao pos taviti kao osobite glagolske oblike: a) ‚gerundio presente plètûći, plètûć', b) ‚participio presente attivo plètûćî, -ćâ, -ćê', c) ‚gerundio passato, vézâvši, vézâv', d) ‚partic. passato att. I. vézâvšî, -šâ, -šê'; sve su to ili participia ili gerundia, a oboje nikako nijesu, jer jedno ne može biti dvoje. Tako megju ‚tempi semplici' nalazi B. i ‚presente nel condizionale' i dodaje da taj oblik imamo samo od glagola biti, esse (str. 67), i taj je presens condicionalni: bih, bi, bi, bismo, biste, bi (str. 102), a poznato je da to nije ništa drugo nego okrnjen aorist, koji je negda cio činio istu službu; što je dakle sada krnj, za to je po miśljenju g. B. prestao biti aorist i pretvorio se u presens condicionalni i postao osobit jednostavan oblik! U osobitom razdjelu govori B. o složenijem oblicima glagolskim, i to je vrlo dobro, ali tu navodi osim ostaloga i ‚suggiuntivo da futuro: ako skočim', tu su oblici: ‚kad uspišem, i ‚kad budem pisati', i ‚da sam znao' i ‚kad budem vidio'; kad je B. izrijekom opravio u sintaksu ‚modo ottativo', ne znam za što nije to učinio i sa svjema ovijem oblicima, a bez sumnje bi ne samo konsenkventnije nego i pravije bilo. — U drugoj je polovini ‚etimologije' postajanje riječi (‚formazione de' vocaboli'). O stvari tako velikoj, koja jošte nije dovoljno obragjena, ne bi bilo pravo u knjizi tako maloj tražiti više nego što je učinio g. B.; ali samo malo više jasnoće veoma bi povisilo vrijednost tom razdjelu. Kad za riječi koje postaju samo nastavkom s kaže g. B.: ‚si formano senza suffisso', tijem se stvar jako zamračuje, i mladići bi mnogo naučili i na veliku stranu jezika sa svijem drugačije gledali kad bi mjesto onoga što B. kaže, mogli doznati da nijedna riječ ne postaje bez nastavka, a nastavak da može i otpasti i to ili po vremenu (vuk) ili odmah, budući da se sastanu glasovi koji ne mogu stajati zajedno (boj). Što je B. razdijelio nastavke po logičkom značenju (koje je veoma prevrtljivo), tijem se stvar istina skraćuje ali i jako zamršuje, da i ne spominjem da su u tom dijelu gramatike glavna stvar elementi od kojih postaju riječi i način kako to biva, a logičko značenje vrlo je sukundarna stvar i tijem manje važnosti što je knjiga manja; razdijelivši onako nastavke sam je sebe nagnao da o jednom nastavku govori više puta, a više različnijeh nastavaka ujedno napomene. I o složenijem riječima što govori nije dovoljno jasno. Vrlo je dobro ali nije dovoljno što veli: ‚la composizione delle parole consiste nella riunione si due temi in un vocabolo solo'; k tijem riječima ne dodaje nigdje ništa više, a po tijem riječima trebalo bi samo da se sastave dvije teme pa je gotova riječ složena, a nije tako, nego još treba nastavak kao i za proste riječi (govor je o najobičnijim složenim riječima, a ostavljam one koje postaju kad se na gotovu riječ samo veže što sprijed n. p. ne-prijatelj, pre-dobar, i nekolicinu onijeh za koje bi se moglo misliti, da je i u njima za gotovu prostu riječ svojim načinom naprijed vezana druga, koje dakle i ne bi postajale od samijeh tema n. p. vucibatina). Za to su složene riječi sve ‚derivate' a ne, kako B. uzima, samo one koje postaju od gotovijeh složenijeh riječi n. p. tvrdoglavstvo, i samom načelu naše komposicije protivne su riječi: talvolta però manca la primitiva parola composta, così p. e. il vocabolo Crnogorac Montenegro è da considerarsi come derivato da parola composta, sebbene Montenegro non si dica Crnogora ma Crna Gora' (str. 123). Crnogorac postaje upravo od riječi Crna Gora isto onako kao gologlav od gola glava, samo drugim nastavkom; tako božogrobac upravo od božji grob a ne od ‚božogrob', koji mora g. B. da izmišlja. Baš što se ne govori ‚Crnogora' nego ‚Crna gora', što se ne govori ‚božogrob' nego ‚božji grob', to bi baš trebalo da je odbilo Budmana od onijeh suposita, osobito kad nema ništa što bi na njih nagonilo:

Digitized by Google

kad bi ta suposita mogla biti u našem jeziku, za što se ni ista ni druga takova ne govore? zar im nije bilo ili nema dosta prilike održati se? Upravo zato što se suposita „Crnogora, božogrob“ ne mogu složiti s našim jezikom u samom načelu, upravo za to mnoge nove složene riječi naših književnika, koje su načinjene kano sa suposita, nijesu ništa drugo nego nakaze: n. p. riječ ‚velevlast‘ samo bi onda mogao jezik naš podnijeti mjesto velika vlast (ili bolje sila) kad bi se u nas govorilo krivovrat mjesto kriv vrat, ili kad golobrad nebi bio onaj u koga je gola brada nego bi bio golobrad=gola brada. [1]) S takim suposicijama ide se još dalje, i neka mi bude slobodno ovom prilikom kazati i o tom šta mislim, premda se već ne može ticati knjige Budmanove radi kratkoće njezine. Kaže se n. p. za riječ brzoplet da je u njoj složen adjektiv i substantiv, a u riječi kotlokrp da je složen substantiv i substantiv, izmišljaju se dakle substantivi plet i krp pa se uzima da se taki gotovi substantivi sastavljaju s drugim riječima u onijem složenijem; kad bi to pravo bilo onda bi i za složene adjektive crnook, bosonog valjalo izmisliti adjektive *ok* i *nog*, onda bi i za složeni glagol mirbožati (govoriti: mir božji) valjalo izmisliti nomen ‚mirbož‘, ili za bogoraditi (govoriti: boga radi) valjalo izmisliti nomen ‚bogorad‘, ili glagol raditi u značenju: radi vikati, onda i za riječ zlovolja (u značenju: onaj ko je zle volje) valjalo bi izmisliti substantiv volja u značenju: ko ima volju. Neka mi se oprosti ako sam udario u absurda. Naše složene riječi, o kojima je govor, postaju po istijem zakonima po kojima i proste, samo što proste postaju od korijena ili od drugih riječi a složene postaju od dvije ili od više prostih, bile one od kojih postaju složene — substantiv ili adjektiv ili glagol itd., i bile one koje slaganjem postaju — substantiv ili adjektiv ili glagol itd.; kao što okat postaje od jedine riječi ‚oko‘ kad je karakterski znak samo oko, isto tako mora crnook postati od riječi „crno oko“ kad je karakterski znak crno oko; ili šta ima čega radi bi trebalo postajanju riječi crnook tražiti drugi zakon, i čim bi se moglo opravdati otstupanje od zakona koji se drže u postajanju prostih riječi? — a kao što crnook, bosonog postaju od ‚crno oko‘ ‚bosa noga‘, tako brzoplet, kotlokrp ne postaju ni od čega drugoga nego od ‚brzo plesti‘, ‚kotao krpiti‘; i za samu riječ hitroprelja, od koje se druga polovina i sama govori, ne mogu nikako misliti da su u njoj samo sastavljene riječi ‚hitra prelja‘ -- one ne mogu biti sastavljene kao što ne mogu riječi božji grob ili Crna Gora biti sastavljene u ‚božogrob‘ ‚Crnogora‘ nego tvrdo držim da kao što prelja postaje od ‚presti‘, sa svijem tako hitroprelja postaje od ‚hitro presti‘. — Ne znam kako će biti za školu, ali je za nauku vrlo dobro što je B. dodao i pravila akcentima, i zasluga mu je s te strane to veća, što je pravila o akcentima u glagola sam morao tražiti. Ali mu se prvo glavno pravilo mora odbaciti u kom veli: ‚in un vocabolo non vi può essere più di una sillaba accentata‘ (str. 7); držeći se toga pravila veli n. p. da riječi nejak, nepravda samo na slog ne imaju akcenat a drugi slog da je samo prosodički dug, premda istijem riječima kad su bez sloga *ne* slogovi *jak* i *prav* glase isto onako kao kad su složene i premda im kad nijesu složene g. B. priznaje akcenat na istijem slogovima; šta više da bi spasao svoje pravilo toliko je konsekventan B. da istina priznaje akcenat na prvom slogu akusativu ljude, ali kad je pred njim pred-

[1]) Nikoga ne treba da prevari ‚Biograd‘; on ne ide ovamo; kad bi išao ovamo, glasio bi ‚Bjelograd‘; u njemu su sastavljene riječi Бѣль градь, gen. Бѣла града, kao što se sada govori u Vučitrn, Vučitrna mjesto staroga Кльунии трьнь, Кльуни трьна.

Digitized by Google

log, onda veli da samo predlog ima akcenat a akusativu slog *lju* biva samo prosodički dug i drugačije ga bilježi, premda taj akusativ posve jednako glasi bio pred njim predlog ili ne bio. Ne znam kakve je imao B. razloge za to, ali svakojako mislim da ih je prema onome, što je prije njega uragjeno o toj stvari dužan bio kazati [1]). Nijesu rijetke riječi kojima je B. dao akcenat kojega nemaju ili barem kojega ja ne mogu potvrditi: tako piše zádužbina (str. 9.) m. zàdužbina, nápredak (26) m. nàpredak, nàstavak (110) m. nástavak, cigánče (20) m. cìgânče; tako veli da riječi gospòda, grdòba-sramòta, čistòća, veličìna imaju u dativu gòspodi, grdobi, sràmoti, čìstoći, vèličini i da im je svjema i u akus. jed. taki akcenat (str. 41), i da zlâto, mêso ima u lok. jed. zlátu, mésu (40), da dìo ima u gen. dijèla, u dat. dijèlu, u instr. dijèlom (24. 26), da pâs ima u gen. pl. pâsâ (34), itd., koje sam osobito dužan napomenuti i za to što se g. B. poziva na moje članke.

Napomenuvši znatnije nedostatke u ovoj knjizi mislim da baš za to mogu s većim pravom kazati, da trud g. Budmana zaslužuje svako poštovanje i da s radošću valja očekivati drugi svezak koji će skorim izaći i u kom će biti sintaksa.

U Zagrebu dec. 1866.

Gj. Daničić.

Život Nikole Zrinjskoga, sigetskoga junaka. Nacrtao M. Mesić. Troškom Matice ilirske. U Zagrebu 1866. Str. 298. XC.

Tristogodišnja svetčanost sigetskoga junaka, koja se je netom minule godine u svih priedjelih trojedne kraljevine upravo veličanstveno slavila, dala je prigodu mnogim spisom. Negovoreć ovdje o pjesmotvorih upućujemo čitatelja na prve dvie razprave u tom časopisu, a voljni smo njegovu pozornost obratiti na najznamenitije djelo, koje je ovom prigodom na sviet izneseno, t. j. na obširan život Nikole Zrinjskoga, napisan prof. M. Mesićem,

Premda je Nikola dika i ponos našega naroda, niesmo do sada imali u hrvatskoj knjizi o njegovu životu djela, koje bi stojalo, štono je rieč, na visini historičke znanosti, i osnivalo se na arkivskih iztraživanjih.

Takovo djelo dade nam prof. Mesić u ruke. On je osim monografije magjarskoga akademika Salomona, osim tiskanih izvora kod Buchholza, Gevaja, Schwandtnera itd., osim suvremenika Ištvanfija, Forgača itd. upotrebio mnogo do sada ili nikako ili slabo upotrebljenih spomenika. Ovamo idu osim listina magjarskoga muzeja i akademije magjarske u Pešti, koje su bile i Salomonu pristupne, listine nalazeće se u našem zemaljskom arkivu, u arkivu kaptola zagrebačkoga, u zbirci Ivana Kukuljevića, napokon u mletačkom arkivu. Ne samo znanosti nego i svim prijateljem poviesti za volju priobćio je prof. Mesić u dodatku znamenite listine i izprave, ter izvješća mletačkih poslanika i pismo sultana Selima. Listina imade, koje podpunih koje u točnu izvadku, brojem 73, od kojih je prva od 8. veljače 1523., a posljednja od 1567. Osobito su važna izvješća Leonarda Contarina i njegova tajnika Jerolima Albini-a, koji su mletačku republiku zastupali na dvoru cara Maximili-

---

[2]) Neka je meni dozvoljeno pripomenuti, da se u tom pitanju još uviek držim istoga načela, koje izrekoh u „Književniku“ I. str. 197—198; ipak mislim, da se dade jedno drugomu tako na blizu primaknuti te nam netreba drugačijih znakova nego što ih ustanoviše Vuk i Daničić, da se u nauci necjepkamo.

V. Jagić.

Digitized by Google

ana, zatim Jakova Soranze, mletačkoga poslanika u Carigradu. Ova pisma počimaju 13. lipnja, pak idu do 23. rujna 1566, a zanimaju se ponajviše bezprimjernom borbom u Sigetu.

Kao što se odavle vidi: prof. Mesić nije bio u neprilici zbog nestašice suvremenih viestî i spomenika. Njemu je dapače valjalo u kratko vrieme svladati toliki material; pak iz toga razloga podpuno uvažavam njegovu tužbu na kratkoću vremena, s koje je trpjeo najpače vanjski oblik ovoga djela, a zatiem i njegovo nutarnje izvedenje. U takovih bo okolnostih malo je pisac mogo obratiti vremena na povjestni pragmatizam; a još manje na reflexije, koje bi pripoviedane čine subjektivizovale, čitaoca povukle na duševno sudjelovanje i cielomu životu dale njeki uzlet.

Ali ovaj nedostatak nadupunit će piscu ono priznanje, da se je materijalom poslužio vjerno, sdušno i točno, pače rekli bismo prevelikom, onom naime skrupuloznosti, koja iz spomenika samo ono izvodi, što je u njem „crno na bielom“ napisano.

Podpunoma odobravam, da je pisac u uvodu nacrtao kratku poviest o životu djedova i otca našega junaka (str. 1—38.) Ako nam revni pisac dozvoli ovdje bismo samo to napomenuli, da po našem sudu, kada je na strani 8. htjeo protumačiti postanak potonjega naslova bribirskih Šubića, bio bi ipak mogao sa njekoliko rieči točnije navesti, kako su god. 1347. Grgur i Gjuro Šubići dobili od kralja Ljudevita mjesto Ostrovice grad Zrinj. Na ovaj čin odnose se dvie listine istoga kralja.

Dva se glavna momenta razjašnjuju u životu Nikole Zrinjskoga kroz spomenike, koje je prof. Mesić prvi upotrebio: obiteljski njegovi odnošaji pogledom na imetak, zatiem borba njegova u Sigetu. Kojim načinom umnoža si Nikola imetak, to nam razjašnjuju osobito listine zemaljskoga i kaptolskoga arkiva.

Nu pored svega gradiva dosta obilna ostaje još pukotina i brazgotina, koje bi rado izpuniti um i srdce hrvatskoga povjestnika u životu našega viteza. Tko se o tom želi osvjedočiti, neka pročita one crtice, koje prof. Mesić napisa o mladosti Nikole Zrinjskoga (39—43); neka na dalje pročita: kako je sveudilj taman odnošaj našega Nikole naprama Zapoljevoj stranci u našoj domovini, i njegov odnošaj naprama Kacianeru (51—69). Pače dosta nam je nejasno političko i državničko djelovanje Nikolino za njegova banovanja, a još nejasniji pravi glavni uzrok, zbog koga se on odreče najviše časti u svojoj domovini. U toliko bješe obuzelo ratovanje sve sile našega bana; u toliko je prema tadašnjim okolnostim vojvoda nadvisio državnika, a njegovo junačtvo očaralo suvremenike, da nisu ovi pobliže motrili mirna nastojanja našega Nikole! Ali nije se Klio samo naprama našemu banu tako jednostranom pokazala.

Pošto nam dobro dolazi svaka crta, koja je podobna razjasniti tihi život našega Nikole, za dopunjak Mesićeva djela priobćujemo ovdje jedan list njegov, koga nije pisac poznavao sastavljajući tu knjigu. Na str. 195—97 pripovieda naime Mesić po Vaclavu Březani, kako je Nikola god. 1564 dne 10 rujna u Jindřihovu Hradcu vjenčao se s Evom, kćerju Jobsta od Rosenberga, a sestrom Vilima najvišega komornika kraljevine Češke i Petra Vlka. Od ove dobe, kada se je Nikola zaručio bio s Evom i pripravljao za vjenčanje, sačuvalo se je njegovo pismo upravljeno dne 25. srpnja 1564. iz Čakovca na šurjaka mu Joachima kancelira kraljevine Češke. Ovo vlastoručno pismo Nikole Zrinjskoga priobći Dvorsky u pražkoj „Politici“ broj 272 god. 1866; ter glasi ovako:

„Wollgeborner Mein Innsonnder hochvertrautter lieber Herr und schwager. Euer schreiben hab ich vorgestrigen tags empfangen und darauss ver-

Digitized by Google

nommen, dass ir frisch und gesundt seitt, welchen unns sammentlicher Gott der Almechtig zu langwierigen Jarn verleihen mit seiner genaden welle.

Betreffendt mein sahen vor wegen Sygeth, ich nimb mier Gott zu meinem zeugen, dass ich darinen kheineswegs mein aigen nutz betracht, sonnder vermain mit meinen grossen Uncossten treulich zu dienen, endgegen werden mier meine treue dienst mit Ungnaden auch merktlicher meiner ehre Verlezung belontt, Gott wais am aller besten wie zu grosser Verkhlienerung meiner ehrn unnd reputacion so grosse unverdinte schmah, schanndt unnd Ungnad Irer Mjt. mir khumbtt voraus alhier in unserm lanndt, da man es fur gros ausrait, wills aber alles Gott dem Allmechtigen als dem treuisten belonner haimbsezen.

Darneben dass meine geliebten hochvertrawtten Herrn unnd Schwäger die hochtzeitliche Freidt von wegen des laidigen Fals des Herrn Wilhelmben von Rosemberg Gemahels in ansehen meiner Freundtschaft nicht verschieben lassen, sag ich meiner Herrn unnd schwägern gannz dienstlichen dannkh, dan mier solches villerschaften hochwichtigen ursachen wegen unndienstlich war, will also auf benenten zwaintzigisten tag schierist khumenden Monats Augusti mitsambt der annzall meiner Herrn unnd Freundt auch Frawenzimer inhalt hier in verschlosner verzaichnus erscheinen, wover aber derselbigen mer oder weniger zu derselbigen zeitt dahin khumen wollten, will ich meine Herrn und schwäger vor meinem dahin ankhumen in albeg schrifftlichen verständigen. Unnd also in eill will ich beschliessen auf dissmall unnd euch alle mit ainander dem Ewigen Gott beuelhen, der verleih unser zusamenkhunfft in guetter gesundhaitt und grossen Freiden. Geben zu Tschäkhäturn den 25. tag Julii im 64.

Euer ganntz dienstwilliger schwager

Niclauss Graff zu Zrin.“

Iz druge stavke ovoga pisma, koje je pisano na dan smrti kralja Ferdinanda I., vidi se: kako su nastojali Nikolu Zrinjskoga njegovi neprijatelji ocrniti kod kralja, koj ga je prije godine dana t. j. dne 28. svibnja 1563 bio imenovao glavnim kapetanom u Ugarskoj na desnoj strani Dunava. Ali iz samoga lista neda se razabrati: kakova bješe uvreda, koju imade Nikola podnesti u Hrvatskoj (allhier in unserm lanndt“).

Najpodpunije mogao je prof. Mesić izraditi posljednju epizodu: »boj za Siget« (str. 218—295), koja je raznesla po cielom svietu ime hrvatskoga Leonide. Prem je pisac obširno opisao junačku smrt našega Nikole, scienim ipak, da ću ugoditi prijateljem naše poviesti, ako ovdje preštampam iz »Politike« br. 273, 275 ono, što je Dvorsky priobćio iz jednoga suvremenoga spomenika, komu po nezgodi neima početka:

(Niclass von Serin) hatt derowegen den Säbel in die rechte handt genomben Undt ist auß Seinen Zimmer in den Placz Undter das Kriegs Volkh gangen Undt Beuohlen, daß man den streitfahnen Vor Jhne hertrage solte. Er aber hat weder Panczer noch Sturmbhauben anlegen wöllen Sagendte, Gott werde sein Beschützer sein Und daß Er nit gesonnen auß Siegeth Zuweichen, Sondern alles das Jenige, Waß Gott Über Jhn verhengen werde, wielliglich ausstehen und gedulden wolle.

Alß Er nun auff den Placz khomben, hat Er alles Khriegs Volckh Zue Roß Undt Fueß in guter ordtnung Undt gewöhr befunden, Welche Seiner mit freuden erwartet, Undt da Er gesehen, daß das feller dermaßen Überhandt genomben, das selbiges aus Zueleschen auch die hiecze, rauch vnd dampff Lenger auß Zuestehen Kheine möglichheit gewesen, hat Er mit erhobener Stimme, daß Jhn alle sambt höhren khönnen, also Laut Undt Verständig geredet:

„Meine Liebe Brüder Und Mannhaffte Soldaten! Alhie sehet Jhr allesambt augenscheinlich, waßmassen Gott der Allmächtige Uns mit diesem feller Straffet Und daß unß Unsere feinde mit feller Überwienden und obsiegen, Jhre macht, stärcke Und menge wurde Unß gewießlichen nit so Viel alß dieses feller schaden, Nichtesweniger sollen Wier diesse von Gott Über Unß Verhängte Straffe mit gedultigem Herzen gerne annehmben, Sintemahlenn Selbige nit allein Umb Unssere Und eines iglichen ans Unß aigene sondern auch vmb des ganczen diesseits sich erstreckhendten Kraises sünden

Digitized by Google

Und Müſſethatten wiellen ohne Zweifel eruolget. Verrers werdet Ihr in friſcher gedächtnus tragen, Waß geſtalt Ich Euch Undt Ihr mier Verbunden. Niemb derowegen Gott Zum Zeugen, daß Wier brhſamben Leben Und ſterben wollen. Undt nachdem Wier nun alleſambt ſehen, daß Unß an dieſſem orth, wie gerne Wier immer woltten, Lenger Zuverbleiben Und außzutauern nit müglich Und ſolches Zwar auß drei Uhrſachen: Erſtl: daß Unß das unerlöſchliche feller berait ergraiffet, Vors andere, daß Unſer nunmehr ein khleine handtvoll, Driettens, daß Wier auch Verrers ainige Lebens Mittel nit haben. Muſſen dann Unſere Weiber undt Khiender Vor Unſſeren augen hnngers vnd durſſtes Sterben. — Sollen Wier Unß denn Vom Überhandt nehmendten feller Verbrennen Laßen? Kheinesweges, Liebe Brüeder. Wier wollen eins thuen Undt auß dem Schloß in den Undtern Placz einfallen. Bithe Euch derowegen, Meine Liebe, Khüne Rietter, Laſſet Unß Manhafftig Und Unerſchrockhen in Unſere feünde ſeczen Und Unſere dapfferkeit dermaſſen erzaigen, Damit Wier Unß hierdurch nach Unſſerm Thodt einen ewigen rhumb erwerben. Geſtalt dann nitt Zu Zweiffelen, daß ein Jglicher, So in dieſem Blutigen treffen ſein Leben enden würdt, das ewige Leben bei Gott haben Und einen Unſterblichen Nahmen erlangen werde, Wiell derhalben Selbſt vorherogehen Und Euch Verſöhnlich hienaus führen, deß gaunczlichen Verſehens. Ihr werdet mir Gehorſamblich nachvolgen.

Glaubet mier, Lieben Brüder, ſicherlichen, daß Ich Euch, bieß Sich Mein Seele von Mainen laib abſcheidet, gewießlich nit Verlaſſen wiell!"

Alß Er ſolches geſagt, hat Er mit erhobener Stimme Jeſus! Jeſus! geruffen Und den Kayſerl: fahnen dem Lorenez Juranitſch denſelben Vor Seiner her Zutragen gegeben Das Thor eröffnen Und die alda geſtandene, mit Hagel Und Eiſernen Khuegeln geladene Pöller Undter die eindringendte Türckhen loßbrennen laſſen; Darauff in wehrendten rauch mit endtblößten Säbel Undt Vortragung bemeltes Kayſerl: Fahns aus dem Schloß gegangen. Welchen alle Zu Roß und Fueß noch Übrige Soldaten nachgeuolget Und alßbald auff der Pruggen ein ſtarckes treffen gehalten worden, Undter welchem offtwohlgedachter Herr Graff Serin Von den Janitſcharen mit drey Khuegln thödtlich Verwundet Und mit einer durchs Haupt geſchoſſen worden, daß Er alßbalden Zur erden geſunckhen Und geſtorben.

Alß ſolches die Türckhen wargenomben, haben ſie Zum Zaichen der Victori alsbaldt dreymahl geſchrieren: Halla! Halla! Halla! —

Nachdeme nun die Unſrigen Jhres getreuen Mannhafften Obriſten Undt Führers beraubet Und dergeſtalt Jhnen Selbſten weiters weder Zue rhatten noch Zu helffen gewuſt, haben Sy auß ſchreckhen Zuruckh ins Schloß Zu weichen angefangen. Aber es war nunmehr Zu ſpath, Sintemahlen allbereit auff den Mauern Und Pläczen alles voller Türckhen geweſen, Welche die Unſrigen mit ſteinen Zu thodt wurffen Und darnieder Säbleten, Gegen welche ſy ſich nichtesweniger dermaſſenn Ritterlich gewöhret Biß Sie alle Außer 3 oder 4 Perſohnen (Welche in die Türckiſche Tulpanen Und Koffen Vermummertt davon gebracht worden) Umbkhomben Und alſo Gott Und dem Kayſer Jhre treu Beſtendiglichen erwieſen. Die Weiber Und Kinder ſeindt beym leben gelaſſen Und ins Türkiſche Läger geführet worden Und dieſes geſchahe mehrentheils von den Janitſcharen, Welche den Anderen Türcken ſolche Ehrliche weiber Und Khiender gefänglich wegzuführen nit Verſtattet Und da ſich ſchon etn Thürckh eines Weibes oder Khiendes bemächttigt, habens Jhme dieſelben Janitſcharen entweder alſobaldt weggerieſſen oder denſelben Thürckhen Sambt der gefangenen Perſon in Stuckhe Zerhauet.

Auff der Wahlſtadt nuv wo der Streitt geſchehen Sowohl im Schloß auch in den Undtern Und oberen Placz iſt ein ſo groſſe Mänge der Thodten Chrieſten Und Türckhen gelegen, daß mit keinen Fueß nit durchſchreiten khönnen, Sondern Über die beym leben Bliebenen Chrieſten ins Thürckiſche lager, haben ſich die Thürckhen beeder Pläcze Und alſo des ganczen Schloſſes bemächtiget, auch in allen orthen einlogiret. In Zwiſchen aber iſt das im Schloßgebäude noch gewehrdte Feuer fortgangen Undt den Puluer Thurn ſambt den gewölbern Zu ebener erden ergrieffen, auch das Puluer angezündet, Wordurch nit allein der Puluerthurn Und viel darbey geſtandene Heuſſer ſambt dem geſchücz zerſchmettert Und in die Luefft geſprenget, Sondern auch darbei Über drey Tauſendt der Bluetdürſtigen Thürckhen gleichſamb wunderbarlicher weiße Umbkhomben, Weſſentwegen ein mächttiges Weinen Undt ſchreyen in dem Ganczen Türckiſchen läger anſtadt der Victori und Siegesfreuden gehört worden. In deme einer Über ſeines Vatters, der andere des Bruders, andere Jhrer Söhne Undt gueten Freunde erbermlichen Undtergang lamentiret Undt beheulett.

Weitter würdt beſchrieben, wie die Böſtung Siget nach Jhrer eroberung beſchaffen geweſen und was vor groſſe Sturmwinde, Prauſen, Ungewitter und Zaichen auf dem Waſſer erfolget.

Die Böſtung Siegeth iſt durch unaufhörliches Canonſchüſſen faſt gänzlich zerbrochen und eingeriſſen, deßgleichen auch das grobe Geſchüz, deſſen ſich über 100 Stückh auff Laffeten und rhädern ſtehendt in dieſer Böſtung befunden, verderben worden. Dann alß der Herr Graff von Serin vermercket, daß Jhme die Böſtnng Sigeth länger zuerhalten und der überaus groſſen Türckhiſchen Macht weitters zu wiederſtehen nit müglich wehre, hat Er alle ſolche geſchüze zu uberladen und zu zerſprengen beuolchen, welches Er ſonſten gewieß, wann Er ainigen Succurs von friſchem Kriegsvolckh bekommen, nit gethan haben würde, ſintemahln an Munition khein mangel geweſen.

Über dieſer ſo groſſen Niederlage deß chriſtlichen Khriegsvolckhs haben auch die himbliſchen

Digitized by Google

El·ment ein Condolenz und Mitleidt gehabt, dann der Donauflueß dermassen geschwindt angelauffen und so trueb worden, daß man das wasser nit gebrauchen können, zuedeme feindt auch erschräckliche ungewitter und ungewöhnliche Sturmwinde entstandten, welche alle türkische gezelte und baracken in einem Augenblick umbgeworffen und verrissen.

Hiernach würdt beschrieben Wie die Türcken mit weilandt Herrn Niclaß Graffen von Serin hochlöbl: gedächtnus Haupt umbgangen Und waß gestalt dasselbe endtlichen auß der Stadt Ofen dem Röm: Kayser Zugeschickett dann Von Ihrer May: Seinem Sohne Übergeben Volgendts ehrlich Begraben Und Über sein grabein Epitaphium oder Grabschriefft gesetzet worden.

Den achteu Tag deß Monats Septembris das ist den Sonntag der gebuhrt Unserer Lieben frauen ist deß Herren Graffen von Serin Haupt Mitten Undter den Türckischen hauffen Zu Siegeth auff ein hohe Stangen gesteckt etwan eines Steinwurffes weit Vonn des Solymanni gezelten auffgerichtet Und die denen Siegethischen Soldaten abgenombenen Fahne mit den spiczen in die erden geschtecket worden Und also Neben denen anderen auff der erdenn gelegenen Häuptern der Siegethischen Rietterschafft den ganczen Tag Über Zuem Spectacl stehen blieben, Zu welchem auch andere der Siegethischen Ritter Zuesamben geklaubte Häupter (für deren iedes man einem Jdwedern Thürckhen, Welcher ein solches auß der Bösstung Sigeth ins Läger gebracht Zehen duggaten bezahlt) geleget worden. Dahero die Thürckhen ins gemein auß allen Ihren Lägern solche Zusehen gleichsamb Zu einem Schauspiel Zugeloffenn, dessen sie gleichwohl erhebliche Ursachen gehabt, eines solichen Tapffernn heldens angesicht Zu sehen Alß der weder mit geldt, noch grosen geschencken, weder mit hartten bedrohungen, noch der grossen Thürckischen Khriegsmach, noch ainiger anderer erdachter gestallt den Türckhen weichen, noch die Bösstung auffgeben Und dardurch dem Römischen Kayser, seinem Allergdst. Herrn, nit Untreu werden, Sondern Viel Lieber nach Vielen Männlichenn Khempffen Und streitten, Riettlich sterben wollen. In massenn Er denn Sambt seinem Tapffernn Khriegs Volck der Türcken macht nit wenig ruinirt Und geschwechet. Dannenhero dieses Großmüttigen Helden Aller ehren würdiges Haupt wegen seiner Löblichen tugendten einen solchen spott ans Zuestehen Und auff einen pfahl gesteckt Zu werden nit Verschueldet Sintemahlen Er sich Rietterlichen Khriegsleuthen in allen Streitt Und fechtten wieder seine Blutdürsttige feind ainiges Stratagematis, argliest oder betruges niemahls gebrauchet Sondern stets, wie einem Unuerzogten helden gebühret, auffrichttig, redtlich, Beherzt Und also gefochtten, daß nit allein bieß in dreyssig Tausendt Türckhen Benändtlichen Achczehen tausent Reüther Und Siebentausendt Janitscharen (den Troß und Lumpen gesiendtl nit gerechnet) capotirt Und geschlagen, Sondern auch den Tyrannen Undt bluethdürsttigen Solyman selbsten Zur desperation Und Verzweifflung gebracht, daß derselbe drey tage (wie obgemeldt) Zuuor Und ehe die Unssrigen auffs haupt erlegt Und die Bösstung Siegeth erobert worden, seine Lassterhafftige Seele mit Bethümmerten Herczen, Zorn Und Zennknirschen (Weiln Er des Victori nit Versichert werden khönnen) aufgegeben.

Auß denen Vornehmsten Und ansehnlichisten Türckhen seindt für dieser Bösstung Siegeth Umbkomben der Miser-Bassa, der Bassa Alportuck, der Bassa Opicz, das ist des Sultans Obriester Camerer Und der Baffa Fasnadar, des Sultans Obriester Rent- oder Zahlmaister. So ist auch eine grosse menge der Beegen oder Hauptleuthe erschlagen worden, deren Zahl man nit weißt, Weiln Sie von den Türckhen nit hoch, sondernn nur für Sultanische Sclaven gehalten werden, Dahero derselbigen Nahmben ni aufgezeichnet worbenn.

Den Neundten Tag deß Monats Septembris Nembl. den Montag nach Unsser lieben Frauenn geburth hat Mehemet, Sokolowiczer Bassa, des Solymanni Sohnes Tochter Mann, Und Obriesten Rathgeber, des Herrn Graffen von Serin Seeligen Haupt Alßbaldten fru morgens nacher Ofen Seinem Bruder Mustaffa Sokolowitschen dem Bassa alda Zue Ofen Übersendet. Welcher dasselbige dem Herrn Graffen von Salm in einem Rothen Sammeth eingewickleter Sambt einem brieff dieses Jnhalts Zuegeschickt: Daß Er nemblichen vernomben Waß massen diesser gute obriesste deß Kayserß, seines Herrens, getreuer diener Sein des Graffen Bluetsfreundt wehre. Derentwegen bette Er Jhme desselben Haupt praesentiren Und Verehren Wöllen, damit hierdurch ein anfang Jhrer beeder Freundtschafft gemachet werden möchte. Seinen Leichnamb aber habe Er ehrlich zu begraben Beuohlen.

Eß war aber diesses Bassa intention Und mainung hierdurch dem Herrn Graffen einen grösseren schreckhen Und Laidt ein Zuiagen.

Nach diesem ist in dem Kayserl: Veldt Läger hochgedachtes Herrn Graffen von Serin löbl. gedächtnus Sohn ankomben, Welcher Jhrer Kay: Mtt Zue füssen gefallen Und allerunderthenigist gebethen, daß Sy sein Undt seines geschlechtes Gnedigister Vatter und Schuczherr Zu sein geruhen wolten. Worauf dann Jhre Kay: Mtt: Jhn mit aigenen händen erhoben Und sich gegen denselben allergdst ercläret, daß Sie sein Und deß ganczen Löblichen Stammes der Graffen von Serin genedigister Herr, Beschürmer Undt Vatter sein wöllen. Für welche Kayserl: gnadt Jhrer Maytt: dar Junge Graff allerdemütigist gedancket Undt ist nach empfangenem Haupt Seines Herrn Vatters seeligen sambt seinem Comitat auß dem Veldt Läger in die Bösstung Tschäckaturn gereiset Und hat alda dasselbige Haupt mit grossen Uncosten neben den Leichnam seiner ersten Gemahlin, Weilandt Frauen Catharinae Gebohruen Frangepanin Löbl. gedächtnus in einer Krufften ehrlich Beysetzen Lassen.

Digitized by Google

Diesem Conduct Undt Begängnus ist Zugegen gewesen desselben hinderbliebene Fraw Wittib deß Herrn Wilhelmbs Undt Herrn Peters von Rosenberg Laibliche Schwester. Über der Crufft vnd Sepultur diesses helden Haupts ist Zu ewieger gedächtnus Bielermeltes Herrn Graffen von Serin ein Epitaphium oder Grabschrifft Von denen Ständten des Khünigreiches Sclavonien folgendter massen auffgerichttet worden:

Illustrissimo Comiti Nicolao Zeriuo, Torquati ex Sorore Nepoti; a Carolo V post Viennae obsidionem solutam, quod in ea Adolescens adhuc e Tyro multa et praeclara confecisset Equo auroque donato Ad Budam et Pestum pulchra per facinora summa laude probato Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae Banno, Tavernicorumque Regalium in Pannonia Magistro Singulari cum prudentia functo; Copiis Caesaris ad dextrum Danibii Latus a Ferdinando Primo et Maximiliano Secundo Imperatoribus praefecto.

Victis saepissime, fugatis, captis caesisque hostibus infaustissima postremum funestissimaque Sigethi expugnatione, cuius arcem contra innumerabilem Solymanni Turcarum principis exercitum, facta eorum ingenti et memorabili strage diutius quam viribus par fuerat defendit. Defuncto ibidem Solymanno totius Orbis flagello absumpto, bellicae gloriae fortissimo invictissimoque duci de Republica B. M. P. P. (hoc est: bene merito patria posuit). Auf Teutsch:

Dem Hochgebohrnem Graffen von Serin des Torquati Von der Schwester Enckl Vom Kayser Carl den Fünfften nach abzug der Türcken von belägerung der Stadt Wien Umb willen Bey derselben bloquada noch in seinen damabligen ersten Khrigs Jahren erZaigten ritterlichen dapferkeit mit einem Khöstlich geZierten Roß Und teuren Klainodien begabtem, Dann wegen seiner bey Ofen Und Pest gelaisteten hochrühmblichen Thatten Und sonderbahrer Khriegserfahrenheit der Khünigreiche Croatien, Dalmatien Und Sclavonen Verordentem Bano Und Hauptman der Khüniglichen Tarveniterlehen im Khünigreiche Hungarn. Über Ferdinandi deß Erstenn vndt Maximiliani des Andern beeder Römischen Khayfern Khrigs Völcker an der Rechten Seiten deß Donawflusses Besteltem Generali. Nachdeme derselbe die Feinde offtemahln Zerstreuet, Veriaget, gefangen Und geschlagen Ist Er endtlichen bey der Unglücklichen Und Laidigen eroberung Siegeth, Welche Vösstung Er gegen der Unzahlbaren menge des Türckischen Khriegs Volckes eine geraumbe Zeit Und langer alß er Vermögt, erhalten, eine grosse Zahl der Türcken erschlagen Und hierdurch den Tyrannen Und geisseln der ganzen Christenheit Solymannum Umb das Leben gebracht, ritterlich geblieben. Diesem Umb das gemeine Wesen wohlmeritirten glorwürdigen, Starcken Undt Unüberwiendtlichen Khriegsfürsten hat das Vatterlandt gegen werttige Grabschriefft aufgesetzt.

Dieser Edle heldt hat gelebt Acht nndt Vierzig Jahr Und ist den Siebendten Tag des Monats Septembris in der Schlacht umbkhomben.

Verner wirdt beschriebenn Einer Erbahren, holdtseeligen Frauen Maunliche Thatt, Welche Eines Ritter Eheweib gewesen, So sich bey eroberung der Vösstung Siegeth Zugetragen.

Vor der leczten Siegeter Schlacht hat sich ein solcher fall Zugetragen, Welcher Umb Khünfftiger gedächtnus wiellen Zuvermerckhen würdig. Alß nemblichen nun mehro das in der Vösstung Siegeth Umblagert Und Verschlossene Kriegs Volckh sich Zuem Leczten treffen gerüsstet, hat einer auß denen Rietteren Ihme Zue gemüht geführet vnd betrachtet, Waß massen Ihnen belägerten einmahl nit müglichen einer so Überauß grossen Türckischen macht Und stärckhe in offenen streit Und Schlacht Zu wiederstreben, Sondern daß nichtes gewiessers Als daß Sy alleſambt niedergesäblet Und ermordet werden müßen. Diesser hatte ein Schönes, Adeliches, Von Vornehmben geschlecht herkhombenes Eheweib Und wolte nit, daß dieselbe nach Seinem ablaiben denen Barbarischen Nationen Theilhafftig Undt durch derselbigen Unarsätliche Viehische geilheit genothzwänget Undt geschändet werden solte.

Allweilen Er nun ainiges Mitl diese Seine herezliebste Ehegenossin Zu salviren nit hatte, noch Zuerstenden wuste, War Er gesonnen, diesselbige in geheim Zuerwürgen. Alß aber die Ehrliche Matron solch Ihres Mannes Vorhaben Liestiglichen Und Zweifels ohne aus sonderer eingebung Gottes Vermerckhett, Ist Sy, Ehe Er solche grausame That ins werk gestellet, Zu denselben gangen, Ihme Zuem füessen gefallen, dieselbige mit weinen Und Zehern gekuſſet, Auch volgendts mit kläglichen wortten Umb Gottes Undt Ihrer beeder ehelichen Liebe willen gebetben, Di:weilen Sy alß Sein getreues Eheweib Ihn ieder Zeit wie Ihre aigene Seel Liebet Und Er sie nit weniger die Zeit ihres wehrendten Ehestandes alß Sich selbsten geliebet, Auch bieß auff gegenwerttige Stunde einander nit allein Kein übeles wordt, sondern auch so gar die Wenigtste Uhrsache Zue ainigen Unwillen nit gegeben, daß derowegen Er seine Hände mit solchen Unschuldigen bluet seiner herzliebsten ehegenossin nit maculiren wölle. Sintemahlen Sy alles und iedes, So Gott über Ihn Verhengen werde, mit Und neben Ihme auß Zusteben ganz willig Und berait seye.

„Ich weiß" sprach Sy „Mein auß der ganczen Weldt allerliebester eheman, Waß massen ich dier Versprochen, daß Ich dich in Keiner gefahr wie groß diesselbige immer sein möge nit Verlassen will. Bin derhalben auch in dieser Vorstebendten noth nit allein berait, Sondern auch sehr begürig mit Und sambt dier freudig Zusterben anff daß, Wie Unß beede Eine liebe Zuesamben gefüget, Also Auch ein Thodt in Unzertrendter liebe Zusamben begraben möge."

Und nachdeme Sy ausgeredet, hat Sy mit grosser eilfertigkeit Manskleider angelegt, Welcher Ihr Ehemann Sein schwerd in die Handt geben Und sie neben seyner Seiten, alß eine treu ge-

Digitized by Google

febrtin in den Streitt geführet, Alwo dieſe heroiſche Amazontin Und beherczte Heldin Sambt Mehrgedachten Ihrem Ehegenoſſen nit weit von deß Herrn Graffen von Serin Seiten wieder die Türcken dapffer gefochten Und Volgendts faſt in einer weile neben izt wohlgedachten Herrn Graffen Undt Ihrem Ehewürthe eines Ritterlichen Thodeß geſtorben, Durch welche Dapfferkeit Sy ſich Zugleich von Ihres aigenen Ehemannes ermordung Und greulicher barbariſcher Schandt und dienſtbarkeit nit allein erledigt, Sondern auch Zu einem ſchönen Spiegel Ehelicher treue und Liebe allen Matronen auff Zukhünfftige ewige Zeitten mit Unſterblichen Ihrem lob und rhum furgeſtellet.

Ja sam scienio, da mi je obširnije o djelu prof. Mesića progovoriti, i tom prigodom u ovom časopisu našemu občinstvu sahraniti navedene spomenike, jer je djelo Mesićevo dostojno uvaženja. Ono i svojim obsegom i svojom temeljitosti daleko nadkriljuje sve, što se je do sada o Nikoli Zrinjskom pisalo, pak služi doisto na ukrasu našoj mladjanoj povjestnoj književnosti. Ni ova ni „Matica ilirska“ nije mogla dostojnije proslaviti tristogodišnje uspomene sigetskoga junaka. A svomu prijatelju prof. Mesiću želim, da ga višnji okriepi, kako bi našu knjigu obogatio takovimi monografijami, kakovom je „život Nikole Zrinjskoga.“

Slika Nikole Zrinjskoga u bakrorezu na pročelju knjige liepo je izvedena, a nutrnja ciena knjizi liepo štampanoj povećana pridodanom glagoljskom listinom s vlastoručnim hrvatskim podpisom sigetskoga viteza,

Dr. Rački.

Glasnik srbskog učenog društva. knj. II. (ili sv. XIX staroga reda). U Beogradu 1866. str, 384 s jednim zemljovidom.

Imam pred sobom drugu knjigu „glasnika“ preustrojenoga učenoga družtva srbskoga u Beogradu. Ova knjiga može se razdieliti u dvie česti: u prvoj (1—246) poredane su razprave i članci; u drugoj (346—84) pregled o djelovanju toga učenoga družtva.

Ova knjiga primiče se svomu zadatku, koga po našem sudu imao bi riešiti „glasnik“ srbskoga učenoga družtva t. j. razprave znanstvene tiču se Srbije i srbskoga naroda: a niesu, kako je to u prošlih svezcih često bivalo, sgolnji preradci ili skraćivanje obćenitih znanstenih pitanja.

U toj knjizi dvie su razprave povjestničkoga sadržaja: „Boj pod Beogradom god. 1456.“ od dra. Nikole Krstića, zatiem „o našim Pećskim patrijarima„ od Jovana Gavrilovića. Ova posljednja razpravica (str. 77—83) sadržaje samo njekoliko misli o djelovanju pećskih patrijara poslije god. 1459 za narod srbski, ali te misli niesu historički izvedene. Obširnija je prva razprava Nikole Krstića. Pisac nije za nju upotrebio nikakovih nepoznatih i netiskanih izvora, a poslužio se najviše obširnim djelom Telekijevim: A Hunyadiak kora Magjar országon. Krstić je svoju razpravu razdielio u dvoje: najprije pripovieda „predhodne dogodjaje“ od 1453, onda opisuje sam boj god. 1456. ujedno s njegovimi posljedicami i dogodjaji poslije boja. Ono što pisac govori o nakanah rimske stolice naprama istoku, opasanû turskom silom (str. 5—7) neslaže se s onodobnimi nastojanji Kaliksta III. i Pija II., a niti s mnienjem protestanta A. Menzela (Gesch. der Deutschen. Bd. VI, S. 241 ff.) i drugih. Neizvjestnost o predaji Beograda ugarskomu kr. Sigismundu (str. 32) razjasnio sam u „Književniku“ II., 476, kamo upućujem pisca. Iz same razprave niesam mogao razumjeti, je da li je pisac upotrebio izvješće u listovih Niemca Beheima, koj je bio prisutan boju god 1456 (izdano u Quellen und Forschungen Wien 1849., S. 51—64). Napokon željeli bismo, da dr. Nikola Krstić, kano Srbin, nepiše „grofovi cilski“ po njemačkom, već „celjski, Celje“ po slovenskom. Isto tako, kada je pisao „ban Ni-

Digitized by Google

kola Iločki„ (Ujlaki), bio bi imao dosljedno pisati „Vladislav Gorjanski,“ a ne Gara. Ova primjetnuvši dodajemo da je razprava marljivo i podpuno izvedena.

Ostale razprave u toj knjizi „glasnika“ odnose se na zemljo- i mjestopis Srbske kneževine: „opis vračarskoga sreza“ od Bogića, tako obširan, da bismo željeli, da nam drugi priobće takove opise ostalih srezova kneževine. Zatiem „o rekama u Srbiji“ od Jovana Miłenkovića. Napokon „gradja za topografiju okruga knjaževačkog sa kartom“ od Stefana Mačaja. U prvom i posljednjem opisu navode se i znamenitosti pojedinih mjesta i starine, ondje nadjene. Kod prepisivanja starih nadpisa preporučamo čim veću točnost, jer ona dva rimska napisa na str. 341 nečine nam se točno prepisana. Tako u prvom nadpisu redku 2. trebalo bi vidjeti, nije li mjesto N uklesano M, pak bi se mjesto NAI imalo čitati MAI (AE) t. j. MERKVRIO MAI (AE) kao što se čita na jednom nadpisu kod Mommsena: I scr. neap. nro. 2258., jer neznam, da bi se čitanje P. Šafařika u bilježki: NAI (ssi) dalo drugim nadpisom utvrditi. Isto tako u posljednjem redku mjesto NE POS ima se onako odieliti N. E. POS. t. j. N (onimi) E (ius) POS (uit). Obraćam pozornost pisca na drugi redak u obće, jer će biti zlo prepisan. — Odlomak drugoga nadpisa tako je manjkav, da se iz njega nemože ni nagadjati.

Dr. Rački.

Priměri staro-hèrvatskoga jezika iz glagolskih i ciril. skih književnih starinah sastavljeni za VII. i VIII, gmn. razred od prof. Vatroslava Jagića. Dio II. U Zagrebu 1866. str. I-XXVI, 192.

Prvi dio ove čitanke uvažen i ocienjen je u tom časopisu god. II., str. 132—136. Onaj diel sadržaje primjere iz staroslovjenskih spomenika, a može se smatrati kano priprava k ovomu drugomu dielu. Prem je naime svrha ove čitanke, da se naša mladež upozna s književnimi proizvodi hrvatskimi, u koje je utjecao crkveni jezik slovjenski, sama je stvar zahtievala, da se istoj mladeži predoče primjeri iz književnih starina, u kojih je staroslovjenština posvema vladala.

Ovaj dio čitanke navodi primjere i odlomke iz glagolskih i cirilskih spomenika od XII. do XVII. stoljeća, U njoj je dakle doba naše knjige predhodeća onoj, kojom započima vladavina narodnoga jezika u Hrvatskoj i koju pjesničtvom otvara naš Marko Marulić.

Prof. Jagić razdielio je taj dio svoje čitanke u dvie glavne česti, navodeć u prvoj primjere i odlomke iz crkvene, u drugoj iz svjetske glagolske i cirilske književnosti. Prvu čest dieli opet u dva odsjeka, navodeć u prvom odlomke iz sv. pisma , u drugom iz homilijâ, legendâ i životopisâ. Drugu čest dieli u tri odsjeka, navodeć u prvom listine, u drugom zakone, a trećem pripoviesti, ljetopise i smjesice. Ovakovo sustavno razdieljenje hvali se takodjer s gledišta didaktičkoga. Mi bismo imali samo to prigovoriti, da odlomak I. B. 7. spada po svojem sadržaju u II. C. kô što odlomak II. C. 5. ide po svojem sadržaju crkvenom u I. A. Ali na to poredanje imao je jezik sklonuti pisca.

Od štampanih odlomaka mnogi su u toj čitanci prvi put tiskani, drugi opet na novo sravnani i izpravljeni. Prof. Jagić stekao si i tim iskreno priznanje što je nastojao pored jezikoslovne i drugu ne manju svrhu promaknuti, dočim je izabrao primjere, iz kojih naša mladež može proučiti važnije izvore za poviest hrvatsku i srbsku. Ovdje svraćamo pozornost na crte iz

Digitized by Google

žitija Stjepana Nemanje po Savi i Stjepanu prvovjenčanom, zatim iz života sv. Save po Domentijanu (str. 9—111); isto tako na navode zakona vinodolskoga, dušanova i krčkoga (str. 160—76). Uz jezik naučiti će čitajuća mladež iz ovih primjerâ poznavati prvosvetitelje srbske i državno stanje naših predja.

Veoma je poučno, što prof. Jagić piše u uvodu (XI—XXVI) iz povieśti najstarije hrvatske i srbske književnosti. On dieli glagolsku književnost u tri dobe; dobu borbe (od IX—XII), dobu mirna užitka (do konca XV) dobu polagane propasti (XVI v.). A cirilsku književnost dieli takodjer u tri dobe: prva je od sv. Save do pod konac XV vieka, druga je doba štampanja cirilskih knjiga u XVI. stoljeću, treća je doba propasti cirilskoga štampanja u jugoslovjeuskih stranah.

Čitanka sastavljena po Jagiću vele je koristna za poznavanje našega jezika. Jer „tko bi rekao — dobro kaže pisac — da se može naš današnji jezik već i sam za sebe razumjeti boz obzira na starinu, kao odrastao čovjek bez obzira na njegovu mladost — on bi govorio možebiti u liepih prispodobah, koje ipak nebi bile ništa ino, van gole fraze.“ Takovih mudrijaša imade zbilja u nas, koji misle, da može biti hrvatski filololog bez znanja ne samo sanskritskoga, nego i staro-slovjenskoga ili str. bugarskoga jezika.

Osim toga doći će ova čitanka dobro svim onim, koji se žele uputiti u našu stariju književnost, u njezin duh i smjer, a neimadu ni prilike ni vremena učiti ju iz samih izvora izvedenih na široko. S toga preporučamo ovo djelce ne samo našoj mladeži, nego i svim prijateljem naše književne prošlosti.

Ovom je čitankom prof. Jagić ujedno pokazao, kako se iz spomenikâ vade primjeri za čitanku. Nebi li se po tih istih načelih preradila čitanka propisana za gornje gimnazije, sadržajuća hrvatsku i srbsku književnost poslije XV. stoljeća?

Dr. Fr. Rački.

Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Napisao arhieskop Danilo i drugi. Na svijet izdao Gj. Daničić. U Zagrebu 1866. Str. XV, 1—386.

Naš neumorni pisac Gjorgje Daničić obogatio je navedenim djelom našu jezikoslovnu i povjestnu književnost. Arhiepiskop Danilo nije našim štiocem nepoznata osoba; (sr. „Književnik“ II., 218—230); pak za to nećemo o njem obširno govoriti, a ograničit se više na ovo izdanje.

Gj. Daničić upotriebio je kod svoga izdanja tri rukopisa, od kojih su dva u sriemskih Karlovcih u metropolitskoj, a jedan u Lavovu u sveučilištnoj knjižnici. Karlovački rukopisi prepisani su prošloga vieka iz rukopisa sv. gorskoga, a lavovski pisan je XVI stoljeća. U oba prva jezik je „obrnut na ruski,“ a u lavovskom je „kako su Srbi pisali u ono vrijeme, ali ne sasvijem čist,“ Posljednji rukopis, kako sudi Daničić, pisao je „koji od onijeh Srba, što su u ono vrijeme boravili a i ragjali se i odrastali po vlaškim zemljama,“

Ovomu izdanju služi za osnov rukopis „karlovački stariji:“ ali ga Daničić popuni karlovačkim mladjim i lavovskim Osim toga naš je Daničić povratio stari srbski pravopis, u kojem je poslu on osobiti vještak, kô što je već do sada to dokazao izdavajuć ine starosrbske spomenike.

Obzirom na sadržaj dieli se ovo djelo u dvie česti: u prvoj (1—231) su žitija kraljeva i vladalaca srbskih od kralja Uroša vel. do Stjepana Du-

Digitized by Google

šana. Žitije posljednjega nije podpuno, jer Danilo umre prvih godina njegova vladanja. Najobširnija su žitija kr. Dragutina, kraljice Jelene, kr. Milutina i Stjepana Dečanskoga. U drugoj česti su žitija srbskih arkiepiskopa počam od Arsenije, nasljednika sv. Save, pak do patriarhe Jefrema, imenito do god. 1376. Samo se kaže, da posljednja žitija nepolaze od Danilova pera, nego od njihova nastavljača.

Prigovaralo se s gledišta stroge historičke kritike onim žitijem što mu drago, nemože se ipak tajiti: da je neumorni Gj. Daničić svojim kritičkim izdanjem ovoga spomenika stare srbke književnosti stekô si priznanje i zahvalnost svih prijatelja srbske sretnije davnine i njezine književne uspomene. S toga gledišta radostno će ovo djelo pozdraviti ne samo jezikoslovac i povjestnik nego i svaki ljubitelj jugoslovjenske prošlosti. Svim onim' a najpače srbskomu svećenstvu, da se upozna sa svojimi prvimi arhierejí, preporuča se čim toplije ovaj najnoviji plod Daničićeve neumornosti i radinosti.

Dr. Fr. Rački.

Statistika austrijske carevine za viša učilišta. Napisao dr. Petar Matković prof na kr. velikoj realki u Zagrebu. U Zagrebu 1866. str. 399.

Ovoj knjizi, kako riedko kojoj školskih knjiga, pade u dio pohvala dekanata c. k. profesorskoga sbora mudroslovnoga fakulteta na pražkom sveučilištu u ime razsudjujućih ju vještaka. Po tom sudu neima za sada nijedne, ni u njemačkoj ni u talijanskoj književnosti, statistike, koju bi kandididati za gimnazijsko i realno učiteljstvo većim uspjehom mogli rabiti; a ona može se i na pravoslovnoj akademiji dobro upotriebiti.

Ova statistika ima na poseb dvie prednosti: obilje datâ i njihovo razredjenje polag najnaprednijih načela ove znanosti. Dr. Matković, da mu djelo bude na to veći uhar ne samo učeće se mladeži, nego i državoslovaca i publicista posegnuo je i dalje, ter je u notah naveo dotična statistička sravnjujuća data tičuća se ponajglavnijih država evropejskih.

Pisac najprije uvadja čitaoca u historički razvitak austrijanske carevine (str. 3—18) navodeć kako je austrijsko krajište od 328 četvornih milja površine tečajem osam i prieko viekova ponaraslo na državu s 11.308 geogr. □ milja.

Pisac dieli na dalje statistiku na tri glavna razdjela, od kojih prvi govori o državnoj glavnoj moći (str. 19—117), kojoj za podlogu služe zemlja i pučanstvo, drugi o državnoj kulturi (117—336) i to obzirom na fizičnu, tekničku i prometnu stranu; a treći o državnom ustrojstvu. Ova razdjelba po mojem sudu je naravska i temeljita, a osim toga podaje jasan priegled u toj znanosti, po kojoj toliki brojevi vrve.

Znamit je po nas treći razdjel, koga je pisac u dva odsjeka razdvojio, od kojih prvi govori ob ustavu, drugi ob upravi. U tom razdjelu nastojao je pisac pravo sljubiti s faktičnimi obstojateljstvi. S toga on upoznava čitaoca i listopadsko-veljačkim obustavljenim ustavom, a s druge strane navodi temeljne državne zakone ugarsko-hrvatskoga ustava.

Valja nam priznati: da se hrvatska učena književnost može ponositi tim djelom prof. Matkovića. Mi ga preporučamo ne samo učećoj se mladeži, kojoj je svojim putem preporučeno, nego i našim pravo- i državoslovcem, ter svakomu izobraženomu našincu, jer se bez statistike neda ni politika uspješno tjerati. A g. dr. Matkoviću ne samo zahvaljujemo na njegovu trudu, nego ga molimo, da na tom putu, na kojem pokaza svoju vještinu, i na dalje uztraje.

Dr. Fr. Rački.

Digitized by Google

Naputak

za opisivanje pravnijeh običaja, koji u narodu živu.

Netom u prvoj svesci ovogodišnjeg „Književnika“ izadje početak moje rasprave o pravnim običajima kod Slovena, obrati se k meni nekolicina rodoljuba, pa i ne uprav pravnika, s molbom da bih im poslao kakov naputak za opisivanje toga još živoga vrela za historiju narodnoga prava, jer da bi i sami željeli poštogod svaki u svojoj okolici opisati i poslati mi. Ja se ne ogluših nego im poslah odmah naputak, ali samo za neke dijele juridičke struke, a oni se neoblijeniše, nego mi skoro svaki već po nekoliko i posla od toga, što je zabilježio. Drugi me pak poznanci nagovaraše da sastavim opširniji naputak, u kome bi bila pitanja iz svake pravne struke, te da ga dadem štampom obnarodovati, uvjeravajući me, da će se i još mnogo domoljuba naći (osobito kod svećenstva, koje najbolje narodni život pozna) koji bi mi rado na nekoliko, a neki možebit i na većinu pitanja odgovorili. Ja obrekoh da ću dragovoljno i to učiniti, i evo me da to svoje obećanje ispunim.

Budući da je važnost stvari potpuno priznata, neostaje mi drugo, nego moliti najtoplije svakoga, komu je zbilja stalo do napretka narodne knjige, pa su mu poznati narodni običaji, da se (obzirom na opaske, koje ću malo niže pridodati) ne oblijeni odgovoriti na nekolika od slijedećih pitanja.

I. Privatno pravo (jus privatum).

1. Obitelj (jus famil.)

a. Obitelj šira (= zadruga) u opće.

1. Jeli u vašemu mjestu ili okolici običnija zadružna ili inokosna familija?
2. Kakav je odnošaj broja jednijeh prama drugijem?
3. Koliko je obično glava u zadruzi, i koliko ih od prilike u najvećoj zadruzi biva?
4. Ima li tako velikijeh zadruga, da bi cijelo selo ili općinu sačinjavale, i kako se nazivlju ta sela: dali prezimenom zadruge, kako li?
5. Kakva su obična imena (prezimena) pojedinijeh zadruga i koliko familija jednoga istoga prezimena ima u selu?
6. Jesu li svi zadrugari svoji po krvi ili ne, i u kome razmjerju i odnošaju stoje te dvije vrste jedna prama drugoj?
7. Dogodi li se kadgod da sasvim tudji ljudi medju se sastave zadrugu?
8. Valja li da je domaćin oženjen, ili može i neoženjeni biti domaćinom, dali samo stariji čovjek, ili može biti i mladji?
9. Može li ženska biti domaćinom (glavom kuće) i u kojim slučajevima to biva?

Digitized by Google

10. Izbiraju li članovi domaćina, ili se ta čast nasljeduje kakvijem redom, ili je pak koji zadrugar malo po malo i sam prisvoji?
11. Na koja se svojstva najviše gleda pri izbiranju domaćina?
12. Koja prava i dužnosti ima domaćin prama članovima zadruge i prama zadružnom imetku?
13. Može li domaćin kazniti radšta kakva zadrugara, ili biva kakav ukupni kućni red za taj posao i kako to biva?
14. U kome je odnošaju domaćin prema općini, državnijem oblastima, i crkvi?
15. Može li domaćin prodati ili kupiti štogod bez dopuštenja zadrugara?
16. Može li domaćin biti lišen te časti: ko to može učiniti, kako, i za koje uzroke to obično biva?
17. Kad je domaćin smetnut ili je umr'o, biraju li odmah drugoga, ili za neko vrijeme upravlja zadrugom kakav drugi zadrugar i koji?
18. Biva li domaćicom domaćinova žena, ili može biti i koja druga, i što je običnije?
19. Može li biti domaćicom djevojka ili udovica, ili treba da je udata žena?
20. Ima li koja razlika medju izbiranjem domaćice i izbiranjem domaćina?
21. Što su prava i dužnosti domaćice?
22. U kojemu je odnošaju domaćica prama domaćinu, u kojem li prama muškijem članovom zadruge?
23. Što su prava i dužnosti zadrugara?
24. Na koje se razdjele zadrugari dijele što se godina života tiče?
25. Kojijeh godina počnu uživati potpuno svoja zadrugarska prava?
26. Od koliko godina počnu imati glasa u savjetovanju domaćemu, i imaju li ženske tu pristupa i glasa?
27. Biva li savjetovanje o nekoj stvari kad su svi na okupu, kako li?
28. Odlučuje li se na tom savjetu većinom glasova, ili jednoglasjem, ili po višem ili manjem uplivu onoga, koji neko mnijenje zastupa ili kako inače?
29. Koji predmeti pripadaju općemu vijećanju zadrugara, a kojijem raspolaže svojevoljno domaćin ili domaćica?
30. Mogu li zadrugari imati i svoju osobinu (peculium)?
31. Ima li u toj osobini i nepokretnina ili su same pokretne stvari i obično koje?
32. Idu li zadrugari izvan kuće na dobit i kojim redom?
33. Onaj, koji otide na dobit, daje li kakvu naknadu za domaću radnju, ako podulje izvan kuće ostane?
34. šalje li zadruga kakva mladoga zadrugara na kakvu nauku, kako na izučenje bogoslovlja, nautike itd. i plaća li iz zadružne riznice troškove, odkle li?
35. Ako zadrugar ostane nekoliko godina izvan kuće, gubi li ili umanjuje li svoje pravo na zadružni imetak, i može li se kad mu je volja povratiti u zadrugu?
36. Kojijem se redom žene zadrugari i što je u tomu redu osobita?
37. Za slučaj gladne godine ili kakve druge potrebe, je li dužan imućni zadrugar dati zadruzi svoju osobinu, i ako jest, u kojoj mjeri to biva i pod kojijem uvjetima?
38. Koji su znaci poštovanja i posluha mladjega zadrugara prema starijemu: da li samo nazivanje s t r i č e, t e t k a itd., ili drugi koji?
39. Trošak za odjeću i obuću dava li zadruga za svekolike članove, ili davaju nješto i pojedinci ili njihovi roditelji, i u kojoj mjeri?
40. Koja su prava i dužnosti ženskijeh u opće?
41. Imaju li žene kakve stvari, kojim mogu raspolagati po volji i nepitajući

Digitized by Google

muške, kako na pr. prodavati kokoši, jaja, mlijeko, povrće, laneno sjeme itd.?

42. Drži li take stvari svaka za sebe, ili ih bude po nekoliko u zajednici, kako li?
43. Daje li se ženama ikakov dijelak od ljetine da š njime po volji raspolažu?
44. Odjeću i obuću kupuje li im zadruga, ili je same spremaju i nabavljaju i kako to biva?
45. Imaju li one još osim toga i svoj posebni peculium?
46. Na dobit može li svaka ženska, ili je to dopušteno samo djevojkama i udovicama, i kojijem redom to biva?
47. Što je obično ženska radnja?
48. Kako dijele medju se posao švenja i popravljanja odjeće?
49. Koja osobita prava i dužnosti imaju djevojke u zadruzi, i u čemu se nošnjom razlikuju od udatijeh žena?
51. U čemu sastoji obično djevojačka osobina?
52. Kojim se redom udaju?
53. Osim onoga, što im roditelji daju u prćiju, što im još zadruga daje?
54. Što su osobita prava i dužnosti žena udatih?
45. Obavljaju li one iste poslove koje i djevojke, koje li?
56. Ostaju li udovice obično u muževljoj, ili se vraćaju u rodnu zadrugu i što su tomu posljedice?
57. Zavisi li to od toga je li se zarodila ili ne, od česa li?
58. Kada se udovica preudaje, daje li zadruga prvoga muža udadbene troškove ili kakvo ruho?
59. Dogadja li se često da se udovice preudaju u istu zadrugu?
60. Kako se zovu muški poslužnici a kako ženski, zovu li ih slugama kako li?
61. U kakovu odnošaju stoje oni prema domaćinu i prema zadrugama?
62. Koliku od prilike platu imaju na godinu, i u koje se doba godine obično uzimlju a u koje se otpuštaju?

b. Obitelj uža.

63. Kojijeh se godina vjeraju i žene; dogodi li se kadgod da roditelji još nejaku djecu zaruče? Što su posljedice tomu?
64. Koliko vremena obično prodje medju vjeridbom i ženidbom?
65. Kad i koliko bude obično vjeridbenih sastanaka i kako se pojedini sastanci zovu?
66. Bude li simboličkijeh obreda na tijem sastancima i kakovi su?
67. Ko ide na te sastanke?
68. Kada se drži da je vjera sklopljena?
69. Što bivaju obično uzroci da se vjera razmetne?
70. Što misli narod o svojevoljnom razmetanju vjere? Mora li onaj, koji bez uzroka odstupi, dati kakvu naknadu drugoj ostavljenoj strani, ili štogod pretrpljeti?
71. Dogodi li se često da ko vjerenicu osramoti pa je ostavi, i kad su posljedice očigledne, što misli narod o tome?
72. Dogodi li se kadgod da se neko hotimice ili nehotice oženi ili uda, a da prva ženidba nije razdriješena?
73. Kad bi se to dogodilo bona fide, drži li narod da je prva ženidba pravija i tvrdja nego druga?

Digitized by Google

74. Nalazi li se u vas konkubinat: što su mu uzroci, što narod o istomu misli i kako ga nazivlje?
75. Biva li u vas otmica djevojaka, što joj daje povoda i što narod o njoj misli?
76. Je li po narodnom mišljenju potrebno roditeljsko dopuštenje za ženidbu i udadbu; i ako roditelji živi nijesu, ko tad dopušta?
77. Nadje li se roditelja, da bi nagonili svoju djecu, da uzmu ili podju za koga, koji im nije po volji, i kudi li narod take roditelje?
78. Biva li u zadrugama kakov kućni dogovor, kad imaju obećati djevojku ili momka ženiti, i ima li tu šta osobita?
79. Biva li ženidba medju sljedbenicima različnog zakona ili različne narodnosti i što misli narod o takovim ženidbama?
80. Zapreke srodstva kolike su vrste?
81. Do koga stepena drži narod da se je grešno uzimati?
82. Ubraja li narod u duhovno srodstvo samo kumovstvo, ili i koji drugi odnošaj kako n. p. pobratimstvo, djeverstvo itd.?
83. Može li adoptano dijete u ženidbu stupiti sa rodjenom djecom poočima i drugim njegovim srodnicima?
84. Ljudi iz dobre kuće traže li obično, da se žene opet iz slične kuće ili ne? Valja li to i za ženske?
85. Žene li se ljudi obično iz svoga sela ili i iz drugoga: samo iz svoje ili i iz tudje okolice?
86. Kako i što se ugovara o prćiji?
87. Što nosi nevjesta obično u prćiju, i prenose li prćiju pred svadbom ili po svadbi u mladoženje doma ili ujedno sa nevjestom?
88. Daje li se nepokretnina u prćiju?
89. Plaća li zet štogod otcu ili rodjacima nevjestinim ili nevjesti?
90. Kakvi su glavni obredi pri ženidbi, t. j. u oči svadbe, na svadbi u nevjeste doma, na putu put crkve, u crkvi (osim crkvenoga obreda), pri ulasku u kuću mladoženjinu, u kući, u ložnici i sjutri dan u jutro?
91. Kojim obredom drži narod, da je ženidba svršena?
92. Obrću li se mladijenci oko kakva drveta, stola itd., za znak, da je ženidba već gotova?
93. Dava li narod mnogo važnosti djevičanstvu nevjestinu, i traži li kakav dokaz tomu?
94. Koje su posljedice, ako nevjesta nije do ženidbe sačuvala svoju čistoću?
95. Koja su prava i dužnosti muža prema ženi, a koja žene prema mužu?
96. U čemu se izjavljuje podložnost žene prema mužu?
97. Na koje domaće poslove ima više upliva muž a na koje žena?
98. Ima li poslova, koji isključivo jednoj ili drugoj strani pripadaju?
99. Ima li domazet istu vlast vrhu žene kako i drugi muž, ili mu je žena nešto manje podložna?
100. Pridržuje li domazet svoje prezime, ili primi kućno ime svoje žene odmah, pošto je na ulaž otišao?
101. Imanje muža i žene drži li narod da je zajedničko, ili pripada samomu mužu, ili svak svoje pridrži?
102. Čija je stečevina što se u ženidbi dobije?
103. Komu pripada ruho i prćija ženina?
104. Ima li stvari u ženidbenoj zajednici, kojim žena i nepitajući muža može raspoložiti?
105. U kakovu je odnošaju muž domazet prema ženinijem dobrima?
106. Misli li narod da je za života obojih supruga ženidba nerazdrješiva, i ako je to moguće, za koje se uzroke može razdriješiti?

Digitized by Google

107. Po razdrješenju ženidbe što biva s prćijom, što li s nejakom djecom?
108. Ako djece nije, komu ostaje prćija po smrti ženinoj?
109. Zapovijeda li otac više muškom a mati ženskom djecom, otac odraslom, a mati nejačicom?
110. Misli li narod da otac može sa sinom što mu volja?
111. Ostaju li djeca vazda pod očinom vlasti, ili samo dok dodju do nekijeh godina?
112. Kad drže ljudi da je dijete prešlo u broj mladića ili djevojaka i biva li to označeno čim n. pr. promjenom odjeće, striženjem kosa ili kakvim drugim obredom?
113. Kad se je sin oženio, ako je još maloljetan, ostaje li pod očinom vlasti, i ako on ostaje, ostaju li i njegova djeca i žena?
114. Vrhu udate kćeri imaju li više roditelji njezini kakovu vlast?
115. Mogu li djeca imati svoju osobinu odijeljenu od očine i u čemu obično sastoji?
116. Drži li narod da su djeca dužna hraniti svoje roditelje u starosti?
117. Sluči li se u vas često posinovljenje (adoptio) i što mu daje obično povoda?
118. Ko treba još da privoli na posinjenje osim rodnoga oca?
119. Posinjuje li samo muški, ili mogu i ženske i uzimlju li se za svoju djecu više muškarci ili djevojke?
120. Ima li kakov simbolični obred pri posinovljenju?
121. Koja prava stječe i dužnosti na se uzimlje posinjenik i poočim?
122. Promjenjuje li posinjenik svoje dotadanje ime?
123. Promjenjuju li se tijem odnošaji medju posinjenikom i njegovim pravijem roditeljima i u kojoj mjeri?
124. Koja je obično razlika medju godinama adoptivnog oca i adoptivnog djeteta?
125. Dogodi li se kadgod, da neko posini čovjeka s djecom (adrogatio) i koji odnošaji time nastaju za sve te osobe?
126. Kakvi pravni odnošaji iz toga postaju, kad kogod kakvo siromaško dijete uzme i odhrani — i, dogadja li se to često i kojom prigodom?
127. Koja prava i dužnosti imaju nezakonita djeca prema svojim roditeljima?
128. Čije ime obično nose nezakonita djeca?

c. Dioba zadruge i nasljedstvo

129. Je li narod u vašoj okolici više sklon da žive u zadruzi, ili da se dijeli, misli li da je djelidba nekakva nesreća?
130. Koji su obični uzroci za koje se zadruga dijeli?
131. Kad je jednom do diobe došlo, dogodi li se kadgod, da se za tim opet predomisle, pomire, pa i opet u zadruzi ostanu?
132. Ima li svaki zadrugar pravo tražiti da ga odijele?
133. Ima li zadruga pravo, davši jednome članu dio, koji ga ide, isključiti ga iz zadruge?
134. A ima li pravo, radi kakva zločina i nedavši mu nikakova dijela istjerati ga iz zadruge?
135. Kad se podijele ostaje li obično svak za sebe, ili njih po više zajedno?
136. Po kome se načelu dijele: biva li samo toliko jednakih dijela koliko je koljena (in stipites), ili je toliko dijela koliko odraslijeh muškijeh glava (in capita)?
137. Ako je ovo pošljednje, dade li se štogod više onomu, koji ima mnogo djece?

Digitized by Google

138. Primaju li ženske kakov dio pri djelidbi, i s kim ostaju one koje nemaju živa ni oca ni brata?
139. Kada se braća dijele još za života roditêljâ kod koga ovi ostaju i kakav se dio njima daje?
140. Pridržava li pri djelidbi svak uz dio i potpuni svoj peculium?
141. Kako dijele ljetinu koja je još na polju, a kako onu što je već sakupljena?
142. Čine li djelidbu sami zadrugari medju se, ili pozovu za to tudje ljude?
143. Ko bivaju obično ti dobri ljudi, ko ih plaća i kako?
144. Kad su sve na jednake dijele razdijelili, meću li na sreću što će kome zapasti i kako to biva?
145. Oni, koji kuće neimaju, pomagaju li im je dosadanji zadrugari graditi?
146. Komu pripada peculium po smrti zadrugara?
147. Svojom osobinom može li zadrugar oporukom raspoložiti po volji, a osobito može li, ako ima djecu i ženu?
148. Može li sin što je domazetom postao i udata kći iskati dio očine osobine, ako je doma još druge djece?
149. A da nema doma više djece, nasljeduju li tu osobinu djeca, koja su već istupila iz zadruge, ili ostaje zadruzi, u kojoj je pokojni zadrugar živio i umr'o?
150. Kakav je red nasljedstva u inokoštini?
151. Što biva obično kad je familija spala na samu kćer?
152. Komu pripadaju dobra zadruge, koja se istraže, te više nikoga živa nema?
153. Čine li ljudi često oporuke?
154. Bivaju li oporuke pismeno ili usmeno; koliko ima svjedoka i ko su obično?
155. Bivaju li prisutni pri tome i nasljednici ili ne, i biva li još štogod osobita?
156. Ostavljaju li štogod za dušu i za druge pobožne svrhe i koje su najobičnije?
157. Što nasljedjuje žena za mužem i muž za ženom?
158. U predjelima, gdje zadruge radi neplodnosti ili drugijeh uzroka biti nemože, je li običan majorat ili minorat, t. j. ko ostaje u očinoj kući i zemlji, da li najstariji sin ili najmladji?
159. Kakva se naknada daje sinu koji izadje iz kuće?
160. Ko se stara sirotama i njihovim imanjem u zadruzi ko li u inokoštini?
161. Koja se nagrada daje onomu, koji upravlja imanjem siročeta i za njegovu se osobu brine?
162. Pod čijim nadgledanjem to biva i komu predaje skrbnik (tutor) račune svoje uprave?
163. Kad siroče nema nikakova imetka, ko se tad njim stara?
164. Nastoji li općina take sirote obskrbiti? i kako to biva?
165. U kojoj godini počnu uživati sirote potpuno svoja prava?
166. Kako narod razdjeljuje u opće svojtu?
167. Svojtu po krvi razdjeljuje li na svojtu po muškoj lozi (agnati) i po ženskoj (cognati), ili ne?
168. Ima li narod još kakovih kategorija u koje svojtu razdjeljuje n. p. u svojtu po krvi, po mlijeku, po debeloj i tankoj krvi, po prijateljstvu, po tazbini itd.?
169. Znade li narod za kakve stepene srodnosti i kako ih broji?
170. Koja su imena za pojedine članove svojte (stric, bratić, pastorak, itd.) i koje ime latinsko ili talijansko ili njemačko svakome odgovara?
171. Je li pobratimstvo i posestrimstvo u običaju, i ima li ga od više vrsta?
172. Koliko vrsta kumstva pozna narod?

Digitized by Google

173. Koji odnošaji nastaju iz pobratimstva i kumstva?
174. Koji su odnošaji medju susjedima: imaju li oni medju se kakva prava i dužnosti?
175. Cvjeta li u vas još gostoprimstvo i ima li kakvijeh pravila i običaja za primanje gosta?

2. Stvari (jus rerum).

176. Za koje je pravne slačaje u narodu od neke praktične vrijednosti razdjeljenje stvari u pokretne i nepokretne?
177. Što narod razumije pod stežerom, i ima li i kakovo drugo ime za taj pojam?
178. Koje stvari pripadaju stežeru familije, a koje se mogu otudjiti?
179. Kad se kupi ili proda neka glavna stvar, što se drži da je uzgredna, n. p. s kućom idu li peći, s konjem uzda itd.?
180. Na koje se načine stječe svojina pokretnijeh i nepokretnijeh stvari?
181. Dogodi li se kadgod prisvojenje (occupatio) polja, lugova, dubrava itd. i kako to obično biva, i što bivaju pravne posljedice tomu?
182. Kakav pojam imaju ljudi o zakopanu blagu?
183. Može li svak i na tudjoj zemlji tražiti blago?
184. Ko je blago našao biva li sa svijem njegovo, ili ga dijeli s kim?
185. Ko nadje izgubljenu stvar, komu je predaje?
186. Ako ih je više u isto doba našlo jednu stvar, dijele li je, ili dijele li nalježbu i po kome pravilu i mjerilu?
187. Ko nadje na svojoj zemlji tudju ovcu, goluba, roj pčela itd., što tim radi?
188. Kad ko na tudjoj zemlji bez zle namjere nešto sagradi, posije ili usadi, ili iz tudje robe učini kakvu novu stvar, komu pripada zgrada, usjev, sad ili prečinjena stvar?
189. Kad kakva stvar, pa bila nečija ili ničija, tudjoj stvari priraste (accessio), n. p. riječina naplije malo po malo jednome komadu zemlje na obali još jedan komadić (alluvio), ili ga jednome komadu otrgne (avulsio) a drugome priloži, biva li to sad svojina gospodara onoga komada, kome je pristao?
190. Kad u velikoj rijeci izraste nov otok (insula in flumine nata) i kad presahne riječina (alveus derelictus), komu pripada taj novi prostor?
191. Kad prodavac kupcu predaje kakvu pokretnu ili nepokretnu stvar, ima li kakvih simbola ili obreda?
192. Kad neko, baš i nekupivši ili drugim pravnim načinom od ikoga pribavivši neku (pokretnu ili nepokretnu) stvar, neprekidno za nekoliko godina posjeduje (usucapio), drži li narod, da sad ta stvar sasvim tomu posjedniku i pripada kako svojina?
193. Kad svojina dobivene stvari pripada familiji, a kad pojedincu?
194. Koja su pravila zajedničke svojine?
195. Drveta, kojim je hrek uprav na granici dviju zemalja, jesu li zajednička svojina obojih susjeda, kako li?
196. Kakvu razliku čini narod medju posjedovanjem (possessio) i svojinom (dominium)?
197. Kakve su obično granice medju zemljama različnijeh gospodara, i kako se zovu različne vrste granica (n. p. medja, kamen itd.)?
198. Drži li narod, da je sramota ili grjehota ili zločin premjestiti granice zlom namjerom?
199. Grane drveta, koje se više tudje zemlje prevjese, je li ih dužan susjed trpljeti, pod kojim uvjetima, i ko š njih voće bere?

Digitized by Google

200. Ima li seljak pravo prijeći preko zemlje susjedove (serv. itineris) ako ne može drukčije doći do svoje zemlje, i koja su pravila o tome?
201. Ima li medju seljacima odnošaja, po kome jedan ima pravo pasti svoju životinju na zemlji drugoga (serv. pascuae) ili napajati svoju životinju na tudjoj vodi ili potoku (servitus pecoris ad aquam adpulsus)?
202. Dogodi li se kadgod, da jedan drugome dopusti nasloniti zgradu na svoju, i koja se pravila pri tome drže?
203. Ima li kakvih sličnih odnošaja, po kojim bi jedan imao pravo služiti se za neko vrijeme tudjim konjem, volom itd., i koja su za to pravila?
204. Ima li u vas još koja vrsta privatnog ili javnog služenja (servitus)?
204. Kako se obično utemeljuje pravo služenja (servitus) i kojom zgodom?
206. Koja prava i dužnosti radjaju se iz zaloga pokretnih i nepokretnih stvari?

3. Obligacije.

207. Koje su formule i simboli obični pri zaključenju ugovora u opće?
208. Misli li narod, da je grijeh ili sramota ne održati zadatu riječ i ne ispuniti obećanje?
209. Koje opredjeljenje ima kapara: ko je prima, a ko je dava, i kolika obično biva?
210. Drži li narod, da je moguće razbiti ugovor radi prijevare, radi toga što jedna strana nije bila pri bistrom razumu ili maloljetna, radi prevelike ili prenizoke cijene itd.?
211. Koliko biva svjedoka pri zaključenju ugovora i kakvi bivaju ti svjedoci?
212. Što je posljedica jamčenja za jamca, i za dvije strane, koje ugovor zaključiše?
213. Kakvi su običaji i forme pri zaključenju pojedinijeh vrsta ugovora; kako: pri prodaji i kupovini (emptio venditio), zajmu (mutuum), posudi (commodatum), ostavi (depositum) itd.?
214. Koja prava i dužnosti izviru strankama iz pomenutijeh i sličnijeh ugovora?
215. Kad se drži da je kupovni ugovor zaglavljen (perfectio contractus)?
216. Pri prodaji nepokretnih stvari (kuća, baština) imaju li svojta i susjedno pravo prijekupa (jus protimiseos), pod kojim uvjetima i kojim redom?
217. Plaćajući kupac ugovorenu cijenu pribacuje li koji novac prodavcu radi sreće?
218. Pri kupovanju životinje, ima li kakvijeh osobitijeh uvjeta, kao n. p. da prodavac jamči za kakve sakrivene mane prodate životinje, i kad te mane poslije na vidjelo dodju, što tad biva?
219. Zbiva li se često zamjena njiva, konja itd., i ima li pri tome kakvijeh osobitijeh obreda, predrasuda i uvjeta?
220. Kakvi bivaju obično uvjeti plaćanja dugova, da li to biva u novcu ili u kakvim stvarima, da li na rokove ili u jedan put?
221. Koji je rok običan za plaćanje, je li Ilin dan, Nikolj dan itd.?
222. Kolika je kamata obična, je li ova u novcu ili u čemu drugomu?
223. Pod kojijem uvjetima zaimavaju seljaci jedan drugome žita za usjev, i druge stvari, koje se opet u sličnim stvarima vraćaju (res fungibiles)?
224. Ima li što osobita pri ugovoru, kojim jedan drugome daje kuću pod kiriju, zemlju pod zakup itd., i koje su vrste toga posla najobičnije?
225. Pri pogodbi osobne radnje nadničara, majstora itd. (locatio, conductio operarum) koji su obični uvjeti i koje značenje ima kapara?
226. Kako se plaćaju težačke radnje?

Digitized by Google

227. Kakvi su običaji i uvjeti pri posudjenju ili najmljenju životinje za radnju ili oplodjenje?
228. Pomagaju li težaci jedan drugomu kakvu radnju i pod kojim uvjetima?
229. Ima li u vas moba, tlaka, pomoć ili štogod tomu slično: kad i kako to biva?
230. Skupljaju li se momci i djevojke na kakve sastanke, gdje svak za sebe radi (n. pr. prelo itd.) i što ima tu osobito?
231. Kakvi su ugovori i uvjeti pri tovarenju espapa na kola, na brode itd. i kakvim jamstvom obezbjedjuje prevozilac trgovca?
232. Ima li u vas kakva sprega, gdje nekoliko seljačkih kuća odrede nekoliko volova, konja, kola itd., da se uzajamno njima služe i kakvi tu odnošaji bivaju?
233. Je li obično u vas, da jedan drugomu predade nekoliko glava životinje da ih drugi hrani i umnaža. Kakvi odnošaji iz toga izviru i kako se korist dijeli?
234. Koji su odnošaji i uvjeti obični medju ribarima, koji u društvu ribaju?
235. Idu li u vas ljudi u društvu na kakvu dobit i pod kojim uvjetima?
236. Ima li u vas cehova, čim se bave, kako su ustrojeni i koja su prava i dužnosti članova?
237. Pri darivanju nepokretnina ima li kakvih osobitih simbola i obreda?
238. Dogodi li se kadgod, da se darovana stvar opet natrag uzme, i radi kojih se uzroka može to učiniti?

II. Javno pravo (jus publicum).

A. unutrašnje državno (jus publ. internum).

1. Država i općina.

239. Što misli narod o formi državnoj i o državnoj vlasti, i pokorava li se rado njezinim naredbama?
240. Podnosi li radije državne terete ili općinske?
241. Koji je odnošaj medju pojedinim familijama i općinom, a koji medju familijama i njezinijem vlastima?
242. U kome odnošaju stoji općina prema državnijem vlastima?
243. U kome je odnošaju općina sa crkvom i s crkovnjacima?
244. Kako je ustrojena općina i kako je uredjena njezina uprava?
245. Koje osobe upravljaju općinom, koliko ih je i kako se zovu i ko je najstariji medju njima?
246. Kako se izbiraju općinske starješine i ko ima aktivno i pasivno pravo izbora?
247. Pri izboru gledaju li izbirači više na imetak, ili više na osobnu znanost i sposobnost, ili na godine?
248. Što je djelokrug općinske vlasti?
249. Što je obično občinski imetak?
250. Ima li općina svojih pašnjaka, šuma itd. i kako se upotrebljuju?
251. Kako se izvršuju naredbe općinske vlasti, a osobito kaznene, i ko ih izvršuje?
252. Kako se sazivlju općinske skupštine i ko to pravo ima?
253. Kakav je ustroj tijeh skupština i ko im je predsjednik?
254. Kad bivaju ti zborovi, i gdje?
255. Ima li koja razlika medju skupštinama obzirom na mjesto, vrijeme, zlo-

Digitized by Google

čin, ili osobnost ljudi, koji imaju biti sudjeni, ili stvari o kojima se ima vijećati?
256. Jesu li skupštine vazda javne ili ne?
257. Dijele li se skupštinari ili vijećnici na one, koji imaju pravo glasa, i na druge koji ga nemaju?
258. Kakav je u opće modus consulendi na zborovima i skupštinama, broje li se glasovi, i kojim redom to biva?
259. Ko može na skupštine dolaziti?
260. Mogu li i tudji ljudi biti primljeni kao članovi općine i kako to biva?
261. A mogu li se rodjeni općinari lišiti prava, koje im pripada kao općinarima, rad šta i kako se to dogadja?
262. Ima li u vas korporacija kao što su bratovštine, braća itd., što im je glavna svrha, kako su ustrojene, koja su prava i dužnosti njihovijeh članova, kakvi su im sastanci itd.?

2. Gradjanski i kazneni postupak (proces. civil. et poen.)

263. Koja je osobita razlika sudjenja u stvarima kaznenim i gradjanskim?
264. Ko je obično sudac ili sudci, ko ih bira ili sazivlje?
265. Je li obično, da se neke parnice stavljaju na dobre ljude da ih riješe; ko ih bira, koliko i kako to biva?
266. Može li otac za sina na sud doći, muž za ženu, stariji rodjak za mladjega itd.?
267. Imaju stranke ili krivci svoje odvjetnike?
268. Može li sud jedne općine suditi krivca koji pripada drugoj općini, ili za zločin, koji je izvan granica svoje općine učinjen?
269. Ko i kako donosi tužbu pred sud i ko dovodi okrivljenika?
270. Koji predmeti gradjanski i kazneni pripadaju općinskomu sudu?
271. Ima li koja strana u postupku, koja pismeno biva?
272. Kako se dokazivanje pri sudu ovršuje, i koje su vrste dokaza obične?
273. Kakvi imaju bit svjedoci da bi im vjerovano bilo i koliko ih treba?
274. Nagone li ili puštaju li sina da proti ocu ili za oca svjedoči, otac za sina, brat za brata itd.?
275. Ima li ljudi, kojim se nikako ne dopušta da mogu svjedočiti?
276. Pri kletvi svjedoka ili stranaka mora li biti krst, ikone, svijeće itd. i kako se upotrebljuju?
277. Ima li više vrsta zakletve?
278. Je li u običaju kakva čudotvorna vrsta dokaza, kao n. pr. mazija, vrela voda, zaklinjanje ubijena čovjeka itd.?
279. Je li obično tražiti kakvu ukradenu stvar ili sakrivenu osobu po kućama, na kojim je sumnja, ko to izvršuje i kako?
280. Kada se krivac ne nadje, je li obično da za neke štete i zločine cijela općina ili okolica odgovara (fidejussio communis)?
281. Sude li sudci po svome objektivnom uvjerenju, ili im valja suditi i proti svoga uvjerenja, ako su se neki uvjeti formalno ispunili?
282. Kojim načinom i redom biva vijećanje o riješenju?
283. Ima li kakva formula, kojom se riješenje objavljuje?
284. Svrši li se kadgod sudbena rasprava sa non liquet i što tad biva?
285. Mogu li se stranke ili osudjenik pozvati na drugu vlast proti prvome riješenju? ko je ta vlast i kako se to čini?
286. Kako se izvršuje osuda i ko je izvršuje?
287. Kakva eksekucija biva proti dužnicima?
288. Upotrebljuje li narod kakva sredstva, da bi unaprijed zapriječio neke zločine i prestupljenja?

Digitized by Google

289. Kakvijem se kaznima obično kazne krivci u opće, a kakvijem za neke osobite zločine i prestupljenja?
290. Koje kazni drži narod kao teže ili sramotnije, da li zatvor, da li batine, što li?
291. Kakav pojam ima narod o časti i sramoti, i da li više voli strožu kazan, nego sramotu?
292. Ima li zločinâ za koje je obična osveta, koji su, kako biva, i ko osvetu izvršuje?
293. Kako se umiruje raspra, koja pod osvetu potpada?
294. Dogodi li se kadgod, da koga na smrt osude, kako se i kojim se sredstvom izvršuje (vješalima, puškom, kamenjem itd.)?
295. Je li obična osuda na prognanstvo iz zemlje i što se dogodi s imetkom osudjenika, što li s njegovom familijom?
296. Kakovo je narodno mnijenje prema onijem, koji radi nedostatka dovoljnoga dokaza izbjegoše kazni, i što su posljedice tomu?

3. Kazneno pravo (jus poenale).

297. Da bi se neko kazniti mogao radi svoga zla djela, treba li da djelo bude učinjeno zlom namjerom n. pr. A. je nehotice ubio B. zaslužuje li on po narodnom mišljenju istu kaznu kako da ga je i hotimice ubio, što li?
268. Kakvu razliku čini narod medju zločinom i grijehom, medju zločinom i prestupljenjem?
299. Koje opačine ubraja u prvu, koje u drugu, a koje u treću kategoriju?
300. Koji su zločini i prestupljenja najobičnija u vašem mjestu ili okolici i koji su uzroci tomu?
301. Koji su zločini i prestupljenja teži u očima naroda, nego li u državnijem zakonima, a koji su naprotiv lakši?
302. Koje okolnosti čine neke zločine težijem, da li n. p. pri kradji razlomljenje vrata, kradja ob noć, u vrijeme požara itd.?
303. Kako su kažnjeni oni, koji pomagaju izvršenje nekakva zločina, kako li oni, koji skrivaju ukradenu stvar, zločinca ili bjegunca?
304. Koju razliku čine ljudi medju pokušajem i izvršenjem nekoga zločina?
305. Drži li narod da višu kaznu zaslužuje ubojica pravedna i opće poštovana čovjeka, nego čovjeka, koji nije bio držan u opće za poštena?
306. Je li dječje ubojstvo često, kako se dogadja i rad šta?
307. Dogadja li se samoubojstvo, što su mu uzroci, i što narod o tome misli?
308. Otjerivanje ploda utrobnog drži li narod za grijeh ili za zločin?
309. Kako to obično čine i ima li ko da bi mu to kao zanat bio?
310. Je li u očima naroda teža kradja ili grabša?
311. Ima li u vašoj okolici hajduka; što su hajdučtvu uzroci, i što narod o njima misli?
311. Kako su ustrojene hajdučke čete, koja prava i dužnosti ima njihov vodja prema pojedincima, kako dijele plijen, na koga obično udaraju, kakvi su im sastanci itd.?
313. Kako narod gleda na čovjeka koji je negda bio hajdukom?
314. Ima li pri kradji osim veličine u šteti učinjenoj i drugijeh okolnosti koji je čine lakšom ili težom obzirom na to: ko je ukrao, komu je ukrao itd.?
315. Dogadja li se često domaća kradja: ima li kakvo osobito ime i što misli narod o njoj?

Digitized by Google

316. Kad ko sa tudjega drveta ubere voća da izjede, drži li narod da je to kradja, a osobito kad to putnik učini?
317. Koliko se plaća za kradju ili ubijenje tudje životinje?
318. Da li se za neke vrste živina mora više platiti nego valjaju, i zašto to?
319. Napadanje na tudje nepokretno imanje kako se kazni?
320. Što se misli o lovu ptica i zvjeradi u tudjoj ili općinskoj šumi, ili ribanju u tudjoj ili općinskoj rijeci ili jezeru?
321. Što misli narod o rušenju i palidbi tudjijeh ili općinskijeh šuma, i kako se kazne zločinci?
322. Dogadja li se ta palidba i rušenje često u vašoj okolici, i što su joj uzroci?
323. Ima li prestupljenja proti javnomu zdravlju, n. p. prodaja gubavoga skota, nezdrava mesa itd., i kako se kazne?
324. Zločini i prestupljenja proti ćudorednosti kao n. p. silovanje djevojaka i žena, pederestia, prijevara djevojaka, javna bludnost, jesu li strogo kažnjeni i kako ih po teškoći razredjuju?
325. Djevojka, koja se s kim zaboravila, pa postale očigledne posljedice tomu, smije li nositi djevojačko odijelo? A kako je njezine dosadanje drugarice gledaju i što u opće narod o njoj misli?
226. Što misli narod o pjanstvu i skitanju?
327. Je li u očima naroda kakvo prestupljenje kriomčarenje (controbanat)?
328. Što misle ljudi o krivoj zakletvi ili o krivom svjedočanstvu pred sudom?
329. Što su u opće uzroci, da taj ili onaj zločin ili prestupljenje ima prevagu u vašoj okolici? Nema li tu upliva položaj okolice, karakter stanovnika, lako sakrivanje posljedica itd.?
330. Ima li zločina i prestupljenja kojijem bi uzrok bilo sujevjerje narodnje, a naprotiv ima li kakvo sujevjerje, koje preprečuje nekakav zločin ili prestupljenje?
331. Kakvi zločini imaju osobito škodan upliv na moralnost, obilnost, izobraženje itd. u vašoj okolici?

B. Zdvornje ili medjunarodno pravo (jus publ. externum.)

332. Kakav obični pojam ima narod o tudjoj državi ili narodu, drži li da je u mirno doba dužan s tudjijem narodom prijateljski postupati?
333. Razlikuje li narode više po narodnosti ili po vjeri, ili po pozitivnim granicama, i što su uzroci tomu?
334. Ima li kakve poslovice, anekdote ili poruge za ljude, koji pripadaju drugome narodu, vjeri ili državi?
335. Kako poštuje imanje i ljude tudjeg naroda, koji preko njegova zemljišta prelaze?
336. Što misli narod o obezbjedjenju tudjijeh poklisara i o njihovu čašćenju?
337. U krajinama, koje graniče s Turcima, je li obično kakvo četovanje i čini li narod koje razlike medju ratom i četovanjem?
338. Što su obični uzroci tomu, i misli li narod, da za navještenje rata treba neki uzrok ili barem izlika?
339. Drži li naročito objavljenje rata kao potrebno, i ima li tom zgodom kakvijeh obreda?
340. Kako u ratu poštuje imetak neutralnih naroda?
341. Što ko zaplijeni, drži li da je njegovo, ili valja da s kim dijeli plijen?
342. Drži li narod da je pristojno kakvo zlo učiniti neprijateljskijem ženama, koje im u šake panu?

Digitized by Google

343. Kako se podnosi sa zarobljenicima, zadrži li ih kod sebe i pošto se mir ugovorio, ili ih puštava?
344. Ima li što drugo osobito uz rat ili četovanje?
345. Kako se pogadja ili ugovara mir ili primirje?
346. Je li u običaju poručanstvo, koga ili što davaju u poručanstvu i koja su pravila za to?
347. Kako se proglašuje mir i ima li tu kakvijeh obreda?

Premda se ovdje priličan broj pitanja nagomilao, razumije se i po sebi, da njima nije iscrpena svakolika ogromna juridička nauka, nego da bi se iz iste još moglo stotinama drugijeh pitanja postaviti — ali bojeći se da bismo tim dosadili čitaocu za sada se i tim zadovoljujemo. Ipak kako i gore kazasmo, mi ne možemo zahtijevati, da nam svaki rodoljub na svako pitanje ni od ovih navedenih odgovor dade, jer bi time mnogo požrtvovanja od pojedinca zahtijevali, osim toga to nije ni moguće, jer svikolici odnošaji, o kojim mi govorismo, u svakome se predjelu i ne nalaze.

Ko bi pak htio i na svako pitanje odgovoriti, pa bilo medju odgovorima negativnih (t. j. samo primjedba da u dotičnom kraju nema nekoga odnošaja ni običaja), time ne samo mene bi na to veću zahvalnost obvezao, nego bi i narodnoj našoj knjizi koristan bio: riječju što ko više uradi tim bolje. Ali da bi ta radnja u istinu korisna bila, moramo svakoga radnika zamoliti, da se obazre na slijedeće opaske:

a) Neka se najprije točno zabilježi mjesto i okolica, za koju se odgovara — tad, da li običaj, o kome je riječ, siže u dalje predjele, (ako je moguće) s kojim razlikama i što su uzroci tim razlikama, je li običaj još u potpunoj životnoj sili, ili samo životari pa je blizu izumrću — ako je izumr'o, do koliko je od prilike godina tomu nazad još živio.
b) Neka se opisuju samo fakta, za koje radnik sam znade, jer opisalac jamči za to svojim imenom (koje molim da se razgovijetno napiše), i to što se god može točnije, nimalo nemareć za kakvo stilističko kićenje. Za ono, što je od drugoga čuo pričati, neka zabilježi da je čuo i uprav kako je čuo.
c) Ako za potvrdu nekoga običaja ima i konkretnih primjera, ili ako jedan običaj ima iznimaka, neka se navedu i jedni i drugi: neka se samo primjeti, da su to primjeri i iznimke.
d) Mi znamo, da na mnogo mjesta ima važnijeh običaja za koje mi i nepostavismo nikakvoga pitanja, ali kako se po drugim pitanjima pozna da ovamo spadaju, neka se ne izostave — osobito pak, ako su slični ili protivni kakovu običaju, za koji ovdje ima neko pitanje.
e) Od prevelike su važnosti imena, kojim narod nazivlje neki odnošaj, posao, zločin, djelovanje, osobu koja nešto čini ili se u nekome odnošaju nalazi (n. p. prodaja, posuda, zajam, sprega, sansarija, ubojstvo, kradja: sočiti, ličiti: rukodavalac, jamac itd.) zato preporučujem, da se najvećom pomnjom i točnosti zabilježe, — pa i ondje, gdje mi nijesmo na to naročito u dotičnom pitanju ni opomenuli. Ova imena mogu nam, kad ih se dobar broj sakupi, poslužiti medju ostalim da pročistimo i popunimo malo po malo naše juridičko zvanično nazivoslovlje, koje je i do danas još do zla boga sakato, premda kojekako iskrpareno. Takova imena i nazivi, koji su prešli iz tudjega jezika u naš, neka se pod nipošto ne prevode ni popravljaju, nego nek se točno zabilježe u samoj formi u koju ih je narod manje više preinačio i dotjerao: to je važno, jer te tudje riječi mogu nam često razjasniti izvor nekome običaju, ili barem uzrok njegovoj manjoj ili višoj preinaci.
f) Isto su tako važne i poslovice i izreke, koje narod ima za množinu od-

Digitized by Google

nošaja, neka se dakle ni to nezaboravi, što je točnije i potpunije moguće zabilježiti.

g) Na dosta mjesta ima odnošaja koje je narod radi okolnosti morao pripoznati i poprimiti, ali sveudilj misli, da to kako jest nije sasvim pravedno. U tom slučaju neka se i protivni odnošaj opiše, i nek se napomene kako bi po narodnome mišljenju pravije bilo.

h) Mislim da ne treba ni napominjati: da opisatelj ima samo gledati na običaj narodni i na narodno mišljenje opisujući pojedine odnošaje, i nikako se ne obzirati na pisane zakone, jer su ovi i onako svakomu poznati.

i) Mi smo se ovdje ograničili samo na pitanja, koja se na pravo odnose, ali kad bi kogod priopćio nešto i o urbarijalnim odnošajima, od velike bi koristi bilo — mnogomu bo su pravnom običaju upravo urbarijalni odnošaji glavni temelj. Takodjer gdje se nalazi i kakova osobita grana trgovine, proizvoda, promisla i obrta, bilo bi dobro kad bi se opisale.

Komu nebi bilo sasvim razumljivo kakvo pitanje, neka se izvoli na mene obratiti, a ja ću se požuriti, da mu ga čim razgovjetnije objasnim, a kad bi mislio, da bi ga moglo štogod pomoći, ja bih mu dragovoljno poslao i svoje dijelce o pravnim običajima u kome je opisano, ako i ne potpuno, nekoliko takovih običaja barem iz privatnoga prava.

j) Odgovori mogu biti pisani u kom mu drago jeziku, a biti će štampani ili u juridičkomu časopisu koji namjeravamo izdavati, ili kad bi što prepriječilo izdavanje toga časopisa, u posebnim sveskama, koje bi s vremena na vrijeme izlazile.

Ako se u nas do sada povjesnik narodnoga prava nije mogao nimalo pomoći narodnim pravnim običajima, zaisto ni jugoslovenski jus scriptum nije mogao upotrijebiti u svojoj potpunosti i okoristiti se njime kako bi trebalo i kako bi želio, jer ne samo da još nijesu svikolici objelodanjeni putem štampe, da li, i što je izdato, nijesu svikolici izdavaoci u tome poslu jednako kritički radili; a osim toga zakoni su ili posebice štampani ili kojekuda po zbornicima raspršani. A svaki povjesnik znade od kolike bi koristi bilo, kad bi se svakolika statuta i zakoni jugoslovenskih gradova i općina, pa bili oni pisani kojim mu drago jezikom, u jedno sabrali pa kako cjeloviti „corpus“ kritičkim načinom izdali. Ali za to, naravno, treba što je više moguće rukopisa na raspoloženje imati, da bi se mogao za svaki zakon najstariji ili najpotpuniji rukopis izabrati, a ostalim ga, gdje treba, popuniti. Ja se već od nekoga vremena bavim sakupljanjem takovih rukopisa i vijestima o njima, te molim ovom prilikom svekolike rodoljube, koji bi nekakav rukopis imali, ili zanj obaznali, da bi mi izvolili priopćiti uvjete, pod kojim bi mi se dotični rukopis mogao posuditi, prodati, prepisati ili barem opisati.

Dr. V. Bogišić
(u carsk. dvorsk. biblioteci u Beču.)

Digitized by Google

Meteorologičke pažnje

na kraljevskoj višoj gimnaziji Osiečkoj

od studena 1865 do konca listopada 1866.

Priobćio

Juraj Penz.

Uvažavajuć, da meteorologija nije samo s gledišta puke teorije veoma važna znanost, nego da je ona i na druge praktičke struke pače i na samo narodno gospodarstvo od velikog upliva, počeo sam s namjerom da naše pokrajine dobiju barem jedno meteorologičko pazilište više, od 1. studena 1865 pravilno motriti meteorologičke pojave a sada evo priobćujem štiocem rezultat tih svojih pažnja.

Prije svega valja mi reći nekoliko rieči ob ovomjestnih okolnostih.

Grad Osiek leži (na desnoj obali Drave) u ravnici, povišen nad morem (po Kreilu) 305·16 bečk. stop. [1]) Geografička mu je širina = 45° 33′ 43″ a dužina = 16° 21′ 53″ od Pariza. [2])

Brdinâ neima blizu njega; najbližje brdine su mu Našičke a najbliži brežuljci Djakovački i Almaški. Nu mjesto toga porasle su Osieku na jugu, iztoku i zapadu velike glasovite šume Slavonske.

Tlo je ilovasto i stranom pjeskovito i svuda biljem zaraslo. Ove okolnosti su naravno od velikog upliva na podnebje ovdašnje, pa po njih ćemo se moći i razne sliedeće meteorologičke pojave, osobito veliku množinu vlage itd. lasno protumačiti.

Odnosno na bilježke u obće valja mi spomenuti:

1. Popriečni godišnji razmjer tlakomjerne visine bijaše = 334·12 par. crt.; najveća tlakom visina bijaše dne 9. prosinca 1865 (= 342·33 p. lin.) a najmanja 21. ožujka (= 325·68 p. lin.)

2. Popriečna toplota ciele godine bila je = 9·6°R; najveća = +27. 8°R, i to dne 27. srpnja u 1 s. poslje podne, a najmanja 7. siečnja 1866 u jutro = — 7· 8°R.

3. Što se tiče tlaka pare i vlage u zraku razabira se najbolje iz skrižaljke C i D.

Medjutim moram spomenuti, da je vlaga često izvanredno velika, osobito u jutro, i to ne samo u jeseni, zimi i proljeću, nego i u ljetu. Bili dani najljepši i psichrometrička razlika danju ma kako velika, ipak pada noću često rosa, i vlaga je u jutro dosta puta prieko 90°/₀.

4. Glede naoblake znamenito je, da u jeseni i zimi često puta gusta magla zemlju po više dana pokriva, pa u takovih slučajevih je i vlaga skoro uviek maksimu najbliže.

5. Od vjetrova piriše najčešće:

Sjevero zapadnjak, iztočno zapadnjak, iztočno iztočnjak i sjevero iztočnjak.

Koliko sam dosada spaziti mogao navješćuju Si i Ji obično pogodno uztrajno vrieme, dočim Iz obično kišu donosi a Sz kišu i oblake obično raztjeruje.

Popriečna jakost vjetra bila je = 2, t. j. vjetrić, koji bi po prilici lišće na stablu gibao.

---

[1]) „Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt“ 1853. IV. Jahrgang. Nro. 3. str. 543.
[2]) „Ritters geographisch-statistisches Lexikon“ 3. Aufl. str. 395.

Digitized by Google

Nu bilo je više puta i jakih vjetrova, najme: 22. travnja Si_7, 17. lipnja Si_9, 26. srpnja S_8, 21. kolovoza Sz—Iz_8, 2. rujna Sz_8, 9. rujna Iz_8, 18. rujna jak vjetar izmedju Si i S, 26. do 27. rujna Ji_7.

6. Atmosferička oborina ciele godine bila je = 212·72 par. crt. Po tom bi razmjerje bilo = 17·73.

Maksimum dnevni bijaše 8. lipnja = 16·00‴; danâ sa oborinom bijaše 127. Od tih bijaše 89 s kišom, 24 sa sniegom, 10 sa maglom, [1]) a 4 sa tučom.

Danâ sa oborinom i grmljavinom bijaše 22, i to u lipnju 8, u srpnju 6 u kolovozu 4, u Rujnu 4.

7. Izvanredni pojavi u zraku bijahu:

a) Mraz dne 23. svibnja poslje deseto-dnevnoga Sz.

b) Sunčani kolobar dne 26. srpnja od 11½—2½ ure po danu; prekrasan i čudnovat pojav zbog veličine kolobara premjer svjetloga kola bijaše velik barem 100 prividnih sunčanih dijametara!

c) Dne 6. rujna u 8 urâ na večer vidjena je ognjana sjajna pruga, gibajuća se od iztoka prama zapadu, koja se je napokon poput rakete razpukla na 2 kruglje krasne boje.

d) Dne 12. rujna oko 12 urâ noći poćutismo potres zemlje. Usljed dvaju jakih nu kratko trajućih tresâ uzdrhtaše zidovi, zazvečaše prozori i pokrenu se pokućtvo u sobah.

Trajao je po prilici 2 trenutka, a smjer mu bijaše od juga prama sjeveru.

Sprave za motrenje imadoh onakove, kakove obično ima svaka stacija meteorologička.

Pažnje sam obavljao u 7 ur. u jutro u 1h poslje podne a u 9h na večer. Morao sam u 1 ur. bilježiti što sbog mjestnih i službenih okolnosti nemogoh drugač. Dokončav tako svoje obće opazke, dajem evo sada obširniji priegled pažnjâ, koji će, mislim, biti svakomu razumljiv.

A.

Priegled tlakomjernih visina (visina u parižkih crtah 300 +) na O° Réaum. reduciranih.

Godine i mjeseca	Mjesečna razmjerja				Najveća dnevna razmjerja		Najmanja dnevna razmjerja		Najveća opažena visina			Najveća opažena visina			Razlika
	7 h	1 h	9 h	Razmjerja	dne	visine	dne	visine	dne	ure	visine	dne	ure	visine	
1865															
Studena	34·86	34·63	34·93	34·80	15	41·01	10	30·79	15	7	41·51	10	7	30·40	11·11
Prosinca	37·87	38·04	38·03	37·98	14	42·27	5	32·33	9	1	42 33	5	1	32·16	10·17
1866															
Siečnja	36·18	36·09	36 00	36·10	22	38·81	10	25·39	26	7	39·40	10	1	24·01	15·39
Veljače	33 58	33·26	31·05	32·63	17	36·03	28	30·35	9	9	36·22	28	9	29·27	6·95
Ožujka	30·89	30·95	31·04	30·98	28	35·29	14	25·86	24	7	35·38	21	7	25·68	9·70
Travnja	34·00	34·38	33·54	33·98	16	36·43	2	31·69	14	7	36·93	28	9	31·44	5·49
Svibnja	33·49	33·47	33·83	33·59	6	35·91	2	28·25	7	7	36·16	2	7	27·77	8·39
Lipnja	33.91	33·71	33·42	33·68	9	35·41	17	29·88	10	7	35·79	17	9	28·98	6·81
Srpnja	33·16	32·90	32·84	32·98	9	36·39	1	30·68	13	1	36 51	30	1	29·99	6·52
Kolovoza	33·07	33·06	32·92	33·02	26	35·93	21	30·86	27	7	36·06	1	7	30 33	5·73
Rujna	33·79	33·74	33·79	33·77	30	35·68	4	31·73	30	9	35·89	3	1	30·73	5·14
Listopada	35·92	35·98	36·01	25·97	21	39·36	14	31·90	20	7	39·64	26	1	31·47	8·17
Poprečno god. razmjerje	33·23	34·18	33·95	34·12											

[1]) Ovomu neprotivi se moja izrjeka pod br. 4, da je najme ovdje jeseni i zimi često puta gusta magla, buduć ovu godinu valja u tom pogledu ubrojiti medju iznimke.

Digitized by Google

B.

Priegled toplote po Réaumurovom toplomjeru.

Godine i mjeseca	Mjesečna razmjerja				Najveća dnevna razmjerja		Najmanja dnevna razmjerja		Najveća opažena toplota			Najmanja opažena toplota			Razlika
	7 h	1 h	9 h	Razmjerja	dne	topl.	dne	topl.	dne	ure	topl.	dne	ure	topl.	
1865															
Studena	+3·4	8·6	5·4	5·8	9	9·9	14	—0.6	2) 24) 25)	1	14·0	18	7	—3·2	17·2
Prosinca	—1·4	+1·6	—0·5	—0·1	1	8·3	9) 29)	—4·4	1	7	12·2	9) 10)	7	—7·0	19·2
1866															
Siečnja	—1·1	+2·1	+0·1	+0·4	+1·9	+3·3	8	—4·7	14) 30)	1	+6·4	8	7	—7·8	14·2
Veljače	+1·5	7·0	3 8	4·1	12	8·9	24	—0·9	12	1	12·8	24	7	—6·6	19·4
Ožujka	4·5	10·3	6·2	7·0	6	9·2	15	+0·6	21	1	16·2	16	7	—0·9	17·1
Travnja	7·8	16·1	9·7	11·2	30	16·9	1	4·9	30	1	22·6	1	7	—0 2	22·8
Svibnja	9·1	16·0	11·2	12·1	30	19·1	22	5·0	31	1	23·6	23	7	+2·2	21·4
Lipnja	15·7	23·3	16·9	18·6	30	22·3	18	13·4	30	1	27·4	18	9	12·0	15·4
Srpnja	15 4	21·9	16·8	18·0	19	22 3	26) 9)	14·5	19	1	27·8	4) 30)	7) 9)	11·8	16·0
Kolovoza	13·4	19·9	15·0	16·1	20	19.7	12	11·7	29	1	24·1	7	7	9·6	14·5
Rujna	12·2	20·4	14·6	15·6	2	18·1	21	12·1	8	1	24·0	5	7	9·1	14·9
Listopada	4·0	11·3	5·1	6·8	3	15·5	22	0·2	1	1	20·4	22	7	—3·4	23·8
Godišnje razmjerje	7·0	13·2	8·7	9·6											

C.

Priegled tlaka pare u parižkih crtah.

Godine i mjeseca	Mjesečna razmjerja				Najveća dnevna razmjerja		Najmanja dnevna razmjerja		Najveći opaženi tlak			Najmanji opaženi tlak			Razlika
	7 h	1 h	9 h	Razmjerja	dne	visina	dne	visina	dne	ure	visina	dne	ure	visina	
1865															
Studena	2·61	3·39	3·06	3·02	2	4·43	15	1·41	1	1	5.70	14) 15)	7	1·38	4·32
Prosinca	1·71	2·08	1·82	1.88	1	3·36	9	1·15	1	1	4·19	9	7	1·03	3·16
1866															
Siečnja	1·71	1·75	1·86	1·78	19	2 46	8	1·18	19	1	3·02	8	7	0·88	2·14
Veljače	2·11	2·88	2·47	2·49	2	3·35	24	1·43	2	1	3·72	24	7	1·00	2·72
Ožujka	2·75	3·49	3·06	3·10	6	4·26	29	2·18	6	1	4·88	16	7	1·72	3·16
Travnja	3·12	4·37	3·85	3·78	30	5·44	1	2·81	17	1	7·84	1	7	1·93	5·91
Svibnja	3·92	4·77	4·21	4·30	30	6·76	23	2·43	31	1	7·38	23	7	2·01	5·37
Lipnja	6·64	6·13	6·96	6·58	21	7·97	18	4·69	21	1	10 77	19	7	4·42	6·35
Srpnja	6·07	6·53	6·30	6·30	17	8·75	9	4·98	19	1	10·00	25	1	4·42	5·58
Kolovoza	5·53	5·98	5·97	5·82	20	7·43	12	4·37	21	7	7·73	8	7	4·19	3·63
Rujna	4·88	5·87	5·46	5·40	7	6·35	28	3·91	24	9	7·23	27	7	3·27	3·96
Listopada	2·62	3·10	3·01	2 91	14	5·32	19	1·81	14	1	6·19	22	7	1·38	4·81
Poprečno g. razmjerje	3·64	4·28	4·05	3·95											

Digitized by Google

D.

Priegled zračne vlage u postotcih maksima.

Godine i mjeseca	Mjesečna razmjerja				Najveća dnevna razmjerja		Najmanja dnevna razmjerja		Najveća opažena vlaga			Najmanja opažena vlaga			Razlika
	7 h	1 h	9 h	Razmjerja	dne	%	dne	%	dne	ure	%	dne	ure	%	
1865															
Studena	90	74	86	83	21	98	13	71	21	7	99·5	15	1	41	58·5
Prosinca	93	85	92	90	10) 30)	98	1	83	11	7	99·5	2	1	72	27·5
1866															
Siečnja	92	85	91	89	1) 6)	99·5	25	77	1) 6)	7	99·5	3	1	73	26·5
Veljače	91	77	87	85	23	99	11	70	23) 25)	1) 7)	99	24	1	53	46
Ožujka	91	72	88	84	15) 30)	95	21	68	25) 30)	7	98	21	1	47	51
Travnja	87	58	81	75	23	95	20	65	22	7	99	7	1	29	70
Svibnja	86	58	80	75	13	88	20	54	27	7	97	23	1	43	54
Lipnja	83	53	81	72	8	94	2	60	8) 15)	9	98	11	1	33	65
Srpnja	82	58	78	73	24	90	7	56	29	1	98	13) 15)	1	39	59
Kolovoza	87	57	84	76	6	88	29	55	3	9	99·5	28	1	38	61·5
Rujna	87	55	79	74	19	93	8) 27)	50	15) 30)	7	99	8	1	43	56
Listopada	85	56	80	77	29	95	3	60	30	9	98	8	1	44	54
Popr. god. razmjerje	88	66	84	79											

E.

Priegled naoblake, smjerovâ vjetra (u postotcih ukupnoga broja) i atmosferičke oborine.

Godine i mjeseca	Naoblaka				Smjerovi vjetra								Oborina		
	Mjesečna razmjerja				Postotnice ukupnog broja								Visina u par. crtah	Najveća visina	
	7 h	1 h	9 h	Razm.	S	Si	J	Ji	J	Jz	Z	Sz		dne	visina
1865															
Studena	6	6	5	6	—	35	—	40	1	8	—	15	6·36	10	3·02
Prosinca	7	7	6	7	7	26	3	23	—	19	1	21	2·38	7	0·88
1866															
Siečnja	6	7	6	6	—	14	—	45	1	22	2	15	9·30	11	4·52
Veljače	7	7	6	7	—	8	5	24	1	40	3	19	22·52	23	7·24
Ožujka	6	6	7	6	—	14	—	17	—	38	—	31	29·16	30	6·60
Travnja	6	5	4	5	—	12	—	34	—	18	6	30	12·10	23	8·44
Svibnja	6	7	3	5	1	4	—	36	—	9	1	49	14·14	27	7·20
Lipnja	3	5	4	4	—	20	—	9	—	17	1	52	37·04	8	16·00
Srpnja	4	6	5	5	—	1	—	4	—	24	1	70	29·80	20	12·60
Kolovoza	4	5	4	4	—	3	—	10	—	26	1	59	25·34	12	11·71
Rujna	3	4	3	3	—	6	—	34	—	33	4	23	20·08	4	8·04
Listopada	5	4	3	4	—	43	3	34	—	7	2	11	4·50	15	2·34
Popr. godiš. razmjerje	5	6	5	5									212·72		

Bayerische Staatsbibliothek MÜNCHEN

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Sadržaj 3. i 4. svezke.

I. Razprave.

Str.

Hrvatska Zrinijada prama Magjarskoj. Napisao dr. Fr. Iveković 3
Adrianskoga mora Sirena, iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka, priobćio ga i ocienio V. Jagić 336
O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovena. Svršetak prvoga dijela. Napisao dr. V. Bogišić 408
Grad Cetin, historijska monografija napisao R Lopašić 477
Predaje Jadranske. Historičko-kritička iztraživanja o obstanku Diomeda Ilirskoga, napisao S. Ljubić 496
Ob obrani hrvatsko-slavonske granice, napisao dr. Fr. Rački 510
Dosadanji napredak u prirodopisu. IV. O rudah, napisao Ž. Vukasović . . . 541

II. Kratke književne viesti.

Kratak priegled hrvatsko-srbske književnosti od posljednje dvie tri godine. Napisao Vatr. Jagić 652

III. Kritika.

Gramatica della lingua Serbo-croata di P. Budmani, pr. Gj. Daničić 586
Životopis Nikole Zrinjskoga od prof. M. Mesića, pripominje dr. Fr. Rački . . 590
Glasnik srbskoga učenoga društva, knjiga II. — pripom. dr. Fr. Rački . . . 596
Priměri starohèrvatskoga jezika od V. Jagića, dio II. pr. dr. Fr. Rački . . . 597
Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, izd. Gj. Daničić, pr. dr. Fr. Rački . . 598
Statistika od dra. P. Matkovića, pripominje dr. Fr. Rački 599

Naputak za opisivanje pravnijeh običaja od dra. V. Bogišića 600
Meteorologičke pažnje na kr. gimnaziji Osiečkoj 614

Opremajući prije tri godine prvu svezku „Književnika“ u sviet, napisasmo ove rieči: „Neima tomu ni pol vieka, što je hrvatskomu narodu svanulo novo doba duševnoga prieporoda, i opet napredova on u svih strukah narodnje obrazovanosti toliko, da ako mu višnja providnost radnju naspori, do mala će s ponosom pokazivati na uspjeh svojega djelovanja. Mjerilom našega napredka smatramo stanje jezika i književnosti, kojima nedavno duševna borba hrvatskoga naroda započe, a danas već ih vidimo uzdignute do znamenita upliva i uglednosti.

Ovo sretnije doba naše knjige, osobito od kada nam sjaje zviezda prehodnica, uzvišena pomisao akademije jugoslovjenske, potaknu nas da uzkrisimo znanstveni organ „Književnik“, koji pokraj sama svoga predmeta ima i tu važnu zadaću, da nas složne izvježbane i ujedinjene prevede u onaj strogim znanostim namienjeni hram.“

S velikim zadovoljstvom štampamo ovdje po drugi put one iste rieči, kojimi prije tri godine dana naše djelo pokrenusmo, a danas ga obustavljamo. Što je onda tek kao uzvišena pomisao lebdila oko nas, to posta evo danas odvažnim nastojanjem vrlih sinova domovine život i istina. Jugoslovjenskoj akademiji znanosti i umjetnosti nestaju više nikakve zapreke na put, da započme u korist naroda svojega radnju, koja će, nadajmo se, daleko nadkriliti slavu i snagu našu ali neće nigda ljubavi, koju za narod naš u srcu nosimo i koja nas na trogodišnjem putovanju sretno provede kroza sve teškoće i neprilike.

Smatrajući dakle, da je zadatak naš riešen, završujemo ovom dvostrukom svezkom izdavanje „Književnika.“ Svim domaćim i stranim slovjenskim književnikom, koji su nas vjerno podupirali, zahvaljujemo radi obće koristi, znajući dobro, da se je samo uz njihovu pripomoć toliko uraditi moglo. Napokon izpoviedamo s velikom zahvalnošću, da je blagodetna ruka onoga, koji sva plemenita poduzeća našega naroda gaji i podupire, takodjer našemu časopisu pritekla u pomoć te je mogao tolik i takav izlaziti u sviet.

Na ime uredničtva:

V. Jagić.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google
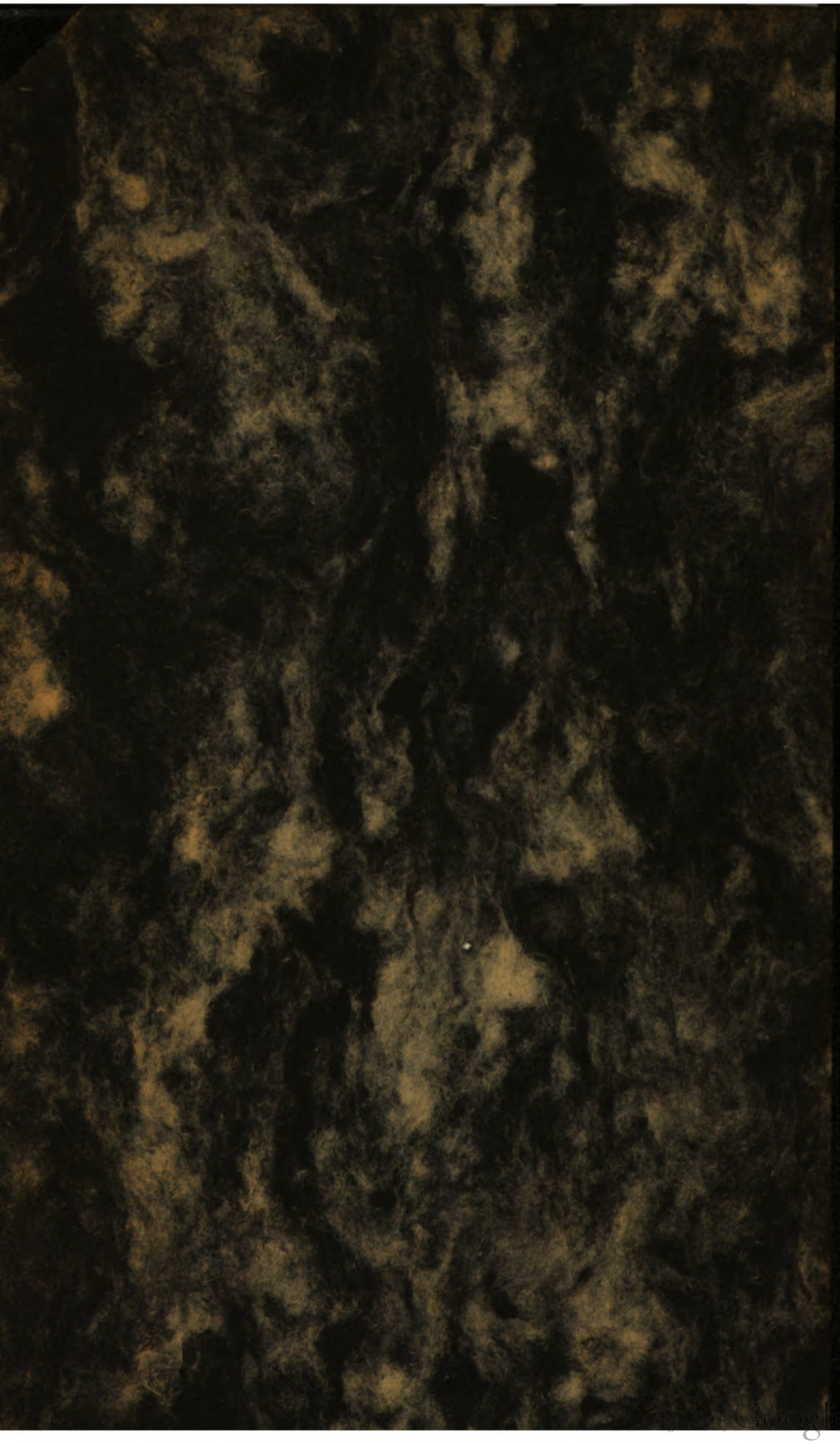
Digitized by Google